

જૈન દષ્ટિએ

તિથિદિન અને પર્વારાધન

(ઉપયોગી પરિશિષ્ટો સાથે)

તથા

અહતિથિભારુકર

(હિન્દી અનુવાદ સાથે)

: પ્રકાશક :

શ્રી જૈન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટ-મુંબઈ

॥ ॐ ह्रीं श्रीं अं नमः ॥

જૈન દષ્ટિએ તિથિદિન અને પર્વારાધન

લવાદી ચર્ચા દરમ્યાન બંને પક્ષોની માન્યતાઓના
સમર્થન અને ખંડન માટે કરાયેલાં લખાણો,
લવાદી ચૂકાદો અને અન્ય ઉપયોગી પરિશિષ્ટો.

ચર્ચાકાર-(૧) આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ
(૨) આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ
લવાદ-(૧) ડૉ. પી. એલ. વૈદ્ય M. A. (Cal.); D, Litt. (Paris)

તથા-

કાશીના અને અન્ય સ્થળોના મૂર્ધન્ય
વિદ્વાનો દ્વારા સમર્થિત
અને

વિક્રમસમિતિ-કાશી દ્વારા સંપાદિત

અહતિથિભાસ્કર

: પ્રકાશક :

શ્રી જૈન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટ-મુંબઈ

પ્રકાશક :

શ્રી જૈન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટ વતી

કાન્તિલાલ ચુનીલાલ શાહ,

ટે. ૫૯, એન્ડ ઓફ ઈન્ડિયા બીલ્ડીંગ,

૧૮૫, શેખ, મેમ્બર સ્ટ્રીટ,

મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨

વીર સં. ૨૫૦૩

વિ. સં. ૨૦૩૩

ઈસ્વીસન ૧૯૭૭

પ્રથમ આવૃત્તિ

આ ગ્રંથના કે ગ્રંથના કોઈ પણ
ભાગના પુનર્મુદ્રણના સર્વ અધિકારો
પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

મુદ્રક :

મણિલાલ હગનલાલ શાહ

ધી નવપ્રજાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

ટે. બી કોટા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

પ્રકાશકીય નિવેદન

જ્ઞાનદૃષ્ટ ભાવેને કોઈ રોકી શકતું નથી. પ્રસ્તુત “જૈન દૃષ્ટિએ તિથિદિન અને પર્વારાધન” ગ્રંથ, મૂળ તો શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલય તરફથી જ પ્રકાશિત થવાનો હતો. સંયોગવશાત તેના તરફથી પ્રકાશિત થનારા આ અધૂરા ગ્રંથને પૂર્ણ કરી તેનું પ્રકાશન કરવાની જવાબદારી અમારા શિરે આવી. વર્તમાન સમયની જરૂરિયાતોને લક્ષ્યમાં રાખીને, તે મહદંશે તૈયાર થયેલા ગ્રંથમાં કેટલોક ઉપયોગી ઉમેરો કરીને અમારી તે જવાબદારીને અદા કરવાનો અમે વિનમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે. અમારો એ પ્રયાસ કેટલે અંશે સફળ થયો છે, એ કહેવું અમારા અધિકાર બહારનું છે.

શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલયના સ્વ. વ્યવસ્થાપક શ્રી ચીમનલાલ નાથાલાલ શાહ(શ્રીકાન્ત)ની ઊંડી સૂઝ અને મર્મગ્રાહી લેખનશૈલિનો લાલ ગ્રંથ પૂર્ણ થતાં સુધી એ મળી શક્યો હોત, તો પ્રસ્તુત ગ્રંથ વધુ માર્ગદર્શક બની શક્યો હોત તેમાં શંકા નથી. છતાં અમારી મર્યાદાઓના સ્વીકારપૂર્વક, અમે આ ગ્રંથને અધિકૃત અને પ્રામાણિક બન્યો રાખવા બનતો બધો પ્રયાસ કર્યો છે, એટલું નમ્રભાવે જણાવીએ છીએ.

માર્ગદર્શક પાટીયાની જેમ આ ગ્રંથની કોઈ ઉપર બળબળરી નથી. આમાંથી મળતા માર્ગદર્શનનો ઉપયોગ કરવો સહુના ભાવ અને ભાગ્યને આધીન છે. સત્ય અને હિતકર ઉપદેશ પણ સૌને એકસરખો લાભદાયી ન બને. તત્ત્વોપદેશની ખરી આવશ્યકતા તો તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓ જ સમજી શકે.

અંતમાં, પ્રમાદ કે સુદ્રષ્ટદોષથી રહી ગયેલ ક્ષતિઓ બદલ ક્ષમા કરી સહુ કોઈ મધ્યસ્થ બુદ્ધિએ આ ગ્રંથનો લાલ ઉઠાવે, એવી આશા રાખી વિરમીએ છીએ.

લિ.

શ્રી જૈન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટ-મુંબઈ

પ્રાક-કથન

‘તિથિદિન અને પર્વારાધન’નો પ્રશ્ન છેલ્લાં કેટલાક સમયથી શ્રીસંઘમાં મતભેદનો વિષય બનતો રહ્યો છે-ખરું કહીએ તો બનાવી દેવામાં આવ્યો છે, એ એક દુઃખદ આશ્ચર્ય છે. આશ્ચર્ય એ વાતનું થાય છે કે-તિથિદિન અને પર્વારાધન અંગેના ઉભા થતા કેઈ પણ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉકેલ આપતાં શાસ્ત્રવચનો ઉપલબ્ધ હોવા છતાં, શાસ્ત્રાનુસારી શ્રીસંઘમાં આ પ્રશ્ને મતભેદ કયી રીતે ઉભો થઈ શકે કે ટકી રહી શકે? અને દુઃખ એ વાતનું થાય છે કે-આ પ્રશ્ને ઉભા થયેલા મતભેદે એવું તો આગ્રહી સ્વરૂપ પકડ્યું છે, કે જેથી વર્તમાન શ્રીસંઘનો અમુક ભાગ, તિથિદિને આરાધના કરવાનો અભિપ્રાય ધરાવતો હોવા છતાં, વાસ્તવમાં તે જે દિવસે આરાધના કરતો હોય છે, તે દિવસે તે તિથિના ઉદય કે સમાપ્તિપૂર્વકના ભોગવટાનો અંશ પણ ન હોય અને આગળ કે પાછળના દિવસે જ ખરેખર તો તે તિથિ આરાધવાની હોય, એવું પણ બનતું આવ્યું છે. સત્ય ભણવાના સાધનો વિદ્યમાન હોવા છતાં અજ્ઞાન કે મતાગ્રહને કારણે સાચી આરાધના લોપાય, એ એક દુઃખદ નથી જ.

તિથિમાન્યતામાં પડી ગયેલા મુખ્ય એ પક્ષો વચ્ચે ચર્ચા-વિચારણા થવા દ્વારા શાસ્ત્રમાન્ય એક નિર્ણય થાય, એવા શુભ હેતુથી પ્રેરાઈને વિ. સં. ૧૯૬૬ની સાલમાં શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈએ બંને પક્ષના મુખ્ય આચાર્યોની સંમતિથી ડૉ. પી. એલ. વૈષ્ણ(પૂના)ની લવાઈ નીચે લેખિત તથા મૌખિક ચર્ચાનું આયોજન પણ કર્યું હતું, જે ચર્ચાને અંતે વિદ્વાન પંચે પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ દ્વારા સમર્થન કરાયેલો પક્ષ, શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્રમાન્ય પરંપરાથી પણ અવિરૂદ્ધ હોવાનો નિર્ણય આપ્યો હતો. ચર્ચાના પ્રારંભે બંને આચાર્યોએ માન્ય કરેલા નિયમ-પત્રને અનુસરીને એ નિર્ણય બંને પક્ષના આચાર્યોએ સ્વીકારી લીધો હોત, તો કદાચ શ્રીસંઘનું લવિષ્ય ભારે ઉજ્જવળ બની રહેત. પરંતુ કેઈ એવી અશુભ લવિતવ્યતાવશ મતાગ્રહને આધીન બની જઈને પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે એ નિર્ણય સ્વીકાર્યો નહીં, એટલું જ નહિ પણ પોતે માન્ય કરેલા નિયમ-પત્રની અવગણના કરીને તટસ્થ પંચ ઉપર અયોગ્ય આક્ષેપ કરવા દ્વારા પોતાના કદાગ્રહને, ભણે તે એક શાસ્ત્રીય સત્ય હોય અને પોતાને અન્યાય થયો હોય, તે રીતનું સ્વરૂપ આપવાનો અનુચિત પ્રયાસ પણ કર્યો.

પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજનો આવો અનુચિત અને આક્ષેપાત્મક પ્રચાર કરવાનો પ્રયાસ, એક સમર્થ જૈનાચાર્ય તરીકેના તેઓશ્રીના સ્થાનની શોભા વધારનારો નહિ હોવાનું શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈને બહોર કરવાની ફરજ પડી. આમ છતાં પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે “લવાઈના ચૂકાદા ઉપર લેખિત કે મૌખિક ટીકા નહિ કરવાની” પોતે સ્વીકારેલી કબૂલાતની વિરૂદ્ધ જઈને, સાચી રીતે આવેલા સાચા પણ નિર્ણયને ખોટી રીતે અપ્રામાણિક કરાવવાના વ્યાપક પ્રયાસો ચાલુ જ રાખ્યા.

પોતાના એ અસત્ય મતને પુષ્ટ કરવા માટે પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજના પક્ષકારો તરફથી સં. ૨૦૦૧માં ‘પર્વતિથિ નિર્ણય’ નામનું એક પુસ્તક બહાર પાડવામાં આવ્યું. ‘સત્ય કરતાં અસત્ય વધુ વાચાળ હોય છે’ તેની સામગ્રીથી જેવો આ ગ્રંથ; અવળી રજૂઆત, અસત્ય આક્ષેપો અને હકીકતોનું વિકૃત અર્થઘટન આદિ સામગ્રીથી ભરપૂર હોઈ ‘અસત્યોના સર્વસંગ્રહ’ જેવો બન્યો છે, તેમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. જેની પ્રતીતિ પ્રસ્તુત ‘તિથિદિન અને પર્વારાધન’ ગ્રંથને જિજ્ઞાસુભાવે સાધ્યન્ત વાંચી જનારને જરૂર થશે તે નિઃશંક છે.

આ પછી પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજના પક્ષકારો તરફથી સં. ૨૦૦૩માં કાશીના શાસ્ત્રી શ્રી ચિન્નસ્વામીજી સમક્ષ અધૂરી અને ખોટી રજૂઆત કરાવીને ‘શાસન જયપતાકા’ને નામે શ્રી વૈદ્યના ચૂકાદાને અપ્રામાણિક ઠરાવનારો ગ્રંથ પણ પ્રગટ કરાયો હતો. પરંતુ એ ગ્રંથમાં પોતાની સંમતિ આપનારા મૂર્ધન્ય વિદ્વાનોને બચાવે સંપૂર્ણ અને સાચી માહિતી બજાવવા મળી, ત્યારે કાશીની પ્રતિષ્ઠા અખંડ રાખવાના આશયથી, તે વિદ્વાનોએ પોતાની ભૂલનો પ્રામાણિકપણે સ્વીકાર કરવાપૂર્વક ‘અર્હત્તિથિ ભાસ્કર’ નામનો ગ્રંથ પ્રગટ કરીને ‘શાસન જયપતાકા’ને વિસ્તૃત આધાર અને તર્કપૂર્ણ ચુક્તિઓ દ્વારા તદ્દન અપ્રામાણિક ઠરાવી. તે ‘અર્હત્તિથિ ભાસ્કર’ ગ્રંથના સંપાદક વિદ્વાનોએ, પતાકાકાર સહિત અન્ય કોઈ પણ વ્યક્તિને આ વિષયમાં જો શાસ્ત્રાર્થ કરવાની ઈચ્છા હોય, તો તે માટે પણ પોતે સદા તત્પર હોવાનું જણાવ્યું હોવા છતાં, આજ સુધી કોઈ પણ વ્યક્તિએ તે આહવાન સ્વીકારવાની તત્પરતા દાખવી નથી. એટલું જ નહિ, પણ પતાકાકાર શ્રી ચિન્નસ્વામી શાસ્ત્રીએ સ્વયં અધૂરી અને વિકૃત માહિતીથી દોરવાઈને, પોતે ‘પતાકા’ લખ્યાનો સ્પષ્ટ એકરાર કરીને, વિદ્વાનોને શોભે તેવી નમ્રતા અને અનાચલ-વૃત્તિનું દર્શન કરાવ્યું છે. (જુઓ પરિશિષ્ટ ૭, પૃ. ૩૩૭)

‘પર્વતિથિ નિર્ણય’, ‘શાસન જયપતાકા’ જેવા ગ્રંથો અને અન્ય પ્રચારસામગ્રી દ્વારા થઈ રહેલા અસત્ય અને એકતરફી પ્રચાર સામે સાચી રજૂઆત થાય તે બહુ જરૂરી હતું. પરંતુ એવી રજૂઆત કોઈ એક પક્ષ તરફથી થાય તે કરતાં શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ જેવી તટસ્થ વ્યક્તિ દ્વારા જો થાય, તો તે વધુ આવકારવા લાયક ગણાય, એ દૃષ્ટિએ શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈનું એ અંગે ધ્યાન દોરતાં, તેઓશ્રીએ ‘યોગ્ય અવસર આવ્યે જરૂર પ્રગટ કરવાનું’ આશ્વાસન પણ આપેલું. તેમની નજરે શ્રીસંઘનું ત્યારનું વાતાવરણ સંકુળ્ય હોવાથી, તે વાતાવરણ સ્વચ્છ થવાની રાહ જોવાનું તેઓએ જરૂરી માનેલું, અને તેથી જ પ્રસ્તુત ગ્રંથ લગભગ તૈયાર હોવા છતાં તેનું પ્રકાશન સુલભ રાખવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ વાતાવરણ સુધરવાની આશાએ સારો જેવો સમય વીતી જવા છતાં, એક યા બીજી રીતે વાતાવરણ વધુ ને વધુ કલુષિત બનાવવાના અસુક વર્ગના પ્રયાસો જોતાં અમોને એમ લાગ્યું કે—આમ ને આમ જો થોડો વધુ વખત ઉઠાસીનતા સેવવામાં આવે

તો વાતાવરણ વધુ સ્વચ્છ થવાને બદલે એવું દૂષિત બની જવાનો સંભવ છે કે-‘ પ્રસ્તુત તિથિપ્રશ્ન એ એક શાસ્ત્રીય મતભેદનો પ્રશ્ન છે કે કેવળ જૈનાચાર્યોના અંગત મતભેદમાંથી ઉદ્ભવેલો. માન-પ્રતિષ્ઠાનો પ્રશ્ન છે ? શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્રમાન્ય પરંપરાને બરેબર કયો મત અનુસરે છે ? ’ આ અને આવા બીજા પ્રશ્નો અને તેના સમાધાન મેળવવાની ઉત્કંઠા જ ધીરે ધીરે સમાજમાંથી હુપ્ત થવા પામે. શાસ્ત્રીય મતભેદવાળા આ પ્રશ્નમાં આવી શાસ્ત્ર-નિરપેક્ષ ઉદાસીનતા એ શ્રીસંઘમાં વ્યાપી જાય, તો બીજા પણ શાસ્ત્રીય પ્રશ્નોમાં આવી ઉદાસીનતા સહજ રીતે વ્યાપવા માંડે, જે શાસનના ક્રિતને ભારે નુકશાનકારક નિવડે. પરિણામ એ આવે કે-ભવિષ્યમાં જ્યારે જ્યારે આવા પ્રશ્નોના ઉકેલની દૃષ્ટિએ વિચારણા હાય ધરાય, ત્યારે ત્યારે શાસ્ત્રવચનની ઉપેક્ષા થવાનો અને અશાસ્ત્રીય ઉપાયો દ્વારા શાન્તિનો ખોટો આભાસ ઉભો થવાનો સંભવ પણ ઘણો વધી જાય.

આ બધી લાભ-હાનિનો વિચાર કરતાં એમ લાગ્યું કે-પ્રસ્તુત તિથિપ્રશ્નની શાસ્ત્રીય ભૂમિકા, પ્રશ્નનો નિર્ણય લાવવાના લવાદી પ્રયાસની પૂર્વભૂમિકા અને એ લવાદી નિર્ણય તથા એની પછીથી બનવા પામેલી કેટલીક ઘટનાઓનું યોગ્ય સંકલન ભેળતા પૂરાવાઓ સાથે રજૂ કરી દેવામાં આવે, એ ઘણું જરૂરી છે.

અત્યારના આગ્રહી વાતાવરણમાં આ પ્રકાશન કેટલો વ્યાપક લાભ કરી શકશે, એ કહેવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ જિજ્ઞાસુ અર્થી આત્માઓની વિચારણા માટે આ પ્રકાશન ઘણી ઉપયોગી માહિતી પૂરી પાડી શકશે, એ નિઃશંક છે. વર્તમાનના આ થોડા લાભ સાથે ભવિષ્યમાં જ્યારે શ્રીસંઘ આ પ્રશ્નનો શાસ્ત્રીય અને સર્વવ્યાપી ઉકેલ લાવવાનો પ્રયાસ કરશે, ત્યારે તો આ પ્રકાશન અણુમોલક સાધન બની જશે, એટલે એ લાભ તો મહાન છે જ.

આરાધનાના અર્થી આત્મ-ઓ આ ગ્રંથના પુનઃ પુનઃ પરિશીલન દ્વારા, તિથિદિન અને પર્વારાધન અંગે વર્તમાનમાં પ્રવર્તતા ભિન્ન ભિન્ન મત-મતાન્તરોમાંથી સાચો માર્ગ તારવી કાઢે, અને એ માર્ગની આરાધના દ્વારા પોતાની પરમપદની પ્રાપ્તિને નિર્વિઘ્ન બનાવે, એવી એક માત્ર શુભ કામના સેવીને વિરમીએ છીએ.

—સંપાદક.

અ નુ ક્ર મ ણિ કા

(લવાદી ચર્ચા-વિભાગ)

વિષય	પૃષ્ઠ
૧. પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે રજૂ કરેલા નવ મુદ્દાઓ ...	૨
૨. પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે પોતાના નવ મુદ્દાઓને અનુલક્ષીને કરેલું સ્વપક્ષનું સ્થાપન ...	૩
૩. પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે સ્વપક્ષસ્થાપન સાથે જોડેલા પૂરાવાઓ	૧૦
૪. પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે રજૂ કરેલા ૨૫ મુદ્દાઓ	૧૯
૫. પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે પોતાના રજૂ કરેલા ૨૫ મુદ્દાઓને અનુસરીને કરેલું નિરૂપણ ...	૨૨
૬. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે કરેલા નિરૂપણ અંગે આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે રજૂ કરેલું ખંડન...	૪૭
૭. પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે કરેલા સ્વપક્ષસ્થાપનનું પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે કરેલું ખંડન ...	૧૪૧
૮. લવાદના નિર્ણય અંગે બંને આચાર્યલગવંતોએ માન્ય કરેલો નિયમ-પત્ર ...	૨૨૪
૯. લવાદ ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યે આપેલો ચૂકાદો (સંસ્કૃત) ...	૨૨૫
૧૦. લવાદ ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યે આપેલો ચૂકાદો (અંગ્રેજી) ...	૨૪૬
૧૧. લવાદ ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યે આપેલા ચૂકાદાનો શુભરાતી અનુવાદ ...	૨૭૩

પરિશિષ્ટ-૧

પરિશિષ્ટ-૧
વર્તમાન તિથિદિન ચર્ચાને અંગે પૂ. શાન્તતપોમૂર્તિ, વયોવ્રદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય-સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજે ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની હાજરીમાં કરેલો અગત્યનો ખૂલાસો... ૩૦૦

પરિશિષ્ટ-૨

લવાદ ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યના ચૂકાદા સામે આચાર્ય શ્રીસાગરાનંદસૂરિજીએ અયોગ્ય આક્ષેપો કરવાપૂર્વક ગળાડેલા વિવાદ સામે શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈએ બહાર પાડેલ નિવેદન, તેમજ લવાદ શ્રી વૈદ્યે પ્રસિદ્ધ કરેલ નિવેદન... ૩૦૫

પરિશિષ્ટ-૩

તિથિચર્ચાના આવેલા પ્રામાણિક નિર્ણયને અપ્રામાણિક દરાવવા માટે ઉભા કરાયેલા પૂરાવાઓ બતાવવી હોવાનો સુ. વિદુલદાસ મોહનલાલે ફેંકેલો પકકાર... ૩૦૯

પરિશિષ્ટ-૪

શ્રી લક્ષ્મીચંદ હીરજીએ પોતાના નામના બ્રાહ્મણ પત્રો 'પર્વતિથિ નિર્ણય' પુસ્તક તથા દૈનિક પેપરમાં પ્રગટ કરવા બદલ ક્રાંતિમાં મારેલો તુકશાનીનો દાવો અને તે અંગે જવાબદારો તરફથી જાહેર કરાયેલી દિલગીરી... ૩૧૦

પરિશિષ્ટ-૫

(૧) પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજીએ બહાર પાડેલી પત્રિકા....	૩૧૬
(૨) તે અંગે પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે સોરાબજી પાલનજી કાપડિયાને લખેલો પત્ર....	૩૧૭
(૩) શ્રી સોરાબજી પાલનજી કાપડિયાએ તે પત્રનો આપેલો જવાબ....	૩૧૮
(૪) શ્રી સોરાબજી પાલનજી કાપડિયાએ 'મુ'બઈ સમાચાર'માં કરેલો વિસ્તૃત ખૂલાસો....	૩૧૯

પરિશિષ્ટ-૬

શાસ્ત્રીય સત્ય, લવાહ સમક્ષ પોતાના પક્ષે પૂરવાર થવા છતાં પણ પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે તિથિયર્થો અંગે યોગ્ય વિચારણા કરવા બહાર કરેલી પોતાની તત્પરતાને રજૂ કરતું તથા તેના વ્યવહાર ઉપાયો દર્શાવતું મનનીય પ્રવચન....	૩૨૬
--	-----

પરિશિષ્ટ-૭

(૧) લવાહના ચૂકાદા સામે કરાતા ઉઠાપોહ અંગે શેઠ શ્રી કેરતુરભાઈનું નિવેદન	૩૩૪
(૨) પ્રસ્તુત ગ્રન્થના પ્રકાશન અંગે ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યનો અભિપ્રાય....	૩૩૫
(૩) 'શાસ્ત્રન જયપતાકા' કાર શ્રી ચિન્નસ્વામી શાસ્ત્રીનો પ્રસ્તુત ગ્રન્થ અંગે અભિપ્રાય....	૩૩૭

પરિશિષ્ટ-૮

પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજીએ પોતે પ્રમાણ તરીકે રજૂ કરેલા શાસ્ત્રીય પૂરાવાના મૂળ પાનાં અને ખંડનની નકલ ન આપતાં, તે અંગે થયેલો ચીઠ્ઠી વ્યવહાર....	૩૩૯
---	-----

પરિશિષ્ટ-૯

'પર્વતિથિ નિર્ણય' ગ્રન્થમાં રજૂ કરાયેલી 'મૌખિક પૃચ્છા' દરમિયાન પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજીએ આપેલા અશાસ્ત્રીય ઉત્તરોની શાસ્ત્રાધારે સમાલોચના....	૩૫૦
--	-----

જૈન દષ્ટિએ તિથિહિન અને પર્વારાધન (સંગ્રહ વિભાગ)

અ નુ ક મ ણિ કા

વિષય	પૃષ્ઠ
૧. શ્રી અર્હતિથિભાસ્કર ગ્રન્થ પરિચય....	૨
૨. શ્રી અર્હતિથિભાસ્કર-મૂળ (સંસ્કૃત)....	૧૧
૩. શ્રી અર્હતિથિભાસ્કર-હિન્દી અનુવાદ....	૮૩

જૈન દષ્ટિએ તિથિદિન અને પર્વારાધન

શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈની શુભ દરમ્યાનગીરીથી
આં શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી અને
પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ
વચ્ચે ચોળએલી લવાદી ચર્ચામાં રજૂ થયેલાં લખાણો

— અને —

લવાદ ડૉ. પી. એલ. વૈદ M. A. (Cal.); D. Litt (Paris)
એમણે શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈની મારફત
આપેલા નિર્ણય તથા તેનું ભાષાંતર

લવાદી ચર્ચા-વિભાગ

મુખ્ય મુદ્દો

પર્વતિથિની આરાધનાને અંગે, ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં ત્યારે પર્વ કે પર્વાનંતર પર્વની તિથિનો ક્ષય હોય કે વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પર્વની તિથિનો કે પર્વાનંતર પર્વની તિથિનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ આખતમાં જૈન શાસ્ત્રના આધારે કઈ તિથિને પર્વતિથિ તરીકે કહેવી અને માનવી ?

— આ મુખ્ય મુદ્દાને અનુલક્ષીને —

સ્વપક્ષના સ્થાપન માટે આ૦ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ રજૂ કરેલા નવ મુદ્દાઓ.

પાલીતાણા, સં. ૧૯૯૯ માગસર સુદ ૨
બુધવાર તા. ૯-૧૨-૪૨

૧. ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની હાનિ કે વૃદ્ધિ હોય તો પણ આપણામાં (શ્રીદેવસુરતપાગચ્છમાં) તે હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે તેનાથી પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિનીજ હાનિ-વૃદ્ધિ થતી આવે છે તે જીતવ્યવહાર ગણાય કે નહિ ? અને જો ગણાય તો તે જૈનાગમના વચનની માફક પાળવા લાયક ખરો કે નહિ ?
૨. જૈન શાસ્ત્રમાં એક દિવસે જે સામાન્ય તિથિ કે જે પર્વતિથિ માનવાનું વિધાન છે કે કેમ ?
૩. ટીપ્પણમાં પર્વતિથિનો ક્ષય જણાવ્યો હોય ત્યારે તેનાથી પૂર્વની તિથિનું નામ ન લેવું પણ તે પૂર્વ અપર્વતિથિના દિવસે તે ક્ષય પામેલી પર્વતિથિના નામેજ વ્યવહાર કરવો તેવો શાસ્ત્રીય નિયમ છે કે નહિ ?
૪. અતુર્દશી વિગેરે પર્વતિથિઓથી આગળની પૂર્ણિમા વિગેરે પર્વતિથિઓ-કે જે પર્વાનંતર પર્વતિથિઓ ગણાય છે, તેનો ટીપ્પણમાં ક્ષય કે વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પણ તે અતુર્દશી-પૂર્ણિમા આદિ અને પર્વતિથિઓ કાયમ જ ઉભી રાખવી જોઈએ કે કેમ ? અને તે જે પર્વતિથિઓનું અનંતરપણું પણ કાયમજ રાખવું જોઈએ કે કેમ ?
૫. જૈન શાસ્ત્રમાં તિથિ કે પર્વતિથિની શરૂઆત

ક્યારથી ગણવામાં આવે છે અને સમાપ્તિ ક્યારે ગણવામાં આવે છે, તેમ જ પર્વ કે પર્વાનંતર પર્વતિથિનો ઉદય ન હોય કે પર્વતિથિ જે દિવસ ઉદયવાળી હોય ત્યારે પર્વ કે પર્વાનંતર પર્વની વ્યવસ્થા જાળવવા માટે કઈ વિધાન છે કે કેમ ?

૬. પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યા આદિ પર્વાનંતર પર્વતિથિની ટીપ્પણમાં વૃદ્ધિ હોય ત્યારે જે તેરસો આદિ કરવાનું જૈન શાસ્ત્રકારોનું વિધાન છે કે કેમ ?
૭. પર્વતિથિઓ કઈ કઈ ગણાય છે ? અને તેમાં કઈ કઈ પર્વતિથિઓની આરાધના કોને કોને માટે અને કઈ રીતિએ કરજીઆત છે અને કઈ કઈ પર્વતિથિઓની આરાધના મરજીઆત છે ?
૮. જોગવાળી ઉદયવાળી સમાપ્તિવાળી કે કોઈપણ યોગવાળી તિથિને લેવામાં ઉત્સર્ગ અપવાદ અને વ્યવસ્થાવિશેષ છે કે કેમ ?
૯. ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોક્તરા’ આવો શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચકના નામે તપાગચ્છવાળાએ માનેલો પ્રઘોષ વિધાયક છે કે નિયામક છે ? અને તે વિધિ કે નિયમ અગર ઉભય આરાધનાની તિથિના માટે છે કે આરાધનાના માટે છે ?

આનન્દસાગર સહી દ. પોતે

આં શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના તારવેલા નવ મુદ્દાઓને અનુલક્ષીને કરેલું સ્વપક્ષનું સ્થાપન

શાસ્ત્ર અને પરંપરાને અનુસારે ટીપ્પણીમાં જ્યારે પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિની યથાર્થતાનું નિરૂપણ

૧ અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ભગવાન શ્રી મહાવીર મહારાજના શાસનમાં વર્તમાનમાં શ્રી જૈન મૂર્તિપૂજક શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમાં મોટા એવા શ્રીતપગચ્છમાં વર્તમાન ચારે પ્રકારના શ્રીસંઘનો સમુદાય આ. શ્રીદેવસૂરિજી મહારાજની પરંપરાને આચરનારો હોઈને તે દરેકને શ્રીદેવસૂરગચ્છવાળા કહેવામાં આવે છે.

તે ગચ્છમાં વિ. સં. ૧૯૯૧ સુધી અખંડપણે ટીપ્પણીની પર્વતિથિના ક્ષયે તેનાથી પૂર્વની કે પૂર્વતરની અપર્વતિથિનો ક્ષય કરવામાં આવતો હતો અને પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય તે વખતે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની વૃદ્ધિ કરવામાં આવતી હતી.

ઉપર જણાવવામાં આવેલા શ્રીવિજયદેવસૂરિજી મહારાજ સં. ૧૭૧૩ લગભગમાં કાલ-ધર્મ પામેલા હોવાથી તે સંપ્રદાય લગભગ ત્રણસો વર્ષથી અખંડપણે ચાલ્યો છે. પરંતુ સં. ૧૯૯૨થી તે સંપ્રદાયથી ‘પર્વતિથિની હાનિ અને વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં’ બુદ્ધ કથન અને માન્યતા થવાથી સ્વલ્પ વર્ગ બુદ્ધો પડ્યો છે.

જૈન શાસ્ત્રના વચન પ્રમાણે જૈન આગમના અનુષ્ઠાનો કરવાના બે આધારો હોય છે. પહેલો આધાર આગમો, કે જે શ્રીગણધરઆદિ મહાસભ્યોએ રચેલાં છે. અને બીજો આધાર આચરણ, કે જેને ‘શ્રીસ્થાનાંગસૂત્ર’, ‘શ્રીભગવતીજી-સૂત્ર’, અને ‘શ્રીવ્યવહારસૂત્ર’માં જીતઆચાર તરીકે જણાવવામાં આવેલ છે.

તે જીતઆચારમાં ‘શ્રીજીતકલ્પભાષ્ય અને

‘શ્રીવ્યવહારભાષ્ય’માં એમ ખુલાસો કરવામાં આવ્યો છે કે-સંવિગ્નબહુશ્રુતોએ પ્રવર્ત્તિવેલો એક પેઢીનો આચાર, તેનું નામ વૃત્ત આચાર કહેવાય છે. અને બીજી પેઢીએ તેજ આચારને અણુવૃત્ત તરીકે કહેવાય. અને ત્રીજી પેઢીએ એ આચારને જીતઆચાર તરીકે કહેવાય.

આ જીતઆચારની ‘શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણ’માં એટલી બધી પ્રબળતા જણાવી છે કે-“આગમમાં જેમ ભાદરવા શુદ્ધિ પાંચમની સંવત્સરી, અને આષાઢ-કાર્તિક તથા ફાલ્ગુન શુકલા પૂર્ણિમાની ચાતુર્માસી છતાં તેનાથી બુદ્ધી રીતે-જે દિવસે તે ભા. શુ. પાંચમનો કે આષાઢાદિ પૂર્ણિમાનો સૂર્યોદયસ્પર્શ-તે તે તિથિનો ભોગ કે તે તે તિથિની સમાપ્તિ, એ ત્રણમાંથી કાંઈપણ ન હોય તોપણ તે-ભાદરવા શુદ્ધિ ચોથના દિવસે અને આષાઢાદિ ચતુર્દશીને અનુક્રમે સંવત્સરી અને ચાતુર્માસી તરીકે આચરેલી છે, તે આગમની માફક જ પ્રમાણિક ગણવી.”

અર્થાત આગમથી બુદ્ધી રીતની પણ આચરણને માર્ગને અનુસરવાવાળા સુવિહિતોએ પ્રમાણિક ગણવી જોઈએ.

વર્તમાનમાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિને અંગે જેઓએ બુદ્ધ કથન અને માન્યતા કરી છે તેઓના ચોથી પેઢીના ગુરૂ, કે જેઓ આ. શ્રી આત્મારામજી (વિજયાનન્દસૂરિ) ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, અને જેઓ સ્વરચિત ‘જૈન તત્ત્વાદર્શ’ નામના પુસ્તકમાં પોતાને આ. શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજની પાટપરંપરાવાળા જણાવે છે-

તેઓએ અને તેઓની ઉત્તરોત્તર ચાર પેઢીવાળાઓએ પણ ટીપ્પણીમાંની પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગે આરાધના માટે તેનાથી પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની ‘સદીઓથી ચર્ચા

આવતી' હાનિ-વૃદ્ધિજ કરી છે.

અને તેથી એ રીતિ, 'વર્તમાનમાં તે આ. શ્રીઆતમારામણ મહારાજની ચોથી પેઢીએ થયેલા' ફેરવનારાઓને એ જુની આચરણા જીત-વ્યવહાર તરીકે કળુલ કરવા લાયકજ છે.

નોટ:-આગમ-પંચાંગી અને બીજાં પણ શાસ્ત્રોના અનેક પુરાવાઓથી આરાધનામાં પર્વ-તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન થાય, એ વિગેરે હકીકત આગળ સાબીત કરી બતાવવામાં આવશે. છતાં અત્ર જે આ જીતઆચારના આધારે જણાવવામાં આવ્યું છે તે એટલા જ માટે કે-કેઈ અન્યપક્ષ, અન્યમત કે અન્યગચ્છવાળાઓ તરફથી કદાચ કંઈપણ જુઠું લખાણ રજુ કરાય તોપણ આ જીતઆચારની રીતિને ખાધ આવી શકે નહિ.

૨^૧શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિવૃત્તિ, 'શ્રીજ્યોતિષકરણક-વૃત્તિ અને ૧^૦શ્રીલોકપ્રકાશમાં જે દિવસે સૂર્યોદયની વખતે રૂંદ અંશ જેટલી પણ તિથિ હોય તો તે આખા દિવસને, 'કે જેમાં બીજી તિથિનો રૂંદ અંશ જેટલો ભાગ દાખલ થયેલો હોય છે છતાં' તે ઉદયવાળી તિથિના નામેજ ઓળખવામાં આવે છે.

પંચાંગકારો પણ ઉદયને નહિ સ્પર્શવાવાળી તિથિનો ક્ષય ગણીને જે તિથિ ભોગવટામાં ઘણી જ વધારે ઘડીઓવાળી હોય છે છતાં પણ જો તે તિથિ સૂર્યોદયને નથી સ્પર્શતી તો તેનો ક્ષય જ જણાવે છે. અને તેથી જ નક્ષત્ર વિગેરેના કોઠાઓમાં ૦૦૦ મીડાં જ મેલે છે.

જેવી રીતે જૈન શાસ્ત્રકારો અને પંચાંગ કરનારાઓ તિથિનો લાંબો ભોગવટો છતાં પણ તેનો ક્ષય ગણીને આખો અહોરાત્ર સૂર્યોદયને સ્પર્શવાવાળી તિથિસંબંધીનો જ ગણે છે; તેવી જ રીતે વર્તમાન શ્રીદેવસૂરતપાગચ્છ સંઘ પણ એક દિવસથી બીજા દિવસ સુધીના સૂર્યોદયને પહેલાં સ્પર્શનારી તિથિને જ આખો દિવસ-અહોરાત્ર-સંબંધીની તિથિ ગણે છે.

એટલે આરાધનામાં એક દિવસે જે તિથિ કે જે પર્વતિથિ કહેવી કે માનવી તે કોઈપણ પ્રકારે શાસ્ત્ર પંચાંગ અને સામાચારીથી સંગત નથી.

૩^૧શ્રીઆચારપ્રકરણચૂર્ણ અને ૧^૨શ્રીઆચારદશાચૂર્ણની અંદર યુગ-પાંચ વર્ષના અંતે આવતા બીજા આષાઠ માસની પૂર્ણિમાનો દિવસ ગણવાનું જણાવવામાં આવેલ છે. તે અધિકારમાં પોષ અને આષાઠ નામના જે માસની જ વૃદ્ધિ, યુગના મધ્યમાં અને અંતમાં થતી હોવાનું જણાવેલ હોવાથી તે પ્રકરણ પ્રાચીન ગણિતને અનુસારે છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

અને તે ગણિતમાં ૧૮૩૦ દિવસમાં ૧૮૬૦ તિથિનો સમાવેશ થતો હોવાથી દરેક ૬૧ મે દિવસે દરમી તિથિનો ક્ષય ગણતાં ૧૮૬૦ મી આષાઠ શુદ્ધ પૂર્ણિમા તિથિનો ક્ષય જ આવે છે. છતાં તે ક્ષીણ આષાઠ શુદ્ધ પૂર્ણિમાના દિવસને ચૂર્ણિકારોએ પૂર્ણિમા તરીકે જણાવેલો છે. અર્થાત્ નથી તો તે દિવસને ચતુર્દશી તરીકે જણાવ્યો, 'કે જે પર્વતિથિ હતી અને ઉદયવાળી હતી' તેમજ નથી તો 'ચતુર્દશી-પૂર્ણિમા' એકઠા કરવા તરીકે જણાવ્યો.

આથી સિદ્ધ છે કે પંચાંગમાંની પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પણ તે ક્ષીણ પર્વતિથિને તો આરાધના માટે અખંડ જ રાખવી જોઈએ, એ વાત કોઈ પણ પ્રકારે અસંગત નથી.

૧૩શ્રીતત્ત્વતરંગિણી અન્થ કે જે-અકબર બાદશાહને પ્રતિબોધ કરનાર શ્રીવિજયહીરસૂરી-શ્વરજી મહારાજના ગુરૂ શ્રીવિજયદાનસૂરિજી મહારાજની વખતે અને તેઓશ્રીની આજ્ઞાથી જ લખાયેલ છે તે અન્થમાં સ્પષ્ટ જણાવે છે કે-ટીપ્પણમાં પર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનાથી પહેલાંની અપર્વતિથિનો વ્યપદેશ કરવો જ નહિ, પરંતુ તે દિવસે ક્ષય પામેલી એવી પંચ પર્વતિથિનો જ વ્યપદેશ કરવો.

૪. ચંદ્રના ચાર-ગતિની અપેક્ષાએ કે સૂર્ય-ચંદ્રના અંતરની અપેક્ષાએ તિથિઓ લેવામાં આવે તે બંનેમાં કોઈપણ તિથિ, પર્વતિથિ કે પર્વાનન્તર-રૂપ પર્વતિથિનો ક્ષય આવે નહિ, એમ કહી શકાય નહિ. જો કે-ચંદ્રચારની અપેક્ષાએ તે ક્ષય નિયમિત પક્ષમાં હોય છે. પરંતુ ચંદ્રસૂર્યના અંતરની અપેક્ષાએ તિથિ લેતાં અનિયમિત રીતિએ કોઈપણ પક્ષમાં કોઈપણ તિથિનો ક્ષય આવે.

જ્યારે એકાકીની એવી પર્વતિથિનો ક્ષય ટીપ્પણમાં હોય ત્યારે શાસ્ત્રકારો તેની પહેલાંની અપર્વતિથિ કે જે ઉદયગત હોય છતાં તેનો અપદેશ કરવાની ના કહે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તે દિવસે જે ઉદય વિનાની પર્વતિથિ હોય તોપણ તે દિવસે તેનો જ વ્યપદેશ કરવો એમ જણાવે છે. તેમ જણાવીને શાસ્ત્રકારો પંચાંગમાં પર્વતિથિનો ક્ષય હોય તોપણ તે દિવસે તે ક્ષીણ પર્વતિથિના નામે જ કહેવાનું જણાવે છે.

કેમ કે શ્રીજૈનધર્મના પૌષધ અને ઉપવાસ આદિ જે અનુષ્ઠાનો, પર્વતિથિને અંગે નિયમિત પાળવાના છે તે મુખ્યતાએ અહોરાત્રની અખંડ મર્યાદાવાળા હોય છે, અને તેથી આખો અહોરાત્ર પર્વતિથિપણમાં જ લેવા માટે ઉદયવાળી એવી પણ પહેલાંની અપર્વતિથિનો વ્યપદેશ, વ્યવહાર કે સંજ્ઞા શાસ્ત્રકારોએ કાઢી નાખી છે.

અને તેટલા જ માટે શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકજીના 'ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યાં' એ પ્રલોપ તરીકે ચાલી આવેલા શ્લોકના આધપાદના આધારે શાસ્ત્રકારોએ પૂર્વની અપર્વતિથિની સંજ્ઞાનો અભાવ કરી ક્ષય પામેલી પર્વતિથિની સંજ્ઞા કાયમ કરી છે. જો હવે સ્વાભાવિક રીતિએ પર્વતિથિ ઉભી રાખવાને માટે તો ક્ષય પામેલી પર્વતિથિને પણ શાસ્ત્રકારો બ્યુચ્છિન્ન નહિ માનતાં તે પર્વતિથિને નવીન વિધાનથી પણ કાયમ કરે છે અને સ્થિર રાખે છે, તો પછી સીધી વાત છે કે-જે પર્વતિથિ પર્વતિથિથી પૂર્વની હોય અને તેના અનન્તરની

પર્વતિથિના ક્ષયને લીધે એ ક્ષયે પૂર્વાં ના પ્રલોપથી પૂર્વ પર્વતિથિનો જ જો ક્ષય-એટલે સંજ્ઞા અભાવ કે વ્યપદેશાભાવ થઈ જતો હોય તો તેવી પર્વતિથિને તો કોઈપણ પ્રકારે તે પર્વતિથિ તરીકે કાયમ સ્થાપ્યા સિવાય ચાલે જ નહિ.

અને તેથી 'ચાવત્સંભવસ્તાવદ્વિધિઃ' એ ન્યાયે ક્ષયે પૂર્વાંના પ્રલોપને તે સ્થળે બીજી વખત પણ પ્રવર્તાવવો જ પડે. જ્યારે એમ જ કરવું આવશ્યક બને ત્યારે તે પૂર્વપર્વતિથિની સંજ્ઞા, તેનાથી પણ પહેલાંની અપર્વતિથિએ રાખવી પડે.

આવી રીતે જોડે આવેલી બે તિથિઓની સંજ્ઞાની અને આરાધનાની અખંડિતતાને માટે અકબર પાદશાહને પ્રતિજ્ઞા કરનાર આ. શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજ પોતાના 'હીરપ્રશ્ન નામના ગ્રંથમાં તપસંબંધીના કરેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પાંચમરૂપી પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે તે પાંચમનો તપ (ટીપ્પણાંની) યોથના દિવસે કરવાનું જણાવીને ટીપ્પણમાં આવતા પૂર્ણિમાના ક્ષયની વખતે પૂર્ણિમારૂપી પર્વતિથિના તપની આરાધના માટે (ટીપ્પણાંની) 'ત્રયોદશીચતુર્વિધ્યોઃ' એમ દ્વિવચન વાપરીને ક્ષયે પૂર્વાંના વિધાનને તે સ્થળે ફરી પ્રવર્તાવવાનું જણાવીને ટીપ્પણાંની તેરશે ચૌદશ અને ચૌદશે પૂર્ણિમાને કાયમ કરવાનું વિધાન જણાવે છે.

વળી આ. શ્રીદેવસૂરિજીને 'પદ્મક શ્રી દેવ-સૂરસંઘમાં પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા જેવી પર્વા-નન્તર પર્વતિથિનો ટીપ્પણમાં જ્યારે ક્ષય આવ્યો હોય ત્યારે તેરશનો ક્ષય-' એટલે તેરશની સંજ્ઞાનો અભાવ' કરાતો હોવાનું જણાવે છે અને તે વાત કવિરાજ શ્રીદીપવિજયજી મહારાજના સં. ૧૮૭૧ ના '૧૬'પત્રના લેખથી પણ સાબીત થાય છે. તેઓ તેમના સ્પષ્ટ શબ્દથી જણાવે છે કે-અમાસ કે પૂર્ણિમા ત્રુટતી હોય ત્યારે શ્રીદેવસૂરતપાગચ્છવાળા તેરશનો ક્ષય કરે છે.

ઉપર જણાવેલ મુદ્દાઓથી વર્તમાનમાં શ્રીદેવ-

સૂરતપાગચ્છસંઘ, ટીખણામાં પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાનો ક્ષય હોય ત્યારે જે તેરશનો ક્ષય કરીને તેરશને દિવસે ચૌદશની સંજ્ઞા અને ચૌદશના દિવસે પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાની સંજ્ઞા રાખે છે તે કેઈપણ પ્રકારે ગેરવ્યાજબી કે નિર્મૂળ નથી.

વર્તમાન શ્રીદેવસૂરતપાગચ્છના મુખ્યનાયક શ્રીવિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના ^{૧૭}પદ્ધતિ-માંના સ્પષ્ટ શબ્દોથી જણાય છે કે—પૂર્ણિમા (કે અમાવાસ્યા) ની જગ્યાએ ટીખણામાં વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ગુરૂને માનનારા અને સરળ મનુષ્યોએ જે તેરસો જ કરવી જોઈએ. અર્થાત્ ઉદયગત ચતુર્દશીને ઠેકાણે બીજી તેરશ લાવીને પહેલી પૂર્ણિમા (કે અમાવાસ્યા) ને દિવસે ચતુર્દશી કરવી. આ વસ્તુઓ જણાવનાર શ્રીદેવસૂરિજી મહારાજનો પદ્ધતિ ‘૧૮૯૫માં લખાયેલી પ્રત ઉપરથી’ છપાયેલો છે, છતાં તેનાથી જુની પ્રત પણ મળે છે. એટલે શ્રીદેવસૂરતપાગચ્છશ્રીસંઘમાં સકળ સંઘ અખંડપણે પૂર્ણિમા (કે અમાવાસ્યા) ની વૃદ્ધિએ ચૌદશ અને પૂર્ણિમા (કે અમાવાસ્યા) ના જોડીયા પર્વને સાથે ઉભા રાખવા તેરસની જ વૃદ્ધિ કરે છે.

આ પૂર્ણિમા (કે અમાવાસ્યા) ની હાનિ અને વૃદ્ધિની જગો ઉપર યંને પર્વતિથિનું અખંડપણું અને અનન્તરપણું જાળવવાની એ પણ જરૂર છે કે—“શ્રાવકોની ‘પૌષધ’ નામની પડિમાને અંગે ^{૧૮}શ્રીપ્રવચનસારોદ્ધાર, ^{૧૯}આચારમય સામાચારી અને ^{૨૦}શ્રીસેનપ્રશ્નમાં મુખ્યત્વે તે યંને દિવસોના લાગટ બે ઉપવાસરૂપી છટું કરવાનું જે વિધાન જણાવેલું છે તે વિધાન, ‘એવા વખતે તેરસનો ક્ષય કે જે તેરસો કરવામાં ન આવે તો’ જાળવવાનું બની શકે જ નહિ.”

વળી ખરતરગચ્છના ગુણવિજયનામના મહાશયે સં. ૧૬૬૫માં કરેલો ^{૨૧}‘ઉત્સૂત્રખંડન’ નામનો ગ્રન્થ કે જે મુદ્રિત છે, અને જેની મૂળ પ્રતિ પણ સુરતના ખરતરોના શ્રીજિનહતજ્ઞાનભંડારમાં ૧૬૬૫ ની એટલે કે મૂળકર્તાની હોવાનું

જણાવેલું છે, તે ગ્રન્થમાં જણાવે છે કે—“તપાગચ્છવાળાઓ વડે વૃદ્ધિમાં એટલે પહેલી પુનમ [કે અમાવાસ્યામાં] ચતુર્દશીનું પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરાય છે, આ શું ? ”

અર્થાત્ ૧૬૬૫ના વર્ષે પણ શ્રીતપાગચ્છવાળાઓ ટીખણાની પૂર્ણિમા (કે અમાવાસ્યા) ની વૃદ્ધિની વખતે વૃદ્ધિતિથિ જે પહેલી પૂર્ણિમા (કે પહેલી અમાવાસ્યા) કહેવાય, તેજ દિવસે ચતુર્દશીનું પક્ષીપર્વ કરતા હતા. એટલે કે ચતુર્દશીરૂપી પર્વની અનન્તર એવી પૂર્ણિમા [કે અમાવાસ્યા] જેવી પર્વાનન્તર પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ થાય ત્યારે જે વર્તમાન શ્રીદેવસૂરતપાગચ્છ સમગ્રપણે તેરશની હાનિ-વૃદ્ધિ કરે છે તે ગેરવ્યાજબી કે નિર્મૂળ નથી.

પ ૨૨ શ્રીવિચારસારપ્રકરણના કર્તા આ. શ્રી પ્રદુમ્નસૂરિજી કે જે શ્રીવિધિકૌમુદી નામના ગ્રન્થના કર્તા આચાર્યશ્રી રત્નશેખરસૂરિજીથી પણ પહેલાં થયેલા છે, તેમજ તેમના ગ્રન્થની શ્રીરત્નશેખરસૂરિજી સાક્ષી આપે છે, તેઓ શ્રીવિચારસારપ્રકરણમાં પરચક્ષણ—પૂજા વિગેરેને માટે અષ્ટમી વિગેરે પર્વતિથિઓ ઉદયવાળી લેવાનું કહે છે.

તેમજ શ્રીરત્નશેખરસૂરિજી પોતાના વિધિકૌમુદી નામના ^{૨૩}તિથિચ્છન્ન એમ કહીને પર્વતિથિની આરાધના માટે પર્વતિથિનું પ્રકરણ શરૂ કરતાં પ્રાતઃ પ્રત્યાખ્યાનવેલાયાં યા સ્યાત્ સા પ્રમાણં એમ કહેવાવડે પ્રત્યાખ્યાન[ના આરંભ]ના વખતથી—એટલે સૂર્યોદયથી તિથિની શરૂઆત હોવાનું જણાવે છે.

વળી ^{૨૪}શ્રીતત્ત્વતરંગિણીમાં સાક્ષી તરીકે આપેલી બે ગાથાઓ કે જે તત્ત્વતરંગિણીકારના સમય કરતાં પણ પહેલાંની છે, તે ગાથામાં પણ સૂર્યના ઉદયને પામનારી તિથિને પ્રમાણ જણાવે છે—એટલે એ બધા લેખોથી નક્કી થાય છે કે—[પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગ [સિવાય] પર્વતિથિની શરૂઆત, સૂર્યના ઉદયથીજ આરંભાય.

એટલે પર્વતિથિની શરૂઆત જેમ સૂર્યના ઉદયથી જ થાય, તેમ તેની સમાપ્તિ પણ ‘અન્ય સૂર્યોદય-થી અન્યતિથિની શરૂઆત થાય’ ત્યારે જ થાય.

પર્વતિથિની કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિની-ટીપ્પણમાં હાનિ-વૃદ્ધિ હોય તે વખતે સૂર્યોદયનો ઉત્સર્ગમાર્ગ અપોદિત છે. એ વાત ઉપરના ચોથા (ઈશુ ઉપર લખાયેલા ચોથા) મુદ્દાથી સિદ્ધ કરાઈ છે. એટલે તે ઉપરથી તેની વ્યવસ્થા કરવાનું સમજી શકાય તેમ છે.

૬. આચાર્ય શ્રીવિજયહીરસૂરિજી મહારાજ અને આચાર્ય શ્રીવિજયસેનસૂરિજી મહારાજ અષ્ટમી, એકાદશી, પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિ વખતે ‘એ કે ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે બંને દિવસ સૂર્યોદય હોય છે અને તેથી તે બંને પર્વતિથિઓ ઉદયવાળી જ હોઈને ઔદયિકી ગણાય છતાં’ અનુક્રમે ૨૫શ્રીહીરપ્રશ્નમાં અને ૨૬શ્રીસેનપ્રશ્નમાં તે બંને પર્વતિથિઓને ઉદયવાળી-ઔદયિકી ન ગણતાં ટીપ્પણની બીજા દિવસની પર્વતિથિને જ તત્સ્વરૂપે ઉદયવાળી-ઔદયિકી ગણે છે.

એટલે સ્પષ્ટ થાય છે કે-અષ્ટમી-એકાદશી કે પૂર્ણિમા-અમાવાસ્યાનો કારણભૂત ઉદય, માત્ર બીજે દિવસે જ માન્યો હોવાથી તે તે પર્વતિથિના બીજા દિવસને જ અષ્ટમી, એકાદશી કે પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યાના કારણભૂત સૂર્યોદયવાળો કહી શકાય.

અર્થાત્ ટીપ્પણની પહેલી આઠમ-અગ્રી-આરશ-પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાએ તેની અપેક્ષાનો સૂર્યોદય જ શ્રીહીરસૂરિજી મહારાજે અને શ્રીસેનસૂરિજી મહારાજે ન માન્યો એટલું જ નહિ પણ તે તે તિથિને તત્સ્વરૂપે ઔદયિકી જ ન ગણી.

વસ્તુસ્થિતિ આમ જ છે તો ટીપ્પણની તેવી પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે તે પહેલી તિથિના દિવસે ઉદયને આશ્રીને થતો અષ્ટમી આદિ કહેવાતો વ્યવહાર થઈ શકે જ કેમ? નજ થઈ શકે, અને જ્યારે અષ્ટમી આદિ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ

વખતે એ સપ્તમી કે બે દશમી આદિ જ કરી દેવાય તો પછી પર્વાનન્તરપર્વથી પહેલાંની પર્વ-તિથિ, તે પણ પર્વ રૂપ જ હોવાથી તેની વૃદ્ધિ વખતે તેના પણ પણ થતા બે ઉદયમાંથી બીજા ઉદયને જ તે તિથિ માટે પ્રમાણભૂત ગણીને તેને જ તે પર્વતિથિ તરીકે માની શકાય એ વાત કોઈ વાતે અસંગત નથી.

અને તેથી ‘વૃદ્ધો કાર્યા તથોત્તરા’ એ શ્રીઉમાસ્વાતિજીના વચનને યાવત્સંભવસ્તાવદ્વિધિ: એ ન્યાય તે સ્થળે ફરીથી પણ લગાડવો જ પડે કે જેથી ઉદયની પણ વ્યવસ્થા બરાબર થાય.

૭. ૨૭શ્રીઆવશ્યકચૂર્ણિ અને ૨૮શ્રીવ્યવહાર-વૃત્તિ આદિમાં ‘અષ્ટમી-ચતુર્દશી-ચતુર્માસી-સંવત્સરી અને જ્ઞાનપંચમીની પર્વતિથિએ સાધુઓ ઉપવાસ વિગેરે ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે’ એમ જણાવે છે.

તેમજ શ્રીતત્પાર્થસૂત્રની ૨૯શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીની ટીકામાં તથા શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિજીએ કરેલી ૩૦ ટીકામાંના પાઠથી તેમજ ૩૧શ્રીઆવશ્યકચૂર્ણિમાં નિયમેન હવિજ્ઞ પોત્સદ્વિઓ એ પાઠથી એ વાત સ્હેજે સમજાય તેવી છે કે-અષ્ટમી-ચતુર્દશી-ચતુર્માસી-સંવત્સરી અને પંચમી વિગેરે પર્વતિથિ-ઓની આરાધના સાધુઓને માટે ફરજિયાત છે અને આઠમ-ચતુર્દશી-પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાની આરાધના શ્રાવકોને માટે ફરજિયાત છે.

અને તેથી જ સંજ્ઞા નિયમિત કરવાની વખતે ૩૨તત્ત્વતરંગિણીકારે પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધૌ૦ એમ કહીને તે ફરજિયાત આરાધનાવાળી નિયમિત પર્વતિથિઓની સંજ્ઞાઓ ટીપ્પણની હાનિ વખતે પણ કાયમ રાખવાનું જણાવ્યું છે.

જેવી રીતે ફરજિયાત તિથિને માટે તેલું વ્યપદેશવિધાન છે, તેવી રીતે મરજિયાત પર્વતિથિઓ કે જે કલ્યાણક વિગેરેની તિથિઓ છે, તેમાં તેવો વ્યપદેશ ફેરવવાનો પ્રસંગ હોય તોપણ તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નથી.

૮. જૈનેતરશાસ્ત્રોમાં પર્વ અને તહેવારોને માનતાં કેટલીક તિથિઓ ઉદયવાળી, કેટલીક તિથિઓ પૂર્વાહ્નવ્યાપ્તિવાળી, કેટલીક તિથિઓ અપરાહ્નવ્યાપ્તિવાળી, કેટલીક તિથિઓ પ્રદોષ-વ્યાપ્તિવાળી અને કેટલીક તિથિઓ નિશીથ- (મધ્યરાત્રી) ની વ્યાપ્તિવાળી હોવામાં આવે છે; પરંતુ જૈનદર્શનમાં સર્વતિથિઓ કે પર્વતિથિઓ માત્ર ઉદયની વ્યાપ્તિવાળી જ હોવાય છે.

કારણ કે-જૈનદર્શનમાં પર્વતિથિઓની આરાધના ઉપવાસ, આચંબિલ અને પૌષધ વિગેરે વ્રતનિયમોની અપેક્ષાએ હોય છે. અને તે દરેક વ્રતનિયમોની શરૂઆત સૂર્યના ઉદયકાળથી થાય છે, અને સમાપ્તિ પરતિથિના ઉદયકાળે થાય છે.

એટલે જૈનશાસનના પર્વો સૂર્યના ઉદયને સ્પર્શનારી તિથિને આધારેજ હોય છે. જૈન ગણિતમાં પણ સૂર્યોદયને નહિં સ્પર્શનારી તિથિ રૂઢ અંશ જેટલી હોય તોપણ તે ક્ષીણ અને ચતિત તિથિ ગણાય છે અને માત્ર રૂઢ અંશ જેટલી તિથિ પણ જો સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી હોય તો તે આખો દિવસ તે તિથિજ ગણાય છે.

તેમજ ૩૩શ્રીવિચારસારપ્રકરણ અને ૩૪શ્રી-વિધિકૌમુદી વિગેરે ગ્રંથો પણ ઉદયવાળી તિથિ-માં જ પર્વને લાયકનાં પરચક્રખાણુ વિગેરે કરવાનું જણાવે છે.

આરાધનામાં ઉદયવાળી તિથિ લેવી તે વિષે કેઇપણ બ્રાહ્મણો મતભેદ નથી. પરંતુ ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની હાનિ કે વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તે ઉદય-વાળી તિથિના ઉત્સર્ગમાર્ગને બાધ કરનારાં અપવાદ-વાક્યો પણ જૈનશાસ્ત્રોમાં સ્થાને સ્થાને કહ્યાં છે.

શાસ્ત્રકારોનો સામાન્ય નિયમ છે કે-‘મૂર્તિ તાવદપવાદા અમિનિવિશન્તે પશ્ચાદુત્સર્ગાઃ’ એટલે કે આપવાદિક વિધાનની પ્રવૃત્તિ પહેલી કરી લેવી જોઇએ. અને જ્યાં આપવાદિક પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ ન હોય ત્યાંજ ઉત્સર્ગની પ્રવૃત્તિ કરાય.

એ નિયમથી પર્વતિથિના ક્ષય અને વૃદ્ધિના

પ્રસંગે તે ઉદયના ઉત્સર્ગમાર્ગને કેઇપણ પ્રકારે લાગુ કરી શકાય નહિ; પરંતુ શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલો અપવાદજ લાગુ કરાય. તે અપવાદ એ છે કે-૩૫ ‘અચરચિદ્ધ અવરાચિં’ અર્થાત્ ક્ષીણપર્વતિથિથી વિધાયેલી પર્વતિથિને પણ લેવી.

વળી ૩૬શ્રીતત્ત્વતર્ંગિણીકાર પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પ્રાચશ્રિત્તાદિવિધિમાં અપર્વતિથિના વ્ય-પદેશનો પણ અભાવ જણાવીને તે દિવસે ચતુ-ર્દશી આદિ પર્વનોજ વ્યપદેશ કરવાનું જણાવે છે. એટલે કે ટીપ્પણમાં પર્વતિથિ ઉદય વગરની બનીને ક્ષીણ થઇ હોય તોપણ તે ક્ષીણપર્વતિથિનો જ વ્યપ-દેશ પૂર્વઅપર્વતિથિના દિવસે ‘તે પર્વતિથિ ઉદય-વાળી હોય તોપણ તેને ખસેડીને’ કરવો.

જેવી રીતે ટીપ્પણમાં આવતી પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે ઉદયનો સિદ્ધાંત બાધિત થાય છે, તેવીજ રીતે પર્વતિથિની ટીપ્પણમાં આવતી વૃદ્ધિની વખતે પણ તે ઉદયનો સિદ્ધાંત બાધિત થાય છે, કેમકે-ટીપ્પણમાં જ્યારે પણ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય છે ત્યારે તે બંને તિથિએ સૂર્યોદય હોય છે, છતાં તેની ઉત્તરની પર્વતિથિના સૂર્યો-દયને જ પ્રમાણિક ગણીને ૩૭શ્રીહીરસૂરિજી અને ૩૮શ્રીસેનસૂરિજી મહારાજ વિગેરે એ બીજી પર્વ-તિથિને જ ઔદયિકી એટલે ઉદયવાળી ગણે છે.

અને તેથી જ ઉદયને આધારે થતો પર્વતિ-થિનો વ્યપદેશ બીજા દિવસે જ કરાય છે. હીર-સૂરિજીમહારાજના ૩૯પ્રશ્નોત્તર ગ્રંથમાં ટીપ્પણની અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિ છતાં ટીપ્પણની બીજી અમા-વાસ્યાને દિવસે આવતા કલ્પવાચનને ‘દ્વિતીય અમાવાસ્યાનું કલ્પવાચન ન કહેતાં’ નિવશેષણ-પણે માત્ર ‘અમાવાસ્યા’નુંજ કલ્પવાચન કહ્યું છે એટલે ઉદયનો સિદ્ધાંત પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે પણ અપોદિત છે; એટલું જ નહિ પરંતુ બે પૂર્ણિમા કે બે અમાવાસ્યા ટીપ્પણમાં હોય ત્યારે ટીપ્પણની તેરસ-ઔદસે બે તેરસો ગણીને ટીપ્પણની પહેલી પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાએજ

પક્ષી કરવાનું જણાવે છે. ટીપ્પણની તેવી વૃદ્ધિ વખતે તેવી રીતે પક્ષી કરવાના અને એ તેરસ કરવાના ચાલુ વ્યવહારથી ‘પર્વતિથિ પશુ ત્યારેજ ઉદયવાળી વાસ્તવિક ગણાય કે જ્યારે તેની આગળના પર્વને પશુ ખાધા ન હોય,’ એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

આવી રીતે ટીપ્પણની પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વ-તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગે ઉદયનો ઉત્સર્ગ માર્ગ અપોદિત છે. એજ રીતે શાસ્ત્રમાં જણાવતો ભોગ અને સમાપ્તિનો વિષય પશુ ‘માત્ર અન્ય-ગચ્છવાળાઓ ટીપ્પણની પર્વતિથિની વૃદ્ધિમાં પહેલા દિવસની પર્વતિથિને પર્વતિથિ માનવા માગે છે અને ચતુર્દશીના ક્ષયે પૂર્ણિમાએ ચતુર્દશી કરવા માગે છે’ તેના પ્રત્યાઘાત તરીકે છે.

સિવાય પર્વતિથિના વ્યવહારને માટે તો ટીપ્પણમાં ક્ષય-વૃદ્ધિનો પ્રસંગ ન હોય તો ઉદય ઉત્સર્ગમાર્ગ છે, અને ટીપ્પણની પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી, તે ઉત્સર્ગ કરતાં પહેલાં પ્રવર્તવાવાળો એવો અપવાદમાર્ગ છે. એટલે ઉદયના નામે ટીપ્પણની પૂર્વ કે પૂર્વાનન્તર પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વ-તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિનો વ્યવહાર અખાદિત છે. અને તેને ઉદય-ભોગ કે સમાપ્તિનું પશુ વિધાન બાકે થઈ શકતું નથી.

શ્રીજિનશાસનમાં સાધુઓને માટે અષ્ટમી-આદિ તિથિઓ અને શ્રાવકો માટે ચતુષ્પર્વી (આઠમ, ચૌદશ, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા)ની તિથિઓ ફરજિયાતપણે ઉપવાસ અને પૌષધાદિકથી આરાધવાની છે. એટલે તેને તિથિઓ આરાધનાનું નિમિત્ત છે અને તે તે તિથિઓ પશુ નિમિત્ત આરાધનીય છે. તેથી જ શાસ્ત્રકારોને તે પર્વતિથિઓનો ક્ષય તેમજ વૃદ્ધિ એ બંનેમાંથી એકેય અપ્રાયશ્ચિત્તમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કે પ્રાયશ્ચિત્તમાં અપ્રાયશ્ચિત્તની માફક કરવા યોગ્ય જણાયા નહિ.

સામાન્યરીતે નિમિત્તનો અભાવ હોય તો જેમ નૈમિત્તિક-કાર્યોનો અભાવ થઈ જાય છે અને નિમિત્તની વૃદ્ધિ હોય તો કાર્યોની પશુ વૃદ્ધિ થાય છે તેવી રીતે અહિં ટીપ્પણમાં પર્વતિથિના ક્ષય અને વૃદ્ધિ આવવાથી આરાધનારૂપ કાર્યોનો અભાવ કે અધિકતા ન થાય, માટેજ શાસ્ત્રકારોને પર્વતિથિની વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર જણાઈ છે.

જો કે આરાધનાની સ્વતંત્ર અધિકતા હોય એ બુદ્ધિ વાત છે પરંતુ તિથિનિમિત્તક આરાધનાની અધિકતા શાસ્ત્રકારોને ઇષ્ટ ન હોય એ સ્વાભાવિક છે અને તેથી ૪૦ શ્રીતત્ત્વાર્થવૃત્તિ વિગેરેમાં પૌષધ માટે નિયમ અનિયમ જણાવવામાં આવ્યા છે.

ઉપરની હકીકતથી જ્યારે પર્વની સંખ્યા ન્યૂન કે અધિક કરવી ઇષ્ટ નથી ત્યારે ટીપ્પણમાં આવતી તેની હાનિ કે વૃદ્ધિને અંગે થતી ન્યૂના-ધિકતા વખતે શાસ્ત્રકારોએ વ્યવસ્થા કરવી જ જોઈએ, અને તેજ વ્યવસ્થા માટે ક્ષયે પૂર્વાતિથિ: કાર્યાં, વૃદ્ધૌ કાર્યાં તથોત્તરા એવો શ્રીઉમાસ્વાતિ વાચકજીનો પ્રધોષ બહાર થયેલો છે.

આ પ્રધોષ તિથિશ્ચ ૦ પ્રકરણમાં હોવાથી તિથિનો વિધાયક અને નિયામક છે, અને તેથી ટીપ્પણમાં જ્યારે પર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તે પ્રધોષથી તે પર્વતિથિપણે પહેલાંની તિથિ કરવી એમ કહીને અપ્રાપ્ત પર્વતિથિનું વિધાન કરવાવડે એ પાઠ વિધાયક થાય છે.

અને તેવી જ રીતે ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ટીપ્પણની અપેક્ષાએ બંને દિવસ તિથિપણું આવવાથી પ્રધોષના બીજા પાઠરૂપ બીજો પાઠ, નિયમ કરીને જણાવે છે કે-પર્વતિથિપણે ઉત્તરની તિથિજ કરવી કે લેવી, અર્થાત્ ટીપ્પણની અપેક્ષાએ ઉભયમાંજ રહેતું અષ્ટમી આદિ પર્વતિથિપણું હતું તેને વૃદ્ધૌ કાર્યાં તથોત્તરા ના વાક્યથી જ નિયમિત કરીને એ પ્રધોષથી પહેલી તિથિમાંથી અષ્ટમી આદિપણું કાઢી નાખ્યું અને ટીપ્પણની બીજી તિથિમાં જ પર્વતિથિપણું રાખ્યું.

એકાદશી પર્વની હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે જેમ આ વિધાયક અને નિયામક વાક્યો પ્રવર્તે છે, તેવી જ રીતે પર્વાનન્તર પર્વની તિથિના ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રસંગે તે વાક્યનું નિમિત્ત ‘યસ્ય તુ વિધેર્નિમિત્તમસ્તિ’ એ નિયમથી પર્વતિથિની ન્યૂનાધિકતા ટાળવા માટે અને નિરંતરતા રાખવા માટે ફરી પણ તે વાક્યોની પ્રવૃત્તિઓ કરવી પડે છે. અને તેથી જ

શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છમાં સદીઓથી ચાલતો આવેલો “ ટીપ્પણની પર્વ કે પર્વાનન્તર તિથિના હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વ-તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાનો ” રીવાજ શાસ્ત્રને અનુસરતો અને ઘણા જ વ્યાજબી છે.

પાલીતાણા,
સં. ૧૯૯૯ માગશર સુદ છઠ્ઠી } આનન્દસાગર ક. પોતે.
રવિવાર તા. ૧૩-૧૨-૪૨ } ૧૪-૧૨-૪૨

આ. શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ સ્વપક્ષસ્થાપન સાથે બોડેલા પૂરાવાઓ

પર્વતિથિની વ્યવસ્થાના લેખના

પૂરાવાના નંબરવાર પાઠો.

૧. શ્રીસ્થાનાંગસૂત્ર પત્ર ૩૧૭ સૂત્ર ૪૨૧

પંચવિદ્ધે વવહારે પક્ષત્તે, તં જહા, આગમે સુત્તે આણા ધારણા જીપ । જહા સે તત્થ આગમે સિતા આગમેણં વવહારં પઢ્ઢવેજ્જા, ણો સે તત્થ આગમે સિયા જહા સે તત્થ સુત્તે સિતા સુત્તેણં વવહારં પઢ્ઢવેજ્જા, ણો સે તત્થ સુત્તે સિતા પવં જાવ જહા સે તત્થ જીપ સિયા જીતેણં વવહારં પઢ્ઢવેજ્જા, ઇચ્છેતેહિં પંચહિં વવહારં પઢ્ઢવેજ્જા, આગમેણં જાવ જીતેણં, જધા ૨ સે તત્થ આગમે જાવ જીતે તહા ૨ વવહારં પઢ્ઢવેજ્જા, સે કિમાહુ મંતે ? આગમ-બલિયા સમણા નિગંથા ઇચ્છેતં પંચવિધં વવહારં જતા જતા જહિં જહિં તયા તતા તહિં તહિં અણિ-સ્સિતોવસ્સિતં સમ્મં વવહરમાણે સમણે ણિગંથે આણાતે આરાધતે ભવતિ (સ્. ૪૨૧)

અર્થ:—પાંચ પ્રકારનો વ્યવહાર કહેલો છે તે આ પ્રમાણે. ૧. આગમ, ૨. શ્રુત, ૩. આજ્ઞા, ૪. ધારણા, અને ૫. છત. વ્યવહાર કરનારને આગમ હોય તો આગમથી વ્યવહાર કરવો, જો આગમ ન હોય અને જેવી રીતે તેને શ્રુત હોય તો તેણે શ્રુતે કરીને વ્યવહાર કરવો. જો તેને શ્રુત ન હોય એવી રીતે યાવત્ ત્યાં છત હોય તો છતે કરી વ્યવહાર કરવો.

એ પાંચેએ કરીને વ્યવહાર કરવો. આગમે કરીને યાવત્ છતે કરીને—જેમ જેમ ત્યાં આગમ હોય યાવત્ છત હોય તેમ તેમ વ્યવહાર કરવો.

(શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે)—હો ભગવાન! એ શું? (તેને ઉત્તર આપે છે કે)—શ્રમણ નિર્ઘ્રીથ આગમથી બળવાળા હોય છે. એવી રીતે પાંચ પ્રકારના વ્યવહારને જ્યારે જ્યારે જ્યાં જ્યાં (હોય) ત્યારે ત્યારે ત્યાં ત્યાં રાગદ્વેષરહિતપણે સમ્યક્ વ્યવહાર કરતો નિર્ઘ્રીથ આજ્ઞાનો આશ-ધક થાય છે.

૨. શ્રીમગવત્તીજી પત્ર ૩૮૩ સૂત્ર ૩૩૯-

કશ્વિદ્ધે ણં મંતે ! વવહારે પક્ષત્તે ? ગોયમા ! પંચવિદ્ધે વવહારે પક્ષત્તે, તંજહા-આગમે-સુતં આણા ધારણા જીપ, ‘શેષં સ્થાનાંગવત્’

અર્થ:—વ્યવહાર કેટલા પ્રકારનો કહેલો છે ? હો ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારનો વ્યવહાર કહેલો છે. તે આ પ્રમાણે—(બાકીનું વિવેચન સ્થાનાંગસૂત્રના ઉપર આપેલા પાકની જેમ.)

૩. શ્રીવ્યવહારસૂત્ર ઉદ્દેશ-૧૦ સૂત્ર-૨ પત્ર ૩૩

પંચવિદ્ધે વવહારે પક્ષત્તે તં જહા-આગમે સુયે આણા ધારણા જીપ ।

અર્થ:—વ્યવહાર પાંચ પ્રકારનો કહેલો છે. તે આ પ્રમાણે—આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને છત.

૪. શ્રીજીતકલ્પમાધ્ય ગાથા ૬૭૫ પત્ર ૫૯

વત્તણુવત્તપવત્તો, બહુસો આસેવિતો મહાણેણં ।
પસો ૩ જીતકલ્પો, પંચમયો હોતિ વવહારો.

અર્થ:—વૃત્ત (એક પેદીએ ચાલેલો) અણુવૃત્ત (બે પેદીએ ચાલેલો) પ્રવૃત્ત (ત્રણ પેદીએ ચાલેલો) અને મહાપુરુષોએ અનેકવાર આચરેલો (જે

રિવાજ) તે જીતકલ્પવ્યવહાર કહેવાય છે.

૫. શ્રીવ્યવહારભાષ્ય ઉદ્દેશ ૧૦ મુદ્રિત ગાથા ૬૯૩ (ઉપર પ્રમાણે જ ગાથા છે.)

૬. શ્રીધર્મરત્નપ્રકરણગાથા ૮૧-૮૨-૮૩ પત્ર ૫૮
મજ્જહ મણિયંપિ સુય, કિંચિ કાલાહકારણાવેક્ષ્ણં;
આદ્યમમજ્જહ સ્વિય, દીસહ સંવિગ્ગાગીયહિ ॥
કપ્પાણં પાડરણં, અગ્ગોયર ચાય જ્ઞોલિયામિક્કલા;
ઓવગહિયકડાહય, તુંબયમુહદાણદોરાઈ ॥ ૮૨
સિક્કિગ નિક્કિલ્લવણાઈ, પજ્જોસવણાહિતિહિપરાવત્તો;
મોયણવિહિ અમ્મત્તં યમાહ વિવિહમન્નપિ ॥ ૮૩

અર્થ:—શાસ્ત્રોમાં કેમકે વસ્તુ બીજી રીતે કહી હોય છતાં કાલાદિક કારણોની અપેક્ષાએ ગીતાથોએ બીજી રીતેજ આચરેલી દેખાય છે. ૮૧.

કપડાંનું ઓઢવું, ચોલપટ્ટાનું પલટવું, ઝોળીને ગાંઠ દેવી અને ઔપચારિક કડાહ અને તુંબડાનું મોઢું કરવું તેમજ દોરો વિગેરે. ૮૨.

શીકું બાંધવું, પર્યુષણાદિ તિથિની પરાવૃત્તિ (પર્યુષણની તિથિ ભાદ્રપદ સુદી પંચમીની હતી તે પલટીને ચતુર્થી કરી અને ચતુર્માસી પૂર્ણિમાની હતી તેને પલટીને ચતુર્દશીની કરી અને કેટલાકના મત પ્રમાણે પક્ષી પૂર્ણિમાની હતી તે ચતુર્દશીની કરી) ભોજનવિધિનું અન્યથાપણું એ વિગેરે અનેક પ્રકારનું બીજું પણ (આચર્યું છે.)

(એ આગમો અને આચરણાથી અવિરૂદ્ધ ક્રિયા કરવી; તેનું નામ જ માર્ગ છે.)

૭. જૈન તત્ત્વાદર્શ ૧૯૯૨ ની આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૧૩૫.

૬૦ શ્રી વિજયસેનસૂરિ પદ્મે શ્રી વિજયદેવસૂરિ હુવે. પૃષ્ઠ ૫૪૨-ત્રીનકા શિષ્ય મુનિખુદ્ધિ-વિજયગણિ, ત્રીનકા શિષ્ય પંડિત મુક્તિવિજયગણી, ત્રીનોકે હાથકા દીક્ષિત લઘુચરિત્રાતા ઇસ જૈન તત્ત્વાદર્શગ્રંથકે લીખનેવાલા મુનિ આત્મારામ (આનંદવિજય) નામક હે.

૮. સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ પત્રાંક ૨૧૭—

‘પ્રકષ્પિતમોઽહોરાત્રસ્તસ્મિન્નેકષ્પિતમા દ્વાષ્પિતમા ચ તિથિર્નિધનમુપગતેતિ દ્વાષ્પિતમા તિથિ-

લોકે પતિતેતિ વ્યવહિયતે, ઉક્તં ચ-‘પક્ષમિ અહો-રત્તે દોવિ તિહી જત્થ નિહણમેજ્ઞાસુ । સોત્થ તિહી પરિહાયહ’

અર્થ:—એકસઠમો જે દિવસ, તેમાં જે એકસઠમી અને બાસઠમી તિથિઓ પૂરી થાય તેથી બાસઠમી તિથિ હોકમાં ક્ષય પામેલી, એમ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-‘એકજ દિવસમાં બે પણ તિથિઓ પૂરી થાય તો તે (બીજી) તિથિ ક્ષય પામે છે.’

(એકસઠમી તિથિ (દરેક) દૈનંદ્ર અંશ જેટલી જ હોય છે. અને બાસઠમી તિથિ કે જેને ક્ષીણ ગણવામાં આવે છે તે દૈનંદ્ર અંશ જેટલી હોય છે.)

૯. જ્યોતિષ્કરણ્ડક પત્રાંક ૬૫—

‘પવં ચ સતિ ય પૈવૈકષ્પિતમોઽહોરાત્રસ્તસ્મિન્નેકષ્પિતમા દ્વાષ્પિતમા ચ તિથિર્નિધનમુપગતેતિ દ્વાષ્પિતમા તિથિલોકે પતિતેતિ વ્યવહિયતે ।

(અર્થ ઉપર પ્રમાણે)

૧૦. લોકમકાશ પત્ર ૩૯૮ તથા ૪૦૦માં પણ આ પ્રમાણે જ છે.

૧૧. આચારમકલ્પવૃણિ-ઉદ્દેશો ૧૦—

‘અભિવદ્ધિત સંવચ્છરે જત્થ અદ્ધિઅમાસો પડતિ તો આસાહપુર્ણિમાઓ વીસતિરાતે ગતે મળ્ણતિ-ઠિયા મોત્તિ’

અર્થ:—‘જે વર્ષમાં અધિક મહિનો હોય તે વર્ષને અભિવર્ધિત સંવત્સર કહેવામાં આવે છે અને પ્રાચીન જ્યોતિષ ગણિત પ્રમાણે યુગના મધ્યમાં પોષ માસની અને યુગના અંતમાં આષાઢ માસની વૃદ્ધિ હોય છે. તેમજ પ્રાચીન ગણિત પ્રમાણે યુગના અંતના બીજા આષાઢની પૂર્ણિમાનો ક્ષય હોય છે. ‘સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ પત્ર ૨૧૯ ચતુર્દશ્યાં પંચદશી પ્રકષ્પિતમે’ ‘જ્યોતિષ્કરણ્ડક પત્ર ૬૮ ચતુર્દશ્યાં પંચદશી પ્રકષ્પિતમે’ વિગેરે પાઠોથી સ્પષ્ટ છે કે-યુગના ઉત્તરાર્ધના એકસઠ પખવાડીયાં ગયા પછી અર્થાત્ બાસઠમે પખવાડીયે એટલે અષાઢ સુદિ ૧૪ ચતુર્દશીના દિવસે- ‘પૂર્ણિમા પતિત એટલે ક્ષીણ હોય છે. છતાં કહે છે કે’ અભિવર્ધિત સંવત્સર કે જ્યાં અધિક માસ

હોય છે. (જો તેમ હોય) તો આવાઢી પૂર્ણિમાથી વીશ દિવસ ગયા પછી કહે કે અમે રહ્યા છીએ.

(શ્રી જૈન આગમમાં તે યુગનો હિસાબ એક સરખોજ અનિચ્છિન્નપણે ચાલેલો છે. યુગની આદિ ત્યાંથી થાય છે ત્યાંથીજ વર્ષની આદિ થાય છે. પાંચ વર્ષના કાલમાનનું નામ યુગ છે. શાસ્ત્રીય શ્રાવણ વદી ૧ થી યુગની આદિ ગણાય છે. યુગની આ આદિથી દર એકસઠમે દિવસે બાસઠમી

તિથિનો (દરેક તિથિ ૬૬ અંશમાનજ હોવાથી) ક્ષયજ થાય છે. અને તેથી દર બાર માસે-વર્ષે-છ તિથિનો અને પાંચ વર્ષના યુગને અન્તે જે જે માસની કુલ્લે ત્રીશ તિથિનો ક્ષય થાય છે તેની સમજ આની નીચે દર્શાવેલા કોઠામાં આપવામાં આવે છે.

(દર યુગે બે માસની વૃદ્ધિ થાય છે તે પણ કોઠા ઉપરથી સમજાશે)

શ્રાવણ વદિ ૧ના યુગની શરૂઆતના દીનથી દર એકસઠમે દિવસે આવતી ક્ષયતિથિનો કોઠો.

પ્રથમ વર્ષ	દ્વિતીય વર્ષ	તૃતીય વર્ષ	ચતુર્થ વર્ષ	પંચમ વર્ષ
૦ આસો વદિ ૨	૦ આસો વદિ ૧૪	૦ આસો શુદિ ૧૧	૦ આસો વદિ ૮	૦ આસો શુદિ ૫
૦ માગશર વદિ ૪	૦ માગશર શુદિ ૧	૦ માગશર શુદિ ૧૩	૦ માગશર વદિ ૧૦	૦ માગશર શુદિ ૭
૦ મહા વદિ ૬	૦ મહા શુદિ ૩	૦ બી. પોષ શુ. ૧૫	૦ મહા વદિ ૧૨	૦ મહા શુદિ ૯
		‘યુગાર્દ’		
૦ ચૈત્ર વદિ ૮	૦ ચૈત્ર શુદિ ૫	૦ ચૈત્ર વદિ ૨	૦ ચૈત્ર વદિ ૧૪	૦ ચૈત્ર શુદિ ૧૧
૦ જેઠ વદિ ૧૦	૦ જેઠ શુદિ ૭	૦ જેઠ વદિ ૪	૦ જેઠ શુદિ ૧	૦ જેઠ શુદિ ૧૩
૦ શ્રાવણ વદિ ૧૨	૦ શ્રાવણ શુદિ ૯	૦ શ્રાવણ વદિ ૬	૦ શ્રાવણ શુદિ ૩	૦ બીજા અષા. શુ. ૧૫
				‘યુગાન્ત’

૧૨. શ્રીઆચારદશાચૂર્ણિ અધ્યયન ૮ (ઉપર પ્રમાણે.)

૧૩-૩૫-૩૬. શ્રીતત્ત્વતંગિણી પૃષ્ઠ ૩—

અ - ‘નન્વૌદયિકતિથિસ્વીકારાન્યતિથિતિર-સ્કારપ્રવણયોરાવયોઃ કથં ત્રયોદશ્યા અપિ ચતુર્દશીત્વેન સ્વીકારો યુક્ત ઇતિ ચેત્ સત્યં તત્ર ત્રયોદશીતિ વ્યપદેશસ્યાપ્યસંભવાત્, કિન્તુ પ્રાયઃ સ્વિચ્છાવિવિધૌ ચતુર્દશ્યેવેતિ વ્યપદિશ્યમાનત્વાત્’

અર્થ:— ‘શંકાકાર કહે છે કે’-ઉદયવાળી ‘એટલે ઉદયને સ્પર્શવાવાળી’ તિથિને અંગીકાર કરવામાં અને ઉદયને નહિ સ્પર્શવાવાળી તિથિને નહિ માનવામાં આપણે બંનેય તત્પર છીએ; તો પછી ‘ઉદયને સ્પર્શવાવાળી એવી’ તેરસનો પણ ‘ઉદયને નહિ સ્પર્શવાવાળી એવી તે દિવસે ચતુર્દશી છતાં તે’ ચતુર્દશીપણે સ્વીકાર કરાય છે તે કેમ થોડા ગણાય?

‘વાદિની એવી શંકાના સમાધાનમાં કહે છે કે’-વાત સાચી છે, પરંતુ તેવા પ્રસંગે ‘તેરસ ઉદયવાળી છતાં તે દિવસે’ તેરસ એવા વ્યપદેશ (સંઘમાં ચાલતા વ્યવહાર) નો પણ અસંભવ હોવાથી (તે દિવસે તેરસજ નથી.) પરંતુ પ્રાયઃ શ્રિતાદિ (પ્રકારક) વિધાનોમાં (જો કે ઉદયને સ્પર્શવાવાળી ન હોવાથી ઔદયિકી નથી છતાં પણ તે દિવસે) ચતુર્દશીનો જ વ્યપદેશ (સંઘમાં ચાલતો વ્યવહાર) કરાતો હોવાથી ‘ચતુર્દશીજ છે.’

આ - પૃષ્ઠ ૩. મુખ્યતથા ચતુર્દશ્યા પદ વ્યપદેશો યુક્ત-ઇત્યમિપ્રાયેણોક્તવાદા, પતત્ત્વ ત્વયા-વ્યંગીકૃતમેવ અન્યથાક્ષીણાષ્ટમીકૃત્યં સત્તત્ત્વ ક્રિયામાણમષ્ટમીકૃત્યવ્યપદેશં ન લમેત,

અર્થ:— (ચવાંકુર વ્યપદેશ ન્યાયે) મુખ્ય-પણ હોવાથી (ક્ષીણ ચતુર્દશીની વખતે-ટીપણાની તેરસને દિવસે) ચતુર્દશીનો જ વ્યપદેશ (વ્યવહાર

કરાય છે તે) યોગ્ય છે. અને એ વાત એટલે પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે તેનાથી પૂર્વની અપર્વ-તિથિના દિવસે પર્વતિથિનોજ વ્યપદેશ કરવો તે તમે પણ માનેલું જ છે. કેમકે એમ ન હોય તો (ટીપ્પણમાં જણાવેલી) સાતમને દિવસે ક્ષય પામેલી અષ્ટમીનું કાર્ય કરતાં આઠમનું કાર્ય (છે એવો) વ્યપદેશ પામે નહિ.

૬-પૃષ્ઠ ૪ આદ્યે કિં ન ક્ષીણચતુર્દશીયુક્તા ત્રયોદશ્યપિ ?

એ ક્ષીણ એવી અષ્ટમીથી જોડાયેલી ટીપ્પણની સપ્તમી એ ચતુષ્પર્વીમાં ગણાતી અષ્ટમી-રૂપ છે તો પછી ક્ષીણ એવી ચતુર્દશીથી જોડાયેલી એવી તેરસ પણ ચતુષ્પર્વીમાં ગણાતી ચતુર્દશી-રૂપ ‘એટલે ચતુર્દશીની સંજ્ઞાવાળી’ કેમ નહિ ? અર્થાત્ ક્ષીણ ચતુર્દશી જે દિવસે હોય તે આખા દિવસને ચતુર્દશીરૂપ પર્વતિથિ તરીકે માનવો જોઈએ.

૬ પૃષ્ઠ ૫-યક્ષ્ણાપ્યષ્ટમી પરાવૃત્ત્યાભિમન્યતે પાક્ષિકેણ ચ કિમપરાદ્ ? યત્તસ્ય નામાઽપિ ન લક્ષણતે ?

અર્થ:—ક્ષય પામેલી એવી પણ અષ્ટમી, ટીપ્પણની સપ્તમીને ખસેડીને પણ માનવામાં આવે છે, તો પાક્ષિક એટલે ચતુર્દશીએ શો અપરાધ કર્યો કે જેથી (તેરશને દિવસે ચૌદશ એવું) નામ પણ સહન થતું નથી ? અર્થાત્ અષ્ટમીના ક્ષયે સપ્તમીને અષ્ટમી માનો છો તો પછી તેરશને ચૌદશ કેમ માનતા નથી ?

૭-પૃષ્ઠ ૭-‘કારણવિશેષમન્તરેણ તત્ર ત્રયોદ-શીતિ વ્યપદેશશંકાઽપિ ન વિશેયા.’

અર્થ:—તથાવિધ વિશિષ્ટ કારણ સિવાય તેમાં (ટીપ્પણની તેરશના દિવસમાં) તેરશ છે એવા વ્યપદેશ એટલે વ્યવહારની શંકા પણ કરવી નહિ.

૭-પૃષ્ઠ ૭-‘ન પુનર્બલ્લભત્કાર્યં વિદાય સ્વકાર્થસ્યોપયોગિની’

અર્થ:—તેવા પ્રકારના મુદ્દત્તોદિ બળવાન કાર્ય સિવાય (તે ટીપ્પણની તેરશ) તેરશના કાર્યના હિતયોગમાં આવી શકે નહિ.

૭-પૃષ્ઠ ૧૫-નનુ મો કાલિકસરિચચનાચતુ-દશ્યામાગમાદેશાચ પંચદશ્યામપિ ચતુર્માસકં યુક્તમ્, ત્રયોદશ્યાં તદ્વ્યપદેશાભાવેન દ્વયોરપિ વિરાધકત્વાત્ શ્રીમત પવૈતે દોષાઃ પ્રત્યવસર્પન્તિ, નાસ્માન્ પ્રતીતિ ચેત્, અહો પ્રાક્ પ્રપંચાવસરેઽ-ગુલીપિહિતશ્ચોપ્રપથ્યમવદ્મવાન્ ? યેનેત્યં નિર્ઘોષ્ય-માણે અદ્યાપિ ત્રયોદશીમેવ વદસિ ? યદ્વા—

“અરણ્યરુદનં કૃતં, શબશરીરમુદ્ગતિતં, શ્વપુ-ચ્છમવનામિતં બધિરકર્ણજાપઃ કૃતઃ । સ્થલે કમલ-રોપણં, સુચિરમુષરે વર્ષણં, તદંધમુલ્લમણ્ડનં યદ્-બુઘજને ભાષણમ્ ॥ ” હિત કાવ્યં કવિભિર્મવન્ત-મેવાધિકૃત્ય વિદધે ? યદેવમપિ નિરુપિતં ન સ્મરસિ ?

અર્થ:—શંકાકાર કહે છે કે—“ શ્રી કાલિકા-ચાર્યના વચનથી ચૌદશની તિથિએ અને આગમના કથનથી પૂર્ણિમાને પણ દિવસે ચતુર્માસી કરવી યોગ્ય છે. (પરંતુ) તેરશમાં તે ચોમાસીના વ્યવ-હારનો અભાવ હોવાથી કાલિકાચાર્યનું વચન અને આગમનું વચન એ બન્નેના પણ તમે વિરાધક બનો છો. અને તેથી તમને પૂર્વે કહેલા દોષો લાગે છે, પરંતુ અમને લાગતા નથી. ” એવી શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે—

પ્રથમ ઘણા જ વિસ્તારથી જણાવવામાં આવ્યું તે વખતે શું તે આંગળી વડે કાન બંધ કર્યો હતા ? કે જેથી આટલી બધી ઉદ્ઘોષણા કર્યા છતાં હજી પણ તે તિથિને એટલે ચૌદશના ક્ષયે ટીપ્પણની તેરશને કરાતી જે ચૌદશ તેને તેરશ જ બોલે છે ? અથવા “ જંગલમાં રૂઢન કર્યું ? મહાંને નવડાવ્યું ? કુતરાનું પુછ વાળ્યું ? બધીર પાસે બાપ કર્યો ? ખારી ભૂમિમાં કમલ વાળ્યું ? ઉખરભૂમિમાં ઘણો વરસાદ થયો ? અને આંધળા આગળ મુખ શણગારવું એ સર્વે જેવું બ્યર્થ છે તેવી રીતે અજ્ઞાનજન પાસે બોલવું બ્યર્થ છે. ” આ કાવ્ય કવિજનોએ તમને આશ્રીને કરેલું ? કે જેથી આદલું બધું કહી ગયા છતાં તે ચાદ કરતો નથી ? (આ વસ્તુ વિચારનાર મુઠ્ઠા કોઈ દિવસ

પણ ટીપ્પણમાં ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે ટીપ્પણની તેરશના દિવસે આખો દિવસ ચૌદશ માનવાનું કબુલ કર્યા સિવાય રહે નહિ, અને ઉદયના ભરૂંસે તે તિથિને ટીપ્પણ પ્રમાણે તેરશ કહેવાનું ભૂલેયુકે પણ પસંદ કરે નહિ.)

૧૪-શ્રીહીરપ્રશ્ન પત્રાંક-૩૨

પञ्चमीस्तिथिस्तुટिता भवति तदा तत्तपः कस्यां तिथौ क्रियते पूर्णिमायां च शुद्धितायां कुत्र इति प्रश्नोऽत्रोत्तरम्-पञ्चमी तिथिस्तुटिता भवति तदा तत्तपः पूर्वस्यां तिथौ क्रियते पूर्णिमायां च शुद्धितायां त्रयोदशीचतुर्वस्योः क्रियते, त्रयोदश्यां विस्मृतौ तु प्रतिपद्यपीति ।

અર્થ:—(જ્યારે) પંચમીનો ક્ષય હોય ત્યારે તે પંચમી તિથિનું તપ (આરાધના) ‘ટીપ્પણની’ કઈ તિથિએ કરાય? અને પૂર્ણિમાનો ક્ષય હોય ત્યારે ‘ટીપ્પણની’ કઈ તિથિએ કરાય? એનો ઉત્તર આપે છે કે—(જ્યારે) પાંચમી તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તે પાંચમી આરાધના પહેલાંની તિથિ કે (જેને પંચમી તરીકે માનવામાં આવી છે તેવી ટીપ્પણની) ચોથ રૂપ પૂર્વતિથિમાં કરાય. અને ‘પરંતુ’ પૂર્ણિમાનો ‘ટીપ્પણમાં’ ક્ષય હોય ત્યારે ‘તો’ (પૂર્ણિમાની આરાધનાવાળાને ચૌદશે યુનમ કરવી પડે અને તેરશે ચૌદશ કરવી પડે તે માટે) ‘ટીપ્પણની’ તેરશ અને ચૌદશમાં આરાધના કરે. તેરશને દિવસે (ટીપ્પણમાં પૂર્ણિમાનો ક્ષય આવવાનો છે એવો ખ્યાલ ન આવ્યો, અને તેરશે ચૌદશ ન કરી ત્યારે) ભૂલી જવાય તો (ભૂલથી ટીપ્પણની ચૌદશે ચૌદશ થઈ જતી હોવાથી) ક્ષીણ એવી પૂર્ણિમાની આરાધના પડવાને દિવસે પણ કરવી. (આ પ્રશ્નોત્તર ‘ પૂર્ણિમાના ક્ષયે જે તિથિ ફેરવવી ’ એ પરંપરા, શ્રી વિજયહીરસૂરિજી મહારાજની વખતે પણ હતી એ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે. અને તેથી ટીપ્પણમાં પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાનો ક્ષય હોય ત્યારે તેરશનો ક્ષય કરવાનો પ્રચલિત રીવાજ યુક્તિયુક્ત જ છે.)

૧૫,૧૭.-શ્રીદેવસૂરિજી મહારાજનો પટ્ટક પૃષ્ઠ ૨ અ-તસ્માત્સિદ્ધં ચૈતત્-પૂર્ણિમામિવૃદ્ધૌ ત્રયોદશીવર્દનં ।

આ-પૃષ્ઠ ૩-તસ્માત્ત્યજ કદાગ્રહઃ

આ-પૃષ્ઠ ૩-કુરુ પૂર્ણિમામિવૃદ્ધૌ દ્વે ત્રયોદશ્યૌ અન્યથા ગુરુલોપી ઠકો અવિવ્યસિ ।

૩-પૃષ્ઠ ૪-ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણેનાનન્તસંસારવૃદ્ધે, તસ્માત્ સિદ્ધં ચૈતત્ પૂર્ણિમામિવૃદ્ધૌ ત્રયોદશીવર્દનં.

અર્થ:—તેથી આ સિદ્ધ થયું કે—પૂર્ણિમા વધે ત્યારે, તેરશ વધારવી.....માટે કદાચક્રને છોડી દે અને ટીપ્પણની પૂર્ણિમા (કે અમાવાસ્યા) ની વૃદ્ધિએ જે તેરશ કર. નહિ. તો તું ચુરૂદોપી અને ઠગ થઈશ.....ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણથી અનન્ત સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે. માટે એ સિદ્ધ થયું કે પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિએ તેરશ વધારવી.

૧૬. કવિશ્રી દીપવિજયજીનો પત્ર-

(સંવત ૧૮૭૧ આસો શુદ્ધ એકમે વડોદરાથી શ્રી પં. દીપવિજયજી ભરૂચ સુરતના કાંઠાંનમ પ્રગણામાં વિજયાનંદસૂરિના ગચ્છવાળાને કાગળ લખે છે તેમાં શ્રી દેવસૂરસંપ્રદાય માટે નીચે પ્રમાણે માન્યતા હોવાનું લખે છે.)

[અમાસ પુન્યમ ત્રુટી હોઈ તે ઉપર દેવસૂરિજીવાળા તેરસ ઘડાડે છે.]

૧૭-જૂઓ નં. ૧૫ શ્રીદેવસૂરિજીનો પટ્ટક પૃષ્ઠ ૨ તું લખાણ, તથા પૃષ્ઠ ત્રણ અને ચારનું લખાણ.

૧૮-પ્રવચનસારોદ્ધાર પત્રાંક ૨૧૪

चतुर्थी पौषधप्रतिमा यस्यां चतुर्विंशत्यष्टम्यादिषु दिवसेषु-चतुर्विंशत्यष्टम्यामावास्यापूर्णिमासीषु पर्व-तिथिषु चतुर्विंशत्यष्टम्याहारशरीरसत्काराब्रह्मचर्यव्या-पारपरिवर्जनरूपं पौषधं परिपूर्णं, न पुनरन्यतरे-णापि प्रकारेण परिहीणं

અર્થ:—તે ચોથી પૌષધ પ્રતિમા કહેવાય કે જેમાં ચૌદશ અષ્ટમી વિગેરે દિવસો એટલે કે ચૌદશ, આઠમ, અમાવાસ્યા અને પુર્ણિમાની પર્વતિથિએ આહાર-શરીરસત્કાર-અંબ્રહ્મ અને

આપાર વર્જવારૂપ સંપૂર્ણ પ્રકારનો પૌષધ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ કોઈપણ પ્રકારની ન્યૂનતા ન જોઈએ. (ઉપરના પાઠથી પણ સ્પષ્ટ થશે કે—ચોથી પ્રતિમામાં ચૌદશ અને પૂર્ણિમા, અગર ચૌદશ અને અમાવાસ્યાનો બે દિવસના લાગટ ઉપવાસરૂપ છંડ કરવાનો છે એટલે ચૌદશ પૂર્ણિમા કે ચૌદશ અમાવાસ્યાને ‘ટીપ્પણના પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાના ક્ષયની વખતે પણ’ અખંડ રાખ્યા સિવાય કે અનંતરપણે રાખ્યા સિવાય લાગટ બે ઉપવાસરૂપી છંડ કરવાનો વિધિ સચવાય જ નહિ. છુટા બે ઉપવાસ કરાય તે તો અપવાદ છે.)

નોંદ—છંડ તપના નિર્ણયને માટે પૂર્ણિમા-અમાવાસ્યાની હાનીવૃદ્ધિએ તેરશનીજ ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાવાળા અનેક પૂરાવાઓ છે કે જે ‘શાસ્ત્રીય પૂરાવા’ના નામથી જાપાને બહાર પડેલા છે પરંતુ અત્ર વિસ્તાર થઈ જવાને અંગે આખ્યાં નથી.

૧૯-આચારમય સામાચારી પત્ર ૩—

ચતુષ્પર્વ્યાં કૃતસંપૂર્ણચતુર્વિધપૌષધઃ પૂર્વોક્તા-નુદ્ધાનપરો માસચતુષ્ટયં યાવત્ પૌષધપ્રતિમાં કરોતિ, દ્વિતીયોપવાસશક્યભાવે તુ આચામ્લં નિર્વિકૃતિકં વા કરોતિ

અર્થ—અષ્ટમી-ચતુર્દશી-પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યારૂપ ચાર પર્વ-ચતુષ્પર્વીમાં ચારે પ્રકારનો સંપૂર્ણ પૌષધ કરનાર સતો પહેલી ત્રણ પ્રતિમા વહેતી ક્રિયામાં તત્પર એવો ચાર મહિના સુધી પૌષધ પ્રતિમા કરે. (તેમાં ચૌદશ અને પૂર્ણિમા અગર ચૌદશ અને અમાવાસ્યાનો બે લાગટ ઉપવાસરૂપી છંડ દરેક વખતે કરે. કદાચ ચૌદશનો ઉપવાસ કર્યો પછી બીજે દિવસે પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાએ) બીજા ઉપવાસની શક્તિ ન હોય તો તે પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાને દિવસે આયંબીલ અથવા નીવી તપ કરે.

૨૦-શ્રીસેનપ્રશ્ન પત્ર ૧૦૫—

અ. પ્રતિમાધરઃ શ્રાવકઃ શ્રાવિકા વા ચતુર્થી-પ્રતિમાત આરમ્ભ ચતુષ્પર્વી પૌષધં કરોતિ તદા પાક્ષિકપૂર્ણિમાષ્ટકરણાભાવે પાક્ષિકપૌષધં વિધા-

યોપવાસં કરોતિ. પૂર્ણિમાયાં ચૈકાશનં કૃત્વા પૌષધં કરોતિ, તદ્વ્યુદ્યતિ ન વા? इतिप्रश्नोऽप्रोत्तरं-प्रति-माधरः श्रावकः श्राविका वा चतुर्थीप्रतिमात आरम्य चतुष्पर्वी पौषधं करोति तदा मुख्यवृत्त्या पाक्षिकपूणिमयोश्चतुर्विधाहारषष्ठ एव कृतो युज्यते, कदाचिच्च यदि सर्वथा शक्तिर्न भवति तदा पूर्णि-मायां आचामाम्लं निर्विकृतिकं वा क्रियते, एवं-विधाक्षराणि सामाचारीग्रन्थे सन्ति. परमेकाशनं शास्त्रे दृष्टं नास्तीति धर.

અ. અર્થ—પ્રતિમાધારી શ્રાવક કે શ્રાવિકા ચોથી પ્રતિમાથી ચાર પર્વના પૌષધ કરે તો પચ્છી અને પૂર્ણિમાનો છંડ ન થાય તો પચ્છીનો પૌષધ કરીને ઉપવાસ કરે અને પૂર્ણિમાને દિને એકાસણું કરીને પૌષધ કરે તે શુદ્ધ થાય કે કેમ?

ઉત્તર—પ્રતિમાધારી શ્રાવક કે શ્રાવિકા ચોથી પ્રતિમાથી ચાર પર્વના પૌષધ કરે તો મુખ્ય વૃત્તિએ પચ્છી અને પૂર્ણિમાનો ચોવિહાર છંડ જ કરવો જોઈએ. બે કદિ સર્વથા શક્તિ ન હોય તો (પચ્છીના ઉપવાસ ઉપર) પૂર્ણિમા (કે અમાવાસ્યાએ) આયંબીલ અથવા નીવી કરે એવા અક્ષર સામાચારીમાં છે. પણ એકાસણું કરવાનું શાસ્ત્રમાં દીકું નથી.

બ-શ્રીસેનપ્રશ્ન ઉલ્લાસ ૪ પૃષ્ઠ ૧૦૬—

શ્રાવકઃ શ્રાવિકા વા ચતુર્થી પૌષધપ્રતિમાં વહતે, તસ્ય સામાચાર્યાનુસારેણ ચતુર્વિધાહાર-પૌષધઃ કર્તવ્યઃ કથિતોઽસ્તિ, તથા-સમવાયાજ-વૃત્ત્યનુસારેણ તુ ત્રિવિધાહારઃ સમ્ભવતિ, તસ્માત્ ત્રિવિધાહારપૌષધં વિધાય ચતુર્થી પ્રતિમાં વહતે કિં વા ન ઇતિ પ્રશ્નોઽપ્રોત્તરં-પ્રવચનસારોદ્ધારગ્રન્થે શ્રાદ્ધચતુર્થપ્રતિમાયાં ચતુષ્પર્વીદિને પરિપૂર્ણશ્ચતુ-ષ્પકારપૌષધઃ કથિતોઽસ્તિ, તદનુસારેણાષ્ટપ્રહર-પૌષધશ્ચતુર્વિધાહારોપવાસઃ કર્તવ્યો યુજ્યતે, પરં સામાચાર્યનુસારેણૈતાવાન્ વિશેષો જ્ઞાયતે યત્ પાક્ષિકાયાં ષષ્ટકરણશક્તિર્ન ભવતિ તદા પૂર્ણિ-માયામમાવાસ્યાં ચ ત્રિવિધાહારોપવાસસ્તથા આ-ચામામ્લશક્યભાવે નિર્વિકૃતિકમપિ કર્તવ્યં, તત્ર પ્રથમોપવાસસ્તુ શાસ્ત્રાનુસારેણ ચતુર્વિધાહાર ષષ્ટ

www.jainelibrary.org

કે-“પર્વતિથિનો ‘ટીપ્પણમાં’ ક્ષય હોય ત્યારે (પર્વતિથિપણે એટલે આઠમ-ચૌદશઆદિપણે) પહેલાની તિથિ કરવી. અને ‘ટીપ્પણમાં’ પર્વ તિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે (પર્વતિથિપણે એટલે આઠમ-ચૌદશઆદિપણે) બીજી તિથિને કરવી. શ્રી મહાવીર મહારાજનું જ્ઞાન નિર્વાણુ તો-દીવાળી તો લોકને અનુસારે કરવી.

૨૪-શ્રીતત્ત્વતરંગિણી પૃષ્ઠ ૩

સંવચ્છરચડમાસે પક્ષે અઢાદિઆસુ તિહીસુ ।
તાડ પમાળં મળિયા જાઓ સૂરો ઉદયમેહ ॥૧॥
મહ જહ કહવિ ન લભમહ તાઓ સૂરગમેળ જુતા-
ઓ । તા અવરવિદ્ધ અવરાવિ હુજ્જ ન હુ પુવ્વ
તલ્લિધા ॥૨॥

અર્થ:-સંવચ્છરી, ચોમાસી, પખખી અને
અઢાદની તિથિઓમાં તે તિથિઓજ પ્રમાણ
ગણવી-કરવી કે જેને સ્પર્શીને સૂર્યોદય હોય.
॥૧॥ એ કદાચ તે તિથિઓ સૂર્યોદયને સ્પર્શેલી
ન મળે તો ક્ષીણ એવી પર્વતિથિથી વિધાયેલી
એવી પણ તિથિઓ પર્વસંજ્ઞાએ લેવી. ક્ષીણ પર્વ-
તિથિઓથી વિધાયેલી તિથિઓને અપર્વતિથિ
કહેવાય જ નહિ ॥ ૨ ॥

૨૫-૩૭-૩૮ શ્રીહીરપ્રશ્ન પૃષ્ઠ ૧૪

પૂર્ણિમાઝમાવાસ્યયોર્વૃદ્ધૌ પૂર્વમૌદયિકીતિથિ-
રાપાધ્યત્વેન વ્યવહીયમાણાઽઽસીત્, કેનચિદુક્તં શ્રી
તાતપાઘાઃ પૂર્વતનીમારાધ્યત્વેન પ્રસાદયન્તિ
તત્કિમ્? હતિ પ્રશ્નોઽપ્રોત્તર-પૂર્ણિમાઝમાવાસ્યયો-
ર્વૃદ્ધૌ મૌદયિક્યેવ તિથિરાપાધ્યત્વેન વિજ્ઞેયા-

અર્થ:- (ટીપ્પણમાં) પૂર્ણિમા કે અમાવા-
સ્યાની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પહેલાં ઔદયિકી એટલે
ઉદયવાળી ગણાતી બીજી તિથિનો આરાધ્યપણે
બવહાર છે. કોઈકે કહ્યું કે-આચાર્યમહારાજ
પહેલીને એટલે અનૌદયિકીને આરાધ્યપણે જણાવે
છે. એ પ્રશ્નના ઉત્તરનો ‘ટીપ્પણમાં’ પૂનમ
અને અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ‘જે કે
ટીપ્પણમાં ઝંને દિવસે સૂર્યોદય હોય છે છતાં

બીજા દિવસના ઉદયને તે તિથિ તરીકે પ્રમાણ
ગણીને કહે છે કે’ ઉદયવાળી જ તિથિ એટલે
બીજી તિથિ જ પર્વતિથિપણે બાણવી.

૨૬-૩૭-૩૮ શ્રીસેનપ્રશ્ન ઝહાસત્રીજો પ્રશ્ન ૩૬૩

પકાવશીવૃદ્ધૌ શ્રીહીરવિજયસૂરીણાં નિર્વાણ-
મહિમપૌષધોપવાસાદિકૃત્યં પૂર્વસ્યામપરસ્યાં વા કિં
વિધેયમિતિ પ્રશ્નોત્તર-ઔદયિક્યેકાદર્યાં શ્રીહીર-
વિજયસૂરિનિર્વાણપૌષધાદિ વિધેયમિતિ.

અર્થ:- (ટીપ્પણમાં) અગીયારસની વૃદ્ધિ
હોય ત્યારે શ્રી હીરસૂરીશ્વરજીમહારાજના નિર્વાણ
મહોત્સવ અને ઉપવાસ વિગેરે કાર્ય પહેલી તિથિમાં
કરવું કે બીજી તિથિમાં કરવું? એ પ્રશ્ન. ઉત્તર-
ઔદયિકી ‘ટીપ્પણમાં’ ઝંને અગીયારશે ઉદયવાળી
છતાં તે તિથિ તરીકે ઉદયસહિતપણે ગણવામાં
આવેલી બીજી અગીયારશે શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વ-
રજી મહારાજના નિર્વાણ પૌષધ વિગેરે કરાય છે.

૨૭ આવશ્યકચૂર્ણિ.-

અઢમી પન્નરસીસુ ય નિયમેળ હવિજ્ઞ પોસહીઓ ।

અર્થ:-આઠમ “પંદરમે દિવસ” પૂર્ણિમા
કે અમાવાસ્યાએ નક્કી પૌષધવાળા થવું જોઈએ.

૨૮-શ્રીવ્યવહારવૃત્તિ.-

‘પતેષુ ચાષ્ટમ્યાદિવિવસેષુ ચૈત્યાનામન્યવસ-
તિગતસુસાધૂનાં વાઽવંદને પ્રત્યેકં પ્રાયશ્ચિત્તં.’

અર્થ:-એ અષ્ટમી આદિ પર્વદિવસોમાં
જૈત્ય અને અન્ય વસતિમાં રહેલા સુસાધુઓને
વંદન ન કરાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે.

૨૯-શ્રીતત્ત્વાર્થ હારિમદ્રીય ટીકા પૃષ્ઠ ૩૩૬

‘પ્રતિપદાદિતિથિષુ અનિયમં વર્ણયતિ, અષ્ટમ્યા-
દિષુ નિયમઃ’

અર્થ:-પડવા વિગેરે તિથિઓમાં પૌષધ
લેવાનો અનિયમ જણાવે છે અને બન્ને પક્ષના
અષ્ટમી-પંચદશી (ચતુર્દશી-પૂર્ણિમા અને અમા-
વાસ્યા)માં પૌષધ લેવાનો નિયમ-નિશ્ચય જણાવે છે.

૩૦-૪૦-શ્રીતત્ત્વાર્થસિદ્ધસેનટીકા પત્ર ૧૨
મામ વીજો અધ્યાય ૭ સૂત્ર ૧૬.

‘અનેન ચાન્યાસુ તિથિષુ અનિયમં દર્શયતિ,
નાત્વદ્યંતયાન્યાસુ કર્તવ્યઃ । અષ્ટમ્યાદિષુ તુ નિય-
મેજ કાર્યઃ’

અર્થઃ—આ લેખથી ખીણ ‘પડવા વિગેરે
અપર્વની’ તિથિઓમાં પૌષધનો નિયમ નથી
એમ જણાવે છે અર્થાત્ તેવી તિથિઓમાં પૌષધ
અવરથ કરવો, એવો નિયમ નથી પરંતુ અષ્ટમી
વિગેરે પર્વતિથિઓમાં તો નક્કી પૌષધ કરવો જોઈએ.

૩૧-શ્રીઆવશ્યકચૂર્ણિ-

‘અટ્ટમીચત્વસીસુ અરિહંતા સાદુળો ય ઇન્દે-
યજ્ઞા’

અર્થઃ—આઠમ-ચૌદશ આદિ પર્વતિથિઓમાં
અરિહંત એટલે ચેત્યો અને સાધુઓને જરૂર
પડેન કરવું જોઈએ.

નોટ—શ્રીમહાનિશિય અને નિશિયવ્યવહારચૂર્ણમાં
તો ૫૫ખીઆદિમાં તપશ્ચર્યા ન કરે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત
કહેલું છે.

૩૨-તત્ત્વતરંગિણીપત્રાંક ૨

‘અટ્ટમીચત્વસીસુ પચ્છિત્તં જદ ય ન કુળદ
જ્ઞાત્યં । ચત્વમાસીય છદ્દં તદ્દ અટ્ટમ વાસપર્વમ્’

અર્થઃ—આઠમ અને ચૌદશમાં જો ઉપવાસ

ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત; ચોમાસીએ છઠ ન કરે
તથા સંવત્સરીએ અટ્ટમ ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત.

૩૩-૩૪ શ્રીવિચારસારપ્રકરણ અને શ્રોવિધિ-
કૌમુદી માટે અનુક્રમે વિચારસાર નં. ૨૨ અને
શ્રાદ્ધવિધિ નં. ૨૩ જુઓ.

૩૫-૩૬ શ્રીતત્ત્વતરંગિણી માટે તત્ત્વતરંગિણી
નં. ૧૩ જુઓ.

૩૭-૩૮ શ્રીહીરસુરિજી અને શ્રીસેનસુરિજી
માટે શ્રીહીરગ્રન્થ નં. ૨૫ અને શ્રીસેનગ્રન્થ નં.
૨૬ નું લખાણ જુઓ.

૩૯-શ્રીહીરગ્રન્થ પત્ર ૧૮

‘યદા ચતુર્દશ્યાં કલ્પો વાચ્યસે અમાવાસ્યાદિ-
વૃદ્ધૌ ના અમાવાસ્યામ પ્રતિપદિ ના કલ્પો વાચ્યસે’

અર્થઃ—શ્રાવણ વદિ અમાસ પહેલાંની ખીણ
કોઈ તિથિના ક્ષયે કે શ્રાવણવદિ અમાસ પછીની
ખીણ કોઈ તિથિની હાનીવૃદ્ધિએ ચૌદશ કે
પર્વપણનો થોથો દહાડો હોય તેમાં અગર અમા-
વાસ્યાદિની ‘ટીપ્પણમાં’ વૃદ્ધિ હોય ત્યારે
અમાવાસ્યા કે પડવાના દિવસે કદપ વંચાય.

૪૦-શ્રીતત્ત્વાર્થવૃત્તિ માટે હારિભદ્રીય ટીકાનો
પાઠ નં. ૨૬ અને શ્રીસિદ્ધસેનસુરિજીની ટીકાનો-
પાઠ નં. ૩૦ જુઓ.

પાલીતાણા,
સંવત ૧૯૯૬ માગશર શુદ્ધ ૬
રવિવાર તા. ૧૩-૧૨-૪૨

આનન્દસાગર દ. ચોતે

૧૪-૧૨-૪૨

મુખ્ય મુદ્દો

પર્વતિથિની આરાધનાને અંગે, ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં જ્યારે પર્વ કે પર્વાન્તર પર્વની તિથિનો ક્ષય હોય કે વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પર્વની તિથિનો કે પર્વાન્તર પર્વની તિથિનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ અમતમાં જૈન શાસ્ત્રના આધારે કઈ તિથિને પર્વ તરીકે કહેવી અને માનવી ?

— ઉપરના મુખ્ય મુદ્દાને અનુલક્ષીને —

પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે રજૂ કરેલા ૨૫ મુદ્દાઓ

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યભેદને અંગે નિર્ણય કરવા માટેના આશ્ર મુદ્દાઓ.

- (૧) પર્વતિથિઓની આરાધનાને માટે, મળી શકે ત્યાં સુધી, ઉદયતિથિને જ ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા છે કે નહિ ?
- (૨) જે દિવસે જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થતી હોય, તે દિવસે તે પર્વતિથિ ન મનાય તેમ જ તે પર્વતિથિ એવા દિવસે મનાય કે જે દિવસે તે પર્વતિથિના લોગવટાનો અંશ જ ન હોય અગર લોગવટાનો લાગ હોય તો પણ તે સૂર્યોદયસ્પર્શ પૂર્વેના લોગવટા હોય, તો તેમ કરવાથી આરોપ, પર્વલોપ, મૃપાવાદ અને આજ્ઞાભંગાદિ દોષોના પાત્ર બનાય કે નહિ ?
- (૩) પર્વની તિથિને પછીની તિથિના દિવસે માનવામાં આવે, તો તેથી વિનષ્ટ કાર્યનું ભાવિ કારણ માન્યનો દોષ પણ લાગે કે નહિ ?
- (૪) “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” અગર “ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા”-એ આજ્ઞા, જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થતી જ ન હોય, તેવી પર્વતિથિની માન્યતા અને આરાધનાને દિવસ નક્કી કરવાને માટે જ છે કે ક્ષીણ પર્વતિથિના ક્ષયના બદલામાં તે ક્ષીણ પર્વતિથિની પૂર્વે જે કોઈ પણ પહેલી અપર્વતિથિ આવતી હોય, તેનો ક્ષય કરવાને માટે છે ?
- (૫) “વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા” અગર “વૃદ્ધૌ ગ્રાહ્યા તથોત્તરા”-એ આજ્ઞા, જે પર્વતિથિને સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી બનીને બીજા સૂર્યોદયવાળા દિવસે સમાપ્તિને પામેલી હોય, તે પર્વતિથિની આરાધના તે પર્વતિથિના બીજા સૂર્યોદયવાળા દિવસે નક્કી કરવાને માટે છે કે વૃદ્ધા પર્વતિથિના બદલામાં તે વૃદ્ધા પર્વતિથિની પૂર્વે જે કોઈ પણ પહેલી અપર્વતિથિ આવતી હોય, તેની વૃદ્ધિ કરવાને માટે છે ?
- (૬) ‘તિથિક્ષય’ એટલે ‘તિથિનાશ’ અને ‘તિથિવૃદ્ધિ’ એટલે ‘જે અવયવોવાળી એક જ તિથિ નહિ, પણ એકમ, બીજની જેમ એક-બીજથી વિભાજિત એવી જ તિથિઓ’-એવો અર્થ થાય કે નહિ ?
- (૭) માત્રવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિને અંગે આરાધનાના નિયમમાં સમાનતા છે કે નહિ ?
- (૮) વૃદ્ધિના પ્રથમ માસને તથા પ્રથમા તિથિને નપુંસક કહેવાય કે નહિ ?

- (૯) જે નપુસક તિથિ પોતાનું ફલ નિપજાવી શકવાને પણ અસમર્થ હોય, તે અન્યના તેથી પણ વધારે સમર્થ ફલને નિપજાવી શકે કે નહિ ?
- (૧૦) પક્ષના ૧૫ રાત્રિ-દિવસ અને ચતુર્માસ તથા વર્ષના અનુક્રમે ૧૨૦ અને ૩૬૦ રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે તે તથા પર્યુષણને અંગે વીસ રાત્રિ સહિત માસ અને સીત્તર રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે તે, વારની અપેક્ષાએ ગણાય છે કે તિથિ અને માસની અપેક્ષાએ ગણાય છે ?
- (૧૧) દિનગણનામાં જેમ એક ઉદયતિથિનો એક રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે, તેમ એક ક્ષીણ તિથિનો પણ એક રાત્રિ-દિવસ અને એક વૃદ્ધા તિથિનો પણ એક રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે કે નહિ ?
- (૧૨) ખીજ, પાંચમ, આઠમ, અગીઆરસ, ચૌદશ, પૂનમ, અમાસ, ભાદરવા સુદ ૪ અને કલ્યાણકૃતિથિઓ પૈકી જે કેઈ પણ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય, તેને માટે જે ખીજ આદિ મનાય, લખાય અને બોલાય તો તેથી વિરાધનાને પાત્ર થવાય કે તેમ માનવા આદિને બદલે તે વૃદ્ધા તિથિની પહેલાં જે પહેલી અપર્વતિથિ હોય તેને જે એકમ આદિ રૂપે મનાય, લખાય અને બોલાય તો મૃષાવાદ આદિ દોષોના પાત્ર બનાય ?
- (૧૩) જે પર્વતિથિનો ક્ષય થયો હોય, તે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ અપર્વતિથિ હોય તો તે અપર્વતિથિના એક જ દિવસે ગૌણ-સુખ રીતિએ બ્રજ્ય તિથિઓનો વ્યપદેશ થઈ શકે કે નહિ ?
- (૧૪) જે પર્વતિથિનો ક્ષય થયો હોય, તે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ પણ જે પર્વતિથિ હોય, તો પૂર્વની તે પર્વતિથિના દિવસે બ્રજ્ય પર્વતિથિઓના આરાધક બની શકાય કે નહિ ? તેમ જ એક દિવસે જે કે બેથી વધુ પર્વોનો યોગ થઈ જતો હોય, તો તે સર્વ પર્વોના તે એક જ દિવસે આરાધક બની શકાય કે નહિ ?
- (૧૫) ચૌમાસી તપમાં પાક્ષિકના તપનો અને ચૌમાસી પ્રતિક્રમણમાં પાક્ષિક પ્રતિક્રમણનો સમાવેશ થાય છે કે નહિ ?
- (૧૬) પહેલી પૂનમે કે અમાસે ચતુર્દશીના આરોપ દ્વારા પાક્ષિક કે ચૌમાસી માનવામાં આવે તો અનુક્રમે ૧૫ અને ૧૨૦ રાત્રિ-દિવસનું ઉલ્લંઘન તથા ભા. સુ. પહેલી પાંચમે આરોપ દ્વારા ભા. સુ. ૪ માની સંવત્સરી કરવામાં આવે તો ૩૬૦ રાત્રિ-દિવસનું ઉલ્લંઘન થાય કે નહિ ? અને તેને જે ઉલ્લંઘન કર્યું કહેવાય, તો તેવા ઉલ્લંઘનને દોષપાત્ર કહેવાય કે નહિ ?
- (૧૭) આરાધનાને અંગે, ક્ષયના પ્રસંગે ક્ષીણ તિથિના ભોગવટાની સમાપ્તિ પૂર્વની તિથિના દિવસે હોય છે અને વૃદ્ધિના પ્રસંગે વૃદ્ધા તિથિના ભોગવટાની સમાપ્તિ ઉત્તરા તિથિના દિવસે હોય છે, એ જ એક હેતુથી—“ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા (તિથિઃ કાર્યા) વૃદ્ધૌ ગ્રાહ્યા (કાર્યા) તથોત્તરા”—એવા કથન દ્વારા ક્ષયના પ્રસંગે પૂર્વા તિથિ અને વૃદ્ધિના પ્રસંગે ઉત્તરા તિથિ ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા કરાઈ છે ? કે તેવી આજ્ઞા કરવામાં ભોગવટાની સમાપ્તિ સિવાયનો કોઈ હેતુ રહેલો છે ?
- (૧૮) કલ્યાણકૃતિથિઓ એ પર્વતિથિઓ ગણાય કે નહિ ?
- (૧૯) ઉદય, ક્ષય અને વૃદ્ધિ સંબંધીના જે નિયમો ચતુષ્પર્વી, પંચપર્વી અને ષટ્પર્વીને લાગુ થાય, તે જ નિયમો અન્ય સર્વ પર્વતિથિઓને પણ લાગુ થાય કે નહિ ?

- (૨૦) પૂર્ણિમા અને કલ્યાણકૃતિથિઓ—એ બેમાં અવિશેષતા છે કે વિશેષતા છે ?
- (૨૧) બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગીઆરશ અને ચૌદશે પરભવના આયુષ્યનો બંધ પડવાની જોટલી અને જેવી સંભવિતતા છે, તેટલી અને તેવી સંભવિતતા પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા કે અન્ય કલ્યાણકૃતિથિઓ આદિએ ખરી કે નહિ ?
- (૨૨) તિથિદિન, માસ અને વર્ષ આદિના નિર્ણયને માટે, જૈન ટિપ્પનક વ્યવસ્થિત થવાના કારણે, સેકડો વર્ષો થયાં લૌકિક પંચાંગ જ મનાય છે અને તે માટે હાલ પણ આપણે લૌકિક પંચાંગ જ માનવું જોઈએ, એવું દરમાન છે કે નહિ ?
- (૨૩) અમુક દિવસે અમુક તિથિ ઉદયતિથિ, ક્ષયતિથિ કે વૃદ્ધાતિથિ છે—એ વિગેરેના નિર્ણયને માટે હાલ શ્રી જૈન શાસનમાં “ચંડાશુચંદ્ર” નામનું લૌકિક પંચાંગ જ આધારભૂત મનાય છે કે નહિ ?
- (૨૪) પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા કરતાં ચતુર્દશી અને ભા. સુ. પના કરતાં ભા. સુ. ૪ એ પ્રધાન પર્વતિથિ છે કે નહિ ?
- (૨૫) કાર્તિક પૂર્ણિમાના ક્ષયે કાર્તિક પૂર્ણિમાની યાત્રા ચતુર્દશીના ઉદયવાળા દિવસે થાય કે અન્ય કોઈ દિવસે થાય ?

વિ. સં. ૧૯૯૯ ના માગશર સુ. ૨, બુધ
શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર, પાલીતાણા

વિજયરામચંદ્રસૂરિ

૫. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે પોતાના રજૂ કરેલા
૨૫ મુદ્દાઓને અનુસરીને કરેલું નિરૂપણ

णमोस्तु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ।

अनन्तलब्धिनिधानाय श्रीगौतमगणधरेन्द्राय नमो नमः ।

“ તિથિદિન ” અને “ પર્વોરાધન ” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેના નિર્ણય માટે અમોએ તારવેલા પચીસ મુદ્દાઓ પૈકીનો પહેલો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“ (૧) પર્વતિથિઓની આસપાસના માટે, મળી શકે ત્યાં સુધી, ઉદયતિથિને જ ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા છે કે નહિ? ”

આ મુદ્દો ઉપસ્થિત કરવાનો હેતુ એ છે કે—સામા પક્ષે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી ચંદ્રાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં જ્યારે જ્યારે પૂનમનો અને અમાસનો ક્ષય આવે છે, ત્યારે ત્યારે જે દિવસે ચૌદશ ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થઈ હોય છે—તે દિવસે ચૌદશ માનવા-કહેવાનો ધનકાર કરે છે અને તેરશે ચૌદશ માનવા-કહેવાનું પ્રતિપાદન કરે છે. એ જ રીતિએ, ચંદ્રાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં જ્યારે જ્યારે ભાદરવા સુદ ૫ નો ક્ષય આવ્યો હોય ત્યારે ત્યારે જે દિવસે ભા. સુ. ૪ ઉદય-તિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થયેલ હોય તે દિવસે ભા. સુ. ૪ નહિ માનવી જોઈએ, પણ ભા. સુ. ૩ ના દિને જ ભા. સુ. ૪ માનવી જોઈએ, એમ કહે છે. પૂનમ, અમાસ અને ભાદરવા સુદ ૫ ની વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં પણ જે દિવસે ઉદયતિથિ રૂપે ચૌદશ અને ભા. સુ. ૪ પ્રાપ્ત થયેલ હોય તે દિવસે બીજી તેરશ અને ભા. સુ. બીજી ત્રીજ માનવા-કહેવાનું તથા પહેલી પૂનમ-અમાસે ચૌદશ અને ભા. સુ. પહેલી પાંચમે ભા. સુ. ૪ માનવા-કહેવાનું પ્રતિપાદન કરે છે. આને અંગે કલ્યાણક-પર્વતિથિ ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થઈ હોય તે છતાં પણ, જે દિવસે તેના ભોગવટાનો અંશ પણ ન હોય તેવા દિવસે માનવા-કહેવાનો પ્રસંગ ઉભો કરે છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી આવું જે કાંઈ માનવા-કહેવાનું પ્રતિપાદન કરે છે, તે જૈન શાસ્ત્રાધારોથી કેવી કેવી રીતિએ વિરૂદ્ધ છે—એ દર્શાવવાને માટે તથા અમારું મન્તવ્ય કેવી કેવી રીતિએ જૈન શાસ્ત્રાધારોને સમ્મત છે—એ દર્શાવવાને માટે, આ અને આની પછીના ચોવીસ મુદ્દાઓની તારવણી કરવામાં આવી છે.

“ તિથિદિન ” અને “ પર્વોરાધન ” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેના નિર્ણય કરવાને માટેના આસ મુદ્દાઓ તરીકે અમોએ જે પચીસ મુદ્દાઓ તારવીને રજૂ કર્યા છે, તે જેમ અમારા મન્તવ્યને લક્ષ્યમાં રાખીને રજૂ કર્યા છે તેમ જ સામા પક્ષે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું જે મન્તવ્ય છે—તેને પણ લક્ષ્યમાં રાખીને જ રજૂ કર્યા છે. કારણ એ છે કે—અમો ખતેનાં મન્તવ્યો-માંથી કોનું મન્તવ્ય જૈન શાસ્ત્રાધારોને સમ્મત છે—એ વસ્તુનો નિર્ણય કરવાનું કાર્ય જેમને સોંપાયું હોય, તેમને અમારે અમારું મન્તવ્ય કેવી કેવી રીતિએ શાસ્ત્રાધારોને અનુસરતું છે—એ જેમ જણાવવું જોઈએ, તેમ સામા પક્ષે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય કેવી કેવી રીતિએ શાસ્ત્રાધારોથી વિરૂદ્ધ છે—એ પણ અમારે જણાવવું જ જોઈએ.

આવા લક્ષ્યથી તારવવામાં આવેલા મુદ્દાઓ વિષે વિવેચન કરતાં, પ્રત્યેક મુદ્દાના વિવેચન—

પ્રસંગે બંનેનાં મન્તવ્યોનું પણ વિગતવાર વર્ણન કરવું પડે. એમ કરવાથી જનમાં વધારે થાય, પુનરુક્તિઓ વધી જવા પામે અને તે કંટાળો પેદા કરનાર પણ બને. આ વિચારથી, જાને પ્રથમ મુદ્દાના વિવેચનના પ્રસંગમાં જ, અમે બંનેનાં મન્તવ્યોમાંની મુખ્ય મુખ્ય બીનાઓ રજૂ કરવાનું ઉચિત ધાર્યું છે, કે જેથી પ્રત્યેક મુદ્દાના વિવરણમાં તે મુદ્દાની તારવણી પાછળના હેતુનું વિગતવાર સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર ઉભી રહેવા પામે નહિ અને પુનરુક્તિપણને પણ ઘણું ખરે અંશે દાળી શકાય.

અમે બંનેનાં તિથિદિન અને પર્વારાધન સંબંધી મન્તવ્યોમાંની મુખ્ય મુખ્ય બીનાઓ:—

- (૧) ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં જ્યાં સુધી કોઈ પણ પર્વતિથિની હાનિ અગર વૃદ્ધિ આવતી નથી, ત્યાં સુધી તે તિથિદિન અને પર્વારાધન સંબંધીના અમે બંનેના મન્તવ્યમાં કરો જ લેહ પડતો નથી.
- (૨) ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં જ્યારે ષટ્પર્વી પૈકીની કોઈ પણ પર્વતિથિની અગર વાર્ષિક પર્વસ્વરૂપ જાહેરવા સુ. ૪ ની હાનિ અગર તે વૃદ્ધિ આવે છે, ત્યારે અમે બંનેનાં તિથિદિન અને પર્વારાધન સંબંધીનાં મન્તવ્યોમાં જે લેહ પડે છે, તેના જે વિભાગ પણ માડી શકાય.
 - (જ) જે પર્વતિથિની હાનિ અગર વૃદ્ધિ આવવા પામી હોય, તે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ અપર્વતિથિ હોય તેવા પ્રસંગનો મન્તવ્યલેહ અને—
 - (ઙ) જે પર્વતિથિની હાનિ અગર વૃદ્ધિ આવવા પામી હોય, તે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ પણ પર્વતિથિ હોય તેવા પ્રસંગનો મન્તવ્યલેહ.
- (૩) જે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ અપર્વતિથિ હોય, એવી પર્વતિથિનો જ્યારે ક્ષય આવ્યો હોય ત્યારે અમે બંનેનાં મન્તવ્યોમાં જે લેહ ઉપસ્થિત થવા પામે છે, તે દષ્ટાન્તપૂર્વક સૂચવીએ છીએ. માનો કે—સાતમ એ અપર્વતિથિ છે અને તેની પછીની આઠમ એ તે પર્વતિથિ છે જ. એ આઠમના ક્ષયના પ્રસંગમાં—‘ક્ષીણાષ્ટમીયુક્ત સપ્તમીમાં ક્ષીણાષ્ટમીની આરાધના કરવાનું, એ દિવસે સપ્તમી તથા અષ્ટમી બંનેનો ગૌણ-મુખ્ય લેહે વ્યપદેશ કરવાનું અને સાતમના સૂર્યોદયને સાતમનો સૂર્યોદય માનવા સાથે અષ્ટમીનો પણ સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદય માનવાનું’—અમારું મન્તવ્ય છે. સામા પક્ષે આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીનું, આ વિષયમાં, એવું મન્તવ્ય છે કે—‘આઠમના ક્ષયના બદલામાં સાતમનો ક્ષય કરવો, તે દિવસે જે સાતમપણું છે તેને ઉડાવી દઈને માત્ર આઠમપણું જ કાયમ કરવું અને તે પછી જ તે દિવસે અષ્ટમીની આરાધના કરવી.’ આઠમના ક્ષયના દષ્ટાન્તપૂર્વક જણ કરાએલો આ મન્તવ્યલેહ માત્ર આઠમ પૂરતો જ નથી, પણ બીજા, પાંચમ આદિ જે કોઈ પર્વતિથિઓ છે—તે પર્વતિથિઓનો જ્યારે જ્યારે ક્ષય આવે છે અને તે ક્ષીણ પર્વતિથિઓની પૂર્વતિથિ અપર્વતિથિ હોય છે, ત્યારે ત્યારે આવો જ મન્તવ્યલેહ અમે બંને વચ્ચે ઉજાવે છે.
- (૪) જે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ અપર્વતિથિ હોય, એવી પર્વતિથિની જ્યારે વૃદ્ધિ આવી હોય ત્યારે અમે વૃદ્ધા તિથિના પ્રથમ અવયવસ્વરૂપ પ્રથમા તિથિને પર્વારાધનને અંગે અવગણવાનું, અને વૃદ્ધા તિથિના બીજા અવયવસ્વરૂપ દ્વિતીયા તિથિએ પર્વારાધન કરવાનું અને સંજ્ઞા તે તેની જે હોય તે જ કાયમ રાખવાનું માનીએ છીએ. માનો કે—સાતમ એ અપર્વતિથિ છે અને તેની પછીની પર્વતિથિસ્વરૂપ આઠમ વૃદ્ધિને પામેલી છે. આવા

પ્રસંગમાં અમો પ્રથમાં અષ્ટમી અને દ્વિતીયા અષ્ટમી-એવી સંજ્ઞાને કાયમ રાખીને જ, પવોરાધનને અંગે પ્રથમાષ્ટમીને અવગણવાનું અને દ્વિતીયા અષ્ટમીએ અષ્ટમીનું પવોરાધન કરવાનું માનીએ છીએ. સામા પક્ષે આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીનું, આ વિષયમાં, એવું મન્તવ્ય છે કે-‘પર્વતિથિની વૃદ્ધિને બદલે પૂર્વની અપર્વતિથિની વૃદ્ધિ કરવી, પૂર્વની અપર્વતિથિની તથા વૃદ્ધા પર્વતિથિની સંજ્ઞા પણ આવો ફેરફાર કરીને કરવી અને તે પછી જ વૃદ્ધા પર્વતિથિના બીબા દિવસે પવોરાધન કરવું.’ અર્થાત્-‘જો આઠમ આવી હોય તો તેને બદલે જો સાતમ કરવી, એટલે કે-પહેલી આઠમની પણ બીજી સાતમ એવી સંજ્ઞા કરવી અને તે પછી બીજી આઠમના દિવસ માત્રને જ આઠમ કહીને આઠમની આરાધના કરવી.’

(૫) ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં જ્યારે જ્યારે એવી પર્વતિથિની હાનિ અગર વૃદ્ધિ આવે છે, કે જે હીના અગર વૃદ્ધા પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ અપર્વતિથિ હોય છે, ત્યારે ઉપર કલમ ૩ અને કલમ ૪ માં જણાવ્યો છે તેવો અમો બન્નેનાં મન્તવ્યોમાં ભેદ પડતો હોવા છતાં પણ, હીના કે વૃદ્ધા પર્વતિથિની આરાધના તો અમો બન્ને એક જ દિવસે કરીએ છીએ. તેવા પ્રસંગમાં પવોરાધનના દિવસમાં અમો બન્ને ફેર પડતો નથી, તેમ તેવા પ્રસંગમાં જે દિવસે પવોરાધન કરાય છે તે દિવસે આરાધાતી પર્વતિથિનું હોવાપણું છે-એમ પણ અમો બન્ને માનીએ છીએ.

(૬) ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં જ્યારે જ્યારે એવી પર્વતિથિની હાનિ અગર વૃદ્ધિ આવે છે, કે જે હીના અગર વૃદ્ધા પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ પણ પર્વતિથિ જ હોય, ત્યારે તો અમારા અને સામા પક્ષે આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના મન્તવ્ય વચ્ચે એવો ભેદ ઉપસ્થિત થવા પામે છે કે-એ પ્રસંગોમાં ઉપરની કલમ પાંચમીમાં જણાવ્યું છે તેટલું પણ સામ્ય અમારી-તેમની વચ્ચે રહેવા પામતું નથી.

(૭) જ્યારે એવી પર્વતિથિનો ક્ષય આવે છે, કે જે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ પણ પર્વતિથિ હોય છે, ત્યારે અમારા અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના મન્તવ્ય વચ્ચે જે ભેદ ઉપસ્થિત થવા પામે છે, તે દષ્ટાન્તપૂર્વક સૂચવવો ઠીક થઈ પડશે. અહીં સૂચવાતો મન્તવ્યભેદ ત્યારે જ ઉપસ્થિત થવા પામે છે, કે જ્યારે પૂનમનો, અમાસનો અગર તો ભા. સુ. ૫ નો ક્ષય આવ્યો હોય. એમાંથી કેઈ પણ એકનું દષ્ટાન્ત લઈએ. જેમ કે-પૂનમનો ક્ષય. ‘પૂનમના ક્ષયના પ્રસંગે ચૌદશે જ ચૌદશના અને પૂનમના એમ બન્નેય પર્વતિથિઓના એક જ દિવસે આરાધક બની શકાય છે; અને જરૂર સુબળ સુખ્ય-ગૌણ રીતિએ તે દિવસે ચૌદશની તથા પૂનમની પણ સંજ્ઞા થઈ શકે છે. પૂનમે તપ કરવાનો હોય-તેવા પ્રસંગમાં પૂનમે કરવાનો તપ તેરશે અને તેરશે રહી જવા પામે તો વહ એકમે પણ થઈ શકે છે.’-આવું અમારું મન્તવ્ય છે. સામા પક્ષે આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીનું, આ વિષયમાં, એવું મન્તવ્ય છે કે-‘પૂનમના ક્ષયના પ્રસંગે ચૌદશે ચૌદશ-પૂનમ એ બન્નેય પર્વતિથિઓના આરાધક પણ બની શકાય નહિ અને તે બન્ને પર્વતિથિઓની તે એક દિવસે સંજ્ઞા પણ થઈ શકે નહિ. પૂનમના ક્ષયે પૂનમના ક્ષયના બદલામાં તેરશનો જ ક્ષય કરવો બેઈએ. પૂનમના ક્ષયના બદલે તેરશનો ક્ષય કરીને, ઉદયતિથિ

રૂપે પ્રાપ્ત થએલી ચતુર્દશીમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ, એટલે કે-તેરશે ચૌદશ માનવી જોઈએ અને ઉદયતિથિ ચૌદશે માત્ર ક્ષીણપૂર્ણિમાને જ ઉદયતિથિ રૂપ બનાવીને માનવી જોઈએ. આલું અમાસના ક્ષયે તથા ભા. સુ. ૫ ના ક્ષયે પણ સમજી લેવાનું છે.

(૮) જ્યારે એવી પર્વતિથિની વૃદ્ધિ આવે છે, કે જે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ પણ પર્વતિથિ હોય છે, ત્યારે અમારા અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના મન્તવ્ય વચ્ચે જે ભેદ ઉપસ્થિત થવા પામે છે, તે પણ અત્રે પૂનમના દષ્ટાન્તપૂર્વક સૂચવાય છે. ‘પૂનમની વૃદ્ધિના પ્રસંગે પ્રથમા પૂર્ણિમા અને દ્વિતીયા પૂર્ણિમા એવી સંજ્ઞા કાયમ રાખીને, પર્વારાધનને અંગે પ્રથમા પૂર્ણિમાની અવગણના કરીને દ્વિતીયા પૂર્ણિમાએ પૂર્ણિમાનું પર્વારાધન કરવું જોઈએ.’-આલું અમારું માનવું છે. સામા પક્ષે આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીનું, આ વિષયમાં, એવું માનવું છે કે-‘પૂનમની વૃદ્ધિના પ્રસંગે પ્રથમા પૂર્ણિમા અને દ્વિતીયા પૂર્ણિમા-એવી સંજ્ઞા થઈ શકે જ નહિ. પૂનમની વૃદ્ધિના બદલે તેરશની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ અને તેમ કરીને ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થએલી ચૌદશને બીજી તેરશ બનાવી, પ્રથમા પૂર્ણિમાને ચૌદશ બનાવી, પ્રથમા પૂર્ણિમાએ ચૌદશની અને દ્વિતીયા પૂર્ણિમાએ પૂનમની આરાધના કરવી જોઈએ.’

(૯) કલ્યાણકપર્વની તિથિઓને અપર્વતિથિ કહેવાય-મનાય કે નહિ અને પર્વતિથિઓના આરાધનને અંગે જેન શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષોએ ફરમાવેલા ઉદય, ક્ષય તથા વૃદ્ધિ સંબંધીના નિયમો જેમ ચતુષ્પર્વી, પંચપર્વી અને ષટ્પર્વી તેમ જ વાર્ષિકપર્વ ભા. સુ. ૪ ને લાગુ પડે તેમ કલ્યાણકપર્વની તિથિઓને પણ લાગુ પડે કે નહિ-એ સંબંધમાં પણ અમારા અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના મન્તવ્ય વચ્ચે ભેદ પડે છે. અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે-‘કલ્યાણકપર્વની તિથિઓને પણ અપર્વતિથિ કહેવાય-મનાય જ નહિ. તેમ જ ઉદય, ક્ષય તથા વૃદ્ધિ સંબંધીના નિયમો જેમ ચતુષ્પર્વી, પંચપર્વી, ષટ્પર્વી અને વાર્ષિકપર્વ ભા. સુ. ૪ ને લાગુ પડે છે તેમ જ કલ્યાણકપર્વતિથિઓને પણ લાગુ પડે છે.’ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી કલ્યાણકપર્વતિથિઓને પર્વતિથિ તરીકે માનીને કલ્યાણકપર્વતિથિને ક્ષય આપ્યો હોય તો પૂર્વની તિથિએ અને કલ્યાણકપર્વતિથિની વૃદ્ધિ આવી હોય તો પર્વારાધનને અંગે પ્રથમાને અવગણીને, દ્વિતીયા (ઉત્તરા) તિથિએ પર્વારાધનને માને છે, એટલે એમ પણ મનાય કે-‘ઉદય, ક્ષય અને વૃદ્ધિના જે નિયમોને શાસ્ત્રાધારે અમે પર્વતિથિઓને લાગુ પાડીએ છીએ, તે નિયમોને આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી કલ્યાણક-પર્વતિથિઓને અંગે, શાસ્ત્રાધારે અમે જે રીતિએ લાગુ પાડીએ છીએ તે રીતિએ સર્વથા લાગુ પાડતા નથી-એમ તો નહિ જ.’ કલ્યાણકપર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિને તેઓ કબૂલ રાખે છે, એટલે એમ પણ મનાય કે-‘કોઈ પણ પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ મનાય જ નહિ અને એથી પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વની અપર્વતિથિની અને પૂર્વની તિથિ પણ પર્વતિથિ હોય તો તેની જ પૂર્વની અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ માનવી જોઈએ-એવી જે તેમની માન્યતા છે, તેમાંથી કલ્યાણકપર્વતિથિઓને બાતલ કરી નાખે છે.’ વળી, કોઈ પણ કલ્યાણકપર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ ષટ્પર્વી પૈકીની હોય અને તેવી કલ્યાણક-

પર્વતિથિનો ક્ષય આવ્યો હોય, તમારે તેઓ કલ્યાણકપર્વતિથિના ક્ષયના બ્રહ્મે તે પર્વતિથિની પૂર્વની કે પછીની તિથિનો ક્ષય માન્યા વિના જ, એટલે કે-કેઈ પણ દિવસે તે પર્વતિથિની માન્યતા કર્યા વિના જ, પછીની તિથિએ કલ્યાણકપર્વતિથિની આરાધના માને છે. અમો તેવા પ્રસંગમાં પૂર્વની તિથિ, કે જે ૫૮૫૫૧ પૈકીની ક્ષીણકલ્યાણકપર્વતિથિયુક્ત પર્વતિથિ છે, તે તિથિએ જ બન્ને ૫ પર્વતિથિઓનું આરાધન થાય છે-એમ માનીએ છીએ. આ ઉપરાન્ત, બીજા આદિ ૫૮૫૫૧ પૈકીની પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિએ તેની પૂર્વની એકમ આદિ તિથિઓને ‘અપર્વતિથિ’ તરીકે માની-કહીને જ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી એકમ આદિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરે છે, એટલે એવા પ્રસંગમાં મૂકાએલી એકમ આદિ તિથિઓ બે કલ્યાણકપર્વતિથિઓ હોય, તો તે પર્વતિથિઓને પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી અપર્વતિથિઓ તરીકે જ માને-કહે છે. વધુમાં, ૫૮૫૫૧ પૈકીની પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિના બદલામાં પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાના યોતાના મન્તવ્યને અંગે, જે કલ્યાણકપર્વતિથિઓનો ક્ષય ન હોય તે પર્વતિથિઓનો ક્ષય પણ માનવાને તથા કહેવાને પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી તત્પર અને છે અને જે કલ્યાણકપર્વતિથિઓની વૃદ્ધિ ન હોય તે પર્વતિથિઓની વૃદ્ધિ માનવાને તથા કહેવાને પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી તત્પર અને છે. એટલું જ નહિ, પણ તેવી ક્ષય-વૃદ્ધિની કલ્પના કર્યા પછીથી, ‘ક્ષયના પ્રસંગમાં પૂર્વા તિથિએ અને વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં ઉત્તરા તિથિએ પર્વારાધન’ કરવાના નિયમને પણ લાગુ પડે છે.

અમારા અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના મન્તવ્યબેદને લગતી ઉપર જણાવેલી સુખ્ય મુખ્ય બીનાઓને સંગૃહીત કરીને સુખ્ય મુદ્દો તૈયાર કરાયો છે, અને અમોએ જે પચીસ મુદ્દાઓ તારવ્યા છે તે પણ ઉપર જણાવેલી સુખ્ય મુખ્ય બીનાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને જ તારવ્યા છે.

હવે અમો પચીસ મુદ્દાઓ પૈકીના પ્રથમ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું જે મન્તવ્ય છે તે જણાવવા સારું, તે સંબંધી જૈન શાસ્ત્રધારને પણ જણાવીએ છીએ.

અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે-પર્વતિથિઓની આરાધનાને માટે, મળે ત્યાં સુધી, ઉદય-તિથિને જ ગ્રહણ કરવાની જૈન શાસ્ત્રકાર-પરમર્ષિઓની આજ્ઞા છે. જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થતી હોય, તે પર્વતિથિની આરાધનાને માટે કેઈ પણ સંયોગોમાં તે ઉદયતિથિથી ભિન્ન એવી તિથિને ગ્રહણ કરવાનું, જૈન શાસ્ત્રકાર-પરમર્ષિઓએ ફરમાવ્યું નથી.

જૈન શાસ્ત્રકાર-પરમર્ષિઓએ ફરમાવ્યું છે કે-સવારે પ્રત્યાખ્યાનવેળાએ જે દિવસે જે તિથિનો લોગવટો વિદ્યમાન હોય, તે દિવસે તે તિથિને પ્રમાણ કરવી. ચાતુર્માસિક, સાંવત્સરિક, પાક્ષિક, પંચમી અને અષ્ટમીમાં તે જ તિથિઓ પ્રમાણ બળવી, કે જેમાં સૂર્યનો ઉદય થાય છે-બીજી નહિ! જે તિથિમાં સૂર્યનો ઉદય થાય છે, તે જ તિથિમાં પૂજા, પરચખ્યાણ, પ્રતિક્રમણ અને નિયમેનું ગ્રહણ કરવું બેઈએ. સૂર્યોદયમાં જે તિથિ હોય તેને જ પ્રમાણ કરવી; બીજી તિથિને પ્રમાણ કરવામાં આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને વિરાધના પ્રાપ્ત થાય છે.

પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ વિ. સં. ૧૫૦૬ માં રચેલા

સ્વોપસૃત્તિવાળા શ્રી ‘આદ્યવિધિ’ નામના અન્યના ‘પર્વકૃત્યપ્રકાશક’ નામક ત્રીજા પ્રકાશમાં દર્શાવ્યું છે કે—

“તિથિસ્થ પ્રાતઃ પ્રત્યાખ્યાનબેલાયાં ચઃ સ્યાત્ સ પ્રમાણં । સૂર્યોદયાનુસારેષ્વ લોકેऽપિ વિજ્ઞાતાવિજ્ઞાત્યાત્ । આદુરપિ—

‘ચાઉમ્માસિઅવરિસે, પક્કિઅપંચટ્ટમિસુ નાયન્ના ।

તાઓ તિહિઓ જાસિં, ઉદેહ સૂરો ન અણ્ણાઓ ॥ ૧ ॥

‘પૂઆ પશ્ચક્કાણં, વટિકમ્મણં તહય નિઅમગહર્ણ ચ ।

જીએ ઉદેહ સૂરો, સીહ તિહીએ ઉ કાયન્નં ॥ ૨ ॥

‘ઉદયંમિ જા તિહી, સા પમાણમિઅરીહ કીરમાણીએ ।

આણામંગળવત્થા — મિન્છત્તવિરાહણં પાવે ॥ ૩ ॥” [મુદ્રિત પ્રત. પૃ. ૧૫૨]

વિ. સં. ૧૭૩૧માં રચાયેલા શ્રી ધર્મસંગ્રહ નામના સંગ્રહાત્મક અન્યમાં પણ ઉપરના પદ્યને સંગ્રહ કરવામાં આવેલો છે. બીજાં પણ જૈન શાસ્ત્રોમાં ઉપરના પાઠનું સમર્થન કરનારા ઉદ્દેષો પ્રાપ્ત થાય છે; પરન્તુ કેઈ પણ જૈન શાસ્ત્રમાં જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થતી હોય, તે પર્વતિથિને અમુક સંયોગોમાં પણ અન્ય તિથિએ આરાધવાનું દર્શાવેલું હોય એવું અમારા જાણવામાં આવ્યું નથી. આથી, ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થયેલી ચૌદશને તેરશે માનવાનું કહેવું, ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થયેલી ભા. સુ. ૪ ને ભા. સુ. ૩ ના માનવાનું કહેવું એ તથા ચૌદશ અને ભા. સુ. ૪ ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થયેલ હોય તે છતાં તે દિવસે તેને નહિ માનતાં પહેલી અમાસ અગર પહેલી પૂનમે ચૌદશ માનવી અને ભા. સુ. પહેલી પાંચમે ભા. સુ. ૪ માનવી, એ વિગેરે જૈન શાસ્ત્રની આજ્ઞાથી વિપરીત જ છે !

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેના નિર્ણય માટે તારવવામાં આવેલા પચીસ મુદ્દાઓ પૈકી બીજો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૨) જે દિવસે જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થતી હોય, તે દિવસે તે પર્વતિથિ ન મનાય તેમ જ તે પર્વતિથિ એવા દિવસે મનાય કે જે દિવસે તે પર્વતિથિના ભોગવટાનો અંશ જ ન હોય અગર ભોગવટાનો ભાગ હોય તો પણ તે સૂર્યોદયસ્પર્શ પૂર્વેનો ભોગવટો હોય, તો તેમ કરવાથી આરાધ, પર્વેષાપ, શ્રુષાવાદ અને આજ્ઞાલંગાદિ દોષોના પાત્ર બનાય કે નહિ ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—જૈન શાસ્ત્રાધારો મુજબ જે દિવસે જે તિથિનો ભોગવટો સૂર્યોદયને સ્પર્શીને સમાપ્તિને પામતો હોય અગર સમાપ્તિને ન પામતો હોય તો પણ, તે દિવસે તે તિથિ હોવાનું તો માનવું જ જોઈએ. આ ઉપરાન્ત, જે દિવસે જે તિથિનો ભોગવટો સૂર્યોદયને સ્પર્શતો ન હોય અને તેમ છતાં પણ સમાપ્તિને પામતો હોય, તો પણ તે દિવસે તે તિથિ હોવાનું માનવું જોઈએ. ધ્યાન એ જ રાખવાનું છે કે—પર્વારાધનને અંગે, જે પર્વતિથિનો ભોગવટો જે દિવસે સમાપ્તિને પામતો હોય, તે જ દિવસે તે પર્વતિથિના અગર પર્વતિથિઓના આરાધનને માટે ગ્રહણ કરી શકાય. જે દિવસે જે તિથિના ભોગવટાની સમાપ્તિ થતી હોય છે, તે દિવસના સૂર્યોદયની પૂર્વે તે તિથિનો ભોગવટો ગમે તેટલો હોય તો પણ, તે પર્વારાધનમાં પ્રમાણ ગણાતો નથી અને એથી જ તિથિવૃદ્ધિના પ્રસંગમાં વૃદ્ધાતિથિના

પ્રથમ અવયવસ્વરૂપ પ્રથમા તિથિને તે તિથિ તરીકે માનવા છતાં પણ, પર્વોરાધનમાં શ્રદ્ધા કરાતી નથી. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે-જે દિવસે જે તિથિના ભોગવટાનો અંશ ન હોય, તે દિવસે તે તિથિ હોવાનું મનાય નહિ તેમ જ જે તિથિનો ભોગવટો કોઈ પણ દિવસે સૂર્યોદયસ્પર્શને પામતો હોય તે તિથિના સૂર્યોદયસ્પર્શની પૂર્વેના ભોગવટાને ધ્યાનમાં લઈને તે તિથિની માન્યતા નક્કી થઈ શકે નહિ. ‘ઉદયતિથિ’ તરીકે શ્રી જૈન શાસનમાં તે જ તિથિઓ સૂચવાય છે, કે જે તિથિઓનો ભોગવટો સૂર્યોદયને સ્પર્શીને સમાપ્તિને પામેલો હોય.

જે દિવસે જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થતી હોય, તે દિવસે તે તિથિ ન મનાય તો, અન્ય તિથિના દિવસે તે પર્વતિથિને માનીને તે પર્વતિથિનું અનુષ્ઠાન આચરાય તો પણ, પર્વદોષના દોષને પાત્ર બનાય : કારણ કે-જે પર્વ જે તિથિમાં નિયત હોય, તે તિથિમાં જ તે પર્વને માનવું જોઈએ. અહીં જો એમ કહેવાય કે-‘અમે અન્ય તિથિના દિવસે પણ તે પર્વતિથિને માનીને જ તેના પર્વનું આરાધન તો કરીએ જ છીએ.’ તો એની સામે એમ જ કહેવું પડે કે-‘તમે પર્વાનુષ્ઠાન કરવા છતાં પણ, પર્વદોષના દોષને પાત્ર બનવા સાથે મૃષાવાદી પણ બન્યા : કારણ કે-જે દિવસે તે પર્વતિથિ છે તે દિવસે તે પર્વતિથિને માની નહિ એથી પર્વદોષના દોષને પાત્ર ઠર્યા અને તે દિવસે જે તિથિ નથી તે તિથિ હોવાનું માનવાથી તથા જે અન્ય દિવસે તમે તે પર્વતિથિ માની તે દિવસે તે પર્વતિથિ નહિ હોવાથી તમે મૃષાવાદી પણ બન્યા.’

સત્તરમી શતાબ્દમાં થયેલા મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ધર્મસાગરજીએ સ્વોપજાવૃત્તિવાળો ‘તત્ત્વ-તરંગિણી’ નામનો જે ગ્રંથ બનાવ્યો છે, તેમાં તિથિઓનો આરાધ્યપણાની અપેક્ષાએ જ વિચાર કરાવેલો છે. તે ગ્રંથમાં, ચતુર્દશીના ક્ષયે પૂર્ણિમામાં ચતુર્દશીનું આરોપણ કરીને પૂર્ણિમાના દિવસે ચતુર્દશીની આરાધના કરનારાઓને જે જે વાતો ગ્રંથકારશ્રીએ સંભળાવી છે, તે સર્વ વાતો આ મુદ્દાના વિચારમાં પણ ઘણી જ સહાયક બને તેવી છે.

તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—

“ક્ષીણમપિ પાક્ષિકં-ચતુર્દશીલક્ષણં પૂર્ણિમાયાં પ્રમાણં ન કાર્યં, તત્ર તદ્ભોગમ્બસ્યાખ્ય-સંમવાત્” [મુદ્રિત પ્રત - પૃ. ૩]

આવી રીતિએ જ્યાં ચતુર્દશીના ક્ષયે પણ પૂર્ણિમાએ ચતુર્દશીને પ્રમાણ કરવાનો નિષેધ કરાયો છે, ત્યાં ચતુર્દશી ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થતી હોય તે છતાં પણ, તેને ખીલુ તેરશ બનાવીને, પહેલી પૂનમ કે અમાસે ચતુર્દશીને પ્રમાણ કરવાનું, હોય જ શાનું? પહેલી પૂનમે કે પહેલી અમાસે પણ ચતુર્દશીના ભોગવટાની ગંધનો અસંભવ છે. આ ઉપરાંત, ચતુર્દશી જ્યારે ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થઈ નથી, એટલે કે-તેનો ક્ષય પ્રાપ્ત થયેલો છે, તેવા સંયોગમાં પણ પૂર્ણિમાએ ચતુર્દશીનું આરોપણ કરીને ચતુર્દશીની આરાધના કરનારાઓને ગ્રંથકારશ્રી—

“ચતુર્દશી પૌર્ણમાસી ચેત્યુમે અપ્યારાધ્યત્વેન સમ્મતે સ્તસ્તથદિ ભવદુક્તરીતિરાશ્રીયતે તદ્દિ જોગેમાસ્યેવારાધિતા, ચતુર્દશ્યાઆરાધનં વત્તાંજલીવ ભવેત્” [મુદ્રિત પ્રત - પૃ. ૫]

—આવું ફરમાવે છે; એથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે-ચતુર્દશી ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થએલી હોય તે છતાં તે દિવસે તેને ન મનાય તો, અન્ય દિવસે તેનું આરોપણ કરીને માનવા છતાં પણ, ચતુર્દશીના આરાધનને અંજલિ દીધા જેવું જ થાય-એમ નહિ, પણ ક્ષતાંજલિ કર્યાનું જ કહેવાય!

અહીં એ વાત પણ વિચારવા જેવી છે કે-શ્રી જૈન શાસનમાં આરોપ કરવા દ્વારા પર્વ-તિથિને માનવાની અને આરાધવાની આજ્ઞા છે કે નહિ ? શ્રી જૈન શાસનમાં તેવી આજ્ઞા નથી જ, એ વાતનો અને પ્રસ્તુત મન્તવ્યલેહને લગતી બીજી પણ કેટલીક વાતોનો અન્થકારશ્રીના નીચેના કથનમાંથી ખૂલાસો મળી જાય છે.

“નન્વેવં પૌર્ણમાસીક્ષ્યે ભવતામપિ કા ગતિરિતિ चेत्, अहो विचारचातुरी, यतस्तत्र चतु-
र्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन तस्या अप्याराधनं जातमेवेति जानताऽपि पुनर्नोद्यते ? । न च तत्रा-
रोपिता सती पूर्णिमाऽऽराध्यते, यतस्तुटितत्वेन चतुर्दश्यां पौर्णमास्या वास्तव्येव स्थितिः, युक्तिस्तु
तत्रोक्ता वक्ष्यते च क्षीणतिथिवृद्धिति साधारणलक्षणवासरे इति । भवता वृटितचतुर्दशी पूर्णिमायां
बुद्ध्याऽऽरोप्याऽऽराध्यते, तस्यां तद्भोगगन्धाभावेऽपि तत्त्वेन स्वीक्रियमाणत्वात्, आरोपस्तु
मिथ्याज्ञानं, यदुक्तं प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारे श्रीदेवाचार्यपादैः-“अतस्मिंस्तद्व्यवसायः समारोपो,
यथा शुक्तिकायामिदं रजत ” मिति । किंच-क्षीणपाक्षिकानुष्ठानं पौर्णमास्यामनुष्ठीयमानं किं
पञ्चदश्यनुष्ठानं पाक्षिकानुष्ठानं वा व्यपदिश्यते ?, आद्ये पाक्षिकानुष्ठानविलोपापत्तिः, द्वितीये
स्पष्टमेव मृषाभाषणं, पञ्चदश्या एव चतुर्दशीत्वेन व्यपदिश्यमानत्वात् । न च क्षीणे पाक्षिके
त्रयोदश्यां चतुर्दशीज्ञानमारोपरूपं भविष्यतीति वाच्यं, तत्रारोपलक्षणस्यासंभवात्, नहि घटपटवति
भूतले घटपटौ स्त इति ज्ञानं कनकरत्नमयकुंडले (वा) कनकरत्नज्ञानं [वा] भ्रान्तं भवितुमर्हति,
पवमेकस्मिन्नेव रव्यादिवारलक्षणे वासरे द्वयोरपि तिथ्योः समाप्तत्वेन विद्यमानत्वात् कौतस्कुत्थ-
मारोपज्ञानम् ?, अत एवात्रैव प्रकरणे - ‘संपुण्णत्ति अ काउ’ - मिति गाथायां या तिथिर्यस्मिन्ने-
वादित्यादिवारलक्षणे दिने समाप्यते स दिनस्तत्तिथित्वेन स्वीकार्य इत्याद्यर्थे संमोहो न कार्य
इति । अथानन्तर्यस्थितासु द्वित्रादिकल्याण[क]तिथिषु किमेवमेवाङ्गीक्रियते इति चेत्, अहो वैदग्ध्यं
भवतः, यतः स्वविनाशाय स्वशस्त्रमुत्तेजीकृत्यास्मत्करकुक्षये न्यस्यते, यतो ह्यस्माकमग्रेतनकल्या-
णकतिथिपाते प्राचीनकल्याणकतिथौ द्वयोरपि विद्यमानत्वादिष्टापत्तिरेषोत्तरं, भवता तु प्राचीनाया
उत्तरस्याश्च तिथिपाते [तिथेः पाते] उभयत्राप्याकाशमेवावलोकनीयमुभयपाशादिति । ननु कथं
तर्ह्यनंतरदिने भविष्यद्वर्षकल्याणकतिथिदिने च पृथक् तपः समाचर्यते इति चेत्, उच्यते, कल्या-
णकाराधको हि प्रायस्तपोविशेषकरणाभिग्रही भवति, स च द्विधा - निरन्तरतपश्चिकीर्षुः सान्तर-
तपश्चिकीर्षुश्च, तत्राद्य एकस्मिन् दिने द्वयोरपि कल्याणकतिथ्योर्विद्यमानत्वेन तदाराधकोऽपि
सन्ननंतरोत्तरदिनमादायैव तपःपूरको भवति, नान्यथा, यथा पूर्णिमापाते पाक्षिकचातुर्मासिकषष्ठ-
तपोऽभिग्रहीति, द्वितीयस्तु भविष्यद्वर्षतत्कल्याणकतिथियुक्तदिनमादायैवेति नात्र शङ्कावकाश इति,
युक्तिरिक्तत्वात्, न च खसूचित्वमेव शङ्काज्वरनाशौषधीति गाथार्थः ॥ [यथा पूर्णिमापाते चातु-
र्मासिकषष्ठतपोऽभिग्रही अपरदिनमादायैव तपःपूरकः, द्वितीयस्तु भविष्यद्वर्षतत्कल्याणकतिथियुक्तं
दिनमादायैवेति न किंचिदनुपपन्नम्, अत्र तव तावद्युक्तिरिक्तत्वात्खसूचित्वमेव शङ्काज्वरनाशौषधीति
गाथार्थः ॥] ” (मुद्रित प्रत-पृ. ५, ६)

(ઉપરના પાઠમાં જે ભાગની નીચે લીટી દોરી છે તે પાઠ પણ મુદ્રિત પ્રતમાંનો છે, પણ તેની જગ્યાએ હસ્તલિખિત પ્રતમાં જે પાઠ છે તે સુચવવાને માટે જ પાઠની નીચે લીટી દોરીને તેની પાસે [] આપો કૌંસ કરી હસ્તલિખિત પ્રતિમાંનો પાઠ મૂક્યો છે.)

અન્થકારશ્રીએ ઉપરનું કથન પ્રશ્નોત્તર રૂપે રજૂ કરેલું છે. ચતુર્દશીના ક્ષયે પૂર્ણિમામાં ચતુર્દશીનું આરોપણ કરીને પાક્ષિકાનુષ્ઠાન કરનાર ખરતરગચ્છીયે, પોતાના મતના સમર્થન માટે, શ્રી

તપાગચ્છની શાસ્ત્રસિદ્ધ પ્રવૃત્તિને અંગે પ્રશ્નો કર્યા હોય અને અન્યકારશ્રીએ તે પ્રશ્નોના શ્રી તપાગચ્છની શાસ્ત્રસિદ્ધ પ્રવૃત્તિના આજબીબજાને દર્શાવવા સાથે શ્રી તપાગચ્છની તે પ્રવૃત્તિથી અસ્તરગચ્છની માન્યતાને સમર્થન મળતું નથી—એ સૂચવનારા ઉત્તરો આપ્યા હોય, તેવી રીતિએ અન્યકારશ્રીએ ઉપરનું કથન કરેલું છે. ઉપરના કથનનો ભાવ એ છે કે—

અન્યકારશ્રીએ જ્યારે અસ્તરગચ્છીયને એમ કહ્યું કે—‘ચૌદશ અને પૂનમ એ બન્નેયનું આરાધનપણું આપણુ બન્નેને સમત છે. હવે જો તમારી કહેલી રીતિનો આશ્રય કરાય, તો પૂનમ જ આરાધન—એવું થાય અને ચતુર્દશીના આરાધનને અંજલિ દીધા બેવું જ થાય.’ વિશેષ. એટલે અસ્તરગચ્છીયે પ્રશ્ન કર્યો કે—‘ચતુર્દશીના ક્ષયે અમારી રીતિનો આશ્રય કરવાથી, ચતુર્દશીના આરાધનને અંજલિ દીધા બેવું થાય અને માત્ર પૂનમની જ આરાધના થાય—એવું તમે કહો છો, તો પૂનમના ક્ષયે તમારી પણ શી ગતિ થાય છે?’ અર્થાત—‘પૂનમના ક્ષયે તમારે પણ પૂનમના આરાધનને તો અંજલિ દીધા બેવું થાય જ છે ને?’

આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી હાલમાં કહે છે તેમ, જો તે વખતે શ્રી તપાગચ્છીય સમાજ પૂનમના ક્ષયે તેરશે ચૌદશ અને ચૌદશે પૂનમ—એવી હેરફેરી કરતો હોત, તો આવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવા પામત જ નહિ : એટલે, આ પ્રશ્ન પણ એ જ પૂરવાર કરે છે કે—તે સમયે શ્રી તપાગચ્છીય સમાજ પૂનમના ક્ષયે ચૌદશે જ ચૌદશ અને પૂનમ બન્નેની સમાપ્તિ હોવાથી, ચૌદશે જ ચૌદશ—પૂનમ એ બન્નેની આરાધના કરતો હતો અને ચતુર્દશીના અનુષ્ઠાનમાં પૂર્ણિમાના અનુષ્ઠાનનો સમાવેશ કરતો હતો. અસ્તરગચ્છીયના ઉપરના પ્રશ્નનો અન્યકારશ્રીએ જે ઉત્તર આપ્યો છે, તે બેતાં પણ અમારા આ કથનને સમર્થન મળે છે, પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના કથનને સમર્થન મળતું નથી.

‘પૂનમના ક્ષયે તમારી પણ શી ગતિ થાય છે?’—એવા અસ્તરગચ્છીયે પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં, અન્યકારશ્રી ફરમાવે છે કે—‘પૂનમના ક્ષયે ચતુર્દશીમાં ચતુર્દશી અને પૂર્ણિમા—એ બન્નેયનું વિદ્યમાનપણું હોવાના કારણે ચતુર્દશીમાં પૂર્ણિમાનું પણ આરાધન થઈ જ ગયું! ચૌદશે જ્યારે જે પૂર્ણિમાનું આરાધન કરીએ છીએ, તે ચૌદશમાં પૂનમનો આરોપ કરીને કરતા નથી : કારણ કે—પૂર્ણિમાનો ક્ષય હોવાથી ચતુર્દશીમાં પૂર્ણિમાની નાસ્તવિક સ્થિતિ છે. તમે તો ક્ષીણ ચતુર્દશીની આરાધના પૂર્ણિમામાં કરો છો, તે પૂર્ણિમામાં ચતુર્દશીનું બુદ્ધિથી આરોપણ કરીને કરો છો : કારણ કે—પૂર્ણિમામાં ચતુર્દશીના લોગવટાની ગંધનો અભાવ હોવા છતાં પણ, તમે પૂર્ણિમાનો ચતુર્દશીપણે સ્વીકાર કરો છો અને આરોપ એ તો બિશ્વાજ્ઞાન છે.’

તે વખતે શ્રી તપાગચ્છીય સમાજ જો પૂનમના ક્ષયે તેરશે ચૌદશ માનવાની અને પૂનમની વૃદ્ધિએ પહેલી પૂનમે ચૌદશ માનવાની આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી કહે છે તેવી હેરફેરી કરતો હોત, તો અન્યકારશ્રી આવો ઉત્તર આપી શકત જ નહિ : કારણ કે—પહેલી પૂનમમાં ચતુર્દશીના લોગવટાની ગંધ સરખી પણ હોય નહિ—એ દેખીતી વાત છે અને ચૌદશ ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થતી હોવા છતાં પણ, ચૌદશનું તેરશે આરોપણ કરતા હોત તો અહીં ઉદયતિથિ ચૌદશની વિરોધનાનો પ્રશ્ન પણ ઉદ્ભવ્યા વિના રહેત જ નહિ! અન્યકારશ્રી, કમથી કમ, એ પ્રશ્નનો પોતાને અભિપ્રાય એવા પૂલાએ આપવાને માટે પણ, ‘ઉદયતિથિ ચૌદશને છોડીને તેરશે તેનું આરોપણ

થાય કે નહિ ?'—એવો પ્રશ્ન ઉભો કરત જ. અહીં તો તેવો પ્રશ્ન ઉભો કરવામાં આવ્યો નથી અને પૂર્ણિમાએ ચૌદશના લોગની ગન્ધ નહિ હોવાના કારણને જણાવીને, અન્ધકારશ્રીએ ખરતર-ગચ્છીયને આરોપ કરીને આરાધના કરનારો ઠરાવી, તેના આરોપને મિથ્યાજ્ઞાન તરીકે જણાવેલ છે.

હવે આગળ ચાલતાં અન્ધકારશ્રી ખરતરગચ્છીયને ઉદેશીને એવા લાવનો પ્રશ્ન કરે છે કે— 'ક્ષીણપાક્ષિકના અનુષ્ઠાનને પૂર્ણિમામાં આચરતાં, તે અનુષ્ઠાનને તમે પાક્ષિકનું અનુષ્ઠાન કહેશો કે પૂર્ણિમાનું અનુષ્ઠાન કહેશો ?' આવો પ્રશ્ન કરીને અન્ધકારશ્રી કહે છે કે— 'એ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તમે એમ કહેશો કે—એ પૂર્ણિમાનું અનુષ્ઠાન છે, તો પાક્ષિકના અનુષ્ઠાનના વિલોપની આપત્તિ આવશે અને એમ કહેશો કે—એ પાક્ષિકનું અનુષ્ઠાન છે, તો પૂર્ણિમાનો જ ચતુર્દશીપણે વ્યપદેશ કરવાના કારણે, તે સ્પષ્ટ મૃષાભાષણ જ ગણાશે.'

અહીં ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી બીના એ છે કે—પૂર્ણિમાનું અનુષ્ઠાન કહેનારને માટે પાક્ષિકા-નુષ્ઠાનના વિલોપની આપત્તિ જણાવી, પણ પાક્ષિકનું અનુષ્ઠાન કહેનારને પૂર્ણિમાના અનુષ્ઠાનના વિલોપની આપત્તિ જણાવી નહિ : કારણ કે—પાક્ષિકાનુષ્ઠાનમાં પૂર્ણિમાના અનુષ્ઠાનનો સમાવેશ થઈ શકે છે અને શ્રી તપાગચ્છીય સમાજ પણ પૂર્ણિમાના ક્ષયે પાક્ષિકાનુષ્ઠાનમાં પૂર્ણિમાના અનુષ્ઠાનનો સમાવેશ કરે છે, એ વાત અન્ધકારશ્રીના ધ્યાનમાં જ હતી. વળી, 'પૂર્ણિમાનો જ ચતુર્દશી તરીકે વ્યપદેશ કરવો, એ સ્પષ્ટ મૃષાભાષણ જ છે'—એમ અન્ધકારશ્રીએ કહ્યું છે, પરંતુ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીની માફક બે તેઓ પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિએ પ્રથમા પૂર્ણિમાએ ચતુર્દશીનો અને ચતુર્દશીએ બીજી ત્રયોદશીનો વ્યપદેશ કરવો—એને ઇષ્ટ માનતા હોત, તો એમ કહેત જ નહિ : કારણ કે—એ સ્પષ્ટ મૃષાભાષણનું પોતાનું કથન પોતાને પણ લાગુ પડે તેમ છે, એ સમજવાને માટે પણ તેઓશ્રી પૂરતા સમર્થ હતા.

પૂર્ણિમાના જ ચતુર્દશી તરીકેના વ્યપદેશને સ્પષ્ટ મૃષાભાષણ તરીકે જ યોગ્યખાબ્યા બાદ, અન્ધકારશ્રીએ 'ચતુર્દશીના ક્ષયે તેરશમાં ચતુર્દશીનું જ્ઞાન આરોપ રૂપ નથી'—એ વસ્તુનું સમર્થન કર્યું છે અને એ પછી, ખરતરગચ્છીયનો કલ્યાણકૃતિથિઓના આરાધનને લગતો પ્રશ્ન મૂકીને, તેનો ઉત્તર આપ્યો છે.

ખરતરગચ્છીયે એવા લાવનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે— 'પૂનમના ક્ષયે તમે ચૌદશે ચૌદશ અને પૂનમ—ખન્નેયનું આરાધન થવાનું કહો છો, તો શું અન્તરરહિતપણે રહેલી બે, મધ્ય કે તેથી પણ વધારે કલ્યાણકૃતિથિઓ પૈકીની બીજી, ત્રીજી આદિ કલ્યાણકૃતિથિનો ક્ષય આવે ત્યારે પણ તમે પૂનમના ક્ષયે ચૌદશે ચૌદશ—પૂનમ ખન્નેના આરાધનની જેમ ક્ષીણકલ્યાણકૃતિથિ અને તેની પૂર્વા કલ્યાણકૃતિથિ—એ બેયનું ક્ષીણકલ્યાણકૃતિથિયુક્ત પૂર્વા કલ્યાણકૃતિથિએ આરાધન કરવાનું સ્વીકારો છો ?'

ખરતરગચ્છીયના આવા પ્રશ્નના ઉદ્ભવને અવકાશ શાથી મળ્યો ? અન્ધકારશ્રીએ બે પૂર્ણિમાના ક્ષયે ચતુર્દશીએ જ ચતુર્દશીનું અને ક્ષીણ પૂર્ણિમાનું પણ આરાધન થાય—એમ બે પોતાના પક્ષે ન જણાવ્યું હોય તેમ જ પૂર્ણિમાના ક્ષયે ચતુર્દશીએ માત્ર પૂર્ણિમાનું અને ત્રયોદશીએ જ ચતુર્દશીનું આરાધન થાય—એમ જ જણાવ્યું હોય, તો આવો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થવાને અવકાશ જ મળે નહિ ! પરંતુ જેવ શાઆધારો મુજબ પર્વતિથિઓનું આરાધન કરનારો શ્રી તપાગચ્છીય સમાજ, તે વખતે પૂનમના ક્ષયે ચૌદશે જ ચૌદશ અને પૂનમ—એ ખન્નેની આરાધના કરતો હતો, એટલે અન્ધ-

કારશ્રીએ પણ-‘પૂનમના ક્ષયે તમારી પણ શી ગતિ થાય છે?’-એવો પ્રશ્ન કરીને ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે પચ્છમી કરવાની પોતાની વાતનું સમર્થન કરવાને ઈચ્છતા ખરતરગચ્છીયને, કહ્યું કે- ‘પૂનમના ક્ષયે ચૌદશે ચૌદશ-પૂનમ બન્નેયનું વિદ્યમાનપણું હોવાથી, ચૌદશે ચૌદશ-પૂનમ બેયનું આરાધન થઈ જાયું!’ આમ કહ્યા પછીથી, અન્થકારશ્રીએ ખરતરગચ્છીયને એમ પણ સૂચવ્યું કે-અમારી માફક તમારે ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે ચૌદશ-પૂનમ બેયનું આરાધન નથી થતું, કારણ કે-પૂનમમાં ચૌદશના લોગની ગંધનો ય અભાવ છે! આ રીતિએ પૂનમના ક્ષયની વાતમાં કંઈ નિપજ્યું નહિ, ત્યારે ખરતરગચ્છીયે કલ્યાણકૃતિથિઓની આરાધનાની વાતને યાદ કરી: કારણ કે-કલ્યાણકૃતિથિઓના આરાધકો અન્તરરહિતપણે રહેલી બે, ત્રણ કે વધુ કલ્યાણકૃતિથિઓ પૈકીની બીજી કલ્યાણકૃતિથિ આદિનો ક્ષય આવતો હતો, ત્યારે તે તિથિએ કરવાના તપને માટે કાં તો અન્તરરહિતપણે રહેલી કલ્યાણકૃતિથિઓના અનન્તર ઉત્તરદિનને અહણ કરતા હતા, કાં તો પછીના વર્ષમાંના તે કલ્યાણકૃતિથિયુક્ત દિવસને અહણ કરતા હતા. આથી ખરતરગચ્છીયે અન્તરરહિતપણે રહેલી કલ્યાણકૃતિથિઓ વિષે એવા આશયથી પ્રશ્ન કર્યો કે-અન્થકારશ્રીએ પૂનમના ક્ષયે ચૌદશે ચૌદશ-પૂનમ બન્નેયની આરાધના થાય છે-એમ જ કહ્યું, તે ખોટું ઠરે અગર જ નિયમનો પૂનમના ક્ષયમાં અન્થકારશ્રી ઉપયોગ કરે છે, તે નિયમ સુજળ તેઓ કલ્યાણકૃતિપર્વતિથિઓમાં વર્તેલા નથી-એમ સાબીત થઈ શકે! પરન્તુ, તે વખતે ય શ્રી તપાગચ્છીય જૈન સમાજ ઉદય, ક્ષય અને વૃદ્ધિ સંબંધી જ નિયમો છે, તે નિયમો જેમ ષટ્પર્વને લાગુ કરતો હતો, તેમ કલ્યાણકૃતિપર્વતિથિઓને પણ લાગુ કરતો હતો અને તેમ છતાં પણ જરૂર પડ્યે કલ્યાણકૃતિપર્વતિથિના ક્ષયે અનન્તર ઉત્તરદિનને લઈને કે પછીના વર્ષના તત્કલ્યાણકૃતિથિયુક્ત દિનને લઈને ક્ષીણકલ્યાણકૃતિથિનો તપ કરતો હતો.

આથી જ, ‘તમે શું પૂનમના ક્ષયે ચૌદશ-પૂનમ એ બન્નેનું આરાધન ચૌદશે સ્વીકારો છો, તેમ જ અન્તરરહિતપણે રહેલી બે, ત્રણ આદિ કલ્યાણકૃતિથિઓમાં પણ સ્વીકારો છો?’-એવા ભાવના ખરતરગચ્છીયના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં, અન્થકારશ્રી ફરમાવે છે કે-‘અમારે તો અગ્રેતન-કલ્યાણકૃતિથિના ક્ષયે પ્રાચીન કલ્યાણકૃતિથિમાં અગ્રેતન અને પ્રાચીન-ઉભય કલ્યાણકૃતિથિઓનું વિદ્યમાનપણું હોવાના કારણે, ઇષ્ટાપત્તિ જ છે; પ્રાચીના કલ્યાણકૃતિથિના ક્ષયે કે ઉત્તરા કલ્યાણકૃતિથિના ક્ષયે-બન્ને ય પ્રસંગમાં તમારે જ આકાશ સામે જોવું પડે તેમ છે.’

અન્થકારશ્રીએ આવા ભાવનો ઉત્તર આપ્યો, એટલે ખરતરગચ્છીય પ્રશ્ન કરે છે કે-‘તો પછી કલ્યાણકૃતિથિના ક્ષયના કારણે અનન્તર દિને અને પછીના વર્ષના કલ્યાણકૃતિથિને કેમ પૃથક્ તપ આચરવામાં આવે છે?’

આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરતાં, અન્થકારશ્રી ફરમાવે છે કે-કલ્યાણકૃતિઓનો આરાધક પ્રાય: તપો-વિશેષકરણનો અભિગ્રહી હોય છે અને તે બે પ્રકારનો હોય છે: એક નિરંતર તપ કરવાની ઇચ્છાવાળો અને બીજો સાન્તર તપ કરવાની ઇચ્છાવાળો. નિરંતર તપ કરવાની ઇચ્છાવાળો એક દિવસે બન્ને ય કલ્યાણકૃતિથિઓનું વિદ્યમાનપણું હોવાથી તે એક જ દિવસે બન્ને ય કલ્યાણકૃતિપર્વતિથિઓનો આરાધક બન્યો થકો અનન્તર ઉત્તરદિનને લઈને જ તપ:પૂરક થાય છે, પણ અન્ય પ્રકારે તપ:પૂરક થતો નથી. જેમ કે-ચૌદશ-પૂનમના (પાશ્વિક અને) આતુર્ભાસિક છઠ્ઠ તપનો

અભિગ્રહી પૂનમના ક્ષયે, ચૌદશે ચૌદશ-પૂનમ બન્નેયનો આરાધક બન્યો થકો, અપરદિનને ગ્રહણ કરીને છઠ તપનો પૂરક બને છે ! સાન્તર તપ કરવાની ઇચ્છાવાળો તો, પછીના વર્ષે તે કલ્યાણક-તિથિથી યુક્ત એવા દિવસને ગ્રહણ કરીને જ પોતાના અભિગ્રહને પૂર્ણ કરે છે.’

અન્થકારશ્રીએ આવા ભાવનો ઉત્તર આપીને, અગ્રેતન પર્વતિથિના ક્ષયે પ્રાચીન પર્વતિથિએ બન્ને ય પર્વતિથિઓનું વિદ્યમાનપણું હોવાથી, બન્ને ય પર્વતિથિઓનું આરાધન એક જ દિવસે થાય-એ વાતને પુષ્ટ કરી છે તેમ જ તેમણે જે છઠ તપના અભિગ્રહનો દાખલો આપ્યો છે, તેથી પણ પૂનમના ક્ષયે તેરશે ચૌદશ અને ચૌદશે પૂનમ કરવાની કોઈ રીતિ તે વખતે શ્રી તપાગચ્છીય જૈન સમાજમાં વિદ્યમાન નહિ હતી-એમ પૂરવાર થાય છે.

હવે, આ બધી વિગતોનો ઉપસંહાર કરતાં પૂર્વે, અમે એક વાત જણાવી દેવાને ઇચ્છીએ છીએ. અત્યાર સુધીમાં અમેએ જે જૈન શાસ્ત્રપાઠો આપ્યા છે અને હવે પછી જે જૈન શાસ્ત્ર-પાઠો આપીશું, તેમાં અમારો આશય મૂળ વિવાદાર્પક વસ્તુના જ ખરા-ખોટાપણાને જણાવવાનો હોયને, તે તે પાઠોમાંનાં સર્વ પદોનો અર્થ આપવાનું ધોરણ અમે સ્વીકાર્યું નથી, પણ તે તે પાઠોમાંની સુખ્ય સુખ્ય બીનાઓના ભાવને જ રજૂ કરવાનું ધોરણ અમે સ્વીકાર્યું છે. ‘આપેલા પાઠોમાંનાં અચુક પદોનો અગર અચુક વાક્યોનો અર્થ કે ભાવ કેમ નથી આપ્યો ?’-એવા પ્રશ્નને અવકાશ ન મળે, એટલા માટે જ આટલો ખૂલાસો કરી દેવામાં આવ્યો છે.

ઉપર રજૂ કરેલી સર્વ બીનાઓથી સિદ્ધ થાય છે કે—

- (૧) જે દિવસે જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ તરીકે મળતી હોય, તે દિવસે તે પર્વતિથિ ન મનાય, તો પર્વલોપના દોષને પાત્ર બનાય.
- (૨) જે દિવસે જે પર્વતિથિનો ભોગવટો ન હોય, તે દિવસે તે તિથિ માનવી-એ આરોપ છે અને આરોપ એ મિથ્યાજ્ઞાન છે.
- (૩) જે દિવસે જે તિથિનો ભોગવટો ન હોય, તે દિવસે તે તિથિનો વ્યપદેશ કરવો-એ સ્પષ્ટ મૂંઝાલાપણુ જ છે.
- (૪) આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી-‘પૂનમ-અમાસના ક્ષયે તે ક્ષયના બદલામાં તેરશનો ક્ષય કરીને તેરશે ચૌદશ અને ચૌદશે પૂનમ અગર અમાસ કરવાનું, પૂનમ-અમાસની વૃદ્ધિએ તે વૃદ્ધિના બદલામાં તેરશની વૃદ્ધિ માની ચૌદશને બીજી તેરશ બનાવી તથા પહેલી પૂનમ કે અમાસે ચૌદશ માનવાનું, ભા. સુ. ૫ ના ક્ષયે તે ક્ષયના બદલામાં ભા. સુ. ૩ નો ક્ષય કરીને ભા. સુ. ૩ ના દિને ભા. સુ. ૪ માનવાનું અને ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિએ ભા. સુ. ૩ ની વૃદ્ધિ માનીને ભા. સુ. ૪ ને ભા. સુ. બીજી ત્રીજ બનાવી ભા. સુ. પહેલી પાંચમે ભા. સુ. ૪ માનવાનું કહે છે, પણ જૈન શાસ્ત્રધારોને અનુસરતા શ્રી તપાગચ્છીય જૈન સમાજમાં, સત્તરમી સદીમાં પણ, તેવી હેરફેર કરવાની રીતિ વિદ્યમાન હતી જ નહિ.
- (૫) સાથે સાથે રહેલી પર્વતિથિઓમાં અગ્રેતના પર્વતિથિના ક્ષયે પ્રાચીના પર્વતિથિના એક દિવસે જ અગ્રેતના અને પ્રાચીના બન્ને ય પર્વતિથિઓના આરાધક બની શકામ છે. (આમાં ચૌદમા સુદાં વિષેનું અમારું મતલબ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.)

(૬) ઉદય, ક્ષય અને વૃદ્ધિના જે નિયમો જે રીતિએ ષટ્પર્વોને તથા ભા. સુ. ૪ ને લાગુ પડે છે, તે નિયમો તે જ રીતિએ કલ્યાણકૃતિથિઓને પણ લાગુ પડે છે. અર્થાત્-શ્રી જૈન શાસનમાં જેટલી પર્વતિથિઓ મનાય છે, તે સર્વને આ ઉદય, ક્ષય અને વૃદ્ધિના નિયમો લાગુ પડે જ છે. (આમાં ૧૬ માં મુદ્દા વિષેનું પણ અમારું મન્તવ્ય સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.)

આ મુદ્દામાં અમે જે ‘આરોપ, પર્વલોપ, મૃધાવાદ અને આજ્ઞાલંગાદિ દોષોના પાત્ર બનાય કે નહિ ?’-એમ જણાવેલું છે, તેમાંથી આરોપ, પર્વલોપ અને મૃધાવાદના દોષોની પાત્રતા તો ઉપરના વિવેચનમાં સ્પષ્ટ રીતિએ જણાવી દેવામાં આવી છે. જ્યાં આરોપ આદિ દોષોની પાત્રતા હોય, ત્યાં આજ્ઞાલંગાદિ દોષોની પાત્રતા હોય જ; છતાં જે પર્વતિથિ જે દિવસે ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થતી હોય તે દિવસે તે તિથિ ન મનાય, તો આજ્ઞાલંગાદિ દોષોના પાત્ર બનાય જ-એ વાતને સૂચવતી નીચે મુજબની ગાથા પહેલાં મુદ્દાના વિવરણમાં કહેવાઈ જ ગઈ છે.

“ઉદયમિ જા તિહી, સા પમાણમિઝીહી કીરમાણીય ।

આણામંગણવત્થા - મિચ્છત્તવિરાહણં પાવે ॥ ૧ ॥”

“તિથિદિન” અને “પર્વોરાધન” સંબંધી મન્તવ્યભેદને અંગે નિર્ણય કરવાને માટેના ખાસ મુદ્દાઓ પૈકીનો ત્રીજો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૩) પૂર્વની તિથિને પછીની તિથિના દિવસે માનવામાં આવે, તો તેથી વિનષ્ટ કાર્યનું ભાવિ કારણ માન્યાનો દોષ પણ લાગે કે નહિ ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે-પૂર્વની તિથિને પછીની તિથિના દિવસે માનવામાં આવે, તો તેથી વિનષ્ટ કાર્યનું ભાવિ કારણ માન્યાનો દોષ પણ લાગે જ, એવું જૈન શાસ્ત્ર દ્વરમાવે છે. પૂર્ણિમા, એ ચતુર્દશીનું કારણ નથી : કારણ કે-કારણ કાર્યનું પૂર્વભાવી જ હોય અને પૂર્ણિમા એ ચતુર્દશીની પૂર્વે આવનારી તિથિ નથી, પણ ચતુર્દશીની સમાપ્તિ થઈ ગયા પછીથી જ આવનારી તિથિ છે. આ વસ્તુને સ્પષ્ટ કરતાં, શ્રી તત્ત્વતરંગણીમાં જે ૧૦ મી અને ૧૧ મી ગાથા કહેવાઈ છે, તે તેની વૃત્તિ સાથે આ નીચે આપવામાં આવે છે.

“જયવિહુ જિણસમયંમિ અ કાલો સવ્વસસ કારણં મણિઓ ।

તહાવિઅ ચઠ્ઠસીય નો જુઝઝ પુણિમા હેઝ ॥ ૧૦ ॥

યથાપિ હુ-નિશ્ચિતં જિનસમયે-જિનશાસને કાલઃ, સ્વભાવાદિચતુષ્કસદ્ધૃત હત્યધ્યાહાર્ય, સર્વસ્યાપિ કારણં મણિતસ્તથાપિ પૂર્ણિમાભાવશ્ચતુર્દશ્યા હેતુઃ-કારણં ન યુજ્યતે પથેતિ, અન્ન ચકાર પથકારાર્યઃ, કારણલક્ષણાભાવાદિતિ ગાથાર્યઃ ॥ ૧૦ ॥ અથ કારણલક્ષણાભાવમેવ દર્શયતિ—

“કજસસ પુવ્વભાવી નિયમેણં કારણં જઓ મણિયં ।

તલ્લક્ષણરહિઆવિય મણાહિ કહ પુણિમા હેઝ ? ॥ ૧૧ ॥

કાર્યસ્ય નિયમેન યત્ પૂર્વભાવી, દીર્ઘત્વં ચાત્ર લિજ્જત્યયેન પ્રાકૃતત્વાત્, તદેવ કારણં ભવતિ, તલ્લક્ષણરહિતાઽપિ ચ પૌર્ણમાસી કથં ચતુર્દશ્યા હેતુઃ-કારણં સ્યાદિતિ મળ-કથય, માં પ્રતીતિ ગમ્યં, યદિ વિનષ્ટસ્યાપિ કાર્યસ્ય ભાવિકારણં સ્યાત્તર્હિ જગદ્વ્યવસ્થાવિપ્લવઃ પ્રસજ્યેતેતિ ગાથાર્યઃ ॥ ૧૧ ॥”

આ પાઠથી પણ એ જ સૂચિત થાય છે કે-પહેલી પૂનમ અગર પહેલી અમાસે ચૌદશ માનવી, ઔદયિક ચૌદશે કદિપતપણે બીજી તેરશ માનવી, ભા. સુ. પહેલી પાંચમે ભા. સુ. ૪ માનવી અને ઔદયિક ચોથના દિવસે કદિપતપણે બીજી ત્રીજ માનવી, એ વિનષ્ટ કાર્યનું ભાવિ કારણ માનવાના દોષને પાત્ર બનવાનું જ કાર્ય છે.

“તિથિદિન” અને “પરારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગે નિર્ણય કરવા માટેના ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો ચોથો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:-

“(૪) “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” અગર “ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા”-એ આશા, જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થતી જ ન હોય તેવી પર્વતિથિની માન્યતા અને આરાધનાનો દિવસ નક્કી કરવાને માટે જ છે? કે ક્ષીણપર્વતિથિના ક્ષયના બદલામાં તે ક્ષીણપર્વતિથિની પૂર્વે જે કોઈ પણ પહેલી અપર્વતિથિ આવતી હોય, તેનો ક્ષય કરવાને માટે છે?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં, અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે-“ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” અગર “ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા”-એ આશા, જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થતી જ ન હોય-તેવી પર્વતિથિની માન્યતા અને આરાધનાનો દિવસ નક્કી કરવાને માટે જ છે, પણ ક્ષીણપર્વતિથિના ક્ષયના બદલામાં તે ક્ષીણપર્વતિથિની પૂર્વે જે કોઈ પણ પહેલી અપર્વતિથિ આવતી હોય, તેનો ક્ષય કરવાને માટે નથી જ !

શ્રી તત્ત્વતરંગિણીમાં-“અથ તિથીનાં હાનો વૃદ્ધો ચ કા તિથિરાધ્યત્વેન સમ્મતેત્યપિ દર્શયતિ.”-એમ કહીને, નીચે મુજબની ચોથી ગાથા કહેવામાં આવી છે-

“તિહિવાપ પુવ્વતિહી અદિઆપ ઉત્તરા ય ગદિઅવ્વા ।

હીણંપિ પક્વિત્વયં પુણ ન પમાણં પુણિમાદિવસે ॥ ૪ ॥”

આ ગાથાના પૂર્વાર્દની વૃત્તિમાં અન્થકારશ્રીએ જ ફરમાવ્યું છે કે-

‘તિહિવાપ’ તિથિપાતે-તિથિક્ષયે પૂર્વેવ તિથિર્ગ્રાહ્યા, અધિકાર્યા ચ-વૃદ્ધો ચૌત્તરૈવ ગ્રાહ્યા, ઉપાદેયેત્યર્થઃ, ચતુકં-“ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા, વૃદ્ધો ગ્રાહ્યા તથોત્તરા । શ્રીમદ્ધીરસ્ય નિર્વાણ, ક્ષેયં કોક્કાનુસારતઃ ॥” ઇતિચ્ચાવયોરપિ સમ્મતમેવ ।

‘તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિમાં કયી તિથિ આરાધ્યપણાએ કરીને સમ્મત છે’ અને ‘તિથિના ક્ષયે પૂર્વા તિથિ જ તથા તિથિની વૃદ્ધિમાં ઉત્તરા તિથિ જ ગ્રહણ કરવી જોઈએ’-એવાં સૂચનો, અમોએ ઉપર જણાવેલા મન્તવ્યને જ પુષ્ટ કરનારાં છે. વળી, શ્રી તત્ત્વતરંગિણીની ચોથી ગાથાની વૃત્તિમાં જે બે ગાથાઓ સાક્ષી તરીકે મૂકવામાં આવી છે, તેમાંની બીજી ગાથાથી પણ એ જ વાતને પુષ્ટિ મળે છે કે-ક્ષયે પૂર્વા.....વાળી આશા પર્વતિથિના ક્ષયના બદલામાં તેની પૂર્વે જે કોઈ પણ પહેલી અપર્વતિથિ આવતી હોય, તેનો ક્ષય કરવાને માટે નથી જ. તે બીજી ગાથા-

“અહ જહ્ કહવિ ન લબ્ધંતિ તાઓ સૂરુગમેણ જુતાઓ ।

તા અવરવિદ્ધ અવરાવિ હુઝ નહુ પુવ્વ તન્વિદ્ધા ॥ ૨ ॥”

આ ગાથાની વૃત્તિ શ્રી તત્ત્વતરંગિણીની મુદ્રિત પ્રતમાં છપાએલી નથી, પણ હસ્તલિખિત પ્રતમાં છે અને તે નીચે મુજબની છે:-

“અથ યદિ કથમપિ ‘તા’-પૂર્વોક્તાઃ ‘સૂર્યોદગમેન યુક્તાઃ’-અવાપ્તસૂર્યોદયા इति यावत्, ન લભ્યન્તે ‘તા’-તર્હિ ‘અવરવિદ્ધ’ત્તિ અપરવિદ્ધા ક્ષીણતિથિર્મિવિદ્ધા-અર્થાત્પ્રાચીનાસ્તિથયઃ ‘અપરા અપિ’-ક્ષીણતિથિસંશ્લિકા અપિ, પ્રાકૃતત્વાદ્ બહર્થે પ્કવચનં, ‘હુજ્જ’ત્તિ-ભવેયુઃ । વ્યતિરેકમાહ- ‘ન હુ’ત્તિ-હુરેવાર્થે વ્યવહિતઃ સંબધ્યતે, તદ્વિદ્ધાઃ સત્યો ન પૂર્વા પ્વ-પૂર્વાતિથિનામ્ન્ય પ્વ ભવેયુઃ કિન્તુ ઉત્તરસંશ્લિકા અપીતિ ભાવઃ ।”

આ પાઠ પછી મુદ્રિત પ્રતમાં નીચે મુજબનો પાઠ છે—

“ન ચ પ્રાક ચતુર્દશ્યેવેત્યુક્તમ્, અગ્ર તુ ‘અવરાવી’ત્યનેન અપિ શબ્દાદન્યસંજ્ઞાઽપિ ગૃહ્યતે, તત્કથં ન વિરોધ इति वाच्यं, પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધાવિત્યુક્તવાત્, ગૌણમુખ્યમેવાત્ મુખ્યતયા ચતુર્દશ્યા (પ્વ) વ્યપદેશો યુક્ત इत्यभिप्रायेणોક્તવાદ્વા ।”

ઉપરના પાઠોમાં ‘અન્ય સંજ્ઞા પણ થાય છે’ અને ‘ગૌણમુખ્ય લેદથી મુખ્યતયા ચતુર્દશીનો (જ) વ્યપદેશ યોગ્ય છે’-એવાં જે સૂચનો કરવામાં આવ્યાં છે, તેથી પણ એ જ સિદ્ધ થાય છે કે-પર્વતિથિના ક્ષયે તેની પૂર્વતિથિનો ક્ષય કરી શકાય જ નહિ. ઊદ્દે, જેનો ક્ષય ન હોય તેનો ક્ષય કહેવો, એ મૂધાવાદ છે. અહીં જે ‘ક્ષીણપર્વતિથિની પૂર્વની અપર્વતિથિનો વ્યપદેશ પણ થઈ શકે છે’-એવું સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું, તેથી તેરમા મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય કેવું છે અને તે જૈન શાસ્ત્રાધારને સમ્મત છે કે નહિ, એનો ખૂલાસો થઈ જ બાય છે.

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેદને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટેના ૨૫ મુદ્દાઓમાં પાંચમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૫) “વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા” અગર “વૃદ્ધૌ ગ્રાહ્યા તથોત્તરા”-એ આજ્ઞા, જે પર્વતિથિ જે સૂર્યોદયોને સ્પર્શનારી બનીને બીજા સૂર્યોદયવાળા દિવસે સમાપ્તિને પામેલી હોય, તે પર્વતિથિની આરાધના તે પર્વતિથિના બીજા સૂર્યોદયવાળા દિવસે નક્કી કરવાને માટે છે? કે વૃદ્ધા પર્વતિથિના બદલામાં તે વૃદ્ધા પર્વતિથિની પૂર્વે જે કોઈ પણ પહેલી અપર્વતિથિ આવતી હોય, તેની વૃદ્ધિ કરવાને માટે છે?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે-“વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા” અગર “વૃદ્ધૌ ગ્રાહ્યા તથોત્તરા”-એ આજ્ઞા, જે પર્વતિથિ જે સૂર્યોદયોને સ્પર્શનારી બનીને બીજા સૂર્યોદયવાળા દિવસે સમાપ્તિને પામેલી હોય, તે પર્વતિથિની આરાધના, તે પર્વતિથિના બીજા સૂર્યોદયવાળા દિવસે નક્કી કરવાને માટે જ છે; પણ વૃદ્ધા પર્વતિથિના બદલામાં તે વૃદ્ધા પર્વતિથિની પૂર્વે જે કોઈ પણ પહેલી અપર્વતિથિ આવતી હોય, તેની વૃદ્ધિ કરવાને માટે નથી જ !

શ્રી તત્ત્વતરંગિણીમાં, સત્તરમી ગાથા મૂકતાં પૂર્વે, અન્યકારશ્રી કહે છે કે-“અથ ચ વૃદ્ધૌ ચ તિથિરાગ્રાહ્યા તમાહ”-હવે એ પર્વતિથિની વૃદ્ધિને બદલે પૂર્વની અપર્વતિથિની વૃદ્ધિ કરવાની ઇષ્ટિ હોત, તો ‘વૃદ્ધિમાં કંઈ તિથિ આરાધવા યોગ્ય છે’-એમ કહેવાને બદલે, ‘વૃદ્ધિમાં કંઈ તિથિની વૃદ્ધિ કરવાની છે’-એમ કહેવાત. શ્રી તત્ત્વતરંગિણીમાં, ૧૭ મી ગાથા અને તેની વૃત્તિ, નીચે મુજબ છે:—

“સંપુણ્ણત્તિ અ કાઠં વુદ્ધિદય ધિપ્પઈ ન પુવ્વતિદ્ધી ।

જં જા જંમિ હુ દિવસે સમપ્પઈ સા પમાણંતિ ॥ ૧૭ ॥

—५३—

प्राक्पदलोचनवर्णकारणादि नञाश्चसामवेव सोऽपु अत्रसाधारणान्प्रत्ययान् इतिआद्यावत्प्रत्ययार्थे अविभक्त्युत्पत्त्या पुनरवकाशोऽपिपक्षिके
होती नञा याम्प्रत्ययवत्तु सप्तम्यर्थीयस्यसामस्य याम्पि अत्रवत्तुण्यदिपिअस्यस्ययामोणो २ दिव्यवसावा एवोतित्रासुसूणोतिपुन्य
प्राक्पदलोचनवर्णकारणादि नञाश्चसामवेव सोऽपु अत्रसाधारणान्प्रत्ययान् इतिआद्यावत्प्रत्ययार्थे अविभक्त्युत्पत्त्या पुनरवकाशोऽपिपक्षिके
होती नञा याम्प्रत्ययवत्तु सप्तम्यर्थीयस्यसामस्य याम्पि अत्रवत्तुण्यदिपिअस्यस्ययामोणो २ दिव्यवसावा एवोतित्रासुसूणोतिपुन्य
प्राक्पदलोचनवर्णकारणादि नञाश्चसामवेव सोऽपु अत्रसाधारणान्प्रत्ययान् इतिआद्यावत्प्रत्ययार्थे अविभक्त्युत्पत्त्या पुनरवकाशोऽपिपक्षिके
होती नञा याम्प्रत्ययवत्तु सप्तम्यर्थीयस्यसामस्य याम्पि अत्रवत्तुण्यदिपिअस्यस्ययामोणो २ दिव्यवसावा एवोतित्रासुसूणोतिपुन्य

પ્રકરણાત્ તિથેર્વૃદ્ધૌ સત્યામપિ, ચોડ્યથે હ્યેઃ, અથ સંપૂર્ણા તિથિરિતિ भ्रान्त्या કૃત્વાऽऽ-
 રાધ્યત્વેન પૂર્વા તિથિર્ન ગૃહ્યતે, કિન્તૂત્તરૈવ યતઃ કિમિદં તિથેર્વૃદ્ધત્વં નામ ?, પ્રાપ્તદ્વિગુણસ્વરૂપત્વં
 વા પ્રાપ્તાધિકસૂર્યોદયત્વં વા પ્રાપ્તસૂર્યોદયદ્વયત્વં વા દ્વિતીયસૂર્યોદયમવાપ્ય સમાપ્તત્વં વા ?, આદ્યો-
 ઽસંમવી, પૈકાદિન્યૂનાધિક વિશત્યુત્તરશતસાધ્યારિકામાનપ્રસજ્ઞાત્, શેષેષુ ત્રિષ્વપિ વિકલ્પેષુ
 શેષતિથ્યપેક્ષયૈકસ્યામેવ તિથૌ પૈકાદિગટિકાભિરાધિક્યમસૂચિ, તથા ચ યં સૂર્યોદયમવાપ્ય સમા-
 પ્યતે યા તિથિઃ સ યવ સૂર્યોદયસ્તસ્યાસ્તિથેઃ પ્રમાણં, શેષતિથીનામિવ, પ્રયોગસ્તુ-પ્રાપ્તસૂર્યોદય-
 દ્વયલક્ષણાયાસ્તિથેઃ સમાપ્તિસૂચક ઉદયઃ પ્રમાણં, વિવક્ષિત વસ્તુસમાપ્તિસૂચકત્વાત્, યથા શેષ-
 તિથીનામુદયઃ, વ્યતિરેકે ગગનકુસુમમ્, અથ તિથીનાં વૃદ્ધૌ હાનોં ચ કા તિથિઃ સ્વીકાર્યેત્યત્રોભયોઃ
 સાધારણં લક્ષણમુત્તરાદ્દેનાહ-‘જં જા જમ્મિ’ત્તિ યદ્-યસ્માદ્ યા-તિથિર્યસ્મિન્-આદિત્યાદિવાર-
 લક્ષણદિવસે સમાપ્યતે સ યવ દિવસો-વારલક્ષણઃ પ્રમાણમિતિ-તત્તિથિત્વેનૈવ સ્વીકાર્યઃ, અથ હુ
 પ્ષકારાર્થે જ્ઞાતવ્ય ઇત્યર્થઃ, અતઃ યવ ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગાહ્યા’ તસ્મિન્નેવ દિવસે [તિથિઃ કાર્યા’
 ઇતિ શ્લોકઃ શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચકકૃત ઇતિ વૃદ્ધવાદઃ સમ્યગ્ યતસ્તસ્મિન્ દિવસે] દ્વયોરપિ
 સમાપ્તત્વેન તસ્યા અપિ સમાપ્તત્વાત્, ઇતત્સંવાદકં ચ ‘તિહિવાર પુવ્વતિહી’ત્તિ ગાથાવ્યાખ્યાવસરે
 પ્રપંચિતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥”

(ઉપરના પાઠમાં જોડલા ભાગમાં નીચે લીધે દારી છે, તે ભાગ મુદ્રિત પ્રતમાંના
 છે અને તેની જગ્યાએ હસ્તલિખિત પ્રતમાં [] આવા કૌંસમાં લખ્યા છે તેવો પાઠ છે.)

ઉપરના પાઠમાં, ગ્રન્થકારશ્રીએ વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં આરાધ્યાપણાએ કરીને ઉત્તરાતિથિનો જ
 સ્વીકાર કરવો જોઈએ-એ વાતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને વૃદ્ધા તિથિને એ સૂર્યોદયોને સ્પર્શીને
 સમાપ્તિને પામનારી તરીકે જણાવી છે. એ વિગેરે જોતાં પણ, વૃદ્ધા તિથિને ખદબે પૂર્વતિથિની
 વૃદ્ધિ કરવાની વાતને પણ અવકાશ મળતો નથી. વળી જે તિથિની વૃદ્ધિ ન હોય તેની વૃદ્ધિ
 કરવી, એ મૃધાવાદ પણ છે.

આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ તે હીના કે વૃદ્ધા પર્વતિથિની
 પૂર્વા અગર પૂર્વતરા તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાનું કહે છે, તે મૃધાવાદ આદિ દોષોને પાત્ર
 તો છે જ, પણ તેમ કરવામાં આવે તો પર્વલોપના પાત્ર પણ બનાય છે : કારણ કે-ઉદયતિથિ
 તરીકે પ્રાપ્ત થએલી પર્વતિથિએ તેના પર્વને નથી મનાતું અગર તો ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત
 થએલી પર્વતિથિને અપર્વતિથિ માની તેના વિરાધક બનાય છે. આથી, પર્વતિથિની હાનિ-
 વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ માનવાની વાત, શાસ્ત્રસમ્મત હોઈ શકે જ
 નહિ અને એથી “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ।”-એ આજ્ઞામાંથી પણ
 એ વાત નીકળી શકે જ નહિ.

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટેના
 ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો છટ્ઠો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:-

“(૬) ‘તિથિક્ષય’ એટલે ‘તિથિનાશ’ અને ‘તિથિવૃદ્ધિ’ એટલે ‘એ અવયવોવાળી એક જ તિથિ
 નહિ, પણ એક-બીજીની જેમ એક-બીજીથી ભિન્ન એવી એ તિથિઓ’-એવો અર્થ થાય કે નહિ ?”

આ મુદ્દો ઉપસ્થિત કરવાનો હેતુ એ છે કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, પંચાંગમાં
 આવેલી પર્વતિથિઓની પણ હાનિ-વૃદ્ધિને કબૂલ રાખીને પર્વતિથિઓની આરાધના કરવા તત્પર

રહેનારા અને તિથિઓમાં હેરફેરી કરી નાખીને આજ્ઞાભંગ, પર્વલોપ આદિને પાત્ર નહિ બનનારાઓને, મહિનામાં બાર પર્વતિથિઓને બદલે અગીઆર અને તેર પર્વતિથિઓ માનનારા તરીકે સંબોધવામાં આનન્દ અનુભવે છે. તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કબૂલ રાખવાથી, ઓછી-અધિક તિથિઓ માની કહેવાય જ નહિ : કારણ કે-‘તિથિક્ષય’ એટલે ‘તિથિનાશ’ અને ‘તિથિ-વૃદ્ધિ’ એટલે ‘બે અવયવોવાળી એક જ તિથિ નહિ, પણ એકમ-બીજની જેમ એક-બીજથી ભિન્ન એવી બે તિથિઓ’-એવો અર્થ થતો જ નથી.

સત્તરમી સદીમાં થયેલા મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ ધર્મસાગરજીએ “શ્રી પ્રવચન પરીક્ષા” નામના ગ્રન્થમાં ફરમાવ્યું છે કે—

“ન हि हीनत्वं नाम तिथेर्नाशः ।” અને “સૂર્યોદયદ્વયસ્પર્શિની તિથિर्वृद्धेत्युच्यते, तत्राद्य-सूर्योदयावच्छिन्ना तिथिः प्रथमोऽवयवो द्वितीयोदयावच्छिन्ना च द्वितीयोऽवयवो भण्यते ।”

[૫. ૪૧૩ અને ૪૦૮]

ઉપર આપેલા બે પાઠોથી એ વાત પણ સિદ્ધ થાય છે કે-પર્વતિથિની હાનિ માનવાથી પર્વતિથિનો નાશ મનાતો નથી અને એથી પર્વતિથિની હાનિને કબૂલ રાખીને હાનિના પ્રસંગમાં ક્ષીણપર્વતિથિનું પૂર્વની તિથિમાં વિદ્યમાનપણું હોવાથી પર્વારાધન કરનારાઓને પર્વલોપક કહેવા, એ સર્વથા ખોટું જ છે. આ ઉપરાન્ત, પૂનમ-અમાસની વૃદ્ધિએ ચૌદશે ચૌદશની અને બીજી પૂનમ-અમાસે પૂનમ-અમાસની આરાધના કરનારાઓને, આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી, ચૌદશ અને પૂનમ-અમાસની વચ્ચે આંતર માનનારા કહે છે. તિથિવૃદ્ધિ એટલે એક જ તિથિના બે અવયવો, એ વાતને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે તો તેમનાથી એવું કહી શકાય જ નહિ.

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટેના ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો સાતમો, આઠમો અને નવમો મુદ્દો નીચે સુબળ છે:—

“(૭) માસવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિને અંગે આરાધનાના નિયમમાં સમાનતા છે કે નહિ ?

“(૮) વૃદ્ધિના પ્રથમ માસને તથા પ્રથમા તિથિને નપુંસક કહેવાય કે નહિ ?

“(૯) જે નપુંસક તિથિ પોતાનું ફલ નિપજવી શકવાને પણ અસમર્થ હોય, તે અન્યના તેથી પણ વધારે સમર્થ ફલને નિપજવી શકે કે નહિ ?”

સાતમા મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે-‘માસવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિને અંગે આરાધનાના નિયમમાં સમાનતા છે.’ શ્રી જૈન શાસ્ત્રોમાં અનેક સ્થલોએ ‘માસવૃદ્ધિની માફક તિથિવૃદ્ધિ’ અને ‘તિથિવૃદ્ધિની માફક માસવૃદ્ધિ’-એવા ઉદ્દેશો પ્રાપ્ત થાય છે. ‘શ્રી પ્રવચન પરીક્ષા’માં પણ ફરમાવ્યું છે કે—

“વુद्धे पढमोऽवयवो नपुंसओ निजयनामकज्जेसु ।

जणं तक्कज्जारो इअरो सव्वुत्तमे सुमओ ॥ ૨૦૮ ॥

વૃદ્ધે-માસાદૌ વૃદ્ધે સતિ તદીયઃ પ્રથમોઽવયવઃ, સૂર્યોદયદ્વયસ્પર્શિની તિથિર્વૃદ્ધેત્યુચ્યતે, તન્નાદ્યસૂર્યોદયાવચ્છિન્ના તિથિઃ પ્રથમોઽવયવો દ્વિતીયોદયાવચ્છિન્ના ચ દ્વિતીયોઽવયવઃ ભણ્યતે, યદા ચૈકસ્યાં સંક્રાન્તૌ માસદ્વયસ્યોદયઃ સ્યાત્ તદા માસવૃદ્ધિરુચ્યતે, તન્ન પ્રથમમાસોદયાવચ્છિન્ન સંક્રાન્તિરેવ પ્રથમોઽવયવો ભણ્યતે, પરસ્તુ દ્વિતીય ઇતિ, પવં ચ સતિ તિથિમાસયોરાદ્યયોરંશયોઃ પ્રથમતિથ્યાદિસંજ્ઞા

સ્યાત્, તત્ર પ્રથમા તિથિર્માસો વા નિજકનામકાર્યેષુ-આષાઢાદિમાસેષુ પ્રતિપદાદિતિથિષુ ચેદં કર્ત-
વ્યાદિરુપેણ સ્વસ્વનામાઙ્કિતકૃત્યેષુ નપુંસક ઇવ નપુંસકો બોધ્યઃ, યથા હિ નપુંસકઃ સ્વાપત્યોત્પત્તિમધિ-
કૃત્યાસમર્થસ્તથા તત્તન્નામાઙ્કિતકૃત્યેષ્વેવ પ્રથમા તિથિઃ પ્રથમો માસો વા ન સમર્થઃ, ન પુનઃ સર્વેષ્વપિ
કાર્યેષુ, ન હિ નપુંસકોઽપિ સ્વાપત્યં પ્રત્યહેતુરપિ ભોજનાદિકૃત્યં પ્રત્યપ્યહેતુરેવેતિ, નપુંસકત્વે હેતુમાહ
'જર્ણ' ણમિત્યલક્ષારે યદ્-યસ્માદિતરો દ્વિતીયોઽંશો દ્વિતીયતિથ્યાદિસંશ્લિતસ્તત્કાર્યકરો-વિવ-
ક્ષિતકાર્યકરણસમર્થઃ સર્વોત્તમઃ-પૂર્વાવયવાપેક્ષયા પ્રધાનઃ સુમતઃ-સર્વજનસમ્મતઃ, અનાદિપરંપરા-
સિદ્ધોઽગ્રે વક્ષ્યમાણ इत्यર્થઃ, અયં ભાવઃ-યથા કિલ વિવક્ષિતા તિથિશ્ચતુર્દશી, સા ચ પ્રવચ્ને
પાશ્વિકપર્વત્વેનામિમતા, તસ્યાશ્ચ કૃત્યં ચતુર્થતપઃ પાશ્વિકપ્રતિક્રમણં ચેત્યાદિ, તત્કૃત્યકારો દ્વિતીય
પદ્માંશો, ન પુનઃ પ્રથમોઽપિ, તસ્ય તત્કૃત્યમધિકૃત્ય નપુંસકવદસામર્થ્યાદ્, एवं વિવક્ષિતો માસો
ભાદ્રપદઃ, સોઽપિ સમ્પ્રતિ ચતુર્ધાવિચ્છિન્નસ્ય શ્રીસંઘસ્ય પર્યુષણાપર્વત્વેન પ્રવચ્ને પ્રતીતઃ, તસ્યાપિ
કૃત્યં સર્વસાધુચૈત્યવન્દનાલોચનાષ્ટમતપોલોચસાંવત્સરિકપ્રતિક્રમણલક્ષણાનિ પશ્ચ કૃત્યાનિ નિય-
તાનિ, તાન્યધિકૃત્ય પ્રથમો ભાદ્રપદો નપુંસકવદસમર્થઃ, નપુંસકત્વં ચ જ્યોતિર્વિદાં પ્રતીતમેવ, યદુક્ત-
"યાત્રાવિવાહમણ્ડનમન્યાન્યપિ શોભનાનિ કર્માણિ । પરિહર્તૃત્વ્યાનિ બુદ્ધૈઃ, સર્વાણિ નપુંસકે માસિ
॥ ૧ ॥" इति, તસ્માત્ સર્વોત્તમો દ્વિતીય એવ ભાદ્રપદોઽધિકર્ત્તવ્યઃ, એવમષ્ટમ્યાદયસ્તિથયઃ કાર્ત્તિ-
કાવ્યશ્ચ માસા અપિ યોજનીયા इति ગાથાર્થઃ ॥" [મુ. પ્ર. પૂ. ૪૦૮, ૪૦૯]

ઉપરના પાઠમાં જે વાત કહી છે, તે માસવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિને એકસરખી રીતિએ
લાગુ કરવામાં આવી છે. જેમ એક તિથિ જે સૂર્યોદયેને સ્પર્શનારી અને છે એથી તિથિવૃદ્ધિ
કહેવાય છે, તેમ એક સંક્રાન્તિમાં જે માસોદયે થાય છે તો તે માસવૃદ્ધિ કહેવાય છે. વૃદ્ધા
તિથિમાં જેમ પ્રથમા તિથિને તે તિથિના નામથી અંકિત કાર્યોને માટે ગ્રહણ કરાય નહિ,
તેમ માસવૃદ્ધિના પ્રસંગમાં પ્રથમ માસને પણ, તે માસના નામથી અંકિત કાર્યોને માટે ગ્રહણ
કરાય નહિ. આ વિગેરે બાબતોથી 'માસવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિને અંગે આરાધનાના નિયમમાં
સમાનતા છે'—એ વાત સિદ્ધ થઈ બાક છે.

ઉપરના પાઠમાં વૃદ્ધાતિથિ અને વૃદ્ધ માસના પ્રથમ અવયવ રૂપ પ્રથમા તિથિને અને
પ્રથમ માસને 'નપુંસક' તરીકે જણાવીને, પોતાપોતાનાં નામાંકિત કાર્યોને માટે અસમર્થ જણાવેલ
છે. આથી આઠમા મુદ્દામાં "વૃદ્ધિના પ્રથમ માસને અને પ્રથમા તિથિને નપુંસક કહેવાય કે
નહિ?"—એવો જે પ્રશ્ન છે, તેનો ઉત્તર પણ મળી રહે છે અને નવમા મુદ્દામાં "જે નપુંસક
તિથિ પોતાનું ફલ નિપજાવી શકવાને પણ અસમર્થ હોય, તે અન્યના તેથી પણ વધારે સમર્થ
ફલને નિપજાવી શકે કે નહિ?"—એવો જે પ્રશ્ન છે, તેનો ઉત્તર પણ મળી રહે છે. ગ્રન્થકાર-
શ્રીએ, નપુંસક માસમાં શોભન કાર્યોનો પરિહાર કરવાની સાક્ષી આપીને, નપુંસક તિથિમાં પણ
શોભન કાર્યોનો ત્યાગ કરવાનું સૂચન કર્યું છે. આથી, પૂનમ-અમાસની વૃદ્ધિએ નપુંસક એવી
પ્રથમા પૂનમ-અમાસે પાશ્વિકપર્વ અને ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિએ નપુંસક એવી ભા. સુ. પ્રથમા
પંચમીએ સાંવત્સરિકપર્વ માનવા-આરાધવાનું આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય શાસ્ત્રથી
સર્વથા વિરૂદ્ધ જ પૂરવાર થાય છે. જે નપુંસક તિથિ પોતાનું નામાંકિત કાર્ય નિપજાવી શકવાને
અસમર્થ હોય, તે નપુંસક તિથિ મહાપર્વના કાર્યને નિપજાવવાને સમર્થ અને, એ સર્વથા
અસંભવિત વસ્તુ છે. જે નપુંસક પોતાના નપુંસકપણના કારણે સ્વભાર્યાના વાંઝણીપણાને ટાળવાને

અસમર્થ હોય, તે નપુસક પરસ્ત્રી સાથે બાલિચાર કરી શકે અને પરસ્ત્રીને સંતાનવતી બનાવી શકે, એ માન્યતા કોઈ પણ બુદ્ધિશાલિની તો હોઈ શકે જ નહિ.

ઉપરના પાઠથી જેમ સાતમા, આઠમા અને નવમા મુદ્દાનું નિરાકરણ મળે છે, તેમ બારમા મુદ્દાનું નિરાકરણ પણ મળે છે. બારમા મુદ્દામાં—“જે બીજ આદિ મનાય, લખાય અને જોલાય કે નહિ?”—એનો નિર્ણય કરવાનો છે અને ઉપરના પાઠમાં—“एवं च सति तिथिमासयोराद्ययो-
रंशयोः प्रथमातिथ्यादिसंज्ञा स्यात्।”—એમ જણાવીને બીજ આદિની વૃદ્ધિએ જે બીજ આદિ મનાય, લખાય અને જોલાય, એવું સ્પષ્ટપણે પ્રતિપાદન કરેલું છે.

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યભેદને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટે તારવવામાં આવેલા ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકી, દશમો અને અગીઆરમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૧૦) પક્ષના ૧૫ રાત્રિ-દિવસ અને ચતુર્માસ તથા વર્ષના અતુકમે ૧૨૦ અને ૩૬૦ રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે તે તથા પર્યુષણને અંગે વીસ રાત્રિ સહિત માસ અને સીતેર રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે તે, વારતી અપેક્ષાએ ગણાય છે કે તિથિ અને માસની અપેક્ષાએ ગણાય છે ?

“(૧૧) દિનગણનામાં જેમ એક ઉદયતિથિનો એક રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે, તેમ એક ક્ષીણ તિથિનો પણ એક રાત્રિ-દિવસ અને એક વૃદ્ધા તિથિનો પણ એક રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે કે નહિ ?”

આ બે મુદ્દાઓના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—પક્ષના ૧૫, ચતુર્માસના ૧૨૦ અને વર્ષના ૩૬૦ રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે તે તથા પર્યુષણને અંગે વીસ રાત્રિ સહિત માસ અને સીતેર રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે તે, તિથિ અને માસની અપેક્ષાએ જ ગણાય છે. ૧૪, ૧૫ કે ૧૬ રાત્રિ-દિવસનો પક્ષ હોય તો પણ, તેમાં તિથિઓ પંદર જ હોય છે. આવા બે પક્ષનો માસ ગણાય છે. ચતુર્માસમાં વૃદ્ધિના કારણે પાંચ માસ આવ્યા હોય તોય તે ચતુર્માસ જ ગણાય છે, એટલે કે—વૃદ્ધ માસના પ્રથમાવયવસ્વરૂપ પ્રથમ માસની તિથિઓ તથા પ્રથમ માસના બે પક્ષોને ગણનામાં લેવામાં આવતા નથી. વર્ષના જે બાર માસ, ચોવીસ પક્ષ અને ૩૬૦ રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે તે પણ આવી જ રીતિએ ગણાય છે. પક્ષમાં ગણાતા પંદર રાત્રિ-દિવસ તિથિઓની અપેક્ષાએ તો ગણાય જ છે, પણ તેમાં એક ઉદયતિથિનો જેમ એક રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે, તેમ સૂર્યોદયસ્પર્શને પામ્યા વિના જ સમાપ્ત થઈ ગયેલી ક્ષીણતિથિનો પણ એક રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે અને બે સૂર્યોદયોને સ્પર્શ્યા પછીથી જ સમાપ્તિને પામતી વૃદ્ધા તિથિનો પણ એક રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે. આ સંબંધમાં, શ્રી પ્રવચન પરીક્ષા નામના ગ્રન્થની છાપેલી પ્રતમાં પૃ. ૪૧૦ અને પૃ. ૪૧૧ ઉપર નીચે મુજબનો પાઠ છે:—

“यत्कृत्यं प्रतिमासं नामग्राहं नियतकृत्यं तत् तस्मिन्नेव मासे विधेयं, नान्यत्रेति, विवक्षया तिथिवन्त्युनाधिकमासोऽप्युपेक्षणीयः, अन्यत्र तु गण्यतेऽपि, तथा हि-विवक्षितं हि पाक्षिकप्रति-
क्रमणं तच्चतुर्दश्यां नियतं, सा च यद्यभिवर्द्धिता तदा प्रथमां परित्यज्य द्वितीयाऽपि कर्त्तव्या,
दिनगणनायां त्वस्या अन्यासां वा वृद्धौ संभवन्तोऽपि षोडश दिनाः पञ्चदशैव गण्यन्ते, एवं क्षीणायां
चतुर्दशापि दिनाः पञ्चदशैवेति बोध्यं, तद्वदत्रापि विवक्षितं कृत्यं सांवत्सरिकप्रतिक्रमणादि, तच्च
मासमधिकृत्य भाद्रपदे नियतं, स च यद्यभिवर्द्धितस्तदा प्रथमं भाद्रपदं परित्यज्य द्वितीयोऽधिकर्त्तव्यः,
दिनगणनायां त्वस्यान्यस्य वा मासस्य वृद्धौ संभवन्तोऽप्यशीतिदिनाः पञ्चाशदेव गण्यन्ते, यथा
परस्याप्यभिमतं पञ्चमास्यपि चतुर्मासीतयेति।”

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટે તારવવામાં આવેલા ૨૫ મુદ્દાઓમાં, ખારમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૧૨) બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગીઆરસ, ચૌદશ, પૂનમ, અમાસ, ભાદરવા સુદ ૪ અને કલ્યાણક-તિથિઓ પૈકી જે કોઈ પણ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય, તેને માટે બે બીજ આદિ મનાય, લખાય અને બોલાય, તો તેથી વિરાધનાને પાત્ર થવાય? કે તેમ માનવા આદિને બદલે તે વૃદ્ધા તિથિની પહેલાં જે પહેલી અપર્વતિથિ હોય તેને બે એકમ આદિ રૂપે મનાય, બોલાય અને લખાય તો મૃષાવાદ આદિ દોષોના પાત્ર બનાય?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—શ્રી જૈન શાસનમાં જેટલી તિથિઓને પર્વતિથિઓ તરીકે માનવાની આજ્ઞા ફરમાવવામાં આવી છે, તે તિથિઓમાંની કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિ આવી હોય, ત્યારે તે વૃદ્ધા તિથિના પ્રથમાવયવસ્વરૂપનો અને દ્વિતીયાવયવસ્વરૂપનો ખાલ સખીને, એક તિથિના ગણાતા બે દિવસોમાં પહેલા દિવસે વૃદ્ધા તિથિની પ્રથમા તિથિ અને બીજા દિવસે વૃદ્ધા તિથિની દ્વિતીયા તિથિ—એવી સંજ્ઞા થાય જ. અર્થાત્ બીજ આદિની વૃદ્ધિએ બે બીજ આદિ માની શકાય, લખી શકાય અને બોલી શકાય. માત્ર તેના નામાંકિત કાર્યને માટે પહેલી બીજને અવગણીને બીજી બીજનો સ્વીકાર કરાય. આ સંબંધમાં મુદ્દા ૭-૮-૯ ના વિવેચન પ્રસંગે શાસ્ત્રપાઠ મૂકીને સ્પષ્ટતા કરેલી છે. બે બીજને બે બીજ આદિ રૂપે માનવા, લખવા કે બોલવાથી વિરાધનાને પાત્ર થવાય, એવું તો વૃદ્ધા તિથિના સ્વરૂપને અને પર્વારાધનની આજ્ઞાને યથાર્થપણે નહિ સમજનાર જ કહી શકે. પ્રત્યુત્ત, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી બે બીજ આદિ આવી હોય તે છતાં પણ તેને બદલે બે એકમ આદિ અને બે પૂનમ—અમાસ આવી હોય તે છતાં પણ તેને બદલે બે તેરશ આદિ માનવાનું, લખવાનું અને બોલવાનું જે કહે છે, તેને અનુસરાય તો મૃષાવાદ આદિ દોષોના પાત્ર બનવાની આપત્તિમાં જ મૂકાઈ જવું પડે.

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેના નિર્ણયને માટે તારવવામાં આવેલા ૨૫ મુદ્દાઓમાં તેરમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૧૩) જે પર્વતિથિનો ક્ષય થયો હોય, તે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ અપર્વતિથિ હોય તો તે અપર્વતિથિના એક જ દિવસે ગૌણ-મુખ્ય રીતિએ બન્ને ય તિથિઓનો વ્યપદેશ થઈ શકે કે નહિ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—જે પર્વતિથિનો ક્ષય આવ્યો હોય, તે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ અપર્વતિથિ હોય તો પણ, તે અપર્વતિથિના એક જ દિવસે ગૌણ-મુખ્ય રીતિએ અપર્વતિથિ અને પર્વતિથિ બન્ને ય તિથિઓનો વ્યપદેશ થઈ શકે. ચોથા મુદ્દાના વિવેચનમાં આ વાતને શાસ્ત્રપાઠથી સિદ્ધ કરવામાં આવી છે, એટલે અત્રે વિસ્તાર કરતા નથી.

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેના નિર્ણયને માટે તારવવામાં આવેલા ૨૫ મુદ્દાઓમાં, ચૌદમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૧૪) જે પર્વતિથિનો ક્ષય થયો હોય, તે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ જે પર્વતિથિ હોય તો પૂર્વની તે પર્વતિથિના દિવસે બન્ને ય પર્વતિથિઓના આરાધક બની શકાય કે નહિ? તેમ જ એક દિવસે બે કે બેથી વધુ પર્વોના યોગ થઈ જતો હોય તો તે સર્વ પર્વોના તે એક જ દિવસે આરાધક બની શકાય કે નહિ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—જે પર્વતિથિનો ક્ષય આવ્યો હોય,

તે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ જો પર્વતિથિ હોય, તો પૂર્વની તે પર્વતિથિના દિવસે બન્ને થ પર્વ-તિથિઓના આરાધક બની શકાય અને એ જ રીતિએ જે એક દિવસે જેટલાં પર્વોનો યોગ થઈ જતો હોય તે સર્વ પર્વોના પણ તે જ એક દિવસે આરાધક બની શકાય. બીજા મુદ્દાના વિવેચનમાં આ વાતને શાસ્ત્રપાઠથી સિદ્ધ કરવામાં આવી છે, એટલે અત્રે વિસ્તાર કરતા નથી.

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેના નિર્ણયને માટે તારવવામાં આવેલા ૨૫ મુદ્દાઓમાં, પંદરમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૧૫) ચોમાસી તપમાં પાક્ષિકના તપનો અને ચોમાસી પ્રતિક્રમણમાં પાક્ષિક પ્રતિક્રમણનો સમાવેશ થાય છે કે નહિ ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—ચોમાસી તપમાં પાક્ષિકના તપનો અને ચોમાસી પ્રતિક્રમણમાં પાક્ષિક પ્રતિક્રમણનો સમાવેશ થાય છે. શ્રી જૈન શાસનમાં પાક્ષિકને એક ઉપવાસ અને ચોમાસીને બે ઉપવાસ રૂપ છઠ્ઠ કરવાની ખાસ આજ્ઞા કરેલી છે અને તે નહિ કરનારને પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવું છે. યુગપ્રધાન આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કાલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજજીએ, તેવા પ્રકારનું કારણ ઉપસ્થિત થયેથી, શાસ્ત્રની આજ્ઞાને અનુસરતી રીતિએ વાર્ષિક પર્વ જે ભા. સુ. ૫ માં હતું તે ભા. સુ. ૪ માં આણ્યું અને એમ કરવાના કારણે ચોમાસી જે આષાઢ, કાર્તિક અને ફાગણની પૂર્ણિમાએ હતી તે આષાઢ, કાર્તિક અને ફાગણની શુકલા ચતુર્દશીએ નિશ્ચિત કરવી પડી. આમ થવા પૂર્વે આષાઢ, કાર્તિક અને ફાગણની શુકલા ચતુર્દશીએ પાક્ષિકાનુષ્ઠાન આચરાતું હતું તથા આષાઢ, કાર્તિક અને ફાલ્ગુનની પૂર્ણિમાએ ચોમાસી અનુષ્ઠાન આચરાતું હતું. આમ છતાં, વાર્ષિક પર્વને ભા. સુ. ૫ માંથી ભા. સુ. ૪ માં આણતાં, ચોમાસી પૂનમને બદલે ચૌદશે આણી; પણ આષાઢ, કાર્તિક અને ફાલ્ગુનના પાક્ષિકને તેરશે નિશ્ચિત કર્યું નહિ! આથી તે વખતથી આષાઢ, કાર્તિક અને ફાલ્ગુનની શુકલા ચતુર્દશીએ જે પાક્ષિકાનુષ્ઠાન પૃથક્ આચરાતું હતું તે બંધ થયું. જો ચોમાસી તપમાં પાક્ષિકના તપનો અને ચોમાસી પ્રતિક્રમણમાં પાક્ષિકના પ્રતિક્રમણનો સમાવેશ ન થઈ શકતો હોત, તો વાર્ષિક પર્વ અને ચોમાસી પર્વોને પૂર્વની તિથિએ નિશ્ચિત કરતી વેળાએ આષાઢ, કાર્તિક અને ફાલ્ગુનના શુકલ પક્ષના પાક્ષિકને પણ શુકલા તેરશે નિશ્ચિત કરવું જ પડત, પણ તેમ કર્યું નથી જ. એથી પણ સમજી શકાય તેમ છે કે—એક દિવસે બે પર્વતિથિઓ આવી જવા પામી હોય, અગર એકથી વધુ પર્વોનો યોગ થઈ જવા પામ્યો હોય, તો મુખ્ય પર્વના અનુષ્ઠાનમાં તેની અપેક્ષાએ ગૌણ પર્વોનાં અનુષ્ઠાનોનો પણ સમાવેશ થઈ જ જાય.

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટે તારવવામાં આવેલા ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો, સોલસો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૧૬) પહેલી પૂનમે કે અમાસે ચતુર્દશીના આરોપ દ્વારા પાક્ષિક કે ચોમાસી માનવામાં આવે, તો અનુક્રમે ૧૫ અને ૧૨૦ રાત્રિ-દિવસનું ઉલ્લંઘન તથા ભા. સુ. પહેલી પાંચમે આરોપ દ્વારા ભા. સુ. ૪ માની સંવત્સરી કરવામાં આવે તો ૩૬૦ રાત્રિ-દિવસનું ઉલ્લંઘન થાય કે નહિ? અને તેને જો ઉલ્લંઘન કર્યું કહેવાય, તો તેવા ઉલ્લંઘનને દોષપાત્ર કહેવાય કે નહિ ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—શ્રી જૈન શાસનમાં આરોપ દ્વારા કોઈ

પણ પર્વતિથિના દિવસને નક્કી કરવાનું વિધાન છે જ નહિ અને આરોપનો નિષેધ સ્પષ્ટ રૂપે કરાયેલો છે. બીજા મુદ્દાના વિવેચનમાં આરોપના નિષેધની વાત શાસ્ત્રપાઠની સાક્ષીપૂર્વક કહેવાઈ છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે-પહેલી પૂનમે કે અમાસે ચતુર્દશી વિધમાન નહિ હોવાથી અને તે પૂર્વે તે વ્યતીત થઈ ગયેલી હોવાથી, પહેલી પૂનમે કે અમાસે ચતુર્દશીનું આરોપણ કરીને પણ, પાશ્વિક કે ચોમાસી માનવામાં આવે તો પણ, અનુક્રમે ૧૫ અને ૧૨૦ રાત્રિ-દિવસનું ઉલ્લંઘન કર્યું-એમ જ કહેવાય. એ જ રીતિએ, ભા. સુ. પહેલી પાંચમે ભા. સુ. ૪ નો આરોપ કરીને વાર્ષિક પર્વનું અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે, તો પણ ૩૬૦ રાત્રિ-દિવસનું ઉલ્લંઘન કર્યું કહેવાય. પંદર રાત્રિ-દિવસ આદિના ઉલ્લંઘનથી, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયાદિ કષાયોમાં આવી જવાનું થતું હોવાથી, પંદર રાત્રિ-દિવસ આદિના ઉલ્લંઘનને દોષપાત્ર ગણાય, તે પણ સ્વાભાવિક જ છે.

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યભેદને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટેના ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો, સત્તરમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૧૭) આરાધનાને અંગે, ક્ષયના પ્રસંગે ક્ષીણતિથિના ભોગવટાની સમાપ્તિ પૂર્વની તિથિના દિવસે હોય છે અને વૃદ્ધિના પ્રસંગે વૃદ્ધા તિથિના ભોગવટાની સમાપ્તિ ઉત્તરા તિથિના દિવસે હોય છે, એ જ એક હેતુથી—“ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા (તિથિ: કાર્યા), વૃદ્ધૌ ગ્રાહ્યા (કાર્યા) તથો-ત્તરા”-એવા કથન દ્વારા, ક્ષયના પ્રસંગે પૂર્વા તિથિ અને વૃદ્ધિના પ્રસંગે ઉત્તરા તિથિ ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા કરાઈ છે કે તેવી આજ્ઞા કરવામાં ભોગવટાની સમાપ્તિ સિવાયનો કોઈ હેતુ રહેલો છે?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે-ક્ષયના પ્રસંગમાં સમાપ્તિ પૂર્વા તિથિના દિવસે હોય છે અને વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં સમાપ્તિ વૃદ્ધા તિથિના દ્વિતીયાવધવસ્વરૂપ ઉત્તરા તિથિના દિવસે હોય છે, એ જ એક હેતુથી આરાધનાને અંગે—“ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા (તિથિ: કાર્યા), વૃદ્ધૌ ગ્રાહ્યા (કાર્યા) તથોત્તરા”-એવા કથન દ્વારા, ક્ષયના પ્રસંગે પૂર્વા તિથિ અને વૃદ્ધિના પ્રસંગે ઉત્તરા તિથિ ગ્રહણ કરવી-એવી આજ્ઞા કરવામાં આવી છે. શ્રી તત્ત્વતરંગિણીની છાપેલી પ્રતના પૃ. ૧૨ માં નીચે મુજબનો જે પાઠ છે, તેથી પણ આ વાતને પુષ્ટિ મળે છે.

“અથ તિથીનાં હાનો વૃદ્ધૌ ચ કા તિથિ: સ્વીકાર્યેત્યત્રોભયો: સાધારણ લક્ષણમુત્તરાદેનાહ-‘જં જા જંમિ’ત્તિ યદ્-યસ્માદ્ યા-તિથિર્યસ્મિન્-આદિત્યાદિવારલક્ષણદિવસે સમાપ્યતે સ પવ વિવસો-વારલક્ષણ: પ્રમાણમિતિ-તત્તિથિત્વેનૈવ સ્વીકાર્ય: ।”

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યભેદને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટેના ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો, અઠારમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૧૮) કલ્યાણકતિથિઓ, એ પર્વતિથિઓ ગણાય કે નહિ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે-શ્રી જૈન શાસનમાં કલ્યાણકતિથિઓને પણ પર્વતિથિઓ તરીકે જણાવેલી છે. વિ. સં. ૧૭૩૧ માં પાઠકપ્રવર શ્રીમન્ માનવિજયજી અશ્વિવરે રચેલા શ્રી ધર્મસંગ્રહ નામના ગ્રંથની છાપેલી પ્રતમાં પૃ. ૨૩૬ મા ઉપર નીચે મુજબનો પાઠ છે:—

“તથા — વર્ષામચ્ચેઽશ્વિનચૈત્રચાતુર્માસિકવાર્ષિકાષ્ટાદ્ધિકાચતુર્માસકત્રયસાંવત્સરપર્વાદિવિવસા મર્હજન્માદિપશ્ચકલ્યાણકદિવસાશ્ચાપિ પર્વતિથિત્વેન વિજ્ઞેયા: ॥”

“તિથિદિન” અને “પર્વોરાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટેના ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો, યોગાણીસમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૧૯) ઉદય, ક્ષય અને વૃદ્ધિ સંબંધીના જે નિયમો ચતુષ્પર્વી, પંચપર્વી અને ષટ્પર્વીને લાગુ થાય તે જ નિયમો અન્ય સર્વ પર્વતિથિઓને પણ લાગુ થાય કે નહિ ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—ઉદય, ક્ષય અને વૃદ્ધિ સંબંધીના જે નિયમો શ્રી જૈન શાસનમાં છે, તે નિયમો સર્વ પર્વતિથિઓને લાગુ થાય છે. આ વાતનું સમર્થન શાસ્ત્રપાઠની સાક્ષી સાથે બીજા મુદ્દાના વિવરણમાં કરેલું હોવાના કારણે, અત્રે વિસ્તાર કરતા નથી.

“તિથિદિન” અને “પર્વોરાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટેના ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો, વીસમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૨૦) પૂર્ણિમા અને કલ્યાણકતિથિઓ—એ બેમાં અવિશેષતા છે કે વિશેષતા ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—પૂર્ણિમા અને કલ્યાણકતિથિઓ—એ બેમાં આરોધ્યપણાને અંગે વિશેષતા નથી પણ અવિશેષતા છે. શ્રી તત્ત્વતરંગિણીમાં ચોથી ગાથાની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“આરોધ્યત્વે ચ પદ્મદશીકલ્યાણકતિથ્યોરવ્યવિશેષઃ.”

“તિથિદિન” અને “પર્વોરાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેનો નિર્ણય કરવાને માટેના ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો, એકવીસમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૨૧) બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગીઆરસ અને ચૌદશે પરભવના આયુષ્યનો બંધ પડવાની જેટલી અને જેવી સંભવિતતા છે, તેટલી અને તેવી સંભવિતતા પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા કે અન્ય કલ્યાણક-તિથિઓ આદિએ ખરી કે નહિ ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગીઆરસ અને ચૌદશે, પરભવના આયુષ્યનો બંધ પડવાની જેટલી અને જેવી સંભવિતતા છે, તેટલી અને તેવી સંભવિતતા પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા કે અન્ય કલ્યાણકતિથિઓ આદિએ નથી જ. પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજએ વિ. સં. ૧૫૦૬ માં રચેલા સ્વોપસૃત્તિવાળા શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ નામના ગ્રંથના ‘પર્વકૃત્ય-પ્રકાશક’ નામક ત્રીજા પ્રકાશમાં ફરમાવેલું છે કે—

“પર્વતિથિપાલનં ચ મહાફલં શુભાયુર્વન્ધતેતુત્વાદિના । યદાગમઃ—‘મયવં! વીજપમુદ્દાસુ પંચસુ તિહીસુ વિહિઅં ધમ્માણુદ્દાણં કિં ફલં હોદ્દ ? ગોયમા ! બહુફલં હોદ્દ, જમ્હા પઆસુ તિહીસુ પાપણં જીવો પરમવાડં સમજિણદ્દ, તમ્હા તવોવિહાણાદ્ધમ્માણુદ્દાણં કાયવ્વં । જમ્હા સુહાજઅં સમજિણદ્દત્તિ’ । આયુષિ બદ્ધે તુ દ્વદ્ધર્મારાધનેપિ બદ્ધાયુર્ન દલતિ ।”

ઉપરના પાઠમાં સાક્ષી રૂપે આપેલા શ્રી જિનાગમમાંના પ્રશ્નોત્તરમાં જે બીજ આદિ પાંચ તિથિઓ કહી છે, તેમાં બીજ સિવાયની ચાર તિથિઓ પાંચમ, આઠમ, અગીઆરસ અને ચૌદશ જ છે—તે બાણવાને માટે, શ્રી શ્રાદ્ધવિધિકાર આદિ મહાપુરુષોએ સંગૃહીત કરેલી નીચેની ગાથા પણ ઉપયોગી નિવડે તેમ છે.

“વીજા પંચમી અટ્ટમી, દ્વાદશી ચતુર્દશી પચ તિહીઓ ।

દ્વાદશી સુઅતિહીઓ, ગોયમગણહારિણા મણિઆ ॥ ૧ ॥”

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેના નિર્ણય કરવાને માટે તારવવામાં આવેલા ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો, બાવીસમો અને તેવીસમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૨૨) તિથિદિન, માસ અને વર્ષ આદિના નિર્ણયને માટે, જૈન ટિપ્પનક વ્યવચિન્ન થવાના કારણે, સેંકડો વર્ષો થયાં લૌકિક પંચાંગ જ મનાય છે અને તે માટે હાલ પણ આપણે લૌકિક પંચાંગ જ માનવું જોઈએ, એવું ફરમાન છે કે નહિ ?

“(૨૩) અમુક દિવસે અમુક તિથિ ઉદયતિથિ, ક્ષયતિથિ કે વૃદ્ધાતિથિ છે—એ વિગેરેના નિર્ણયને માટે હાલ શ્રી જૈન શાસનમાં “ચંડાંશુચંદ્ર” નામનું લૌકિક પંચાંગ જ આધારભૂત મનાય છે કે નહિ ?”

આ બે મુદ્દાઓના સંબંધમાં અમારું માનવું એવું છે કે—તિથિદિન, માસ અને વર્ષ આદિના નિર્ણયને માટે, જૈન ટિપ્પનક વ્યવચિન્ન થવાના કારણે, સેંકડો વર્ષો થયાં લૌકિક પંચાંગ જ મનાય છે અને હાલ પણ લૌકિક ટિપ્પનક માનવાની જૈન શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષોની આજ્ઞા છે જ. એથી જ, હાલ શ્રી જૈન શાસનમાં અમુક દિવસે અમુક તિથિ ઉદયતિથિ, ક્ષયતિથિ કે વૃદ્ધાતિથિ છે—એ વિગેરેના નિર્ણયને માટે “ચંડાંશુચંદ્ર” નામનું લૌકિક પંચાંગ જ આધારભૂત મનાય છે. જૈન ટિપ્પનક વ્યવચિન્ન થવાના, જૈન ટિપ્પનક વ્યવચિન્ન થવાના કારણે લૌકિક ટિપ્પનક સ્વીકાર્યાના અને લૌકિક ટિપ્પનકના સ્વીકાર વિના ચાલે તેમ નથી—એવું સૂચવનારા ઘણા ઉલ્લેખો જૈન શાસ્ત્રોમાં છે. તેમાંથી આ નીચે ત્રણ ઉલ્લેખો ટાંકીએ છીએ.

“લૌકિકટિપ્પનાભિપ્રાયેણ દીક્ષોપસ્થાપનાદિષુ તિથિવવાદિકરણસંધ્યાગતાદિનક્ષત્રપ્રથમાદિ-નક્ષત્રચન્દ્રગ્રહચારાદિશુદ્ધમુદ્ધર્તાદિનાં પર્યુષણાપર્વકરણં ચ ।” [શ્રીચિવારામૃતસંગ્રહ મુ. પ્ર. પૃ. ૧૬]

આ અન્ય યુગપ્રધાનોત્તમ આચાર્યભગવાન શ્રી દેવસુન્દરસૂરિવરના શિષ્ય આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કુલમણ્ડનસૂરિવરે સં. ૧૪૭૩ માં રચેલો છે.

“અતઃ પથ લૌકિકે લોકોત્તરે ચ ટિપ્પનકવ્યવહારપ્રવૃત્તિરપિ પ્રતિપદાદિતિથિક્રમેણૈવ, વ્યુચ્છિન્નેऽપિ જૈનટિપ્પનકે સંપ્રતિ ટિપ્પનકપ્રવૃત્તિરેષ તત્સાક્ષિણી ।” [શ્રીપ્રવચનપરીક્ષા મુ. પ્ર. પૃ. ૧૯૦]

“યત્તુ જૈનટિપ્પનકાનુસારેણ શ્રાવણભાદ્રપદવૃદ્ધાવપિ આષાઢવૃદ્ધિરેવ ગણ્યતે इति તન્ન યુક્તં, જૈનટિપ્પનકસ્ય વ્યુચ્છિન્નત્વાત્ સંપ્રતિ શૈવટિપ્પનકેનૈવ વ્યવહારપ્રવૃત્તિઃ, તદ્નન્દ્રીકારે દીક્ષાપ્રતિષ્ઠાદિ-મુદ્ધર્તપરિજ્ઞાનં દૂરે, માસવૃદ્ધિરપિ કથં જ્ઞાયતે? તસ્માન્શ્રાવણભાદ્રપદવૃદ્ધિર્નાષાઢતયા વ્યવહર્ત્તવ્યા, કિંતુ શ્રાવણાદિતયૈવેતિ ।” [શ્રીપ્રવચનપરીક્ષા મુ. પ્ર. પૃ. ૪૪૧]

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યલેહને અંગેના નિર્ણયને માટે તારવવામાં આવેલા ૨૫ મુદ્દાઓમાંનો, ચોવીસમો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(૨૪) પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા કરતાં ચતુર્દશી અને બા. સુ. ૫ ના કરતાં બા. સુ. ૪ એ પ્રધાન પર્વતિથિ છે કે નહિ ?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા કરતાં ચતુર્દશી અને બા. સુ. ૫ ના કરતાં બા. સુ. ૪ કેઈ ગુણી રીતિએ પ્રધાન પર્વતિથિ છે. કારણ એ છે કે—ચતુર્દશી એ પાક્ષિક અને ચાતુર્માસિક પર્વની તિથિ છે. વળી ચતુર્દશીએ આયુષ્યસંબંધની જેવી સંભાવના છે, તેવી સંભાવના પૂનમ—અમાસે નથી. બા. સુ. ૪ ના શ્રી સંવત્સરી પર્વ હોવાના કારણે, એ તો સારા ચ વર્ષની પર્વતિથિઓમાં પ્રધાનતા ભોગવે છે; એટલે બા. સુ. ૫ કરતાં એની પ્રધા-

તતા હોય, તે સ્વાભાવિક છે. આ મુદ્દો ખાસ કરીને એટલા માટે જ ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો છે કે આચાર્ય શ્રી સ્વામીરાજદાસ સૂરિજી પ્રથમ, અમારા અને જા. સુ. પ. ને ઉભી રાખવાના તથા તે ત્રણને એક એક જ દિવસે રાખવાના નામે, પગખી તથા ચોમાસીની ચૌદશની અને સાંવસરિક પર્વતિથિની વિરાધના આદિ દોષોની પાત્રતાને ઉભી કરતાં પણ અટકતા નથી.

“તિથિદિન” અને “પર્વરાધન” સંબંધી મન્તવ્યભેદને અંગેના નિર્ણયને માટે તારવવામાં આવેલા રૂપ મુદ્દાઓ પૈકીનો, રૂપ મેં મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“(રૂપ)કાર્તિક પૂર્ણિમાના ક્ષયે, કાર્તિક પૂર્ણિમાની યાત્રા ચતુર્દશીના ઉદયવાળા દિવસે થાય કે અન્ય કોઈ દિવસે થાય?”

આ મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—પૂર્ણિમાના ક્ષયે ચતુર્દશીએ જ ચતુર્દશી અને પૂર્ણિમા વિદ્યમાન હોય છે, એટલે તે એક જ દિવસ બન્નેના આરાધક બનાય અને પૂર્ણિમાની યાત્રા તે દિવસે કરવી—એ વ્યાખ્યાની ગણાય.

વિ. સં. ૧૯૯૯ ના આગસ્ટર ભેદ ૬, રવિ
શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર—પાલીતાણા

વિજયરામચંદ્રસૂરિ

આં શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પૂ. આં શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે કરેલા નિરૂપણ અંગે રજૂ કરેલું ખંડન

ૐ શ્રીગૌતમસ્વામિને નમઃ ।

આરાધનામાં પર્વતિથિની સંજ્ઞાનો અભાવ કે સંજ્ઞાનું ખેવડાપણું મનાય નહિ

શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈની હાજરીમાં—તિથિની હાનિવૃદ્ધિની વખતે પર્વતિથિ નક્કી કરવાના ઘડાએલા મુત્સદ્દાને અંગે એ વર્ગે આપેલા મુદ્દાઓ અને તે ઉપર સમાલોચના

શીર્ષક મુદ્દો—“ તિથિદિન ” અને “ પર્વોરાધન ” સંબંધી મંતવ્યભેદને અંગે નિર્ણય કરવા માટેનાં ખાસ મુદ્દાઓ.

સમાલોચના—તિથિદિનમાં મંતવ્યભેદ નથી પરંતુ પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ વખતે તિથિસંજ્ઞામાં મંતભેદ છે.

મુદ્દો-૧ પર્વતિથિઓની આરાધનાને માટે મળી શકે ત્યાં મુદ્દો, ઉદયતિથિને જ પ્રહણ કરવાની આજ્ઞા છે કે નહિ ?

સમાલોચના—ઉદયવાળીજ પર્વતિથિ માનવી એવો એકાંત નથી, કેમકે પર્વતિથિના ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રસંગે તે સિદ્ધાંત બાધિત થાય છે.

ઉદયતિથિ તો ઉત્સર્ગમાર્ગ છે. ‘ ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યો ’ એ પ્રવેશ એનો અપવાદ છે. એટલે-ક્ષયવૃદ્ધિ પ્રસંગે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે તિથિ નક્કી કરવાની ચર્ચામાં આ મુદ્દો જ વ્યર્થ છે.

૧. ઉદયતિથિની વાત પણ નિષેધ, અનુવાદ અને પ્રાપ્તિવિધાન કરે છે. જેમકે ઉદય પૂર્વે તે તિથિ જેટલો ભાગ હોય તેટલો અધાય તે તિથિના ભાગને તે તિથિ તરીકે માનવાની મનાઈ કરે છે. અને પૂર્વાન્હાદિવ્યાપ્તિનો કે ક્રિયાકાળવ્યાપ્તિનો નિષેધ કરે છે.

૨. ઉદયને સ્પર્શતી વખતે જ તિથિભાગ હોય તે સીધો હોવાથી અનુવાદ કરે છે.

૩. અને તે આખા અહોરાત્રમાં બીજી તિથિનો ભાગ હોય કે સમાપ્તિ હોય તો પણ તેને તે બીજી તિથિ તરીકે કહેવાની મનાઈ કરે છે.

મુદ્દુર્તાદિકમાં તિથિઓની વિધિમાનતાએ તિથિ લેવાય છે. ઉદયમાત્રથી આખો દિવસ તિથિ લેવાનું

તો આરાધનાદિમાંજ હોય છે.

આ ઉપરથી ઉદયતિથિને માનનાર મનુષ્ય આરાધનમાં એક દિવસે જ તિથિ માની શકે જ નહિ, એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે. કેમકે ‘ ઉદય-તિથિ લેવી ’ એ વાતનો અર્થ જ ‘ ઉદયવાળી ચોવીસ કલાકની તિથિ ’ એવો છે અને તેથી જ તિથિનો આરંભ પણ પ્રત્યાખ્યાનની વખતે થાય અને સમાપ્તિ પણ બીજા દિવસના પચ્ચેક બાણુનને વખતની અનંતર પૂર્વે જ થાય. પર્વ કે પર્વાનંતરની તિથિરૂપ પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિનો પ્રસંગ ન હોય ત્યારે પ્રવર્તવાવાળો આ મળી છે. અને તેથી પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિની ચર્ચામાં તે ‘ ઉદય-વાળી જ તિથિ માનવી એ ’ વાત બાધિત છે.

૪. ઉદયની જ તિથિ લેવી એમ કહેતો ઉદય વિનાની-વ્યવહારથી ઉદયયુક્ત ગણાએલી ક્ષીણ પર્વતિથિને માનીને ભિલિત પર્વતિથિ માનનાર વર્ગ સ્વવચનથી આજ્ઞાલંગાદિ દોષવાળો થાય. અર્થાત્ સામો પક્ષ જો ઉદયયુક્તજ પર્વતિથિ લેવી, એમ એ ઉદયવાળી વાતથી કહેવા માગતો હોય તો તે વર્ગ આઠમના ક્ષયની વખતે સાતમને દિવસે અનુદયવાળી પણ આઠમ પર્વતિથિ તરીકે ગણીને આરાધે છે તે સ્વમંતવ્યથી વિરૂદ્ધ હોવાથી આજ્ઞાલંગાદિ દોષવાળો થાય.

જો ઉદયવાળી તિથિ લેવીજ એમ કહે તો વૃદ્ધિની વખતે બન્ને તિથિ ઉદયયુક્ત હોવાથી તે જ દિવસે તે જ પર્વતિથિ નહિ માનનાર તે વર્ગ સ્વવચનવિરૂદ્ધ ગણાય. અર્થાત્ એ પક્ષ જો

ઉદયચુક્ર પર્વતિથિ હોવાજ, એમ પણ કહેવા માગે તો ટીપ્પણમાં આવેલી પર્વતિથિની વૃદ્ધિની વખતે બન્ને પર્વતિથિઓ ઉદયવાળી હોવાથી તે વર્ગે તે બન્ને દિવસ પર્વતિથિ કહેવી અને માનવી બોધે. પણ તેમ તેઓ નહિ કરતા હોવાથી સ્વવચનવિરુદ્ધ ગણાય.

વાસ્તવિક રીતે ક્ષયવૃદ્ધિ વખતે પર્વતિથિ નક્ષી કરવાની ચર્ચામાં આવા ઉત્સર્ગ વાક્યવાળા મુદ્દાની જરૂર જ ન ગણાય.

મુદ્દો-૨ જે દિવસે જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થતી હોય, તે દિવસે તે પર્વતિથિ ન મનાય તેમ જ તે પર્વતિથિ એવા દિવસે મનાય કે જે દિવસે તે પર્વતિથિના ભોગવટાનો અંશ જ ન હોય, અગર ભોગવટાનો ભાગ હોય તો પણ તે સૂર્યોદયરપર પૂર્વેના ભોગવટો હોય, તો તેમ કરવાથી આરોપ, પર્વલોપ, મૃધાવાદ અને આજ્ઞા-લંગ્હાદિ દોષોના પાત્ર બનાય કે નહિ ?

સમાલોચના—પર્વતિથિનું પરિસંખ્યાન બળ-વવા માટે શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલા સંસ્કારમાર્ગમાં આરોપાદિક દોષો લાગતા નથી.

પર્વતિથિ ન્યારે ઉદયને સ્પર્શનારી ન હોય ત્યારે તેનાથી પહેલાંની અપર્વતિથિમાં તે અપ-વતિથિની સંજ્ઞા રખાય જ નહિ, પરંતુ તે આખા અહોરાત્રને પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં તે ક્ષીણપર્વ-તિથિની જ સંજ્ઞા અપાય, એવું શાસ્ત્રકારનું સ્પષ્ટ ફરમાન હોવાથી મિથ્યાત્વથી ડરવાવાળા અને માર્ગને માનવાવાળા સુજ્ઞો તો આરોપ, પર્વલોપ આદિ દોષોમાં આવે જ નહિ; પરંતુ ચોવીશે કલાક એકજ ઉદયવાળી તિથિનો વ્યવહાર કરવાનું નિશ્ચિત છતાં અને તેમ માન્યા છતાં જેઓ ઉદય વગરની તિથિને ભેળવીને માને, તેઓ તો શાસ્ત્ર અને પોતાના વચનથી વિરુદ્ધવાળા ગણાવાને અંગે તે આરોપાદિ દોષોમાં જરૂર આવે. ઉદય-તિથિ માનનારાએ આઠમ આદિ દિવસે અમુક ઘડી બાદ નોમ વિગેરે બીજી તિથિ આવે તો પણ તે આખા અહોરાત્રને આઠમ આદિ તરીકે

માનવામાં ‘પોતાનું શાસ્ત્રથી નિરપેક્ષપણું સ્વીકાર-વાની સાથે’ આરોપ વિગેરે દોષો પોતાને માટે કબુલ કરવા જ બોધે. ભોગવટાને નામે કે સમાપ્તિના નામે તિથિનો વ્યવહાર કરનારે—ઉદય-તિથિના સિદ્ધાંતને, પૂર્વપુરૂષોનાં સંજ્ઞાનિર્દેશોનાં વચનને તેમજ તેવી પરંપરાને માનેલ જ નથી એમ કહેવું ખોટું નહિ ગણાય.

મુદ્દો-૩ પૂર્વની તિથિને પછીની તિથિના દિવસે માનવામાં આવે તો તેથી વિનષ્ટ કાર્યનું ભાવિકારણ માન્યાનો દોષ પણ લાગે કે નહિ ?

સમાલોચના—પૂર્વની તિથિને પછીની તિથિના દિવસે આગલની બીજી તિથિની સંજ્ઞા રાખીને પહેલાંની તિથિનું કાર્ય કરે તો એટલે આગલના બીજા નામથી તિથિ તરીકે માની હોય અને પાછલી બીજી તિથિનું કાર્ય થાય તો તેમાં કારણ-કાર્યભાવનું અસંગતપણું થાય અને દોષ લાગે, અન્યથા નહિ.

સૂર્યોદયની વખતે અમુક ઘડી સુધી આઠમ વિગેરે તિથિ હોય અને પ્રછી નોમ વિગેરે તિથિ બેસી જતી હોય છતાં તે નોમ વિગેરેના ભોગ-વટાની વખતે આઠમ વિગેરે તિથિ માનનાર મનુષ્ય વિનષ્ટ કાર્યનું ભાવિ કારણ નોમને માને છે એમ નહિ. લબ્યત્વ, તથાલબ્યત્વ, ભવિતલબ્યતા જેવા પદાર્થો કે દ્રવ્યદંડને પણ ઘટનું કારણ માન-નાર જૈનવર્ગ હોય છે. અને તે લબ્યત્વ, તથા-લબ્યત્વ અને ભવિતલબ્યતાને, ‘ભૂતકાલીન છે’ એમ માનવાને કોઈપણ જૈન તૈયાર થઈ શકે નહિ.

વળી જેઓ ચતુર્દશી તિથિ અને પાશ્વિક એકરૂપે માને તેઓજ વિનષ્ટ કાર્ય અને ભાવિ કારણ જેવા શબ્દો લગાડી શકે. પરંતુ જેઓ પર્વની પૃથક્ પૃથક્ વ્યવસ્થા કરીને આરાધનાને પર્વકર્તવ્ય માને છે, તેવા સુજ્ઞોને તો નષ્ટ કાર્ય પણ નથી અને ભવિષ્યની કારણતા પણ નથી.

જો કે—આરાધનામાં પણ પર્વતિથિની ક્ષય-

વૃદ્ધિને માનનારો આ વર્ગ, પર્વતિથિનો ક્ષય માનીને ઉદયને અંગે થએલ અખંડ એવી અપર્વ-તિથિમાં પણ ઉદયથી નિર્મૂલ એવી પર્વતિથિની આરાધના કરે છે, માટે તેણે તો પર્વતિથિની આરાધનાને અંગે કાર્ય-કારણભાવ અતાવવો રહેતો જ નહિ હોવાથી આ મુદ્દોજ વ્યર્થ છે.

મુદ્દો-૪ “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” અગર “ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા”-એ આત્મા જે પર્વતિથિ ઉદય-તિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થતી જ ન હોય તેવી પર્વતિથિની માન્યતા અને આરાધનાનો દિવસ નક્કી કરવા માટે જ છે કે ક્ષીણ પર્વતિથિના ક્ષયના બદલામાં તે ક્ષીણ પર્વતિથિની પૂર્વ જે કોઈ પણ અપર્વતિથિ આવતી હોય તેનો ક્ષય કરવાને માટે છે ?

સમાલોચના- ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા’ એ વિધિવાક્ય છે, અને તે ક્ષીણ પામેલી પર્વતિથિને પૂર્વ અપર્વતિથિના દિવસે આખા અહોરાત્રમાં કાયમ કરનાર છે.

સંતોષની એ વાત છે કે-એ વર્ગમાં પણ ક્ષયે પૂર્વાના વાક્યથી ઉપર મુજબ પર્વતિથિના ક્ષય વખતે, પ્રથમ દિવસે-પૂર્વની અપર્વતિથિના દિવસે તે ક્ષીણ પર્વતિથિપણની (નહિ કે આરાધનાની) માન્યતા ધરાવવાનું કબુલ કરે છે. શ્રાદ્ધ-વિધિ ગ્રંથમાં પવકૃત્ય વિભાગમાં આવેલા તે-ક્ષયે પૂર્વાના પદ્યાર્ધની ઉત્પત્તિ શા માટે થઈ છે, એ વિચારવાની ઘણીજ જરૂર છે. ‘ક્ષય’ શબ્દ, એ ‘સંબંધી’ શબ્દ છે. અને તેથી તેની સાથે સંબંધ રાખનારો ખીજો શબ્દ લેવોજ પડે, આ વાતને અનુલક્ષીને (શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ ગ્રંથના પર્વ સંબંધીના એ આખાએ વિભાગનું નામ પર્વકૃત્ય પ્રકાશ હોવાથી તથા ક્ષયે પૂર્વા પદ્યાર્ધ તિથિશ્ચ પ્રાતઃ એવા પદ્ધતી શરૂ થયેલા પ્રકરણમાં હોવાથી) માનવું પડશે કે ક્ષયે પૂર્વાનો અર્થ ‘પર્વતિથિનો ક્ષય હોય તો’ એમ જ થાય. આ ચર્ચાનો મુખ્ય આધાર ક્ષયે પૂર્વાના પ્રલોપ ઉપર જ હોવાથી તે બાબત અત્ર નીચે પ્રમાણે વિસ્તારથી વિવેચન

આવશ્યક બને છે.

હવે જ્યારે સૂર્યઉદયને નહિ સ્પર્શનારી પર્વ-તિથિ હોય અને તેથી લોક લોકોત્તર બંને રીતિએ તેનો ક્ષય ગણાતો હોય તેવા વખતે તે પર્વ-તિથિનો ક્ષયજ જોઈ હોય તો ક્ષયે પૂર્વા પદ્યાર્ધના આ પહેલા પાદની જરૂરજ નહોતી, અર્થાત્ જેઓ તિથિની સંખ્યામાં ન્યૂનતા માનવાને તૈયાર થાય તેઓને આ પાદની નિષ્પ્રયોજનતા સ્વીકારવીજ પડે. વળી પાદમાં જણાવવામાં આવે છે કે ‘પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા (તિથિર્ગ્રાહ્યા)’ એ પદોનો શાસ્ત્રને અનુસરતી સિધ્ધી બુદ્ધિએ વિચાર કરનારને તો સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે કે-તે ક્ષય પામેલી પર્વતિથિનું સ્થાન પૂરવા માટેજ ‘પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા (તિથિર્ગ્રાહ્યા)’ એ પદો રચવા પડે. એટલે સામુદાયિક એ પદ્યાર્ધનો અર્થ ન્યાયદષ્ટિએ એજ કરવો પડે કે-જ્યારે પણ ટીપણમાં પર્વ-તિથિનો ક્ષય હોવાથી પર્વતિથિ શૂન્યતાને પામે ત્યારે પહેલાંની તિથિનેજ પર્વતિથિપણે કહેવી અગર લેવી.

આ વાતનેજ અનુલક્ષીને શાસ્ત્રકારોએ ‘ક્ષીણ પર્વતિથિની પહેલાં જે અપર્વતિથિની ‘ઉદયને લીધે આખો અહોરાત્ર’ સંજ્ઞા હતી તેનો અભાવ કરીને તે અપર્વતિથિના આખા દિવસને તે ક્ષીણ પર્વતિથિની સંજ્ઞા આપવી’ એમ કહેલું છે.

જેઓ અજ્ઞાન આદિ કોઈપણ કારણથી ‘પૂર્વા તિથિઃ’ એ પદનો અર્થ ‘પૂર્વની તિથિ’માં એવો કરે છે, અગર ‘પૂર્વની તિથિમાં આરાધના કરવી’ એવો અર્થ કરે છે-તેઓ ઉદયના અભાવે આવેલી પર્વતિથિની શૂન્યતાને અને પૂર્વાના તિથિના અધિકારને સમજતા નથી એમ માનવું જોઈએ, અગર સમજ્યા છતાં કોઈ અગત્ય કારણથી ખીજી રીતે યોદ્ધે છે એમ ગણાવું જોઈએ.

ક્ષયે પૂર્વા ના પાઠથી જ્યારે ઉદયના અભાવથી ક્ષીણ થયેલી પર્વતિથિને પણ પર્વતિથિની સંજ્ઞા આપીને ઉભી રાખવી એજ વાત શાસ્ત્રકારોને ઈષ્ટ છે, તો પછી તેમ સંસ્કાર કરીને તે ક્ષીણ

પર્વતિથિનેજ ઉભી રાખવા જતાં ‘તે ક્ષીણ પર્વ-
તિથિની પૂર્વવર્તી પણ કદાચ કોઈ અપર્વને બદલે
પર્વતિથિ હોય અને તે’ પૂર્વવર્તી પર્વતિથિજ નષ્ટ
થઈ જતી હોય તો તેમ થવા દેવું એ તો શાસ્ત્રકારોને
કોઈપણ વાતે ઈષ્ટ ન હોય એ તો સહજ છે.

એટલે પર્વાનન્તર પર્વના ક્ષયની વખતે ક્ષયે
પૂર્વાંગે વિધિસંસ્કાર તેવા સ્થળે ફરી પણ પ્રવ-
ર્તાવેલો જ પડે. અને તેથી શ્રી દેવસૂરતપાગચ્છનો
સમગ્ર સંપ્રદાય પર્વાનન્તર પર્વના ક્ષયની વખતે
પૂર્વતર અપર્વતિથિનો ક્ષય કરતો આવ્યો છે અને
કરે છે, તે યુક્તિયુક્તજ છે. કારણ કે એમ કર-
વાથીજ શાસ્ત્રકારોએ ઈષ્ટ માનેલી એવી પર્વસંખ્યા
ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રસંગે પણ નિયત રહે છે.

પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યા કે જે પર્વાનન્તર પર્વ-
તિથિઓ છે. તેના ક્ષયે ચૌદશ-પૂનમ કે ચૌદશ
અમાવાસ્યા એકઠી કરવાનું જે એ વર્ગ પાંચ સાત
વર્ષથી પ્રવર્તાવેલું છે તે ‘યોગ્ય છે’ એમ દર્શા-
વનાર એક પણ વચન હજી સુધી એ વર્ગ તરફથી
આખા વિષયમાં જણાવવામાં આવેલુંજ નથી.

કોઈમનુષ્ય ‘હરી અઞ્ચ’ વાક્ય દેખીને-‘આહિ
સંધી નહિ કરનારે ભૂલ કરી છે.’ એમ કહેવા
તૈયાર થાય. અર્થાત્ અસંધી સંખંધિના અપવાદને
ન સમજી શકે અને એમ ઓલે. તેવી રીતે પ-
તિથિની પર્વસંખ્યા નિયત કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ
કરેલા અપવાદને ન સમજતાં જેઓ એકલા ઉદ-
યને આગળ કરે તેની દશા-સ્થિતિ પણ વિદ્વા-
નોમાં તેવીજ ગણાય.

મુદો-૫ “વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા” અગર “વૃદ્ધૌ
ગ્રાહ્યા તથોત્તરા” એ આજ્ઞા જે પર્વતિથિ જે સૂર્યોદ-
યને સ્પર્શનારી બનીને બીજા સૂર્યોદયવાળા દિવસે સમા-
પ્તિને પામેલી હોય, તે પર્વતિથિની આરાધના તે પર્વ-
તિથિના બીજા સૂર્યોદયવાળા દિવસે નક્કી કરવાને માટે છે,
કે વૃદ્ધા પર્વતિથિના બદલામાં તે વૃદ્ધા પર્વતિથિની પૂર્વ
જે કોઈપણ પહેલી અપર્વતિથિ આવતી હોય તેની વૃદ્ધિ
કરવાને માટે છે ?

સમાલોચના-“વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા” એ
નિયમવાક્ય છે. અને તેથી પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે
પહેલી તિથિનું પર્વતિથિપણાનું નામ ઉઠી જાય છે.

‘વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ એ વાક્ય ત્યારેજ
જરૂરી ગણાય કે-જ્યારે પર્વતિથિની શાસ્ત્રકારોને
અધિકતા ઈષ્ટ ન હોય. જો તિથિને બદલે આરાધ-
નાને અંગેજ આ વાક્ય લેવામાં આવે તો આરા-
ધનાની અધિકતા કોઈ પણ દિવસે શાસ્ત્રકારોએ
અનિષ્ટ ગણી નથી કે જેથી આરાધનાનું એવડા-
પણું થતું નિવારવા માટે આ વાક્ય કહેવું પડે.
આરાધના માટે તો ‘સર્વેસુ કાલપર્વેસુ’ એમ
કહીને હંમેશાં આરાધના કરવાનું શાસ્ત્રકારો ઉચિ-
તપણુંજ માને છે. વળી શ્રીતત્ત્વાર્થભાષ્યકાર શ્રી-
ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ વિગેરે તો ફરજિયાત પર્વ-
તિથિ સિવાયની પડવા આદિ તિથિમાં પણ પૌષધ
વિગેરે આરાધવાનું ફરમાવીને સર્વકાળે પૌષધાદિ
આરાધનાની યોગ્યતાજ માને છે.

ટીપ્પણીની પર્વતિથિની વૃદ્ધિ પ્રમાણેજ આ-
રાધનામાં પણ વૃદ્ધિ માનનારો વર્ગ પણ એવો
કોઈ પણ લેખ જણાવતો નથી કે “અષ્ટમી આદિ
પર્વતિથિએ કરાતાં પૌષધાદિ પર્વકૃત્યો અપર્વતિ-
થિમાં કરે કે અધિકપણે કરે તો અમુક શાસ્ત્રકારો
અમુક પ્રાયશ્ચિત્ત જણાવે છે.”

વસ્તુતઃ ‘વૃદ્ધૌ કાર્યા’ એ વાક્ય આરાધ-
નાની અધિકતાના નિવારણ માટે છેજ નહિ,
પરંતુ પરિસંખ્યાત પર્વતિથિઓની સિદ્ધિ માટેજ
છે. એટલે સ્પષ્ટ કહેવું જોઈએ કે-‘વૃદ્ધૌ’-
એટલે ‘પર્વતિથિની લૌકિક ટીપ્પણમાં વૃદ્ધિ હોય
ત્યારે’ પર્વતિથિનું પરિસંખ્યાન ચલિત થઈ જાય છે.
તેથી તે ચલિત ન થવા દેવા માટે-ઉત્તરની તિથિ
જ પર્વતિથિ પર્વતિથિપણે કરવી કે અહણુ કરવી.

આ કારણથીજ શ્રીહીરસૂરિજી મહારાજ અને
શ્રીસેનસૂરિજી મહારાજ અષ્ટમી-એકાદશી-પૂર્ણિમા
અને અમાવાસ્યા જેવી પરિસંખ્યાન કરવામાં આ-
વેલી પર્વતિથિની ટીપ્પણીની વૃદ્ધિની વખતે બીજા

દિવસની તિથિનેજ ‘પર્વતિથિ કહેવા’ ઔદયિકી ગણીને ચોવીશે કલાક ઉદયને લીધે થતી પર્વતિથિની સંજ્ઞા તે દિવસે કાયમ કરે છે.

એટલે સ્પષ્ટ સમજાય તેવી વાત છે કે-તેઓ-શ્રીએ તેવી પર્વવૃદ્ધિ વખતે પહેલી અષ્ટમી આદિને તો તે પર્વતિથિ તરીકે ઉદયને સ્પર્શનારીજ નહિ ગણી, તો પછી તેને અષ્ટમી તરીકે કહી શકાયજ કેમ ?

અને ન કહેવાય ત્યારે સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી ગણેલી તે બીજા દિવસની અષ્ટમીઆદિથી પહેલાંનો કાળ સપ્તમીઆદિ તરીકેજ મનાય એ તો એક વ્યવહારસિદ્ધ હકીકત છે. અને તેથી તેવા અવસરે સાતમઆદિ અપર્વતિથિનીજ વૃદ્ધિ માનવી, તે પ્રધોષ-પર્વતિથિના નિયમ-આરાધના અને અંધ-કારોનાં વચનને અનુકુલ છે, એમ કહેવાય.

આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે-આ વર્ગ આઠમી પર્વતિથિ (એવી વૃદ્ધિના વખતે) પહેલે દિવસે પણ છે, એમ માનવા તૈયાર થાય છે, અને આઠમ આદિ પર્વતિથિના નામે લીધેલા નિયમો રૂપ આરાધના કરવાનો તો તે દિવસે નિષેધજ કરે છે. અથવા તે દિવસે તે તિથિના નામે લીધેલા નિયમોથી વિરૂદ્ધ વર્તનનું પ્રાર્થશ્રિત માનવા કે કરવા એ વર્ગ તૈયાર થતો નથી.

એટલે કહેવું જોઈએ કે-એ વર્ગને દત્તક લીધાની તો કબુલાત છે. પરંતુ વારસાને માટે હક્કદાર (તે દત્તકને) માનવો નથી, એના જેવું જ એ થાય છે.

પર્વતિથિઓનું પરિસંખ્યાન જ્યારે ઇષ્ટ છે, અને એને અંગે ઉપરોક્ત રીતિએ જો ટીપ્પણમાં આવેલી પર્વાનન્તર પર્વતિથિની વૃદ્ધિ ન મનાય તો પછી વૃદ્ધોં કાર્યાળના પ્રયોગને લીધે થયેલી પૂર્વવર્તિ પર્વતિથિની થવા પામતી વૃદ્ધિ, એ તો મનાયજ કેમ ? અને જો માનવામાં આવે તો તેમ માનનારની ‘અકરૂં કાઢતાં ઉંટ પેઠા’ જેવી સ્થિતિ કેમ ન થાય ? એટલે જેમ એક પર્વની વૃદ્ધિમાં પૂર્વના અપર્વનીજ વૃદ્ધિ કરવી

પડે તેમ પર્વાનન્તર પર્વની ટીપ્પણમાં વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પર્વની પૂર્વવર્તિ પર્વતિથિની પહેલાની અપર્વતિથિનીજ વૃદ્ધિ કરવી પડે. અને તેથીજ શ્રીદેવસૂર તપાગચ્છવાળાઓ પૂર્ણિમા-અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિએ હંમેશાં તેરસની વૃદ્ધિ કરતા હતા, અને એજ કારણથી વિ. સં. ૧૬૬૫માં ‘ઉત્સુત્ર ખંડન’ અન્થકાર ખરતરગચ્છવાળાએ એવી વૃદ્ધિ વખતે પહેલી પૂર્ણિમાએ કે પહેલી અમાસે પખખી ઔદશ કરનાર તપાગચ્છને ઓળંગો આપવો પડ્યો છે. અર્થાત્ તપાગચ્છવાળાઓ પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિએ તેરસનીજ વૃદ્ધિ કરીને જો પહેલી પૂનમ કે પહેલી અમાસે ઔદશ ન કરતા હોત તો ખરતરગચ્છવાળાઓ ‘વૃદ્ધોં પાશ્વિકં ક્રિયતે હંદં કિં ?’ એ ઓલંગોજ ન આપી શકે.

શ્રીતપાગચ્છની એ સામાચારીથી પાંચ સાત વર્ષથી જુદી રીતે વર્તનારો વર્ગ, પર્વાનન્તર પર્વતિથિની વૃદ્ધિની વખતે પૂર્વતર અપર્વતિથિ તેરસ આદિની થતી વૃદ્ધિના બાધક તરીકે એક પણ વાક્ય શાસ્ત્રમાંથી આપી શકેલ નથી.

મુદો ૬-‘તિથિક્ષય’ એટલે ‘તિથિનાશ’ અને ‘તિથિવૃદ્ધિ’ એટલે ‘જે અવયવોવાળી એકજ તિથિ નહિ, પણ એકમ બીજની જેમ એક બીજથી ક્ષિત્ત એવી એ તિથિઓ’ એવો અર્થ થાય કે નહિ ?

સમાલોચના-સૂર્યોદયને નહિ સ્પર્શવાથી કે જે વખત સ્પર્શવાથી તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ થાય છે.

જૈન જ્યોતિષ અને પ્રાચીન જ્યોતિષ પ્રમાણે જે તિથિ જે દહાડે સૂર્યોદયને ન સ્પર્શતી હોય તે તિથિ તે દિવસે ઘણા લોગવાળી હોય કે સમાપ્તિવાળી હોય તો પણ તે ક્ષીણ થયેલીજ ગણાતી હતી, અને વર્તમાન પંચાંગોમાં પણ તેમજ ગણાય છે. પરંતુ પ્રાચીન જ્યોતિષ કે જૈન જ્યોતિષમાં તિથિનું પ્રમાણ એક સરખું ૬૩ અંશ હોવાથી કોઈ દિવસ પણ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ થતીજ ન હતી, પરંતુ વર્તમાન લૌકિક ટીપ્પણમાં તિથિની વૃદ્ધિ થાય છે.

વર્તમાન ટીપ્પણામાંજ થતી એ તિથિવૃદ્ધિ એ સૂર્યોદયને સ્પર્શવાને લીધેજ થાય છે. સૂર્યોદયના સ્પર્શના આધારે ગણાતી તિથિ પણ તે દિવસના ચોવીશ કલાક નિયત થવાથી તે વૃદ્ધિ પામેલી તિથિને એ દિવસની એ તિથિઓજ માનવી પડે, અને તેથી ભિન્ન માનવીજ પડે. કદાચ તિથિઓની સંખ્યા ‘પંદર’ નિયત હોવાથી નામ માત્રની અપેક્ષાએ અવયવ મનાય તો પણ અયોગ્ય કહેવાય નહિ.

મુદ્દો ૭—માસવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિને અંગે આરાધનાના નિયમમાં સમાનતા છે કે નહિ ?

સમાલોચના—તિથિને માટે ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યાઃ, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોચ્ચરા’ એવા વિધિ અને નિયમનાં વાક્યો છે, તેવાં વાક્યો માસને અંગે શાસ્ત્રકારે કોઈ સ્થળે કહ્યાં નથી. તેમજ માસઅનુષ્ઠાન તિથિની માફક પરિસંખ્યાત નથી.

તિથિનું પ્રકરણ શરૂ કરીને શાસ્ત્રકારોએ ક્ષયે પૂર્વાં વિગેરે કહ્યું છે, માટે તે નિયમ તિથિનેજ લાગુ કરી શકાય. માસને માટે તો જો તેને મહિનાના નામે નિયમો લીધેલા હોય તો તે જનને મહિના પાળવાજ પડે. જેમકે ચોમાસી, છમાસી અને વાર્ષિક તપમાં અધિક મહિનામાં તપસ્થા કરવીજ પડે છે. વધેલા મહિનામાં ‘સ્વીકૃત’ નિયમ ન પાળે તો તુટયોજ ગણાય, પણ લીધેલ નિયમ અધિક તિથિમાં ન પાળે તો તૂટતો નથી.

સંવત્સરી પર્વ એ મહિનારૂપ નથી પણ મહિનામાંની તિથિરૂપ છે.

મુદ્દો ૮—વૃદ્ધિના પ્રથમ માસને તથા પ્રથમ તિથિને નપુંસક કહેવાય કે નહિ ?

સમાલોચના—વૃદ્ધિના પ્રથમ માસ કે પ્રથમ તિથિનું સર્વથાજ નપુંસકપણું નથી.

જે તિથિ વૃદ્ધિ પામેલી હોય તે તિથિ તેની અપેક્ષાએ નપુંસક ગણવા છતાં અન્યની અપેક્ષાએ નપુંસક ન ગણાય. જો અન્યની અપેક્ષાએ

પણ નપુંસક ગણીએ તો દિવસના નિયમો પણ તેમાં કરવા જોઈએ નહિ. જેમ વધેલો શ્રાવણ કે ભાદ્રપદ માસ સંવત્સરીની અપેક્ષાએ નપુંસક હોય છતાં તેમાં પૂરૂખી વિગેરે પર્વતિથિઓ નપુંસક ગણાતી નથી.

કલ્યાણકતિથિઓને અંગે અધિક મહિનો આપોય નપુંસક છતાં કલ્યાણકપર્વ કરતાં પણ અધિક એવું પાક્ષિકાદિ તિથિનું કાર્ય તે મહિનામાં કરાય છે.

મુદ્દો ૯—જે નપુંસક તિથિ પોતાનું ફલ (નિપળવવાને) નિપળવી શકવાને પણ અસમર્થ હોય, તે અન્યના તેથી પણ વધારે સમર્થ ફલને નીપળવી શકે કે નહિ ?

સમાલોચના—પોતાને માટે અસમર્થ પણ બીજાને અંગે વધારે ફળ નીપળવી શકે.

પુત્રોત્પાદનની અપેક્ષાએ અસમર્થ ગણાતા નપુંસકો પણ યુદ્ધ વિગેરેમાં ઇતર પુરૂષોથી પણ અસાધ્ય એવાં કાર્યો કરી શકે છે, તેમ વૃદ્ધિ તિથિ પોતાને માટે અસમર્થ હોય તેટલા માત્રથી બીજાને માટે પણ અસમર્થજ હોય એમ કહી શકાય નહિ. જો એમ ન લઈએ તો લૌકિક ટીપ્પણ પ્રમાણે અમાસ આદિની વૃદ્ધિ વખતે આરાધનામાં પણ એ અમાસ આદિ માનનાર વર્ગને પર્યુષણમાં ‘ટીપ્પણાનુસાર એ અમાસ હોય અને લા. સુ. બીજ કે ત્રીજનો ક્ષય હોય તો’ તે વર્ગ તરફથી કહેવાતી પહેલી ‘નપુંસક’ અમાસે શું કલ્પધર જેવું અસમર્થ કાર્ય નહિ થાય ? નથી થતું ? અર્થાત્ થાયજ છે.

મુદ્દો ૧૦—પક્ષના (પંદર) ૧૫ રાત્રિ-દિવસ અને અતુર્માંસ તથા વર્ષના અતુર્કમે ૧૨૦ અને ૩૬૦ રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે, તે તથા પર્યુષણને અંગે વીસ રાત્રિ સહિત માસ અને સીતેર રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે, તે વારની અપેક્ષાએ ગણાય છે કે તિથિ અને માસની અપેક્ષાએ ગણાય છે ?

સમાલોચના—દિવસ, રાત્રિ, પક્ષ, અતુર્માંસ અને વર્ષના રાત્રિ-દિવસોનો વ્યવહાર કર્મમાસની અપેક્ષાએ છે.

માસ અને તિથિના નામોની અપેક્ષાએ ૫૬-
ખીના ૧૫, ચતુર્માસીના ૧૨૦ અને વર્ષના ૩૬૦
દિવસો બોલાય છે.

મુદ્દો ૧૧-દિનગણનામાં જેમ એક ઉદયતિથિનો એક
રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે, તેમ એક ક્ષીણ તિથિનો પણ
એક રાત્રિ-દિવસ અને એક વૃદ્ધા તિથિનો પણ એક
રાત્રિ-દિવસ ગણાય છે કે નહિ ?

સમાલોચના-કર્મમાસની અપેક્ષાએ ગણ-
ત્રીમાં નિરંશપણું હોય છે અને તેથી વૃદ્ધિહાનિ
ગણાતી નથી.

તિથિનાં નામોની અપેક્ષાએ તે ગણત્રી છે.
કેમકે વ્યવહારનું અંગ કર્મમાસ છે અને કર્મવર્ષ
છે. અને તેના દિવસો અનુક્રમે ૩૦ અને ૩૬૦
નિરંશ હોવાથી ૩૦ અને ૩૬૦ ગણાય તેમજ
પક્ષના પણ ૧૫ ગણાય. માસમાં તિથિનો ક્ષય
હોય ત્યારે પણ ૩૦ અને વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પણ
૩૦ અહોરાત્ર કોઈ દિવસ મળેજ નહિ.

મુદ્દો ૧૨-ખીજ-પાંચમ-આઠમ-અગીયારસ-ચૌદશ-
અમાસ-ભાદરવા સુદિ ૪ અને કલ્યાણકતિથિઓ પૈકી
જે કોઈ પણ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય, તેને માટે બે ખીજ
આદિ મનાય, લખાય તો તેથી વિરાધનાને પાત્ર થવાય
કે તેમ માનવા આદિને બદલે તે વૃદ્ધા તિથિની પહેલાં
જે પહેલી અપર્વતિથિ હોય તેને બે એકમ આદિ રૂપે
મનાય, લખાય અને બોલાય તો મૃધાવાદ આદિ દોષોના
પાત્ર બનાય ?

સમાલોચના-પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં આઠમ
વિગેરે નહિ બોલનાર કે બે આઠમ વિગેરે બોલ-
વાર શાસ્ત્રાજ્ઞાનો લોપક ગણાય.

‘વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ એ વાક્ય પર્વતિથિની
શ્રંખલાનું નિયામક હોવાથી બે આઠમ વિગેરે ‘પ્રાય-
શ્ચિત્તાદિ વિધિમાં’ બોલનાર વર્ગ શાસ્ત્ર અને પરં-
પ્રણો વિરાધક થાય. જ્યારે વ્યવહારની સત્યતા
હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ સ્થાપેલા વ્યવહારની અપે-
ક્ષાએ-વૃદ્ધિ પામેલી પર્વતિથિની પહેલાંની અપર્વ-
તિથિને બેવડી બોલવાવાળાજ સાચા અને આરાધક

ગણાય. ભમરામાં ઘોળો વિગેરે રંગ હોવાને લઈ-
નેજ ભમરાને ઘોળો કહેવા લાગે તે શાસ્ત્ર અને
લૌકિક એમ બંને રીતિએ જૂઠાજ ઠરે, અને
વિરાધકજ ગણાય. ’

મુદ્દો ૧૩-જે પર્વતિથિનો ક્ષય થયો હોય, તે પર્વ-
તિથિની પૂર્વની તિથિ અપર્વતિથિ હોય તો તે અપર્વ-
તિથિના એક જ દિવસ ગૌણ-મુખ્ય રીતિએ બંને ય
તિથિઓનો વ્યપદેશ થઈ શકે કે નહિ ?

સમાલોચના-યવાંકુરન્યાયે અપર્વને દિવસે
પણ આખો દિવસ ક્ષીણ એવી પર્વતિથિનોજ
વ્યપદેશ થાય.

પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં શાસ્ત્રકારોએ પર્વતિથિના
ક્ષયની વખતે પૂર્વની અપર્વતિથિની સંજ્ઞાનો નિષેધ
કર્યો છે, અને તે દિવસે પર્વતિથિની સંજ્ઞાથીજ
વ્યવહાર કરવાનો કહ્યો છે, માટે અપર્વતિથિનો
વ્યપદેશ કરનાર અને મિશ્ર પર્વતિથિ કહેનાર વર્ગ
શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધજ ગણાય. વળી ઘઉંના અંકુરો
બે કોઈ હવાનો અંકુરો કે પાણીનો અંકુરો કહે
તો તે જેટલો સાચો ગણાય તેટલો ગૌણપણાના
વ્યપદેશને કરનારો સાચો ગણાય. અર્થાત્ પૃથ્વી
આદિક કારણો છતાં પણ અંકુરનો વ્યપદેશ મુખ્ય
ગોધૂમાદિકથીજ કરાય છે. અને તે ગોધૂમાંકૂરાદિ
કહેવાય છે, તેવી રીતે પર્વતિથિની ક્ષય વખતે પૂર્વ
અપર્વતિથિમાં મુખ્યતા હોવાથી તે આખા દિવસને
પર્વતિથિ તરીકેજ વ્યવહાર કરાય.

મુદ્દો ૧૪-જે પર્વતિથિનો ક્ષય થયો હોય તે પર્વ-
તિથિની પૂર્વની તિથિ પણ બે પર્વતિથિ હોય તો પૂર્વની
તે પર્વતિથિના દિવસે બંને ય પર્વતિથિઓના આરાધક
બની શકાય કે નહિ, તેમ જ એક દિવસે બે કે બેથી વધુ
પર્વોનો યોગ થઈ જતો હોય તો તે સર્વ પર્વોના તે એક જ
દિવસે આરાધક બની શકાય કે નહિ ?

સમાલોચના-પરિસંખ્યાત પર્વતિથિઓમાં
એક દિવસે બે પર્વતિથિ મનાયજ નહિ, અષ્ટમી,
ચતુર્દશી, આદિ પર્વતિથિઓ અહોરાત્રથી નિયત
હોવાને લીધે બે પર્વતિથિ એકી દિવસે બોલાય

પણ નહિ, તેમજ આરાધાય પણ નહિ.

મુદો ૧૫-ચોમાસી તપમાં પાક્ષિકના તપનો અને ચોમાસી પ્રતિક્રમણમાં પાક્ષિક પ્રતિક્રમણનો સમાવેશ થાય કે નહિ ?

સમાલોચના-પકૂખી ચોમાસી અને સંવત્સરી એ ત્રણ પ્રતિક્રમણમાં દેવસિક પ્રતિક્રમણ જુદું કરવું પડે છે, તેમજ દિવસ સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્તનો કાઉત્સગ્ગ પણ જુદો કરવોજ પડે છે, માટે એક બીજાના તપ કે પ્રતિક્રમણનો એક બીજામાં સમાવેશ થાય નહિ.

જો ચોમાસી પ્રતિક્રમણમાં પાક્ષિક પ્રતિક્રમણનો સમાવેશ કરવો ઇષ્ટ હોય તો પછી પકૂખી ચોમાસી અને સંવત્સરીને દહાડે આઘંતમાં જે દેવસી પ્રતિક્રમણ કરવું પડે છે તે કરવુંજ ન પડત. તેમજ પકૂખી, ચોમાસી અને સંવત્સરીને દહાડે તે તે દિવસના પ્રાયશ્ચિત્તના અનુક્રમે જે ૧૨-૨૦ અને ૪૦ લોગસ્સના કાઉત્સગ્ગ કરવામાં આવે છે. તદ્-પરાંત તે તે દિવસે તે તે દિવસ સંબંધીના પ્રાયશ્ચિત્તનો પણ કાઉત્સગ્ગ જુદો કરવોજ પડે છે, એટલે એક બીજાના તપનો પણ એક બીજામાં સમાવેશ કરવો તે સપ્રમાણ ગણાયજ નહિ. કેટલાક પૂર્વાચાર્યોની માન્યતા તો પકૂખી પણ પહેલાં પૂર્ણિમાની હતી, એ શાસ્ત્રલેખોથી સ્પષ્ટ છે.

મુદો ૧૬-પહેલી પુનમે કે અમાસે ચતુર્દશીના આરોપ દ્વારા પાક્ષિક કે ચોમાસી માનવામાં આવે તો અનુક્રમે ૧૫ અને ૧૨૦ રાત્રિ-દિવસનું ઉલ્લંઘન, તથા ભાદરવા સુદિ પહેલી પાંચમે આરોપદ્વારા ભા. સુ. ૪ માની સંવત્સરી કરવામાં આવે તો ૩૬૦ રાત્રિ-દિવસનું ઉલ્લંઘન થાય કે નહિ ?

સમાલોચના-તેરશ માનીને ચોમાસી કરે અને ત્રીજ માનીને સંવત્સરી કરે તેવા નવા વર્ગને તે તે દિનસંખ્યાનું ઉલ્લંઘન થાય અને તેથી અનંતાનુબંધી અને મિથ્યાત્વમાં જાય.

ટીપ્પણીની પહેલી પૂનમ, અમાસ કે પાંચમની પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં તે તે નામે સંજ્ઞાજ

નહિ રહેતાં અનુક્રમે ચૌદશ અને ચોથનીજ સંજ્ઞા હોવાથી તે તે સંખ્યાપ્રમાણ રાત્રિ-દિવસનું ઉલ્લંઘન થતું નથી; પરંતુ ચોમાસી ચૌદશના ક્ષયની વખતે ઉદયવાળી તેરશ ગણીને જેઓ તે તેરશમાંજ ચોમાસી ચૌદશ માનનાર છે, તેને તે ૫૦ અને ૭૦ દિવસની 'શ્રી સંવત્સરી'ને અંગે આગળ પાછળની 'મર્યાદાનું' ઉલ્લંઘન થાય છે; અને પકૂખી ૧૬મા દિવસે તેમજ ચોમાસી ૧૨૧મા દિવસે થવાથી પકૂખી અને ચોમાસીની મર્યાદાનું પણ ઉલ્લંઘન થાય છે.

એવીજ રીતે ભાદ્રપદ સુદિ ચોથના ક્ષયે સૂર્યોદયવાળી ત્રીજ માનીને તે ત્રીજને દિવસે ચોથ સંવત્સરી કરનાર વર્ગને આગામી સંવત્સરીએ પણ ૩૬૧ દિવસજ થતા હોવાથી મિથ્યાત્વાદિક દોષોમાં જવુંજ પડે છે.

મુદો ૧૭-આરાધનાને અંગે, ક્ષયના પ્રસંગે ક્ષીણ-તિથિના ભોગવટાની સમાપ્તિ પૂર્વની તિથિના દિવસે હોય છે, અને વૃદ્ધિના પ્રસંગે વૃદ્ધા તિથિના ભોગવટાની સમાપ્તિ ઉત્તરા તિથિના દિવસે હોય છે-એ જ એક હેતુથી “ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા (તિથિઃ કાર્ત્ત્ત્વા) વૃદ્ધૌ ગ્રાહ્યા (કાર્યા) તથોત્તરા” એવા કથન દ્વારા ક્ષયના પ્રસંગે પૂર્વા તિથિ અને વૃદ્ધિના પ્રસંગે ઉત્તરા તિથિ ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા કરાઈ છે કે તેવી આજ્ઞા કરવામાં ભોગવટાની સમાપ્તિ સિવાયનો કોઈ હેતુ રહેલો છે ?

સમાલોચના-ક્ષયમાં પૂર્વતિથિ અને વૃદ્ધિ પ્રસંગે ઉત્તરાતિથિ લેવામાં ભોગ કે સમાપ્તિનો હેતુજ નથી.

ક્ષયે પૂર્વાન્તાં એ વાક્યો તિથિભોગ અને સમાપ્તિને અંગે નથી, પરંતુ અપર્વના સૂર્યોદયને પર્વનો સૂર્યોદય ગણવા અને વૃદ્ધિના પહેલા સૂર્યોદયને નહિ ગણવા માટે છે. જો એમ લેવામાં ન આવે અને ભોગવટાની કે સમાપ્તિની વાત લેવામાં આવે તો નવમી-પ્રતિપદ વિગેરેનો ક્ષય હોય ત્યારે અષ્ટમી અને પૂર્ણિમાને (ચૌદશના ક્ષયે એ વર્ગ અલ્પ ભોગવાળી તેરશની સમાપ્તિ લેવામાં નહિ લેતો હોવાથી તેરશને સમાપ્તિ

વગરની ગણી લે છે તેમ) અલ્પલોગ અને સમા-
પ્તિ વગરના ગણીને પર્વતિથિનો બાધ કરવો પડે
એટલે કે નવમીના ક્ષયે અષ્ટમીને અને પડવાના
ક્ષયે પૂર્ણિમાને એ વર્ગથી માની શકાયજ નહિ.
તેમજ જો એ ક્ષયે પૂર્વાં વાક્યો લોગવટા અને
સમાપ્તિને લીધે હોય તો એ વર્ગને જો પર્વતિથિઓ
પ્રથમ દિવસે અધિક લોગવાળી હોય તો તે દિવસે
તે પર્વતિથિઓજ આખો દિવસ માનવી પડે.

મુદો ૧૮—કલ્યાણકતિથિઓ એ પર્વતિથિઓ ગણાય
કે નહિ ?

સમાલોચના—કલ્યાણકતિથિઓ એ ફર-
જીયાત પર્વતિથિઓ નથી.

અષ્ટમી આદિ તિથિઓ ફરજીયાત પર્વતિ-
થિઓ છે, અને તે મુખ્યતાએ પૌષધ આદિકથી
આરાધ્ય છે. કલ્યાણકતિથિઓ મરજીયાત છે,
અને તે મુખ્યતાએ તપાદિકથી આરાધ્ય છે. એક
દિવસે ઘણું કલ્યાણકો હોય છે પણ એકી દિવસે
ઘણી પર્વતિથિઓ હોતી નથી. વળી કલ્યાણકોમાં
ત્રણ—ચાર તિથિ સુધીજ પાછળ હઠવાનું પારંપરિક
વિધાન પણ છે.

મુદો ૧૯—ઉદય, ક્ષય અને વૃદ્ધિ સંબંધીના જે નિયમો
ચતુર્થર્થી, પંચર્થી અને ષષ્ઠર્થીને લાગુ થાય, તે જ નિયમો
અન્ય સર્વ પર્વતિથિઓને પણ લાગુ થાય કે નહિ ?

સમાલોચના—ઉદયાદિકના નિયમો ફરજી-
યાત પર્વતિથિ સિવાયની પર્વતિથિઓને ત્રણ કે
ચાર વખત લાગુ પડે.

પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં પર્વતિથિના ક્ષય વખતે
પૂર્વની અપર્વતિથિની સંજ્ઞાનો અભાવ કરીને આખા
દિવસ માટે શાસ્ત્રકારોએ તે ક્ષીણ પર્વતિથિનીજ
સંજ્ઞા કાયમ કરી છે, તેવી રીતે કલ્યાણકોને માટે
સ્પષ્ટ લેખ હોય તો તે બહાર કરવો જોઈએ.
એવો કોઈ પણ જણાવ્યા વિનાનો સર્વ પર્વતિ-
થિઓને માટેનો આ બહાર કરાતો મુદો માત્ર
સાચી વાતને ગુંચવવા માટે ગણાય.

મુદો ૨૦—પૂર્ણિમા અને કલ્યાણકતિથિઓ, એ બેમાં
અવિશેષતા છે કે વિશેષતા છે ?

સમાલોચના—પૂર્ણિમા એ ફરજીયાત ચતુ-
ર્થર્થી માંહેની પર્વતિથિ છે, અને કલ્યાણક ફરજી-
યાત પર્વતિથિમાં નથી.

મુદો ૨૧—બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગીયારસ અને
ચૌદશે પરભવના આયુષ્યનો બંધ પડવાની જોડલી અને
જેવી સંભવિત(તા) છે, તેટલી અને તેવી સંભવિતતા
પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા કે અન્ય કલ્યાણકતિથિઓ આદિએ
ખરી કે નહિ ?

સમાલોચના—પર્વતિથિએ આયુષ્યના બં-
ધનો નિયમ જૈન જ્યોતિષના પ્રચાર વખતે ગણાયો
હોય તે પ્રાયિક છે અને તે મૂળશાસ્ત્રોમાં ઉલ્લે-
ખિત નથી.

પરભવનું આયુષ્ય બાંધવા સંબંધી ફરમાન
કરનાર જ્ઞાની પુરૂષોની વખતે કોઈ પણ તિથિનીજ
વૃદ્ધિ થતી નહોતી તો પર્વતિથિની વૃદ્ધિ તો થાયજ
કયાંથી ? હોયજ કયાંથી ? અને જો એમ હોય
તો પછી આયુષ્યને જોડાને સાચા વિષયને મરડી
નાંખનારા આવા મુદાથી કાયદો પણ શું ?

બીજ વિગેરે પાંચ પર્વતિથિએ પ્રથમ તો આ-
યુષ્યબંધ પ્રાયિક છે. તે પાંચ પર્વતિથિઓ સિવાય
આયુષ્યબંધ નથી એવું એક પણ શાસ્ત્રવચન નથી.
વળી આગમોક્ત વચન તો અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પૂ-
ર્ણિમા અને અમાવાસ્યા માટેજ છે, અને ફર-
જીયાત આરાધના પણ તેનીજ છે. તે ચારે તિ-
થિઓ ફરજીયાત આરાધ્ય હોવાથીજ તેનાં ફળને
જણાવવાની જરૂર ન પડી. બીજ વિગેરે તિથિઓ
આરાધનામાં વિવાદસ્થાન હોવાથી તેના ફળને
જણાવવાની શાસ્ત્રકારોને ફરજ પડી છે.

શ્રાદ્ધવિધિ વિગેરેમાં સ્પષ્ટ શબ્દોથી પૂર્ણિમા
અને અમાવાસ્યાને પણ તે તિથિઓની સાથેજ
પર્વમાં જોડેલી છે. અને પૂર્ણિમા વિગેરેમાં આરા-
ધના ન કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત જણાવ્યું છે. તેવું બીજ
વિગેરે તિથિઓમાં આરાધના ન કરાય તો પ્રાય-
શ્ચિત્ત છેજ નહિ.

મુદો ૨૨-તિથિદિન, માસ અને વર્ષ આદિના નિર્ણયને માટે, જૈન ટિપ્પનક વ્યવચિન્ન થવાના કારણે સંકટો વર્ષો થયાં લૌકિક પંચાંગ જ મનાય છે અને તે માટે હાલ પણ આપણે લૌકિક પંચાંગ જ માનવું જોઈએ, એવું ફરમાન છે કે નહિ ?

મુદો ૨૩-અમુક દિવસે અમુક તિથિ ઉદયતિથિ, ક્ષયતિથિ કે વૃદ્ધાતિથિ છે; એ વિગેરેના નિર્ણયને માટે હાલ શ્રી જૈન શાસનમાં 'ચંડાંશુચંદ્ર' નામનું લૌકિક પંચાંગ જ આધારભૂત મનાય છે કે નહિ ?

સમાલોચના-તિથિના નિર્ણય માટે સંસ્કાર-પૂર્વક જ 'ચંડાંશુચંદ્ર' આજે મનાય છે.

તિથિઓ આદિ માનવા પૂર્વક પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે સંસ્કાર કરીને ટિપ્પણાની ક્ષીણ અને વૃદ્ધિ તિથિને સંજ્ઞા આપીને નક્કી કરવા માટે ૬૦-૭૦ વર્ષથી 'ચંડાંશુચંદ્ર' મનાય છે, તે પહેલાંના પૂર્વકાળમાં બીજાં જ લૌકિક પંચાંગ એ માટે મનાતાં હતાં. જ્યોતિષ ગણિત પ્રમાણે જ ને પર્વતિથિ માનવાની હોત તો 'ઉદયમિ જા તિદિ' 'ક્ષયે પૂર્વાં' 'વૃદ્ધૌ ...તથોત્તરાર્' વિગેરે નિયમો શાસ્ત્રકારોએ કરવા પડતજ નહિં. લૌકિક પણ તથાવિધ યોગે સખ્ત-મીને અદ્રમી તરીકે અને દશમીને એકાદશી તરીકે કહે છે અને આરાધે છે ! જેમકે:-

રોહિણીને મધ્યરાત્રીયોગ હોય તો બીજે દિવસે ઉદયયુક્ત અષ્ટમી હોવા છતાં પણ સાત-મના દિવસે અષ્ટમી કહે છે અને આરાધે છે.

મુદો ૨૪-પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા કરતાં ચતુર્દશી, અને ભાદરવા સુદ ૫ ના કરતાં ભા. સુ. ૪ એ પ્રધાન પર્વતિથિ છે કે નહિ ?

સમાલોચના-ચતુર્દશી અને ચોથ સ્વસ્થાને અધિક છતાં પૂર્ણિમા વિગેરેના આધને સહન કરી શકે નહિ.

'ફરજ્યાત તિથિઓમાં પ્રધાન અપ્રધાનપણું શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલું છે,' એ પ્રમાણે લેખ દેખાડ્યા સિવાય આ મુદો બ્યર્થ છે. ફરજ્યાત

દરેક તિથિઓમાં પ્રધાનપણું છે. ચૌદશ અને પૂર્ણિમા આદિ ફરજ્યાત તિથિઓના પણ અનુક્રમે ક્ષય વખતે એ વર્ગ લોગ અને સમાપ્તિના બાને પૂર્વતિથિમાં તે તિથિને એક વખત આરાધે છે અને એક વખત આરાધતો નથી. અર્થાત્ ચૌદશના ક્ષયે ઉદયયુક્ત તેરશ ઉભી રાખીને તે વર્ગ તે તેરશમાં ચૌદશ આરાધી લેવાનું કહે છે. અને પૂર્ણિમાના ક્ષય વખતે 'એ ન્યાયે ચૌદશ ઉભી રાખીને ચૌદશે તે ક્ષીણ પૂર્ણિમા આરાધવાને બદલે ઉદયયુક્ત ચૌદશમાં ચૌદશજ આરાધે છે. પૂર્ણિમાનું તો એ વખતે આરાધનજ કરતા નથી.'

એ રીતે ટીપ્પણાની ભા. સુ. ૪ ના ક્ષયે પણ એ વર્ગ ઉદયયુક્ત ત્રીજમાં ચોથ માને છે અને કરે છે. છતાં ભા. સુ. ૫ ના ક્ષયે તો ઉદયયુક્ત ભા. સુ. ૪ નુંજ તે દિવસે આરાધન કરે છે ? પાંચમના આરાધનને તો અંજલીજ આપે છે.

પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા કરતાં ચતુર્દશીનું અને ભા. સુ. ૫ કરતાં ભા. સુ. ૪ નું એ રીતે મનસ્વીપણેજ પ્રધાનપણું કહેનાર એ વર્ગ પૂનમ, અમાવાસ્યા અને ભા. સુ. ૫ ના ક્ષયે એવી ફરજ્યાત તિથિનો અને તેના આરાધનનો એવા વખતે જે ક્ષય કરી નાખે છે તે ન કરે, અને તેની માન્યતા અનુસારની ક્ષય વખતે લોગ અને સમાપ્તિવાળીજ તિથિ માનવાની વાતને અનુસરે તો સ્પષ્ટ છે, કે-એ વર્ગને ઉદયયુક્ત ચૌદશને દિવસેજ પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાને તથા ભા. સુ. ૪ ના દિવસેજ ભા. સુ. ૫ માનવી અને કરવી પડે. અને એમ થાય એટલે એ વર્ગને ચૌદશ અને ચોથ રૂપ કહેવાતી પ્રધાન તિથિઓ પૂર્વદિને કરવી પડે. અને એમ થાય એટલે એ વર્ગને તિથિઓને માટે પ્રધાન અપ્રધાનપણાની વાત સ્વયં પડતી મૂકીને આરાધકપણામાં આવીજ જવું પડે.

મુદો ૨૫-કાર્તિક પૂર્ણિમાના ક્ષયે કાર્તિક પૂર્ણિમાની યાત્રા ચતુર્દશીના ઉદયવાળા દિવસે થાય કે અન્ય કોઈ પણ દિવસે થાય ?

સમાલોચના—કાર્તિકી પૂર્ણિમાની યાત્રા ટી-પ્પણની પૂર્ણિમાના ક્ષયે તેરશે ચૌદશ કરીને તેને ખીજે દિવસે કરવાની શાસ્ત્રાજ્ઞા છે.

આણસૂરગચ્છ, કે જે તપાગચ્છની ચાલતી પરંપરાથી જુદો પડી પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિએ પડવાની વૃદ્ધિ માનવા લાગ્યો હતો, તે પણ ટીપ્પણની તે પૂર્ણિમાના ક્ષયે તે તેરશનો ક્ષયજ માનનાર હતો, એટલે જૈનશાસનને માનનાર કોઈ પણ મનુષ્ય પૂર્ણિમાના ક્ષયે ચૌદશ—પૂનમ ભેળાં તે આ વર્ગની જેમ માનતોજ નહોતો. વર્તમાનમાં પણ શાસનવર્તિ સમગ્ર લોકો ટીપ્પણની પૂર્ણિમાના ક્ષયે પ્રાચશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં તેરશનો ક્ષય માનતા હોવાથી તેમને તો તે ક્ષીણ પણ પૂર્ણિમા અખંડ રહે છે. અને તેથી તેમને ‘કયે દિવસે યાત્રા થાય અને કયે દિવસે યાત્રા ન થાય ?’ એમ એ વર્ગની માફક વિચારવાનું રહેતુંજ નથી. ‘યાત્રા’ એ ચોમાસી પછીનું કર્તવ્ય હોય તો તેની પૂર્ણિમાના દિવસની નિયતતા રહે અને ચૌદશના દિવસે ન જ થાય. અને તેમ ન હોય તો પણ ચૌદશે યાત્રા કરનારને પીકેટીંગ કરીને કોણ રોકવા બેસે છે ?

જે કે આ મુદ્દાને ચાલુ ચર્ચા સાથે કોઈ પણ જાતનો સંબંધ છે જ નહિ, છતાં અહિં એ વર્ગે લખ્યો છે માટે સમાલોચના કરી છે.

ઉપસંહાર

૧. એ વર્ગ સં. ૧૯૯૧ સુધી ટીપ્પણમાં આ-

શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છમાં કઈ સદીઓની પરંપરાથી પંચાંગમાં આવતી પર્વતિથિ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિના હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ થતી હતી અને થાય છે તેનાથી વિરુદ્ધ થયેલા વર્ગે આપેલા શાસ્ત્રપાઠોની સમાલોચના.

ચંદાંશુચંદ્ર નામના લૌકિક પંચાંગમાં પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ આવે છે, ત્યારે શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છસંઘ પૂર્વ કે પૂર્વતરની અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતો આવ્યો છે અને કરે

વતી પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિની વખતે જૈનશાસ્ત્ર અને પરંપરાને આધારે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ માનનારો, કહેનારો અને આરાધનારો હતો. અને પછી એ વર્ગ ટીપ્પણ પ્રમાણેજ પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિને કહેનારો, માનનારો અને આચરનારો થયો છે.

૨. હવે જ્યારે તેઓને એમજ ઈષ્ટ છે તો પછી તે વગ પોતાના ઇશ્યુઓ-મુદ્દાઓમાં ‘શાસ્ત્રકારો પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરીને પર્વતિથિ કહેવાનું અને માનવાનું કહે છે કે કેમ ? અને કહે છે તો તે સાચું છે કે કેમ ?’ એ બાબતના ખુલાસા કરવા જોઈતા હતા, પરંતુ એ વર્ગના આ રપ ઇશ્યુ-મુદ્દામાંથી એક પણ ઇશ્યુ એ વાતને સીધી રીતે સ્પર્શનારોજ નથી.

૩. એ વર્ગે આપેલા આ રપ ઇશ્યુ-મુદ્દાઓને પણ અતુક્રૂણ ન હોઈને ચાલુ વિવાદ જે ‘પર્વતિથિની ટીપ્પણમાં આવતી હાનિ-વૃદ્ધિને અંગે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરીને પર્વતિથિની સંજ્ઞા અને માન્યતા કરવી યોગ્ય નથી’ એ બાબત સાબીત થાય તેવા પુરાવા આપ્યા જ નથી ?

૪. એટલે એ સર્વે પુરાવાઓ મૂળ મુદ્દાને અડક્યા સિવાયજ ચાલ્યા છે એમ માનવું જોઈએ.

આનન્દસાગર સહી. દ. પોતે

તા. ૫-૧-૪૩.

છે તેનાથી એ વર્ગ વિ. સં. ૧૯૯૧ પછી જુદો પડ્યો છે અને તે વર્ગ—

(૧) ટીપ્પણમાં આવતા પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે એક અપર્વતિથિને દિવસે

કે એક પર્વતિથિને દિવસે એ તિથિ કે એ પર્વ-
તિથિ માનવા અને આરાધવાનું કહેવા માનવા
લાગ્યો છે, તેમજ

(૨) વૃદ્ધિની વખતે શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલો
'પર્વાનન્તર પર્વોને અનન્તરપણે રાખવાનો
ક્ષયે પૂર્વાને નિયમ નહિ માનતાં' એ વર્ગ
હવેથી અનુષ્ઠાન વિશેષે છૂટું કરવાના સ્થાન રૂપ એ
પર્વતિથિના નિરન્તરપણાને માનવાની ના પાડે છે.
આમ છતાં પોતાના તેવા પણ મન્તવ્યને સાબીત
કરવા માટે તે વર્ગે પોતાના પચીસ મુદ્દાઓના
આ પુરાવાઓમાં શાસ્ત્રના જે પાઠો આપ્યા છે તે
પાઠોમાંનો એક પણ પાઠ તે બેમાંથી એક પણ
વસ્તુને સાબીત કરતો નથી.

આ વસ્તુ સવિસ્તર જણાવવા માટે એ વર્ગે
આપેલા ચર્ચાગ્રન્થોનાજ પણ કહેવાતા આ પૂ-
રાવા ઉપર સ્વતંત્ર દષ્ટિપાત કરવાની જરૂર ઘણી
છે. અને તેથી તે વર્ગના આપેલા પૂરાવાઓમાંના
નંબરવાર પાઠો અને તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે મુજબ
અનુક્રમસર આપાય છે—

એ વર્ગના પૂરાવાના પાઠ-૧

તિથિશ્ચ પ્રાતઃ પ્રત્યાખ્યાનવેલાયાં ચઃ સ્યાત્ સ
પ્રમાણં સૂર્યોદયાનુસારેણૈવ લોકેઽપિ દિવસાદિ-
વ્યવહારાત્ । આહુરપિ—

ચાઉમાસિઅવરિસે; પક્ષિવયપશ્ચદ્વમીસુ નાયન્વા ।
તાઓ તિહિઓ જાસિં, ઉદેહ સુરો ન અણ્ણાઓ ॥૧॥
પૂઆ પચ્ચસ્વાણં, પડિક્કમણં તહય નિયમગહણં ચ ।
જીણે ઉદેહ સુરો, તીહ તિહિણે ઉ કાયવ્વં ॥૨॥
ઉદયંમિ જા તિહી સા પમાણમિઅરીહ કીરમાણીણે ।
આણામંગણવત્થા મિચ્છત્તવિરાહણં પાવે ॥૩॥

(શ્રાદ્ધવિધિ મુદ્રિત પ્રત પૃ. ૧૫૨; એ વર્ગના આપેલા
પૂરાવા-પાનું ૮)

સ્પષ્ટીકરણ-૧

આ પાઠ-પ્રત્યાખ્યાન વખત અને સૂર્યોદયની
વખતેજ તિથિનો આરંભ થાય તેમ જણાવે છે,

તો પછી એક દિવસે એ સૂર્યોદય કે એ પ્રત્યાખ્યા-
નના વખતો હોયજ નહિ. અને તેથી એક દિવસે
એ તિથિ મનાય નહિ. અને તેનો બ્યવહાર પણ
થાયજ નહિ એ સાફ સમજાય તેમ હોવાથી આ
પાઠો એ વર્ગની માન્યતાને સીધા ઘાતક છે. વળી
આ પાઠની આગળજ એ શ્રીશ્રાદ્ધવિધિમાં નીચે
પ્રમાણેનો પાઠ છે, જે તે વર્ગે એ સ્થળે આપ્યો
નથી, તે નીચે મુજબ છે—

એ વર્ગે પૂરાવામાં નહિ રજુ કરેલો પાઠ
ઉમાસ્વાતિવચઃ પ્રઘોષચૈવં શ્રૂયતેઃ—

'ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોક્તયા'
અર્થાત્ પર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે પર્વ-
તિથિપણે પહેલાની તિથિ કરવી, અને પર્વતિથિની
વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજી તિથિનેજ પર્વતિથિ-
પણે કરવી. આ પ્રઘોષ ઉપલા પાઠનો અપવાદ
છે. અને અપવાદ એ ઉત્સર્ગ કરતાં પહેલો પ્રવર્તે
છે. માટે ક્ષયવૃદ્ધિના પ્રસંગમાં આ અપવાદ પાઠ
નહિ આપતાં તે બાધિત પાઠ આપવામાં એ વર્ગે
સમજણ વાપરવી બેઠતી હતી. (આ પાઠ સમજે
તો એ વર્ગે 'સાતમ આઠમ' 'તેરશ ચૌદશ'
'ચૌદશ પૂનમ' કે 'ચૌદશ અમાવાસ્યા'ને હવે
ભેળા કરવાનું કહે છે તે કોઈ દિવસ કહેવા તૈયાર
થાય નહિ.)

એ વર્ગે આપેલા પણ ઉપરના શ્રાદ્ધવિધિના
પાઠોમાં શાસ્ત્રકારે સૂર્યોદયાનુસારેણૈવ લોકેઽપિ
એ પાઠથી લોકને અનુસારે દિવસનો બ્યવહાર
ઉદયના આધારે લીધો છે. માટે પણ એક દિવસ-
માં એ તિથિ માની શકાય નહિ.

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૨

ક્ષીણમપિ પાક્ષિકં ચતુર્દશીલક્ષણં પૂર્ણિમાયાં
પ્રમાણં ન કાર્યં, તત્ર તદ્ગોગમ્બસ્વાપ્યસંભવાત્
(તત્ત્વતરંગિણીમુદ્રિત પૃષ્ઠ ૩; એ વર્ગના આપેલા
પૂરાવા-પાનું ૧૦)

સ્પષ્ટીકરણ-૨

ચતુર્દશીના ક્ષયે ખરતરંગચ્છવાળાઓ 'પૂન-

મને દિવસે પૂનમ માને છે અને ચૌદશનું કાર્ય કરે છે. તેને અંગે શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારનું એ કથન છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેઓ ખરતરગચ્છવાળાઓ તિથિ માનવામાં ભોગની બહુલતા-રૂપી હેતુ ‘વિધિ પ્રપા’ વિગેરે ગ્રંથોમાં આપે છે. માટે તત્ત્વતરંગિણીકારે એ ખરતરગચ્છવાળાને એ સ્થળે તિથિ બાબત ભોગનો અસંભવ જણાવ્યો છે. વસ્તુતઃ તિથિનો ભોગ, એ તિથિના વ્યવ-દેશનું કારણજ નથી. કેમકે સાતમ વિગેરે તિથિ-ઓમાં આઠમ વિગેરે પર્વતિથિના ભોગો ઘણી વખત મોટા પ્રમાણમાં હોય છે; વળી અષ્ટમી આદિને દિવસે પણ નવમી આદિના ભોગો ઘણી વખત અને ઘણા મોટા પ્રમાણમાં હોય છે. એથી જો ઘણા ભોગવાળીજ તિથિને તિથિ તરીકે માનવામાં આવે તો ઉદ્વેગયુક્ત સાતમે આઠમ અને આઠમે નોમજ માનવી પડે. એ તો એ વર્ગને માન્ય નથી. માટેજ શ્રીતત્ત્વતરંગિણીકારે અત્ર આપેલો ભોગનો હેતુ માત્ર પ્રતિવાદીની માન્યતાથી અપેક્ષાએ લેવામાં આવેલો છે, તે સ્પષ્ટ સમજાય તેવું છે. (જેમ જેનો કોઈપણ પુણ્યલના સંયોગને અનાદિકાલીન માનતા નથી, છતાં જેનો તરફથી મોક્ષને નહિ માનનારા મિમાંસકોને મોક્ષની સિદ્ધિને માટે ‘કાચ્છનોપલસંયોગ’નું દષ્ટાન્ત કાંચન અને ઉપલના સંયોગને અનાદિ ગણીને કહેવામાં આવે છે (કેમકે મિમાંસકો તેમ માને છે) તેમ ભોગવાળી તિથિને નહિ માનનારા તપા-ગચ્છવાળાઓ અત્ર ભોગવાળી તિથિને માનવાવાળા ખરતરને તિથિના ભોગની વાત કહે છે; નહિ કે પોતાની પણ તેવી માન્યતા છે એમ રજૂ કરે છે.)

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૩

ચતુર્દશીપૌર્ણમાસી ચેત્યુમે અપ્યારાધ્યત્વેન સમ્મતે સ્તસ્તદિદિ ભવદુકરીતિરાશ્રીયતે તદિદં પૌર્ણમાસ્યેવારાધિતા, ચતુર્દશ્યાશ્ચારાધનંદ્વંતાંજલીવ ભવેત્ (તત્ત્વરંગિણી મુદ્રિત પ્રત. પૃ. ૫; એ વર્ગના આપેલા પૂરાવા-પાનું ૧૧)

સ્પષ્ટીકરણ-૩

આ પાઠનો પૂરાવો તેઓજ આપી શકે કે જેઓ બંને પર્વને પૃથક્ માનીને બંને પર્વતિથિની આરાધના પૃથક્જ માનતા હોય. એ વર્ગ ટીપ્પણાની પૂનમના ક્ષયે ચૌદશ અને પૂનમને ભેળાં માનીને જે એકજ દિવસે બંને પર્વતિથિની આરાધના કરવા માગે છે, તે આ પાઠ વિચારે અને માને તો પોતાનું મન્તવ્ય ભૂલ ભરેલું છે એમ એમનેજ સ્પષ્ટ માલમ પડે તેમ છે.

(બંને પર્વતિથિઓની સ્વતંત્ર અને લાગ-લાગટ આરાધના કરવા માટે શ્રી દેવસૂર તપા-ગચ્છ પર્વાનન્તર પર્વની તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ વખત પૂર્વતર અપર્વતિથિ (તેરશ)ની હાનિ-વૃદ્ધિ કહે છે અને કરે છે તે આ પાઠથી પણ વ્યાજ-બીજ થાય છે).

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૪.

નન્વેવં પૌર્ણમાસીક્ષયે ભવતામપિ કા ગતિરિતિ ચેત્, અહો વિચારચાતુરી, યતસ્તત્ર ચતુર્દશ્યાં દ્વયોરપિ વિદ્યમાનત્વેન તસ્યાડપ્યારાધનં જાતમેવેતિ જાનતાડપિ પુનર્નોદ્યતે ? । ન ચ તત્રારોપિતા સતી પૂર્ણમાડડરાધ્યતે, યતસ્તુદિતત્વેન ચતુર્દશ્યાં પૌર્ણ-માસ્યા વાસ્યવ્યેવ સ્થિતિઃ, યુક્તિસ્તુ તત્રોક્તા વક્ષ્યતે ચ ક્ષીણતિથિવૃદ્ધિતિથિસાધારણલક્ષણા-વસરે ઇતિ । ભવતા તુ વુદિતચતુર્દશી પૂર્ણમાયાં વુદ્ધ્યાડડરોપ્યાડડરાધ્યતે, તસ્યાં તદ્ભોગગન્ધામા-વેડપિ તત્ત્વેન સ્વીક્રિયમાણત્વાત્, આરોપસ્તુ મિથ્યાજ્ઞાનં.

ચતુર્દશ્યાં.....તત્રાચ એકસ્મિન્ દિને દ્વયોરપિ કલ્યાણકતિથ્યોર્વિદ્યમાનત્વેન તદારાધકોડપિ સન્ન-નંતરોત્તરદિનમાદાયૈવ તપઃપુરકો ભવતિ, નાન્યથા, યથા પૂર્ણમાપાતે પાક્ષિકચાતુર્માસિકષ્ટતપોડમિ-ગ્રહીતિ, દ્વિતીયસ્તુ ભવિષ્યદ્વર્ષતત્કલ્યાણકતિથિ-યુક્તદિનમાદાયૈવેતિ નાત્ર શઙ્કાવકાશ ઇતિ, યુક્તિ-રિક્તત્વાત્ ન ચ સસૂચિત્વમેવ શઙ્કાજ્વરનાશૌષ-ધીતિ નાથાર્થઃ ॥

[યથા પૂર્ણમાપાતે ચાતુર્માસિકષ્ટતપોડમિ-ગ્રહી અપરદિનમાદાયૈવ તપઃપુરકઃ દ્વિતીયસ્તુ

મવિષ્યદ્વર્ષતત્કલ્યાણકતિથિયુક્તં દિનમાદાયૈવેતિ
ન કિંચિદનુપપન્નમ્ અત્ર તથ તાવદુક્તિરિકત્વાત્
સસૂચિત્વમેવ શઙ્કાજ્વરનાશૌષધીતિ ગાથાર્થઃ]

(તત્ત્વતરંગિણી મુદ્રિત પૃષ્ઠ ૫-૬; એ વર્ગના
આપેલા પૂરાવા-પાનું ૧૧-૧૨)

૨૫મીકરણ-૪

ઉપર જણાવેલા પાઠોના એ વગ ભાવ કે અર્થ
પૃથક્ આખ્યાજ નથી, અને આ પાઠનો અર્થ સારા
વિસ્તાર રૂપે અગાઉ અનેકવાર આખ્યા છતાં એ વર્ગ
તરફથી 'ભાવ'ના નામે કેમ આગળ થવાય છે, એ
આ લખાણુ સમજનારને સહેજે સમજાય તેમ છે.

(અ) નનું એ અવયવથી જે શંકા શરૂ કર-
વામાં આવે તે શંકા શા કારણથી કરવામાં આવી
છે ? એ વસ્તુને એ વર્ગ વિચારે એ ઘણું જરૂરી છે.
સામાન્ય નિયમ છે કે 'યા યા શંકા સ્યાત્ સા
સા પૂર્વગ્રન્થસ્ય ઉપરિ' અર્થાત્ જે કાંઈપણ શંકા
કરવામાં આવે તે પહેલાંના વિધિ નિષેધ વિકલ્પ
કે નિયમાદિ ઉપરજ હોય એટલે આ શંકાની
પહેલાંના પાઠ એવો છે કે-

કિં કિમ્વ્યવ્યવસ્થા રહોવૃત્ત્યા સમર્પિતં યજ્ઞપ્તા-
વ્યવસ્થામી પરાવૃત્ત્યામિમન્યતે, પાક્ષિકેણ ચ કિમ-
પરાદં યત્તસ્ય નામાપિ ન સહ્યતે ઇતિ (તત્ત્વ-
તરંગિણી મુ. પૃ. ૫)

શાસ્ત્રકાર ખરતર ગચ્છવાળાઓને કહે છે કે
આઠમની પર્વતિથિએ તમને શું ખાનગીપણે (લાંચ
તરીકે) કંઈ આખ્યું છે, કે જેથી ક્ષય પામેલી
અષ્ટમીને (સાતમનું) પલટાવવું કરીને પણ માનો
છો ? (અને જો ત્યાં ફેરવીને પણ ક્ષીણ પર્વતિથિ
માનો છો તો પછી પાક્ષિક એટલે ચૌદશે તમારો
શો અપરાધ કર્યો છે કે જેથી તેનું (ચૌદશનું)
નામ પણ સહન કરતા નથી ?)

આ વસ્તુ જો એ વર્ગ વિચારે તો તેને સ્પષ્ટ
માલમ પડે કે શાસ્ત્રકાર પર્વતિથિના ક્ષય વખતે
પર્વતિથિને ક્ષીણ માનીને એકલી આરાધનાને વળ-
ગતાજ નથી. અર્થાત્ એવા વખતે શાસ્ત્રકારો

પ્રથમ તો પર્વતિથિજ નક્કી કરે છે, કેમકે ખર-
તરો ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે, પૂનમને દિવસે ચતુ-
ર્દશીનું કર્તવ્ય જે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણાદિ આરાધના
છે, તેને તો તેઓ કરેજ છે. માત્ર તે દિવસે
ચતુર્દશીની આરાધના કર્યા છતાં તે દિવસને ખર-
તરો ચૌદશ નહિ માનતાં પૂનમ માને છે, તેનો જ
શાસ્ત્રકારે અત્ર વિરોધ ઉઠાવ્યો છે, અર્થાત્ ક્ષીણ
ચતુર્દશી વખતે ખરતરો તેરશને બીજે દિવસેજ
પૂનમ માનીને તે પૂનમને દિવસે ચૌદશની આરા-
ધના કરે છે. અને તેરશ અને પૂનમ વચ્ચેની ચૌદશ
પર્વતિથિને ઉઠાવી દે છે તેનોજ વાંધો ઉઠાવ્યો છે.

આ વાત સંપૂર્ણતયા લક્ષમાં લઈને એ વર્ગે
વિચારવું જોઈએ કે તિથિની ક્ષય વૃદ્ધિ વખતે
પણ શાસ્ત્રકારોનું ધ્યેય પ્રથમ પર્વતિથિજ નક્કી
કરવા ઉપર છે. કારણકે તેને અંગેજ આરાધનાનો
નિયમ છે.

આ વસ્તુ ભૂલીને એ વર્ગ તો તિથિના નિયમને
ખસેડે છે અને આરાધનાના નિયમમાં આવે છે.
આમ ઉલટું થતું હોવાથી એ વર્ગે જણાવેલી શંકાના
મૂલરૂપ આ ગ્રન્થને ખૂબ મનન કરવો જોઈએ.

(આ) ઉપરના ગ્રન્થ ઉપર વાદી તરફથી એ
ગ્રન્થમાં નનું વિગેરે અવયવથી શંકા કરવામાં
આવે છે, એટલે ગ્રન્થકાર પૂનમના ક્ષયની વખતે
ચૌદશના દિવસે ચૌદશ નહોતા કરતા એમ નક્કી
થાય છે. અને તેથીજ શાસ્ત્રકારને 'પૌર્ણમાસીક્ષયે
મવતામપિ કા ગતિઃ' એમ કહીને અત્ર વાદી
આપત્તિ આપે છે (ગ્રન્થકાર જો પૂનમના ક્ષયે
નવા વર્ગની માફક ચૌદશ પૂનમની પર્વતિથિને
લેખા કરતા હોત તો ચૌદશને દિવસે ચૌદશના
નામને નહિ સહન કરવાની આપત્તિ ખરતરો
તરફથી તેઓને આપવામાં આવતજ નહિ.)

એ વર્ગે પોતાના પુરાવાઓમાં આવા પાઠોનો
અર્થ કરવાને બદલે માત્ર કહેવાતો ભાવ જણાવતાં
પણ તત્ત્વતરંગિણી પૃ. ૫ માં આપેલો 'કિં કિમ્-
વ્યવસ્થા રહોવૃત્ત્યા સમર્પિતં યજ્ઞપ્તાવ્યવસ્થામીં'

વાળા ઉપર (અ)માં જણાવેલા ભાગ અભિપ્રાય પૂર્વક જોડ્યો નથી એમ કહેવામાં કોઈપણ પ્રકારે ભૂલ થતી હોય તેમ લાગતું નથી. વળી પૂર્ણિમાના ક્ષયે ઉદયયુક્ત ચૌદશને દિવસે ચૌદશનું નામ ન સહન થવાને લીધેજ તે ઠેકાણે ખરતરો તરફથી એ શંકા થઈ છે એ વાત સ્પષ્ટ છતાં તે શંકાને આ વર્ગ પૂનમની સાથે લટકાવી દે છે, એ આશ્ચર્ય છે. આખા તે તત્ત્વતરંગિણી અન્થમાં કોઈપણ જગો પર ‘શાસ્ત્રકાર પૂર્ણિમાના ક્ષયે પૂર્ણિમા માનતા નહોતા’ એ વાતની ગંધ સરખી પણ એ વર્ગે પોતાના આખા સમર્થનમાં જણાવી પણ નથી, તેમ સાબીત પણ કરી નથી. વળી એ વર્ગની રીતિ પ્રમાણે તો પૂનમના ક્ષયે ચૌદશના દહાડે ચૌદશ ને પૂનમ બનનેની આરાધના કરાય છે. તે તેમાં પક્ષીના કે પૂનમના નામ સહન ન થવાની આપત્તિજ ક્યાં રહે છે ?

(દ) શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકાર જેઓને પોતાના મહાપુરૂષ તરીકે આચાર્ય કહીને જણાવે છે તેવા શ્રી હીરસૂરિજી મહારાજ પોતાના હીરપ્રશ્ન નામના મુદ્રિત અન્થ પૃષ્ઠ ૩૨માં પૂનમના ક્ષયે (અતુલકે) તેરશ અને ચૌદશને દિવસે ચૌદશ અને પૂનમની આરાધના કરવાનું સ્પષ્ટ શબ્દોથી જણાવે છે કેમકે પૂનમના ક્ષયે પૂનમના તપ (આરાધના)ના પ્રશ્નમાં શ્રી હીરપ્રશ્ન મુદ્રિત પૃષ્ઠ ૩૨માં ‘ત્રયોઁ’ એમ દિવચન સ્પષ્ટ શબ્દોથી વાપરે છે, જે આ નવા વર્ગના કહેવા પ્રમાણે શ્રી હીરસૂરિજી કે બીજા કોઈ તપાગચ્છીય, ટીપ્પણીની પૂનમના ક્ષયે આરાધના માટે જે ચૌદશ પૂનમ ભેગા કરતા હોત તો જેમ તે પૃષ્ઠ ૩૨ ના તેજ પ્રશ્નમાં પ્રથમ પંચમીના ક્ષયને અંગે તપ (આરાધના)નો પ્રશ્ન ‘આ પૂનમ ક્ષયના પ્રશ્નની સાથેજ’ થયો છે તેમાં તેની આરાધના, પૂર્વસ્થાં તિથૌ એમ એકવચન વાપરીને પહેલાની તિથિમાં જણાવ્યું છે તેમ અહિં પણ પૂર્વસ્થાં તિથૌ એક વચનથી જણાવત, પણ ‘ત્રયોદશી-ચતુર્દશ્યોઃ’ એમ

દિવચનથી જણાવત નહિ, એટલુંજ નહિ પરંતુ પાંચમ અને પૂનમના ઉત્તર ભુદા હોવાની પણ જરૂર રહેત નહિ.

ટીપ્પણીની પૂનમના ક્ષય વખતે, એકલા તે પૂનમનાજ તપ (આરાધના)ના પ્રશ્નમાં શ્રી હીરસૂરિજી મહારાજે જ્યારે ‘ત્રયોદશી-ચતુર્દશ્યોઃ’ એમ દિવચન કેમ વાપરવું પડ્યું છે ? એ વાત એ વર્ગ વિચારે તો તેને એ તિથિ ભેળી કરવાની અણુસમજથી તુરતજ વિરમવું પડે તેમ છે.

ખરી રીતે તો શ્રી તત્ત્વતરંગિણીમાં ખરતરોએ કરેલી આ ‘શંકા’ ટીપ્પણીની પૂનમના ક્ષય વખતે ચૌદશના દિવસે ચૌદશના નામને નહિ સહન કરવા પૂરતી છે, છતાં એ વર્ગ કઈ બુદ્ધિથી એ વાત પૂનમને જોડે છે તે વિજ્ઞાને સમજવું મુશ્કેલ નથી.

(ઈ) શ્રી તપાગચ્છવાળાઓ તિથિના ભાગ કે સમાપ્તિને અંગે કોઈપણ દિવસ તિથિ માનવાને તૈયાર થયેલા નથી. તેઓ તો ‘ટીપ્પણીનો ઉદય કે ક્ષયે પૂર્વાઁ આદિનો ન્યાય લઈનેજ તિથિ અહોરાત્ર પ્રમાણ માને છે. (જે એમ લેવામાં ન આવે તો નોમ અને પડવાના ક્ષયે આઠમ અને પૂર્ણિમાએ ‘આઠમ અને પૂર્ણિમા માનવાનો વખત ન રહેતાં’ નોમ અને પડવો માનવાનો વખત આવે કેમકે તે દિવસે નોમ અને પડવા વિગેરેના ભાગ અને સમાપ્તિ છે.)

(ઉ) અન્થકાર દ્વયોરપિ વિદ્યમાન્ત્વેન૦ એ પાક કહીને હેતુ તરીકે (ખરતરે માનેલા ભોગની અપેક્ષાએ) તે ક્ષીણ પૂનમની ઉદયયુક્ત ચૌદશમાં વિદ્યમાનતા જણાવીને સાધ્યમાં તે ઉદયયુક્ત અતુર્દશીને દિવસે ક્ષીણ એવી પણ પૂનમનું આરાધન કહે છે છતાં એ વર્ગ ‘તસ્યા અપિ’નો અર્થ દ્વયોરપિ એવો કરવા બંધ છે અર્થાત્ અપિ શબ્દ ક્ષીણ એવા વિશેષણને જણાવવા માટે હતો છતાં તે અપિ શબ્દને સમુચ્ચ એવા અર્થમાં લેવા બંધ છે, પરંતુ વાસ્તવિક નથી કેમકે શાસ્ત્રકારને એ પ્રસંગે પૂર્વતિથિમાં બનને તિથિનું આરાધન માન્ય

હોત તો તસ્યાપ્યારાધનં ની જગો પર દ્વયોર-
પ્યારાધનમ્ એમજ કહેલું પડત પણ એમ નહિ
કહેતાં જે તસ્યા અપિ કહ્યું છે તે સ્પષ્ટ જણાવે
છે કે ચૌદશને દિવસે પૂનમ માનેલી હોવાથી તે
ક્ષીણ એવી પણ પૂનમનું આરાધન ચૌદશે થયું
અને તેથી ચૌદશનું નામ પણ ચૌદશને દિવસે એ
વખતે રહ્યું નહિ. આથીજ ખરતરોએ શાસ્ત્રકારને
પૌર્ણમાસીક્ષયે ભવતામપિ કા ગતિઃ એમ કહીને
આપત્તિ આપી છે (એ રીતે ચૌદશે ચૌદશનું નામ
ઉઠયું, પરંતુ તેનું આરાધન તેરશે થયેલું છે. કાર-
ણકે તેરશમાં પણ ચૌદશની વિદ્યમાનતા હોવાથી
તેરશે ચૌદશ થાય છે.) અન્યકાર જો ચૌદશે
પૂનમ ન માનતા હોત અને એ વર્ગે જણાવ્યું છે
અને માન્યું છે તેમ જો પૂનમના ક્ષયને અંગે પૂન-
મનો પ્રશ્ન હોત તો અન્યકારશ્રીની પાસે ચૌદશના
દિવસે પૂનમનો ભોગ અને પૂનમની સમાપ્તિ કહેવા
રૂપ કહેલા ઉત્તરો હતા. પણ તેમ અપાયા નથી.

(ક) યતસ્તુટિતત્ત્વેન ચતુર્દશ્યાં પૌર્ણમાસ્યા
વાસ્તવ્યેવ સ્થિતિઃ

આ પંક્તિમાં અન્યકાર સ્પષ્ટ કહે છે કે પૂર્ણિ-
માના ક્ષયની વખતે ચૌદશને દિવસે વાસ્તવિક રીતે
પૂનમનુંજ સ્થાન છે અને તેમાં હેતુ તરીકે પૂનમના
ક્ષયને જણાવે છે. અર્થાત્ પૂનમનો ક્ષય હોય ત્યારે
ચૌદશે પૂનમજ થાય. નવા વર્ગના કહેવા પ્રમાણે
લઈએ તો તે ઉદયયુક્ત ચૌદશને દિવસે શાસ્ત્રકા-
રના કહેવા મુજબ એકલી ક્ષીણ પૂનમની વાસ્ત-
વિક સ્થિતિ ન રહે, પરંતુ ચૌદશ અને પૂનમ
બન્નેની વાસ્તવિક સ્થિતિ થાય. વળી નવો વર્ગ
તો પૂનમ કરતાં ચૌદશને પ્રધાનતિથિ કહે છે માટે
નવા વર્ગના હિસાબે તો પૂનમના ક્ષયે ચૌદશને
દિવસે ચૌદશનીજ વાસ્તવિક સ્થિતિ અન્યકારે
કહેવી જોઈએ ને? તે તો કહી નથી તેમજ જો
નવા મતે એવા વખતે માનેલા સમાપ્તિના સિદ્ધાં-
તને આગળ કરીએ તો તો ચૌદશે સમાપ્તિવાળી
પૂનમ હોવાથી એ વર્ગને હિસાબે પણ પૂર્ણિમા-

નીજ આરાધના થાય એટલે સમાપ્તિના સિદ્ધા-
ન્તથી ચૌદશની આરાધનાને પૂર્ણિમાના ક્ષય વખતે
નિરાધારજ રહેલું પડે.

(ઋ) પૂર્ણિમાના ક્ષયની વખતે ચૌદશને દિવસે
આખો દિવસ પૂનમ મનાતી હતી અને ચૌદશનો
ઉદય હતો છતાં ચૌદશ મનાતી ન હતી, અર્થાત્
તે ચૌદશ તેરશે મનાતી હતી તેને અંગેજ તપા-
ગચ્છવાળાઓ પક્ષીના નામને સહન કરતા નથી
એ પ્રતિબંધી ખરતરોએ શાસ્ત્રકારને આપી હતી.

પૂનમના ક્ષય વખતે ચૌદશમાં ચૌદશ પૂનમ
ઉભયનું વિદ્યમાનપણું હોવાથી તે ઉભય પર્વતિથિ
માનવાની હોત તો તે વાત તત્ત્વતરંગિણીમાં આ-
ગળ તેરશ અને ચૌદશની ચર્ચા વખતે, તામ્ર
અને રત્નના દૃષ્ટાન્તથી ચર્ચાણી છે, ત્યાં જણા-
વાઈ હોત. વળી એ રીતે પૂનમના ક્ષયે ચૌદશ
ત્રાંબા જેવી અને પૂનમજ રત્ન જેવી રહે. અને
તેરશે તેરશનું નામ નહિ લેવાની માફક ચૌદશે
ચૌદશનું નામ લેવાનું પણ રહે નહિ. એ વાત આ
વર્ગ આર્હિ કેમ યાદ નહિ કરતો હોય?

વૃદ્ધિની વખતે પણ પહેલી પૂનમ કે પહેલી
અમાવાસ્યાએ પક્ષી કરવાનો જે એાલંભો ખર-
તરોએ તપાગચ્છવાળાને ‘ઉત્સૂત્રપંડન’ નામના
અન્યમાં વૃદ્ધૌ પાક્ષિકં ક્રિયતે इदं किं? એમ ક-
હીને આપ્યો છે તે જો ટીપ્પણાની પહેલી પૂનમ
કે પહેલી અમાસે તપાગચ્છવાળાઓ વૃદ્ધૌ કાર્યો
તથોત્તરા એ પ્રવોષ ખીજ વખત પ્રવર્તાવીને ચૌ-
દશ નજ કરતા હોત તો નજ આપત. વસ્તુતઃ
આ સુદોજ પૂનમ કે અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિ માટેનો
નથી અને એ વર્ગે આ સ્થળે નિરર્થકજ વૃદ્ધિનો
પ્રસંગ પણ ચર્ચ્યો છે.

શ્રી તત્ત્વતરંગિણીમાં ચાલેલું આ નનુવાણું
પ્રકરણ પૂનમના ક્ષયે પૂનમે ચૌદશ માનીને પૂનમે
પક્ષી કરનાર ખરતરોના નિષેધ માટે છે.

ચૌદશની પર્વતિથિને સાચવવા માટે તત્ત્વત-
રંગિણી પૃષ્ઠ-૩ માં જેમ ‘ટીપ્પણાની ચૌદશના

ક્ષયે ટીપ્પણીની તેરશે' તેરશનો ઉદય તેરશની સંજ્ઞાનું કારણ ન બન્યો અને ચૌદશનીજ સંજ્ઞાનું કારણ બન્યો, તેમ પૂર્ણિમા પર્વતિથિના ક્ષય વખતે પૂર્ણિમા પર્વતિથિના અચાવ માટે ટીપ્પણીની ચૌદશનો ઉદય પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં ચૌદશનું કારણ ન બને પણ પૂર્ણિમાનુંજ કારણ બને, તેમાં પ્રશ્નજ રહેતો નથી.

હવેથી આ વર્ગ જે ટીપ્પણીનીજ ક્ષયવૃદ્ધિને પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં પણ કાયમજ રાખવા માગે તોપણ એ ટીપ્પણી અનુસાર પણ એ વર્ગને પૂનમ કે અમાવાસ્યાના ક્ષયે પૂર્વતર અપર્વતિથિ તેરશને ઉત્તરની પર્વતિથિ ચૌદશની સંજ્ઞા અને ચૌદશને પૂનમ કે અમાસની સંજ્ઞાજ આપવી પડે તેમ છે. જુઓ સં. ૨૦૦૦ ની સાક્ષના ચંડાં-શુચંદ્ર પંચાંગની ફાગણ વદિ અમાસના ક્ષયનું દ-ષ્ટાન્ત. તે સ્થળે તે ટીપ્પણીકારે ફાગણ વદિ અમાસના ક્ષયે વદિ તેરસના દિને મહાશિવરાત્રિની અને ચૌદશને દિને ચૌદશને અમાસનીજ સંજ્ઞા આપી છે. શ્રીદેવસૂર તપાગચ્છવાળાઓ પણ એ રીતના પર્વાનન્તર પર્વના ક્ષયની વખતે એ રીતિએ જ પૂર્વતર અપર્વતિથિ તેરશને ચૌદશ અને ચૌદશને પૂનમની કે અમાસની સંજ્ઞા આપે છે.

ટીપ્પણીની પહેલી પૂનમ કે પહેલી અમાવાસ્યાએ ચૌદશ માનીને કરાતી પક્ષીનો પ્રશ્ન ૧૬૬૫ પહેલાં ખરતરોએ નહિ કર્યો હોય એમ ગણીએ તો પણ ૧૬૬૫ માં ખરતરોએ રચેલા 'ઉત્સૂત્ર ખંડન'માં કહેલોજ છે, એટલે ઉત્સૂત્ર ખંડનના પહેલી પૂનમે પક્ષી કરવાના તપાગચ્છને આપેલા ઓલંભાથી, શ્રી હીરસૂરિજી મહારાજના પ્રશ્નોત્તર અન્યના વચનથી, શ્રી વિજયદેવસૂરિજીના સંઘના પદ્મકથી તથા અત્યાર સુધી શ્રી દેવસૂર સંઘની સામાયારીથી જે પૂનમ કે અમાવાસ્યા હોય ત્યારે ટીપ્પણીની પહેલી પૂનમ કે અમાવાસ્યાએ ચૌદશ માનીને પક્ષી થતી હતી તે વાત નિર્વિવાદજ છે. આખી પર્વતિથિને ઉડાવવાની અને પર્વતિથિને

જણાવવા માટે કહેવાતા વચનોને આગળ કરવા તે દૂષણાભાસ નથી એમ કેમ કહેવાય ?

ઋ ખરતરો પૂનમની પર્વતિથિ માનીને તેમાં ચતુર્દશી પાક્ષિકનું અનુષ્ઠાન કરે છે તેથી તેને તત્ત્વતરંગિણીકારે જેમ પૂનમના અનુષ્ઠાનના લોપની આપત્તિ આપી તેવીજ રીતે જે અન્યકાર પૂનમના ક્ષયે આ વર્ગની માફક ટીપ્પણીની ચતુર્દશીને દિવસે ચૌદશ માનતા હોત અને પૂનમનું પર્વાનુષ્ઠાન ચૌદશે કરતા હોત તો જરૂર ખરતરવાળાઓ અન્યકારને ચૌદશના અનુષ્ઠાનના લોપની આપત્તિ આપત. પરંતુ પૂનમના ક્ષય વખતે અન્યકાર ચૌદશે ચૌદશ માનવી અને પૂનમ કરવી, તેમ કરતાજ ન હતા. એટલે અન્યકારને તે આપત્તિ હતી પણ નહિ અને તેથીજ ખરતરોએ આખી પણ નહિ.

વળી આ વર્ગ જેમ ચૌદશને દહાડે પૂનમ કે અમાવાસ્યાની ભેળી આરાધના માને છે, તેમ જે તે વખત ખરતરગચ્છવાળા કે તપાગચ્છવાળા એક દિવસે જે પર્વતિથિ ભેળી આરાધવાનું માનતા હોત તો પરસ્પર આપત્તિ આપવાનું રહેતજ નહિ. અર્થાત્ જેમાંથી કોઈ પણ ગચ્છવાળા આપત્તિની આપલે કરતજ નહિ. કારણ કે પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાના ક્ષયની વખતે તો તેરશે ચૌદશનો અને ચૌદશે પૂનમ કે અમાવાસ્યાનો ભોગવટો ઘણો હોય તેથી તે દિવસે તેની વિધમાનતા હોય તેમાં ખરતરને તો બોલવાનું રહેતજ નહિ.

(૫) પૂર્ણિમા અમાવાસ્યાના ક્ષયની વખતે તપાગચ્છવાળાઓ ચતુર્દશીને દિવસે ચતુર્દશી અને પૂર્ણિમા એ બન્નેનું એકંદ્ર આરાધન કરતાજ નહોતા અને એ વાત શ્રીહીરસૂરિજી મહારાજના 'ત્રયોદશી-ચતુર્દશ્યોઃ' એ દિવચનવાળા પદ્મથી સ્પષ્ટ છે એમ ઘણી વખત અગાઉ પણ સૂચવવામાં આવ્યું છે. (સંવત ૧૮૮૬ ના માગશર મહિને રાજનગરથી વડોદરા શ્રી સંઘ ઉપર લખેલો શ્રી રૂપવિજયજી 'મહારાજનો કાગળ કે જેની અસલ નક્કલ પાટણમાં સાહિત્યપ્રેમી મુનિવર્ચશ્રી પુણ્ય

વિજયજી' પાસે છે તેમાં પણ ચોક્કસ લખાણ છે કે-પૂનમના ક્ષયે આરસ તેરશ લેગા કરવા એટલે આરસને બીજે દિવસે ચૌદશ ને તેને બીજે દિવસે અમાવાસ્યા કરવી.)

વળી સં. ૧૮૭૧ માં વડોદરાથી પંડિત શ્રી દીપવિજયજીએ જે કહાનમ પ્રગણના સાધુઓ ઉપર કાગળ લખ્યો છે (અને જે કાગળની નકલ આચાર્યશ્રી વિજયઉદયસૂરિજી પાસે વિદ્યમાન છે તથા જેનો કેટલોક ભાગ શાસ્ત્રીય પૂરાવાની ચોપડીમાં છપાયેલો પણ છે.) તેમાં પણ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે- 'અમાવાસ્યા કે પૂનમ ત્રુટતી હોય ત્યારે શ્રીદેવસૂરગચ્છવાળા તેરશને ઘટાડે છે' આ બધી વસ્તુને જોનાર જાણનાર ને માનનાર મનુષ્ય કોઈ દિવસ પણ એમ ન કહી શકે કે-શ્રીતપાગચ્છવાળાઓ પૂનમ-અમાવાસ્યાના ક્ષયે ચૌદશ પૂનમ કે ચૌદશ અમાવાસ્યાને એક જ દિવસે લેગા કરીને માનતા હતા.

(બે) એ વર્ગ પોતાના લખાણનો ભાવ લખતાં એમ કબુલે છે કે પૂનમને દિવસે પાક્ષિકનું અનુષ્ઠાન ખરતરો કરે છે, તો પણ તેને ચૌદશના અનુષ્ઠાનના લોપની આપત્તિ અન્યકાર પૂનમ માનવાને લીધે આપે છે. તો પછી એ વર્ગ અષ્ટમી અને ચતુર્દશી આદિના ક્ષયની વખતે સાતમ અને તેરશની ઉદયતિથિ (અહોરાત્ર) માની જે અષ્ટમી અને ચતુર્દશીની આરાધના કરે તો પણ અષ્ટમી અને ચતુર્દશી આદિ પર્વતિથિઓ (તે દિવસે ચોવીસે કલાક સંજા આપીને) નહિ માનેલી હોવાથી પોતાને અષ્ટમી અને ચતુર્દશી આદિના અનુષ્ઠાનના લોપની આપત્તિ, વિનાધારં ચ નાધેયં (તિથિરૂપ આધાર વિના આરાધનારૂપ આધેય નહીં) ની માફક કેમ ન સૂઝી ?

વળી જેમ તે દિવસે અહોરાત્રની પૂનમ માનેલી હોવાથી પોતાની માન્યતાની અપેક્ષાએ પણ ખરતરો જો મૃષાવાદી થાય છે, તો પછી જેઓ આઠમના ક્ષયે સાતમ આદિ માની તે તે સાત-

મમાં આઠમ આદિની આરાધના કરે તેઓ તે દોષથી કેમ છટકતા હશે ? તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

વાસ્તવિક રીતિએ કોઈ પણ પર્વની આધા સિવાય શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકજીના ક્ષયે પૂર્વાબ્દ પ્રધોષની અર્ધજરતીય ન્યાયે અવગણના કરીને ખરતરોએ કરેલી પ્રવૃત્તિને અંગે આ સર્વ કથન છે. એ વાત અન્યકારે શરૂઆતથીજ કહેલી હોવા છતાં એ વર્ગના મગજમાં કેમ નથી આવી ? એ સમજવું સુસોને માટે કઠણ નથી.

ચૌદશ માનવામાં પૂનમના અનુષ્ઠાનના લોપની આપત્તિ કેમ નથી આપવામાં આવી અર્થાત્ ત્યાં મૃષાવાદની આપત્તિ કેમ નથી આપી ? એવું કહેવામાં એ વર્ગ શ્રીતત્ત્વતરંગિણીમાં એ સ્થળે 'પાક્ષિક પ્રકરણ શરૂ થયું છે' એ વાત કેમ ભૂલી ગયો ?

વળી અનુષ્ઠાનલોપ કરતાં પણ મૃષાલાષાનો મોટો દોષ છે એ વાત પાંચ મહાવ્રતધારી એ વર્ગ ન સમજી શકે એમ તો સંભવિત નથી.

વળી આ આખું વાક્ય એ તો સ્પષ્ટજ કરે છે કે એક તિથિએ જ અનુષ્ઠાન નહીંજ થાય. જો આમજ છે તો પછી એ વર્ગને ચૌદશ પૂનમ કે ચૌદશ અમાવાસ્યા જેવી દુરજિયાત તિથિઓને એક દિવસે એકઠી માનવાની ધારણાઓ કઈ નજરે ઉઠાવી હશે ?

એ વર્ગ પૂનમના દિવસે ખરતરો પડખી કરે તેમાં પણ પૂર્ણિમાના અનુષ્ઠાનનો સમાવેશ કરવા તૈયાર થાય છે. બ્યારે શાસ્ત્રકાર તો તે ચૌદશ પૂનમ બન્ને દિવસોએ જ ઉપવાસરૂપી છઠ કરવાથી તે બન્ને પર્વતિથિની આરાધના થાય અને તે કરવી જ જોઈએ એમ દુરજ તરીકે જણાવે છે.

(ઓ) શ્રીઉમાસ્વાતિ વાચકજીના 'વૃદ્ધો કાર્યો તથોચ્ચરા'ના વચનને અનુસરીને તેજ શ્રી દેવસૂરિજીના પદ્ધતિના આધારે શ્રી તપાગચ્છવાળાઓ પૂર્ણિમા ને અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિએ તેરસની વૃદ્ધિ કરે તેમાં દોષનો લેશ પણ ન ગણાય. અને જો એમ ન ગણીએ તો ઉદયવાળી તેરશ છતાં ચતુ-

દેશીનો ક્ષય હોય તો તેરશનું નામ નહિ લેવામાં અને ચૌદશનુંજ નામ લેવામાં સમ્મત થયેલા શાસ્ત્રકારને ખરતર ગચ્છવાળાઓ મૃષાવાદનો પ્રસંગ આપ્યા વગર રહે નહિ, એમજ માનવું પડે. અર્થાત્ પૂર્વાચાર્યોએ પ્રવર્તીવેલા વ્યવહારને અંગે વ્યપદેશ કરનારાઓને માટે ખરતરગચ્છ સરખા વિરોધિઓએ પણ આરોપ, મૃષાવાદ જેવા દોષો આપવાની હિંમત નથી કરી ત્યારે એ વર્ગે એવું કરનારના ઉપર દોષોનો ડુંગર ઠાલવવામાં બાકી રાખી નથી. એટલે કહેવું જોઈએ કે-વિરોધિ ગચ્છવાળાઓને જેટલી પૂર્વાચાર્યોના વચનની મગજમાં કંઈક પણ અસર હશે તેટલી પણ આ વર્ગના મગજમાં ન હોય, એ ન બનવાજોગ નથી.

(ઔ) પૂર્ણિમાના ક્ષયની વખતે જો એ વર્ગના કહેવા પ્રમાણે ચતુર્દશી અને પૂર્ણિમા બન્ને પર્વતિથિઓનું એકજ દિવસે આરાધન કરી શકાતું હોત તો અનન્તરસ્થિત જે ત્રણ આદિ કલ્યાણકોના પ્રશ્નનો અવકાશજ નહોતો. તેમજ ઉત્તરમાં પણ શાસ્ત્રકારે **ઉચ્ચત્ત પાશારજ્ઞ** ની આપત્તિ આપવાનો પણ પ્રસંગ નહોતો. એટલુંજ નહિ પરંતુ અન્યકારને તે સ્થળે કલ્યાણકની આરાધક તપસ્થા કરનારજ હોય છે એમ કહીને પૂર્ણિમા આદિ ફરજિયાત તિથિઓ કરતાં કલ્યાણકની મરજિયાત પર્વતિથિઓ માટેની આરાધના જુદી રીતે કરવાનું પણ કહેવું પડત નહિ. તેમજ એવા વખતે અનન્તર દિવસે તપ કરી લેવો એમ ઉત્તર દેવો પડત નહિ છતાં એમ કહ્યું છે તથા ઉત્તર આપ્યો છે તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પૂનમના ક્ષયે તેઓ તેરશનો ક્ષય કરીને તેરશે ચૌદશ ને ચૌદશે પૂનમ કરતા હતા.

અને તેથીજ કયાં સુધી તિથિઓ ફેરવશે ? એમ સામા પક્ષવાળાને અન્યકારની સામે આ પ્રશ્ન ઉભો કરવો પડ્યો. અર્થાત્ એક દિવસે નવા વર્ગની માફક અનેક પર્વોની આરાધના થતી હોત તો ન તો ખરતરોને ‘**અથાનન્તરસ્થિતાસુ દ્વિત્ર્યાવિકલ્યાણકતિથિષુ**’ એમ જણાવીને ‘ત્રણ કલ્યા-

ણકોનો પ્રશ્ન કરવો પડત કે ન તો શાસ્ત્રકારે તેને અનન્તર દિન લઈને તપ પુરવાની વાત જણાવવી પડત.

(ક) અષ્ટમી ચતુર્દશી આદિ પર્વતિથિઓ કરતાં કલ્યાણકની પર્વતિથિઓનું ભિન્નપણું હવેજ નહીં માનનાર એ વર્ગે જો અન્તઃકરણથી સાચી રીતે એ આ પંક્તિઓને ઉકેલે તો તેને ફરજિયાત ચતુષ્પર્વીના અનુષ્ઠાન અને મરજિયાત કલ્યાણકપર્વોની આરાધનામાં કેટલું બધું પ્રબળ અંતર છે એ વાત સ્હેજે સમજી શકાય તેમ છે. એ વર્ગને આ વસ્તુ ચથાર્થ સમજાઈ હોત તો તેઓ હવે જે શાસ્ત્રને ‘તપાગચ્છની આચરણા વિરુદ્ધ’ કલ્યાણક તિથિઓના નામે ચતુષ્પર્વી તથા પટ્પર્વી તિથિઓને લેળી કરવાનું, લેળી આરાધવાનું અને લેળી કહેવાનું કાર્ય કરે છે, પ્રરૂપે છે અને આચરે છે તે સ્વપ્ને પણ કરત, પ્રરૂપત કે આચરત નહિ.

(જ) પૂર્ણિમાના ક્ષયે આ નવા વર્ગની માફક જો અન્યકારને ચૌદશને દિવસે બન્ને તિથિઓનું આરાધન થઈ ગયું એમ ગણવાનું હોત તો પછી લેળી આવેલી કલ્યાણકતિથિઓ માટે પણ ‘**ઉચ્ચરદિનમાદાયૈવ તપઃપૂરકો ભવતિ**’ (ત. મુ. પૃ. ૬) એમ કહીને ઉત્તરદિન લેવાની અને તે લેળી તિથિનો અલગ તપ કરી આપવાની વાત અન્યકારને કહેવાનું સ્વપ્ને પણ રહેત નહિ એટલુંજ નહીં, પરંતુ ખરતરોને આપત્તિ આપી છે કે (તમે ચૌદશના ક્ષયે તો પૂનમના દિવસે પક્ષી કે ચોમાસીનો એક ઉપવાસ કરી દો પરંતુ ‘**યથા પૂર્ણિમાપાતે પાક્ષિકચાતુર્માસિકષ્ણતપોઽભિગ્રહીતિ**’ (ત. મુ. ૬.)

જ્યારે પૂનમનો ક્ષય હોય અને ચૌદશ પૂનમ જે તિથિનો છંદતપ (જે ઉપવાસ લાગલાગટ) નો અભિગ્રહ હોય ત્યારે તમે આગળનો દિવસ (પડવો) લઈનેજ જેમ તપ પુરો કરો છો (તેવી રીતે કલ્યાણકની આરાધના કરનાર, નહિ કે ફરજિયાત ચતુષ્પર્વીની આરાધના કરનાર આગળના

દિવસને લઈ જે તપને પુરનારો થાય) એમ જણાવ્યું છે, તે જણાવત નહીં. આ રીતે એક દિવસે જે તિથિનું આરાધન કેઈ દિવસ ભેળું નહિ થવાની શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ વાતો હોવા છતાં એ વર્ગ, એ અન્યકારની પંક્તિઓનો આ રીતે સીધો અર્થ નહિ કરતાં ભાવ કહેવાને નામે કેટલું બધું ખોટી રીતે ચીતરે છે તે સુજોને સમજવું મુશ્કેલ નથી.

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૫; સ્પષ્ટીકરણ પદ્યમિ (શ્રાદ્ધવિધિ મુદ્રિત પૃષ્ઠ ૧૫૨.)

ખુલાસો આ સમાલોચના (એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ ૧. તથા સ્પષ્ટીકરણ ૧) માં થઈ ગયો છે. **એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૬, સ્પષ્ટીકરણ પાઠ ૬ જશ્વિ હુ જિણસમયમિ અ કાલો સવ્વસ્સ કારણં (ત. સુ. પૃ. ૮)**

ખરતરગચ્છના જિનપ્રભસૂરિએ તો વિધિપ્રપા નામના અન્યમાં ચૌદશના ક્ષયની વખતે તેરશને દિવસેજ ચૌદશ કરવાનું જણાવેલું હોવાથી (સ્પષ્ટ છે કે એ ખરતર અન્યકાર પછી) સત્તરમી સદી-ઓના ખરતર ગચ્છવાળાઓને જ્યારે ચૌદશના ક્ષયે પૂનમના દિવસે પક્ષી ચૌદશે કરવાનું રાખ્યું ત્યારે તે ખરતર ગચ્છવાળાઓને પોતાના પૂર્વાચાર્યના કેઈ વચનનું સમર્થન લેખ્ય ન હોવાથી તે ખરતરોને લવિષ્ય અને ભૂતકાળના કાર્યકરણની વાત પકડવી પડી, અને તેથીજ અન્યકારે પણ અત્ર આ જશ્વિ હુ ગાથાથી લવિષ્ય અને ભૂતકાળના કાર્યકરણની વાત ખરતરગચ્છ આગળ ધરવી પડી, નહિ કે અન્યકારની પોતાની તેવી માન્યતા છે, તે માટે આ ગાથા ધરી છે.

આ વસ્તુ ખારીકાઈથી લક્ષમાં લીધા વિના આ વાત પકડીને પર્વાનન્તર પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે એ વર્ગ આડી ધરે એ કેઈ વાતે સંગત નથી, પર્વાનન્તર પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પૂર્વતર અપર્વતિથિનો ક્ષય કરવાની અને વૃદ્ધિની વખતે વૃદ્ધિ કરવાની અસલની રીતિને છૂત આચારનું પણ બળ હોવાથી એ સમયે એ વાત લઈને એ

વર્ગથી કંઈ કહી શકાય નહિ.

આમ છતાં એ વર્ગ અત્ર એજ વાતને વળગી રહે તો તેને અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાના દિવસે માત્ર અમુક ઘડીજ તે તિથિઓ હોય અને પછી અનુક્રમે નવમી, પૂનમ કે પડવો ચાલુ થતા હોય તો તે દિવસે તે તે તિથિના ખાકીના વખતને અષ્ટમી આદિ તરીકે કહેવા અને આરાધવામાં વિનષ્ટ કાર્યનું લવિષ્ય કારણ કેમ નહીં થાય ? તેવા પ્રસંગે એ વર્ગ તરફથી કહાય ઉદયનું આલંબન લેવામાં આવે તો જેમ તે તિથિનો ઓડી ઘડીનો પણ ઉદય, તે આખા દિવસની સાંકેય ઘડીને માટે નિયત કરવો, તે માત્ર સંપ્રદાયની પરિભાષા છે; અને તે પ્રમાણે વર્તવું અયોગ્ય નથી. તેવીજ રીતે પર્વના પરિસંખ્યાતને નુકશાન આવે તે વખતે ઉદયને પણ વ્યવસ્થિત કરવો એ કંઈ અયોગ્ય નથી.

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ ૭-૮

ક્ષયે પૂર્વાતિથિઃ કાર્યા અગર ક્ષયે પૂર્વાતિથિર્ગ્રાહ્યા ।

સ્પષ્ટીકરણ ૭-૮

આ પાઠમાં નિષેધ અનુવાદ અને વિધાન-દ્વારાએ તેમજ વિધિ અને નિયમદ્વારાએ ખૂલાસો કરવામાં આવેલો છે. અષ્ટમી આદિના સૂર્યોદય પહેલાં અષ્ટમી આદિકની તિથિ વિઘ્નમાન છતાં તેના નિયમે ન પાળવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત નહીં તેમજ અષ્ટમી આદિને દિવસે નવમી આદિ તિથિઓ બેસી ગઈ હોય છતાં અષ્ટમી આદિના નિયમે પાળવાની ફરજ રખાય છે, અને ન પાળે તો પ્રાયશ્ચિત્ત છે. તો એ વર્ગને એ વખતે વિનષ્ટકાર્યનું ભાવિકારણ નહીં ગણાય. તત્ત્વ એ છે કે-પ્રલોપ અને **ઉદયમિ** ના વિધાનોની પ્રવૃત્તિમાં સિદ્ધાન્ત આડે લાવીને દોષ દેવાયજ નહીં કેમકે ઉદયનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકારનારે ઉદયની પહેલાં તિથિભાગની અમાન્યતા કરવી જોઈએ અને ઉદયવાળી તિથિના દિવસે લવિષ્ય તિથિમાં ભૂતનો આરોપ કરવો જોઈએ. એટલે પૂર્વકાળે નિષેધ, વર્તમાન કાળે અનુ-

વાદ અને ભવિષ્યકાળે ભાવિતિથિમાં આરોપ માન્યા સિવાય ઉદયતિથિ માની શકાયજ નહિ.

જેમ પૂર્વાચાર્યોના વચનથી તે નિષેધ અને આરોપને ગણકાર્યા વગર ઉદયના ઉપલક્ષણથી આખો અહોરાત્ર તિથિ માનવામાં આવે તો આચાર્યમહારાજના વચન પ્રમાણે તિથિસંજ્ઞાનો વિપર્યાસ કરીને પરિસંખ્યાત પર્વતિથિનું નિયમિતપણું કરવામાં કેઈ પણ વિચક્ષણ દોષ માનીને એથી વિપરીત કંઈ કહી શકે નહીં.

અને તેથી આધાર તરીકે લેવાતા ટીપ્પણાથી આવેલી પરિસંખ્યાત પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ વખતે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવામાં સર્વ પ્રકારે યોગ્યતાજ રહી શકે છે. પર્વતિથિની ટીપ્પણમાં હાનિ હોય તે વખતે આધાર તિથિપણે તિથિઓ જણાવાય.

એ વર્ગના પુરાવા પાઠ ૯-૧૦-૧૧

અથ તિથિનાં હાનો વૃદ્ધૌ ચ કા તિથિરાત્ર્યત્વેન સમ્મતેત્યપિદર્શયતિ । તિહિવાપ પુવ્વતિહિ અહિવાપ ઉત્તરાય ગહિયન્વાઽ

‘તિહિવાપ’ તિથિપાતે તિથિક્ષયે પૂર્વેવ તિથિ-ગ્રાહ્યા ઉપાદેયેત્યર્થઃ (તત્ત્વતરંગિણિ પૃષ્ઠ ૩)

સ્પષ્ટીકરણ ૯-૧૦-૧૧

પૂર્વની અપર્વતિથિનું પર્વપણું વિહિત થાય છે અને વૃદ્ધિની વખતે પહેલીમાંથી પર્વપણું નીકળી બચ અને ઉત્તરમાં પર્વપણું કાયમ થાય છે. એ વખતે કોઈ વખત પણ કોઈ સપ્તમી આદિ અપર્વતિથિને આરાધ્ય તિથિ તો કહી શકેજ નહિ એટલે અષ્ટમી આદિ પર્વતિથિ હોય ત્યારે આરાધ્યપણનો અર્થ ‘પર્વતિથિપણે’ એમ કરવોજ પડે, આજ કારણે ‘ગ્રાહ્યા’ એવા સાધારણ શબ્દના પર્વાયનો અર્થ શાસ્ત્રકારે ‘ઉપાદેયા’ એમ કર્યો એટલુંજ નહીં પણ ‘હત્યર્થ’ કહીને ‘ગ્રાહ્યા’ શબ્દનો અર્થ ‘પર્વતિથિના’ આદરપૂર્વક લેવી એમ જણાવવો પડ્યો. અર્થાત્ અપર્વતિથિને પર્વસંજ્ઞા આપીને પર્વપણે લેવા માટે ‘ઉપાદેયા’ જેવો આકરો

શબ્દ શાસ્ત્રકારને લેવો પડ્યો.

તિહિવાપ પુવ્વતિહિઽ એ વાક્ય પર્વતિથિનો ક્ષય હોય તો પહેલાની તિથિ (પર્વતિથિપણે) લેવી, એમ સ્પષ્ટપણે જણાવે છે. એટલે અષ્ટમી આદિના ક્ષયે સપ્તમી આદિને અષ્ટમી આદિ તરીકેજ લેવી પડે. જો એવો અર્થ કરવામાં ન આવે અને એ વર્ગ કહે છે તેમ (પર્વતિથિના) ક્ષયે પૂર્વની તિથિમાં આરાધના કરવી એવો અર્થ લેવામાં આવે, તો પ્રથમ તો એ અર્થ વૈચાકરણેને હાંસીપાત્ર લાગે.

કેમકે તેમ અર્થ કરતાં આરાધનાપદ આકાશમાંથીજ લાવવું પડે એટલુંજ નહીં, પરંતુ આપત્તિ પર્વતિથિના ક્ષયની ‘શુન્યતા’ને છે અને એ વખતે (તે તિથિનુંજ વિધાન છોડીને) આરાધનાનું વિધાન કરવામાં આવે તો તેમાં કેટલી બધી અયોગ્યતા રહે તે વાક્યાર્થ સમજનારાઓને પણ સમજવી મુશ્કેલ નથી.

વળી ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા એ પદ્યાર્થથી પર્વતિથિના ક્ષયનું સ્થાન પુરવા માટે પૂર્વની અપર્વતિથિનું સ્થાન ન લે અને તેનો ‘અપર્વતિથિમાં આરાધના’ કરવી એવો અર્થ કરે તો તેમાં તિથિઃ એ શબ્દ પ્રથમા છે તે જગો પર તિથૌ એમ સપ્તમી કરવાની અજ્ઞાનતા આવવા સાથે તિથિશ્ચઽ વડે કરીને શ્રાદ્ધવિધિમાં શરૂ કરેલું તિથિ પ્રકરણ પણ બાધિત થાય, તે વાત ચોક્કસ વિચારવા જેવી નથી. યાદ રાખવું કે પર્વતિથિનો ટીપ્પણમાં ક્ષય હોય ત્યારે ‘પહેલી અપર્વતિથિનો ક્ષય કરવો’ એવો આ ક્ષયે પૂર્વાઽ પાઠનો વાક્યાર્થ છે, એમ કોઈપણ કહે નહિ પરંતુ તાત્પર્યાર્થ જરૂર એ આવે કે-પૂર્વની અપર્વતિથિની ‘સંજ્ઞા’ એટલે ‘વ્યવહાર’ ઉડી જવાથી તે પૂર્વની અપર્વતિથિના ક્ષયનોજ વ્યવહાર થાય.

વૃદ્ધૌ ગ્રાહ્યા તથોત્તરા એ પાઠનો અર્થ પણ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય તો તે ‘પર્વતિથિથી આગળની તિથિ લેવી,’ એવો અર્થ તો અણુસમજી

કરે પરંતુ શાસ્ત્ર અને પરંપરા સમજનારા વિજ્ઞ પુરૂષો તો ‘ટીપ્પણામાં આવેલી પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે’ બીજી તિથિનેજ પર્વતિથિ તરીકે કહેવી એવો અર્થ કરે છે.

તત્ત્વ એ છે કે-શાસનને અનુસરનારા બુદ્ધિમાનો તો પહેલા વાક્યને અપ્રાપ્ત વિધાન કરનાર ગણીને વિધિવાક્ય તરીકે ગણે અને બીજા પાદને સિદ્ધ છતાં આરંભ કરવાથી નિયમ વાક્ય ગણે અને તેથીજ ક્ષયે પૂર્વાં પ્રધોષના આખાય પૂવાર્દથી ટીપ્પણામાં આવતા પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પૂર્વની અપર્વતિથિમાં ૨૪ કલાક માટે પર્વતિથિનું વિધાન અને ટીપ્પણામાં પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજા દિવસેજ ચોવીસ કલાક માટે પર્વતિથિપણાનો નિયમ ગણે છે અને તેજ વાત તત્ત્વતરંગિણીમાં ટીકાકારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ‘ચૌદશના ક્ષયે તેરશનું નામ લેવાનો અભાવ અને ચૌદશજ કહેવાનું થાય છે’ ? એમ કહીને સ્પષ્ટ કરી છે.

જૈનધર્મને અનુસરતો કોઈપણ મનુષ્ય અજ્ઞાનતાથી કદાચ અવળે માર્ગે ચઢી જાય તે અસંભવિત નથી. પરંતુ જેના હૃદયમાં વાસ્તવિકરીતિએ જૈનધર્મ વસ્યો હોય તે જાણીપુણે તો માર્ગથી વિપરીત જોલેજ નહિ પરંતુ હુમમકાળના પ્રભાવે એથી વિચિત્ર વર્તન દેખાય તો શાસનપ્રેમીઓને તો ખરેખર ઘૃણાજ થાય.

વસ્તુ એ છે કે-જે અન્યમાંથી અને જે ગાથાના વિવરણમાંથી આ પાઠ એ વર્ગ તરફથી આપવામાં આવ્યો છે તે શ્રી તત્ત્વતરંગિણી અન્ય અને વિવરણમાંજ શાસ્ત્રકારે આપેલો ખૂલાસો નનુ હૃદયતિથિસ્વીકારાન્યતિથિતિસ્કારપ્રવણયો-રાવયોઃ ત્રયોદશ્યા અપિ ચતુર્દશીત્વેન એ પાઠથી ‘પર્વતિથિના ક્ષયની બાબતના’ પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક કરેલો છે અને જે તે એ વર્ગ આપેલા ઉપર મુજબના પાઠોની જોડેજ છે તે છતાં તે જાણી જોઈને એ વર્ગ તરફથી અહિં આપવામાં આવ્યો નથી !

સ્પષ્ટીકરણ ૧૨-૧૩-૧૪

બારમા નંબરમાં અહ જહ કહવિં એ ગાથા છે. તેરમા નંબરમાં એ ગાથા ઉપર અન્યકાર સિવાય અન્ય કોઈએ કરેલી અથ વદિ કથમપિ તા...હુજ્જતિ ભવેયુ...વ્યતિરેકમાહં વિગેરે વાક્યો વાળી ટીકા છે. તે ટીકામાં અપિ શબ્દથી ઉભય તિથિની સંજ્ઞાની વ્યાખ્યા કરવા છતાં તે સ્થળે તેમાં તે ટીકાકાર વ્યતિરેક જણાવે છે તે કોઈ પણ પ્રકારે ચોગ્ય ગણાય નહીં. અન્યથ સિવાય વ્યતિરેક ક્યાંથી ? મૂળ ગાથામાં ‘અવરા’ શબ્દ બહુવચનજ છે છતાં ટીકાકારે અહીં પ્રાકૃતત્વાત્-બહર્થે એકવચન કહીને એકવચનમાં ગણી લીધું, વળી સાક્ષી ગાથાની વ્યાખ્યા કરવાનો તે અન્યકારનો રિવાજ નથી, તેમજ અપિ શબ્દથી શંકા ઉઠાવી તેનું સમાધાન તો અન્યકાર પોતે જુદું કરેજ છે આમ છતાં આ ગાથાની વ્યાખ્યાનો ઉપયોગ કેવળ જાણી જોઈને એ વર્ગે અહીં જોડી દીધો છે. તે વ્યાખ્યાનો ભાવ (ટીપ્પણામાં આવતી પર્વતિથિની હાનિની વખતે પૂર્વની અપર્વતિથિનો વ્યવહાર થાયજ નહીં. અને પ્રાયશ્ચિત્ત લાયક ‘જે ન કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત આવે એવા’ વિધાનો પર્વતિથિના નામેજ તે દિવસે કહેવાનો સંઘમાં વ્યવહાર છે એમ તે વખતે એટલે વિ. સં. ૧૬૧૫ની વખતે એ અન્યમાં જણાવવામાં આવ્યું છે) તે વચનની સાથે સખ્ત વિરોધ ધરાવે છે. કોઈપણ અન્યકાર પોતાના વક્તવ્યનો વિરોધ કરતી સાક્ષી ગાથા આપે કે તેવી વ્યાખ્યા આપે એ આકાશકુસુમવત્ છે. શાસ્ત્રકારની આ વસ્તુ સ્પષ્ટ રીતે સમજાય તેથી તે ગાથા અને તેની આ ભાવ પૂરતી વ્યાખ્યા નીચે આપી છે.

તિથિપાતે તિથિક્ષયે પૂર્વેવ તિથિગ્રાહ્યા અંચિકાયાં.....તથા...કિન્તુ પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધૌ ચતુર્દશ્યેવેતિ વ્યપદિશ્યમાનત્વાત્ (તત્ત્વતરંગિણી મુદ્રિત પૃષ્ઠ ૩)

અર્થ:-તિથિપાત વખતે - (ટીપ્પણામાં પર્વતિથિનો) ક્ષય હોય ત્યારે તેનાથી પહેલાની તિથિ

(પર્વતિથિપણે) ગ્રહણ કરવી જોઈએ. અને (ટીપ્પણમાં પર્વતિથિ) અધિક હોય એટલે બે હોય ત્યારે બીજી (પર્વતિથિપણે) લેવી જોઈએ. અહિં બે પર્વતિથિને સામાન્ય રીતે ગ્રહણ કરવાનું કહે તો પૂર્વની તિથિનું તે દિવસે અપર્વતિથિપણું ખસે નહિ માટે તે અપર્વપણું ખસેડીનેજ પર્વતિથિપણું લેવા માટે તો ગ્રાહ્યા શબ્દનો અર્થ રહેલો છતાં 'उपादेया' પર્વતિથિપણે લેવી એમ કરીને **इत्यर्थः** કહીને શાસ્ત્રકારે તે ભાવ જણાવ્યો છે. પર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે પહેલાંની તિથિ (પર્વતિથિપણે) લેવી અને વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેવીજ રીતે (પર્વતિથિપણે) આગળની તિથિ લેવી અને શ્રી મહાવીર મહારાજના જ્ઞાનનિર્વાણ એટલે દિવાળી તો લોકોને અનુસારે કરવી (પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હાનિ બે લોકે માનેલા ચંદ્રાંશુચંદ્ર પંચાંગના આધારેજ કરવાની હોય તો આ શ્લોકનો ઉત્તરાર્થ શ્રી વીરજ્ઞાનં કાર્ય લોકાનુગૈરિહ એ કહેવો પડતજ નહીં. અર્થાત્ એ વાક્ય પૂર્વાર્ધમાંજ કહી દેત. તેમજ તે શ્લોકના પૂર્વાર્ધના સૂચન કરતાં બુદ્ધી રીતનું સૂચન જણાવનારો ઉત્તરાર્ધ પણ કહેવો પડતજ નહીં.)

**उदयतिथिस्वीकारान्यतिथितिरस्कारप्रवणयो-
रावयो** એ પાઠથી આ વસ્તુ આપણે બંને (ખરતરગચ્છ અને તપાગચ્છવાળા) ને માન્ય છે એ વાતને અંગીકાર કરીને પણ કોઈકે (ખરતરગચ્છવાળા) બ્રાંતિથી અગર પોતાની બુદ્ધિની મંદતાથી અષ્ટમી આદિક પર્વતિથિના ક્ષયની વખત તો અષ્ટમી આદિક લેવી અષ્ટમી આદિ પર્વતિથિ પણ લેવી, પણ ચૌદશના ક્ષયે તો આગળની પૂનમ લેવી (ચૌદશને પૂનમે પડ્ખી તરીકે કહેવી, લેવી) એવી રીતે અર્ધજરતીય-ચાયને જે અનુસરે છે તેને આશ્રીને શાસ્ત્રકાર ઉત્તરાર્ધ કહે છે **हीनमपि** ક્ષય પામેલી ચતુર્દશી એટલે પડ્ખી, પૂનમના દિવસે પ્રમાણ કરવી નહિ. કારણ કે (ખરતરો સાતમને દિવસે આક્રમ કરવામાં ભોગ વિગેરે હેતુ આપે છે

માટે તેમને અહિં શાસ્ત્રકાર તેજ હેતુ દર્શન કહે છે કે) પૂનમે ચૌદશના ભોગના ગંધનો અભાવ છે. (માટે તમારાથી પૂનમે ચૌદશ થાયજ નહિ.)

પરંતુ ટીપ્પણની તેરશને દિવસેજ ચૌદશ એટલે પાક્ષિક કરવું જોઈએ. દષ્ટાન્તની સાથે જોડાયેલી યુક્તિઓ આ ગ્રંથમાં આગળ કહેવાશે. (ખરતર ગચ્છવાળાઓ ગ્રંથકારે તેરશના દિવસે ચૌદશ માનવાનું જણાવ્યું તેથી શંકા કરે છે કે) ઉદયવાળી તિથિને માનવી અને ઉદય વગરની તિથિને ન માનવી એમ માનવાવાળા આપણે બંને છીએ. તો પછી (ટીપ્પણમાં જે તેરશના ઉદયવાળી) તેરશ છે છતાં તેનો (ટીપ્પણમાં જેનો ઉદય નથી કેમકે ક્ષીણ થયેલી છે તેથી તેવી) ચૌદશપણે સ્વીકાર કરવો યોગ્ય કેમ ગણાય ? ખરતર ગચ્છવાળાની આવી શંકાના ઉત્તરમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે તેવા પ્રસંગે (ટીપ્પણમાં ચતુર્દશીનો ક્ષય હોય ત્યારે તે ટીપ્પણની તેરશના દહાડે) તેરશનો વ્યપદેશ એટલે વ્યવહાર કે સંજ્ઞાનો પણ સંભવ નથી, તેથી (તેને તેરશ કહેવાયજ નહીં) પરંતુ પર્વતિથિ નિયત તપ ચૈત્યવન્દન સાધુવન્દન વિગેરે વિધિ કે જે પર્વતિથિને દિવસે ન કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે તેવા વિધિઓમાં (ટીપ્પણની ઉદયવાળી તેરશ છતાં પણ તે આખો દિવસ) ચૌદશજ છે એમ વ્યવહાર એટલે વ્યપદેશ થાય છે.

ઉપરનો પાઠ પ્રમાણિકપણાથી જોનાર સમજી માણસ સ્વપ્ને પણ ટીપ્પણમાં આવતા પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પૂર્વની અપર્વતિથિના દિવસે તે અપર્વતિથિનું સંઘમાં નામ લેવાનું કહેશે નહિ. નામ તો લેવાયજ નહિ પરંતુ તે આખો દિવસ (ટીપ્પણમાં ક્ષય પામેલી એવી) પર્વતિથિની સંજ્ઞાજ રાખવી પડે એમ માન્યા સિવાય કોઈ પણ સુઝ પુરૂષ રહી શકે જ નહિ. આવી વિપરીતસિદ્ધિ થવાના ભયથી એ વર્ગે અહિં અધુરો પાઠ આપીને ભ્રમ પેદા કરવાનો રસ્તો લીધો છે, પરંતુ તે ભ્રમનું પેદા થવું એ ભદ્રિક અજ્ઞાનવર્ગમાંજ બને.

આ કરતાં પણ નંબર ૧૪નો પાઠ અને તેનું તાત્પર્ય બતાવવામાં તો એ વર્ગે કોઈપણ સાક્ષરને ન છાજે એવું જ વલણ લીધું છે. તેઓએ આપેલો એ પાઠ સુદ્રિત પ્રતમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

न च प्राक् चतुर्दश्येवेत्युक्तम्, अत्र तु 'अवरावी' इत्यनेन अपिशब्दादन्यसंज्ञाऽपि गृह्यते तत्कथं न विरोध इति वाच्यं, प्रायश्चित्तादिविधावित्युक्तत्वात्, गौणमुख्यसेदात्, मुख्यतया चतुर्दश्या पत्रव्यपदेशो युक्त इत्यभिप्रायेण उक्तत्वाद्वा।

અર્થ:—ખરતરગચ્છવાળાઓ તરફથી વિરોધ ઉઠાવવામાં આવે છે કે પહેલાં ઉપર તો (તમે) 'ચૌદશજ' એમ (શ્રી સંઘમાં કહેવાય છે.) એમ કહ્યું હતું (એટલે ' ટીપ્પણમાં જ્યારે ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે ટીપ્પણમાં આવેલી તેરશનો તેરશ તરીકેનો વ્યવહાર સંભવિતજ નથી ' પરંતુ આખા સંઘમાં ચૌદશજ થાય છે એવો વ્યવહાર છે) પરંતુ અહિં તમારા કથનના પોષણ માટે તમોએ આપેલી ગાથામાં તો અવરાવી એ જગો પર કહેલા ' અપિ ' શબ્દથી ખીજી પણ સંજ્ઞાવાળી તિથિ (એટલે તેરશની સંજ્ઞા પણ) ગ્રહણ થાય એટલે કે અહિં શાસ્ત્રકારને ખરતરગચ્છવાળા કહે છે કે— પહેલાં તેરશ નહીં કહેતાં ચૌદશજ કહેવાનું કહ્યું અને અહિં તો ' ચૌદશ પણ ' કહેવાથી ' પણ ' શબ્દથી કહેવાતી તેરશની પણ સંજ્ઞા રહે છે. માટે તમારા કથનનો તમનેજ વિરોધ કેમ નહિં આવે? આવી રીતે (ખરતરગચ્છવાળાઓએ 'અપિ' શબ્દથી તેરશની સંજ્ઞા આવવાથી વિરોધ આવે છે એમ જ્યારે શાસ્ત્રકારને જણાવ્યું છે ત્યારે તેના ઉત્તરમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે) અમે ' પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં ' (તેરશ ન કહેવી પણ ચૌદશજ કહેવી) એમ કહેલું છે. (માત્ર ચૌદશજ છે, એમ પ્રથમ કહેલા વચનને વિરોધ આવતો નથી.)

('તુવ્યન્તુ દુર્જનાઃ' એ ન્યાયે કદાચિત્ ખરતરની શંકા પ્રમાણે ગૌણપણે તેરશ કહેવાનો વખત આવે તો પણ ગૌણપણાને કબુલ કરીને પણ

શાસ્ત્રકાર ઉત્તર દે છે કે)—વ્યવહારના જગતમાં ગોષુમાંકુર ન્યાયે મુખ્ય અને ગૌણ એવા બે કારણો હોય છે, (તેમાં અંકુરને માટે જેમ મુખ્યપણે કારણ ગોષુમ અને ગૌણપણે કારણ પૃથ્વી, પાણી, હવા વિગેરે છે, છતાં કોઈપણ મનુષ્ય તેને પૃથ્વીઅંકુર, પાણીઅંકુર કે હવાઅંકુર કહી શકે નહિ પણ તેનું મુખ્ય કારણ ગોષુમ હોવાથી ગોષુમ અંકુરજ કહે તેવી રીતે) અહિં ચૌદશના ક્ષયે તેરશમાં ચૌદશનું મુખ્યપણું હોવાથી તે ટીપ્પણની તેરશના દિવસે ચૌદશની પર્વતિથિનોજ વ્યવહાર થાય, (અર્થાત્ ગૌણપણે તેરશનો વ્યવહાર થાયજ નહિ) તેજ યોગ્ય છે (કારણ કે ગૌણનો વ્યવહારજ થતો નથી.) એ અભિપ્રાયે અમે તે દિવસે ચૌદશજ કહેવાય એમ કહેલું છે માટે (ટીપ્પણની ચૌદશના ક્ષયની વખતે તેરશના દિવસે તેરશ ન કહેવી પણ ચૌદશજ કહેવી એમ જે કહેલું છે તેનો વિરોધ આવતો નથી.)

આવી રીતે ઉપરનો પાઠ સ્પષ્ટપણે ' ટીપ્પણમાં ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે ટીપ્પણની તેરશને દિવસે ચૌદશનો નિશ્ચય ' જણાવે છે અને આખો દિવસ ચૌદશજ કહેવાનું નક્કી કરે છે. છતાં એ વર્ગે 'દિનકર' શબ્દને નિશાકર સમજવાની માફક નીચે પ્રમાણે ખોટો પાઠ આપીને તેણે આપેલ પુરાવાના પાન નં. ૨૦માં ખોટું લખે છે.

['न च प्राक् चतुर्दश्येवेत्युक्तम्, अत्र तु 'अवरावी' इत्यनेन अपि शब्दादन्यसंज्ञाऽपि गृह्यते तत्कथं न विरोध इति वाच्यं, प्रायश्चित्तादिविधावित्युक्तत्वाद् गौणमुख्यसेदात् मुख्यतया चतुर्दश्या व्यपदेशो युक्त इत्यभिप्रायेणोक्तत्वाद्वा]

[ઉપરના પાઠોમાં ' અન્યસંજ્ઞા પણ થાય છે અને ગૌણ મુખ્ય ભેદથી મુખ્યતયા ચતુર્દશીનો વ્યપદેશ યોગ્ય છે ' એવાં જે સૂચનો કરવામાં આવ્યાં છે તેથી પણ એજ સિદ્ધ થાય છે કે—પર્વતિથિના ક્ષયે તેની પૂર્વ તિથિનો ક્ષય કરી શકાયજ નહિં. ઊલટું જેનો ક્ષય ન હોય તેનો ક્ષય કહેવો

એ મૃષાવાદ છે. અહિં જે ક્ષીણ પર્વતિથિની પૂર્વની અપર્વતિથિનો વ્યપદેશ પણ થઈ શકે છે-એવું સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું, તેથી ૧૩ માં મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું કેવું મંતવ્ય છે અને તે શાસ્ત્રાધારને સંમત છે કે નહિ તેનો ખુલાસો થઈ જાય છે.]

(એ રીતે એ વર્ગે પોતાના પુરાવામાં આપેલો પાઠ [] કૌંસમાં મૂકીને તેમજ તે પાઠનો તે વર્ગે કરેલો અર્થ પણ [] કૌંસમાં જણાવીને તે પ્રતિ કહેવું સાંપ્રત થાય છે કે.)

લિખિત અને મુદ્રિત બન્ને પ્રતોમાં ‘ચતુર્વેશ્યા एव व्यपदेशो युक्तः’ એવો સાફ પાઠ છે, છતાં એ વગ પોતાના પરંપરાથી વિરુદ્ધ એવા આચરણને પોષવા માટે ઉપરના પાઠમાંથી ‘एव’ કાર બાજી બુલ્લને કાઢી નાખ્યો છે ! (કેવી સ્થિતિ ?) કેમકે તે પાઠથી તેરશને દિવસે ચૌદશનો જ વ્યપદેશ (સંજ્ઞા) કરવો એવો સીધો અર્થ થતો હોવાથી એવા વખતે તેરશ ચૌદશ ભેળા કરનાર એ વર્ગને ટીપ્પણની તેરશને દિવસે તેરશ કહેવાનું સ્થાન ગૌણપણે પણ રહેતું નથી. ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી વાત છે કે—

૧ ટીપ્પણની પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિની વખતે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિને જે અપર્વતિથિ તરીકે ગણવામાં આવે છે તે ફરજિયાત પર્વતિથિની અપેક્ષાએ છે. અને તેથીજ કોઈપણ ચૌદશના ક્ષયે કોઈપણ તેરશની સંજ્ઞાનો અભાવ શાસ્ત્રકારોએ જણાવ્યો છે. અર્થાત્ ફરજિયાત પર્વતિથિઓના ક્ષય વખતે તેવી પર્વતિથિઓનું પરિસંખ્યાતપણું બળવા માટે પૂર્વની અપર્વતિથિ હોય છતાં ‘તે કલ્યાણકપર્વ જેવી મરજિયાત પર્વતિથિ હોય તો’ તેની પણ સંજ્ઞાનો અભાવ શાસ્ત્રકારોએ જણાવ્યો છે.

૨ પર્વતિથિનો ટીપ્પણમાં ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વ તિથિનું નામ ન લેવું-એ વાત એકલા તત્ત્વતરંગિણીકારજ કહે છે તેમ નહિ, પરંતુ આગમ-ગ્રંથમાં શ્રી ચૃષ્ટિકાર મહારાજ પણ અષાઠ સુદી ૧૫ નો ક્ષય હોવા છતાં તે દિવસ અષાઠ સુદ

૧૫ ના નામેજ જણાવે છે, નહિ કે ચૌદશના નામે કે ચૌદશ પૂનમના નામે જણાવે છે.

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૧૫-૧૬

‘वृद्धौ कार्या तथोत्तरा अगर वृद्धौ प्राप्ता तथोत्तरा’

સ્પષ્ટીકરણ-૧૫-૧૬

જિનશાસ્ત્રને માનનાર મનુષ્ય આરાધનાની કર્તવ્યતા હંમેશને માટે માનનારો હોય છે એટલે તિથિની માફક આરાધના માટે પરિસંખ્યાતની જરૂર હોયજ નહીં.

જે આરાધનાની પરિસંખ્યા હોયજ નહિ તેો ટીપ્પણની પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે થતા ‘તિથિની અધિકતા ટાળવાના આ વૃદ્ધોના નિયમ અનુસાર’ આરાધનાની અધિકતા ટાળવા માટે નિયમ કરવાનો હોયજ કયાંથી ?

એટલે કહેવું જોઈએ કે આ વાક્ય આરાધના (તપ, પૌષધ, બ્રહ્મચર્ય) નો અધિકાર ટાળવા માટે નથી, પણ પરિસંખ્યાત એવી પર્વતિથિઓની અધિકતા ટાળવા માટેજ છે. પ્રાયશ્ચિત્ત લાયક પર્વતિથિનું પરિસંખ્યાતપણું હોવાથી પર્વતિથિઓની ‘ન્યૂનતાની માફક’ અધિકતા શાસ્ત્રકારોને ઇષ્ટ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે.

લૌકિક પંચાંગ પ્રમાણેજ પર્વતિથિ માનવા જતાં અષ્ટમી આદિ પર્વતિથિઓ તેમાં એવડી આવે તે વખતે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં તિથિનું પરિસંખ્યાતપણું બાધિત થાય, માટે વૃદ્ધો કાર્યાં વાક્યથી પર્વતિથિનું નિયમન કરીને શાસ્ત્રકાર જણાવે છે કે લૌકિક પંચાંગમાં જ્યારે પર્વતિથિની અધિકતા, એટલે બે દિવસ રહેવાવાળી એક નામની બે પર્વતિથિઓ હોય ત્યારે બીજા સૂર્યોદયવાળી તિથિનેજ (પર્વતિથિપણે) કરવી અગર લેવી.

આ સ્પષ્ટતાથી સ્પષ્ટ છે કે-ટીપ્પણની પહેલી આઠમ અગર પહેલી ચૌદશ વિગેરેમાંથી આઠમ ચૌદશપણું નિષિદ્ધ છે, અને આઠમ પહેલાની અગર ચૌદશ પહેલાની તિથિ ‘સાતમ અ-

ગર તેરશબ્દ હોય' એ પણ તેટલું જ નહીં છે. માટે શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છની સામાચારી મુજબ ટીપ્પણમાં અષ્ટમી, ચતુર્દશી આદિની વૃદ્ધિ આવે ત્યારે જે બે સાતમ અથવા બે તેરશ કરવામાં આવે છે, તે બ્યાબાળી છે; અને તે વિધિ તપને કરવાવાળો તો સમજ્યા માન્યા વગર રહેશે નહિ. એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૧૭-૧૮

અથ ચ વૃદ્ધૌ યા તિથિરાધ્યા તામાહ (શ્રી ત૦ મુ. ૫-૧૨)

સ્પષ્ટીકરણ ૧૭-૧૮

એ પાઠ ત્યા સંપુણ્ણત્તિ ડ કાઠં વુડીય તત્ત્વ૦ ગાથા ૧૭ ની ટીકા ભરમાં 'આરાધ્યા' શબ્દ તરફ નજર રાખનાર મનુષ્ય રહેશે સમજી શકે કે- 'આરાધ્યા' શબ્દથી 'તે દિવસે આરાધના કરવી' એવો અર્થ જે એ વર્ગ કરે છે, તે બની શકે તેવો નથી પરંતુ 'આરાધવા યોગ્ય તિથિ અર્થાત્ પર્વતિથિ' એમ અર્થ લેવો તે સુસંગત છે, એટલે કે આઠમ ચૌદશ આદિનો ક્ષય હોય ત્યારે અષ્ટમી કે ચતુર્દશી કઈ? તે વાતજ અન્યકારે આરાધ્યા શબ્દથી નહીં જણાવી.

આ પાઠમાં તિથિનું બેવડાપણું જણાવતાં જે 'एकादिन्यूनाधिकविंशत्युत्तरशत०ના પાઠથી' એકાદિથી અધિક ૧૨૦ ઘડી પ્રમાણ તિથિપણું આપત્તિ તરીકે કહેવામાં આવેલું છે તે ઉપરથી એ વાત માનવી બોઈશે કે ૬૦ ઘડીથી ઓછી તિથિ તો મનાયજ નહિ.

આ અર્થ સ્પષ્ટ છે કે-એક દિવસે બે તિથિ માનવાનું કહેવું તે જેમ ઉદયના સિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધ અને ભુલું છે તેમ આ વાક્યથી પણ વિરુદ્ધ રીતે તિથિના માનને બ્યવહારથી ખંડન કરનારું છે.

ખરતરગચ્છવાળાઓએ ટીપ્પણની પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે આ 'પક્ષિયચાડમાસિય અદમી પચ્ચમીકલ્હાણયાદિતિહિસુ તવપૂયાદપ્ ઉદયતિહિ અણ્યયરમૂત્તાવિ ઘેતવ્વા ન બહુતરમૂત્તા વિ હ્યરા। જયાય પક્ષિયાદ પવ્વતિહી પહ્હ તયા પુવ્વતિહી

ચેવ્વ તન્મુત્તિવહુલા પચ્ચક્ષાણપૂયાદસુ ઘિણ્ણ ન ઉત્તરા। તન્મોગે ગંધસ્સ વિ અમાવાઓ। પવ્વતિ-હિવુડ્ડીપ્ પુણ પદમા ચેવ પમાણં સંપુણ્ણત્તિ કાઠં।' 'વિધિપ્રયા' મુદ્રિત પૃ. ૧૧૮ વિગેરે પાઠથી તિથિ માનવામાં 'સંપૂર્ણ' અને 'લોગ' ની વાતો લાવીને વૃદ્ધિ વખતે પહેલી તિથિને 'સંપૂર્ણ'ના બહાને તેમજ ઘણા લોગના બહાને આરાધવા જ-ણાવ્યું ત્યારે તત્ત્વતરંગિણી શાસ્ત્રકારે પણ તેની પ્રતિબંધી (એનો હવાલો એને સોંપવો) તરીકે તે વૃદ્ધિ તિથિની સંપૂર્ણતાની બીજે દિવસેજ 'અન્ય તિથિઓના દષ્ટાન્તથી' સિદ્ધ કરીને ઉત્તરની તિથિનેજ પર્વતિથિ તરીકે માનવાનું-આરાધ્ય તિથિ તરીકે માનવાનું સાધીત કર્યું છે. શાસ્ત્રકારે ખર-તરોની સાથે ચર્ચા કરતાં બે ચૌદશ વિગેરે જે લખે છે તે ટીપ્પણની અપેક્ષાએ છે, ખરતરગ-ચ્છવાળાઓ તેવા વખતે પહેલે દિવસે પર્વતિથિપણું માનીને આરાધવાનું રાખે છે તેના નિષેધને માટે છે એટલે વૃદ્ધિ વખતે પહેલી તિથિમાં તે પર્વ-તિથિપણું માનીને તેને આરાધવાના નિષેધ માટે છે, પરંતુ એથી તે વધેલી તિથિમાં તપાગચ્છવા-ળાઓ જે અપર્વતિથિનો બ્યવદેશ કરે છે તેનો નિષેધ થતોજ નથી અને તેથી તેવા વખતે બન્ને દિવસ પર્વતિથિના નામે બોલવું તે કોઈ વાતે સંગત નથી.

આ સ્થાને સમાપ્તિને, ઉદયના સૂચક તરી-કેના તિથિપણાની કારણતા લીધી છે અને તેથી અષ્ટમી આદિકના ક્ષયની વખતે સપ્તમી આદિનો ઉદયજ સમાપ્તિસૂચક હોવાથી તે આખો દિવસ અષ્ટમી ન માનીને માત્ર તે સપ્તમીમાં અષ્ટમીની આરાધના કરવી, તે અપ્રમાણ કેમ ન ગણવી?

ક્ષયે પૂર્વાંના અર્થથી તિથિની વિધાયકતા કરે તેને તો અષ્ટમીનોજ ઉદય ગણવાનો છે, પરંતુ એ પદાર્થનો અર્થ 'પૂર્વની તિથિમાં આરા-ધના કરવી' એવો કરનારને તો તે આખો દિવસ સપ્તમીપણેજ માને છૂટકો છે. અને તેમ થતાં

તે દિવસે અષ્ટમીની આરાધના કરે તેને તો આરોપ મુઠાવાદ વિગેરે દોષ લાગવા સાથે અજ્ઞાનતાનો ડુંગર પણ માથે લેવો પડે.

અન્યકારે તિત્તિચિત્ત્વેન૦ પાઠવડે એક દિવસે જો તિથિની સમાપ્તિ કહી હોય તો પણ ત્યાં ઉદયયુક્ત તિથિનીજ મુખ્યત્વે સમાપ્તિ ગણી છે. અને તેથી આઠમ આદિના ક્ષયે ‘આચાર્યો’ના વચનોથી વિરુદ્ધપણે વર્તીને પણ ટીપ્પણીની સાતમને દિવસે સાતમ આદિકને ગણીને ફરી વળી આઠમની સમાપ્તિને આગળ કરે તે મનુષ્ય આ અન્યના રહસ્યને સમજ્યોજ નથી એમ સ્પષ્ટપણે કહી શકાય.

તિહિવાણની ગાથા એક દિવસે એકજ ‘તિથિ સંજ્ઞા’ રાખવાનું નક્કી કરે છે અને તેથીજ શાસ્ત્રકારે ચૌદશના ક્ષયની ચર્ચા વખતે તત્ત્વ૦ પૃ. ૩માં ‘ત્રયોદશીતિ વ્યપર્વેશસ્યાઽપ્યસંભવાત્’ તેરશની સંજ્ઞાનો અભાવજ છે એમ કહીને ‘કિન્તુ પ્રાયઃ ચિત્તાદિવિધૌ ચતુર્દશ્યેવેતિ વ્યપર્વિશ્યમાનત્વાત્’ ચૌદશનીજ સંજ્ઞા થાય છે એમજ સાફ જણાવ્યું છે અને તેથીજ શાસ્ત્રકારે અહીં આગળ ‘તત્તિચિત્ત્વેન’ એમ નહિ કહેતાં ‘તત્તિચિત્ત્વેનૈવ’ એમ કહ્યું છે એટલે ક્ષય વખતે ઉદયના સિદ્ધાંતને ખાદ કરીને ક્ષીણ એવી પર્વતિથિની સંજ્ઞા નક્કી કરેલી છે એમ એ વાતથી અહીં સૂચવે છે.

એ વર્ગના આપેલા પૂરાવા પાઠ-૧૯

ક્ષય૦

સ્પષ્ટીકરણ ૧૯

આ શ્લોકાર્થ, ક્ષીણ પર્વતિથિના વખતે પહેલી અર્ધપર્વતિથિને પર્વપણે માનવાનું વિધાન કરે છે, અને વૃદ્ધિને વખતે ઉત્તરની તિથિને માનવાનો ‘નિયમ’ કરે છે આમ હોવા છતાં તેનો સખ્તમી વિભક્તિથી અર્થ કરનારા અને આરાધનાપદ ધુસાડનારા તો આકાશકુસુમનોજ આધાર લે છે.

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૨૦

નહિ હીનત્વં નામ તિથેર્નાશઃ (પ્રવ૦ પરીક્ષા પૃ. ૪૧૩)

૧૦

સૂર્યોદયઘ્વસ્પર્શિની તિથિર્વૃદ્ધેત્યુચ્યતે૦ (પ્રવ૦
ચનપરીક્ષા પૃ. ૪૦૮)

સ્પષ્ટીકરણ-૨૦

ભોગની અપેક્ષાએ તિથિનો નાશ ન કહેવાય, પરંતુ ઉદયના આધારે તિથિને માનનાર માટે તો તિથિનો ઉદય ન હોય તે દિવસે તિથિનો નાશ કહેવાય. વળી શાસ્ત્રકારોએ ટીપ્પણમાં પર્વતિથિનો ક્ષય છતાં પણ પૂર્વ અર્ધવને દિવસે તે ક્ષીણ પર્વતિથિની સંજ્ઞા કાયમ કરેલી છે. છતાં જોએ તે દિવસે આખો અહોરાત્ર પર્વતિથિની સંજ્ઞા ન માને અને તે પર્વતિથિની આરાધના કરે તેઓ પર્વતિથિના નામે ઠગે છે એટલુંજ નહિ પણ પૂનમ અને અમાવાસ્યા જેવી ફરજિયાત અને સ્વતંત્ર તિથિઓને ચૌદશની સાથે (તે તે તિથિઓના ક્ષયની વખતે) એકઠી કરી નાખનાર એ વર્ગ તો બાર તિથિની જગોએ અગીઆર તિથિનો માનનાર થઈ પર્વતિથિનો આધક બને છે એવા પર્વતિથિને આધક થનાર વર્ગથી ચમકવું જોઈએ નહીં.

જો ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની થયેલી વૃદ્ધિને વખતે એ બન્ને તિથિઓ પર્વના અવચય તરીકે માન્ય હોય તો સામાન્ય રીતે ચોવીસ (૨૪) કલાક સુધી તિથિની આરાધના ગણાએલી છે. એ રીતે આ નવો વર્ગ એ અવચયરૂપ બન્ને દિવસ તે તિથિની તે ૪૮ કલાક આરાધના કેમ કરતો નથી? વૃદ્ધિ વખતે બન્ને દિવસે તે તિથિના અવચય માનનારે તો ૪૮ કલાકની આરાધના રાખવી જોઈએ અને તે ન રાખે તો તેનાજ હીસાએ એ વર્ગ તિથિના એક અવચયને લોપનારો થાય. ખરતરગચ્છવાળાઓ તેવી વૃદ્ધિ વખતે પહેલે દિવસે સંપૂર્ણ ‘તિથિ’ માને છે અને બીજે દિવસે મુદલ તિથિપણું માનતા નથી, જેથી તેના માટે બીજે દિવસે અવચયપણું કહેવું તે સંભવિત નથી. અને આ નવા વર્ગ માટે અસંભવિત નથી.

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૨૧

વૃદ્ધે પદમોઽવયવો નપુંસચો નિઅયનામકજ્જેસુઠ
(પ્રવચન પરીક્ષા સુદ્રિત પૃ. ૪૦૮-૪૦૯)

સ્પષ્ટીકરણ-૨૧

અરતરગચ્છવાળાઓ માસ અને તિથિ-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પહેલા માસ અને પહેલી તિથિને કાર્ય કરનાર તરીકે માને છે તેથી તેના અંગે અંથકાર તરફથી તિથિની વૃદ્ધિને વખતે પહેલી તિથિને તથા માસની વૃદ્ધિ વખતે પહેલા માસને નપુંસક તરીકે સાબીત કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છવાળાઓ પહેલા માસ અને પહેલી તિથિને તેના કાર્ય કરનાર તરીકે માનતાજ નથી, તેમાં પણ તેવી નપુંસક તિથિને સર્વ કાર્યને માટે નપુંસક કહેવી હોત તો પ્રવચન પરીક્ષાના તે પાઠમાંના ‘તત્કજ્જ’ તે વાક્યમાં ‘તત્’ શબ્દ આપતજ નહિ. એટલે સ્પષ્ટ થાય છે કે શાસ્ત્રકાર તેવી તિથિ કે માસને તેના પોતાના કાર્ય માટેજ નપુંસક કહે છે ‘એટલે’ અન્ય કાર્ય માટે, ‘અન્ય કે તેનાથી ચઢીયાતું કાર્ય કરવાને માટે’ તે પ્રથમ પર્વતિથિ અને પ્રથમ માસને નપુંસક ગણનાર મનુષ્ય શાસ્ત્રકારે આપેલા હેતુના તત્ત્વ શબ્દને કયાં મેલતો હશે? કેમ મેલતો હશે? તે તો સમર્થજ જાણી શકે. આસો વઢી એ અમાસ વખતે તો એ વર્ગ પણ તેણે માનેલી નપુંસક એવી પહેલી અમાસેજ વાર્ષિક પર્વરૂપ દિવાળીપર્વ કરે છે છતાં પણ પહેલી તિથિ દરેક કાર્યો માટે નપુંસક ગણનાર એ વર્ગને શું કહેવું? “તિથિની અધિકતામાં સૂર્યોદયની અધિકતા સ્પષ્ટપણે લીધી છે, અને માસવૃદ્ધિમાં કારણરૂપે કાળની અધિકતા લીધી છે.” એ વસ્તુને સમજનાર મનુષ્ય કોઈ દિવસ માસવૃદ્ધિને તિથિની વૃદ્ધિના સરખાપણામાં ગણી શકે નહિ કેમકે એકમાં (તિથિ-વૃદ્ધિમાં) સૂર્યના ઉદયની અધિકતા કારણ છે. ત્યારે બીજામાં (માસ-વૃદ્ધિમાં) સૂર્યના ઉદયની ન્યૂનતા એ કારણ છે.

વળી એ વર્ગ ટીપ્પણમાં પર્યુષણ પર્વને

અંગે ભાદરવા માસમાં સુદિ ચોથ સુધીમાં એક-મથી માંડીને કોઈપણ તિથિને ક્ષય હોય અને શ્રાવણ અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિ હોય તો પહેલી અમાવાસ્યા કે જે તે વર્ગને નપુંસક તિથિ છે તે અમાવાસ્યાને દિવસે આવતો કલ્પધરનો મહાન પર્વ-દિવસ એ વર્ગ તે દિવસે શી રીતે કરી શકે.

આ પ્રકરણ ટીપ્પણમાં ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે નવા અરતરો પોતાના આચાર્યોના ચૌદશના ક્ષયે તેરશે ચૌદશ કરવાના ‘જયાય પક્ષિ-યાહ પવ્વતિહી પડહ તયા પુવ્વતિહી તન્મુત્તિ બહુલા પચ્ચક્ષાણપૂયાહસુ ઘિપ્પહ ન ઉત્તરા’ (વિધિ પ્રપા, સુ. પૃ. ૧૧૮) એ વચનથી વિરુદ્ધ થઈને પણ પૂનમે-પૂનમ માનીને ચૌદશની ક્રિયા કરે છે તેના નિષેધને અંગે હોઈને અત્રે શાસ્ત્રકારે ભોગ વિગેરે હેતુઓ (તપાગચ્છવાળાને નહી સમ્મત છતાં) આપ્યા છે તેવી રીતે પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે તે અરતરો પહેલી પર્વતિથિનેજ પર્વતિથિપણે ગણતા હતા, તેના નિષેધને માટે અરતરોની સાથે તે બાબતની ચર્ચા કરતાં અનેક અન્થકારોએ પહેલી તિથિ અને પહેલા માસ નિરર્થક જણાવવા તેને આપેલું છે જે નપુંસકપણું છે તે માત્ર અરતરોના નિરાસ પુરતુંજ છે. નાસ્તિકોની સામા જીવની સિદ્ધિ કરતી વખતે જેમ સ્તનાભિલાષ વિગેરે હેતુઓ આપવામાં આવે પરંતુ તેથી જેમ સિદ્ધ જીવનું જીવપણું આસ્તિકોને સામાન્ય હોતું નથી તેમ આ પણ છે. એમ વિજ્ઞપુરૂષો સહેજે સમજી શકે અને તેથી શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છવાળાને એ અષ્ટમી જે ચતુર્દશી જે પૂનમ કે જે અમાવાસ્યા માનવી થતી હતી એમ સમજવું નિરર્થક બને.

વસ્તુતઃ ટીપ્પણની તિથિ કે માસની વૃદ્ધિ વખતે જેઓ (અરતરો) પ્રથમા તિથિ કે પ્રથમ માસને સંપૂર્ણ તથા આરાધ્ય માને છે તેને માટેજ આ અધિકાર છે અને તેથી તે અધિકાર શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છની ‘ટીપ્પણની પર્વતિથિની હાનિ

કે વૃદ્ધિ વખતે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની' પ્રમાણિક રીતિએ જરાએ બાધક નથી.

તિથિ કે માસની વૃદ્ધિ વખતે પહેલી તિથિ કે પહેલા માસના માનને કાર્યસાધક માનનારા ખરતરોને માટે આ અવયવતા સિદ્ધ છે પણ તેથી બે બે માસ અને અવયવતાનો સ્વીકાર થાય તો સમાપ્તિનું વચન અન્ત્ય પ્રદેશી નિર્જીવ બેલું નથી.

(શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છવાળાએને તો ' પં-ચાંગમાં પૂનમ અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેરશની વૃદ્ધિ થાય છે ' અને તેથી ટીપ્પણની તે પહેલી અમાવાસ્યાએ ચૌદશ આવે અને તેથી કલ્પધરનો દિવસ પણ તે ચૌદશેજ થાય છે, પરંતુ એ બે અમાવાસ્યાવાળો વર્ગ પહેલી અમાવાસ્યાને નપુંસક માને એને અંગે તેને તો આ કલ્પધરનો વિરોધ જરૂર આવે.)

શાસ્ત્રકારોએ તે માસ અને તે તે તિથિના નામને આશ્રિને થતા કાર્યને અંગે નપુંસકપણું સ્પષ્ટ જણાવેલું છે એટલે 'અન્યના' 'અન્યમાસ' અને 'અન્ય તિથિ'ના નામના કાર્ય કરવાનો બાધ આવતો નથી. અને તેથી ટીપ્પણની પહેલી પૂનમ કે અમાવાસ્યાએ ચૌદશના પાક્ષિક પ્રતિક-મણના કાર્યને કરનારાઓ કેઈ દોષના ભાગી થતા નથી. આ વસ્તુ નહિ સમજનારો એ વર્ગ બીજું શું સમજીને આ ગાથા કે પાઠ આરાધક વર્ગની સામે આગળ કરતો હશે ?

અન્યકાર મહાયુરૂષે ઉત્તરતિથિના અવયવનું પરંપરાથી સાધકપણું કહ્યું છે, તો પછી આ વર્ગ પણ તે સાધકતા માનવીજ બેઈએ. આ વર્ગ શ્રી દેવસૂરગચ્છની પરંપરાનો હોવા છતાં હવે તે વર્ગ સાધકતા ન માને અને કેટલીય સદી-ઓથી ચાલી આવેલી સુવિશુદ્ધ પરંપરાને ઉઠાવનારો થાય એ ઓછા ખેદનો વિષય નથી.

જેવી રીતે પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વની તિથિના ક્ષયની વખતે શાસ્ત્રકારો સ્થાને સ્થાને સંજ્ઞાની

પરાવર્તિ જણાવે છે, તેવી રીતે માસના નામની પરાવર્તિ જણાવતા હોય તેવો કેઈપણ પાઠ એ વર્ગે હજી સુધી રજૂ કરેલો નથી, ક્ષયે પૂર્વાં એ પદાર્થ તિથિને માટે છે, નહિ કે માસને માટે. એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૨૨

યત્કૃત્યં પ્રતિમાસં નામગ્રાહં નિયતકૃત્યં. (અવ-ચન પરીક્ષા મુ. પૃ. ૪૧૦-૪૧૧)

સ્પષ્ટીકરણ-૨૨

જેવી રીતે એ વર્ગે શ્રીતત્ત્વમાં 'તસ્ય નામા-પિ ન સહ્યતે ।' એ પાઠથી કહેવાયેલા પાક્ષિક નામને નહી સહન કરવાના અધિકારમાં શાસ્ત્ર-કારે ટીપ્પણની ચૌદશના ક્ષયે ટીપ્પણની તેરશે ચૌદશ માનેલી હોવાથી, તત્ત્વતરંગમાંના 'તસ્યા-અપિ' એ પાઠથી 'ક્ષીણ એવી પણ પૂનમનું અમારે તો ચૌદશે આરાધન થયુંજ છે' એમ જણાવતાં ચૌદશના દિવસે ક્ષીણ પૂનમનીજ માત્ર વિશેષતા જણાવવા તે પાઠમાં અપિ શબ્દ કહેલો છે, છતાં તે વર્ગે એ વાત નહિ માનીને અને 'દ્વયોરપિ વિદ્યમાનત્વેન' એ 'હેતુ' અને 'તસ્યા અપિ' આ-આપેલ 'સાધ્ય'માં હેતુ અને સાધ્યની ઐક્યતા થઈ જાય તેનો પણ વિચાર કયો વિના 'અપિ' શબ્દથી બે પૂનમ સાથે ચૌદશ લઈ લીધી છે, તો પછી પ્રવચન પરીક્ષાના આ પાઠમાં જે 'દ્વિ-તીયા અપિ' એમ કહ્યું છે, એટલે શું આ 'અપિ' શબ્દથી પહેલી ચૌદશ વિગેરે ખરતરો માને છે, તે આ વર્ગ યોગ્ય માનશે ખરો ?

(વસ્તુતઃ દ્વિતીયાધિકર્તૃત્વા)

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ ૨૩-૨૪

ક્ષયે પૂર્વા તિથિગ્રાહ્યાં

સ્પષ્ટીકરણ ૨૩-૨૪

એ પ્રધોષ ખરતરની ચર્ચાના પ્રકરણ સિવાય ભોગ અને સમાપ્તિને સ્પર્શતોજ નથી. બે ભોગ અને સમાપ્તિને કબુલ કરવા જાય તો નવમી દ્વાદશી આદિના ક્ષય પ્રસંગે અષ્ટમી એકાદશી આદિનું અપલાપ્ય થાય. વસ્તુતઃ એ પ્રધોષ

પહેલી અપર્વતિથિનો નિષેધ કરી તે પર્વતિથિને કાયમ રાખવા માટે છે અને વૃદ્ધિની વખતે પહેલીમાંથી પર્વપણું કાઢી નાખવા માટે છે (વૃદ્ધિના વખતે પહેલે દિવસે ઉદય, ભોગવટો અને સમાપ્તિ એ ત્રણે રહેલા છે, જો પહેલે દિવસે સમાપ્તિ ન ગણાય તો તિથિની વૃદ્ધિજ કહેવાય નહિ.)

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૨૫

અથ તિથીનાં હાનો વૃદ્ધૌ ચ... 'જં જા જંમિ' સ્તિ...તત્તિથિત્વેન સ્વીકાર્યઃ (તત્ત્વતરં મુ. પૃ. ૧૨)
૨૫૫કરણ-૨૫

આ પ્રકરણ એક દિવસે એકજ તિથિ ચોવીસ કલાક માટે નક્કી કરવાનું કહે છે એટલે એક દિવસે બે તિથિ કહેનાર અને આરાધનાર જેમ પરંપરાનો હોય કરે તેમ શાસ્ત્રનો પણ હોયક ઠરે.
એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૨૬

તથા વર્ષમધ્યેऽऽશ્વિનચૈત્રચાતુર્માસિકવાર્ષિકા-
ષ્ટાહિકાચાતુર્માસિકત્રયઃ (ધર્મસંગ્રહ મુદ્રિત પૃ. ૨૩૯)

જૈન શાસ્ત્ર અને જૈન ધર્મના રીવાજને સમજનાર મનુષ્ય તો અષ્ટમી ચતુર્દશીઆદિને ફરજિયાત તિથિ તરીકે સમજી શકે, અને કલ્યાણકાદિ તિથિઓને મરજિયાત તિથિ તરીકે સમજી શકે, જો કે અંને તિથિને પર્વતિથિનું નામ અપાય છે પણ તેમાં આરાધના વિષયક તારતમ્યતા રહેલી છે અને તે એ કે એક દિવસે ઘણા કલ્યાણકોની પર્વતા હોય છે. પરંતુ ફરજિયાત તિથિઓ એક દિવસે ઘણી હોતી નથી. વળી કલ્યાણકતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિને અંગે ૩-૪ તિથિ સુધી પાછળ ઘટવધ કરતા જવાનું સાંપ્રદાયિક જે વિધાન છે તે ફરજિયાત પર્વતિથિને સ્પર્શતું નથી.

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૨૭

આરાધ્યત્વે ચ પચ્ચદશીકલ્યાણકતિથ્યોરપિ
અવિશેષઃ (તત્ત્વ. મુ. ગાથા ૪ ની વૃત્તિ)

૨૫૫કરણ-૨૭

મનુષ્યત્વ એ આર્થ અને અનાર્થનાં અવિશિષ્ટ હોય તેથી આર્થ અનાર્થ જેમ સરખા ન

ધાય, તેમ ફરજિયાત અને મરજિયાત પર્વતિથિઓ આરાધ્ય હોય તેથી બન્ને સરખી તો નજ કહેવાય. અષ્ટમી ચતુર્દશી પૂનમ અને અમાવાસ્યા એ ફરજિયાત આરાધ્ય તિથિઓ છે.

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૨૮-૨૯

પર્વતિથિપાલનં ચ મહાફલં શુભાયુર્બન્ધહેતુત્વા-
દિનાઃ ॥ ૨૮ ॥ વીઝા પચ્ચમીઃ ॥ ૨૯ ॥ (શ્રાદ્ધ
વિધિ 'પ્રકાશ' ૩ પર્વતિથિ પ્રકરણ પૃ. ૧૫૨)

૨૫૫કરણ-૨૮-૨૯

તે આઠમ આદિ તિથિઓ તો આઠે પ્રકારના કર્મના શુભપણાના અને શુભના ઉપાદાનના કારણભૂત છે. અને તેથી સુચગડાંગ આદિ સૂત્રોમાં જગી જગોપર તેનીજ આરાધનાનો ઉલ્લેખ છે. એટલે બીજ વિગેરેને પરભવના આયુષ્યના હેતુ તરીકે જો ગણાવે તો તેમાં પૂનમ જેવી ફરજિયાત તિથિઓ તેની ભેળી થતી નથી.

(આયુષ્યબન્ધને માટે કોઈપણ માસ, તિથિ, કલાક, મિનિટ, કે સમય સુધાં નિયત નથી. એટલે આયુષ્યબંધની આ વાત પ્રાચિક છે. અને તેથી રચણસેહરી વિગેરેમાં એ વાતમાં પ્રાયઃ શબ્દ મેલ્યો છે એટલું જ નહીં, પરંતુ ત્યાં શ્રુતતિથિઓ જણાવી છે. પૂર્ણિમા વિગેરે ચારિત્રતિથિઓ છે અને તેથી બીજ વિગેરેના કરતાં ઘણીજ ઉંચા નંબરની તિથિ છે. આચારોપદેશમાં આયુષ્યના બીજ ત્રીજ ભાગે પરભવના આયુષ્યનો બન્ધ જણાવીને તેને તિથિની સાથે જોડેલો છે. એટલે આયુષ્યબન્ધની માત્ર ઘટનાજ છે, અને તેથીજ પર્વતિથિએજ આયુષ્ય બન્ધાય અને બીજી તિથિએ ન બન્ધાય એમ કોઈ સુરા કહી શકે નહિ. વળી તે ત્રીજ ભાગની ઘટના કર્મમાસની અપેક્ષાએ હોઈને તિથિની હાનિવૃદ્ધિ વખતે તો તે ઘટનાને સ્થાન રહેજ નહીં.

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૩૦

લૌકિકટીપ્પનાભિપ્રાયેણ દીક્ષોપસ્થાપનાદિષુઃ
(વિચારામૃત સંગ્રહ મુદ્રિત પૃ. ૧૬) -

સ્પષ્ટીકરણ પાઠ-૩૦

જે કે શ્રી દેવસૂરગચ્છમાં વર્તમાન સમયે તિ-થિઓ પણ ચંડાંશુચંદ્ર લૌકિક પંચાંગને આધારે સંસ્કાર કરવા પૂર્વક લેવાય છે, પરંતુ એનો આ-પેલો વિચારામૃત સંગ્રહનો પાઠ પ્રસ્તુત તિથિસંજ્ઞા અને આરાધનાને માટે આપવો તે વ્યર્થ છે.

એ વર્ગના પૂરાવા પાઠ-૩૧

અતઃ પચ લૌકિકે લોકોત્તરે ચ ટીપ્પનકવ્ય-વહારપ્રવૃત્તિરપિ પ્રતિપદાદિં (પ્રવચન પરીક્ષા, મુદ્રિત પૃ. ૧૯૦)

યત્તુ જૈનટીપ્પનકાલુસારેણ શ્રાવણં (પ્રવચન પરીક્ષા, મુદ્રિત પૃ. ૪૪૧)

સ્પષ્ટીકરણ ૩૧

સંસ્કાર કર્યા વગર જે લૌકિક ટીપ્પણું માન-વામાં આવે તો ઉદયમિ જા તિહિં તિયિશ્ચં તેમજ ક્ષયે પૂર્વાં વિગેરે વાક્યોને તિલાંજલિ દેવી જોઈએ. એટલું જ નહીં પરંતુ પંચાંગમાં ન્યારથી તિથિનો આરંભ થાય અને જ્યાં સુધી તે તિથિનો ભોગવટો રહે તે કાળમાંજ એ વર્ગે તે તિથિની આરાધના કરવી જોઈએ.

(એમ કાર્તિક પૂનમનો ક્ષય હોય ત્યારે ટી-પ્પણુમાં તે ક્ષીણ પૂનમની સવારના પડિકમણ્ણનો સૂર્યોદય પહેલાનો વખત પૂર્ણિમાનો હોય નહિ, એટલે તે વખત અગર તેની નજીકના વખતને પૂનમ માનીને પૂનમની જાત્રા કરનારો લૌકિક પં-ચાંગને માને છે એમ કહી શકાય નહીં. વળી શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છવાળાઓ તો પૂર્ણિમાના ક્ષયે તે-રશનો ક્ષય કરતા હોવાથી આ મુદ્દાને આકાશકુસુમ જેવોજ ગણ્યો છે, પરંતુ એ નવા વર્ગને દરેક વર્ષે ચોમાસી પડિકમણ્ણું કર્યા પછી કરાતી પૂનમની જે યાત્રા તે પોતાના નવા માર્ગને લીધે ચોમાસી પ્ર-તિકમણ્ણું કર્યા પહેલાંજ કરવી પડે. વાસ્તવિક રીતિએ તો આ મુદ્દાને અને ચાલુ ચર્ચાને કંઈજ સંબંધ નથી.

પર્વતિથિની સંજ્ઞાને અંગે શાસ્ત્રકારોએ પ્રભા-તના પચ્ચદ્શાણુનો વખતજ સૂર્યને સ્પર્શનારો લીધો

છે. હવે જે સંજ્ઞાને અંગે ઉદય-ભોગ અને સમા-પ્તિ-એ ત્રણ લેવામાં આવે તો અપર્વના ઉદયે પર્વ ન થઈ શકે તે દિવસે જે પર્વતિથિને અંગે ભોગ અને સમાપ્તિની બળવત્તરતા ગણવામાં આવે તો પર્વાનન્તર અપર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પર્વ-તિથિના ક્ષયનીજ આપત્તિ થાય અને જે ક્ષયે પૂર્વાં વચનને આગળ કરવામાં આવે તો પછી ક્ષય-વૃદ્ધિ વખતે આચાર્ય ભગવન્તના વચનો અને તેમની પરંપરાનેજ આગળ કરવાનું તત્ત્વ રહે. જે તેમ થાય તો પછી કઈ સદીઓથી ચાલતી પરંપરા પ્રમાણે પર્વતિથિ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિના હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગે જે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરાય છે તે સ્વરસથી કળુલ કરવી જોઈએ. મુસદ્દામાં તિથિસંજ્ઞા નક્કી કરવાનું જણાવાયું છે અને મતભેદ પણ તિથિસંજ્ઞાને અંગે છે. તિથિ-હિન અને આરાધનાને અંગે મતભેદજ કયાં છે ?

ઉપસંહાર

પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ માનનારાઓએ તે-મની માન્યતા મુજબ (મોકલેલ પુરાવાથી) ની-ચેના મુદ્દા સાબીત કરવા ઘટે છતાં સાબીત કર્યા નથી.

- ૧ શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છની સામાચારી કરનારાઓ, ટીપ્પણુમાં ન્યારે પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ નથી કરતા અને ન્હોતા કરતા.
- ૨ પોતે શ્રી દેવસૂરની સામાચારી કરનારી પરં-પરામાં નથી.
- ૩ પર્વતિથિની આરાધના તરીકે પર્વતિથિ ઓછી થાય અગર અધિક થાય એ બન્નેમાં દોષ નથી.
- ૪ સૂર્યોદયવાળી તિથિના વ્યવહાર સાથે અનુદ-યવાળી તિથિનો પણ વ્યવહાર કરાય.
- ૫ ચૌદશ સાથે પૂનમ કે અમાવાસ્યાનું સંલગ્ન-પણું જરૂરી નથી.
- ૬ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં તિથિની સંજ્ઞા ક્ષય થાય અગર વધે તે વ્યાજબી છે.
- ૭ ચૌદશ આદિની સંજ્ઞાએ પદ્મી આદિની વ્ય-

વસ્થા કરેલી છે છતાં તિથિની પરાવૃત્તિ તિથિ થાય છે અને તેરશ અને ત્રીજની તિથિની સંસા માનીને પદ્મી ચોમાસી સંવત્સરી કર્યા છતાં તિથિનું પરાવર્તન નથી.

શ્રી દેવસૂરગચ્છની સામાચારીવાળાઓને ટીપ્પણમાં જ્યારે પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિની હાનિ કે વૃદ્ધિ આવે ત્યારે જે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વ-તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ સાબીત કરવાની છે તે સાબીત થઈ છે.

૧ ચૌદશના ક્ષયે તેરશે તેરશ કહેવાય નહીં પણ ચૌદશજ કહેવાય એ વિગેરે પાઠોથી તેમજ અષ્ટમી આદિની વૃદ્ધિ વખતે એકનેજ ઔદયિકી-એકજ પર્વતિથિ ગણવા જણાવ્યું છે. એ વિગેરે પાઠોથી એક પર્વની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ સાબીત થઈ છે.

૨ પર્વાનન્તર પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિની વખતે શ્રી હીરસૂરિજીના ‘ત્રયોદશી-ચતુર્દશ્યોઃ’ એ દ્વિવચનવાળા પાઠ વિગેરેથી પૂર્વતર અપર્વ-તિથિની હાનિ તેમજ પહેલી પૂનમે ખરતર તરકથી ‘વૃદ્ધૌ પાક્ષિકં ક્રિયતે इदं किं?’ એ પાઠથી અપાએલો ઓલંલો, શ્રી દેવસૂર પદક આદિ પાઠોથી પર્વાનન્તર પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વતર અપર્વતિથિની વૃદ્ધિ કરવાનું સાબીત થયું છે.

૩ અનેક પુરૂષ પરંપરાએ ચાલેલો જે રિવાજ હોય તેને શાસ્ત્રકારો જીતકલ્પ કહે છે. અને તેને આગમકથિત અનુષ્ઠાનોની માફકજ પ્રમાણ ગણવામાં આવે છે તે જીતકલ્પથી અબ્યાહતપણે, ટીપ્પણમાં જ્યારે પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વની હાનિ કે વૃદ્ધિ આવે છે ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ થાય છે એ વાત સાબીત કરવામાં આવી છે.

૪ લૌકિક ટીપ્પણમાં પણ એવા અવસરે પૂર્વ-તર અપર્વને પર્વની સંસા અપાય છે. એ વાત પણ વિ. સં. ૨૦૦૦ ની સાલના ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ ફાગણ વદ અમા-સના ક્ષયે ફાગણ વદિ ૧૩ ને આપેલ મહા-શિવરાત્રિની સંસાથી તથા ચૌદશને આપેલી અમાસની સંસા જણાવીને સાબીત કરવામાં આવી છે.

જૈન આગમશાસ્ત્રોમાં પૂર્ણિમાના ક્ષયે પણ તે દિવસે પૂનમ કહેલીજ છે. અને તત્પતરંગિણી આદિ ચર્યાગ્રન્થમાં પણ એજ વાતનું સાફ સમર્થન છે. તાણી તાણીને પણ ચર્યાગ્રન્થોમાંથીજ કહેવાતા પણ પાઠો આપનાર એ વર્ગ જે આપેલ આગમ-શાસ્ત્રોના પાઠોને માને તોજ તેઓ એવા ચર્યાગ્રન્થો પણ સીધા લગાવી શકે.

તા. ૫-૧-૪૩ આનંદસાગર દ. પોતે.

શ્રીગૌતમસ્વામિને નમઃ

શેઠશ્રી કસ્તુરભાઈ સમક્ષ રજૂ થયેલો મુસદ્દો અને એ ઠરાવને અંગે નવા વર્ગે આપેલા ૨૫ મુદ્દા ઉપરના વિવરણનો સંક્ષિપ્ત જવાબ.

મૂળ મુસદ્દો

“પર્વતિથિની આરાધનાને અંગે, ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં જ્યારે પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિનો ક્ષય હોય કે વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પર્વની તિથિનો કે પર્વાનન્તર પર્વની તિથિનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ બાબ-તમાં જૈનશાસ્ત્રના આધારે કઈ તિથિને પર્વતિથિ તરીકે કહેવી અને માનવી.”

આ મુસદ્દા ઉપર નવા વર્ગના ૨૫ મુદ્દાના નિરૂપણ ઉપરનું શીર્ષક લખાણ

“તિથિદિન અને પર્વોરાધન સંબંધી મન્તવ્ય-લેહને અંગેના નિર્ણય માટે અમેએ તારવેલા ૨૫ મુદ્દાઓ પૈકીનો પહેલો મુદ્દો” —

સમાલોચના પેરા-૧

ખરી રીતે શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ અને એ

વર્ગ વચ્ચે તિથિદિન અને પર્વારાધન એ બે સંબંધી મંતવ્યલેદ નથી.

શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ અને નવો વર્ગ એ બન્ને “ તિથિદિન અને પર્વારાધન ” માનેજ છે. લેદ માત્ર ત્યાંજ છે કે-ટીખપણામાં આવતી પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિના હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે કયે દિવસે તે પર્વતિથિની સંજ્ઞા કરવી અને તે પછી તે પર્વતિથિને માનવી ? મુદો પણ એજ વાત નક્કી કરવાનું જણાવે છે.

સમાલોચના પેરા-૨

એ વર્ગનો પ્રથમ મુદો હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગ વગરનો અને હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગના અપવાદથી બાધિત થયેલ હોવાથી શેઠશ્રી કસ્તુરભાઈ સમક્ષ થયેલ મુસદ્દાની મર્યાદાથી બહાર છે. કારણકે એ વર્ગ તેમના પ્રથમ મુદ્દામાં હાનિ-વૃદ્ધિનો મુદ્દલ પ્રસંગ બતાવ્યોજ નથી.

અમે મૂળ ૨૫ મુદ્દાની સમાલોચના અને તેમણે પોતાના મુદ્દાના સમર્થનમાં--(વિવરણમાં) આપેલા પાઠોની સમાલોચના કરી ગયા છીએ. છતાં તેમનું વિવરણ કે જે એકજ વાતનું ઘણી વાર પુનરાવર્તન કરે છે અને શાસ્ત્રપાઠના અર્થથી રહિત અને વાસ્તવિક અર્થથી વિરૂદ્ધ એવા માત્ર ભાવને જણાવે છે. તેમજ પોતાના મંતવ્યને સમર્થન આપનાર એક પણ શાસ્ત્રીય પાઠ કે પરંપરાને સાબીત કરી શક્યું નથી. તે બતાવવા એ વર્ગના વિવરણની (નિરૂપણની) અમે કાંઈક સમાલોચના રજૂ કરીએ છીએ.

એ વર્ગે પોતાના વિવરણમાં પ્રથમ મુદ્દાનું સમર્થન કરતાં અગાઉ શરૂઆતના (લખેલાં) પાના-૭ સુધી પોતાનું મંતવ્ય કે જે શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છની સામાચારી અને શાસ્ત્રપાઠોથી વિરૂદ્ધ છે. અને જેને ખોટી રીતના પ્રમાણથી છાયા આપીને રજૂ કર્યું છે જ્યારે શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છની સામાચારી પ્રમાણેનું મંતવ્ય રજૂ કરતાં જે બહાર અને વાસ્તવિક પ્રમાણ છે, તેની છાયા

સરખી પણ એ વર્ગે બતાવી નથી. માટે ૭ પાના સુધીનું ઉપોદ્ધાતનું લખાણ કોઈપણ સુરા મનુષ્યે વાસ્તવિક છે એમ ન માનવું જોઈએ. વળી તે કરેલો સંગ્રહ એ વર્ગ પુનરૂક્તિ રૂપે આગળ રજૂ કરવાનું જણાવે છે તેથી પણ પાના-૭ સુધીને એ વર્ગે કરેલો સંગ્રહ શાસ્ત્રાધારથી નિરપેક્ષ હોવાથી અહિં લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય નથી. તથા શરૂઆતના સાત પાના સુધી જગો જગો પર એ વર્ગ મારી માન્યતાને મારા (આ. સાગરાનન્દસૂરિજીના) મંતવ્ય તરીકે જણાવે છે તે માફ મંતવ્ય નથી, પણ આખા દેવસૂર સંઘનું મંતવ્ય છે. અને એઓનું પણ સં. ૧૯૯૧ સુધી એજ મંતવ્ય હતું. આથી અમે અમારે માટે ‘દેવસૂર સંઘ’ કે ‘તપાગચ્છ’ આપીએ છીએ અને એમને માટે અમે ‘એ વર્ગ’ એ રીતે લખીએ છીએ.

પેરા ૩૦ની સમાલોચના.

પેરા ત્રણમાં પ્રથમ મુદો ઉપસ્થિત કરવાનાં એ વર્ગે જે કારણો બતાવ્યા છે તે પણ બરાબર નથી. કારણકે પ્રથમ મુદોજ મંતવ્યલેદની ચર્ચાના વિષયની બહાર છે. અને અમે તો શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છની સામાચારી મુજબ અસલથી સેંકડો વર્ષથી જે રીતે થતું હતું તે રીતેજ થાય છે ને કરીએ છીએ, ખરી રીતે પ્રથમ મુદો પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિના ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રસંગે અપવાદને નહિ સમજવાથીજ ઉત્પન્ન થવા પામ્યો છે.

પેરા-૪ની સમાલોચના

પેરા ચારમાં જણાવેલી વાત બરાબર નથી. કારણકે તેમણે જે મુખ્ય મુખ્ય બીનાઓ સંગ્રહિત કરી છે, તે બીનાઓમાં પણ જે વસ્તુ અમે શાસ્ત્રાધારે અને પરંપરાએ માનીએ છીએ, તેને મચડીને અને ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેવી રીતે રજૂ કરી છે જે તટસ્થ નિરૂપકને વસ્તુસ્થિતિનો સરળતાથી અભ્યાસ થવા દેવામાં આવી દિવાલ રૂપ છે.

જેમકે તે વર્ગ તેમના વિવરણમાં ‘સામા પક્ષે ૦૦૦૦ સાગરાનન્દ ૦૦૦૦નું આ વિષયમાં

એવું મંતવ્ય છે કે 'એમ જે લખ્યું છે તે બરાબર નથી. કારણકે ઉપર જણાવ્યા મુજબ અમારું મંતવ્ય કે આચરણ જે છે તે કાંઈ તે વર્ગની માફક સ્વતંત્ર નવું મંતવ્ય કે નવા આચરણરૂપ નથી. પરંતુ શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છની પરંપરામાં અસલથી ચાલતું આવેલું ને ચાલે છે તેજ છે. તેમજ એ વર્ગે પણ સં. ૧૯૯૧ સુધી એ પ્રમાણેજ આચરેલું છે તે મંતવ્ય છે. મારા તરફથી તો ફક્ત તેનું અહીં માત્ર પ્રતિપાદનજ થાય છે.

સમાલોચના પેરા-૫

પેરા પાંચમાં જણાવવામાં આવ્યું છે 'પુનરૂક્તિઓ વધી જવા પામે.....ટાળી શકાય' એ પણ બરાબર નથી. કારણકે પુનરૂક્તિ ટાળવા શરૂઆતના સાત પાના શક્યાં છતાં એ વર્ગના વિવરણમાં પુનરૂક્તિ અસ્પષ્ટતા અને પૂરાવા વિનાના કલ્પિત વિધાનો તો તેમના તેમજ રહેવા પામ્યા છે જે અમે પ્રસંગે જણાવીશું.

પેરા ૬ ની સમાલોચના

પેરા ૬ માં જણાવેલ વિગત બરાબર નથી. કારણ કે તે પક્ષને હેતુ વિગત જણાવવાનો નથી. પરંતુ વિગતના બહાને 'શ્રી દેવસૂર' તપાગચ્છ સામાચારી મુજબ સેકડો વર્ષથી અવિચ્છિન્ન રીતે આચરણ કરનાર અમારી રીતિને ઉલટી રીતે રજૂ કરીને પોતાને આગળ જે વસ્તુ રજૂ કરવી છે તેને માટે ભૂમિકા તૈયાર કરવાનો છે.

પેરા ૬ પેટા પેરા-૧

ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન હોય ત્યારે "તિથિદિન અને પર્વારાધન"માં અમે એક છીએ.

પેરા ૬ ની સમાલોચના

પેરા ૬ ના પેટા પેરા ૧માં જણાવેલી વિગત સત્યથી વેગળી છે. તેઓ ટીપ્પણમાં નોમના ક્ષયે સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી અષ્ટમી હોવા છતાં ભોગ સમાપ્તિવાળી નોમનો પણ વ્યવદેશ (ટીપ્પણની આઠમના ક્ષયે સાતમ આઠમની પેઠે)

આઠમ નોમ કહીને સ્વીકારે છે, તે વસ્તુ 'શ્રી દેવસૂરગચ્છ સામાચારીવાળાઓને જૈનશાસ્ત્ર અને પરંપરા મુજબ' માન્ય રહી શકે, તેવો કેઈ પણ આધાર એ વર્ગ આજ સુધી આપી શકેલ નથી. તેમ એ વર્ગે આ વિવરણમાં પણ આપ્યો નથી.

શાસ્ત્રકારોએ અને તપાગચ્છ સામાચારીવાળાઓએ પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિવાળો અનુક્રમે એ પૂર્વની અપર્વતિથિના વ્યવદેશનો અભાવ અને પૂર્વતિથિમાં પર્વતિથિપણાનો વ્યવદેશનો અભાવ ગણ્યો છે, તે તે તિથિ કે પર્વતિથિમાંના ઉદયના અપ્રમાણને લઈને ગણ્યો છે. એટલે ભોગ સમાપ્તિના નામે કેઈ પણ જગ્યાએ તપાગચ્છ શાસ્ત્રકારોએ અને તેની સામાચારીવાળાઓએ ભોગ અને સમાપ્તિની માન્યતાનો ગંધ સરખો પણ લીધો નથી.

આથી સ્પષ્ટ સમજશે કે એ વર્ગને આ પ્રકારના શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છના અને તે વર્ગના મંતવ્યલેહનો ખ્યાલ હોવા છતાં એ વર્ગે પોતાના વિવરણમાં 'ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં જ્યાં સુધી x x x x x x x x કશેજ લેઈ પડતો નથી.' તે વાક્ય ઇરાદાપૂર્વક જમ ઉત્પન્ન કરવા રજૂ કર્યું છે. તેવુંજ બીજે લગભગ દરેક ઠેકાણે બનવા પામ્યું છે.

પેરા ૬ પેટા પેરા ૨-૩ સમાલોચના

પેરા ૬ ના પેટા પેરા ૨-૩નું લખાણ પણ સત્ય નથી. તેમાંનું લખાણ શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ સામાચારીને અનુસરનારા એવા મારા નામે ખોટી રીતે રજૂ કર્યું છે અર્થાત્ આ ચર્ચા વિષે હું જે કંઈ માનું છું અને આચરું છું તે મારો મત કે આચરણ નથી. પણ શ્રી તપાગચ્છાધિપતિ શ્રી વિજયદેવસૂરિજીની માન્યતા અને આચરણ છે. છતાં તેઓ દરેક બાબતમાં મારી માન્યતા તરીકે ખોટી રીતે જણાવે છે.

પેરા ત્રણમાં એ વર્ગ જણાવે છે કે "સામા પક્ષે ૦૦૦૦ સાગરાનંદસૂરિજીનું આ વિષયમાં એવું મંતવ્ય છે કે આઠમના ક્ષયના બદલામાં સાત-

મનો ક્ષય કરવો, તે દિવસે જે સાતમપણું છે તેને ઉડાવી દઈને માત્ર આઠમપણું કાયમ કરવું, અને તે પછીજ તે દિવસે અષ્ટમીની આરાધના કરવી. ” વિગેરે વિગેરે એ વર્ગનું એમ કહેવું તે સત્ય નથી. કારણ કે અમે એ વર્ગે લખ્યું તેમ અમે તિથિ સંબંધી કોઈ વાત નિર્ધાર કહેતા કે માનતા નથી, પણ શાસ્ત્રાસા મુજબના ક્ષયે પૂર્વાં ના વાક્યાધારે સંસ્કારપૂર્વક માનીએ છીએ, આજ્ઞા મુજબનો સંસ્કાર કર્યા વગર ટીપ્પણમાં જણાવેલ વાતને સિદ્ધ ગણીને એ વર્ગ તરફના વિવરણમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે જૈન શાસ્ત્રકારોએ કહેલા સંસ્કારની અપેક્ષાએ જીવું ને વિરોધિ છે. જેમ ટીપ્પણમાં ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે તત્ત્વતરંગિણીના ‘તત્ર ત્રયોદશીતિ વ્યવદેશસ્યાઽવ્યસંમવાત્ કિન્તુ પ્રાયશ્ચિન્તાદિવિધૌ ચતુર્દશ્યેવેતિ વ્યવદિશ્યમાનત્વાત્’ વિગેરે કથનથી શાસ્ત્રકારોએ તેરશને દિવસે તેરશ કહેવીજ નહિ, પરંતુ ચૌદશજ કહેવી. એવો (ક્ષયે પૂર્વાં નિયમ અનુસાર સંસ્કાર કરવા માટે) સ્પષ્ટ આદેશ કર્યો છે. તેમ તેજ રીતિ આઠમ આદિના ક્ષયે એકજ સરખી ઘટે છે. ટીપ્પણની આઠમના ક્ષયે સાતમે આઠમનીજ સંજ્ઞા કરવાને બદલે તે દિવસે ‘સાતમપણું છે સાતમપણું હતું’ એવા શબ્દો શ્રી દેવસૂર સંઘમાં રજૂ કરવા તે શ્રી દેવસૂર સામાયારીમાં જાણી જીજીને જામ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયાસ માત્ર છે તેમજ તેજ પૃષ્ઠ-૩ના પેરા-૬ ના પેટા પેરા ૩ માં આગળ લખતાં એ વર્ગ જણાવે છે કે “સાતમના સૂર્યોદયને સાતમનો સૂર્યોદય માનવા સાથે અષ્ટમીનો પણ સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદય માનવાનું અમારું મંતવ્ય છે.”

આથી ટીપ્પણની અષ્ટમીના ક્ષયની વખતે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે સાતમે આઠમ માન્યા વિના સાતમના દિવસે પણ સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી સાતમજ હોય છે. એમ ઉપરના વાક્યમાં કબુલ કરીને તે દિવસે અષ્ટમીનો પણ સમાપ્તિસૂચક

સૂર્યોદય માનવાનું અમારું મંતવ્ય છે એમ કહેવું તે વદતો વ્યાઘાત છે. કારણકે અષ્ટમીનો સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદય હોય તો ટીપ્પણમાં આઠમનો ક્ષય શી રીતે કહેવાય? તેમજ એક દિવસે જે સૂર્યોદય હોવાનું વચન અખુધજનગ્રાહ્ય પણ બની શકે નહિ. સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદયવાળી તિથિ તો તેને કહેવાય કે સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી તિથિને દિવસે સમાપ્તિ થયેલી હોય તે દિવસે તેવી તિથિ તો સમાપ્તિવાળીજ છે. એટલે સ્પષ્ટ છે કે સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદય અષ્ટમીનો છેજ નહિ. અષ્ટમીના ક્ષય પ્રસંગે ઉદય અને સમાપ્તિ યુક્ત સપ્તમીમાં અષ્ટમીના માત્ર ભોગ સમાપ્તિ છે ને ભોગ સમાપ્તિને તિથિના વ્યવદેશમાં કારણરૂપે (ખરતર ગચ્છવાળા સિવાય) તપાગચ્છ સંઘમાં કોઈ શાસ્ત્રકારે માની નથી.

શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે મુદ્રિત પ્રત પૃષ્ઠ-૧૨ માં જે જા જં જંમિ ગાથા ૧૭ ના વિવરણમાં ‘યા તિથિર્યસ્મિન્ આદિત્યાદિવારલક્ષણે દિવસે સમાપ્યતે સ પવ દિવસો વારલક્ષણઃ પ્રમાણમિતિ તત્તિથિત્વેનૈવ સ્વીકાર્યઃ’ એમ જણાવીને જે સમાપ્તિસૂચક નિયમ બતાવ્યો છે, તે ખરતરોને આશ્રીને છે. આમ છતાં તે નિયમથી પણ ટીપ્પણની અષ્ટમીના ક્ષય વખતે સાતમમાં સમાપ્તિ પામેલી અષ્ટમીને તે સાતમનો આખો અહોરાત્ર માનવાનું શાસ્ત્રકારે જણાવ્યું છે. નહિ કે તે દિવસે સાતમનો પણ સૂર્યોદય કે સાતમ પણ માનવાનું જણાવ્યું છે. અને તેથી સાતમના સૂર્યોદયને આઠમનોજ સૂર્યોદય માનવાનો રહે છે, નહિ કે તે દિવસે સાતમનો પણ સૂર્યોદય માનવાનું રહે છે. ભોગ સમાપ્તિને લઈને એક દિવસે જે તિથિનો વ્યવદેશ માનવાનું નવા વર્ગ સિવાય આજ સુધી કોઈ શાસ્ત્રકારે કહ્યું નથી.

આથી આઠમના ક્ષય વખતે ક્ષયે પૂર્વાં નિયમ લગાડીને તે ટીપ્પણની સાતમના સૂર્યોદયને અષ્ટમીનો સૂર્યોદય ગણીને સપ્તમીના સૂર્યોદયપ-

જીનો બાધ કરવામાં આવ્યો છે. શ્રી તત્ત્વ-
ત્રિંગિણી આદિ કોઈપણ શાસ્ત્રકારોએ કે પંચાંગ-
કારોએ બે જુદા નામની બે તિથિ એકી વખતે
કે એક દિવસે સૂર્યોદયને સ્પર્શતી હોય એવો
કોઈ સૂર્યોદય કોઈ તિથિઓ માટે માન્યો નથી.
એ વર્ગ (સાતમનો સૂર્યોદય માનવા સાથે અષ્ટ-
મીનો પણ સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદય માનવાનું
અમારું મંતવ્ય છે.) એમ જણાવવા વડે જૈન
શાસ્ત્રકાર અને પંચાંગકાર બન્નેથી કોઈ નવીજ વાત
ઉભી કરી છે.

પેરા ૬ પેટા પેરા ૪ ની સમાલોચના

પેરા ૬ ના પેટા પેરા ૪ નું લખાણ પણ
સત્ય નથી.

એક અખંડ વસ્તુના બે અવયવને એ વસ્તુ-
સ્વરૂપે માનવામાં આવે અને તેમાંનો એક અવયવ
અવગણીને પણ તે સાથે બીજા અવયવનો પણ
સ્વીકાર કરવામાં આવે તો એમ માનનારને તે
અખંડ વસ્તુનું આરાધન થયું ન ગણાય. એક
વસ્તુ બે અવયવમાં વહેંચાણી હોય તે વખતે અં-
ત્યમાં અખંડ વસ્તુને સ્વીકારનાર વર્ગને તો જૈન
શાસ્ત્રકારોએ ઉત્તરાધ્યયનાદિ સૂત્રોમાં અંત્યપ્રદેશી
નિર્ણવ ગણાવ્યો છે. તથા શાસ્ત્રકારે બતાવેલો ‘વૃદ્ધૌ
કાર્યા તથોત્તરા’ એ નિયમ પણ બે અવયવ સ્વરૂપ
તિથિને માનનાર વર્ગ માટે નકામો થઈ પડે. કારણ
કે એ નિયમ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે પર્વતિથિની
સંજ્ઞાની વ્યવસ્થા કરવા માટે છે. નહિ કે બે અવ-
યવરૂપ તિથિ માટે છે. વૃદ્ધિ વખતે શ્રી દેવસૂર
તપાગચ્છવાળાઓ તો ઉત્તર દિવસનેજ એક અ-
ખંડ પર્વતિથિ તરીકે માનીને આરાધતા હોવાથી
તેને તેવી કોઈ આપત્તિ નથી.

પેરા ૬ પેટા પેરા ૫ ની સમાલોચના

પેરા ૬ ના પેટા પેરા ૫ નું લખાણ પણ
સત્ય નથી.

પૂર્વે અપર્વતિથિ હોય તેવી પર્વતિથિની હાનિ
પ્રસંગે શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છવાળાઓને તથા નવા

વર્ગને આરાધના એક દિવસે થાય છે. પરંતુ
(શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ ટીપ્પણીની આઠમ આદિના
ક્ષય પ્રસંગે સાતમના દિવસે આખો દિવસ આઠમ
પર્વતિથિ માનીને આઠમ વિગેરેની આરાધના કરે
છે. એટલે પર્વતિથિ બે આરાધનાના આધારરૂપ
છે તેને રાખીને આરાધનારૂપ ‘આધેય’ રાખવામાં
આવે છે. જ્યારે આ નવો વર્ગ એ પ્રસંગે આઠમ-
રૂપી આધારને ક્ષીણ માનીને અને આઠમની આરા-
ધનારૂપ આધેયને રાખવા માટે સાતમને ‘આધાર’
કરીને તે સાતમમાં આઠમ વિગેરેનો આરાધનારૂપ
આધેય રાખે છે.)

આટલો જખખર તફાવત છે અને તેથી તે
વર્ગને આરાધના કરતાં છતાં પર્વતિથિના લોપક
થયું પડે છે. અને તેવીજ રીતે ટીપ્પણીની વૃદ્ધા-
પર્વતિથિમાં ‘વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ ની ઘટનાપૂર્વક
અખંડ પર્વતિથિનું આરાધન અમે કરીએ છીએ.
જ્યારે એ વર્ગ વૃદ્ધાતિથિ વખતે એક દિવસે બે
અવયવ માનીને અને પૂર્વ અવયવ છોડીને ઉત્તર
અવયવે પર્વતિથિનું આરાધન કર્યા છતાં અખંડ
તિથિની આરાધનાથી રહિત રહે છે.

પેરા ૬ પેટા પેરા ૬-૭ સમાલોચના

પેરા ૬ ના પેટા પેરા ૬-૭નું લખાણ પણ
ખરાખર નથી.

અમે અહિં દરેક વસ્તુનું અમારું મંડન એ-
ટલા માટે નથી કરતા કે આગળ આની આ વસ્તુ
વારે ઘડીએ આવે છે. અને એટલાજ માટે માત્ર
અમારે નામે ખોટી રીતે બે વસ્તુ એ વર્ગ રજૂ
કરે છે તેનોજ અમે નિષેધ કરીએ છીએ.

પેરા ૭ માં એ વર્ગે લખેલી “ચૌદશેજ ચૌ-
દશના અને પૂનમના એમ બન્નેય પર્વતિથિના
એકજ દિવસે આરાધક બની શકાય છે.” વિગેરે
આ અને આના પછી લખેલી સર્વ વસ્તુ સત્યથી
વેગળી છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં પર્વતિથિઓ ફરજિયાત
અને મરજિયાત એમ બે પ્રકારની કહી છે. અ-
ખંડી ચતુર્દશી આદિ ચતુષ્પર્વી કે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ

વિધિમાં ફરજિયાત પર્વતિથિઓ છે. અને કલ્યાણકાદિ પર્વતિથિઓ મરજિયાત પર્વતિથિઓ છે. ફરજિયાત પર્વતિથિઓનું પરિસંખ્યાન હોવાથી ન તો તેની હાનિ પાલવે કે ન તો તેની વૃદ્ધિ પાલવે. જેમ ફરજિયાત તિથિઓનું પાલન ન થાય તો “અમુતા પ્રકારેણ પાશ્વિકચાતુર્માસિકસાંવત્સરિક-લક્ષણતિથિનામારાધ્યત્વેન તત્તપઃ ઉપલક્ષણાદન્ય-દપિ તન્નિયતાનુષ્ઠાનં તસ્ય નિયમો-મર્યાદા તત્તપઃ ચતુર્થાદિલક્ષણં इत्यर्थः, स च कथितो वीतरागेण, केन स्वरूपेण ? नियमेन-निश्चयेन न तु भजनया इत्यर्थः, शेषतिथिषु च भजना-नियमाभावात्, अकरणे प्रायश्चित्ताभावादिति जिनवचनविद्वद्भिर्बोद्धव्यं” (તત્ત્વતરંગિણી પૃ. ૨૬)ના એ પાઠ આદિથી પ્રાયશ્ચિત્ત જણાવે છે. તેમ કલ્યાણકાદિ મરજિયાત પર્વતિથિઓનું તે તે તિથિના દિવસે આરાધન કરે તો એ ઠીક અને ન કરે તો એ ઠીક એમ જણાવીને તે તે દિવસે તે તિથિનું આરાધન ન થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત જણાવતા નથી. અર્થાત્ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી એમ સાફ જણાવે છે.

અને તેજ કારણથી ક્ષયે પૂર્વાબ્દના પ્રઘોષને જન્મ મળ્યો છે. અને તેથી એક દિવસે બે ફરજિયાત તિથિ માનવાનું શાસ્ત્રકારે કોઈ પણ સ્થાને જેમ કહ્યું નથી તેમ ફરજિયાત બે પર્વતિથિનું એક દિવસે આરાધન થાય તેમ પણ કોઈ સ્થાને કહ્યું નથી. તથા તેમણે આગળ રજૂ કરેલા પાઠોમાં એક પણ પાઠ તેનું સમર્થન આપતો નથી.

તેમજ તે પેટા પેરા ૭ માં એ વર્ગ જણાવે છે કે “અને જરૂર મુજબ મુખ્ય ગૌણ રીતિએ તે દિવસે ચૌદશની તથા પૂનમની પણ સંજ્ઞા થઈ શકે છે” તે લખાણ પણ ખરાખર નથી. ‘અત્ર એ વર્ગે એક દિવસે બે તિથિની સંજ્ઞા થઈ શકે છે’ એ વાત સાબીત કરવી જોઈએ. પણ તે કરી નથી. તેઓના આ કથન માટે આગળ પણ તેઓ એકેય પૂરાવો આપી શક્યા નથી. તત્ત્વતરંગિણી પૃ. ૩ માં ગૌણમુખ્યમેદાત્ મુખ્યતયા ચતુર્વિધ્યાં एव व्यपदेशो युक्तः’ આ પાઠથી શાસ્ત્રકારે ગૌ-

ણપણે પણ અપર્વતિથિને કહેવાનો નિષેધ કર્યો છે. ને હંમેશાં વ્યપદેશ પણ મૂખ્યપણે જ થાય છે. અને એટલા માટે તો તેરશે ચૌદશજ કહેવા માટે શાસ્ત્રકારે એ પાઠમાં ‘एव’કાર પણ મુક્યો છે. એકજ દિવસે ‘ગૌણ મુખ્ય’ એમ બે રીતે વ્યપદેશ થઈ શકેજ નહિ અને બે તેમ થાય તો ગોધૂમાંકુર ન્યાયે મુખ્ય બે ગોધૂમ છે તે છોડી દઈને પૃથ્વ્યાંકુર આદિની પણ સંજ્ઞા થઈ જાય પણ તેમ થતું નથી. આથી એ વર્ગની “ગૌણ મુખ્ય રીતિએ તે દિવસે ચૌદશ તથા પૂનમની પણ સંજ્ઞા થઈ શકે છે.” તે વાત તદ્દન ગલત છે. તેથીજ એ વર્ગે પેરા ૭ માંની તેમની આ ગૌણ મુખ્યવાળી વાત પછીની ત્રીજીજ પંક્તિમાં ‘આવું અમારું મંતવ્ય છે’ એમ જણાવે છે. નહિ કે કોઈ શાસ્ત્રકારનું તેવું મંતવ્ય છે એમ જણાવે છે. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે એ વર્ગ તેની આ ‘ગૌણ-મુખ્યવાળી’ વાત પછીનીજ પંક્તિમાં ‘પૂનમના ક્ષયે પૂનમનો તપ તેરશે કરવાનું કહે છે અને તેરશે ભૂલાય તો પડવે કરવાનું કહે છે. પણ એ તપ માટે પકડેલી આ ગૌણ મુખ્યની વાતને પકડી રાખીને એ વર્ગ ચૌદશેજ ચૌદશ પૂનમ બન્નેની સંજ્ઞા કરવાનું કહેતો નથી.

ખરી રીતે તે દિવસે પૂનમનીજ સંજ્ઞા થાય છે. અને ચૌદશની સંજ્ઞા તેના આગળના દિવસે થાય છે. તેજ પેટા પેરા ૭ માં “પૂનમે તપ કરવાનો હોય તેવા પ્રસંગમાં પૂનમે કરવાનો તપ તેરશે અને તેરશે રહી જવા પામે તો વધી એકમે પણ થઈ શકે છે.”

આ વસ્તુ સ્વીકારનાર માણસે ‘ઉદયતિથિ ઉદયતિથિ’ એવી યુગ શું કામ પાડવી પડતી હશે ? કારણ કે ઉદય ભોગ કે સમાપ્તિમાંથી એક પણ નિયમ એ વર્ગના કહેવા અનુસાર તેરશે અથવા એકમે પૂનમનો તપ કરીને પૂનમની આરાધના કરનાર એ વર્ગને ઘટી શકશેજ નહિ.

ખરેખર અહિં એ વર્ગે ચતુષ્પર્વામાંના એ

એ પર્વોના એક દિવસે વ્યપદેશ પોકારીને શાસ્ત્ર-કારના વચન અને પરંપરા છોડવા સાથે પોતાના ઉદ્યના સિદ્ધાંતને પણ ક્ષગાવી દીધો છે.

ખરી રીતે શ્રી હીરપ્રશ્નમાં શ્રી હીરસૂરિજી મહારાજે તો પૂનમના ક્ષય વખતે ‘ત્રયોદશી-તુર્વસ્થોઃ’ એમ કહીને ટીપ્પણીની તેરશે ચૌદશની સંજ્ઞા આપીને અને ચૌદશને દિવસે પૂનમની સંજ્ઞા આપીને ક્ષીણ પૂનમનો તપ ટીપ્પણીની ચૌદશે કરવાનું કહેલું છે. તેમાં વળી તેરશે ચૌદશ કરવી ભૂલી જાય અને ટીપ્પણીની ચૌદશે ચૌદશ કરવી પડે તોજ ક્ષીણ પૂનમનું તપ એકમે કરવાનું શાસ્ત્રકારે જણાવ્યું છે. આવી ચોખ્ખી વાતને જેઓ આમ ખોટી રીતે ગોઠવે છે તેઓ તરફથી શુદ્ધ કથનની આશા શી રીતે રખાય? શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છની સામાચારી મુજબ અનુસરવાવાળા પૂનમના ક્ષયે ક્ષયે પૂર્વાંના સિદ્ધાંતને અદ્યથ દહન ન્યાયે પ્રવર્તાવીને તેરશે ચૌદશ અને ચૌદશે પૂનમ કરે છે. અને જો ટીપ્પણીમાં પૂનમની વૃદ્ધિનો પ્રસંગ હોય તો એ તેરશ કરે છે. એજ ન્યાયે વૃદ્ધો કાર્યાં વાક્યની ફેર પ્રવૃત્તિ કરવા વડે પહેલી પૂનમે ચૌદશ અને બીજી પૂનમે પૂનમ સંજ્ઞા કરીને બંને ફરજિયાત પર્વતિથિની સંલગ્ન આરાધના કરે છે.

આ નવા વર્ગને તો પૂનમના ક્ષયે તેના ઉપરના કથન મુજબ તેરશે પૂનમ કરવાથી અને તે પૂનમ પછી ચૌદશ કરવાથી શાસ્ત્ર પરંપરા લોક-વ્યવહાર, ગણિત કે પોતાનું વચન વિગેરેમાંનું એકેય અનુકૂલ બનતું નથી.

તેજ પેટા પેરા ૭ માં ‘એટલે કે તેરશ ચૌદશ માનવી બોધે અને ઉદયતિથિ ચૌદશે માત્ર ક્ષીણ પ્રજિજ્ઞાનેજ ઉદયતિથિ તપ બનાવવી બોધે.’ આ લખાણ એ વર્ગ તરફથી અમારે નામે જે રજૂ કરવામાં આવ્યું છે તે બ્રામક છે.

અમે શ્રી દેવસૂરતપાગચ્છ સામાચારીને માનનારા કોઈ પણ ટીપ્પણીની પૂનમના ક્ષયે ઉદયતિથિ તેરશે કે ચૌદશે તેરશ કે ચૌદશ માનીને ટીપ્પણીની

તેરશ કે ચૌદશે અનુક્રમે ચૌદશ કે પૂનમ માનતા નથી પણ ટીપ્પણીની તેરશના ઉદયને શાસ્ત્રકારના વચનથી શ્રી દેવસૂરિજીના પદ્ધત મુજબ સંસ્કાર કરીને તેરશે ચૌદશનોજ સૂર્યોદય માનીને ચૌદશની સંજ્ઞા અને ટીપ્પણીની ચૌદશે પૂનમનોજ સૂર્યોદય માનીને પૂનમની સંજ્ઞા રાખીને અતુર્દશીના અને પૂર્ણિમાના પ્રત્યાખ્યાનાદિ કરીએ છીએ.

તેમજ ‘તત્ર ત્રયોદશીતિ વ્યપદેશસ્યાડપ્યસંભવાત્’ એ પ્રમાણે તત્ત્વરંગિણીકાર શ્રીમાન ધર્મસાગરજીમહારાજ ટીપ્પણીની તેરશના સૂર્યોદયવાળી તેરશનો વ્યપદેશ કરવાનો પણ અસંભવ જણાવે છે.

આથી જ શાસ્ત્ર અને પરંપરા મુજબ અમે તેરશના સૂર્યોદયને ચૌદશનો સૂર્યોદય માની ચૌદશ સંજ્ઞા રાખીને ચૌદશની આરાધના કરીએ છીએ. છતાં એ વર્ગે ‘તેરશે ચૌદશ માનવી’ તેવું અમારે નામે જે લખ્યું છે તે તદ્દન જામ ઉત્પન્ન કરનાર છે એમ અમારે સંપેદ કહેવું પડે છે. તેમજ પૂનમના ક્ષયના પ્રસંગમાં પણ ક્ષયે પૂર્વાં લગાડીને ટીપ્પણીની ચૌદશનો પૂનમ વ્યપદેશ કરીનેજ પૂનમ તરીકે માનીએ છીએ અને આરાધીએ છીએ. નહિ કે એ વર્ગે અમારા માટે જણાવ્યું તેમ ચૌદશે પૂનમ માનીએ છીએ અને આરાધીએ છીએ. આ સંબંધીનું વિસ્તૃત નિરૂપણ તો એ વર્ગના મુદ્દાનું અમારે કરેલ સ્પષ્ટીકરણ જણાવે છે.

પેરા ૬ પેટા પેરા ૮ ની સમાલોચના.

પેટા પેરા ૮ નું લખાણ પરંપરા અને શાસ્ત્ર સમ્મત નથી. એ વર્ગ લખે છે કે ‘પૂનમની વૃદ્ધિના પ્રસંગે પ્રથમા પૂર્ણિમાની અવગણના કરીને દ્વિતીયા પૂર્ણિમા એવી સંજ્ઞા કાયમ રાખીને પર્વારાધનને અંગે પ્રથમા પૂર્ણિમાની અવગણના કરીને દ્વિતીયા પૂર્ણિમાએ પૂર્ણિમાનું પર્વારાધન કરવું બોધે’ એ વસ્તુ સત્ય નથી.

પ્રથમા પૂર્ણિમા જો કહેવામાં આવે તો તે પ્રથમા પૂર્ણિમા બીજી પૂર્ણિમાના સૂર્યોદય અગાઉ પૂર્ણ થાય અને એમ છતાંય તે ઉદય સમાપ્ત-

વાળી પ્રથમા પૂર્ણિમાને નપુસક કુટુંબઆદિ કહીને અવગણવામાં આવે તો એ વર્ગને પૂર્ણિમારૂપ ફરજિયાત પર્વની વિરાધના પણ થાય.

હવે જે શ્રાદ્ધવિધિમાં જણાવેલો વૃદ્ધો કાર્યાં વાળો પ્રઘોષ લગાડવામાં આવે તો ટીપ્પણની બીજી પૂનમજ પૂનમ પર્વતિથિ ગણાય. પહેલી પૂનમ બીજી પૂનમ એમ રહી શકેજ નહિ. પહેલી પૂનમ એમ કહીને પૂનમ માનવી અને તે આરાધવા લાયક નથી એમ બોલવું એ તો ‘હું સુગો છું’ એવું બોલનારની માફક વદતો વ્યાઘાત ગણાય.

આગળ એજ પેરા ૮ માં એ વર્ગ તેવી અમારી માન્યતા હોવાનું જણાવીને અમેને લખે છે કે ‘પૂનમની વૃદ્ધિને બદલે તેરશની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ અને તેમ કરીને ઉદયતિથિરૂપે પ્રાપ્ત થયેલી ચૌદશને બીજી તેરશ બનાવીને પ્રથમા પૂર્ણિમાને ચૌદશ બનાવી પ્રથમા પૂર્ણિમાએ ચૌદશની અને દ્વિતીયા પૂર્ણિમાએ પૂનમની આરાધના કરવી જોઈએ.’

આ વસ્તુ પણ એ વર્ગે અમારે નામે ખોટી રીતે રજૂ કરી છે. ખરી રીતે જૈનશાસ્ત્રોમાં અષ્ટમી ચતુર્દશી પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા એ ચાર તિથિઓ ચતુષ્પર્વી ગણાય છે. અને તે ફરજિયાત આરાધનીય છે. એ કારણથી એની જેમ હાનિ શાસ્ત્રકારોએ ન માનવાની હોવાથી ક્ષયે પૂર્વા તિથિ: કાર્યા એવું વિધાન કરીને પહેલાની અપર્વતિથિની સંજ્ઞા ખસેડી તેને પર્વતિથિની સંજ્ઞા આપવામાં આવી અને પરિસંખ્યાન બળબળું તેવીજ રીતે ટીપ્પણની વૃદ્ધિ વખતે પણ ઉત્તરની તિથિનેજ પર્વતિથિ માનીને શાસ્ત્રકારોએ પર્વતિથિનું પરિસંખ્યાન બળબળું છે.

વૃદ્ધિ વખતે થતી આરાધનાની અધિકતા શાસ્ત્રકારોને અનિષ્ટ નથી. કેમકે શાસ્ત્રકારો આરાધનાને તો સર્વકાળ કર્તવ્ય માને છે અર્થાત્ શાસ્ત્રકારોને ફરજિયાત પર્વતિથિની અધિકતા ઇષ્ટ નથી. માટેજ શાસ્ત્રકારોને ટીપ્પણની પર્વતિથિની હાનિ વખતે ક્ષયે પૂર્વાબ્દના વિધિની માફક વૃદ્ધિની

વખતે વૃદ્ધો કાર્યા તથોત્તર એવું નિયમવાક્ય પણ કહેવું પડ્યું છે. તેનો અર્થ એજ થાય કે ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ટીપ્પણની બીજી તિથિનેજ પર્વતિથિપણે કહેવી. આમ બન્ને એટલે પૂર્વની તિથિ આપોઆપ અપર્વ બની જાય છે. આજ કારણથી આં શ્રી હીરસૂરિજીએ તથા આં શ્રી વિજયસેનસૂરિજીએ અષ્ટમી એકાદશી પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાની ટીપ્પણમાં વૃદ્ધિ વખતે બે તિથિએ સૂર્યઉદય હોવાથી બન્ને તિથિઓ ઔદયિકી બને છતાં તિથિસંજ્ઞાના કારણભૂત એવો ઉદયમાર્ગ બીજી તિથિમાંજ ગણીને ટીપ્પણની તે બીજા દિવસની તિથિનેજ ઔદયિકી પર્વતિથિ તરીકે વ્યવહાર કરવાનું જણાવ્યું છે. એ વર્ગે પોતાના મુદ્દાઓમાં અનેક જગો પર એ વાત જણાવી છે કે-‘ઉદય ફરસવાવાળી તિથિની સંજ્ઞા આપો દિવસ રહે’ અને એ માન્યતાનુસાર ટીપ્પણની વૃદ્ધિતિથિ વખતે તે વર્ગ પહેલી તિથિને પણ જે પર્વતિથિ કહે છે તે શ્રી હીરસૂરિજી અને શ્રી સેનસૂરિજી મહારાજના વચન અનુસાર વૃદ્ધિ વખતે પહેલા દિવસનો ઉદયજ તે તિથિના ઉદય તરીકે પ્રમાણ ગણવામાં નથી આવતો, તો પછી તે દિવસની ટીપ્પણની પહેલી તિથિને પર્વતિથિ તરીકેની સંજ્ઞા ન પડવાથી એ વર્ગથી પર્વતિથિ કહેવાયજ કેમ? છતાં એ વર્ગ શાસ્ત્રવચનો અને શ્રી દેવસૂર સંઘની રીતિથી થોડી મુદતથી બે તિથિ વિગેરે ભુંડું બોલવા તથા માનવા માંડ્યો છે.

એ વર્ગ આરાધનામાં પણ જ્યારે વધેલી તિથિને એકજ તિથિના બે અવયવ રૂપ માને છે, તો પછી પહેલા અવયવમાં આરાધના ન કરવી અને બીજા અવયવમાં આરાધના કરવાનું કહેવું એ શું? કોઈ રીતિએ વ્યાજબી ગણાઈ શકે તેમ નથી. એમ કરવાથી તો એ વર્ગના મતે પર્વતિથિની અખંડ આરાધના નજ રહે.

શ્રી પ્રવચન પરીક્ષામાં અવયવપણું સૂચવવામાં આવ્યું છે તે તો ખરતરો ટીપ્પણની

તિથિની વૃદ્ધિની વખતે બીજીને પર્વતિથિ તરીકે કહેતા કે આરાધતા નથી. તેને માટે કહેવામાં આવે છે. પરંતુ તેથી શ્રી હીરસૂરિજી અને શ્રી સેન-સૂરિજીનાં વચનો તથા દેવસૂરિસંઘનાં તરફથી સિદ્ધ થયેલી ‘ઝેવડી પર્વતિથિ ન માનવાની વાત’ કેઈપણ પ્રકારે ખસી શકે નહિ. વૃદ્ધોં કાર્યાં એ નિયમ-વાક્ય હોવાથી એકજ તિથિને આઠમ આદિ પર્વ-તિથિ કહેવાય અને તેથી પહેલાનો ઉદય સાતમ આદિનોજ ગણાય એ સ્વાભાવિક છે.

અમે શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ સામાચારી મુજબ વર્તનારા ‘શ્રી દેવસૂરસંઘ પદ્ધત્’ મુજબ તથા ઉત્સૂત્ર ખંડનમાં વૃદ્ધોં પાક્ષિકં ક્રિયતે શ્વં કિં ? એ પદ પણ પૂર્વે પૂનમની વૃદ્ધિએ પંચાંગની પ્રથમ પૂર્ણિમાએ પાક્ષિક થતું હતું તે જણાવે છે તેથી પૂનમની વૃદ્ધિએ જે તેરશ કરીને સેંકડો વર્ષથી એક પણ અપવાદ સિવાય જે રીતે આરાધના થતી હતી ને થાય છે તે રીતે કરીએ છીએ. માત્ર ૧૯૯૧ પછી એ વર્ગ જુદો પડ્યો છે. ૧૯૯૧ સુધી તો એ વર્ગ પણ ટીપ્પણીની જે પૂનમ કે જે અમાવા-સ્યા વખતે પહેલી પૂનમ કે અમાવાસ્યાને ચૌદશની સંજ્ઞા આપીને અને જે તેરશ કરીનેજ તે ચૌદશે પર્ણિખ કરતો હતો. આથી પેરા આઠનું પણ લખાણ સત્ય નથી.

પેરા ૬ પેટા પેરા ૯ ની સમાલોચના

પેટા પેરા ૯ માં જણાવેલ લખાણ સત્ય નથી ને અમોને કબુલ નથી.

કલ્યાણક પર્વતિથિઓનું આરાધન સેંકડો વર્ષોથી શ્રી જૈન તપાગચ્છમાં જે રીતે પ્રચલિત છે તે રીતેજ અસ્ખલિતપણે અદ્યપિ સકલ સંઘ આરાધે છે. એ રીતે સેંકડો વર્ષથી અસ્ખલિતપણે આરા-ધાતી પ્રચલિત આચરણમાં તે વર્ગ પોતાના જણા-વ્યા મુજબના જે જે ફેરફારો કર્યા છે તે તેમણે પૂરાવા આપીને સાબીત કરવા જોઈએ. તેમ કરવાને બદલે તે વર્ગો બીજી બીજી વાતો રબૂ કરી છે તે અપ્રાસંગિક છે.

એ વર્ગ કહે છે કે-ઉદય ક્ષય તથા વૃદ્ધિ સખંધીના નિયમો જેમ ચતુષ્પર્વી, પંચપર્વી, ૪૮-પર્વી અને વાર્ષિક પર્વ ભા. સુ. ૪ ને લાગુ પડે છે તેમજ કલ્યાણકપર્વતિથિને પણ લાગુ પડે છે.

આ વિધાન તેમણે શાસ્ત્રધારોથી પૂરવાર કરવું જોઈએ. આગળ કેઈપણ જગ્યાએ તેમના એવા કથનનું તેઓએ શાસ્ત્રપાઠ આપીને કદાપિ સમ-ર્થન કર્યું નથી. જેવી રીતે ચતુષ્પર્વીના ક્ષય આદિ પ્રસંગે સંજ્ઞા ફેરવવા માટે શાસ્ત્રીય વિધાન અને પરંપરા છે, તેવી રીતે કલ્યાણકપર્વ માટેનું વિધાન તેઓએ પૂરવાર કરવું જોઈતું હતું પણ તેઓ તે કરી શક્યા નથી.

પેરા ૯ માં આગળ એ વર્ગ લખે છે કે પૂર્વની તિથિ કે જે ૪૮પર્વી પૈકીની પર્વતિથિ ક્ષીણ કલ્યા-ણકપર્વતિથિયુક્ત છે તે તિથિએજ બન્નેય પર્વનું આરાધન થાય છે. આ વિધાન માટે પણ તેઓ શાસ્ત્રીય પાઠ કે પૂરાવા આપી શક્યા નથી. એ વર્ગે અમારે નામે કલ્યાણકપર્વઆરાધનામાં પણ જે જે જણાવ્યું છે, તે પણ બહુ ઉધી રીતે જણાવ્યું હોઈને વસ્તુસ્થિતિથી લગભગ પર છે.

ભગવાન જિનેશ્વર મહારાજના કલ્યાણક દિનો પર્વદિન નથી, એમ ભવભીરૂ આત્મા કહે કે માને નહિ. પરંતુ પર્વતિથિઓ બે પ્રકારની છે. (૧) ફરજિયાત પર્વતિથિ (૨) મરજિયાત પર્વતિથિ.

પ્રાયશ્ચિત્તાદિ તપવિધિમાં નિયત કરાયેલ અષ્ટ-મ્યાદિ ફરજિયાત પર્વતિથિ છે. અને કલ્યાણકા-દિતિથિઓ મરજિયાત પર્વતિથિ છે.

અદ્દમીય ચડત્થં પન્નિવળ ચડત્થં ચડમાસીય છઠ્ઠં સંવચ્છરિયં અદ્દમં ન કરોતિ પન્નિચ્છત્તં (મહાનિશિથ)

અર્થ:-આઠમે ઉપવાસ ચૌદશે ઉપવાસ ચૌમા-સીએ છઠ્ઠ સંવચ્છરિએ અદ્દમ ન કરે તો પ્રાય-શ્ચિત્ત લાગે, આ પ્રકારે તિથિની આરાધના ન કરવામાં આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે. તે તિથિઓ ફરજિયાત પર્વતિથિઓ છે. અને ‘તપઆદિ ન

કરે તોય નં પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે' તે પર્વતિથિઓ મરણ્યાત છે. આ વાત શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે પણ ગાથા ૧૭ની ટીકામાં સાફ જણાવી છે. એ તત્ત્વતરંગિણીકારે ટીપ્પણની પર્વહાનિ વખતે સં-જ્ઞાનું પરિવર્તન કરવાનું પણ ફરજિયાત તિથિની હાનિ વૃદ્ધિ માટેજ નક્કી કર્યું છે, નહિ કે કલ્યાણકાદિ મરણ્યાત પર્વતિથિઓને માટે.

(આ દરેક વાતો અમારે પુનરૂક્તિ દોષની પરવા તણને પણ ફરી ફરી એટલાજ માટે રજૂ કરવી પડે છે કે એ વર્ગો નિરર્થક અને નિરાધાર એવી વાતોનું પણ ફેર ફેર પુનરાવર્તન કરીને બ્રમમાં પાડવાનોજ પ્રયાસ એવો છે)

જેમ જેમ “શાસ્ત્રકારોએ જેવી રીતે અષ્ટ-મ્યાદિક તિથિઓમાં તપ આદિ ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યું છે, અગર નિયતકર્ત્તવ્યતા બતાવી છે. તેવી રીતે કલ્યાણક પર્વતિથિમાં તપ આદિ ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કે નિયતકર્ત્તવ્યપણું બતાવેલ નથી.” તેમજ તત્ત્વતરંગિણીકાર વિગેરે શાસ્ત્રકારોએ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિવાળી તિથિઓ તરીકે અષ્ટમ્યાદિને ગણી છે અને તેને માટે વિધાન જણાવ્યું છે પણ કલ્યાણકાદિ પર્વતિથિઓ માટે તેવું વિધાન જણાવ્યું નથી.

જો પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિવાળી તિથિઓની પેઠે ચાવતકલ્પ પર્વતિથિને અંગે શાસ્ત્રકારે કોઈપણ વિધાન કર્યું હોત તો શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ, તે માન્યા સિવાય રહેતજ નહિ.

ખરી રીતે અષ્ટમીઆદિ વિગેરે દિવસ પ્રતિ-નિયત હોવા સાથે પક્ષ અને માસ માત્રને અંગે પ્રતિનિયત છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે ફરજિયાત હોવા સાથે દેશવિરતિવાળા શ્રાવકવર્ગને પૌષધાદિથી અને સાધુવર્ગને ઉપવાસ ચૈત્યવંદનાદિથી નિયત થઈને પરિગણિત કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે કલ્યાણકતિથિઓ પર્વતિથિઓ છે, પરંતુ તે પ્રતિમાસે કે પ્રતિપક્ષે પરિગણિત નથી.

વળી કલ્યાણકાદિ પર્વતિથિઓ સુખ્યતાએ

માત્ર તપસ્યાથી આરાધ્ય હોય છે અને તપસ્યામાં સાથે ઉચ્ચાર, અતીત અનાગત કર્ત્તવ્યતાના બુદ્ધા બુદ્ધા વિભાગો, અને કર્ત્તવ્યતાના સરવાળા કરીને પણ આરાધાય છે. કારણ કે ત્યાં અનેક કલ્યાણકોનું તપ એકી સાથે ને એકી દિવસે આરાધી શકાય છે, તેમજ આરાધના રહી જવા પામે તો અનાગત-આવતા વર્ષે પણ આરાધાય છે. કલ્યાણક-પર્વતિથિઓ આવતા વર્ષે આરાધાય છે, તે વાત તે વર્ગે પણ આગળ પોતાના નિવેદન મુદ્દા ૨ પાના-૧૨ ઉપર જણાવતાં શાસ્ત્રીયપાઠમાં જણાવ્યું છે કે.....

‘મવિષ્યદ્વર્ષતત્કલ્યાણકતિથિયુક્તદિનમાદાયૈવેતિ’

ફરજિયાત પર્વતિથિઓ એ રીતે આરાધાતી નથી.

આ રીતે કલ્યાણક તિથિઓ આવતા વર્ષે તપ કરીને આરાધી લેવાય તે કયુલ કરીને કલ્યાણક પર્વતિથિને ચતુષ્પર્વી સાથે સમાન ઘટના કરનાર તે વર્ગ ઉપરોક્ત શાસ્ત્રીય કથન સુજળ ચતુષ્પર્વીને પણ આગામી વર્ષે આરાધી શકશે ખરો ? નહિજ. આથી કલ્યાણક તિથિઓ ફરજિયાત પર્વતિથિ નથી. પણ મરણ્યાત પર્વતિથિ છે અને તેની ફરજિયાત તિથિઓની જેમ આરાધના હોતી નથી એ સ્પષ્ટ કરીએ છીએ.

શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છમાં ‘ક્ષયેં વૃદ્ધૌં’ના પ્રધોષને જણાવનારો અધિકાર અષ્ટમી આદિ ફરજિયાત પર્વતિથિ વિગેરેને માટે જણાવ્યો છે અને તેથી શ્રાદ્ધવિધિ આદિમાં ક્ષયેં અને વૃદ્ધૌં ના પ્રધોષનો પાઠ જણાવીને એ એકજ શ્લોકથી વિધિ અને નિયમ બન્ને જણાવ્યા છે. અને એ આખો અધિકાર થઈ ગયા બાદજ કલ્યાણકના પર્વદિનો પણ પર્વતિથિપણે જણાવી અતિદેશ કર્યો છે એટલે સ્પષ્ટ છે કે સામાન્ય અતિદેશ વિશેષ-વિધાનકને બાધા કરનાર હોય નહિ. સામાન્યાતિદિષ્ટો વિચિર્ન વિશેષબાધકઃ એ ન્યાય પણ કથંચિત્ એજ વાત કહે છે.

ક્ષયે પૂર્વાં નો અપવાદ પર્વતિથિના ક્ષય

વૃદ્ધિ પ્રસંગે એટલા માટે ઘટાવવો પડે કે કેઈપણ પર્વતિથિ ઝેવડાય નહિ કે ઓછી થાય નહિ. તેમજ પર્વતિથિ સંજ્ઞા કાયમ રાખીનેજ પર્વોરાધન થાય. હવે જો નવા વર્ગના મંતવ્ય પ્રમાણે પર્વતિથિ ઝેવડાય કે એકમાં બે પર્વોરાધન થાય તો તેમાં ક્ષયેન્ નો પ્રદોષ નિરર્થક થઈ પડે. એ વર્ગે એક દિવસે બે તિથિનો વ્યવદેશ સ્વીકારીને ‘અતુષ્પર્વા’ પૈકીના બે પર્વોનું પણ આરાધન એક દિવસે થાય’ તેવું વિધાન કર્યા છતાં તેને સમર્થન આપનાર એકે પૂરાવો આજસુધી આપ્યો નથી, તેમજ આ લાંબા લખાણમાં પણ આપ્યો નથી. માત્ર તત્ત્વતરંગિણીના શાસ્ત્રપાઠમાં આવેલ ચર્ચા પ્રસંગને વિચાર્યા કે સમજ્યા વગર ‘હોય’ ‘થાય’ તેવા તરંગો બાંધીને અનુમાનોજ દોર્યા છે.

(બધાં એક દિવસે વધુ પર્વોનું આરાધન થાય ત્યાં ક્ષયે પૂર્વાન્ પ્રદોષનું સાક્ષ્ય નથી. કલ્યાણક પર્વોને માટે તો એક દિવસે વધુ આરાધી શકાય છે, તેવા સ્પષ્ટ પાઠો છે. ખરી રીતે આ સંબંધીનો પાઠ તેમણે રજૂ કરવો જોઈ તો હતો છતાં નીચે મુજબ અમારે રજૂ કરવો પડે છે.

જ્યવનં જનનં દીક્ષા જ્ઞાનં નિર્વાણમિત્યહો અર્હતાં કલ્યાણકાનિ સુધીતારાધયેત્ તથા ॥૧૩॥ एकस्मिन् एकाशनकं द्वयोर्निवृत्तेस्तप तिष्वाचाम्लं सपूर्वार्द्धं चतुर्षूपोषितं सृजेत् ॥૧૪॥ सपूर्वार्द्धमुपवासं पुनः पंचसु तेष्विति पंचभिः वासरैः कुर्यात् तानिचोपोषितैः सुधीः ॥૧૫॥ (આચારોપદેશ મુન્ ૫૦ ૧૩)

તિથિપ્રતિબદ્ધ વિશ્રુત કલ્યાણક સિવાય કલ્યાણકપર્વમાં ક્ષયવૃદ્ધિ પ્રસંગે તપસ્થાની સુખ્યતાએ આરાધના રૂપ કલ્યાણકોમાં એક દિને બે ત્રણ કે તેથી વધુ પણ કલ્યાણકપર્વોનું આરાધન આચારોપદેશના ઉપરના કથનથી થાય છે, તેથી દીપ્તપણી કલ્યાણકપર્વની હાનિ વખતે કલ્યાણકપર્વોમાં વિશ્રુત કલ્યાણક સિવાય ક્ષયે પૂર્વાન્ નિયમ ઘટતો નથી.

ખરી રીતે એ વર્ગના અહિં પાન-૭ સુધીમાં એ વર્ગે શ્રી દેવસૂરગચ્છની માન્યતામાં જમ ઉપજે

તેવી રીતે રજૂ કરવા પૂર્વક પોતાની વસ્તુને રજૂ કરી હોય તો પણ તેમાંથી ખરી રીતે રજૂ કરતા નિમ્નોક્ત ત્રણ વસ્તુના તારવણને ટેકો મળે એવો એકેય શાસ્ત્રાધાર એ વર્ગે એ લાંબા લખાણમાં રજૂ કર્યો નથી.

નીચેની આ ત્રણ વસ્તુઓ એ વર્ગે નક્કી કરી બતાવવાની હતી.

(૧) દીપ્તપણામાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે કઈ તિથિએ તે પર્વતિથિની સંજ્ઞા રાખવી અને તે તિથિને પર્વપણે માનવી અને આરાધવી ?

(૨) દીપ્તપણામાં જ્યારે પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિ આવે અને તે પર્વતિથિની પૂર્વની તિથિ પણ પર્વતિથિ હોય ત્યારે કઈ તિથિએ પર્વતિથિની સંજ્ઞા રાખવી અને તેને પર્વતિથિ તરીકે માનવી અને આરાધવી ?

(૩) કલ્યાણક પર્વતિથિમાં ક્ષય વૃદ્ધિના પ્રસંગે કેમ વર્તવું ?

પરસ્પરના વિવાદાસ્પદ આ ત્રણ મુદ્દાના નિર્ણય માટે મુસદ્દા અનુસાર એ વર્ગે દીપ્તપણાની પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે ‘જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે કઈ તિથિને પર્વતિથિ કહેવી અને માનવી’ એ વાતજ નક્કી કરી બતાવવાની રહેતી હતી. પણ એ વર્ગે અહીં એ ત્રણ મુદ્દા ચર્ચાને પણ તેમ કરી બતાવેલ નથી. અને ઘણાય સ્થાને ‘અમારું મંતવ્ય અમારું મંતવ્ય’ નહિ કે જૈનશાસ્ત્રકારનું મંતવ્ય એમ કહીને પોતાની એકની એક વાત પુનઃ પુનઃ આલેખી બતાવેલ છે. એ વર્ગની ૨૫ મુદ્દાના વિવરણમાં એ રીતિની એકને એક વાત ઘણીયવાર આવવાથી અમારે પણ એ વર્ગે એ રીતના આવેલા પ્રસંગો પામીને એ વર્ગની એની એ પણ ઘણીવાર ચીતરાચેલી એકને એક વાતનું ઘણીયેવાર પુનઃક્રિત દોષ વહોરીને પણ મારે એકની એક વાતથી અને દુઃખદદિલે નિરાકરણ આપવું પડ્યું છે, અને આપવું પડે તેમ છે.

પેરા ૭-૮ નું લખાણ બરાબર નથી. કારણ કે એમાં શાસ્ત્રાધાર જેવું કશું છેજ નહિ. માત્ર પાઠનો અર્થ ઉલટી રીતે કરવાથી બ્રમ ઉત્પન્ન કર્યો છે. પેરા ૯ માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે ‘પર્વતિથિઓની આરાધનાને માટે મળે ત્યાં સુધી ઉદયતિથિનેજ ગ્રહણ કરવાની જૈન શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓની આજ્ઞા છે.’

આ વસ્તુ બરાબર સમજવી જોઈએ. ઉદયનો સિદ્ધાંત પરમર્ષિઓએ ફરમાવતા એ વાત સ્પષ્ટપણે સૂચવી છે કે ઉદયની પહેલાં લોગવટામાં ગમે તેટલો ભાગ તે પર્વતિથિ હોય અને તેમાં પર્વના નિયમોનું પાલન ન કરે તો તેનું અંશે પણ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય નહિ. એટલે કહેવું જોઈએ કે માત્ર આચાર્ય ભગવંતોના વચનથી પર્વતિથિનો ઘણો મોટો ભોગવટો જતો કરવો તે ગેરવ્યાજબી નથી એટલુંજ નહીં, પરંતુ ઉદયના સ્પર્શના દિવસે થોડી ઘડી તે પર્વતિથિ રહે અને પછી બાકીનો અહોરાત્રનો બધો વખત અપર્વતિથિ અર્થાત્ તે દિવસે અપર્વતિથિ નષ્ટ પણ થઈ હોય તો પણ તે અપર્વતિથિના ભોગને તે પર્વતિથિ રૂપે ગણવો અને તેને લઈનેજ અહોરાત્ર નિયત પર્વાનુષ્ઠાનનું પાલન ઘટી શકે છે આથી સૂર્યોદય પછી પર્વતિથિનો ભોગવટો સમાપ્ત થયા પછી તે દિવસે અપર્વનો ભોગવટો હોવા છતાં પણ તે સર્વ અપર્વની ભોગ સમાપ્તિને તે પર્વતિથિ તરીકેજ ગણાય છે અને તેને લઈનેજ સાચંપ્રતિક્રમણાદિ સર્વક્રિયા પર્વદિનનીજ ગણાય છે એ વર્ગ કહે છે કે જે ‘દિવસે જે તિથિનો ભોગવટો સૂર્યોદયને સ્પર્શતો ન હોય અને તેમ છતાં પણ સમાપ્તિ પામતો હોય તો પણ તે દિવસે તે તિથિ હોવાનું માનવું જોઈએ’ આથી અષ્ટમ્યાદિ પર્વતિથિનો નિયમ સવારમાં ટીપ્પણમાં નવમીના ક્ષયે પ્રત્યાખ્યાનાદિ લેતી વખતે અષ્ટમી પછી નોમના ભોગથી સાંજના પ્રતિક્રમણ વખતે તેમના મતે નવમી માનવી જોઈએ, અને તે વખતે પ્રતિક્રમણાદિ નોમના વ્યવદેશથી કરવામાં આવે

તો એ વર્ગને આઠમનું આરાધન કઈ રીતે થશે ? આથી એ વર્ગના કહેવા મુજબ માનવામાં અગર કરવામાં આવે તો અપ્રાયશ્ચિત્તના સ્થાને પ્રાયશ્ચિત્ત અને પ્રાયશ્ચિત્તના સ્થાને અપ્રાયશ્ચિત્ત જેવું જ બને. ખરી રીતે વાતજ એ છે કે ઉદય ઉદયનો પોકાર કરનાર એ વર્ગે ઉદયની વસ્તુસ્થિતિ સમજવી જોઈએ. એજ પેરા ૯ માં એ વર્ગ કહે છે કે ‘જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ તરીકે પ્રાપ્ત થતી હોય તે પર્વતિથિની આરાધના માટે કોઈપણ સંયોગોમાં તે ઉદયતિથિ ભિન્ન એવી તિથિનું ગ્રહણ કરવાનું જૈનશાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓએ ફરમાવ્યું નથી.’ ઉત્સૂત્ર ખંડનમાં ‘અન્યત્ત્વ વૃદ્ધૌ પાક્ષિકં ક્રિયતે इदं किं?’ શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજનો પદ્ધ ‘कथं त्रयोदश्या अपि चतुर्दशीत्वेन स्वीकारो युक्तः’ વિગેરે વિગેરે શાસ્ત્રીય વિધાનોમાં શાસ્ત્રકારો ટીપ્પણની ઉદયવાળી તેરશે ચૌદશ અને ટીપ્પણની ઉદયવાળી ચૌદશે પૂનમ કરવાનું કહેતા હોવાથી એ વર્ગનું ઉપરનું કથન સત્ય નથી, ઉદય તિથિ તેરશને ક્ષયે પૂર્વાઞના સંસ્કારથી ચતુર્દશીના ઉદયની સંજ્ઞા આપીને ગ્રહણ કરવાનું કહેવાયું છે કે નહિ ? તેમજ ૧૯૯૧ સુધી સકળ શ્રી દેવસૂત્ર તપાગચ્છ સાથે રહીને એ વર્ગે પણ એવા પ્રસંગે ઉદય તિથિથી ભિન્ન એવી તિથિને પર્વતિથિની આરાધના માટે ગ્રહણ કરી છે તે કયા જૈન શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓના ફરમાનથી ગ્રહણ કરી છે ?

દેવસૂત્રતપાગચ્છ સામાચારી મુજબ વર્તનારા અમે ટીપ્પણની આઠમ વિગેરેના ક્ષયે પૂર્વની અપર્વતિથિ સાતમના સૂર્યોદયને ખસેડી ક્ષયે પૂર્વાઞના નિયમને લગાડીએ છીએ. અને તે દિવસે આઠમના સૂર્યોદયને માનીને એ આખો અહોરાત્ર અખંડ આઠમ માનીએ છીએ. તેમાં આરોપ કે બીજું કંઈ નથી.

પરંતુ એ રીતે નહિ માનનાર એ વર્ગ સૂર્યોદય સમાપ્તિ અને ભોગ સમાપ્તિને હવે માને છે તો તેમના મતે ટીપ્પણની આઠમના ક્ષયે સાતમના

સૂર્યોદય પછી જ્યાં સુધી આઠમના લોગની શરૂઆત થાય નહિ ત્યાં સુધી આઠમની વિરાધના કરનાર વિરાધક નહિ ગણી શકાય? અને આરાધના કરનાર આરાધક નહિ ગણી શકાય? અર્થાત્ સાતમના સૂર્યોદય વખતે જે પ્રાતઃ પ્રત્યાખ્યાન થઈ શકે કરવામાં આવશે તે એ વર્ગને તે દિવસની સાતમની જેટલી ઘડીઓ હોય તેમાં આઠમની લોગ સમાપ્તિ નહિ હોવાથી સાતમની જ થશે?

તેમજ નોમના ક્ષયે પણ આઠમના સૂર્યોદય સમાપ્તિ બાદ આઠમને દિવસે રહેલી નોમની લોગ સમાપ્તિમાં એ વર્ગને નોમ ગણાશે? એટલે આઠમના દિવસે આઠમના સૂર્યોદયની સમાપ્તિ પછીના નોમના લોગ સમાપ્તિના સમયમાં આઠમના પ્રત્યાખ્યાનાદિનો ભંગ કરનાર આઠમનો વિરાધક નહિ ગણાય, તેમજ સાયં પ્રતિક્રમણાદિ અનુષ્ઠાનો પણ આઠમના નહિ ગણાતાં નોમનાં ગણાશે? આ દરેક અપત્તિનો એ વર્ગની પાસે શું જવાબ છે? માત્ર ઉદયતિથિ ઉદયતિથિ એમ પોકાર કરવાથી શું વળે? વસ્તુ સમજવી જોઈએ.

પેરા ૧૦ માં લખાયેલ લખાણ જે રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યું છે તે રીતિ ખરાબર નથી.

સૂર્યોદય સિવાયની તિથિ પૂજા પચ્ચખાણુ વિગેરેમાં ન લેવી. અને લે તો આજ્ઞાભંગાદિ દોષો આવે એ વાત જો નિરપવાદ હોય તો અષ્ટમી આદિ પર્વતિથિના ક્ષયે સપ્તમી આદિના દિવસે સપ્તમી આદિજ માનીને એ વર્ગ અષ્ટમી આદિકના પૂજા પચ્ચખાણુ વિગેરે કરે છે. તથા તેઓને આજ્ઞાભંગ, મિથ્યાત્વ, અનવસ્થા અને વિરાધના જરૂર લાગે, અને તેવીજ રીતે ટીપ્પણમાં જે દિવસે પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પહેલે દિવસે સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી પર્વતિથિ હોય છે. અને એ નવો વર્ગ તે દિવસે અષ્ટમીઆદિ પર્વતિથિજ કહે છે. અને તેમ છતાં અષ્ટમીઆદિ પર્વતિથિના પૂજા પચ્ચખાણુ વિગેરે કાર્યો નથી કરતાં? તેથી પણ એ નવા વર્ગને

આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ વિગેરે લાગે છે.

ક્ષયે પૂર્વાં એ પ્રધોષ રૂપ અપવાદને પર્વતિથિની સંજ્ઞા માટે માન્ય કરાય છે, જેથી એ દોષો અમારા માટે ટકી શકે નહિ, કારણ કે ‘પહેલે દિવસે તે તે તિથિના ઉદય લોગ અને સમાપ્તિ હોવા છતાં એ પ્રધોષજ પર્વતિથિ સંજ્ઞા કાયમ કરે છે, અને નિષેધે છે.’ પણ તે નવા વર્ગને માટે તો વજ્રલેપ સમાનજ એ દોષ રહેવાના. ઉદયના સિદ્ધાંતનો ભંગ થતાં જે મિથ્યાત્વ વિગેરે દોષો એ વર્ગ તરફથી અમોને કહેવામાં આવ્યા છે, તે દોષો શું ક્ષીણ પર્વતિથિને પૂર્વની અપર્વતિથિમાં કરી લેવાનું કહેનાર એ વર્ગને નહિ લાગે એમ ખરું? એ નવો વર્ગ પણ આ વાત કબુલ નહિ કરે ત્યારે કહેવું જોઈએ કે ક્ષયે પૂર્વાં નું આ વાક્ય તિથિના લોગવટાને અંગે નથી. પણ જેઓ પર્વતિથિની હાનિ વખતે પ્રત્યાખ્યાનના આરંભકાળ સિવાય પર્વતિથિ માનીને પ્રત્યાખ્યાન શરૂ કરે તેમજ પ્રત્યાખ્યાનની સંપૂર્ણતા સિવાય તિથિની સંપૂર્ણતા માનીને પચ્ચક્રખાણુ છોડી દે. તેવાઓના નિષેધને માટે છે. લોગવટા વિગેરેને અંગેજ તિથિ માનનારને અહોરાત્ર સંબંધીના પૌષ્ઠ અને ઉપવાસાદિક અનુષ્ઠાનો અહોરાત્ર ન પાળી શકાતાં હોવાથી, તેના નિયમોના ભંગો સ્પષ્ટપણે થાય. અને તેથી માર્ગ શ્રદ્ધાની હાનિ વિગેરેને લઈને તે વર્ગને મિથ્યાત્વાદિ દોષો લાગે તે સ્વાભાવિક છે. એવી રીતે પૂર્વાર્જવ્યાપિની સંધ્યાર્જવ્યાપિની આદિથી તિથિ માને તો પણ તેને મિથ્યાત્વાદિક લાગે છે. એટલે સ્પષ્ટ છે કે આ ઉદયનો સિદ્ધાંત “ક્ષયની વખતે પૂર્વની અપર્વતિથિને દિવસે સવારથીજ પર્વતિથિ માનનારને અને વૃદ્ધિના વખતે બીજા દિવસે પર્વતિથિ માનનારને” બાધક નથી, પરંતુ ક્ષય વખતે પૂર્વના અપર્વદિવસે સવારથી પર્વતિથિ માનનાર અને બન્ને દિવસે પર્વતિથિ માનનાર એવા નવા વર્ગને બાધક છે. કારણ કે મિથ્યાત્વાદિ દોષો લાગે છે.

પેરા ૧૧-૧૨ નું લખાણ પણ જે રીતે રજૂ કર્યું છે તે વાસ્તવિક નથી.

લોકેડિવિ દિવસાદિવ્યવહારાત્ એ પાઠમાંના આદિ શબ્દથી દોડકોના વિજયાદશમી વગેરે પર્વો લેવા પડે. અને વિજયાદશમીનો ક્ષય હોય ત્યારે દોડકો પણ આ નવા વર્ગની જેમ 'નવમી વિજયાદશમી' એમ ભેગી નહિ કહેતાં આખો દિવસ જેમ વિજયાદશમીજ ગણે છે, તેમ આ નવા વર્ગે પણ પર્વતિથિને સ્વતંત્ર બોલવી બેઠાં. બે તેમ ન બોલે તો 'દોડકવ્યવહાર' કે જેનું શ્રી રત્ન-શેખરસૂરિજીએ આલંબન લીધું છે તેને પણ તે વર્ગે સમજ્યો નથી, એમ માન્યા સિવાય ચાલે નહિ. એમ એ વર્ગ ન માનીને ક્ષય-વૃદ્ધિ વખતે પણ ઉદયનીજ તિથિ માનવાની વાત કર્યા કરે છે, તેવો સૂર્યોદય વ્યવહારવાળો તે વર્ગજ વાસ્તવિક રીતે ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રસંગે આરોપિત તિથિઓ માને છે, અને શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છવાળાઓને આરોપિત તિથિ માનવાનો બુદ્ધો આરોપ કરે છે.

પેરા ૧૩ નું લખાણ ઉપયોગી નથી. આગળનો સંબંધ તેમાં બેઠવામાં આવ્યો નથી. કારણ કે તેજ ધર્મસંગ્રહ નામના ગ્રંથમાં આગળ ક્ષયે પૂર્વાં નું જે લખાણ છે તે વાત પર્વતિથિના ક્ષય-વૃદ્ધિ વખતે વ્યવસ્થા કરનારી છે અને અપવાદ હોવાથી પૂર્વ કરતાં બળવાન છે. આથી પાઠ રજૂ કરવા છતાં એ વર્ગ ધર્મસંગ્રહમાં જણાવેલ વસ્તુનું પોતાને અજ્ઞાન હોવાનું સૂચવે છે.

પેરા-૧૪-૧૫ અને ૧૬ની સમાલોચના.

પૃષ્ઠ ૯ પેરા ૧૪-૧૫-૧૬ “આ પ્રેરેઆકે મુજબ જે દિવસે જે તિથિનો ભોગવટો સૂર્યોદયને સ્પર્શીને સમાપ્તિને પામતો હોય અગર સમાપ્તિને ન પામતો હોય તો પણ તે દિવસે તે તિથિ હોવાનું માનવુંજ બેઠાં.”

ખરી રીતે આ વાતના સમર્થનમાં તેમણે એક પણ શાસ્ત્રીય પાઠ આપ્યો નથી. પોતે જે વસ્તુનું વિધાન કરે છે તે કયા પ્રમાણથી કરે છે? તે આ-

પવુંજ બેઠાં. એ વર્ગ માત્ર શબ્દથી બોલે છે પણ પ્રમાણ આપતો નથી. વિજયદેવસૂર તપાગ-ચ્છનું કે તેનાથી પ્રાચીન કોઈ પણ શાસ્ત્રનું પ્રમાણ તેમના સમર્થનમાં તેઓ આપે એ જરૂરી છે.

પેરા ૧૭ની સમાલોચના.

પેરા ૧૭ “જે દિવસે” વગેરે છે. ત્યાં બે ઉદયતિથિ તેમને માન્ય હોય તો પંચાંગમાં જે પર્વતિથિની વૃદ્ધિ આવે છે તેને બે માની બે પર્વતિથિ તરીકે આરાધવી બેઠાં. એ વર્ગ આવી રીતે નથી કરતો તે ઉચિત નથી. બે પૂનમ હોય ત્યારે પહેલી પૂનમ ઉદયમાં છે જ અને તે તિથિની આપેક્ષાએ ઉદય ભોગવટો અને સમાપ્તિ છે તો તે કેમ નથી માનતા તેમજ પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પણ પર્વતિથિની આરાધના પૂર્વતિથિમાં કરવી ન બેઠાં. પણ ખરી રીતે ઉદયતિથિની માન્યતાવાળા એ વર્ગે અપર્વતિથિની સંજ્ઞાનો વ્યવહાર કરવો બેઠાં. તે દરેક વાત ઉઠાવવા માટેજ તેમનો આ પ્રયત્ન છે!

હવે આગળ ઉપર પંચાંગમાં બે પૂર્ણિમાઓ આવે ત્યારે પહેલી પૂર્ણિમાને શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલી પર્વતિથિઓનું પરિસંખ્યાન બળવવા માટે ચૌદશ માનનાર અમારા શાસ્ત્રીય પક્ષને (શ્રી વિજયદેવસૂરસંધને) એ વર્ગે દોષ આપે છે. પરંતુ એ દોષો આપતા પહેલાં તેમણે નીચેના સુદાઓનો શાસ્ત્રીય પ્રમાણથી જવાબ આપવો બેઠતો હતો.

૧. જૈનશાસ્ત્રમાં વિધાન છે કે આરાધનામાં પર્વતિથિ ન વધે કે ઘટે. બુદ્ધો પાઠ.

પ્રથમતો જૈનાગમાનુસારેણ યકાપિ પર્વતિથિર્ન હીયતે ન ચ વર્ધતે (શાસ્ત્રીય પુરાવા પૃષ્ઠ ૫)

૨. શ્રી વિજયદેવસૂર પદ્ધતિની આજ્ઞા છે કે પૂનમ વધે ત્યારે તેરશ વધારે.

૩. સંવત ૧૬૬૫ ના ખરતરગચ્છના ઉત્સૂત્ર-ખંડનમાં જણાવ્યું છે કે “પૂનમ વધે છે ત્યારે પહેલી પૂર્ણિમાએ ચૌદશ કેમ કરે છે?”

આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે પૂનમ વધે ત્યારે

શ્રી વિજયદેવસૂર ગચ્છવાળા તેરશ વધારીને ટીપ્પણીની પહેલી પૂનમે ચૌદશ (પદ્મી) કરતા હતા.

૪. જૈન શાસ્ત્રાધારે જ્યારે કોઈપણ તિથિ વધતીજ નથી ત્યારે પંચાંગમાં આવેલી પહેલી પૂનમે અમે ચૌદશ કરીએ છીએ તેનું મુખ્ય કારણ જૈન ગણિત પ્રમાણે પહેલી પૂર્ણિમાએ સૂર્યોદય સમયે ચતુર્દશીનીજ ઘડીઓ છે. જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે તિથિ ૬૩ હોય. જે એમજ છે, તો જ્યારે ટીપ્પણમાં વૃદ્ધિ તિથિ ૬૪ થા ૬૫ ઘડીની થાય છે ત્યારે તે વધારાની ત્રણ ઘડી આવી ક્યાંથી? તો તે પૂર્વની તિથિની ઘડીઓ આવી છે. પહેલી પૂર્ણિમાએ તેની પહેલાંની તિથિ ચૌદશની ઘડીઓની અધિકતાથી બનેલી છે એટલે સૂર્યોદય સમયની પ્રથમની જેથી ત્રણ ઘડી ચૌદશનીજ છે. એવી રીતે ચૌદશમાં પણ તેરશની ઘડીઓ વધી છે માટે બે તેરશ કરી છે તે યુક્ત છે. પર્વતિથિની સંખ્યા નિયત હોવાથી તેની રક્ષા માટે ગણિતને આધારે થએલા પંચાંગમાં ફેરફાર કરવો પડે છે. એટલે આ પ્રમાણે તો અમને નથી તો કોઈ પર્વદોષનો દોષ આવતો કે નથી તો કોઈ મૃષાવાદનો કે દત્તાજલીનો દોષ આવતો.

૧૮-૧૯-૨૦ આ ત્રણે પેરામાં તત્ત્વતરંગિણીનો હવાલો આપ્યો છે પણ આ ગ્રન્થના પાઠો તેમના પક્ષને સિદ્ધ નથી કરતા.

૧. “ક્ષીણમપિ” આ પાઠ તો ખરતરગચ્છને ઉદેશીને છે. ખરતરે ચૌદશના ક્ષયે પૂર્ણિમાએ પૂનમ માનીને ચૌદશ કરતા તે ઠીક નથી એમ કહેવાયું છે. દેવસૂરસંઘ એ રીતે એવા વખતે પૂનમ માનીને પૂનમે ચૌદશ નથી કરતો માટે તે દોષ ન લાગે.

૨. ચતુર્દશી આ પાઠમાં ચૌદશના ક્ષયે પૂનમના દિવસે પૂર્ણિમાની આરાધના થઈ જણાવ્યું છે અને ચતુર્દશીના આરાધનને દત્તાજલી કહી છે.

આ બંને પાઠો સામા પક્ષનું સમર્થન ન કરતાં શાસ્ત્રીય પક્ષનું સમર્થન કરે છે. જુઓ

તે પહેલો પાઠ અને બીજો પાઠ. તે બંને પાઠો એક વસ્તુ સિદ્ધ કરે છે કે તે વખતે પૂર્ણિમા લખતા કે બોલતા ન હતા, તેમ ચૌદશ પૂનમ બંનેનું એક દિવસે જુદું જુદું આરાધન નહોતું થતું. ચૌદશ પૂનમ બંને જુદી જુદી આરાધવાની છે. એક બીજામાં એક બીજી તિથિનું આરાધનજ નહોતું થતું. અને તે તિથિઓ ભેગીજ નહોતી બોલાતી, લખાતી કે નહોતી આચરાતી. કારણ કે ઉભય તિથિના આરાધનનો વિકલ્પ નથી તો પ્રશ્નમાં કે નથી તો ઉત્તરમાં.

પેરા ૨૧ ‘જૈન શાસ્ત્રમાં આરોપ કરવા દ્વારા.’

આ લખીને એ વર્ગે જે શાસ્ત્રીય પાઠ આપ્યો છે તે પાઠનો એ વર્ગે અર્થ નથી આપ્યો. આ પાઠમાં તેમની વિરૂદ્ધ પાઠો છે એટલેજ અર્થ ન આપતાં એમ હાંકે રાખ્યું છે. પૂનમના ક્ષયે તમારી શું ગતિ થાશે? આ પ્રશ્નના જવાબમાં દ્વયોરપિ વિદ્યમાનત્વેન તસ્યાઽપ્યારાધનં જાતમેવ પૂર્ણિમાઽઽરાધ્યતે પૂર્ણિમામાવાસ્યાયા વાસ્તવ્યેવ સ્થિતિઃ (તત્ત્વતરંગિણી પૃષ્ઠ ૫)

આ પાઠ તો સાફ સાફ સમજાવે છે કે પૂનમના ક્ષયે ચૌદશે બંને તિથિઓ છે; પણ આરાધન તો તે દિવસે પૂનમ માનીને પૂનમનુંજ થાય છે. અને વાસ્તવિક સ્થિતિ પૂનમનીજ છે. જે માણસ બ્યવહાર આચરે છે તેને આરોપ દોષ દેવાય નહિ. જેમકે ભગવાનની પ્રતિમાને ભગવાન કહે અને ભગવાન માને તેમાં આરોપ દોષ કહી શકાય નહિ. પરંતુ પથ્થર કહીને ભગવાન કહે તેનેજ આરોપ દોષ લાગે, તેવી રીતે ટીપ્પણીની ચૌદશના ક્ષયે જેઓ તેરશ આદિ માનીને તે દિવસે ચૌદશ આદિ કરે તેનેજ આરોપ દોષ લાગે પરંતુ પ્રવેશના આધારે સંસ્કાર કરનારને આરોપ દોષ નજ લાગે. પૂનમના ક્ષયે તેરશે ચૌદશ લઈ ગયા હોવાથી તે દિવસે પૂનમનીજ વાસ્તવિક સ્થિતિ છે. અર્થાત્ એ વર્ગની માન્યતા મુજબ ‘પૂનમના ક્ષયે પૂર્ણિમા ભેગાં લખી

ચૌદશની આરાધના કરે છે' તેવું આ ગ્રન્થ નથીજ કહેતો, પૂનમની આરાધનાનું કહે છે. અને પૂનમના ક્ષયે ચૌદશના દિવસે વાસ્તવિક પૂનમ છે, એમજ કહે છે. વળી ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે પાક્ષિકનું અનુષ્ઠાન કરવા છતાં શાસ્ત્રકાર ખરતરગચ્છવાળાને પાક્ષિક અનુષ્ઠાનના લોપની આપત્તિ આપે છે. તે પ્રમાણે આ વર્ગ પણ તેરશને દિવસે અખંડ ચૌદશ ન માનતો હોવાથી તે તેરશે ચૌદશનું અખંડ આરાધન કરે તો પણ તેમને પાક્ષિક અનુષ્ઠાનના લોપનો દોષ કેમ ન લાગે? કેમકે શાસ્ત્રકારોએ તિથિસંસારા પૂર્વકનું અનુષ્ઠાનજ પ્રમાણિક ગણ્યું છે.

આ ત્રણે મુદ્દા દેવસૂર પક્ષનુંજ સમર્થન કરનારા છે. પછી નવીન પક્ષ સાધન કેમ મનાય? એ વર્ગ પણ અમારું માન્યું છે. જુઓ પૃષ્ઠ ૧૩.

“અતુર્દશી”માં પૂનમનું આરાધન થઈ ગયું (ત્યારે તેમના મતે ફક્ત બેઠું આરાધન નહિ. પણ અમારા મત મુજબ પૂર્ણિમાનું આરાધન થયું. પંચાંગની પૂર્ણિમાના ક્ષયે આ આરા પ્રમાણેજ અમે ચૌદશે પૂર્ણિમાનું આરાધન કરીએ છીએ. તેમજ અહીં પણ એ વર્ગની માન્યતા મુજબ એ વર્ગ પણ મીશ્ર આરાધન નથી જણાવ્યું) “અતુર્દશીમાં પૂર્ણિમાની વાસ્તવિક સ્થિતિ છે” અહીં તેમણે મુદ્રિત પ્રતનો જે પાઠ આપ્યો છે તેમાં ‘પવ’ કાર છે છતાંએ તેને ઉઠાવ્યો છે. તે ઉચિત નથીજ. તેમજ લેખક તે ઉઠાવેલ ‘પવ’કારનો અર્થજ નથી આપતા. આ એ વર્ગની કેવી સચ્ચાઈ? છતાં એ ચૌદશે વાસ્તવિક પૂનમજ છે. આમ તો એ વર્ગ પણ કબુલજ કરે છે, તો પછી તેઓ અમારી સામે ફક્ત લેગા લખવાનું-મીશ્રતિથિ આરાધવાનું કયા પ્રમાણેથી કહે છે? તે સમજાતું નથી. અમે તેમને કહીએ છીએ કે તેઓએ આ વચનો જે લખ્યાં છે તેવુંજ તેઓ પાળે. બીજું એ વર્ગવાળા કહી ગયા છે કે ‘જુઓ પેરા ૧૮-૧૬ માં’ “તિથિનો લોગવટો અને સમાપ્તિ હોય

તે તિથિ આરાધવી જોઈએ.” પૂનમના ક્ષયે ચૌદશમાં પૂનમનો લોગવટો અને સમાપ્તિ છે, તો પછી પૂનમના ક્ષયે ચૌદશના દિવસે એ વર્ગ એકલી પૂનમ કેમ નથી આરાધતો? શું ચૌદશમાં પૂનમનો લોગવટો અને સમાપ્તિ નથી?

પૃ. ૧૪-માં એ વર્ગ ઉપરના મંતવ્યનેજ વારંવાર જણાવ્યું છે અને તેઓ પેરા ત્રીજામાં વાત ક્ષયની છે અને દોષ વૃદ્ધિનો આપે છે. પૂનમના ક્ષયે તમારી શું સ્થિતિ થશે? આ પ્રશ્નોત્તરી છે. પણ છેલ્લે ઉપસંહારમાં સામે પક્ષ લખે છે કે “સાગરાનંદસૂરિની માફક પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિએ....” આ વાક્ય તદ્દન અસ્થાને છે. તેમને ક્ષયનો મુદ્દો ઉઠાવી જવાખ વૃદ્ધિના મુદ્દાનો આપ્યો તે એ વર્ગને શોભે છે? નથીજ શોભતું. પૃ. ૧૫માં સામા પક્ષે એજ ભૂલ ચાલુ રાખી છે. વારંવાર એની એજ ભૂલ હું જણાવું તો આ નિબંધનું કદ વધી જાય અને પિષ્ટપેષણ થાય.

આ આજો પ્રશ્ન ખરતરોએ તેરશે ચૌદશનું નામ ન લેવાથી અને પૂનમે ચૌદશનું નામ લીધા સિવાય પાક્ષિકનું અનુષ્ઠાન કરવાથીજ ઉપસ્થિત થયો છે, એટલે સ્પષ્ટ છે કે વાસ્તવિક રીતે અહિં શાસ્ત્રકારે તેરશે ચૌદશનું નામ આપ્યું, અને ચૌદશે પૂનમનું નામ આપ્યું. કારણ કે ટીપ્પણની પૂનમના ક્ષયે ચૌદશે ચૌદશ પૂનમ લેગી ન માનીને એકલી સ્વતંત્ર પૂનમ કરી તેથીજ ‘નન્વેવંપૌર્ણ-માસીક્ષયે ભવતામપિ કા ગતિઃ’ એમ કહીને તમારે પણ ચૌદશે ચૌદશનું નામ સહન નથી થતું, તેવો પ્રશ્ન ખરતરોએ ઉઠાવ્યો છે. એટલે એ વર્ગ અમને દોષ આપ્યો છે, તેના બદલે આ દોષ એ વર્ગનેજ લાગુ પડે છે.

પૃષ્ઠ ૧૫ પેરા બીજો-ખરતરગચ્છવાળાએ પ્રશ્ન કર્યો કે-“પૂનમના ક્ષયે તમે ચૌદશે ચૌદશ અને પૂનમ બન્નેનું આરાધન થવાનું કહો છો” એ વર્ગ અહીં ગ્રન્થકારના મોંઢામાં કેવા જૂઠા શબ્દો મુકાવે છે, તેનોયે વિચાર નથી કરતા એ

દુઃખની વાત છે. અન્થકારે તો પૂનમના ક્ષયે ટી-પ્પણની ચૌદશે 'તસ્યા: પૂર્ણિમાયા: આરાધનં જાતં' કહીને પૂર્ણિમાનીજ સ્થિતિ અને આરાધના જણાવી છે. એ વર્ગને આલું ભુલું બોલવું તે હર-ગીજ નથી શોભતું. એ વર્ગને આવાં ભુઠાણાંઓ-થીજ છત મેળવવી હોય તો તેમનો પ્રયત્ન હવામાં બાચકા ભરવા જેવોજ છે.

પૃ. ૧૫ પેરે ત્રીજો-ત્રીજા પેરામાં પણ એ વર્ગે પિષ્ટપેષણ કર્યું છે. અને તપાગચ્છીય સમાજને નામે ભુઠાણુંજ હાંકયે રાખ્યું છે. એ વર્ગ લખે છે કે-“ શ્રી તપાગચ્છીય જૈન સમાજ તે વખતે પૂનમના ક્ષયે ચૌદશેજ ચૌદશ પૂનમ એ બંનેની આરાધના કરતો હતો ” વાહ ! એ વર્ગનાં આવા ભુઠાં લખાણની બલિહારી (?) છે ! તપાગચ્છ ચૌદશના ક્ષયે ચૌદશ પૂનમ બંનેની આરાધના કરતો તેનું એક પણ પ્રમાણ કે અન્થકારનું કોઈ પણ વાક્ય પોતે આટલા લાંબા વિવરણમાં ટાંકી શક્યા નથી, કે જેને આધારે એકજ તિથિએ બે ફરજિયાત પર્વતિથિની સંજ્ઞા કરાય અને આરાધાય. ઉદ્દું એ વર્ગે પોતાની એક તિથિને દિવસે બે ફરજિયાત પર્વતિથિની આરાધના નજ થાય એમ કબુલ કરીને પૂનમના ક્ષયે તેની આરાધના તેરશેજ અગર એકમે કરવી તેમ સ્પષ્ટ જણાવેલ છે. એ રીતે એ વર્ગે ક્ષીણ પૂનમનું અનુષ્ઠાન તેરશે કરવાનું કબુલ્યું, છતાં ઉપર જે ભેડું કરવાનું લખ્યું છે તે આખા તપાગચ્છ ઉપર ભુઠો આક્ષેપ મૂકવા સાથે પોતાના વચનનો પણ વ્યાધાતજ કર્યો છે. એ વર્ગે આગળ ઉપર વળી મૂળ પાઠમાંથી 'પ્વ'કાર ઉઠાવ્યો છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ “યદિ ચ અને યજ્ઞષ્ટાપ્યષ્ટમી પરાવૃત્યામિ-મન્યતે” આ આખું તત્ત્વતરંગિણીનું શાસ્ત્રીય વાક્ય પણ ઉઠાવી દીધું છે. શું એ વર્ગ એમ માને છે કે શાસ્ત્રીય સાચા પાઠો ઉઠાવવાથી અમે છતી જઈશું ? જો તેમ છે તો તેમની ધારણા તદ્દન ભુઠી અને રેતમાં ઈમારત ચણવા જેવી પાયા વિનાનીજ

છે એટલું એ વર્ગ ચાહ રાખી લ્યે.

આગળ ઉપર પણ આલુંજ ભુઠાણું ચલાવ્યું છે. આવીજ રીતે પૃ. ૧૬ અને ૧૭માં કલ્યાણક-પર્વોરાધનની વાતની ચર્ચામાં પણ નર્ચું અસંગત-પણું અને પિષ્ટપેષણ કર્યું છે. જેનો જવાબ અમે શાસ્ત્રીય જવાબમાં આપ્યો છે; પણ તેમણે પૃ. ૧૭માં જે ઉપસંહાર કર્યો છે, તેનો જવાબ આપવો જરૂરી હોવાથી અત્ર નીચે અપાય છે. તે વર્ગે ઉપસંહારમાં છ મુદ્દાઓ આપ્યા છે. તેમાંનો પ્રથમ મુદ્દો સામાન્ય છે કે “જે દિવસે જે પર્વતિથિ ઉદય તરીકે મળતી હોય તે દિવસે તે પર્વ-તિથિ ન મનાય તો પર્વલોપના દોષને પાત્ર બનાવે.”

ખરી રીતે એ વર્ગ ઉદયનો આશય સમજ્યોજ નથી. સામાન્ય રીતે ક્ષય અને વૃદ્ધિના પ્રસંગ સિવાય ઉદયતિથિ મલે ત્યાં સુધી તે લેવી એ વાત બરાબર છે. પણ ક્ષય અને વૃદ્ધિમાં ‘ક્ષયે પૂર્વાં અને વૃદ્ધૌ ઉત્તરાં’ના અપવાદને તેઓ ભૂલી જાય છે. યદિ તેમને ઉદયનોજ આગ્રહ હોય તો બે પૂર્ણિમા હોય ત્યારે પહેલી પૂનમ ઉદયવંતીજ છે. તો તેઓ તેને આરાધ્યપણે કેમ નથી માનતા ! ઉદયનું વાક્ય ઉદયમિ એ ક્ષયવૃદ્ધિના પ્રસંગ સિવાય ઉપયોગી છે, અને ક્ષયે પૂર્વાં વાક્ય ક્ષયના પ્રસંગે ચોવિસે કલાક એક તિથિની સંજ્ઞા માટે છે. અને સંજ્ઞા પછી તેવીજ આરાધના થાય એટલા માટેજ છે, નહિ કે ‘ક્ષયે પૂર્વાં’ના પ્ર-ધોષને ન માને અને ઉદયના નામે વિપરીત આચરણ કરે તે માટે. ઉદયની વખતે આઠમના ક્ષયે સાતમનો ઉદય ભોગ અને સમાપ્તિ હોવા છતાં શું આઠમનું આરાધન તેઓ નહીં કરે ? ખરી રીતે ટીપ્પણની વૃદ્ધિ વખતે તેમણે તેમની ઉદયની માન્યતા પ્રમાણે પહેલીને આરાધ્યા માનવી જોઈએ. એ વર્ગે બે પૂનમ માને અને પહેલીને ન આરાધે તે ઉચિત નથી. તેમના મતે તો પહેલી પૂનમ પણ ઉદયવંતીજ છે. જો એમ ન માનતા હોય તો પહેલી પૂનમને પૂનમ શા આધારે કહે

છે તે જાણીવશે ખરા? કહેવી પૂનમની સંજ્ઞા અને આરાધના ન કરવી તેનું પ્રમાણ આપશે ખરા?

સૂર્યોદય સમયે અને આખો દિવસ પૂનમ છે. એમ કહેવું છે પણ આરાધના નથી કરવી. આ ક્યાંનો ન્યાય છે? કાંતો તે દિવસને પૂનમ છે એમ કહેવું છોડી દો અને કાંતો તેને આરાધવા માંડો અને કાંતો ઉદયનો આશ્રય છોડી દો.

મુદ્દા ૨-૩ માં એ વર્ગે આરોપ અને મૃષા-વાદપણના દોષો જણાવ્યા છે, અમે તેમને પૂછીએ છીએ કે તમને જો ભોગવટાનોજ આશ્રય હોય તો નોમના ક્ષયે ૮/૬ ભેગાં લખીને આઠમના દિવસે નોમ માને તો વાંધો શો છે? એકમના ક્ષયે ૧૫/૧, ૦)/૧ ભેગાં લખી એકમ આરાધે તો વાંધો શું છે? પર્વતિથિના ક્ષયમાં તો એ વર્ગે ચૌદશના ક્ષયે ૧૩/૧૪ ભેગાં લખીને તેરશમાં ચૌદશની આરાધના કરે છે, પણ પૂનમના ક્ષયે તેમ કરતા નથી. અર્થાત્ ત્યારે તો પૂનમના ક્ષયે ૧૪/૧૫ ભેગાં લખીને સ્વયંચ નથી વિરૂદ્ધ થઈને ચૌદશના દિવસે ચૌદશજ આરાધે છે. પૂનમને તો ઉડાડીજ દે છે. તે તેઓ દોષપાત્ર નથી બનતા? ભોગવટો અને સમાપ્તિ માનનારા તે વર્ગને તે દિવસે ભોગવટો અને સમાપ્તિ પૂર્ણિમાનીજ છે પછી ચૌદશ શા આધારે આરાધે છે? તે વર્ગે જે નિયમ બાંધે છે, તે પાળે તો તો હજીયે ઠીક. પાળવા નહિ અને નિયમો બાંધવા તેનો શો અર્થ છે? એ વર્ગે દરેક મહિનાની પાંચમના ક્ષયે ૪/૫ લખીને પાંચમ આરાધે છે, જ્યારે ભાદરવા સુ. પાંચમના ક્ષયે ૪/૫ લખીને ચોથ આરાધે છે! તે ક્યાંનો ન્યાય છે, તે જાણીવશે ખરા?

ઉપસંહારનો મુદ્દો ૪ ની સમાલોચના. અમે દેવસૂર તપાગચ્છવાળાઓ પૂનમ કે અમાસની ક્ષય-વૃદ્ધિએ તેરશની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરીએ છીએ. તે શ્રી હીરવિજયસૂરિજીના વચન અને વિજયદેવસૂરિજીના પદ્ધતિના આધારે જ કરીએ છીએ. બીજાં પણ છુટક પાનામાં શાસ્ત્રીય પ્રમાણો છે, જે પુરાવામાં આપ્યા

છે. તેમાં સાફ લખ્યું છે કે-પૂનમ કે અમાસની વૃદ્ધિએ તેરશની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી. એ જ ન્યાય અમે ભા. સુ. ૫ માં લગાડીએ છીએ. આવી હેરફેરીની ‘સોળમી, સત્તરમી, અઠારમી અને એગણીસમી સદી’ના પુરાવા શાસ્ત્રીય પ્રમાણોમાં અમે આપ્યા છે, તે જોઈ લેવા લલામણુ છે. વળી ૩૫ વિ. તથા ૬૫ વિ. ના પત્રોના હવાલા જે ૧૮૬૫ તથા ૧૮૬૬ ના છે તે જોવા. એટલે ખરાબર સોળમી સદીથી શ્રી દે. સૂ. સંઘના પુરાવાઓ મોબુદ છે, જેમાં પૂનમ કે અમાસની ક્ષય-વૃદ્ધિએ તેરશની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવી, એમ સાફ વાત છે.

ઉપસંહારનો મુ. ૫ ની સમાલોચના આ મુદ્દાના સમર્થનમાં કોઈ પાઠ કે પ્રમાણ એ વર્ગે આપ્યા જ નથી. ઉલટું તે વર્ગની વિરૂદ્ધ પાઠો તત્ત્વતરંગિણિમાં છે, જે આપણે જોઈ ગયા છીએ. તેમાં ચૌદશના ક્ષયે તેરશના વ્યપદેશનો સાફ અસંભવ જણાવીને તે દિવસે ચૌદશનો વ્યપદેશનો જણાવ્યો છે.

ઉપસંહારનો મુ. ૬. ‘ઉદય આદિના નિયમો પર્વતિથિને જ લાગુ પડે છે તેમ કલ્યાણકૃતિથિઓને લાગુ કરવા જોઈએ.’-આ વિધાનને પુરવાર કરનાર એક પણ શાસ્ત્રીય પાઠ એ વર્ગે આપ્યો નથી.

પર્વો જે પ્રકારના છે. એક ફરજિયાત અને બીજો મરજિયાત. ચતુષ્પર્વી ફરજિયાત પર્વ છે. તે દિવસ ચૌષધ, ઉપવાસ અને ચૈત્યવંદનાદિ મુનિ ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે. જ્યારે મરજિયાત પર્વતિથિ, તપસ્યાથી આરાધવાની છે અને તેમાં પણ આરાધે તો સાફ, પણ ન આરાધે તો પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. તદનુસાર કલ્યાણકૃતપર્વતિથિઓ પણ મરજિયાત પર્વતિથિઓ છે, તે ન આરાધે તો પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન નથી. (જુઓ તત્ત્વબોધી ગાથા ૩૩મી) એટલે ક્ષયે પૂર્વાનું વિધાન તેને લગાડવું જ જોઈએ, તેવો એકાંત નિયમ નથી, કારણ કે તેને માટે ભજના-વિકલ્પ છે.

શાસ્ત્રકારે તો ચૌદશના ક્ષયે તેરશે; તેરશના

વ્યપદેશનો અભાવ કહ્યો અને તે દિવસે ચૌદશજ માનવાની જણાવી છે. માનો કે હવે તેરશે કલ્યાણકપર્વ પણ આવે છે, છતાં તેરશના વ્યપદેશનો શાસ્ત્રકારે અભાવ કહ્યો છે, તેમજ તત્ત્વ ૦ પૃષ્ઠ ૫ ઉપર આઠમના ક્ષયે સાતમનું 'પરાવૃત્ત્ય' કહીને સાતમ અસેડીને આઠમ કરવાનું જણાવ્યું છે. સાતમે કલ્યાણકો આવે છે છતાંયે આઠમના ક્ષયે સાતમનું પરાવર્તન કરી આઠમ માનવાનું જણાવ્યું છે, એ શું સૂચવે છે? એકજ વાત જણાવે છે કે -કરજીયાત તિથિનું પરિસંખ્યાન છે. અને તે પરિસંખ્યાન મરજીયાતને અસેડીનેય જાળવવાનું છે. આથી કરજીયાત અને મરજીયાત પર્વોનું જબર અંતરપણું સ્પષ્ટ થાય છે. સાતમે તપાગચ્છ અને ખરતરગચ્છવાળા બન્નેએ આઠમજ માની છે અને અદ્વાવધિ અવિધિજ રીતે માને છે.

“પૂર્વની તિથિને”

આ મુદ્દામાં તેમણે પંચાગમાં વધેલી પૂર્ણિમાએ (પ્રથમાએ) ચૌદશ કરનાર તપાગચ્છ સંઘને દોષ આપ્યો છે કે-‘વિનષ્ટ કાર્યનું ભાવિ કારણ માન્યાનો દોષ પણ લાગેજ એવું જૈન શાસ્ત્ર ફરમાવે છે.’

એ વર્ગે આપલી આ દોષાપત્તિ દેવસૂર તપાગચ્છ સંઘને નહીં પણ એ વર્ગનેજ સંગત થાય છે. કેમકે વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ના પ્રદોષ મુજબ ટીપ્પણની બીજી પૂર્ણિમાજ આરાધનીય છે. જ્યારે એમજ છે ત્યારે હવે પ્રથમા પૂર્ણિમાને શું કહેવું? આ પ્રશ્નનો જવાબ પહેલાં પણ જણાવ્યો છે અને અત્ર પણ એ છે કે-જૈન શાસ્ત્રાધારે તિથિ કે પર્વ-તિથિ વધેજ નહીં. કારણ કે દરેક તિથિઓ ગણિતની ગણનાથી પરિમિત હોય છે. સામાન્ય રીતે તિથિ ૬૧/૬૨ હોય છે. એ વર્ગ નોમના ક્ષયે ૮-૯ લેણી લખીને પણ જો આઠમજ આરાધે છે, ત્યારે તો એ વર્ગ જેટલી ઘડી આઠમ હોય અને ‘તે પછીની શરૂ થતી’ નોમને વિનષ્ટ એવી અઠમીનું ભાવિ કારણ માનેજ છે! તો પછી આવી યુક્તિ અમને શા માટે આપે છે? હવે ટીપ્પ-

ણાનુસાર પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે જે તિથિ વધારાની આવી છે, તે તેની પહેલાંની ઘડીઓમાંથીજ આવી હોવાથી તે વધારાની તિથિ તે પૂર્વતિથિ છે. જેમકે ચંડાંશુચંદ્ર પંચાગમાં (હિન્દિ) માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ પક્ષમાંજ ચુરૂ અને શુક્રવારે એમ બે દિવસ છે. હવે તેમાં માગશર વદિ એકમ ૪૯ ઘડી ને ૪ પળ છે; બીજ પડ ઘડી અને પર પળ છે. ત્રીજ, ૫૯ ઘડી અને ૬ પળ છે. પહેલી ચોથ, ૬૦ ઘડી છે. અને બીજી ચોથ ૪ ઘડી અને ૨૫ પળ છે. એટલે ચોથ બે થઈ છે. તેનું કારણ એકમ આદિ તિથિએને ઓછી ઓછી ઘડીઓ આવતાં છેવટે ચોથ વધી ગઈ છે. જૈન ગણિતના હિસાબે ૬૧-૬૨ ઘડીવાળી તિથિ હોય છે જ્યારે આ ટીપ્પણમાં ૬૪ ઘડીની ચોથ છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ છે ત્યારે તે ચોથની વધારાની ઘડીઓ પૂર્વતિથિમાં લઈ લેવાથી ચોથ એકજ દિવસે શુક્રવારેજ આવશે. અને પહેલી ચોથે સૂર્યોદય સમયે ત્રીજનીજ ઘડીઓ આવે છે. આવીજ રીતે પંચાગમાં બે પૂર્ણિમા આવે ત્યારે અગીયારશે ૫૦ ઘડી, આરશે પર ઘડી, તેરશે ૫૬, ચૌદશે ૫૯, પ્રથમ પૂનમે ૬૦, અને બીજી પૂનમે ૪ ઘડી ને ૫૩ પળ છે. હવે પૂનમની જે ૬૪ ઘડી અને ૫૩ પળ થઈ છે તે તેની પૂર્વની તિથિને લઈ નેજ થઈ છે. એટલે પહેલી પૂનમે સૂર્યોદય સમયે વાસ્તવિક ચૌદશજ છે. હવે એમ ગણુતાં જ્યારે બે ચૌદશ થાય છે, ત્યારે પહેલી ચૌદશે તેરશનીજ ઘડીઓ છે. આથી સાફ વાત છે કે શ્રી વિજયદેવસૂર સંઘવાળા જે બે પૂર્ણિમાએ બે તેરશ કરે છે, તે તદ્દન સંગત અને જૈન શાસ્ત્રાધારેજ છે.

હવે તે વર્ગે વૃદ્ધિનો વિષય લઈને જે શાસ્ત્રપાઠ આપ્યો છે, તે પાઠનું સચોટ નિરસન અમે શાસ્ત્રીય પ્રમાણમાં કર્યું છે. અને એટલેજ તેની અત્ર પુનરાવૃત્તિ ન કરતાં એટલુંજ કહેવું ઠીક થઈ પડશે કે તેમણે આપેલો શાસ્ત્રીય પાઠ તેમના મતને લગાવે સાધક નથીજ.

એ તો શ્રીતત્ત્વચંકાર તરફથી માત્ર ખરતર-ગચ્છવાળાના પ્રશ્નના સમાધાન રૂપે જ લખાયું છે. તેનો ઉપયોગ ઉદ્દેશી રીતે કરીને બીજાને દોષ ન જ અપાય.

મુદ્દો થોથો—સમાલોચના.

આ મુદ્દામાં ‘ક્ષયે પૂર્વાં’ વિગેરે લખીને એ વર્ગે વિષય ઉઠાવ્યો છે કે આ પાઠ ‘જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થતી જ ન હોય તેવી પર્વ-તિથિની માન્યતા અને આરાધનાનો દિવસ નક્કી કરવા માટે જ છે’ વિગેરે.

આ પાઠ પર્વતિથિની સંજ્ઞાનો નિશ્ચય કરવા માટે જ છે. નહીં કે પર્વારાધનનિશ્ચય કરવા માટે. “શ્રાદ્ધવિધિમાં” જ્યાં ઉપર્યુક્ત પાઠની સૂચના આપી છે, ત્યાં શરૂઆતમાં તિથિશ્ચં લખીને ‘તિથિ ક્યારે માનવી’ તેનું જ પ્રકરણ ચલાવ્યું છે, તે સ્થળે આરાધનાનું પ્રકરણ જ નથી. આવિત્યો-દયં વિગેરે પાઠોથી તિથિની સંજ્ઞા જ નિશ્ચિત કરી છે. અહીં આપેલા પાઠમાં પણ ‘ક્ષયે પૂર્વાં તિથિ: કાર્યા’ એમ વાત છે, અને ‘વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ એ વાત પણ તિથિ નિશ્ચય માટે છે. અર્થાત્ આ પાઠમાં તો આરાધનાનું નામ જ નથી. તિથિનું જ નામ છે. પુનરાવૃત્તિ દોષ વહોરીને પણ પ્રસંગે કહીએ છીએ કે—તિથિને અંગે આરા-ધના છે. આરાધના માટે તિથિ છે જ નહિ. કારણ કે—આરાધના તો નિત્ય કરે તો પણ વાંધો નથી. પરંતુ નિયત પર્વતિથિએ નિયત અનુષ્ઠાન ન કરાય તેનો જ વાંધો છે અને એટલા માટે તિથિની સંજ્ઞા વ્યવસ્થિત કરવા જ ઉપર્યુક્ત પ્રવોષ અપાયો છે. આથી નક્કી છે કે આ પ્રવોષ જ્યારે જ્યારે ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ આવે ત્યારે ત્યારે તેને કઈ સંજ્ઞાથી બોલાવી, કહેવી, કે આચ-રવી તેને માટે જ છે. નહિ કે પર્વારાધનની નિશ્ચિ-તતા કરવા માટે.

હવે પૃ. ૨૦ માના છેલ્લા પેરામાં એ વર્ગે ‘ન ચ પ્રાક્’ લખીને ગૌણ મુખ્યતા ભેદનું વિવે-

ચન કર્યું છે; અને પૃ. ૨૧ માં પણ એ જ વસ્તુનું નિરૂપણ કર્યું છે, પરંતુ એ વર્ગે આપેલો પાઠ અપૂર્ણ અને ત્રુટિત છે. અહીં આ પાઠ તે વર્ગને જ બાધિત થતો હતો એટલે બાણી ભેદને ઇરાદા પૂર્વક સત્ય ગોપાવવા ‘મુખ્યતયા ચતુર્વદ્યયા યવ વ્યપદેશો યુક્ત:’ પાઠમાંથી ‘યવ’કાર ઉઠાવી દીધો છે! આ વાતાવરણ ધર્મપ્રિયને લગારે શોભ-તું જ નથી. હવે તે પાઠનો અર્થ ‘ગૌણ મુખ્ય ભેદથી મુખ્ય ભેદવડે ચતુર્વદશી જ એવો વ્યવહાર વ્યપદેશયુક્ત છે.’ એમ જ છે.

આ જ પૃષ્ઠમાં આગળ ઉપર એ વર્ગે ‘પર્વ-તિથિના ક્ષયે તેની પૂર્વતિથિનો ક્ષય કરી શકાય જ નહિ’ એમ લખ્યું છે, પણ આ વાક્ય તદ્દન અસત્ય અને અશાસ્ત્રીય છે. ‘ક્ષયે પૂર્વાં તિથિ: કાર્યા’ આ શાસ્ત્રીય પ્રવોષ તેમના વચનને અસત્ય ઠરાવવા પ્રબલ છે. છતાં એ ચૌદશના ક્ષયે તેરશે તેરશના વ્યપદેશનો જ અભાવ છે, અને ‘ચતુર્વદ્યયે’ આ પાઠોનું એ વર્ગે મનન કરીને કંઈકે લખે તો સાઈ.

તેઓ પોતે તેરશના વ્યપદેશના અભાવની વાત લખે છે અને બીજી બાબુ લખે છે કે ‘જેનો ક્ષય ન હોય તેનો ક્ષય કહેવો એ મુષાવાદ છે.’ યદિ તેમનું લખાણ સત્ય જ હોય તો તેઓ સિદ્ધ કરે કે ‘ક્ષયે પૂર્વાં તિથિ: કાર્યા’માં આરાધન શબ્દ ક્યાંથી લાવ્યા છે. યદિ તેમનું કથન સત્ય હોય તો ‘ક્ષયે પૂર્વાં’ના પ્રવોષની જરૂર શી છે? તે સમજવશે ખરા? આરાધના શબ્દ મૂળ પાઠમાં નથી અને ‘તિથિ: કાર્યા’ છે. પછી એમાંથી આરાધના શી રીતે માનવી? એનો અર્થ સમજવશે ખરા?

આગળ પૃ. ૨૧-૨૨ માં પાંચમા મુદ્દાનું વિ-વેચન છે. આમાં ‘વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ સંબંધી વિવેચન એ વર્ગે આપ્યું છે, પણ એ સંગત નથી. આ વાત ઉપર જૈન શાસ્ત્રાધારે તિથિ નથી જ વધતી એ વાત હું આગળ સિદ્ધ કરી ગયો છું એટલે પિષ્ટપેષણ ન કરતાં તે જ બેવાની ભલામણ

કરે છે છતાંએ સંક્ષેપમાં જવાબ આપું છું.

ટીપ્પણીની વૃદ્ધાંતિથિને શાસ્ત્રકારે બે સૂર્યોદયવાળી જણાવી છે તે ટીપ્પણીનુસારેજ જણાવી છે. નહીં કે જૈન શાસ્ત્રાનુસારે જણાવી છે. જૈન શાસ્ત્રાનુસારે જગદ્ગુરૂ આ. શ્રી. હીરવિજય સૂ. તથા આ. શ્રી. વિજયસેનસૂરીજી મ. ટીપ્પણીમાં આવેલી પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે બીજી તિથિનેજ ઔદયિકી કહેતા હોવાથી પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં ટીપ્પણીની પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે ‘**વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા**’ એ પ્રધોષ અનુસાર બીજી તિથિનેજ પર્વતિથિ તરીકે સ્વીકારી છે. હવે જ્યારે બીજીનેજ પર્વતિથિ માની ત્યારે પૂર્વની તિથિ આપો-આપ અપર્વ થઈ જતી હોવાથી ટીપ્પણીની બે ઔદય વખતે આપોઆપ બે તેરશજ થાય છે. અને તેથીજ શ્રી. દેવસૂર તપાગચ્છની આચરણમાં શ્રીસંઘમાં ટીપ્પણીની પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિનીજ વૃદ્ધિ કરાય છે તે તર્કન વ્યાજબીજ છે. ટીપ્પણીની પર્વતિથિની વૃદ્ધિને એમજ રહેવા દઈને બે તત્ત્વતરંગિણીકારના આ સમાપ્તિના વચનથી જામિત થઈને બીજી તિથિને આરાધી લેવી એવો અર્થ સાચોજ માનવા આગ્રહ હોય તો પ્રથમ શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક મહારાજને ‘**વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા**’નો પ્રધોષ શા માટે બનાવવો પડે? તે વિચારવાની જરૂર છે કારણ કે ટીપ્પણીમાં તો બે પર્વતિથિ હતીજ પછી વળી ઉત્તરા કરવી એમ કહેવાની જરૂરજ શી પડી? અહીં ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે તત્ત્વતરંગિણીકારે આ વૃદ્ધાંતિથિનો પ્રસંગ જો ઉઠાવ્યો છે, તેનો અર્થ એટલોજ છે કે ટીપ્પણીમાં પર્વતિથિ વધે, કે ઘટે ત્યારે કઈ તિથિ માનવી? તે નક્કી કરવું અર્થાત્ તેમનો પ્રયાસ તો પર્વતિથિ ટીપ્પણીમાં વધે કે ઘટે ત્યારે કઈ પર્વતિથિ માનવી તેની વ્યવસ્થા કરવા માટે છે, નહિ કે ક્ષય કે વૃદ્ધિ વખતે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિના ક્ષય કે વૃદ્ધિની વ્યવસ્થા કરવા માટે છે.

પૃ. ૨૨ માં આગળ ઉપર મુદ્દો ૬ રજૂ કર્યો છે કે—

આમાં તિથિક્ષય એટલે કે તિથિનાશ અને તિથિવૃદ્ધિ એટલે બે અવયવવાળી એક તિથિ કે ભિન્ન અવયવવાળી તિથિ-તિથિક્ષય એટલે તિથિનાશજ એમ નહીં. કારણ કે જ્યારે તિથિનો ક્ષય ટીપ્પણીમાં આવે ત્યારે તે તિથિ ક્યારે માનવી તેની વ્યવસ્થા રાખવાજ ક્ષયે પૂર્વાબ્દનો પ્રધોષ ઉમાસ્વાતિજીને કરવો પડયો છે.

યદિ તિથિક્ષયનો અર્થ તિથિનાશજ કરવો હોત તો ક્ષયે પૂર્વાબ્દ પ્રધોષનું કામ નજ હતું. આવીજ રીતે વૃદ્ધાંતિથિ એટલે એકજ તિથિના બે અવયવ નહિ, પરંતુ બુદ્ધિજ તિથિ છે. કારણ કે જે તિથિ સૂર્યોદયને સ્પર્શી તે આખી એકજ તિથિ મનાય છે. ‘**યા તિથિઃ પ્રાતઃ પ્રત્યાખ્યાનવેલાયાં સા સમ્પૂર્ણાં હિતિ.**’ આ વાક્ય એજ સિદ્ધ કરે છે કે પ્રાતઃ પ્રત્યાખ્યાન સમયે હોય તે તિથિજ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર મનાય.

આથી સ્પષ્ટ છે કે હવે બે સૂર્યોદયને એક તિથિ સ્પર્શે તો તે બુદ્ધિજ ગણાય. આટલા માટેજ ટીપ્પણીમાં બે પર્વતિથિ આવી ત્યારે પહેલી તિથિને પર્વતિથિ તરીકે નથી માની. કારણ કે સૂર્યોદય સમયે તો તેમાં અપર્વતિથિનીજ ઘડીયો છે. અર્થાત્ ટીપ્પણીમાં આવેલી બે આઠમ વખતે પહેલી આઠમે સૂર્યોદય સમયે સાતમનીજ ઘડીયો છે. એટલેજ બીજી આઠમ ઔદયિકી આઠમ મનાણી છે. અને તેથી વાસ્તવિક આઠમ ઔદયિકી તે બીજી આઠમજ વાસ્તવિક આઠમ છે એમ મનાયું છે, અને એટલેજ **વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા**। સૂત્ર મુજબ ટીપ્પણીની બે આઠમમાં બીજી ઉત્તરાજ આઠમ માનવાની આજ્ઞા અપાઈ છે.

પૃ. ૨૩-પેરા ૫૮

માસવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિ વિગેરે ત્રણે મુદ્દાના સમાધાનમાં જણાવવું રહે છે કે માસવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિની સમાનતા છેજ નહી. આ વાત હું

આગળ જણાવી ગયો છું એટલે અહીં પિષ્ટપેષણ નથી કર્યું છતાંએ સંક્ષેપમાં જુઓ.

વૃદ્ધિ તિથિ પોતાનું નિયત કાર્ય કરવા અસમર્થ છે પણ બીજાનું કાર્ય કરવા શક્તિમાન છે. તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ અંગેનો નિયમ આપણને જેવી રીતે મળે છે તેવીજ રીતે માસની હાનિ-વૃદ્ધિનો કોઈ નિયમપાઠ ઉપલબ્ધ નથી. છેજ નહિ. તેમજ મહે તો બે માસ હોય ત્યારે પ્રથમ માસની ગણના નથી ગણી. એ સાચું છે છતાંએ વર્ષીતપ-ચોમાસી-તપ-છમાસી તપ વિગેરે તપમાં વૃદ્ધમાસને ભેજોજ ગણવો પડે છે. આ બધું વિચારતાં માસવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિની સમાનતા નજ કહેવાય. એ વર્ગને તિથિને માસની જેમ ‘નપુસક’ અને કાર્યમાં અસમર્થ છે, એમ બોલવું છે, અને એ રીતે મન-સ્વીપણે બે પર્વતિથિ બોલી આરાધનામાં તો બીજી-નેજ લેવી છે. માટેજ આ મુદ્દા ઉભા કર્યા છે.

ખરી રીતે આ ત્રણે મુદ્દાનો એકમાંજ સમા-વેશ થઈ શકે તેમ છે. એ વર્ગના પચીસ મુદ્દામાં એવા મુદ્દા ઘણા છે કે જેનો આથી અડધા મુ-દ્દાઓમાં જરૂર સમાવેશ થઈ શકે તેમ છે. માત્ર લેખનું કલેવર વધારવાજ અસ્થાને મુદ્દા ઉભા ક-રેલા છે. તેમજ તેમણે આપેલા પાઠો પણ અર-તરગચ્છના જવાબ રૂપે છે. એટલે તે પાઠો અહિં ઉપયોગી કે મહત્ત્વતાવાળા નથી. છેલ્લે એ વર્ગે પૂનમ અમાસની વૃદ્ધિએ અને લા. સુ. ૫ ની ટીપ્પણની વૃદ્ધિએ સંવત્સરી પક્ષી અને ચોમાસી આદિનું કર્તવ્ય શાસ્ત્રવિરૂદ્ધજ જણાવ્યું છે. પરંતુ અમે તે દિવસે પહેલી પૂનમ કે પહેલી અમાસ કે પહેલી પંચમી કહેતા કે માનતા નથી. અમે તો તેને ચૌદશ અને ચોદજ કરીને અને બોલીને તે તે તિથિનું પર્વાનુષ્ઠાન આરાધીએ છીએ. ખરી રીતે અહીં દોષાપત્તિ તેમને આવે છે. લા. સુ. ૫ માં ઉદય પંચમી પહેલાની ચોથે સંવત્સરી કર-વાનું જણાવ્યું છે. “મહવય જુહ પંચમીપ” એ પાઠથી ચોથ સંવત્સરીની અનંતર પંચમી જોઈએ.

આ બધા પાઠો એજ સૂચવે છે કે-ઉદય પંચમી પહેલાં સંવત્સરી જોઈએ. હવે એ વર્ગ ટીપ્પણની વૃદ્ધિ વખતે બે પાંચમ માને છે. એટલે સંવત્સરી અને ઉદય પાંચમ વચ્ચે તેમની માનેલી ફરજ સુ. પાંચમ તે વર્ગને આડી આવશે. મૂળ વાત એ છે કે એ વર્ગે આઠો ધરેલો જે શાસ્ત્રપાઠ છે તે તો પહેલી તિથિ અને પહેલો માસ આરા-ધનાર અતરગચ્છવાળાને જવાબ આપવા માટે છે. એ પાઠો અહીં આપવા ઉચિત ગણાયજ નહિ એટલે તે પાઠો અહિં સંગત થાયજ નહિ.

પેરા ૬૦-૬૨ની સમાલોચના પૃ. ૨૬

અહિં આપેલા મુદ્દા ૧૦ અને ૧૧ બન્ને મુદ્દા વિષયાંતર રૂપે છે. એ વર્ગે ‘પર્વતિથિ ક્યારે કર-વી?’ એજ મુદ્દો ચર્ચવાનો હતો. તેના બદલે આવી ચર્ચા કે પાક્ષિક તથા દિનગણનાની ચર્ચા કરી બતાવી છે, તે તદ્દન અસ્થાનેજ હોઈને તેના જવાબજ ઉચિત નથી ધાર્યો. છતાંએ શાસ્ત્રીય વિવ-રણમાં તેનો જવાબ આપ્યો છે અને અહિં પણ સંક્ષિપ્ત જવાબ આપીએ છીએ.

આ બન્ને મુદ્દાઓના આધારે કર્મમાસ અને કર્મવર્ષમાં તિથિવૃદ્ધિ નથી આવતી. કર્મમાસમાં તિથિહાનિ અને માસવૃદ્ધિ આવે છે. તેમાં ટી-પ્પણાનુસારે તિથિની વૃદ્ધિ આવે કે હાનિ આવે, ૧૫-૩૦-૧૨૦-૩૬૦ દિવસ આવે છતાં પણ તે નિરંશ હોવાથી અનુક્રમે ૧૫ અહોરાત્રો-૩૦ અ-હોરાત્રો-૧૨૦ અહોરાત્રો કે ૩૬૦ અહોરાત્રો તો જ ન આવે. પણ આવા મુદ્દા ચર્ચાને એ વર્ગને શું સિદ્ધિ કરવી છે? તેજ નથી સમજાતું. શાસ્ત્રમાં જે મુદ્દાઓ નિશ્ચિતરૂપે નિરૂપેલા છે તેનું પિષ્ટપે-ષણ કરવાથી શું લાભ સમજતો હશે?

પૃ. ૨૬-૨૭ માં એ વર્ગે મુદ્દા બારમાનું વિધાન કર્યું છે. એમાં બે બીજા વિગેરે લખવા બોલવાની અને તેમ ન કરે તેને મૃષાવાદની આપત્તિ આપી છે.

આ વર્ગે ‘જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે તિથિ વધતી નથી’ એ નિયમનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. પ્રાય-

શ્રિચ્છાદિ વિધિમાં બે પર્વતિથિનો કે પર્વતિથિના ક્ષયનો પાઠ તેમને ઉપલબ્ધ થયો હોય તો રજુ કરે.

એક બાળુ ઉદયનો જ આગ્રહ રાખવો છે; અર્થાત્ ઉદયતિથિજ આરાધાય તેમ બોલવું છે, અને બીજી બાળુ દીપ્પણની વધેલી પ્રથમા પર્વતિથિને ‘ઉદય અને ભોગવટો’ બંને હોવા છતાં આરાધવી નથી ! એ તો સ્પષ્ટ રીતે સ્વવચન-વિરોધ જ છે. આગળ આજ પૃષ્ઠના ૧૩ અને ૧૪ માં મુદ્દામાં પણ લગભગ સમાનતા છે. માત્ર વ્યપદેશ થઈ શકે કે નહિ ? અને આરાધક થઈ શકે કે નહિ ? આટલો ભેદ છે.

ચૌદશના ક્ષયે-‘ત્રયોદશીતિ વ્યપદેશસ્યાપ્ય-સંભવાત્’ આ પાઠથી ચૌદશના ક્ષયે તેરશ નજ કહેવાય. તેમજ ‘પરાવૃત્ત્યાભિમન્યતે’ આ પાઠથી પણ આઠમના ક્ષયે સાતમનું પરાવર્તન કરી આઠમજ કહેવાય. વળી ચૌદશના ક્ષયે તેરશે ‘ચતુર્દશ્યેવ’ ચૌદશ જ કહેવાય. આ બધા પાઠો, એ વર્ગની વિરૂદ્ધતા જ છે. તેમજ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં ફરજિયાત પર્વતિથિ તથા એ બે પર્વતિથિ એકી સાથે આરાધવાનું કયાંય વિધાન જ નથી. પર્વાનન્તર પર્વતિથિના ક્ષય પ્રસંગે પૂર્વની પર્વતિથિમાં ઉત્તર ક્ષીણ પર્વતિથિને ભેળી આરાધી લેવાની વિચિત્ર વાતો કરનાર આ વર્ગ, ચૈત્ર અને આસો માસની આરંભિલની ઓળીની અઠ્ઠાઈના દિવસોમાં પૂનમના ક્ષય વખતે ચૌદશ ભેળી પૂનમ માનીને એક દિવસે બે આરંભિલ, બે દિનનું બ્રહ્મચર્યપાલન કેવી રીતે કરાવશે ? મરૂદેવાતપ આદિમાં ક્ષય વખતે તે વર્ગને એક દિવસે બે તપાનુષ્ઠાનાદિ કોઈ વાતે થઈ શકતાં નથી, અને નિરર્થક જ જુડી વાત રજુ કરે છે. કારણ કે ભા. સુ. ૫ ની હાનિ વખતે એકલી ભા. સુ. ચોથજ એ વર્ગ સાંજ સુધી આરાધે છે તેમજ ચોમાસી આદિની પૂનમના ક્ષય વખતે તેઓ ચૌદશજ સાંજ સુધી આરાધે છે.

પૃ. ૨૯-૩૦ના તેમના ૧૪મા મુદ્દાના વિવેચન-

વાક્યો પણ તેમની વિરૂદ્ધતા છે. બુદ્ધિ એ વર્ગ કહે છે કે “શ્રી જૈન શાસનમાં પાશ્વિકનો એક ઉપવાસ અને ચોમાસીના બે ઉપવાસ રૂપ છઠ્ઠું કરવાની ખાસ આજ્ઞા કહેલી છે અને તે નહિ કરનારને પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલું છે.” હવે તેમના આ વચનનો પણ ઉપરના મુદ્દાનાં વાક્યો સાથે વિરોધ આવે છે કે નહિ ? એ વર્ગ ચોમાસી પૂનમના ક્ષયે ૧૪-૧૫ મીશ્ર-ભેગાં લખીને એકજ દિવસે બે પર્વ પર્વતિથિની આરાધના માને છે, પછી ૧૪ અને ૧૫ નો છઠ્ઠું કયાંથી કરશે ? કદાચ જગજ-ચુરજના વચન મુજબજ ત્રયોદશીચતુર્વદ્યોઃ વચનનો અમલ કરીને પણ તેરશ-ચૌદશનો છઠ્ઠું કરે તો પછી ૧૪-૧૫ ની ભેળી આરાધના થઈ ગઈ એમ કેમ કહી કે માની કેવી રીતે શકે ? માટે શાસ્ત્રીયાધારે પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વની અપર્વતિથિનો ક્ષય કરવાનું અને જોડીયા પર્વતિથિમાં પૂર્ણિમા આદિનો ક્ષય આવે ત્યારે શ્રી દેવસૂરતપાગચ્છ સંઘની માફક પૂર્વતર અપર્વતિથિ તેરશઆદિનો ક્ષય કરે અને એજ પ્રમાણે પર્વતિથિ આરાધે તે જ ઉચિત છે.

પેરા ૬૫-૬૬ નું લખાણ પુનરૂક્તિવાળું છે. કારણ કે તે વાત પહેલાં ચર્ચાઈ ગયેલ છે. અર્થાત્ ‘એકજ દિવસે બંને તિથિનો વ્યપદેશ થાય તો પર્વના અખંડ આરાધન માટે કરાયેલા ઉપવાસ પ્રતિક્રમણાદિ સર્વમાં મુશ્કેલી રહેશે, તેમજ એક દિવસે બંનેનું આરાધન સમાયેલું માનતાં પર્વસંખ્યાનું ખંડન થશે’ વિગેરે આગળ ચર્ચાઈ ગયેલ છે.

પેરા ૬૭ નું લખાણ સત્ય નથી. ચતુષ્પર્વી પર્વ એક દિવસે બે આરાધાય તેવો શાસ્ત્રપાઠ કે પરંપરા એ વર્ગ નથી આપી શક્યો. માત્ર નિર્મૂલ કલ્પના કર્યા કરવાથી વસ્તુની સત્યતા જણાવી ન ગણાય.

પેરા ૬૮ નું લખાણ સમજવિના બ્રામક રીતે લખાયેલ છે. એ વર્ગ આરોપને ખરી રીતે સમજી શક્યો નથી. જિનેશ્વર ભગવંતની પ્રતિમાને પત્થર માનીને ભગવંત તરીકે પૂજે તો આરોપ ઘટાવાય.

તેમ ચૌદશના ક્ષયે તેરશે તેરશ માનીને તે દિવસે ચૌદશ પર્વ તરીકે માને તો આરોપ ગણાય; પણ શાસ્ત્રકારના વચનથી તેરશે ચતુર્દશીના વ્યપદેશ પૂર્વક જ ચતુર્દશીની આરાધના કરાય છે ત્યાં આરોપ કઈ રીતે એ વર્ગ કહી શકે? એ વર્ગને શાસ્ત્રકારે જે ‘આરોપોઽસ્ત્વ’ એમ જણાવ્યું છે તે આ વાત જાણ્યા પછીજ સમજાશે.

પેરા ૬૬-૭૦ નું લખાણ પણ ઉલટી રીતે રજૂ કરાયું છે. તેમજ પુનરૂક્તિ રૂપે છે. એ વર્ગને ‘ક્ષયે પૂર્વાં’ની વસ્તુ બરાબર સમજાઈ નથી, તેથી જ આ થવા પામ્યું છે. તે વસ્તુ માટે એ વર્ગના શાસ્ત્રપાઠની અમોએ આપેલી સમાલોચના જુઓ.

પેરા ૭૧નું લખાણ ઉડી વિચારણા નહિ કરવાથી થયું છે. આના સંબંધનું વિસ્તૃત વિવેચન આગળ અપાઈ ગયું છે. કલ્યાણકપર્વ મરજિયાત પર્વ છે.

પેરા ૭૨નું લખાણ પુનરૂક્તિ દોષવાળું છે. તે વસ્તુ આગળ ચર્ચાઈ ગયેલ છે.

પેરા ૭૩નું લખાણ બરાબર નથી.

ચતુષ્પર્વીની સરખું કલ્યાણકપર્વ હોત તો તત્ત્વતરંગિણીકાર પર્વોના ફરજિયાત મરજિયાતનો ભેદ કેમ પાડત? પ્રાચશ્રિત્તવિધિયોગ્ય કલ્યાણકપર્વો ગણાય ખરાં? તેનો ખુલાસો તેમણે મુદલ આપ્યો નથી.

પેરા ૭૪-૭૫-૭૬ નું લખાણ બરાબર નથી કારણ કે આયુષ્યનો બંધ એકાંતે અમુકજ દિવસે હોય તેમ નિયમ ન રખાય.

આનું વિવરણ અમે એ વર્ગના શાસ્ત્રપાઠની સમાલોચનામાં તથા એ વર્ગના મુદ્દાની સમાલોચનામાં આપી ગયા છીએ.

પેરા ૭૭-૭૮ નું લખાણ બરાબર નથી. કારણ કે તે વસ્તુ એ વર્ગે ઉલટી રીતે રજૂ કરી છે. લૌકિક ટીપ્પણ મનાય છે. પણ જૈન શાસ્ત્રકારોની મર્યાદા પૂર્વક સંસ્કારથી મનાય છે.

પેરા ૭૯-૮૦ નું લખાણ બરાબર નથી. આ

સંબંધીનો સ્ટ્રીટ મુદ્દાની સમાલોચનામાં આવી ગયેલ છે.

પેરા ૮૧ માં જણાવ્યા મુજબ પૂર્ણિમાના ક્ષયે પૂર્ણિમાની યાત્રા ચૌમાસીના દિવસે થાય તો હવે એ વર્ગ ચૌમાસાના પ્રતિક્રમણ પહેલાં યાત્રા કરી શકશે. કાર્તિકી ચૌમાસી ચૌદશે ઉકાળેલ પાણીનો કાળ ત્રણ પ્રહર છે. અને પૂનમે ચાર પ્રહર છે તેથી ૧૪-૧૫ ભોળાં કરીને ઉકાળેલ પાણી ત્રણ પ્રહર પછી રાખનાર એ વર્ગને તે ચૌદશે પૂનમ પણ હોવાથી એ વર્ગ આલોચણ પામશે કે આપી શકશે?

પૂનમના ક્ષયે ચૌમાસાની ચૌદશના દહાડે ‘પૂનમની ભોગ સમાપ્તિને લઈને’ પૂનમનો વ્યપદેશ કરનાર એ વર્ગના મતે ચૌમાસી ચૌદશે ભાળપાલો વાપરી શકશે? તેમજ ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ પણ સાંજે પૂનમ હોવાથી નહીં કરે તો ચાલશે? પૂનમના ક્ષયે ચૌમાસી ચૌદશના દિવસે પૂનમ માનીને ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ અગાઉ વિહાર કરી શકશે? આ બધાના જવાબ તેણે આપવા જોઈએ.

આ રીતે તેમણે રજૂ કરેલા મુદ્દા ખરી રીતે શ્રીયુત્ શેઠશ્રી કસ્તુરભાઈ સમક્ષ તૈયાર થયેલા મુદ્દાને સ્પર્શતાજ નથી! તેમજ આ ચર્ચાના પ્રસંગમાં તેમણે જે જે નવાં વિધાનો રજૂ કર્યા છે, તે સર્વવિધાનો સં. ૧૯૯૧ પહેલાં નહોતાં, અને જેમ સમગ્ર શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ એકજ સરખી રીતે પર્વારાધન કરતો હતો, તેમ એ વર્ગ પણ વર્તતાજ હતો. આમાં કેટલાક વિધાનો એ વર્ગે પૂરાવા વિના એમ ને એમજ રજૂ કર્યા છે. અને કેટલાંક વિધાનોના સમર્થનમાં રજૂ કરવામાં આવેલ પાઠો અર્થ સંગત કર્યા વિના માત્ર માનેલા ભાવાર્થ કે અનુમાનની ઈમારત ઉપર ઉભા કર્યા છે.

આ દરેક વસ્તુ તે વર્ગે સમર્થનમાં આપેલા પાઠના વાસ્તવિક અર્થો ધ્યાનમાં લેવાથી સાક્ષ સમજાશે. અંતે અમારે પુનરપિ સખેદ કહેલું પડે છે કે-એ વર્ગે રજૂ કરેલા ઘણાં વિધાનોમાં પુન-

ફક્ત દોષો વારંવાર અમારે પણ હરપણે તેના નિરસનમાં એકની એક વાત રજૂ કરવા રૂપ પુનઃ ફક્ત કરવી પડે છે. ખરી રીતે એ વર્ગના પચીસ મુળમુદાની સમાલોચનાથી અને એ વર્ગના શાસ્ત્રીય પાઠોની સમાલોચનાથીજ તે વર્ગની માન્યતાનું નિરસન થાય છે. છતાં તેમનું લાંબું વિવરણ પ્રતિકાર વિનાનું ન રહી જાય માટેજ અહીં તેનો યત્કિચિત્ પ્રતિકાર કરવામાં આવ્યો છે.

શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છના અને એ વર્ગ વચ્ચે જે મતભેદ તિથિચર્યાને અંગે છે તેની સંક્ષિપ્ત તારવણી

૧ જ્યારે ટીપ્પણમાં કોઈ પણ પર્વતિથિનો ક્ષય આવે ત્યારે તે પર્વતિથિનો ક્ષય ન કરતાં પર્વતિથિનો ક્ષય કરી, તે પૂર્વ અપર્વતિથિને પર્વતિથિ તરીકેજ માનીને તે દિવસે પર્વતિથિનું આરાધન અમે કરીએ છીએ. જેમકે—અષ્ટમીનો ક્ષય ટીપ્પણમાં આવ્યો હોય, ત્યારે અમે તે અષ્ટમીની પહેલાની અપર્વતિથિ સપ્તમીનો ક્ષય કરીને અનુષ્ઠાનમાં આઠમજ માનીને અષ્ટમી પર્વતિથિનું આરાધન કરીએ છીએ. એ વર્ગ પણ અહિં અમારા મંતવ્યને કાંઈક મળતો છે. પરંતુ એ વર્ગ સાતમને એકલી આઠમી સંજ્ઞા આપવામાં આનાકાની કરે છે, અને કદી પણ કોઈપણ શાસને કદી નહિ માનેલ રીતે ૭-૮ ઓલીને અને લખીને સાતમમાં અષ્ટમી તિથિને આરાધે છે. એ રીતે તો ટીપ્પણમાં પણ ૭-૮ લેગાં નથી લખાતાં તેમજ ૧૧ ના ક્ષયે અગીયારશના ખાનામાં તો ૦૦૦ લખે છે અને દશમનેજ અગીયારશ કહે છે. આઠમના ક્ષયે પણ સાતમના દિવસેજ કાલાષ્ટમી-જન્માષ્ટમી લખે છે. એટલે એ વર્ગ તો ટીપ્પણથીય વિરૂદ્ધ લખે છે અને જોલે છે. વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી અમે જે દિવસે અષ્ટમી પાળીએ છીએ તે દિવસેજ એ વર્ગ અષ્ટમી પાળવા છતાંયે શુદ્ધ આઠમ ન કહેતાં મીશ્રતિથિ કહે છે, તે તદ્દન અનુચિત છે

અને અશાસ્ત્રીય છે. ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા’ એ સૂત્ર એ વર્ગને પણ માન્ય છે. છતાં તે પ્રમાણે તે વર્ગ આવચરતો નથી. જુઓ તેનું વિવેચન ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા’ હિતિ પર્વતિથેઃ ક્ષયે પૂર્વા યા અપર્વતિથિઃ તસ્યા એવ ક્ષયઃ કાર્યઃ, યદિ પૂર્ણિમા-માવાસ્યયોઃ ક્ષયો ભવતિ તદાડનયા રીત્યા ત્રયોદશ્યાઃ ક્ષયઃ કાર્યઃ આ અને આના સમર્થનના ખીજ પણ પાઠો છુટક શાસ્ત્રીય પાનામાં મલે છે. તેમજ તત્ત્વતરંગિણી નામક પ્રસિદ્ધ ચર્ચાગ્રન્થને કે જેનાં પ્રમાણે એ વર્ગ માન્ય રાખ્યાં છે. છતાં તેજ ગ્રન્થના નીચેના પાઠો તરફ એ વર્ગ લક્ષ્ય આપ્યું નથી. જેમ કે ‘તિથિપાતે-તિથિશ્લેષે પૂર્વેવ તિથિર્ગ્રાહ્યા’ તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વતિથિજ લેવી. અર્થાત્ પર્વતિથિનો ક્ષય આવે ત્યારે પૂર્વની અપર્વતિથિનેજ પર્વતિથિ ગણવી. પરંતુ એ વર્ગની માન્યતા મુજબ મીશ્રતિથિ ગણવાનું કયાંય વિધાન મળતું નથી. આજ ગ્રન્થનું ખીજું પ્રમાણ આપું છું. જેમકે ટીપ્પણમાં ચૌદશનો ક્ષય આવ્યો છે. હવે શું કરવું? શાસ્ત્રાધારે તો ક્ષયે પૂર્વાને નિયમ લાગવાનો, એટલે કે ‘તેરશની તિથિને ચૌદશ કહેવાય, જ્યારે એ વર્ગ ૧૩-૧૪ લખે છે. હવે તેમની આ વાત અશાસ્ત્રીય છે. જુઓ—

‘તત્ર ત્રયોદશીતિ વ્યપદેશસ્યાપ્યસંભવાત્, કિન્તુ પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધૌ ચતુર્દશ્યેવેતિ વ્યપદિશ્યમાનત્વાત્’ (તત્ત્વતરંગિણી પૃ. ૩.)

પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં ૧૪ ના ક્ષયે તેરશ એવો વ્યવહાર કરાયજ નહિ, પરંતુ ચૌદશજ કહેવાય. આ શાસ્ત્રીય વચનાનુસારે પંચાંગમાં ૧૪નો ક્ષય આવેલ હોય ત્યારે તેરશને ચૌદશજ કહેવાય તેરશ નજ કહેવાય. અમે એથીજ આ આજ્ઞા મુજબ તેરશને તેરશ ન કહેતાં ચૌદશ કહીએ છીએ.

આવુંજ આઠમના ક્ષયને માટે પણ કથન છે તે જુઓ.

“અન્યથા ક્ષીણાષ્ટમીકૃત્યં સપ્તમ્યાં ક્રિયા-માળમષ્ટમીકૃત્યવ્યપદેશં ન લમેત, ન ચ ફષ્ટા-

પત્તિ: આબાલગોપાલપ્રતીતમેવ અઘાપ્તમ્યાઃ પૌષ-
ધોઽસ્માકમિતિ, ઇતદ્વચનવક્તૃપુરુષાનુષ્ટીયમાના-
નુષ્ઠાનાપલાપિત્વેનૌન્મત્ય પ્રસંગાત્ ” (તત્ત્વતરં-
ગિણી પૃ. ૪)

‘આજે આઠમનો પૌષધ અમે કર્યો છે’ એમ કહેવાય છે તે કોઈથી અનુભવ્યું નથી. આબાલ-ગોપાલ પ્રસિદ્ધ છે. આઠમનો પૌષધ સાતમે માને કે સાતમ આઠમ લેખી માને અને શુદ્ધ આઠમ નહિ માને તો એ વર્ગને આઠમના અનુષ્ઠાનનો દોષ થવાનો પ્રસંગ આવશે, એમ શાસ્ત્રકાર અહિં પણ સાફ જણાવે છે. એટલે અમે જે ટીપ્પણની પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વની અપર્વતિથિનો ક્ષય કરીએ છીએ, તે તદ્દન બ્યાજબી અને શાસ્ત્રીય છે. એટલે કે બ્યારે બીજા-પાંચમ-આઠમ-અગીઆરશ અને ચૌદશનો ટીપ્પણમાં ક્ષય આવે ત્યારે જેન શાસ્ત્રાધારે તો એકમ, ચોથ, સાતમ, દશમ, તેરશનોજ ક્ષય થાય અને તે તે અપર્વતિથિઓને બીજા આદિજ કહેવાય અને ત્યારેજ નીચેની આજ્ઞા મુજબ પણ તિથિની આરાધના થઈ ગણાય. બુદ્ધો તે આજ્ઞા “બીયા પંચમી અઠ્ઠમી પગારસી ચ ચૌદશી તાસાં સ્વઓ પુવ્વતિહિપ અમાવાસાણંવિ તેરસી” બીજાદિના ક્ષયે પૂર્વની (અપર્વ) તિથિનો ક્ષય કરવો તેમજ અમાવાસ્યાના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવો. અહીં ફરજિયાત પર્વતિથિ સાથેજ મર્યાદિત મરજિયાત તિથિઓના ક્ષયમાં પણ આજ વાત લખી છે.

પૂનમ કે અમાસનો ક્ષય આવે ત્યારે શું કરવું? આ સંબંધી પણ મતભેદ છે. શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ તો જૈનશાસ્ત્રના આધારે અને પ્રાચીન પરંપરાના આધારે પૂનમ કે અમાસના ક્ષયે તેરશનોજ ક્ષય કરે છે. ‘ક્ષયે પૂર્વાં’ સૂત્રાધારે પૂનમ અમાસના ક્ષયે ચૌદશનો ક્ષય કરવાનું એ વર્ગ સુચવી શકે તેમ નથી. કારણ કે ચૌદશ પર્વતિથિ છે. હવે દેવસૂર સંઘના સમર્થનના કે પૂનમ અમાસના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવો જોઈએ તેના

પાઠ નીચે મુજબ છે.

“પૂનમ અમાવાસ્યાના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય થાય ” (૧૭૬૨ નો પાઠ)

“અમાવાસાણંવિ તેરસિ, તથા ચ અમ્હા પુણિમા સ્વપ તેરસી સ્વઓ” અમાવાસ્યાના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય થાય જેમ પૂર્ણિમાના ક્ષયે તેમ.... (૧૫૬૩ નો દેવવાચક બુનો પા. ૨)

“અતઃ યથ પૂર્ણિમાયાઃ ક્ષયે ત્રયોદશ્યાઃ ક્ષયો યુક્તિયુક્તઃ ક્રિયતે ” આવા અનેક પાઠો છુટક શાસ્ત્રીય પાનામાં છે કે પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાના ક્ષયે તેરશનોજ ક્ષય થાય, એ વર્ગ પણ ૧૯૬૧ સુધી શ્રી વિજયદેવસૂર સંઘની એ પરંપરા મુજબજ અને તેવીજ શાસ્ત્રીય પણ આજ્ઞા પ્રમાણેજ તિથિ-ક્ષયે હેરફેરી માનતો હતો. હમણું થોડા વર્ષથીજ એ વર્ગે તે આચરણથી વિરૂદ્ધ બોલવું શરૂ કર્યું છે.

મુદ્દા ૨ જેમ ક્ષય માટે જોઈ ગયા તેમ તિથિ વૃદ્ધિનો પ્રશ્ન પણ એટલોજ વિવાદાસ્પદ છે. જેમકે ટીપ્પણમાં બે આઠમાદિ હોય ત્યારે શું કરવું? અમે (શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છસંઘ) તો ‘વૃદ્ધો કાર્યા તથોસરા’ આ સૂચન મુજબ બ્યારે બ્યારે ટીપ્પણમાં બે પર્વતિથિઓ આવે છે ત્યારે ઉત્તર તિથિનેજ પર્વતિથિ માનીએ છીએ, અને ઉત્તરતિથિનું પર્વતિથિ રૂપે આરાધન કરીએ છીએ. જેમકે ટીપ્પણમાં બે આઠમ આવી હોય ત્યારે બીજી આઠમનેજ પર્વતિથિ તરીકે માનવી. કારણકે તિથિના વ્યવહારના કારણબુત ઉદયવાળી ગણીને બીજી તિથિનેજ ‘ઔદયિકી’ કહી છે. એ રીતે શાસ્ત્રકારોએ પ્રાચશ્રિત્તાદિ વિધિમાં ટીપ્પણની પહેલી આઠમના ઉદયને પહેલી આઠમનો ઉદય ન માનેલો ગણેલો હોવાથી ઉત્તરની વાસ્તવિક આઠમની પૂર્વનો સૂર્યોદય તે સાતમનોજ સૂર્યોદય ગણાય અને કહેવાય, આવું આજેજ નહિ પણ તે વખતે પણ પ્રચલિત હતું અને એ વર્ગે પણ ૧૯૬૧ સુધી તેમ કહેવું, માનેવું અને આચરેવું છે.

જ્યારે એ વર્ગ હવેથી એ બંને આઠમ પર્વતિથિના નામે કાયમ રાખે છે અને બીજી આઠમને આઠમ માનીને પર્વતિથિ તરીકે આરાધે છે. શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ તે વર્ગ કહે છે કે મહાનુભાવો! પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં બે આઠમ, બે અગીયારશ, બે ચૌદશાદિ બોલવું તે ઉચિત નથીજ. ખરી રીતે તો જૈન જ્યોતિષ તેમજ પ્રાચીન જ્યોતિષ પ્રમાણે તિથિઓ વધતીજ નથી.

જૈનશાસ્ત્રમાં તિથિના નામેજ નિયમો લેવાય છે. અને પછી તિથિ બોલવી અને નિયમ ન પાળવા તે સ્વવચન-આગમ અને પરંપરાથી અસંગત છે. હવે જૈન શાસ્ત્રધારે તિથિજ વધતી નથી, પછી પર્વતિથિ કેમજ વધારાય અને કેમજ બોલાય? આમ છતાં એ વર્ગ તરફથી બોલાય છે તો પાળવી જોઈએ. બે આઠમ બે ચૌદશ બે પૂનમ આદિ લખાય છતાં તે વર્ગ તરફથી ન પાળાય તો તે વર્ગને મોટો દોષ આવશે. અને તે એ કે જો પહેલી આઠમ લખાઈ અને તે દિવસે તેનું વ્રતારાધન-તપ-જપ-પૌષધાદિ ન કર્યાં તો એક દિવસ એવો પણ આવશે કે જે બીજી આઠમે પણ વ્રતારાધન-પૌષધાદિ ન કર્યાં તો શું વાંધો છે? એવો નિર્ધૃક્ષપરિણામી થશે. એ વર્ગને પંચાંગાનુસાર બે આઠમાદિ બોલવા છે પણ આરાધન તો દેવસૂર સંધ કરે છે તે પ્રમાણેજ કરવું છે. અર્થાત્ પહેલી આઠમે તો સાતમનુંજ કર્તવ્ય કરવું છે. પછી બે આઠમ આદિ બોલવાનો અર્થ શો છે? નામ હીરો આપવું છે અને કાચના મૂલ્યે વેચવું છે. એ વર્ગ ૧૯૯૧ સુધી તો બે આઠમ આવતી હતી ત્યારે બે સાતમ આદિજ કહેતો હતો અને માનતો હતો. એ ભૂલી ભૂલવાડીને પણ આજે આમ ઉલટું કરે છે. આવી રીતે પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યામાં પણ મોટો મતભેદ છે. શ્રી દેવસૂરતપાગચ્છ તો પૂનમ અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિએ તેરશનીજ વૃદ્ધિ કરે છે. જ્યારે એ વર્ગ બે પૂનમ અમાસ વિગેરે કરે છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે

આમ છતાં પણ તે વર્ગ એનું એક પણ પ્રમાણ આપી શક્યો નથી.

નિર્ણયાત્મક વાતો

- ૧ જૈન શાસ્ત્રધારે તિથિ વધેજ નહિ આ વાત એ વર્ગને કબુલ રાખવી પડે તેથી શાસ્ત્રો સામે આંખો મીચીને ટીપ્પણીની તિથિવૃદ્ધિ માને છે. પણ તે અનુચિત છે.
- ૨ લૌકિક ટીપ્પણીમાં તિથિવૃદ્ધિ આવી જાય તો દેવસૂર સંધવાળાને બીજી પર્વતિથિજ માન્ય છે. એ વર્ગ આ અમારી વાત માને છે, છતાંયે બે તિથિ બોલે છે, તે ઠીક નથી. જુઓ હીર પ્રશ્ન. બે અગીયારશ હોય તો શું કરવું? ઉત્તર -ઔદયિકીનેજ માનવી. જૈન શાસ્ત્રધારે બીજી તિથિનેજ ઔદયિકી મનાય છે. જગદ્ગુરુજીએ અહીં બે તિથિ માનવાનું ન લખ્યું. ઔદયિકીનેજ માનવાનું લખ્યું તે પણ તે વર્ગને ખુબ મનન કરવા યોગ્ય છે.
- ૩ પૂનમ કે અમાસની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવાનુંજ જણાવ્યું છે. જુઓ અમારા શાસ્ત્રીય પ્રમાણો.

“પૂર્ણિમાવૃદ્ધૌ ત્રયોદશીવર્ધનં”

પૂનમ વધે તો તેરશ વધારવી.

“પૂર્ણિમામાઘાસ્યૌ કદાપિ જૈનાગમમિપ્રાયેણ ન વર્ધ્યતે પરંતુ લૌકિકશાસ્ત્રામિપ્રાયેણ તુ વર્ધિતા દૃશ્યતે પરં અસુનુતત્ત્વેન તદ્વિષયો નાંગીકૃતઃ”

“પૂનમ અને અમાસની વૃદ્ધિ જૈનગમાનુસારે કદાપિ થાયજ નહિ પરંતુ લૌકિક શાસ્ત્રાનુસારે વધે છે. તેવું દેખાય છે પણ તે સત્ય ન હોવાથી તે વિષય સ્વીકાર્ય નથી.”

“પૂર્ણિમામિવૃદ્ધૌ ત્રયોદશીવૃદ્ધિર્જાયતે” (પૃષ્ઠ ૫.)

“જમ્હા પૂર્ણિમા ક્ષપ તેરસીકાઓ તમ્હા પૂર્ણિમા-વૃદ્ધીપવિ તેરસીકાદિ જાયદ્દ હદ્દ વચળં પૂર્વ-સૂરિદિ મણિયં”

જેમ પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય થાય તેમ પૂનમની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવી એવું પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે.

“જહ પુણિમાલુહદિ તો આહલા અપવ્વહવા
અતો તેરસીપ તુમં આણિયવ્વા. તત્થદિણે તેરસી
કરિજ્ઞા તયનંતર ચઝહસી પક્કિલ્લયતવં ચેદ્દયસા-
હુવંદણં ચ પક્કિલ્લયપદિકમણાહસવ્વં કુણંતુ ગીયત્થા
પવમેવ અમ્હંપિ કરેમુ દ્ધાહ”

(૧૫૬૩ દેવવાચક પૃષ્ઠ ૬.)

ભાવાર્થ:—એ પૂનમ વધે તો અપર્વ રૂપ તેરશ
વધારવી, તે પછી ચૌદશ કરવી, પદ્મીતપ, ચૈત્ય
અને સાધુવંદન તથા પદ્મિપ્રતિકમણાદિ સર્વક્રિ-
યાઓ તે દિવસે ગીતાથો કરે છે અને અમે
પણ કરીએ છીએ.

આવીજ રીતે દ્વીપવિજય મહારાજનો પત્ર,
રૂપવિજય મહારાજનો પત્ર અને ધરણેંદ્રસૂરિનું
૧૬૩૦નું બહેરનામું પણ એજ સિદ્ધ કરે છે કે
પૂનમની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવી.

જૈનશાસ્ત્રોમાં ચૌદશ અને પૂર્ણિમાનું યુગલ પર્વ
માન્યું છે. એ વર્ગની માન્યતા મુજબ તે યુગલ
પર્વ ધરાધરજ લવાતું નથી. જેમકે:—પૂનમના ક્ષયે
તેઓ ૧૪/૧૫ ભેગાં લખે છે અને એમ કરીને
એ વર્ગ એકજ દિવસે ફરજિયાત બે પર્વતિથિનું
બે આરાધન માને છે. એટલે એ વર્ગના મતે
ફરજિયાત બે પર્વ બુદ્ધાં નજ રહ્યાં. તેવીજ રીતે
૧૫ની વૃદ્ધિ માને તો ઉદય પૂનમ પહેલાં એ
વર્ગને ચૌદશ નથી રહેતી. તેથી ‘ખાસ કરીને
ચૌમાસી ચૌદશની પૂનમે તો છટું બે ઉપવાસ
લાગટ કરવાનું કહ્યું છે.’ તે એ વર્ગના મતે નહિ
બને. જેમકે ટીપ્પણીની ચૌદશનો ઉપવાસ પછી
તેમની પહેલી પૂનમે પારણું અને બીજી પૂનમે
ઉપવાસ. એટલે એ વર્ગને ચૌદશ અને પૂનમના
બે ઉપવાસનું યુગલ એક સાથે ન રહ્યું. શ્રાવકની
પ્રતિમામાં સંમસ્ત ચૌદશ પૂનમ કે ચૌદશ અમા-
વાસ્યાએ તો ચોવિહાર છૂટું કરીને બંને દિવસ
એક સાથે પૌષધ કરવાનો નિયમ છે. એટલે એ
પર્વતિથિઓ સાથેજ રાખવી જોઈએ તે એ વર્ગને
રહેતી નથી. ચોમાસાની પૂર્ણિમાની ક્ષય-વૃદ્ધિ આવે

ત્યારે તેરશની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવાની નીચેની પ્રાચીન
શાસ્ત્રીય ગાથાને પણ એ વર્ગ અવગણી નહિ શકે.

આષાઢ કત્તિય ફગ્ગુણમાસે (જહ) સ્વઓ
પૂર્ણિમા હોહ તાસં સ્વઓ તેરસીપ મળિઓ જિણ-
વરિદેહિં જમ્હા પુણિમાં સ્વપ તેરસીસ્વઓ તમ્હા.
પુણિમા લુહદીપ વિ તેરસીલુહદી જાયહ હહ પૂવ્વ-
સુરિહિં મળિયં.

આષાઢ કાર્તિક કે ફાગુણની પૂર્ણિમાનો ક્ષય
હોય ત્યારે તેરશનો ક્ષય કરવાનું જિનેશ્વરોએ કહ્યું
છે. તથા જેમ પૂનમે તેરસનો ક્ષય થાય છે તેમ
પૂનમની વૃદ્ધિએ તેરસની વૃદ્ધિ કરવાનું પૂર્વાચા-
ચાર્યોએ કહ્યું છે.

આવીજ રીતે દશાશ્રુત સૂર્ણિમાં પાઠ છે કે
યુગાન્ત અષાઢ મહિનાની વૃદ્ધિ થાય છે. એ વૃદ્ધિ
માસની પૂર્ણિમાનો અવશ્ય ક્ષય થાય છે, છતાં
પૂર્ણિમાથી ૨૦મા દિવસે સાધુ વસતિરૂપ પર્યુષ-
ણની સ્થિરતા કરીને અમે રહ્યા છીએ એમ કહે
એવું શાસ્ત્રકાર કહે છે. હવે એ વર્ગની માન્યતા
તે વખતે હોત તો ૧૫નો ક્ષય થયો છે છતાં
પૂર્ણિમાથી ૨૦મા દિવસનો પાઠ ન હોત અર્થાત
૧૪/૧૫ મીશ્ર તિથિથી ‘વસતી’ રહ્યાના કથનનો
ઉલ્લેખ કરત. આ ઉપરથી એટલું તો સાફ સાફ
સિદ્ધ થાય છે કે ૧૫ ના ક્ષયે ૧૪/૧૫ ભેગાં
મીશ્ર નહોતાંજ મનાતાં, તેમજ પૂનમનો ક્ષય પણ
નહોતોજ મનાતો, પરંતુ પૂનમના ક્ષયે પૂર્વતર
તિથિનોજ ક્ષય મનાતો. હવે ઉત્તરાધ્યયન, સૂર્ય-
પ્રશસ્તિ, જ્યોતિષ કરંડકઆદિમાં અષાઢાદિલૌકિક
ઋતુઓને લઈને શ્રાવણાદિમાં અવમરાત્ર (તિથિ-
નો ક્ષય) જણાવાય છે. પરંતુ જૈન રીતિની અપે-
ક્ષાએ શ્રાવણાદિ ઋતુ હોવાથી એકમથી ૬૧ મે
૬૧ મે દિવસે ૬૨ મી ૬૨ મી તિથિનો ક્ષય થાય,
અને શ્રાવણવદિ આસોવદિ આદિમાં અવમરાત્ર
આવે છે. આ વસ્તુ ખૂબ ધ્યાન રાખીને સમજવા
જોવી છે.

યદ્યપિ અતિરાત્ર શબ્દ દેખીને કેટલાકો તેનો

તિથિવૃદ્ધ થાય એવો અર્થ કરે છે, પણ શાસ્ત્રકારો તો “અવમરાત્ર” શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં રાત્રીનો અર્થ તિથિ રાખે છે. અને ‘અતિરાત્ર’ની જગો-પરના ‘રાત્રિ’ શબ્દનો અર્થ ‘અહોરાત્ર’ (દિવસ) કરે છે. એટલે કર્મવર્ષ કરતાં ચંદ્રવર્ષ છ તિથિ જેટલું ઓછું છે. જ્યારે કર્મવર્ષ કરતાં સૂર્યવર્ષ છ દિવસ અધિક છે. નહિ કે છ તિથિ. આ શાસ્ત્રીય વચન મુજબ શ્રી દેવસુર સંઘ ચાલે છે. આ શાસ્ત્રીય વચનોથી વિરુદ્ધ એ વર્ગ પાસેથી કોઈ પણ શાસ્ત્રીય પ્રમાણ ઉપલબ્ધ નથી પછી તેમણે નવું શરૂ કરેલું છે એમ કેમ ન કહેવાય?

આવોજ ત્રીજો મુદ્દો કલ્યાણકતિથિનો છે.

એ વર્ગ કલ્યાણકતિથિઓને પર્વતિથિજ માને છે. અહિં અમારો મતભેદ એ છે કે—અમે કલ્યાણક-તિથિઓને પર્વતિથિ માનીએ છીએ, પણ ફર-જિયાત નહિ. જ્યારે આઠમ-ચૌદશ અને પૂનમ—અમાસને ફરજિયાત પર્વતિથિ તરીકે શાસ્ત્રમાં જણાવી છે. આ તિથિઓએ તપ, પૌષધ, મુનિવં-દન, ચૈત્યવંદનાદિકાર્યો ફરજિયાત કરવાનું કહ્યું છે. ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે આમ જણાયું છે. જુઓ તેનો પાઠ—

સંતે બલે વીર્યપુરિસયારપરક્કમે અદ્દમી ચઝ-
હસી નાળપંચમી પજ્જોસવણા ચાઝમાસીય ચઝ-
ત્થદ્દમછદ્દં ન કરેદ્દ પચ્છિત્ત “મિતિ મહાનિશિથે”
તથા ચ અદ્દમીય ચઝત્થં પચ્છિત્ત ચઝત્થં ચાઝ-
માસીય છદ્દં સંવચ્છરિય અદ્દમં ન કરોતિ પચ્છિત્તં
“વ્યવહારપીઠચૂળો.”

હવે કલ્યાણકતિથિઓ માટે ફરજિયાત વિ-
ધાન તેમજ તે દિવસે તપ આદિ ન કરે તો
પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે છેજ નહિ. (જુઓ તત્ત્વતરં-
ગિણીગાથા ૩૩ અને તેની ટીકા.) બીજું કલ્યાણકો
તો એક તિથિએ અનેક લેગાં પણ આવે છે.
અને આરાધાય પણ છે. જુઓ આચારોપદેશ
ગાથા ૧૩/૧૪ પરંતુ ફરજિયાત પર્વતિથિ એક
દિવસ એકથી વધારે મનાય કે આરાધાય તેવા

કથાય પણ શાસ્ત્રીય પાઠ નથી તેમજ પરંપરા
પણ નથી અને હોય તો એ વર્ગ રબ્બુ કરે.

હવે એ વર્ગ ઉદયતિથિ માન્ય કરવા માટે
જે લખ્યું છે તે જુઓ તેમના પેટા ઇસ્તુ ૧-૨-૩

એ વર્ગની માફક અમને ઉદયતિથિ માન્ય
છે. પરંતુ ટીપ્પણની ક્ષય-વૃદ્ધિ વખતે ક્ષયે પૂર્વા
એ અપવાદ છે. અદિ અપવાદ ન હોત તો ક્ષયે
પૂર્વાનો પ્રધોષજ ન ચાલત! ક્ષયમાં તો અમે જે
અપવાદ માનીએ છીએ તે અપવાદ એ વર્ગને
બોલવા પૂરતોજ રહે છે. કારણ કે પર્વતિથિ—આઠમ
આદિના ક્ષયે તેઓ ઉદયવાળી પૂર્વ અપર્વતિથિ-
માંજ પર્વતિથિ માનીને સંતોષ પામે છે.

અર્થાત્ ક્ષય વખતે તેઓ ઉદયવાળી તિથિ
આરાધતાજ નથી.

ક્ષયનો અર્થજ એ છે કે, સૂર્યોદયને ન સ્પ-
ર્શતી તિથિ. સૂર્યોદય સમયે આઠમ રૂપે નથી.
જેમકે પૂર્વની સાતમ આદિએ સૂર્યોદય છે તે દિ-
વસે ચાર ઘડી પછી આઠમ બેઠી અને તે બીજા
દિવસના સૂર્યોદય પહેલાં ખતમ થઈ ગઈ. એટલે
‘ઉદયતિથિજ માનવી અને બીજા ન માનવી’
આ તે વર્ગનો આગ્રહ એ પ્રસંગે તેઓ પણ નથીજ
પાળતા. જો તેઓ પોતાને ક્ષય પ્રસંગે પણ ઉદય
આગ્રહને વળગવામાં સાચાજ મનાવતો હોય તો
તેમણે ક્ષીણ પર્વતિથિના આરાધનના લોપક માના-
વવામાં સંકેત્ય માન્યો ન ગણાય. કારણ કે પર્વ-
તિથિના ક્ષય વખતે એ વર્ગને એમનાજ મતે
આરાધવા યોગ્ય તો પૂર્વની ઉદયયુક્ત અપર્વતિ-
થિજ રહે છે. આપુંજ વૃદ્ધિમાં પણ તે વર્ગને દો-
ષારોપણ થાય છે. ટીપ્પણમાં બે પૂનમ છે. બે
દિવસ સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી એવી વૃદ્ધિતિથિ છે.
પહેલે દિવસે—સોમવારે પૂનમ સૂર્યોદયને સ્પર્શી
છે. મંગળવારે પણ સ્પર્શી છે. તો તેમને બેય
દિવસ પર્વ સમાન માનવા બેઠ્યો. ત્યારે ‘વૃદ્ધો
ઉત્તરા’ નો નિયમ—‘અપવાદસૂત્ર’ તેઓને પણ
પ્રથમા ઉદયતિથિને અવગણીને અમારી માફકજ

લગાડવું પડે છે. એટલા માટે અમે કહ્યું છે કે ‘ઉદયતિથિજ માનવી’ એવું એકાંતે કથન તે વર્ગને પણ માન્ય નથીજ. અને અમને તો આશ્ચર્ય નથી. અર્થાત્ એ ઉદયની વાત તો વૃદ્ધિ-હાનિ સિવાય માન્યજ છે.

અમે દેવસૂરગચ્છની માન્યતા, અને એ વર્ગના મન્તવ્યનો ભેદ અને તેમનો જૈનશાસ્ત્રો સાથે વિરોધ પણ દર્શાવ્યો છે. હવે અજૈનો સાથે પણ તેમને વિરોધ આવે છે. જુઓ એ હજારની સાલનું ચંડાંશુચંદુ પંચાગ, કે જેને એ વર્ગ પૂર્ણ વિશ્વાસથી માને છે, તેમાં ફાગણ (હિન્દિ) વદિ ૦)) નો ક્ષય છે. હવે તેમાં ક્ષીણ અમાસ પુણ્ય-તિથિ છે, એમ જણાવ્યું છે અને ચૌદશે શિવ-

રાત્રી આવે છે ત્યારે આ ટીપ્પણના કોઠામાં લખ્યું છે કે-તેરશે ‘શિવરાત્રી’-ચૌદશે ‘અમા-પુણ્યમ’ અને અમાસનો ક્ષય એટલે ૦૦૦૦૦ મીંડાં લખાયાં છે. એટલે આ દષ્ટિએ પણ અમારો શાસ્ત્રીય પક્ષ સાચોજ છે. અર્થાત્ દેવસૂરતપાગ-ચ્છની આચરણની માફક ટીપ્પણકારે પણ અમા-સના ક્ષયે તેરશનોજ ક્ષય માન્યો છે. બીજું ફાગણ સુદિ પૂર્ણિમાનો ક્ષય આવે ત્યારે ચૌદશેજ હોળી મનાય છે. વૈશાખ સુદિ ત્રીજનો ક્ષય આવે ત્યારે બીજને દિવસેજ અખાત્રીજ મનાય છે. આસો સુદિ દશમનો ક્ષય હોય છે ત્યારે વિજયાદશમી નવમીએજ લખાય છે. લૌકિક ટીપ્પણનાં આ પ્રમાણે પણ અમારા પક્ષનાંજ સાધક છે.

તે વર્ગ આપેલા પાઠો ભ્રમ ઉપજાવનારા હોવાથી તે પાઠો, તેના શુદ્ધ અર્થો, નવા વર્ગો કરેલ તે પાઠોના ભ્રમક અર્થો, અને તે ભ્રમનો નાશ કરનારા ખુલાસાવાર અર્થ, એમ એકેક પાઠ ત્રણ ત્રણ (અ-બ-ક) વસ્તુ સુજ્ઞાને સત્યમાર્ગ સમજાવવા હવે રજૂ કરાય છે.

એ વર્ગ પોતાના સ્પષ્ટીકરણમાં અવળી રીતે રજૂ કરેલ પાઠ ૧-અ

તિથિષ્વ પ્રાતઃ પ્રત્યાહ્યાનવેલાયાં યા સ્યાત્ સા પ્રમાણં સૂર્યોદયાનુસારેણેવ લોકેઽપિ દિવસાદિ-વ્યવહારાત્ । આહુરપિ—

ચાઉમાસિઅવરિસે, પક્ષિવપયપ્ચદ્વમીસુ નાયન્વા ।
તાઓ તિહિઓ જાસિં, ઉદેહ સૂરો ન અણ્ણાઓ ॥૧॥
પૂઆ પચ્ચક્વાણં, પડિકમણં તહય નિયમગહણં ચ ।
જીણે ઉદેહ સૂરો, તીહ તિહિણે ઉ કાયવ્વં ॥૨॥
ઉદયમિ જા તિહી સા પમાણમિઅરીહ કીરમાણીણે ।
આણામંગણવત્થા મિચ્છત્તવિરાહણં પાવે ॥૩॥

[પારાશરસ્મૃત્યાદાવપિ—

“આદિત્યોદયવેલાયાં યા સ્તોકાપિ તિથિર્ભવેત્ ।
સા સંપૂર્ણેતિ મન્તવ્યા પ્રભૂતા નોદયં વિના ॥૧॥

ઉમાસ્વાતિવચઃ (વાચક) પ્રઘોષઞ્ચૈવં શ્રૂયતે
“ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ।
શ્રી વીરજ્ઞાનનિર્વાણં, કાર્યં લોકાનુગૈરિહ ॥૧॥ ”]
(શ્રાદ્ધવિધિ પૃ ૧૫૨)

એ વર્ગે રજૂ કરેલ પાઠનો અર્થ તેઓએ આ-વ્યો નથી. તેથી એ વર્ગે રજૂ કરેલ પાઠનો શુદ્ધ અર્થ અમો આપીએ છીએ.

પાઠ ૧નો અર્થ બ

તિથિ તો સવારે પચ્ચક્ષાણની વખતે જે હોય તે પ્રમાણ. સૂર્યોદયના અનુસારેજ લોકમાં પણ દિવસ વગેરેનો વ્યવહાર થાય છે, માટે (સ-વારે પચ્ચક્ષાણની વખતે જે તિથિ હોય તેજ પ્રમાણ ગણાય) (પૂર્વાચાર્યોએ) કહેલું છે કે—

ચોમાસી, વાર્ષિક (સંવત્સરી), પક્ષી, પંચમી અને અષ્ટમીમાં તે તિથિઓ જાણવી કે જેમાં સૂર્યનો ઉદય હોય, અન્ય નહિ. પૂજા, પચ્ચક્ષાણ, પ્રતિક્રમણ અને નિયમગ્રહણ તે તિથિમાં કરવું કે જેમાં સૂર્ય ઉદય પામે. (૨)

ઉદયની વખતે જે તિથિ હોય તેજ પ્રમાણ કરવી, બીજી કરવામાં આવે તો આશાભંગ, અન-વસ્થા, મિથ્યાત્વ અને વિરાધના પામે. (૩)

[પારાશર સ્મૃતિ વિગેરેમાં પણ (કહ્યું છે કે).

“ સૂર્યના ઉદયની વખતે જે થોડી પણ તિથિ હોય તે સંપૂર્ણ છે એમ માનવી. ઘણી પણ ઉદય વિનાની ન માનવી. (૧)

ઉમાસ્વાતિજી (વાચક) નો પ્રધોષ પણ આ પ્રમાણે સંભળાય છે કે-

ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વની તિથિ કરવી અને વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ખીજી તિથિને પ્રમાણ કરવી અને શ્રી વીર મહારાજનું જ્ઞાન નિર્વાણ તો લોકોને અનુસરીને અહિં (શાસનમાં) કરવું. (૧)]

એ વર્ગના પાઠના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ

પાઠ ૧ નું ૨૫૦ ક

અષ્ટમી ચતુર્દશી વિગેરે તિથિઓમાં પૌષઠ આદિકનો નિયમ કરેલો હોવાથી તિથિની સંજ્ઞા કરવા માટે આ ગ્રન્થ છે.

સવારે (નહિ કે સાંજે) પચ્ચક્ષ્ણાણી વખતે (ઉગ્ગએસૂરે વિગેરે કહેવાય છે તે માટે) જે તિથિ હોય તે તિથિ પ્રમાણ કરવી. (પૂર્વાહ્ન, અપરાહ્ન વિગેરે વખતે તે તિથિ ન હોય અગર ખીજી તિથિ ભોગમાં કે સમાપ્તિમાં હોય તો પણ તે પ્રમાણ ન ગણતાં ઉદયને દ્રસનારીજ તિથિ પ્રમાણ કરવી.) એટલે ચોવીસે કલાક એજ તિથિ માનવી. (ચોવીસે કલાક એ તિથિ માનવા માટે અગર ખીજી સવારના પચ્ચક્ષ્ણાણી કે સૂર્યોદય સુધી તે તિથિ રાખવા માટે જણાવે છે કે-) લોકોમાં પણ સૂર્યોદયને અનુસારેજ (સૂર્યોદય વખતેજ તિથિ હોય તે તિથિના નામેજ) દિવસ વગેરેનો વ્યવહાર થાય છે; (આખો દિવસ અને રાત લોક પણ તેજ તિથિ ગણે છે કે-જે સૂર્યોદય વખતે હોય) એથી સવારે પચ્ચક્ષ્ણાણી વખતે જે તિથિ હોય તેજ તિથિ ચોવીસે કલાક માનવી, અર્થાત્ પૂર્વાહ્ન-વ્યાપી વિગેરે કે ભોગસમાપ્તિ વિગેરેથી તિથિનો વ્યવહાર કરવોજ નહિ.

(આ પાઠને સમજનારો મનુષ્ય સ્પષ્ટપણે સમજી શકે તેમ છે કે-એ વર્ગ સાતમના ઉદયમાં આઠમ, તેરશના ઉદયમાં ચૌદશ અને ચૌદશના

ઉદયમાં પૂનમ કે અમાવાસ્યા વિગેરે કરે છે, તે આ પાઠથી વિરુદ્ધજ છે, કેમકે આ પાઠ ચોવીસે કલાકની એકજ સંજ્ઞા રાખવાનું કહી માત્ર પ્રાતઃ પ્રત્યાખ્યાન કે સૂર્યોદયના વખતથીજ તિથિની શરૂઆત થવાનું જણાવે છે.)

(જેવી રીતે તિથિનું લક્ષણ અત્રે ગ્રન્થકાર અને લોકોએ કહ્યું છે તેવી રીતે પૂર્વાચાર્યોએ પણ કહ્યું છે કે-) ચોમાસી સંવત્સરી પક્ષી પંચમી અને અષ્ટમી (ની આરાધના)ને તેજ તિથિએ લેવી કે જેમાં સૂર્યનો ઉદય હોય, ખીજી તિથિએ લેવી નહિ. (૧)

પૂન-પચ્ચક્ષ્ણાણી-પ્રતિક્રમણ તેમજ નિયમનું શરૂણ તેજ તિથિઓમાં કરવું કે-જેમાં સૂર્યનો ઉદય હોય (૨)

ઉદયની વખતે જે તિથિ હોય તેજ-(ચોવીસે કલાક) પ્રમાણ ગણવી (કહેવી અને માનવી) ખીજી (પૂર્વાહ્ન-અપરાહ્ન-આદિવાળી) કહેવા કે માનવામાં આવે તો આજ્ઞાનો ભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને વિરાધના પમાય. (૩)

(આ સર્વ અધિકારથી સાતમ-તેરશ કે ચૌદશની ભેળા-આઠમ-ચૌદશ કે પૂનમ અમાવાસ્યા માનનારાઓ આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને વિરાધનાને પામનારા ગણાય.)

(આથી ધૃત્કૃતે જે ભેળા માનનાર એ વર્ગને આ પાઠથી, આજ્ઞાભંગ વિગેરે પામનારા ગણાય) [એ વર્ગે આ પાઠ સંપૂર્ણ આપ્યો નથી અને સંપૂર્ણ પાઠ આપ્યા વગર તિથિનો અધિકાર પૂરો થતો પણ નથી અને પૂરા અધિકાર વગર પાઠના એક ખંડની સાક્ષી આપવી તે સત્ય નિર્ણયની ઈચ્છા-વાળાને શોભતું ગણાય નહિ.]

(આખા પ્રકરણને સમજ્યા વગર કોઈપણ મનુષ્ય તેની યથાર્થિત સાધક બાધકતા સમજી શકે નહિ. માટે અત્રે તે ‘શ્રાદ્ધવિધિ’નો ઉત્સર્ગ અને અપવાદ બન્ને જણાવવાવાળો આખો પાઠ અને તેનો યથાર્થ અર્થ પણ આપ્યો છે.)

પારાશર સ્મૃતિ વિગેરેમાં પણ (કહ્યું છે કે) સૂર્યના ઉદયની વખતે થોડી પણ જે તિથિ હોય તે આખી છે, એમ માનવું (કારણ કે) ઉદય વિનાની ઘણી હોય તોપણ તે આખી મનાય નહિ. (આ પાઠ પણ સૂર્યના ઉદયની વખતની તિથિને ચોવીસે કલાક એટલે 'સંપૂર્ણ તિથિ' માનવાનું કહે છે તેથી 'સાતમ આઠમ ભેળા' વિગેરે કહેનાર શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ કરે છે. (ઉપર સૂર્યોદયના અનુસારેજ ચોવીસે કલાક પર્વતિથિ માનવાનું જણાવ્યું તે પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે અસંભવિત છે, અને ટીપ્પણમાં આવતી પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે અતિ પ્રસક્ત છે, કેમકે ક્ષયની વખતે સૂર્યોદયવાળી તિથિ મળે નહિ, અને વૃદ્ધિની વખતે એ સૂર્યોદયવાળી પર્વતિથિ મળે. અર્થાત્ તેવી વખતે એટલે પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે આ લક્ષણ વ્યર્થ થાય છે.)

ચાલુ અર્થો પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે કઈ તિથિ કહેવી અને માનવી એ વિષયની હોવાથી તે હાનિ-વૃદ્ધિના વિષયમાં અપોદિત (બાધિત) થયેલા ગ્રન્થને આગળ કરવો, ને તે તેજ કેકાણે રહેલા હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગોમાં ઉપયોગી પાઠને જતો કરવો એ કેવી સમજણનું કાર્ય ગણાય ?

શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકનો પ્રદોષ આવી રીતે (પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે ઉપયોગી થનારો) સંભળાય છે.

(પર્વતિથિના) ક્ષયની વખતે (પર્વતિથિપણે) પહેલાની તિથિ કરવી. (તથા) તિથિની વૃદ્ધિ વખતે (પર્વતિથિપણે) બીજી તિથિ કરવી અને શ્રી મહાવીર મહારાજના જ્ઞાન નિર્વાણનો મહોત્સવ તો દોઢોને અનુસરીને અહિં જૈન શાસનમાં કરવો.

(આવી રીતે પર્વતિથિના હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગમાં વિધાયક અને નિયામક તરીકે આપેલો આ 'ક્ષયે પૂર્વા'નો પ્રદોષ એ વર્ગ તરફથી કેમ આપવામાં આવ્યો નહિ ? તેનું કારણ વાચક વર્ગ તો સહેજે

સમજી શકે. કારણ કે આ સમર્થ વિધાન નથી. પર્વતિથિની હાનિ વખતે સપ્તમી આદિનેજ પર્વતિથિ એટલે અષ્ટમી આદિ કહેવી પડે, અને આરાધવી પડે. તેમજ પર્વતિથિની વૃદ્ધિની વખતે બીજા દિવસની તિથિનેજ પર્વતિથિ તરીકે કહેવી અને માનવી પડે. એટલે માત્ર આ અર્ધાશ્લોકનોજ અર્થ વિચારવાથી એ વર્ગની આખી માન્યતાની ઈમારત જમીનદોસ્ત થઈ જાય છે. અને તેથીજ એ વર્ગ પોતાના મુદ્દાના નિરૂપણમાં અપ્રકૃત અને અપૂર્ણ પાઠ આપીને ભરમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.)

એ વર્ગ પોતાના સ્પષ્ટીકરણમાં આવી રીતે રજુ કરેલ પાઠ-૨ અ

[અથૈવમઙ્ગીકૃત્યાપિ કશ્ચિદ્ બ્રાન્ત્યા સ્વમતિ-માન્ધ્યાઞ્ચાષ્ટમ્યાદિતિથિક્ષયે સપ્તમ્યાદિરુપા પ્રાચીના તિથિઃ ચતુર્દશીક્ષયે ચોત્તરા પચ્ચદશી ગ્રાહ્યોત્યેવંરુપમર્ઘજરતીયન્યાયમનુસરતિ તમેવાધિકૃત્યોત્તરાર્ધમાહ] 'હીનમપિ' ક્ષીણમપિ પાક્ષિક-ચતુર્દશીલક્ષણં પૂર્ણિમાયાં પ્રમાણં ન કાર્યં તત્ર તન્નોગગન્ધસ્યાપ્યસંભવાત.

(શ્રી તત્ત્વતરંગિણી. પૃષ્ઠ-૩)

એ વર્ગ પાઠનો અર્થ આપ્યો નથી તેથી એ વર્ગે રજુ કરેલ પાઠનો શુદ્ધ અર્થ જ અમો આપીએ છીએ. પાઠ ૨નો અર્થ

[હવે (પર્વતિથિના ક્ષયે પહેલાંની તિથિને પર્વતિથિ કરવી.) એમ અંગીકાર કરીને પણ કોઈક જમથી કે પોતાની બુદ્ધિમંદતાથી આઠમ આદિના ક્ષયે તો સાતમઆદિને આઠમઆદિ રૂપે બનાવે છે. પરંતુ ચૌદશના ક્ષયની વખતે પક્ષી તરીકે પૂનમ લેવી; એમ કહીને અર્ધજરતીય ન્યાયને અનુસરે છે. તેવાને આશ્રીને ઉત્તરાર્ધ કહે છે:- 'ક્ષય પામેલી પણ' ક્ષય પામેલી પણ પાક્ષિક (ચતુર્દશી) પૂનમને દિવસે કરવી તે પ્રમાણિક નથી. ત્યાં (પૂનમના દિવસે) તે (ચૌદશ)ના ભોગની ગંધનો પણ અસંભવ હોવાથી.

એ વર્ગના પાઠના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ

પાઠ-૨ ક

અતરંગચ્છવાળાઓના પૂર્વપુરૂષોએ ચૌદશના ક્ષયે તેરશના દિવસે ચૌદશ કરવાનું “જયા ય પક્ષિયાહ પવ્વતિદ્વી પઙ્કજ તયા પૂવ્વતિદ્વિ કેવ તન્મુત્તિબહુલા પચ્ચક્ષાણપુયાહસુ ઘિન્નપ્પહ ન ઉત્તરા”

વિધિ પ્રમા મુદ્રિત પૃષ્ઠ-૧૪ માં તેના ભોગની બહુલતાના હેતુથી જણાવેલ છતાં તે અરસાના અતરંગે ચૌદશના ક્ષયે તેરશે પક્ષી નહીં કરતાં પૂનમે પક્ષી કરતા હતા તેને અંગે તત્ત્વતરંગિણીને આ પાઠ છે.

આ પાઠ અતરંગેને અંગે કહેલો હોવાથી અને વર્તમાન અર્થો તો ‘ચંદ્રશુચંદ્ર’માં પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિની-હાનિ વૃદ્ધિ વખતે ક્યારે કઈ તિથિ કહેવી અને કરવી’ એ સંબંધી હોવાથી એ વર્ગે આપેલ આ પાઠ કોઈપણ પ્રકારે ચાલુ અર્થોને ફરસતો નથી.

શ્રી તપાગચ્છવાળાઓ પર્વાનન્તર પર્વની ક્ષય-વૃદ્ધિની વખતે પર્વના પરિસંખ્યાનાનું રક્ષણ કરવા માટે ‘ક્ષયે પૂર્વા’ના પ્રધોષને પુનઃપ્રવૃત્ત કરે છે, અને તેથી પૂનમ અમાવાસ્યાના ક્ષયે કે વૃદ્ધિએ તેરશની ક્ષયવૃદ્ધિ કરે છે, એ સામાચારીને આ પાઠથી અંશે પણ ખાધ થતો નથી.

આ પાઠ તો ‘ક્ષયે પૂર્વા’ના પ્રધોષને ચૌદશના ક્ષયની વખતે ન માને, અને અષ્ટમી આદિના ક્ષયની વખતે માને, તેવા અર્ધજરતીય ન્યાયવાળા અતરંગેને શિખામણ માટેજ છે. અને તેથીજ આ પાઠની શરૂઆતમાં અન્થકારે (“અથૈ..... હીનમપિ”) અવતરણ આપેલું છે. જે અવતરણને સંજોગિત કર્યા વિના પાઠને રજુ કરવો બીજા નથી.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એ વર્ગે અન્ય અધિકારની અન્ય વાતોને કહેવામાં પોતાની સાર્યકતા ગણે છે. જ્યારે શ્રી દેવસૂરતપાગચ્છ સામાચારીમાં તો કોઈપણ અર્ધજરતીય ન્યાયને અનુ-

સરી ક્ષયવૃદ્ધિ કરતુંજ નથી.

આ પાઠ કોઈપણ પ્રકારે ચાલુ અર્થોને (કે-જે શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છની સામાચારીને અંગે છે, ને જેઓ અર્ધજરતીય ન્યાયને અનુસરતાજ નથી તેને) અંગે લખી શકાયજ નહિ.

આ પાઠ તો નવા વર્ગના મંતવ્યને પોષનાર તો કોઈપણ પ્રકારે છેજ નહિ, પરંતુ ઉલટું આ પાઠનું (“અથૈ.....હીનમપિ”) અવતરણજ અષ્ટમી આદિના ક્ષયની વખતે સપ્તમીને અષ્ટમી આદિ રૂપેજ બનાવવાનું જણાવે છે એટલે એ નવા વર્ગને તો “બકરી કાઢતાં ઉંટ પેડું” જવુંજ થાય છે.

(“અથૈ...હીનમપિ”) પાઠ કે જે-‘શ્રીગમપિ’ વાતના અવતરણરૂપ હોઈને ચૌદશના ક્ષયે તેરશ-નેજ ચૌદશ કહેવાનું અને કરવાનું નિશ્ચયે સમજાવનાર છે. છતાં બાણી ભેઈ નેજ એ વર્ગ તરફથી એ પાઠ અત્ર સવિસ્તર આપવામાં આવ્યો નથી અને તેથીજ અત્ર અવતરણ વગર અધુરીજ પંક્તિ એ વર્ગ તરફથી આપવામાં આવી છે.

એ વર્ગે પોતાના સ્પષ્ટીકરણમાં અવળી રીતે રજુ કરેલ **પાઠ-૩ અ**

ચતુર્દશીપૌર્ણમાસી ચેત્યુમે અપ્યારાધ્યત્વેન સમ્મતે સ્તસ્તદિ મવદુક્કરીતિરાશ્રીયતે તર્હિ પૌર્ણમાસ્યેવારાધિતા, ચતુર્દશ્યાશ્ચારાધનં દત્તાંજલીવ મવેત્, [યદિ ચ તત્ક્ષયે તદારાધનં વ્યતીતમેવ તર્હિ સુદ્ધાત્વેન પૃચ્છામિ-કિં કિમપ્યષ્ટમ્યા રહો-વૃત્ત્યા સમર્પિતં, યજ્ઞાષ્ટમી પરાવૃત્ત્યાભિમન્યતે, પાક્ષિકેણ ચ કિમપરાદં? યત્તસ્ય નામાપિ ન સહ્યતે ઇતિ,] (તત્ત્વતરંગિણી પૃષ્ઠ ૫)

એ વર્ગે રજુ કરેલ પાઠનો અર્થ આપ્યો નથી તેથી એ વર્ગે રજુ કરેલ પાઠનો શુદ્ધ અર્થ અમે આપીએ છીએ.

પાઠ ઉનો અર્થ ૭

જે ચૌદશ અને પૂનમ બન્નેય (ફરજિયાત પર્વતિથિ રૂપ) આરાધ્યપણે સમ્મત છે તો પછી જે તમે કહેલી (અતરંગે ચૌદશના ક્ષયની વખતે

પૂનમને દિવસે ચૌદશ કરે છે તે) રીતિ લેવામાં આવે તો (તે દિવસની તિથિ પૂનમ તરીકે માનીને આરાધી છે માટે) પૂનમની તિથિનુંજ આરાધન થયું, પરંતુ ચૌદશના આરાધનને તો (ચૌદશની સમગ્રક્રિયા ખરતરો તે દહાડે કરે છે પરંતુ તે દિવસની 'ચૌદશ' સંજ્ઞા નથી રાખતા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે) અંજલી દીધા જેવુંજ થાય. [જે તે (ચૌદશ)નો ક્ષય હોવાથી તે (ચૌદશ)નું આરાધન ક્ષય પામ્યું (એમ કહે) તો હું મિત્રભાવે પૂછું છું કે-શું અષ્ટમીએ તમને ખાનગીમાં કંઈ આપ્યું કે જેથી (ટીપ્પણમાં) ક્ષય પામેલી પણ આઠમને પલટાવીને (સાતમ ઉદયવાળી છે તેને ખસેડીને પણ અષ્ટમી તરીકે) માનવામાં આવે છે? (અને જો એમ ફેરવીને પણ જો માનોજ છો) તો પછી પાક્ષિકે (ચૌદશે) શો અપરાધ કર્યો છે કે જેથી તેનું નામ પણ સહન કરાતું નથી?]

એ વર્ગના પાઠનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ

પાઠ ૩ ક

આ પાઠ ચૌદશ ને પૂનમ બન્નેને સ્વતંત્ર ફરજિયાત પર્વતિથિ માનવાનું જણાવે છે તેથી નવો વર્ગ અમાવાસ્યાને, પૂર્ણિમાના ક્ષયની વખતે 'ચૌદશ ને પૂનમ' કે 'ચૌદશ ને અમાવાસ્યા'ને એકઠા માનવાનું કહે છે તે ખોટું ઠરે છે.

આ પાઠ તે તે પર્વતિથિના નામે આરાધના કરવામાં પણ આવે તો પણ જો તે દિવસને તે પર્વતિથિ તરીકે ગણવામાં ન આવે તો તે તિથિની તે દિવસે આરાધના કહેલી હોય તો પણ તે આરાધના તે તિથિની ગણાય નહિ, એમ સ્પષ્ટ કરે છે, કેમકે ખરતરો ચૌદશના ક્ષયની વખતે પૂનમને દિવસે ચૌદશની સંપૂર્ણ આરાધના કરે છે, છતાં શાસ્ત્રકારે માત્ર તે દિવસે ચૌદશ ન માની પણ પૂનમજ માની અને તેથી ચૌદશના આરાધનને જલાંજલિ દીધાનું જણાવ્યું.

આ ઉપરથી નવો વર્ગ અષ્ટમી ચતુર્દશી આદિના ક્ષયે સાતમ-તેરશ વિગેરેને દિવસે સાતમ-

તેરશ વિગેરે તિથિ માને અને તેમાં આઠમ-ચૌદશ વિગેરેનું આરાધન પણ કરે તો પણ તે તિથિના આરાધનને તેણે જલાંજલિ દીધી કહેવાય. એટલે આ પાઠ તેઓને કોઈપણ પ્રકારે પોષક તો નથી, પરંતુ બળાત્કારે સાતમ અને તેરશ આદિને 'સાતમ તેરશની સંજ્ઞા ખસેડી અષ્ટમી ચતુર્દશી આદિની સંજ્ઞા રાખી' અષ્ટમી અને ચૌદશ આદિ પર્વતિથિપણે મનાવનાર છે. અને એજ પ્રમાણે શ્રી દેવસૂર સંઘની સામાચારી ચાલે છે.

વળી આશ્ચર્ય તો એ છે કે એક દિવસે બે તિથિની આરાધના તે વખતે પણ ખરતરગચ્છવાળાઓ કે તપાગચ્છવાળાઓ કોઈપણ કરતુંજ ન હોતું. અને તેથીજ અંજલિ દેવાનું અનિષ્ટાપાદન શાસ્ત્રકારે જે પાઠથી કર્યું તે પાઠથીજ આ વર્ગ એક દિવસે બે તિથિના આરાધનને ઇષ્ટાપાદન માનવા તલસે છે.

પાઠ ૩ ક

આ જગો પર એ વાત પણ નક્કી થાય છે કે ન તો એક દિવસે બે પર્વતિથિ મનાય અને ન તો એક દિવસે ફરજિયાત બે પર્વતિથિનું આરાધન થાય.

આવી ચોખ્ખી વાત છતાં નવા વર્ગને 'જાણ્યા છતાં' સૂઝતી નથી તેનું કારણ વિચક્ષણોજ સમજી શકે.

આ આપેલા પાઠની પાછળ આગળનો જે પાઠ કે જે પાઠ એ વર્ગના મંતવ્યનો વિદ્વાતક હોવાથી તેઓએ જાણી જોઈને છોડી દીધો છે. તે કોઈ પણ પ્રકારે સજ્જનતાને અનુસરતું ગણાય નહિ. કેમકે આ વચલી લાઈનો છોડીને આગળનો પાઠ પોતે વિસ્તારથી આપે છે એટલે સજ્જનો નેસ્પષ્ટપણે કહેવું પડશે કે આ [યદિ હતિ] પાઠ તે વર્ગે ખોટી દાનતથીજ છોડેલો છે.

આ પાઠ શ્રી દેવસૂર સંઘની સામાચારીનુંજ પોષણ કરે છે. અને તે પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પહેલાની અપર્વતિથિને પલટાવીને પણ પર્વતિથિની

સંસા આપવાનું ખરતરગચ્છવાળા અને તપાગચ્છવાળા બન્ને કરતા હતા એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે. છતાં નવો વર્ગ સાતમને દિવસે સાતમ માનીને અર્થાત્ અષ્ટમીનો ક્ષય માનીને માત્ર આરાધના કરવાનું જણાવે છે, એટલે આ નવો વર્ગ જેમ શ્રી દેવસૂર સંઘથી ઉલટો થયો છે તેમ શાસ્ત્રથી ઉલટો જવા સાથે ખરતરગચ્છ અને શ્રી તપાગચ્છ બન્નેથી ઉલટો જાયો છે.

વર્ણી ગ્રન્થકાર બીજી જે હકીકત કહે છે, તે પણ ખરેખર વિચારવા જેવી છે. તે હકીકત એ છે કે-ખરતરગચ્છવાળાઓ ચૌદશના ક્ષયની વખતે પૂનમને દિવસે ચૌદશની સંપૂર્ણ આરાધના કરે છે. માત્ર ચૌદશનું નામ નથી લેતા પરંતુ પૂનમનું નામ લે છે.

એટલા માત્રથીજ શાસ્ત્રકાર પાક્ષિક એટલે ચૌદશના નામને નહિ સહન થવાનો પ્રશ્ન કરે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે-જેઓ તે તે પર્વતિથિનું નામ તે તે દિવસને આપ્યા સિવાય તે તે પર્વતિથિનું આરાધન કરે તો પણ તે તે પર્વતિથિના નામને ખરતરગચ્છવાળાની માફક નહિ સહન કરનારાજ બને, એટલે એ વાત હવે છુપી નથી રહી, કે-અષ્ટમી ચતુર્દશીના ક્ષયે સાતમ-તેરશ ને આઠમ-ચૌદશ માન્યા સિવાય તે દિવસે આઠમ અને ચૌદશની આરાધના કરનારાઓ આઠમ અને ચૌદશના નામને નહિ સહન કરનારાઓજ છે. એટલે ખરતરગચ્છવાળાઓ તો એકલા પાક્ષિકના નામને નહિ સહન કરનારા છે ત્યારે આ નવો વર્ગ તેવા પ્રસંગે દરેક તિથિના નામને નહિ સહન કરનારાજ છે.

આથી સજ્જનો સ્પષ્ટ સમજી શકશે કે ખરતરો ચૌદશના નામના જેમ ઇર્ષ્યાળુ છે તેવી રીતે આ નવો પંથ બધી પર્વતિથિઓના નામના ઇર્ષ્યાળુ છે.

પાઠ-નં. ૪. અ

નન્વેવં પૌર્ણમાસીક્ષયે ભવતામપિ કા ગતિરિતિ ચેત્, અહો વિચારવાનુરી, યતસ્તત્ર ચતુર્દશ્યાં

દ્વયોરપિ વિદ્યમાનત્વેન તસ્યા અપ્યારાધનં જાતમેવેતિ જાનતાઽપિ પુનર્નોદયતે ? । ન ચ તત્રારોપિતા સતી પૂર્ણિમાઽઽરાધ્યતે, યતસ્કુટિતત્વેન ચતુર્દશ્યાં પૌર્ણમાસ્યા વાસ્તવ્યેવ સ્થિતિઃ, યુક્તિસ્તુ તત્રોક્તા વક્ષ્યતે ચ ક્ષીણતિથિવૃદ્ધિતિથિસાધારણલક્ષણાવસરે હિતિ । ભવતા તુ કુટિતચતુર્દશી પૂર્ણિમાયાં બુદ્ધ્યાઽઽરોપ્યાઽઽરાધ્યતે, તસ્યાં તદ્ભોગગન્ધાભાવેઽપિ તત્ત્વેન સ્વીક્રિયમાણત્વાત્, આરોપસ્તુ મિથ્યાજ્ઞાનં, યદુક્તં પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલદ્વારે શ્રી દેવાચાર્યપાદૈઃ-‘અતસ્મિન્સ્તદધ્યવસાયઃ સમારોપો, યથા શુક્તિકાયામિદં રજત’ મિતિ । કિંચ ક્ષીણપાક્ષિકાનુષ્ઠાનં પૌર્ણમાસ્યામનુષ્ઠીયમાનં કિં પચ્ચદશ્યનુષ્ઠાનં પાક્ષિકાનુષ્ઠાનં વા વ્યપદિશ્યતે ? આલે પાક્ષિકાનુષ્ઠાનવિલોપાપત્તિઃ, દ્વિતીયે સ્પષ્ટમેવ મૃણાભાષણં, પચ્ચદશ્યા પ્ચ ચતુર્દશીત્વેન વ્યપદિશ્યમાનત્વાત્, નચ ક્ષીણે પાક્ષિકે ત્રયોદશ્યાં ચતુર્દશીજ્ઞાનમારોપરૂપં ભવિષ્યતીતિ વાચ્યં, તત્રારોપલક્ષણસ્યાસંભવાત્, નહિ ઘટપટવતિ ભૂતલે ઘટપટૌ સ્ત હિતિ જ્ઞાનં કનકમયકુંડલે (વા) કનકરત્નજ્ઞાનં આન્તં (વા) ભવિતુમર્હતિ, પદમેકસ્મિન્નેવ રત્ન્યાદિવારલક્ષણે વાસરે દ્વયોરપિ તિથ્યોઃ સમાપ્તત્વેન વિદ્યમાનત્વાત્ કૌતસ્કુત્યમારોપજ્ઞાનમ્ ? , અત પતાત્રૈવ પ્રકરણે ‘સંપુણત્તિ અ કાઠ’ મિતિ ગાથાયાં યા તિથિર્યસ્મિન્નેવાદિત્યાદિવારલક્ષણે દિને સમાપ્યતે સ દિનસ્તત્તિથિત્વેન સ્વીકાર્ય હત્યાદ્યર્થે સંમોહો ન કાર્ય હિતિ । અધાનન્તર્વસ્થિતાસુ દ્વિત્રાદિકલ્યાણકતિથિષુ કિમેવમેવાઙ્કીક્રિયતે હિતિ ચેત્ અહો વૈદગ્ધ્યં ભવતઃ, યતઃ, સ્વલિનાશાય સ્વશસ્ત્રમુક્તેજીકૃત્યાસ્મત્કરકુશેશયે વ્યસ્યતે, યતો હાસાકમપ્રેતનકલ્યાણકતિથિપાતે પ્રાચીનકલ્યાણકતિથૌ દ્વયોરપિ વિદ્યમાનત્વાદિષ્ટાપત્તિરેવોત્તરં, ભવતા તુ પ્રાચીનાયા ઉત્તરસ્યાશ્ચ તિથિપાતે ઉભયત્રાપ્યાકાશમેવાવલોકનીયમુભયપાશાદિતિ, નનુ કથં તદ્દાનન્તરદિને ભવિષ્યદ્વર્ષકલ્યાણકતિથિદિને ચ પૃથક્ તપઃ સમાચર્યતે હિતિ ચેત્, ઉચ્યતે, કલ્યાણકારાધકો હિ પ્રાયસ્તપોવિશેષકરણાભિગ્રહી ભવતિ, સ ચ દ્વિધા નિરન્તરતપશ્ચિકીર્ણુઃ સાન્તરતપશ્ચિકીર્ણુશ્ચ, તન્નાથ એકસ્મિન્ દિને

દ્વયોરપિ કલ્યાણકતિથ્યોર્વિધમાનત્વેન તદારાધ-
કોઽપિ સન્નમંતરોત્તરદિનમાદાયૈવ તપઃપૂરકો ભવ-
તિ, નાન્યથા, યથા પૂર્ણમાપાતે પાક્ષિકચાતુર્મા-
સિકષણતપોઽભિગ્રહીતિ, દ્વિતીયસ્તુ ભવિષ્યદ્વપત-
ત્કલ્યાણકતિથિયુક્તદિનમાદાયૈવેતિ નાત્ર શક્કાલ-
કાશ હતિ, યુક્તિરિક્તત્વાત્, ન ચ સ્વસૂચિત્વમેવ
શક્કાલ્વરનાશૌષ્ઠીતિ ગાથાર્થઃ ॥૫॥

(શ્રી તત્ત્વતરંગિણી મુદ્રિત પૃ. ૫)

એ વર્ગે રબૂ કરેલ પાઠનો અર્થ તેઓએ
આપ્યો નથી તેથી, એ વર્ગે રબૂ કરેલ પાઠનો
શુદ્ધ અર્થ, હું આપીએ છીએ.

પાઠ-૪ થ

(ખરતરે શંકા કરે છે કે) એવી રીતે પૂ-
નમના ક્ષયે તમારી પણ શી ગતિ થશે? (આ
શંકાના ઉત્તરમાં તપાગચ્છવાળાઓ કહે છે કે)
શું વિચારની આતુર્યતા! જે કારણ માટે ત્યાં
(ટીપ્પણીની) ચૌદશને દિવસે (ટીપ્પણીની અપેક્ષા-
એ) બન્નેનું વિધમાનપણું હોવાથી તે (ક્ષય પામેલી
પૂનમ)નું પણ આરાધન થયું જ ગણાય એ જાણતાં
છતાં પણ ફરીથી નકામી વાત કરો છો?

ત્યાં (ટીપ્પણીની ચૌદશને દિવસે) (પૂનમનો)
આરોપ કરીને પૂર્ણિમા નથી આરાધાતી, કારણ
કે (પૂનમ) ક્ષય પામેલી હોવાથી (ટીપ્પણીની)
ચૌદશમાં પૂનમની વાસ્તવિકજ સ્થિતિ છે, (તે
ટીપ્પણીની ચૌદશના દિવસે પૂનમ માનવા આખ-
તની) યુક્તિઓ તો ક્ષીણ પર્વતિથિ અને વૃદ્ધિ
પામેલી (પર્વતિથિ માટેના) સામાન્ય લક્ષણ કરવાના
પ્રસંગે કહેવાઈ છે અને કહેવાશે.

(તપાગચ્છવાળા, ખરતરગચ્છવાળાને કહે છે
કે) ‘તમે તો ક્ષીણ પામેલી ચતુર્દશીને પૂર્ણિમાને
દિવસે (માત્ર) બુદ્ધિથી આરોપ કરીને આરાધો
છો. તે (પૂનમને) દિવસે તે (ચૌદશ)ના લોગની
ગન્ધનો અભાવ છતાં પણ તે (ચૌદશ)પણે
સ્વીકારતા હોવાથી.’

આરોપ તો મિથ્યાજ્ઞાન છે જે માટે ‘પ્રમાણ
નય તત્ત્વલોકાલંકાર’માં શ્રી પરમારાધ્ય દેવાચાર્ય-

જીએ કહ્યું છે કે-“જે વસ્તુ જેમાં ન હોય તેમાં
તેનો નિશ્ચય કરવો તે સમારોપ છે” કેમકે છી-
પમાં ‘આ રૂપ છે’ એ પ્રમાણે.

વળી ખરતરોને પૂછે છે કે ‘પૂનમે ક્ષીણ
પામેલી પાક્ષિક (ચૌદશ)ના અનુષ્ઠાનો આરાધતાં
(તેને) પૂનમનું અનુષ્ઠાન કહેશે કે પાક્ષિક (ચૌદશ)
નું? પહેલું ‘પૂનમનું’ (કહો તો) પાક્ષિક (ચૌદશ)
ના અનુષ્ઠાનના લોપની આપત્તિ આવે, બીજું
ચૌદશનું (કહો તો) સ્પષ્ટજ મૃષાવાદ છે. ‘પૂનમ-
નોજ ચૌદશપણે વ્યપદેશ કરાતો હોવાથી.’

આ ઉપરથી ‘પાક્ષિક (ચૌદશ)નો ક્ષય હોય
ત્યારે (ટીપ્પણીની) તેરશે ચૌદશ કરવી તે આરો-
પ રૂપ થશે.’

(એમ કોઈ શંકા કરે તો તે માટે કહે છે
કે) તેમ ન કહેવું, કારણ કે ત્યાં (તેરશે) આ-
રોપના લક્ષણનો અસંભવ હોવાથી.

જેવી રીતે ઘટ અને પટવાળી જમીન ઉપર
‘ઘટપટ છે’ એવું જ્ઞાન, અથવા તો કનક અને
રત્નમય કુંડલમાં ‘કનકરત્નમય જ્ઞાન’ બ્રમવાળું
કહેવાય નહિજ, તેવીજ રીતે એકજ રવિ વિગેરે
વારના લક્ષણવાળા દિવસે બન્નેય તિથિઓનું સ-
માપ્તિપણું હોવાથી આરોપજ્ઞાન કેવી રીતે કહે-
વાય? આટલા માટે આજ પ્રકરણમાં સંપુર્ણત્તિઞ-
કાઠ૦ ગાથામાં (અપાતા) જે તિથિ જે રવિઆદિ
વારના લક્ષણવાળા દિવસે સમાપ્ત થાય તે દિવસ
તે તિથિપણે સ્વીકારવો, એ વિગેરે અર્થમાં સંભોલ
ન કરવો.

અનન્તરપણે રહેલી બે, ત્રણ વિગેરે કદયાણુક
પર્વતિથિઓ(ના પ્રસંગો)માં શું આમ (ફરજીયાત
પર્વતિથિની પેઠે પૂર્વે પૂર્વે જવાનું)જ અંગીકાર
કરાય છે? (એમ કોઈ શંકા કરે તો તેવાને માટે
કહે છે કે) તમારું હડાપણ આશ્ચર્યકારક છે! જે
કારણથી પોતાના નાશને માટે પોતે શસ્ત્રને સજ-
ને અમારા કરકમળમાં અપાય છે! જે માટે
મારે તો આગળની કદયાણુક તિથિના ક્ષયે પાછ-

ળની કલ્યાણક તિથિના બન્નેયનું વિદ્યમાનપણું હોવાથી ઇષ્ટાપત્તિજ છે. આરોપ કરવો પડતો નથી, અને તમારે (શંકાકારને) તો પાછળની અને આગળની બન્નેય (કલ્યાણક તિથિ)માં આકાશજ દેખવું પડશે. બંને બાળુ આપત્તિ હોવાથી.

જો એમ છે તો બીજે દિવસે અથવા તો બીજા વર્ષની તે કલ્યાણક તિથિના દિવસે પૃથક્ તપ કેમ કરાય છે ? (એમ કોઈ શંકા કરે તો તેના સમાધાન માટે) કહેવાય છે કે-કલ્યાણકને આરાધક પ્રાયઃ તપ વિશેષ કરવાના અભિગ્રહવાળો હોય છે, તે (આરાધક) બે પ્રકારે છે. નિરન્તર તપ કરવાવાળો અને સાન્તર તપ કરવાવાળો. તેમાં પહેલો (નિરન્તર તપ કરવાવાળો) એક દિવસે બન્નેય કલ્યાણક તિથિઓનું વિદ્યમાનપણું હોવાથી તે (બન્નેય કલ્યાણક તિથિ)નો આરાધક થયો સતો અનંતર બીજા દિવસને ગ્રહણ કરીનેજ તપ પૂરો કરનાર થાય છે, અન્યથા નહિ. જેમ પૂનમના ક્ષયે પદ્મી અને ચોમાસી છઠ્ઠ તપનો અભિગ્રહવાળો (અનંતર બીજા દિવસને ગ્રહણ કરીનેજ તપ પૂરો કરનાર બને છે તેમ) બીજે (સાન્તર તપ કરવાવાળો) તે પછીના વર્ષના તે કલ્યાણકની તિથિવાળા દિવસને ગ્રહણ કરીનેજ (તે કલ્યાણક તિથિનો તપ પુરો કરનાર બને છે.)

અહિં શંકાને અવકાશ નથી યુક્તિરહિતપણું હોવાથી અને શુન્યતા એ શંકાજ્વરને નાશ કરવાની ઔષધિ નથી. આ પ્રમાણે અર્થ છે.

એ વર્ગના પાઠના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ

પાઠ-૪. ક

(ખરતરોએ એક અપેક્ષાએ ચૌદશનો ક્ષય હોવાથી ચૌદશનું અનુષ્ઠાન ગયું છે એમ માન્યું ત્યારે) શાસ્ત્રકારે જણાવ્યું કે શું અષ્ટમીએ તમને આનગીપણે કંઈક આપેલું છે કે જેથી ક્ષય પામેલી એવી આઠમ પણ પલટાવીને માનો છો ? અને પદ્મીએ તમારો શો ગુનો કર્યો છે કે જેથી તેનું નામ પણ સહન કરતા નથી ?

આવી રીતે પદ્મીના નામને સહન નહિ કરવાના બોલંભા ઉપર ખરતર શંકા કરે કે નન્વેવંકા ગતિઃ શંકા એવી રીતે પૂનમનો ક્ષય હોય ત્યારે તમારી પણ શી ગતિ થશે ? (અર્થાત્ તમે પણ ચૌદશને દિવસે ચૌદશ કે પદ્મીના નામને તે દિવસે સહન કરશો નહિ, અને તેરશને દિવસે ચૌદશ કરી ચૌદશના દિવસને ચૌદશ કે પદ્મીના નામ નહિ બોલતાં પૂનમનુંજ નામ આપશો.)

(નવા વર્ગના કહેવા પ્રમાણે આ શંકા પૂનમના નામને માટે નથી, પરંતુ ચૌદશ એટલે પદ્મીના નામને માટે છે. વળી એ નવા વર્ગના કહેવા પ્રમાણે પૂનમના ક્ષયે ચૌદશ અને પૂનમ એકઠાં થતાં હોત તો ચૌદશના કે પૂનમના એકેયના નામને આપત્તિ આવતજ નહિ એટલે સ્પષ્ટ થાય છે કે એક દિવસ બે તિથિ બોલાતી પણ નહોતી અને આરાધાતી પણ નહોતી.)

આ શંકાના સમાધાનમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ટીપ્પણીની ચૌદશને દિવસે ટીપ્પણીની અપેક્ષાએ બન્નેનું વિદ્યમાનપણું છે માટે ક્ષીણ એવી પૂનમનું પણ આરાધન થાયજ છે-થયુંજ છે, એ વાત જાણ્યા છતાં પણ ફરીથી નકામી કહો છો.

(જેવી રીતે ક્ષય પામેલી પૂનમ ચૌદશને દિવસે વિદ્યમાન છે, તેવીજ રીતે ક્ષય નહિ પામેલી પૂનમ વિગેરે તિથિઓ પણ તેની પહેલાની તિથિઓમાં વિદ્યમાન તો હોયજ છે. પરંતુ તેવી વિદ્યમાન માત્રથી તે તે તિથિઓની તે તે પૂર્વ તિથિઓમાં આરાધના થતી નથી. કેમકે સૂર્યોદયની વખતે તે તે પર્વતિથિઓ વિદ્યમાન હોય છે તોજ તેની આરાધના થાય છે. એટલે વિદ્યમાનતા હોવાથી જ અહિં આરાધના જણાવી છે તે ખરતરના પક્ષની અપેક્ષાએ છે. કેમકે તેઓ વિદ્યમાનતા અને ભોગના નામે આરાધના માને છે.

અહિં જો બે તિથિઓ ભેગી માનવાની હોય તો બેયનું વિદ્યમાનપણું કહીને એકલી પૂનમની આરાધના ન જણાવત. પરંતુ વિદ્યમાનપણા રૂપ

હેતુથી બેચની આરાધના જણાવત. અને તેથી વિદ્યમાનત્વેન દ્વયોરપ્યારાધનમ્ લખત ‘તસ્યા અપ્યારાધનમ્’ લખ્યું છે તે ન લખત.

(વળી આગળ જે આરોપસાન કહેવાનો પ્રસંગ આવે છે તે પણ આવત નહિ. આખો અવયવી એવો દિવસ પૂનમપણે માનવાનો હોય, તોજ આરોપની શંકાનો વખત આવે. ચૌદશના એક ભાગમાં તો પૂનમનીજ વિદ્યમાનતા બન્ને પક્ષે સ્વીકારેલી છે. એટલે ચૌદશમાં પૂનમના આરોપની શંકાને અવકાશજ રહેતો નથી.)

(ચૌદશના આખા દિવસને પૂનમ તરીકે માનવામાં આવે તો પૂનમે ચૌદશ માનતાં જેમ આરોપ ગણાય તેમ ચૌદશના દિવસના એક ભાગમાં ચૌદશ હોવાથી તે પૂનમ તરીકે માનતા આરોપ ગણવો બેઠએ. એમ પર શંકા ધારીને ખરતરોને એમ કહે છે કે) તે ચૌદશને દિવસે જે પૂનમ આરાધાય તે પણ પૂનમનો આરોપ કરીનેજ નથી આરાધાતી. અર્થાત્ ચૌદશને દિવસે પૂનમ વિદ્યમાન છતાં ચૌદશના ભાગમાં તો પૂનમનો આરોપ કરવોજ નથી પડતો. કેમકે પૂનમ ક્ષય પામેલી હોવાથી ચૌદશની તિથિને દિવસે પૂનમની વાસ્તવિક સ્થિતિ છે. નહિ કે આરોપિત સ્થિતિ છે.

(ટીપ્પણીની ચૌદશને દિવસે પૂનમની સ્થિતિ વાસ્તવિક છે, એમ કરાવવામાં વિદ્યમાનતા હેતુ ન રાખતા ‘વૃદ્ધિત્વેન’ એ શબ્દથી ક્ષયનો હેતુ જે રાખ્યો છે તે ક્ષયે ના સિદ્ધાંતથી ચૌદશને પૂનમ મનાવવા માટેજ છે.)

તે ચૌદશના દિવસને પૂનમ તરીકે માનવામાં યુક્તિ ક્ષીણતિથિ-વૃદ્ધિતિથિના સાધારણ લક્ષણ અવસરે આગળ કહેલી છે. (ચૌદશના ક્ષયે તેરશને દિવસે તેરશના વ્યપદેશનો અભાવ કહીને પ્રાયશ્ચિતાદિ વિધિમાં ચૌદશજ છે ‘એવો વ્યપદેશ સંઘમાં થાય છે’ એમ જણાવેલું છે. વળી આગળ પણ ક્ષીણ તિથિ વૃદ્ધિ તિથિના લક્ષણની વખતે ખરતરને સમજાવવા માટે સંપૂર્ણ થતી તિથિ માનવી

એમ કહેશે તે અપેક્ષાએ પણ ચૌદશને દિવસે છેલી પૂનમજ ચોવીસે કલાક માનવી બેઠએ.)

(ખરતરોને કહે છે કે-તમે તો ક્ષય પામેલી ચૌદશ પ્રધોષના આધારે તેરશે તો બદલી શકો પરંતુ) ક્ષય પામેલી ચતુર્દશી પૂનમને દિવસે બદલો છો તે તો માત્ર બુદ્ધિથી આરોપીનેજ આરાધો છો. કેમકે તે પૂનમને દિવસે તમારી અપેક્ષાએ પણ ચૌદશના ભોગની ગંધનો અભાવ છતાં પણ (અને પૂનમ માન્યા છતાં પણ) ચૌદશ પણ લો છો, અને એવી રીતનો આરોપ કરવો તે તો મિથ્યાજ્ઞાન છે. જે માટે પૂજ્ય શ્રી દેવાચાર્યજીએ ‘પ્રમાણુનયતત્ત્વલોકાલંકાર’માં કહ્યું છે કે-જેમાં જે વસ્તુ ન હોય તેમાં તેનો નિશ્ચય કરવો તે સમારોપ કહેવાય. જેમ ક્ષીપ છતાં તેમાં આ રૂપું છે એવું જ્ઞાન (સમારોપ છે) તે (શાસ્ત્રીય વ્યવહાર કે સામાચારીથી નિરપેક્ષપણાને માટે ખરતરોને અંગે આ વચન કહેવામાં આવ્યું છે. કેમકે જો એમ ન હોય તો ચૌદશના ક્ષયની વખતે તેરશના દિવસે તેરશના વ્યપદેશનો અભાવ અને આખો દિવસ ચૌદશ શાસ્ત્રકાર કહેતજ નહિ. વળી શ્રી જિનેશ્વરની મૂર્તિને જિનેશ્વરપણે માની શકાયજ નહિ.)

વળી ક્ષય પામેલી એવી ચૌદશનું અનુષ્ઠાન તમે (ખરતરો) પૂનમને દિવસે કરો તેને પૂનમનું અનુષ્ઠાન કહો કે ચૌદશનું અનુષ્ઠાન કહો ?

(આ ઉત્તર ગ્રન્થથી નક્કી થાય છે કે પૂર્વનું પ્રકરણ પણ ચૌદશના માટેજ હતું. વળી ખરતર ગચ્છવાળા કે તપાગચ્છવાળા બન્નેમાંથી કોઈપણ એક તિથિ માનીને તે દિવસે એ તિથિના અનુષ્ઠાન કરવાનું માનતુંજ નહોતું, કેમકે જો એ નવા વર્ગની માફક એક તિથિએ એ તિથિના અનુષ્ઠાન કરાતાં હોત તો ત્રીજો વિકલ્પ ઉભયાનુષ્ઠાનનો પણ જરૂર કરત, પણ ગ્રન્થમાં તે કહેલ નથી.)

ખરતરોને કહે છે કે જો તમે તે પૂનમે કરાતા પદ્મીના અનુષ્ઠાનને પણ પૂનમનું અનુષ્ઠાન છે એમ કહેશો તો પદ્મીના અનુષ્ઠાનના લોપનો પ્રસંગ આવશે.

(આથી રહેજે સમજાય તેવી બીના છે કે પૂનમને દિવસે પદ્મીનું અનુષ્ઠાન જે ઉપવાસ પદ્મી પ્રતિક્રમણ વિગેરે કરાય છે, તેને અંગેજ પ્રશ્ન છે. છતાં એક માત્ર તે દિવસને પાક્ષિક તરીકે ન માને એટલા માત્રથી ‘પદ્મીના અનુષ્ઠાનનો ઢોપ થાય છે’ એવી આપત્તિ આપી એટલે એ ઉપરથી બે વાત તો જરૂર સિદ્ધ થાય છે, કે આખો દિવસ તે પર્વતિથિને માન્યા સિવાય તેનું અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે તો પણ તે અનુષ્ઠાન તે તિથિનું ગણાયજ નહિ, એટલે અષ્ટમી આદિના ક્ષયની વખતે જો આખો દિવસ અષ્ટમી વિગેરે માનવામાં ન આવે તો અષ્ટમી આદિના અનુષ્ઠાનનો ઢોપ વહોરવોજ પડે. આથી બીજી વાત એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે આખો દિવસ તિથિ માનવામાં આવે તોજ તે તિથિનું અનુષ્ઠાન તે દિવસે કરેલું સફળ ગણાય.)

હવે બીજા વિકલ્પમાં જણાવે છે કે આ તમાઈ બોલવું સ્પષ્ટ જુડું છે. એટલે પૂનમને દિવસે ક્ષીણ પાક્ષિકનું જે અનુષ્ઠાન કરે છે તે ‘પાક્ષિક અનુષ્ઠાન છે’ એમ કહેવું તે સર્વથા જુડુંજ છે. કેમકે તેઓએ માનેલી અને કહેલી ચૌદશનેજ ચૌદશ તરીકે તમે કહેવા માંગો છો. (આથી એક દિવસને બે તિથિપણે ખરતરગચ્છવાળા કે તપાગચ્છવાળા, એકેય પણ કહેતા માનતા નહોતા તેથી આ મૃષાવાદની આપત્તિ આપેલી છે. આ ઉપરથી આજે નવો વર્ગ અષ્ટમી આદિના ક્ષયે માને છે સાતમ વિગેરે અને વ્યપદેશ કરે છે આઠમ વિગેરેને; એટલે તેઓજ સ્પષ્ટ મૃષાવાદી કેમ ન ગણાય ?)

‘ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે ઉદયવાળી તેરશને દિવસે ચૌદશનું જ્ઞાન આરોપ રૂપ થશે’ એમ ન કહેવું. કેમકે ત્યાં આરોપના લક્ષણનો સંભવ નથી. જેમ જમીન ઉપર ઘટ અને પટ બંને હોય તે જમીન ઉપર ઘટ-પટ છે એવું જ્ઞાન અને કનક રત્નમય કુંડલમાં કનક-રત્નનું જ્ઞાન બ્રમવાળું કહે-

વાય નહિ. એવી રીતે એકજ સ્વિ વિગેરે વારના દિવસમાં બંને તિથિઓનું સમાનપણું હોવાથી આરોપજ્ઞાન કહેવાય.

આટલાજ માટે આ ગ્રન્થમાં સંપુર્ણસિદ્ધિ કાઢી એ ગાથામાં જે સ્વિવાર આદિ દિવસે સમાપ્ત થાય તે દિવસ તે તિથિપણે લેવો, ઈત્યાદિક કહેવાશે તેમાં મુંઝાવું નહિ.

(આ ઉપરથી રહેજે સમજી શકાશે કે એક વારે બે તિથિઓ સમાપ્ત થાય તેથી તેનું વિદ્યમાનપણું હોય છતાં પણ તે દિવસે સમાપ્ત થનારી એકજ તિથિપણે અંગીકાર કરવો; નહિ કે બે તિથિપણે. શાસ્ત્રકારે તે તિથિપણે લેવો એમ નહિ કહેતાં તે તે તિથિપણે લેવો એમજ કહેત.

વળી આ અધિકાર વૃદ્ધિના પ્રકરણમાં પહેલે દિવસે સંપૂર્ણતિથિ માનીને બીજા દિવસની તિથિને સર્વથા નહિ માનનાર એવા ખરતરોને સંપૂર્ણતાના નામે કહેવામાં આવેલો છે. શ્રી તપાગચ્છવાળા તો ભોગ કે સમાપ્તિને અંગે તિથિ ન માનતાં ક્ષય-વૃદ્ધિના પ્રસંગ સિવાય ઉદયને અંગેજ તિથિ માનનાર છે. અને પર્વતિથિના ક્ષય-વૃદ્ધિના અનુક્રમે પ્રસંગમાં પૂર્વતિથિનો ઉદયજ પર્વપણે માનનારો છે.

(શાસ્ત્રકારે પોતે તો પૂનમના ક્ષયની વખતે, ચૌદશને દિવસે પૂનમ કરવાનું અને તેથીજ તેરશને દિવસે ચૌદશ કરવાનું રાખેલું હોવાથીજ ખરતર તરફથી આ પ્રકારે શંકા કરવામાં આવી છે કે)

અનન્તરપણે રહેલી બે ત્રણ ચાર કલ્યાણક તિથિઓમાં પણ શું તમે એમજ ફરજિયાત રૂપ તિથિની પેઠે પૂર્વે પૂર્વે જવાનું કરશો ?

આવી શંકાના ઉત્તરમાં ગ્રન્થકાર કહે છે કે તમાઈ ડહાપણ આશ્ચર્યકારક છે. કેમકે તમે પોતાના નાશને માટે પોતાનું શસ્ત્ર સજીને અમારા હસ્તક્રમલમાં મૂકો છો.

આ નવો વર્ગ જેમ એક દિવસે બે અગર વધારે તિથિનું આરાધન માને છે, તેમ જો શાસ્ત્ર-

કાર માનતા હોત તો અહિં કલ્યાણકની અનેક તિથિઓની એક સાથે આરાધનાની વાદિની આ શંકાને અને શાસ્ત્રકારે આપેલા સમાધાનને પણ અવકાશ ન હતો.

વળી બે તિથિનું વિદ્યમાનપણું કહીને પણ આરાધના તો એકની જ જણાવી છે. એટલે સ્પષ્ટ છે કે એક દિવસે એક કલ્યાણક તિથિ મનાતી હતી, કેમકે અમારે તો આગળની દશમી જેવી કલ્યાણકની તિથિ ક્ષય પામેલી હોય તો તેની પહેલી ટીપ્પણીની નોમની કલ્યાણક તિથિમાં બેયનું વિદ્યમાનપણું હોવાથી તે આગળની દશમી રૂપ કલ્યાણક તિથિને માનવાની સવળતા રૂપ ઇષ્ટ જ થાય છે. (આગળ આગળની તિથિ પાછળ પાછળની તિથિમાં વિદ્યમાન હોવાથી તે તે એક તિથિપણે અમે માની શકીએ છીએ, તેથી અમને કોઈ પણ પ્રકારે અનિષ્ટ નથી) પરંતુ તમારે તેવી તિથિઓમાં પહેલાંની કે છેલ્લાંની એટલે કે ૯-૧૦-૧૧ માંની નોમ કે અગીયારશ બેમાંથી કોઈ પણ તિથિ ક્ષય પામે ત્યારે આકાશજ દેખવું પડશે.

(ખરતરગચ્છવાળાઓ કે શાસ્ત્રકાર પોતે પણ બે એક દિવસે બે તિથિ માનતા હોત તો તેમને આકાશ દેખવાની આપત્તિ આપી શકાતજ નહિ. એટલે સ્પષ્ટ સમજાશે કે કલ્યાણક તિથિ (નહિ કે કલ્યાણક) એક દિવસે અનેક મનાતી ન હતી અને મનાય નહિ.)

ખરતરગચ્છવાળા શંકા કરે છે કે જો તમે તે દિવસે તે તિથિ માની લો છો, તો પછી બીજે દિવસે અગર આવતા વર્ષની કલ્યાણકની તિથિને દિવસે જુદું તપ કેમ કરો છો? દરેક કલ્યાણક કે પૌષધ જેવાં ત્રતો કે આંબેલ જેવા તપો તે તે સંબંધી એકેક દિવસે એક એકજ કરાતા હોવાથી તેમાં બે પૌષધો કે બે આંબેલ એક દિવસે સાથે લેવાતાં નથી, એ વાત આખા જૈન સમાજમાં પ્રસિદ્ધ છે, અને તેથીજ આ બીજા દિ-

વસનો ને ભવિષ્યના વર્ષના કલ્યાણકના તપનો પ્રશ્ન થયો છે.

(આ ઉપરથી જેમ આજે નવો વર્ગ એક દિવસે અને એક તપે બન્ને દિવસની તિથિઓ અને બન્ને દિવસના તપો આરાધી લેવાય છે, એમ માને છે. એમ જો તે વખતે બેમાંથી કોઈ પણ ગચ્છવાળાએ માન્યું હોત તો આ પ્રશ્નજ ઉત્પન્ન થાત નહિ) આવી શંકાના સમાધાનમાં કહે છે કે—

કલ્યાણકની આરાધના કરનારાઓ પ્રાયઃ આંબેલ આદિ તપ કરવાનાજ નિશ્ચયવાળા હોય છે. ‘નહિ કે પૌષધાદિ’ (આથીજ શાસ્ત્રકાર પૌષધ આદિથી કરતાં કલ્યાણક તિથિને સ્પષ્ટપણે જુદી પાડે છે અને જણાવે છે કે—કરજિયાત પર્વતિ-થિઓ પૌષધ આદિથી આરાધવાની હોય છે, અને તે પ્રતિનિયત દિવસવાળી હોય છે. અમારે કલ્યાણક તિથિઓ તપથી આરાધવાની હોય છે અને તપનો અંગીકાર ઉત્તર દિવસને મેળવીને પણ થઈ શકે છે.) કલ્યાણકનો તપ કરનારા બે પ્રકારે હોય છે. નિરન્તર તપ કરનારાઓ ને સાન્તર તપ કરનારાઓ. નિરન્તર તપ કરનારો ક્ષય વખતે ‘એકજ દિવસે બે કલ્યાણક તિથિનું વિદ્યમાનપણું હોવાથી તે બેય તિથિઓને આરાધક રહ્યો સતો પણ આગળના દિવસને લઈનેજ તપનો પૂરનાર થાય’ એ સિવાય નહિ.

(આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે તપસ્યા, ને પૌષધ આદિથી આરાધાતી કરજિયાત પર્વતિથિ તો એક દિવસે બે ન આરાધાય, પરંતુ કલ્યાણક તિથિ જે એકલી તપને માટે છે, તે પણ એક દિવસના તપથીજ બે તિથિની આરાધનાવાળી ન ગણાય, તેથી બીજો દિવસ લેવો પડે. જો કે ‘આચારોપદેશ’ વિગેરે ગ્રન્થને અનુસરીને બે ત્રણ ચાર કલ્યાણકો પણ તે તે કલ્યાણકોના સરવાળાથી આરાધાય છે, પરંતુ તત્ત્વ એ છે કે માત્ર એક કલ્યાણકને આશ્રીને કરેલ તપથી બે ત્રણ

કલ્યાણકેના તપનું આરાધન થઈ શકે નહિ.)

ખરતરગચ્છવાળાઓનેજ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે જેમ પૂનમનો ક્ષય હોય ત્યારે પક્ષી અને ચોમાસી ઉપર છૂટું કરનારાઓ તમારામાં આગળનો દિવસ લઈને છૂટું તપ પૂરો કરે છે, તેમ કલ્યાણકાદિમાં અમે પણ આગળનો દિવસ લઈને તપ પૂરો કરીએ છીએ.

(તપાગચ્છમાં તો તેરશે ચૌદશ અને ચૌદશે પૂનમ થતી હતી, પરંતુ ખરતરગચ્છની પ્રાચીન સામાચારી (વિધિ પ્રમા) પ્રમાણે ચોમાસી ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે ચોમાસી કરાતી હતી. નવા ખરતરોને મતે દરેક ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે પક્ષી કરાતી હતી એટલે ચૌદશના ક્ષયે ચૌદશનો ઉપવાસ તો તે લોકો પૂનમને દિવસેજ કરી લે, પરંતુ છઠના અભિગ્રહવાળો પૂનમે ચૌદશ કરે ત્યારે આગળનો પડવાનો દિવસ લીધા સિવાય છૂટું કરી શકેજ નહિ.

નવો વર્ગ તો પૂનમના ક્ષયે ચૌદશ પૂનમની આરાધના અનુક્રમે શાસ્ત્રકારોએ તેરશ ચૌદશે કહેલી છે તે, અને તેરશે ભૂલી જવાય તો પડવે કહેલી છે. તે સ્પષ્ટ વચનને પરંપરા ન માનતાં તેરશને દિવસે પૂનમની આરાધના કરવાનું અને ભૂલી જવાય તો એકમને દિવસે પૂનમની આરાધના કરવાનું જણાવે છે. આથી તે વર્ગના મતે પૂનમની આરાધના ચૌદશ પહેલાં થશે, અને તેથી તેને આગ્રન્થથી પણ સ્પષ્ટ વિરોધ આવે છે, કેમકે ચૌદશ પૂનમની આરાધનામાં અનન્તર એવા ઉત્તર દિનનો મુખ્ય માર્ગ છે, તેનો અહિં તે વર્ગને સમાવેશ રહેતોજ નથી.

વળી તેરશે કે એકમને દહાડે પૂનમનો નથી તો ઉદય, નથી તો ભોગ, કે નથી તો સમાપ્તિ છતાં શાસ્ત્રના ત્રયોદશીચતુર્દશી ચતુર્વિંશયોઃ એ દિવચનથી વિરૂદ્ધ જઈને પૂનમની આરાધના તેરશે કે પડવે માનવાને તેઓ તૈયાર થયા છે.

અને સાન્તર તપ કરનારા તો બીજા વર્ષની

તે દિવસની કલ્યાણક તિથિવાલા દિવસને લઈનેજ તપ પૂરનારો થાય છે. તેથી અહિં એક દિવસે બે તિથિ કેમ ન આરાધાય? તેવી શંકાને અવકાશ નથી.

એક દિવસે બે તિથિઓનું આરાધન થતું હોત તો સાન્તર તપવાળાને પણ બીજા વર્ષનો દિવસ લેવો પડત નહિ. ‘અહિં શંકા કરવી તે યુક્તિરહિત છે. અને શૂન્યતા એ શંકાબરને નાશ કરવાની ઔષધી નથી.’ એમ કહેવું પડત નહિ.

એ વર્ગે પોતાના સ્પષ્ટીકરણમાં અવળી રીતે રજુ કરેલ **પાઠ ૫ અ**

उदयमि जा तिथि, सा पमाणमिअरीह कीरमाणीप ।
आणामंगणवत्या मिच्छत्तविराहणं पावे ।

જ એ વર્ગે રજૂ કરેલ પાઠનો અર્થ આપ્યો નથી તેથી રજૂ કરેલ પાઠનો અર્થ અમે આપીએ છીએ.

ઉદયની વખતે જે તિથિ હોય તે તિથિ ચોવીસે કલાક પ્રમાણ કરવી. (પણ બે) બીજી (કિયાકાલવાળી) તિથિ કરવામાં આવે તો (અહોરાત્રના પૌષધાદિક નિયમનો ભંગ થવાથી) આજ્ઞા-ભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને વિરાધના પામે.

એ વર્ગના પાઠના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ

પાઠ ૫ ક

શાસ્ત્રકાર શ્રી રત્નશેખરસૂરિજી મહારાજે ફરજિયાત પર્વતિથિઓની આરાધના પૌષધ આદિથી જણાવી અને તે પૌષધ વિગેરે મતો અહોરાત્ર પ્રમાણ હોય છે, અને અહોરાત્રની આદિ સૂર્યના ઉદયથી આવતા સૂર્યના ઉદયની મર્યાદાએ હોય છે. તેથીજ આગળ જણાવ્યું છે કે સવારે પરચક્રપ્રાણની વખતે જે તિથિ હોય તે આખા અહોરાત્રને માટે પ્રમાણ કરવી.

પોતાના કથનના સમર્થનમાં લોકવ્યવહારને પણ આગળ કરીને સૂર્યોદયને અનુસારે દિવસ આદિ કહેવાય છે, એમ જણાવ્યું છે. એવી રીતે શાસ્ત્ર અને લોકને અનુસરીને અહોરાત્રની તિથિ

પ્રાતઃ પ્રત્યાખ્યાન કાળે અગર સૂર્યોદયથી નક્કી કર્યા છતાં જેઓ ઇતરગચ્છીઓ ધર્મક્રિયાનુષ્ઠાન કાળની વખતે વિદ્યમાનતાવાળી તિથિ માનતા હતા તેને માટે આ ગાથા જણાવવામાં આવી છે. અને આથીજ સૂર્યોદયને આધારે તિથિ ન માનતા ક્રિયા-કાલને આધારે તિથિ માનનારાઓને મિથ્યાત્વ વિગેરે જણાવવામાં આવ્યું છે.

પ્રથમ તો આ હકીકત ક્ષય-વૃદ્ધિના પ્રસંગ સિવાયની છે. કેમકે ક્ષય-વૃદ્ધિના પ્રસંગને માટે ક્ષયે પૂર્વાંનું આખું પ્રકરણજ આગળ એજ ગ્રંથમાં જણાવે છે. એટલે પર્વતિથિના ક્ષય-વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં આ ગાથા અપોદિત (આધિત) ગણાય. એવી અપોદિત ગાથાઓ અપવાદની ચર્ચામાં આપનારે નિરર્થક વસ્તુસ્થિતિમાં ગુંચવાડો ઊભો કરતાં પહેલાં ઘણો વિચાર કરવાની જરૂર હતી. વળી ઉદયવાળીજ તિથિ લેવી અગર ઉદયવાળી તિથિ લેવીજ, આ બન્નેમાંથી કોઈપણ પ્રકાર લેવામાં આવે તો.....તે વસ્તુ એ નવા વર્ગને કોઈપણ પ્રકારે ઈષ્ટ નથી. કેમકે નવો વર્ગ અષ્ટમી આદિના ક્ષયની વખતે ઉદય વગરની એવી પણ અષ્ટમી આદિ કરે છે. એટલે પોતાના રજૂ કરેલા પાઠથી વિરૂદ્ધ રીતિએજ ઉદય વગરની તિથિ માનીમે તે વર્ગ પોતાની વ્યાખ્યા પ્રમાણે રજૂ કરેલા પોતાને ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રસંગે પણ માન્ય એવા આ ઉદયમિં ના પાઠથીજ મિથ્યાત્વઆદિ દોષોને પાત્ર પોતે પોતાનેજ હાથે બને છે.

વળી અષ્ટમી આદિ તિથિ વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પહેલે દિવસે અષ્ટમી આદિનો સૂર્યોદય હોય છે. છતાં ઉદયવાળી તિથિ લેવીજ એ નિયમને ફગાવી દઈ તે દિવસને અષ્ટમી આદિ તરીકે કહે છે છતાં એ વર્ગ માનતો નથી. માટે પણ તે વર્ગ પોતાનીજ વ્યાખ્યાથી મિથ્યાત્વઆદિ દોષને પામવાવાળો થાય છે.

બીજી વાત એ પણ અહિં વિચારવા જેવી છે કે જ્યારે ગણિત પ્રમાણે અષ્ટમી આદિ પર્વ-

તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ આવે ત્યારે તે પર્વતિથિઓને અખંડ અને પરિસંખ્યાત રાખવા માટે ક્ષયે પૂર્વાં નો અપવાદ લાગુ કરવામાં આવે.

જો ગણિતના આધારે આવેલી પર્વતિથિની પૂર્વે પણ પ્રધોષના આધારે આવેલી પર્વતિથિની ફેર હાનિ કે વૃદ્ધિ માનવાનો પ્રસંગ આવે એટલે કે બે પૂનમ કે બે અમાસ વખતે બે ચૌદશ થવાનો પ્રસંગ આવે કે પૂનમ કે અમાસના ક્ષયે ચૌદશનો ક્ષય કરવાનો પ્રસંગ આવે તો તે અનિષ્ટતમ ગણાય તે સ્વાભાવિક છે. અને તેથી યાવત્સમ્ભવસ્તાવદ્વિધિઃ ના ન્યાયે ક્ષયેનું એ વિધાન અને વૃદ્ધોનો એ નિયમો ફરી લાગુ પાડવાજ જોઈએ, અને તેથી પર્વાનન્તર પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે તે વિધાયક અને નિયામક વાક્યની પુનરુક્તિ કરવીજ પડે. તે ન્યાયયુક્તજ ગણાય. તેવી રીતે શાસ્ત્રવાક્ય અને ન્યાયના આધારે થતી સામાચારીના વિરોધમાં ઉદયમિં નું ઉત્સર્ગવાક્ય આગળ કરવું તે ન્યાય સમજનારને તો શોભેજ નહિ.

ગણિતના આધારે પૂનમ અમાવાસ્યાની હાનિના ક્ષયે પૂર્વાંના પ્રધોષવડે ચૌદશનું નામ ખસેડવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોવા છતાં ચૌદશ પણ પર્વતિથિપણે હોવાથી અને પર્વતિથિનો ક્ષય જૈન શાસ્ત્રકારોને ઈષ્ટ ન હોવાથી યાવત્સમ્ભવસ્તાવદ્વિધિઃ એ ન્યાયે ફેર પણ ક્ષયે પૂર્વાંની પ્રવૃત્તિ કરીને ચૌદશના નામનો અભાવ કરી ચૌદશની સંજ્ઞા પ્રવર્તાવવી જોઈએ, એટલે ગણિતના આધારે આવેલ પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવો જોઈએ.

એવી જ રીતે પૂનમની વૃદ્ધિ વખતે તેરશની વૃદ્ધિ, વૃદ્ધોં કાર્યા તથોત્તરા એ ન્યાયે પુનઃ પ્રવર્તાવીને કરવી જોઈએ. એટલે પૂનમની વૃદ્ધિએ બે તેરશ કરવી એ પણ શાસ્ત્ર ન્યાય અને પરંપરાથી યુક્તજ છે.

ક્ષયે પૂર્વાં ને વૃદ્ધોં ઉત્તરાના અપવાદની વખતે પણ ઉદયતિથિનો જ આગ્રહ શાસ્ત્રકારને ઈષ્ટ હોત અને ઉદયતિથિ ગ્રહણ નહિ કરનારને મિ-

થયાત્વ, આજ્ઞાભંગ વિગેરે દોષો શાસ્ત્રકાર ઈષ્ટ ગણતા હોય તો, ઉદયવાળી પૂનમને દિવસે અનુદયવાળી ચૌદશને કરનારા ખરતરો માત્ર આ એકજ સિદ્ધાંતથી મિથ્યાત્વ, આજ્ઞાભંગ આદિ કરનારા વિગેરે જણાવીને તેનું ખંડન કરત, પણ શાસ્ત્રકાર મહારાજને મતે ક્ષયે પૂર્વાબ્દના પ્રદોષની ઘટનામાં ઉદયનો સિદ્ધાંત અપોદિત થતો હોવાથી, તેમ ન કરતાં અનુદયના લોપની આપત્તિ આવશે, મૃધાવાદ લાગશે, વિગેરે ચર્ચા કરીને શાસ્ત્રકારે તેનું નિરસન કરવું પડ્યું છે. કારણ કે ખરતરો પણ ‘ઉદયતિથિ’ને માને છે. ‘ઉદયતિથિ અપ્યરમુત્તાવિ ઘેતવ્વા’ ‘વિધિપ્રપા’ નો પાઠ તેનું સમર્થન. આથી સ્પષ્ટ છે કે ઉદયનો તે સિદ્ધાંત પર્વ ક્ષય-વૃદ્ધિના પ્રસંગ સિવાયના સ્થળે પ્રવર્તે છે અને પર્વના ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રસંગે ઉદયતિથિનો સિદ્ધાંત અપોદિત થાય છે. એ વાત આ નવા વર્ગ સિવાય ખરતરોએ માનેલ છે.

એ વર્ગે પોતાના સ્પષ્ટીકરણમાં અવળી રીતે રખૂ કરેલ પાઠ ૬ અ

જયવિહુ જિણસમયમિ અ કાલો સવ્વસ્સ કારણં મણિઓ ।

તહવિઅ ચડદસીઅ નો જુઝહ પુણિમા હેઝ ॥૧૦॥

યદ્યપિ હુ-નિશ્ચિતં, જિનસમયે-જિનશાસને કાલઃ, સ્વભાવાદિચતુષ્કસહકૃત ઇત્યધ્યાહાર્ય, સર્વસ્યાપિ કારણં મણિતસ્તથાપિ પૂર્ણિમાભાવશ્ચતુર્દશ્યા હેતુઃ-કારણં ન યુજ્યતે પ્વેતિ, અત્ર ચકાર પ્વકારાર્થઃ, કારણલક્ષણાભાવાદિતિ માથાર્થઃ ॥ ૧૦ ॥

અથ કારણલક્ષણાભાવમેવ દર્શયતિ—

કજ્જસ્સ પુવ્વમાવી નિયમેણં કારણં જઓ મણિયં । તલ્લક્ષણરહિઆવિય મણાદિ કહ પુણિમા હેઝ ?

॥ ૧૧ ॥

કાર્યસ્ય નિયમેન યત્ પૂર્વમાવી, દીર્ઘત્વં ચાત્ર લિઙ્ગવ્યત્યયેન પ્રાકૃતત્વાત્, તદેવ કારણં ભવતિ, તલ્લક્ષણરહિતાપિ ચ પૌર્ણેમાસી કથં ચતુર્દશ્યા

હેતુઃ કારણં સ્યાદિતિ મળ-કથય, માં પ્રતીતિ ગમ્યં, યદિ વિનષ્ટસ્યાપિ કાર્યસ્ય ભાવિકારણં સ્યાત્તદ્દિ જગદ્વ્યવસ્થાવિપ્લવઃ પ્રસજ્યેતેતિ માથાર્થઃ ॥૧૧॥

પાઠનો શુદ્ધ અર્થ—પાઠ ૬ અ

જો કે જિનશાસનમાં કાલને સર્વનું કારણ કહેલ છે, તો પણ પૂર્ણિમાએ ચૌદશનું કારણ ગણાય નહિ. (૧૦)

જો કે નિશ્ચયે જિનશાસનમાં સ્વભાવ આદિ ચતુષ્ક સહિત કાળ, સર્વનું કારણ કહેલો છે, તો પણ પૂર્ણિમાનો અભાવ એ ચૌદશનો હેતુ એટલે કારણ ગણાય નહિ. અહિં ચકાર એવકારના અર્થમાં છે, કારણના લક્ષણનો અભાવ હોવાથી. એ પ્રમાણે માથાર્થ (૧૦)

હવે કારણના લક્ષણનો અભાવજ દેખાડે છે. જે કારણ માટે કહ્યું છે કે-કારણ એ કાર્યની અવશ્ય પૂર્વે થવાવાળું છે. તો પછી તે લક્ષણથી રહિત એવી પૂર્ણિમા તે (ચૌદશ)નો હેતુ કેવી રીતે થાય તે કહે (૧૧)

કાર્યનું નિયમથી જે પૂર્વે થવાવાળું છે. (અને દીર્ઘપણું તો અહિં પ્રાકૃત હોવાથી લિંગવ્યત્યયથી છે) તેજ કારણ થાય છે. તે [કાર્યથી પૂર્વે થવા રૂપ] લક્ષણથી રહિત એવી પૂર્ણિમા કેવી રીતે ચૌદશનો હેતુ એટલે કારણ થાય ? તે કહો-એ પ્રમાણે સમજ લેવું. જો વિનષ્ટ એવા કાર્યનું ભાવિ કારણ થાય તો પછી જગતની વ્યવસ્થાનો નાશ થાય. આ પ્રમાણે માથાર્થ છે. (૧૧)

એ વર્ગના પાઠનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ ક

આ પાઠ ખરતરગચ્છવાળાઓ પોતાના આચાર્યોની “વિધિ પ્રપા”માં કહેલું-ચૌદશના ક્ષયે તેરશે ચૌદશ કરવાનું વચન ઉલ્લંઘીને ચૌદશના ક્ષયે પૂનમ માનીને પૂનમે પદ્મી કરે છે તેને અંગે છે. છતાં એ વચનને પાઠના પ્રસંગનો વિચાર કર્યા સિવાય જ્યાં ત્યાં એ પ્રસંગ એકાંતથી લગાડવામાં આવે તો જે દોષ ખીજને આપવામાં આવે છે, તેજ દોષ પોતાને કેમ ન લાગે ? કારણ

કે અષ્ટમી આદિ તિથિના દિવસે સૂર્યોદયથી અમુક ઘડી થયા પછી નવમી વિગેરે આવે છે, છતાં તે નવમીને જે અષ્ટમી આદિ માનીને આરાધાય તે નષ્ટ કાર્યનું ભાવિ કારણ કેમ ન ગણાય ?

પરંતુ ઉદયમિને નિર્ણય આચાર્યોએ કર્યો છે, તેથી તે નવમી વિગેરેમાં અષ્ટમી વિગેરેનું આરાધન નષ્ટ કાર્યનું ભાવિ કારણ ન ગણાય, કારણ કે ઉદયમાં નોમ હોવા છતાં નોમ ગણાતી નથી. તો પછી તેમજ ક્ષયે પૂર્વાં વિગેરે પણ સમર્થ આચાર્યોનાં વચનો છે, અને તેથી તેના આધારે સંસ્કાર પૂર્વક પહેલી પૂનસે ચતુર્દશીના આરાધનમાં નષ્ટ કાર્યનું ભાવિ કારણરૂપ આપત્તિ કેમ ગણી શકાય ?

વળી જૈન શાસ્ત્રને માનનાર ભવિતવ્યતા કે તથાભવ્યત્વને ન માને એમ તો નજ બને. અને જે માને તો તેમાં નષ્ટ કાર્યનું ભાવિ કારણપણું કેમ નથી ?

પાઠ ૭-૮-૧૫-૧૬-૧૯-૨૩-૨૪ પાઠ ગ

ક્ષયે પૂર્વાં તિથિઃ કાર્યા (તિથિગ્રાહ્યા) ધૃત્વોં કાર્યા (ગ્રાહ્યા) તથોત્તરા

પાઠનો શુદ્ધ અર્થ

(પર્વતિથિના) ક્ષયની વખતે પૂર્વની તિથિ (પર્વતિથિપણે) કરવી એટલે ગ્રહણ કરવી. અને (પર્વતિથિની) વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ઉત્તર તિથિને (પર્વતિથિપણે) કરવી એટલે ગ્રહણ કરવી.

એ વર્ગના પાઠનું શુદ્ધ રૂપકીકરણ

પાઠ ૭-૮-૧૫-૧૬-૧૯-૨૩-૨૪ ક

આ પ્રધોષનું ઉત્થાન તેઓજ માની શકે કે જેઓ પર્વતિથિઓનું પરિસંખ્યાન માને. પરિસંખ્યાન ન માનતાં જેઓ આરાધનાના આધારભૂત પર્વતિથિનો ક્ષય માનવાને તૈયાર હોય, તેઓને આ વિધાયક અને નિયામક પ્રધોષની જરૂર નથી. આજે એ વર્ગ બાર પર્વતિથિઓનું પરિસંખ્યાન નહિ માનીને ૧૧ કે ૧૩ પર્વતિથિઓને કરે છે, તેને આ પ્રધોષ નિરર્થક છે. આ પ્રધોષમાં આરાધના વિધેય તરીકેજ નથી, કારણકે

આરાધનાની અપ્રાપ્તિ થતીજ નથી. તેમજ આરાધનાની અધિકતા એટલે સદા કર્તવ્યતા જૈન શાસ્ત્રકારોને અનિષ્ટ નથી. તેથી નિયમ કરવાની પણ જરૂર રહેલી નથી. આ પ્રધોષની જરૂરિયાત પર્વતિથિના પરિસંખ્યાન માટે છે; જ્યારે ટીપ્પણની રીતે પર્વતિથિનો ક્ષય આવે ત્યારે પર્વતિથિની સંજ્ઞાની કઈ રીતે વ્યવસ્થા કરવી કે જેથી સર્વ પર્વતિથિઓ સચવાઈ રહે એ માટે છે.

ક્ષયે પૂર્વાંના પ્રથમ પાદથી વિધાન અને બીજા પાદથી નિયમ કરવામાં આવેલો છે, તે આરાધનાની ન્યૂનતા કે અધિકતા ટાળવા માટે નથી. પરંતુ પરિસંખ્યાત એવી પર્વતિથિઓની ન્યૂનતા કે અધિકતા ટાળવા માટે છે.

આ પ્રધોષમાં પણ તિથિઃ કાર્યા (તિથિગ્રાહ્યા) એવું સ્પષ્ટ વિધેય છે, તે પર્વતિથિની ન્યૂનતા અને અધિકતાની આપત્તિ ટાળવા માટે છે, એટલે વિધેયતા અને નિયતતા પર્વતિથિનીજ રહેલી છે, અને તેથીજ અષ્ટમી આદિના ક્ષયે તેનાથી પૂર્વે રહેલી સપ્તમી આદિ તિથિનેજ અષ્ટમી આદિ પર્વતિથિપણે ગણવાનું વિધાન થાય છે. તેમજ જે અષ્ટમી વિગેરે હોય ત્યારે બીજી અષ્ટમી વિગેરેને અષ્ટમી આદિરૂપ પર્વતિથિપણે ગણવાનું થાય છે; અને તેથીજ શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે ચૌદશના ક્ષયની વખતે તેરશનો ઉદય છતાં તેરશના વ્યપદેશનો અભાવ જણાવીને ટીપ્પણની તેરશને તેરશ નહિજ કહેવી એમ જણાવેલું છે. અને ચૌદશનો ઉદય નહિ છતાં પણ તે દિવસે ચૌદશજ કહેવો એમ જણાવેલું છે. અર્થાત્ ટીપ્પણની તેરશના ઉદયના વખતથીજ ચૌદશની સત્તા શાસ્ત્રકારે જણાવી દીધી છે, એટલે તેરશ ન માનવાનું જણાવ્યું તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

જેવી રીતે એકાદિ પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિમાં વિધિ અને નિયમના બળે પૂર્વની અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે, તેવીજ રીતે પર્વાન્તર પર્વતિથિના ક્ષય-વૃદ્ધિ વખતે પણ તે

વિધાયક અને નિયામક વાક્યની ફરી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે, અને તેથી પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. એક વાત એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે તેરશની તિથિ જો કે કલ્યાણક તિથિ તરીકે પર્વતિથિપણે આવે તો પણ ફરજિયાત ઔદશ જેવી તિથિના ક્ષયની વખતે તેરશે તેરશ નહિ કહેવાનું સ્પષ્ટ વિધાન કહેલું છે, તેમજ સપ્તમી પણ વ્યપદેશમાંથી ઉઠાવી દેતાં ફરજિયાત અષ્ટમીરૂપ પર્વતિથિનું રક્ષણ કરવું એ ધ્યેય નક્કીજ છે. એટલે આ પાઠ સ્પષ્ટપણે પહેલી અપર્વતિથિને વ્યવહારમાંથી કાઢી નાખીને તેની જગાએ પર્વતિથિને ગોઠવે છે.

એ વર્ગના સ્પષ્ટીકરણમાં અવળી રીતે રજૂ થયેલ

પાઠ ૯ અ

અથ તિથીનાં દ્વાનૌ વૃદ્ધૌ ચ કા તિથિરારાધ્ય-
ત્વેન સમ્મત્તેત્યપિ દર્શયતિ

પાઠનો શુદ્ધ અર્થ—પાઠ ૯ બ

હવે તિથિ(પર્વતિથિ)ઓની હાનિ તથા વૃદ્ધિ વખતે કઈ તિથિ આરાધ્યપણે (પર્વતિથિપણે) સમ્મત છે તે પણ દેખાડે છે.

એ વર્ગના પાઠનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ

પાઠ ૯ ક

આ પાઠમાં ‘તિથીનાં’ પદજ સામાન્ય તિથિ એટલે અનારાધ્ય તિથિ માટે તો નથીજ, એમ એ નવા વર્ગને પણ કબુલ કરવું પડશે. તેમ પ્રકરણ પણ ઉપરથી પર્વતિથિનું ચાલેલું છે. માટે તિથિ શબ્દનો અર્થ પર્વતિથિ એમ કરવોજ પડશે. અને જ્યારે પર્વતિથિ એવો અર્થ કરવામાં આવે તો તે પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ જૈન શાસ્ત્રકારોને અનિષ્ટ છે, એમ માનવુંજ જોઈએ, અને તેથી શાસ્ત્રકારો કોઈ પણ પ્રકારે અષ્ટમીનો ક્ષય કે બે અષ્ટમી ટીપ્પણમાં હોય છતાં પણ કહેવા માનવા તૈયાર નથી એ ચોક્કસજ છે. વળી પર્વતિથિની હાનિ વખતે-કઈ તિથિ આરાધ્યપણે-પર્વતિથિપણે સમ્મત છે, એટલું વાક્ય ‘ઉપરની વાતને પુષ્ટ કરે છે.

તે વાક્ય જણાવે છે કે-ટીપ્પણની પર્વતિથિની ક્ષય કે વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પર્વતિથિને અખંડ રાખવા કઈ તિથિને પર્વતિથિપણે ગણવી? અર્થાત્-ટીપ્પણમાં પંચાંગની રીતિએ પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ ભલે હોય પણ જૈનશાસ્ત્ર મુજબ આરાધનામાં તિથિ ઘટે વધે નહિ. માટે કઈ તિથિની વખતે પર્વતિથિની સંજ્ઞા રાખવી? એજ નક્કી કરવાનું છે. વળી વિશેષે કરીને વૃદ્ધિમાં કઈ તિથિ સમ્મત છે? એ કહેવાની તો જરૂર નહોતી. કેમકે પર્વતિથિની વૃદ્ધિ માનવાથી તો સર્વકાળ ઇષ્ટ હોવાથી પણ આ વાક્ય કેઈ પણ પ્રકારે આરાધનાની ન્યૂનતા કે અધિકતા ટાળવાને માટે છે એમ માની શકાયજ નહિ. પરંતુ પર્વતિથિની ન્યૂનતા ને અધિકતાને ટાળવા આ વાક્ય છે એમ માની શકાય.

વળી ‘કસ્યામારાધના’ ન લખતાં આરાધ્યત્વેન કહીને ઇર્થભૂત લક્ષણની તૃતીયા જણાવીને પૂર્વની અપર્વતિથિમાં આરાધ્યત્વની વ્યાપકતા જણાવવા સાથે તેમાં પર્વતિથિપણું દાખલ કરે છે, અને વૃદ્ધિની વખતે પહેલી અષ્ટમી આદિમાંથી આરાધ્યતાને એટલે પર્વતિથિપણાને ખસેડી દે છે. જે બંને વસ્તુ વિધિ અને નિયમના બળે રહેજે થઈ શકે છે.

વળી આરાધ્ય શબ્દનો અર્થ વિચારનાર ક્ષય પ્રત્યક્ષ જોઈને જરૂર તે તિથિને આરાધના ક્રિયાનું એકલું કાર્ય ન માનતાં ચોક્કસ એવું કર્મજ માને, અને તેથીજ ક્ષયની વખતે પૂર્વ તિથિમાં અને વૃદ્ધિની વખતે માત્ર ઉત્તર તિથિમાંજ પર્વતિથિ-પણું રહે એ સિધ્ધિ વાત છે.

એ વર્ગ તરફથી સ્પષ્ટીકરણમાં અવળી રીતે રજૂ થયેલ

પાઠ ૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪ અ

“તિહિવાપુન્વતિહી અહિઆઉત્તરાયગહિઅન્વા ।
હીંણપિ પક્ષિયં પુણ ન પમાણં પુણિમાદિવસે ॥૪॥”

“તિહિવાપ તિથિપાતે-તિથિક્ષયે પૂર્વેષ તિથિ-
ગ્રાહ્યા, અધિકાયાં ચ-વૃદ્ધૌ ચૌત્તરૈવ ગ્રાહ્યા, ઉપા-
દેયેત્યર્થઃ, યદુક્તં-

“ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા, વૃદ્ધો ગ્રાહ્યા તથોત્તરા ।
શ્રીમદ્ગીરસ્ય નિર્વાણં, ક્ષેયં લોકાનુસારતઃ ॥૧॥”

एतच्चावयोरपि सम्मतमेव ॥ [अथैवमङ्गी-
कृत्यापि कश्चिद् भ्रान्त्या स्वमतिमान्धाचाष्टम्या-
दितिथिक्षये सप्तम्यादिरूपा प्राचीना तिथिः चतु-
र्दशीक्षये चोत्तरा पञ्चदशी ग्राह्येत्येवंरूपमर्धजरती-
यन्यायमनुसरति तमेवाधिकृत्योत्तरार्द्धमाह-‘हीन-
मपि’] (क्षीणमपि पाक्षिकं-चतुर्दशीलक्षणं पूर्णि-
मायां प्रमाणं न कार्यं, तत्र तद्भोगगन्धस्याप्यसंभ-
वात्,) [किन्तु त्रयोदश्यामेवेत्यर्थः, दृष्टान्तनिबद्धा
युक्तयश्चात्र पुरो वक्ष्यन्ते इति । नन्वौदयिकतिथि-
स्वीकारान्यतिथितिरस्कारप्रवणयोरावयोः कथं त्र-
योदश्या अपि चतुर्दशीत्वेन स्वीकारो युक्त इति
चेत्, सत्यं, तत्र त्रयोदशीति-व्यपदेशस्याप्यसंभ-
वात्, किन्तु प्रायश्चित्तादिविधौ चतुर्दश्येवेति व्य-
पदिश्यमानत्वात्, यदुक्तं-

“संवच्छरचउमासे पक्खे अट्ठाहियासु य तिहीसु ।
ताओ पमाणं भणिआ जाओ सुरो उदयमेइ ॥१॥
अह जइ कहवि न लभंति ताओ सरुग्गमेण जुत्ताओ ।
ता अवरविद्ध अवरावि हुज्ज नहु पुव्व तन्विद्धा ॥२॥”

“न च पाक चतुर्दश्येवेत्युक्तम्, अत्र तु
‘अवरावी’त्यनेन अपि शब्दादन्यसंज्ञाऽपि गृह्यते,
तत्कथं न विरोध इति वाच्यं, प्रायश्चित्तादिविधा-
वित्युक्तत्वात्, गौणमुख्यमेवात् मुख्यतया चतुर्दश्या
[एव] व्यपदेशो युक्त इत्यभिप्रायेणोक्तत्वाद्वा”

પાઠનો શુદ્ધ અર્થ વ

(પાઠ ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪.)

તિથિના ક્ષયની વખતે પૂર્વની તિથિ અને
(તિથિની) અધિકતાની વખતે ઉત્તર તિથિ ગ્રહણ
કરવી. ક્ષીણ એવી પક્ષી (ચૈદશ) પૂનમને દિ-
વસે પ્રમાણ ન કરવી.

તિથિનો પાત એટલે તિથિનો ક્ષય હોય
ત્યારે પૂર્વની જ તિથિ ગ્રહણ કરવી. અને અધિ-
કતામાં એટલે વૃદ્ધિમાં ઉત્તર જ ગ્રહણ કરવી. આ-
શયપણે લેવી. એમ અર્થ છે જે માટે કહ્યું છે
કે-“(પર્વતિથિ)નો ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વની તિથિ

(પર્વતિથિપણે) ગ્રહણ કરવી. અને પર્વતિથિની
વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તે ઉત્તર તિથિને જ (પર્વતિથિ-
પણે) ગ્રહણ કરવી; અને શ્રી વીરભગવાનનું નિ-
ર્વાણ તે લોકને અનુસારે બાણુ (૧)”

આ તે આપણે બન્નેને સમ્મત જ છે.

[હવે આ પ્રમાણે અંગીકાર કરીને પણ કે-
ઈક ભ્રમથી કે પોતાની બુદ્ધિમંદતાથી અષ્ટમી
આદિ (પર્વ)તિથિના ક્ષયે તે સાતમ વિગેરે પહે-
લાની તિથિઓને (આઠમ વિગેરે પર્વતિથિપણે લે)
અને ચૈદશના ક્ષયની વખતે ઉત્તર એવી પૂનમ
ગ્રહણ કરે એમ અર્ધજરતીય ન્યાયને અનુસારે છે,
તેવાને આશ્રીને ઉત્તરાર્ધ કહે છે-ક્ષીણ એવી પણ.]

ક્ષીણ એવી પક્ષી (ચૈદશ)ને પૂનમે પ્રમાણ
ન કરવી ત્યાં (પૂનમ દિવસે) તે (ચૈદશ)ના ભો-
ગની ગંધનો પણ અસંભવ હોવાથી પરંતુ તેરશને
દિવસે જ (કરવી) એ પ્રમાણે અર્થ છે. દૃષ્ટાન્ત
સાથે યુક્તિઓ હવે આગળ કહેવાશે.

ઉદયવાળી તિથિનો સ્વીકાર અને અન્ય તિ-
થિનો તિરસ્કાર માનવામાં તત્પર આપણે બન્નેને
તેરશનો ચૈદશપણે સ્વીકાર કેવી રીતે યુક્ત છે ?

(આ પ્રમાણે કોઈ શંકા કરે તો તેના સમા-
ધાન માટે કહે છે કે) (આ પ્રમાણે કહે છે તે)
સાચું છે, ત્યાં (ટીપ્પણીની તેરશે) તેરશ એવા
વ્યપદેશનો પણ અસંભવ હોવાથી, (અને) પ્રાય-
શ્ચિત્ત આદિ વિધિમાં ‘ચૈદશ’ એ પ્રમાણે વ્યપ-
દેશ કરાતો હોવાથી જે માટે કહ્યું છે કે સંવત્સરી,
ચામાસી પક્ષી અને અર્દ્ધાઈ વિગેરે તિથિઓમાં
તે તિથિઓ પ્રમાણ ગણવી કે જે તિથિઓને સૂ-
ર્યોદય સ્પર્શે છે.]

જો કદાપિ સૂર્યોદયથી યુક્ત તે તિથિઓ ન
મહે તો ક્ષીણ (ચતુર્દશી આદિ) પર્વતિથિ જ
વિધાયેલી પણ ચૈદશ વિગેરે પણ પર્વતિથિ લેવી.
પર્વતિથિથી વિધાયેલી પૂર્વા એટલે પહેલાંની અપર્વ-
તિથિ કહેવાય જ નહિ.

પહેલાં ચૈદશ જ કહેવાય એમ કહ્યું, અને

હવે અહિં પણ શબ્દવડે અન્ય સંજ્ઞા પણ ગ્રહણ કરાય એમ કહેશે. તો કેમ વિરોધ નહિ આવે? (કારણ કે આગળ પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વની અપર્વતિથિના વ્યપદેશને ઉડાડી કેવળ પર્વતિથિપણેજ વ્યપદેશ કરવો તેમ જણાવ્યું અને અહિં ‘અપિ’ શબ્દથી અન્ય વ્યપદેશ પણ થાય તેનો શું વાંધો નહિ આવે? તો શાસ્ત્રકાર કહે છે કે-એમ નહિ.)

પ્રાચિન્નિતાદિ વિધિમાં ચતુષ્પર્વીમાં નિશ્ચયે (ચતુર્દશીની જ સંજ્ઞા થાય તેમજ ગૌણ મુખ્ય ભેદથી મુખ્યપણાએ ચતુર્દશીનો જ વ્યપદેશ યોગ્ય છે, એ પ્રમાણે અભિપ્રાય જણાવેલો હોવાથી.

આ પાઠોમાં વચમાં વચમાં પ્રસ્તુત ચર્ચામાં ઉપયોગી છતાં પણ [કૌંસમાં લખેલા પાઠો, એ વર્ગે જાણી જોઈને છોડી દીધા છે.

પાઠ ૧૦ થી ૧૪ નું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ જ-ક

આ આખા પાઠને સળંગ રીતે વાંચનાર મનુષ્ય એમ કબુલ કર્યા સિવાય રહી શકેજ નહિ કે-પર્વતિથિની હાનિ કે વૃદ્ધિ ટીપ્પણમાં હોય ત્યારે તેનાથી પૂર્વ અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવીજ જોઈએ.

આ આખો પાઠ ઉદયવાળી તેરશને પણ તેરશ કહેવાની મનાઈ સિદ્ધ કરનારો છે. અને ઉદય વગરની ચૌદશને ટીપ્પણની તેરશ છતાં પણ તે આખો દિવસ ચૌદશજ છે એમ કહેવાનું સાબીત કરનારો છે. અને એ રીતે જ્યારે પર્વતિથિના ક્ષયની અનિષ્ટતા ટાળવા માટે અને પર્વતિથિના પરિસંખ્યાનના રક્ષણ માટે ઉદયવાલી પણ પૂર્વની અપર્વતિથિને એ અપર્વતિથિરૂપે કહેવાનું નિષેધ છે, તો પછી પર્વતિથિની ટીપ્પણમાં વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પણ પર્વતિથિની પરિસંખ્યાનનું રક્ષણ કરવાની જરૂરજ હોવાથી પહેલી તિથિમાંથી પર્વતિથિપણું કાઢી નાખવુંજ પડે.

એ વર્ગ તરફથી આ ખંડિત કરીને આપવામાં આવેલા પાઠ ઉપરથી સ્પષ્ટપણે સમજી માણસ સમજી શકે કે-તે વર્ગની દાનત આવી રીતે પાઠ

રજી કરીને સાચી વાત જૂઠાવની અને ટુકડા ટુકડા રજી કરવા વડે જામ ઉત્પન્ન કરવો એ તેમનો આશય દેખીતો જણાય છે.

આ આખો પાઠ સમજનાર મનુષ્ય રહેજે સમજી શકે કે આ પાઠ શ્રી દેવસૂર સંઘની જે સામાચારી પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાનું પ્રતિપાદન કરે છે તે સત્યજ છે, તેમ જણાવે છે. ૧૯૯૧થી નવો નીકળેલો એ વર્ગ જેવી રીતે શ્રી દેવસૂરસંઘની સામાચારીને ઉઠાવનારો બન્યો છે, તેવી રીતે આ પાઠો રજી કરવામાં પણ આ ગ્રંથના વચલા વચલા ભાગને જાણી જોઈને છોડી દઈ ગ્રંથકારના આશયને ઢોપવા પ્રયત્ન કરનાર બન્યો છે. આથી ‘તત્ત્વ તરંગિણી’ ગાથા ૪ અને તેની ટીકાના સળંગ ભાગને વાંચનારો મનુષ્ય કોઈ દિવસ પણ આ નવા વર્ગની અસત્યતાને જાણ્યા માન્યા અને કહ્યા સિવાય રહી શકેજ નહિ.

વળી પાઠ ૧૩ ના અથ યદિ કથમપિ અંગે લખવાનું કે-આખી તત્ત્વતરંગિણીને જોનારો મનુષ્ય જોઈ શકે છે કે-ગ્રંથકારે પોતાની ગાથાનું વિવરણ કરતાં ‘સ્પષ્ટ હોય’ તો તે ગાથાને ‘સ્પષ્ટ’ તરીકે જણાવી છે. પરંતુ સાક્ષીના કોઈપણ ગદ્ય કે પદ્ય પાઠને સ્પષ્ટ તરીકે જણાવેલોજ નથી. તે સાક્ષીરૂપ ગદ્ય પદ્ય પાઠોની ટીકા પણ પોતે કરેલી હોતીજ નથી. એટલે તે વર્ગે તેરમા નંબરમાં આપેલું કથન એ ગ્રંથકારનું નહિ પરંતુ કોઈકે ટીપ્પણમાં લખેલું છતાં કોઈકે પ્રતમાં પેસી ગયેલું છે.

એથી એ પાઠ ઉપેક્ષણીય છે. ને તે ગ્રંથની બહાર હોવાથી ગ્રંથના નામે લઈ શકાય નહિ. જેથી મુદ્રિત પ્રતમાં તે ટીપ્પણી નથી.

વળી તે ટીપ્પણીકારે અન્વય અને વ્યતિરેક તરીકે બ્યાખ્યા કરવાનું જણાવ્યું છે. પરંતુ અન્વય-વ્યતિરેક બંને ઠેકાણે ‘અપિ’ શબ્દ જણાવ્યા છે; તેથી અન્વય કે વ્યતિરેક એકેય વ્યવસ્થિત થતો નથી.

વળી ઐથકારે જે જે બાબતમાં સાક્ષી આપવા માગી છે તે બંને બાબતો ટીપ્પણમાં અસ્ત-વ્યસ્ત થઈ ગઈ છે. તેમજ એ ગાથા પર વિરો-ધનું ઉત્પાદન ઐથકારે જીકું કર્યું છે, ને તેનું સમા-ધાન આપ્યું છે. તેથી જો તે ટીપ્પણી ઐથકારની પોતાની હોત તો તેમ બનત નહિ. વળી વિરો-ધનું ઉદ્ભાવન સાક્ષીની સંપૂર્ણતા પછી કર્યું છે, એટલે આ કથન જો ઐથકારનું હોત તો તે ‘અપિ’ વિગેરે શબ્દની સાથેજ વિરોધનું ઉદ્ભાવન કરત.

એટલું છતાં પણ તે ટીપ્પણીનું વક્તવ્ય પણ શાસ્ત્રકારોએ વિરોધનો પરિહાર કરતાં જડમૂળથી ઉગેડી નાંખેલું છે. અને સ્પષ્ટ કહેલું છે કે-ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં ચૌદશજ કહેવી અને જગતમાં વ્યપદેશ મુખ્યપણાની અપેક્ષાએ થાય છે, માટે તે દિવસે ચૌદશનોજ વ્યપદેશ કરવો યોગ્ય છે, એમ ત્યાં સ્પષ્ટ કહેલું છે. એટલે કહેલું જોઈએ કે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં તેરશ કહેવાનો શાસ્ત્રકાર સર્વથા નિષે-ધજ કરે, પરંતુ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિ સિવાય પણ સંઘ આખામાં ચૌદશજ કહેવાય એમ નિશ્ચય પૂર્વક જણાવે છે એટલે આ નવો વર્ગ જો તેરશ માનીને ચૌદશની આરાધના કરાવવા માગે છે અર્થાત્ આખો દિવસ ચૌદશ માનવા તૈયાર નથી, તેવા મન્તવ્યનો તો આ પાઠ જડમૂળથી નાશજ કરે છે. ઉલટો એ પાઠ તો શ્રી દેવસૂર સંઘની જે સામાચારી છે, કે ‘ટીપ્પણમાં પર્વ કે પર્વાનન્તર પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેનાથી પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવી’ સં-પૂર્ણપણે સત્ય ઠરાવવા શાસ્ત્રાનુસારિણી ઠરાવે છે.

પાઠ-૧૦ અરતર ગચ્છવાળાઓ ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે પાક્ષિક કરે છે, તેને લઈને કહેવામાં આવ્યો છે. ત્યાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે-પર્વતિથિ ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વની અપર્વતિથિ ખસેડીને તેને પર્વતિથિપણે કરવી. અધિક હોય ત્યારે ઉત્તરાને પર્વતિથિ તરીકે રાખવી. ને આમ થતું હોવાથી

ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે ચૌદશની આરાધના કે માન્યતા પ્રમાણિક નથી, તેને અંગે આ પાઠ ને ચર્ચા છે.

પાઠ-૧૧ પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વતિથિને પર્વતિ-થિપણે ગ્રહણ કરવી વિગેરેમાં અહિં ‘ગ્રાહ્યા’ એવા સાધારણ શબ્દનો અર્થ ‘ઉપાદેયા’ એમ શાસ્ત્ર-કારે કર્યો, ને તે પછી ક્ષત્યર્થઃ કહીને ગ્રાહ્યા શબ્દનો અર્થ ‘પર્વતિથિ આદરપૂર્વક લેવી’ એમ જણાવ્યું. આથી અપર્વતિથિને પર્વસંસા આપીને પર્વપણે લેવા માટે ‘ઉપાદેયા’ જેવો આકરો શબ્દ શાસ્ત્ર-કારને લેવો પડ્યો છે. તેમજ ક્ષયે પૂર્વાં પૂર્વાર્ધ અને શ્રીમદ્વીરસ્ય નિર્વાણ ઉત્તરાર્ધને વિચારનાર મનુષ્ય સહેજે સમજી શકે કે—

આ પૂર્વાર્ધ પર્વતિથિની પરિસંખ્યાના નિયમને બળવવા માટેજ છે. કારણ કે ઉત્તરાર્ધમાં ‘મહા-વીર ભગવંતનું નિર્વાણ લોકને અનુસરી જાણવું’ એમ જે કહ્યું છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે—

જો લોકે માનેલા ચંડાંશુચંડુ પંચાગના આ-ધારે પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ થતી હોત તો આ શ્લોકનો ઉત્તરાર્ધ કહેવો પડતજ નહિ. અને જો લોક પ્રમાણે પર્વ ક્ષય-વૃદ્ધિ માન્ય હોત, તો લોકને અનુસરીને એ પદ પણ પ્રથમ પૂર્વાર્ધમાં લખત. પણ તેમ નહિ હોવાથી પૂર્વાર્ધ જૈનસંસ્કાર મુજબ પર્વતિથિની વ્યવસ્થા માટે છે; ને ઉત્તરાર્ધમાં લોક પ્રમાણે કરવું તેમ જણાવ્યું છે.

પાઠ ૧૧ પછી [અથૈવમક્ષીકૃતમપિ ઉદ્દમેહ] ત્યાં સુધીના કૈંસનો ભાગ પ્રસ્તુત ચર્ચામાં ઉપ-યોગી છતાં જાણીપુણને ઉડાડી દેવામાં આવ્યો છે, કારણ કે તેમાં એ વર્ગને ત્રયોદશીવ્યપદેશસ્યા-પ્યસંભવાત્ ‘ચતુર્દશ્યેવેતિ વ્યપદિશ્યમાનત્વાત્’ વિગેરે શબ્દો પોતાનેજ ઘાતક છે. આ શબ્દો સ્પષ્ટ સિદ્ધ કરે છે કે-પર્વતિથિ ચૌદશના ક્ષયે ટીપ્પણની તેરશે તેરશનો વ્યપદેશ પણ સંભવતો નથી, તેમ જ ટીપ્પણની તેરશ ચૌદશપણેજ વ્યપદેશ પામે છે. આથી ૧૪ના ક્ષયે ૧૩-૧૪ માનનાર અને ૧૩ માની ચૌદશ આદરનાર તેઓએ ચર્ચામાં ‘તત્ત્વ-

તરંગિણી' માનેલ હોવા છતાં તત્ત્વતરંગિણીના પાઠ બધાં પોતાને બાધક લાગ્યો ત્યાં તેઓ ઓળખવા અચકાયા નથી.

આ પછી પાઠ ૧૨-૧૩ કે જે તેમણે પોતાના પુરાવામાં રજૂ કર્યા છે, તે પણ તેમને બાધક છે. કારણ કે તે પાઠો સ્પષ્ટ જણાવે છે કે—

પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વની અપર્વતિથિને ખસેડીને તે દિવસે પર્વતિથિપણે વ્યપદેશ કરવો. વળી પાઠ ૧૪માં દુઃખદાયક વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે—તમામ પ્રતોમાં 'ચતુર્દશ્યા પવ વ્યપદેશો યુક્તઃ' આમ સાફ પાઠ હોવા છતાં ચતુર્દશ્યા વ્યપદેશો યુક્તઃ એમ લખીને શાસ્ત્રપાઠોમાં પવ શબ્દ ઉડાવી દીધો છે.

પોતાની માન્યતા માટે આવો અણુધટો પ્રયત્ન કરવો બ્યાજખી નથી. 'પવકાર' રાખવાથી તો સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે—ચતુર્દશીના ક્ષયે ટીપ્પણની તેરશે ચૌદશનોજ વ્યપદેશ કરવો ને તેમ સિદ્ધ થતાં આખી તેમની માન્યતા તેજ પાઠથી પડી ભાંગે છે.

૧૫-૧૬-૧૭-૧૮ પાઠ અ

વૃદ્ધો કાર્યા તથોત્તરા અગર વૃદ્ધો ગ્રાહ્યા તથોત્તરા અથ ચ વૃદ્ધો યા તિથિરાધ્યા તમાહ—
“સંપૂર્ણતિ અકાઉં વૃદ્ધિદા ધિપ્પઃ ન પુવ્વતિહી ।
જં જા જંમિ હુ દિવસે સમપ્પઈ સા પમાળંતિ ॥૧૭॥

પ્રકરણાત્ તિથેર્વૃદ્ધો સત્યામપિ, ચોડપ્યથે જ્ઞેયઃ, અથ સંપૂર્ણ તિથિરિતિ આન્યા કૃત્વા ડડરાધ્યત્વેન પૂર્વા તિથિર્ન ગૃહ્યતે, કિન્તૂત્તરૈવ, યતઃ કિમિદં તિથેર્વૃદ્ધત્વં નામ ?,

પ્રાપ્તદ્વિગુણસ્વરૂપત્વં વા પ્રાપ્તાધિકસૂર્યોદયત્વં વા પ્રાપ્તસૂર્યોદયદ્વયત્વં વા દ્વિતીયસૂર્યોદયમવાપ્ય સમાપ્તત્વં વા ? આયોડસંભવી, પકાદિન્યૂનાધિકર્વિશત્યુત્તરશતસાધ્યારિકામાનપ્રસંગાત્, શેષેષુ ત્રિષ્વપિ વિકલ્પેષુ શેષતિથ્યપેક્ષયૈકસ્યામેવ તિથૌ પકાદિઘટિકાભિરાધિક્યમસૂચિ, તથા ચ યં સૂર્યોદયમવાપ્ય સમાપ્યતે યા તિથિઃ સ પવ સૂર્યોદયસ્તસ્યાસ્તિથેઃ પ્રમાણં, શેષતિથીનામિવ, પ્રયોગસ્તુ—

પ્રાપ્તસૂર્યોદયદ્વયલક્ષણાયાસ્તિથેઃ સમાપ્તિસૂચક ઉદયઃ પ્રમાણં, વિવક્ષિતવસ્તુ સમાપ્તિસૂચકત્વાત્, યથા શેષતિથીનામુદયઃ, વ્યતિરેકે ગગનકુસુમમ્, અથ તિથીનાં વૃદ્ધૌ જ્ઞાનોં ચ કા તિથિઃ સ્વીકાર્યેત્યત્રોભયોઃ સાધારણં લક્ષણમુત્તરાદ્દેનાહ—‘જં જા જંમિ’ત્તિ યદ્-યસ્માદ્ યા-તિથિર્યસ્મિન્-આદિ-ત્યાદિવારલક્ષણદિવસે સમાપ્યતે સ પવ દિવસો-વારલક્ષણઃ પ્રમાણમિતિ-તત્તિથિત્વેનૈવ સ્વીકાર્યઃ, અત્ર હુ પવકારાર્થે જ્ઞાતવ્ય इत्यर्थः અત પવ ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિગ્રાહ્યા’ તસ્મિન્નેવ દિવસે [દ્વયોરપિ સમાપ્તત્વેન તસ્યા અપિ સમાપ્તત્વાત્, પતત્સંવાદકં ચ ‘તિદિવાપ પુવ્વતિહી’ત્તિ ગાથા વ્યાખ્યાવસરે પ્રપંચિતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥ ”]

૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮ પાઠનો શુદ્ધ અર્થ વ.

(પર્વતિથિની) વૃદ્ધિ વખતે ખીજ તિથિ (પર્વતિથિપણે) કરવી. એટલે ગ્રહણ કરવી. (ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની) વૃદ્ધિ હોય ત્યારે જે તિથિ આરાધન લાયક (બને) તેને કહે છે.

સંપૂર્ણ છે એ હેતુથી વૃદ્ધિમાં પહેલી તિથિ ગ્રહણ ન કરવી. જે માટે જે તિથિ જે દિવસે સમાપ્ત થાય તે (તમારા હિસાબે) પ્રમાણ કરવી (૧૭)

પ્રકરણથી તિથિની વૃદ્ધિ છતાં પણ આજ સંપૂર્ણ તિથિ છે એવી ખાન્તિવડે કરીને આરાધ્યપણે પહેલાની તિથિ ન લેવી. પરંતુ ખીજ લેવી. જે માટે તિથિનું વધણું એ શું?

શું બેવડી તિથિ થાય છે તે? સૂર્યોદયની અધિકતા થાય છે તે? બે સૂર્યોદયયુક્તપણું થાય છે તે? કે ખીજ સૂર્યોદયને પામીનેજ સમાપ્તપણું થાય છે તેજ?

આ ચાર વિકલ્પોમાંથી કયા પ્રકારે તિથિનું વૃદ્ધિપણું માનો છો?

(એમ ખરતરગચ્છવાળાને પૂછે છે)

આથ વિકલ્પ સંભવતો નથી કંઈક ન્યૂન ૧૨૦ ઘડી જેટલી તિથિનો પ્રસંગ હોવાથી (તે બને નહિ) માટે પહેલો વિકલ્પ અસંભવિત છે. બાકીના ત્રણ વિકલ્પોમાંથી બાકીની તિથિની અપે-

ક્ષાએ એકંજ તિથિમાં એક આદિ ઘડીથી અધિકતા જણાય. એટલે જે સૂર્યોદયને પામીને તિથિ સમાપ્ત થાય તેજ સૂર્યોદય તે તિથિના (વ્યવહારમાં) પ્રમાણ ગણાય.

જેમ બાકીની તિથિઓ (જે સૂર્યોદયને પામીને સમાપ્ત થાય છે તે સૂર્યોદય તે તિથિને (ચોવીસે કલાક) જણાવનાર હોય છે).

અનુમાન પ્રમાણનો પ્રયોગ એવી રીતે છે કે -જે સૂર્યોદયને પામેલી તિથિની સમાપ્તિ જણાવનાર એવો સૂર્યનો ઉદય તે પ્રમાણ ગણાય. ઈષ્ટ વસ્તુની સમાપ્તિ સૂચવનાર છે, માટે જેમ બાકીની તિથિઓનો ઉદય. (સમાપ્તિને સૂચક હોય તેજ પ્રમાણ ગણાય છે) ઉલટા રૂપે આકાશનું પુષ્પ તે સમાપ્તિસૂચક શુન્ય છે. તેથી પ્રમાણ પણ નથી.

હવે તિથિની વૃદ્ધિ અને હાનિ હોય ત્યારે કઈ તિથિ લેવી? એ વાતમાં બંને વસ્તુનું સાધારણ લક્ષણ ઉત્તરાર્ધથી કહે છે. જે માટે જે તિથિ સૂર્યોદયના લક્ષણે જે દિવસે સમાપ્ત થાય તે દિવસ તે તિથિયણેજ માનવો.

આટલાજ માટે ક્ષયે પૂર્વા તિથિ: કાર્યાં પ્રધોષ ચાહે છે. તેજ દિવસે બંને પણ તિથિઓનું સમાપ્તિપણું હોવાથી તે ઉત્તર તિથિનું પણ સમાપ્તપણું છે. આજ વાતને મળતી હકીકત તિદિવાપ પુવ્વતિદિ એ ગાથાની વ્યાખ્યા વખતે જણાવેલી છે.

૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮ એ વર્ગના પાઠના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ ક.

શ્રી જૈન શાસનનું ગણિત અને પ્રાચીન જ્યોતિષ ગણિત પ્રમાણે તિથિનું માન એક સરખી રીતે કંઈ અધિક પદ ઘડીનુંજ માનતા હતા. અને તેથી કોઈ વખત પણ તિથિની વૃદ્ધિ આવતીજ ન હતી.

એજ કારણથી જેમ પર્વતિથિની હાનિની વખતે પહેલાની તિથિને ક્ષીણ એવી પર્વતિથિની સંજ્ઞા આપવી જોઈએ અને પર્વતિથિની સંજ્ઞા આપીને તે પ્રમાણે આરાધવી જોઈએ.

એ વિષયમાં જેમ શ્રીઆચારદશાચૂર્ણિ અને

આચારપ્રકટપચૂર્ણિના પાઠથી યુગના અંતમાં બીજા આષાઠની પૂનમનો ક્ષય હોવા છતાં તે દિવસને ચોમાસી પૂનમ તરીકે જણાવેલો છે. એમ જણાવીને પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પૂર્વની અપર્વતિથિની સંજ્ઞા ન રખાય પણ પર્વતિથિની સંજ્ઞા રાખીને જ આરાધાય. એ વસ્તુ જેમ પંચાંગી પ્રમાણથી સાબીત કરવામાં આવી છે તેવી રીતે તિથિવૃદ્ધિ જૈન ગણિતથી હતી જ નહિ એટલે વૃદ્ધિની ચર્ચામાં પંચાંગીનો પાઠ ન આપી શકાય એ તો સ્વાભાવિક છે. જો કે ક્ષયને અંગે જણાવેલી રીતિને માનનારો મનુષ્ય તો જરૂર માની શકે કે-ક્ષયવૃદ્ધિના પ્રસંગ સિવાય ઉદયની તિથિ મનાય, પરંતુ ક્ષયવૃદ્ધિના પ્રસંગમાં ઉદયની તિથિ માનવાની વાત અપોદિત (બાધિત)જ થાય છે. છતાં કઈ સદ્દેઓથી લૌકિક પંચાંગને સંસ્કાર-પૂર્વક લેવાનું રાખેલું હોવાથી અને તેમાં અપર્વ કે પર્વતિથિની વૃદ્ધિ આવતી હોવાથી વૃદ્ધિની વખતે કઈ તિથિ લેવી? એ ચર્ચા શાસ્ત્રપાઠના ઐક્યર્થને નહિ સમજનારા માટે જરૂર રહે.

એક વાત જરૂર ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે-શ્રી તપાગચ્છવાળાઓ ફરજિયાત પર્વતિથિએ કરાતી પૌષધાદિની આરાધનાને પરિગણિત માનતા નથી.

પરંતુ તે આરાધનાની સર્વકાળ કર્તવ્યતા માને છે. એટલે તેઓને પર્વતિથિની વૃદ્ધિ થતાં આરાધનાની વૃદ્ધિ થાય એ અનિષ્ટ નથી. કેમકે તેઓ સર્વેસુ કાલપવેન્સુ વિગેરે શ્રી આવશ્યકચૂર્ણિ વિગેરેના વાક્યોને અનુસરીને સર્વ અહોરાત્ર અગર સર્વ તિથિઓ પૌષધઆદિ આરાધનાને માટે લાયક જ છે. એ માને છે. પરંતુ અષ્ટમી-ચતુર્દશી પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્થ્યા એ ચાર પર્વતિથિઓને ફરજિયાત પર્વતિથિ તરીકે ગણે છે. અર્થાત્ વ્રતધારી શ્રાવકે આ અષ્ટમી આદિ ચાર દિવસોએ જરૂર જ પૌષધ કરવો જોઈએ. અને જો તે અષ્ટમી આદિના પૌષધ ન થયો હોય તો વ્રતધારીને અતિચાર (દ્વિષણો) લાગે છે એમ

માને છે. અને તેથી જ આ અષ્ટમી વિગેરે પર્વ-તિથિઓ ફરજિયાત પર્વતિથિઓ છે.

આજ કારણથી અષ્ટમી આદિ ચાર તિથિ-ઓની હાનિ કે વૃદ્ધિ શાસનને પાલવે નહિ તે સ્વાભાવિક છે.

આ કારણથી પર્વતિથિની હાનિને વખતે જેમ પૂર્વની અપર્વતિથિની સંજ્ઞા ખસેડવાપૂર્વક પર્વતિથિની સંજ્ઞા કાયમ કરી, તેવી રીતે વૃદ્ધિની વખતે પણ પરિગણિતપણાના અચાવને માટે એક જ ફરજિયાત તિથિ રાખવી પડે.

ટીપ્પણમાં આવેલી પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે શ્રી તપાગચ્છવાળાઓ જ્યારે બીજા દિવસની તિથિનેજ પર્વતિથિ તરીકે કહીને આરાધવાનું જણાવે છે, ત્યારે ખરતરગચ્છવાળાઓ તેવા વખતે પહેલા દિવસની તિથિ સંપૂર્ણ છે, એમ કહીને તેને આરાધવાનું જણાવે છે.

આવી રીતે વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં શ્રી ‘તત્પ-તરંગિણી’માં અને શ્રી ‘પ્રવચનપરીક્ષા’માં દિન અગર માસની વૃદ્ધિને અંગે સંપૂર્ણપણાને લીધે કે ભોગની અધિકતાને લીધે જે ફૂલો કે સાધનો ખરતરગચ્છવાળાઓને અંગે લેવા દેવામાં આવ્યા છે, તે માત્ર ખરતરગચ્છવાળાના પ્રતિબંધી તરીકે છે એટલું જ નહિ પરંતુ શાસ્ત્રકાર અને શ્રી તપાગચ્છવાળાઓએ તો તિથિની સંજ્ઞા રાખવામાં ત્રણ વસ્તુ માન્ય રાખી છે.

(૧) પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન હોય ત્યારે ઉદયને ફરસનારી તિથિ પ્રમાણ ગણવી એટલે ચોવીસે કલાક તે તિથિ લેવી.

(૨) પર્વતિથિનો જ્યારે પણ ક્ષય આવે ત્યારે તે પર્વતિથિ ઉદયવાળી ન હોય અને તેથી તે વખતે તેનાથી પહેલાંની અપર્વતિથિનું નામ પણ ન લેવું. પરંતુ ચોવીસે કલાક એટલે આખા અહોરાત્રમાં ક્ષીણ એવી પર્વતિથિની સંજ્ઞા રાખવી.

(૩) ટીપ્પણમાં જ્યારે પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજા દિવસના ઉદયને જ પ્રમાણ ગ-

ણીને તે બીજા દિવસની તિથિને જ ઔદયિકી ગણવી અને તે પર્વતિથિની સંજ્ઞા તે બીજા દિવસને જ આપવી.

(પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે જેમ ઉદયવાળી અપર્વતિથિ છતાં તેની સંજ્ઞા ફરે છે, તેમ અધિક ઉદયને વખતે પહેલા ઉદયને અપ્રમાણ ગણવાથી તે ઉદયની-અપેક્ષાએ તે અહોરાત્રને તે તે પર્વતિથિની સંજ્ઞા મળી શકતી નથી.)

નવો વર્ગ અધિક માસની સાથે અધિક તિથિને સર્વથા સરખાવટમાં લેવા માંગે છે, પરંતુ તેણે વિચારવું જોઈએ કે-માસની વૃદ્ધિ સંક્રાન્તિના ઉદયના અભાવને અંગે છે, જ્યારે તિથિની વૃદ્ધિ ઉદયની અધિકતાને લીધે છે.

વળી માસની વૃદ્ધિ જૈન અને જૈનેતર પ્રાચીન અને અર્વાચીન એવા સર્વ ગણિતોથી મનાયેલી છે, જ્યારે પર્વતિથિની વૃદ્ધિ, એ માત્ર અર્વાચીનજ છે.

ઉપર જણાવેલા વસ્તુતત્ત્વને નહિ સમજતાં જેઓ શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છમાં હોઈને પોતાની કદપનાથી તેની સામાચારીનો લોપ કરે છે. અને પ્રતિબંધી વસ્તુતત્ત્વને ન સમજતાં શબ્દ માત્રને આગળ કરે છે, તેઓએ નીચેના મુદ્દા જરૂર વિચારવા જોઈએ.

૧. સમાપ્તિવાળોજ સૂર્યોદય પ્રમાણ કરવામાં પર્વથી અનન્તર અપર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે પર્વતિથિની સમાપ્તિવાળો સૂર્યોદય નથી, એટલે શું તે પર્વનો સૂર્યોદય અપ્રમાણ ગણે ? અર્થાત્ તે દિવસે પર્વતિથિ ન માને ?

૨. નવમી આદિના ક્ષયની વખતે નવમી આદિની સમાપ્તિ અને ભોગની અધિકતા આઠમના સૂર્યોદયવાળા દિવસે હોય છે તો શું આઠમ નહિ માનતાં નોમ માનશે ?

૩. ચૌમાસી ચૌદશ કે ભાદરવા સુદિ ચોથ જેવી અવધિવાળી તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનાથી પહેલા એટલે તેરશ અને ત્રીજા દિવસે

તેરશ અને ત્રીજી સમાપ્તિયુક્ત ઉદયવાળી છે એટલે તે તે દિવસે તેરશ અને ત્રીજ માનીને ચૌમાસી અને સંવચ્છરી કરવા પડશે ? અને તેમ કરતાં ૫૦, ૭૦, અને ૧૨૦ દિવસની શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલી મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરનાર થવું પડશે ? અને તે પ્રમાણ થશે ?

જૈન શાસ્ત્ર કે પ્રાચીન ગણિતની અપેક્ષાએ તિથિની વૃદ્ધિ થતી ન હતી, અને લૌકિક પંચાંગ આચાર્યોએ આધાર તરીકે લીધાં તેમાં તિથિની વૃદ્ધિ આવવા લાગી. એટલેજ મૂળ શાસ્ત્રોની અપેક્ષાએ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે બીજી તિથિનેજ પર્વતિથિ તરીકે કહેવી અને માનવી એનો ખુલાસો નથી. જો એમજ છે તો આચાર્યોએ તે બીજી તિથિને કયા મુદ્દાથી કબુલ કરી ? એવી શંકાના સમાધાનમાં એમ કહી શકાય કે મૂળ શાસ્ત્રોમાં પર્વતિથિની વૃદ્ધિજ ન માનેલી હોવાથી તેનું સાક્ષાત્ વિધાન ન હોય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ સાપકથી તે વાત સિદ્ધ થઈ શકે છે. તે સાપકો નીચે મુજબ:—

૧ મૂળ શાસ્ત્રો પ્રમાણે યુગના અન્તે અષાઠની વૃદ્ધિ આવતી હતી અને તેમાં બીજા અષાઠના છેલ્લા દિવસનેજ ચૌમાસી કહેતા હતા. (પહેલાં અષાઠમાં જો કે શુકલ પૂર્ણિમા ઉદયવાળી આવતી હતી તો પણ તે દિવસને ચૌમાસી પૂનમ કે ચૌમાસી કહેતા ન હતા પરંતુ બીજા અષાઠની પૂનમ કે જે દરેક યુગના અન્તમાં ક્ષીણજ થતી હતી, છતાં પણ તે દિવસનેજ ચૌમાસી પૂનમનેજ ચૌમાસી કહેતા હતા, અર્થાત્ ઉદય ભોગ અને સમાપ્તિવાળી પણ પૂનમ ચૌમાસી તરીકે ન ગણતાં ઉદય વગરની એવી પૂનમને દિવસે ચૌમાસી પૂનમ અને ચૌમાસી કહેતા હતા.)

૨. જૈન અને પ્રાચીન જ્યોતિષના ગણિત પ્રમાણે યુગના મધ્યમાં પોષ માસની અને યુગના અન્તમાં અષાઠ માસનીજ વૃદ્ધિ થતી હતી. છતાં તે પોષ અને અષાઠ માસનાં કલ્યાણકો બીજા

પોષ અને અષાઠમાંજ થતાં હતાં.

૩. જૈન અને પ્રાચીન ગણિત પ્રમાણે તિથિઓનું જે પ્રમાણ છે તે પ્રમાણનો ઘટાડો થવાથીજ ટીપ્પણમાં તિથિની વૃદ્ધિ આવે છે. એટલે એ તિથિનો થયેલો ઘટાડો ન ગણવામાં આવે અને શાસ્ત્રગણિત પ્રમાણે માપ ગણવામાં આવે તો ટીપ્પણમાં તિથિની વૃદ્ધિ થયા છતાં પણ પર્વતિથિપણનો વખત બીજે દિવસે આવે.

(જો કે ટીપ્પણમાં પર્વતિથિના ક્ષયની વખત તેનાથી પહેલાંની તિથિઓનું માન અધિક આવેજ છે, પરંતુ તે દરેક વર્ષે બાર તિથિ ઘટાડવાની અપેક્ષાએ છે. જો તિથિ વધારવી ન હોય અને છ તિથિજ માત્ર ઘટાડવીજ હોય તો કોઈ પણ પ્રકારે તિથિનું માન વધારવાનું હોયજ નહિ. એટલે હાનિ કે વૃદ્ધિ બંનેમાં પૂર્વની તિથિ ઉપરજ બાર રહે એ સ્વાભાવિક છે.)

પાઠ ૨૦ અ

નદિ હીનત્વં નામ તિથેર્નાશઃ

(પ્રવચનપરીક્ષા પૃ. ૪૧૨)

પાઠ ૨૦ નો શુદ્ધ અર્થ ૧

નિશ્ચયે કરીને હીનપણું એટલે તિથિનો નાશ (એવો અર્થ) નથી.

એ વર્ગના પાઠ ૨૦ના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ ૧.

શાસ્ત્રકારે હીનપણું એટલે તિથિનો નાશ નહિ, એમ જે કહે છે તે બરાબર સમજવું બેઈએ. તિથિનો નાશ નહિ, એમ જો એકાંતે માનવામાં આવે તો, જૈન સૂત્રોમાં ઠેર ઠેર અવમરાત્ર જણાવ્યું છે, તેનો નિષેધ કયો ગણાય, ત્યારે શાસ્ત્રકારનાં વચનને કઈ રીતે સંગત કરવું ?

વાસ્તવિક રીતિએ તિથિના વિધમાનપણને અંગે તિથિનો નાશ નથી. પરંતુ સૂર્યોદયને નહિ સ્પર્શવાવાળી જે તિથિ તે દિવસઆદિ વ્યવહારમાં નષ્ટ ગણાય છે. અને તેથીજ જેમ શાસ્ત્રકારો તે તિથિને નષ્ટા પતિતા ક્ષીણ વિગેરે શબ્દથી જણાવે છે, તેવીજ રીતે પંચાંગકારો પણ તે તિથિનો ભોગ

છતાં પણ નક્ષત્રાદિકમાં તેનો આંક ભરતાજ નથી, ને તે કેકાણે મીડાંજ મુકે છે.

આથી ભોગ સમાપ્તિને લઈને તિથિનો નાશ નથી, પરંતુ સૂર્યોદય નહીં સ્પર્શવાથી વ્યપદેશના અભાવ રૂપ તથા પંચાંગમાં ક્ષીણ તરીકે જણાવવામાં આવેલ છે.

એટલે જે ખરતરગચ્છવાળાઓ ભોગને અને સંપૂર્ણતાને આધાર તરીકે લેતા હતા, તેવાઓને ક્ષીણ તિથિનો પણ ભોગ હોય અને સંપૂર્ણતા હોય તેથી તિથિનો નાશ નથી એમ શાસ્ત્રકારે કહી શકાય નહિ.

તેમજ એજ અન્યના એજ અધિકારના એજ પૃષ્ઠમાં જણાવ્યું છે કે—

યદાષ્ટમ્યાદિતિથિઃ પતતિ તદાષ્ટમ્યાદિ-સમ્બન્ધિકૃત્યં સપ્તમ્યામષ્ટમીતિથિયા ક્રિયતે

જ્યારે અષ્ટમીઆદિ તિથિ ક્ષય પામે ત્યારે અષ્ટમીઆદિ સંબંધી કાર્ય ટીપ્પણાની સપ્તમીમાં અષ્ટમી ધારીને—અષ્ટમી છે એ બુદ્ધિથી કરાય છે.

આ વાક્ય જો તેઓએ વિચાર્યું હોત તો પૂરું જોળા કહેવાની વાત છોડી કઈને શ્રી દેવસૂર સંઘ સામાચારી પ્રમાણે અષ્ટમીના ક્ષયે સપ્તમીને દિવસે અષ્ટમીજ છે, એમ પ્રમાણિક રીતે માનવા તૈયાર થાત, અને જો તેમ કરવામાં આવે તો આખા વિવાદનો નિર્ણય શ્રી દેવસૂર પક્ષે આવી જ જાય છે.

વળી ખરતરગચ્છવાળાઓ તિથિના નાશને નામે પૂનમને દિવસે પક્ષી કરવાને માટે (અનુ-ષ્ઠાનનો નાશ ‘તિથિના નાશ’ થઈ જાય છે) એમ માનવા મનાવા લાગ્યા હતા તેને અંગે તિથિનો ક્ષય થયો, એટલે તિથિનો નાશ નથી, એમ શા-સ્ત્રકાર તરફથી જણાવાયું છે, તેનો અર્થ તિથિનો ક્ષય થતો નથી એમ કહેવાયજ નહિ. છતાં જો એમ કહેવાય તો તત્ત્વતરંગિણીનું ‘તિદિષાણ’ વિગેરે પ્રકરણ નિરર્થક થઈ જાય. કારણ કે આખું પ્રકરણ પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પૂર્વઅપર્વતિથિને

પર્વતિથિ તરીકે માનવા માટેનું છે.

પાઠ ૨૦ ચાલુ અ

સૂર્યોદયદ્વયસ્પર્શિની તિથિર્વૃદ્ધા હત્યુચ્યતે, ત-ત્રાચસૂર્યોદયાવચ્છિન્ના તિથિઃ પ્રથમોઽવયવો દ્વિ-તીયોદયાવચ્છિન્ના ચ દ્વિતીયોઽવયવો ભળ્યતે ।

પાઠ ૨૦નો શુદ્ધ અર્થ વ

જે સૂર્યોદયને સ્પર્શવાવાળી તિથિ વધી એમ કહેવાય છે. તેમાં પહેલાં સૂર્યોદયવાળી તિથિ પહેલો અવયવ (કહેવાય) અને બીજા ઉદયવાળી તિથિ બીજો અવયવ કહેવાય છે.

એ વર્ગના પાઠ ૨૦ના અર્થનું શુદ્ધ

સ્પષ્ટીકરણ ક

ટીપ્પણાની પર્વવૃદ્ધિ વખતે ખરતરગચ્છવા-ળાઓ પહેલા દિવસને સંપૂર્ણ તિથિ તરીકે માને છે. તેમજ માસવૃદ્ધિ વખતે પહેલા માસને ‘કાલ-ચુલા તરીકે માનતા નથી, પરંતુ તેને ‘શુદ્ધ માસ માનીને પર્વોરાધન કરે છે. અર્થાત્ બીજી તિથિ અને બીજા માસને તેઓ અસ્થાન તરીકે ગણે છે. માટે અહિં અવયવની ઘટના કરાયેલ છે અને તે માત્ર પ્રતિબંધી તરીકેજ કરાયેલ છે. જો એમ ન હોય પરંતુ વાસ્તવિક અથવા ઘટના હોય તો અન્યકારને અને આ નવીન વર્ગને બંને માસ અને બંને તિથિઓ એક સંરખી રીતિએ આરાધવા લાયક થાય પરંતુ તે અન્યકારને કબુલ નથી.

પાઠ ૨૧ અ

“વૃદ્ધે પદમોઽવયવો નપુંસઓ નિઅયનામકજ્જેસુ ।
જર્ણ તક્કજ્જકરો ઇઅરો સન્વુત્તમે સુમઓ ॥૨૦૮॥

વૃદ્ધ-માસાદૌ વૃદ્ધે સતિ તદીયઃ પ્રથમોઽવયવઃ, સૂર્યોદયદ્વયસ્પર્શિની તિથિર્વૃદ્ધેત્યુચ્યતે, તત્રાચસૂ-ર્યોદયાવચ્છિન્ના તિથિઃ પ્રથમોઽવયવો દ્વિતીયો-દયાવચ્છિન્ના ચ દ્વિતીયોઽવયવો ભળ્યતે, યદા ચૈકસ્યાં સંક્રાન્તૌ માસદ્વયસ્યોદયઃ સ્યાત્તદા માસ-વૃદ્ધિરુચ્યતે, તત્ર પ્રથમમાસોદયાવચ્છિન્નસંક્રાન્તિ-રેષ પ્રથમોઽવયવો ભળ્યતે, પરસ્તુ દ્વિતીય ઇતિ, યં ચ સતિ તિથિમાસયોરાદ્યયોરંશયોઃ પ્રથમ-તિથ્યાદિસંક્રા સ્યાત્, તત્ર પ્રથમા તિથિર્માસો વા

નિજકનામકાર્યેષુ-આષાઢાદિમાસેષુ પ્રતિપદાદિતિ-
થિષુ ચેદં કર્તવ્યયાદિરૂપેણ સ્વસ્વનામાક્રિતકૃત્યેષુ
નપુંસક इव नपुंसको बोध्यः, यथा हि नपुंसकः
स्वापत्योत्पत्तिमधिकृत्यासमर्थस्तथा तत्तन्नामाક્રિત-
કૃત્યેષ્વેવ પ્રથમા તિથિઃ પ્રથમો માસો વા ન સમર્થઃ,
ન પુનઃ સર્વેષ્વપિ કાર્યેષુ, નહિ નપુંસકોપિ સ્વાપત્યં
પ્રત્યહેતુરપિ ભોજનાદિકૃત્યં પ્રત્યપ્યહેતુરેવેતિ, નપું-
સકત્વે હેતુમાહ 'જળણં' ણમિત્યલક્ષ્ણે યદ-યસ્મા-
દિતરો દ્વિતીયોઽશો દ્વિતીયતિથ્યાદિસંજ્ઞિતસ્ત-
ત્કાર્યકરો-વિવક્ષિતકાર્યકરણસમર્થઃ સર્વોત્તમઃ પૂ-
ર્વાવયવાપેક્ષયા પ્રધાનઃ સુમતઃ-સર્વજનસમ્મતઃ,
અનાદિપરંપરાસિદ્ધોત્ત્રે વક્ષ્યમાણ હત્યર્થઃ, અયં ભાવઃ,
યથા કિલ વિવક્ષિતા તિથિશ્ચતુર્દશી, સા ચ પ્રવચને
પાક્ષિકપર્વત્વેનાભિમતા, તસ્યાશ્ચ કૃત્યં ચતુર્થતપઃ
પાક્ષિક પ્રતિક્રમણં ચેત્યાદિ, તત્કૃત્યકારો દ્વિતીય
પવાંશો, ન પુનઃ પ્રથમોઽપિ, તસ્ય તત્કૃત્યમધિ-
કૃત્ય નપુંસકવદસામર્થ્યાદ્ । एवं विवक्षितो मासो
ભાદ્રપદઃ, સોપિ સમ્પ્રતિ ચતુર્ધાવિચ્છિન્નસ્ય શ્રી-
સંઘસ્ય પર્યુષણાપર્વત્વેન પ્રવચને પ્રતીતઃ, તસ્યાપિ
કૃત્યં સર્વસાધુચૈત્યવન્દના ૧ લોચના ૨ ડહમતપો
૩ લોચ ૪ સાંવત્સરિકપ્રતિક્રમણ ૫ લક્ષણાનિ
પચ્ચકૃત્યાનિ નિયતાનિ, તાન્યધિકૃત્ય પ્રથમો ભાદ્ર-
પદો નપુંસકવદસમર્થઃ નપુંસકત્વં ચ જ્યોતિર્વિદાં
પ્રતીતમેવ, યદુક્તં-“यात्राविवाहमण्डनमन्याम्यपि
શોભનાનિ કર્માણિ । परिहर्तव्यानि बुधैः, सर्वाणि
નપુંસકે માસિ ॥ ૧ ॥” इति, तस्मात् सर्वोत्तमो
દ્વિતીય પવ ભાદ્રપદોઽધિકર્ત્તવ્યઃ, પવમષ્ટમ્યાદ-
યસ્તિથયઃ કાર્ત્તિકાદયશ્ચ માસા અપિ યોજનીયા
इति गार्थः ॥૨૦૮॥

(શ્રી પ્રવચનપરીક્ષા પૃ. ૪૦૮, ૪૦૯)

પાઠ ૨૧નો શુદ્ધ અર્થ ૪

વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પહેલો અવયવ, પોતાના
નામથી થતાં કાર્યોમાં નપુસક (કહેવાય) જે માટે
સર્વોત્તમ તો તેનું કાર્ય કરનાર એવો બીજો અવ-
યવ મનાયેલો છે. (૨૦૮)

વૃદ્ધિ વખતે એટલે માસ વિગેરેની વૃદ્ધિ હોય
ત્યારે તેનો પહેલો અવયવ જે સૂર્યોદયને સ્પર્શ-
વાવાળી તિથિ વધી એમ કહેવાય છે. તેમાં પહેલા

સૂર્યોદયવાળી તિથિ પહેલો અવયવ (કહેવાય)
અને બીજા ઉદયવાળી તિથિ બીજો અવયવ કહે-
વાય છે. વળી જ્યારે એક સંક્રાન્તિમાં જે માસનો
ઉદય હોય ત્યારે માસની વૃદ્ધિ કહેવાય છે. તેમાં
પહેલા માસના ઉદયવાળી સંક્રાન્તિજ પહેલો અવ-
યવ કહેવાય છે, અને બીજો (ઉદય) તે બીજો
(અવયવ) કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે એમ હોવાથી પહેલી તિથિ અને
અર્ધ માસના અંશની પહેલી તિથિ વિગેરે સંજ્ઞા
થાય તેમાં પહેલી તિથિ અથવા મહિનો પોતાના
નામથી કરવાના આષાઢ આદિ માસ અને પડવા
આદિ તિથિઓમાં આ કરવું ઇત્યાદિ રૂપે પોત-
પોતાના નામવાળાં કાર્યોમાં નપુસકની માફક
નપુસક જાણવો.

જેવી રીતે નપુસક પોતાના સંતાનની ઉત્પ-
ત્તિની અપેક્ષાએ અસમર્થ હોય, તેવી રીતે તે તે
(માસ-તિથિના) નામથી કરાતાં કાર્યોમાંજ પહેલી
તિથિ કે પહેલો માસ સમર્થ નથી. પણ બધાંય
કાર્યોમાં (સમર્થ) નથી (એમ ન કહેવું).

પોતાના પુત્રની (ઉત્પન્ન કરવાની અપેક્ષાએ)
પ્રત્યે અહેતુ એવો નપુસક ભોજન આદિ કાર્યો
કરવામાં પણ અહેતુજ બને એમ બનતું જ નથી.

નપુસકપણામાં હેતુ કહે છે કે જળણં અહિં
જં એ અલંકાર માટે છે. જે માટે બીજો અંશ
બીજી તિથિ વિગેરે નામવાળો અવયવ તે તે માસ
અને તિથિના નામથી કરાતા કાર્યને કરવામાં સ-
મર્થ. પહેલા અવયવની અપેક્ષાએ (બીજો અવ-
યવ) પ્રધાન સારી રીતે મનાયેલો સર્વજનસમ્મત
અને અનાદિ પરંપરાથી સિદ્ધ (એવો બીજો અ-
વયવ છે તે) આગળ કહેવાનો છે, આનો ભાવ
આ પ્રમાણે-

જેમ નિશ્ચયે વિવક્ષા કરાએલી ચૌદશની તિ-
થિની વિવક્ષા કરી. (હવે) તે (ચૌદશ) જૈન
સિદ્ધાન્તમાં પાક્ષિક પર્વપણે મનાયેલી છે; તે (પા-
ક્ષિક-ચૌદશ)નું કાર્ય ઉપવાસ પક્ષી પ્રતિક્રમણ

વિગેરે (ઉપવાસાદિ) કાર્ય કરનારો બીજો જ અંશ છે. (ઉપવાસઆદિ) કરે પણ પહેલામાં નહિ તે પહેલા અંશનું તેનું કાર્યની અપેક્ષાએ નપુંસકની પેઠે અસમર્થપણું હોવાથી.

એ પ્રમાણે વિવક્ષા કરાએલો (ભાદરવો માસ) તે પણ હાલ ચારે પ્રકારના સંઘને પર્યુષણા પર્વપણાએ જૈન શાસનમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે (પર્યુષણા)નું પણ કાર્ય સર્વ સાધુવંદન-સર્વ ચૈત્યવંદન, આલોચણા લેવી, અર્ઘ્યમનો તપ કરવો, દોષ કરવો અને સંવચ્છરી પ્રતિક્રમણ કરવું વિગેરે પાંચ કૃત્યો નિયત છે. તેને આશ્રીને પહેલો ભાદરવો નપુંસકની પેઠે અસમર્થ છે. તે પહેલા માસનું નપુંસકપણું તો જ્યોતિષશાસ્ત્રને બાજુનારાઓને ખ્યાલમાંજ છે જે માટે કહ્યું છે:-

ચાત્રા વિવાહ મંડન અને બીજા બધા પણ શુભ કાર્યો નપુંસક માસમાં પંડિતોએ તજવા યોગ્ય છે (૧) એટલા માટે સર્વોત્તમ બીજોજ ભાદરવો માસ પર્યુષણાદિ માટે અધિકાર કરવા યોગ્ય છે. એજ પ્રમાણે અષ્ટમ્યાદિ તિથિઓ અને કાર્તિકાદિ માસોને પણ ઘટાવી લેવા. તેથી સર્વોત્તમ એવો બીજોજ ભાદરવો પશુપણમાં લેવો. એવી રીતે અષ્ટમી વિગેરે તિથિઓ તથા કાર્તિક વિગેરે મહિનાઓ પણ લેવા.

એ વર્ગના પાઠ ૨૧ના અર્થનું શુદ્ધ

સ્પષ્ટીકરણ બ

જે સંપૂર્ણપણે અવયવવાદ માની તેના ઉપર નિર્ભર રહેવામાં આવે તો, સંપૂર્ણ પહેલી તિથિ અને પહેલા માસને નપુંસક ગણીને અસમર્થ ગણવું, અર્થાત્ નપુંસક કહ્યા છતાં એકમાં માનવું ને બીજામાં ન માનવું તે બ્યાજબી નહિ કહી શકાય. કેઈ પણ નપુંસક પુત્રની ઉત્પત્તિ માટે નપુંસક ગણાય અને પુત્રીની ઉત્પત્તિ માટે નપુંસક ન ગણાય તેમ કહી શકાય નહિ.

અર્થાત્ અવયવવાદીએ, જે સરખા અવયવ સિદ્ધ કર્યા પછી એક અવયવમાં નપુંસકતા કરાવી તે પદાર્થ પ્રતિપાદન શૈલીને અનુકૂળ ન ગણાય.

પ્રતિબંધી ન્યાય અગર અભ્યુપગમ સિદ્ધાંત એ બુદ્ધી ચીજ છે.

એ વર્ગે પૌષધ આદિને તિથિપ્રતિબદ્ધ તો માનેલાજ છે. અને તેથી તિથિવૃદ્ધિ વખતે તેઓની ફરજ તેઓએ માનેલી પહેલી તિથિએ પૌષધ નિષેધ કરવાની ન રહે, તેમજ માસવૃદ્ધિ વખતે પહેલો મહિનો ચોમાસી તપ, મહિનાના ઉપવાસ વિગેરેમાં ઉપયોગમાં લેવાનો નિષેધ કરવાની રહે.

વરસી છમાસી કે ચોમાસી તપ કરનારને વચમાં માસવૃદ્ધિ આવે તો પ્રથમ માસને નપુંસક ગણી તેને અવગણવાનું બનતું નથી. અર્થાત્ તેમાં તેનું તપ અને ક્રિયા અનુષ્ઠાન કરવાજ પડે છે. તેમજ માસ અને પડવા આદિ તિથિપ્રતિબદ્ધ કાર્યોમાં પણ નપુંસકતા ગણવામાં આવી નથી.

અમુક વસ્તુ અમુક કાર્યને અંગે અસમર્થ હાય, તોપણ તેજ વસ્તુ તેમાંથી અધિક કાર્યને અંગે અસમર્થ નજ થાય એવો નિયમ નથી. રસ-વેધથી તામ્ર રૂપ ન બને, તેથી સોનું પણ ન બને એમ તો નથીજ. તેમ નપુંસક પણ સંતાનની ઉત્પત્તિ અંગે અસમર્થ છતાં પણ યુદ્ધ જેવા મહાન કાર્યોને અંગે અસમર્થ હોય છે એમ નહિ. એટલે વૃદ્ધિ પામેલી પૂર્ણિમા પોતાના કાર્યને અંગે અસમર્થ હોય તોપણ તેનાથી જૂદા એવા પક્ષી અગર ચોમાસીના કાર્ય માટે અસમર્થ ગણાય નહિ. અને તેથીજ શાસ્ત્રકારે તેના નામનાજ કાર્યમાં નપુંસકતા કહી છે. જ્યારે આ નવો વર્ગ તો અન્ય કાર્યમાં પણ અસમર્થ ગણાવવા તૈયાર થાય છે. આથી એ વર્ગે પોતાની આચરણા ઉપર ધ્યાન આપ્યા સિવાય પોતાના પુરાવામાં માત્ર પાઠ લખીને સંતોષ ન માનવો જોઈએ.

આ સ્થાને શાસ્ત્રકાર બીજા અવયવને પર્વ-તિથિના નામનું કાર્ય કરનાર ગણતાં અનાદિસિદ્ધ પરંપરા જણાવે છે. એટલે આ વર્ગને જે પરંપરા છોડવાનું થયું છે, તે કેઈપણ પ્રકારે ઉચિત નથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે. જે કે પર્વ કે પર્વાનન્તર

પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાનું શાસ્ત્રના પાઠોથી પણ સિદ્ધ છે. અને સાથે પરંપરાથી પણ સિદ્ધજ છે. માત્ર વિ. સં. ૧૯૯૧ પછી આ નવા વર્ગે પરંપરા અને શાસ્ત્ર બંનેને જલાંજલી આપીને આ નવો વર્ગ ઉભો કર્યો છે.

આ આખો અધિકાર પહેલી આઠમ કે પહેલી ચૌદશ વિગેરે તિથિઓમાં આઠમ કે ચૌદશનું કાર્ય કરવાના નિષેધને માટે છે. અર્થાત્ અન્ય તિથિના કાર્યોનો અહિં નિષેધજ નથી. અને આ નવો વર્ગ તો અન્ય પર્વતિથિના કાર્યનો પણ નિષેધ કરવા માટે આ પાઠને આગળ કરે છે. પરંતુ તેઓએ વૃદ્ધા પ્રથમ તિથિને માટે પોતાના કાર્યમાં કહેલું નપુસકપણું અસમર્થપણું વિચારવું જરૂરી છે. એટલે પૂનમ કે અમાવાસ્યા વધેલી હોય તો તે પહેલી પૂનમ કે અમાવાસ્યાના કાર્યને અંગે નપુસક થાય, પરંતુ ચૌદશ કે તેનાથી અન્ય છે તેનું કાર્ય જે પક્ષી તેને માટે અસમર્થ ન થાય? તેમાં અસમર્થ કરવામાં આ ગ્રંથ કોઈપણ પ્રકારે ઉપયોગી થઈ શકે તેમ નથી. એટલે આ નવા વર્ગે આ પાઠ આપીને પોતાની અણસમજ જાહેર કરી છે.

શું તે વર્ગે જે ચોથ હોય તો પહેલી ચોથને દિવસે લોચ આદિ કરવાનું નહિ માને? તેમજ તેમના મતે જે પૂનમ હોય ત્યારે પહેલી પૂનમે હંમેશાં પૂનમે થતા વિહાર કરવાનું નહિ માને? અર્થાત્ નવા વર્ગને તો તે તિથિના નામના કાર્યને અંગે પણ નપુસકપણું રહેવાનું નથી.

પાઠ ૨૨. અ.

एवं च सति तिथिमासयोराद्ययोरंशयोः प्रथमा तिथ्यादिसंज्ञा स्यात्,

(શ્રીપ્રવચનપરીક્ષા પૃ. ૪૦૮)

૨૨ પાઠનો શુદ્ધ અર્થ જ

એમ હોવાથી તિથિ અને માસના પ્રથમના અંશની પહેલી તિથિ વિગેરે સંજ્ઞા થાય.

પાઠ ૨૨ ના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ. ક.

અનેક વખત જણાવી ગયા, તે પ્રમાણે ખરતર

ગચ્છવાળાઓ પહેલી તિથિ અને પહેલા માસને સંપૂર્ણ માને છે, તેનું ખંડન કરવા માટે અહિં અંશપણાની કલ્પના કે સિદ્ધિ કરવામાં આવી છે.

વાસ્તવિક રીતે બંને માસ અને બંને તિથિઓ અંશરૂપ નથી, પણ અંશી રૂપ છે. કેમકે જે આમ ન હોય તો જે માસ અને જે તિથિ કોઈ પ્રકારે કહેવાયજ નહિ.

વળી તિથિના નિયમવાળાને જેય દિવસ તિથિના નિયમે અંશપણું હોય તો તો વાસ્તવિક રીતે પાળવાજ પડે, પણ એ વર્ગે જે ચૌદશ હોય ત્યારે જે દિવસ જે પક્ષી કરવાને તૈયાર થતો નથી.

વળી જેયનું જે અંશપણું ગણવામાં આવે ને અંત્યાંશને પ્રમાણિક ગણવામાં આવે તો અન્ય-પ્રદેશી નિન્હવની દશા પ્રાપ્ત થાય.

વાસ્તવિક રીતે શ્રી તપાગચ્છવાળાઓ ટીપ્પણમાં પર્વતિથિ વધેલી હોય, ત્યારે પહેલા દિવસને તે પર્વતિથિ તરીકે કહેતા, માનતા કે આરાધતા નથીજ, કિન્તુ ‘વૃદ્ધો ઉત્તરા’ના પ્રબોધવડે પ્રથમ દિવસમાંથી પર્વપણુને દૂર કરીને બીજા દિવસનેજ પર્વતિથિ તરીકે કહે છે, માને છે અને આરાધે છે; એ નક્કર વાતને અંશે પણ બાધ કરે તેવું શાસ્ત્ર કે પરંપરાનું વચન એ વર્ગે આપી શક્યો નથી.

પાઠ ૨૨ (ચાલુ)

यत्कृत्यं प्रतिमासं नामग्राहं नियतकृत्यं तत् तस्मिन्नेव मासे विधेयं, नान्यत्रेति, विवक्षया तिथिवत् नाधिकमासोऽप्युपेक्षणीयः अन्यत्र तु गण्यतेऽपि, तथाहि-विवक्षितं हि पाक्षिकप्रतिक्रमणं तच्चतुर्दश्यां नियतं, सा च यद्यभिवर्द्धिता तदा प्रथमां परित्यज्य द्वितियाऽपि कर्त्तव्या, दिनगणनायां त्वस्या अन्यासां वा वृद्धौ संभवन्तोऽपि षोडशदिनाः पञ्चदशैव भण्यन्ते, एवं क्षीणायां चतुर्दश्यापि दिनाः पञ्चदशैवेति बोध्यं, तद्वदत्रापि विवक्षितं कृत्यं सांवत्सरिकप्रतिक्रमणादि, तच्च मासमधिकृत्य भाद्रपदे नियतं, स च यद्यभिवर्द्धितस्तदा प्रथमं भाद्रपदं परित्यज्य द्वितीयोऽधिक-

ર્તવ્યઃ; દિનગણનાયાં ત્વસ્યાન્યસ્ય વા માસસ્ય વૃદ્ધૌ સંભવન્તોઽપ્યશીતિદિનાઃ પચ્ચાશદેવ ગણ્યન્તે, યથા પરસ્યાપ્યભિમતા પચ્ચમાસ્યપિ ચતુર્માસીતયેતિ।

(શ્રીમદ્વચનપરીક્ષા પૃ. ૪૧૦, ૪૧૧)

૨૨ (ચાલુ) પાઠનો શુદ્ધ અર્થ જ.

જે કૃત્ય દરેક મહિને નામ લઈને નિયમિત કર્યું હોય તે તે (માસ)માં કરવું; બીજા (માસ) માં નહીં (કરવું) એ વિવક્ષાએ તિથિની માફક ન્યૂન કે અધિક માસ પણ ઉપેક્ષા કરવા લાયક છે, બીજે તો ગણાય પણ છે. તે આ પ્રમાણે. વિવક્ષિત પક્ષી પ્રતિક્રમણ છે, તે ચૌદશમાં નિયત છે. હવે તે (ચૌદશ) જે વધી તો પહેલી છોડીને બીજી લેવી. દિવસોની ગણતરીમાં તો ચૌદશની કે બીજી કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિ થવાથી સોળ દિવસ થાય તો પણ પંદરજ કહેવાય. એવી રીતે ચૌદશ કે બીજી કોઈ પણ તિથિનો ક્ષય હોય તો પણ દિવસ પંદરજ કહેવાય. તેવી રીતે અહિં પણ સંવચ્છરી પડિક્રમણું વિગેરે વિવક્ષિત કાર્ય છે, તે માસને આશ્રીને ભાદરવામાં નક્કી થયેલું છે, તો તે ભાદરવો વધ્યો તો પહેલા ભાદરવાને છોડીને બીજો લેવો. દિવસની ગણતરીમાં તો આ માસની કે બીજી કોઈ પણ માસની વૃદ્ધિ થવાથી એંશી દિવસ થાય તો પણ પચાસજ ગણવા. જેમ બીજાઓએ પણ પાંચ માસ થવા છતાં પણ ચોમાસીજ માનેલી છે.

૨૨ (ચાલુ) પાઠના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ જ.

અરતરગચ્છવાળાઓ અધિક મહિનામાં પ્રથમ માસને અને અધિક તિથિમાં પ્રથમ તિથિને સ્વીકારવાનું જણાવે છે, તેના પ્રત્યુત્તરરૂપે આ બધો અધિકાર અધિક તિથિ અને અધિક માસને તેમજ હીનતિથિને નહિ ગણવાને માટેનો છે. એટલે પહેલો મહિનો કે પહેલી તિથિ તે મહિના કે તે તિથિના કાર્યને નહિ કરવાનું જણાવે છે.

ચાલુ પ્રશ્ન તો આથી જુદીજ રીતનો છે. કેમકે શ્રી કેવસૂર ગચ્છની સામાચારીવાળાઓ જે

તિથિ કે જે માસ વધ્યાં હોય તે તિથિ કે માસનું તે કાર્ય બીજા માસમાં ને બીજી તિથિમાંજ કરે છે. અને પ્રસ્તુત ચર્ચા તો પર્વ કે પર્વાન્તર પર્વ-તિથિની હાનિવૃદ્ધિ વખતે કઈ પર્વતિથિ શાસ્ત્રાધારે કહેવી અને આરાધવી, એને અંગે છે. એટલે આ આખા પાઠનો અધિકાર પ્રસ્તુત ચર્ચામાં ઉપયોગી નથી.

રજુકરાયેલા પાઠમાં ‘દ્વિતીયાઽપિ કર્તવ્યા’ એ પાઠ અશુદ્ધ છે. કેમકે ત્યાં ‘અપિ’ શબ્દ લઈને તો ત્યાં પહેલીનો પણ સમાવેશ થઈ જાય, અને તે કોઈ પણ પ્રકારે શાસ્ત્રકારને તેના અધિકારથી સમ-જાય છે કે ઇષ્ટ નથી માટે ‘દ્વિતીયાઽપિ અધિકર્તવ્યા’ પાઠ લેવો. જે બીજી પ્રતિમાં મળે છે તેનો અર્થ બીજીને આદરવી એવો થાય છે.

જે કે જૈન શાસ્ત્રોમાં પાંચ પ્રકારના વર્ષ પાંચ પ્રકારના મહિના અને પાંચ પ્રકારની તિથિઓ જણાવવામાં આવેલી છે, પરંતુ કર્મમાસ એકજ એવો માસ છે કે જે પૂર્ણઅંશવાળો છે. એથી એક કર્મ-માસને વ્યવહારના અંગ તરીકે ગણવામાં આવેલો છે, અને તે અપેક્ષાએજ સર્વ પંદર દિવસનો પક્ષ અને એ પક્ષનો માસ, ચાર માસની ઋતુ (વર્ષાદિ) અને ત્રણ ઋતુનું વર્ષ એમ ગણતરી કરાવી છે. અને તે કર્મમાસ અને વર્ષને અરોઅર રાખવા માટેજ તિથિ અને દિવસની હાનિ-વૃદ્ધિ કરાય છે.

બ્યોતિષ્કરંડક વિગેરે શાસ્ત્રકારો કર્મમાસની જરૂરજ વ્યવહારને અંગે જણાવે છે. જગતનો વ્યવહાર પણ એમજ છે. એકમને દિવસે જન્મેલા બાળકને બીજા પખવાડીઆની એકમે તેને આવ્યાને પંદર દિવસ થયા એમજ લોકો કહે છે. પછી ભલે તે પક્ષમાં તેરથી માંડીને સોળ દિવસ સુધી થયા હોય. તેવી રીતે વ્યવહારથી એક કાર્તિકથી બીજા કાર્તિક મહિને બાર મહિનાજ થયા ગણે છે, પછી ભલે તે વર્ષ અધિક મહિનાવાળું હોય. જેમ વ્યવહારમાં ઉપર પ્રમાણે થાય છે, તેમ ધર્મની ક્રિયાઓમાં પણ પક્ષ, ચોમાસું અને

વર્ષ એ ત્રણે અંગે ૧૫, ૧૨૦, ૩૬૦ દિવસો ગણવા, કહેવા અને માનવામાં આવે છે.

આ વસ્તુસ્થિતિ માત્ર સમજવા માટે છે. ચાલુ ચર્ચાને અંગે આ વસ્તુને અવકાશ નથી. આગળ આપેલા પાઠોમાં એ વર્ગ તરફથી જેવી રીતે વિષયનું લક્ષ રખાયું નથી, તેવી રીતે અહિં પણ વિષયનું લક્ષ રખાયું નથી. એવો એક પણ પાઠ હજી રજૂ થયો નથી, કે જેને આધારે ‘પર્વ-તિથિના ક્ષયની વખતે અપર્વતિથિ માનીને અને અપર્વતિથિ કહીને પર્વતિથિની આરાધના કરવી’ એવું સાબીત કરનારો કે તેવી સૂચના પણ કરનારો હોય. તેમજ એવો એકેય પાઠ રજૂ કરવામાં નથી આવ્યો, કે જેને આધારે પર્વતિથિની વૃદ્ધિ વખતે પહેલા દિવસને પર્વતિથિ તરીકે કહેવી અને માનવી. ને એ રીતે પર્વતિથિ તરીકે માન્યા છતાં ને શાસ્ત્રમાં ફરજિયાત પર્વતિથિ ન આરાધે તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, તેમ ઠેર ઠેર જણાવ્યા છતાં પર્વતિથિના નામે લીધેલા નિયમો ન પાળવા તે પ્રતિજ્ઞાભંગ કેમ ન ગણાય ?

આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે ક્ષયની વખતે આખો દિવસ પર્વતિથિ ન માન્યા છતાં નવો વર્ગ નિયમભંગમાં નિયમભંગ ગણીને પ્રાયશ્ચિત્ત ગણે છે. અને વૃદ્ધિની વખતે પર્વતિથિ કહેવા અને માનવા છતાં તિથિને નામે લીધેલા નિયમો ન પાળવાનું વિધાન કરે છે.

પાઠ ૨૫ અ

અથ તિથીનાં વૃદ્ધૌ હાનૌ ચ કા તિથિઃ સ્વી-
કાર્યૈત્યત્રોભયોઃ સાધારણં લક્ષણમુતરાદૈર્નાહ ‘જં
જા જંમિ’ સ્તિ યદ્ યસ્માદ્ યા તિથિર્યસ્મિન્ આદિ-
ત્યાદિવારલક્ષણદિવસે સમાપ્યતે, સ એવ દિવસો-
વારલક્ષણઃ પ્રમાણમિતિ-તત્તિથિત્વેનૈવ સ્વીકાર્યઃ,
(શ્રીતત્ત્વતરંગિણી પૃ. ૧૨)

૨૫ પાઠનો શુદ્ધ અર્થ ૬

તિથિઓની વૃદ્ધિમાં અને હાનિમાં કઈ તિથિ
હોવી, એ માટે (ખરતરગચ્છવાળાના પ્રશ્નમાં)

બેચનું સાધારણ લક્ષણ ઉત્તરાર્ધથી કહે છે જે
માટે જે તિથિ જે રવિવાર આદિ દિવસે સમાપ્ત
થાય તે વાર તે તિથિપણે માનવો.

એ વર્ગના પાઠ રચના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ
આ પાઠ ખરતરગચ્છવાળાઓ ચૌદશનાક્ષરે
પૂનમ માને છે, તેના નિષેધ માટે છે; તથા બેવડી
તિથિ હોય ત્યારે પહેલી તિથિ માને છે; તેના
નિષેધને માટે છે. અર્થાત્ મીમાંસકને અંગે કાંચ-
નોપલ સંયોગનું દૃષ્ટાન્ત અપાય અથવા તો ના-
સ્તિકને અંગે પૃથ્વી આદિનું કઠિનપણું આદિ
લઈને સમજવાય, તેવી રીતે માત્ર ખરતરોની
માન્યતાએ ખરતરોને સન્માર્ગે લાવવા માટે આ
વસ્તુ કહેવામાં આવી છે.

જે આ વસ્તુને સ્વતંત્ર સિદ્ધાંત તરીકે લઈએ
તો, આજ અન્યકાર આજ અન્યમાં સમાપ્તિવાળા
ઉદયને તિથિના વ્યવહારનું કારણ ગણવા માંગે છે,
વળી સમાપ્તિને પણ કારણ ગણવા માંગે છે તે
વ્યાપક તરીકે બંનેમાંથી એક પણ લઈ શકાય નહિ.

પાઠ ૨૬ અ.

તથા વર્ષામધ્યેઽશ્વિનચૈત્રવાતુર્માસિકવાર્ષિકા-
ષ્ટાહિકાચતુર્માસિકત્રયસાંવત્સરપર્વાદિદિવસા અર્હ-
જન્માદિપञ्ચકલ્યાણકદિવસાશ્ચાપિ પર્વતિથિત્વેન
વિજ્ઞેયાઃ (ધર્મસંગ્રહ. મુ. પૃ. ૨૩૧)

૨૬ પાઠનો શુદ્ધ અર્થ ૬

વર્ષની અંદર આસો-ચૈત્ર (ની ઓળી), ચોમાસી
તથા સંવત્સરીની અઠાઈઓ; ત્રણ ચોમાસી અને
સંવત્સરીપર્વ આદિના દિવસો તેમજ અરિહંત લગ-
વાનના જન્મ આદિ પાંચ કલ્યાણકના દિવસો પર્વ-
તિથિપણે ગણવા.

એ વર્ગના પાઠ ૨૬ના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ
શાસ્ત્રકારો જેમ તિથિઓ એ પ્રકારની ગણી
છે ‘૧ પર્વતિથિ, ૨ અપર્વતિથિ’ તેમ પર્વતિથિ
પણ એ પ્રકારે ગણી છે. ૧ ફરજિયાત ૨ મરજિયાત.

તેમાં અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા અને અ-
માવાસ્યા એ તિથિઓ ફરજિયાત છે. અર્થાત્

અધિકાર પ્રમાણે સાધુ અથવા શ્રાવક તે અષ્ટમી આદિ તિથિની આરાધના ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. અને તેથીજ તેને ફરજિયાત તિથિ તરીકે કહીએ છીએ.

ત્યારે બીજી કલ્યાણક આદિ તિથિઓ આરાધ્ય છતાં પણ ફરજિયાત નથી, પરંતુ મરજિયાત છે. કારણ કે તે ન આરાધાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત નથી.

વળી અષ્ટમી ચતુર્દશી વિગેરે પર્વતિથિઓને સંઘમાં ઘણો ભાગ આરાધવા લાયક હોય છે. અને તેથી તેને માટે વ્યવહારની નિયતતા કરવાની જરૂર હોય છે. જ્યારે કલ્યાણક આદિ તિથિ આરાધનારો વર્ગ બુદ્ધજ હોય છે. અને તેથી તેને માટે વ્યવહારનું પરાવર્તન કરવાનું ભાગ્યેજ હોય છે.

આજ કારણ આગળ રાખીને શાસ્ત્રકારોએ ચતુર્દશીના ક્ષયે તેરશના વ્યપદેશનો અભાવ અને અષ્ટમીના ક્ષયે સપ્તમીને દિવસે અષ્ટમી માનવાનું જણાવ્યું છે. (પછી ભલે તે તે અપર્વતિથિ કલ્યાણકપર્વ રૂપ પણ હોય.)

એ વાત તો સ્કેજે સમજાય તેવી છે કે સપ્તમી અને તેરશની તિથિ એ કલ્યાણક નથી, એમ તો નથીજ. પ્રસિદ્ધ કલ્યાણકતિથિ સંઘના ઘણા ભાગને આરાધવાની હોય, તેથી તેની હાનિ-વૃદ્ધિ વ્યવહારમાં પ્રયોજિકા બને. પરંતુ ફરજિયાત અષ્ટમી આદિ પર્વતિથિઓને અંગે તો નિયમિત વ્યવહાર કરવોજ પડે. એટલે કલ્યાણક તિથિઓને પર્વતિથિ કહેવાના એાઠા નીચે ફરજિયાત પર્વતિથિઓના વ્યવહારને ઉઠાવવાનું કાર્ય એ વર્ગ સાધી શકે તેમ નથી.

પાઠ ૨૭ અ.

આરાધ્યત્વે ચ પદ્મદશીકલ્યાણકતિથ્યોરન્ય-
વિશેષ: (શ્રીતત્ત્વતરંગિણી. પૃ. ૫.)

પાઠ ૨૭નો શુદ્ધ અર્થ ૪

આરાધ્યપણમાં પંચદશી અને કલ્યાણક તિથિનો ફરક નથી.

એ વર્ગના પાઠ ૨૭ના અર્થનું શુદ્ધ રૂપટીકરણ ક આ વચનથી નવો વર્ગ ફરજિયાત પર્વતિથિને

જેવી ગણાવવા માંગે છે, પરંતુ તે વર્ગે ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે-શાસ્ત્રકારોએ જગો જગો પર અષ્ટમી, ચતુર્દશી આદિને ચતુષ્પર્વી આદિ તરીકે ફરજિયાત તિથિ જણાવી છે, જ્યારે બીજા વિગેરે તિથિઓ અને કલ્યાણક તિથિઓ તે ચતુષ્પર્વી તરીકે તેમજ ફરજિયાત તરીકે નથી જણાવી.

વળી સોનું અને ઢોહું-એ એમાં ધાતુપણનો ફરક નથી, એટલે માત્ર દેખાડીને બન્નેની કૌમત સરખી કરાવવા માંગે, તેવી રીતે અહીં ફરજિયાત અને મરજિયાતપણનો-(આરાધ્યપણને લઈને તો ફરજિયાત તથા મરજિયાત બન્ને સરખા છે પણ ફરજિયાત પર્વતિથિની આરાધના ન થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે. અને મરજિયાતમાં તે ન લાગે તેનો) ફરક છતાં આરાધ્યપણ માત્રને અંગે જણાવેલી સરખાવટ આગળ કરી ફરજિયાત પર્વતિથિઓના વ્યવહારને ઉઠાવવાને તૈયાર થવાનું કાર્ય નવા વર્ગે તૈયાર કર્યું છે, એ કોઈપણ પ્રકારે શોભતું નથી.

પાઠ ૨૮ અ

પર્વતિથિપાલનં ચ મહાફલં, શુભાયુર્વચ્ચહેતુ-
ત્વાદિના યદાગમઃ-“મયવં! વીઅપમુહાસુ પંચસુ
તિહીસુ વિહિઅં ધમ્માણુદ્ધાણં કિં ફલં હોઈ? મોયમા! વહુફલં હોઈ. જમ્હા પઆસુ તિહીસુ
પાપણં જીવો પરમવાડં સમજ્જિણઈ, તમ્હા તવો-
વિદ્ધાણાઈ ધમ્માણુદ્ધાણં કાયવ્વં. જમ્હા સુદ્ધાડણં
સમજ્જિણઈત્તિ.” આયુષિ વદ્ધે તુ દ્વદ્ધમરારાધ-
નેપિ વદ્ધાયુર્ન દલતિ.” (શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ પૃ. ૧૫૩)

પાઠ ૨૮ નો શુદ્ધ અર્થ ૪

પર્વતિથિનું પાલન શુભાયુષ્ય આંધવાના કારણ-
પણુ આદિથી મહા ફળદાયી છે. જે માટે શાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે કે:-

હે ભગવાન! બીજા વગેરે પાંચ તિથિમાં કે-
રેલું ધર્માનુષ્ઠાન કયા ફળને આપનારૂં થાય?

હે ગૌતમ! ઘણા ફળવાળું થાય. જે માટે એ
તિથિમાં પ્રાયઃ કરીને જીવ પરભવનું આયુષ્ય આંધે.
તેટલા માટે તપસ્યા વિગેરે ધર્માનુષ્ઠાન કરવું જેથી
શુભ આયુષ્ય ઉપાર્જન થાય.

આયુષ્ય અંધારું ગયા પછી તો દૃઢધર્મી-રાધન કર્યું હોય તો પણ અંધારેલ આયુષ્ય ન ટળે. એ વર્ગના પાઠ રટના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ. ક

શાસ્ત્રકારોએ કેવળજ્ઞાનીઓના કહેલા આરાધનો જે દર્શાવ્યા છે, તેને અંગે હેતુદર્શનની જરૂર નથીજ હોતી. કેમકે-સર્વજ્ઞના વચનની પ્રમાણિકતા એજ તે અનુષ્ઠાનની પ્રમાણિકતા હોય છે. પરંતુ જે બાબતમાં શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ વાક્યો હોતાં નથી, તેવી બાબતોને માટે હેતુની કલ્પનાને સ્થાન રહે છે અને તેથીજ અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા કે ફરજિયાત પર્વતિથિઓ છે, તેને અંગે મતભેદ પણ નથી. અને તેથી તેની આરાધ્યતા તો સર્વથા સિદ્ધજ છે. પરંતુ બીજ આદિ તિથિઓની આરાધના કેઈ ગચ્છવાળાઓને વિવાદાસ્પદ છે. માટે અદ્વૈતચંદ્રન ન્યાયથી એ મરજિયાત પર્વતિથિની આરાધનાની સિદ્ધિ માટે આ આયુષ્યવાળું પ્રમાણ છે.

આ વસ્તુ ન સમજતાં જેઓ બીજ આદિ મરજિયાત પર્વતિથિઓ આયુષ્યઅંધનું કારણ છે, પણ પૂનમ વિગેરે તિથિઓ તેવા કશાય શુભ લાભનું કારણ નથી, એમ કહેવા જાય તેના જેવો તો જગતમાં મૂળ સિંચવાનું છોડીને પાંદડાને સિંચનારાજ હોય.

કેઈ પણ જગોપર કેઈપણ શાસ્ત્રમાં અષ્ટમી ચતુર્દશી આદિની માફક બીજ આદિમાં ઉપવાસ આદિ કે પૌષ્ઠ આદિ ન કરવામાં આવે તો પ્રાચિન્ન જણાવવામાં આવેલુંજ નથી, એટલે સ્પષ્ટ છે કે મરજિયાત પર્વતિથિની સિદ્ધિને માટેજ આ અન્યનો અધિકાર છે.

જો કે આ અધિકાર આયુષ્યના ત્રીજા ભાગને અરૂનધતી ન્યાયે આગળ કરીને કહેવામાં આવેલો છે, એટલે નિર્મુળ નથી. પરંતુ તેથી તે ફરજિયાત પર્વતિથિઓ કહેવાય નહિ. અને તેથી તેના નામે ફરજિયાત પર્વતિથિને ધક્કો લગાડાય નહિ.

આ પાઠ રજૂ કરવાનો એ વર્ગનો આશય પૂનમની આરાધના ઉઠાડવાનો છે. પણ તેમણે ખાલ રાખવો જોઈએ કે ફરજિયાત પર્વતિથિઓની આરાધના તો મુખ્ય છે, પણ બીજ આદિ તિથિને ન માનનાર ઇતરગચ્છીઓને આયુષ્યઅંધનું કારણ દર્શાવીને તે તિથિઓ પણ આરાધવા લાયક છે, તે જણાવવા માટે છે.

આથી પૂનમની ફરજિયાત આરાધનામાં જરા-પણ ફરક પડતો નથી.

૨૯. પાઠ. ગ

વીઆ પંચમી અટ્ટમી, પગારસી ચંડવસી પળ-તિહીઓ । પઆઓ સુદ્ધતિહીઓ, ગોયમગળહારિણા મળિઆ ॥૧૧॥ ” (શ્રીઆદ્યવિધિ. પૃ. ૧૫૨)

૨૯ પાઠનો શુદ્ધ અર્થ. જ.

બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગિયારશ અને ચૌદશ, આ પાંચ તિથિઓ ગૌતમ ગણધર મહારાજે શુભ તિથિઓ તરીકે કહેલી છે.

એ વર્ગના પાઠ રટના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ
ક

અષ્ટમી, ચતુર્દશી પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાની તિથિઓ તો ફરજિયાત પર્વતિથિઓ શ્રી સૂયગડાંગ વિગેરેમાં જણાવેલી હોવાથી તેને માટે જિનોક્તપણાનું વિધાન સાક્ષાત્ હતું. અને તેથી તેને અંગે કંઈપણ સિદ્ધિ કરવાની જરૂર ન હતી પરંતુ બીજ વિગેરે જે જે તિથિના આંતરે આવતી ત્રીજી તિથિની આરાધના માટે જાપક સિદ્ધિ-પણું જણાવનાર આ વચન છે.

‘આચારોપદેશ’કાર પણ આયુષ્યના ત્રીજા ત્રીજા ભાગે આયુષ્યના અંધને આગળ કરીનેજ આ બીજ આદિકની આરાધના જણાવે છે. અર્થાત્ આ બીજ આદિની આરાધનાને આયુષ્યઅંધના વિભાગની સાથે સંબંધ જોડવામાં આવ્યો છે. અને તે દ્વારાએ તેનું પર્વતિથિપણું જણાવાયું છે અને તેથી ફરજિયાત અને સર્વ અશુભકર્મની નિર્જરાનું

કારણ એવી અષ્ટમી આદિ ફરજિયાત પર્વતિથિઓની આરાધના બાધિત થતી નથી, ગૌણ થતી નથી; તેમજ અદ્યક્ષવાળી પણ થતી નથી. અર્થાત મરજિયાત પર્વતિથિના નામે અષ્ટમી આદિ ફરજિયાત પર્વતિથિની સંજ્ઞા અને વિધાનમાં બાધકતા ઉભી કરીને પરિસંખ્યાન આદિની અવ્યવસ્થા કરવી, એ કેદપિણ પ્રકારે શાસ્ત્ર અને ધર્મની શ્રદ્ધાવાળાને શોભતું નથી.

તેમજ એ પણ એ વર્ગે વિચાર્યું હોત કે ‘સૂચગડાંગ’ વિગેરેમાં જણાવેલ અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા વિગેરે તિથિઓ ન આરાધવામાં આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત, લાગે તેવી તિથિઓને આ ગાથામાં કેમ રજૂ કરી નથી? તો તે વર્ગ આપો આપ તેનો ખુલાસો પામી શકત. ‘સૂચગડાંગ’ મૂલ સૂત્ર ગ્રંથ છે. તેની સાથે આ કીયા પંચમી ગાથાનો શો સમન્વય છે, તે તેમણે વિચારવું જોઈતું હતું. ને તેનો વિચાર થતાં એ વર્ગને આપોઆપ સમજત કે આયુષ્યબંધને આગળ કરીનેજ આ બીજા આદિકની આરાધના માટે જણાવ્યું નહિ કે ફરજિયાત આરાધવા યોગ્ય ચતુષ્પર્વના બાધ માટે આ વચન છે.

શાસ્ત્રનો પૂર્વાપર પરામર્શ કર્યા વિના શંકા ઉઠાવનાર ખરેખર શાસ્ત્રની અવ્યવસ્થા કરવા સાથે વિરાધક બને છે.

પાઠ ૩૦ અ

લૌકિકટિપ્પનામિપ્રાયેણ દીક્ષોપસ્થાપનાદિષુ
તિથિબવાદિકરણસંધ્યાગતાદિનક્ષત્રપ્રથમાદિનક્ષત્ર-
ચન્દ્રગ્રહચારાદિશુદ્ધમુહૂર્તાદિાનં પર્યુષણાપર્વકરણં ચ
(શ્રી વિચારામૃતસંગ્રહ મુ. પૃ. ૧૬)

પાઠ ૩૦નો શુદ્ધ અર્થ—વ

લૌકિક ટીપ્પણના અનુસારે દીક્ષા, વડીદીક્ષા વિગેરેની તિથિ, બવ વિગેરે ફરજી, સંધ્યાગતાદિ નક્ષત્ર, પ્રથમ આદિ નક્ષત્ર, ચંદ્ર અને ગ્રહચાર આદિ મુહૂર્ત લેવું. અને પર્યુષણાપર્વનું કરવું (થાય છે.)

એ વર્ગના પાઠ ૩૦ના અર્થનું શુદ્ધ સ્પષ્ટીકરણ ક.

આ પાઠ ખરતરગચ્છવાળા કે જેઓ પરંપરા માનવાને તૈયાર નથી, પણ માત્ર જૈન સૂત્રોના વાક્યોને પૂર્વાપર પરામર્શ વિના માનવા તૈયાર છે; તેવાઓને આપત્તિ તરીકે જણાવવામાં આવે તો ઠીક છે, અને આ વર્ગ તો શાસ્ત્રલેખો અને પરંપરા બંનેને ઉઠાવવા તૈયાર થયેલો છે. તેને આ પાઠ કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગી નથી.

વળી આ પાઠ તો તેની સામેજ ધરી શકાય કે, જેઓ તિથિ આદિના વ્યવહારને માટે લૌકિક ટીપ્પણને આધાર તરીકે પણ લેતા ન હોય. શ્રી દેવસૂરસંઘ, પર્વ કે પર્વાનંતર પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિનું જ્ઞાન તો લૌકિક ટીપ્પણને આધારેજ કરે છે, અને જેમ અન્યમતવાળા પણ ગણિત રીતિથી થયેલ તિથિ ઉપર આરાધના માટે સંસ્કાર કરીને કથન અને આરાધના કરે છે, તેવીજ રીતે શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ પણ સંસ્કાર કરીને આરાધના કરે છે. કોઈ પણ મનુષ્ય જન્માષ્ટમી કે દેવશયની એકાદશીને ટીપ્પણમાં બેવડાયેલી દેખીને જન્માષ્ટમી બે દહાડે કે દેવશયની એકાદશી બે દહાડે છે, એમ કહેવા કે માનવા તૈયાર થઈ શકેજ નહિ. તેમજ અષ્ટમીનો ક્ષય હોય તો પણ સપ્તમીને દહાડે સપ્તમી કહીને એકાદશીનું વ્રત કરવા તૈયાર થતો નથી, અને થાય પણ નહિ. ફક્ત એ નવો વર્ગજ ‘કહેવું કંઈ અને માનવું કંઈક’ એવી રીતની ભિન્ન પ્રવૃત્તિ આજ છ સાત વર્ષથી જુદો પડી કરવા લાગ્યો છે.

તેમજ એ પણ વિચારવું આવશ્યક છે કે, એ વર્ગને ખરેખર લૌકિક ટીપ્પણું સંસ્કાર વગરજ કબુલ હોય તો તેમાં કંઈ પણ ફેરફાર કર્યા વિના માનવું જોઈએ. ને તેમણે લૌકિક ટીપ્પણના તેર અને પાંચ મહિના વખતે સંવત્સરી પડિકમણ્યામાં તેર મહિના અને ચોમાસીમાં પંચામાસાણં વિગેરે કહેવું બોલવું જોઈએ. પણ તેમ કરતા નથી.

જે લૌકિક ટીપ્પણીને સંસ્કાર વગર તેઓ માનતા હોય તો તેમ કરવું જોઈએ. આમ સંસ્કાર કરીને કેટલીક જગ્યાએ માનવું ને કેટલીક જગ્યાએ સંસ્કાર કરીને ન માનવું એમ બે ભથ્થું નીતિ પર્વારાધનમાં કામ ન આવે.

આથી ઉપરનું વિધાન આધાર રૂપે લૌકિક ટીપ્પણું લેવું, પણ તેમાં જૈન શાસ્ત્રવિહિત સંસ્કાર કરી તેનું આરાધન કરવું. તે તેની સાથે સંગત કરવું ને તે સંગત ન કરો તો તિથિ અને પર્વ સંબંધીના બીજા બધાં વિધાનો ‘લૌકિક ટીપ્પણીને મુખ્ય હો તો નિરર્થક છે’ તે વિચારવું જોઈએ. તે શાસ્ત્રોના વિધાનો નિરર્થક તો કહી શકાશે જ નહિ.

પાઠ ૩૧ અ

અતઃ પચ લૌકિકે લોકોત્તરે ચ ટિપ્પનક વ્યવહારપ્રવૃત્તિરપિ પ્રતિપદાદિતિથિક્રમેણૈવ વ્યુચ્છિન્નેડપિ જૈનટિપ્પનકે સંપ્રતિ ટિપ્પનકપ્રવૃત્તિરેવ તત્સાક્ષિણી (શ્રી પ્રવચનપરીક્ષા પૃ. ૧૧૦)

૩૧ પાઠનો શુદ્ધ અર્થ ચ

આથીજ લૌકિક અને લોકોત્તરમાં ટીપ્પણીના વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ પણ પડવા આદિ તિથિના ક્રમેજ થાય છે. જૈનશાસ્ત્રનું ટીપ્પણું વિચ્છેદ થયા છતાં પણ વર્તમાન કાળની ટીપ્પણીની પ્રવૃત્તિ તેની સાક્ષી છે.

એ વર્ગના પાઠ ૩૧ના અર્થનું શુદ્ધ

રૂપરટીકરણ ક

પડવા આદિ તિથિનો ક્રમ જે ન માનતા હોય તેની સામાજ આ પાઠ કામ લાગે એવો છે, પરંતુ સંસ્કાર કરવા માટે લૌકિક ટીપ્પણીનો ઉપયોગ કરનારા માટે આ પાઠ અંશે પણ વિરોધ કરનારો નથી.

પાઠ ૩૧ અ

યસુ જૈનટિપ્પનકાનુસારેણ શ્રાવણભાદ્રપદવૃદ્ધાપિ આષાઢવૃદ્ધિરેવ ગણ્યન્તે इति तन्न युक्तं, જૈનટિપ્પનકસ્ય વ્યુચ્છિન્નત્વાદ્, સંપ્રતિ શૈવટિપ્પનકૈનૈવ વ્યવહારપ્રવૃત્તિઃ, તદનુક્રમે વૈશ્વા પ્રતિષ્ઠાદિમુદ્ધર્ત્તપરિજ્ઞાનં દૂરે, માસવૃદ્ધિરપિ કથં

જ્ઞાયતે? તસ્માન્નશ્રાવણભાદ્રપદવૃદ્ધિર્નાપાદતયા વ્યવહર્તવ્યા કિન્તુ શ્રાવણાદિતયૈવેતિ । ”

(શ્રી પ્રવચનપરીક્ષા મુ. પૃ. ૪૪૧.)

પાઠ ૩૧ નો શુદ્ધ અર્થ ચ

જૈન ટીપ્પણીને અનુસારે શ્રાવણ અને ભાદ્રવાની વૃદ્ધિ છતાં પણ અષાઢનીજ વૃદ્ધિ કરવી એવું એ જે કોઈ કરે તો તે યોગ્ય નથી; કારણ કે જૈન ટીપ્પણીનો વિચ્છેદ હોવાથી વર્તમાનમાં શૈવટીપ્પણીને આધારે વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ છે. અને જે તે ન લેવામાં આવે તો દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા આદિ મુદ્ધર્તોનું જ્ઞાન તો દૂર રહે પણ માસવૃદ્ધિ પણ કેમ જણાવાય? તેટલા માટે શ્રાવણ ભાદ્રવાની વૃદ્ધિનો વ્યવહાર કરવો. અર્થાત્-શ્રાવણ ભાદ્રવાની વૃદ્ધિ હોય તો અષાઢપણે વ્યવહાર ન કરવો, કિન્તુ શ્રાવણ આદિ (ભાદ્રવા)પણેજ વ્યવહાર કરવો.

એ વર્ગના પાઠ ૩૧ના અર્થનું શુદ્ધ રૂપરટીકરણ ક

આ પાઠ તો તેઓનેજ બાધક છે કે જેઓ શ્રાવણ ભાદ્રવો વધે હોય છતાં બે અષાઢ માનતા હોય અને તેમાં જૈન શાસ્ત્રના કારણને આગળ કરતા હોય, પરંતુ ક્ષયે પૂર્વાંના સંસ્કારથી શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છવાળાઓ, જે પર્વ કે પર્વાનન્તર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ માનીને પર્વતિથિનો વ્યપદેશ કરે, માને અને આરાધે છે, તેને તો અંશ માત્ર પણ આ પાઠ બાધકારક નથી.

તત્ત્વમાં કહેવું જોઈએ કે ક્ષયે પૂર્વાંના પ્રબોધને આધારે અષ્ટમી આદિ તિથિની હાનિ વખતે સપ્તમી આદિ ન માનતાં અષ્ટમી આદિ માનીનેજ આરાધના કરાય તેમજ અષ્ટમી આદિની વૃદ્ધિની વખતે બેય સપ્તમી વિગેરે માનીને જ બીજે દિવસે અષ્ટમીની આરાધના કરાય એ શાસ્ત્ર અને પરંપરાથી સંગત થવા સાથે ન્યાય

અને યુક્તિથી સંગતજ છે. અને તેવીજ રીતે પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યા કે ભાદરવા સુદ પાંચમ જેવી તિથિ કે જે પર્વાન્તર પર્વની તિથિ છે, તેની હાનિ-વૃદ્ધિ વખતે તેનાથી પૂર્વતર એટલે તેરશ કે ત્રીજની હાનિ-વૃદ્ધિ કરીને પર્વતિથિ કહેવી, માનવી

અને આરાધવી એ પરંપરા શાસ્ત્રસંમત અને યુક્તિયુક્તજ છે.

એટલે આ નવા વર્ગને એવું જ્ઞાન ઝળકે અને સત્ય માર્ગમાં આવે એવો રસ્તો તેઓને મળે, એમ ઇચ્છવું સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે.

આ. શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે
કરેલા નિરૂપણ અંગે રજૂ કરેલું ખંડન
સમાપ્ત

પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે, આ. શ્રી સાગરાનન્દ-
સૂરિજીએ કરેલા ‘સ્વપક્ષનું સ્થાપન’ અંગે રજૂ કરેલું ખંડન

જમોત્યુ જં સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ ।

અનન્તલબ્ધિનિધાનાય શ્રીગૌતમગણધરેન્દ્રાય નમો નમઃ ।

“તિથિદિન” અને “પર્વારાધન” સંબંધી મન્તવ્યભેદનો શ્રી જૈન શાસ્ત્રાધારે
નિર્ણય કરાવવાને માટે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના નવ મુદ્દાઓને
આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણનો શ્રી જૈન શાસ્ત્રોના આધારે
પ્રતિવાદ

શિર્ષક સંબંધી :

૧. અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાભાષિત શ્રી જૈન શાસન, જગતના કલ્યાણકામી આત્મા-
ઓને, એક માત્ર સુક્રિતમાર્ગની આરાધના કરવામાં જ દત્તચિત્ત બનવાનો ઉપદેશ કરતું આવ્યું
છે. શ્રી જૈન શાસન ફરમાવે છે કે—

“જહ સવ્વેસુ દિગ્ગેસુ, પાલહ કિરિંઅં તઓ હવહ લઠ્ઠં ।

જહ પુણ તહા ન સવ્વકહ, તહવિ હુ પાલિજ્જ પવ્વદિર્ણ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્-ધર્મક્રિયાઓનું પાલન જો સર્વ દિવસોએ કરે તો તે ઉત્તમ વસ્તુ છે, પણ સર્વ
દિવસોએ જો તેમ કરી શકે નહિ, તો પર્વદિવસોએ તો ધર્મક્રિયાઓનું પાલન આવશ્ય કરે !

૨. શ્રી જૈન શાસન તે જ દિવસોને પર્વદિવસો તરીકે માનવાનું ફરમાવે છે, કે જે દિવસોએ
પર્વતિથિઓ હોય છે અને એથી જ પર્વદિવસોના સૂચનને માટે શ્રી જૈન શાસનમાં પર્વતિથિઓનું જ
સૂચન કરવામાં આવ્યું છે, એટલે જે દિવસે પર્વતિથિ ન હોય, તેવા દિવસને પર્વદિવસ તરીકે
માની શકાય જ નહિ.

૩. પર્વતિથિઓની અવશ્ય આરાધ્યતા ફરમાવવા પાછળ ઘણા હેતુઓ રહેલા છે. આત્માની
વિશુદ્ધિ અને દર્શન, જ્ઞાન તથા ચારિત્રની ઉપાસનાના હેતુને પર્વતિથિઓની આરાધનાને અંગે
ફરમાવેલ છે, પણ પર્વતિથિઓના આરાધનના ફલનું વર્ણન કરતાં, શુભાયુષ્યના બંધની વાતને
વિશિષ્ટપણે ફરમાવેલ છે. શ્રી જૈન શાસન ફરમાવે છે કે-પરભવના આયુષ્યનો બંધ, વર્તમાન
ભવના આયુષ્યના બે ભાગ વ્યતીત થયે છતે અને ત્રીજો ભાગ બાકી રહે છે. એ
વખતે જો આયુષ્યનો બંધ ન પડે, તો બાકી રહેલા ત્રીજા ભાગના આયુષ્યમાંના બે ભાગ વ્યતીત
થયે છતે અને એક ભાગ બાકી રહે છે. પરભવના આયુષ્યનો બંધ પડે છે. પરભવના આયુષ્યનો
બંધ એ વખતે જ ન પડે, તો બાકી રહેલા આયુષ્યના બે ભાગ વ્યતીત થયે છતે અને એક
ભાગ બાકી રહે છે. આ વાત આવી જ રીતિએ શેષ આયુષ્યને અંગે
પણ ચોખવામાં આવે છે. આ રીતિએ પડતો પરભવના આયુષ્યનો બંધ, બહુલતયા, પક્ષના ત્રીજા
ત્રીજા ભાગની તિથિઓએ, એટલે કે-ખીજ, પાંચમ, આઠમ, અગીઆરસ અને ચૌદશ-એ પાંચ

તિથિઓએ પડે છે. બીજ આદિ પાંચ તિથિઓની આરાધના કરવાથી પ્રાપ્ત થતા ફલને સૂચવતાં, આ આયુષ્યબંધની વાતને અસાધારણ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. જો કે—

“બીજા દુવિદે ધમ્મે, પંચમિ નાણેસુ અઙ્કમી કમ્મે ।

एगारसी अंगाणं, चउदसी चउदपुव्वाणं ॥ ૨ ॥”

—આ પ્રમાણેની ગાથા દ્વારા બીજને સાધુધર્મ તથા ગૃહસ્થધર્મ એમ દ્વિવિધ ધર્મના આરાધનને અંગે, પાંચમને જ્ઞાનની આરાધનાને અંગે, આઠમને આઠ કર્મોનો ક્ષય સાધવાને અંગે, અગીઆરસને અગીઆર અંગોના આરાધનને અંગે અને ચૌદશને ચૌદ પૂર્વોના આરાધનને અંગે જણાવેલ છે; પરંતુ બીજ આદિ આ પાંચ પર્વતિથિઓની આરાધનાના ફલનું વર્ણન કરતાં તો, એક માત્ર શુભાયુષ્યના બંધની વાતને જ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે, જે આ નીચેના પ્રશ્નોત્તરથી માલૂમ પડે છે:—

પ્રશ્ન:—અયં ! બીજપ્રમુદ્ધાસુ પંચસુ તિદ્વીસુ વિહિઅં ધમ્માણુદ્દાણં કિ ફલં હોઈ ?

उत्तरम्-गोयमा ! बहुफलं होइ । जम्हा पआसु तिद्वीसु पापणं जीवो परमचाउं समज्जिणइ, तम्हा तवोविहाणाइधम्माणुद्वानं कायव्वं । जम्हा सुहाउअं समज्जिणइत्ति ।

હાલમાં, આ ક્ષેત્રને વિષે જે શ્રી જિનેશ્વર લગવાનનું શાસન વિદ્યમાન છે, તે લગવાન શ્રી મહાવીરદેવના પ્રથમ ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમસ્વામિજી મહારાજાએ ઉપર મુજબનો પ્રશ્ન પૂછેલ છે અને ખૂદ લગવાન શ્રી મહાવીરદેવે ઉપર મુજબનો ઉત્તર આપેલ છે. પ્રશ્ન એવો છે કે—‘હે લગવન ! બીજ પ્રમુદ્ધ પાંચ તિથિઓએ વિહિત ધર્માણુદ્ધાનનું શું ફલ થાય છે ?’ ઉત્તરમાં લગવાન ફરમાવે છે કે—‘ગૌતમ ! બહુ ફલ થાય છે. એ તિથિઓમાં પ્રાયઃ કરીને જીવ પરલવના આયુષ્યને ઉપાર્જે છે. એ કારણે એ તિથિઓએ તપોવિધાન આદિ ધર્માણુદ્ધાન કરવું જોઈએ, કે જેથી જીવ શુભ આયુષ્યને ઉપાર્જે છે.’ આ વસ્તુને લક્ષ્યમાં લેતાં પણ સમજી શકાય તેમ છે કે—જે દિવસે પર્વતિથિ ન હોય તેવા દિવસને પર્વદિવસ તરીકે ગ્રહણ કરી શકાય જ નહિ : કારણ કે—પર્વતિથિઓ પૈકીની બીજ આદિ પાંચ પર્વતિથિઓનો, પરલવના આયુષ્યના બંધ સાથે જે સંબંધ છે, તે સંબંધ મનકાવતા દિવસે મનકાવતી પર્વતિથિ હોવાનું માની લેવાથી ટકી શકે નહિ.

૪. સામા પક્ષે રહેલા આત્યાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પણ, શ્રી સિદ્ધચક્ર નામના પાક્ષિકના ૯મા વર્ષના ૧૯મા અંકમાં “આરાધનાને લીધે તિથિ કે તિથિને લીધે આરાધના” એ વિષયના વિવરણમાં જણાવ્યું છે કે—

“જૈનજનતામાં બધા જે સચ્ચિતાદિક ત્યાગના નિયમોની પ્રવૃત્તિ છે તે પણ તિથિને નામે છે. અર્થાત્ નિયમને નામે તિથિ નથી, પણ તિથિને નામે નિયમ છે એટલે જૈનશાસનને ખરી રીતે માનનારો મનુષ્ય તો એ માનવાને બંધાયેલોજ છે કે આરાધના કરાય તેથી તિથિ કહેવાય એમ નહિ, પરંતુ તિથિ કહેવાય અને ગણાય તેથીજ આરાધના થાય. આ વસ્તુ વિચારનારો સુઝ મનુષ્ય આરાધનાનો નિર્ણય કરવા પહેલાં આરાધના કરવા માટે તિથિનું જ્ઞાન, નિર્ણય અને કથન કરવામાં તત્પરજ થાય. x x x શાસ્ત્રકારોએ પર્વતિથિઓને દિવસે પ્રાયઃ પરલવના આયુષ્યનો બંધ થાય છે એવું પ્રાયિક વચન કહીને તિથિની માન્યતા વિગેરે મજબૂત કરીને આરાધનાની કર્તવ્યતા જણાવેલી છે, પરંતુ આરાધનાને અંગે તિથિ ગણવી અર્થાત્ જે દિવસે આરાધના

કરીએ તે દિવસે પર્વતિથિ ગણવી અને તેવી ગણેલી પર્વતિથિએ પ્રાયઃ પરભવનું આયુષ્ય બંધાઈ જાય એવું કોઈએ કહ્યું નથી કે માની શકાય તેમ પણ નથી. એટલે એ પ્રાયિક વચન પણ પર્વતિથિને આધારેજ આરાધના તરફ ભળ્યોને આકર્ષણ કરનાર થાય છે.”

૫. આ રીતિએ પર્વતિથિઓને અંગે જ પર્વદિવસો ગણાય છે અને મનાય છે. પર્વદિવસોને નક્કી કરી આપનારી પર્વતિથિઓનો નિર્ણય હાલમાં ‘ચંડાંશુચંદ્ર’ પંચાંગના આધારે જ કરવામાં આવે છે. આ વાત પણ સામા પક્ષે રહેલા આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શ્રી સિદ્ધચક્ર નામના પાશિકમાં કબૂલ કરેલી છે. શ્રી સિદ્ધચક્રના ૧લા વર્ષના ૨૧મા અંકના પુઠાના પાછલા ભાગ ઉપર તેમણે લખ્યું છે કે—

“દરેક આચાર્ય આદિ પદસ્થો અને સાધુઓ દરેક વર્ષે મહિને અને પક્ષમાં જોધપુરી ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગને આધારે તિથિ અને પર્વો કરે છે.”

તેમજ શ્રી સિદ્ધચક્રના ૫મા વર્ષના ૫મા અંકના પુઠાના ત્રીજા પૃષ્ઠ ઉપર પણ તેમણે લખ્યું છે કે—

“સમસ્ત શ્રીતપામચ્છીય શ્રી સંધને જણાવવું યોગ્ય છે કે કેઈ વર્ષોથી શ્રીતપામચ્છ વગેરેની પર્વારાધનની ક્રિયા જોધપુરી ચંદ્ર (ચંડાંશુચંદ્ર) પંચાંગના આધારે થાય છે”

૬. આ રીતિએ, ‘પર્વતિથિઓનીજ આરાધ્યતાને કબૂલ રાખવા સાથે, જોધપુરી ‘ચંદ્ર’ પંચાંગ કે જે હાલમાં ‘ચંડાંશુચંદ્ર’ના નામથી પ્રગટ થાય છે, તે પંચાંગના આધારે પર્વતિથિઓ અને પર્વારાધનની ક્રિયા થાય છે’—એમ કબૂલ કરેલું હોવા છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દ-સૂરિજી, પોતાના નવ મુદ્દાઓને આશ્રયીને પોતાની માન્યતાનું નિરૂપણ કરતાં, નીચે મુજબનું મથાળું બાંધે છે, એ કેટલું બધું ગેરવ્યાજબી છે—એ પણ વિચારણીય છે:—

“શાસ્ત્ર અને પરંપરાને અનુસારે ટીપ્પણમાં જ્યારે પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિની યથાર્થતાનું નિરૂપણ.”

૭. એક તરફ એમ કહેવું કે—‘પર્વતિથિઓ અને પર્વારાધનની ક્રિયા જોધપુરી પંચાંગના આધારે થાય છે’ અને બીજી તરફ એમ કહેવું કે—‘તે ટીપ્પણમાં જ્યારે પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ આવે ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી’ એ કેટલું બધું બેહુકું છે? બેશક, પર્વતિથિઓમાં ક્ષય અને વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે ક્ષીણ પર્વતિથિની આરાધના માટે કયો દિવસ લેવો અને વૃદ્ધ પર્વતિથિની આરાધના માટે કયો દિવસ લેવો—એનો વિચાર થાય, પણ તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિને પલટી નાખવાનો વિચાર જ કેમ થઈ શકે? વળી ક્ષીણ અને વૃદ્ધ પર્વતિથિના આરાધનને માટે કયો દિવસ લેવો—એ નક્કી કરતાં પણ, તે તે પર્વતિથિઓના ભોગવટાની સમાપ્તિ કયે દિવસે છે એ જ ભવાય, પણ જે દિવસે જે પર્વતિથિના ભોગવટાની સમાપ્તિ ન હોય તેવા દિવસને તો તે પર્વતિથિની આરાધના કરવાના દિવસ તરીકે ગ્રહણ કરી શકાય જ નહિ. આથી જ, પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિના પ્રસંગે કયી તિથિ એટલે કયો વાર તે પર્વતિથિની આરાધનાને માટે સ્વીકારવો, એ જણાવતાં શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે સત્તરમી ગાથાના ઉત્તરાર્ધ તરીકે “જં જા જંમિ હુ દિવસે, સમખર્ષે સા પમાર્ણતિ” —એવું લક્ષણ જણાવીને, પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં જે જે રવિ આદિ વારોને દિવસે ક્ષીણ કે વૃદ્ધ પર્વતિથિઓના ભોગવટાની સમાપ્તિ હોય, તે તે

દિવસોને તે તે ક્ષીણ કે વૃદ્ધ પર્વતિથિના આરાધનને માટે ગ્રહણ કરવા-એવું જણાવ્યું છે. આમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી તે તિથિનીજ ક્ષય-વૃદ્ધિને પલટી નાખવાની વાત કરે છે! અને એમ કરીને જે દિવસે જે પર્વતિથિનો ભોગવટો અંશ માત્ર પણ ન હોય, એવા દિવસને તે પર્વતિથિના દિવસ તરીકે ગ્રહણ કરવાનું જણાવે છે. [જેમ કે-પૂનમ કે અમાસની વૃદ્ધિએ તેઓ ચૌદશને બીજી તેરશ માનવાનું કહે છે અને પહેલી પૂનમ કે પહેલી અમાસને ચૌદશ માનવાનું કહે છે, પણ ચૌદશે તેરશના ભોગવટાનો અંશ નથી હોતો અને પહેલી પૂનમ કે પહેલી અમાસે ચૌદશના ભોગવટાનો અંશ નથી હોતો.] આવું કહેનાર માણસ, ટીપ્પણને કબૂલ રાખે છે-એમ કહેવાય નહિ અને ટીપ્પણને કબૂલ રાખ્યા સિવાય તો, તિથિઓનો નિર્ણય થઈ શકે જ નહિ. જ્યારે જૈન ટીપ્પનક વિદ્યમાન હતું, ત્યારે તે ટીપ્પનકના આધારે પર્વતિથિઓના દિવસોનો નિર્ણય થતો હતો અને જૈન ટીપ્પનક અવચ્છિન્ન થયું ત્યારથી જૈનેતર ટીપ્પનકના આધારે પર્વતિથિઓના દિવસોનો નિર્ણય થાય છે, પણ કોઈ કાળે ટીપ્પનકના આધાર વિના તિથિઓનો નિર્ણય થઈ શકે જ નહિ : એટલે કે-જે ટીપ્પનક માન્ય હોય, તે ટીપ્પનક જે જે દિવસોએ જે જે તિથિઓને જણાવે, તે તે તિથિઓને તે તે દિવસોએ માન્ય કરવી જ બોધ્યે. આથી જ શ્રી તત્ત્વતરંગિણી પૃ. ૧૬માં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે:-

“કિં તિથેઃ ક્ષીણત્વં નામ ?, અપ્રાપ્તાત્મસ્વરૂપત્વં વા ? સત્ત્વે સતિ સૂર્યોદયાસ્પર્શિત્વં વા ૨ સૂર્યોદયમપ્રાપ્ત્ય સમાપ્તત્વં વા ૩ પ્રાક્ સૂર્યોદયાસ્પૃષ્ટત્વે સત્યુત્તરસૂર્યોદયાપ્રાપ્તત્વં વા ? ૪, નાદ્યો નિરવદ્યોઽસંભવાત્, ન હ્યપ્રાપ્તાત્મસ્વરૂપા તિથિર્ગણનાપંકાવુપન્યસ્યતે, ગગનગંડવત્, ડપન્ય-સ્યતે ચ ગણનાપંકાવતો નાપ્રાપ્તાત્મસ્વરૂપા, શબ્દતો ભિન્નસ્વરૂપેષ્વપ્યર્થતોઽભિન્નેષુ શેષેષુ ત્રિષ્વપિ વિકલ્પેષુ સત્ત્વે સિદ્ધે પ્રાક્તન્યાં સત્ત્વમુત્તરત્ર વા ? આદ્યે કિં સ્વાભિમતાં તાં વિદ્યાયાન્યામાદાતુમુ-પક્રમ્યતે ?, ન હ્યન્યમન્તરેણ સ્વાભિમતં વસ્તુ પરિહૃત્ય તદ્વુદ્ધ્યાઽન્યદ્ પ્રહીતુમુપક્રમતે, દ્વિતીય-સ્ત્વસંભવીતિ તુ ત્વમપિ જાનાસિ, નો ચેત્ ટીપ્પનકમઘલોકનીયમ્, તદ્વેત્તા વા પૃષ્ટવ્યઃ તદ્વુ-સ્વમત્યાઽઽલોચ્ય પૌર્ણમાસી ચાતુર્માસીત્વેનાધુના ન શ્રદ્ધેયેતિ મદીયં વચ્ચઃ પ્રવચનાનુયાયિ યુક્તિ-ક્ષમં ચ સ્વીકર્તવ્યમ્, અન્યથા પ્રવચનાચરણયોર્દ્વયોરપિ વિરાઘકત્વાપત્તિઃ ।”

પંચાંગમાં જ્યારે કાર્તિક સુ. ૧૪નો, ફાગણ સુ. ૧૪નો અગર અષાઠ સુ. ૧૪નો ક્ષય પ્રાપ્ત થયો હોય, ત્યારે તે તે તિથિઓના ભોગવટાની સમાપ્તિ અગર તો તે તે તિથિઓની હયાતિ પૂર્વની તિથિઓમાં એટલે કે પૂર્વની તિથિઓના દિવસોએ હોય છે અને એ કારણે પૂર્વની તિથિઓ (કા. સુ. ૧૩, ફા. સુ. ૧૩ કે અષાઠ સુ. ૧૩)ના દિવસોને કા. સુ. ૧૪ આદિના દિવસો તરીકે પણ ગ્રહણ કરવા, એમાં જ શાસ્ત્રાનુસારિતા અને યુક્તિયુક્તતા છે. આમ છતાં પણ, જેઓ કા. સુ. ૧૪ આદિના ક્ષયે ચોમાસી પર્વ કા. સુ. ૧૫ આદિના દિવસોએ કરે છે, તેઓને ઉદ્દેશીને અન્થકારશ્રી પૂછે છે કે-‘તિથિનું ક્ષીણત્વ એટલે શું? તે તિથિને પોતાનું સ્વરૂપત્વ પ્રાપ્ત થયું નથી એમ?, તે તિથિને પોતાનું સ્વરૂપત્વ પ્રાપ્ત થવાથી તેની હયાતિ હોવા છતાં પણ તે સૂર્યો-દયને સ્પર્શી નથી એમ?, સૂર્યોદયને પામ્યા વિના તેની સમાપ્તિ થઈ છે એમ? કે તે તિથિને પૂર્વના સૂર્યોદયનું અસ્પૃષ્ટપણું હોવા છતાં પછીના સૂર્યોદયને તે તિથિ પામી નથી એમ?’ આ રીતિએ પૂછ્યા પછીથી, અન્થકારશ્રી કહે છે કે-‘આ ચાર વિકલ્પોમાં જે પહેલો વિકલ્પ છે તે નિરવધ નથી : કારણ કે-તેનો અસંભવ છે. જે તિથિ આત્મસ્વરૂપને પામી ન હોય, તે તિથિ

ગણુનાની પંક્તિમાં ગગનગંડની માફક સ્થાપન કરાય નહિ અને ગણુનાની પંક્તિમાં સ્થાપન કરાય છે, એટલે તે આત્મસ્વરૂપને પામી નથી એમ નહિ.’ આ રીતિએ ‘ક્ષીણુ તિથિની હયાતિ પણ છે અને ગણુના પણ છે’-એવું ઠરાવ્યા પછીથી, અન્યકારશ્રી કહે છે કે-‘બાકીના ત્રણ વિકલ્પો કે જે શબ્દથી ભિન્નસ્વરૂપવાળા હોવા છતાં પણ અર્થથી અભિન્ન છે, તે ત્રણ વિકલ્પોમાં ક્ષીણુ તિથિની હયાતિ સિદ્ધ થયેલી છે, એટલે ક્ષીણુ તિથિની હયાતિ સિદ્ધ થયે છે, તે ક્ષીણુ તિથિની હયાતિ પૂર્વની તિથિમાં હોય છે કે ઉત્તરની તિથિમાં હોય છે? જો ક્ષીણુ તિથિની હયાતિ પૂર્વની તિથિમાં છે-એ વાત કબૂલ હોય, તો પોતાને અભિમત એવી તેને છોડીને, અન્ય તિથિને ગ્રહણ કરવાનો ઉદ્યમ કેમ કરે છે? કારણ કે-આંધળા વિના કોઈ પોતાને અભિમત જે વસ્તુ, તેને છોડીને અન્ય વસ્તુને તે અભિમત વસ્તુની યુદ્ધિથી ગ્રહણ કરવાને માટે ઉદ્યમ કરતો નથી. હવે જો તું એમ કહેતો હોય કે-ક્ષીણુ તિથિની હયાતિ પૂર્વતિથિમાં નથી પણ ઉત્તર તિથિમાં છે, તો તે અસંભવિત છે, એ વાત તો તું પણ જાણે છે. જો એ વાતને તું ન જાણતો હોય, તો તારે ટીપ્પણીનું અવલોકન કરવું જોઈએ. અથવા તો ટીપ્પણીના જ્ઞાતાને પૂછવું જોઈએ. તે પછી પોતાની યુદ્ધિથી વિચાર કરીને ‘પૂર્ણિમા હાલ એમાસીપણે શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય નથી’-એવું જે માંડ પ્રવચનનાનુસારી અને યુક્તિક્ષમ વચન છે, તે વચનનો તારે સ્વીકાર કરવો જોઈએ : અન્યથા, પ્રવચન અને આચરણ-એ બન્નેયના પણ વિરાધકપણાની આપત્તિ છે.’

૮. ઉપરના પાઠમાં ક્ષીણુ તિથિની પણ વિદ્યમાનતા હોય જ છે-એ વાત જણાવવા સાથે, જે પર્વતિથિ જે દિવસે પંચાંગમાં જણાવેલી ન હોય તે દિવસને તે પર્વતિથિ તરીકે ગ્રહણ કરવો, એ છત્રી આંખે આંધળા બનવા જેવું છે-એમ જણાવ્યું છે અને ટીપ્પણું જોવાનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. એથી પણ નિશ્ચિત થાય છે કે-જે ટીપ્પનક માન્ય હોય, તે ટીપ્પનક જે જે દિવસોએ જે જે તિથિઓને જણાવે, તે તે દિવસોએ તે તે તિથિઓને માન્ય કરવી જ જોઈએ. જૈન સમાજને માન્ય ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગ, સૂર્યોદય સમયે જે તિથિનો ભોગવટો હોય તે તિથિના નામથી તે દિવસનો જ્યવહાર જણાવે છે અને તિથિક્ષયના પ્રસંગે જ તિથિઓએ એક જ વાર લખીને તે એક વારના દિવસે જ તિથિઓના જ્યવહારને જણાવે છે. એ રીતિએ જોતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ પોતાના નવ મુદ્દાઓને આશ્રયીને પોતાની માન્યતાનું નિરૂપણ કરતાં, મથાળામાં-‘શાસ્ત્ર અને પરંપરાને અનુસારે ટીપ્પણીમાં જ્યારે પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિની યથાર્થતા’-આવું જે જણાવ્યું છે, તે તદ્દન ખોટું છે-એમ પૂરવાર થાય છે અને એથી પણ તેમનું આખું ચ નિરૂપણ, જૈન શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ છે-એમ કહી શકાય.

જૈન શાસ્ત્રધારોને અર્કિચિત્કર બનાવનારી નોંધ વિષે :

૧. ‘ટીપ્પણીમાં પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ આવે ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી’-એ વાત શાસ્ત્ર અને પરંપરાને અનુસારે છે, એમ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી કહે છે; પણ જે શાસ્ત્ર જે દિવસે જે પર્વતિથિનો ભોગવટો ન હોય, તે દિવસને તે પર્વતિથિ તરીકે ગ્રહણ કરવો-એ આંધળાને છાજતું કામ છે એ વિગેરે ફરમાવે છે, તે શાસ્ત્ર અગર તે શાસ્ત્ર જે શાસ્ત્રોને અનુસારી છે તે શાસ્ત્રો, આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી કહે છે તેમ, તિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિને પલટી નાખીને તિથિઓને પલટી નાખવાનું કહે જ નહિ. શાસ્ત્રપાઠોના અસંખ્ય અને અસંગત

અર્થો કર્યા વિના, જૈન શાસ્ત્રાધારે ‘ પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરીને તિથિઓને પલટી નાખવી, એ વ્યાજબી છે ’-એમ કહી શકાય તેવું છે જ નહિ. આમ હોઈને જ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ તિથિઓને પલટી નાખવાની પોતાની વાતના આગ્રહી બની જતાં, શાસ્ત્રપાઠોના અસંબદ્ધ અને અસંગત અર્થો પણ કરેલા છે, જે યથાસ્થાને જણાવીશું.

૨. શાસ્ત્રના નામે વાત કરવા છતાં પણ, ‘ શાસ્ત્રનું તિથિવિષયક નિરૂપણ તિથિઓને પલટી નાખવાની વિરૂદ્ધમાં જ બચ તેમ છે’-એ સત્ય, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના ધ્યાન બહાર હતું જ નહિ : અન્યથા, તેઓ પોતાના પહેલા મુદ્દાના નિરૂપણને અન્તે, નીચે મુજબની નોંધ મૂકત જ નહિ:-

“ નોટ:-આગમ-પંચાંગી અને ખીજાં પણ શાસ્ત્રોના અનેક પુરાવાઓથી આરાધનામાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન થાય, એ વિગેરે હકીકત આગળ સાબીત કરી બતાવવામાં આવશે. છતાં અત્રે જે આ જીતઆચારના આધારે જણાવવામાં આવ્યું છે તે એટલાજ માટે કે-કોઈ અન્ય પક્ષ, અન્ય મત કે અન્ય ગ્રન્થવાળાઓ તરફથી કદાચ કંઈ પણ જુદું લખાણ રજુ કરાય તો પણ આ જીતઆચારની રીતિને બાધ આવી શકે નહિ.”

૩. ઉપરની નોંધમાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ તિથિનિર્ણાયક જૈન શાસ્ત્રાધારોને અમાન્ય ઠરાવીને, અકિંચિત્કર બનાવી દેવાનો ફૂટ પ્રયત્ન પણ કર્યો છે, એમ સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે. પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગને કારણે અમો બન્ને વચ્ચે જે મન્તવ્યલેદ છે, તેનો નિર્ણય જૈન શાસ્ત્રાધારે કરાવવો-એવું સુશ્રાવક કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈની રૂબરૂમાં નક્કી થયેલું હોવા છતાં પણ, તિથિનિર્ણાયક જૈન શાસ્ત્રાધારોને અમાન્ય ઠરાવીને અકિંચિત્કર બનાવી દેવાની વૃત્તિથી આવી નોંધ મૂકીને, વસ્તુતઃ તો, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ એ જ વાત કબૂલ કરી લીધી છે કે-‘ જૈન શાસ્ત્રાધારોમાંથી પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવા દ્વારા તિથિઓને પલટી નાખવાના વિષયમાં તથા એમ કરીને હાનિ-વૃદ્ધિને પામેલી પર્વતિથિની પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિ પર્વતિથિ હોય તો તેને અપર્વતિથિ ઠરાવી દેવાના વિષયમાં સંમતિ મળી શકે તેમ નથી, એટલું જ નહિ પણ તેમ કરવાનો વિરોધ જ જૈન શાસ્ત્રાધારોમાંથી મળી શકે તેમ છે. ’ ઉપર મુજબની નોંધ મૂકીને, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે હેતુને સિદ્ધ કરવાની અભિલાષા રાખી જણાવ્ય છે, તે હેતુ એ છે કે-‘ પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વા કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની અને તેમ કરીને તે પૂર્વા કે પૂર્વતર તિથિ બે પર્વતિથિ હોય તો તે પૂર્વા કે પૂર્વતર પર્વતિથિને પણ અપર્વતિથિ ઠરાવવાની પોતાની વાત, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી તિથિનિર્ણાયક જૈન શાસ્ત્રાધારોથી સાબીત કરવામાં નિષ્ફળ નિવડે, તેમ જ પોતાની તે વાતની વિરૂદ્ધનાં શાસ્ત્રવચનો સામેથી (અર્થાત્-અમો વિજયરામચન્દ્રસૂરિ તરફથી) રજૂ કરાય, તો પણ નિર્ણય આપનાર પોતાના (આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના) મન્તવ્યને માન્ય રાખવાનો નિર્ણય આપવાના લક્ષ્યવાળા બને. ’ આવા હેતુથી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, નિર્ણય આપનારને આડકતરી રીતિએ એમ સૂચવે છે કે-‘ મારા મન્તવ્યથી વિરૂદ્ધનાં શાસ્ત્રવચનો તમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે, તો પણ તમારે તે શાસ્ત્રવચનો તરફ લક્ષ્ય જ આપવું નહિ : કારણ કે-પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વા કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની અને તેમ કરીને તે પૂર્વા કે પૂર્વતર તિથિ બે પર્વતિથિ હોય તો તેને અપર્વતિથિ ઠરાવવાની હું જે આચરણ કરું છું, તે શાસ્ત્રવચનોથી વિરૂદ્ધ સાબીત થાય તો પણ, તે જીતવ્યવહાર છે અને

જીવનવ્યવહારને કબૂલ રાખીને અનુસરવાની શાસ્ત્રકાર મહાપુરુષોની સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે.’ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની મુરાદ આવા પ્રકારની ન હોત, તો તેઓ ઉપર મુજબની નોંધ મૂકત જ નહિ અને નોંધ મૂકત તો ય તેમાં ‘છતાં’ શબ્દ મૂકીને જે ઉત્તરાર્ધનું વાક્ય લખ્યું છે, તે લખત નહિ : કારણ કે-શ્રી આગમ-પંચાંગી અને બીજાં પણ જૈન શાસ્ત્રોના તિથિનિર્ણાયક પૂરાવાઓથી તેમની વાત માન્ય કરવા લાયક પૂરવાર થાત, તો નિર્ણય કરનાર તેવા પ્રકારનો જ નિર્ણય આપવાને બાધ્ય બનત, એ નિર્વિવાદ વાત છે; પરંતુ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, પોતાના મુદ્દાઓનું નિરૂપણ લખતી વખતે પણ, જાણતા જ હતા કે-‘લખણી શાસનાનુસારી આત્માઓએ માફ મન્તવ્ય માન્ય રાખવું જોઈએ, એવું જૈન શાસ્ત્રોના પૂરાવાઓથી સાબીત થઈ શકે એ શક્ય જ નથી અને મારા મન્તવ્યની વિરૂદ્ધ જનારાં જૈન શાસ્ત્રોના પૂરાવાઓ અવશ્ય રજૂ થવાના છે.’ આ જ એક કારણસર, તેમણે, ઉપર મુજબની નોંધ (કંઈ પણ જૂઠું લખાણ રજૂ કરાય તો પણ આ જીવનવ્યવહારની રીતિને બાધ આવી શકે નહિ) મૂકવાનો તરણોપાય શોધી કાઢ્યો જણાય છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શોધીને આધારભૂત બનાવેલો આ તરણોપાય, ‘રૂખતો તણખડું પકડે’ એ કહેવતને જ ચરિતાર્થ કરનારો છે : કારણ કે-“શ્રી જૈન શાસ્ત્રમાં તે જ આચરણને જીવનવ્યવહાર તરીકે પ્રમાણ કરવાનું કહેવાયું છે, કે જે આચરણ આગમથી અવિરૂદ્ધ હોય-આગમને લેશ પણ દૂષિત કરનારી ન હોય.” આ વાત, અમે આગળના ભાગમાં જૈન શાસ્ત્રોમાંના અનેક પાઠો રજૂ કરીને જણાવવાના છીએ તેમ જ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતે પણ આ વાત શ્રી સિદ્ધચંદ નામના પાક્ષિકમાં લખેલી હોઈને, તેનો ઉતારો પણ રજૂ કરવાના છીએ.

પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિની કબૂલાત તથા પર્વતિથિઓને અપર્વતિથિઓનું સંબોધન :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ લખેલી મજકુર નોંધમાંની બીજી પણ બાબતોને અંગે અમારે કહેવાનું છે અને તે પણ અત્રે જણાવીએ છીએ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના નિરૂપણનાં શીર્ષકમાં ‘પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવાની વાત અને તેવી રીતિએ ક્ષય-વૃદ્ધિ કરતાં પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિ જે પર્વતિથિ હોય તો તેને અપર્વતિથિ ઠરાવવાની વાત’ સાબીત કરવાનો ઇરાદો જણાવ્યો છે; જ્યારે મજકુર નોંધમાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘આરાધનામાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન થાય’-એવું સાબીત કરવાનો ઇરાદો જણાવ્યો છે. આ બન્ને ય વાતો વચ્ચે મેળ છે કે વિરોધ છે ? આરાધનામાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન મનાય, તો પછી આરાધનાના વિષયમાં આરાધ્ય પર્વતિથિને અપર્વતિથિ ઠરાવવાનું દુસ્સાહસ કેમ જ થઈ શકે ? ખરેખર, ‘આરાધનામાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન થાય’-એવું આગમ-પંચાંગી અને બીજાં પણ જૈન શાસ્ત્રોના અનેક પૂરાવાઓથી સાબીત કરવાનું જણાવવા દ્વારા, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, પોતાના મન્તવ્યને જ આગમ-પંચાંગી અને બીજાં પણ જૈન શાસ્ત્રોથી વિરૂદ્ધ તરીકે કબૂલ કરી લીધું છે, જે વાત નીચેની બીનાઓથી સ્પષ્ટ થઈ જશે.

૨. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય એવું છે કે-‘ચૌદશની તથા પૂનમ-અમાસની હાનિ-વૃદ્ધિએ તેરશની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવી.’ હવે દરેક તેરશ અપર્વતિથિ જ હોય છે, એમ નથી. માગશર વદ ૧૩ ભગવાન શ્રી ચન્દ્રપ્રભસવામિજીના દીક્ષા-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે; પોષ

વદ ૧૩ લગવાન શ્રી આદિનાથજીના નિર્વાણ-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે; મહા સુદ ૧૩ લગવાન શ્રી ધર્મનાથસ્વામિજીના દીક્ષા-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે; મહા વદ ૧૩ લગવાન શ્રી શ્રેયાંસનાથજીના દીક્ષા-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે; ચૈત્ર સુદ ૧૩ લગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માના જન્મ-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે; ચૈત્ર વદ ૧૩ લગવાન શ્રી અનન્તનાથજીના જન્મ-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે; વૈશાખ સુદ ૧૩ લગવાન શ્રી અજિતનાથજીના અવન-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે; વૈશાખ વદ ૧૩ લગવાન શ્રી શાન્તિનાથજીના જન્મ-કલ્યાણક્રમે તથા નિર્વાણ-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે; જેઠ સુદ ૧૩ લગવાન શ્રી સુપાર્શ્વનાથસ્વામિજીના દીક્ષા-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે; અને આસો વદ ૧૩ લગવાન શ્રી પદ્મપ્રભસ્વામિજીના દીક્ષા-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે. આ દશેય તેરશે પર્વતિથિઓ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, માગશર વદ ૧૪ અગર માગશર વદ ૦)) ની હાનિ-વૃદ્ધિએ માગશર વદ ૧૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; પોષ વદ ૧૪ અગર પોષ વદ ૦)) ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પોષ વદ ૧૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; મહા સુદ ૧૪ અગર મહા સુદ ૧૫ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ મહા સુદ ૧૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; મહા વદ ૧૪ અગર મહા વદ ૦)) ની હાનિ-વૃદ્ધિએ મહા વદ ૧૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; ચૈત્ર સુદ ૧૪ અગર ચૈત્ર સુદ ૧૫ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ ચૈત્ર સુદ ૧૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; ચૈત્ર વદ ૧૪ અગર ચૈત્ર વદ ૦)) ની હાનિ-વૃદ્ધિએ ચૈત્ર વદ ૧૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; વૈશાખ સુદ ૧૪ અગર વૈશાખ સુદ ૧૫ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ વૈશાખ સુદ ૧૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; વૈશાખ વદ ૧૪ અગર વૈશાખ વદ ૦)) ની હાનિ-વૃદ્ધિએ વૈશાખ વદ ૧૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; જેઠ સુદ ૧૪ અગર જેઠ સુદ ૧૫ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ જેઠ સુદ ૧૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; અને આસો વદ ૧૪ અગર આસો વદ ૦)) ની હાનિ-વૃદ્ધિએ આસો વદ ૧૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે. આ ઉપરાન્ત, કાર્તિક વદી ૧૦ લગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માના દીક્ષા-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ કાર્તિક વદી ૧૧ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, કાર્તિક વદી ૧૦ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; માગશર સુદ ૧૦ લગવાન શ્રી અસ્નાથસ્વામિજીના જન્મ-કલ્યાણક્રમે તથા મોક્ષ-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ માગશર સુદ ૧૧ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, માગશર સુદ ૧૦ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; માગશર વદ ૧૦ લગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામિજીના જન્મ-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, માગશર વદ ૧૧ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ માગશર વદ ૧૦ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; મહા સુદ ૪ લગવાન શ્રી વિમલનાથસ્વામિજીના દીક્ષા-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, મહા સુદ ૫ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ મહા સુદ ૪ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; મહા વદ ૭ લગવાન શ્રી સુપાર્શ્વનાથસ્વામિજીના નિર્વાણ-કલ્યાણક્રમે કારણે તથા લગવાન શ્રી ચન્દ્રપ્રભસ્વામિજીના કેવલજ્ઞાન-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, મહા વદ ૮ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ મહા વદ ૭ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; ફાગણ સુદ ૪ લગવાન શ્રી મદિલનાથજીના અવન-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ફાગણ સુદ ૫ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ ફાગણ સુદ ૪ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; ફાગણ વદ ૪ લગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામિજીના અવન-કલ્યાણક્રમે તથા કેવલજ્ઞાન-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ

છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ફાગણ વદ ૫ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ ફાગણ વદ ૪ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; ચૈત્ર વદી ૧ ભગવાન શ્રી કુંથુનાથસ્વામિજીના નિર્વાણ-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ચૈત્ર વદી ૨ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ ચૈત્ર વદી ૧ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; વૈશાખ સુદ ૪ ભગવાન શ્રી અભિનન્દનસ્વામિજીના ચ્યવન-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, વૈશાખ સુદ ૫ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ વૈશાખ સુદ ૪ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; વૈશાખ સુદ ૭ ભગવાન શ્રી ધર્મનાથસ્વામિજીના ચ્યવન-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, વૈશાખ સુદ ૮ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ વૈશાખ સુદ ૭ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; વૈશાખ સુદ ૧૦ ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માના કેવલજ્ઞાન-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, વૈશાખ સુદ ૧૧ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ વૈશાખ સુદ ૧૦ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; જેઠ વદ ૪ ભગવાન શ્રી આદિનાથજીના ચ્યવન-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, જેઠ વદ ૫ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ જેઠ વદ ૪ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; જેઠ વદ ૭ ભગવાન શ્રી વિમલનાથસ્વામિજીના નિર્વાણ-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, જેઠ વદ ૮ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ જેઠ વદ ૭ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; અષાઢ વદ ૭ ભગવાન શ્રી અનન્તનાથજીના ચ્યવન-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, અષાઢ વદ ૮ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ અષાઢ વદ ૭ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે; તેમ જ શ્રાવણ વદ ૭ ભગવાન શ્રી શાન્તિનાથજીના ચ્યવન-કલ્યાણક્રમે કારણે તથા ભગવાન શ્રી ચન્દ્રપ્રભસવામિજીના નિર્વાણ-કલ્યાણક્રમે કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, શ્રાવણ વદ ૮ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ શ્રાવણ વદ ૭ ની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે.

૩. ઉપર જણાવેલી માગશર વદ ૧૩, પોષ વદ ૧૩, મહા સુદ ૧૩, મહા વદ ૧૩, ચૈત્ર સુદ ૧૩, ચૈત્ર વદ ૧૩, વૈશાખ સુદ ૧૩, વૈશાખ વદ ૧૩, જેઠ સુદ ૧૩ અને આસો વદ ૧૩ તથા કાર્તિક વદી ૧૦, માગશર સુદ ૧૦, માગશર વદ ૧૦, મહા સુદ ૪, મહા વદ ૭, ફાગણ સુદ ૪, ફાગણ વદ ૪, ચૈત્ર વદી ૧, વૈશાખ સુદ ૪, વૈશાખ સુદ ૭, વૈશાખ સુદ ૧૦, જેઠ વદ ૪, જેઠ વદ ૭, અષાઢ વદ ૭ અને શ્રાવણ વદ ૭-એમ કુલ પચીસ પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિ, ટીપ્પનક્રમાં ન આવી હોય તે છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે માગશર વદ ૧૪ અગર માગશર વદ ૦)) આદિની હાનિ-વૃદ્ધિએ કેવળ કદિપતપણે જ માગશર વદ ૧૩ આદિ પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિ કરે છે અને માને છે; એટલું જ નહિ, પણ ટીપ્પનક્રમાં જ્યારે ઉપર જણાવેલી માગશર વદ ૧૩ આદિ પચીસ પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિ આવી હોય, ત્યારે પણ તે પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિના બદલામાં તેની પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી, પરંતુ ટીપ્પનક્રમાં જે પ્રમાણે તે તે પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિ જણાવેલી હોય, તે પ્રમાણે કાયમ રાખીને આરાધનાની માન્યતા કરે છે, એ વસ્તુ પણ પ્રસ્તુત મન્તવ્યલેહના પ્રસંગમાં ઘણી જ સૂચક છે. આ વિષયમાં, આરાધનાને અંગેની વાત આગળ અમે કહેવાના છીએ અને એથી જ અત્રે આરાધનાની તે આખતને અર્થોને વિસ્તાર કરતા નથી.

૪. હવે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી એ આગમ, પંચાંગી અને બીજાં પણ જૈન શાસ્ત્રોના પૂરાવાઓથી એવું સાબીત કરી આપે કે-તેઓ (આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી) માને છે તેવા પ્રકારે આરાધનામાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન થાય, તો એવું સાબીત થયેથી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી ‘શ્રી આગમ, પંચાંગી અને બીજાં પણ જૈન શાસ્ત્રોની આસાથી વિરૂદ્ધ માનનાર અને આચરનાર’ તરીકે પૂરવાર થયા વિના રહે નહિ : કારણ કે-તેઓ, ઉપર વિસ્તારથી જણાવ્યું છે તેમ, માગશર વદ ૧૩ આદિ દશ તેરશેા અને કાર્તિક વદી ૧૦ આદિ પંદર તિથિઓ-એ પર્વતિથિઓ હોવા છતાં પણ, તેમના મત પ્રમાણે આરાધનામાં એ પચીસેય પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિ માને છે. વધુમાં, આ રીતિએ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિ માનતા હોવાથી, તેઓ પોતાના નિરૂપણના મથાળામાં જે એમ કહે છે કે-‘પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ’ તે આ કથન ‘માતા મે વન્ધ્યા’ના ઉચ્ચાર જેવું જ બની જાય છે. તેમની ત્રિશંકુ જેવી આ સ્થિતિ, તેમનો, આટલેથી પણ પીછો છોડતી નથી : કારણ કે-કાર્તિક સુદ ૩ ભગવાન શ્રી સુવિધિનાથજીના કેવલજ્ઞાન-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી કાર્તિક સુદ ૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; કાર્તિક સુદ ૧૨ ભગવાન શ્રી અરનાથસ્વામિજીના કેવલજ્ઞાન-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી કાર્તિક સુદ ૧૨ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; કાર્તિક વદી ૬ ભગવાન શ્રી સુવિધિનાથસ્વામિજીના દીક્ષા-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી કાર્તિક વદી ૬ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; માગશર વદી ૧૨ ભગવાન શ્રી ચન્દ્રપ્રભસ્વામિજીના જન્મ-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી માગશર વદી ૧૨ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; પોષ સુદ ૬ ભગવાન શ્રી વિમલનાથસ્વામિજીના કેવલજ્ઞાન-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી પોષ સુદ ૬ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; પોષ સુદ ૬ ભગવાન શ્રી શાન્તિનાથજીના કેવલજ્ઞાન-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી પોષ સુદ ૬ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; પોષ વદ ૬ ભગવાન શ્રી પદ્મપ્રભસ્વામિજીના અવન-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી પોષ વદ ૬ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; પોષ વદ ૧૨ ભગવાન શ્રી શીતલનાથજીના જન્મ-કલ્યાણક તથા દીક્ષા-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી પોષ વદ ૧૨ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; મહા સુદ ૩ ભગવાન શ્રી ધર્મનાથસ્વામિજીના જન્મ-કલ્યાણકને કારણે તથા ભગવાન શ્રી વિમલનાથસ્વામિજીના પણ જન્મ-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરા-

www.jainelibrary.org

કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; વૈશાખ વદ ૯ ભગવાન શ્રી મુનિસુવ્રત-સ્વામિજીના નિર્વાણ-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી વૈશાખ વદ ૯ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; જેઠ સુદ ૯ ભગવાન શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામિજીના ચ્યવન-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી જેઠ સુદ ૯ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; જેઠ સુદ ૧૨ ભગવાન શ્રી સુપાર્શ્વનાથસ્વામિજીના જન્મ-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી જેઠ સુદ ૧૨ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; જેઠ વદ ૯ ભગવાન શ્રી નમિનાથજીના દીક્ષા-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી જેઠ વદ ૯ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; અષાઢ સુદ ૬ ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામિજીના ચ્યવન-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી અષાઢ સુદ ૬ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; અષાઢ વદ ૩ ભગવાન શ્રી શ્રેયાંસનાથજીના નિર્વાણ-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી અષાઢ વદ ૩ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; અષાઢ વદ ૯ ભગવાન શ્રી કુંથુનાથસ્વામિજીના ચ્યવન-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી અષાઢ વદ ૯ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; શ્રાવણ સુદ ૬ ભગવાન શ્રી નેમિનાથસ્વામિજીના દીક્ષા-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી શ્રાવણ સુદ ૬ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; ભાદરવા સુદ ૯ ભગવાન શ્રી સુવિચિનાથસ્વામિજીના નિર્વાણ-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી ભાદરવા સુદ ૯ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી; તેમ જ આસો વદ ૧૨ ભગવાન શ્રી પદ્મપ્રભસ્વામિજીના જન્મ-કલ્યાણકને કારણે તથા ભગવાન શ્રી નેમિનાથસ્વામિજીના ચ્યવન-કલ્યાણકને કારણે પર્વતિથિ છે અને તેમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ટીપ્પનકમાં પ્રાપ્ત થયેલી આસો વદ ૧૨ ની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરતા કે માનતા નથી.

પ. કાર્તિક સુદ ૩ આદિ આ એકત્રીસ પર્વતિથિઓની, આની પૂર્વે જણાવેલી માગશર વદ ૧૩ આદિ પચીસ પર્વતિથિઓની અને પાશ્વિક ષટ્પર્વી (બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગીઆરસ, ચૌદશ અને પૂનમ કે અમાસ) તથા ભા. સુ. ૪ સિવાયની જેટલી પર્વતિથિઓ છે, તે સર્વ પર્વતિથિઓની ટીપ્પનકમાં જ્યારે જ્યારે ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય, ત્યારે ત્યારે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ક્ષીણ કે વૃદ્ધ પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિને બદલે તેની પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરતા પણ નથી અને તેમ કરવાનું માનતા પણ નથી; એટલું જ નહિ, પણ તે પર્વ-

તિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિને કાયમ જ રાખે છે. આટલી બધી પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિને કાયમ રાખનાર, તેમ જ માગશર વદ ૧૩ આદિ પચીસ પર્વતિથિઓની ટીપ્પણમાં ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ન હોય તે છતાં પણ માગશર વદ ૧૪ કે માગશર વદ ૦)) આદિની ક્ષય-વૃદ્ધિએ તે માગશર વદ ૧૩ આદિ પચીસ પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ સ્થાપન કરનાર, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, પોતાના પહેલા મુદ્દાના નિરૂપણની નોંધમાં એમ સૂચવે છે કે-“ આગમ-પંચાંગી અને બીજાં ઘણાં શાસ્ત્રોના અનેક પૂરાવાઓથી આરાધનામાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન થાય ” અને પોતાના મુદ્દાઓના નિરૂપણના શીર્ષકમાં એમ સૂચવે છે કે-“ શાસ્ત્ર અને પરંપરાને અનુસારે ટીપ્પણમાં જ્યારે પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. ” અત્રે એ વાત પણ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે કે-“ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પોતાનું નિરૂપણ લખતાં પહેલાં ઉપર જણાવેલી પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરતા અને માનતા હતા, પણ પોતાનું નિરૂપણ લખ્યા પછી તો, ઉપર જણાવેલી પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ ટીપ્પણકમાં પ્રાપ્ત થયે છે તે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવાના અભિપ્રાયવાળા બન્યા છે, એમ પણ નથી જ. ’ આ વાત, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના સાતમા મુદ્દાના સંબંધમાં કરેલા નિરૂપણથી જણાઈ આવે છે. આથી, તેમણે પોતાના નિરૂપણના મથાળામાં જણાવેલી એક વાત અને પ્રથમ મુદ્દાના નિરૂપણને અન્તે જણાવેલી બીજી વાત-ને અંગે એ જ પૂરવાર થાય છે કે-“ શાસ્ત્ર અને પરંપરાને અનુસારે ટીપ્પણમાં જ્યારે પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કરે છે તેમ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ ’-એ વાત બે વ્યાખ્યા હોય, તો ‘ આગમ, પંચાંગી અને બીજાં જૈન શાસ્ત્રોના આધારે આરાધનામાં પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ મનાય જ નહિ ’-એ વાત ખોટી છે; અને ‘ આગમ, પંચાંગી તથા બીજાં જૈન શાસ્ત્રોના આધારે આરાધનામાં પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ મનાય જ નહિ ’-એ વાત આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે અર્થમાં કહી છે તે અર્થમાં સાચી હોય, તો ‘ ટીપ્પણમાં જ્યારે પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કરે છે તે રીતિએ ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ ’-એ વાત ખોટી છે.

ખૂલાસાઓ લેવા જોઈએ :

૧. આથી, પોતાના નિરૂપણના શીર્ષકમાં ‘ શાસ્ત્ર અને પરંપરાને અનુસારે ટીપ્પણમાં જ્યારે પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ ’-એમ કહેનાર અને નોંધમાં ‘ આગમ, પંચાંગી તથા ઘણાં જૈન શાસ્ત્રોના પૂરાવાઓ મુજબ આરાધનામાં પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ મનાય જ નહિ ’-એમ કહેનાર તથા આવી રીતિએ માનવા અને કહેવા છતાં પણ, ઉપર જણાવ્યા મુજબ સંખ્યાબંધ પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ નહિ કરતાં, તે પર્વતિથિઓની ટીપ્પણમાં આવેલી ક્ષય-વૃદ્ધિને કબૂલ રાખનાર અને જે પર્વતિથિઓની ટીપ્પણકમાં ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ન હોય, તેવી પણ પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિને કલ્પિતપણે ઉપસ્થિત કરીને પણ તે પર્વતિથિઓની પોતે કલ્પિતપણે ઉપસ્થિત કરેલી ક્ષય-વૃદ્ધિને કબૂલ રાખનાર-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પાસેથી, પ્રસ્તુત વિષયમાં, કમથી કમ નીચેની બાબતોના સમગ્રમાણે ખૂલાસાઓ લેવાની ખાસ જરૂર છે.

(૧) તમે પાક્ષિક ષટ્પર્વી અને બાહરવા સુદ ૪ સિવાયની પર્વતિથિસ્વરૂપ કલ્યાણકતિથિઓ આદિને

કે જે તિથિઓને પણ શ્રી જૈન શાસનમાં પર્વતિથિઓ તરીકે જ ફરમાવવામાં આવેલી છે પણ કોઈ જ સ્થળે અપર્વતિથિઓ તરીકે ફરમાવવામાં આવેલી નથી, તે કલ્યાણકૃતિથિઓ આદિને પર્વતિથિઓ તરીકે માનો છે, તો તે સર્વ પર્વતિથિઓની આરાધનામાં પણ માનો છે કે નહિ ?

- (૨) જો કલ્યાણકૃતિથિઓ આદિ પર્વતિથિઓની આરાધનામાં માનો છે, તો તે પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ પણ માનો છે, એથી તમે આરાધનામાં તે પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ માની, એમ કહેવાય કે નહિ ?
- (૩) જો કલ્યાણકૃતિથિઓ આદિ પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ માનવાથી, આરાધનામાં પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ માની એમ કહેવાય, તો તમને તમારા મત મુજબ જ આગમ, પંચાંગી અને બીજાં પણ જૈન શાસ્ત્રોની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધપણે વર્તવાનો તથા તેવો જ પ્રચાર કરવાનો દોષ લાગે, એમ ખરું કે નહિ ?
- (૪) જો કલ્યાણકૃતિથિઓ આદિ પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ માનવા છતાં પણ તથા ટીપ્પણમાં જે કલ્યાણકૃતિથિઓ આદિ પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય નહિ તેવી પણ કલ્યાણકૃતિથિઓ આદિની ક્ષય-વૃદ્ધિને સ્થાપન કરીને તે ક્ષય-વૃદ્ધિને માનવા છતાં પણ, ‘આરાધનામાં પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ માની’-એમ કહેવાય જ નહિ, તો પછી ‘આગમ, પંચાંગી અને બીજાં પણ જૈન શાસ્ત્રોના અનેક પૂરાવાઓથી આરાધનામાં પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ મનાય જ નહિ’-એવું તમે જે કહ્યું છે, તે તદ્દન ખોટું છે-એમ તેમ જ ટીપ્પણમાં જે કોઈ પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ આવે તે પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિને કબૂલ રાખીને, જે દિવસે તે પર્વતિથિના ભોગવટાની સમાપ્તિ થતી હોય તે દિવસે તે પર્વતિથિને માનવા તથા કહેવા સાથે, તે પર્વતિથિની આરાધના કરનારા શાસનાનુસારિઓને “(૧) આરાધનામાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ માનનારા, (૨) આગમ, પંચાંગી અને બીજાં પણ જૈન શાસ્ત્રોની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ માનનારા તથા વર્તનારા, (૩) નવો પંથ કાઢનારા, (૪) પર્વનો લોપ કરનારા અને (૫) આર પર્વતિથિઓને બદલે અગ્નીઆર કે તેર પર્વતિથિઓને માનનારા” વિગેરે વિગેરે તરીકે જે તમે સંજોધો છો, તે તમારાં વચનો એ કેવળ સ્વચ્છન્દી વચનો જ છે, એમ કહેવાય કે નહિ ?
- (૫) ‘ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની જ ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી બેઠક’-એવું કહેવા છતાં પણ તમે ઘણી પર્વતિથિઓના વિષયમાં તે મુજબ કરતા, માનતા અને કહેતા નથી તેમ જ જે પર્વતિથિઓના વિષયમાં તમે તે મુજબ કરો છો, માનો છો અને કહો છો, તેમાં પણ ઘણી પર્વતિથિઓના પ્રસંગમાં તમે પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના બદલામાં અન્ય (પૂર્વ કે પૂર્વતર) પણ પર્વતિથિઓની જ ક્ષય-વૃદ્ધિ કરો છો, માનો છો અને કહો છો, તો એ વદતો વ્યાધાત છે કે બીજું કાંઈ ?
- (૬) જે પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ ટીપ્પણમાં પ્રાપ્ત થઈ નથી તેવી પણ પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ સ્થાપન કરવી, તે પર્વતિથિને અપર્વતિથિ કહેવી અને તેમ છતાં પણ તેની આરાધનાને અંગે “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા”-એ પ્રધોષને કદિયતપણે સ્થાપેલી ક્ષય

—વૃદ્ધિમાં થોળને, તેવા કલ્પિત ક્ષયના પ્રસંગમાં પૂર્વતિથિએ અને તેવી કલ્પિત વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં ઉત્તરા તિથિએ તે પર્વતિથિની આરાધના કરવાનું તમે જે વિધાન કરો છો તેમ જ તેમ કરવા દ્વારા ઉદયતિથિને છોડીને અન્ય તિથિને દેવાનું વિધાન કરો છો, તે શાસ્ત્રની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ છે કે નહિ? અને તેલું વિધાન કરવું એ જે શાસ્ત્રની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ નથી એમ તમે કહેતા હો, તો તેલું વિધાન કરવાનું કયા શાસ્ત્રમાં કયાં વચનોથી ફરમાવેલું છે?

- (૭) પૂર્વધર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી વાચકના “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ।” —એ પ્રઘોષનો અર્થ, કલ્યાણક્રતિતિથિઓ આદિ પર્વતિથિઓના વિષયમાં તમે એવો કરો છો કે—“આરાધનાને અંગે ક્ષયના પ્રસંગમાં પૂર્વની તિથિને ગ્રહણ કરવી પણ તે દિવસની પૂર્વની તિથિની સંજ્ઞાને ઉડાવી દઈને ક્ષીણ પર્વતિથિની સંજ્ઞા કરવી નહિ અને વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં ઉત્તરા તિથિને ગ્રહણ કરવી પણ તે પર્વતિથિની પ્રથમા તિથિની સંજ્ઞાને ઉડાવી દઈને તેની જગ્યાએ પૂર્વની તિથિની સંજ્ઞા કરવી નહિ.” જ્યારે પટ્ટપર્વી અને ભાદરવા સુદ ૪ ના વિષયમાં તમે એ જ પ્રઘોષનો અર્થ એવો કરો છો કે—“પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિનો ક્ષય કરવો અને પર્વતિથિની વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની વૃદ્ધિ કરવી.” તો આવી રીતિએ જુદા જુદા અર્થો કરવાનું કયા શાસ્ત્રમાં ફરમાવેલું છે?
- (૮) પટ્ટપર્વી તથા ભાદરવા સુદ ૪—એ પર્વતિથિઓની આરાધના કરવાને માટે પર્વદિવસો નક્કી કરવાના નિયમો જુદા અને તે સિવાયની પર્વતિથિઓની આરાધના કરવાને માટે પર્વદિવસો નક્કી કરવાના નિયમો જુદા, આવું તમે માનો છો અને કહો છો, તો કયા જૈન શાસ્ત્રોમાં એવો નિયમભેદ બતાવેલો છે?
- (૯) પૂર્ણિમા અને કલ્યાણક્રતિતિથિઓ આરાધ્યતાની અપેક્ષાએ અવિશેષ છે, એમ માનો છો કે નહિ?

આરાધના :

૧. હવે જે ‘આરાધનામાં પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ ન થાય’—એનો અર્થ એટલો જ હોય કે—‘ક્ષીણ પર્વતિથિની આરાધનાને ઉડાવી દેવાય નહિ અને વૃદ્ધ પર્વતિથિની આરાધના બે દિવસોએ કરાય નહિ’—તો એ વાત અમને પણ મંજુર જ છે. અમે એમ જ કરીએ છીએ અને માનીએ છીએ. ક્ષીણ પર્વતિથિની આરાધનાને અમે ઉડાવી દેતા નથી અને વૃદ્ધ પર્વતિથિની આરાધના અમે બે દિવસોએ કરતા નથી. આથી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના પહેલાં મુદ્દાના નિરૂપણની નોંધમાં “આગમ, પંચાંગી અને બીજાં પણ શાસ્ત્રોના અનેક પૂરાવાઓથી આરાધનામાં પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન થાય, એ વિગેરે હકીકત આગળ સાબીત કરી બતાવવામાં આવશે” —એવું જે કહ્યું છે, તે કથન નિરર્થક રહે છે અને એથી તે કથન મુજબનો તેમનો પ્રયાસ પણ અસંગત અને અસંબદ્ધ પૂરવાર થાય છે.

ખોદા દેખાવ :

૧. વધુમાં, મજકુર નોંધમાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ એમ પણ જણાવ્યું છે કે—“કોઈ અન્ય પક્ષ, અન્ય મત કે અન્ય ગચ્છવાળાઓ તરફથી કદાચ કંઈ પણ જુદું લખાણ રજૂ કરાય” પણ પ્રસ્તુત મન્તવ્યભેદના નિર્ણયના આ પ્રસંગમાં જે કંઈ રજૂ કરવાનો અધિકાર છે,

તે માત્ર અમો વિજયરામચન્દ્રસૂરિ અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિ-એ બેને જ છે. અમો બે સિવાય, ત્રીજા કોઈને ય આ પ્રસંગમાં કંઈ પણ રજૂ કરવાનો અધિકાર નથી. આમ છતાં, પોતાના નિરૂપણની સામે અન્ય પક્ષ, અન્ય મત કે અન્ય ગચ્છવાળાઓ પોતપોતાનાં લખાણો રજૂ કરવાના હોય-એવો દેખાવ ઉભો કરવામાં પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિ-એ ડહાપણ માન્યું છે.

શું જણાવીશું ?

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિ-એ પોતાના નવ મુદ્દાઓને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણના મથાળાના સંબંધમાં તથા તેમના પ્રથમ મુદ્દાના નિરૂપણને અન્તે તેમણે મૂકેલી નોંધના સંબંધમાં ઉપર મુજબની અતિશય જરૂરી હકીકતોને જણાવ્યા પછીથી, હવે અમો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિ-ના મજકુર નિરૂપણમાં તેમના નવ મુદ્દાઓના ક્રમે જણાવાયેલી હકીકતોમાં કેટલી શાસ્ત્ર-વિરૂદ્ધતા છે, અસત્યતા છે અને અસંગતતા આદિ છે, એ જણાવીએ છીએ.

પહેલા મુદ્દાના નિરૂપણનો પ્રતિવાદ

દેવસૂરગચ્છના જ નથી :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિ-એ ઘડેલા પોતાના નવ મુદ્દાઓ પૈકી પહેલો મુદ્દો નીચે મુજબનો છે:—

“ ૧. દીપ્પણમાં પર્વતિથિની હાનિ કે વૃદ્ધિ હોય તો પણ આપણામાં (શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છમાં) તે હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે તેનાથી પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની જ હાનિ-વૃદ્ધિ થતી આવે છે તે જીતવ્યવહાર ગણાય કે નહિ ? અને જો ગણાય તો તે જૈનાગમના વચનની માફક પાળવા લાયક ખરો કે નહિ ? ”

૨. ઉપરના મુદ્દામાં અને ઉપરના મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણના પહેલા ફકરામાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિ-એ પોતાને શ્રી વિજયદેવસૂરિ-ગચ્છમાંના એક તરીકે ઓળખાવેલ છે, પણ તેમના પોતાના જીવન-ચરિત્ર તરીકે પ્રગટ થયેલા “ આગમોદ્ધારક ” નામના પુસ્તકના પરિશિષ્ટ વિભાગના ૧૭૦ મા પાના ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

“ શ્રી હીરવિજયસૂરિની પાટ પર વિજયસેનસૂરિ તથા ઉપાધ્યાય શ્રી સહેજસાગરજી મહારાજ થયા હતા. સાગરગચ્છની શાખા અહીંથી જુદી થઈ હતી જે પ્રમાણે આ નીચે ઉલ્લેખ શાખાઓ આપવામાં આવે છે:—”

ઉપર મુજબની વાત તરત જ ધ્યાન ખેંચાય તેવા મોટા અક્ષરોમાં છાપ્યા પછીથી “ વિજય-ગચ્છ ” ની શાખામાં પદ્મ મી પાટે શ્રી વિજયસેનસૂરિ અને ૬૦ મી પાટે શ્રી વિજયદેવસૂરિ થયા-એમ જણાવેલું છે. તેની નીચે આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિની પાટપરંપરાની નોંધ છે અને તેમાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિનું નામ નથી. “ સાગરગચ્છ ” ની શાખામાં પદ્મ મી પાટે ઉપાધ્યાય શ્રી સહેજસાગરજી થયા અને ૬૦ મી આદિ પાટે અમુક અમુક થયા-એમ જણાવીને, ૭૦ મી પાટે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિ થયા, એમ જણાવવામાં આવ્યું છે. આ રીતિએ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિ સાગરગચ્છના હોવા છતાં અને તેઓએ પોતાને શ્રી દેવસૂર-ગચ્છ-વાળા તરીકે નહિ પણ સાગરગચ્છવાળા તરીકે જ જણાવેલ હોવા છતાં, અહીં તેમણે પોતાને જે “ શ્રી દેવસૂર ગચ્છવાળા ” તરીકે ઓળખાવેલ છે, તે ખોટું પણ છે અને અપ્રાસંગિક પણ છે. વળી જગદ્ગુરૂ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયહીરસૂરીન્દ્રજી મહારાજએ પોતાની પાટે એક માત્ર

આચાર્ય શ્રી વિજયસેનસૂરિજી મહારાજને જ સ્થાપ્યા હતા અને તેમને જ પાટ લગાવી હતી, એટલે ‘જગદ્ગુરુ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજની પાટ પર વિજયસેનસૂરિજી અને ઉપાધ્યાય શ્રી સહેજસાગરજી થયા હતા.’-એમ જે કહેવાયું છે, તે ચ વિચારણા માગે છે, પણ તેવી અપ્રાસંગિક વિચારણાઓમાં ઉતરવાની અત્રે કશી જ આવશ્યકતા નથી.

કોઈ સ્વતંત્ર પરંપરા છે જ નહિ :

આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજીએ શરૂ કરેલી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જણાવ્યું છે તેવી, કોઈ સ્વતંત્ર પરંપરા છે જ નહિ, કે જે પરંપરાને શ્રી તપાગચ્છમાં વર્તમાન ચારે પ્રકારના શ્રીસંઘનો સમુદાય આચરતો હોય. આમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘આ. શ્રી દેવસૂરિજી મહારાજની પરંપરા’ હોવાનું અને ‘તે પરંપરાને શ્રી તપાગચ્છમાં વર્તમાન ચારે પ્રકારના શ્રીસંઘનો સમુદાય આચરે છે’-એમ જણાવ્યું છે, માટે તેમની પાસેથી આ નીચે જણાવવામાં આવતી બાબતોના સપ્રમાણ પૂલાસાઓ લેવાની જરૂર છે:—

- (૧) આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજે કોઈ સ્વતંત્ર પરંપરા શરૂ કરી હતી, તો તે પરંપરા કયી છે ?
- (૨) આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજે તેવી સ્વતંત્ર પરંપરા શરૂ કરી હોય, તો તેમ કરવાનું કારણ શું ?
- (૩) આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજે તેવી સ્વતંત્ર પરંપરા શરૂ કરી હોય, તો તે પરંપરા શ્રી જિનાગમથી વિરૂદ્ધ છે કે અવિરૂદ્ધ ? તેમ જ તત્કાલીન સર્વ ગીતાર્થોએ તે પરંપરાને સમ્મતિ આપેલી છે કે નહિ ?
- (૪) આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજે તેવી સ્વતંત્ર પરંપરા શરૂ કરી હોય, તે છતાં પણ તે પરંપરા શાસ્ત્રની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ હોય તથા તત્કાલીન સર્વ ગીતાર્થ મહાપુરૂષોએ માન્ય કરેલી ન હોય, તો પણ તેવી પરંપરાને શાસનાનુસારી મહાનુભાવોએ માન્ય નહિ જ રાખવી જોઈએ, એ વાત ખરી કે નહિ ?
- (૫) આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજની સામે તત્કાલીન સંખ્યાબંધ મુનિઓનો વિરોધ હતો કે નહિ ? અને જે વિરોધ હતો, તો તે વિરોધ કરનાર મુનિઓમાં કોઈ પણ ‘સંવિજ્ઞ ગીતાર્થ’ હતા કે નહિ ?

દેવસૂર શબ્દ બીનજરૂરી છે :

૧. વળી, આ ચર્ચાને શ્રી વિજયદેવસૂરિ-ગચ્છ પૂરતી મર્યાદિત કરી શકાય જ નહિ. શ્રી જિનાગમ, પંચાંગી અને તેને અનુસરતાં જૈન શાસ્ત્રોની આજ્ઞાઓને કબૂલ રાખનાર શ્રી તપાગચ્છ હોવાથી, આ ચર્ચાને વધુમાં વધુ મર્યાદિત કરી શકાય, તો તે શ્રી તપાગચ્છ પૂરતી જ મર્યાદિત કરી શકાય. આથી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘તપાગચ્છ’ શબ્દની પૂર્વે ‘દેવસૂર’ શબ્દ લખ્યો છે તે અસ્થાને છે. ‘શ્રી દેવસૂર-તપાગચ્છ’ તથા ‘શ્રી તપાગચ્છ’-એ બેમાં સમાનાર્થતા હોય, તો પણ ‘દેવસૂર’ શબ્દ બીનજરૂરી છે અને ‘શ્રી દેવસૂર-તપાગચ્છ’ તથા ‘શ્રી તપાગચ્છ’-એ બેમાં અસમાનાર્થતા હોય, તો પણ ‘દેવસૂર’ શબ્દ બીનજરૂરી છે : કારણ કે-પ્રસ્તુત મન્ત-બલેદનો નિર્ણય શ્રી જૈન શાસ્ત્રાધારે કરવાનો છે, એ વાત સુશ્રાવક કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈની હાજરીમાં

નક્કી થયેલી છે. ‘આણસૂર-તપાગચ્છ’ના વ્યવસ્થેદને માટે ‘દેવસૂર’ શબ્દ મૂક્યો હોય તો પણ તે ખીનજરૂરી છે : કારણ કે-અમારા બેમાંથી એક પણ ‘આણસૂર તપાગચ્છ’ના નથી અને અમારા બે સિવાય આ ચર્ચામાં ત્રીજા કોઈનો પ્રવેશ નથી. વળી ‘દેવસૂર’ શબ્દ મૂક્યો છે, તેથી એ આપત્તિ પણ ઊભી થાય છે કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી ‘સાગરગચ્છ’ના છે, એટલે તેઓ પણ પોતાના કથનથી જ પ્રસ્તુત ચર્ચાના ક્ષેત્રમાંથી બાતલ થઈ જાય છે.

શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિનાં બીજ કેમ વવાયાં ?

૧. પોતાના પહેલાં મુદ્દામાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ-‘ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની હાનિ કે વૃદ્ધિ હોય તો પણ શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છમાં તે હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે તેનાથી પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની જ હાનિ-વૃદ્ધિ થતી આવે છે’-એવું બે કથન કર્યું છે, તે કથન તથા તે કથનના સમર્થનમાં પહેલાં મુદ્દાના નિરૂપણમાંના બીજા અને ત્રીજા ફકરામાં બે કથન કર્યું છે તે કથન પણ, સત્યથી ઘણું જ વેગળું છે. ‘પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ વિ. સં. ૧૯૯૧ સુધીનાં છેલ્લાં લગભગ ત્રણસો વર્ષ સુધી અખંડપણે ચાલી છે’-એમ કહેવાનું દુસ્સાહસ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કરી શક્યા છે, તે તેમના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ એવા પણ મતના આગ્રહીપણાને જ આભારી છે : અન્યથા, તેઓ સત્યનો આટલી હદ સુધીનો અપલાપ કરી શકે, એ કેમ જ બને ? આ વિષયમાં, સૌથી વધારે ધ્યાન ખેંચનારી બાબત એ છે કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘લગભગ ત્રણસો વર્ષ’ કહીને તેની પૂર્વના કાળને કેમ અસ્પૃષ્ટ રાખ્યો છે ? પોતાની ત્રણસો વર્ષની વાત સાથે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના કાલધર્મને યોગે છે, એટલે તેઓ શું એમ કહેવાને ઈચ્છે છે કે-પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરનાર આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજ છે ? આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના ગુરૂ આચાર્યદેવ શ્રી વિજયસેનસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉલ્લેખો, તેમના ગુરૂ આચાર્યદેવ શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉલ્લેખો અને તેમના પરમ ગુરૂ આચાર્યદેવ શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ જેમના સુશિષ્યરત્ન અને પટ્ટધર હતા તે આચાર્યદેવ શ્રી આણંદવિમલસૂરીશ્વરજી મહારાજનો ઉલ્લેખ તથા તે મહાપુરૂષોના વિદ્યમાનકાળ દરમ્યાનમાં થયેલા મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીના તે મહાપુરૂષોએ અસમ્મત નહિ કરેલા શાસ્ત્રાનુસારી ઉલ્લેખો જોતાં, એ વસ્તુ નિર્વિવાદપણે સિદ્ધ થાય છે કે-આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજીના પૂર્વકાળમાં તો, પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિના બદલામાં તેની પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ હતી જ નહિ. હવે બે આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવી પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી હોય, તો તેમને તેવી શરૂઆત કરવાને કયું કારણ મળ્યું, તેમની તે શરૂઆતને તત્કાલીન સંવિશ ગીતાર્થો સમ્મત થયા કે નહિ, તેમની તે શરૂઆત શ્રી જિનાગમને દૂષિત કરનારી હતી કે નહિ અને તેમણે તેવી પ્રવૃત્તિ રાગ-દ્રેષના કારણે શરૂ કરી હતી કે નહિ, એ વિગેરે વાતોના આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પાસે ખૂલાસા મગાવા જોઈએ અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ તેવી સર્વ વાતોના ખૂલાસાઓ સપ્રમાણ આપવા જોઈએ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, જે લખાણને આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પટ્ટક તરીકે જણાવે છે, તે લખાણને આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના

પોતાના પટ્ટક તરીકે કહી શકાય તેમ છે જ નહિ, એ વાત અમે આગળ ચાલતાં મજકુર પટ્ટકની ચર્ચાના પ્રસંગે જણાવવાના છીએ અને એ સિવાયનું કોઈ પણ પ્રમાણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ આપ્યું નથી, કે જે પ્રમાણના બળે એમ માની શકાય કે-પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિએ તેની પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજે શરૂ કરી હતી. ઉપરાન્ત, આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના સમયમાં શ્રી તપાગચ્છમાં ઘણી ગરબડ ચાલુ હતી. આચાર્ય-દેવ શ્રી વિજયસેનસૂરિજી મહારાજના મુનિવૃન્દે આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજને અમાન્ય ઠરાવીને, આચાર્ય શ્રી વિજયતિલકસૂરિજી મહારાજને આચાર્યપદે પ્રતિષ્ઠિત કર્યા; આચાર્ય શ્રી વિજયતિલકસૂરિજી મહારાજે કાલધર્મ પામતાં પહેલાં આચાર્યપદે પ્રતિષ્ઠિત કરેલા આચાર્ય શ્રી વિજયાનન્દસૂરિજી મહારાજ અને આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજ વચ્ચે સમાધાન થયું; તે પછી થોડા જ કાળમાં તે બંને વચ્ચે અણબનાવ થયો; આ બધામાં સાધુઓએ રાજ્યના અમલદારોનો સહારો લીધો-વિગેરે ઘણા બનાવોનો તાત્કાલીન રાસો વિગેરેમાં ઉલ્લેખ છે. એ ઉલ્લેખો કેટલે અંશે સાચા છે અને કેટલે અંશે પક્ષરાગથી થયેલા છે, એની ચર્ચામાં ઉતરવાની જરૂર નથી : કારણ કે-એ કાળમાં ઘણી ગરબડ ચાલુ હતી, સાધુઓમાં અણબનાવ ઘણો હતો, એટલું જણાવવાને માટે જ આ વાત અત્રે કહેવામાં આવી છે અને એ કાળની તે વિષમ અને દુઃખદ પરિસ્થિતિનો કોઈથી પણ ઇનકાર થઈ શકે તેમ નથી. જણાવવાનો મુદ્દો એ છે કે-આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજ અને આચાર્ય શ્રી વિજયાનન્દસૂરિજી મહારાજની હયાતિમાં પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ વિષયક કોઈ પણ પ્રકારનો મતભેદ ઉપસ્થિત થવા પામ્યો નહોતો, નહિ તો મતભેદનો ચત્કિચિત્ત ઉલ્લેખ પણ રાસાઓ આદિમાં જરૂર હોત. આ પછી વિ. સં. ૧૭૩૧માં સંગૃહીત શ્રી ધર્મસંગ્રહ નામના ગ્રન્થના આધારે પણ એમ કહી શકાય કે-ત્યાં સુધી પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ અસ્તિત્વમાં આવી જ નહોતી, નહિ તો મજકુર ગ્રન્થમાં પર્વતિથિઓનું, ઉદય-ક્ષય-વૃદ્ધિનું અને પર્વકૃત્યાદિનું પણ વર્ણન છે ત્યાં, આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પટ્ટક તરીકે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી જે લખાણને રજૂ કરે છે, તે લખાણ વિષે કાંઈક ને કાંઈક જરૂર જણાવેલું હોત. શ્રી ધર્મસંગ્રહ નામના એ ગ્રન્થના રચયિતા મહોપાધ્યાય શ્રી માનવિજયજી મહારાજ શ્રી વિજયાનન્દસૂરિ-ગચ્છના હતા, છતાં તેમણે ત્રણ ચોમાસી સિવાયની પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિએ પ્રતિપદની વૃદ્ધિ અને ત્રણ ચોમાસી પૂનમની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ એવું જણાવ્યું નથી; બ્યારે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી જે લખાણને આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પટ્ટક તરીકે યોગબાવે છે, તેમાં તો શ્રી વિજયાનન્દસૂરિગચ્છીયો ત્રણ ચોમાસીની પૂનમોએ તેરશની વૃદ્ધિ અને બાકીની નવ પૂનમોની વૃદ્ધિએ એકમની વૃદ્ધિ કરે છે એમ જણાવેલું છે. હવે તે પછીના સમયનો વિચાર કરીએ, તો દિવસે દિવસે પરિચલધારી શ્રીપૂજ્યોનું ભેર વધતું જતું માલુમ પડે છે. બગલમાં રમેહરણ રાખવા છતાં, વાહનાદિનો અને સુખાસનોનો ઉપયોગ કરે, પૈસા રાખે અને તેમ છતાં પણ નિર્ઘન્ય સાધુઓ ઉપર આજ્ઞા ચલાવે. આવા અસંવિજ્ઞ અને અબહુશ્રુત યતિઓમાં આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજની પરંપરાવાળા પણ હતા અને આચાર્ય શ્રી વિજયાનન્દસૂરિજી મહારાજની પરંપરાવાળા પણ હતા. તેઓ વચ્ચેના અણબનાવમાંથી પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિના બદલામાં અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ ક્રમે ક્રમે જન્મી હોય એમ જણાય છે. આ સંબંધમાં જે ઉલ્લેખો બેવા મળે

છે, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે-ઓગણીસમી સદીના પ્રારંભ પહેલાં તો પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિના બદલામાં અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાનો સૂત્રપાત પણ થયો નથી. ઓગણીસમી સદીમાં પણ પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિ અગર અપર તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ એવી રીતિએ શરૂ થઈ હોય એમ જણાય છે કે-જગદ્ગુરૂ આચાર્યદેવ શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજે પૂનમના ક્ષયે તેનો તપ ક્યારે કરવો, એ વિષેના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ ક્રિયતે અને ત્રયોદશ્યાં તુ વિસ્મૃતૌ પ્રતિપદ્યપીતિ એમ જે જણાવેલ છે, તે ઉપરથી એકે પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાનું કહ્યું અને બીજાએ પૂનમના ક્ષયે એકમનો ક્ષય કરવાનું કહ્યું. અજ્ઞાન, અણબનાવ અને ગચ્છમતવના યોગે જ આવો અર્થ કરવા પ્રેરાય, નહિ તો જગદ્ગુરૂ આચાર્ય શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજે મજકુર ઉત્તરમાં પૂનમના ક્ષયે તેરશ-ચૌદશનો છઠ કરવાનું અને તેરશે છઠ તપની શરૂઆત કરવાનું ભૂલી જવાય તો ચૌદશ-એકમનો છઠ કરવાનું સૂચવ્યું છે. કેટલાકોએ એવું પણ કહ્યું કે-પૂનમ તથા અમાસના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવો અને પૂનમ તથા અમાસની વૃદ્ધિએ એકમની વૃદ્ધિ કરવી. વિ. સં. ૧૮૬૯માં તેર બેસણાંએ વળી એવો નિર્ણય કર્યો કે-ચોમાસીની ત્રણ પૂનમોના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવો અને બાકીની નવ પૂનમોના ક્ષયે એકમનો ક્ષય કરવો, વિગેરે. આ નિર્ણય સુરતમાં દેવસૂર-ગચ્છ અને આણસૂર-ગચ્છ વચ્ચેના સમાધાન તરીકે થયો હોવાનું કહેવાય છે. વિ. સં. ૧૮૯૬માં દેવસૂર-ગચ્છના પંન્યાસ શ્રી રૂપવિજયજી ગણિ પૂનમ-અમાસના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાનું અને પૂનમ-અમાસની વૃદ્ધિ કાયમ રાખી બીજી પૂનમ-અમાસને પર્વોરાધનને માટે પ્રમાણ કરવાનું કહે છે. વળી પંન્યાસ શ્રી વીરવિજયજી, કે જેઓ વિ. સં. ૧૮૪૮માં દીક્ષિત બન્યા હતા અને વિ. સં. ૧૯૦૮માં કાલધર્મ પામ્યા હતા, તે પણ શ્રી દેવસૂર-ગચ્છના હતા. વિ. સં. ૧૯૧૧માં રચાએલા શ્રી વીરવિજય નિર્વાણ રાસમાં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે:—

“ જરે મારે માલને ઉપધાન, ગુરૂ ધણાને દેવરાવીઆ જરે જ;
 જરે મારે જતી ખેદ ભરાય, તે સહુ દરબારે ગમા જરે જ. ૬
 જરે મારે ટોપીવાલો તેણી વાર, સહુને તેડાવીયા જરે જ;
 જરે મારે કુણુ છે કળયો જેહ, રયે કારણુ લગાઈ કરે જરે જ. ૭
 જરે મારે તિથિનો કળયો જેહ, ઇમિ જતી સહુ કરે જરે જ;
 જરે મારે વીર ગુરૂ તેણી વાર, એ સધલો જુડો કહે જરે જ. ૮
 જરે મારે ટોપીવાલો કહે ઇમ, સાસ્ત્રીને સાથ મેલાવિઈ જરે જ;
 જરે મારે જેતી શાસ્ત્ર પ્રમાણુ, વરતારો કરે ખરો જરે જ. ૯
 જરે મારે શાસ્ત્રી બોલો તેણી વાર, વીરવિજયજીઈ કહી જરે જ;
 જરે મારે તે તિથિ કહેવાય, ઇમિ સાહેબે સાંભળ્યું જરે જ. ૧૦

આ ઉપરથી એમ સમજી શકાય તેમ છે કે-પંન્યાસ શ્રી વીરવિજયજી, પર્વતિથિઓ ટીપ્પણમાં આવે તે પ્રમાણે જ માન્ય રાખતા હતા. વળી તેમણે, શ્રી હીરપ્રશ્નોત્તરમાંના પૂનમના ક્ષય-વાળા પ્રશ્નોત્તરના સંબંધમાં જણાવ્યું છે કે—

“ જ્યારે પૂનમનો ક્ષય હોય ત્યારે, તે પૂનમનો તપ તેરશ અથવા ચૌદશ બેમાંથી એક તિથિએ કરાય. અને તેરશનું કદાપિ વિસ્મરણ થયું હોય તો પગલાને દિવસે પણ કરાય છે. એ પ્રમાણે હીરસૂરિજી મહારાજે કહેલ છે. ”

[પ્રસ્તુત ગ્રન્થના પૃ. ૧૬૦ ઉપર સૂચવેલા 'તેર બેસણા' ના કહેવાતા નિર્ણયની દોષો કેાપી અત્રે રજૂ કરવામાં આવી છે. જાણકારોના અભિપ્રાય પ્રમાણે આ ઠરાવ તપાગચ્છતાં તેર બેસણાંએ જ કરેલો હોવાનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ કહેવું મુશ્કેલ છે. કારણ કે એક તો આ ઠરાવ ઉપર માત્ર બે જ ચતિઓની સહી છે અને બીજું આ ઠરાવમાં શ્રી કુલમંડનસૂરિજીના નામે પ્રમાણ તરીકે ઉદ્ધરેલી ગાથા શ્રી કુલમંડનસૂરિજીના કોઈ ગ્રન્થમાં દેખાતી નથી. —સં૦]

॥एषांश्रीभूतयोगमः॥अथतिलिनीलीयमादैनैर्नापनकात्रसारेणकृष्णपदस्यपर्वः॥इतिश्रु
द्योमन्त्रिणैर्वचसोतिथेरेकमेवमन्त्रिणैर्वेदादस्मात्सातामनेष्वतिलिण्यासुन्यपिप्रधिकामन्त्रा
तिल्यदिमासहृषीगौषाघादसोर्षिणान्मासवृत्तिजैनसंप्रदायसिद्धांतैरुत्तराष्ट्रियनादिषुचितो
कनांयान्ब्रह्मजैनदिग्गजैश्चद्वारैतीकैकटिपनकात्रसारेणकथंतिथिनिर्णयस्तदुच्यते॥आदि
श्रीश्रीरत्नशेषरूपयिश्चवीरनिर्बोणत्विशतवर्षमितेश्रीकृष्णस्वातिकावकीजाततक्षवर्णमणः॥
द्वयेतिथिपूर्वकायाहृषीकायातिथेस्तश्रीवीरशेननिर्बोणकायालीकाजोर्षिद्वार॥इतिव
चनपरिपोषतयातिवितयर्दिष्टलिपाममावस्याउदितानवतितदाश्रीकृष्णमनसूरिसामावा
रीमथाश्रीसाठकलीकपुणमासाणजोणउन्नमाहुंतितासद्व्यंतेरसिद्धयन्तिन्यंविद्यमाने
हि॥यंशान्मासेएवंनकतवंतविंशतिपरशुयंदति॥उन्नहिरघर्षेदिवषट्दरं संवत्स
वर्षेपंचमंतव्याजनिमाउदितानवतीतदातत्पदस्यतिलिथीकियतेउर्षिमायंवृद्धिता
योधयोदश्याविस्मृतीप्रतिपद्यपिक्रियतेइति॥उन्नःकलमंढलावायींउन्नमःश्रमावस्याए
पनवसमइतिश्रुतैः॥आविजगदेवसुरगणैश्चसुरगणनायकलिवत्कवीमासदोदशुधी
णाशाखजीर्ननेतिस्वच्छोभेनेवधपलनीउदयात्तिलिथिमांनवीनेवणवीमासानीउन्नम
कयहोयतीवाररातेरसएकावाखांबीजामासनीउन्नमनीकयहोवेतीपनवानीहय

करवी एलिखत थी करले पंचमी धर्म नो छुनी मार जैन करे ते एम करे उपपुंलखुं मदी साधप
वागीतार्थ नो खें मदी श्री गुरुतबंदर मध्ये संवत् १८६९ वर्ष ज्येष्ठ बंद खवार शनीत पग छन
तेर बेसला समस्त लिखित। पं० उत्तम गुमताख सा० पंगवितय म्म मृत सत्का श्री॥
जेखक मर जुन दास गोपीनाथ॥

वि. सं. १८६६भां तेर बेसणां द्वारा धरायेला निरुपयनी

इतिओकोपीनुं अक्षरशः अवतरणु.

श्री गुरुभ्यो नमः । अथतिथिनीर्णयमाह जैन टीपनकानुसारेण कृष्णपक्षस्य षष्टि त्रुटिता यदा सप्तमी एवं द्वयो तिथेरेकमेव भवति एवं द्वादस मासानां मध्ये षट् तिथयान्युपि अधिका न भवति यदि मास वृद्धौ पौषाषाढ सो (यो) रपि नान्यमास इति जैन संप्रदाय सिद्धांते उत्तरार्धययनादिषु विलोकनीया । ननु जैन टिप्पनै व्यवहार छै लोकिक टिप्पनकानुसारेण कथं तिथि निर्णयस्तदुच्यते श्राद्धविधौ श्री रत्नशेखराचार्ये श्री वीर निर्वाणात् द्विशतवर्षे गते श्री उमास्वाति-वाचको जात तद्वचन प्रमाणं ॥ क्षये तिथि पूर्वाकार्या वृद्धौ कार्या तिथौत्तरा श्री वीरज्ञान निवर्वाण कार्या लोकानुंगैरिह ॥१॥ इति वचन परिपोषतया लिखित यदि पूर्णिमाममावस्या त्रुटिता भवति तदा श्री कुलमंडनसूरि सामाचारी गाथा आसाढ कत्ती फगुण मासाणजाण पुन्नमा हुंति तास क्षयं तेरसी इय भणियं वियरागेहि ? यदान्यमासे एवं न कृतवंत कितु प्रतिपद्य क्षयं इति ॥ पुनः हिर-प्र'ने दिवबंदरे संघ कृत प्र'ने पंचमें तथा पुनिमा त्रुटिता भवती तदा तत् तप कथ्यतं तिथौ क्रियते पुर्णिमायां च त्रुटितायां त्रयोदश्यां विस्मृतौ प्रतिपद्यपि क्रियते इति । पुनः कुलमंडणाचार्यैः पुनमः अमावास्याए पडवस्स इति सूत्रैः । श्री विजयदेवसुर-आणंदसुर गच्छनायक लिखत् कये मास दोढ सुधी घणा शाख जोइने लेख कये छे जे ३६ पलनी उदयात् तिथि मानवी जे त्रण चोमासानी पुनम क्षय होय तो बारस तेरस एकठा करवां बीजा मासनी पुनमनो क्षय होवे तो पडवानो क्षय करवो ए लिखतथी फरे ते पंचनो धर्मनो गुनेगार जे न फरे ते एम करें उपलुं लख्युं सही साख पंच गीतार्थनी छे सही श्री सुरत बंदर मध्ये संवत् १८६९ वर्षे ज्येष्ठ वद १३ बार शनौ तपगच्छना तेर बेसणा समस्त लिखितं । पं० उत्तमविजय सुमता सत्क ॥ पं रंगविजय अमृत सत्क । श्री ॥ लेखक अरजुनदास गोपीनाथ

(પ. ૧૬૦ ઉપર પૂ. પં. શ્રી રૂપ-
વિજયજી ગણિના જે પત્રનો ઉલ્લેખ
કરવામાં આવ્યો છે, તે પત્રની ફોટોકોપી
બાજુમાં રજૂ કરી છે.

પત્ર વાંચતાં પૂ. પં. શ્રી રૂપવિજયજી
ગણિનો એવો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ જણાઈ
આવે છે કે કા. વ. ૦)) ની વૃદ્ધિ હોવાથી
(પ્રથમ અમાસ ગુરુવારે) બીજી અમાસ
શુક્રવારે આવે છે, તે જ પ્રમાણે ગણવી.

પૂનમ અમાસની વૃદ્ધિએ તેરસની વૃદ્ધિ
કરનારાઓ પૂ. પં. શ્રી રૂપવિજયજી ગણિના
નામનો ઉપયોગ કરે છે, એ વિચિત્ર છે.

વાંચનની સુગમતા ખાતર હસ્તલિખિત
પત્રનું લખાણ પણ અત્રે રજૂ કરવામાં
આવે છે. —સં.)

અક્ષરશઃ અવતરણુ

સ્વસ્તિ શ્રી પાર્શ્વેશં નત્વા શ્રીમદ્ અમ્મદાવાદ નગરતઃ સંવિત્ત-
માર્ગી પં. રૂપવિજય ગણિલિખિતં શ્રી નરપતિ હયપતિ ગજપતિ
ધરાપતિશતરો સેવ્યમાન પદ્મકજ્જ શ્રી સિંહજી રાજધિરાજસંશ્રિતે
શ્રી વડોદરા મહાનગરે સુશ્રાવક પુન્યપ્રભાવક દેવચુરભકિતકારક સંધુમ્ય
સંધનાયક સંધલાયક સંધતિલકોપમ ઝવેરી વીરચંદ્ર રૂપચંદ્ર તથા
ઝવેરી કરમચંદ્ર કપૂરચંદ્ર તથા ઝવેરી મૂલચંદ્ર મંગલદાસ તથા
ઝવેરી સોમચંદ્ર ધરમચંદ્ર તથા ઝવેરી જયચંદ્ર લાલચંદ્ર તથા સા.
તારાચંદ્ર જાંદવજી તથા સા. અમરચંદ્ર પાનાચંદ્ર તથા સા. ભગવાન-
દાસ ઝવેર તથા સા. વીરચંદ્ર કુલચંદ્ર પ્રમુખ સમસ્તસંધ સમવાય
જ્ઞેય ધર્મલાભ જાણુવો. અપરંચાત્ર શ્રી દેવચુરપ્રસાદે સુખસાતા
છે. તુમારી ધર્મકરણી કરવા પૂર્વકનો પત્ર આજ્યો તે વાંચીને સમા-
ચાર સર્વ જાણ્યા છે. અપરં તુમે લાયક નાયક યોગ્ય ધર્મધુરંધર
જ્ઞેય ગ્રહસ્થ અમારે ઘણીજ વાત છે. તુમારી ધર્મ કરણી અનુ-
મોદિધિ છીધું તે જાણુવું જી અપરં અત્ર કાર્તિક સુદિ ૧૪ ચઉદશ
મંગલવારી કરી છે. ચોરાસીજી ગચ્છવાલે સ્વાવકે તે જાણુજ્યો.
તથા બુધવારી પુનિમ કરી છે બુધવારી પુનિમ દિને ચતુરવિધ સંધ
શ્રી સિદ્ધાચલજીના પટનાં દર્શન ચતુરવિધ સંધે કર્યા છે તે જાણુ-
જ્યોજી. એકલો વિજયાનંદસૂરનો શ્રીપૂજ્ય કાર્તિક વદિ એકમચુરવારે
ભોજિતનો પટ આંધીને એકલો ગયો હતો. તેહની હાંસી ઘણીજ થઈ
છે તે જાણુજ્યોજી ॥

અપરં કાર્તિક વદિ અમાવાસ્યા ૨ હતી તે મધ્યે શુક્રવારી
અમાવાસ્યા માનવા જ્ઞેય છે. પહેલી અપ્રમાણુ છે તે જાણુવું જી
તથા પોસ સુદિ ૧૪ ચઉદશિ શુક્રવારી ચારથે બારસ તેરસ બેલાં
ચારથે શનીવારી પુનિમ ચારથે તે જાણુવુંજી. અપરં સરવત્ર કેકાણું
પાટણ પાલણપર સીદ્ધપર ખેરોલ વડનગર વીસલનગર વીગપુર
મેંસાણા રાધનપુર સમી સાંતલપુર અમદાવાદ સાણુંદ ખેડા લીંબડી
વદવાંણુ ભાવનગર ધોધા પ્રમુખ સરવત્ર મંગલવારી ચઉદશ થઈ છે.
બુધવારે ચોમાસું ઉતર્યું છે તે જાણુજ્યોજી ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણું પણ
ધમજ છે તે જાણુજ્યોજી અત્ર તો વિજયાણુંદસૂરના ગચ્છના સેરી-
પૂજ ચર્યા પણ કરી નહિ તિમ સંધે પણ એહનું વચન પ્રમા ૦
ક્યું નથી ગઈલો કરીને ઉવેખી મૂક્યો છે. કાઈ માનતું પણ નથી
તે જાણુજ્યોજી.

અતથી પં અમીવિજય પ્રમુખ ડાણું સાતનો ધરમલાભ જાણુવોજી ;
તત્ર સંધ સમવાયને ધરમલાભ કહેવોજી મિતિસંવત ૧૮૯૬ ના
મિગસર સુદિ ૬ ચુરવાસરે પાછો પત્ર સંભારીને લખવાજી ઇતિ....
સંધુમ્ય ઝવેરી વીરચંદ્ર રૂપચંદ્ર પ્રમુખ સંધ સમવાય જ્ઞેય શ્રી
વડોદરા નગરે ॥

શ્રીપૂજ્યનો વિરોધ :

૧. હવે વીસમી સદીમાં જોઈએ, તો માલુમ પડે છે કે-પૂનમ-અમાસની વાતમાંથી વધતે વધતે એ પ્રવૃત્તિ એટલી હદે પહોંચી ગઈ કે-વિ. સં. ૧૯૨૮ માં ભાદરવા સુદ એકમની વૃદ્ધિ આવી, એટલે વિજયધરજીન્દ્રસૂરિ નામના દેવસૂરગચ્છના શ્રીપૂજ્યે ભા. સુ. ૧ ની વૃદ્ધિના બદલામાં શ્રાવણ વદ ૧૩ ની વૃદ્ધિ કરવી, એવું શ્રી દેવસૂરગચ્છની પરંપરાને નામે કહ્યું. એ વર્ષે તો ટૂંક સમયને કારણે બધાએ માન્યું, પણ બીજે વર્ષે વિ. સં. ૧૯૨૯ માં પણ ભાદરવા સુદ એકમની વૃદ્ધિ હતી, અને તે વૃદ્ધિના બદલામાં વિજયધરજીન્દ્રસૂરિએ ગત વર્ષની માફક ભા. સુ. ૧ ની વૃદ્ધિના બદલામાં શ્રાવણ વદી ૧૩ ની વૃદ્ધિ કરવાનું ફરમાવતાં, સાગરગચ્છના ભદ્રારક શાંતિસાગર-સૂરિએ તો એ વાતનો વિરોધ કર્યો, પણ શ્રી દેવસૂરગચ્છના શ્રીમન્ મુક્તિવિજયજી ગણિવરે (શ્રી મૂલચંદ્રજી મહારાજે) પણ હેન્ડબીલ કાઢીને તે વાતનો વિરોધ કર્યો તથા ભા. સુ. ૧ ની વૃદ્ધિએ દેવસૂરગચ્છની પરંપરા તરીકે કહેવાયેલી શ્રા. વ. ૧૩ ની વૃદ્ધિ કરવાની વાત માન્ય રાખી નહિ. આ પછી, વિ. સં. ૧૯૩૫ માં ભાદરવા સુદ ૨ નો ક્ષય આવ્યો, ત્યારે દેવસૂરગચ્છના શ્રીપૂજ્ય ધરજીન્દ્રસૂરિએ ભા. સુ. ૨ ના તે ક્ષયના બદલામાં, શ્રાવણ વદ ૧૩ નો ક્ષય કરવાની જાહેરાત કરી. એ વખતે ધરજીન્દ્રસૂરિ પણ ઉદયપુરમાં ચોમાસું હતા અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના શુદ્ધ શ્રી જવેરસાગરજી પણ ઉદયપુરમાં ચોમાસું હતા. શ્રી જવેરસાગરજીએ કહ્યું કે—“ શ્રી હીર-પ્રજ્ઞમેં પિળ કહ્યા हैं कि जो पर्युषणका पिछला चार दिवसमें तिथिका क्षय आवे तो चतुर्दशीयी कल्पसूत्र बांचणा जो वृद्धि आवे तो एकमथी बांचणा पथी पिल मालम हुआ की जैम तिथिकी हानि वृद्धि आवे ते तेमज करणी वास्ते अबके पर्युषण में एकम दुज मेली करणी ” શ્રી જવેર-સાગરજીએ તો આ વિષયમાં ઘણો લાંબો જવાબ આપ્યો હતો અને તે ઉત્તરનું ઉદયપુરના શ્રીસંઘે હેન્ડબીલ પણ છપાવ્યું હતું. આવા તો બીજા પણ દાખલાઓ હોવાનો સંભવ છે, કે જે દાખલાઓને અમે જાણતા ન હોઈએ. વળી, વિ. સં. ૧૮૭૦ ની સાલના પંચાંગનો પૂરાવો પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. તે વખતે પંચાંગો છપાતાં નહિ. વિ. સં. ૧૮૭૦ નું એક પંચાંગ છે, કે જેમાં જૈન પર્વો લખેલાં છે અને શ્રાવણ વદ ૦)) નો ક્ષય, ભા. સુ. ૪ ની વૃદ્ધિ, આસો સુદ ૮ ની વૃદ્ધિ તથા આસો સુદ ૧૫ નો ક્ષય કાયમ રાખેલ છે. વળી, વિ. સં. ૧૯૩૦ માં ભાદરવા સુદ ૪ ની વૃદ્ધિ આવતાં તે વૃદ્ધિના બદલે અન્ય કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિ કરવામાં આવી નહોતી.

૨. ઉપર જણાવેલી બાબતોથી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, અજાણ જ છે-એમ પણ નથી અને તેમ છતાં પણ, “ વિ. સં. ૧૯૯૧ સુધીનાં છેલ્લાં લગભગ ત્રણસો વર્ષથી પર્વતિથિના ક્ષયે તેનાથી પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિનો ક્ષય કરવાની અને પર્વતિથિની વૃદ્ધિએ તેનાથી પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ અખંડપણે ચાલી આવે છે ”-એમ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ લખ્યું છે, તે કેટલું બધું ગેરબ્યાજબી ગણાય ?

વિ. સં. ૧૯૫૨, ૧૯૬૧ અને ૧૯૮૯ ના દાખલા :

૧. આ ઉપરાન્ત, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના પોતાના અનુભવેલા ત્રણ દાખલાઓ પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવા છે. વિ. સં. ૧૯૫૨ માં ભાદરવા સુદ ૫ નો ક્ષય આવ્યો, ત્યારે ભાવ-નગરથી પ્રગટ થતા પંચાંગમાં પંચાસ શ્રી ગંભીરવિજયજીની સલાહ મુજબ, ચોથ-પાંચમ લોળાં

છાપવામાં આવ્યાં. વળી તે વખતે શ્રી દેવસૂરગચ્છમાં સંવિજ્ઞ ગીતાથોમાં આચાર્ય એક માત્ર પૂજ્યપાદ પરમ ગુરુદેવ ન્યાયાચાર્યોનિધિ આચાર્ય શ્રી વિજયનન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ હતા. તેમણે પણ સુશ્રાવક અનુપચંદ મહાકવ્યદના પ્રશ્નના જવાબમાં ભાદરવા સુદ ૫ નો ક્ષય કાયમ રાખવો એમ જણાવ્યું. વળી તત્કાલીન સર્વ સંવિજ્ઞ ગીતાથોને પણ ભા. સુ. ૫ ના ક્ષયને કારણે ભા. સુ. ૩ નો ક્ષય કરીને ભા. સુ. ૪ ની સાંવત્સરિક તિથિને પલટી નાખવી, એ વ્યાજખી લાગ્યું નહિ. આથી, વિ. સં. ૧૯૫૨ માં, એક માત્ર આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી અને ગણ્યા-ગાંઠ્યા શ્રાવકો સિવાયના તત્કાલીન ચતુર્વિધ શ્રીસંઘે, ભા. સુ. ૪ ના દિવસે જ સંવત્સરી કરી અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી સાથે પેટલાદમાં જૂજ માણસોએ અને સુરતમાં એક માણસે ભા. સુ. ૩ ના દિવસે સંવત્સરી કરી. આ વખતે, છેલ્લા એક સૈકાના આશરથી શરૂ થઈને ફેરફારો પામ્યા કરતી પણ દિવસે દિવસે ‘પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ મનાય નહિ’-એવી માન્યતાને સમાજના અજ્ઞાન વર્ગમાં રૂઢ કર્યે જતી પ્રવૃત્તિ, પૂજ્યપાદ શાન્તતપોમૂર્તિ વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ આદિને ખૂબ જ ખટકી હતી. ખેર, આગળ જોઈએ. તે પછી, વિ. સં. ૧૯૬૧ માં ફરીથી ભાદરવા સુદ ૫ નો ક્ષય આવ્યો. આ વખતે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પણ, ભા. સુ. ૫ ના ક્ષયના બદલામાં ભાદરવા સુદ ૩ નો ક્ષય નહિ કરતાં, ભાદરવા સુદ ૪ ના દિવસે જ સંવત્સરી કરી અને સકલ સંઘે પણ વિ. સં. ૧૯૫૨ ની માફક ભા. સુ. ૪ ના દિવસે જ સંવત્સરી કરી. ફેર એવો ને એવો જ પ્રસંગ વિ. સં. ૧૯૮૯ માં આવ્યો, ત્યારે પાછા આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ અને તેમના સમુદાયે, શ્રીસંઘથી જુદા પડીને, ભા. સુ. ૩ ના દિવસે સંવત્સરી કરી અને સકલ શ્રીસંઘે તો ભાદરવા સુદ ૪ ના દિવસે જ સંવત્સરી કરી. અહીં એ વાત પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે કે- વિ. સં. ૧૯૮૯ માં તો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ બાબતની પોતાની માન્યતા પ્રચારવાનો ઠીક ઠીક શ્રમ ઉઠાવ્યો હતો, છતાં પણ તે વખતે તેમણે શ્રી વિજયદેવસૂરગચ્છની પરંપરાના નામે અને આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પટ્ટકને નામે, તેમાં કાંઈ જ કહ્યું નથી. વળી, વિ. સં. ૧૯૫૨ માં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ભા. સુ. ૫ ના ક્ષયપ્રસંગે, પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરીએ છીએ તેમ, ભા. સુ. ૫ ના ક્ષયે ભા. સુ. ૩ નો ક્ષય કરવાનું જણાવેલું, પણ તે વખતે કે તે પછી વિ. સં. ૧૯૬૧ સુધીમાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવી એ આપણો જીવન-વહાર છે અને તેથી શાસ્ત્રમાં તેનાથી જુદી વાત હોય તો પણ આપણે તો જીવન-વહારને શ્રી જિનાગમના વચનની માફક માન્ય રાખવો જોઈએ’-એવું પ્રતિપાદન એક પણ સ્થલે કર્યું નથી. વિ. સં. ૧૯૮૯ માં, આચાર્ય શ્રી વિજયનીતિસૂરિજીની આજ્ઞાથી ઉપાધ્યાય શ્રી દયાવિજયજીએ લખેલી “પર્યુષણ પર્વની તિથિનો વિચાર અને સંવચ્છરીનો નિર્ણય” નામની નાની પુસ્તિકામાં જણાવેલી ખીનાઓ પણ આ વિષયમાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે.

અખંડપણની જેમ અપર્વતિથિક્ષયની વાત પણ ખોટી છે :

૧. આ બધી ખીનાઓ જણાવવાનો તાત્પર્ય એવો છે કે-પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિને, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘વિ. સં. ૧૯૬૧ સુધીનાં છેલ્લાં લગભગ ત્રણસો વર્ષ સુધી અખંડપણે ચાલી હોવાનું’ જે જણાવ્યું છે તે ખોટું છે.

શ્રી ઉદયપુરે સ્થાપિત સંઘ જૈન ધર્મીઓ જાહેર કરવામાં આવે છે કે શ્રી તપગઢ કે સંવેગી સાધુ જી મહારાજ શ્રી જવાહિર સામ-
 રજી પોસ સુદિ પંચમી કે દિન ચાપધાસ્ય હૈ વારવ્યાળમેં શ્રી ઉવાઈ સુવ કી ટીકા બાંચી તેમણ કર સંઘ બહુત આનન્દ પામ્યો ચૌર ઘણા
 જીવધર્મ મેં દૃઢ આ ચઠાઈ માલો છુ વાદિક હોને સે જૈન ધર્મ કી ઘણી ઉન્નતિ હૈ વાર જેટ માસમેં શ્રી પાલી ૧ ગમ પુગ ૨ પંચ પદાડ ૩
 લુણાવાડા ૪ ગોધરા ૫ બોરેહ કિતના કાગામોંકા સંઘ કી તરફ કે ચૌમાસા સી વિનતી કી પિણ યદ્યકે સંઘે બહુત અરજ કર કે ચૌ
 માસ યહાં કરવાયે હૈ યદ્યકે ટીકા લે વારવ્યાળ વંચાતા હૈ એકતો સુની જવાહિર સામરજી શ્રી આચારંગ સૂત્ર નિયુક્તિ રીકા સમેત બંચે તે હૈ
 શ્રાવક શ્રાવિકા બોરેહ આનન્દ સહિત સુનને કોરો જીના આતે હૈ તેથી ધર્મ કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ રૂઝા શ્રી તપગઢ કે શ્રી પૂજ્ય જી મહારાજ-
 શ્રી વિજયધરે ગેન્દ્ર સૂરિ જી કુંભી સંઘને ચૌમાસો યહાં કરવાયે હૈ આં શ્રી પન્થના સુવ વંચાતા હૈ એક દિન શ્રાવકોયે મુનિ જવેર સાગ-
 રજે નિષ્ણાંકિ અવકે શ્રી પર્યસળમેં સુદિ ૨ ટરી હૈ સો એક મઠ દૂન મેલી કરણી કે કોઈકા કે હેળા ત્રાસ તેર સમગી કરણી કાહે ચો કર-
 ણી રસકા ઉત્તર રસ મફક દિયા કિ શ્રી રત્ન શેરવર સૂરિ કૃત આર વિચિત્રી મુરી અપરનામ આહ વિધિ પ્રથમેં કહ્યો છે કે પ્રથમ મનુ-
 શ્ય મનાદિક સામ ગ્રીપામી નિરન્તર ધર્મ કરણી કરવી નિરન્તર નબને તેને તિથિ કે દિન ધર્મ કરણી કરવી યદ્યકે જરૂર સે સુદિને સુ પા-
 લ હકિરિ ઝંન ઉહ વડલ ટું જય પુણત હાન સકહ તહ વિહુ પાલિ જપ વ્યવહાર ૧ એક વરવાહા મેં તિથિ છ હોવે યદ્યકે વો આપ-
 વો અદમી વ્યવસ્થા ચૌદસ પાલિ તિહીં ઉંચાડ મુખ તિહીં ઉં ગો અમગળ હારિણા મળિયા ૧ એવં પંચ વીણી મામા ધા સ્વામ્યાં સહ વદ્યવી
 ન પ્રતિપક્ષ મુકરુતઃ સ્વાત્ તિથી પીળાં જે પ્રભાતે પચ્ચાણે બેલાયે ઉડિયાત હોવે સો લેણી યદ્યકે તિથી અપ્રાતઃ પ્રત્યાવધ્યાન બેલાયો ય-
 સ્વાત્ પ્રમાણે સુર્યોદયાનુસારેણ લેકે પિદિવ સાદિ વ્યવહારના આહુરણિ નામ્યાસિ અવરિસે પલિ અપ્પવદ્યવી સુનાય વ્યા તાઉતિ
 હી ઉત્તામિં ઉદેશુરોન આણઉં ૧ પ્રપાપ્ત સ્વાણ પડિક મણંત હયનિ અમગળાં વ જીરુદેશુરોતી રૂઝિ હીરા ઉકાય વ્યવ ૨ જો-
 તિથી નો ક્ષય હોવે તે પૂર્વે તિથીમેં કરણી જોવૃદ્ધિ હોવે તો ઉત્તર તિથી લેણી યદ્યકે સંયે પૂર્વ તિથિઃ કાર્ય રૂઝે કાર્ય તથોત્તર શ્રીનીર-
 જ્ઞાન નિર્વાણ કાર્ય લોકા નુગેરિહ ૧ જો ઉડિયાત તિથિ કો કોડકર આગે પીછે સિથિ કરે તો તૌર્ય કરકી આણે ભંગ ૧ અનવસ્થા ઇતલે
 મગલ દાનો ભંગ ૨ મિથ્યાત્વ ઇતલે સમકિત કોનાસ ૩ વીરાધક ૪ યે ચાર દુષણ હોવે યદ્યકે ઉડ્યં કિતા તિહી સાપમાણ મિત્રી રૂ-
 કોરમારે આણ મંગળ ૫ વશા મિહુત સિરિહાળાં પાવે ૧ શ્રી શ્રી હીર પ્રપ્રમેં વિણ કહ્યા હૈ કિ જો પર્યુષણ કીડલ તા નીરૂસ મેં તિથિ
 કા ક્ષય અવે તો નુદેશી કલ્પ સૂત્ર વંચણા જોવૃદ્ધિ આવે તો એક મથી વંચણા ૧ થી વિણ માલમ હુબાકિ જેમ તિથિ કી હાનિ રૂઝિ આવે
 તે તેમ કરણી વાસે અવકે પર્યુષણમેં એક મઠ દૂન મેલી કરણી વદ ૧૧ શનિ વોર પ્રથમ વદ ૧૪ મંગલ વોર પારવી તથા કલ્પ સૂત્ર કી-
 વા વના પિણ સોમ વોર પારવી કરણી નહીં વદ ૨૦ અમાવાસ્યા યે જન્મો ચ્છવઃ સુદ ૪ શનિ વોર સંવસર કરણી કોઈકે હૈ છે કે વદ
 કલ્પ કી કુદ્ધની તપસ્યા વૃદે તથા સંવત્સર પહિલા પાંચમે દિવસે પારવી કરણી વાસે પર્યુષણ કા પિહલા ચાર દિવસ મેં તિથિ કી હાનિ રૂઝિ
 આવે તો વાસે તેર સમગ કરણી વાદો તેર સંકળ્યાં રસકા ઉત્તર ૧ વાત કોઈ શાસ્ત્ર મેં લિખ્યાં નથી ચૌર જો વીસકી સાલ મેં વજરૂઝી
 તિસકી સાલ મેં હો ચૌથા હુડે તે વરતે શ્રી અમરવાદ બોરેહ પ્રાયે સર્વ શહેરોમેં ગધુ સાધવી શ્રાવક શ્રાવિકા યે વાસે તેર સમેલી વાડે
 તેર સાંકરી નહીં કોઈ ગઢ મેં મતમેં દરસ નમેં શાસ્ત્ર મેં નહીં હૈ કિ સુદ કી નિશિવદમેં ને વરકી તિથિ સુદ મેં હાનિ રૂઝિ કરણી કિંવ-
 હુના આત્મા પીકે તો હુદ કોડકર શાસ્ત્રોક્ત ધર્મ કરણી કરકે આગધક હોણા હિયે શ્રીરસ સાર સમુદ્ધી તરણા મુગુરુ કે આધીન-
 હૈ રૂબના કુમુરુ કે આધીન હૈ વાસે મુગુરુ કા કુમુરુ કાલણ યદ્યકે મઠ વૃત્ત ધર્મીશ મૈત્રમત્રોપજીવિનઃ સામાયિક સાધ-
 મેં પિપેશ દેશકા ગુરુઓ મતાઃ ૧ સર્વો મિલાષિણઃ સર્વે ભોજિનઃ સપરિગ્રહાઃ અન્નહા ચારિણ મિથ્યો પદેશ ગુરુજાનનુ ૨ પરિગ્રહ-
 રમગના સ્ત્રાવેયુઃ કથંપરાત્ સ્વયંદિ દ્યોનપર મીશ્વરી કર્તુમીશ્વરઃ ૩ વૃદ્ધોળા વરસદો ગોયમમારૂં હિ ધીર પુરિસે હિ જોતંદ બદ્ધ
 પન્તે જાણંતો સોમ હાળવે ૪ વાસે મુગુરુ કે વચન અગી કરણા રજ આત્મા પીકાલણ હૈ વા વાત જાહેર કરણે કામત સંભ મય જીર્ણ
 કે ઉપગાર કે સિપે શહેર ઉદયપુર કે સંઘ કી તરફ સે પ્રિતી આદ્ય વદિ સંવત ૧૯૩૫ કા

(પ્રસ્તુત અન્યના પૃ. ૧૬૧ ઉપર જણાવેલાં શ્રી ધરભૈન્દ્રસૂરિજી, શ્રી શાંતિસાગરજી, શ્રી ઝવેરસાગરજી આદિના હેન્ડગ્રિલો, 'શ્રી પર્વતિથિ-ચર્ચા સંગ્રહ.' (લેખક મુ. શ્રી કલ્યાણ વિજય) નામના પુસ્તકના પહેલા પરિચ્છેદમાં (પૃ. ૩૭ થી ૪૩) છપાયેલાં છે.

પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના ગુરુ શ્રી ઝવેરસાગરજી મહારાજના હેન્ડગ્રિલની ફોટો કોપી અત્રે રજૂ કરી છે. જેમાં પાકિત ૨૧માં તેઓ શ્રી એકમ ખીજ લેખી કરવાનું સ્પષ્ટ જણાવે છે. -સં૦)

અમલોનાં પદોનાં નામ	
૧	અમલોનાં પદોનાં નામ
૨	અમલોનાં પદોનાં નામ
૩	અમલોનાં પદોનાં નામ
૪	અમલોનાં પદોનાં નામ
૫	અમલોનાં પદોનાં નામ
૬	અમલોનાં પદોનાં નામ
૭	અમલોનાં પદોનાં નામ
૮	અમલોનાં પદોનાં નામ
૯	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૦	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૧	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૨	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૩	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૪	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૫	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૬	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૭	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૮	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૯	અમલોનાં પદોનાં નામ
૨૦	અમલોનાં પદોનાં નામ

અમલોનાં પદોનાં નામ	
૧	અમલોનાં પદોનાં નામ
૨	અમલોનાં પદોનાં નામ
૩	અમલોનાં પદોનાં નામ
૪	અમલોનાં પદોનાં નામ
૫	અમલોનાં પદોનાં નામ
૬	અમલોનાં પદોનાં નામ
૭	અમલોનાં પદોનાં નામ
૮	અમલોનાં પદોનાં નામ
૯	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૦	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૧	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૨	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૩	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૪	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૫	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૬	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૭	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૮	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૯	અમલોનાં પદોનાં નામ
૨૦	અમલોનાં પદોનાં નામ

અમલોનાં પદોનાં નામ	
૧	અમલોનાં પદોનાં નામ
૨	અમલોનાં પદોનાં નામ
૩	અમલોનાં પદોનાં નામ
૪	અમલોનાં પદોનાં નામ
૫	અમલોનાં પદોનાં નામ
૬	અમલોનાં પદોનાં નામ
૭	અમલોનાં પદોનાં નામ
૮	અમલોનાં પદોનાં નામ
૯	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૦	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૧	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૨	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૩	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૪	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૫	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૬	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૭	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૮	અમલોનાં પદોનાં નામ
૧૯	અમલોનાં પદોનાં નામ
૨૦	અમલોનાં પદોનાં નામ

(વિ. સં. ૧૮૭૦ની સાલનાં
હસ્તલિખિત જે પંચાંગનો,
પ્રસ્તુત ગ્રંથના પૃ. ૧૬૧ ઉપર
ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે
પંચાંગની ફાટો કોપી 'શ્રી પર્વ-
તિથિ-ચર્યા સંગ્રહ' પહેલા
પરિચ્છેદના પૃ. ૩૨ ઉપર
આપી છે, તેની નકલ અત્રે
રજૂ કરી છે. -સં.)

[‘શ્રી પ્રનોત્તર રત્ન ચિન્તામણિ’ નામના ગ્રન્થની પ્રસ્તાવનામાંથી ઉદ્ધૃત કરીને આ લખાણ રજૂ કરીએ છીએ. જેમાં ન્યાયાભોનિધિ સ્વ. પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયાનન્દસૂરી^૨વરજી (આત્મારામજી) મહારાજએ, ૧૯૫૨ માં ભાદ. સુ. ૫ નો ક્ષય હોવાથી શ્રી પર્યુષણપર્વની આરાધના અંગે સુ. અનોપચંદભાઈના પ્રશ્નના જવાબમાં “પાંચમનો ક્ષય કરવો સારો છે” એવું સ્પષ્ટ ફરમાવ્યું છે. —સં.]

“સં. ૧૯૫૨ ની સાલમાં ભાદરવા સુદ ૫ નો ક્ષય હતો તે ઉપરથી અનુપભાઈએ શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજ શ્રી આત્મારામજી મહારાજને પૂછેલું કે ભાદરવા સુદ ૫ નો ક્ષય છે તો આખા પર્યુષણની તીથિ ફેરવવી પડે છે તો પાંચમનો ક્ષય કરીએ તો શું વાંધો છે કારણ પાંચમની કરણી ચોથે થાય છે તો પછી આ વખતે બધા પર્યુષણ ફેરવવા એ ઠીક લાગતું નથી. માટે આપનો અભિપ્રાય શું છે તેનો જવાબ શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજ શ્રી આત્મારામજી મહારાજે આપ્યો કે પાંચમનો ક્ષય આ વખતે કરવો સારો છે. એવો જવાબ આવ્યો હતો અને ત્યારબાદ ૧૯૫૨ ના જેઠ મહીનામાં શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજે કાળ કર્યો, ત્યારબાદ અનુપભાઈના વિચારમાં આવ્યું કે મહારાજે લખ્યું એ વાજબી છે. એઓના વચન પ્રમાણે બને તો સાડ છે અને એઓનું વચન કબુલ રાખવું એમ ધારી શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજના શિષ્યોના સમુદાયમાં આ બાબત લખી તેમનો અભિપ્રાય મંગાવ્યો, તેઓએ મહારાજના લખવા પ્રમાણે કરવા સંમતિ આપી. તેમની સંમતી આવ્યા બાદ બીજા સાધુઓ તથા શ્રાવકોને કાગળ લખી તેમને પૂછ્યું. તે લોકો જવાબ લખે તેનો જવાબ પાછો લખી સમાધાન કરી તેઓનો અભિપ્રાય એ પ્રમાણે કરવાનો ઘણાનો વિચાર આવ્યો. વળી કેટલાક અમદાવાદના ભાઈઓ અને કેટલાક સાધુઓનો વિચાર મલતો નહિ તે ઉપરથી શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજ શ્રી સિદ્ધિસૂરિજી છાણી ચોમાસું રહ્યા હતા તેમની પાસે સુરત, અમદાવાદ વિગેરે ગામોના કેટલાક ભાઈઓ આવ્યા હતા ત્યાં અનુપચંદભાઈ પણ ગયેલા હતા. તેઓને એ બાબતમાં સેનપ્રશ્ન-હીરપ્રશ્ન વિગેરેના પુરાવા આપી તેઓનું સમાધાન કર્યું. સઘળા એ પ્રમાણે કરવા સમ્મત થયા. આવી રીતે આખા હિંદુસ્થાનમાં રૂબરૂમાં વા કાગળની લખાપટીથી સમાધાની કરી એકત્ર કરી એ પ્રમાણે આચાર્ય મહારાજ શ્રી આત્મારામજી મહારાજનું વચન મંજૂર કર્યું. ફક્ત પેટલાદમાં જુજ માણસોના હૃદયમાં ન રૂચવાથી અને સુરતમાં એક ભાઈને તે ન સમજવામાં આવવાથી તેમને શાંત કરી પ્રતિક્રમણ જુદું કર્યું બાકી બધે એકત્ર થયું હતું. આ એઓની શુરભક્તિ જણાય છે.

બીજી વાર્તા એ છે કે-આ પ્રવૃત્તિની શરૂઆત અજ્ઞાન અને પોતાની ગચ્છશાખાના ખોટા મમત્વ તથા અન્ય ગચ્છશાખા પ્રત્યેના ખોટા દ્રેષ આદિમાંથી જ થયેલી લાગે છે : કારણ કે-એક જ શાસ્ત્રપાઠમાંથી એકે પૂનમની વૃદ્ધિના બદલામાં તેરશ પકડી અને અન્યે એકમ પકડી, એવો ઉલ્લેખ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી જેને આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજીના પોતાના પટ્ટક તરીકે ઓળખાવે છે, તેમાંથી પણ મળી આવે છે. વળી શ્રી જૈન શાસનમાં માત્ર બીજ આદિ બાર અને ભા. સુ. ૪ એટલી તિથિઓને જ પર્વતિથિઓ તરીકે નથી જણાવી, પણ તે સિવાયની ય ઘણી તિથિઓને પર્વતિથિઓ તરીકે જણાવી છે-એ વાતનો ખ્યાલ નહિ હોવાના કારણે, પૂનમની ક્ષય-વૃદ્ધિએ તેરશની અથવા એકમની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવા જતાં, ઘણા પ્રસંગોમાં પર્વતિથિઓની અછતી પણ ક્ષય-વૃદ્ધિ માનવાની દોષાપત્તિ ઉભી થવા પામે છે, એ વસ્તુ લક્ષ્ય બહાર ગઈ છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ એમ જણાવ્યું છે કે-‘પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની જ હાનિ-વૃદ્ધિ વિ. સં. ૧૯૯૧ સુધીનાં છેલ્લાં લગભગ ત્રણસો વર્ષમાં અખંડિતપણે કરાઈ છે’ પણ તેમની ‘અખંડિતપણા’ની વાત જેમ ખોટી છે, તેમ ‘અપર્વતિથિની જ હાનિ-વૃદ્ધિ કરાયા’ની વાત પણ ખોટી છે. સાચી વાત એ જ છે કે-છેલ્લાં દોઢસો વર્ષમાં કેટલીક પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિના વિષયમાં ઘણી ગરબડ ઉભી થવા પામી છે અને સંવિજ્ઞ ગીતાર્થ મહાત્માઓને પણ પ્રસંગસર ખ્યાલ આવ્યા પછીથી તો, બળતા હૃદયે કેટલીક વાર તેને આધીન બનવું પડ્યું છે.

સ્વદેવ વર્ગ વિષે ખૂલાસો

૧. હવે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના પહેલાં મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણના ત્રીજા ફકરામાં-“ સં. ૧૯૯૨ થી તે સંપ્રદાયથી ‘પર્વતિથિની હાનિ અને વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં’ જુદું કથન અને માન્યતા થવાથી સ્વદેવ વર્ગ જુદો પડ્યો છે ”-એવું જો જણાવ્યું છે, તેના સંબંધમાં જણાવીએ છીએ.

૨. વિ. સં. ૧૯૯૨ માં જૈન સમાજને માન્ય ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં ભાદરવા સુદ ૫ ની વૃદ્ધિ હતી. એ વખતે, ભાદરવા સુદ ૫ ની વૃદ્ધિના બદલામાં, એક માત્ર આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી અને તેમના સમુદાયે જ, ભા. સુ. ૩ ની વૃદ્ધિ માની હતી. તે સિવાયના કોઈ પણ આચાર્યોદિએ ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિના બદલામાં ભા. સુ. ૩ ની વૃદ્ધિ માની નહોતી. આ વાત આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતે પણ કબૂલ રાખી છે, એ વાત શ્રી સિદ્ધચંદ્ર નામના પાક્ષિકના પાંચમા વર્ષના અંક ૧૭-૧૮ માં પૃ. ૪૨૯ માં પાના ઉપરના નીચેના શબ્દોથી પણ જણાઈ આવે છે—

“ ત્રીજની વૃદ્ધિ માનનારાઓ બીજ ન હોવાથી આચાર્યદેવના પક્ષમાં કોઈ દાખલ થવાનું નહિ રહે. ”

૩. આ ઉપરાન્ત, મુનિ શ્રી દર્શનવિજયજીએ લખેલી “ પંચાંગ પદ્ધતિ ” નામની ચોપડીના પ્રાક-કથનમાં નીચે મુજબ જણાવેલું છે:—

“ વિ. સં. ૧૯૯૨ના ચોમાસામાં સંવત્સરી પર્વની ચર્ચા ઉપડી અને એ પક્ષ પક્ષા. એક પક્ષે ક્ષયે પૂર્વાં ના નિયમે ચાલુ પરંપરા અનુસાર એ પાંચમને બદલે એ ચોથ કરવાનું અને બીજા એ પક્ષે નવીન પ્રણાલિકાએ એ પાંચમને એ પાંચમ તરીકે રાખવાનું બહાર કહ્યું. ”

૪. મુનિ શ્રી દર્શનવિજયજીના ઉપર મુજબના કથનમાંથી, એ વસ્તુઓ બાહ્યી શકાય છે.

(૧) આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ભા. સુ. ૫ એ હતી તેને બદલે ભા. સુ. ૩ એ કરી હતી,

છતાં તેમના પક્ષને ગણુના યોગ્ય માન્યો નહિ તેથી તેનો ઉલ્લેખ સરખો પણ મુનિ શ્રી દર્શન-વિજયજીએ કર્યો નહિ. અન્યથા, મુનિ શ્રી દર્શનવિજયજી ‘એ પક્ષ પડયા’-એમ નહિ લખતાં, ‘ત્રણ પક્ષ પડયા’-એમ લખત અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિએ ભા. સુ. ૩ ની વૃદ્ધિ કરવાના પક્ષનો ઉલ્લેખ કરત. પણ ખરી વાત એ છે કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી વિ. સં. ૧૯૫૨ માં શ્રીસંઘથી વિખુટા પડીને વિ. સં. ૧૯૬૧ માં શ્રીસંઘમાં ભળી ગયા બાદ, પાછા વિ. સં. ૧૯૮૬ માં શ્રીસંઘથી જુદા પડ્યા હતા, એથી ગણતરીમાં ન લેખાય તે સ્વાભાવિક છે. (૨) વળી મુનિ શ્રી દર્શનવિજયજીના ઉપર મુજબના કથનથી એ વાત પણ નિશ્ચિત થાય છે કે-ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિએ ભા. સુ. ૩ ની વૃદ્ધિ કરવાની પરંપરા નહિ હતી, પણ ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિએ ભા. સુ. ૪ ની વૃદ્ધિ કરવાની પરંપરા હતી, એવું મુનિ શ્રી દર્શનવિજયજીનું માનવું છે.

૫. ઉપર જણાવેલી શ્રી સિદ્ધચક્ર પાક્ષિકમાંની તથા ‘પંચાંગ પદ્ધતિ’ પુસ્તકમાંની ખીનાથી બાણી શકાશે કે-વિ. સં. ૧૯૬૨ ના શ્રી સંવત્સરિક પર્વના પ્રસંગમાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી એકલા જ હતા, એટલે તે તો ‘સ્વલ્પ વર્ગ’ તરીકે પણ ગણનામાં લેવાયા નથી; છતાં તેમણે અમારા વડિલો આદિને ઉદ્દેશીને ‘સ્વલ્પ વર્ગ’ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. જો કે-અમને તેમણે આવો પ્રયોગ કરવા બદલ આશ્ચર્ય લાગતું નથી : કારણ કે-વિ. સં. ૧૯૮૬ માં ભાદરવા સુદ ૫ ના ક્ષયે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી અને તેમના શિષ્યસમુદાય સિવાય, સકલ શ્રીસંઘે ભાદરવા સુદ ૪ ના દિવસે જ શ્રી સંવત્સરીપર્વની આરાધના કરી હતી, છતાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના જીવન-ચરિત્ર તરીકે પ્રગટ થયેલા ‘આગમોદ્ધારક’ નામના પુસ્તકમાં ૩૩૮-૩૩૯ માં પાના ઉપર નીચે મુજબની તદ્દન ખોટી ખીના જણાવેલી છે—

“આ વર્ષે વળી આવણ કૃષ્ણ અમાવાસ્યાએ ત્રણ હોવાથી પર્યુષણ પ્રસંગે પરમ પવિત્ર કલ્પસત્રનું વાંચન ક્યારે કરવું અને ભગવાનની સંવત્સરી ક્યારે પાળવી એ વાદ ઉભો થયો હતો. એ સંબંધમાં પણ મહારાજશ્રીએ અનેક શાસ્ત્રોનું દોહન કરીને સાચો શાસ્ત્રીય નિર્ણય પ્રગટ કર્યો હતો. આચાર્યદેવે પોતાનો પક્ષ એવી તો સુંદર રીતે અને શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ રજૂ કર્યો હતો કે લગભગ ગામેગામ સકળ જૈન સમાજે એ જ પ્રમાણે એ મહાપર્વોની આરાધના કરી હતી.”

૬. હવે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી સિવાયના આચાર્યોદિ શ્રીસંઘમાં વિ. સં. ૧૯૬૨ ના પ્રસંગમાં જે કાંઈ ભેદ પડ્યો, તેમાં પણ અમારા વડિલો આદિને ઉદ્દેશીને ‘સ્વલ્પ વર્ગ’ એવો શબ્દપ્રયોગ થઈ શકે તેમ નથી : કારણ કે-ભાદરવા સુદ ૫ ની વૃદ્ધિએ આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિ-સૂરિજી વિગેરેએ ભાદરવા સુદ ૪ ની વૃદ્ધિ માની હતી અને પૂજ્યપાદ વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ આદિએ ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિ હોવાના કારણે ભા. સુ. ૪ ની કે ભા. સુ. ૩ ની વૃદ્ધિ નહિ માનતાં, ભાદરવા સુદ ૪ ના દિવસે જ શ્રી સંવત્સરીપર્વની આરાધના માની હતી. હવે આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરિજી આદિ ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિએ ભા. સુ. ૪ ની વૃદ્ધિ માનનારા મુનિઓની સંખ્યા કેટલી અને પૂજ્યપાદ વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિ-સૂરીશ્વરજી મહારાજ આદિ ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિને કારણે ભા. સુ. ૪ ની ઉદયતિથિને નહિ વિરાધવાની માન્યતાવાળા મુનિઓની સંખ્યા કેટલી, એ તપાસવામાં આવે તો અમને લાગે છે કે-એ પક્ષની સંખ્યામાં દોઢાથી વધુ તફાવત રહે, એમ અને નહિ.

વિ. સં. ૧૯૯૨ ના પ્રસંગથી નિપજેલી અસર :

૧. પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયમેઘસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયલલિતસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયકેનકસૂરીશ્વરજી મહારાજ, અમારા પરમ ગુરૂદેવ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ, અમે વિજયરામચન્દ્રસૂરિ, તેમ જ આચાર્ય શ્રી વિજયગંભીરસૂરિજી, આચાર્ય શ્રી વિજય-લક્ષ્મણસૂરિજી, આચાર્ય શ્રી વિજયક્ષમાભદ્રસૂરિજી આદિએ તથા પંન્યાસ શ્રી હર્ષવિજયજી મહારાજના સમુદાયના નાયક ઉપાધ્યાય શ્રી કર્પૂરવિજયજી ગણિ અને પંન્યાસ શ્રી આન્તિવિજયજીના પંન્યાસ શ્રી પુષ્પવિજયજી આદિ લગભગ અઢીસો મુનિવરો આદિએ, વિ. સં. ૧૯૯૨ માં ભાદરવા સુદ ૪ ના જ શ્રી સંવત્સરીપર્વની આરાધના માની તો ખરી, પણ એ વખતે ‘કેટલીક પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના સંબંધમાં ચાલતી ગરખડને હવે લેશ પણ મચક આપવાથી પરિણામે પર્વતિથિઓની કારમી વિરાધના કાયમી બની જશે’-એમ અમારા ઉપર જણાવેલા વડિલો આદિને લાગ્યું, અને એથી વિ. સં. ૧૯૯૨ ના ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિના તે પ્રસંગથી સૌ એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે-કેટલીક પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના સંબંધમાં ચાલતી ગરખડને હવે લેશ પણ મચક નહિ આપતાં, જૈન શાસ્ત્રાધારો મુજબ તથા ભા. સુ. ૪ ની સંવત્સરીની અને ચૌદશની ચૌમાસીની જે સુવિશુદ્ધ પરંપરા છે, તે મુજબ વર્તવું.

૨. પૂર્ણિમા આદિ કેટલીક પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના સંબંધમાં ચાલતી ગરખડને વિ. સં. ૧૯૯૨ માં જ ખ્યાલ આવ્યો અને ત્યારથી જ તે સાલી, એમ પણ નથી. પૂર્ણિમા આદિ કેટલીક પર્વતિથિઓના સંબંધમાં ચાલતી ગરખડ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે, એ વાતનો ખ્યાલ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજને લગભગ ૭૦ વર્ષથી તો છે જ. હાલ તેઓ-શ્રીની ઉંમર લગભગ ૯૦ વર્ષની છે. એ મહાત્માને, વિ. સં. ૧૯૯૭ માં કાર્તિક પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિ આવતાં, વકીલ શ્રીચુત મોહનલાલ પોપટલાલ B. A. LL. B. એ પ્રશ્નો પૂછતાં, તેઓશ્રીએ આપેલા જવાબો આદિનું જે લખાણ પ્રગટ થયેલું છે, તે જોવાથી આ બાબતની ખાત્રી થઈ શકશે. તેમ જ ખીજી પણ આ વિષયમાં બાણવા જેવી બાબતો મજકુર લખાણને જોવાથી જાણી શકાશે.

૩. વળી પૂજ્યપાદ ન્યાયામ્બોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયનન્દસૂરીશ્વરજી (આત્મારામજી) મહારાજની માન્યતા પણ તેવી જ હતી. તેઓશ્રી પહેલાં સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં દીક્ષિત બન્યા હતા, પણ તે સંપ્રદાયની માન્યતાઓ શ્રી જૈનાગમો આદિ જૈન શાસ્ત્રોથી વિરૂદ્ધ છે-એમ જણાયેથી, શ્રી જૈન ચેતામ્બર મૂર્તિપૂજક આમ્નાયના શ્રી તપાગચ્છમાં દીક્ષિત બન્યા હતા. શ્રી તપાગચ્છમાં તેઓશ્રી પોતાના કાળમાં અજોડ શાસનપ્રભાવક મહાપુરૂષ હતા. તેઓશ્રીને પૂર્ણિમા આદિ કેટલીક પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના સંબંધમાં ચાલતી શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ ખૂબ ખટકવા લાગી હતી અને એથી શ્રી તપાગચ્છીય જૈન સમાજમાં પરિગ્રહધારી અખડુશ્રુત શ્રીપૂજ્યોએ પૂર્ણિમા આદિ કેટલીક પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના સંબંધમાં ચાલુ કરેલી તે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિનો ક્રમે કરીને અન્ત લાવવાને ઇચ્છતા હતા અને શાસ્ત્રની આજ્ઞા તથા સુવિશુદ્ધ પરંપરા મુજબની સર્વ પર્વતિથિઓની માન્યતા ઓગણીસમી સદીના અંતચરણ પહેલાં જે પ્રમાણે હતી, તે પ્રમાણે પુનઃ

શ્રી તપાગચ્છીય જૈન સમાજમાં પ્રવર્તે એમ ઈચ્છતા હતા. આથી, તેના પહેલા પગરણ તરીકે વિ. સં. ૧૯૪૫ નું પંચાંગ પ્રગટ થવા પામ્યું હતું. તે પંચાંગમાં, માગશર સુદ ૧૧ બે હતી માટે બે અગીઆરસ છાપવામાં આવી છે, ચૈત્ર વદી ૦)) બે હતી માટે બે અમાસો છાપવામાં આવી છે, જેઠ સુદ ૫ બે હતી તથા જેઠ વદ ૧૧ બે હતી માટે બે પાંચમેા તથા બે અગીઆરસો છાપવામાં આવી છે, શ્રાવણ સુદ ૨ હતી તથા શ્રાવણ વદી ૨ નો ક્ષય હતો તથા શ્રાવણ વદ ૮ બે હતી માટે બે બીજ, બીજનો ક્ષય અને બે આઠમ છાપવામાં આવી છે અને આસો સુદ ૨ નો ક્ષય હતો તથા આસો સુદ ૧૪ નો ક્ષય હતો માટે સુદ ૨ તથા સુદ ૧૪ નો ક્ષય છાપવામાં આવ્યો છે. બીજી પક્ષ પર્વતિથિઓને અંગે તેની જેમ ક્ષય-વૃદ્ધિ આવતી હતી તેમ છાપેલી છે. આ પંચાંગને “ જૈન ધર્મનું પંચાંગ ” એ નામે શા. કેશવજી લેહેરાભાઈ સરાફ સાયલાવાળા તરફથી ઈ. સ. ૧૯૬૭ ના ૨૫ મા ઑક્ટ મુજબ રજીસ્ટર્ડ કરાવીને છપાવી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું હતું. આ પંચાંગ પૂજ્યપાદ ન્યાયાભોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયનન્દસૂરીશ્વરજી (આત્મારામજી) મહારાજના આદેશથી તેના પ્રકાશકે તૈયાર કરી પ્રગટ કર્યું, એવું સૂચન તેમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં છપાએલું છે. વધુમાં, વિ. સં. ૧૯૫૨ માં ભાદરવા સુદ ૫ નો ક્ષય આવતાં, તેઓશ્રીએ ભા. સુ. ૫ ના ક્ષયને કાયમ રાખીને ભા. સુ. ૪ (ઉદયતિથિ)ના દિવસે જ શ્રી સંવત્સરી મહાપર્વ કરવાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો. જૈન સમાજના કમનસીબે વિ. સં. ૧૯૫૨ માં એ મહાપુરૂષ કાલધર્મ પામ્યા. બે તેઓશ્રી પછીનાં કેટલાંક વર્ષો સુધી જીવ્યા હોત, તો કદાચ તપાગચ્છીય જૈન સમાજમાં પૂર્ણિમા આદિ કેટલીક પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના સંબંધમાં ચાલતી શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિનો, વિ. સં. ૧૯૬૨ નાં ઘણાં વર્ષો પહેલાં અન્ત આવવા પામ્યો હોત.

૪. વિ. સં. ૧૯૬૨ માં પણ, પૂર્ણિમાદિ કેટલીક પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના સંબંધમાં અજ્ઞાન અને પરિગ્રહધારી શ્રીપૂજ્યોથી શરૂ થઈને ક્રમે ક્રમે રૂઢ બનવા પામેલી તે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિને હવેથી બીદકુલ મચક આપવી નહિ-એવો જે નિર્ણય પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ આદિ સુવિશાલ મુનિગણે કર્યો, તે વાર્તાવિક રીતિએ તો, આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરિજી આદિએ ભાદરવા સુ. ૫ ની વૃદ્ધિએ ભા. સુ. ૪ બે કરી, તેને આભારી છે. આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરિજી આદિએ જેમ વિ. સં. ૧૯૫૨, વિ. સં. ૧૯૬૧ અને વિ. સં. ૧૯૮૬ માં ભાદરવા સુદ ૫ ના ક્ષયે શ્રી સંવત્સરી મહાપર્વની ઉદયતિથિ ભાદરવા સુદ ૪ ને ફેરવી નાખી નહોતી, તેમ બે વિ. સં. ૧૯૬૨ માં ભાદરવા સુદ ૫ ની વૃદ્ધિ આવતાં ભાદરવા સુદ ૪ ને ફેરવી નાખી ન હોત, તો કમથી કમ તે વખતે તો પૂર્ણિમાદિ કેટલીક પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના સંબંધમાં અજ્ઞાન અને પરિગ્રહધારી શ્રીપૂજ્યોથી શરૂ થઈને ક્રમે ક્રમે રૂઢ બનવા પામેલી તે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિને હવેથી બીદકુલ મચક આપવી નહિ-એવો તાત્કાલિક નિર્ણય ધ્રુ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ આદિ સુવિશાલ સાધુસમુદાય કરત નહિ અને વર્ષો થયાં જેમ અનુકૂળ તકની રાહ જોઈને દુઃખાતે દીલે પણ તે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિને જે મચક અપાયા કરતી હતી, તે થોડા વધુ સમયને માટે પણ અપાત.

૫. એ વસ્તુને જણાવવાને માટે, આ નીચેની હકીકત જણાવીએ છીએ. પાશ્વિક, ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણોના સંબંધમાં શ્રી જૈન શાસ્ત્રોમાં અનુક્રમે પંદરમા દિવસને, એક સો

[પૃ. ૧૬૬ ઉપર ત્રિ. સં. ૧૯૪૫ના પંચાંગનો પુરાવો રજુ કરવામાં આવ્યો છે. તે પંચાંગના કેટલાક ઉપયોગી પૃષ્ઠોની ફોટોકોપીઓ અત્રે રજુ કરવામાં આવી છે. સં.૦]

[સંવત ૧૯૪૫ ના જૈન પંચાંગનું ટાઇટલ પેજ નં. ૧ ની ફોટો કોપી]

જોડેલા કાગળોમાંથી પંચાંગના પૃષ્ઠોની ફોટોકોપીઓ તૈયાર કરવામાં આવી છે.

જોડેલા કાગળોમાંથી પંચાંગના પૃષ્ઠોની ફોટોકોપીઓ તૈયાર કરવામાં આવી છે.

જાવી પ્રસાર કરનાર
શા. કેશવજી લેફેરાભાઈ, સરાફ, સાયલાવાળા.
 મુંબઈ, ઈડિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપ્યું છે. ઈ.સ. ૧૯૮૮.
 આ પંચાંગ સન ૧૯૮૭ ના રૂપમાં આકર મુજબ રજુ કરાયું છે
 કિંમત બે રૂપા અઢી રૂપાના.

[સંવત ૧૯૪૫ના જૈન પંચાંગનું ટાઈટલ પેજ નં. ૨ નીકોટોકાપી આ પૃષ્ઠની યોથો પંક્તિમાં જણાવે છે કે 'શ્રી આત્મારામજી અપરનામ આનંદવિજયજી આદેશાત']

ૐ શ્રી જૈનધર્મો જયંતી.

સ્વસ્તિશ્રી હડેપુરનગરે માદિપતિ જૈનાચાર્ય તપાગચ્છાધિરાજ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રીવિજય જરજેટ સૂરે તત્પટે અલીલ ભૂમંદજે વિચરીત શ્રી ૧૦૮. શ્રીવિજય રાજેટ સૂરિજી રાજ્યે મહાન પંડિત ૧૦૬ શ્રી, શ્રી આત્મારામજી અપરનામ આનંદ વિજયજી આદેશાત.

તા. તપાગચ્છના શ્રાવક જ્ઞા. કેશવજો. લેહેરામાઈ સાયલાવાલા: હાલ મુંરડે.

ગુણના વર્ષનું પરીમાણ=કળયુગના ૧૭૨૮,૦૦૦ જેવા ૧૨,૬૯,૦૦૦ હાપર ૮,૯૪,૦૦૦ એ વિતિ ગયા હવે કળયુગ. ૪,૩૨,૦૦૦ નો (તેમાંથી ૪,૬૮૯ વર્ષો યુગચી ગયાછે તે-૩૦૨૪ ઉદ્ધવપ્રસ્થ, પુષ્ટિદર રાગનાં શકના, ૧૩૫ વિક્રમના સ્વતંત્ર શકના, ૧૮૧૦ વિક્રમ તથા શાલીવાહન શકના.) તે જતા હવે કળયુગના બાકી. ૪,૨૭,૦૧૦ વર્ષો રહ્યા તેમાં આટલા શક કરતે રાજાઓના સંવત, થક આલયે=૧૬,૧૬૦ વર્ષયુગી વિક્રમ અને સાલીવાહનનો શક ત્યાર પછી ૧૦,૦૦૦ વર્ષ સુધી વિજયભિનંદન વૈભવશીલામ સિંધુસંગમે થકે તેનો શક આલયે. ત્યારપછી આર ૪,૦૦,૦૦૦, બાપ વર્ષસુધી-ગોડદેશે ધારાતિયે "નાગાજીન" થયે તેનો આલયે. ત્યારપછી ૮૨૧ વર્ષસુધી કણ્ઠોદકે કોલ્હાપુરમાં કસિ અવતારમાંનો "કસિક" નામે થયે તેનો આલયે એવી રીતે ગણતરી ગોચી લોકો બતાવે છે.

આ તરફ નજર કરવા ચુકરો નહિ !

સર્વ ગામ પરગામના દરેક આવક બંધુઓને વિનંતિ પૂર્વક જણાવવામાં આવેછે કે, દરેક શ્રાવકોએ પોતાના ગામમાં ફેટલા દેરાસર છે અને તે દેરાસરમાં મુખ મુખ નાપક મોણ છે અને ધાતુની અને પાથાણની પ્રતિમા કેટલી છે. દેરાસર કઈ સાતમાં ફોણે બંધાવ્યું અને ગામના મુખ્ય આગેવાન શ્રોત્રીઓએ ફોણ ફોણ છે તે તેમનાથી યા શા સારા સારા કામ થયા છે, એ બાબદ હકીકત જે કોઈ જૈન બાદ જાણી મોકલશે તેનો ઉપકાર માનવામાં આવશે. આ માહિતીની જરૂર એટલી છે કે, ત્યાં ત્યાંના અંદારમાં ફેટલાક જૈન ધર્મોપયોગી પુસ્તકો મોકલવાના છે તે બાબદ અપરજ ઉપર લખેલી બાબતનો જરૂર છે. માટે ધર્માભિમાની ગૃહસ્થોએ આ અમુક તકનો લાભ લેવા ચુકવું નહિ એવું સર્વને વિનંતી પૂર્વક જણાવવામાં આવેછે.

બીજી બિંદુ પણ જણાવવા માગીએ છીએ કે, પોતાના ગામ વગર બીજા-કોઈ પણ અન્ય ગામ વિશે કાંઈ પણ અખર હોય તો તે જાણી જણાવશો.

ફેટલાક સદ્ગૃહસ્થો તરફ તેમની માગણ વગર માત્ર ધર્માભિમાની જાણી આ ધર્મ ઉપયોગી પંચાગ તેમની તરફ મોકલવું છે તો મહેરબાની કરી તેની કિમતના ૦-૨-૮ જેમ અને તેમ જલદી મોકલી દેવાની કૃપા કરશે એવી આશા છે.

આ તરફ નજર કરશો કે !

ધી જૈન એસોસીએશન ઓફ ઇન્ડિયા.

(બાસ્તવધર્મી જૈન સમાજ.)

આ સભા સંવત ૧૯૩૮ માં મુંબઈમાં સ્થપાઈ છે. જૈન બાદઓની સર્વ પ્રકારે સ્થિતિ સુધારવાનો તેનો ઉદ્દેશ છે. જીર્ણોદ્ધાર કરાવવા, વિરાગિન જૈનોને મદદ કરવા, વિદ્યાભ્યાસ પ્રધારવા તથા પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવા માટે આંતરિકમાં " જૈન પંચાગિત ફંડ " સ્થાપ્યું છે. તેમાં રૂ. ૧૮૦૦૦, બરાબસ છે. હજી મોટી રકમ એકઠી થવાની જરૂર છે. જેમ્સ થવાની ફી વરસ ૧ ના રૂ. ૧, ૩ તથા ૧૫ છે. આવા દાખમાં દરેક જૈન બાદએ મદદ કરવી જોઈએ. સભાનો રીસેટ જોઈતો હવે તેને અરધા આનાની રીકિટ મોકલવાથી મોકલી દેવામાં આવશે. (જેમ્સ થવું હોય તેણે મુંબઈ પાવણથી પાસે જૈન એસોસીએશનની હાફીસમાં આવરશી સેક્રેટરી શ્રી પીરમંદ રાવપુત્ર બી. એ ઉપર જાણી જણાવવું.

કે જે દિવસના પાનમાં વેચાતા મેળા જે પા મેળાની મેળાએ. — આગાં રૂપા : રૂ ૫૫ દિમાલુ, સારે ૧૮૧૦ સુધી થાલ, મે ૧૧૮૮-૮૯ ઇ. સ.

[illegible]

[સંવત ૧૯૪૫ના પંચાંગના એક માસની ફેરફારો. આમાં જેટલું સુઝ પ એ તથા જેટલું વહ ૧૧ એ અત્રાવનામાં આવી છે, આ વૃદ્ધના એક પ્રજાનો ભાગ ખવાઈ ગયેલો છે તે જણાય છે.] ૧૬૬ હ

કુદ્રી શ્રી જોતામધનમઃ વસુધાનં સંવત ૨૪૧૫--જે તંવત ૧૯૪૫ વિક્રમાબ્દ. યદે ૨૧૧ શાશ્વિયહત, સંમ ૦ ૧૮૬ સને ૧૩૦૧ હિત્રયી. ખીછ ગરુડીની મંત્ર.

[illegible]

૩૬ શ્રી નેન ધર્મ જયંતી: વરધાન સંવત ૪૪૧. —આશુ સંવત ૧૯૪૫ વિક્રમાબ્દ, શકે ૧૮૧૧ શાલીવાહન. ધ. સ. ૧૮૮૯ સને ૧૩૦૧ હિસબી.

[illegible]

[પર્વ તિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિએ અપર્વ તિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવાની મનસ્વી પરંપરાને ‘જ્ઞતાચાર’નું ઉદ્બળું નામ અપાયું. તે પરંપરાની કાલપનિક પ્રાચીનતાનો ભ્રમ દૂર કરવા આ વિ. સં. ૧૯૬૧ના પંચાંગનું પાનું રંદૂ કરીએ છીએ. જેમાં ભાદ. સુદ ૫ તો ક્ષય તથા ૪-૫ બેગા કરવાની નોંધ રખણ દેખાઈ આવે છે. સં.]

www.jainelibrary.org

વીસમા દિવસને અને ૩૬૦ માં દિવસને નહિ લંઘવાની વાત જણાવવામાં આવી છે અને અત્રે તે વાત આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના શબ્દોમાં કહેવાથી આ વિષે વિવાદાર્પકપણું નથી તે જણાઈ આવશે. શ્રી સિદ્ધચંદ્ર વર્ષ ૪ થાના અંક ૧૨ મામાં પૃ. ૨૭૩ અને ૨૭૪ ઉપર તેઓ જણાવે છે કે—

“જૈનશાસ્ત્રકારોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સર્વ કર્મના નાશ રૂપી મોક્ષ અગર સર્વ કર્મની જડ રૂપ એવા મોહનીય કર્મને નાશ કરવા માટેનો રહેલો છે અને તેથી જ એક સંવચ્છરીથી બીજી સંવચ્છરીની વચ્ચે બાર માસ રાખી એક દિવસ પણ વધવાની મનાઈ કરવામાં આવી છે, કેમકે જો તેમાં એક પણ દિવસ વધી જાય, તો પંદરથી એક દિવસ વધતાં જેમ સંજ્વલન કષાયપણું મટી પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયપણું થાય અને ચાર માસમાં એક પણ દિવસ વધતાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયપણું મટી અપ્રત્યાખ્યાની કષાયપણું થાય છે, તેવી રીતે જો (બાર) માસમાં એક પણ દિવસ વધી જાય, તો તે છેવટે અપ્રત્યાખ્યાનીપણું છોડીને અનંતાનુબંધીપણામાં પેસી જાય, અને અનંતાનુબંધીપણામાં જે મનુષ્યનો કષાય પેસે તેને સમ્યક્ત્વ નથી એમ ચોખ્ખું કહી શકાય, કેમકે અનંતાનુબંધી કષાયો સમ્યક્ત્વનો નાશ કરનારા છે એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ સ્થાન સ્થાન ઉપર શાસ્ત્રોમાં ચોક્કસ અક્ષરે છે, અને આવો બાર મહિનાથી વધિક એટલે અનંતાનુબંધીનો કષાય રાખનાર મનુષ્ય સાધુ હોય કે શ્રાવક હોય, પણ તે સગેલા (સડેલા) પાન જેવો ગણાય, અને તેથી તેને કાઢી નાખવો જોઈએ, માટે શાસ્ત્રકારો તે સંવચ્છરીને દિવસે કષાય નહિ વોસરાવનારને સાધુસમુદાયમાંથી કાઢી મેલવાનું જણાવે છે, આ ઉપરથી સંજ્વલનને અંગે પાક્ષિક, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયને અંગે ચાતુર્માસિક અને અપ્રત્યાખ્યાનીને અંગે (સંવચ્છરી) પડિકપણું કરવાનું નિયમિતપણે જણી શકાશે.”

વળી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી તે જ વર્ષના અંક ૧૯-૨૦ મામાં પૃ. ૪૫૨ ઉપર જણાવે છે કે—

“અધિકરણ કરનારો સાધુ અધિકરણ ઉત્પન્ન થયું ત્યારથી જો પંદર દિવસમાં ન સુધરે તો આખો સાધુ-સમુદાય તેને વંદન કરવું બંધ કરે, બીજો પખવાડીએ ન સુધરે તો સાધુસમુદાય તેની સાથે બોજનવ્યવહાર બંધ કરે, ત્રીજો પખવાડીએ સૂત્રાર્થ માંડલી બંધ કરે, અને ચોથો પખવાડીએ શાંત ન થાય તો સાધુસમુદાય તેની સાથે બોલવું પણ બંધ કરે. આવી રીતે જો મહિના સુધી ગમ્મણે સમજાવવાનું અને વ્યવહાર બંધ કરવાનું કશું છતાં જો જો મહિના સરખી મુદતે પણ અધિકરણને વોસરાવી શાંત થાય નહિ તો પછી ઉપાધ્યાય આચાર્ય મહારાજે પણ ચાર ચાર મહિનાના હિસાબે બોજન, સૂત્રાર્થ અને આલાપ અનુક્રમે સમજાવતાં પણ ન સમજે અને અધિકરણ ન વોસરાવે તથા શાંત ન થાય તો અનુક્રમે બંધ કરવાના થાય છે, અર્થાત્ સંવચ્છરીની રાત્રે થયેલા અધિકરણના હિસાબે બીજી સંવચ્છરીના પડિકમણા પહેલાં, તે અગ્ર અને ઉપાધ્યાય આચાર્ય, એ બધાથી વંદનાદિક બધા વ્યવહારની અપેક્ષાએ દૂર કરવા લાયક, અગર શાંત થાય તો મૂળ પ્રાચશ્રિતને લાયક થાય.”

૬. ઉપરના બન્ને ઉલ્લેખો ઉપરથી તમે સમજી શકશો કે—પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ સોલમા દિવસે, ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ એક સો એકવીસમા દિવસે અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ ત્રણ સો એકસઠમા દિવસે કરવામાં આવે, તો પણ કેટલી બધી દોષપાત્રતા રહેલી છે ? ત્રણ સો સાઠઠમે દિવસે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ નહિ કરનાર સાધુ તો, સાધુસમુદાયમાં રાખવા લાયક રહી શકતો નથી; એટલું જ નહિ, પણ એ સાધુ ત્રણ સો એકસઠમે દિવસે એટલે માત્ર એક દિવસ પણ ઉલ્લંઘીને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરે તો પણ મૂળ પ્રાચશ્રિતને યોગ્ય એટલે પુનઃ દીક્ષાને યોગ્ય અને છે; અર્થાત્—તેના પૂર્વકાલીન સઘળા ય દીક્ષાપર્યાયને રદ બાતલ ગણવામાં આવે છે. વળી પાક્ષિક પ્રતિ-

ક્રમણ પંદરમે દિવસે ન કરવામાં આવે તો પણ જે દોષપાત્રતા છે—તેના સ્પષ્ટીકરણ માટે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શ્રી સિદ્ધચંદ્ર પાક્ષિકના ચોથા વર્ષના અંક ૧૨ મામાં પૃ. ૨૮૦ ઉપર જણાવેલાં નીચે મુજબનાં વાક્યો પણ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય થઈ પડશે—

“વ્યવહારથી ક્રોધાદિક કષાયોના અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્ઞલન એ ચાર ભેદોની સ્થિતિ યાવજીવ, વર્ષ, ચાર માસ અને એક પક્ષની ગણવામાં આવે છે, અને તેથી સાધુઓએ કે સાધ્વીઓએ પોતાને થએલા કષાયના કે તેથી થએલા અપરાધના પાપથી વિરમવા માટે જરૂર એક પક્ષમાં તૈયાર થવું જોઈએ કેમકે સામાયિક અને હોદ્દાપરસ્થાપનીય ચારિત્ર અગર મહાવ્રત રૂપી સંભવ ત્યાં સુધી જ ટકે કે જ્યાં સુધી પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય આદિ પંદર દિવસથી અધિક દિવસ રહેવાવાળા કષાયો થાય નહિ. પંદર દિવસથી અધિક દિવસ રહેવાવાળા કષાયો મુખ્યતાએ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય વિગેરે જ ગણાય, અને તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયના ઉદયે ચારિત્રનો નાશ થાય છે અને તેથી જ તેઓને સર્વવિરતિ આદિના ધાતક ગણવામાં આવે છે.”

આવી જ રીતિએ એ પણ સમજી લેવાનું છે કે—ચાર માસની ઉપર જવાવાળા કષાયો દેશ-વિરતિના ધાતક ગણાય અને તેના ઉદયે દેશવિરતિનો નાશ થાય છે, એટલે આતુર્ભાસિક પ્રતિક્રમણ એક સો વીસમે દિવસે ન કરવામાં આવે, તો આ દોષને પાત્ર બની જવાનો મોટો સંભવ છે.

૭. એ પણ ધ્યાનમાં લેવું જરૂરી છે કે—૧૫, ૧૨૦ અને ૩૬૦ દિવસોની આ ગણના વારંથી કરવાની નથી, પણ તિથિઓથી જ કરવાની છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પણ શ્રી સિદ્ધચંદ્ર પાક્ષિકના આઠમા વર્ષના અંક ૨૩-૨૪ માં પુઠાના ત્રીજા પાના ઉપર તથા પૃ. ૫૦૪ ઉપર નીચે મુજબ જણાવેલ છે—

“સાંવત્સરિક ખામણમાં જે ત્રણસો સાઠ દિવસો કહેવામાં આવે છે તે અહોરાત્રના પર્વાયરૂપ દિવસ શબ્દની અપેક્ષાએ નહિ, પરંતુ તિથિની અપેક્ષાએ જ લેખાય. એવી જ રીતે પાક્ષિકમાં પંદર અને આતુર્ભાસિકમાં એકસો વીસ જે કહેવાય છે તે પણ તિથિરૂપ દિવસની અપેક્ષાએ જ સમજી શકાય.”

૮. આ બધી બાબતોને યથાર્થપણે સમજી શકનારા સંવિદ્ ગીતાર્થ મહાપુરૂષોને, પૂનમ-અમાસની વૃદ્ધિએ પહેલી પૂનમે કે પહેલી અમાસે એટલે વસ્તુતઃ સોલસમે દિવસે પાક્ષિક પર્વ કરીને પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ અગર એક સો એકવીસમે દિવસે આતુર્ભાસિક પર્વ કરીને આતુર્ભાસિક પ્રતિક્રમણ કરવાની શાસ્ત્રે સર્વથા નિષિદ્ધ કરેલી તથા સંયમાદિની ધાતક પ્રવૃત્તિ કરવી પડે, તો તે સાલ્યા વિના રહે નહિ : પણ એક તદ્દન ખોટી પણ વસ્તુ સમાજમાં રૂઢ થઈ ગયા પછી તેને હર કરવી—એ કેટલું બધું મુશ્કેલીભર્યું કાર્ય હોય છે, તે બુદ્ધિમાનો સહજમાં સમજી શકે છે. તેવા પ્રકારની તક અને સામગ્રીની અનુકૂળતા આદિ પ્રાપ્ત થયા વિના, જે તદ્દન ખોટી પણ સમાજમાં રૂઢ થઈ ગયેલી પ્રવૃત્તિને હર કરવાનો પ્રયત્ન આરંભાય છે, તો કેટલીક વાર એવું પણ બની જાય એ સંભવિત છે કે—અજ્ઞાન અને રૂઢિચુસ્ત સમાજ તરફથી, તેને કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવી આપત્તિઓ વેઠવી પડે તેમ જ તેવો સમાજ તે સાચા પણ માણસને નામશેષ કરી નાખવાનો કૂટમાં કૂટ પ્રયત્ન પણ કરે ! એવી એવી આપત્તિઓને સહવાનું સામર્થ્ય દરેકમાં હોય તે શક્ય જ નથી, એટલે સૌ કોઈ જેટલું ખોટું લાગે તેને સર્વકાલ છોડી શકે અને સમાજને તે ખોટાનો ત્યાગ કરવાનું સવકાલે કહી શકે, એ પણ શક્ય જ નથી. સંવિદ્ ગીતાર્થ મહાત્માઓ પણ પૂર્ણિમા આદિ કેટલીક પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના પ્રસંગે તેરશ આદિની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવાની જે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ અને અનેક દોષોથી યુક્ત પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી તેને હર કરવાને ઈચ્છતા હતા,

પણ તક અને સામગ્રીની અનુકૂળતા આદિની રાહ જોતા હતા. તેમને એમ હતું કે-ભાદરવા સુદ પાંચમની હાનિ-વૃદ્ધિએ ભાદરવા સુદ ૪ ઉદયતિથિને સાંવત્સરિક પર્વતિથિ તરીકે છોડી દેવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ નથી અને તેવી પ્રવૃત્તિ ન જ થઈ શકે, એ વાતમાં ‘એક માત્ર આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી સિવાય સકલ શ્રીસંઘ’ સમ્મત છે, એટલે અવસરે કેટલીક પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિ વિષયક જે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ ચાલી પડેલી છે તેને નામશેષ કરી શકાશે. વળી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પણ, વિ. સં. ૧૯૫૨ માં શ્રીસંઘથી જુદા પડ્યા બાદ, વિ. સં. ૧૯૬૧ માં તો પાછા શ્રીસંઘમાં ભળી ગયા હતા, એટલે વિ. સં. ૧૯૮૯ થી જ તેમના અસમ્મતપણાની વાત ગણાય. જો કે તે પછી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી શ્રીસંઘમાં ફરીથી ભળી જવાના ઈરાદાવાળા બન્યા હતા, એવું તેમનાં વિ. સં. ૧૯૯૨ માં સાંવત્સરિક મન્તવ્યલેહ ઉપસ્થિત થવા પામ્યો તે પહેલાનાં લખાણો ઉપરથી ઘણી સ્પષ્ટ રીતિએ કદખી શકાય તેમ છે, પણ તેમને આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરિજી આદિનો અણુધાયો ટેકો એવો મળી ગયો કે-‘જેમનાં મન્તવ્યો જુદાં, પણ ભાદરવા સુદ ૪ ઉદયતિથિએ તો શ્રી સંવત્સરીપર્વનો ત્યાગ જ કરનારાં !’ અને એથી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શ્રીસંઘમાં ભળી જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો હોય એમ જણાય છે. એક તો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી શ્રી સંવત્સરી મહાપર્વની ભાદરવા સુદ ૪ ઉદયતિથિને પલટી નાખતા હતા અને આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરિજી આદિએ પણ શ્રી સંવત્સરી મહાપર્વની ભાદરવા સુદ ૪ ઉદયતિથિને પલટી નાખવાની જ (જો કે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના મતથી તો જુદી જ) પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી; આથી પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ આદિ સુવિશાલ મુનિવૃન્દને લાગ્યું કે-જે ભાદરવા સુદ ૪ ની અખંડિતતાના નિમિત્તે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિને ફર કરી દેવાનો આપણો ઈરાદો હતો, તે ભાદરવા સુદ ૪ ની વિરાધના કરનારાઓની સંખ્યા એકદમ વધી જવા પામી, એ પ્રતાપ અત્યાર સુધી શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિને જે બળતા હૃદયે પણ મચક આપી, તેનો જ છે. આથી, હવે તો, પૂર્ણિમાદિ કેટલીક પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિ સંબંધી શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિને લેશ માત્ર પણ મચક આપવી નહિ અને અજ્ઞાન તથા પરિચ્છેદધારી શ્રીપૂજ્યોના કાલ પહેલાં શાસ્ત્ર તથા સુવિશુદ્ધ પરંપરાને અનુસારે પર્વતિથિઓની આરાધના આદિ વિષયક જે પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી, તેને સજીવન કરવી ! પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજએ, વકીલ શ્રીયુત મોહનલાલ પોપટલાલ B. A. L. L. B.એ પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં આ વાત સ્પષ્ટ રૂપમાં જણાવેલી છે. જુઓ તેઓશ્રીના શબ્દો—

“આવી રીતે પર્વતિથિની વિરાધના કરવી એ ખોટું છે, પણ અમારા મનને એમ કે-શાસનમાં બધા કેમણે આવશે એમ ધારીને બળતા હૈયે કરતા હતા. આપણે સંમેલન (અખીલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર સૂર્તિપૂજક મુનિસંમેલન, વિ. સં. ૧૯૯૦, અમદાવાદ) થયું તે વખતે આ વાત કરી હતી, પણ તે વખતે તો ‘આ વિષય આપણા એકલા તપાસગ્રંથો છે અને અહીં બીજા ગ્રંથોના પણ આવેલા છે’ એવી વાત કરીને આ વાત પડતી મૂકાઈ હતી. એ વાત રહી તે રહી અને જે પાંચમો આવી. એ વખતે મેં એકતા માટે પ્રયત્ન કરેલો, પણ એમાં ઊલટું ઉઘું થયું અને ઝેર રેગયું. આથી વિચાર કર્યો કે-બધાને લાવવા માટે આપણે અશુદ્ધ કરવું તે ઠીક નથી.”

“જુઓ, લુખ્ખું ખાય તે ચોપડયાની આશાએ. આ વાત એવી હતી કે-બધા સમજીને સાચું કરે તો સારું, પણ તેવા કેઈ અવસર આવ્યો નહિ. વખતે વખતે મેં મારાથી બનતા પ્રયત્નો કર્યા, પણ બ્યારે છેવટ

જોયું કે આ બધાની વાટ જોતાં આખું જ નશે અને સાચી વાત મારી નશે, સારે અમે જે પહેલેથી સાચું માનતા હતા તે મુજબ આચરવા માંડ્યું.”

“આ પરંપરા કહેવાતી હશે? શાસ્ત્રની આજ્ઞાની વિરોધના થાય એવી પરંપરા હોય જ નહિ.”

“ગમે તેમ ચાલી પડેલી અને સારી આજ્ઞાએ નભાવેલી વાતને પરંપરા મનાય જ નહિ.”

“પૂર્વકાળમાં અસત્યભાષણ અને શાસનની હીલના ન થાય તેનો બહુ ડર હતો. આજે એ બૂલીને આ ચર્ચામાં જેમ ફાવે તેમ લખાઈ અને બોલાઈ રહ્યું છે, એટલે એમાં સાચી વાત મારી જાય તેમાં નવાઈ શી?”

તથા—

“તેઓ વૈરવૃત્તિ વધે એવું કરે છે, મારે આપણે બોલતા નથી, બાકી હાહાડતું અસત્ય છે.”

૯. ઉપર જણાવેલી સર્વ બીનાઓ ઉપરથી જાણી શકાશે કે—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘વિ. સં. ૧૯૯૧ સુધીનાં છેલ્લાં લગભગ ત્રણસો વર્ષ સુધી પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની જ હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ અખંડપણે ચાલી’ એમ જે કહ્યું છે, તે સત્યથી કેટલું બધું વેગળું છે? આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવી પ્રવૃત્તિ, નથી તો સર્વ પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિના સંબંધમાં પ્રવર્તી, નથી તો અખંડિતપણે પ્રવર્તી અને નથી તો પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિના બદલે અપર્વતિથિની જ ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવામાં પ્રવર્તી. તેમજ ‘વિ. સં. ૧૯૯૨ થી પર્વતિથિની હાનિ અને વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં જુદું કથન અને માન્યતા થવાથી સ્વલ્પ વર્ગ જુદો પડ્યો છે’—એમ જે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના પહેલા મુદ્દાના નિરૂપણમાં જણાવ્યું છે, તે પણ સત્યથી વેગળું જ છે.

જીવનવ્યવહાર :

૧. હવે અમે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના પહેલા મુદ્દામાં અને તેને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણમાં, ‘જીવનવ્યવહાર’ની જે વાત જણાવી છે, તેના સંબંધમાં જણાવીએ છીએ.

૨. આ વિષયમાં સૌથી પહેલો ખૂલાસો તો એ કરવાનો છે કે—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘આચરણા’ને સૂત્રોમાં ‘જીવનઆચાર’ તરીકે જણાવેલ છે, એમ કહેતાં શ્રી સ્થાનાંગસૂત્ર, શ્રી ભગવતીજીસૂત્ર અને શ્રી વ્યવહારસૂત્રનો નામોદ્દેખ કરીને, તેમાંના પાઠોની સાક્ષી આપેલ છે. પરંતુ ‘આચરણા’ને ‘જીવનઆચાર’ કહેવાય કે નહિ, એ વિષયમાં અમારી અને તેમની વચ્ચે અત્યાર સુધીમાં મન્તવ્યલેદ ઉપસ્થિત થવા પામ્યો જ નથી. વધુમાં, શ્રી જૈન શાસનમાં વર્ણવાયેલા જીવનઆચારને પણ માન્ય કરવો જ જોઈએ, એ વિષયમાં પણ અમારી અને તેમની વચ્ચે અત્યાર સુધીમાં મન્તવ્યલેદ ઉપસ્થિત થવા પામ્યો જ નથી. ‘આચરણા’ને જીવનઆચાર કહેવાય અને જીવનઆચારનો પણ તેના તેના સ્થાને વ્યવહાર કરવો જ જોઈએ, એવું અમે માનીએ જ છીએ. અમે ખૂબ વચ્ચે આ વિષયમાં જે મન્તવ્યલેદ છે, તે એ જ છે કે—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી જે પ્રવૃત્તિને જીવનવ્યવહાર તરીકે જણાવે છે, તે પ્રવૃત્તિને વસ્તુતઃ જીવનવ્યવહાર કહેવાય કે નહિ? અમારું મન્તવ્ય એવું છે કે—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પ્રસ્તુત વિષયમાં જે પ્રવૃત્તિને જીવનવ્યવહાર તરીકે જણાવે છે, તે પ્રવૃત્તિને વસ્તુતઃ જીવનવ્યવહાર તરીકે ઓળખી કે ઓળખાવી શકાય તેમ છે જ નહિ.

૩. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના પહેલા મુદ્દામાં—“ટીપ્પણમાં પર્વતિથિની હાનિ

કે વૃદ્ધિ હોય તો પણ શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છમાં તે હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે તેનાથી પૂર્વ કે પૂર્વતર અપ-
ર્વતિથિની જ હાનિ-વૃદ્ધિ થતી આવે છે તે જીતવ્યવહાર ગણાય કે નહિ ? ”-આવો પ્રશ્ન પોતે
જ ઉપરિધત કરેલો હોઈને અને પોતાના તે પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે જ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ
નિરૂપણ કરેલું હોઈને, તે નિરૂપણમાં, પહેલાં તો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જીતવ્યવહારનાં
લક્ષણો દર્શાવવાં જોઈતાં હતાં અને જીતવ્યવહારનાં લક્ષણો દર્શાવવા સાથે તેના સ્પષ્ટીકરણને અંગે
શ્રી જૈન શાસ્ત્રોમાં જે વર્ણનો કરવામાં આવ્યાં છે, તે રજૂ કરવાં જોઈતાં હતાં. “વત્તણુવત્તપવત્તો”
વાળી એક ગાથા, કે જે શ્રી જીતકલ્પભાષ્ય તથા શ્રી વ્યવહારભાષ્યમાં પણ છે, તે એક ગાથાને
ખન્ને ભાષ્યોના નામ સાથે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જણાવી છે, પણ તે ગાથાના અર્થની
વિચારણા કરતાં, જે-‘સંવિજ્ઞ ગીતાથો જે આચરણુ કરે તે કેવી કરે ? સૂત્રની અપેક્ષાથી કે સૂત્રથી
નિરપેક્ષપણે ?’-આ વિગેરે વાતો વિચારવામાં ન આવે, તો તે એક માત્ર ગાથાને જોનાર, ભારે
ગેરસમજનો ભોગ પણ બની જાય, એ સુસંભવિત છે. ‘સંવિજ્ઞ બહુશ્રુતોને પણ શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ
આચાર પ્રવર્તાવવાનો અધિકાર નથી અને સંવિજ્ઞ બહુશ્રુતોએ પ્રવર્તાવેલો આચાર જે શાસ્ત્રથી
વિરૂદ્ધ હોય તો તે પ્રમાણુ ગણાય નહિ.’-આવી શ્રી જૈન શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષોએ ફરમાવેલી વાત
ખ્યાલમાં હોય, તો જ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ રજૂ કરેલી “વત્તણુવત્તપવત્તો” વાળી
ગાથાને જોવા છતાં પણ, ગેરસમજથી બચી શકાય. અમારે ભારે દુઃખપૂર્વક કહેવું પડે છે કે-
‘આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ તમને ગેરસમજના માર્ગે દોરી જવાને માટે જ, એ એક ગાથા
આપીને આચરણુની પ્રમાણુપ્રમાણુતાને સ્પષ્ટ કરનારા ઉદ્દેશો રજૂ નહિ કરતાં, આચરણુની
પ્રબલતાના નામે, શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણનો ઉદ્દેશ તેની આબુખાબુના સંબંધને જણાવ્યા વિના જ
રજૂ કર્યો છે અને તેનો અંગત એવો પણ અર્થ જણાવ્યો છે.’-જે વાત અમો આચરણુની
પ્રમાણુપ્રમાણુતા વિષયક શ્રી જૈન શાસ્ત્રોના ઉદ્દેશો તથા શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણના પાઠ વિષે ખૂલાસો
કરીશું, તે ઉપરથી વધારે સ્પષ્ટ રૂપે સમજશે. અહીં તો વાત એ છે કે-શ્રી જૈન શાસ્ત્રોમાં જીત-
વ્યવહારનાં જે લક્ષણો દર્શાવવામાં આવ્યાં છે તે લક્ષણો તેમ જ જીતવ્યવહારનાં તે લક્ષણોના
સ્પષ્ટીકરણને અંગે જે ઉદ્દેશો શ્રી જૈન શાસ્ત્રોમાં કરાએલા મૌજૂદ છે, તે રજૂ કર્યા પછીથી
પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવી ‘ટીપ્પણુમાં પર્વતિથિની હાનિ કે વૃદ્ધિ હોય
તો પણ તે હાનિ-વૃદ્ધિ પ્રસંગે તેનાથી પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની જ હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ’
અમુક કાલથી કે પેઢીઓથી ચાલી આવતી હોય તો પણ, તે પ્રવૃત્તિને જીતવ્યવહારનાં લક્ષણો
વસ્તુતઃ ઘટી શકે છે કે નહિ અને તે લક્ષણો ઘટી શકતાં હોય તો પણ તે કેવી કેવી રીતિએ
ઘટી શકે છે, એ બધું આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ વિગતવાર જણાવવું જોઈતું હતું. આચાર્ય
શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ આવું કાંઈ જ કર્યું નથી; એટલું જ નહિ, પણ ‘આચરણુ’ને ‘જીત-
આચાર’ કહેવાય-તે જણાવતાં ત્રણ સૂત્રોની સાક્ષી અને એકની એક ગાથા માટે જે ભાષ્યગ્રંથોની
સાક્ષી આપનાર આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, પોતે જે પ્રવૃત્તિને જીતવ્યવહાર કહે છે તે
પ્રવૃત્તિને કયા કયા કારણે જીતવ્યવહાર કહી શકાય-એ વિષેનું એક પણ વાસ્તવિક શાસ્ત્રપ્રમાણુ
રજૂ કર્યું નથી. કારણ એ જ છે કે-જૈન શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષોએ જીતઆચારનાં જે લક્ષણો ફરમાવ્યાં
છે અને તે લક્ષણોના સ્પષ્ટીકરણને અંગે જે જે વાતો ફરમાવી છે, તેમાં જે ઉંડા ઉત્તરાય તો
આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી જે પ્રવૃત્તિને જીતવ્યવહાર ઠરાવવાને તત્પર બન્યા છે, તે પ્રવૃત્તિ

કોઈ પણ રીતિએ જીવન્યવહાર કરી શકે-એ શક્ય જ નથી.

જીવન્યવહારનાં લક્ષણો :

૧. હવે અમે જીવન્યાચારનાં લક્ષણો તથા તે લક્ષણોનાં મહાપુરૂષોએ કરેલાં સ્પષ્ટીકરણો વિષે જૈન શાસ્ત્રાધારો દ્વારા જણાવીએ છીએ.

(૧) વૃત્ત એટલે એક વાર પ્રવૃત્ત, અણુવૃત્ત એટલે બીજી વાર પ્રવૃત્ત, પ્રવૃત્ત એટલે ત્રીજી વાર પ્રવૃત્ત અને મહાપુરૂષોએ અનેક વાર આચરેલો એવો જે વ્યવહાર, તે વ્યવહાર જેમ બહુ વાર બહુશ્રુતોએ આચરેલો હોય, તેમ બહુશ્રુતોથી નિષેધ કરાયેલો ન હોય તો જ તે જીવન્યવહાર ગણાય છે, એ વાત શ્રી જીવન્ય-ભાષ્યમાં નીચેની ગાથા દ્વારા જણાવવામાં આવી છે.

“ बहुसो बहुस्सुएहिं जो वत्तो ण य णिवारितो होति ।

वत्तणुपवत्तमाणं (वत्तणुवत्तपवत्तो), जीएण कतं हवति एयं ॥ ६७७ ॥”

[મુદ્રિતે પૃ. ૫૯]

(૨) અશક એટલે રાગદ્વેષરહિત, પ્રમાણસ્થ પુરૂષો એટલે યુગપ્રધાન આચાર્યલગવાન શ્રીમત્ કાલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજ જેવા સંવિગ્ન ગીતાર્થોદિગુણભાષુ પુરૂષો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલાદિને વિષે તેવા પ્રકારનું પુષ્ટાલંબન-સ્વરૂપ કારણ પ્રાપ્ત થયે છે, જે અસાવધ એટલે પંચ મહાવ્રતાદિ જે મૂલ ગુણો તથા પિંડવિશુદ્ધિ આદિ જે ઉત્તર ગુણો-તે મૂલોત્તર ગુણોની આરાધનાને બાધ કરવાના સ્વભાવથી રહિત આચરણ કયું હોય અને તે આચરણને જે તત્કાલવર્તી તથાવિધ ગીતાર્થોએ નિષેધ્ય ન હોય, એટલું જ નહિ પણ બહુમત કયું હોય, તો તે આચરણને ‘આચીર્ણ’ ‘આચરણ’ અગર તો ‘જીવન્ય’ તરીકે માની, કહી અને આદરી શકાય છે. શ્રી બૃહલ્લકષ્મીસૂત્ર-ભાષ્યમાં આ બીના ‘જીવન્ય’નું લક્ષણ દર્શાવતાં જણાવવામાં આવી છે. જુઓ-

“ असद्वेण समाइणं, जं कथह कारणे असावज्जं ।

ण णिवारियमणोहिं य, बहुमणुमयमेत्तमाइणं ॥ ४४९९ ॥

‘અસદ્વેન’ રાગદ્વેષરહિતેન કાલિકાચાર્યોદિવત્ પ્રમાણસ્થેન સતા ‘સમાચીર્ણમ્’ આવચરિતં યદ્ ભાદ્રપદશુદ્ધચતુર્થીપર્યુષણાપર્વવત્ ‘કુત્રચિત્’ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલાદૌ ‘કારણે’ પુષ્ટાલમ્બને ‘અસાવજ્જં’ પ્રકૃત્યા મૂલોત્તરગુણારાધનાયા અબાધકમ્, ‘ન ચ’ નૈવ નિવારિતમ્ ‘અન્યૈઃ’ તથાવિધૈરેવ તત્કાલવર્તિભિર્ગીતાર્થૈઃ, અપિ તુ બહુ યથા ભવતિ એવમનુમતમેતદાચીર્ણમુચ્યતે ॥ ૪૪૯૯ ॥” [મુદ્રિતે પૃ. ૧૨૧૪]

(૩) પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ ધર્મોવિજયજી મહારાજ ફરમાવે છે કે-આચરણને માન્ય કરવાની શ્રી જૈન શાસ્ત્રોની અથવા તો લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા છે-એ સારું, પણ તે જ આચરણને માન્ય કરવાની શ્રી જિનાજ્ઞા છે, કે જે આચરણ આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ ન હોય. અસંવિગ્નાચરણ, કે જે અસદ્ આલંબનથી કરાયેલી હોય છે, તે આચરણને માન્ય કરવાની શ્રી જિનાજ્ઞા છે જ નહિ. અસંવિગ્નો દુઃખમાકાલાદિ દોષોના આલંબન દ્વારા પોતાના પ્રમાદને માર્ગ તરીકે વ્યવસ્થાપિત કરે છે, એ યુક્ત નથી : કારણ કે-દુઃખમાકાલમાં જેમ વિષાદિમાં રહેલી નાશકતા વિદ્યમાન જ છે, તેમ પ્રમાદની પણ અનર્થ કરવાની શક્તિ નાશ નથી

પામી પણ વિદ્યમાન જ છે. શ્રી જિનાશાથી અવિરૂદ્ધ આચરણાનું લક્ષણ ‘અસદેષ’વાળી ગાથામાં દર્શાવ્યું છે તેવું માનવામાં આવ્યું છે. આ પ્રકારે આચરણાને અંગે પણ આજ્ઞાની સિદ્ધિ કર્યા પછીથી, શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષે એમ પણ કહ્યું છે કે-પરપક્ષની વાત તો દૂર રહી પણ સ્વપક્ષમાં પણ દુઃષમાકાલના દોષથી એવા શ્રમણ વેષધારી મુંડો ઘણા દેખાય છે, કે જેઓ શ્રમણગુણોના વ્યાપારથી મુક્ત છે, ઉદામ અશ્વો જેવા છે અને નિરંકુશ હાથીઓ જેવા છે. તે બધાને દૂરથી જ વિષની જેમ તજવા જોઈએ અને આજ્ઞાશુદ્ધ એવા સાધુઓ તથા શ્રાવકોને વિષે બહુમાન કરવું જોઈએ. બુદ્ધો શ્રી ઉપદેશ રહસ્યમાં—

“ જયણા સ્વલુ આણા, આયરણાવિ અવિરુદ્ધગા આણા ।

જાસંવિગ્ગાયરણા, જં અસયાલંબણકયા સા ॥ ૧૪૫ ॥

યતના સ્વલુ નિશ્ચયેન, આજ્ઞયા નિશીથાદિસૂત્રાદેશેન ભવતિ, ન તુ સ્વાભિપ્રાયેણ લોકાચાર-દર્શનેનૈવ વા, નન્વાચરણાપ્યાજ્ઞૈવ પંચસુ વ્યવહારેષુ જિતસ્યાપિ પરિગણનાત્, તથા ચ કથં નેયં યતનાયાં પ્રમાણમિત્યત્રાહ । આચરણાપ્યવિરુદ્ધવાજ્ઞા ન પુનરસંવિગ્ગાચરણા, યદ્ યસ્માત્, અસદાલંબનકૃતા સા, તે હિ દુઃષમાકાલાદિદોષાવલંબનેન સ્વકીયં પ્રમાદં માર્ગતયા વ્યવસ્થા-પ્યન્તિ, ન ચૈતદ્ યુક્તમ્, વિષાદેરિવ દુઃષમાયાં પ્રમાદસ્યાપ્યનર્થકરણશક્ત્યવિઘાતાત્, તદુક્તમ્ “ મારેંતિ દુસ્સમાપ, વિસાદો જહ તહેવ સાહૂણં । નિક્કારણપડિસેવા, સવ્વથ વિના-સઈ ચરણં ॥ ” અવિરુદ્ધાચરણાયાચ્છેત્યં લક્ષણમામનંતિ । “ અસદેષ સમાજ્ઞનં, જં કથય્ઞ કેણ્ઞ અસાવજ્ઞં । ન નિવારિયમન્નેહિ, જં बहुमयमेअमायरिअं ॥ ” અશટેનામાયાવિના સતા સમાચીર્ણમાચરિતમ્, યદ્વાદ્રપદશુક્લ્લચતુર્યોપર્યુષણાપર્વવત્, કુચચિત્કાલે ક્ષેત્રે વા કેનચિત્સં-વિગ્ગીતાર્થત્વાદિગુણભાજા કાલિકાચાર્યાદિનાઽસાવયં મૂલોત્તરગુણારાધનાવિરોધિ તથા ન નૈવ નિવારિતમન્યૈશ્ચ તથાવિઘ્નૈરેવ ગીતાર્થઃ અપિ તુ बहु यथा भवत्येवं मतं बहुमतमेतदा-ચરિતમ્ ॥ ૧૪૫ ॥

દીસંતિ बहु मुंडा दू समदोसवसओ सपक्खेवि ।

તે દૂરે મોતવ્યા આણાસુદેસુ પડિવંથા ॥ ૧૪૬ ॥

પર્વવિઘાજ્ઞાસિદ્ધિઃ સાંપ્રતં યથા ભવતિ તથા હિ દૃશ્યંતે, સ્વપક્ષેઽપિ કિં પુનઃ પરપક્ષ इत्यपि-શબ્દાર્થઃ, વહ્વો મુંડા શ્રમણગુણમુક્તયોગિનો હયા ઇવોદામા ગજા ઇવ નિરંકુશાઃ શિરોમુંડા, દુઃષમાદોષવશતઃ પંચમારકવૈગુણ્યવલાત્, તદુક્તમ્, “ કલહકરા ડમરકરા અસમાહિકરા અણિબ્બુહકરા ય । હોહંતિ મરહવાસે बहुमुंडा अप्पसमणा य ॥ ” તે દૂરેણ મોક્તવ્યા વિપવત્ પરિહર્તવ્યાઃ, તથા આજ્ઞાશુદ્ધેષુ સમ્યગ્ધીતજિનાગમાચારવશાત્ શુદ્ધિમાગતેષુ સાધુષુ શ્રાવકેષુ વા, પ્રતિવંધો વહુમાનઃ કાર્યઃ ॥ ૧૪૬ ॥ ” [મુદ્રિતે પૃ. ૫૯]

- (૪) પૂ. સુવિહિતશિરોમણિ આચાર્યલગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા શ્રી “યોગવિશિકા” નામના ગ્રન્થની પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજે વ્યાખ્યા લખી છે. તે વ્યાખ્યામાં તેઓશ્રી જણાવે છે કે-શાસ્ત્રની નીતિથી જે વર્તનારો હોય, તે એક પણ મહાજન છે. અજ્ઞાન સાર્થોથી કાચદો શો ? કારણ કે-આંધળા સો હોય તો પણ તે જોઈ શકતા નથી. સંવિજનજનોએ જેનું આચરણ કર્યું હોય, શ્રુતવાક્યોથી જે અબાધિત હોય અને જે પારમ્પર્ય વિશુદ્ધિવાળું હોય, તે આચરણ એ જીવંતવ્યવહાર કહેવાય છે. શ્રુત

અને તેના અર્થનું આલમ્બન નહિ કરનારા અસંવિગ્નોએ જે આચરણ કર્યું હોય, તે જીત-વ્યવહાર નથી પણ અન્ધપરંપરા છે. આકલ્પવ્યવહારને માટે શ્રુત એ વ્યવહારક નથી, એવું કહેનારને માટે શાસ્ત્રમાં મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત દર્શાવેલું છે. આથી એક માત્ર જ્ઞાનિઓએ ફરમાવેલા વિધિના રસિક જનોએ, શ્રુતાનુસારે કરીને સંવિગ્નજીત આલમ્બન કરવા યોગ્ય છે, એવી ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા છે. જુઓ—

“ एकोऽपि शास्त्रनीत्या यो, वर्तते स महाजनः ।

किमज्ञसार्थैः शतम-प्यन्धानां नैव पश्यति ॥ ४ ॥

यत्संविग्नजनाचीर्णं, श्रुतवाक्यैरबाधितम् ।

तज्जीતं व्यवહારाख्यं, पारम्पर्यविशुद्धिमत ॥ ५ ॥

यदाचीर्णमसंविग्नैः, श्रुतार्थानवलम्बिभिः ।

न जीतं व्यवहारस्त-दन्धसंततिसम्भवम् ॥ ६ ॥

आकल्पव्यवहारार्थ, શ્રુતં ન વ્યવહારકમ્ ।

इति वक्तुर्महत्तन्त्रे, प्रायश्चित्तं प्रदर्शितम् ॥ ७ ॥

તસ્માન્શ્રુતાનુસારેણ, વિધ્યેકરસિકૈર્જનઃ ।

સંવિગ્નજીતમવલમ્બ્ય-મિત્યાજ્ઞા પારમેશ્વરી ॥ ૮ ॥ ” [મુદ્રિતે પૃ. ૭૮]

- (૫) પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ શ્રી ગુરૂત્તરવિનિશ્ચય નામના ગ્રન્થમાં ફરમાવે છે કે-જીતવ્યવહાર તીર્થ પર્યન્ત હોય છે જ : કારણ કે-દ્રવ્યાદિના વિમર્શ-વિચારપૂર્વક અ-વિરૂદ્ધ એવી જે ઉત્સર્ગીપવાદ-ચતના, તેનું જ પ્રાયઃ જીતરૂપપણું છે. માત્ર આગમાદિના કાલમાં સૂર્યપ્રકાશમાં જેમ ગ્રહપ્રકાશનો અન્તર્ભાવ થાય છે, તેમ જીતવ્યવહારનો આગમા-દિવ્યવહારમાં અન્તર્ભાવ થાય છે. અહીં પ્રશ્ન ઉઠાવે છે કે-‘તો પછી શ્રુતકાલીન જીત એ પણ તત્ત્વતઃ શ્રુત જ છે, એમ કહેવામાં દોષ શો છે ? અને જો તેમ કહેવામાં દોષ નથી, તો પછી કયારે જીતનો ઉપયોગ છે ?’ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગ્રન્થકાર-પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે-‘ન્યારે તેનું (જીતનું) પ્રાધાન્ય હોય ત્યારે તેનો (જીતનો) ઉપયોગ કરવાનો છે, એ કારણથી જે અંશમાં જીતમાં શ્રુતની અપ્રાપ્તિ હોય, તે અંશે તેનું જ (જીતનું જ) પ્રાધાન્ય છે.’ જુઓ—

“ किञ्च जीतव्यवहारस्तावदातीर्थमस्त्येव, द्रव्यादिविमर्शाविरुद्धोत्सर्गापवादयतनाया एव प्रायो जीतरूपत्वात्, केवलमागमादिकाले सूर्यप्रकाशे ग्रहप्रकाशवत्तत्रैवान्तर्भवति न तु प्राधान्यम-श्नुते । तथा च श्रुतकालीनं जीतमपि तत्त्वतः श्रुतमेवेति को दोषः ? कदा तर्हि तस्योपयोगः ? इति चेत्, यदा तस्य प्राधान्यम्, अत एव यदंशे जीते श्रुतानुपलम्भस्तदंशे इदानीं तस्यैव प्रामाण्यमिति ॥ ” [મુદ્રિતે પૃ. ૬૫]

- (૬) એ જ ગ્રન્થમાં, આગળ ચાલતાં-‘જો જીતનો આદર કરાશે તો હુનિયામાં કયી એવી આ-ચરણ છે કે જે પ્રમાણ નહિ બને ? કારણ કે-બધાઓ જ સ્વપરમ્પરાગત જીતનો આશ્રય કરનારા છે.’ આવી શંકાનું નિરાકરણ કરતાં, ગ્રન્થકાર પરમર્ષિએ ફરમાવ્યું છે કે-જો જીત

સાવધ છે, તેનાથી વ્યવહાર થતો નથી : જે જીવ અસાવધ છે, તેનાથી જ વ્યવહાર થાય છે. અન્ધકાર-પરમર્ષિએ આગળ ચાલતાં એ વાત પણ રજૂ કરી છે કે-પાસત્યા અને પ્રમત્ત સંયતોએ આચીર્ણ અને એથી જ અશુદ્ધિકર એવું જે જીવ, તે જીવ યદ્યપિ મહાજનાચીર્ણ હોય તો પણ તે જીવથી વ્યવહાર નહિ કરવો જોઈએ. જે જીવ એક પણ સંવેગપરાયણ દાન્ત પુરૂષે આચરેલું હોય, તે જીવ શુદ્ધિકર છે માટે તેનાથી વ્યવહાર કરવો જોઈએ. જુઓ—

“યદિ જીતમાદ્રિયતે તદા કિં ન પ્રમાણીસ્યાત્? સર્વૈરપિ સ્વપરમ્પરાગતજીતાશ્રયણાદિત્યત આહ—

“જં જીઅં સાવજ્જં, જ તેણ જીણ હોઈ વવહારો ।

જં જીઅમસાવજ્જં, તેણ ઉ જીણ વવહારો ॥ ૪૭ ॥ ” [મુદ્રિતે પૃ. ૬૬]

તથા—

“જં જીઅમસોહિકરં, પાસત્યપમત્તસંજયાઈણં ।

જહ વિ મહાણા ઇન્નં, જ તેણ જીણ વવહારો ॥ ૫૨ ॥

જં જીઅં સોહિકરં, સંવેગપરાયણેણ દંતેણં ।

ઈક્કેણ વિ આઈન્નં, તેણ ઉ જીણ વવહારો ॥ ૫૩ ॥ ” [મુદ્રિતે પૃ. ૬૭]

- (૭) શ્રી ભગવતીજ સૂત્રની વૃત્તિમાં પૂ. આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ દ્વરમાવે છે કે-કાલની અપેક્ષાએ બહુવાગમ એટલે બહુ આગમના બાણ એવા પુરૂષ. એવા બહુશ્રુત પ્રાવચનિકોમાં એક આમ કરે છે અને બીજા તેમ કરે છે, તેમાં તરવ શું છે? તેનું સમાધાન એ છે કે-ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમ વિશેષથી તથા ઉત્સર્ગોપવાદના ભાવિતપણાથી પ્રાવચનિકોની વિચિત્ર પ્રવૃત્તિ હોય છે, પણ પ્રાવચનિકોની તેવી વિચિત્ર પ્રવૃત્તિ સર્વથા પ્રમાણ જ છે એમ નથી : કારણ કે-આગમથી અવિરૂદ્ધ એવી જે પ્રવૃત્તિ તે જ પ્રમાણ છે! જુઓ—

“પ્રવચનમધીતે વેત્તિ વા પ્રાવચનઃ-કાલાપેક્ષયા બહુવાગમઃ પુરુષઃ, તત્રૈકઃ પ્રાવચનિકઃ ઇવં કુરુતે અન્યસ્ત્વેવમિતિ કિમત્ર તત્ત્વમિતિ, સમાધિશ્ચેદ-ચારિત્રમોહનીયક્ષયોપશમવિશેષેણ ઉત્સર્ગોપવાદાદિભાવિતત્વેન ચ પ્રાવચનિકાનાં વિચિત્રા પ્રવૃત્તિરિતિ નાસૌ સર્વથાપિ પ્રમાણમ્, આગમાવિરૂદ્ધપ્રવૃત્તેરેવ પ્રમાણત્વાદિતિ । ” [મુદ્રિતે પૃ. ૬૧]

- (૮) પ્રવચનપરીક્ષા નામના અન્થમાં મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજી મહારાજ દ્વરમાવે છે કે—

(અ) જે આચાર્ય શ્રી જિનમતને યથાવસ્થિત રૂપે પ્રકાશે છે તે જ આચાર્ય જિનસદશ છે. એથી વિપરીત પ્રકારનો આચાર્ય તો, પાપના પુજ જેવો હોઈને, સમ્યગ્દષ્ટિ જનોને માટે દૂરથી જ તજવા યોગ્ય છે. સૂરિ-આચાર્યે પ્રવર્તીવેલું એવું પણ તે જ પ્રમાણ છે, કે જે માયારહિતપણે સમ્યક્ પચાહોયના કરવાપૂર્વક વિહિત કરાએલું હોય. તે પણ પ્રવચનનો-શાસ્ત્રનો ઉપધાત કરનાર નહિ હોવું જોઈએ અને તત્કાલવર્તી બહુ-શ્રુતોથી પ્રતિષેધાએલું નહિ હોવું જોઈએ. એટલું જ નહિ, પણ તત્કાલવર્તી સર્વ ગીતાઓએ પર્યુષણની ચતુર્થીની માફક સમ્મત કરેલું હોવું જોઈએ.

(આ) જે કાંઈ આચાર્યપ્રવર્તિત હોય તે પ્રમાણ ગણાય, એવું સ્વીકારવાથી તો સઘળા જ

પ્રવચનના ઉચ્છેદની આપત્તિ આવી લાગશે.

(૬) શ્રુતવ્યવહારમાં શ્રુતવ્યવહારને ઉલ્લંઘીને પ્રવર્તનારો દર્શનને માટે પણ યોગ્ય નથી. જે જે પુરૂષ જે જે વ્યવહારવાળો હોય, તે તે વ્યવહારને પુરસ્કૃત કરીને ચાલતો થકો જ શ્રી જિનાશાનો આરાધક થાય છે, પણ અન્ય પ્રકારે શ્રી જિનાશાનો આરાધક થતો નથી.

(૬) તત્કાલવર્તી બહુશ્રુતોએ સમ્મત કરેલું અને અન્યોએ આચરેલું પ્રાયઃ તે જ હોય છે, કે જે આગમવ્યવહારી અને યુગપ્રધાનાદિએ પ્રથમતઃ આચરેલું હોય, અર્થાત્-આગમવ્યવહારી અગર યુગપ્રધાનાદિએ પ્રવર્તાવેલું હોય : જેમ કે-પર્યુષણાચતુર્થી. અન્યથા, ‘જેને જે પરંપરાગત, તેને તે પ્રમાણ’-એ વિગેરે વચનોનો અસંભવ માનવો પડશે, એટલે કે-‘જેને જે પરંપરાગત, તેને તે પ્રમાણ’ ઇત્યાદિ વચનોથી, કોઈને પણ અયોગ્ય પરંપરા માનવામાં રહેલી જે આપત્તિ જણાવાય છે, તે જણાવી શકાશે નહિ : કારણ કે-પરંપરા પણ શું ગમે તે પુરૂષે શરૂ કરેલી સ્વીકૃત કરાય છે ? પરંપરાગત એવું પણ જે સાતિશાયી પુરૂષમૂલક ન હોય, તેને પરંપરાગત તરીકે કહેવું એ શક્ય જ નથી.

(૭) શ્રી લગવતીજી સૂત્રમાં પ્રાવચનિક પુરૂષોની સર્વ પણ પ્રવૃત્તિઓ પ્રમાણ છે, એમ કહ્યું નથી : કારણ કે-શ્રુતવ્યવહારિએ જે પ્રવર્તાવેલું હોય તેમાં તે જ પ્રમાણ થાય, કે જે આગમને અનુસરનાર હોય-નહિ તે, પ્રવચનવ્યવસ્થાનો વિપ્લવ ઉત્પન્ન થવા પામે. જુઓ—

(અ) તસ્માત્ સ પવાચાર્યો જિનસદશઃ યો જિનમતં સમ્યક્ યથાવસ્થિતં પ્રકાશયતિ, રતરયા સ પાપપુજઃ-કેવલપાપાત્મા પરિત્યાજ્યઃ - દૂરં દૂરેણ પરિહરણીયઃ, કૈઃ ?-‘પુણ્યસંજ્ઞૈઃ’ પુણ્યા-મિથ્યાત્વાદિકાલુષ્યાપ્રતિહતા સંજ્ઞા યેષાં તે તથા, યદ્વા પૂર્ણસંજ્ઞાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટ્ય ઇત્યર્થસ્તૈઃ પુરુષૈર્જિનવચનવિતથપ્રરૂપકો દર્શનમાત્રતોઽપિ ત્યાજ્ય ઇતિ ।

[મુદ્રિતે પૃ. ૩૬૭-૩૬૮]

સૂરિકૃતમપિ-આચાર્યપ્રવર્તિતમપિ ચિઅત્તિ પવકારાર્થે તદેવ પ્રમાણં-સત્યતયાઽભ્યુપગન્તવ્યં યદશઠમાવેન-નિર્મ્યાયિતયા ઋજુમાવેનેત્યર્થઃ સંજનિતં-સમ્યક્ પર્યાલોચનયા વિહિતં, તદપિ નિરવઘ્નં-નિષ્પાપં પ્રવચનાનુપધાતિ તથાઽન્યૈરનિવારિતં-‘મા ઇત્યં કુરુ’ ઇત્યેવંરૂપેણ નાન્યૈર્બહુશ્રુતૈસ્તત્કાલવર્તિભિઃ પ્રતિષિદ્ધમ્, एवंવિધમપિ બહુશ્રુતાનામનુમતં તત્કાલવર્તિસર્વગીતાર્થસમ્મતં યથા પર્યુષણાચતુર્થી ।

[મુદ્રિતે પૃ. ૩૬૮]

(આ) યત્કિંચિદાચાર્યપ્રવર્તિતસ્ય પ્રામાણ્યમભ્યુપગમે પ્રવચનમાત્રસ્યાપ્યુચ્છેદાપત્તેઃ ।

[મુદ્રિતે પૃ. ૩૬૯]

(૬) શ્રુતવ્યવહારે ચ શ્રુતવ્યવહારમુલકૃષ્ય પ્રવર્તમાનો દ્રઘુમવ્યકલ્પઃ, યો યો યદ્યદવ્યવહારવાન્, સ સ તં તં વ્યવહારં પુરસ્કૃત્ય પ્રવર્તમાનો જિનાશ્ચારાધકો, નાન્યથા ।

[મુદ્રિતે પૃ. ૩૭૦]

(૬) બહુસમ્મતમન્યાચરિતં ચ પ્રાયસ્તદેવ ભવતિ યદાગમવ્યવહારિયુગપ્રધાનાદિમૂલકં સ્યાદ્, યથા પર્યુષણાચતુર્થી, અન્યથા “જસ્સ જં પરંપરાગયં તસ્સ તં પમાણ” ઇત્યાદિવચનાનુપપત્તેઃ, યતઃ પરંપરાઽપિ કિં યત્કિંચિત્પુરુષાદારભ્યામ્બ્યુપગમ્યતે?, નહિ સાતિશાયપુરુષમૂલકમન્તરેણ પરંપરાગતમિતિ મણિતું શક્યતે ।

[મુદ્રિતે પૃ. ૩૭૪]

(૩) પ્રવચનમધીતે.....પ્રમાણત્વાદિતિ વ્યાખ્યાનં શ્રીભગવતીવૃત્તૌ, તત્ત્વ સર્વાપિ પ્રવૃત્તિઃ પ્રમાણતયા ન મળિતા, યતઃ શ્રુતવ્યવહારિણા પ્રવૃત્તિતં તદેવ પ્રમાણં સ્વાચ્છદાગમાનુપાતિઃ, અન્યથા પ્રવચનવ્યવસ્થાવિપ્લવઃ પ્રસજ્યેત । [મુદ્રિતે પૃ. ૩૭૪]

(૬) તત્ત્વતરંગિણી નામના ગ્રન્થમાં પણ મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજી મહારાજ ફરમાવે છે કે—

(અ) આચાર્યપરંપરાથી આવેલી એવી પણ જે સામાચારી, પોતાના દોષને કારણે સિદ્ધાન્તના—શાસ્ત્રના લેશ માત્ર પણ દોષને દેખાડનારી ન હોય તે જ સામાચારી પ્રમાણ છે.

(આ) અશઠ પુરૂષ દ્વારા આચરિત આદિ લક્ષણોથી રહિત એવી જે સામાચારી, તે પ્રશસ્ત નામવાળી હોય તો પણ, અંગીકાર કરવા યોગ્ય નથી : એટલું જ નહિ, પણ વિષમિશ્રિત દૂધનો જેમ ત્યાગ કરાય છે, તેમ આગમવિરૂદ્ધ સામાચારીનો મન-વચન-ક્રિયાથી કરવા-કરાવવા-અનુમોદવાથી પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ : અર્થાત્ મન, વચન અને ક્રિયાથી આગમવિરૂદ્ધ સામાચારીનો પોતે પણ ત્યાગ કરે, બીજાની પાસે તેવી આગમવિરૂદ્ધ સામાચારીને આચરવે નહિ અને જે કોઈ તેવી આગમવિરૂદ્ધ સામાચારીને આચારતા હોય, તેમની અનુમોદના પણ કરે નહિ. બુદ્ધિ—

(અ) તલ્લક્ષણં તુ આચરિયપારંપરણ આગયા સંતી ।

સિદ્ધાન્તદોષલેસં દંસેદ ન અત્તદોસેણ ॥ ૪૬ ॥

તસ્યાઃ સામાચાર્યા લક્ષણં તલ્લક્ષણં, તુ પુનઃ, કિં?—યા આચાર્યપરંપરયા આગતા સતી આત્મદોષેણ સિદ્ધાન્તદોષલેશં ન દર્શયતિ, અયં ભાવઃ—આચાર્યપરંપરાગતત્વે સ્વાત્મદોષેણ સિદ્ધાન્તદોષાદર્શકત્વં સામાચાર્યાઃ પ્રામાણ્યમિતિ, આત્મદોષેણેતિ પદં સિદ્ધાન્તશુદ્ધત્વજ્ઞાપનાર્થમ્, આધુનિકકાલવર્તિસ્વલ્પસિદ્ધાન્તાનુસારેણ સ્વમતિકલ્પિતાયાઃ પ્રામાણ્યપરાકરણાર્થં પરંપરાગતત્વે સતીતિ સપ્તમ્યન્તવિશેષણં, નિહવપરંપરાયાતનિહવસામાચારીનિવૃત્તયે સિદ્ધાન્તદોષાદર્શકત્વમિતિ, નિહવસામાચારી હિ સિદ્ધાન્તદોષં દર્શયત્યેવ, આસ્તાં સ્થૂલતરદોષદૃષિતત્વં, સ્વલ્પેનાપ્યાગમવિરોધેન દૂષિતા પ્રમાણં ન ભવતીતિ જ્ઞાપનાર્થં લેશપદમિતિ, અતઃ એવં નાસ્માકં સામાચાર્યા આગમેન સહ મહાન્ વિરોધઃ, કિન્તુ દ્વિત્રાદિવિચારૈઃ, સ ચ ન દોષોડ્વલ્પત્વાદિત્યાશયસ્ય પ્રશસ્તં નિરસ્તં, પ્રાણદેશં પ્રાપ્ય મૃત્યુદાયકસ્ય સ્વલ્પસ્યાપિ હલાહલસ્ય કંઠચિવરદેશં પ્રાપ્ય મૃત્યુદાયકત્વનિયમાદિતિ કો ભાવઃ—આગમનૈષ્ટિકવચનસ્યાપ્યપલાપિનો વચનમાત્રશ્રવણે સમીપાવસ્થાને ચાન્તાનિ જન્મમરણાનિ લભતે, કિં ન પુનસ્તદાચરિતસામાચારીકરણેનેતિ રહસ્યમ્ ।

[મુદ્રિતે પૃ. ૩૨-૩૩]

(આ) ઇદ્રા પસત્યનામાવિ પંડિઆણં પમાણમિહ ન જઓ ।

વિસમિસ્સપાયસં વા તિવિહં તિવિહેણ વજ્જિજ્ઞા ॥ ૪૭ ॥

इतथा—एतल्लक्षणरहिता सामाचारी प्रशस्तनाम्यपि, नाङ्गीकार्येत्यध्याहार्यं, कुतो?, यतः पंडितानामिह प्रवचने सा प्रमाणं न भवति, तर्हि किं कर्त्तव्यमित्युत्तरार्द्धमाह—आगमविरुद्धसामाचारीमिति गम्यं, विषमिश्रपायसमिव त्रिविधं त्रिविधेन—मनोवाक्काय-करणकारणानुमतिभिर्बर्जयेदिति । [मुद्रिते पृ. ३४]

૨. ઉપર રજૂ કરવામાં આવેલા શાસ્ત્રપાઠો જોવાથી તમે સમજી શકશો કે—વૃત્તાનુવૃત્તપ્રવૃત્તના શબ્દાર્થ માત્રને ગ્રહણ કરીને, ગમે તેવી ‘આચરણ’ને, શ્રી જિનશાસને જે આચરણને શ્રી જિન-વચનની માફક માનવા લાયક જણાવેલી છે તેવી ‘આચરણ’ તરીકે માની લેવામાં આવે, તો ભારે અનર્થ નિષ્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. જે કોઈ પણ આચરણ, આચરણનાં લક્ષણોથી યુક્ત હોય, પણ આચરણના એક પણ લક્ષણની અવમાનના કરનારી ન હોય, તે આચરણ શ્રી જિના-જ્ઞાની માફક જ માન્ય કરવા લાયક છે અને તેમ કરવામાં પણ વસ્તુતઃ તો શ્રી જિનાજ્ઞાની જ આરાધના છે : કારણ કે—આચરણને માનવી જોઈએ, એવું પણ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફર-માવેલું છે માટે જ માન્ય કરાય છે અને એ રીતિએ વિચારણા કરતાં પણ સમજી શકાય કે—જે આચરણમાં ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધતા હોય, તેવી આચરણને માન-વાની કદપના પણ ભવભીરૂ શાસનાનુસારિઓથી થઈ શકે નહિ. આથી જ, આચરણના નામે કોઈ ઉન્માર્ગે ચાલી ન જાય અગર કોઈ ઉન્માર્ગે દોરી જઈ શકે નહિ—એ હેતુથી પણ, પરમ ઉપકારી મહાપુરૂષોએ આચરણના વિષયમાં ઘણી ઘણી સ્પષ્ટતા કરેલી છે અને તે જોતાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેમ પર્વતિથિની હાનિ—વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની જ હાનિ—વૃદ્ધિ ગમે તેટલા લાંબા કે ટૂંકા કાલથી થતી આવી હોય, તો પણ તેને કોઈ પણ રીતિએ વાસ્ત-વિક સ્વરૂપની આચરણ તરીકે કહી કે માની શકાય નહિ.

૩. ઉપર જણાવેલા શાસ્ત્રપાઠોમાં સાફ સાફ શબ્દોમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

- (૧) જે આચરણ સંવિગ્નગીતાર્થોદિગુણભાક્ પ્રમાણસ્થ પુરૂષે પ્રવર્તાવેલી ન હોય, તેવી ગમે તેટલી જુની પણ આચરણને વાસ્તવિક સ્વરૂપની આચરણ કહી શકાય જ નહિ.
- (૨) સંવિગ્નગીતાર્થોદિગુણભાક્ પ્રમાણસ્થ પુરૂષે પ્રવર્તાવેલી એવી પણ આચરણ, જે રાગ-દ્રેષથી અથવા માયાથી રહિતપણે પ્રવર્તાવેલી ન હોય, તો તે આચરણને વાસ્તવિક સ્વરૂપની આચરણ કહી શકાય જ નહિ.
- (૩) સંવિગ્નગીતાર્થોદિગુણભાક્ પ્રમાણસ્થ પુરૂષે અશઠપણે પ્રવર્તાવેલી એવી પણ આચરણ, જે નિરવધ ન હોય એટલે કે સર્વથા હિંસાવિરમણ આદિ મહાવ્રતો રૂપ મૂલગુણો અને ધિંક-વિશુદ્ધ્યાદિ ઉત્તરગુણોનો વિઘાત કરનારી હોય અગર તો શાસ્ત્રવચનોનો વિઘાત કરનારી હોય, તો પણ તેને વાસ્તવિક સ્વરૂપની આચરણ કહી શકાય જ નહિ.
- (૪) સંવિગ્નગીતાર્થોદિગુણભાક્ પ્રમાણસ્થ પુરૂષે અશઠપણે પ્રવર્તાવેલી અને નિરવધ એવી પણ આચરણ, જે તત્કાલીન તથાવિધ ગીતાર્થોથી નિષિદ્ધ કરાયેલી હોય, તો પણ તેને વાસ્તવિક સ્વરૂપની આચરણ કહી શકાય જ નહિ.
- (૫) સંવિગ્નગીતાર્થોદિગુણભાક્ પ્રમાણસ્થ પુરૂષે અશઠપણે પ્રવર્તાવેલી હોય, નિરવધ હોય અને તત્કાલીન તથાવિધ ગીતાર્થોથી નિષિદ્ધ કરાયેલી પણ ન હોય, એવી ય આચરણ જે તત્કાલીન તથાવિધ બહુશ્રુતોએ બહુમત કરેલી ન હોય, તો પણ તેને વાસ્તવિક સ્વરૂપની આચરણ કહી શકાય જ નહિ.
- (૬) જે પરંપરાનું મૂળ સાતિશાયી પુરૂષ ન હોય, તેને વસ્તુતઃ પરંપરાગત તરીકે કહી શકાય નહિ.

- (૭) શ્રુતવ્યવહારી કોઈ પણ આચરણ શ્રુતનું ઉલ્લંઘન કરીને કરી શકે જ નહિ.
- (૮) જેને માટે શ્રુતની પ્રાપ્તિ હોય, તેને માટે જીતની પ્રધાનતા હોઈ શકે નહિ.
- (૯) જે આચરણ આગમથી વિરૂદ્ધ હોય, એ કારણે સાવધ તથા અશુદ્ધિકર હોય, તે આચરણનો સ્વીકાર તો થઈ શકે જ નહિ, પણ તેવી આચરણનો (મન-વચન-ક્રિયાથી કરવા-કરાવવા-અનુભવવા રૂપે) ત્રિવિધે ત્રિવિધે ત્યાગ જ કરવો જોઈએ.

તિથિપ્રવૃત્તિને જીતવ્યવહાર ન કહેવાય તેનાં કેટલાંક કારણો :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પ્રસ્તુત તિથિદિન અને પર્વારાધનના મન્તવ્યલેહના પ્રસંગમાં જે પ્રવૃત્તિને વાસ્તવિક સ્વરૂપની આચરણ તરીકે જણાવેલી છે, તે પ્રવૃત્તિને કોઈ પણ સમજી માણસ, વાસ્તવિક સ્વરૂપની આચરણ કહી કે માની શકે તેમ છે જ નહિ : તેનાં કેટલાંક કારણોનો આ નીચે ટૂંકમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે—

(૧) આચરણના વિષયમાં સર્વથી પ્રધાન વસ્તુ આગમાવિરૂદ્ધતા છે. શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિને વસ્તુતઃ આચરણનું એક પણ લક્ષણ ઘટી શકે નહિ, પણ ક્ષણભરને માટે એવી કલ્પના કરી લેવામાં આવે કે-શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિને બીજાં સર્વ લક્ષણો ઘટતાં હોય, તો પણ તેને વાસ્તવિક સ્વરૂપની આચરણ કહી શકાય જ નહિ. આથી જ, પ્રાવચનિક એટલે વિદ્યમાન બહુ આગમોના જાણ એવા પણ પુરૂષોની પ્રવૃત્તિને શાસ્ત્રથી અવિરૂદ્ધ હોય તો જ પ્રમાણ માનવી, એવું શ્રી ભગવતીજ સૂત્રવૃત્તિમાં ફરમાવેલું છે, જે આપણે જોયું. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું પર્વતિથિઓના દિવસોના સંબંધનું મન્તવ્ય શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ છે : કારણ કે—

(અ) પર્વતિથિઓ સૂર્યોદયસ્પર્શિની મળે ત્યાં સુધી તો સૂર્યોદયસ્પર્શિની જ લેવી જોઈએ એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે, જ્યારે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પૂનમ અગર અમાસની વૃદ્ધિએ પ્રથમા પૂર્ણિમાએ અગર પ્રથમા અમાવાસ્યાએ ચતુર્દશીને માનવાનું કહે છે અને ભાદરવા સુદ ૫ ની વૃદ્ધિએ પ્રથમા પંચમીએ ચતુર્થી માનવાનું કહે છે. પૂનમ કે અમાસની વૃદ્ધિએ ચૌદશ અને ભાદરવા સુદ ૫ ની વૃદ્ધિએ ભાદરવા સુદ ૪ નિયમા સૂર્યોદયસ્પર્શિની પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે પહેલી અમાસે કે પહેલી પૂનમે ચૌદશ માનવી અને ભાદરવા સુદ પહેલી પાંચમે ભાદરવા સુદ ૪ માનવી, એ આ રીતિએ પણ આજ્ઞાવિરૂદ્ધ અગર શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ જ છે.

(આ) વળી શાસ્ત્રની આજ્ઞા એવી પણ છે કે-જેમાં ન હોય તેને તેમાં માનવું એ આરોપ છે અને આરોપ એ મિથ્યાજ્ઞાન છે, માટે આરોપ દ્વારા પર્વદિનનું નિયતપણું કરી શકાય જ નહિ. હવે જુઓ કે-પહેલી પૂનમે કે પહેલી અમાસે ચૌદશના ભોગની તથા ભાદરવા સુદ પહેલી પાંચમે ભાદરવા સુ. ૪ ના ભોગની ગન્ધ સરખી પણ હોઈ શકે જ નહિ, એટલે પહેલી પૂનમ કે પહેલી અમાસે ચૌદશ માનવી તથા ભાદરવા સુદ પહેલી પાંચમે ચૌથ માનવી, એ આરોપ જ છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય તેવો આરોપ કરવાનું વિધાન કરતું હોવાના કારણે પણ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે.

(ઇ) વળી શાસ્ત્રની આજ્ઞા એવી પણ છે કે-પાક્ષિકને માટે પંદરમી તિથિને લંઘાય નહિ,

ચોમાસીને માટે ચોથા માસની ત્રીસમી તિથિને લંઘાય નહિ અને સંવત્સરીને માટે ખારમા માસની ત્રીસમી તિથિને લંઘાય નહિ. એ વાત, પૂર્વે સંબલનાદિ કષાયોના ઉદયની વાતમાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના શબ્દોમાં કહેવાઈ ગઈ છે. પહેલી પૂનમે કે પહેલી અમાસે પાશ્વિક અગર ચાતુર્માસિક કરવાથી, પંદરમી તિથિ અગર ચોથા માસની ત્રીસમી તિથિ લંઘાય છે અને ભાદરવા સુદ પહેલી પાંચમે ચોથ માનવાથી ખારમા માસની ત્રીસમી એટલે સંવત્સરની ત્રણ સો સાઠકમી તિથિ લંઘાય છે, એથી પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે એમ સાબીત થાય છે.

(૧) વળી શાસ્ત્રની આજ્ઞા એવી પણ છે કે-કલ્યાણકૃતિથિઓ એ પણ પર્વતિથિઓ જ છે. આમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના મન્તવ્ય પ્રમાણે કલ્યાણકૃતિથિઓ અપર્વતિથિઓ જ ઠરે છે, એ વાત આગળ જણાવી ગયા છીએ : કારણ કે-તેઓ ‘પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ અપર્વતિથિની જ હાનિ-વૃદ્ધિ થાય’ એમ કહીને અને ‘પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ મનાય જ નહિ’-એમ કહીને, કલ્યાણકૃત્યુક્ત એવી પણ ત્રયોદશી આદિ પર્વતિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ પણ માને છે અને ચતુર્દશી કે પૂર્ણિમા-અમાવાસ્યા આદિની હાનિ-વૃદ્ધિએ કલ્યાણકૃત્યુક્ત એવી પણ ત્રયોદશી આદિ તિથિઓની ટીપ્પણમાં ન હોય તો પણ કાલ્પનિક રીતિએ હાનિ-વૃદ્ધિ કરે છે. આમ, શાસ્ત્ર જે તિથિને પર્વતિથિ કહેવાય-એમ ફરમાવે છે, તે તિથિને, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય અપર્વતિથિ જ ઠરાવે છે અને એ કારણે પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ છે.

(૨) આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના મન્તવ્ય મુજબ વર્તવામાં આવે, તો ધણી રીતિએ મૃષાવાદી પણ બનાય છે. જે કે-મૃષાવાદ, એ પણ શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ જ છે પણ અત્રે મૃષાવાદના દોષને પ્રધાન બનાવીને કહેવાય છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના મન્તવ્યને અનુસરવામાં આવે તો નીચેની બાબતોમાં મૃષાવાદી બનવું પડે.

(અ) પહેલી પૂનમે કે પહેલી અમાસે ‘આજે ચૌદશ છે’-એમ બોલવું, એ મૃષાવાદ છે.

(આ) ઉદયગતા ચતુર્દશીએ ‘આજે તેરશ છે’-એમ બોલવું, એ મૃષાવાદ છે.

(ઈ) ભાદરવા સુદ પહેલી પાંચમે ‘આજે ભાદરવા સુદ ચોથ છે’-એમ બોલવું, એ મૃષાવાદ છે.

(ઈ) ઉદયગતા ભાદરવા સુદ ચોથે ‘આજે ભાદરવા સુદ ત્રીજ છે’-એમ બોલવું, એ મૃષાવાદ છે.

(ઉ) એકમ, ત્રીજ, ચોથ, સાતમ, દશમ અને તેરશની હાનિ કે વૃદ્ધિ ન હોય, તે છતાં પણ ‘એકમાદિની હાનિ-વૃદ્ધિ છે’-એમ બોલવું, એ મૃષાવાદ છે.

(ઝ) પહેલી બીજ, પહેલી પાંચમ, પહેલી આઠમ, પહેલી અગીઆરસ અને પહેલી ચૌદશને ‘બીજ એકમ, બીજ ચોથ, બીજ સાતમ, બીજ દશમ અને બીજ તેરશ’ કહેવી, એ મૃષાવાદ છે.

(ઞ) પર્વતિથિને ‘અપર્વતિથિ’ કહેવી, એ મૃષાવાદ છે.

(૩) આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ અને મૃષાવાદમય હોવાના કારણે સાવધ હોવાથી અશુદ્ધિકર જ છે, પણ એક વધુ પ્રકારે પણ અશુદ્ધિકર છે. બીજ, પાંચમ, આઠમ,

અગ્નીઆરસ અને ચૌદશ-એ પાંચ પર્વતિથિઓએ પરભવના આયુષ્યનો બંધ પડવાનો જેવો સંભવ છે, તેવો સંભવ અન્ય કોઈ પણ તિથિએ નથી-એવું સૂચવીને પણ, બીજા આદિ પાંચ પર્વતિથિઓએ તપોવિધાનાદિ ધર્મોનુષ્ઠાન કરવાનું શ્રી જિનાગમમાં ફરમાવેલું છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય, પૂનમ કે અમાસની વૃદ્ધિએ ઉદયગતા ચૌદશને બીજી તેરશ માનવાનું વિધાન કરે છે, એટલે જેઓ ચતુર્દશીના કારણે પાપથી નિવૃત્તિ આદિ તથા તપોવિધાનાદિ કરતા હોય, તેઓને ખરી ચતુર્દશીએ પાપથી નિવૃત્તિ આદિ તથા તપોવિધાનાદિ કરતાં અટકાવે છે, અને એ રીતિએ ખરી ચતુર્દશીએ પાપમાં પ્રવર્તાવે છે. હવે જો તે જ ખરી ચતુર્દશીએ આયુષ્યનો બંધ પડે, તો પાપપ્રવૃત્તિ હોવાના કારણે નુકશાન થયા વિના ન રહે. આ રીતિએ પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય અશુદ્ધિકર છે, એવું પૂરવાર થાય છે. વળી ચૌદશે પાક્ષિક કે ચૌમાસી પર્વ છતાં, પાક્ષિક કે ચૌમાસી પર્વ ચૌદશે ન મનાય તથા ભાદરવા સુ. ૪ ના સંવત્સરી પર્વ છતાં, ભા. સુ. ૪ ના સંવત્સરી પર્વ ન મનાય તો પર્વ-દોષક બનાય, એ કારણે પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય અશુદ્ધિકર છે.

(૪) આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે પ્રવૃત્તિને વાસ્તવિક પ્રકારની આચરણા તરીકે જણાવી છે, તે પ્રવૃત્તિ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ, સાવધ અને અશુદ્ધિકર હોવાના કારણે, તે પ્રવૃત્તિને ‘આચરણા’ કહી શકાય જ નહિ : પણ તેથી ય આગળ—

(અ) પર્વતિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર અપર્વતિથિની જ હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિનું મૂળ કોઈ પણ સાતિશય પુરૂષમાં છે જ નહિ.

(આ) આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી મજકુર પ્રવૃત્તિ આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજથી શરૂ થઈ એમ કહેતા હોય, તો પહેલી વાત તો એ છે કે-આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજે તેવી પ્રવૃત્તિ શરૂ કર્યાની વાત બનાવટી છે અને બીજી વાત એ કે-આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજ શ્રુતવ્યવહારી હોઈને શ્રુતનું ઉલ્લંઘન કરવાનો તેમને અધિકાર હતો જ નહિ, જ્યારે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવી પ્રવૃત્તિમાં શ્રુતનું સ્પષ્ટ ઉલ્લંઘન છે.

(ઇ) અજ્ઞાન અને પરિગ્રહધારી શ્રીપૂજ્યોની સત્તાના સમયમાં અનિયમિતપણે, અપૂર્ણપણે અને શાસ્ત્રથી સર્વથા વિરુદ્ધપણે શરૂ થયેલી છે.

(ઈ) જે વિષયમાં શ્રુતપ્રાપ્તિ થતી હોય અને શ્રુતાનુસરણ કરવામાં બલ-બુદ્ધિ આદિની ખામી નડવાનો સંભવ જ ન હોય, તેમાં જીતનું પ્રાધાન્ય હોઈ શકે જ નહિ.

આ વિગેરે કારણોથી પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે પ્રવૃત્તિને વાસ્તવિક કોટિની આચરણા તરીકે રજૂ કરેલી છે, તે પ્રવૃત્તિને કોઈ પણ રીતિએ વાસ્તવિક કોટિની આચરણા કહી શકાય તેમ નથી. તેવી પ્રવૃત્તિને આચરણા કહેવી, એ આચરણાનું અપમાન કરવા બરાબર પણ છે.

શ્રી તપાગચ્છમાં એવી શાસ્ત્રવિરુદ્ધ આચરણા સંભવે જ નહિ :

૧. શ્રી જૈન શાસનને માનવાવાળા તરીકે પોતાને જણાવતા ધણા ગમ્મો છે, પરંતુ સર્વ

ગચ્છોમાં એક માત્ર શ્રી તપાગચ્છ જ એવો છે કે-જે ગચ્છમાં શ્રી જિનાગમાદિમાં ફરમાવેલી અને આચરણનાં લક્ષણો મુજબની શુદ્ધ સામાચારી અખણિતપણે પ્રવર્તમાન છે, એવી વાત સોલમી શતાબ્દિમાં થયેલા પૂ. આચાર્યલગવાન શ્રીમન્ મુનિસુન્દરસૂરીશ્વરજી મહારાજએ પોતાની રચેલી ‘શુર્વાવલી’ માં નીચેના શ્લોકો દ્વારા જણાવી છે—

- “ આજ્ઞામજ્ઞાન્તરાયોત્થાજનન્તસંસારનિર્મયૈઃ ।
 સામાચાર્યોઽપિ પાશ્ચાત્યૈઃ, પ્રાયઃ સ્વૈરં પ્રવર્તિતાઃ ॥ ૪૬૪ ॥
 “ ઉપધાનપત્તિક્રાન્તિ-જિનાર્ચાદિનિષેધતઃ ।
 ન્યૂનિતા દુઃખમાદોષાત્, પ્રમત્તજનતાપ્રિયાઃ ॥ ૪૬૫ ॥
 “ યત્તત્રાસુકમિષ્ટામ્બુ-પ્રવૃત્ત્યાદિસુખાવહાઃ ।
 વીક્ષ્યન્તેજ્યગણેષ્વત્રાઽચરણા લક્ષણોઽજ્ઞિતાઃ ॥ ૪૬૬ ॥
 “ યા શ્રીવીરસુધર્માદૈઃ, પ્રણીતા સ્વાગમાનુગા ।
 આચીર્ણા સ્થવિરૈઃ કાલા-નુરૂપયતનાશ્રિતા ॥ ૪૬૭ ॥
 “ સામાચારી ગણેઽસ્મિન્સુ, શુદ્ધા સૈવાસ્ત્યરખન્ડિતા ।
 પરમ્પરાગતા સર્વ-ગણાન્તરગતાઽધિકા ॥ ૪૬૮ ॥ ” [મુદ્રિતે પૃ. ૫૦-૫૧]

આવી શુદ્ધ સામાચારીથી વિભૂષિત શ્રી તપાગચ્છમાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવી પ્રવૃત્તિ આચરણ તરીકે વિહિત કરાવેલી હોય, એ બનવાબેગ વસ્તુ જ નથી. બાકી, તેવા પ્રકારના કાલમાં અખડુશ્રુત અને અસંવિગ્ન માણસોથી સત્તાદિકના બલે તો અનેક પ્રકારની અનિષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થવા પામે, તો તે અસંભવિત નથી. નિષ્પરિગ્રહી સાધુઓને પરિગ્રહધારી શ્રીપૂજ્યોને પણ વન્દન કરવું પડે, એ ઓછી વાત છે? પરિગ્રહધારિને સાધુ વન્દન કરે તે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે, છતાં સાધુઓને વન્દનૈય કરવું પડતું અને આજ્ઞા ય માનવી પડતી. એને શું આચરણ કહેવાય? નહિ જ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે પ્રવૃત્તિને આચરણ તરીકે રજૂ કરી છે, તેમાં જીતવું લક્ષણ પણ ઘટી શકતું નથી અને તેને કોઈ પણ પ્રમાણિક શાસ્ત્રઅન્યનો આધાર મળી શકતો નથી. આમ છતાં, અસુક સમયને માટે અમે અગાઉ દર્શાવી ગયા છીએ તેવી રીતિએ ચાલવા માત્રથી જ જો તેને ‘જીતવ્યવહાર’નું નામ આપીને પ્રમાણભૂત માની લેવાય, તો પછી ધૌર્ણ્યમીયક, આંચલિક, અસ્તર, આગમિક, લુંપક અને કટુક મતોની આચરણો, કે જે અનુક્રમે પૂણ્ડ્રિમા-પાક્ષિક, ગૃહસ્થને મુખવસ્ત્રિકાનો નિષેધ, ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માનાં છ કલ્યાણકો, શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિનો પ્રતિષેધ, મૂર્તિપૂજા-નિષેધ અને વર્તમાન સમયમાં શાસ્ત્રોક્ત સાધુત્વના અસ્તિત્વનો નિષેધ વિગેરે વિગેરે કરવા રૂપ છે, તેઓને પણ તે તે વિષયમાં જીતવ્યવહાર છે-એવું માનવાને બાધ્ય થવું પડશે : કારણ કે-તે તે માન્યતાઓને અનુસરનારા સંપ્રદાયોને પણ એ કહેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત શશે કે-‘અમારી માન્યતાઓ અને આચરણો શાસ્ત્રીય છે કે નહિ, એ અમારે જોવાનું નથી. અમારા પૂર્વાચાર્યોએ એ પરંપરા ચલાવી છે અને તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિની સંખ્યાઅંધ પેઢીઓથી ચાલી આવે છે, માટે અમારા મતે તે જીતવ્યવહાર છે, કે જેને શાસ્ત્રકારોએ પાંચમા વ્યવહાર તરીકે ઓળખાવ્યો છે.’ વળી કોઈને પણ અસુક પ્રવૃત્તિ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે-એમ કહીને,

તેને તજવાનો ઉપદેશ આપવાપણું પણ પછી તો નહિ રહેવા પામે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દ-સૂરિજીએ જે પ્રવૃત્તિને આચરણ તરીકે જણાવી છે, તે પ્રવૃત્તિ આચરણલક્ષણોપેત નથી, પણ આચરણલક્ષણોન્નિબંધ છે, માટે જ આવા પ્રકારની આપત્તિઓનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે : કારણ કે-અમે બન્નેમાંથી એકને પણ તેવા પ્રકારની આપત્તિઓની પ્રાપ્તિ ઈષ્ટ નથી જ.

શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણના પાઠનો અસંગત, અસંબદ્ધ અને જુદો અર્થ :

૧. હવે અમે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના પહેલા મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણમાંના છૂટા અને સાતમા ફકરાના સંબંધમાં અમારું કથન રજૂ કરીએ છીએ. મજબૂર છઠો અને સાતમો ફકરો નીચે મુજબનો છે—

“ આ જીતઆચારની શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણમાં એટલી અધી પ્રબળતા જણાવી છે કે—“ આગમમાં જેમ ભાદરવા સુદિ પાંચમી સંવત્સરી, અને આષાઢ-કાર્તિક તથા ફાલ્ગુનશુકલા પૂર્ણિમાની ચાતુર્માસી છતાં તેનાથી જુદી રીતે-જે દિવસે તે ભા. સુ. પાંચમનો કે આષાઢાદિ પૂર્ણિમાનો સૂર્યોદયસ્પર્શ-તે તે તિથિનો ભોગ કે તે તે તિથિની સમાપ્તિ, એ ત્રણમાંથી કાંઈ પણ ન હોય તો પણ તે-ભાદરવા સુદિ ચોથના દિવસે અને આષાઢાદિ ચતુર્દશીને અનુષ્ઠે સંવત્સરી અને ચાતુર્માસી તરીકે આચરેલી છે, તે આગમની માફક જ પ્રમાણિક ગણવી.” અર્થાત્ આગમથી જુદી રીતની પણ આચરણને માર્ગને અનુસરવાવાળા સુવિહિતોએ પ્રમાણિક ગણવો જ નોંધ્યો.”

૨. ઉપરનો ફકરો વાંચનારને સહજ રીતિએ એવો જ આભાસ થાય કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે વાક્યો “.....” આવી નિશાની સાથે લખ્યાં છે, તે સર્વ વાક્યો ખૂદ શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણકારનાં પોતાનાં છે. વસ્તુતઃ તેમ છે જ નહિ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પૂર્ણિમા-અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં પહેલી પૂનમે-પહેલી અમાસે ચતુર્દશી અને ભાદરવા સુદ પાંચમની વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં ભાદરવા સુદ પહેલી પાંચમે ભાદરવા સુદ ૪ માનવાનું મન્તવ્ય ધરાવતા હોવાથી, અને પોતાના નિરૂપણમાં પોતાની તે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ વાતને પણ માનવા લાયક તરીકે સાબીત કરવાનો તેમનો પ્રયાસ હોવાથી, પોતે જેવું કહે છે તેવું શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણકાર પણ કહે છે-એવું તેમના નિરૂપણને વાંચનારના મગજમાં ઠસાવી દેવાના હેતુથી જ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ “ જે દિવસે તે ભા. સુ. પાંચમનો કે આષાઢાદિ પૂર્ણિમાનો સૂર્યોદયસ્પર્શ-તે તે તિથિનો ભોગ કે તે તે તિથિની સમાપ્તિ, એ ત્રણમાંથી કાંઈ પણ ન હોય તો પણ તે ”-આ શબ્દો શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણકારશ્રીના નહિ હોવા છતાં પણ, તેમાં લખી દીધા છે. શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણના પાઠમાંથી પણ એવો અર્થ નથી જ નીકળતો, એટલે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણના પાઠનો અસંગત, અસંબદ્ધ અને એથી જુદો અર્થ કર્યો છે, એમ કહી શકાય. શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણકારે સ્પષ્ટ રૂપમાં ‘પર્યુષણાદિની તિથિઓની’ પરાવૃત્તિ સૂચવેલ છે, નહિ કે-પર્યુષણાદિની તિથિઓને કાયમ રાખીને તે તિથિઓના દિવસોના પરાવર્તનને ! ભાદરવા સુદ ચોથના દિવસે ભાદરવા સુદ પાંચમ માનવાનું અને આષાઢ, કાર્તિક તથા ફાલ્ગુનની શુકલા ચતુર્દશીઓએ આષાઢાદિની પૂર્ણિમાઓ માનવાનું જો શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણકારે સૂચવ્યું હોત, તો તે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે વાક્યો લખ્યાં છે તે અર્થસંગત ગણાત, પ્રકરણસંબદ્ધ ગણાત અને એથી વ્યાજબી પણ ગણાત ! પણ શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણકાર તો સાંવત્સરિક આદિ જે ભાદરવા સુદ પાંચમ આદિમાં હતું અને એથી જ આગમમાં સાંવત્સરિકાદિની તિથિ તરીકે ભાદરવા સુદ પાંચમ આદિને જણાવેલ છે, તે સાંવત્સરિક

આદિને ભાદરવા સુદ ચોથ આદિમાં કરાય છે તેવી પરાવૃત્તિને સૂચવેલ છે. વાત પણ એમ જ આવે છે કે-‘યુગપ્રધાન આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કાલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજએ ભાદરવા સુદ ચોથ પ્રવર્તાવી.’ આ રીતિએ જ્યાં તિથિઓની જ પરાવૃત્તિ કરાઈ હોય, પણ તે તે તિથિઓને સાંવત્સરિકાદિની તિથિઓ તરીકે કાયમ રાખીને તે તે તિથિઓના દિવસની પરાવૃત્તિ ન કરાઈ હોય, ત્યાં સાંવત્સરિકને અંગે ભાદરવા સુદ પાંચમનો અને ચાતુર્માસીને અંગે આષાઢાદિની પૂનમનો સૂર્યોદયસ્પર્શ, તે તે તિથિનો ભોગ કે તે તે તિથિની સમાપ્તિ એવાને અવકાશ જ રહેતો નથી. આમ છતાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, ભાદરવા સુદ ચોથ આદિના આચરણમાં ભાદરવા સુદ પાંચમ આદિના સૂર્યોદયસ્પર્શ આદિની વાત કરી છે, તે તેમણે શ્રી ધર્મસ્તન પ્રકરણના મજકુર પાઠનો અસંગત, અસંબદ્ધ અને એથી બુઢો અર્થ કર્યો છે-એમ જ મનાવનારી છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી જ્યારે જ્યારે ભાદરવા સુદ પહેલી પાંચમે સંવત્સરી કરે છે અને પહેલી પૂનમ કે પહેલી અમાસે જ્યારે જ્યારે પાક્ષિક કે ચોમાસી કરે છે, ત્યારે ત્યારે તેઓ ‘ભા. સુ. ૫ ના સંવત્સરી કરી અને પૂનમ કે અમાસે પાક્ષિક અગર પૂનમે ચોમાસી કરી’-એવું માનતા હોય, તો બુઢી વાત છે!

પૂજ્ય શ્રી કાલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજે કરેલી પરાવૃત્તિ શું સૂચવે છે ?

૧. પ્રસ્તુત પ્રસંગે એ વાત પણ જણાવવા યોગ્ય છે કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેમ, જે દિવસે જે તિથિના ભોગવટાનો અંશ પણ ન હોય તે દિવસે પણ તે તિથિને માની શકાય-એ જો વ્યાજબી જ હોત, તો યુગપ્રધાન આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કાલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજ તિથિઓનું પરાવર્તન કરત જ નહિ. તેઓશ્રી ભાદરવા સુદ ચોથના દિવસને જ ભાદરવા સુદ પાંચમના દિવસ તરીકે ગ્રહણ કરી લેત. ભાદરવા સુદ ચોથના દિવસે ભાદરવા સુદ પાંચમનો ભોગવટો નથી જ હોતો, એમ નહિ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ એ વિષયનું અજ્ઞાન પણ શ્રી ધર્મસ્તનપ્રકરણકારશ્રીના નામે વાત કરતાં પ્રગટ કરી દીધું છે. ભાદરવા સુદ ૫ ઉદયગતા હોય તેવા પ્રસંગમાં ભા. સુ. ૪ ના દિવસે ભા. સુ. ૫ નો ભોગ પ્રાયઃ હોય જ છે અને ભાદરવા સુદ પાંચમના ક્ષયપ્રસંગે તો ભાદરવા સુદ ૪ ના દિવસે ભા. સુ. ૫ ની ચ સમાપ્તિ પણ હોય છે. એવું જ ચૌદશના દિવસે પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યાના ભોગને અંગે તથા સમાપ્તિને અંગે સમજવાનું છે. ત્યારે ભા. સુ. ૪ ના દિવસે ભા. સુ. ૫ નો ભોગ હોવા છતાં પણ, યુગપ્રધાન આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કાલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજએ, ભા. સુ. ૪ ના દિવસને ભા. સુ. ૫ ના દિવસ તરીકે કેમ ગ્રહણ કર્યો નહિ ? કારણ એ જ હતું કે-જ્યાં સુધી ભા. સુ. ૫ સૂર્યોદયસ્પર્શની તરીકે પ્રાપ્ત હોય, ત્યાં સુધી ભાદરવા સુ. ૪ ના દિવસે ભા. સુ. ૫ નો ભોગવટો હોય તો પણ, ભા. સુ. ૪ ના દિવસને ભાદરવા સુદ ૫ ના દિવસ તરીકે ગ્રહણ કરી શકાય જ નહિ. ભા. સુ. ૪ ના દિવસને ભા. સુ. ૫ ના દિવસ તરીકે પણ ગ્રહણ કરી શકાય, પણ તે ત્યારે જ કે જ્યારે ભા. સુ. ૪ ના દિવસે ભા. સુ. ૫ ની પણ સમાપ્તિ હોય. તે વખતે ભા. સુ. ૫ ની સમાપ્તિ ભા. સુ. ૪ ના દિવસે નહિ હતી અને એ કારણથી જ યુગપ્રધાન આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કાલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજએ ભાદરવા સુદ ૪ ના દિવસને ભાદરવા સુદ પાંચમના દિવસ તરીકે ગ્રહણ નહિ કરતાં, સાંવત્સરિક પર્વને માટે ભાદરવા સુદ ચોથને ચોથ તરીકે જ ગ્રહણ કરીને પ્રવર્તાવી. ભાદરવા સુદ ચોથ પ્રવર્તાવવાથી, ચતુર્માસી પૂર્ણિમામાં હતી તેને ચતુર્દશીમાં સ્થાપવી પડી અને એના પરિણામે વર્ષમાં

અધિક માસ ન હોય ત્યારે જે ચોવીસ પાક્ષિકાનુષ્ઠાને આચરતાં હતાં, તેને બદલે એકવીસ પાક્ષિકાનુષ્ઠાનો થયાં. પ્રતિવર્ષ ત્રણ પાક્ષિકાનુષ્ઠાનો ઘટયાં-એ મંજૂર કર્યું અને સાંવત્સરિક તથા ચતુર્માસીની તિથિઓનું પરાવર્તન કર્યું, પણ ભાદરવા સુદ ૪ ના દિવસે ભાદરવા સુદ પાંચમ માની નહિ ! યુગપ્રધાન આચાર્યભગવાને ઉદયગતા તિથિને માનવાનું આટલું બધું બળવું, ત્યારે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી એવું મન્તવ્ય રજૂ કરે છે કે-ચૌદશ અને ભા. સુ. ૪ જે દિવસે ઉદયગતા છે, તે દિવસે બીજી તેરશ અને ભાદરવા સુદ બીજી ત્રીજ માનીને, જે દિવસે ચૌદશના અને ભા. સુ. ૪ ના ભોગની ગંધ સરખી પણ નથી, તે દિવસે ચૌદશ અને ભાદરવા સુદ ચોથ માનવી ! ખરેખર, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી આણું જે કહે છે તેણું જે જૈન શાસ્ત્રાધારે થઈ શકતું હોત, તો યુગપ્રધાન આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પર્યુષણાદિની તિથિઓની પરાવૃત્તિ કરત જ નહિ અને પ્રત્યેક વર્ષે ત્રણ પાક્ષિકાનુષ્ઠાનો ઘટવા પામ્યાં તે ઘટવા પામત જ નહિ !

પૂજ્ય શ્રી કલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજે કરેલી પરાવૃત્તિની આજ્ઞાનુસારિતા :

વળી, સાંવત્સરિક તિથિનું પરાવર્તન કર્યું, તો ચતુર્માસીનું પરાવર્તન પણ કર્યું-એ યુગપ્રધાન આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજની આજ્ઞારસિકતાને જ જણાવનાર છે. ‘વીસ રાત્રિ સહિત માસ વ્યતીત થયે છતે અને સીતેર રાત્રિ-દિવસ બાકી રહે છતે પર્યુષણા’ કરવાની આગમની આજ્ઞાનો ભંગ થવા પામે નહિ, એ માટે જ તેઓશ્રીએ પૂર્ણિમાની ચતુર્માસીને શુકલા ચતુર્દશીમાં ફેરવી. અહીં પ્રશ્ન ઉઠવાનો સંભવ છે કે-‘જે તેઓ એટલા બધા આજ્ઞારસિક હતા, તો તેમણે આગમમાં ભા. સુ. ૫ ના સંવત્સરી કહેલી હોવા છતાં પણ, સંવત્સરી તરીકે ભાદરવા સુદ ચોથને પ્રવર્તાવી, તે શું આજ્ઞાવિરૂદ્ધ આચરણ નથી ?’ ઉત્તરમાં જૈન શાસ્ત્રો કહે છે કે-હરગીજ નહિ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પણ આ વાત, શ્રી સિદ્ધચંદ્ર પાક્ષિકના ચોથા વર્ષના ચંક ૧૫ માં પૃ. ૩૪૮ અને પૃ. ૩૪૯ ઉપર, “ચોમાસી અને સંવત્સરીની તિથિની પરાવૃત્તિનું શાસ્ત્રોક્તપણું” એવા મથાળાથી શરૂ કરીને જણાવેલી છે, જે આ નીચે આપીએ છીએ.

“સંવત્સરી અને ચોમાસીમાં પણ જે તિથિનું પરાવર્તન છે તે પણ સાંવત્સરિકને અંગે શ્રુતકેવલી ભદ્રાહુસ્વામીજીએ આત્મોવિ સે કણ્ઠ એવી રીતે ફરમાવેલ હોવાથી સાંવત્સરિક તિથિનું પરાવર્તન યુગપ્રધાન શ્રી કાલકાચાર્યે કર્યું એટલે કે યુગપ્રધાન શ્રી કાલકાચાર્યે કરેલું સાંવત્સરિક તિથિનું પરાવર્તન માત્ર પોતાની કલ્પના કે રાજની વિનતિને અંગેજ ન હતું, પણ શ્રુતકેવલી ભગવાન ભદ્રાહુસ્વામીજીના ઉપર જણાવેલા વચનને પણ આધારે હતું.

“અને એજ કારણથી રાજ સાહિવાહનની પહેલી જે વિનતિ ભાદરવા સુદિ છતે દિવસે સંવત્સરી કરવા માટે હતી તેનો નો કણ્ઠ તં રચણી ઉવાચનાચિત્ત્વ અર્થાત ભાદરવા સુદિ પાંચમીની રાત સંવત્સરી માટે યોગજાવી નહિ એ શ્રુતકેવલી ભદ્રાહુસ્વામીજીના વચનને અનુસરીને નિષેધ કર્યો, અર્થાત સામાન્યપણે શ્રીનિરાય સૂત્ર આદિકના અભિપ્રાયે ભાદરવા સુદિ પાંચમનો જ દિવસ પર્વ તરીકે છે અને ભાદરવા સુદિ ચોથનો કે ભાદરવા સુદિ છતે એ બંને તિથિના દિવસો અપર્વ તરીકે હોવાથી તેમાં સંવત્સરી ન કહેવે એમ નિશ્ચિત છતાં ભાદરવા સુદિ ચોથનો દિવસ અપર્વ છતાં પણ અંદરની સુદતનો હોવાથી યુગપ્રધાન શ્રી કાલકાચાર્યમહારાજે પ્રવર્તાવ્યો, પણ ભાદરવા સુદિ છતના અપર્વરૂપ દિવસે સંવત્સરી કરવાની વિનતિ કબુલ કરી નહિ, કારણકે તેમ કરવામાં શ્રી પર્યુષણકલ્પના નો કણ્ઠ પાઠનું ખંડન થતું હતું; અર્થાત આ ઉપરથી એમ નક્કી થાય છે કે આચરણ કરનારે પણ શાસ્ત્રના વચનો ઉપર ધ્યાન આપી આત્માને નિર્ભય કરનારજ આચરણ

કરવી જોઈએ, અને તેવીજ કરેલી આચરણા સુવિહિતોને આચરવા લાયક ગણાય, અને સંવત્સરીને માટે તિથિપરાવર્તનની કરેલી આચરણા શાસ્ત્ર અનુકૂળ હોવાથી સર્વસુવિહિતોએ પ્રમાણ કરી છે અને યાવત્ શાસન તે પ્રમાણપણે રહી શકે તેમ છે.

“ અને તે સંવત્સરીના દિવસની સાથે આષાઢ ચતુર્માસીનો દિવસ અતીત પચાસમો દિવસ હોવો જોઈએ, અને કાર્તિકી ચતુર્માસીનો દિવસ અનાગત સિત્તેરમો દિવસ હોવો જોઈએ એવા શ્રી સમવાયાંગ અને પર્યુષણા-કલ્પ વિગેરેના વચનને અનુસરીને તે આષાઢ અને કાર્તિકી એ બે ચોમાસી તિથિનો પરાવર્ત કરવો જ પડે અને જ્યારે આષાઢ અને કાર્તિક ચતુર્માસીના પર્વનો દિવસ પરાવર્તન પામે ત્યારે તે બંને એટલે આષાઢ અને કાર્તિકીના ચોમાસાની સાથે એકસો વીસમા દિવસ તરીકે અતીત, અનાગતપણે સંબંધ રાખનાર ક્ષાણ્ય ચતુર્માસીની પૂર્ણિમાનો દિવસ પરાવૃત્તિ પામે અને ક્ષાણ્ય ચતુર્દશી એ આષાઢ શુકલ ચતુર્દશી અને કાર્તિક શુકલ ચતુર્દશીની માફક પરાવૃત્તિ પામે અને તે સર્વ પરાવર્તન સકળ શાસનપ્રેમી સંધને સંમત થાય તેમાં કંઈપણ આશ્ચર્ય નથી.”

આચરણા આગમથી અવિરૂદ્ધ જ જોઈએ :

૧. શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણકાર પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ “વજ્રોસ-વળાહતિદ્વિપરાવત્તો” આ પ્રમાણે જે કહ્યું છે, તેને અંગે ઉપર જણાવેલા પ્રસંગનો જો બરાબર ખ્યાલ આવી જાય, તો શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણના આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ રજૂ કરેલા પાઠથી ગેરરસ્તે દોરવાવાનું થાય જ નહિ. પર્યુષણાદિ તિથિઓની પરાવૃત્તિ સંબંધી ઉપર જણાવેલી યુગ-પ્રધાન આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કાલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજાની આજ્ઞાનુસારિતાને જાણ્યા પછીથી, એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવવો એ સંભવિત છે કે—“ જો તેમણે કરેલું પરાવર્તન શાસ્ત્રવચનને આધારે હતું, તો શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં ‘શાસ્ત્રોમાં અન્ય પ્રકારે કહેલી અને સંવિગ્ન ગીતાર્થોએ પ્રકારાન્તરે આચરેલી’ આચરણાઓની ગણનામાં તેને કેમ ગણાવેલ છે ?” તેનો જવાબ એ છે કે—“ આગમમાં ભાદરવા સુદ ૫ આદિ લખી છે અને કારણવિશેષે સૂત્રાનુસારિપણે ભાદરવા સુદ ચોથ પ્રવર્તીવી પૂનમની ચતુર્માસી શુકલા ચૌદશે કરી, એટલા પૂરતો જ પ્રકારાન્તર ! પ્રકારાન્તરથી એમ સમજવાનું છે જ નહિ કે—આગમની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ !” શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણમાંનો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે પાઠ રજૂ કર્યો છે, તેની પહેલાંના ભાગમાં તેમ જ તેની પાછળના ભાગમાં પણ સ્પષ્ટ રૂપે જણાવેલ છે કે—સંવિગ્ન ગીતાર્થો દ્વારા જે આચરિત, તે આગમથી અવિરૂદ્ધ હોય તો જ આચરિત તરીકે પ્રમાણ થઈ શકે છે. જુઓ—

“ સંવિગ્નગીતાર્થા આગમનિરપેક્ષં નાચરન્તિ । ”

[સુ. પૃ. ૫૮]

“ આગમાવિરૂદ્ધાચરિતં પ્રમાણમ્ । ”

[સુ. પૃ. ૫૮]

“ અપ્રમાણતા આગમનિષિદ્ધત્વાત્ । ”

[સુ. પૃ. ૬૧]

આથી સમજી શકાશે કે—શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણના પાઠથી પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી જે પ્રવૃત્તિને જીવન્યવહાર ઠરાવવા માગે છે, તે પ્રવૃત્તિ જીવન્યવહાર ઠરી શકતી નથી : કારણ કે—તે આગમવિરૂદ્ધતા આદિ અનેક દોષોથી યુક્ત છે. ગીતાર્થાચરિત અને શ્રુતભણિત વચ્ચેની પ્રકારાન્તરતા, વિરૂદ્ધતાના અર્થવાળી હોઈ શકે જ નહિ.

૨. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પણ જીવનની આજ્ઞાનુસારિતાને અને શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણકારના આશયને શ્રી સિદ્ધચંદ્ર પાલિકના ચોથા વર્ષના અંક ૧૫ મામાં પૃ. ૩૪૮ ઉપર નીચે મુજબ જણાવેલ છે—

“ કદાચ શંકા થાય છે કે જીત અને આજ્ઞા, એ બે વસ્તુ જણાવવાની શી જરૂર ? કેમકે એકલા જીત-આચારને પણ સર્વ શાસનના પ્રેમીઓએ જિનેશ્વરમહારાજ આદિના વચન રૂપી આજ્ઞાની જેટલી માન્યતા રાખવાની હોય છે તેટલી જ માન્યતા જીતઆચારની રાખવાની હોય છે, તો પછી અહીં પાક્ષિક આદિ પ્રતિ-ક્રમણમાં જીત અને આજ્ઞા એ બંને જણાવવાનું કારણ શું ? આવી રીતે થતી શંકાના સમાધાનમાં જણાવવાનું કે કેટલાક અણસમજી મનુષ્યો એક આચાર્યે ક્યું છે તે વૃત્ત, બીજી પાટવાળા આચાર્યે ક્યું તે અનુવૃત્ત અને ત્રીજી પાટવાળા આચાર્યે ક્યું તેને પ્રવૃત્ત કહીને માત્ર તેટલી પરંપરાથી જ પ્રવર્તેલા આચારને જીતકલ્પ માની લે છે, પણ તેવા જીતકલ્પ આજ્ઞાને અનુસરીને હોતો નથી, તો તેવા જીતકલ્પને માનવાનાં શાસ્ત્રકારો સાફ સાફ મનાઈ કરે છે.

“ અને તેથી જ શાસ્ત્રકારો આદરવા લાયક પરંપરાના આચારરૂપી જીતને જણાવતાં સાફ શબ્દોમાં જણાવે છે કે જે પરંપરાના આચારરૂપી જીતઆચારથી આત્માની અથવા આચારનો અશુદ્ધિ થાય, તેમજ શિથિલા-ચારી અને પ્રમાદીઓએ ઘણાઓએ મળીને પણ આચરેલું હોય અને તે પરંપરાથી આવ્યું હોય તોપણ તે જીત આચરવા લાયક નથી, અને આજ કારણથી શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણમાં આચાર્ય મહારાજશ્રી શાંતિસૂરિજી જણાવે છે કે ગચ્છ કે દિગ્વંધનાં નામે શ્રાવકો ઉપર મમત્વ કરવું, ચૈત્યમાં વાસ કરવો, શરીર અને વસ્ત્ર આદિકની શુશ્રૂષા કરવી, વસતિ (ઉપાશ્રય) વિગેરેની માલિકી માટે દસ્તાવેજો કરાવવા વિગેરે આચારો આત્માને અશુદ્ધ કરનાર અને સાવધ હોવાથી કોઈપણ ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યને તે આદરવા લાયક નથી, અર્થાત્ શ્રી શાંતિસૂરિજીના કર્મમાન મુજબ માત્ર પરંપરાથી આવેલો આચાર છે એમ ધારી માની લેવું નહિ, પણ જે આચાર આગમરૂપી આજ્ઞાને અનુસરીને હોય અને સંયમની શુદ્ધિ કરનાર હોવા સાથે અપ્રમાદનાં વૃદ્ધિ કરી નિર્મળતા કરનાર હોય તેજ જીતઆચારને આજ્ઞા જેવો ધર્મિષ્ઠોએ માનવો.

“ આચાર્ય મહારાજશ્રી અભયદેવસૂરિજી તો આગમઅષ્ટોત્તરીમાં ૨૫૪ શબ્દથી જણાવે છે કે તેજ જીત આચાર હોય કે જે બળ અને બુદ્ધિની ખામીના બચાવને માટે જ ઉપયોગી હોય, અને તેથી જ તેઓશ્રી જણાવે છે કે ગુપ્તિ સમિતિ, પડિમેહણ, સંવત્સરપર્વ, તથા ચતુર્માસિક પર્વ સિવાયની તિથિનું પલટવું વિગેરેમાં આચરણ હોય જ નહિ. ”

આચર્યું એમ નહિ પણ આચરવું પડ્યું :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના પહેલા મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણમાંના છેલ્લા ત્રણ (૮, ૯, ૧૦) ફકરાઓમાં અમારા પરમ તારક પૂર્વજોના સંબંધમાં જણાવેલું છે. અમારા સ્વ. વડિલો કેવા અભિપ્રાયના હતા, તે અમે જાણીએ છીએ અને તે મહાપુરૂષો જે મન્તવ્યને ઉરે ધરતા હતા તથા જે મન્તવ્યને વ્યવહારમાં સુપ્રચલિત બનાવવાની તકની રાહ જોયા કરતા હતા, તે મન્તવ્યને જ અમે માનીએ છીએ તથા અનુસરીએ છીએ. પૂ. શાન્ત-તપોમૂર્તિ, વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ હાલ આશરે ૯૦ વર્ષની ઉમ્મરવાળા છે. અમારા જે વડિલોની વાત આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જણાવી છે, તે વડિલોનો તેઓશ્રીને સારો પરિચય હતો, એટલે તેમને પૂછવાથી પણ અમારા વડિલોનો અભિ-પ્રાય જાણી શકાય તેમ છે. વળી, વિ. સં. ૧૯૪૫ ના પંચાંગની વાત તથા વિ. સં. ૧૯૫૨ માં ભાદરવા સુદ પાંચમનો ક્ષય આવતાં ભાદરવા સુદ ૪ ને બા. સુ. ૪ ના દિને જ કાયમ રાખવાના તેઓશ્રીના અભિપ્રાયની વાત, એ વિગેરે અમે અગાઉ જણાવી ગયા છીએ. અમારા પરમ ગુરૂ-દેવ પૂજ્યપાદ સિદ્ધાન્તમહોદય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ, કે જેઓશ્રીને દ્વિશ્વિત બન્યે લગભગ ૪૨ વર્ષ થઈ ગયાં છે, તેઓશ્રી પણ અમારા સ્વર્ગસ્થ વડિલોના અભિ-

પ્રાયને બાણે છે અને એ જ કારણે તેઓશ્રી પણ, અમારા વડિલોને આ વિષયમાં જે કેટલુંક આચરવું પડ્યું હતું-તેના સંબંધમાં અમારા વડિલોનો જે અભિપ્રાય હતો તે અભિપ્રાયને જ અનુસરી રહ્યા છે. તાત્પર્ય એ જ કે-જે પ્રવૃત્તિને શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ ગણવા અને માનવા છતાં પણ તેવા પ્રકારના સંયોગોને કારણે આચરવી પડી હોય, તેવી પ્રવૃત્તિને જીતવ્યવહાર તરીકે સ્વીકારવાનું અમોને સૂચન કરનાર આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની ખુદિની બલિહારી છે ! ઉપરાન્ત, સર્વ પર્વતિથિ-ઓના સંબંધમાં તો, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવી પ્રવૃત્તિ આચાર્ય જ નથી, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

નોટ વિષે :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના પહેલા મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણને અન્તે જે “ નોટ ” મૂકી છે, તેના સંબંધમાં પણ અમો આ પ્રતિવાદમાં પૂર્વે જણાવી ગયા છીએ, એથી અત્રે તેનું પુનરાલેખન કરતા નથી.

બીજા અને ત્રીજા મુદ્દાના નિરૂપણનો સંયુક્ત પ્રતિવાદ

શ્રી સૂર્ય પ્રજ્ઞપિત-વૃત્તિ:આદિના પાઠથી પણ જે દિવસે જે તિથિ સૂર્યોદયને સ્પર્શ્યા વિના સમાપ્ત થતી હોય તે જ ક્ષીણતિથિ કહેવાય :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનો બીજો મુદ્દો-“ જૈન શાસ્ત્રમાં એક દિવસે બે સામાન્ય તિથિ કે બે પર્વતિથિ માનવાનું વિધાન છે કે કેમ ? ”-આ મુજબનો છે અને તેમ છતાં પણ, મજકુર મુદ્દાને આશ્રયીને નિરૂપણ કરતાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, વર્તમાનના પંચાંગ-કારોની માન્યતાના વિષયમાં પણ નિરૂપણ કર્યું છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શ્રી સૂર્ય-પ્રજ્ઞપિત-વૃત્તિનો પાઠ અર્થ સાથે આપ્યો છે, શ્રી જ્યોતિષ્કરણક-વૃત્તિનો પાઠ આપીને તે પાઠનો અર્થ શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત-વૃત્તિના પાઠનો જે અર્થ છે તેવો જ છે-એમ જણાવેલ છે અને શ્રી લોક-પ્રકાશનો તો પાઠ પણ નથી આપ્યો અને અર્થ પણ નથી આપ્યો. ‘ લોકપ્રકાશ પત્ર ૩૯૮ તથા ૪૦૦ માં પણ આ પ્રમાણે જ છે ’-એમ જણાવી દીધું છે. આ રીતિએ ત્રણ ત્રણ શાસ્ત્રોનાં નામો અને પાઠો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જણાવેલ છે, તે પણ વસ્તુતઃ એમ સૂચવે છે કે-એક દિવસે બે સામાન્ય તિથિઓ અગર બે પર્વતિથિઓ અવશ્ય હોઈ શકે છે. ઉપરાન્ત, મજકુર પાઠોથી એ વાત પણ ફલિત થાય છે કે-જે દિવસે જે તિથિ નિધનને એટલે સમાપ્તિને પામતી હોય છે, તે દિવસને તે તિથિના દિવસ તરીકે ગણાય છે. એકસઠા દિવસે એકસઠા અને બાસઠા તિથિ બન્ને નિધનને પામે છે, એમ જણાવીને શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત આદિમાં એક દિવસે બે તિથિઓના સફલાવને કબૂલ રાખવામાં આવ્યો છે અને જે તિથિ સૂર્યોદયને સ્પર્શવા પામી નથી તે તિથિને જ ક્ષીણતિથિ કહેવાય-એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે. આથી, એ વાત પણ નિશ્ચિત થાય છે કે-જે દિવસે જે તિથિ સૂર્યોદયને સ્પર્શેલી હોય, તે દિવસે તે તિથિને ક્ષીણતિથિ તરીકે કહી શકાય જ નહિ, પણ ઉદયવાળી તિથિ જ કહેવાય. હવે, જ્યાં જે દિવસે જે તિથિ નિધનને પામી હોય, તે દિવસે તે તિથિ સૂર્યોદયને સ્પર્શેલી હોય તો તેને ક્ષીણતિથિ કહેવાય જ નહિ, ત્યાં વળી જે દિવસે જે તિથિનું નિધન નથી, તે દિવસે તે તિથિનો ક્ષય મનાય જ કેમ ?

શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્તવૃત્તિ આદિના પાઠોથી પણ સુનિશ્ચિત થાય છે કે-જે દિવસમાં જે તિથિનું નિધન થતું હોય, તે દિવસે જ તે તિથિ સૂર્યોદયસ્પર્શને ન પામી હોય તો ક્ષીણતિથિ ગણાય. આથી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય ખોટું છે-એમ તેમણે જ રજૂ કરેલા શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્ત-વૃત્તિ, શ્રી જ્યોતિષકરણક-વૃત્તિ અને શ્રી લોકપ્રકાશના પાઠોથી પણ પૂરવાર થાય છે : કારણ કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી ‘બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગીઆરસ અને ચૌદશ તથા પૂનમ કે અમાસ’ના ક્ષયે ‘એકમ, ચોથ, સાતમ, દશમ અને તેરશનો ક્ષય’ માનવાનું કહે છે. શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્ત-વૃત્તિ આદિના પાઠો મુજબ તો, પૂનમ કે અમાસને દિવસે એકમનું નિધન હોય તો જ એકમનો ક્ષય થયો એમ કહેવાય અને એ જ રીતિએ ત્રીજને દિવસે ચોથનું નિધન, છઠને દિવસે સાતમનું નિધન, નોમને દિવસે દશમનું નિધન તથા ખારસને દિવસે તેરશનું નિધન હોય, તો જ તે તે ત્રીજ આદિના દિવસે ચોથ આદિ તિથિઓનો ક્ષય થયેલો છે, એમ ગણાય. હવે પંચાંગમાં જોવાથી માલૂમ પડશે-એમ નહિ, પણ સામાન્ય જુદિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પણ માલૂમ પડે તેમ છે કે-બીજનો ક્ષય હોય ત્યારે પૂનમ કે અમાસના દિવસે એકમનું નિધન સંભવી શકે જ નહિ અને એ જ રીતિએ પાંચમનો ક્ષય હોય ત્યારે ત્રીજના દિવસે ચોથનું નિધન, આઠમનો ક્ષય હોય ત્યારે છઠના દિવસે સાતમનું નિધન, અગીઆરસનો ક્ષય હોય ત્યારે નોમને દિવસે દશમનું નિધન તેમ જ ચૌદશ કે પૂનમ-અમાસનો ક્ષય હોય ત્યારે ખારસે તેરશનું નિધન હોય જ નહિ, એ નિસંશય બીના છે. વધુમાં, શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્ત-વૃત્તિ આદિના આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દ-સૂરિજીએ રજૂ કરેલા પાઠો ‘જે દિવસે જે તિથિ સૂર્યોદયને સ્પર્શને નિધનને પામી હોય તે દિવસે તે તિથિને ઉદયવાળી તિથિ માનવાનું જ’ વિધાન કરે છે, છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરા-નન્દસૂરિજી તો, એવું મન્તવ્ય ધરાવે છે કે-બીજ આદિના ક્ષયે એકમ આદિને ઉદયવાળી તિથિ મનાય જ નહિ ! અરે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય તો બીજ આદિના ક્ષયે એકમના દિવસે એકમ-બીજ બન્નેનું નિધન હોય છે, તે છતાં પણ અને એકમ સૂર્યોદયને સ્પર્શ પછીથી જ તે દિવસે નિધનને પામેલી હોય છે, તે છતાં પણ તે દિવસે એકમ છે-એવું જોલવાની અને માનવાની પણ મના કરે છે ! આમ હોવાથી, શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્ત-વૃત્તિ આદિના મજકુર પાઠો, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના મન્તવ્યને ખોટું ઠરાવનારા હોવા સાથે, અમો જે શાસ્ત્રાનુસારી મન્તવ્ય ધરાવીએ છીએ તે જ મન્તવ્ય બ્યાજબી છે-એમ ઠરાવનારા છે : કારણ કે-એક જ દિવસે એકસઠમી અને બાસઠમી તિથિ, એમ બન્ને તિથિઓનું નિધન થાય છે-એમ જણાવીને, તે દિવસે બન્ને તિથિઓના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે તથા જે તિથિ ઉદયવાળી હતી તે તિથિને ઉદયવાળી તરીકે અને જે તિથિ ઉદયને પામ્યા વિના જ નિધનને પામી તે તિથિને ક્ષીણતિથિ તરીકે જણાવેલ છે !

પરસ્પર-વિરૂદ્ધ નિરૂપણ :

૧. બીજ વાત : આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના બીજ મુદ્દાને આશ્રયીને નિરૂ-પણ કરતાં પહેલો ફકરો નીચે મુજબનો લખ્યો છે:—

“ શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્ત વૃત્તિ, શ્રી જ્યોતિષકરણકવૃત્તિ, અને શ્રી લોકપ્રકાશમાં જે દિવસે સૂર્યોદયની વખતે હું અંશ જેટલી પણ તિથિ હોય તો તે આખા દિવસને, ‘ કે જેમાં બીજ તિથિનો ફૂંડ અંશ

જેટલો ભાગ દાખલ થયેલો હોય છે છતાં ' તે ઉદ્યવાળી તિથિના નામે જ ઓળખવામાં આવે છે."

૨. પોતાના બીજા મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણમાં આ પ્રમાણે જણાવનાર આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, પોતાના ત્રીજા મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણમાં વળી એથી ઊલટું જ જણાવે છે, જે નીચે મુજબ છે:—

“ શ્રી આચારપ્રકટપચૂર્ણિ અને શ્રી આચારદશાચૂર્ણિની અંદર યુગ પાંચ વર્ષના અંતે આવતા બીજા આષાઢ માસની પૂર્ણિમાનો દિવસ ગણવાનું જણાવવામાં આવેલ છે. તે અધિકારમાં પોષ અને આષાઢ નામના બે માસની જ વૃદ્ધિ, યુગના મધ્યમાં અને અન્તમાં થતી હોવાનું જણાવેલ હોવાથી તે પ્રકરણ પ્રાચીન ગણિતને અનુસાર છે એમ સિદ્ધ થાય છે. અને તે ગણિતમાં ૧૮૩૦ દિવસમાં ૧૮૬૦ તિથિનો સમાવેશ થતો હોવાથી દરેક ૬૧ મે દિવસે ૬૨ મી તિથિનો ક્ષય ગણતાં ૧૮૬૦ મી આષાઢ સુદિ પૂર્ણિમા તિથિનો ક્ષય જ આવે છે. છતાં તે ક્ષીણ આષાઢ સુદિ પૂર્ણિમાના દિવસને ચૂર્ણિકારોએ પૂર્ણિમા તરીકે જણાવેલો છે."

૩. ઉપર મુજબના બન્ને ઉલ્લેખોને જોવાથી સમજી શકાશે કે—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્તવૃત્તિ, શ્રી જ્યોતિષ્કરણકવૃત્તિ અને શ્રી લોકપ્રકાશના નામે એકસઠમે દિવસે ખાસઠમી તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે એકસઠમા આખા દિવસને એકસઠમી તિથિના નામે જ ઓળખવાનું શાસ્ત્રકારો કહે છે—એમ જણાવે છે, અને પાછા પોતે ને પોતે કહે છે કે—શ્રી આચારપ્રકટપચૂર્ણિ અને શ્રી આચારદશાચૂર્ણિના કર્તા શાસ્ત્રકારોએ ક્ષીણ આષાઢપૂર્ણિમાના દિવસને પૂર્ણિમા તરીકે જણાવેલો છે. આ બે વિધાનોમાં સાચું વિધાન કયું ? શું શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્તવૃત્તિ આદિના કર્તાઓએ અને ચૂર્ણિકારોએ એક—બીજાથી વિરૂદ્ધનું કથન કર્યું છે ? એવું છે જ નહિ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શાસ્ત્રપાઠોનો ભાવ તારવવામાં ભૂલ કરી છે, માટે જ તેઓએ શાસ્ત્રકાર મહાત્માઓને પરસ્પર-વિરોધી વાતો જણાવનારા તરીકે રજૂ કર્યા છે; પણ ધારો કે—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જણાવ્યું છે તેમ શાસ્ત્રકારોએ એક—બીજાથી વિરૂદ્ધનું કથન જણાવ્યું હોય, તો પણ અમને તો તે ઈષ્ટાપિત્તિ રૂપ જ છે : કારણ કે—અમને તો એકસઠમે દિવસે નિધનને પામેલી એકસઠમી તિથિને માનવાના પાઠો પણ ઉપલબ્ધ થયા અને એકસઠમે દિવસે ખાસઠમી તિથિનું પણ નિધન હોવાથી તે દિવસે ખાસઠમી તિથિ માનવાના પાઠો પણ ઉપલબ્ધ થયા ! બ્યારે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું એકસઠમા દિવસને એકસઠમી તિથિના દિવસ તરીકે જ માનવાનું મન્તવ્ય શ્રી ચૂર્ણિકારોના કથનથી પરાસ્ત થયું અને એકસઠમા દિવસને ખાસઠમી તિથિના દિવસ તરીકે જ માનવાનું મન્તવ્ય શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્તવૃત્તિ આદિના કથનથી પરાસ્ત થયું. આમ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને તો, શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્તવૃત્તિ આદિ ત્રણના અને શ્રી આચારપ્રકટપચૂર્ણિ આદિ બેના—એમ પાંચ શાસ્ત્રોના પાઠો આપવામાં, પોતાના હાથે જ પોતાના મન્તવ્યનો ઉપઘાત કરવા જેવું થયું છે.

શ્રી ચૂર્ણિકારોએ પૂર્ણિમા જણાવી તેના હેતુ :

સાચી વાત એ છે કે—શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષો જે દિવસે જેટલી તિથિઓનું નિધન હોય અને એક દિવસે વધુમાં વધુ બે તિથિઓનું જ નિધન હોય, એટલે તેવા પ્રસંગમાં બન્ને તિથિઓનો તે એક જ દિવસે સ્વીકાર કરે છે તથા તે દિવસે જે જે તિથિને ઉદ્દેશીને જે જે પ્રસંગ હોય, તે તે પ્રસંગમાં તે તે તિથિની સંજ્ઞાથી સ્વાભિમત વસ્તુનું નિરૂપણ કરે છે. શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્તવૃત્તિ, શ્રી જ્યોતિષ્કરણકવૃત્તિ અને શ્રી લોકપ્રકાશના, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ સૂચવેલા પાઠો

‘ક્ષીણતિથિ’ પ્રસંગના છે, એટલે એ પ્રસંગમાં એકસઠમી તિથિના દિવસે એકસઠમી તથા બાસઠમી તિથિનું નિધન છે અને તે બાસઠમી તિથિને ‘ક્ષીણતિથિ’ કહેવાય છે—એ પ્રકારનું વર્ણન હોય તે સ્વાભાવિક છે. એ જ રીતિએ, શ્રી આચારપ્રકટપચૂર્ણિકાર તથા શ્રી આચારદશાચૂર્ણિકાર મહાત્માઓ ક્ષીણ એવી પણ આષાઢપૂર્ણિમાનો તે દિવસના સૂચનમાં વ્યવહાર કરે, તે સ્વાભાવિક છે : કારણ કે—શ્રી ચૂર્ણિકાર મહાત્માઓને ત્યાં જે વસ્તુનું નિરૂપણ કરવાનું છે તે પૂર્ણિમાસંબંધ છે, નહિ કે ચતુર્દશીસંબંધ ! એટલે તે દિવસે આષાઢપૂર્ણિમા ક્ષીણ છતાં અને આષાઢચતુર્દશી ઉદયગતા છતાં પણ, નિરૂપણને પ્રસંગ ચતુર્દશીસંબંધ નહિ હોવાના કારણે જ, એકલી ચતુર્દશી કે ચતુર્દશી-પૂર્ણિમા એવો વ્યપદેશ નહિ કરતાં, માત્ર પૂર્ણિમાનો જ વ્યપદેશ કર્યો છે. જે તે પ્રસંગ ચતુર્દશીસંબંધ હોત, તો તે દિવસને માટે તે પ્રસંગમાં માત્ર ‘ચતુર્દશી’નો વ્યપદેશ કરત. એ જ રીતિએ, ‘ચતુર્દશી અને પૂર્ણિમા’ ઉભયસંબંધ પ્રસંગ હોત, તો બન્નેનો ઉલ્લેખ—બન્નેનો વ્યપદેશ કરત જ.

૨. શ્રી આચારપ્રકટપચૂર્ણિ અને શ્રી આચારદશાચૂર્ણિનો જે પાઠ આપ્યો છે ત્યાં, અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં, કે જ્યાં અધિક માસ હોય છે, તે વખતે સાધુઓ અવસ્થાનલક્ષણ પર્યુષણા છેવટમાં છેવટ ક્યારે કરે—એ સંબંધી પ્રસંગ છે. શ્રી જૈન શાસનમાં અવસ્થાનલક્ષણ પર્યુષણા માટેનો એવો નિયમ જણાવેલો છે કે—આષાઢ પૂર્ણિમાથી વીસ રાત્રિ સહિત એક માસ ગયે છતે, એટલે કે ભાદરવા સુદ પાંચમે તો નિયમા સાધુઓએ અવસ્થાનલક્ષણ પર્યુષણા કરવી જોઈએ. એ વિષયમાં ચૂર્ણિકાર મહાત્માઓએ ખૂલાસો કર્યો છે કે—અધિક માસવાળા વર્ષમાં અવસ્થાનલક્ષણ પર્યુષણા આષાઢપૂર્ણિમાથી વીસ રાત્રિ સહિત માસ ગયે છતે નહિ પણ આષાઢપૂર્ણિમાથી માત્ર વીસ રાત્રિ વ્યતીત થયે છતે જ સાધુઓ અવસ્થાનલક્ષણ પર્યુષણા કરે, અર્થાત્—‘અમે રહ્યા છીએ’ એમ કહે. આ પ્રસંગ માત્ર આષાઢપૂર્ણિમાસંબંધ છે, નહિ કે—આષાઢચતુર્દશીસંબંધ કે આષાઢચતુર્દશી તથા આષાઢપૂર્ણિમા—એ ઉભયસંબંધ ! એટલે ચૂર્ણિકાર મહાત્માઓ તે દિવસને માટે માત્ર આષાઢપૂર્ણિમાનો જ તે પ્રસંગમાં વ્યપદેશ કરે, તે તર્કન સ્વાભાવિક છે અને સર્વ પ્રકારે વ્યાજબી પણ છે. આથી, ચૂર્ણિકાર મહાત્માઓની ઉપર જણાવેલી વાતનો ઉલ્લેખ કરીને, આચાર્ય શ્રી સાગરા-નન્દસૂરિજીએ, પોતાના નિરૂપણમાં જે એમ કહ્યું છે કે—“અર્થાત્ નથી તો તે દિવસને ચતુર્દશી તરીકે જણાવ્યો, ‘કે જે પર્વતિથિ હતી અને ઉદયવાળી હતી’ તેમજ નથી તો ‘ચતુર્દશી-પૂર્ણિમા’ એકઠા કરવા તરીકે જણાવ્યો.”—તે કથન પ્રસંગને સમજ્યા વિના જ કરાયેલું છે.

૩. અને એમ હોઈને—“આથી સિદ્ધ છે કે પંચાંગમાંની પર્વતિથિના ક્ષયની વખતે પણ તે ક્ષીણપર્વતિથિને તો આરાધના માટે અખંડ જ રાખવી જોઈએ, એ વાત કોઈ પણ પ્રકારે અસંગત નથી”—એવી જે તારવણી કરી છે, તે પણ સમજણ વિના જ કરાયેલી હોવાના કારણે પણ ખોટી છે, એમ પૂરવાર થાય છે. ક્ષીણપર્વતિથિને ક્ષીણપર્વતિથિ તરીકે માનવા માત્રથી તે ક્ષીણ-પર્વતિથિ આરાધનામાં ખંડિત થઈ જાય છે, એવું છે જ નહિ. ક્ષીણપર્વતિથિની આરાધના તે પર્વતિથિ જે દિવસે નિધનને પામી હોય તે દિવસે અખંડપણે થાય જ છે. તે ક્ષીણપર્વતિથિની આરાધનાને અંગે તે દિવસે જે અનુષ્ઠાન કરાય, તે અનુષ્ઠાનના પ્રસંગમાં તો તે ક્ષીણપર્વતિથિનો જ વ્યપદેશ થાય, પણ તેટલા માત્રથી તે દિવસે જે તિથિ ઉદયવાળી હોય તે તિથિના વ્યપદેશનો તે દિવસે સર્વથા અભાવ પણ થઈ જતો નથી અને જે તિથિ ઉદયવાળી છે તે તિથિ ક્ષીણતિથિ પણ બની જતી નથી.

૪. વળી, ચૂષ્ણિકાર મહાત્માઓના સમયમાં ચતુર્માસી આષાઢ, કાર્તિક તથા ફાલ્ગુનની પૂર્ણિમાએ હતી અને પાશ્વિક ચતુર્દશીએ હતું. પાશ્વિકપર્વ કરતાં ચતુર્માસીપર્વ પ્રધાન છે, એટલે તે સમયમાં આષાઢાદિની પૂર્ણિમાના ક્ષયે આષાઢાદિની શુકલા ચતુર્દશીએ મુખ્યત્વા વ્યપદેશ આષાઢાદિની પૂર્ણિમાનો થાય અને ગૌણત્વા વ્યપદેશ આષાઢાદિની શુકલા ચતુર્દશીનો પણ થાય, એવું શ્રી તત્ત્વતરંગિણિકારના કથનથી તો ઘણા સ્પષ્ટ રૂપે સાબીત થાય છે.

શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે ક્ષીણપર્વતિથિની સંજ્ઞા કરવાનું જણાવવા સાથે જ પૂર્વાતિથિની સંજ્ઞાને કાયમ

રાખવાનું જણાવ્યું છે :

૧. આમ છતાં પણ, શ્રી તત્ત્વતરંગિણીના નામે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે એમ જણાવ્યું છે કે—“દીપ્તપ્લુમાં પર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનાથી પહેલાંની અપર્વતિથિનો વ્યપદેશ કરવો જ નહિ, પરંતુ તે દિવસે ક્ષય પામેલી એવી પણ પર્વતિથિનો જ વ્યપદેશ કરવો.”—તે તદ્દન ખોટું છે. શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે તેમ કહ્યું જ નથી. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના આ કથનમાં જે વાત કહી છે. (૧) પર્વતિથિના ક્ષયે તેનાથી પહેલાંની અપર્વતિથિનો વ્યપદેશ કરવો જ નહિ અને (૨) પર્વતિથિના ક્ષયે તેનાથી પહેલાંની અપર્વતિથિના દિવસે ક્ષીણ એવી પર્વતિથિનો જ વ્યપદેશ કરવો. શ્રી તત્ત્વતરંગિણીમાંના જે પાઠો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ આપ્યા છે, તે બેતાં પણ—‘પર્વતિથિના ક્ષયે તેનાથી પહેલાંની અપર્વતિથિનો વ્યપદેશ કરવો જ નહિ’—એવું પૂરવાર થતું નથી, પણ એથી ઊલટું એવું પૂરવાર થાય છે કે—‘પર્વતિથિના ક્ષયે તેની પૂર્વતિથિના વ્યપદેશનો સર્વથા અભાવ થઈ શકે જ નહિ.’ તેમ જ ‘તે દિવસે ક્ષીણ પર્વતિથિનો જ વ્યપદેશ થાય’—એવું પૂરવાર થતું નથી, પણ ‘તે દિવસે પૂર્વતિથિનો વ્યપદેશ પણ થઈ શકે જ’—એવું પૂરવાર થાય છે. આ માટે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શ્રી તત્ત્વતરંગિણીમાંના જે પાઠો આપ્યા છે, તેના ઉપર દૃષ્ટિપાત કરી દેવો પડશે. અનુક્રમ તેમનો છે તે જ અત્રે પણ રાખીએ છીએ.

અ.આ-(૧) આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ રજૂ કરેલા આ પાઠનો આ પાઠમાં શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારશ્રીએ ખૂલાસો કરેલો છે, પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ તે ખૂલાસાના પાઠનો આઘ ભાગ તજી દીધો છે; એટલું જ નહિ, પણ પોતે રજૂ કરેલા પાઠમાં આવતી “इत्यभिप्रायेणोक्तत्वाद्वा” આ પંક્તિનો અર્થ પણ કયો નથી, કેમ કે—આ પંક્તિનો અર્થ, છોડી દીધેલા આઘ ભાગને ગ્રહણ કર્યા સિવાય થઈ શકે તેમ છે જ નહિ. (૨) આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ આ તરીકે રજૂ કરેલા પાઠનો જે આઘ ભાગ છોડી દીધો છે, તે આ પ્રમાણેનો છે—“न च प्राक् चतुर्वश्येवेत्युक्तम्, अत्र तु ‘अवरावी’ त्यनेन अपिशब्दादन्यसंज्ञापि गृह्यते, तत्कथं न विरोध इति वाच्यं, प्रायश्चित्तादिविधिवित्युक्तत्वात्, गौणमुख्यमेदात्” (૩) શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારશ્રીએ પહેલાં તો એમ કહ્યું કે—‘ચતુર્દશીના ક્ષયે તેરશે તેરશ એવા વ્યપદેશનો પણ અસંભવ હોવાથી પરંતુ પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધિમાં ચતુર્દશી જ એવો વ્યપદેશ થતો હોવાથી, ઔદયિક તિથિના સ્વીકારમાં અને અન્ય તિથિના તિરસ્કારમાં તત્પર એવા આપણને તેરશનો ઔદયપણે સ્વીકાર કરવો, એ કેવી રીતિએ થોડ્ય છે?’ પરંતુ તેઓશ્રી સમજતા હતા કે—‘મારા આવા કથનના ભાવને પામવામાં પંચ માણસો મારા આ કથનનો દુરૂપયોગ કરીને, ઔદયના ક્ષયે તેરશના દિવસને તેરશ કહેવાય જ નહિ’

—આવે અર્થ કરવાના. આથી, સાક્ષીની જે ગાથાઓ રજૂ કરીને, તરત જ તેઓશ્રીએ ખૂલાસો કર્યો. ખૂલાસો કરતાં તેઓશ્રી વાદિને કહે છે કે—તારે એમ કહેવું નહિ કે—“પહેલાં તો તમે ચતુર્દશીના ક્ષયે ત્રયોદશીએ ચતુર્દશી જ એમ કહેવાય એવું કહ્યું અને અહીં સાક્ષીની ગાથામાં ‘અચરાચિ’ એવા પદ દ્વારા અપિ શબ્દથી અન્ય સંજ્ઞાને પણ અહણ કરાય છે, એમ કહો છો,—તે વિરોધ કેમ નથી ?” કારણ કે—‘પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં’ એમ કહેવું છે એથી અથવા તો ગૌણ અને મુખ્ય ભેદથી મુખ્યત્વે ચતુર્દશીનો જ વ્યપદેશ યુક્ત છે—એવા અભિપ્રાયથી ‘ચતુર્દશી જ’ એમ કહ્યું છે, એથી પહેલાં તેરશે ચૌદશ જ એવો વ્યપદેશ થાય છે એમ કહ્યું અને અહીં તેરશની સંજ્ઞા પણ અહણ કરી, એમાં વિરોધ નથી. શ્રી સિદ્ધચક્ર પાક્ષિકના વર્ષ છઠ્ઠાના ૮-૯ માં અંકમાં પૃ. ૧૮૯ માં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ આ પાઠનો એવા પ્રકારનો અર્થ જણાવેલો છે કે—“પહેલાં ચઉદશ જ છે એમ કહ્યું હતું, અને અહીં તો પણ શબ્દથી અપર્વસંજ્ઞા પણ લેવાય એમ જણાવ્યું તો વિરોધ કેમ ન આવે ?, આના ઉત્તરમાં કહે છે કે તે ચઉદશ જ છે એમ જે કહેવાનું છે તે આરાધનામાં છે એમ કહ્યું છે અથવા અપિ શબ્દથી ગૌણપણે તેરશ સૂચવી, તો પણ મુખ્યપણે તો ચઉદશનો જ વ્યવહાર યોગ્ય છે એટલે ચઉદશ જ એમ કહેવું તે અભિપ્રાયે કહેવું છે.” આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ રજૂ કરેલા શ્રી તત્ત્વતરંગિણી-માંના અ અને આ પાઠો ‘માત્ર પર્વતિથિનો જ વ્યપદેશ કરવો પણ ઔદયિકી અપર્વતિથિનો વ્યપદેશ કરવો જ નહિ’—આવું સૂચવતા નથી જ : પ્રત્યુત, એમ સૂચવે છે કે—મુખ્યભેદે પર્વતિથિની સંજ્ઞા થાય અને ગૌણભેદે અપર્વતિથિની સંજ્ઞા થાય.

૬—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ આ પાઠ પણ તેના આબુખાબુના સંબંધવાળા પાઠને છોડીને રજૂ કરેલો છે અને તેના અર્થમાં પણ અસંબંધ વાત જણાવેલી છે : કારણ કે—આ પાઠ સંજ્ઞા-પ્રકરણમાં નથી પણ પર્વાપર્વે પાક્ષિકની ચર્ચાના પ્રસંગમાં છે, છતાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ સંજ્ઞાની વાત થોડી દીધી છે. સંબંધવાળો પાઠ આ મુજબ છે—“કિંચ-ક્ષીણા-ષ્ટમીયુક્તા સપ્તમી ચતુષ્પદ્યર્વ્યન્તર્વર્તિની ન વા ?, આદ્યે કિં ન ક્ષીણચતુર્દશીયુક્તા ત્રયોદશ્યપિ, તથા દ્વિતીયે તવૈવાનિષ્ઠ, પર્વતિથિવ્યતિરિક્તતિથિષુ પૌષધાનક્રીકારાત્ ।” આમાં સંજ્ઞાની વાત નથી, પણ ચતુર્દશીના ક્ષયે તેરશને અપર્વતિથિ કહીને પૂનઃ પાક્ષિક કરનારને એમ સૂચવાયું છે કે—ક્ષીણાષ્ટમીયુક્તા સપ્તમી એ ચતુષ્પર્વાની અન્તર્વર્તિની ખરી કે નહિ ? જો હા, તો ક્ષીણચતુર્દશીયુક્તા ત્રયોદશી પણ ચતુષ્પર્વાની અન્તર્વર્તિની કેમ નહિ ? અને જો ના, તો તે તને જ અનિષ્ઠ છે, કારણ કે—તું પર્વવ્યતિરિક્ત તિથિઓમાં પૌષધ માનતો નથી ! એટલે, આ પાઠથી પણ, પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વની અપર્વતિથિની સંજ્ઞા ઉઠાવી દેવાનું અને માત્ર પર્વતિથિની જ સંજ્ઞા કરવાનું સિદ્ધ થતું જ નથી. ઊલટું, સપ્તમી અને ત્રયોદશીનું ક્ષીણાષ્ટમીયુક્તા અને ક્ષીણચતુર્દશીયુક્તતાના કારણે ગૌરવ જ વધારાયું છે.

૭—આ પાઠ પણ સંબંધ તોડીને જ આપવામાં આવ્યો છે, એ કારણે ચદ્ નો અર્થ કરવામાં નથી આવ્યો અને અષ્ટમીના ક્ષયે સપ્તમીના દિવસે મુખ્યત્વે અષ્ટમીનો વ્યપદેશ કરવા રૂપ, એટલે કે—અષ્ટમીને ઉદેશીને કરવાનાં ધર્માચરણોમાં અષ્ટમીનો વ્યપદેશ કરવા રૂપ પરા-

વૃત્તિની વાત છતાં, સખ્તમીને ખસેડવાનો ખોટો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે.

ક—કારણવિશેષે અપર્વતિથિની સંજ્ઞા પણ થાય, એવો આ પાઠમાં સ્પષ્ટ સ્વીકાર હોવાથી, આ પાઠ પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જણાવ્યું છે તેવું એટલે ‘અપર્વતિથિનો વ્યપદેશ કરવો જ નહિ, પણ પર્વતિથિનો જ વ્યપદેશ કરવો’—આ પ્રમાણે જણાવનાર નથી, પણ તેવા કથનને ખોટું જ જણાવનાર છે.

જ—આ પાઠના સંબંધમાં પણ એ જ કહેવાનું કે—તે દિવસે પૂર્વતિથિને ઉઠાવી દેવાની, એટલે કે તેની સંજ્ઞાનો અભાવ જ કરી નાખવાની વાત, આ પાઠથી પૂરવાર થતી નથી, પણ તેથી ઊલટી વાત જરૂર પૂરવાર થાય છે : કારણ કે—અલપત્ કાર્યને અંગે ઉપયોગિની હોવાનો સ્વીકાર કરાયો જ છે.

ઙ—ચતુર્દશીના ક્ષયે તેરશે ચતુર્દશીની પણ સમાપ્તિ હોય છે અને એથી ચતુર્દશીની આરાધનાના પ્રસંગમાં તે દિવસનો ચતુર્દશી તરીકેનો જ વ્યપદેશ થાય—એમ સ્પષ્ટ રૂપે સૂચવવા છતાં પણ, વાદિએ તેરશમાં ચતુર્માસીના વ્યપદેશના અભાવની વાત કરી, માટે આ વાત કહેવાએલી છે : કારણ કે—ચતુર્દશીના ક્ષયે તેરશે ચતુર્માસીની આરાધના કરતાં છતાં પણ, ચતુર્માસીના અનુષ્ઠાનનો વ્યપદેશ ત્રયોદશીમાં નહિ પણ ચતુર્દશીમાં જ થાય છે. ચતુર્માસીને ત્રયોદશી—સંબદ્ધ પર્વ મનાય જ નહિ એટલે તથા તે ત્રયોદશીએ ચતુર્દશીની પણ સમાપ્તિ છે એથી તથા મુખ્યતઃ વ્યપદેશ ચતુર્દશીનો જ થાય—એમ સ્પષ્ટ કહેવા છતાં, ત્રયોદશીમાં ચતુર્માસીનો વ્યપદેશાભાવ છે—એવી વાત કરનારને કહેવાએલી આ વાત પણ, ત્રયોદશીના વ્યપદેશનો સર્વથા અભાવ કરી નાખવો, એમ સૂચવતી નથી જ.

૨. આ વ્યપદેશ—વિધાનનું રહસ્ય સમજવા જેવું છે. કોઈ પણ તિથિનો ક્ષય ત્યારે જ મનાય છે, કે જ્યારે તે તિથિનો ભોગવટો સૂર્યોદયને સ્પર્શ્યા વિના જ સમાપ્ત થઈ જતો હોય છે. તેવી તિથિઓની વિદ્યમાનતા અને સમાપ્તિ પૂર્વની તિથિના દિવસે જ હોઈ શકે છે. આથી, પર્વતિથિઓની આરાધનાના પ્રસંગમાં એ વાત જણાવવામાં આવી છે કે—પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વની તિથિમાં ક્ષીણપર્વતિથિની આરાધના કરવી. હવે એ વિચારો કે—પૂર્વની તિથિએ થતી પણ આરાધના, કયી તિથિને ઉદ્દેશીને થાય છે? પર્વતિથિને ઉદ્દેશીને જ. હવે જો પર્વતિથિને ઉદ્દેશીને જ થતી પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધિની પ્રવૃત્તિને પૂર્વતિથિની કહે, તો મૃષાવાદ જ લાગે ને? વળી, શ્રી જૈન શાસનમાં પાક્ષિકાદિનાં અનુષ્ઠાનોમાં પાક્ષિકાદિનો ઉચ્ચાર કરવાનો હોય છે, એ કારણે પણ ક્ષીણચતુર્દશીના પ્રસંગે ત્રયોદશીએ કરાતી ચતુર્દશી—સંબદ્ધ ક્રિયામાં, ચતુર્દશીનો જ વ્યપદેશ કરવો પડે. આ વિગેરે કારણોથી, પૂર્વતિથિએ ક્ષીણપર્વતિથિનો મુખ્યતઃ વ્યપદેશ કરવાનું શાસ્ત્ર દ્રઢમાથે છે અને એ વાત અમોએ કહેલી જ છે. એટલે ખરો મુદ્દો ત્યાં છે કે—‘આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પર્વતિથિની હાનિના પ્રસંગમાં પૂર્વની તિથિની સંજ્ઞાનો જે સર્વથા અભાવ કરી નાખવાનું કહે છે, એટલું જ નહિ પણ જે તિથિનો ક્ષય ન હોય તે તિથિનો ક્ષય માનવાનું કહે છે.’ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવું, નથી તો શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે કહ્યું કે નથી તો કોઈ અન્ય શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષે કહ્યું.

આ. શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની કબૂલાત :

૧. વળી, પર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વની તિથિની સંજ્ઞાનો અભાવ જ કરી નાખવાનું અને

માત્ર ક્ષીણુપર્વતિથિની સંજ્ઞાને જ કાયમ કરવાનું શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષોને અભિમત હોત, તેો શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિવૃત્તિ, શ્રી જ્યોતિષ્કરણકવૃત્તિ અને શ્રી લોકપ્રકાશ આદિમાં આસો વદી બીજ આદિનો ક્ષય જણાવવા છતાં, આસો વદી એકમ આદિ તરીકે ક્ષીણુ બીજ આદિવાળા દિવસોને જણાવ્યા છે તે જણાવત જ નહિ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શ્રી સિદ્ધચક્ર પાક્ષિકના પાંચમા વર્ષના ૨૦-૨૧ માં અંકમાં પૃ. ૪૮૦ ઉપર આ વાત નીચે મુજબના શબ્દોમાં કળૂલ કરેલી છે—

“જેમ લોકોત્તર રીતિ મુજબ આસો વદિ એકમઆદિની તિથિ અષ્ટ એટલે માત્ર દૃઢ ભાગ જેટલી છે અને તેજ દિવસે બીજની તિથિ દૃઢ ભાગ જેટલી છે, છતાં તે આખી તિથિને શાસ્ત્રકારો પડવા આદિ તિથિ માને છે અને બીજ આદિનો ક્ષય માની ત્રીજના સૂર્યોદયથી ત્રીજ આદિ તિથિ માને છે.”

૬૩ અંશની ભૂલ :

૧. ઉપરના ક્રકરામાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે બીજનો ક્ષય હોય તે બીજને દૃઢ અંશ જેટલી જણાવી છે, બ્યારે પોતાના બીજ મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણમાંના પહેલા ક્રકરામાં શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિવૃત્તિ, શ્રી જ્યોતિષ્કરણકવૃત્તિ અને શ્રી લોકપ્રકાશના નામે ક્ષીણુતિથિ પૂર્વ-તિથિના દિવસે ૬૬ અંશ જણાવેલી છે, એટલે તે પણ ખોટું છે.

શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ-વૃત્તિ આદિના પાઠોમાંથી મળતાં સૂચનો :

૧. વળી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ રજૂ કરેલા શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ-વૃત્તિ આદિના પાઠોથી એ વાત પણ સાબીત થાય છે કે—તે જ તિથિને ચૌદશિકી ગણવામાં આવે છે, કે જે તિથિ સૂર્યોદયને સ્પર્શીને સમાપ્તિને પામી હોય.

૨. વળી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ રજૂ કરેલા શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ-વૃત્તિ આદિના તથા શૂર્ણિના પાઠોથી એ વાત પણ સાબીત થાય છે કે—જે દિવસે જે તિથિ સૂર્યોદયને સ્પર્શીને સમાપ્તિને પામેલી હોય કે ન પામેલી હોય અગર તેો જે દિવસે માત્ર સમાપ્તિને પામેલી હોય, તેવા દિવસે જ તે તિથિ મનાય, પણ અન્ય કોઈ દિવસે મનાય નહિ.

૩. આથી પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું ‘તિથિદિન’ અને ‘પર્વારાધન’ સંબંધી મન્તવ્ય ખોટું જ છે—શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ જ છે, એમ પૂરવાર થાય છે : કારણ કે—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય પૂનમ કે અમાસના ક્ષયે તેરશે ચૌદશ માનવાનું જણાવે છે, પણ તે તેરશે ચૌદશની સૂર્યોદયસ્પર્શપૂર્વકની સમાપ્તિ નથી હોતી તેમ જ એકલી સમાપ્તિ પણ નથી હોતી. એ જ રીતિએ, ભાદરવા સુ. ૫ ના ક્ષયે ભા. સુ. ૩ ના દિવસે ભાદરવા સુ. ૪ માનવાનું આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય જણાવે છે, પણ તે ભા. સુ. ૩ ના દિવસે ભાદરવા સુ. ૪ ની સૂર્યોદયસ્પર્શપૂર્વકની સમાપ્તિ અગર એકલી સમાપ્તિ પણ નથી હોતી. આ ઉપરાન્ત, પૂનમ-અમાસની વૃદ્ધિએ પહેલી પૂનમ-પહેલી અમાસે ચૌદશની અને ભા. સુ. ૫ ની વૃદ્ધિએ ભાદરવા સુદ પહેલી પાંચમે ભાદરવા સુદ ૪ ની સૂર્યોદયસ્પર્શપૂર્વકની કે એકલી સમાપ્તિ પણ નથી હોતી, છતાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય, તે તે દિવસોએ ચતુર્દશી અને ભાદરવા સુદ ૪ માનવાનું કહે છે, એટલે શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિવૃત્તિ આદિના પાઠોથી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય વિરૂદ્ધ જ છે—એમ પૂરવાર થાય છે.

૪. શ્રી સૂર્યપ્રગ્લ્ભિતવૃત્તિ આદિ શાસ્ત્રો બીજ આદિના ક્ષયે પણ એકમ આદિને ઔદયિકી માને છે અને તે દિવસનો એકમ આદિ તરીકે વ્યવદેશ કરે છે તેમ જ શ્રી આચારપ્રકલ્પચૂર્ણિ તથા શ્રી આચારદશાચૂર્ણિના પાઠો ક્ષીણ એવી પણ આવાદપૂર્ણિમાનો વ્યવદેશ કરે છે, આથી સિદ્ધ થાય છે કે-જૈન શાસ્ત્રો પણ એક દિવસે બે તિથિઓનું નિધન હોય, તો તે એક દિવસે બે તિથિઓને માને પણ છે અને તે તે તિથિનો પ્રસંગાનુસાર વ્યવદેશ પણ કરે છે.

પંચાંગકારો શું માને છે ?

૧. અસ્તુ. આ રીતિએ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના બીજા અને ત્રીજા મુદ્દામાં સૂચવેલ વાતોનો ખૂલાસો થઈ જાય છે. હવે અમે તેમણે સૂચવેલ પંચાંગકારોની વાતનો ખૂલાસો કરીએ છીએ.

૨. જે તિથિ સૂર્યોદયસ્પર્શને પામ્યા પહેલાં જ, એટલે કે-સૂર્યોદયસ્પર્શને પામ્યા વિના જ સમાપ્તિને પામી હોય, તે તિથિને ક્ષયતિથિ કહેવાય, એ એક સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત છે અને એથી પંચાંગકારોને પણ એ વાત માન્ય હોય તે સ્વાભાવિક જ છે : પરંતુ, પંચાંગમાં ક્ષીણતિથિની સામે નક્ષત્રાદિના ખાનામાં મૂકાતાં મીડાં તિથિક્ષયને સૂચવવાને માટે મૂકાય છે, એવી કલ્પના કરતાં પહેલાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જેને પંચાંગ બેતાં આવડતું હોય, એવા કેઠકને પૂછીને ખૂલાસો મેળવી દેવાની જરૂર હતી. પંચાંગમાં જે ક્ષીણતિથિની સામે મીડાં મૂકાય છે, તે એકની એક વાત ફરીથી નહિ કહેવા માટે જ મૂકાય છે. ક્ષીણતિથિના પ્રસંગમાં એક દિવસે બે તિથિઓ હોય છે : કારણ કે-એક દિવસે બે તિથિઓની સમાપ્તિ હોય છે. બે તિથિઓનો ભોગવટો હોય, પણ બે સમાપ્તિ એક જ તિથિની હોય, તો તે દિવસે બે તિથિઓ ગણાતી નથી. આમ, એક દિવસે બે તિથિઓ હોવાથી, તે બેમાંની પહેલી તિથિની લીટીમાં નક્ષત્રાદિનાં ખાનામાં નક્ષત્રાદિની સમાપ્તિના સમયને સૂચવનારી ઘડી-પળ આદિ મૂકાઈ જાય છે, એથી પછીની તિથિ-કે જે ક્ષીણતિથિ છે-તેની લીટીમાં તે તિથિની સંજ્ઞા, તે તિથિનો વાર અને તે તિથિની સમાપ્તિના સમયને સૂચવનારી ઘડી-પળ મૂકાય છે. તે દિવસે નક્ષત્રાદિની સમાપ્તિના સમયને સૂચવનારી ઘડી-પળ પહેલી તિથિની લીટીમાં જણાવી દીધેલ હોવાના કારણે જ, ક્ષીણ-તિથિની લીટીમાં તેનું પુનરાલેખન નહિ કરતાં, માત્ર મીડાં જ મૂકી દેવામાં આવે છે; આથી તે મીડાં તે ક્ષીણતિથિને ગણના બહાર જણાવનારાં નથી જ. વધુમાં, ક્ષીણ એવી પણ તિથિની સંજ્ઞા, તેનો વાર અને તેની સમાપ્તિના સમયની સૂચક ઘડી-પળ પંચાંગમાં મૂકવામાં આવે છે, તે સૂચવે છે કે-પંચાંગકારો પણ તેવી તિથિઓને ઉડાવી દેતા નથી, એટલે પંચાંગકારોના નામે ક્ષીણતિથિને કે ક્ષીણતિથિના બદલામાં અન્ય કેઈ પણ તિથિને ઉડાવી દેવાની ભાજગડમાં પડેલા આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને, પંચાંગકારો પણ સહાયક બનતા નથી; એટલું જ નહિ, પણ પંચાંગકારોની નીતિ-રીતિથી પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય ખોટું જ કરે છે.

૩. ‘પંચાંગકારો આખા અહોરાત્રને સૂર્યોદયને સ્પર્શવાવાળી તિથિ સંબંધીનો જ ગણે છે’ -એવું આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે કહ્યું છે, તે પણ ખોટું છે. પહેલી વાત તો એ કે-પંચાંગકારો બે આખા અહોરાત્રને સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી તિથિ સંબંધીનો જ ગણતા હોય, તો તેઓ ક્ષીણ-તિથિની સંજ્ઞાને જણાવીને, તેના વારને જે જણાવે છે, તે જણાવત જ નહિ. વળી મુદ્દત્તદિ કાર્યોને

અંગે જે નીતિ-રીતિને અનુસરાય છે, તે નીતિ-રીતિથી પણ સાબીત થાય છે કે-પંચાંગકારે આખા અહોરાત્રને માત્ર સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી જ તિથિ સંબંધીના ગણે છે એમ નથી. જેમ કે-જ્યાતિથિ ઔદયિક હોવા છતાં તે આખો દિવસ તદ્વિહિત મૌહૂત્તિક અનુષ્ઠાનોમાં લેવાતો નથી, પણ જ્યાં સુધી તેની ઘડીઓ ભોગવાતી હોય, ત્યાં સુધી જ જ્યા ગણાય છે અને જ્યારથી રિક્તાનો ભોગકાળ ચાલુ થાય છે, ત્યારથી જ્યાતિથિ-વિહિત કાર્યો કરવાનું બંધ થાય છે અને રિક્તાતિથિ-વિહિત કાર્યો કરાય છે. તિથિ અને વારજન્ય શુભ-અશુભ યોગોનું તથા તિથિ અને નક્ષત્રજન્ય શુભ-અશુભ યોગોનું અસ્તિત્વ, એ જ પ્રકારે ગણાય છે. ઉદાહરણ તરીકે-વિ. સં. ૧૯૯૯ ના માગશર સુદી ૧૦ ને શુક્રવારે ચંડાશુચંદ્ર પંચાંગમાં ઔદયિક તિથિ દશમી ૧૬ ઘડી અને ૫૮ પલ છે. દશમી પૂર્ણાતિથિ છે એટલે સૂર્યોદયથી ૧૬ ઘડી અને ૫૮ પલ પર્યંત તિથિ-વારનો સિદ્ધિયોગ બને છે, પણ ઔદયિક દશમીના ૧૬ ઘડી અને ૫૮ પલનો ભોગકાલ પૂરો થયા પછીથી તે યોગ કાયમ રહેતો નથી, પણ તે પછી નન્દા અને શુક્રવારજન્ય યોગ લાગુ પડે છે. વળી, બીજું ઉદાહરણ. પોષ સુદિ ૫ ને સોમવાર છે. તે દિને પંચમી માત્ર ૬ પલ છે. તે પછી ૫ઠીનો ભોગ ચાલુ થાય છે. વલ્લી તે દિવસે ૨૮ ઘડી અને ૧૯ પળ પ્રમાણે પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્ર છે અને તે પછી ઉત્તરાભાદ્રપદ જોડે છે. જ્યોતિષશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે પંચમી, સોમવાર અને ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્રના યોગે “મિત્ર” નામક યોગ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ આ દિવસે તેમ થશે નહિ : કારણ કે-પંચમી માત્ર ૬ પળ પર્યંત જ છે અને ઉત્તરાભાદ્રપદ ૨૮ ઘડી પછી લાગુ પડે છે, કે જે સમયે પંચમીનું અસ્તિત્વ હોતું નથી પણ ૫ઠી વિદ્યમાન હોય છે અને ૫ઠી-સોમવારના યોગે ‘મિત્ર’ યોગ બનતો નથી. આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે-પંચાંગકારે ઔદયિક તિથિને અહોરાત્રવ્યાપિની માને છે, એવું જે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું કથન છે, તે ખોટું છે.

એક જ સૂર્યોદયને બે તિથિઓના સૂર્યોદય માનવાનું વિધાન :

૧. પર્વતિથિઓની આરાધના આદિના પ્રસંગમાં તો, પર્વતિથિઓ દ્વારા પર્વદિવસો નક્કી કરવાના હોય છે અને એથી અમુક તિથિ અહોરાત્રવ્યાપિની છે કે નહિ-એ જોવાનું હોતું નથી. એમાં તો, સૂર્યોદયસમયે જે તિથિ હોય તે તિથિ સંબંધી તે અહોરાત્રને માનીને, તે તિથિસંબદ્ધ અનુષ્ઠાનમાં તે અહોરાત્રનો ઉપયોગ કરવાનો હોય છે. હવે તિથિજ્ઞાનના પ્રસંગમાં જોઈએ, તો ક્ષીણતિથિ સૂર્યોદયસ્પર્શને પામેલી હોતી જ નથી, તો તે ક્ષીણતિથિના આરાધનને માટે શું કરવું અગર કયા અહોરાત્રનો ઉપયોગ કરવો? તેના સંબંધમાં જૈન શાસ્ત્રકારો જણાવે છે કે-જે દિવસે તે તિથિની સમાપ્તિ હોય, તે દિવસના સૂર્યોદયને તે ક્ષીણતિથિનો સૂર્યોદય પણ માનવો : એટલે કે-તેવા પ્રસંગમાં એક સૂર્યોદયને બે તિથિઓવાળો માનવો. જુઓ, મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજી મહારાજ પોતાના રચેલા શ્રી પ્રવચનપરીક્ષા નામના ગ્રંથમાં ફરમાવે છે કે—

“ તેણં તિહિપડળે પુણ પુવા ન ય ઉત્તરા ય પવરતિહી ।

કિં સંબંધામાવે લભં લંમિજ્જણે કિંચી ॥ ૨૧૨ ॥

“ યેન કારણેન તિથ્યાદેઃ સમાપ્તિસૂચકોદયઃ પ્રધાનસ્તેન કારણેન તિથિપતને-તિથિજ્ઞયે પુનઃ પૂર્વા તિથિર્યુક્તા, ન ચ પ્રવરતિથિરપ્યુત્તરા-અગ્રેતના, ચતુર્વંશોપાતે ત્રયોદશી ગ્રાહ્યા, ન પુનઃ પૂર્ણિમા-વિરિત્યર્થઃ, અતઃ પવઃ વૃદ્ધપ્રવાદાગતં શ્રીઋમાસ્વાતિવાચકબચનં યથા-” ક્ષમે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધો

કાર્યા તથોત્તરા । શ્રીમદ્ધીરસ્ય નિર્વાણં કાર્યં લોકાનુસારતઃ ॥ ૧ ॥ ” હતિ, યત્કલ્પયોદશ્યાં દ્વયોરપિ તિથ્યોઃ સમાપ્તત્વેન ચતુર્દશ્યા અપિ સમાપ્તિસૂચકઃ સ સૂર્યોદયઃ સંપન્ન ઇવ, અથોત્તરા ન પ્રાહ્યો-ત્યત્રોત્તરાર્દ્ધેન હેતુમાહ-“ કિં સંબંધે ’ત્યાદિ, સંબંધાભાવેઽપિ કિંચિત્કિં લભ્યં લભ્યતે ?, અપિ તુ ન લભ્યતે હત્યર્થઃ, ચતુર્દશ્યાઃ સંબંધસ્તુ ત્રયોદશ્યામેવ વર્તતે, ન પુનઃ પચ્ચદશ્યામપિ, તત્ર ચતુર્દ-શીસંબંધગન્ધસ્યાપ્યભાવાદ્, અતઃ ઇવ વિધિપ્રપાયામપિ “ જયા પક્ષિઆપ પઘ્વતિદ્વી પડ્ઙ તયા પુઘ્વતિદ્વી ચેવ ઘેતઘ્વા, ન ઉત્તરા, તઘ્મોગગન્ધસ્સવિ અભાવાઽ ”ત્તિ, પત્તચ્ચ ઘુણાક્ષરન્યાયેન સમ્યગ્ પતિતત્, અન્યથા ચતુર્માસકચતુર્દશીપાતે પૂર્ણિમેવ પ્રાહ્યોત્યાદિ કથમવક્ષ્યત્ ?, લોકેઽપિ મો દેવદત્ત ! યજ્ઞવલ્કલભ્યં ત્વં દેહીતિ વક્તુમપિ ન શક્યતે, તથાત્વે ચ જગદ્વ્યવસ્થાવિપ્લવઃ પ્રસજ્યેતેતિ, અતઃ ઇવ “ જહ તમિ દિણે ચઙ્ગસી તો પક્ષિઅં ચાઽમ્માસિઅં વા, અહ ન તો દેવસિઅં ચે ’ત્યાદિ જિનવલ્કલેન પૌષ્ઠવિધિપ્રકરણે મ્ણિતં, કિં ચ વિધિપ્રપાયાં ચતુર્માસચતુર્દશ્યાઃ પાતે પૂર્ણિમોક્તા, સાંપ્રતીનૈસ્તુ ચતુર્દશોમાત્રસ્થાને પૂર્ણિમામાવાસ્યો ગૃહ્યન્તે હતિ તત્ત્વિચ્ચ, તસ્માદુત્તરત્ર દિને ક્ષોણતિથેઃ સંબંધાભાવાત્ ન તિત્તિથિલભ્યં લભ્યતે હતિ ગાથાર્થઃ ॥ ૨૧૩ ॥ ” [મુદ્રિતે પૃ. ૪૧૨, ૪૧૩]

૨. ઉપરની વૃત્તિમાં “ ત્રયોદશ્યાં દ્વયોરપિ તિથ્યોઃ સમાપ્તત્વેન ચતુર્દશ્યા અપિ સમાપ્તિ-સૂચકઃ સ સૂર્યોદયઃ સંપન્ન ઇવ ” એટલે કે-“ તેરશના દિવસમાં તેરશ અને ચૌદશ એ બન્ને ય તિથિઓની સમાપ્તિ હોવાના કારણે, ચતુર્દશીનો પણ સમાપ્તિસૂચક એવો તે સૂર્યોદય પ્રાપ્ત થયો જ ”-આ પ્રમાણે જણાવીને, તેરશના દિવસના સૂર્યોદયને જેમ તેરશનો સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદય માનવામાં આવ્યો છે, તેમ તે જ સૂર્યોદયને ચતુર્દશીના ક્ષયે ચતુર્દશીનો પણ સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદય માનવામાં આવ્યો છે. આ રીતિએ એક સૂર્યોદયને બે તિથિવાળો પણ ગણવામાં આવ્યો છે, એટલે જૈન શાસ્ત્રકારો હરેક સંયોગોમાં આરાધનના પ્રસંગોમાં પણ માત્ર એક જ તિથિને અહો-રાત્રવ્યાપિની માને છે એવું છે જ નહિ. જૈન શાસ્ત્રકારો તો, જે દિવસે જેટલી તિથિઓ સમાપ્તિને પામેલી હોય, તે દિવસે તેટલી તિથિઓને આરાધનાદિના પ્રસંગોમાં અહોરાત્રવ્યાપિની માને છે. એમ હોવાના કારણે જ, શ્રી સૂર્યપ્રસ્પિતવૃત્તિ આદિ જૈન શાસ્ત્રોમાં બીજા આદિના ક્ષયે એકમ આદિનો વ્યપદેશ પણ કરાયો છે અને ચૂર્ણિ આદિ જૈન શાસ્ત્રોમાં આષાઢપૂર્ણિમાના ક્ષયે આષાઢ-પૂર્ણિમાનો વ્યપદેશ પણ કરાયો છે. આમ હોઈને, “ વર્તમાન શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ સંઘ પણ એક દિવસથી બીજા દિવસ સુધીના સૂર્યોદયને પહેલાં સ્પર્શનારી તિથિને જ આખો દિવસ અહો-રાત્ર સંબંધીની તિથિ ગણે છે. ”-એવું આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે કહ્યું છે તે ખોટું છે : કારણ કે-શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ સંઘ શ્રી સૂર્યપ્રસ્પિતવૃત્તિ આદિ, ચૂર્ણિ આદિ અને શ્રી પ્રવચન-પરીક્ષા આદિ શાસ્ત્રગ્રન્થોને માનનારો છે. આમ છતાં, જેઓ પોતાને શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છ સંઘ-માંના તરીકે માને છે, તેઓ જો જૈન શાસ્ત્રોની આ વાતને ન માનતા હોય અને એથી ઊલટી વાતને માનતા હોય, તો તેઓ ‘ અજ્ઞાનપણે અથવા દુરાગ્રહથી ખોટું માનનારા છે ’-એમ કહેવાય અને એથી જ્યારે ગુણસંપન્ન સંઘની વિચારણા ચાલતી હોય, ત્યારે તેવાઓને તે વિચારણામાં સ્થાન મળી શકે જ નહિ.

ક્ષય-પ્રસંગે એક દિવસે બે તિથિઓના આરાધક બની શકાય છે :

૧. ઉપર જણાવેલી બીનાઓથી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું “ એટલે આરાધનામાં એક દિવસે બે તિથિ કે બે પર્વતિથિ કહેવી કે માનવી તે કેઈ પણ પ્રકારે શાસ્ત્ર, પંચાંગ અને સા-

માચારીથી સંગત નથી ”-એ કથન તદ્દન ખોટું છે-એમ પૂરવાર થઈ બાક છે, છતાં આરાધના અને સામાચારી સંબંધમાં પણ થોડું કહેવું બ્યાજબી ગણાશે. શ્રી તત્ત્વતર્જિણીકારે—

અ-“નન્વેવં પૌર્ણમાસીક્ષ્યે ભવતામપિ કા ગતિરિતિ ચેત્ , અહો વિચારચાતુરી, યતસ્તત્ર ચતુર્દશ્યાં દ્વયોરપિ વિદ્યમાનત્વેન તસ્યા અપ્યારાધનં જાતમેવેતિ જ્ઞાનતાઽપિ પુનર્નોદ્યતે । ન ચ તત્ત્રારો-પિતા સતી પૂર્ણિમાઽઽરાધ્યતે, યતસ્તુદિતત્વેન ચતુર્દશ્યાં પૌર્ણમાસ્યા વાસ્તવ્યેવ સ્થિતિઃ । ”
[મુદ્રિતે પૃ. ૫] તેમ જ—

આ-“પક્ષ્મિન્ દિને દ્વયોરપિ કલ્યાણકતિથ્યોર્વિદ્યમાનત્વેન તદારાધકોઽપિ સન્નનન્તરદિનમાદાયૈવ તપઃપૂરકો ભવતિ, નાન્યથા, યથા પૂર્ણિમાપાતે પાક્ષિકચાતુર્માસિકપષ્ટતપોઽભિગ્રહીતિ । ”
[મુદ્રિતે પૃ. ૬] તેમ જ—

દ-“યદિ ચ સ્વમત્યા તિથેરવ્યવન્યૂનાધિકકલ્પનાં કરિષ્યસિ તદાઽઽજન્મવ્યાકુલિતચેતા ભવિષ્ય-સીતિ તુ સ્વયમેવ ક્ષિં નાલોચયસિ ?, પવં ક્ષીણતિથાવપિ કાર્યદ્વયમગ્ધ કૃતવાનહમિત્યાદ્યો દષ્ટાન્તાઃ સ્વયમુદ્ધાઃ । ” [મુદ્રિતે પૃ. ૧૩]

આ વિગેરે પાઠોથી, એક જ દિવસે ક્ષયના પ્રસંગમાં બે તિથિઓના આરાધક બની શકાય છે, એમ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ રૂપે જણાવેલ છે. જો એક જ દિવસે બે પર્વતિથિઓની સમાપ્તિ હોવાના કારણે બે પર્વતિથિઓની સમાપ્તિવાળા તે એક જ દિવસે બન્ને ય પર્વતિથિઓના આરાધક બની શકાતું ન હોત, તો ઉપરનાં કથનો અસંભવિત જ બની જાત. આથી, આરાધનાની અપેક્ષાએ પણ એક દિવસે બે તિથિઓ હોય, તો બે તિથિઓ માની પણ શકાય અને કહી પણ શકાય.

પર્વતિથિસંબંધ તપ પર્વતિથિએ જ કરાય પણ અન્ય દિવસોએ ન જ કરાય-એવો નિયમ છે જ નહિ :

૧. અહીં ‘તપ’ના વિષયમાં ખૂલાસો કરવો આવશ્યક છે, કારણ કે-પૂર્ણિમાના ક્ષયે ચૌદશ-પૂનમે છઠ્ઠું કરનારાઓ, પોતાનો છઠ્ઠું તપ (બે દિવસના ઉપવાસનો સળંગ તપ) તેરશ-ચૌદશે અગર ચૌદશ-એકમે પણ કરે છે. આ વાતમાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી એમ કહે છે કે-‘એ વખતે તમારા ઉદય, ભોગ અને સમાપ્તિના નિયમો કયાં ભાગી બાક છે? કારણ કે-તેરશે કે એકમે પૂનમનો ઉદય, ભોગ કે સમાપ્તિ પણ નથી.’ ખરેખર, તેરશ કે એકમે પૂનમનો ઉદય, ભોગ કે સમાપ્તિ નથી-એ વાત તદ્દન સાચી છે, પણ જેટલી સાચી છે તેટલી અણસમજ ભરેલી પણ છે અને અસંબદ્ધ પણ છે. શ્રી જૈન શાસનમાં પાંચમ, આઠમ, ચૌદશે એક ઉપવાસ, ચોમાસીએ છઠ્ઠું અને સંવત્સરીએ અઠ્ઠમ તપ કરવાનું સ્પષ્ટ વિધાન છે. પાક્ષિક, ચોમાસી અને સંવત્સરી પ્રતિક્રમણોમાં તે ઉપવાસ, છઠ્ઠું અને અઠ્ઠમ તપને માટે તે તપ કર્યો હોય તો કર્યો બોલવાનું અને તે તપ કારણવિશેષે ન થઈ શક્યો હોય તો પછી કરી આપવાનો અંગીકાર કરવાનું બોલાય છે. શ્રી પ્રવચન સારોદ્ધારમાં પ્રત્યાખ્યાનદ્વારમાં દશ પ્રકારનાં પ્રત્યાખ્યાનોનું વર્ણન કરતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

“માવિપ્રત્યાખ્યાનસ્વરૂપમિદં-‘હોહીપજોસવજે’ત્યાવિ સાર્દ્ધગાથા, ભવિષ્યતિ પર્યુષણાદિપર્વ, તત્ર ચાષ્ટમાદિ તપોઽવદ્યં સમારાધનીયં, તત્ર પર્યુષણાદૌ ન તપઃ અષ્ટમાદં ભવેત્ કર્તુ મે મમ, કેન હેતુનેત્યાહ-‘ગુરુગણે’તિ ગુરુણાં-આચાર્યાણાં ગણસ્ય-ગચ્છસ્ય ગ્લાનસ્ય-રોગાભિભૂતસ્ય શૈક્ષકસ્ય-નૂતનપ્રાવાજિતસ્ય તપસ્વિનો-વિકૃષ્ટાદિતપશ્ચરણકારિણો યત્કાર્ય-વિશ્રામણામકપાનાઽનયનાદિ-

લક્ષણં તેન યદાકુલત્વં તેન હેતુના ॥ ૧૮૧ ॥ ‘હ્ય ચિત્તી’ત્યાદિ-ઈતિ ચિન્તયિત્વા પૂર્વમેવ-પર્યુષ-
ણાદિપર્વણોઽર્થગેવ ચત્ક્રિયતે તદનાગતં તપ ઇતિ ‘ચિન્તિ’ત્તિ બ્રુયતે ૧। અતીતં પુનરિદં-‘તમર-
કંતં’ ઇતિ ગાથોચ્ચાર્ય તદતિક્રાન્તમતીતમિત્યર્થઃ તેનૈવ હેતુના-ગુરુગણાદિકાર્યવ્યાકુલતાલક્ષણેન
તપ્યતે-તપઃ કરોતિ યદ્ધર્મં પર્યુષણાદિપર્વણિ નિવૃત્તેઽપીત્યર્થઃ ૨ ॥ ૧૯૦ ॥” [મુદ્રિતે પૃ. ૪૪]

૨. પર્યુષણાદિ પર્વ આવનાર છે અને તેમાં અષ્ટમાદિ તપ અવશ્ય કરવો જોઈએ, પણ
આચાર્યોનું, ગચ્છનું, સમુદાયનું, ગ્લાનનું, નૂતનદીક્ષિતનું અને વિકૃષ્ટાદિ તપશ્ચરણ કરનારાઓનું ભોજન
-પાન લાવવા આદિ રૂપ વિશ્રામણાનું જે કાર્ય, તે કાર્યથી આકુલપણાના કારણે પર્યુષણાદિમાં અષ્ટમાદિ
તપ કરાશે નહિ, આવો વિચાર કરીને પર્યુષણાદિ પર્વ આવ્યા પૂર્વે જ જે તપ કરાય, તેને અનાગત
તપ કહેવાય છે અને ગુરુ-ગણાદિસંબંધી કાર્યની વ્યાકુલતાના કારણે જે તપ પર્યુષણાદિપર્વ વ્યતીત
થઈ ગયા પછીથી થાય, તેને અતીત તપ કહેવાય છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે-જ્યારે જ્યારે પર્યુષણાદિ
પર્વસંબંધ તપ કરાય, ત્યારે ત્યારે શ્રી પર્યુષણાદિ પર્વ મનાય-એવું છે જ નહિ, અને એથી શ્રી
પર્યુષણાદિ સંબંધી જે ઉદય, ભોગ ને સમાપ્તિના નિયમો છે, તેને જે દિવસોએ તત્પર્વસંબંધ તપ
કરાય, તે દિવસે તે નિયમો ભેળાય જ નહિ : કારણ કે-તે દિવસોએ શ્રી પર્યુષણાદિ પર્વ મનાતું
નથી જ. આ પ્રકારે તપને અંગે આગળ-પાછળ કરવાનો નિયમ છે, પણ પાક્ષિકાદિ પ્રતિક્રમણો
તો ચતુર્દશી આદિએ જ કરવાં જોઈએ-આવો નિયમ છે. શ્રી સિદ્ધચંદ્ર પાક્ષિકના ચોથા વર્ષના
૧૭ મા અંકમાં પૃ. ૪૦૭ ઉપર આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પણ જણાવ્યું છે કે—

“અને તે સંવચ્છરીને પર્યુષણાપર્વ ગણીને તેના અઠમને અંગે શાસ્ત્રકારો દશપ્રકારનાં પચ્ચક્ષ્ણાણુ જણાવતાં
મુખ્યતાએ પર્યુષણુને માટે અનાગત અને અતિક્રાંત પચ્ચક્ષ્ણાણુ જણાવે છે, અર્થાત્ તે મનુષ્યને નિયમિત
રોગાદિકના કારણ હોય, અને તે સંવચ્છરીના વખતમાં પોતાને રોગાદિકની તીવ્ર વ્યથા થવાનો સંભવ લાગતો
હોય તો તે પર્યુષણા આવવા પહેલાં પણ અઠમ કરી લે, અને તેવી રીતે જે સંવચ્છરી પર્વ સિવાય કે તેના
આવ્યા સિવાય પહેલાં જે અઠમ કરવામાં આવે તેને શાસ્ત્રકારો અનાગતપચ્ચક્ષ્ણાણુ કહે છે, તેવી જ રીતે
જે મહાનુભાવને સંવચ્છરીની વખતે જ અઠમ કરવાનો ભાવ છતાં રોગાદિ સંબંધી પોતાના શરીરના કારણને
અંગે કે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિના વેદાવચ્ચના કારણને અંગે અઠમ ન બન્યો હોય અને તે પર્યુષણુ એટલે
સંવચ્છરી ગયા પછી જે વખત મળે ત્યારે અઠમની તપસ્યા કરે તેને અતિક્રાંતપચ્ચક્ષ્ણાણુ કહેવાય છે. આ
અનાગત અને અતિક્રાંતપચ્ચક્ષ્ણાણુની રિચિતિ દેખીને કોઈ પણ મનુષ્ય અઠમની તપસ્યાને માટે તિથિનો આગ્રહ
કરી શકે નહિ, પણ આની સાથે એ પણ સમજવાની જરૂર છે કે શાસ્ત્રકારોએ અઠમની તપસ્યાનું અનિય-
મિતપણું જણાવ્યું પણ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણનું તો નિયમિતપણું જ રાખ્યું, અને તેથી સંવચ્છરી પ્રતિક્રમવા
માટે અનાગત કે અતિક્રાંત એવા કોઈપણ ભેદો, કોઈપણ શાસ્ત્રકારે, કોઈપણ જગો પર જણાવ્યા નહિ,
એટલે સંવચ્છરીનું પ્રતિક્રમણ તો કોઈપણ પ્રકારે નિયમિતતિથિએ જ કરવું જરૂરી ગણાય એટલે પર્યુષણના
પહેલા કર્તવ્ય તરીકે સામાન્ય રીતે અઠમની તપસ્યા કરવી એ નિયત થઈ.”

૩. આ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે-જે પર્વને ઉદેશીને તપ કરાય, તે પર્વ જે દિવસે તપ
કરાય તે દિવસે હોય જ જોઈએ-એવો નિયમ છે જ નહિ અને એથી, તે પર્વની તિથિના ઉદય,
ભોગ કે સમાપ્તિની વાત, જે દિવસે તે પર્વને ઉદેશીને તપ કરાય તે દિવસે કરવી, એ તદ્દન
અણસમજણરૂં છે. પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી જણાવેલા પાઠથી, એ વાત પણ જણાય છે કે-પૂર્વે કે પછી
તપ કરવા છતાં પણ, પર્વની માન્યતા તો, તે પર્વની તિથિ જે દિવસે હોય તે દિવસે જ કરવી
જોઈએ અને તેથી તે પર્વતિથિને દિવસે જ તે પર્વની આરાધના કરનારા બનાય. વળી પૂર્ણિમાના

ક્ષયે ચૌદશે-ચૌદશ અને પૂનમ-અન્નેયની સમાપ્તિ હોવાના કારણે, તે એક દિવસે તે બન્ને ય પર્વતિથિઓના આરાધક બની શકાય, છતાં તપ માટે જુદો દિવસ સૂચવ્યો, તે અભિગ્રહને અથવા તો શાસ્ત્રે અવશ્યકર્ત્તવ્ય તરીકે વિહિત કરેલા તપને પૂર્ણ કરવાને માટે જ સૂચવેલ છે અને એ સૂચન પણ સાબીત કરે છે કે-પૂર્ણિમાદિના ક્ષયે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેમ, તેરશે ચૌદશ અને ચૌદશે પૂનમ કે અમાસ : ચૌદશે બીજી તેરશ અને પહેલી પૂનમ કે પહેલી અમાસે ચૌદશ : ભાદરવા સુદ ત્રીજે ચોથ અને ભાદરવા સુદ ચોથે પાંચમ : ભાદરવા સુદ ચોથે બીજી ત્રીજ અને પહેલી પાંચમે ચોથ-આવો પદ્મો, ચૌદશ અને ભાદરવા સુદ ચોથ ઉદયતિથિ રૂપે પ્રાપ્ત થવા છતાં કરવો, એ સર્વથા અનુચિત જ છે.

સામાચારીની રીતિએ પણ એક દિવસે અનેક પર્વોના આરાધક બની શકાય :

૧. આમ, આરાધનાની અપેક્ષાએ જેમ ક્ષયના પ્રસંગમાં એક દિવસે બે તિથિઓને માની તથા આરાધી શકાય છે તેમ, સામાચારીની અપેક્ષાએ પણ એક દિવસે બે પર્વતિથિઓ હોય તો પણ માની શકાય છે. યુગપ્રધાન આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કાલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજએ જ્યારથી ભાદરવા સુદ ૪ પ્રવર્તીવી છે, ત્યાર પૂર્વે પાક્ષિકપર્વ ચૌદશે હતું અને ચોમાસીપર્વ આષાઢાદિની પૂર્ણિમાએ હતું. સંવત્છરી ભાદરવા સુદ ૪ ની થતાં, ચોમાસીપર્વ આષાઢાદિની ચતુર્દશીએ નિચત થયું. ત્યારથી આષાઢાદિની ચતુર્દશીના દિવસે ચોમાસીપર્વની અન્તર્ગતપણે પાક્ષિકપર્વની આરાધના થાય છે. ખૂબી તો એ છે કે-તે ત્રણ પાક્ષિકના તપો પણ જુદા થતા નથી. આથી નિશ્ચિત થાય છે કે-સામાચારીની રીતિએ પણ, એક દિવસે બે કે વધુ, જેટલાં પર્વો એક દિવસે આવતાં હોય, તે સર્વ પર્વોના તે એક જ દિવસે આરાધક બની શકાય છે.

આ. શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની કબૂલાત :

૧. એક દિવસે બે તિથિઓ લોકવ્યવહારમાં પણ બોલાય છે : જેમ કે-‘ આજે ત્રીજ-ચોથ ભેળાં છે ’-એવું એવું તિથિક્ષયના પ્રસંગે હાલમાં પણ બોલાય છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પણ શ્રી સિદ્ધચક્ર પાક્ષિકના પાંચમા વર્ષના ૯ માં અંકમાં પૃ. ૨૧૧ ઉપર જણાવેલું છે કે—

“ લૌકિક અને જૈન એ ઉભયના મતે દરેક ઋતુઓમાં એકસક દિવસે એકેક તિથિનો ક્ષય હોય, ફક્ત લૌકિક ઋતુઓનો આરભ આષાઢથી થાય માટે ભાદરવા વદ એકમથી તિથિક્ષયની શરૂઆત થાય, અને લોકો-તર રીતિ પ્રમાણે આવળુ માસથી ઋતુની શરૂઆત થાય, માટે આસો વદ એકમની તિથિ પહેલા ક્ષયનો સમાવેશ થાય. એટલે લૌકિક હિસાબે ભાદરવા વદિ એકમ અને બીજ ભેળાં હોય અને પછી દરેક બખમે માસે ત્રીજ ચોથ ભેળાં, પાંચમ છઠ ભેળાં, એમ અનુક્રમે હોય અને શ્રી જૈનશાસ્ત્રના હિસાબે આસો વદિ એકમ બીજ ભેળાં, આગળ તેનાથી બખે માસે ત્રીજ ચોથ ભેળાં, પાંચમ છઠ ભેળાં થાય. અને એમ આગળ પણ લેવું. ”

૨. આથી સિદ્ધ છે કે-એક દિવસે બે તિથિઓ અવશ્ય હોઈ શકે છે અને જ્યારે એક દિવસે બે તિથિઓ હોઈ જ શકે છે, તો જે હોય તે માનવું-એ જ સત્યમાર્ગી આત્માઓનો અભિ-પ્રાય હોઈ શકે, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

ક્ષયતિથિના કોઠાની ફેરફારી :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના બીજા મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણનો

પહેલો ફરેરો, તેમના ત્રીજા મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણની સાથે વિચારણીય હોવાથી, તે સર્વનો પ્રતિવાદ કર્યા બાદ, તેમના બીજા મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણના શેષ ભાગનો પણ પ્રતિવાદ કરવામાં આવ્યો. હવે તેમણે ત્રીજા મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણમાં સૂચવેલ પાઠોને અંગે જે ક્ષયતિથિઓનો કોઠો આપ્યો છે, તેના સંબંધમાં થોડુંક જણાવીએ છીએ.

૨. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ વિ. સં. ૧૯૯૩ માં “તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિની સમજ” શીર્ષક પોતાના લેખમાં ક્ષયતિથિઓનો એક કોઠો આપ્યો હતો, જે શ્રી સિદ્ધચંદ્ર પાક્ષિકના પાંચમા વર્ષના ૨૦-૨૧ મા અંકમાં પૃ. ૪૭૯ ઉપર પ્રગટ થયેલો છે, તે આ નીચે આપવામાં આવે છે.

આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ લખ્યું છે કે-જૈન જ્યોતિષમાં આસો વદથી શરૂ કરીને યુગના પૂર્વાર્ધમાં અને ઉત્તરાર્ધમાં એકેક મહિનાને આંતરે વદ બીજ આદિ સમતિથિ અને એકમ આદિ તિથિઓનો ક્ષય નિયમિતપણે છે. જેમકે—				
૧જી વર્ષ	૨જી વર્ષ	૩જી વર્ષ	૪જી વર્ષ	૫મું વર્ષ
વદ ૨ આસો	૫ શ્રા.	૯ શ્રા.	૫ શ્રા.	૩ શ્રા.
૪ માગશર	૧૪ આસો	૧૧ આસો	૮ આસો	૬ અ. વદ
૬ માધ	વદ ૧ માગશર	૧૩ માગશર	૨ માગશર	૫ આશો
૮ ચૈત્ર	૩ માધ	૧૫ પોષ અ.	૧૨ માધ	૭ માગ.
૧૦ જ્યે.	૫ ચૈત્ર	૨ ચૈત્ર વદી	૧૪ ચૈત્ર	૯ માધ
	૭ જ્યે.	૪ જ્યે.	૧ જ્યે. સુ.	૧૧ ચૈત્ર
				૧૩ જ્યે.
				૧૫ અ. અ.

૩. ઉપર આપેલા ક્ષયતિથિઓના કોઠા સાથે, નિરૂપણને અંગે આપેલ કોઠો મેળવતાં, જે વચ્ચે ઘણો તફાવત છે-એમ માલૂમ પડ્યા વિના નહિ રહે.

- (૧) નિરૂપણના કોઠામાં દરેક વર્ષે છ છ તિથિઓનો ક્ષય જણાવ્યો છે, જ્યારે ઉપરના કોઠામાં ૧ લા વર્ષમાં પાંચ તિથિઓનો અને પાંચમા વર્ષમાં આઠ તિથિઓનો ક્ષય જણાવ્યો છે.
- (૨) નિરૂપણના કોઠામાં પહેલા વર્ષમાં શ્રાવણ વદિ ૧૨ નો ક્ષય જણાવ્યો છે, જે ઉપરના કોઠામાં નથી.
- (૩) બીજા વર્ષમાં ઉપરના કોઠામાં શ્રાવણ સુદ ૫ નો ક્ષય જણાવ્યો છે, જે નિરૂપણના કોઠામાં નથી.
- (૪) ઉપરના કોઠામાં બીજા વર્ષમાં વદ જણાવેલ છે ત્યાંથી ચાર તિથિઓને નિરૂપણના કોઠામાં સુદની તિથિઓ જણાવેલી છે.
- (૫) નિરૂપણના કોઠામાં બીજા વર્ષમાં શ્રાવણ સુદ ૯ નો ક્ષય જણાવ્યો છે, જે ઉપરના કોઠામાં નથી.
- (૬) ત્રીજા વર્ષમાં ઉપરના કોઠામાં શ્રાવણની ૯ નો ક્ષય જણાવ્યો છે, જે નિરૂપણના કોઠામાં નથી.
- (૭) નિરૂપણના કોઠામાં ત્રીજા વર્ષમાં શ્રાવણ વદિ ૬ નો ક્ષય જણાવ્યો છે, જે ઉપરના કોઠામાં નથી.
- (૮) ઉપરના કોઠામાં ચોથા વર્ષમાં શ્રાવણ વદ ૫ નો અને માગશર વદ ૨ નો ક્ષય જણાવ્યો છે, જે નિરૂપણના કોઠામાં નથી.

- (૯) નિરૂપણના કોઠામાં ચોથા વર્ષમાં માગશર વદ ૧૦ નો અને શ્રાવણ સુદિ ૩ નો ક્ષય જણાવ્યો છે, જે ઉપરના કોઠામાં નથી.
- (૧૦) ઉપરના કોઠામાં પાંચમા વર્ષમાં શ્રાવણ સુદ ૩ નો અને અષાઢ વદ ૬ નો ક્ષય જણાવ્યો છે, જે નિરૂપણના કોઠામાં નથી.
- (૧૧) ઉપરના કોઠામાં પાંચમા વર્ષમાં આસો વદ ૫ આદિ જણાવેલ છે, જ્યારે નિરૂપણના કોઠામાં આસો સુદ ૫ આદિ જણાવેલ છે.
- (૧૨) ઉપરના કોઠામાં કુલ ૩૧ તિથિઓનો ક્ષય જણાવ્યો છે, જ્યારે નિરૂપણના કોઠામાં કુલ ૩૦ તિથિઓનો ક્ષય જણાવ્યો છે.

આ. શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની પરસ્પરવિરોધી કબૂલાતો :

૧. વળી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ક્ષયતિથિઓનો કોઠો આપીને એમ પણ જણાવ્યું છે કે-તિથિવૃદ્ધિ તો આવતી જ નહિ, જ્યારે શ્રી સિદ્ધચંક વર્ષ ૫ માંના અંક ૧ માં પૃ. ૭ ઉપર તેઓએ જણાવ્યું છે કે—

“શ્રી સ્થાનાંગસૂત્ર તથા સૂર્યપ્રસંગિત આદિ સૂત્રો અને જ્યોતિષકરણક આદિ પ્રકરણોને અનુસારે સાક્ર સાક્ર જણાય છે કે બીજ પાંચમ આદિ પર્વતિથિઓનો ક્ષય હોઈ શકે છે પણ તિથિઓની વૃદ્ધિ થવાનો પ્રસંગ ઓછો છે છતાં ક્ષય અને વૃદ્ધિના પ્રસંગો નિયત છે.”

૨. ઉપર મુજબ તિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ બંને આવતી હોય એમ જણાવ્યા પછી, શ્રી સિદ્ધચંકના પાંચમા વર્ષના અંક ૬-૭ માં પૃ. ૧૫૬ ઉપર તેઓ જણાવે છે કે—

“સૂત્ર નિર્ણયિત ભાષ્ય ચૂલ્કિ અને હારીભદ્રીયાવૃત્તિને બનવાના વખત સુધી કર્મભાસ કે જે નિયમીત ત્રીશ દિવસનો જ ગણાય તેને આધારે જ હિસાબ અને પ્રવૃત્તિ હતી, અને તેમાં વૃદ્ધિ કે હાનિ કોઈ પણ તિથિ ગણાતી નહોતી. આ સાદી વાત ન સમજનારા ભાદરવા સુદ ચૌથમાં ચમકે છઠ્ઠા આદિને બેવડાં માનીને પણ પચ્યાસ અને સીતેરની ચર્ચા કરે.”

૩. આ પછી, વળી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, શ્રી સિદ્ધચંક વર્ષ ૮ માંના આઠમા અંકમાં પૃષ્ઠા ઉપર પાછળના ભાગમાં જણાવે છે કે—

“જૈન જ્યોતિષના અગર જૈનધર્મના હિસાબે સર્વથા લૌકિક પંચાંગ વિરોધી અને ભુદું છે, છતાં માત્ર વ્યવહારને અંગે તે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ એવા લૌકિક પંચાંગને અનુસરવાનું હોવાથી હજારો વર્ષથી ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ તે લૌકિક પંચાંગ પ્રમાણે વર્તન રાખે છે અને ધર્મની આરાધના તેને અનુસારે કરે છે.”

૪. આ ફકરાઓ અમે એટલા માટે જ ટાંક્યા છે કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી આ વિષયમાં કેટલા બધા અનિશ્ચિત છે અને તેમ છતાં પણ ગમે તેવું બલદું-સુલદું પણ નિશ્ચયાત્મક ભાષામાં લખી નાખતાં પણ અચકાય તેવા નથી, તેનો આછો ખ્યાલ આવી શકે. શ્રી હારિભદ્રીયા વૃત્તિને બન્યે આશરે ૧૫૦૦ વર્ષથી વધારે સમય થયો નથી. તે વખત સુધી તો તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિને જણાવનાર ટીપ્પનકનો શ્રી જૈન શાસનમાં વ્યવહાર હતો જ નહિ, એમ એક વાર કહીને ફેર પાછા કહે છે કે-હજારો વર્ષથી લૌકિક પંચાંગ પ્રમાણે ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ વર્તન રાખે છે. તે પંચાંગ પણ કેવું ? “જૈન જ્યોતિષ અગર જૈનધર્મના હિસાબે સર્વથા વિરોધી અને ભુદું.”

—એમ કહે છે. હવે વિચાર કરવો જોઈએ કે—જે પરમાત્માનું શાસન હાલ વિદ્યમાન છે, તે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને થયાને કાંઈ હજારો વર્ષ થઈ ગયાં નથી; માત્ર પચીસો વર્ષના આશરાની એ વાત છે. તે પરમાત્માએ પરમ તારક શાસનની સ્થાપના કરી, પર્વતિથિઓની આરાધના ફરમાવી, આયુષ્યબંધની વાત જણાવી; અને તિથિઓને જાણવાનું સાચું સાધન માનવાની ના પાડી, એમ? પણ ખરી વાત એ છે કે—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું એ લખાણ તદ્દન જુટ હું છે! વળી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ હાલમાં પોતાના મન્તવ્યનું જે નિરૂપણ કર્યું છે, તેની વિરૂદ્ધમાં બધા તેવી સંખ્યાબંધ બાબતો શ્રી સિદ્ધચક્ર પાક્ષિકના આરંભથી અત્યાર સુધીના અંકોમાં કબૂલ કરેલી છે અને તે પણ જરૂર જણાયેથી અમે રજૂ કરીશું : કારણ કે—આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ મન્તવ્યને જીતવ્યવહારના નામે પણ રજૂ કર્યું છે અને જો તેવો જીતવ્યવહાર હોત, તો તેઓ તે પ્રમાણે લખી શકત જ નહિ!

ચોથા મુદ્દાના નિરૂપણનો પ્રતિવાદ

અપ્રાસંગિક વાત :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પોતાના બીજા અને ત્રીજા મુદ્દાના નિરૂપણમાં ક્ષય-તિથિઓની નિયમિતતા જણાવી તેનો કોઠો પણ દર્શાવી દીધા પછી, ચોથા મુદ્દાના નિરૂપણમાં પ્રવેશતાં જ કહે છે કે—“ ચંદ્રસૂર્યના અંતરની અપેક્ષાએ તિથિ લેતાં અનિયમિત રીતિએ કોઈ પણ પક્ષમાં કોઈ પણ તિથિનો ક્ષય આવે. ” આ વિષે તેમણે કોઈ શાસ્ત્રપ્રમાણ જણાવ્યું નથી, પણ ચંદ્રના ચારની અપેક્ષાએ તિથિ લેવી કે ચંદ્ર-સૂર્યના અંતરની અપેક્ષાએ તિથિ લેવી, એ પ્રસ્તુત ચર્ચાનો વિષય જ નથી : કારણ કે—ચંડાંશુચંદુ પંચાંગનો આધાર નિશ્ચિત થઈ ગયો છે, એટલે અમે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના અપ્રાસંગિક કથનની ચર્ચામાં ઉતરતા નથી.

ખોટી વાત :

૧. ચોથા મુદ્દાના નિરૂપણનો બીજો ફકરો ખોટી હકીકત રજૂ કરનારો છે, કારણ કે—પર્વ-તિથિના ક્ષયે પૂર્વની તિથિનો—તે અપર્વતિથિ હોય તો પણ—સર્વથા વ્યપદેશ નહિ કરવો, એવું એક પણ જૈન શાસ્ત્ર કહેતું નથી, એ વાત બીજા-ત્રીજા મુદ્દાના નિરૂપણના સંયુક્ત પ્રતિવાદમાં સ્પષ્ટ રૂપમાં કહેવાઈ ગઈ છે.

જે તિથિઓનો નિજ નિજ કાર્યોમાં વ્યપદેશ થાય :

૧. પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વતિથિનો અહોરાત્ર ક્ષીણ પર્વતિથિના અહોરાત્ર તરીકે પણ ગણાય છે, એટલે કે—તે દિવસે જે તિથિઓની સમાપ્તિ હોવાથી, તે દિવસનો સૂર્યોદય તે બંને થ તિથિઓનો સમાપ્તિસૂચક ગણાય છે. આથી, તે દિવસે, જે કાર્ય જે તિથિસંબંધ હોઈને કરાય, તે કાર્યને અંગે તે જ તિથિનો વ્યપદેશ થાય. જેમ કે—ચતુર્દશીનો ક્ષય છે, તો ત્રયોદશીસંબંધ બલવાન કાર્યમાં ત્રયોદશીનો જ વ્યપદેશ થાય અને તે જ દિવસે પાક્ષિક હોઈને પાક્ષિકાનુષ્ઠાન આદિ ચતુર્દશી-સંબંધ સર્વ ક્રિયાઓમાં ચતુર્દશીનો જ વ્યપદેશ થાય. આથી પૌષઠાદિની મુરકેલીને સ્થાન જ નથી.

સંજ્ઞાનો અભાવ ન થાય :

૧. ‘ ક્ષયે પૂર્વા તિથિ કાર્યા : ’ના આધારે પૂર્વની તિથિના વ્યપદેશનો સર્વથા અભાવ થઈ

શકે જ નહિ.-કોઈ પણ શાસ્ત્રકારે તે પાઠના આધારે પૂર્વની તિથિની સંજ્ઞાનો અભાવ કરી નાખવાનું જણાવ્યું નથી. કોઈ પણ તિથિની સંજ્ઞાનો અભાવ થઈ શકતો જ નથી. તિથિની સંજ્ઞાનો અભાવ માનનાર ૧૫, ૧૨૦ અને ૩૬૦ રાત્રિ-દિવસની ગણતરી કરી શકશે જ નહિ. આથી તો, ગૌણ-મુખ્યલેહે વ્યપદેશ કરવાનું શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે સ્પષ્ટ રૂપમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે.

૨. અને જ્યાં પૂર્વની તિથિના વ્યપદેશનો અભાવ કરી નાખવાનો કોઈ નિયમ જ ન હોય, પણ એક દિવસે એ તિથિઓ હોઈને બન્ને ચ તિથિઓનો નિજ નિજ કાર્યોમાં વ્યપદેશ કરવાનું સુસ્પષ્ટ સૂચન હોય, ત્યાં “વાવત્સંભવસ્તાવદ્વિધિઃ” એ ન્યાયના નામે પૂર્વતર તિથિના વ્યપદેશનો અભાવ કરી નાખવાની વાતને અવકાશ જ ક્યાંથી મળે ? “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” એવું જે જણાવવામાં આવ્યું છે, તે એટલા જ માટે જણાવવામાં આવ્યું છે કે-પહેલાં પ્રાતઃકાળે પ્રત્યાખ્યાન વેળાએ જે તિથિ વર્તતી હોય તે તિથિને પ્રમાણ કરવી-એમ જણાવેલું હોવાથી, ક્ષીણપર્વતિથિ કોઈ પણ દિવસે પ્રાતઃકાળે પ્રત્યાખ્યાનવેળાએ મળતી નથી, માટે તે ક્ષીણપર્વતિથિની આરાધના કરવાની નથી-એવું સમજવાની કોઈ ભૂલ કરે નહિ તેમ જ ક્ષીણપર્વતિથિની સમાપ્તિ જે તિથિના દિવસે છે તે પૂર્વતિથિ જ તે ક્ષીણપર્વતિથિની આરાધનાને માટે ગ્રહણ કરવાની છે-એવું સમજી શકે. આમ હોઈને જ, “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા”ના પાઠાન્તર તરીકે “ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા” એવા પાઠનો ઉલ્લેખ પણ શાસ્ત્રોમાં પ્રાપ્ત થાય છે. વળી, બીજા અને ત્રીજા મુદ્દાના સંયુક્ત પ્રતિવાદમાં, અમે શ્રી પ્રવચનપરીક્ષાનો જે પાઠ આપી ગયા છીએ, તેમાં આ “ક્ષયે”વાળા પાઠને જણાવીને, તેના આધારે ચતુર્દશીના ક્ષયે ત્રયોદશીનો જે સૂર્યોદય છે તે ચતુર્દશીનો પણ સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદય છે-એમ જણાવવામાં આવ્યું છે. આથી નિશ્ચિત થાય છે કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” એ પાઠના આધારે, ‘શાસ્ત્રકારોએ પૂર્વની અપર્વતિથિની સંજ્ઞાનો અભાવ કરી ક્ષય પામેલી પર્વતિથિની સંજ્ઞા કાયમ કરી છે’-એવું જે જણાવ્યું છે, તે તદ્દન ખોટું છે અને એથી પોતાના તેવા ખોટા અભિપ્રાયને અવલંબીને તેમણે જે જણાવ્યું હોય તે પણ ખોટું જ હોય.

શ્રી હીરપ્રશ્નના પાઠથી પૂનમ-અમાસના ક્ષયે તેરશો ક્ષય ન જ થાય-એવું સૂચન મળે છે :

૧. શ્રી હીરપ્રશ્નમાં પૂર્ણિમાના ક્ષયે તેરશે ચૌદશ અને ચૌદશે પૂનમ કાયમ કરવાનું જણાવ્યું જ નથી, પણ પૂનમના ક્ષયે ચૌદશે ચૌદશ-પૂનમ બન્નેના આરાધક બનવા પૂર્વક, પૂનમનો તપ તેરશે અને તેરશે ભૂલાય તો એકમે કરવાનું ફરમાવ્યું છે, આ વાત શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે કલ્યાણકારાધકોના ખુલાસામાં જણાવેલી છઠ્ઠ તપના અભિગ્રહીની વાત ધ્યાનમાં રાખીને વિચારાય, તો સ્પષ્ટપણે સમજાય તેમ છે. પહેલી વાત તો એ કે-પ્રશ્નનું સ્વરૂપ વિચારવામાં આવે, તો પણ સમજી શકાય કે-તે કાળ પર્યન્ત તો પૂનમના ક્ષયે તેરશો ક્ષય કરવાના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ મન્તવ્યને જન્મ જ મળ્યો નહોતો. પ્રશ્ન એવો છે કે-“પञ्चमी तिथिस्तुटिता भवति तदा तत्तपः कस्यां तिथौ ?, पूर्णिमायां च बुडितायां कुत्र ?” इति. એટલે કે-જ્યારે પાંચમનો ક્ષય થાય છે ત્યારે તેનો તપ કયી તિથિમાં કરાય અને પૂર્ણિમાનો ક્ષય હોય ત્યારે કયી તિથિમાં કરાય ? હવે જો તે કાળમાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવી પર્વતિથિના ક્ષયના બદલામાં પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિનો ક્ષય માનવાની પરંપરા કે આચરણ પ્રવર્તમાન હોત, તો આવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવત ખરો ?

નહિ જ. બીજી વાત. પ્રશ્નમાં પાંચમ ને પૂનમના ક્ષયે, તે ક્ષયના બદલામાં કયી તિથિનો ક્ષય કરવો-એમ પૂછાયું નથી, પણ કયી તિથિમાં તપ કરવો-એમ પૂછાયું છે; એથી પણ સમજી શકાય તેમ છે કે-ક્ષયના બદલામાં ક્ષય કરવાની બ્રમણા, તે સમયમાં પ્રચલિત બનેલી હતી જ નહિ. ત્રીજી વાત. શ્રી પ્રવચન સારોદ્ધારનો પાઠ રજૂ કરીને અમે જણાવી ગયા છીએ કે-કારણવિશેષે તપ, પર્વના પૂર્વકાલમાં પણ થઈ શકે છે અને પર્વના ઉત્તરકાલમાં પણ થઈ શકે છે. જે દિવસે પર્વતિથિ હોય, તે દિવસે સિવાયના દિવસે પણ કારણવિશેષે તપ થઈ શકતો હોઈને જ, ક્ષયના પ્રસંગમાં કયી તિથિમાં તપ કરાય-એવો પ્રશ્ન કરાયો છે. વળી, શ્રી જૈન શાસનમાં એ વાત સુપ્રચલિત છે કે-પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વની તિથિએ જ પર્વતિથિની આરાધના કરાય, છતાં આવો પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે, એનું કારણ એ છે કે-ભાદરવા સુદ પાંચમ પહેલાંની ભાદરવા સુદ ચોથ પણ પર્વતિથિ છે અને પૂનમ પહેલાંની ચૌદશ પણ પર્વતિથિ છે. વળી, ભાદરવા સુદ ચોથ અને ચૌદશ, એ બે એવી પર્વતિથિઓ છે કે જે પર્વતિથિઓએ તપ નહિ કરનાર, ભાદરવા સુદ પાંચમે અને પૂનમે તપ કરનારો હોય, એ અસંભવિત વસ્તુ છે. હવે ભાદરવા સુદ ચોથે અને ચૌદશે તો તે તિથિઓને આશ્રયીને તપ કરાતો હોય, એટલે સહજ રીતિએ પ્રશ્ન ઉઠાવે કે-ક્ષયના પ્રસંગમાં ભાદરવા સુદ પાંચમનો ને પૂનમનો તપ કયારે કરવો? વળી, એ વાત પણ છે કે-શાસ્ત્રકારોએ પાક્ષિકનો ઉપવાસ તપ જણાવેલો છે, એટલે પૂનમના તપનો પ્રશ્ન ચામાસી પૂનમના ક્ષયના પ્રસંગમાં ઉઠાવે અથવા તો પાક્ષિકે છઠ તપ કરવાનો કોઈ ને અભિગ્રહ હોય, તો અન્ય પૂનમોના ક્ષયપ્રસંગમાં પણ પૂનમના તપનો પ્રશ્ન ઉઠાવે. આમ બે વાત નક્કી થાય છે: એક તો તે કાળમાં પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિનો ક્ષય કરવાની મિથ્યા કલ્પના હતી નહિ અને બીજી વાત એ કે-પ્રશ્ન ભાદરવા સુદ પ ના ક્ષય સંબંધી તથા પૂનમના ક્ષયે છઠ કરનાર કેમ કરવું તે સંબંધી છે. હવે ઉત્તર જોઈએ. પૂ. જગદ્ગુરૂ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજએ મજકુર પ્રશ્નનો એવો ઉત્તર આપ્યો છે કે-“અત્ર પञ्चमी तिथिस्तुटिता भवति तदा तत्तपः पूर्वस्यां तिथौ क्रियते। पूर्णिमायां च तुटितायां त्रयोदशीचतुर्दश्योः क्रियते, त्रयोदश्यां तु विस्मृतौ प्रतिपद्यपीति।” એટલે કે-પાંચમનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનો તપ પૂર્વની તિથિમાં કરાય અને પૂનમનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનો તપ તેરશ-ચૌદશે કરાય. તેરશે ભૂલાય તો પડવાએ પણ કરાય. હવે બે તે સમયે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવી પર્વતિથિના ક્ષયે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિનો ક્ષય કરવાની માન્યતા વિદ્યમાન હોત, તો આ જાતિનો ઉત્તર અપાત ખરો? નહિ જ. એમ જ કહેવાત કે-‘ભાદરવા સુદ પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરવો, બાકીની પાંચમોના ક્ષયે ચોથનો ક્ષય કરવો અને પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવો.’ પણ તેમ કહેવાયું નથી. વળી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ ને પકડીને, એવો અર્થ કર્યો છે કે-પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજએ તે દ્વારા તેરશે ચૌદશ અને ચૌદશે પૂનમ કરવાનું વિધાન જણાવ્યું છે, પણ તેઓ એટલોય વિચાર નથી કરતા કે-એ પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજને તેવું જ જણાવવું હોત, તો એ વાત સીધી ન જણાવત, કે જેથી આવી રીતિએ જણાવ્યું? ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ એમ દ્વિવચન વાપરીને તો માત્ર છઠ તપને અંગેનો જ પ્રશ્ન છે-એવું સૂચવ્યું છે અને તે ત્રયોદશ્યાં તુ વિસ્મૃતૌ પ્રતિપદ્યપિ એમ જે કહ્યું, તેનાથી પણ માફૂમ પડે છે. એટલે ઉત્તરમાં એ જ જણાવ્યું છે કે-પૂનમનો તપ તેરશે કરાય અને તેરશે કરવાનું ભૂલાર્થ તો એકમે

કરાય. અન્યથા, એમ માનવું પડે કે-પૂનમના ક્ષયે ચોમાસી અગર પાખીના બે દિવસો લેવાનું તેઓશ્રીએ ફરમાવ્યું; પણ તેમ છે જ નહિ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ મન્તવ્યને પુબ્ત બનાવવાના હેતુથી, આ પાઠનો અર્થ કરતાં, પોતાનાં વાક્યો અને શબ્દો ઉમેરી દીધા છે. તપનો અર્થ આરાધના કર્યો છે, તે ખોટો છે. તપ તો આરાધના કરવાના અનેક પ્રકારો પૈકીનો એક પ્રકાર માત્ર છે. કારણ વિશેષે પર્વતિથિના દિવસે તપ નહિ કરી શકનારો પણ, પ્રતિક્રમણાદિ કરવા દ્વારા, આરાધક બની શકે છે; જ્યારે તપ કરવા છતાં પણ, પ્રતિક્રમણ નહિ કરનારો આરાધક બની શકતો નથી. કારણ વિશેષે તપ પર્વતિથિના પૂર્વકાળમાં કે ઉત્તરકાળમાં થઈ શકે છે, પણ કોઈ પણ સંયોગોમાં પાક્ષિક, ચોમાસી કે સંવત્ષરી પ્રતિક્રમણો પર્વતિથિના પૂર્વકાળમાં કે ઉત્તરકાળમાં થઈ શકતાં નથી. વળી, તપ કર્યો તે આરાધના કરી-એમ કહી શકાય, પણ આરાધના કરી એટલે તપ જ કર્યો-એમ કહી શકાય નહિ. દાન, શીલ, તપ અને ભાવ-એમ આરાધના કરવાના ચાર પ્રકારોમાં, શક્ય હોય ત્યાં સુધી ચારેયથી આરાધના કરવાની હોય; એટલે, કેવળ તપનો અર્થ આરાધના-એવો થઈ શકે નહિ. જો તપનો અર્થ આરાધના એવો જ કરવામાં આવે, તો પર્વના પૂર્વકાળમાં તપ કરનારે પર્વની આરાધના કરી લીધી એટલે તેને પર્વતિથિએ આરાધના કરવાની રહે નહિ અને ઉત્તરકાળમાં તપ કરનારને પણ જ્યારે તપ કરે ત્યારે આરાધના માની પર્વતિથિએ આરાધના કરવાની રહે નહિ. વળી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ’ નો અર્થ તેરશ અને ચૌદશમાં આરાધના કરે એવો કર્યો છે, તે પણ ઘટી શકતો નથી : કેમકે-પૂનમનો તપ જો તેરશ અને ચૌદશ એમ બે દિવસે જણાવ્યો, તો પછી તેરશે ભૂલાયે એકમે કરવો-એવું જો જણાવ્યું છે, તે જણાવી શકે નહિ. આ ઉપરાન્ત, શાસ્ત્રીય પૂરાવા નામની ચોપડીમાં પૂ. ૨૦ ઉપર આ પાઠને ધ્યાનમાં લઈને, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ એવો અર્થ કર્યો છે કે—

“શ્રી હીરસૂરિજી તેરસ ચઉદસનો જાહેર છે તેમાં પણ તેરસની ભુલે પડવો લખને જ જાહેર કરવો પડે. એકલી પક્ષીમાં ઉપવાસનો નિયમ છે અને ચૌમાસીનો જ જાહેર નિયમ છે છતાં પક્ષીના જાહેરો અભિગ્રહ હોય તો પક્ષી ચૌમાસી બનનેમાં જાહેર કરે અને આગલનો દિવસ લખને જ જાહેર પૂરો થાય.”

પૂ. શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પદ્યક તરીકે જણાવેલા લખાણના પૈકળપણા વિષે ખૂલાસો :

૧. શ્રી હીરપ્રશ્નના પાઠનો ઊલટો ભાવાર્થ જણાવ્યા પછીથી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, ‘વર્તમાન શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છના મુખ્ય નાયક’ શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજનું અપમાન કરવાનો પણ, ભરત્યક પ્રયાસ આદર્યો છે : કારણ કે-એક શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ અને પંડિતજનને શોભે નહિ તેવું લખાણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના નામે ચઢાવી દેવાની ચેષ્ટા કરી છે. તે લખાણ સાથે, આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજનું નામ ચોળ દેતાં પહેલાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, પદ્યક કોને કહેવાય, તેનું સ્વરૂપ અને તેની લેખનપદ્ધતિ કેવી હોય છે-એટલું પણ જો સમજી લીધું હોત, તો તેઓ એ લખાણને, ન તો પદ્યક કહી શકત અને ન તો તેવા મૂળ નામોનિશાન વિનાના લખાણને, આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના નામે ચઢાવી દેવાનું સાહસ કરી શકત. સામાન્ય રીતિએ, આચાર્ય મહારાજના આજ્ઞાપત્ર વિશેષને પદ્યક કહેવાય છે. ગચ્છ-સમુદાયને માટે હિતશિક્ષાઓ અને નિયમોપનિયમો લખીને, વર્તમાન આચાર્ય મહારાજ, પોતાના

ગચ્છવર્તી સાધુઓમાં પરિપત્રક રૂપે ફેરવતા, તેનું નામ પટ્ટક કહેવાતું. પટ્ટક તત્કાલીન પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપવામાં, ઘણો અગત્યનો હિસ્સો પૂરો પાડી શકે છે : કારણ કે-તેમાં તત્કાલીન પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાને માટે અને શિથિલતા આદિને પ્રવેશતાં અટકાવવાને માટે જ નિયમ વિશેષો હોય છે. પટ્ટકને મથાળે, આચાર્ય મહારાજ, પોતાના પટ્ટશુરને નમસ્કારસૂચક વાક્ય લખતા અને તે પછી સંવત્ મિતિ લખીને, જે ગામ-નગરથી લખાતો તેનું પંચમ્યન્ત નામ લખાતું અને ત્યાર પછી આચાર્ય મહારાજ પોતાનું નામ તૃતીયા વિભક્તિના બહુવચનથી લખીને, તે પછીથી નિયમો કે શિક્ષાવચનો જે લખવાનું હોય તે લખતા હતા. જે પટ્ટકો ઘણા મહત્વના હોય, તે પટ્ટકોની નીચે, પોતાની આજ્ઞામાં રહેનારા આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો અને પંથાસગણિઓની જરૂર મુજબ સહીઓ પણ લેવાતી અને તેની નકલો બધે પહોંચાડાતી. આવા પ્રકારના પટ્ટકો આજે પણ અનેક ભંડારોમાંથી મળી આવે છે. અમારી પાસે, પૂ. જગદ્ગુરૂ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજાજી અને પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસેનસૂરીશ્વરજી મહારાજાજી, પોતપોતાના સમયમાં પ્રચારિત કરેલા પટ્ટકોની પ્રાચીન નકલો છે. ઉપરાંત, આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પટ્ટકની પણ પ્રાચીન નકલ છે. જે બોયા પછી, પ્રથમ દૃષ્ટિએ પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે લખાણને આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પટ્ટક તરીકે જણાવેલ છે, તે કેટલું બેહુકું છે-તે જણાઈ આવે છે.

૨. પહેલી વાત તો એ છે કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ મજકુર લખાણને જ્યારે છપાવીને બહારમાં મૂક્યું, તે સમયે તેઓ તેને આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના કે અન્ય કોઈ પણ આચાર્યોદિના પટ્ટક તરીકે માનતા જ નહિ હતા. આથી જ તેમણે “શ્રીવિજયદેવોયાનાં પૂર્ણમામાવાસ્યયોર્વૃદ્ધૌ ત્રયોદશ્યા એવ વૃદ્ધિર્મવતીતિ મતપત્રકમ્” આલું નાના અક્ષરોમાં અને તેની નીચે “શ્રીતિથિહાનિવૃદ્ધિવિચારઃ ॥” એ લીટી મોટા અક્ષરોમાં છપાવી છે, પણ કયાંય તેને પટ્ટક તરીકે જણાવેલ નથી. ઉપર પ્રમાણે મથાળું જણાવ્યા પછી, પ્રારંભ કરતાં “અથ તિથિવૃદ્ધિહાનિપ્રશ્નોત્તરં લિખ્યતે ।” એમ છપાવ્યું છે. એટલે કે-પહેલી લીટીમાં એનું નામ ‘મતપત્રક’ જણાવ્યું, બીજી લીટીમાં ‘શ્રીતિથિહાનિવૃદ્ધિવિચાર’ નામ જણાવ્યું અને ત્રીજી લીટીમાં ‘તિથિવૃદ્ધિહાનિપ્રશ્નોત્તર’ નામ જણાવ્યું ! ‘સં. ૧૮૯૫ માં લખાએલી પ્રત ઉપરથી’ આ ત્રિનામી લખાણ છપાયાનું આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જણાવ્યું છે, પણ તે પ્રત બેતાં માલુમ પડે છે કે-તેના લેખકે આ ત્રણમાંનું એક પણ નામ આદિમાં જણાવેલ નથી અને અન્ત ભાગમાં પણ “इति श्रीप्रश्नविचार” વિગેરે જણાવેલ છે. આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે-મજકુર પ્રતના લખનારે કે છપાવનારે, તેને પટ્ટક તરીકે માનેલ જ નથી.

૩. બીજી વાત એ છે કે-પટ્ટકલેખનની ઉપર જણાવેલી પદ્ધતિનો અંશ પણ, આ કહેવાતા પટ્ટકમાં નથી. નથી તો પટ્ટશુરને નમસ્કારનું વાક્ય, નથી તો જે ગામ-નગરથી લખાયેલ હોય તેનો ઉલ્લેખ, નથી તો સંવત્-મિતિ અને નથી તો મૂળ લેખકનું નામ !

૪. ત્રીજી વાત એ પણ છે કે-તેના લખનારે પૂર્ણિમાના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાનું કે કોઈ પણ તિથિના ક્ષયના બદલામાં કોઈ પણ તિથિનો ક્ષય કરવાનું જણાવ્યું જ નથી. માત્ર પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિની જ ચર્ચા કરી છે. તે ચર્ચામાં પણ, પૂનમની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવાનું કારણ જણાવતાં,

[લવાણી ચર્ચાના પ્રસંગે જે લખાણને ‘વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પટ્ટક’ જેવું વગદાર નામ આપીને પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ રજૂ કર્યું, તે લખાણ એટલું ‘વગદાર’ હોવાનો ખ્યાલ ખુદ પૂ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીનેય જ્યારે (સં. ૧૯૯૩) તેઓશ્રીએ પોતે તે લખાણ શ્રી ઋણલદેવ કેસરીમલજીની પેઢી તરફથી ‘સિદ્ધચક્ર’ના વધારા તરીકે પ્રગટ કર્યું, ત્યારે હતો નહીં! અત્રે રજૂ થયેલી, તે પુસ્તિકાના મુખપૃષ્ઠની ફોટો-કોપી ઉપરથી તે સમજી શકાશે. અને એ અપ્રામાણિક પાનાંઓને છઠ્ઠીની

આજના અંકનો વધારો

શ્રીવિજયદેવીયાનાં પૂર્ણિમામાવાસ્યયોર્વૃદ્ધૌ પ્રયોદશ્યા

एव वृद्धिर्भवतीति मतपत्रकम्

श्रीतिथिहानिवृद्धिचिचारः ॥

अथ तिथिवृद्धिहानिप्रश्नोत्तरं लिख्यते। इन्द्रवृन्दनतं मत्वा, सर्वज्ञं सर्वदर्शिनम्। ज्ञानारं विश्वतत्त्वानां, वक्ष्ये शास्त्रानुसारतः ॥ १ ॥ कस्यास्तिथेः क्षये जाते, का तिथिः प्रतिपाद्यते?। वृद्धौ सत्यां च का कार्या, तत्सर्वं कथ्यते मया ॥ २ ॥ तत्र प्रथमतस्तिथिलक्षणं कथ्यते—आदित्योदयवेलायां या तिथिः स्तोकाऽपि भवति सैव तिथिस्तिथित्वेन विज्ञेया, परमुदयं विना प्रभूताऽपि नोच्यते, उक्तं च श्रीसेनप्रश्नप्रथमोल्लासे—‘उदयंमि जा तिही सा पमाणमिअरीइ कीरमाणीए। आणाभंगणवत्थामिच्छत्त-विराहणं पावे ॥ १ ॥’ इति, तस्मादौदयिकयेव तिथिराराध्या, न परेति ॥ तथा—पूणिमामावास्ययोर्वृद्धौ पूर्वमौदयिकी तिथिराराध्यत्वेन व्यवहियमाणा आसीत्, येनचिदुक्तं श्रीनाथपादाः पूर्वतनीमाराध्यत्वेन प्रसादयन्ति तत् किमिति?, अत्र उत्तरं, पूणिमामावास्ययोर्वृद्धौ औदयिकयेव तिथिराराध्यत्वेन विज्ञेया इति हीरप्रभञ्जि-तीपप्रकाशे प्रोक्तमस्ति. तस्मादौदयिकयेव तिथिरंगीकार्या, मान्येति, तथा सेनप्रश्ननृतीयोल्लासेऽपि प्रोक्तमस्ति, यथा-अष्टम्यादितिथिवृद्धौ अग्रनन्या आराधनं क्रियते, यतस्तिथिने प्रत्याख्यानवेलायां घटिका द्विघटिका वा भवति तावत्या एव आराधनं भवति. तदुपरि नश्यदादीनां भवनात्, संपूर्णायास्तु विराधनं जातं, पूर्वदिने भवनात्, अथ यदि प्रत्याख्यानवेलायां विलोक्यते तदा पूर्वदिने

[પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂ. મ. એ સં. ૧૯૯૩ માં શ્રી સિદ્ધચક્રના વધારા તરીકે પ્રગટ કરેલી પુસ્તિકાના મુખપૃષ્ઠની ફોટો કોપી].

મહત્તા આવા માટે જ પ. પૂ. આ. શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજનું નામ એ પાનાંઓ સાથે જોડીને ‘પટ્ટક’ની પદવી વગર યોગ્યતાએ આપવામાં આવી છે, એ પણ સમજી શકાય તે માટે જગદ્ગુરુ પૂ. આ. શ્રીમદ્વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજએ, પૂ. આ. શ્રી વિજય સેનસૂરીશ્વરજી મહારાજએ, તથા જેઓશ્રીના પવિત્ર નામનો પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી મહારાજએ હુરપયોગ કર્યો છે, તે જ સ્વયં પૂ. શ્રી દેવસૂરિજી મહારાજએ પોત-પોતાના સમયમાં પ્રવર્ત્તાવેલા પટ્ટકોની પણ ફોટો-કોપીઓ રજૂ કરીએ છીએ. પટ્ટક તરીકે ઓળખાવા માટે લખાણમાં જરૂરી એવી લાયકાતોનો, આ પટ્ટકે વાંચીને ખ્યાલ મેળવ્યા પછી, પેલા કહેવાતા ‘વિજયદેવસૂર પટ્ટક’નેય જેવા જેવો છે. જેથી પટ્ટક, અને તેય શ્રી વિજયદેવસૂરિજીએ બનાવેલા તરીકે ઓળખાવા એ પાનાંઓમાં કેટલી યોગ્યતા ખૂટે છે—એનો ખ્યાલ આવશે. —સં. ૦]

[illegible]

ગુજરાતી લિપિમાં

www.jainelibrary.org

[ઉપરોક્ત પૂ આ. શ્રીસેનમૂરીશ્વરજી મ. નો પદક

ગુજરાતી લિપિમાં]

શ્રી હીરવિજયસૂરિ ગુરૂભ્યો નમઃ (:) સંવત ૧૬૭૧ વર્ષે વૈશાખ સિત તૃતીયાયાં શ્રી અહમ્મદાવાદ નગરે શ્રી વિજયસેનસૂરિભિર્જિજ્ઞયતે સમસ્ત સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા યોગ્યં । અપરં । શ્રી હીરવિજયસૂરિં જે ખારં જોડ પ્રસાદ કરયા છઈ તે તિમજ પ્રમાણુ કરવા પણિ તે આશ્રી નવો અર્થ કરો નઈ કુણિં વિપરીત પ્રરૂપણુ ન કરવી ॥ ૧ ॥ તથા સર્વજ્ઞશતક ગ્રંથ સૂત્રવૃત્તિ માહઈ શ્રી હીરવિજયસૂરિ જે પાંચ જોડનાં મિચ્છામિદુક્કડા દેવરાવ્યાં હતા તે આશ્રી વિપરીત પ્રરૂપણુ ત્રિખી છઈ તે માટઈ એ સર્વજ્ઞશતક ગ્રંથ અપ્રમાણુ છઈ. એ ગ્રંથ કુણઈ વાંચવો નહિં તથા કુણઈ ત્રિખાવવો નહીં. જે વાંચઈ તથા ત્રિખાવઈ તેહનઈ વિઘમાન ગચ્છનાયકઈ ગચ્છખાહિરનો ઠળકો દેવો ॥ ૨ ॥ તથા વ્યાખ્યાન વિધિ શતક સૂત્રવૃત્તિ ઐષ્ટકમતોત્સૂત્રપદ્વીપિકા તદ્દખ્યાના વખોધ પ્રમુખ ગ્રંથમાહિં પણિ કેતલાએક શાસ્ત્રવિરુદ્ધ જોડ છઈ તે માટઈ તે ગ્રંથ ગચ્છનાયકની આજ્ઞા પૂર્વક સોધ્યા વિના કુણઈ વાંચવા નહીં એ આજ્ઞા સહુ કુણઈ માનવી । જે ન માનઈ તેહનઈ ગચ્છનાયકઈ રૂડી મેલે સીળ દેવી. ૩.

અત્ર શ્રી વિજયદેવસૂરિમતં

ઉપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજયગણિમતં

ઉપાધ્યાય શ્રી સોમવિજયગણિમતં

ઉપાધ્યાય શ્રી ભાનુચંદ્રગણિમતં

ઉપાધ્યાય શ્રી નંદિવિજયગણિમતં

ઉપાધ્યાય શ્રી વિજયરાજગણિમતં

ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મવિજયગણિમતં

પં. દેવવિજયગણિમતં

પં. સીહવિમલગણિમતં

પં. વીરસાગરગણિમતં

પં. લાલવિજયગણિમતં

પં. ધનવિજયગણિમતં

પં. જયવિજયગણિમતં

પં. મુનિવિમલગણિમતં

પં. શુભવિજયગણિમતં

પં. રામવિજયગણિમતં

પં. કીર્તિવિજયગણિમતં

પં. કનકવિજયગણિમતં

પં. સૌભાગ્યવિજયગણિમતં

પં. કુવાલવિજયગણિમતં

પં. ધર્મચંદ્રગણિમતં

५. श्रीति आगरा.भत

५५

જિજ્ઞાસુઓની સગવડતા ખાતર અમે રજૂ કરેલા શ્રી દેવસુરપદ્મકનું અક્ષરશઃ અવતરણ અત્રે આપવામાં આવે છે. જે વાંચતાં પદ્મકો કેટલા પદ્ધતિસર કરાતા હતા તેનો ખ્યાલ આવશે. —સં૦)

ૐ નત્વા ભટ્ટારક શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વર પટ્ટાલકારહાર ભટ્ટારક શ્રી વિજયસેન-સૂરીશ્વર ગુરુભ્યો નમઃ સંવત ૧૬૭૭ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૭ બુધ પુષ્યે સાગલી નગરે શ્રી વિજયદેવસૂરિભિ લિખ્યતે અપરં ભટ્ટારક શ્રી આનંદવિમલસૂરિ । ભ. શ્રી વિજયદાનસૂરિ । ભ. શ્રી હીરવિજયસૂરિ, ભ. શ્રી વિજયસેનસૂરિ પ્રમુખ સમસ્ત ગચ્છ-નાયક પ્રસાદ કીર્ધી જે સાધુ સાધ્વીની મર્યાદાના પટી તે માહિલા તથા નવ યોલ માહિલા કેતણ એક યોલ સંભારવા નિમિત્તિ લિખ્યા છઈ । તે માટિ તે યોલ તથા બીજઈ જે મર્યાદાના યોલ તે સમસ્ત ગીતાર્થિ તથા સાધુ સાધ્વીઈ રૂડી પરિ પાલવા જે ન પાલઈ તેહનિ યથોચિત પ્રાયશ્ચિત દેઈનિ મર્યાદા રૂડી પલઈ તિમ કરવૂં ૧ તથા માસકરૂપની મર્યાદાઈ ગીતાર્થિ પાંગરવૂં અનિ વખાણુનો વિધિ સચવાવેલો એ મર્યાદા આચાર્ય ઉપાધ્યાય ટાલી બીજઈ સમસ્ત ચતીઈ રૂડી પરિ પાલવી ૨ તથા સમસ્ત ચતિઈ સર્વ માંડલિ આવવૂં અનિ બાધાનું કારણ હોઈ તે પૂછયા વિના સર્વથા ન રહવું અનઈ દેહરાની સામગ્રી છતઈ દેવ જુહારવા દિનપ્રતિ સંભારીનિ સહી ૩ તથા છ ઘડી મધ્યે કુણિ બાહિર ન નિકલવું અનિ મોટિકઈ કારણિ પૂછિનિ બવું. ૪ તથા ગચ્છ બાહિરલા દર્શની સાથિ કૂણિ ન યોલવું અનિ જરૂર કાંમિ ગુર્વાદિકનિ પૂછિનિ જિમ કહઈ તિમ કરવૂં ૫. તથા વિહરવા બતા બહિર બતાં વાટિ કુણિ સર્વથા ન યોલવું કઠાચિ યોલવાનું કાર્ય હોઈ । તે એક પાસ ઉભા રહી નિ યોલવું. ૬. તથા પૂંજ્યા વિના સર્વથા કુણિ ન હીંડવું. ૭. તથા ઉઘાડઈ મુળિ સર્વથા કુણિ ન યોલવું. ૮. તથા હુફખફખય કમ્મફખયનો કાઉમગ લોગસ ૧૫ નો કરવો. ૯. તથા પડિક-મણું કર્યા પછી તિહાંજ ગણવું. પોરિસિ ભણાવ્યા પછી પોતાનિ કામિ બવું. ૧૦. તથા મધ્યાહ્નની માંડલી બઈડા વિના ૪ દ્રવ્ય ઉપરાંત ન લેવું કારણિ ગુર્વાદિકનિ પૂછિનિ કહઈ તિમ કરવું. ૧૧. તથા ઠાયા પછી ઈચ્છામો આણુસંકિય પાઠ લગઈ પડિકમણામાંહિ ન યોલવું. ૧૨. તથા પંચપવી કુણિ વસ્ત્ર ન ધોવાં. ૧૩. તથા અહાર કરતાં કુણિ ન યોલવું. યોલવાનું કામ પડઈ તો કેગલો કરી યોલવું. ૧૪. તથા રાત્રિ સર્વથા પાણી ન રાખવું. બાધાદિકનિ કારણે વડાનિ પૂછી કહઈ તિમ કરવું. ૧૫. તથા નીવિયાતું થી ગુર્વાદિકનિ દેખાડયા વિના કુણિ ન લેવું. ગુર્વાદિકિ પણિ પરીક્ષા કરતાં સૂવું નીવિયાતું બણઈ તો નીવિયાતું લેવાની આજ્ઞા દેવી અન્યથા ન દેવી. ૧૬. તથા સાંઝનિ પડિક-મણઈ તથા પ્રભાતિનિ પડિકમણઈ નમુથુણું કડિયા પહિલા માંડલિ સાધુ સર્વઈ આવવું. ૧૭. તથા સાખૂઈ સર્વથા વસ્ત્ર ન ધોવાં. ૧૮. તથા પોતાની હીડિમાં બવું પણિ પારકી હીડિમાં ન જવું કઠાચિ ઔષધાદિક કારણ હોઈ તો હીડિના ઘણીનિ સાથિ તેડી નિ બવું. ૧૯. તથા એક ગાથાદિક કાંઈ એક ભણવું ન ભણઈ તો શાકનો નિષેધ. ૨૦. તથા સંઘાડઈ પોતાના ગુરુનિ પૂછયા વિના બીજ સાથિ ન બવું બીજઈ પણિ તેહના ગુરુનિ પૂછયા વિના સાથિ પારકો સંઘાડી ન તેડવો. ૨૧. તથા

યતિ સમસ્તિં ત્રવિહાર ગિયાસથું ન મૂકવું અનિં પણ્યાંસેઈ ત્રવિહાર એકાસથું ન મૂકવું આધાનિ કારણિ ગુર્વાદિક કહઈ તિમ કરવું. ૨૨. તથા પ્રભાતિના પડિકમણા પહિલા તથા પરિલેહણ પહિલા પાટિ ઉંચી કરવી. ૨૩. તથા કેઈ સાધુ સાધ્વીઈ એકલાં ન જવું મોટકઈ કારણિં વડા કહઈ તિમ કરવું. ૨૪. તથા સાધ્વીઈ વખાણવેલા વિના યતી પાસઈ નાવત્રું યતીઈ પણિ સાધવી પાસિં ન જવું. ૨૫. તથા યતી સમસ્તઈ સાધવી શ્રાવિકા સાથિં આલાપ સંલાપ (સંલાપ) કિસ્થો ન કરવો. ૨૬. તથા પણ્યાંસિ પગ વીછલવા ટાલી મુખાદિક ન ધોવાં. ખીન્ન યતીઈ અપવિત્રાદિક કારણુ વિના પગ ન ધોવા. ૨૭. તથા મધ્યાન્હ પછી યતીઈ તથા સાધ્વીઈ પાણી વિના આહાર વિહરવા ન જવું. આહાર પણિ સાધુ સાધ્વીઈ ખિહ પેહરિંજ સારવું કારણિં પાટીઈ ગીતાર્થનિં પૂછીનિં કહઈ તિમ કરવું. ૨૮. તથા ઉજલાં વસ્ત્ર સર્વથાજ કુણિં ન પહિરવાં. ૨૯. તથા ઉજલી અંધારી ૧૧ દિને સર્વથા કુણિ નીલૂં શાક ન વિહરવું. ૩૦. તથા બાલુ ગ્લાન વૃદ્ધ ટાલી ખીજઈ સર્વ યતીઈ અજૂઆલી ૫, ૮, ૧૪ દિને સર્વથા ઉપવાસ ન મૂકવો કારણિં મૂકવું પડઈ તો વિગઈ ન લેવી. ૩૧. તથા ષટ્ પવીઈ સાધુ સાધ્વીઈ વિગઈ ન લેવી અનઈ ૧૪ વર્ષ ઉપરાંત જે ચેલો હોઈ તેહનિં નાપવી ૧૪ વર્ષ માહિલાની ભણઈ તો આપવી. ૩૨. તથા દિવસઈ સાધુ સાધ્વીઈ કારણુ વીના ન સૂવું. ૩૩. તથા મુખ્ય વૃત્તિ હવણાં શ્રાવીકાનઈ દીક્ષા ન દેવી અનઈ સર્વથા ન સરઈ તો ૩૫ વરસ માહીલીનિં ન દેવી ઉપરાંત હોઈ તો દીક્ષા દેવી શ્રાવીકાનિં વેષ પાત્રાદિક કરવાની સમર્થાઈ વિના સર્વથા દીક્ષા ન દેવી. ૩૪. તથા જ્ઞાનનિં અર્થિં તથા ખીજઈ કીસ્થઈ અર્થિં દ્રવ્ય સર્વથા ન માગવો અનિં ગૃહસ્થઈ પણિ માગઈ તેહનીં દ્રવ્ય નાપવો ખીજૂં આરાધના તથા ઉત્તરાધ્યયન સંભલાવતાં ઉપન્યો જે જ્ઞાનદ્રવ્ય તે યતીઈ તથા સાધ્વીઈ આપણી નેષ્ટાઈ સર્વથા ન લેવો અનિં શ્રાવકિં પણિ નાપવો તથા ભંડારનિં અર્થિં રાખવો તથા પાઠા પ્રમુખનિં અર્થિં કાપડા સાધુ સાધ્વીઈ ન લેવાં. ૩૫. તથા જે જોલ ચર્ચાના છઈ તે કુણિં ન કાઢવા જે કાઢઈ તેહનીં વારવું કદાચિ તે જોલ કેઈ પૂછઈ તો ગુર્વાદીક નિંજ ભલાવવું. ૩૬. તથા તવનમાંહી માત્રું લેવા કારણુ વિના ન જવું. પૂછી જવું ૩૭. તથા યતીઈ માંહોમાંહી કલેશ ન કરવો. અનઈ ગ્રહસ્થ દેખતાં કુણિ કલેશની વાત ન કરવી જે કરઈ તેહનિં આકરૂં પ્રાયશ્ચિત કરાવવું. ૩૮. તથા કાલા માંડા (ડાંડા) સર્વથા ન રાખવા ઉજલાજ રાખવા. ૩૯. તથા ઘડા પ્રમુખ માટીનાં કાચનાં ભાજન સર્વથાજ ન વાવરવાં. ૪૦. તથા કાલી પાંચમ દિને શક્તિ હોઈ નિ મન ઠામિ રહઈ તો ઉપવાસ કરવો ન થઈ તો આંગિલ કરવું ઈમઈ મન ઠામિ ન રહઈ તો લૂખો આહાર લેવો પણિ નીવીયાતૂં ઘી કારણુ વિના ન લેવું ૪૧. તથા ગૃહસ્થ જ્ઞાત મોટકા કારણુ વિના સર્વથા ઉજલી ૫, ૮, ૧૪, દિને ન જોલવું. ૪૨. તથા જે પણ્યાંસ તથા ગણેશનિં કાવ્યાદિક વખાણ્યાની સમર્થાઈ નોહિ તેણિ ૩ કાણા તથા ૪ લગઈજ દીક્ષાનો આદેશ માગવો ઉપરાંત ખીજુ સ્થેત્ર સાચવવાની શક્તિંજ આદેશ મગાવવો તથા જે કાવ્યાદિક વખાણી સકઈ તેણિ ૫ કાણા લગઈ આદેશ માગવો ઉપરાંત ખીજુ સ્થેત્ર સાચવઈ તો તિબાર

ઈ આદેશ માગવો તથા જો ગીતાર્થ વ્યાકરણ સાહિત્ય તર્કભાષા મિતભાષિણી સ્વાદ્વાદ મંજરી તથા આચારંગાદિ સૂત્રવૃત્તિ અંગોપાંગ ભણાવી સકઈ તેણિં ઠાણા ૭ તથા ૯ લગઈ આદેશ માગવો ઉપરાંત બીજૂં ક્ષેત્ર સચવાઈ તો આદેશ માગવો દીક્ષાનો ૪૩ તથા અકાસ સંજ્ઞાઈ આંખિલનો તપ કરવો. ૪૪ તથા આચાર્ય ઉપાધ્યાય વિના બીજઈ ચતીઈ હીરાગણ વસ્ત્ર તથા શણિયું ન વિહરવું ઉપરિ પણિ આચાર્યાદિકનૂં દીધૂં હોઈ તે પણિ ન ઓઢવું તથા કેસરિં વસ્ત્રનો વર્ણુ પરાવર્તન કરવો અનિં મસિનો ખડીઓ કાચનો માટીનો તથા કાચલીનો ધાતુનો સર્વથા ન રાખવો ૪૫ તથા પાડિહાર સર્વથા મોટકા કારણુ વિના કુણી સાધુઈ ન લેવા ૪૬ તથા પડિકકમણા માંડવા વેલાં થંડિલ પડિ-લેહવાં ૪૭ તથા ચતીઈ સાધવીઈ ઉપાસિરા બાહિર ન બઈસવું ૪૮ તથા ચતીઈ શ્રાવિકાનિ સાધવીનઈ ગીત રાસ ભાસ કુણિં ભણાવવાં નહી અનિં સંભલાવવાં પણિ નહી ૪૯ તથા ટોપરા ટોપરિ ચેતના પ્રમુખ નાનાં મોટાં પાત્રી ફૂલડી સર્વથા કુણિં ન પાડવી. આચાર્ય ઉપાધ્યાય આરૂ પણિ ફૂલડી ન પાડવી મૂલગી હોઈ તે લેપતાં આચાર્ય ઉપાધ્યાય ટાલી સમરાવવી નહિ એ મર્યાદા પણિ સર્વથા પાસવી કિસ્મૂં સંદેહવૂં થાસ્યઈ તે તેહનિં મોટકો ઠગકો આવસ્યઈ સહી ૫૦ તથા તેલ રોગાન અસ-ખેદા પ્રમુખ સર્વથા કરી અણાવવાં નહી એ આસિરી આકૃતિ વણી કરવી. ૫૧ તથા વિહાર કરતાં ચતી સમસ્તે ઠાણાદીક ડંડાસણાં રાખવા પૂજવાનો ખપ વિશેષથી કરવો. ૫૨. તથા સધ્યાઈ પડિલેહણા ભણાવ્યા પછી જ કારણુ વિના વસ્ત્ર પાત્ર પડિલેહવાં ૫૩. તથા ખજૂર ખલે-હડાં પ્રમુખ તથા વિધ અનાચીણું વસ્તુ કારણુ વિના નહિ વિહરવા. ૫૪. તથા કેઈ ચતીઈ બીજનો સંઘાડી ગચ્છ નાયકનિં તથા તેહના ગુરુનિં પૂછયા વિના કુણિ સર્વથા જ ન રાખવો. ૫૫. તથા બીજઈ ચતીઈ પણિ ઠાણું ૩ તથા વિધ જઘન્ય હોઈ તેહજ પશ્યાંસ પદની વીનતી કરવી. ૫૬. તથા સોપારીના કટકા, પાનનો ભુકો કુણિ સાધુ સાધવીઈ ન વિહરવો ન લેવો. ૫૭. તથા ચતિ સમસ્તિં દિન પ્રતિં સહસ્ત્ર ૧ સજ્જાય કરવો અનિં જો હજાર ૧ સજ્જાય ન કરી સકઈ તો ૫૦૦ સજ્જાય કરવો. એ મર્યાદાના બોલ મધ્યે કેતલાએ બોલ દિન પ્રતિં કરવાના છઈ, જે ન પાસઈ તેહનિં વાર ૧ તથા ૨ ગુરિં વારવૂં પછઈ વારિઉં કરઈ તો શાકનો શિષ્યનિં નિષેધ કરવો ઈમ હઈ કરતાં ન પાલે તો એકાસણુ ત્રિવિહાર કરાવવૂં તો હિ એ મર્યાદા ન પાસઈ તેહનિં આંખિલ પણિ કરાવવૂં એ મર્યાદાના સર્વ બોલ સમસ્ત ગીતાર્થિ તથા ચતિઈ રૂડી પરિ પાલવા તથા સંઘાડી પાસઈ, પાસઈ પલાવવા અનિં ગીતાર્થનું કહણુ જે ન માનઈ તો સંઘ મધ્યે જે વડો શ્રાવક હોઈ તેહનિં કહીનિં પણિ પલાવવા એણિ ધર્મવંતિ (?) સર્વ ઉવેખી ન મૂંકવૂં સહી શિવમસ્તુ ભૂમિનંદ ઘસે શાકે નભે અગ્નિત પક્ષ કે તતીયા ઔમ્યવારેણુ ત્રિણિ પત્તને પુરે ॥ ૧ ॥

[આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરી'વર સંગૃહીત ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ વીરવિજયજી શાસ્ત્ર સંગ્રહની પ્રત પરથી ઉતાર્યું.]

પ્ર. આ. શ્રી આગરાનંદચૂરિયે રજ કરેલો કહેવાતો દેવસૂર પદક.

य

પૂ . જ્ઞા . શ્રી ગાગરાનંદસુરિજીએ રજ કરેલો કહેવાનો દેવમુર પદક વાતુ

[illegible]

ઈન્દ્રનો સમુદાય જેને નમસ્કાર કરે છે, જે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે : જે જગતના સમગ્ર તત્ત્વોના જાણનારા છે એવા જીનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને શાસ્ત્રને અનુસાર કંઈક કહું છું. ૥૧૥ કથી તિથિનો ક્ષય થયા છતાં કથી તિથિનું પાલન કરવું જોઈએ? અને કઈ તિથિની વૃદ્ધિ થયા છતાં કઈ તિથિ કરવી? તે બધી વાત હું કહું છું. ૥૨૥ તેમાં પહેલાં પર્વતિથિનું લક્ષણ કહેવાય છે—સૂર્યના ઉદય વખતે જે તિથિ થોડી પણ હોય તેજ તિથિ તિથિપણે જાણવી, પણ ઉદય વગરની ઘણી હોય તો પણ તેને તિથિ તરીકે કહેવી નહિ. શ્રીસેનપ્રશ્નના પહેલા ઉલ્લાસમાં કયું છે કે—ઉદયમાં જે તિથિ હોય તે તિથિ પ્રમાણ ગણવી. ઉદય સિવાયની તિથિ જો કરાય તો આજ્ઞાભંગ ૧ અનવસ્થા ૨ મિથ્યાત્વ ૩ અને વિરાધના ૪ ને પામે. ૥૩૥ તેટલા માટે ઉદયવાળી તિથિજ આરાધન કરવી પણ બીજી નહિ—તેવીજ રીતે પુનમ અને અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિમાં પહેલાં ઔદયિક (બીજા દિવસના ઉદયવાળી) તિથિ આરાધવા લાયક પણે વ્યવહાર હતો પણ કેાઈકે કહ્યું કે શ્રીપૂજ્યજી મહારાજ પહેલી તિથિને આરાધવા લાયક ગણે છે, તો શું કરવું? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવ્યું છે કે પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિ હોય તો ઔદયિકી (એટલે બીજી તિથિજ) આરાધવી એમ જાણવું. એવી રીતે શ્રી હીરપ્રશ્નના બીજા પ્રકાશમાં કહેલું છે, તેટલા માટે ઉદયવાળી તિથિજ અંગીકાર કરવી, પણ બીજી નહિ. તેવીજ રીતે સેનપ્રશ્નના ત્રીજા ઉલ્લાસમાં કહેલું છે. તે આવી રીતે કે અષ્ટમ્યાદિ તિથિ વધી હોય તો બીજી તિથિનું આરાધન થાય છે, પણ તે દિવસે પરચ્ચખાણની વખત તે તિથિ ઘડી બે ઘડી હોય છે, અને તેથી તેટલીનુંજ આરાધન થાય, કેમકે તેની પછી નોમ આદિ તિથિ થઈ જાય છે, પણ પહેલા દિવસે સંપૂર્ણ તિથિનું તો વિરાધન થાય છે, કેમકે તે તિથિ સંપૂર્ણ પહેલે જાહેર હોય છે કદાચ પરચ્ચખાણની વખતે દેખવા જઈએ તો પહેલે જાહેર પરચ્ચખાણની વખતે પણ હોય છે. અને આખો દિવસ પણ હોય છે. તેથી બંને બાનાં હોય છે. અને તેજ કારણથી સારું આરાધન થાય છે. આવો શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો તેનો ઉત્તર દે છે કે ક્ષયમાં પહેલાની તિથિ લેવી અને વૃદ્ધિમાં બીજી તિથિ લેવી. શ્રીમહાવીર-મહારાજનો જ્ઞાનનિર્વાણ મહોત્સવ તો અહિયાં લોકને અનુસારે કરવો ૥૧૥ તેમજ ઉદયને વિષે જે તિથિ હોય તે પ્રમાણ કરવી. ઈત્યાદિક ઉમાસ્વાતિ વાચક (આદિ) ના વચનની પ્રામાણિકતાથી વૃદ્ધિ હોય ત્યારે થોડી પણ બીજીજ તિથિ પ્રમાણ ગણવી. આ ઉપરથી આ નકકી થયું કે—જે સૂર્ય ઉદય થવાની વખતે તિથિ હોય તેજ માનવી, બીજી નહિ. તેમજ શ્રી હીરપ્રશ્નના ચોથા પ્રકાશમાં ત્રુટી તિથિને આશ્રયીને આવી રીતનો પ્રશ્ન કરેલો છે. તે પ્રશ્ન જણાવે છે—જ્યારે પાંચમની તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનું તપ કઈ તિથિએ કરવું? અને પુનમનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનું તપ ક્યારે કરવું? આવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવ્યું છે કે જ્યારે પાંચમની તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનું તપ તેની પહેલાની તિથિમાં કરવું, અને પુનમનો ક્ષય હોય ત્યારે તેરસ અને ચઉદસે કરવું, અને તેરસે

ભૂટી જવાય તો પડવે પણ કરવું. આવી રીતે નિરૂપણ કરેલું છે. આ જગો પર વિજયાનંદ-સૂરીના ગચ્છવાળા પડવે પણ એમ કહ્યું તેનો પણ શબ્દ લઈને પુનમ વધે ત્યારે પડવાની વૃદ્ધિ કરાવે છે તે મત ખોટો છે એમ નક્કી થયું. કેમકે પુનમ વધે ત્યારે તેરસની વૃદ્ધિ થાય, પણ પડવાની વૃદ્ધિ ન થાય. ટીપ્પણા વિગેરેમાં ચૌદશમાં પુનમનો સંક્રમ હોય છે, પણ પડવામાં હોતો નથી. શંકા કરે છે કે જ્યારે પુનમ ચૌદશમાં સંક્રમી છે તો પછી તમે બે ચૌદશે કેમ કરતા નથી? પુનમની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેને ત્રીજે સ્થાને રહેલી એવી તેરશ કેમ વધારો છો? એવી રીતે જો તું પૂછે છે તો તેનો ઉત્તર સાંભળ-કે જૈનટીપ્પણામાં પહેલાં તો (તિથિની કે) પર્વતિથિની વૃદ્ધિજ ન હોય. તેથી પરમાર્થની તેરસજ વધેલી ગણવી, પણ પડવાની વૃદ્ધિ ન થાય. લૌકિક અને લોકોત્તર એમ અને શાસ્ત્રથી તેનો નિષેધ છે માટે, આ ઉપરથી આટલી વાત સિદ્ધ થઈ કે પુનમની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેરસની વૃદ્ધિ કરવી. જો એમ તને ન રહે તો પહેલી પુનમને છોડીને બીજી પુનમ રાખ. કદાચ એમ પણ તને ન રહે તો અમે તને પૂછીએ છીએ કે ચોમાસા સંજમી પુનમોની વૃદ્ધિમાં તું તેરસની વૃદ્ધિ કરે છે, અને બાકીની પુનમોની વૃદ્ધિમાં પડવાની વૃદ્ધિ કરે છે, આવું કયાં શીખેલો છે? કેમકે બધી પણ અમાવાસ્યા અને પુનમાદિક તિથિઓ પર્વપણે આરાધવા લાયકજ છે, જે માટે શ્રાદ્ધનિઠ્યસૂત્રમાં કહ્યું છે કે-છ તિથિઓમાંથી આજ કઈ તિથિ છે? ઇત્યાદિક પાઠથી સર્વે પણ તિથિઓ આરાધવા લાયક છે, વળી ચૌદશ અઠમ ઇત્યાદિક સૂત્રની વ્યાખ્યા આવી રીતે છે-ચઉદશ અને આઠમ તો પ્રસિદ્ધજ છે. ઉદ્દિષ્ટ એટલે મહાકલ્યાણક સંજમી હોવાને લીધે પવિત્ર-તિથિ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલી તિથિને વિષે તેમજ પુનમ એટલે ત્રણે પણ ચોમાસી તિથિઓમાં (સંપૂર્ણ પૌષધમત લેપશ્રાવક કરતો હતો.) એવી રીતે સૂચગાંગ સૂત્રના બીજા શ્લોકધના સૂત્રની ટીકામાં લેપશ્રાવકના અધિકારમાં છે. આ (ત્રણ પુનમતું) પર્વતું આરાધન ચરિતાનુવાદ રૂપ છે. સૌ વખત શ્રાવકની પ્રતિમાને વહેનારા કાર્તિક શ્રેણીની પેઠે એ જાણવું. પરન્તુ (ત્રણેજ પુનમતું આરાધન) વિધિવાદરૂપ નથી. ચરિતાનુવાદ અને વિધિવાદનું લક્ષણ કરાય છે કે-જે ક્રિયાનું અનુષ્ઠાન કોઈ એકેજ કરેલું હોય તે ચરિતાનુવાદ, અને જે ક્રિયાનું અનુષ્ઠાન બધાથી કરાય તે વિધિવાદ, અને વિધિવાદ તો બધાએ પણ અંગીકાર કરવોજ જોઈએ. ચરિતાનુવાદને બધાએ અંગીકાર કરવો એવો નિયમ નથી આ વાત અર્થથી સેનપ્રશ્નમાં કહેલી છે. માટે કદાચહને છોડી દે અને પુનમની વૃદ્ધિએ બે તેરશે કર. નહિંતર તું સુરને લોપનાર અને ડગ થઈશ. એ સંશ્લેષથી કહ્યું. તેમજ શ્રાદ્ધવિધિમાં પણ તિથિના સ્વરૂપનું જેમ નિરૂપણ કરેલું છે તે પણ તું સાવધાન થઈને સાંભલ—

સવારે પરચખખાણની વખતે જે તિથિ હોય તે પ્રમાણ ગણવી, કેમકે લોકમાં પણ સૂર્યના ઉદયને અનુસારે દિવસ વિગેરેનો વ્યવહાર થાય છે, વલી પૂર્વઋષિઓએ કહેલું

પણ છે કે ચોમાસી, સંવચ્છરી, પક્ષી, પાંચમ, અને આઠમમાં તે તિથિઓ ગણવી કે જેમાં સૂર્યનો ઉદય હોય, પણ સૂર્ય ઉદય વગરની તે તિથિઓ ન લેવી ॥૧॥ પૂન પચ્ચ-
ખખાણુ પ્રતિક્રમણુ તેમજ નિયમગ્રહણુ જે તિથિમાં સૂર્યનો ઉદય થાય તે તિથિએ કરવું જોઈએ ॥૨॥ ઉદયને વિષે જે તિથિ હોય તે પ્રમાણ કરવી. જે ખીજી તિથિ કરવામાં આવે તો આજ્ઞાભંગ ૧ અનવસ્થા ૨ મિથ્યાત્વ ૩ અને વિરાધના ૪ પામે ॥૩॥ પારાસરસ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે સૂર્યના ઉદયની વખતે જે થોડી પણ તિથિ હોય તે સંપૂર્ણ છે એમ જાણવું. પણ ઉદય વગરની ઘણી હોય તો પણ તે સંપૂર્ણ ન જાણવી. ઉમાસ્વાતિ વાચકનો પ્રધોષ તો એમ સંભળાય છે કે-ક્ષયમાં પહેલાની તિથિ કરવી અને વૃદ્ધિમાં ખીજી તિથિ કરવી. અને શ્રીવીરજ્ઞાનનિર્વાણનો મહોત્સવ અહિં લોકને અનુસારે કરવો. એ રીતે શ્રાદ્ધવિધિમાં નિરૂપણ કરેલું છે. માટે કદાચહ છોડીને આગમને અનુસારે બરોબર કર અને પૂર્વાચાર્યોની પરંપરા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ રાખ, પણ કદાચહ કરીને કુમાર્ગતું પ્રવર્તન કરીશ માં. ઉત્સુવપ્રરૂપણથી અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે માટે, તેથી એ સિદ્ધ થયું કે પુનમ વધે ત્યારે તેરસ વધારવી, આવી રીતે શ્રી પ્રજ્ઞવિચાર સમ્પૂર્ણ થયો સં. ૧૮૯૫ વર્ષે ચૈત્ર સુદી ૧૪ ને દિવસે પંડિત ભોજાજીએ આ પ્રત લખી આપી છે. અસ્તરગચ્છમાં પાદરા ગામમાં શા કપુરશાહને લખી આપી છે ॥ તેમજ તેરસ ચૌદશ અને અમાવાસ્યા એ ત્રણે તિથિઓ પુરી હોય તો પણ જો લોક ચૌદસે દિવાલી કરે તો તેરસચૌદશનો છઠ કરવો, કારણ કે શ્રી મહાવીરભગવાનનું નિર્વાણ કલ્યાણક લોકને અનુસારે કરવું કહ્યું છે. શ્રી શ્રાદ્ધવિધિમાં ક્ષયમાં પહેલી તિથિ અને વૃદ્ધિમાં ખીજી લેવી, અને શ્રી મહાવીરનું નિર્વાણ લોકને અનુસારે કરવું એમ કહ્યું છે.

(સં. ૧૯૯૩ માં સિદ્ધચક્રના વધારા તરીકે બહાર પડેલી પુસ્તિકામાં આપેલા અનુવાદને આધારે)

[નોંધ :- ઉપરના કહેવાતા શ્રી દેવસૂર પદ્ધતી હસ્તલિખિત મૂળ પ્રતિઓની બે નકલો જ્યારે પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે પોતાની માન્યતાના પૂરાવા તરીકે પૂ. આ. શ્રી રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજને મોકલી ત્યારે પૂ. આ. શ્રી રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે તેઓશ્રીને પૂછાવ્યું કે-‘આજે સવારે આપે મોકલેલી પ્રતિઓ એ-વર્તમાન શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છના મુખ્ય નાયક શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પદ્ધતીજી હસ્તલિખિત મૂળ પ્રતિઓ હોવાનું આપ જે જે કારણોસર માનતા હો તે વિગતવાર લખી જણાવશોજી, જેથી અમે તે વિષે વિચાર કરી શકીએ. આપે મોકલેલ બે પ્રતિઓમાં શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજનો નામોલ્લેખ પણ નથી અને તેઓશ્રી કાળધર્મ પામ્યા પછી ઘણાં વર્ષો બાદ લખાયાનો લેખ પણ બે પૈકીની એક જ પ્રતિમાં છે, વિગેરે ઘણાં કારણો એવાં છે કે જેને અંગે આપને આ ખુલાસો પૂછાવવાની જરૂર પડી છે.’ (જુઓ પરિશિષ્ટ ૮, ચીફી નં.-૪. પૃ. ૩૪૩) પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી મહારાજ આ અંગે કાંઈ પણ ખુલાસો કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં નહીં હોવાથી તેમણે આ વાતનો ઉત્તર આપવાનું જ ટાળ્યું હતું.

વળી લવાઈ શ્રી વૈદ્ય પોતાના નિર્ણયમાં પ્રસ્તુત પદ્ધત અંગે આલોચનાં કરતાં લખે છે કે :-

‘હવે પૂર્ણિમા અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિમાં તેરસની જ વૃદ્ધિ થાય છે એવું શ્રી વિજય-દેવીયેતું મતપત્રક, ‘શ્રી તિથિ-હાનિવૃદ્ધિ વિચાર’ એ નામનું ચાર પાનાનું જે પુસ્તક આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ પોતાના માનેલા અર્થના સમર્થન માટે રજુ કર્યું છે, તેનો વિચાર કરીએ.... તે વિક્રમના ૧૮૯૫મે વર્ષે લખેલી પ્રત ઉપરથી જાણેલું છે.પ્રસ્તુત વિવાદ ઉત્પન્ન થયા પછી જ તે જાણ્યું છે, એવું તેના પહેલા પાનાની નીચેના ટીપ્પણ ઉપરથી અનુમાન થાય છે. તે આ ચાર પાનાનો અન્ય કોણે અથવા ક્યારે લખ્યો એ આદિથી અંત સુધીની પરીક્ષાથી પણ જાણી શકાતું નથી. અન્યારબે ‘શ્રી વિજયદેવીયાનામ’ એમ જે લખેલું છે તે તો તેના સંપાદકે પ્રયોજેલું છે, કારણ કે અન્યમાં કે અન્યને અંતે વિજયદેવીયોના નામનો ઉલ્લેખ જ નથી. સારી રીતે પરીક્ષા કરતાં, આ અન્ય પરસ્પર વિરુદ્ધ એવી પુષ્કળ ઉક્તિઓવાળો (એટલે કે વચનો-વાળો) અને યુક્તિ વિનાનો જણાય છે. તેથી તેના પ્રામાણ્ય તરફ જ અમારા મનમાં શંકા થાય છે.’

આ પછી બીજી કેટલીક વાતો જણાવીને, આગળ જતાં તેઓશ્રી લખે છે કે :-

‘.....આ આખો અન્ય યુક્તિ વિનાનો જણાય છે. તેરસની વૃદ્ધિ કરવા માટે કોઈ પણ યુક્તિ કે લૌકિક કે લોકોત્તર શાસ્ત્ર રજુ કરેલું જણાતું નથી.

વળી, આગળ જતાં ‘જે આ તને ન રૂચે તે પહેલી પૂર્ણિમાને છોડીને બીજી પૂર્ણિમા કર’ એમ આ વાક્યથી પ્રતિવાદીને અભિમત પક્ષની અનુસાર આપવાથી, આ અન્યતું અસદુત્તરવરૂપ બલિહૃષિતપણું (અસત્ ઉત્તર આપવાથી પોતે જ હૃષિત છે, એ) પ્રતીત થાય છે. વળી આગળ ચાલતાં ‘શેષં કોપેન [જ્ઞાપેન વા] પૂરયેત્’ એ કહેવત પ્રમાણે ‘માટે દુરામહ છોડી દે, પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિમાં તેરસની વૃદ્ધિ કર, નહિતર યુરુલોપી ઠગ બનીશ’ એ રીતે શાપ પણ દીધો છે. માટે આવો આ, જેના કર્તા જાણવામાં નથી, જે પરસ્પર વિરૂદ્ધ ઉક્તિઓવાળો અને યુક્તિરહિત છે, તે અન્ય શી રીતે પ્રમાણપદવી કે શાસ્ત્રપદવીને પામે, એ જ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ પોતાના ચિત્તમાં વિચારવું જોઈએ..... આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજી પણ આના પ્રામાણ્યની શંકા કરે છે, તે યથાર્થ છે એવો અમારો નિઃસંશય છે.’

(જુઓ પ્રસ્તુત અન્ય પૃ. ૨૬૨, ૨૬૩) —સં૦]

તે લેખક એટલું જ જણાવી શકેલ છે કે-“ જૈનટિપ્પણકે તાવત્ પર્વતિથીનાં વૃદ્ધિરેષ ન ભવતિ, તતઃ પરમાર્થતઃ ત્રયોદશ્યેષ ઘર્ષિતા ” અને છપાવતાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, પર્વતિથીનાં એ પદમાંનો પર્વ શબ્દ [] કૌંસમાં મૂકી દીધો છે : કારણ કે-લેખકને એમ જણાવવું છે કે- ‘ જૈન ટિપ્પનકમાં પર્વતિથિઓની વૃદ્ધિ હોય જ નહિ પણ અન્ય તિથિઓની વૃદ્ધિ હોય અને એથી તેરશની વૃદ્ધિ મનાય ’ જ્યારે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને એમ જણાવવું છે કે- ‘ જૈન ટિપ્પનકમાં કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિ ન આવે ! ’ એથી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પર્વ શબ્દને કૌંસમાં મૂકી દીધો અને મજકુર લખાણનો અર્થ છપાવતાં, એમ લખ્યું કે-“ જૈન ટિપ્પ-ણમાં પહેલાં તો (તિથિની કે) પર્વતિથિની વૃદ્ધિ જ ન હોય. ” એટલે કે-આમાં પર્વ શબ્દને કૌંસમાં નહિ લેતાં, પોતાની કલ્પનાથી (તિથિની કે) એમ ઉમેરી દીધું ! પણ એટલો વિચાર ન કર્યો કે-તેમ કરવાથી, લખાણની દલીલ જ ભારી બન્યે છે, કારણ કે-લેખક તો જૈન ટિપ્પનકમાં પર્વતિથિની વૃદ્ધિ ન હોય એ હેતુ આપીને, પૂનમની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવા જણાવે છે ! જ્યારે જૈન ટિપ્પનકમાં કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિ ન હોય-એ કારણસર જ જો પૂનમની વૃદ્ધિ ન મનાય, તો તેરશની કે કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિ મનાય જ નહિ, એમ પણ આપોઆપ સિદ્ધ થઈ બન્યે છે. પરંતુ તે લેખક અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી-બેય, તેરશની વૃદ્ધિ માનવા તો તૈયાર જ છે.

૫. એથી વાત એ છે કે-મજકુર લખાણ કરનારને પૂણિમાની વૃદ્ધિ કાયમ રાખીને, પૂણિ-માની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ નહિ કરતાં, ચૌદશે જ ચૌદશ કરીને પહેલી પૂણિમાને તણ બીજી પૂનમે પૂણિમાનું આરાધન કરવાની વાત સામે વિરોધ નથી, પણ આંશિક સંમતિ છે : કારણ કે-તે લેખક કહે છે કે-“ ચૈદેવં તવ ન રોચતે, તદા પ્રથમાં પૂર્ણિમાં પરિત્યજ્ય દ્વિતીયાં પૂર્ણિમાં મજ । ” એટલે કે-જો તને પૂનમની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવાનું રૂચિકર ન હોય, તો પ્રથમ પૂણિમાને તણને બીજી પૂણિમાને લજ ! આમ, તે લેખકને વાંધો તો માત્ર પૂનમની વૃદ્ધિએ એકમની વૃદ્ધિ કરવા સામે જ છે. આવું દ્વિધાભાષિત્વ સંવિગ્ન બહુશ્રુતોમાં હોઈ શકે જ નહિ, એટલે પણ મજકુર લખાણ કોઈ પણ પ્રમાણિક આચાર્યે લખેલું નથી-એમ સિદ્ધ થાય છે.

૬. આવા અજ્ઞાત લેખકના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ લખાણને, કલિપતપણે પટ્ટક ઠરાવીને અને તેની સાથે આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજનું નામ ચોળ દઈને, તેનું આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દ-સૂરિજીએ શરણ સ્વીકાર્યું છે, એ પણ વસ્તુતઃ એમ જ સૂચવે છે કે-તેમના મન્તવ્યને એક પણ પ્રમાણિક શાસ્ત્રગ્રન્થનો ટેકો નથી.

આ. શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘શાસ્ત્રીય પુરાવા’નાં મૂળ પાનાં તપાસવા માટે પૂરાં પાડ્યાં નથી :

૧. અને એક પણ પ્રમાણિક શાસ્ત્રગ્રન્થનો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના મન્તવ્યને ટેકો મળી શકે તેમ નથી, માટે તેમણે જેમ કોઈ અજ્ઞાત લેખકના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ લખાણને આગળ કરીને, સમાજને ઉન્માર્ગે દોરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે; તેમ બીજાં પણ કેટલાંક પાનાંઓને ‘ શાસ્ત્રીય પુરાવા ’ ના નામે બહેરમાં મૂકીને, સમાજને ઉન્માર્ગે દોરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. તેમણે પોતાના આ નિરૂ-પણમાં, તે પાનાંઓવાળી ‘ શાસ્ત્રીય પુરાવા ’ નામની ચોપડીનો ઉલ્લેખ કરેલો હોવાથી, અમોએ તે મૂળ પાનાંઓ, કે જેના ઉપરથી તેને ‘ શાસ્ત્રીય પુરાવા ’ નામની ચોપડીમાં છપાવેલ છે, તે

તપાસવાને માટે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પાસે મંગાવ્યા હતાં. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દ-સૂરિજીએ તે પાનાં અમને તપાસવાને માટે પૂરાં પાડ્યાં નથી, તે જણાવવાને માટે, તેને અંગે અમે બંને વચ્ચે થયેલ ચીટીવ્યવહારની નકલ અમોએ તરત જ સુશ્રાવક કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈને મોકલી આપી હતી. અમોને તે પાનાંની મૂળ નકલો તપાસવાને માટે પૂરી પાડવામાં આવી નથી, એથી અમોએ તે પાનાંમાંનાં લખાણો વિષે, આ પ્રતિવાદમાં અન્ય કાંઈ લખ્યું નથી. એ પાનાં-ઓના સંબંધમાં અમને પૂરતી શંકા છે અને તે વાત અમોએ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને જણાવેલી, તે છતાં તેમણે તે પાનાંઓ પૂરાં પાડવાની જવાબદારી અદા કરી નથી. આથી, તમે જણાવશો તો અમે તે પાનાંઓને તપાસ્યા વિના જ, તે છપાએલાં છે તેના આધારે, તે કેવી કેવી રીતિએ માનવા યોગ્ય નથી—તે જરૂર જણાવીશું; પણ તે પાનાંઓની મૂળ નકલો અમને તપાસવાને મળે અને તે પાનાંઓની પ્રમાણિકતા બાબતમાં ખાત્રી કરવા-કરાવવાની પૂરતી તક અમને આપવામાં આવે, તે પછી જ તે પાનાંઓમાંનાં લખાણો વિષેનું અમારું કથન રજૂ કરવાનું અમને કહેવામાં આવે, એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ.

શ્રી તપાગચ્છીય માન્યતા મુજબનું સાચું પાતું છે—એ પૂરવાર થાય તો તેને સ્વીકારવાની બહેરાત :

૧. પ્રસ્તુત મન્તવ્યલેહને અંગે, સામા પક્ષ તરફથી, પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ આણંદવિમલ-સૂરીશ્વરજી મહારાજના અભિપ્રાયને દર્શાવતું હોય તેવા પ્રકારના લખાણવાળું અને પોતાને સોળમી સદીમાં અસ્તિત્વમાં આવ્યા તરીકે જણાવતું એક પાતું, ખૂબ જોરશોરથી પ્રચારવામાં આવતું હતું. તે પાનાના સંબંધમાં પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજને વકીલ શ્રીયુત મોહન-લાલ પોપટલાલ B. A. LL. B.એ પ્રશ્ન પૂછતાં, પૂ. આચાર્યદેવે એ જ જવાબ આપ્યો હતો કે—

“એ પાનામાં કેવું લખાણ છે તે તો જુઓ! એની ભાષા જુઓ! આપણા ગચ્છની માન્યતાથી વિરુદ્ધની ગાથાઓ એમાં છે. પણ એ બધી વાત પછી. આપણે ટૂંકી જ વાત કરીએ. એ પાતું જો શ્રી તપાગચ્છની માન્યતા મુજબનું સાચું છે—એમ પૂરવાર થઈ જાય, તો હું તેમ માનવા અને કરવા તૈયાર છું. અરે ભાઈ! અત્યાર સુધી અમે જે આ કર્યું, તેનું પ્રાયશ્ચિત લેવા પણ તૈયાર છું!”

૨. ઉપરની બહેરાત મુજબ, સામા પક્ષે માત્ર એક જ પાનાને શ્રી તપાગચ્છની માન્યતા મુજબનું અને સાચું પૂરવાર કરી આપવાની શરત હતી; અને સામે પક્ષ તેટલું કરી શકે, તો પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજની, પોતાના મન્તવ્યને તજ દેવાની તથા પ્રાયશ્ચિત લેવાની પણ તૈયારી હતી. આમ છતાં, એ વાતને એ વર્ષ વીતી ગયાં છે છતાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ કે અન્ય કોઈએ પણ મજકુર પાનાને શ્રી તપાગચ્છની માન્યતા મુજબનું સાચું પૂરવાર કરી આપ્યું નથી. આ ઉપરથી તમે સમજી શકશો કે—તેવા પૂરાવાઓ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો વિશ્વાસ મૂકી શકાય તેમ નથી. વળી, જે પાનાંઓનું લખાણ પ્રમાણિક શાસ્ત્રગ્રંથોના કથનથી વિરુદ્ધ હોય, તે પાનાંઓના કથનને પ્રમાણ કરવાનું, કોઈ પણ સમજી માણસ પસંદ કરે નહિ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને તો પોતાના શાસ્ત્રવિરુદ્ધ મન્તવ્યને વ્યાજબી ઠરાવી દેવું છે, એટલે જ તેઓ તેવાં પાનાંને શરણે ગયા છે. બાકી, પ્રમાણિક શાસ્ત્રગ્રંથો જે જણાવતા હોય તે અમને માન્ય જ છે અને પ્રમાણિક શાસ્ત્રગ્રંથો અમે જે મન્તવ્યને સાચું જણાવી રહ્યા છીએ તે જ મન્તવ્યને જણાવનારા છે, એવો અમારો પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

પત્ર આપો છાપ્યો નથી :

૧. કવિરાજ શ્રી દીપવિજયજી મહારાજનો મૂળ પત્ર તપાસવાને માટે અમોએ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી પાસે મંગાવેલો, પણ તે અમને તપાસવાને માટે મળ્યો નથી. વળી, સં. ૧૮૭૧ ના અરસામાં પરિશ્રદધારી અબહુશ્રુત શ્રીપૂજ્યોનું શ્રી જૈન શાસનમાં રાજ્ય ગણાતું હતું અને તેવાઓએ તો પર્વતિથિઓના આધારે નક્કી કરવાના પર્વદિવસોના સંબંધમાં ગરબડ ઉભી કરી છે, એ વાત અગાઉ કહેવાઈ જ ગઈ છે. વળી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘શાસ્ત્રીય પુરાવા’ નામની ચોપડીમાં કવિરાજ શ્રી દીપવિજયજીનો આપો પત્ર છાપ્યો નથી, એ પણ શંકાસ્થાન જ ગણાય. પૌષધ પડિમાના પાઠો સંબંધી ખૂલાસો :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘શ્રાવકોની પૌષધ નામની પડિમાને અંગે શ્રી પ્રવચનસારોદ્ધાર, આચારમયસામાચારી અને શ્રી સેનપ્રશ્નમાં મુખ્યત્વે ચૌદશ-પૂનમ કે ચૌદશ-અમાસના લાગટ એ ઉપવાસ રૂપી છઠ કરવાનું જે વિધાન જણાવેલું છે. ‘તેને અવલંબીને, પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય અને પૂનમની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવાના પોતાના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ મન્તવ્યને પુષ્ટ કરવાનો નિષ્ક્રમ પ્રયત્ન કર્યો છે, જે શ્રી સેનપ્રશ્નમાંના નીચેના પ્રશ્નોત્તરથી જણાઈ જશે—

“તથા ચતુર્માસકત્રયાષ્ટાદ્વિકા કુત ઉપવિશતીતિ પ્રશ્નઃ, અત્રોત્તરમ્-સપ્તમીત ઉપવિશતિ પરં પૂર્ણિમાવાસરસ્તુ પર્વતિથિત્વાત્ પાલ્યતે इति ॥ ૧૫૫ ॥” [મુદ્રિતે પૃ. ૧૨૧]

પ્રશ્ન : ત્રણ ચોમાસી સંબંધી અઠાહિ કયાંથી બેસે ?

ઉત્તર : ત્રણ ચોમાસી સંબંધી અઠાહિ સાતમથી બેસે છે, પણ પૂનમનો દિવસ પર્વતિથિ તરીકે પલાય છે.

૨. શ્રી જૈન શાસનમાં, ચોમાસી ચૌદશનો દિવસ અને તેની પૂર્વેના સાત દિવસો-એમ આઠ દિવસની ચોમાસીની અઠાહિ ગણાય છે. જો ચોમાસી ચૌદશની કે તેની પૂર્વેની સાત તિથિઓમાંની કોઈ પણ તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિ ન હોય, ત્યારે તો ચોમાસીની અઠાહિ સાતમથી બેસે, પણ ચોમાસી ચૌદશની કે તેની પૂર્વેની સાત તિથિઓમાંની એક પણ તિથિની હાનિ હોય, તો ચોમાસીની અઠાહિ છઠથી બેસે. એ જ રીતિએ, ચોમાસી ચૌદશની કે તેની પૂર્વેની સાત તિથિઓમાંની કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિ હોય, તો ચોમાસીની અઠાહિ બીજી સાતમથી, પહેલી આઠમથી અગર અષ્ટમીથી બેસે. આમ છતાં પણ, પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસેનસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ત્રણ ચોમાસીની અઠાહિ સાતમથી બેસે-એમ જણાવ્યું છે; એથી સમજી શકાય છે કે-તે કથન તિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિના પ્રસંગ સિવાયના પ્રસંગને આશ્રયીને કહેવાયેલું છે અને એ જ કારણે બ્યારે બ્યારે ચોમાસીની અઠાહિ છઠ, પહેલી સાતમ, બીજી સાતમ કે પહેલી આઠમે બેસાડવામાં આવે છે, ત્યારે તેમ કરવું તે પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસેનસૂરીશ્વરજી મહારાજાના કથનથી વિરૂદ્ધ ગણાતું નથી. એવી જ રીતિએ, શ્રાવકની ચોથી પડિમાને અંગેનું જે વિધાન છે, તે પૂનમ-અમાસની હાનિ-વૃદ્ધિ સિવાયના પ્રસંગને ઉદ્દેશીને છે, એટલે તે કથનથી પણ પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય અને પૂનમની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવાનું કોઈ પણ રીતિએ ફલિત થઈ શકતું નથી.

આ. શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ધર્મસાગરીય ઉત્સવખંડનનું શરણુ લઈને કરેલો તદન જીકો અર્થ :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ખરતરગમ્હના ગુણવિજય નામના મહાશયે સં. ૧૬૬૫

માં બનાવેલા ‘ધર્મસાગરીય-ઉત્સૂત્રખંડન’નું શરણ સ્વીકારવામાં તો કમાલ જ કરી છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, પોતાના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ મન્તવ્યને શાસ્ત્રાનુસારી ઠરાવવાની ખોટી પૂનમાં, ઇતરગચ્છીય લેખકની પંક્તિનો પણ તદ્દન ભુલો અર્થ કરતાં આંચકો ખાધો નથી, એ ભારે દુઃખનો વિષય છે. મૂળ વાત એવી છે કે-મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીએ બનાવેલા “ઔઞ્ઠીકમતોત્સુવો-દ્ધાટનકુલકમ્”ની અવચૂરિમાં એમ જણાવ્યું છે કે-“વૃદ્ધૌ ચ પ્રથમતિથિઃ પાક્ષિકમિત્યેતસ્ય ચરતરસ્ય કુવિકલ્પઃ ।” એટલે કે-“ચતુર્દશીની વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં પહેલી ચૌદશે પાક્ષિક કરવું, એ આ ખરતરનો કુવિકલ્પ છે.” હવે મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીના મજકુર કુલકમાંનાં કથનોના ઉત્તર રૂપે બનેલા ‘ધર્મસાગરીય ઉત્સૂત્રખંડન’ નામના ગ્રન્થમાં, મહોપાધ્યાયજીએ જણાવેલી ‘પહેલી ચૌદશના પાક્ષિકના કુવિકલ્પ’ની વાતનો ઉત્તર આપતાં જે કહેવાયું છે, તેમાંથી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ સંબંધ તોડીને વાક્ય ઉપાડી લીધું છે અને તેમ કરીને તેનો તદ્દન ખોટો અર્થ કર્યો છે. ધર્મસાગરીય ઉત્સૂત્રખંડન ગ્રન્થમાં, તે પંક્તિ નીચે મુજબ છે:-

“અન્યથ વૃદ્ધૌ (પૂર્વતિથૌ) પાક્ષિકં ક્રિયતે इदं किं?, सर्वा अपि तिथयो वृद्धौ पूर्णत्वात्पूर्वा पक्ष मान्यत्वेन ग्राह्याः सन्ति, किमेकदेशदूषणाय तवेयं प्रवृत्तिः ?”

મહોપાધ્યાયજીના “વૃદ્ધૌ ચ પ્રથમતિથિઃ પાક્ષિકમિત્યેતસ્ય ચરતરસ્ય કુવિકલ્પઃ” આ કથનને અંગે, ધર્મસાગરીય ઉત્સૂત્રખંડનકારે, પહેલાં તો એમ કહ્યું કે-“આ કથન પણ ખરપુરીષની જેમ અત્યન્ત અસાર છે” અને તે પછી ‘વૃદ્ધિમાં પ્રથમ તિથિ જ ગ્રહણ કરવી જોઈએ’-એવી પોતાની માન્યતાને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તે પછી, પોતાની માન્યતા સિદ્ધ થઈ ગઈ છે-એમ માનીને, તે ગ્રન્થકારે મહોપાધ્યાયજીને ઉદ્દેશીને પ્રશ્ન કર્યો છે કે-“અને બીજું એ કે-વૃદ્ધિમાં પ્રથમ તિથિએ પાક્ષિક કરાય છે, આ શું?” એટલે કે-તું માત્ર પાક્ષિકને અંગે એમ કેમ કહે છે કે-વૃદ્ધિમાં પૂર્વતિથિએ પાક્ષિક કરાય છે? કારણ કે-“વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં પૂર્વતિથિઓ પૂર્ણ હોવાના કારણે સર્વ પણ તિથિઓ પૂર્વતિથિઓ જ માન્યતાથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, છતાં માત્ર પાક્ષિકને અંગે વાત કરીને, તે એક દેશને દૂષિત કરવાને માટેની આ પ્રવૃત્તિ કેમ કરી છે?”

૨. આ વાતને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ એવી રીતિએ રજૂ કરી છે કે—

“અન્યથ વૃદ્ધૌ (પૂર્વતિથૌ) પાક્ષિકં ક્રિયતે इदं किं ?

અર્થ:- (ટીપ્પણમાં પૂર્ણિમા કે અમાવાસ્યા વધી હોય સારે) વૃદ્ધિમાં એટલે પહેલી પૂર્ણિમા કે પહેલી અમાવાસ્યાએ પગખી એટલે ચૌદશ કરાય છે, એ કેમ?”

૩. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, પાક્ષિકની ચતુર્દશીની વૃદ્ધિની વાતને, પૂર્ણિમા-અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિના નામે ચઢાવી દેવાનું અને તેમ કરીને પોતાની શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ માન્યતાને સાચી ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનું, આ એક કારમું સાહસ જ કર્યું છે. ધર્મસાગરીય ઉત્સૂત્રખંડનકારને જો તેવી વાત કહેવી હોત, તો તે અન્ય તિથિ સંબંધી વાત હોઈને, પ્રથમ પૂર્ણિમા કે પ્રથમ અમાવાસ્યાનો ઉલ્લેખ કરત; એટલું જ નહિ, પણ પોતાના પક્ષે વૃદ્ધિમાં પ્રથમ તિથિએ પૂર્ણપણું હોવાની વાત જણાવનાર તે, એમ પણ કહેત કે-‘પહેલી પૂનમ કે પહેલી અમાસે તો ચૌદશના ભોગવટાનો અંશ પણ નથી.’ ખરી રીતિએ તો, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, આ પ્રમાણ પણ અમારા શાસ્ત્રાનુસારી મન્તવ્યના લાભમાં જ રજૂ કર્યું છે : કારણ કે-તે વખતે વિ. સં. ૧૬૬૫ માં જો આચાર્ય શ્રી

સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેમ થતું હોત, તો ધર્મસાગરીય ઉત્સૂત્રખંડનકારે, એ વાતનો ઉલ્લેખ કરીને પણ, મહોપાધ્યાયજી ઉપર તથા શ્રી તપાગચ્છ ઉપર આક્ષેપો કર્યા જ હોત. પણ તેમ થયું નથી, એથી પણ સાબીત થાય છે કે-તે વખતે, શ્રી તપાગચ્છમાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના મન્ત્રવ્ય મુજબની પૂનમ-અમાસના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાની માન્યતા, હતી જ નહિ. ધર્મસાગરીય ઉત્સૂત્રખંડન છપાવનારે, મૂળ ગ્રંથમાં નહિ એવી પહેલી પૂનમ-અમાસની ચૌદશ સંબંધી વાત, ઉપર જણાવેલા પાઠ પછી તેની સાથે જ કૌંસ કરીને વિ. સં. ૧૯૮૯ માં છપાવતી વેળાએ ઉમેરી દીધેલી છે, એ વાત પણ મુદ્રિત પ્રત સાથે હસ્તલિખિત પ્રત મેળવતાં જણાઈ આવી છે અને તે જ કારણે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પણ મુદ્રિત પ્રતમાં કૌંસમાં જણાવેલી તે વાત રજૂ કરી નથી, એમ જણાય છે.

૪. આ સર્વ બીનાઓ ઉપરથી સમજી શકાશે કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, પોતાના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ મન્ત્રવ્યના સમર્થન માટે, પોતાના ચોથા મુદ્દાના નિરૂપણમાં જે ભાવ રજૂ કરીને વાક્યો લખ્યાં છે, તે ભાવ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ હોઈને તેમાંનાં સર્વ વાક્યો ખોટાં છે તેમ જ હકીકતની દૃષ્ટિએ પણ તેમાં કેટલું બધું ખોટાપણું છે !

પાંચમા મુદ્દાના નિરૂપણનો પ્રતિવાદ

તિથિભોગ અને સંજ્ઞા :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના પાંચમા મુદ્દાને આશ્રયીને કરેલા નિરૂપણમાં પણ, તેમની ગેરસમજ જણાઈ આવે છે. શ્રી સેનપ્રશ્નમાં નીચે મુજબનો પ્રશ્નોત્તર છે:-

“ ચૈત્રાશ્વિનમાસચતુર્માસકત્રિકસત્કાસ્વાધ્યાયઃ પञ्चमीचतुर्दशीयामદ્વયાનन्तरं यद्गति तद्या-
મદ્વયं तिथिभोगापेक्षया किं वा औदयिकापेक्षयेति ? प्रश्नोऽत्रोत्तरं-चैत्राश्विनमासयोः पञ्चमीतिथे-
र्द्वादस्वाध्यायो लगति, न तु सूर्योदयात्, एवं चतुर्मासकस्यास्वाध्यायोऽपि चतुर्दशीतिथेरर्द्वाह-
तीति वृद्धसम्प्रदाय इति ॥ ૧૫૯ ॥ ”

પ્રશ્ન : ચૈત્ર અને આસો માસ તથા વ્રજુ ચોમાસી સંબંધીનો અસ્વાધ્યાય પાંચમ અને ચૌદશના જે પહોર પછી લાગે છે, તે બે પહોર તિથિભોગની અપેક્ષાએ લેવા કે સૂર્યોદયથી લેવા ?

ઉત્તર : ચૈત્ર અને આસો માસમાં પાંચમ તિથિના અરધા ભાગથી અસ્વાધ્યાય લાગે છે, પણ સૂર્યોદયથી નહિ : તેમ જ, ચોમાસીનો અસ્વાધ્યાય પણ ચૌદશ તિથિના અરધા ભાગથી લાગે છે, એવો વૃદ્ધસંપ્રદાય છે.

૨. હવે જો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવી રીતિએ, તિથિની શરૂઆત સર્વ પ્રસંગોમાં સૂર્યોદયથી જ ગણાતી હોત અને તેની સમાપ્તિ અપર સૂર્યોદયે ગણાતી હોત, તો ઉપર મુજબનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવવાને કારણ નહોતું અને કદાચ પ્રશ્ન ઉદ્ભવત તો ય જે ઉત્તર અપાયો છે તે અપાત નહિ. ઉત્તરમાં સ્પષ્ટ રૂપમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે-જે ટીપ્પનક પ્રમાણ હોય, તે ટીપ્પનકમાં જ્યારથી પાંચમનો ભોગકાળ શરૂ થયો હોય ત્યારથી માંડીને, તે ભોગકાળની જ્યારે સમાપ્તિ થઈ હોય ત્યાં સુધીનો સમય જોઈને, પાંચમનો ભોગકાળ અરધા ભાગે પૂરો થાય ત્યારથી અસ્વાધ્યાય ગણાય, પણ સૂર્યોદયના હિસાબે એટલે સૂર્યોદયથી તિથિની

શરૂઆત માનીને તે મુજબ ભોગકાળ ગણાય નહિ. ચોમાસીના અસ્વાધ્યાયને અંગે પણ તેમ જ જણાવેલું છે. એટલે આરાધનાના પ્રકરણમાં તિથિના ભોગકાળને સર્વથા જોવાનો જ નથી, એમ માની શકાય નહિ : કારણ કે-અસ્વાધ્યાયનો વિષય પણ આરાધના સંબંધીનો જ છે. બાકી, એ વાત સાચી છે કે-પર્વતિથિઓ દ્વારા પર્વદિવસોનો નિર્ણય કરવાને માટે, સૂર્યોદય સમયે તે તિથિ છે કે નહિ-તે જોવું પડે અને તે દિવસે તેની સમાપ્તિ છે કે નહિ-તે પણ જોવું પડે અને તેમ જોઈને, તે આખા દિવસને પર્વદિવસ મનાય. વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં પૂર્વની તિથિના દિવસને પર્વદિવસ ન મનાય, કારણ કે-તે દિવસે સમાપ્તિ નથી. પૂર્વતિથિનો દિવસ તો તિથિવાદમાં ગણત્રીમાં ગણાતો જ નથી. તેને નપુંસક જેવો ગણીને, કોઈ પણ તિથિવિશિષ્ટ કાર્ય કરાતું નથી. એ જ રીતિએ, એક દિવસે બે તિથિઓની સમાપ્તિ હોય, તો તે આખા ૨ દિવસને બે પર્વવાળો દિવસ માનીને આરાધાય ! મુદ્દો એટલો જ છે કે-ટીપ્પનકમાં જણાવેલા ભોગકાળને, કોઈ પણ સંયોગોમાં ન જ મનાય એમ નહિ. આ મુદ્દાને અંગે, શ્રી શ્રાદ્ધવિધિના પાઠનો અર્થ કરતાં, કૌંસમાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ પોતાના શબ્દો ઉમેરીને જે ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો છે, તે ખરાખર નથી. ઉપરાન્ત, આ મુદ્દાને અંગે જ શ્રી તત્ત્વતરંગિણીની જે બે ગાથાઓ તેમજે જણાવી છે, તેમાં બીજી ગાથાનો અર્થ અન્યકારશ્રીના આશયથી વિરૂદ્ધ કર્યો છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ મજકુર બીજી ગાથાનો અર્થ નીચે મુજબ કર્યો છે—

“જો કદાચ તે તિથિઓ સૂર્યોદયને સ્પર્શેલી ન મળે તો ક્ષીણ એવી પર્વતિથિથી વિધાયેલી એવી પણ તિથિઓ પર્વસંસારે લેવી, ક્ષીણ પર્વતિથિઓથી વિધાયેલી તિથિઓને અપર્વતિથિ કહેવાય જ નહિ.”

૩. જ્યારે અન્યકારશ્રીએ મજકુર ગાથાના અર્થનો સ્ફોટ કરતાં નીચે મુજબ જણાવેલ છે—

“અથ यदि कथमपि ‘ताः’ पूर्वोक्ताः ‘सूर्योदगमेन युक्ताः’-अवाप्तसूर्योदया इति यावत्, न लभ्यन्ते ‘ता’-तर्हि ‘अवरविद्ध’-त्ति अपरविद्धा क्षीणतिथिभिर्विद्धा-अर्थात्प्राचीनास्तित्थयः ‘अपरा अपि’-क्षीणतिथिसंक्षिका अपि, प्राकृतत्वादवहर्त्यै एकवचनं, ‘हुज्ज’-त्ति-भवेयुः। व्यतिरेकमाह ‘न हु’-त्ति-दुरेवार्थं व्यवहितः संबध्यते, तद्विद्धाः सत्यो न पूर्वा एव-पूर्वातिथिनामन्य एव भवेयुः किन्तु उत्तरसंक्षिका अपीति भावः।”

અન્યકારશ્રી, મજકુર ગાથાનો અર્થ એવો જણાવે છે કે-પૂર્વોક્તા સંવત્સરી આદિ તિથિઓ કેમેય કરીને સૂર્યોદયયુક્ત ન મળે, ત્યારે તે સંવત્સરી આદિ ક્ષીણતિથિઓથી વિધાયેલી એવી જે પૂર્વતિથિઓ, તે ક્ષીણતિથિઓની સંજ્ઞાવાળી પણ થાય : વ્યતિરેકને કહે છે-સંવત્સરી આદિની પૂર્વતિથિઓ સંવત્સરી આદિની તિથિઓથી વિધાયે છતે, પોતાના નામવાળી જ થાય એમ નહિ, પણ ક્ષીણ એવી સંવત્સરી આદિ જે ઉત્તરતિથિઓ છે, તેની સંજ્ઞાવાળી પણ થાય.

૪. આ રીતિએ શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે ક્ષીણપર્વતિથિઓના પ્રસંગમાં એક દિવસે બન્ને ય ‘પૂર્વતિથિ અને ક્ષીણતિથિ’ની સંજ્ઞા જણાવી છે, પણ પૂર્વતિથિઓની સંજ્ઞાનો અભાવ કરી નાખ્યો નથી. આમ છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી, આ પાઠના અર્થમાં પૂર્વતિથિની સંજ્ઞાનો અભાવ જ થઈ જાય-એવું સૂચવે છે. એથી પણ સમજાશે કે-શાસ્ત્રપાઠોના અસંગત, અસંબદ્ધ, જલદા આદિ અર્થો કરીને પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ, પોતાના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ મન્તવ્યને શાસ્ત્રાનુસારી ઠરાવવાનો ભરચક પ્રયત્ન કર્યો છે.

છઠ્ઠા મુદ્દાના નિરૂપણનો પ્રતિવાદ

સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદયની પ્રધાનતા :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, પોતાના છઠ્ઠા મુદ્દાના નિરૂપણમાં ‘ઔદયિકી’ શબ્દના નામે કલ્પનાના ઘોડાઓ દોડાવીને, જે પૂનમ આદિની જે તેરશ આદિ કરવાનું પોતાનું શાસ્ત્રવિરુદ્ધ મન્તવ્ય શાસ્ત્રાનુકૂલ છે—એમ બતાવવાનો વ્યર્થ પ્રયત્ન કર્યો છે. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય-હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજએ અને પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસેનસૂરીશ્વરજી મહારાજએ, બીજી આઠમ આદિને ‘ઔદયિકી’ તરીકે જણાવી છે, તેનું કારણ એ છે કે—બીજી આઠમ આદિએ જ આઠમની સમાપ્તિ થાય છે, જેમ અન્ધ લગ્ન્યાની મિતિ અન્ધ પૂરો થાય ત્યારે ગણાય છે, તેમ આઠમ આદિ તિથિઓ જે દિવસે સમાપ્ત થતી હોય તે દિવસનો જ તેનો ઉદય પ્રધાન ગણાય અને એથી તે અપેક્ષાએ બીજી આઠમને ઔદયિકી કહેવાય. આ સંબંધમાં, શ્રી પ્રવચનપરીક્ષા નામના અન્ધમાંનું નીચેનું વર્ણન ધણું ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે.

“ અથ સમાપ્તિસૂચકોદયસ્ય પ્રાધાન્યસમર્થનાય દષ્ટાન્તમાહ—

આમૂલા સહગારો મંજરિપજ્જંતઓ મહંતોઽવિ ।

ન પહાણો કિંતંતે ફલં પહાણં મણુઅજુગ્ગં ॥ ૨૧૭ ॥

આમૂલાત્-મૂલાદારભ્ય મજ્જરીપર્યન્તો મહાનપિ સહકારો ન પ્રધાનઃ, કિંત્વન્તે મનુજયોગ્યં ફલ-મેવોપગમ્યં, ફલમેવ પ્રધાનમ્, આમૂલફલપર્યન્તસ્યાસખંડસ્ય વૃક્ષસ્ય પ્રધાનોઽવયવઃ ફલં તદતિરિક-સ્યાપ્રાધાન્યાત્, ફલાર્થમેવ શેષાવયવેષ્વપિ પ્રયત્નકરણાદ્, અતઃ એવ ફલિત યવ સહકારે વૃત્પાદિના યત્નકરણં નાન્યથા, ફલોપેક્ષકાણાં ચ વટવૃક્ષસદૃશ એવ સહકારોઽપીતિ ગાથાર્થઃ ॥ ૨૧૭ ॥

અથ દષ્ટાન્તદાષ્ટાન્તિક યોજનાય ગાથામાહ—

ફલસરિસો સો ઉદઓ જમ્મિ સમપ્પહિ તિહી અ માસો અ ।

મંજરિપજ્જંતસમો સેસો ફલસાહગો સમણ ॥ ૨૧૮ ॥

ફલસદૃશઃ સ ઉદયઃ—સૂર્યોદયો યસ્મિન્નુદયે તિથિઃ સમાપ્યતે—યમુદયમુપલભ્ય તિથિઃ સમાપ્તિ યાતિ, ચ પુનરર્થઃ, માસો વા યાં સંક્રાન્તિ પ્રાપ્ય માસઃ સમાપ્તિ યાતિ સૈવ સંક્રાન્તિઃ ફલસદૃશી, તથાવિષસૂર્યોદયસમન્વિતા તિથિર્માસો વા વિવક્ષિતનિયતકાર્યહેતુરિત્યર્થઃ, શેષઃ પુનસ્તિથ્યાદેરવયવઃ મજ્જરીપર્યન્તસહકારસમઃ ફલસાધકો, વિવક્ષિત ફલસ્વરૂપસ્યાભિમતતિથ્યાદેર્હેતુમાત્ર એવેત્યર્થઃ, સમયે—સ્વસમયે પરસમયે ચ, પતાવતા તિથિવૃદ્ધૌ દ્વિતીયા તિથિઃ માસવૃદ્ધૌ ચ દ્વિતીયો માસો વિવક્ષિતતિથ્યાદેર્વૃક્ષકલ્પસ્ય ફલસદૃશો મનુષ્યકલ્પાનામભિમતઃ ।.....” [મુદ્રિતે પૃ. ૪૧૪-૪૧૫]

૨. ઉપરના પાઠમાં, વૃદ્ધા તિથિને આગ્રવૃક્ષની ઉપમા આપીને, એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે—મૂળથી આરંભીને મંજરી પર્યન્તનો આંખો મોટો હોવા છતાં પણ પ્રધાન નથી; પ્રધાન તો તેનું ફલ જ છે. તેમ, જે સૂર્યોદયમાં તિથિ સમાપ્તિને પામે છે અથવા માસ જે સંક્રાન્તિને પામીને સમાપ્તિને પામે છે, તે સૂર્યોદય અથવા તે સંક્રાન્તિ ફલ સમાન છે અને તે માસનો તથા તે તિથિનો જે બાકીનો ભાગ છે, તે મંજરી પર્યન્તના આંખા સમાન છે, એટલે કે—ફલસાધક છે. આથી, માસવૃદ્ધિમાં બીજો માસ અને તિથિવૃદ્ધિમાં બીજી તિથિ પોતપોતાના નિયત કાર્યમાં હેતુ છે.

૩. ઉપરનો પાઠ અને અમોએ અમારા પચીસ મુદ્દાઓ પૈકીના સાતમા મુદ્દાના સંબંધમાં અમારું મનતબ્ધ જણાવતાં, શ્રી પ્રવચનપરીક્ષાનો માસવૃદ્ધિ અને તિથિવૃદ્ધિ કેને કહેવાય--તે જણાવનારો જે પાઠ આપ્યો છે, તે વિગેરે જોતાં, ઉત્તરા તિથિને જ ઔદયિકી કહેવાય તે સ્વાભાવિક છે. પૂર્વા તિથિને તો, શાસ્ત્રકારોએ 'નપુસક' રૂપ જણાવી છે. આથી, હેતુસાધકતાની દૃષ્ટિએ વૃદ્ધિના પ્રસંગમાં બીજી તિથિના સૂર્યોદયને જ હેતુસાધક ગણીને, તે સમાપ્તિસૂચક સૂર્યોદયવાળી તિથિને 'ઔદયિકી' તરીકે જણાવાય એ યોગ્ય જ છે : પણ એનો અર્થ એવો થતો જ નથી કે--પર્વ-તિથિની વૃદ્ધિએ પ્રથમા તિથિને પ્રથમા તિથિ કહી શકાય જ નહિ. શ્રી પ્રવચનપરીક્ષાકારે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે--

“પર્વં ચ સતિ તિથિમાસયોરાદ્યયોરંશયોઃ પ્રથમતિથ્યાવિસંજ્ઞા સ્યાત્ ।”

એટલે કે--જ્યારે તિથિ અને માસની વૃદ્ધિ થાય, ત્યારે તિથિ અને માસના જે આદ્ય અંશે છે, તેની પ્રથમ તિથિ આદિ સંજ્ઞા થાય. આવા સ્પષ્ટ ઉદ્દેશો હોવા છતાં પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે કે--એ અષ્ટમી આદિ હોય ત્યારે બે સપ્તમી આદિ એવો વ્યવહાર કરી દેવાય. આમાં દલીલ એટલી જ કે--અષ્ટમી આદિની વૃદ્ધિમાં બીજી અષ્ટમી આદિને ઔદયિકી કહી છે! આ તો એવું થયું કે--મૂળથી મંજરી પર્યન્તના આંખાને એરંડો માનવો! અથવા તો, આંખાનાં ફળો સિવાયના ભાગમાંથી કેરી કરતાં ય ઉત્તમ ફલ પેદા કરવાની ભાવના રાખવી!!

વૃદ્ધિમાં પૂર્વની તિથિને પ્રથમાદિ કહેવાય :

૧. શાસ્ત્રકારો તો, પ્રથમ તિથિની સંજ્ઞા થાય--એમ કહે છે; એટલું જ નહિ, પણ તેમ કરેય છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ રજૂ કરેલા શ્રી હીરપ્રશ્ન અને શ્રી સેનપ્રશ્નના પાઠોમાં પણ 'પૂર્વતની' અને 'ઔદયિકી' તથા 'પૂર્વા' અને 'અપરા' એવા પ્રયોગો થયેલા સ્પષ્ટ છે. આ ઉપરાન્ત, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શ્રી હીરપ્રશ્નનાં જે પાઠ આપ્યો છે, તે પણ ઘણું ઠીક કર્યું છે : કારણ કે--તે પાઠથી સાફ જણાય છે કે--તે કાળમાં પૂનમ--અમાસની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવામાં આવતી નહોતી જ. જો પૂનમ--અમાસની વૃદ્ધિએ, તે કાળમાં, તેરશની વૃદ્ધિ કરવાની માન્યતાનો અંશ પણ હોત, તો તેવા પ્રકારનો પ્રશ્નોત્તર સંભવિત જ ન બનત. પ્રશ્ન એવો છે કે--'પૂનમ અને અમાસની વૃદ્ધિમાં પહેલાં ઔદયિકી તિથિ આરાધ્યપણાએ વ્યવહાર કરાતી હતી. કોઈ કે કણું કે--'પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ પૂર્વતની તિથિને આરાધ્યપણાએ કરીને ફરમાવે છે, તે શું છે?' ઉત્તર એવો છે કે--'પૂર્ણિમા અને અમાસની વૃદ્ધિમાં ઔદયિકી જ તિથિ આરાધ્યપણાએ જાણવી.' હવે જો તે વખતે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેમ પૂનમ--અમાસની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવાની પ્રવૃત્તિ હોત, તો 'પહેલાં ઔદયિકી તિથિ આરાધ્યપણાએ વ્યવહાર કરાતી હતી અને કોઈ કહે છે કે શુદ્ધેવ પૂર્વતની ફરમાવે છે' આવાં વાક્યોને જન્મ મળત ખરો? અને તેવું પૂછાયું છે તે છતાં પૂનમ--અમાસની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ કરવાનું નહિ કહેતાં, આરાધ્યપણાએ પૂર્વતની નહિ પણ ઔદયિકી જ તિથિ જાણવી, એમ કહેવાયું છે.

૨. વળી પૂર્વકાળમાં પર્વતિથિઓની વૃદ્ધિએ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેમ, પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની વૃદ્ધિ કરાતી નહોતી, પણ બેમાંની બીજી તિથિએ તત્તિથિસંબંધ પર્વોરાધન થતું હતું. તે માટેના કેટલાક બીજા પણ દાખલાઓ અત્રે રજૂ કરવામાં આવે છે.

- (૧) પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ આણંદવિમલસૂરીશ્વરજી મહારાજે, પોતાના સાધુમથોદા પટ્ટકમાં જે ૩૫ બોલ લખ્યા છે, તેમાં ૧૦ માં બોલ તરીકે “તિથિ વાઘઈ તિહાં પગ દિન વિગઈ ન વહિરવી” આમ ફરમાવ્યું છે.
- (૨) શ્રી કલ્પસૂત્રની કિરણાવલી નામક ટીકામાં મુદ્રિત પ્રતના ૧૭૮ માં પત્રમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—
“તિથિરિવ ન્યૂનાધિકમાસોડ્યુપેક્ષણીયઃ, અન્યત્ર તુ ગણ્યતેડપિ, તથાહિ-વિવક્ષિતં હિ પા-
ક્ષિકપ્રતિક્રમણં તત્ત્વ ચતુર્દશ્યાં નિયતં, સા ચ યદ્યભિવદ્ધિતા તદા પ્રથમાં પરિત્યજ્ય દ્વિતી-
યાડધિકર્ત્તવ્યા, દિનગણનાયાં ત્વસ્યા અન્યાસાં વાવૃદ્ધૌ સમ્મવન્તોડપિ ષોડશદિનાઃ પશ્ચદશૈવ
ગણ્યન્તે, एवं ક્ષીણાયાં ચતુર્દશાપિ દિનાઃ પશ્ચદશૈવેતિ बोध्यम् ।” આમાં, ચતુર્દશી વધે ત્યારે
પહેલીનો પરિત્યાગ કરીને બીજી ચૌદશે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરવું—એમ કહેવાયું છે, પણ જે ચૌદશનો
પ્રસંગ છતાં અને આરાધનાની વાત છતાં, જે ચૌદશની જે તેરશ કરવી—એમ કહેવાયું નથી.
- (૩) શ્રી કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા નામની ટીકામાં પણ મુદ્રિત પ્રતના પર ૭ માં પત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે—
“માદ્રપદવૃદ્ધૌ પ્રથમો માદ્રપદોડપિ અપ્રમાણમેવ, યથા ચતુર્દશીવૃદ્ધૌ પ્રથમાં ચતુર્દશીમવગણ્ય
દ્વિતીયાયાં ચતુર્દશ્યાં પાક્ષિકકૃત્યં ક્રિયતે ।” આમાં જણાવ્યું છે કે—જેમ ચતુર્દશીની વૃદ્ધિમાં
પ્રથમા ચતુર્દશીને અવગણીને બીજી ચૌદશમાં પાક્ષિકકૃત્ય કરાય છે, તેમ ભાદરવાની વૃદ્ધિમાં
પહેલો ભાદરવો અપ્રમાણ જ છે.
- (૪) શ્રી કલ્પસૂત્રની દીપિકા નામની ટીકામાં પણ મુદ્રિત પ્રતના ચોથા પત્ર ઉપર ફરમાવેલું છે કે—
“માદ્રપદવૃદ્ધૌ પ્રથમમાદ્રપદોડપિ પર્યુષણાકૃત્યેષુ અનધિકૃત એવ અભિવદ્ધિતપ્રથમતિથિરિવ
તવીયકૃત્યેષ્વિતિ । તથાહિ-વિવક્ષિતં હિ પાક્ષિકપ્રતિક્રમણં તત્ત્વ ચતુર્દશ્યાં નિયતં, સા ચ
યદ્યભિવદ્ધિતા તદા પ્રથમાં પરિત્યજ્ય દ્વિતીયાડધિકાર્યા ।” આમાં પણ ચૌદશની વૃદ્ધિએ
પહેલી ચૌદશને છોડીને—તજીને બીજી ચૌદશે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરવાનું જણાવ્યું છે.

૩. આ ઉપરથી સમજશે કે—તે કાળમાં ચૌદશની વૃદ્ધિએ, આચાર્ય શ્રી સાગસન-દસૂરિજી
કહે છે તેમ, તેરશની વૃદ્ધિ કરાતી નહોતી જ. વળી, પૂર્વકાળની લખાએલી પ્રતોમાં પણ પર્વતિ-
થિઓની વૃદ્ધિના પ્રસંગે પહેલી પૂનમ આદિ લખાએલ હોય તેવા દાખલાઓ મળે છે. શ્રી
પ્રશસ્તિસંગ્રહમાંના દાખલા—

- (૧) પૃ. ૧૩૯ માં—શ્રી પ્રિયંકરનૃપકથામાં એમ હોવાનું જણાવ્યું છે કે—“સંવત્ ૧૬૪૪ વર્ષે
જ્યેષ્ઠ સુદિ ૫ દ્વિતીયા દિને શુક્રવાસરે”
- (૨) પૃ. ૨૧૦ માં—શ્રીકલ્પસૂત્રબાલાવબોધઃમાં એમ હોવાનું જણાવ્યું છે કે—“સંવત્ ૧૬૯૯ વર્ષે
પોષસિતે પ્રથમ ૨ દિને લિખિતં ।”
- (૩) પૃ. ૨૬૨ માં શ્રીશ્રાવકઆરાધનામાં એમ હોવાનું જણાવ્યું છે કે—“સંવત્ ૧૭૫૨ વર્ષે માહ
શુદિ દ્વિતીય ૧૫ દિને સારસામધ્યે લિખિતં ।”

વળી શ્રી આર્હતમતપ્રભાકર કાર્યાલય—પૂના તરફથી છપાએલ, પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી મદિલપેશુ-
સૂરિજી મહારાજે રચેલી શ્રી સ્વાદાદમંજરીના પરિશિષ્ટ નવમામાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—
“લિખિતં પુસ્તકં માંડારકર ઈસ્ટિદપુટતઃ લઘ્વં લેખનકાલઃ વીરસંવત્ ૨૨૬૩ વિક્રમસંવત્ ૧૭૯૩
કાર્તિક પ્રથમ પંચમ્યાં વુષે ।”

પ્રથમા તિથિને અનૌદયિકી ન કહેવાય :

૧. ઉપરની સર્વ બીનાઓ અને બીજા પણ શાસ્ત્રપાઠો આદિ જોતાં, પર્વતિથિની વૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની વૃદ્ધિ કરવાનું, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય, તદ્દન ખોટું હોવાનું જણાઈ આવે છે. “વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા”-એ વચન, પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની વૃદ્ધિ કરવાનું જણાવતું જ નથી, પણ પર્વતિથિની વૃદ્ધિએ તે પર્વતિથિનો આરાધ્યપણે સ્વીકાર બીજી તિથિએ જ કરવો અને પહેલી તિથિની ઉપેક્ષા કરવી, એટલું જ જણાવનાર છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શ્રી હીરપ્રશ્ન અને શ્રી સેનપ્રશ્નના, આ મુદ્દામાં જણાવેલ પાઠોનો અર્થ જણાવતાં પણ, પોતાના શબ્દો ઉમેરી દીધા છે. તેમાં જ પોતે ‘પહેલી તિથિ એટલે અનૌદયિકી’ એવો અર્થ કરવા સાથે ‘બન્ને દિવસે સૂર્યોદય હોય છે’ એમ પણ જણાવ્યું છે, એટલે પહેલી તિથિનો તેમણે જે ‘અનૌદયિકી’ અર્થ કર્યો છે, તે ‘માતા મે વન્ધ્યા’ બાલનારને જ શેણે તેવો છે.

આ. શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની કબૂલાત :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતે પણ અમાસની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ ન થાય, એ વાત શ્રી સિદ્ધચક્ર પાક્ષિકના ત્રીજા વર્ષના અંક ૨૧ મામાં પૃ. ૫૦૮ ઉપર નીચે મુજબ કબૂલ કરેલી છે—

“ જે ચૌદશો હોય તો પહેલી બીજી ચૌદશનો પણ છઠ્ઠ થાય, જે અમાવાસ્યા હોય તો તેરશ ચૌદશનો છઠ્ઠ થઈ બીજી અમાવાસ્યાએ એકલો ઉપવાસ થાય. ”

સાતમા મુદ્દાના નિરૂપણનો પ્રતિવાદ

આ મુદ્દો કેમ ઉભો કર્યો ?

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનો સાતમો મુદ્દો એ વિભાગમાં વહેંચાયેલો છે. (૧) પર્વતિથિઓ કઈ કઈ ગણાય છે, અને (૨) તેમાં કયી કયી કોને કોને માટે ફરજિયાત ને મરજિયાત છે ? આમાંથી, પહેલા વિભાગનો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જવાબ આપ્યો નથી અને બીજા વિભાગ ભેગો આપ્યો છે—એમ કહેતા હોય, તો બીજા આદિ તિથિઓને પર્વતિથિઓ તરીકે ફરજિયાત કે મરજિયાતમાં જણાવેલ નથી. બેશક, વિગેરે શબ્દ એના બચાવ માટે જ છે.

૨. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ આ મુદ્દો એટલા માટે ઉભો કર્યો છે કે—તેઓ કલ્યાણક-પર્વતિથિઓની હાનિ-વૃદ્ધિને કબૂલ રાખે છે, કેટલીક કલ્યાણક-પર્વતિથિઓની આરાધનાને ઉઠાડી દે છે તેમ જ કેટલીક કલ્યાણક-પર્વતિથિઓને અપર્વતિથિઓ ઠરાવે છે, એને વાંધો ન આવે : અન્યથા, આ ચર્ચામાં પર્વતિથિઓ કયી કયી છે અગર કયી કયી તિથિ કોને કોને આરાધ્ય છે—એ આદિનો નિર્ણય નહિ કરવાનો હોવા છતાં, આવો મુદ્દો ઉભો જ કેમ કરે ?

ઉદ્યાદિના નિયમો સર્વ પર્વતિથિઓને માટે છે :

૧. આ વિષયમાં, સૌથી વધારે મહત્ત્વની બીના એ છે કે—શ્રી જૈન શાસનમાં ફરજિયાત પર્વતિથિઓને માટેના દિવસો નક્કી કરવાના અને મરજિયાત પર્વતિથિઓને માટેના દિવસો નક્કી કરવાના નિયમો ભિન્ન ભિન્ન છે, એવું કાંઈ છે જ નહિ. સૂર્યોદયસ્પર્શ લેવા આદિના જે નિયમો અષ્ટમી-અતુર્દશી આદિને માટે છે, તે જ નિયમો કલ્યાણક-પર્વતિથિઓને માટે છે. શાસ્ત્રકાર મહા-પુરુષોએ પર્વતિથિઓને જણાવતાં, કલ્યાણક-પર્વતિથિઓ પણ સાથે જ જણાવેલ છે અને પ્રાતઃ પ્રત્યા-

વ્યાનવેલાયાં આદિ નિયમો, એક સરખી રીતિએ સર્વ પર્વતિથિઓને અંગે જણાવેલ છે.

૨. શ્રી તત્ત્વતરંગિણીકારે પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધૌં એમ કહીને, જે ‘જે પર્વતિથિઓએ સાધુ છતી શક્તિએ ઉપવાસ આદિ ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે’-એવી તિથિઓ જ સૂચવી હોય, તો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના જણાવવા મુજબજ તે નિયમમાંથી પૂનમ-અમાસ, બીજ અને અગીઆરસ-એ ૫૮૫ર્વામાંની તિથિઓ ખાતલ થઈ બંધ છે. હવે જે નિયમેન હવિઙ્ગ પોસહિઓ-એવા શ્રાવકોને માટેના વિધાનથી પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધૌંને કહેવાતો નિયમ પૂનમ-અમાસમાં પણ લાશુ કરવો હોય, તો શ્રાવકોને માટે ચતુષ્પર્વામાં પૌષધ ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કયે સ્થલે કહેલું છે, તે દેખાડવું જોઈએ.

૩. વળી, પૂનમ-અમાસ એ જે સાધુઓને માટે ફરજિયાત તિથિ નથી, તો સાધુઓએ શા માટે, પૂનમ-અમાસની હાનિ-વૃદ્ધિએ તેરશની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની ખોટી પંચાતમાં પડીને, ઔદયિકી ચતુર્દશીની વિરાધના આદિ દોષોને પાત્ર બનવું જોઈએ ? અને જે મરજિયાત તરીકે રજૂ કરાયેલી તિથિઓમાં પૂર્વ કે પૂર્વતરની હાનિ-વૃદ્ધિનો કહેવાતો નિયમ લાશુ કરવો હોય, તો પછી મરજિયાત કહેવાતી સર્વ પણ પર્વતિથિઓમાં એ નિયમને લાશુ કરવો જોઈએ.

૪. શ્રાવકોને માટે જે ભાદરવા સુદ ચોથ પણ મરજિયાત પર્વતિથિ છે અને ભાદરવા સુદ ૫ પણ મરજિયાત તિથિ છે, તો તેમણે ભાદરવા સુદ પાંચમની હાનિ-વૃદ્ધિએ ભાદરવા સુદ ત્રીજની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની માથાકુટમાં શા માટે પડવું જોઈએ ? અને તેમ કરીને, ભાદરવા સુદ ચોથની વિરાધના શા માટે કરવી જોઈએ ? વળી, જે મરજિયાત કહેવાતી છતાં તેમ કરવું જ હોય, તો સર્વ પણ પર્વતિથિઓમાં એ જ નિયમ શા માટે નહિ લગાડવો જોઈએ ? અર્થાત્-તેમની માન્યતા મુજબ તે નિયમ બધે લગાડવો પડશે. આવા તો ઘણા વિકલ્પો થઈ શકે તેમ છે.

૫. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, પર્વતિથિઓના સંબંધમાં ફરજિયાત-મરજિયાતના ભિન્ન નિયમોની કોઈ પણ શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષોએ નહિ જણાવેલી કલ્પના કરીને, પહેલાં તો પોતાના મન્તવ્યને જ તુકશાન કર્યું છે : કારણ કે-બીજ અને અગીઆરસ તેમના કહેવા મુજબ ફરજિયાત તરીકે આવી શકી નથી, જ્યારે તેમના જ કહેવા મુજબ પણ કલ્યાણક-પર્વતિથિઓ ફરજિયાતમાં આવી બંધ છે : કારણ કે-જે તત્ત્વતરંગિણીકારના ‘પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધૌં’ના કથનથી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ બીજ, અગીઆરસ અને કલ્યાણક-પર્વતિથિઓ આદિને નિયમ બહાર ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તે તત્ત્વતરંગિણીકારે પોતે જ જણાવેલ છે કે—

“આરાધ્યત્વે ચ પશ્ચદશીકલ્યાણકતિથ્યોરપ્યવિશેષ इति स्वयमेव विचारणीयम् । ”

આરાધ્યપણ્યએ પૂનમ ને કલ્યાણક-પર્વતિથિમાં નિર્વિશેષતા જણાવી છે અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પૂનમને ફરજિયાત પર્વતિથિ કહેલ હોઈને, કલ્યાણક-પર્વતિથિઓ પણ તેમના મત મુજબની ફરજિયાત પર્વતિથિઓ બની બંધ છે.

૬. વળી ‘નિયમેન હવિઙ્ગ પોસહિઓ’-એવું જેમ આઠમ-ચૌદશ તથા પૂનમ-અમાસને માટે કહ્યું છે તેથી તેને ફરજિયાત પર્વતિથિ કહેવાય, તો કલ્યાણક-પર્વતિથિઓના સંબંધમાં પણ દાન અને તપોપધાનની અવશ્યકર્તવ્યતા જણાવેલ છે, એટલે પણ કલ્યાણક-પર્વતિથિઓને ફરજિયાતમાં જ ગણવી પડશે. બુદ્ધો, શ્રી યાત્રાપંચાશકમાં પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ફરમાવે છે કે—

“एकास्मिन्नाह णियमा तवोवहाणं पि पत्थ कायव्वं । ” [શ્રીપંચાશક-મુદ્રિતે પૃ. ૧૫૨]

૭. વળી શ્રી શ્રાદ્ધદિન-કૃત્ય સૂત્રમાં કાર્યોત્સર્ગમાં કરવાના તપ વિષયક ચિન્તવન સંબંધમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

“ છળં તિહીણ મજ્ઞામિ કા તિહી અજ્ઞવાસરે ।

કિં વા કલ્હાણગં અજ્ઞ લોગનાહાણસંતિયં ॥ ૨૧ ॥ ”

એટલે કે— આજે મહિનાની બે અષ્ટમી, બે ચતુર્દશી અને પૂર્ણિમા તથા અમાવાસ્યા—એમ છ તિથિઓમાંથી કયી તિથિ છે અથવા શ્રી ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણીમાં થએલા લોકનાથોનું આજે કયું કલ્યાણુક છે ? આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, તે અષ્ટમી આદિના દિને ઉપવાસાદિ પરચ-કૃપાણુ શ્રદ્ધા કરવું જોઈએ—એમ ચિન્તવીને સુશ્રાદ્ધ તેમ કરે, એવું જણાવેલું છે. આથી પણ સમભરે કે—અહીં સુશ્રાદ્ધોને માટે ફરજિયાત-મરજિયાતનો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કહે છે તેવો કશો જ ભેદ જણાવ્યો નથી.

આ. શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની કબૂલાત :

૧. હવે અમે આ વિષયમાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ કરેલી કબૂલાતોમાંથી પણ કેટલુંક જણાવીએ છીએ. શ્રી સિદ્ધચક્ર પાક્ષિકના બીજા વર્ષના ૨૩ મા અંકમાં પુઠા ઉપર જણાવ્યું છે કે—

“ શ્રી જિનશાસનમાં પણ ત્રિલોકનાથ ભગવાન જિનેશ્વરશ્પી પરમેશ્વરો તથા ચૌદપૂર્વની અને દ્વાદશાંગીની રચના કરી શાસનને વર્તવામાં અપૂર્વ પ્રેરણા કરનાર સાહિત્યને જન્મ આપનાર શ્રીપુરુષિકસ્વામી આદિ તથા ગૌતમસ્વામી આદિ ગણધરો વિગેરેશ્પ ગુરુમહારાજની આરાધના કરવાના ગર્ભ આદિક પાંચ કલ્યાણુકો અને નિર્વાણ દિવસોને નિયમિત રીતે આરાધના કરવા લાયક ગણવામાં આવેલા છે. ”

૨. વળી શ્રી સિદ્ધચક્ર પાક્ષિકના ત્રીજા વર્ષના ૧૨ મા અંકમાં પૃ. ૨૭૧-૨૭૨ ઉપર આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જણાવ્યું છે કે—

“ જે કલ્યાણુકનો દિવસ એટલો બધો પવિત્ર છે કે જેને અંગે ઇન્દ્રોના સિંહાસનો પણ ડોલાયમાન થાય છે, અને જેને અંગે ભગવાન હરિભદ્રસૂરિવર્ષ મહારાજ પણ પોતાના રચેલા પંચાશક નામના ગ્રંથમાં જણાવે છે કે, જે મનુષ્ય આવા કલ્યાણુકના દિવસમાં તપસ્યા, પૂજા, સાધર્મિકલકિત આદિ કરતો નથી ને બીજા દિવસોમાં એટલે કલ્યાણુક સિવાયના દિવસોમાં કરે છે તે કપોલકલ્પિત અર્થાત્ સ્વમતિકલ્પ સમજવા, કારણુ એ છે કે જેને તીર્થકરના કલ્યાણુકને અંગે માન નથી તેવો મનુષ્ય બીજા તિથિઓ કયા હિસાબે આરાધે છે. વિવાહની વખતે ચાંદલો ન કર્યો ને ઘેર બાયડી (સ્ત્રી) આવી મયા પછી ચાંદલો કરવા આવે તો કોઈલે ખરે ? ના. કેમ ? ટાણું કયાં છે. અર્થાત્ આવતા ચાંદલાના રૂપિયાને પણ ટાણું નથી એમ કહી આડો હાથ કરે છે. તેવી રીતે કલ્યાણુકમાં તપસ્યા આદિ ન કરે ને બીજા દિવસે કરે તે કેવળ કપોલકલ્પિત છે એમ ભગવાન ૧૪૪૪ ગ્રંથના પ્રણેતા એવા આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિશ્વર મહારાજએ યાત્રાપંચાશકમાં જણાવ્યું છે. ”

૩. આ રીતિએ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ કલ્યાણુકપર્વોની તિથિઓને નિયમિત રીતે આરાધવા લાયક તરીકે જણાવેલ છે તેમ જ બીજું પણ એવું કહેલ છે, કે જેથી અત્યારે તેઓ પોતાના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ મન્તવ્યને શાસ્ત્રાનુસારી ઠરાવવા કેટલી હદ સુધી મનઃકાવતી કલ્પના કર્યે બાધ છે, તેનો ખ્યાલ આવી શકે. વધુમાં, ક્ષય-વૃદ્ધિનો પ્રદોષ સર્વ પર્વતિથિઓને માટે છે —એમ પણ તેમણે શ્રી સિદ્ધચક્રના છઠ્ઠા વર્ષના ૧૦-૧૧ મા અંકમાં પૃ. ૨૧૬ અને ૨૨૦ ઉપર

નીચે મુજબ કબૂલ કરેલ છે—

“ક્ષયે પૂર્વાબ્દે વિધાન પર્વતિથિ માત્રની હાનિવૃદ્ધિથી બચવા માટે છે; તેમાં મોટી નહાની તિથિની કલ્પના કરનારો વાચકજીના વિરોધી જ હોય.”

૪. આથી પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાની ફરજિયાત-મરજિયાતની કલ્પના દ્વારા જે કલ્યાણક-પર્વતિથિઓને અપર્વતિથિઓ ઠરાવવા આદિના પોતાના શાસ્ત્રવિરુદ્ધ મન્તવ્યને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, તે કેટલો બધો અયોગ્ય છે, તે જણાઈ આવે છે.

આઠમા મુદ્દાના નિરૂપણનો પ્રતિવાદ

ઉત્સર્ગ અને અપવાદ :

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના આઠમા મુદ્દાના નિરૂપણમાં જણાવેલી બાબતોમાં ઘણી તો ફરી કહેવાયેલી છે, જેનો પ્રતિવાદ થઈ ગયો છે. માત્ર બે બાબત નવી છે, એટલે તેનો જ પ્રતિવાદ અત્રે કરાય છે. શ્રી જૈન શાસનમાં ઉત્સર્ગના સ્થાને ઉત્સર્ગને અને અપવાદના સ્થાને અપવાદને યોજવાનું વિધાન છે. આમ છતાં પણ, શ્રી નિશીથચૂર્ણિના વીસમા ઉદ્દેશમાં ફરમાવવામાં આવ્યું છે કે—“પૂર્વો ઉત્સર્ગો, અવરો અવવાદો” અર્થાત્—‘પહેલાં ઉત્સર્ગ, પછી અપવાદ.’ વળી ત્યાં નીચે મુજબની ગાથા પણ ફરમાવેલી છે—

“ઉત્સર્ગે અવવાયં, આયરમાણો વિરાહઓ હોતિ ।

અવવાઈ પુણ પત્તે, ઉત્સર્ગનિસેવઓ મડઓ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્-ઉત્સર્ગમાં અપવાદને આચરતો વિરાધક બને છે, પણ અપવાદની પ્રાપ્તિમાં ઉત્સર્ગને સેવનારો વિરાધક બને પણ ખરો અને ન પણ બને. આથી સમજી શકાશે કે-અપવાદના સ્થાનમાં તેવું કોઈ પ્રબલ કારણ હોય અને આરાધનાનો નિશ્ચય આદિ હોય, તો અપવાદના સ્થાને પણ ઉત્સર્ગને આચરી શકાય છે; પણ ઉત્સર્ગના સ્થાનમાં તો અપવાદને આચરી શકાય જ નહિ.

૨. આથી સ્પષ્ટ છે કે-ચૌદશ અને ભાદરવા સુદ ચોથ ઉદયવાળી મળતી હોય, ત્યાં સુધી તો કોઈ પણ રીતિએ પૂર્વતિથિમાં જવાય નહિ અને ઉત્તરતિથિમાં જવાની તો કલ્પના પણ થઈ શકે નહિ.

શ્રી હીરપ્રશ્નના પાઠનો અર્થ કરવામાં ભૂલ અને ખોટી કલ્પના :

૧. વળી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શ્રી હીરપ્રશ્નમાંનો જે પાઠ સૂચવ્યો છે, તેનો અર્થ કરવામાં પણ ભૂલ કરી છે અને તેના આધારે અઘટિત કલ્પના પણ કરી છે. શ્રાવણ વદી ૦)) નો કે તે પછીની ભાદરવા સુદ ચોથ સુધીની તિથિઓ પૈકી કોઈ પણ તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે, શ્રી કલ્પવાંચન ચૌદશે શરૂ કરાય છે; અને અમાવાસ્યાની કે તે પછીની ભાદરવા સુદ ચોથ સુધીની તિથિઓ પૈકીની કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે અમાસે અગર એકમે શ્રી કલ્પવાંચન શરૂ થાય છે. આથી જ, પ્રશ્ન પૂછાયો છે કે—‘ચૌદશે કલ્પ વંચાય અથવા અમાવાસ્યાદિની વૃદ્ધિએ અમાવાસ્યાએ કે એકમે કલ્પ વંચાય, ત્યારે છઠ્ઠ તપ ક્યારે કરવો ?’ આ પ્રશ્નના આધારે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી એમ ઠરાવવા માગે છે કે-તે કાળમાં પૂનમ-અમાવાસ્યાની હાનિ-વૃદ્ધિએ તેરશની હાનિ-વૃદ્ધિ થતી હતી, પણ વાસ્તવિક રીતિએ વિચારવામાં આવે, તો આ પ્રશ્ન પણ એ જ પૂરવાર કરે છે કે-તે સમયે પૂનમ-અમાસની હાનિ-વૃદ્ધિએ તેરશની હાનિ-વૃદ્ધિ થતી નહોતી

જ! કારણ કે-જો તેમ થતું હોત, તો ‘અમાવાસ્યાદિની વૃદ્ધિએ અમાવાસ્યાએ’ એવા શબ્દો ન હોત પણ ‘એકમ આદિની વૃદ્ધિએ એકમ’ એટલા જ શબ્દો હોત. અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિએ બીજી અમાવાસ્યાએ શ્રી કલ્પવાંચન શરૂ થાય, એટલે તેને ઉદ્દેશીને છઠ્ઠ કરનારને મુશ્કેલી ઉભી થાય કે-જો અમાસનો છઠ્ઠ કરવો? જો જો અમાસનો છઠ્ઠ કરે, તો ચૌદશે આહારનો દિવસ કરવો પડે અને ચૌદશ તથા પહેલી અમાસનો છઠ્ઠ કરે, તો બીજી અમાસે શ્રી કલ્પવાંચન શરૂ થતું હોવા છતાં, તે દિવસને આહારનો દિવસ કરવો પડે. હવે જો અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિએ તે સમયે તેરશની વૃદ્ધિ થતી હોત, તો આવી કોઈ મુશ્કેલી ઉભી થવા પામત જ નહિ, એટલે પ્રશ્નમાં અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિનો ઉલ્લેખ હોત જ નહિ. તે પાઠના અર્થમાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ‘શ્રાવણવદિ અમાસ પહેલાંની બીજી કોઈ તિથિના ક્ષયે’-એમ જે જણાવ્યું છે તે તદ્દન ખોટું છે, કારણ કે-શ્રાવણવદિ અમાસ પહેલાંની કોઈ પણ તિથિનો ક્ષય હોય, તો તે શ્રી કલ્પવાંચનના અમાવાસ્યાએ કરવાના આરંભમાં ફેરફાર નિપજવી શકતો જ નથી. વળી ‘શ્રાવણવદિ અમાસ પછીની બીજી કોઈ તિથિની હાનિ-વૃદ્ધિએ’ ચૌદશે શ્રી કલ્પવાંચન આવે, તેમ કહેવું ખોટું છે, કારણ કે-અમાવાસ્યાનો કે તે પછીની ભાદરવા સુદ ૪ સુધીની તિથિઓ પૈકીની કોઈ પણ તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે જ ચૌદશે શ્રી કલ્પવાંચન આવે છે. વળી અમાવાસ્યાદિની વૃદ્ધિની વાત હોવાથી માત્ર અમાસ કહે તે સ્વાભાવિક છે, નહિતર પ્રશ્ન એ પણ ઉઠે કે-પહેલો પડવો એમ કેમ કહ્યું નહિ? ખરેખર, આ પાઠ રજૂ કરીને, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, જુદો અર્થ અને જુદી કલ્પના કરવા છતાં, અમને લાભ જ કર્યો છે; કારણ કે-અમાવાસ્યાદિની વૃદ્ધિમાં અમાવાસ્યા જણાવવા દ્વારા તે કાલમાં અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિએ તેરશની વૃદ્ધિ થતી નહોતી જ-એવું સિદ્ધ કરવાને અંગે અમને તે પાઠ જણાવવાની જરૂર પડી નહિ અને હેતુ સિદ્ધ થયો.

નવમા મુદ્દાના નિરૂપણનો પ્રતિવાદ

પ્રશ્નોપ શા માટે?

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના નવમા મુદ્દાના નિરૂપણમાં પણ કહેવાઈ ગયેલી વાતોનો પુનરુચ્ચાર કરેલ છે, એથી તેનો પ્રતિવાદ અત્રે પુનઃ લખવાની જરૂર નથી. જે દિવસે જે પર્વતિથિની સમાપ્તિ થતી હોય, તે દિવસે તે પર્વતિથિની આરાધના કરવાનું જણાવવાને માટે જ, ક્ષયમાં પૂર્વા તથા વૃદ્ધિમાં ઉત્તરા જણાવેલ છે; પણ પ્રાપ્ત થતી ઉદયતિથિની વિરાધના કરવાને માટે એ જણાવેલ નથી; તેમ જ, જે દિવસે જે તિથિની સમાપ્તિ ન હોય તે દિવસે તે તિથિની આરાધના કરવી-એવું જણાવવાને માટે પણ ‘ક્ષયે પૂર્વા’ તથા ‘વૃદ્ધિ ઉત્તરા’ જણાવેલ નથી.

૨. અમે જે મન્તવ્યને શાસ્ત્રાનુસારી માનીએ છીએ, તે મુજબ આરાધના કરતાં આરાધ્ય પર્વોની સંખ્યા ન્યૂનાધિક બનતી જ નથી, જ્યારે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના મન્તવ્ય મુજબ વર્તવામાં આવે, તો પર્વોની સંખ્યા અવશ્યમેવ ન્યૂનતા પામે છે અને તે અમેએ કલ્યાણકૃતિથિઓના વિગતવાર વર્ણનમાં જણાવેલ છે.

વિ. સં. ૧૯૯૯ ના માગશર વદી ૧૪, મંગળ
શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર-પાલીતાણા

વિજયરામચંદ્રસૂરિ

લવાદ ડૉ. પી. એલ. વૈદ્ય M.A. (Cal.); D. Litt. (Paris)

એમણે શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈની મારફત મોકલી આપેલો

નિર્ણય તથા તેનું ભાષાન્તર

[આ લવાદી ચર્ચા, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી અને પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામ-ચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ-આ બેની જ વચ્ચે ચોક્કસેલી હોવાથી, આ બન્ને ય આચાર્યોની સમ્મતિથી, આ ચર્ચાના નિર્ણયને માટે, શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈએ લવાદની નિમણૂક કરીને, આ ચર્ચા અંગેનાં બન્ને ય આચાર્યોનાં સઘળાં લખાણો તથા બન્ને આચાર્યોએ બીજું જે કાંઈ પણ સાહિત્ય મોકલાવેલું તે પણ, શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈએ લવાદશ્રીને મોકલી આપ્યું હતું. બન્ને આચાર્યોનાં બધાં લખાણોને લવાદશ્રીએ તપાસી લીધા બાદ, શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ, મૌખિક પૃચ્છા કરવાને માટે લવાદશ્રીને પાલીતાણા લઈ આવ્યા. લવાદશ્રીએ, ત્રણ દિવસો દ્વારા પોતાને બન્ને ય આચાર્યોને જે પૂછવું હતું તે પૂછી લીધું અને બન્ને ય આચાર્યોએ જે કાંઈ કહ્યું તે સાંભળી લીધું. તે દરમિયાનમાં, શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ અને લવાદશ્રી-એ બન્નેની રૂબરૂમાં, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ તથા પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે, હવે લવાદ ડૉક્ટર પી. એલ. વૈદ્ય, શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ મારફત જે નિર્ણય મોકલી આપે, તે નિર્ણયને કબૂલ રાખવા સંબંધી લેખિત કરાર પણ કરી આપ્યો.

આ પછી, લવાદશ્રીએ પોતાનો નિર્ણય શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈને મોકલી આપતાં, શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈએ એ નિર્ણયની નકલો બન્ને ય આચાર્યો તરફ રવાના કરી. લવાદશ્રીએ પોતાનો નિર્ણય સંસ્કૃત ભાષામાં લખવા ઉપરાન્ત, મજકુર નિર્ણયના ભાવનો અરાબર ખ્યાલ આપવાને માટે મજકુર નિર્ણયને લવાદશ્રીએ પોતે અંગ્રેજી ભાષામાં પણ લખ્યો હતો. ત્યાર બાદ, શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈએ, લવાદશ્રીના સંસ્કૃત ભાષામાં અપાએલા ચૂકાદાનો ગૂંજાતી ભાષામાં તરજુમો કરાવીને, તે પણ પ્રગટ કર્યો હતો.

આ પુસ્તકના આ ‘ લવાદી ચર્ચા-વિભાગ ’ માં, અત્યાર સુધીમાં બન્ને ય આચાર્યોનાં લખાણો અપાયાં છે. હવે—

- (૧) લવાદ ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યના આવનારા નિર્ણયને અંગે, બન્ને ય આચાર્યોએ જે લેખિત કરાર કરી આપ્યો હતો, તેની નકલ :
- (૨) લવાદ ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યે પોતાનો જે નિર્ણય સંસ્કૃત ભાષામાં શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ ઉપર મોકલી આપ્યો હતો, તેની નકલ :
- (૩) લવાદ ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યે પોતાના સંસ્કૃત ભાષાના નિર્ણયના જે ભાવને પોતે જ અંગ્રેજી ભાષામાં અંકિત કરીને, શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ ઉપર મોકલી આપ્યો હતો, તેની નકલ : અને—
- (૪) લવાદ ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યે પોતાનો જે નિર્ણય સંસ્કૃત ભાષામાં શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ ઉપર મોકલી આપ્યો હતો અને જેનો તરજુમો કરાવીને શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈએ પ્રગટ કર્યો હતો, તે તરજુમાને યથાશકય જળવીને અગ્રેએ કરેલો નિર્ણયનો ગૂંજાતુવાદ :

—આ ચારેય લખાણો કેમસર આપવામાં આવે છે. અંગ્રેજીમાં અક્ષરોની ઉપર-નીચેની જરૂરી નિશાનીઓ, છાપખાનામાં નહિ હોવાથી, આપી શકાઈ નથી.

—સં.]

॥ શ્રી ॥

તિથિચર્યાને અંગે અમે બન્નેએ : આચાર્ય મહારાજ સાગરાનન્દસૂરીશ્વર અને આચાર્ય રામચન્દ્રસૂરિશ્ચએ : જે જે મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત કર્યા તથા તેના સમર્થનમાં જે લખ્યું અને ખંડનમાં જે લખ્યું તે કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ મારફત ડૉક્ટર પી. એલ. વૈદ્યને મોકલી આપવામાં આવેલું તેના ઉપર વિચાર કરી અમે બન્નેની રૂબરૂ ચર્ચા કરી ડૉક્ટર પી. એલ. વૈદ્ય તેમનો નિર્ણય કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ મારફત મોકલી આપે તે સઘળા ઉપર અમે બન્ને તેમ જ અમારા શિષ્ય-સમુદાય કેાઈ પણ જાતની મૌખિક અથવા લેખિત ટીકા પ્રગટ કરશે નહિ અને છતાં જો કેાઈ કરશે તો તેને અમારી આજ્ઞા બહાર જાહેર કરવામાં આવશે.

૭-૩-૧૯૪૩

પાલીતાણા

આનન્દસાગર દ. પોતે
વિજયરામચંદ્રસૂરિ.

तिथिवृद्धिक्षयमुद्दिश्याचार्यश्रीसागरानन्दसूरीणां तथा आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरीणां विवादे

मध्यस्थस्य निर्णयपत्रम् ।

मध्यस्थः

गुण्यपत्तनस्थवाडियाकालेजात्यविद्यामन्दिरनियुक्तः

एम. ए., तथा डी. लिट. इत्युपाधिद्वयधारी

संस्कृतप्राकृतादिभाषाप्रधानाध्यापकः

दैद्योपाह्नः श्रीपरशुरामशर्मा

उमास्वातिवचःप्रघोषत्वेन प्रसिद्धं 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' इति श्लो-
कार्धमुद्दिश्य आचार्यश्रीसागरानन्दसूरीणां तथा आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरीणां तिथिक्षयवृद्धिविष-
यको महान् मतभेदः प्रादुरभूत् । स च मतभेदः इत्थं समुत्तिष्ठति । यदा योधपुरीयचण्डांशुचण्डपञ्चाङ्गे
तिथीनां, विशेषतः पर्वतिथीनां, क्षयो वृद्धिर्वा प्राप्नोति तदा आराधनार्थं का तिथिः स्वीकर्तव्येति
विषयमिममधिकृत्योभयेषामप्युपरिनिर्दिष्टानामाचार्याणां भिन्नमेव प्रस्थानं प्रादुरासीत् । तदस्मिन् वि-
षये आगमादिशास्त्राणां पर्यालोचनेन तथा जीतव्यवहारसमालोचनेन च कतरस्य प्रस्थानस्य प्रा-
माण्यं शास्त्रसिद्धत्वं चेति प्रश्नस्य निर्णयार्थं प्रवृत्ता वयम् ।

विक्रमार्कसंवत्सरस्य १९९२ तमे तथा १९९३ तमे संवत्सरे भाद्रपदमासस्य शुक्लपक्षे चण्डां-
शुचण्डपञ्चाङ्गानुसारेण पञ्चम्यास्तियेवृद्धिर्दृष्टा । सा च पञ्चमी युगप्रधानकालकाचार्यसमयात्प्राक्
चतुर्विधस्यापि श्रीजैनसंघस्य सांवत्सरिकप्रतिक्रमणस्य तिथिरिति पर्वतिथित्वेन प्रसिद्धिमगात् ।
आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरद्यापि सा प्रधानपर्वतिथिरिति प्रतिपाद्यते । कालकाचार्यैस्तु कस्य-
चिद्वाहो विशन्तिमनुरुध्य इन्द्रमहनाम्ना प्रसिद्धेन भाद्रशुक्लपञ्चम्यां निश्चितेन देशविशेषे प्रसिद्धेन
सर्वजनस्वीकृतेन महोत्सवेन विरोधो मा भूदिति भाद्रशुक्लपञ्चमीं परित्यज्य भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां
सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणं संक्रामितम् । ततः प्रभृति भाद्रशुक्लपञ्चमीस्थाने भाद्रशुक्लचतुर्थीं सांवत्स-
रिकप्रतिक्रमणस्य दिवस इति सर्वेणापि श्रीजैनसंघेन स्वीकृता । एवं च पञ्चमीस्थाने भाद्रशुक्ल-
चतुर्थीं पर्वतिथिः संज्ञाता संवत्सरीति लोके प्रसिद्धा । तस्यामेवाद्यतनः सकलोऽपि श्रीजैनसंघः
सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणं समाचरति । किं तु चण्डांशुचण्डपञ्चाङ्गे भाद्रशुक्लपञ्चम्या वृद्धिं दृष्ट्वा
आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिः १९९२ तमे विक्रमार्कसंवत्सरे तृतीयाया वृद्धिं कृत्वा प्राप्तायां चतुर्थ्यां,
लौकिकपञ्चाङ्गानुसारेण तु प्रथमपञ्चम्यां, रविवासरे संवत्सरी समाराधनीया इति स्वशिष्येभ्यः
समादिष्टम् । आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरिभिस्तु लौकिकपञ्चाङ्गानुसारेण प्राप्तायां चतुर्थ्यां शनि-
वासरे सा समाराधनीयेति स्वशिष्येभ्यः समाज्ञप्तम् । आगामिनि १९९३ तमे विक्रमार्कसंवत्सरेऽपि
लौकिकपञ्चाङ्गानुसारेण भाद्रशुक्लपञ्चम्या वृद्धिरभूत् । तदापि आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिस्तु-
तीयाया वृद्धिं कृत्वा प्राप्तायां चतुर्थ्यां, लौकिकपञ्चाङ्गानुसारेण तु प्रथमपञ्चम्यां, गुरुवासरे संव-
त्सरीसमाराधनं निश्चितम् । आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरिभिस्तु लौकिकपञ्चाङ्गानुसारेण प्राप्तायां
चतुर्थ्यां बुधवासरे तदाराधनं कर्तव्यमिति निश्चितमासीत् । तच्छिष्यैः साधुभिः श्रावकैश्च स्वस्वा-
चार्यनिवेशमनुसृत्य तथानुष्ठितम् ।

संवत्सरी नाम सकलस्यापि श्वेताम्बरमूर्तिपूजकजैनसंघस्य पर्युषणापर्वमध्यपतितः पावनो

द्विवसः । स खलु सकलेन समग्रेण च संघेन संभूयाराध्यते । किं तु उपरिनिर्दिष्टे संवत्सरद्वये तदाराधना भिन्नयोरेव दिनयोजातेति महत् संशयमेदस्थानमेतदिति विवादकूलैः श्रीसंघप्रधानैः संवत्सरीतिथिनिश्चयार्थं तथा तत्संबद्धानामेवंभूतानामन्येषामपि विवादपदानां निर्णयार्थं द्वयोराचार्ययोर्मतमेदनिराकरणार्थं च बहवः प्रयत्नाः कृताः । निष्फलाश्च ते प्रायः सर्वेऽपि संजाताः । अन्ततो राजनगरस्थजैनसंघप्रधानेष्वन्यतमैः श्रेष्ठिश्रीकस्तुरभाइमहोदयैरुभयेषामप्याचार्याणामनुमतिमधिगम्य विवादस्थानमेतत् कस्मैचित् सर्ववादिप्रतिवादिंसमताय मध्यस्थाय निर्णयार्थं समर्पितव्यं तन्निर्णयश्चोभयैरप्याचार्यैर्निर्माणं प्रतिपत्तव्य इति निश्चितम् । तच्च मध्यस्थपदं श्रेष्ठिश्रीकस्तुरभाइमहोदयानां विज्ञापनामनुरुध्यास्माभिः स्वीकृतम् ।

श्रेष्ठिश्रीकस्तुरभाइमहोदयैरुभयेऽप्याचार्याः स्वस्वमतप्रतिपादनं न्यायालयप्रविष्टवादिप्रतिवादिमतस्थापनापद्धतिमनुसृत्य लेखारूढं कृत्वा प्रेषितव्यमिति विज्ञापिताः । तां विज्ञप्तिमनुसृत्य आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिस्तिथिवृद्धिक्षयविषयकाणि नव पदानि विमर्शस्थानानीति कृत्वा तदनुरोधेन स्वसिद्धान्तस्थापनं लेखारूढं कृत्वा श्रेष्ठिश्रीकस्तुरभाइमहोदयेभ्यः प्रेषितम् । आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरिभिरपि तमेव विषयमधिकृत्य विमर्शार्थं पञ्चविंशतिः पदानि निश्चित्य तदनुरोधेन स्वसिद्धान्तविवरणं विरचितम् । तदपि लेखारूढं कृत्वा श्रेष्ठिश्रीकस्तुरभाइमहोदयेभ्यः पदत्तम् । ततश्चाचार्यश्रीसागरानन्दसूरीणां लेखारूढं स्वमतस्थापनं खण्डनाय परामर्शाय वा आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरिभ्यः समर्प्य तन्मतमपि खण्डनार्थमनुविमर्शार्थं वा आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभ्यः प्रदत्तम् । उभयैरप्याचार्यैः स्वीयोऽनुविमर्शो लेखारूढः श्रेष्ठिश्रीकस्तुरभाइमहोदयेभ्यः प्रेषितः । तदेवमुभयेषामप्याचार्याणां स्वमतस्थापनं परपक्षविमर्शश्चेति सर्वमेवैतल्लेखारूढमभूत् । स्वस्वमतस्थापनार्थमुपयुक्ताः शास्त्रपाठा अन्येतैराचार्यैः श्लोकारूपेण पत्रारूढाः कृताः । तथा चैतेषां शास्त्रपाठानां मूलपुस्तकान्यपि तत्रस्थस्वसिद्धान्तसमर्थनोपयुक्तान् ग्रन्थसंदर्भविशेषानधोरेखाङ्कितान् कृत्वा प्रेषितानि । ततश्च श्रेष्ठिश्रीकस्तुरभाइमहोदयैः उभयेषामप्याचार्याणां स्वस्वमतस्थापनम्, परपक्षप्रतिपक्षपुनः पुनः स्वमतप्रतिष्ठापनम्, शास्त्रपाठाः, शास्त्रपुस्तकानि च सर्वाणि पूर्वावलोकनाय मध्यस्थाय समर्पितानि । मध्यस्थश्च सर्वेषामेवामापाततः पूर्वावलोकनं कृत्वा वादिप्रतिवादिनोर्मौखिकपरीक्षार्थं सिद्धगिरेरुपत्यकायां प्रतिष्ठितं पल्लीस्थानाभिधं पालिठाननगरं गतः । तत्र च तेन प्राश्निकपदमध्यास्य दिनचतुष्टयपर्यन्तमुभयेषामप्याचार्याणां मतानि तत्कृतः प्रतिवादिमतनिरासश्च विस्तरेण श्रुतः । उभयेऽपि आचार्याः केवलं स्वशिष्यमेकं गृहीत्वा प्राश्निकस्य पुरतः समुपस्थिताः । न कस्यापि न्यायविधिविशारदस्य लौकिकस्य साहाय्यमन्यतरेणापेक्षितं नापि तन्मध्यस्थेनोत्प्रेक्षितम् । तथापि महदेतत्प्रमोदस्थानं मध्यस्थस्य यदेतादृशं साहाय्यमनपेक्ष्यैव उभयैरपि आचार्यैः स्वस्वमतस्थापनं परपक्षनिरासश्च न्यायालयविवादपदसरणिमनुसृत्य प्रायो यथावत्संपादितः । प्रश्नप्रतिप्रश्नप्रवाहे च प्रायो गीर्वाणवाण्या एवोपयोगः कृतः कचिच्च गुर्जरभाषायाः कचिच्च हिन्दीभाषायाः । प्रश्नप्रतिप्रश्नप्रवाहस्यान्ते पञ्चविंशतिरितमासीद् यद्विवादेऽस्मिन्चतुर्द्विष्टानां ग्रन्थानां, शास्त्रादीनां, तथा च कालिकपत्रादिषु मुद्रितानां लेखादीनां मध्यस्थेन विमर्शो नैव कार्यः । तथा च मध्यस्थनिर्णयः उभयैरप्याचार्यैर्निर्माणं स्वीकर्तव्य इत्यपि तैः श्रेष्ठिश्रीकस्तुरभाइमहोदयानां समक्षमेव स्वहस्तपुनःसरं प्रतिपन्नम् ।

आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरुत्थापितानां नवानां विवादपदानां तथा आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरिभिरुत्थापितानां पञ्चविंशतिसंख्याकानां विवादपदानाम्, तथा तैः प्रेषितस्य स्वमतसमर्थनस्य प्रतिपक्षखण्डनस्य च, तथा मध्यस्थेन कृतायामुभयेषामप्याचार्याणां मौखिकपरीक्षायां समधिगतानां

प्रश्नप्रतिवचनानां च यथावत्समालोचनेन पुरोनिर्दिष्टानि विवादपदानि संपरीक्षार्थं निर्णयार्थं च समुत्तिष्ठन्तीति मध्यस्थनिश्चयः । तानि यथा—

प्रथमम्—अस्ति वा श्वेताम्बरमूर्तिपूजकजैनसंघेनानुमतं अद्य यावदागमपरंपराप्राप्तं सिद्धान्त-
टिप्पणापरपर्यायं जैनटिप्पणं यदव्युच्छिन्नपरंपरया संघेनोपयुज्यते ?

द्वितीयम्—अस्ति चेत्कथं तत्र सिद्धान्तटिप्पणप्राप्तानां क्षीणानां वा वृद्धानां वा तिथीनामाग-
मानुसारेण निर्णयः क्रियते ?

तृतीयम्—नास्ति चेत्सिद्धान्तटिप्पणस्याव्युच्छिन्नः प्रचारः, कीदृशं टिप्पणं पञ्चाङ्गं वा श्रीजैन-
संघेनाधुना समुपयुज्यते ?

तुरीयम्—सन्ति वा श्रीजैनसंघेन स्वीकृते टिप्पणे तिथीनां वृद्धिश्च क्षयाश्च अधिकमासाश्च ?

पञ्चमम्—यदि श्रीजैनसंघेन स्वीकृते टिप्पणे तिथीनां वृद्धिक्षयौ तथा अधिकमासाश्च विद्यन्ते,
तदा कीदृशं शास्त्रमाश्रित्य तत्राराधनार्थं तिथ्यादिनिर्णयः क्रियते, कथं च तच्छास्त्रं व्याख्यायते
व्यवहारे वा प्रयुज्यते ?

षष्ठम्—किं तच्छास्त्रं केवलं साधारणतिथिविषये प्रयुज्यते उत पर्वतिथिविषयेऽपि ?

सप्तमम्—सन्ति वा जैनागमानुसारेण तिथिनियताः काश्चिदाराधनाः यदर्थं तिथ्यादिनिर्णय
आवश्यको भवति ?

अष्टमम्—आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरुमास्वातिवचःप्रघोषत्वेन प्रसिद्धस्य “क्षये पूर्वा तिथिः
कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्यस्य श्लोकार्थस्य योऽर्थोऽभिप्रेतः, सन्ति वा तदर्थसाधकानि शा-
स्त्राणि, विद्यते वा समर्थो जीतव्यवहारः ?

नवमम्—“क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्यस्य श्लोकार्थस्य जैनागमानु-
सारतो मध्यस्थेन योऽर्थो निश्चितः, तस्य स्वीकारे भवन्ति भविष्यन्ति वा काश्चन विप्रतिपत्तयः
पर्वापर्वतिथिसंकरादयः, उत्पद्येरन् वा आराधनासंकरादयः केचित् प्रायश्चित्तार्हा दोषाः ?

दशमम्—किमत्र निगमनं कश्चान्तिमो मध्यस्थनिर्णयः ?

एषु दशसु विवादपदेषु मध्यस्थेनैवं निर्णीयते—

प्रथमे—नास्ति खलु अद्यत्वे सिद्धान्तटिप्पणस्य श्रीजैनसंघे प्रचारः । व्युच्छिन्नमेव तत् ।

द्वितीये—नात्र विशिष्य उत्तरमावश्यकम् ।

तृतीये—सकलेनापि श्रीजैनसंघेन योधपुरीयं चण्डांशुचण्डपञ्चाङ्गमद्यत्वे लौकिकलोकोत्तरास्वा-
राधनादिषु प्रयुज्यते ।

तुरीये—सन्त्येवात्र पञ्चाङ्गे तिथीनां वृद्धिक्षयौ अधिकमासाश्च ।

पञ्चमे—वृद्धिक्षयनिर्णायकं शास्त्रं तु “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्युमा-
स्वातिवचःप्रघोषत्वेन प्रसिद्धः श्लोकार्थः । अस्यार्थश्च शास्त्रसिद्धप्रमाणानुसारेण मध्यस्थेन निश्चितः,
स एव ग्राह्योऽर्थः । तमेवार्थमनुसृत्य वृद्धिक्षयनिर्णयः कर्तव्यः ।

षष्ठे—नैव विद्यते जैनागमेषु जैनशास्त्रेषु च शास्त्रमिदमुद्दिश्य तिथीनां पर्वापर्वरूपो विभागः ।

सप्तमे—चतुर्दश्यां पाक्षिकं चातुर्मासिकं च प्रतिक्रमणं भाद्रशुक्लचतुर्थ्या च सांवत्सरिकं प्रति-
क्रमणमित्याराधनाद्वयं तिथिनियतं दृश्यते ।

अष्टमे—न शास्त्रप्रमाणैर्न वा जीतव्यवहारेण आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिर्निर्दिष्टोऽर्थः सिध्यति ।

नवमे—मध्यस्थनिर्णीतार्थस्वीकारे न काश्चन विप्रतिपत्तयो न वा प्रायश्चित्तार्हा दोषाः प्रादुर्भवन्ति ।

दशमे—अन्ते यथानिर्दिष्टं निगमनं निर्णयश्च ।

अथ प्रतिविवादपदमुपपत्तयः—

प्रथमं विवादपदम् ।

तत्र प्रथमविवादपदविषयेऽयं नो निर्णयः, यथा अद्यत्वे तावत्सिद्धान्तटिप्पणस्य श्रीजैनसंघे सर्वथैव प्रचाराभावः । आसीत् खलु पुरा सिद्धान्तटिप्पणकस्य प्रचारः । तच्च टिप्पणकमाराधना-विषये प्रयुक्तमपि स्यात् । किं तु वैक्रमीयचतुर्दश्याः शताब्द्याः प्रागेव तादृशं टिप्पणं व्युच्छिन्नमिति यथार्थं एवायं प्रवादः । कदाचित्ततोऽपि पूर्वं व्युच्छिन्नं भवेदिति नो मतिः । सिद्धान्तटिप्पणोच्छेदमूलका एव प्रायः सर्वेऽपि पूर्णिमाखरतराञ्चलप्रभृतयो गच्छमेदाः श्वेताम्बरजैनसंघस्येति नः प्रति-भाति । तत्र तपागच्छीयमहोपाध्यायश्रीधर्मसागरमतेन पूर्णिमागच्छो वैक्रमीयकालगणनया ११५९ तमे संवत्सरे प्रादुरभूदिति सिद्धान्तटिप्पणकस्य ततोऽपि प्राग्विच्छेदः समभूदित्यनुमीयते । एवं चातीतासु नवसु शताब्दीषु सिद्धान्तटिप्पणकस्य सर्वथा अनुपयोगः सिध्यति ।

यत्स्तयं जैनीयशास्त्रग्रन्थेषु द्विविधस्य टिप्पणकस्योद्देशा बहुषु स्थलेषु दृश्यन्ते । तत्रैकं सिद्धान्तटिप्पणकं जैनटिप्पणकं वेति नाम्ना प्रसिद्धमासीत् । अन्यच्च लौकिकं टिप्पणमिति निर्दिश्यते । द्विविधस्यास्य टिप्पणकस्य प्रचारसमये कदाचित् सिद्धान्तटिप्पणकस्याराधनाविषूपयोगः लौकिक-टिप्पणकस्य च लौकिकव्यवहारेषूपयोगः स्यादित्यप्यनुमीयते ।

अथ किं नाम सिद्धान्तटिप्पणकं कीदृशं च तदागमेषूपवर्णितमिति किंचिदिव विचार्यते । श्वेताम्बरश्रीजैनसंघपरिगृहीतेषु पञ्चचत्वारिंशत्परिमितेष्वगमग्रन्थेषु सूर्यप्रज्ञप्तिश्चन्द्रप्रज्ञप्तिश्चेत्यु-पाङ्गद्वयम् । तत्र सिद्धान्तटिप्पणोपयुक्ताश्चन्द्रचारसूर्यचारतिथियुगसंवत्सरावमरात्रातिरात्रादयः केचन विषयाः क्वचित्संक्षेपतो निर्दिष्टाः क्वचिच्च टीकाकारेण मलयगिरिणा टीकायां विस्तरतः प्रपञ्चिताः । तथा अङ्गबाह्येषु ज्योतिष्करण्डक-लोकप्रकाशादिषु ग्रन्थेष्वपि तादृशा विषया उपवर्णिताः । मलयगिरिया विस्तृता टीकापि चन्द्रप्रज्ञप्तिः, सूर्यप्रज्ञप्तिः, ज्योतिष्करण्डकः इत्येतेषु ग्रन्थेषूप-लभ्यते । ज्योतिष्करण्डको नामाङ्गबाह्योऽपि प्राचीनो ग्रन्थः, यदुपरि पादलिप्ताचार्यैः कापि टीका लिखितासीदिति मलयगिरियटीकाया ज्ञायते । एतेषु ग्रन्थेषु ये केचन टिप्पणोपयोगिनो विषयाः प्रतिपादितास्तदनुसारेण सिद्धान्तटिप्पणकं नाम कीदृशमासीदिति किंचिद्विधाधुना ज्ञातुं शक्यते । तद्यथा-सिद्धान्तटिप्पणके युगं नाम पञ्चसंवत्सरपरिमितः कालः । तत्र प्रतियुगं १८३० अहो-रात्राणि, १८६० मिताश्च तिथयः । तत्र पञ्च संवत्सराः, षष्टिः सौरमासाः एकषष्टिः कर्ममासा द्वाषष्टिश्च चान्द्रमासाः । युगारम्भः श्रावणबहुलप्रतिपदि युगान्तस्त्वाषाढपूर्णिमायाम् । युगमध्ये सौरचान्द्रमासयोर्यथावत्समावेशार्थं द्वावधिकमासौ कल्प्येते, तौ च युगमध्ये पौषो युगान्ते चाषाढ इत्यनेनैव क्रमेण प्राप्नुतः । अन्यस्य कस्यचिन्मासस्याधिकत्वेन प्राप्तिरेव नास्ति सिद्धान्तटिप्पणे । अहोरात्राणां तिथीनां च युगमध्ये यथावत्समावेशार्थं प्रतियुगं त्रिंशत् तिथयः, प्रतिसंवत्सरं च पद् तिथयः क्षीणा भवन्ति । एकषष्टितमायां तिथौ द्वाषष्टितमा निधनमुपयातीति द्वाषष्टितमा तिथिः क्षीणेति व्यपदिश्यते । ताश्च क्षीणास्तिथयोऽपि नियतेनैव क्रमेण प्राप्नुवन्ति ।

तत्र तिथिमानं चन्द्रचारेण निर्णयते, अहोरात्रमानं तु सूर्यचारायतम् । एवमनयोर्ग्रहयोश्चर-भेदादहोरात्रमानं तिथिमानं चोभयमपि भिन्नं भवति । तदर्थमेव प्रतियुगं त्रिंशत्तिथीनां १८३० अहोरात्रेषु समावेशार्थमेव क्षयः कल्प्यते । क्षयो नाम कापि दिने तिथेः सूर्योदयास्पष्टित्वं, न तु परमार्थतस्तथेः क्षयः । लौकिकपञ्चाङ्गे तु क्षयवस्तिथीनां वृद्धिरपि दृश्यते । वृद्धा नाम सा तिथिर्या द्विः सूर्योदयं स्पृशति । सूर्यप्रज्ञप्तौ षण्णामतिरात्राणां निर्देशो दृश्यते, किं तु अतिरात्रः तिथिवृद्धिः इत्येतौ शब्दौ न पर्यायभूतावित्यपीहावश्यं वक्तव्यं भवति ।

सिद्धान्तटिप्पणके प्रतियुगं त्रिंशत्, प्रतिसंवत्सरं च पद् तिथयः क्षीणा भवन्तीत्युक्तमेव पुर-

स्तात् । तद्विषयकाः केचन विशेषा अवश्यमत्र निर्देष्टव्याः । प्रथमं तावद् भाद्रशुक्लपक्षे पञ्चस्वपि संवत्सरेषु कस्या अपि तिथेः क्षयो नास्त्येव । युगमध्ये तृतीयसंवत्सरे पौषपूर्णिमायास्तथा युगान्ते पञ्चमे संवत्सरे आपाढपूर्णिमायाः क्षयो नियतः । प्रथमे संवत्सरे चैत्रकृष्णपक्षी क्षीयते । द्वितीय-संवत्सरे आश्विनकृष्णस्य, तथा चतुर्थे संवत्सरे चैत्रवह्नुलपक्षे चतुर्दश्याः क्षयो भवति । सन्ति चान्या अपि क्षीणास्तिथयः, परं प्रस्तुते विवादे नात्यन्तं ता उपयुक्ता इति निर्देशस्तासामत्रोपेक्ष्यते । तदेवं सिद्धान्तटिप्पणकस्य विशेषाः प्रपञ्चिताः ।

इदमिदानीं विचार्यते—आसीद्वा कदाचित् तिथिवारनक्षत्रयोगकरणेति पञ्चभिर्द्वैः परिपूर्ण सिद्धान्तटिप्पणं यल्लौकिकेन टिप्पणेन सह सर्वथा अन्ववादीत् ? आसीदेव तादृशं परिपूर्णं सिद्धान्तटिप्पणं किंतु अद्यत्वे तद् व्युच्छिन्नमिति पारंपर्यम् । मध्यस्थेन च साग्रहं पृष्टैराचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरपि प्रतिपन्नमेतद्यदधुना सूर्यप्रज्ञप्त्यादिग्रन्थाधारेणापि सिद्धान्तटिप्पणविरचनं नैव शक्यमिति । किमर्थमिति पुनः पृष्टाश्च ते एवमवदन् यथा चन्द्रसूर्यप्रज्ञप्त्यादिग्रन्थेषु केवलं चन्द्र-सूर्यचारा उपवर्णिताः । नक्षत्रादिचारविषयका ग्रन्था जैनागमेष्वधुना नैवोपलभ्यन्त इति केवलं जैन-सिद्धान्ताश्रयेण टिप्पणनिर्माणमशक्यमेवेति । अस्माकमप्येवं प्रतिभाति यदनेनैव कारणेन सिद्धान्तटिप्पणनिर्माणपरंपरा व्युच्छिन्नेति । व्युच्छिन्नायां च परंपरायां तादृशं टिप्पणमपि व्युच्छिन्नम् । व्युच्छिन्नस्यैतस्य न पुनः प्रचारः शक्यः । लोकव्यवहारसाधनार्थं तु टिप्पणमावश्यकं तत्तु लौकिकटिप्पणम् । सिद्धान्तटिप्पणव्युच्छेदानन्तरमिदमेव लौकिकं टिप्पणं श्रीजैनसंघेनापि समाहृतं स्यात् । उभयेष्वपि लौकिकलोकोत्तरव्यवहारेषु तदेवोपयुक्तं भविष्यति । वाचकमुख्योमास्वातिसमयेऽपि तादृशस्य लौकिकपञ्चाङ्गस्य प्रचारो भवेदिति नो मतिः । श्रीजैनसंघेन समाहृतं लौकिकं पञ्चाङ्गं तदेव स्याद्यद्वैदिकपरंपरया प्राप्तं यच्चाद्यतनत्वे ग्रहलाघवीयमिति प्रसिद्धं तेनैव सदृशं स्यादित्यनुमीयते । एतदेव वैदिकपरंपराप्राप्तं पञ्चाङ्गं श्रीजैनसंघेन स्वीकृतम् । एतस्मिन् पञ्चाङ्गे प्रतिसंवत्सरमुपदशास्तिथयः क्षीणा दृश्यन्ते पञ्चपाश्च वृद्धाः । न केवलं पौषाषाढौ किं त्वन्येऽपि बहवो मासाः श्रावणभाद्रपदादयः येऽधिकमासत्वेन प्राप्नुवन्ति । यत्प्रभृति चैतादृशं लौकिकपञ्चाङ्गं सर्वसंव्यवहारार्थं श्रीजैनसंघेन स्वीकृतम्, तत्प्रभृति क्षीणानां वृद्धानां च तिथीनामाराधनाया नियामकं तथाधिकमासप्राप्तौ मासाधाराधनानियामकं च किमपि शास्त्रं भवेदेव । यतस्तिथौ क्षीणायां तद्वत्-माराधनं न श्रियते नापि वृद्धायां वर्धते । तदर्थमेव च प्रायो वाचकमुख्यैराचार्योमास्वातिभिः सकलजैनशास्त्रोपशाखाभिमतग्रन्थरचनाधुरीणैः “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इत्ये-वंप्रकारकं शास्त्रं संग्रथितमिति नो मतिः । तस्मात्प्रथमं विवादपदमुद्दिश्य अस्माकमेतादृशो निर्णयः—सिद्धान्तटिप्पणापरंपर्यायजैनटिप्पणस्य प्रायो वाचकमुख्योमास्वातिसमये एव व्युच्छेदः संजातः । सति संशये, वैक्रमीय ११५९ तमात्संवत्सरात्प्रागेव निश्चयेन सिद्धान्तटिप्पणकं व्युच्छिन्नमासीत् । तन्मूलका एव प्रायः श्रीश्वेताम्बरजैनसंघे गच्छमेदाः संजाताः येषु पूर्णिमागच्छो वैक्रमीय ११५९ तमे संवत्सरे प्रादुर्भूतः प्रथमं स्थानं लभते । खरतरगच्छीयप्रधानाचार्यैः श्रीजिनप्रभसूरिभिरवैक्रमीय १३६३ तमे संवत्सरे विरचितायां विधिमागप्रपायां सिद्धान्तटिप्पणोच्छेदस्येदं प्रथमतया स्पष्टमेव निर्देशः कृतः समुपलभ्यते । तदुत्तरं सिद्धान्तटिप्पणोच्छेदं प्रति तु नैव काचित्संशीतिरस्मन्मन-सीति निर्णयमभिप्रेमः ।

व्युच्छिन्ने च सिद्धान्तटिप्पणके चतुर्विधेनापि श्रीजैनसंघेन लौकिकटिप्पणस्य प्रामाण्यमभ्यु-पगत्य लौकिकलोकोत्तरक्रियाकलापो निष्पादितः । आसन् खलु तस्मिन् पञ्चाङ्गे उपदशाः क्षीणतिथयः पञ्चपाश्च वृद्धाः, यन्मूलकाः श्रीजैनसंघे बहवो विप्रतिपत्तयो विवादाः संघमेदाश्च समुदपद्यन्तेत्यु-परिग्राद्वोचाम । तिथिनिर्णयार्थं, विशेषतस्तिथिक्षयवृद्धिविमर्शमुद्दिश्य, प्रवृत्तेषु सर्वेष्वपि ग्रन्थेषु

तपागच्छीयैरुमास्वातिवचःप्रघोषस्य सर्वथा प्रामाण्यं स्वीकृत्य तिथिनिश्चयः कृतः । युगप्रधानकाल-
काचार्यैः परिवर्तितां संवत्सरिकप्रतिक्रमणस्य तिथि तथा च तन्मूलकां चातुर्मासिकप्रतिक्रमणस्य
तिथिं वर्जयित्वा तपागच्छीयानां न किमपि परिवर्तनमभिमतमासीत् । तपागच्छीयैराचार्यैर्येषु ग्रन्थेषु
तिथिविचारः कृतस्तेषु सर्वेष्वपि ग्रन्थेषु सिद्धान्तटिप्पणकस्य व्युच्छेदोऽभ्युपगतः उमास्वातिवचः
प्रघोषश्च प्रामाणिकत्वेन स्वीकृतः । ते चेमे ग्रन्थाः—

१. तपागच्छनायकाचार्यश्रीरत्नशेखरसूरिविरचितं स्वोपज्ञटीकासहितं श्राद्धविधिप्रकरणम् । इदं
प्रकरणं वैक्रमीय १५०५ तमे संवत्सरे विरचितम् । प्रकरणस्यान्ते—

विधिवैविध्याच्छ्रुतगतनैयत्यादर्शनाच्च यत्किंचित् ।

अत्रोत्सवमसूचयत तन्मिथ्यादुष्कृतं मेऽस्तु ॥

इत्यत्र ग्रन्थकारसमये विधीनां वैविध्यं तथा आगमग्रन्थेषु निश्चितस्य कस्यापि मतस्यादर्शनं
सूचयते । अस्मिन् ग्रन्थे १५२ तमे पत्रे तिथिनिर्णयो दृश्यते 'तिथिश्च प्रत्याख्यानवेलायां यः स्यात्'
इत्यारभ्य । अन्ते चोमास्वातिवचःप्रघोषो निर्दिष्टः । व्याख्या तु तस्य प्रघोषस्य नैव प्रदत्ता ।

२. तपागच्छीयमहोपाध्यायश्रीधर्मसागरविरचिता स्वोपज्ञटीकासहिता तत्त्वतरङ्गिणी । इयं वैक्र-
मीय १६१५ तमे वत्सरे विरचितेति ग्रन्थान्ते निर्देशः । एतैरेव महोपाध्यायश्रीधर्मसागरैः प्रवचन-
परीक्षा नाम ग्रन्थो विरचितः । अतयोर्द्वयोरपि ग्रन्थयोर्विशेषतस्तत्त्वतरङ्गिण्यां विस्तरेण तिथिचर्चा
कृता दृश्यते । तत्र

‘ तिहिवाए पुव्वतिही अहिआए उत्तरा य गहियव्वा ’

इतीमां वाचोयुकिमाश्रित्योमास्वातिवचःप्रघोषस्यैव प्राकृतभाषया अनुवादः । चतुर्दश्याः क्षये पाक्षिकं
प्रतिक्रमणं त्रयोदश्यामेव कर्तव्यं न पूर्णिमायामित्युक्तम् । तिथिवृद्धिमुद्दिश्य

संपुण्णं चि अ काउं बुड्ढीए धिण्णई न पुव्वतिही ।

जं जा जंमि हु दिवसे समण्णई सा पमाणं ति ॥

इत्युक्तम् । मासवृद्धिमुद्दिश्य च

मासस्स वि विड्ढीए पढमो मासो पमाण नो भणिओ ।

लोउत्तरंमि लोइयपहंमि न प्हू नपुंस चि ॥

इत्यत्र लौकिके इव लोकोत्तरे विषये अधिकमासस्य वृद्धतिथेश्चाप्रभुत्वं नपुंसकत्वमकिंचित्कारत्व-
मुपदिष्टम् । महोपाध्यायधर्मसागरास्तु खरतराचार्यश्रीजिनप्रभविरचितां विधि(मार्ग)प्रणां नामग्राहं
निर्दिशन्ति, उल्लिखन्ति च मुद्रितपुस्तकस्थं ११८ तथा ११९ तमे पत्रे दत्तं पाठम् ।

अनेनैव ग्रन्थकारेण ‘ उत्सवत्रादृष्टनकुलकम् ’ इति ग्रन्थो विरचितः । तत्खण्डनपरः उत्सवखण्डनम्
नाम ग्रन्थः खरतराचार्यश्रीगुणविनयेन वैक्रमीय १६६५ तमे वत्सरे विरचितः ।

खरतराचार्यश्रीजिनप्रभसूरिभिः वैक्रमीय १३६३ तमे संवत्सरे विरचितः विधिमार्गप्रणा नाम
ग्रन्थोऽपि सिद्धान्तटिप्पणोच्छेदविषये विशिष्योल्लेखमर्हति । तिथ्यादिविषयकं प्रतिपादनं तु खरतर-
गच्छीयानां तपागच्छीयैर्नैवाभ्युपगम्यते ।

तदेवं समालोच्यमानेषु सर्वेषु ग्रन्थेषु विधिमार्गप्रणा विरचनात्प्रागेव सिद्धान्तटिप्पणकं व्युच्छि-
न्नमिति निर्णयः समापतति । ततोऽपि प्राक् शताब्दीद्वयं यावत्तस्य व्युच्छेदः समजनीत्यनुमीयते ।
एवं च प्रायः संवत्सराणां नव शतानि सिद्धान्तटिप्पणस्य लौकिकलोकोत्तरेषु भयेष्वपि विधिषु
सर्वथा अनुपयोगः सिद्धः ॥

द्वितीयं विवादपदम् ।

प्रथमविवादपदनिर्णयेन सिद्धान्तटिप्पणकस्य व्युच्छेदोऽभ्युपगतः । अतो द्वितीयस्य विवादपदस्य निर्णयो यद्यपि नातीवापेक्ष्यते, तथापि तत्संबन्धमिदमिदानीं किञ्चिदिव विविच्यते । तद्यथा-यद्यपि सिद्धान्तटिप्पणकं व्युच्छिन्नं तथापि तद्वतो यस्तिथिश्रयरूपो विषयः स समीक्षामर्हति । तत्र सिद्धान्तटिप्पणकेऽपि प्रतियुगं त्रिशत्तिथयः प्रतिसंवत्सरं च पदं तिथयो निधनमुपयान्तीत्युक्तमेव पुरस्तात् । तासु त्रिशत्संख्याकासु तिथिषु पदं तिथयः पर्वतिथित्वेनाभ्युपगम्यन्ते । यद्याचार्यश्रीसागरानन्दसूरीणां मतेन पर्वतिथीनां क्षय एव न भवति, तदा सिद्धान्तटिप्पणप्राप्तानां पण्णां तिथीनां क्षये सति किं शास्त्रमनुरुध्याराधना कृता भवेत्, किं पूर्वसामपर्वतिथीनां क्षयेणोतान्यथा इति ते प्रष्टव्याः । पौर्णमासीपादपूर्णिमाक्षये च तयोः पर्वानन्तरतिथित्वात्त्रयोदश्याः क्षयं कृत्वैव तयोराधना तदानीं कृता आसीदिति चेत्तेषां मतं तदा किं शास्त्रं प्रमाणीकृत्य तैरेवमुच्यते इति ते प्रष्टव्याः । 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इत्येव तच्छास्त्रमिति चेत् कथमस्य श्लोकपादस्य 'पर्वतिथीनां क्षये पूर्वसामपर्वतिथीनां क्षयः कार्यः' इत्येतादृशी व्याख्या शास्त्रेषु कापि न दृश्यते इति तैर्वक्तव्यम् । अस्माभिस्त्वेतादृशः श्लोकार्थः कापि न दृष्टः । तस्मादेव तादृश्या व्याख्यायाः काव्यदर्शनादध्याहारादिभिर्वाक्यार्थनिर्णये दोषाच्च निर्मूलैवाचार्यश्रीसागरानन्दसूरीभिरभीप्सिता 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इत्यस्य श्लोकपादस्य व्याख्येत्यवश्यमभ्युपगन्तव्यं भवति । एवं स्थिते सिद्धान्तटिप्पणकप्रचारकालेऽपि श्रोणानां तिथीनां व्यवस्थार्थमुमास्वातिवचःप्रबोधनेन प्रसिद्धं 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इत्येच्छास्त्रमन्यादृशं वा अतर्द्धप्रतिपादकं शास्त्रमावश्यकमेव । तथा लौकिकटिप्पणागतानां क्षीणानां वृद्धानां च तिथीनां व्यवस्थार्थं 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' इति पादद्वयगतमकं शास्त्रमावश्यकमेव । पादद्वयस्योमास्वातिकर्तृकार्यं च पारंपर्यसिद्धम् । सिद्धान्तटिप्पणोच्छेदानन्तरं तु लौकिकटिप्पणागतानां वृद्धानां क्षीणानां च तिथीनां व्यवस्थार्थं चरणद्वयस्याविशेषणोपयोगः कृतः स्यादिति अविच्छिन्नपरंपराप्राप्तस्य चरणद्वयस्यान्यतरस्य वा चरणस्य प्रामाण्यं शङ्कितुमपि नैव शक्यते । श्राद्धविधिप्रकरणम्, तत्त्वतरङ्गिणी, प्रवचनपरीक्षा इत्यादिग्रन्थेषु च तपागच्छीयनायकीभूतैराचार्यैरुभयोरपि प्रामाण्यमविशङ्कं स्वीकृतमित्यपि नैव विस्मर्तव्यम् ॥

तृतीयं विवादपदम् ।

प्रथमविवादपदमीमांसायां निर्णीतमेवेदं यत्सिद्धान्तटिप्पणं वैक्रमीयायां द्वादश्यां शताब्द्यां ततो वा प्रागेव व्युच्छिन्नमासीत् । व्युच्छिन्नेऽपि सिद्धान्तटिप्पणे लौकिकलोकोत्तरव्यवहारसंपादनार्थं टिप्पणव्यवहारस्त्वावश्यक एव भवति । एवं सति कस्याप्यन्यस्य टिप्पणस्य श्रीजैनसंघे प्रचार आसीदेवेत्यभ्युपगन्तव्यमेवास्माभिः । कीदृशेन खलु तदा टिप्पणेन भवितव्यमिति विचार्यमाणे यद्भारतवर्षीयैरन्यधर्मानुयायिभिरुपयुक्तं स्यात्तस्यैव टिप्पणस्य समानतन्त्रसिद्धान्तरूपत्वाद् व्यवहारः संभवति । वेदधर्मानुयायिभिर्येदेवाभ्युपगतं टिप्पणं तदेव प्रायो जैनसंघेनाभ्युपगतं भवेत् यतो वेदाङ्गज्योतिषेऽपि पञ्चसंवत्सरमयमेव युगपरिमाणमासीत् । वैक्रमीय १४७३ तमे संवत्सरे विरचिते विचारासुत्तमारम्भग्रन्थे तु पर्युपणापर्वदितिथयो लौकिकटिप्पणानुसारेण प्राप्ता एव ग्राह्या भवन्तीति निर्देशो दृश्यते । तथा सिद्धान्तटिप्पणव्युच्छेदानन्तरं संप्रतिटिप्पणकप्रवृत्तिस्तदनुसारेण च दीक्षाप्रतिष्ठादीनामाराधनं कार्यमिति प्रोक्तम् । तच्च संप्रतिटिप्पणकं (सांप्रतिकं टिप्पणकं) शैवटिप्पणकमिति नामग्राहं निर्दिश्यते । तटिप्पणानुसारेण प्राप्ताः श्रावणभाद्रपदादयोऽधिकमासा अपि स्वीकृताः । तदेवं वैक्रमीय १४७३ तमात् संवत्सरात्प्रभृति पर्युपणापर्वदीक्षाप्रतिष्ठादिषूपयुक्तास्तिथयः तथा अधिकमासादयश्च संप्रतिटिप्पणानुसारेणैव प्रवृत्ताः । लौकिकटिप्पणं विना दीक्षाप्रतिष्ठादयोऽपि

नैव यथावदनुष्ठानं शक्याः । एवं सति पञ्चदश्याः शताब्द्याः प्रभृति शैवटिप्पणस्य वा अन्यस्य वा कस्यचित्सांप्रतिकस्य टिप्पणकस्य श्रीजैनसंघेन संप्रतिपत्तिः प्रमाणतः सिद्धा भवति । तस्मिंष्टिप्पणके तिथीनां वृद्धिक्षयौ, पौषापादवदन्येषां श्रावणादीनामधिकमासानां च प्राप्तिरासीत् । तदेव लौकिकलोकोत्तरेषु सर्वेष्वपि व्यवहारेषु अविशेषेणोपयुक्तमासीत् । अधुनातनैर्जैनसंघीयैः तादृशस्य सांप्रतिकटिप्पणकस्य स्थाने योधपुरीयं चण्डांशुचण्डुसंज्ञकं पञ्चाङ्गं स्वीकृतमिति जीतव्यवहारसिद्धमिदं चण्डांशुचण्डुसंज्ञकं पञ्चाङ्गं तस्मिंदिष्टवृद्धिक्षयादिप्रपञ्चसहितं लौकिकलोकोत्तरव्यवहारायाद्यत्वे प्रयुज्यते । तस्यैव वृद्धिक्षयादिप्रपञ्चसहितस्य प्रामाण्यं श्रीजैनसंघेनाभ्युपगन्तव्यमिति निर्णयिते ॥

उभयेऽप्याचार्या योधपुरीयस्य चण्डांशुचण्डुपञ्चाङ्गस्य लोकव्यवहारविषये प्रामाण्यमभ्युपगच्छन्ति । आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूर्यो लोकोत्तरव्यवहारविषयेऽपि तस्य प्रामाण्यमभ्युपगच्छन्ति । आचार्यश्रीसागरानन्दसूर्यस्तु लोकोत्तरेषु विषयेषु तस्य प्रामाण्यं नैवाभ्युपयन्ति । पर्वतिथीनां वृद्धिक्षयविषये यच्छास्त्रैर्निर्णयिते यच्च देवसूरतपागच्छीयानां जीतव्यवहारसिद्धां सामाचारीमनुसरति तदेव मतं ग्राह्यमिति तेषामाग्रहः । स तु नास्माकं समीचीनः प्रतिभाति । सिद्धान्तटिप्पणस्याधुना व्युच्छेदात्तत्स्थाने श्रीजैनसंघेन लौकिकटिप्पणस्याभ्युपगमाच्च सिद्धान्तप्राप्तानां टिप्पणविशेषाणां व्यवहारेऽनवतार एव । प्रतिपन्नमेव सत्तु आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिर्मित्सिद्धान्तटिप्पणस्य पुनरुज्जीवनं पुनःप्रचारो वा नैव शक्यते, टिप्पणविरचनोपयोगिनां ग्रहनक्षत्रचाराणामधुना जैनागमेष्वदर्शनादिति । अपि च, आचार्यश्रीसागरानन्दसूर्यो लोकोत्तरविषयेऽपि लौकिकपञ्चाङ्गप्राप्तौ श्रावणमाद्रपदौ अधिकमासत्वेनाभ्युपगच्छन्ति, तद्वतौ च तिथीनां वृद्धिक्षयावेव केवलं नाभ्युपगच्छन्तीत्यर्धजरतीयमेतन्मन्यामहे वयम् ।

लौकिकटिप्पणप्राप्तानां तिथीनां वृद्धिक्षयविषये आगमानुसारिणी जीतव्यवहारसिद्धा चेति या व्यवस्था तैः प्रतिपाद्यते सा चैवम्—

१. लौकिकपञ्चाङ्गे यदा पर्वतिथीनां क्षयो दृश्यते तदा पर्वतिथेः पूर्वस्या अपर्वतिथेः क्षयः कार्यः ।
२. लौकिकपञ्चाङ्गे यदा पर्वतिथीनां वृद्धिर्दृश्यते तदा पर्वतिथेः पूर्वस्या अपर्वतिथेर्वृद्धिः कार्या ।
३. लौकिकपञ्चाङ्गे यदा पर्वानन्तरायास्तित्येः (पूर्णिमाया अमावास्याया भाद्रशुक्लपञ्चम्याश्च) वृद्धिक्षयौ दृश्यते, तदा पर्वतिथित्वाच्चतुर्दश्या भाद्रशुक्लचतुर्थ्याश्च वृद्धिक्षयावकृत्वा पूर्वतरवर्तिन्याश्चतयोर्दश्या भाद्रशुक्लतृतीयाया एव वृद्धिक्षयौ कर्तव्यौ ।

अपरं चाचार्यश्रीसागरानन्दसूर्य एवं मन्यन्ते यद्देवसूरतपागच्छीयानामुपरिनिर्दिष्टैव सामाचारी शताब्दीत्रयं यावत् जीतव्यवहारसिद्धेति । तैः प्रतिपादिताया व्यवस्थायाः शास्त्रसिद्धत्वं जीतव्यवहारसिद्धत्वं च पुरस्ताद्विस्तरेण परीक्षितमिह । इदं त्वन्नावश्यकत्वं भवति यद्यदि आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिः सिद्धान्तटिप्पणकस्य पुनरुद्धारः पुनःप्रचारश्चापेक्ष्यते, तदा तैः प्रथममागमानुसारेण तद्विरचनं, समानतन्त्रसिद्धान्तानूरीकृत्य तत्रस्थदुष्टिपूरणं च कर्तव्यम् । तदनन्तरं श्रीजैनसंघेन अन्यधर्मीयपञ्चाङ्गपरित्यागपूर्वकं पुनरुद्भूतस्य जैनपञ्चाङ्गस्यैव स्वीकारः कर्तव्य इत्यत्र प्रयतितव्यम् । स्वीकृते च संघेन नूतने जैनटिप्पणे, तत्र पूर्णिमाममावास्यां च वर्जयित्वा कस्या अपि पर्वानन्तरतिथेर्वृद्धिक्षयाभावात् केवलं पूर्णिमामावास्यावृद्धिक्षयमुद्दिश्य कापि शास्त्रसिद्धा व्यवस्था प्रतिपादनीया । न च तैरीदृशं किमप्यनुष्ठितम् । न वा वयमेतादृशस्य पथोऽनुसरणमनुमोदामहे क्रियासांकर्यसंभवात् प्रत्यवायान्तरदर्शनभयात्तन्मूलकसंघभेदभयाच्च । आचार्यश्रीसागरानन्दसूरीणां यथार्थं वैदुष्याभिमानं बहु मन्यमानैरस्माभिर्नूतनागमपञ्चाङ्गसिद्धये कश्चित् श्रावणबहुलप्रतिपदि समुचितो युगारम्भदिवसो लभ्यते न वेति निश्चयार्थं समीक्षितानि सुबहून्युपलब्धानि पञ्चाङ्गानि, न च दृष्टः कोऽपि तादृशो युगारम्भदिवस इत्यपि वयमत्र निर्दिशामः ॥

विवादपदं चतुर्थम् ।

अतीतानां बहूनां संवत्सराणां चण्डांशुचण्डपञ्चाङ्गपुस्तकानि समुपलब्धान्यस्माभिः परीक्षितानि । तत्र प्रायः प्रतिसंवत्सरमुपदेशाः क्षीणास्तितथः पञ्चषाश्च वृद्धास्तितथः, तथा पौषाषाढौ वर्जयित्वान्येऽप्यधिकमासा दृश्यन्ते श्रावणभाद्रपदादयः । अतस्तेषां प्रामाणिकत्वमकामैरप्याचार्यश्रीसागरानन्दसूरिप्रभृतिभिस्तपागच्छीयैरवश्यमभ्युपगन्तव्यमिति तुरीयविवादपदविषयेऽस्माकं निर्णयः । श्रावणभाद्रपदादीनामधिकमासानां सिद्धान्तबाह्यानां प्रामाण्यं यथाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरभ्युपगतमेव तथा सिद्धान्तबाह्यानां तिथीनां क्षयाः, एवं सिद्धान्तबाह्यास्तितथीनां वृद्धयोऽपि तैरभ्युपगन्तव्या इत्यर्थः । केनापि तपागच्छीयश्रावकेण वैक्रमीय १९४५ तमस्य संवत्सरस्य पञ्चाङ्गं 'जैनधर्मनु पञ्चाङ्ग' इति नाम्ना मुद्रितम् । तत्रापि तिथीनां वृद्धिक्षयौ दृश्येते इति सिद्धा तपागच्छीयानां वृद्धिक्षयाभ्युपगमपरंपरेत्यभिप्रेतः । नैषु केवपि पञ्चाङ्गपुस्तकेष्वगमनिर्दिष्टेन पथा तिथीनां क्षयो दृश्यः, दृष्टाश्च श्रावणादयोऽधिकमासा वृद्धयश्च । तदेवं स्थिते सिद्धान्तटिप्पणस्य व्युच्छेदात्परं लौकिकपञ्चाङ्गप्राप्तावेव वृद्धिक्षयौ यथास्थितावभ्युपगन्तव्यौ, अभ्युपगतौ च तौ यथायथं लौकिके लोकोत्तरे च विषये प्रयोक्तव्याविति समीचीनः पन्थाः । आचार्यश्रीसागरानन्दसूरयः आगमविरुद्धावपि श्रावणभाद्रपदौ लोकोत्तरविषयेऽपि अधिकमास्तत्वेनाभ्युपयन्त्येव । तत्तस्मिन्नेव विषये वृद्धिक्षयानभ्युपगमस्तेषां कदाग्रह एव नः प्रतिभाति । श्रावणभाद्रपदादीनामागमविरुद्धानामधिकमासानां लौकिक इव लोकोत्तरेऽपि विषयेऽभ्युपगमात्पर्वतिथीनामेव केवलं वृद्धिक्षयानभ्युपगमाच्चाचार्यश्रीसागरानन्दसूरयोऽर्धजरतीयं न्यायमनुसरन्तीति यथार्थं एवायं प्रवादः ॥

विवादपदं पञ्चमम् ।

सिद्धान्तटिप्पणकस्य व्युच्छेदानन्तरं श्रीजैनसंघेन लौकिकलोकोत्तरेषु व्यवहारेषु लौकिकं टिप्पणमेव समाहतमित्युक्तं निर्णीतं च पुरस्तात् । तस्मिन् हि लौकिके टिप्पणे सिद्धान्तटिप्पणेऽनुपलभ्यमानाः पडधिकानां तिथीनामनियतभावेन क्षयाः, तत्र सर्वथैवानुपलभ्यमानास्तितथीनां वृद्धयः, तथा पौषाषाढवर्जमन्येषां केषांचन श्रावणभाद्रपदादीनां मासानामधिकत्वमित्येते विशेषा दृश्यन्ते । सूर्यप्रज्ञप्त्याद्यागमग्रन्थेषु यद्यपि तिथीनां क्षयो निर्दिश्यते, सन्ति च प्रतियुगं पञ्चषाः क्षीणाः पर्वतितथः, तथापि तत्र किं शास्त्रमाश्रित्य क्षीणानां तिथीनामाराधनायां निश्चयः कार्य इत्येतन्नियामकं किमपि शास्त्रं नैवोपलभ्यते । पौषाषाढौ तु वर्षावाससमयाद् बहिः स्थिताविति ताभ्यां प्रधानपर्वाराधनायां न कोऽपि विरोधः संभवति इत्येव प्रायस्तद्विषयकं किमपि शास्त्रं नैव प्रणीतं स्यादिति संभाव्यते ।

अथ प्रथमं तावत् को नाम तिथीनां क्षयः, का च वृद्धिः, तथा कोऽधिकमासा इति किञ्चिद्विचार्यते । तत्र तिथिमानं चन्द्रचारायत्तं क्वचिच्चतुष्पञ्चाशद्वर्षपरिमाणं क्वचिच्च षट्षष्टिषट्टिकापरिमाणमपि भवति । अहोरात्रपरिमाणं सूर्यचारायत्तं प्रायः उपषष्टिषट्टिकामात्रं भवति । अतः इदं संभवति यत्कस्मिंश्चिद्दिने काचित् तिथिः सूर्योदयं नैव स्पृशति काचिच्च तिथिर्दिनद्वये सूर्योदयं स्पृशति । या च तिथिः सूर्योदयं नैव स्पृशति सा क्षीणा तिथिरुच्यते, या च द्विः सूर्योदयं स्पृशति सा द्व्युदयस्पर्शिनी वृद्धेत्यभिधीयते । यस्मिंश्च चान्द्रमासे सूर्यो राश्यन्तरं न संक्रामति सोऽधिकमासः । तिथीनां क्षये वृद्धौ वा तथा मासस्य वृद्धौ आराधनायाः क्षयो वृद्धिश्च नैव भवतः । अतस्तिथिनिश्चयस्तिथिनिर्णयश्चावश्यको भवति ।

अथास्ति किञ्चिच्छास्त्रं यद् वृद्धिक्षयविषये तिथिनिर्णयाय नियुज्यते ? ओमिति ब्रूमः । यद्यपि

सूर्यप्रज्ञप्त्यादिच्चागमेषु न तादृशं शास्त्रमुपलभ्यते तथाप्यागमबाह्येषु बहुषु ग्रन्थेषु वाचकमुख्योमा-
स्वातिवचःप्रघोषत्वेन प्रसिद्धं प्रामाणिकैस्तपागच्छीयैर्ग्रन्थकारैर्बहुशः समुद्धृतं

“क्षये पूर्वा तिथिः कार्या (ग्राह्या) वृद्धौ कार्या (ग्राह्या) तथोत्तरा”

इति श्लोकपादद्वयमेवात्र विधायकं नियामकं च शास्त्रमिति शास्त्रकाराः समामनन्ति । यद्यपि
श्लोकार्धमिदमद्य प्रसिद्धेषूमास्वातिग्रन्थेषु नैव कापि दृश्यते, तथापि बहुशः पारंपर्येण तस्योमास्वा-
तिवचःप्रघोषत्वेन निर्देशान्नैव तस्याप्रामाण्यमुत्प्रेक्षितुमपि शक्यते । अस्मिन् श्लोकार्धे तिथी-
नां वृद्धिक्षययोरेव साक्षाद्विदेशः । अतिदेशवाक्यार्थत्वात्त्वस्य श्लोकार्धस्याधिकमासविषयेऽप्युप-
योगः कर्तुं शक्यः । कुतश्चैवविधो विनियोगो महोपाध्यायश्रीधर्मसागरैः स्वीये ग्रन्थे । अस्मिन्स्तु
शास्त्रे तिथिवृद्धिनिर्देश एव ज्ञापयति यदुमास्वातिसमयेऽपि समुपलभ्यमानेषु टिप्पणेषु तिथीनां
वृद्धिविज्ञातासीत् । तदेवमुमास्वातिवचःप्रघोषत्वेन प्रसिद्धमिदं तिथिक्षयवृद्धिविधिनियामकं शास्त्रं
प्रमाणमिति सर्वेणापि श्रीजैनसंघेनाभ्युपगन्तव्यमस्यैव च विनियोगेन तिथिक्षयवृद्धिनिर्णयः कार्यं
इति निर्णीयतेऽस्माभिः ।

आचार्यश्रीसागरानन्दसूरयः ‘आगमोद्धारक’ इति यथार्थं विरुद्धं धारयन्तो विख्याताः । अन्ये-
ष्वपि शास्त्रेषु वैदुष्यमेवां पण्डितप्रकाण्डानपि विस्मापयति । शास्त्रप्रमाणकाः पारंपर्यप्रमाणकाश्चैते ।
तथाप्यस्मत्कृतायां मौखिकपरीक्षायां यदेतैः “यद्यपि क्षये पूर्वा तिथिः कार्येति प्रथमस्य श्लोकच-
रणस्य प्रामाण्यमस्माभिरभ्युपगम्यते, तथापि जैनटिप्पणके तिथीनां वृद्धिरेव नास्तीति वृद्धौ कार्या
तथोत्तरा इत्यस्योत्तरचरणस्य प्रामाण्यं प्रत्येव नः संशयः” इत्युक्तं तन्नो महान्तं विस्मयं जनयति ।
यदि सिद्धान्तटिप्पणकमद्य यावत् प्रसूतप्रचारमभविष्यत्तदैवामेतन्मतं विचारसहमभविष्यत् । सिद्धान्त-
टिप्पणोच्छेदाच्च लौकिकटिप्पणस्वीकाराच्चाधुनातनैर्तेषामेतन्मतं वयं सहामहे । तस्मात्

“क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा”

इत्युभयोरपि चरणयोस्तपागच्छीयैरन्यैरपि शास्त्रकारैर्भूयो भूयो निर्देशादेकादश्याः शताध्याः
प्रभृति शास्त्रत्वेनाभ्युपगमादागमैः सहाविरोधाद् बहुभिरनुमतत्वाच्च जीतव्यवहारसिद्धमेव प्रामा-
ण्यम् । सिद्धान्तटिप्पणोच्छेदः लौकिकटिप्पणस्वीकारश्चात्र कारणमिति शास्त्रमेवैतदिति निश्चयः ।

अथास्य शास्त्रस्य कोऽर्थः कथं च तच्छास्त्रं तिथीनां वृद्धिक्षयविषये विनियुज्यते इति किं-
चिद्विषेह विमृश्यते । विस्तरस्त्वन्यत्राष्टमविवादपदविमर्शं भूयो भविष्यति । मीमांसादिशास्त्रका-
रैर्वाक्यार्थनिर्णये ये न्यायकलापा उपयुज्यन्ते तानाश्रित्य प्रथमचरणस्यैवमर्थः संजायते । स यथा-
क्षये पूर्वा तिथिः कार्येति । टिप्पणके कस्याश्चित्तिथेः क्षये दृष्टे सति तत्स्थाने पूर्वा तिथिः कार्या । श्रीण-
तिथिविषयकमाराधनादिकं पूर्वस्यां तिथौ कार्यमित्यर्थः । अस्य चरणस्य विनियोगस्त्वेवम्—
यद्यष्टमी तिथिः क्षीणा भवति तदा तद्विषयकं तपआदिकं क्रियाजातं लौकिकटिप्पणागतायां
पूर्वस्यां सप्तम्यां तिथौ कर्तव्यम् । एवं यदि चतुर्दशी क्षीयते तदा तदाराधनं पाक्षिकं प्रतिक्रमणं
लौकिकटिप्पणागतायां पूर्वस्यां तिथौ त्रयोदश्यां कार्यम् । पुर्णिमायाममावास्यायां वा क्षीणयां त-
द्वत् तप आदिकं पाक्षिकप्रतिक्रमणेन सहाविरोधश्चेत्तदा लौकिकटिप्पणागतायां चतुर्दश्यामनुष्ठेयम् ।
भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां क्षीणायां सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणं लौकिकटिप्पणानुसारेण प्राप्तायां पूर्वस्यां तिथौ
तृतीयायां कार्यम् । द्वितीयचरणस्य ‘वृद्धौ कार्या तथोत्तरा’ इत्यस्यार्थस्त्वेवम्—टिप्पणके कस्याश्चित् ति-
थेर्वृद्धौ दृष्ट्या उत्तरा द्वितीया तिथिः कार्या । वृद्धतिथिविषयकमाराधनादिकं द्वितीयतिथौ कार्य-
मित्यर्थः । अस्य चरणस्य विनियोगस्त्वेवम्—यदा अष्टमी तिथिवृद्धा भवति, तदा तद्वत् तपआदिकं
लौकिकटिप्पणानुसारेण प्राप्तायां द्वितीयाष्टम्यामनुष्ठेयम् । यदा चतुर्दशी वर्धते तदा पाक्षिकप्रति-

क्रमणादिकं चतुर्दश्याराधनं द्वितीयचतुर्दश्यां कार्यम् । पूर्णिमामावास्ययोर्वृद्धौ तद्गतमाराधनादिकं द्वितीयपूर्णिमादिने द्वितीयामावास्यादिने चानुष्ठेयम् । भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां वृद्धायां सांवत्सरिकं प्रति-
क्रमणं द्वितीयचतुर्थीदिने कर्तव्यमित्यर्थः ।

जानीमः खलु यत्पूर्णिमामावास्ययोः क्षये उमास्वातिवचःप्रघोषस्य पूर्वोक्तार्थविनियोगे भवन्त्येव विप्रतिपत्तयः केषाञ्चिन्मतेन । ताश्चैवम्-पूर्णिमामावास्ययोः क्षये तदनुष्ठानं पूर्वोक्तनियमानुसारेण चतुर्दश्यां प्राप्नोति । सा तु चतुर्दशी पाक्षिकप्रतिक्रमणेन व्यापृतेति 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इति वचनानुसारेण पूर्णिमामावास्ययोराराधना चतुर्दश्यां क्रियते चेत्तदा चतुर्दशीविलोपप्रसक्तिः । विलोपप्रसक्तौ च चतुर्दश्यां नियतं पाक्षिकानुष्ठानं कथमनुष्ठेयमिति बहवः शास्त्रकाराः संदेहदो-
लामारूढाः, तदनुसारिणश्चाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिप्रभृतयः । हीरप्रश्ने त्वत्र या व्यवस्था सूच्यते सैव नः समीचीना प्रतिभाति । सा च व्यवस्था यथा-पूर्णिमामावास्ययोराराधना न पाक्षिकवत्ति-
थिनियता, किं तु अभिग्रहादिरूपा । अभिग्रहादीनामाराधनं तिथिनियतं नास्तीति पूर्वं पश्चाद्वानु-
ष्ठानं शक्यम् । इदमेवाभिप्रेत्य हीरप्रश्ने 'पूर्णिमायां क्षीणायां तत्तपः कथं कार्यम्' इति पृच्छायां 'त्रयोदशीचतुर्दश्योः, विस्मृतौ तु प्रतिपद्यपि' इत्युक्तम् । पाक्षिकं प्रतिक्रमणं तु चतुर्दशीनियत-
मिति चतुर्दश्यामेव तदनुष्ठेयम् । पूर्णिमामावास्ययोस्तु तपः प्रायोऽभिग्रहरूपमिति तस्य पूर्वं पश्चा-
द्वानुष्ठाने न कोऽपि दोषः । पाक्षिकेणाविरोधे तु चतुर्दश्यामपि तत्कर्तुं शक्यत इति सूचनार्थमेव मन्यामहे 'त्रयोदशीचतुर्दश्योः' इत्यत्र चतुर्दशीनिर्देशः । यथा पाक्षिकं प्रतिक्रमणं चतुर्दशीनिय-
तम्, एवं सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणं भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां नियतमिति तिथिनियतमेव तदनुष्ठानम् । यत्स-
त्यं युगप्रधानेभ्यःश्रीकालकाचार्येभ्यः प्राक् तदनुष्ठानं भाद्रशुक्लपञ्चम्यामेव सर्वैरक्रियत, तथापि
कस्यचिद्वाङ्मोऽनुरोधात्पञ्चमीनियतेन्द्रमहविरोधपरिहारार्थमेव तैः सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणं चतुर्थ्यां
स्थापितम् । तत्प्रभृति भाद्रशुक्लपञ्चम्याः प्रधानपर्वतिथित्वं व्यपगतमेवेति सामान्यशुभतिथित्वेनैव
तस्या आराधनमिदानीं करणीयम् ।

जानीमश्च खलु यथा आचार्यश्रीसागरानन्दसूरयः उमास्वातिवचःप्रघोषमन्यथा व्याख्यासिषुः ।
यथा च तेषां व्याख्याने व्याख्यानाभासं वाक्यार्थनिर्णयन्यायकलापैरनुपबृंहितं शास्त्रविरुद्धं च, तथा
अद्यस्तादृशमविवादपदप्रपञ्चावसरे विस्तरेण प्रदर्शयिष्यामः । उपरिनिर्दिष्ट एव तस्यार्थः शास्त्र-
सिद्धः, समीचीनः, शास्त्रपारंपर्याविरुद्धो वाक्यार्थनिर्णयन्यायकलापैश्चोपबृंहित इत्येवात्र पुनः पुनः
निर्दिशामः ॥

विवादपदं षष्ठम् ।

उमास्वातिवचःप्रघोषत्वेन प्रसिद्धः श्लोकायां यथास्माभिर्व्याख्यातस्तथैव तां व्याख्यामनुसृ-
त्यैव सर्वास्वपि पर्वपर्वतिथिषु क्षीणासु वृद्धासु वा अविशेषेण विनियोक्तव्य इति षष्ठं विवादपद-
मुद्दिश्य नो निर्णयः । नास्माभिः कचिदपि तपागच्छोयशास्त्रेष्वन्यत्र वा शास्त्रमेतदुद्दिश्य तिथीनां
पर्वपर्वत्वेन विभागो दृष्टः । टिप्पणमनुसरमाणाः सर्वेऽपि जना यथाटिप्पणमेव सर्वास्तिथीरारा-
धनायामविशेषेण स्वीकुर्वाणा दृश्यन्ते । नापि दृष्टपूर्वं न वा आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिः प्रमा-
णत्वेनोपन्यस्तं किमपि शास्त्रं यद्वशात्तिथीनां पर्वपर्वत्वेन विभागः शक्यः कर्तुमुमास्वातिवचःप्रघो-
षश्च अपर्वतिथिविषयक इत्येवं नियमयितुम् । प्रकरणाच्चेदयं प्रविभागस्तिथीनां प्राप्नोतीति चेदा-
चार्यश्रीसागरानन्दसूरयो मन्यन्ते, तदा प्रकरणं नामातीव दुर्बलं प्रमाणं वाक्यार्थनिर्णये इति ब्रूमः ।
अनवस्था चैवं स्यात् । यतः प्रतिपक्षमष्टमी, चतुर्दशी, पूर्णिमा, अमावास्या चेति प्रतिमासं षड-
गमनिर्दिष्टा प्रधानाः पर्वतिथयो भवन्ति । तथा तीर्थकरकल्याणकतिथयोऽपि पर्वतिथित्वेन विज्ञेया

इति श्राद्धविधिप्रकरणकारास्तपागच्छनायकीभूताः श्रीस्तनशेखरसूरयो वुवन्ति, आचार्यश्रीसागरानन्दसूरीणामपि यथाकथंचिदनुमताः । ताश्च प्रधानपर्वतिथीर्वर्जयित्वापि प्रतिसंवत्सरं सप्ततिसंख्याकाः संपद्यन्ते । तथा प्रतिपक्षं द्वितीया, पञ्चमी, एकादशी इति तिस्त्रस्तिथयः शुभदिनत्वात्पर्ववदाराधनीया इति शास्त्रम् । एवं स्थिते शास्त्रमिदमुद्दिश्य तिथीनां पर्वोपवत्त्वेन प्रविभागः प्रायोऽनवस्थामेव जनयेन्मूलक्षयकारिणीम् । अतः पर्वोपवत्तिथिविभागमनाश्रित्यैव यथाटिप्पणं तिथ्यादिनिर्णयो ग्राह्यः, वृद्धिक्षयविषये चास्मद्व्याख्यातेन पथा 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' इति शास्त्रमनुसृत्य व्यवस्था कार्येत्येव समीचीनः पन्था इत्यभिप्रेतः ॥

विवादपदं सप्तमम् ।

तपागच्छीयशास्त्रानुसारेण पाक्षिकं प्रतिक्रमणं चतुर्दशीतिथिनियतमाराधनम्, तथा च सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणं भाद्रशुक्लचतुर्थीनियतमाराधनमिति द्वे पवाराधने तिथिनियते इति नो निर्णयः । अन्यास्त्वाराधनास्तपोविशेषरूपा न तिथिनियताः, केनचिद्गुणत्वादिकारणेन अन्यास्वपि तिथिषु, पूर्वं पश्चाद्वा, यथावलमाराधयितुं शक्या इति बहुशः शास्त्रेषु निर्दिष्टम् । तीर्थकरकल्याणकादीन्यपि तिथिनियतानि भवन्ति । क्षीणासु कल्याणकतिथिषु पूर्वस्यामाराधनीयानि, वृद्धासूत्तरस्यां तिथौ, उत्तरासु च क्षीणासु औदयिकीत्वेन मुप्यासु तिथिष्वेव तानि संपादनीयानि ।

कल्पसूत्राद्यागमग्रन्थानुसारेण पूर्वं सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणं भाद्रशुक्लपञ्चम्यां नियतमासीत् । सा तिथिर्वर्षावासप्रारम्भदिवसादाषाढपूर्णिमाया अनन्तरं प्रायः सर्वशतितरात्रे मासे गते प्राप्नोति । आषाढपूर्णिमायां च चातुर्मासिकं पाक्षिकं च प्रतिक्रमणमेकतन्त्रेणाराधनीयमभूत् । सांवत्सरिकप्रतिक्रमणानन्तरं वर्षावासस्य प्रायः सप्ततिरहोरात्राण्यवशिष्यन्ते, स च वर्षावासः कार्तिकपूर्णिमायां समाप्यत इति सैषा प्राचीना सरणिः ।

किं तु केनापि कारणेन सांवत्सरिकप्रतिक्रमणार्थं भाद्रशुक्लचतुर्थी निर्धारिताभूत्, तन्मूलकाश्च चातुर्मासिकपाक्षिकप्रतिक्रमणतिथयोऽपि परावर्तनं प्राप्य चतुर्दश्यां निश्चिताः । केषांचिन्मतेन पाक्षिकं प्रतिक्रमणं पुरापि चतुर्दशीनियतमेवासीत् । सांवत्सरिकप्रतिक्रमणदिनपरावर्तनव्यतिकारस्तु विस्तरेण युगप्रधानकालकाचार्यकथानकादवसेयः । संक्षेपस्त्वेवम्-युगप्रधानकालकाचार्याः कस्यचिद्ब्राह्मो विज्ञप्तिमनुरुध्य भाद्रशुक्लपञ्चम्यां नियतेनेन्द्रमहोत्सवेन सह विरोधं परिहर्तुकामाः आगमप्राप्तां सांवत्सरिकप्रतिक्रमणतिथिं चतुर्थ्यां समकामन्त । ततः प्रभृति सर्वोऽपि श्रीजैनसंघस्तपागच्छीयः सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणं भाद्रशुक्लचतुर्थ्यामेवाराधयति । तन्मूलकं च कालकाचार्यकथानकेऽनिर्दिष्टमपि चातुर्मासिकप्रतिक्रमणतिथिपरावर्तनमित्यनुमीयते । ततः प्रभृति तपागच्छीयैः सर्वैरपि चातुर्मासिकं प्रतिक्रमणं आषाढशुक्लचतुर्दश्यां सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणं च भाद्रशुक्लचतुर्थ्यामाराध्यते । एवं च भाद्रशुक्लपञ्चम्याः प्रधानपर्वतिथित्वमेव व्यपगतम् । तच्च प्रधानपर्वतिथित्वं भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां प्रतिष्ठितम् । एवं च भाद्रशुक्लपञ्चम्याः पर्वानन्तरपर्वतिथित्वमपि व्यपगतम् । 'बीआ पंचमि अह्मि' इति शास्त्रानुसारेण सामान्यशुभतिथित्वमेव तस्या अवशिष्टम् । अतस्तद्वृद्धिक्षयमधिकृत्याचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरभिमतं तृतीयावृद्धिक्षयरूपं परावर्तनमनावश्यकमेव नः प्रतिभाति ॥

विवादपदमष्टमम् ।

उमास्वातिवचःप्रघोषत्वेन प्रसिद्धस्य 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' इति तिथिवृद्धिक्षयव्यवस्थाप्रतिपादकस्य शास्त्रस्य आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिर्योऽर्थोऽभिप्रेतः, स इदानीं परीक्ष्यते । आचार्यश्रीसागरानन्दसूरयस्त्वेवं मन्यन्ते—

१. लौकिकटिप्पणानुसारेण प्राप्तायाः पर्वतिथेः क्षये पूर्वस्या अपर्वतिथेः क्षयः कार्यः ।
२. लौकिकटिप्पणानुसारेण प्राप्तायाः पर्वतिथेर्वृद्धौ पूर्वस्या अपर्वतिथेर्वृद्धिः कार्या ।
३. पर्वान्तरपर्वतिथीनां (चतुर्दश्या भाद्रशुक्लचतुर्थ्याश्च पर्वतिथित्वात् तदनन्तरवर्तिन्याः पर्वतिथेः पूर्णिमाया अमावास्याया भाद्रशुक्लपञ्चम्याश्च) क्षये वृद्धौ वा (प्रथमपर्वतिथिपूर्ववर्तिन्याः) पूर्वतरवर्तिन्या अपर्वतिथेः (त्रयोदश्या भाद्रशुक्लतृतीयायाश्च) वृद्धिः क्षयो वा कर्तव्यः ।
४. अपि आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरेवं मन्यते यद् देवसूरतपागच्छीयानामेतादृशी सामाचारी जीतव्यवहारसिद्धा शताब्दीत्रयं यावद्विच्छिन्नपरंपरया आचीर्णन्ति ।

एतद्विषयेऽस्माकं निर्णयस्त्वेवम्—

१. आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरुमास्वातिवचःप्रघोषस्य योऽर्थः प्रदर्शितः स वाक्यार्थनिर्णयन्यायकलापेन सह विरोधादप्राह्यः ।
२. एतादृशार्थप्रदर्शनार्थमुपन्यस्तानि कारणानि नास्माकं बुद्धिं प्रामाणिकत्वेनाधिरोहन्ति ।
३. एतादृशार्थसमर्थने यानि तैः शास्त्राण्युपन्यस्तानि तेषां प्रामाण्यमेव वयं न सहामहे, यश्च तेषां तत्प्रतिपादितोऽर्थः सोऽप्ययुक्तः ।
४. देवसूरतपागच्छीयानामियं सामाचारीति जीतव्यवहारबलादयमर्थः सिध्यतीति यत्तैरुच्यते, तस्याः सामाचार्या जीतव्यवहारत्वमेव न सिध्यतीति नो मतम् ।

उभयेऽप्याचार्या आराधनार्थमौदयिकीमेव तिथिमभ्युपगच्छन्ति शास्त्रप्रामाण्यात् । तच्च शास्त्रमेवविधिं श्राद्धविधिप्रकरणस्थम्—‘ तिथिश्च प्रातः प्रत्याख्यानवेलायां यः (या) स्यात्सा प्रमाणम् ’ इति । प्रत्याख्यानवेला च सूर्योदयसमयः । एतादृशी सूर्योदयस्पर्शिन्येव तिथिरौदयिकीत्युच्यते, सैव सर्वेणापि श्रीजैनसंघेनाराधनार्थमपेक्ष्यते । अथ लौकिकटिप्पणे यदा काचित्तिथिः क्षीणेति निर्दिश्यते, तदा तस्याः सूर्योदयस्पर्शित्वमेव नास्ति, तदभावाच्चौदयिकीत्वासंभवः । न च क्षीणतिथिगतमाराधनं क्षीयते । कथं नाम तादृशी क्षीणा तिथिरौदयिकी स्यादिति विचार्यमाणे मीमांसकप्रणालिकामनुसृत्य

‘ विधिरत्यन्तमप्राप्ते ’

इत्यपूर्वविधिविधायकेन ‘ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ’ शास्त्रेण क्षीणा अष्टम्यादितिथिः पूर्वस्यां सप्तम्यादौ विधीयते, अन्यथा औदयिकतिथेरसंभवादाराधनाविनाशदोषः श्राद्धं संस्पृशेदिति । तत्रानेनापूर्वविधिविधायकेन शास्त्रेण सप्तम्याः सप्तमीत्वं केवलमष्टम्याराधनानिमित्तमेव निराकृत्य तत्राष्टमीत्वं स्थाप्यते । एवं च लौकिकटिप्पणप्राप्ता औदयिकी सप्तमी अष्टम्याराधनाविषये औदयिक्येव अष्टमी भवति, तदैव तत्राष्टमीगतं तपआदिकमनुष्ठानं संभवतीत्यपूर्वविधिद्वारैव क्षये सति अष्टमीप्राप्तिः । एवमन्यत्र ।

वृद्धा नाम सा तिथिर्या द्विः सूर्योदयं स्पृशति । एवं सति औदयिकयोर्द्वयोस्तित्थयोः संभवात्पक्षद्वयसंभवः, पक्षद्वयसंभवाच्च कतरस्यामाराधना कार्येति संदेहश्चेतः समाकुलयति । तत्र मीमांसकप्रणालिकामनुसृत्य नियमविधेः प्रयोगः । नियमविधिस्तु सः यः पक्षद्वये सति संभवति,

‘ नियमः पाक्षिके सति ’

इत्येवमुक्तत्वात् । अत्र ‘ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ’ इति नियमविधिविधायकं शास्त्रम् । तेन नियमविधिविधायकेन शास्त्रेण तिथिवृद्धावुत्तरस्यामेवौदयिकीत्वं नियम्यते । अनेन शास्त्रेण नियता उत्तरैव तिथिराराधनार्थमुपयोक्तव्येति प्राप्नोति । सोऽयं मीमांसकानां वाक्यार्थनिर्णयन्यायकलापमनुसृत्यो-

मास्वातिवचः-प्रघोषत्वेन प्रसिद्धस्यापूर्वविधिनियमविधिविधायकस्य 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' इत्यस्य श्लोकार्थस्यार्थः संपन्नः । स एव शास्त्रसिद्धः प्रामाणिकश्चेति सर्वैरपि तपागच्छीयैरभ्युपगन्तव्य इति निर्णयिते ।

अथाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरभिप्रेतः उमास्वातिवचःप्रघोषस्यार्थो विमुश्यते । प्रथमं तावदेतेषामयमभिनिवेशः, यथा क्षये पूर्वा तिथिः कार्येति श्लोकपादः पर्वतिथीरधिकृत्यैव विनियुज्यते न साधारणापर्वतिथीः । अपि च तैरेवमुद्घोष्यते यत्सूर्यप्रज्ञप्त्याद्यागमग्रन्थेषु तिथीनां वृद्धेरनिर्देशादुत्तरस्य श्लोकपादस्य प्रामाण्यं प्रत्येव नः संशयः इति । तत्र पृष्ठचिदादपदविमर्शावसरे निर्णीतमेवास्माभिर्यच्छास्त्रेषु न केनाप्याचार्येण प्राचीनेन 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इत्यस्य चरणस्य व्याख्यानावसरे प्रयुक्तौ पर्वोपर्वशब्दौ, अतस्तदध्याहारद्वारा क्रियमाणो वाक्यार्थ एवायुक्त इति नो मतम् । सिद्धान्तटिप्पणव्युच्छेदानन्तरं साङ्गस्य लौकिकटिप्पणस्य श्रीजैनसंघेनाङ्गीकारात्तत्र च तिथिवृद्धिदर्शनाद् द्वितीयचरणस्यापि प्रामाण्यं जीतव्यवहारसिद्धं सर्वैरपि तपागच्छीयैः शास्त्रकारैर्वहुशोऽभ्युपगतमित्ययुक्ततर एवायमाधुनिकानां तत्प्रामाण्ये संशयः ।

आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरभिप्रेतः 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इत्यस्यायमर्थः-यदा लौकिकटिप्पणानुसारतः पर्वतिथेश्चतुर्दश्यादेः क्षयो दृश्यते, तदा पर्वतिथेः पूर्ववर्तिन्या अपर्वतिथेः ह्ययोदश्या एव क्षयः कार्यः । एवं च यदा लौकिकटिप्पणानुसारेण पूर्णिमाया अमावास्याया भाद्रशुक्लपञ्चम्याश्च क्षयो दृश्यते, तदा पर्वतिथित्वाच्चतुर्दश्या भाद्रशुक्लचतुर्थ्याश्च क्षयमकृत्वा तत्पूर्वतन्वर्तिन्या अपर्वतिथेः ह्ययोदश्या भाद्रशुक्लतृतीयायाश्च क्षयः कार्यः ।

तदिदं 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इत्यस्य व्याख्यानं दोषदुष्टमत एवाग्राह्यं नः प्रतिभासते । पर्वोपर्वशब्दाध्याहारं कृत्वैव श्लोकपादोऽयमाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरव्याख्यायते । तदध्याहारे च न किमपि प्रमाणं शास्त्रेषु दृष्टव्यम् । अस्माभिरपि नैतादृशं व्याख्यानं क्वापि शास्त्रे दृष्टम् । तपागच्छीयैस्तत्त्वतः सङ्गिणीकारादीनां स्वोपज्ञव्याख्यायुक्तेष्वपि ग्रन्थेषु 'पवमस्यार्थो निश्चेतव्यः' इति निर्देशलेशोऽपि नोपलभ्यते । असमर्थ एवायं श्लोकपादः आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरभिप्रेतमर्थं प्रतिपादयितुमित्येव नः सिद्धान्तः । पर्वतिथीनां क्षय एव न भवतीति न केनापि शास्त्रकारेणोक्तम् । प्रत्युत सूर्यप्रज्ञप्त्यादिषु ग्रन्थेषु प्रतिगुणं पञ्चपाः क्षीणास्तित्ययो दृश्यन्त एव । युगमध्ये पौष-पूर्णिमायाः युगान्ते चाषाढपूर्णिमायाः क्षयोऽपि तत्राभ्यनुज्ञातः । न च तेषु तत्क्षयनिमित्ता काचन आराधनाव्यवस्था कृता दृश्यते । भवितव्यमेव तदर्थं 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इत्येतेन अन्येन वा तादृशार्थप्रतिपादनपरेण शास्त्रेण । तदेव शास्त्रमनुस्मृत्योमास्वातिभिरुद्घोषितं भवेत् 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्येति' । एवं स्थिते आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिः क्रियमाणा व्याख्या शास्त्रैरनुमता न्यायविरुद्धा चेति न सा प्रमाणं भवितुमर्हतीति निःशङ्कमभिप्रेतः ।

अथ 'वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' इत्युत्तरचरणस्याचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरभिमतया व्याख्याया विमर्शावसरः । अयं तेषामभिप्रायः-जैनटिप्पणके तावत् पर्वतिथीनां वृद्धिरेव न भवतीति 'वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' इत्युमास्वातिवचःप्रघोषत्वेन प्रसिद्धः श्लोकपादो लौकिकटिप्पणानुसारेण प्राप्तानां पर्वतिथीनां वृद्धि विषयेऽनुपयुक्त एव । अस्य श्लोकपादस्य प्रामाण्यं प्रत्येव नः संशयः । अतः 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इत्येतदेव शास्त्रमतिदेशेने लौकिकटिप्पणानुसारेण प्राप्तानां पर्वतिथीनां वृद्धिविषयेऽपि विनियोज्यम् । एवं सति 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इत्यस्य शास्त्रस्यातिदेशवाक्यत्वादयमर्थः संपद्यते । स यथा-पर्वतिथेः क्षये (वृद्धौ च) पूर्वस्याः अर्थात् पर्वतिथेः पर्वतिथ्योर्वा पूर्वस्याः अपर्वतिथेः क्षयः (वृद्धिश्च) कार्यः (कार्या) । एवं च पर्वतिथेश्चतुर्दश्या वृद्धौ

पूर्ववर्तिन्या अपर्वतिथेस्त्रयोदश्या एव वृद्धिः । पर्वतिथेः पूर्णिमाया अमावास्याया भाद्रशुक्लपञ्चम्याश्च वृद्धौ पूर्वस्याश्चतुर्दश्या भाद्रशुक्लचतुर्थ्याश्च पर्वतिथित्वात्तत्पूर्वतरवर्तिन्या अपर्वतिथेः त्रयोदश्या भाद्रशुक्लतृतीयायाश्च वृद्धिर्भवतीत्यर्थः ।

सेयमाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरभिमतं व्याख्या मृगतृष्णिकारूपेति नैव प्रामाण्यं भजते । तिथिक्षयवृद्धिनिर्णयाय प्रवृत्ताः सर्वेऽपि तपागच्छीयास्तत्त्वतरङ्गिणीकारादयः उमास्वातिवचनः प्रधो-
पत्वेन प्रसिद्धमुभयमपि चरणद्वयमावृत्त्या युगपदुपदिशन्तीत्यसकृद् दृष्टत्वादेकस्य प्रामाण्यमपर-
स्याप्रामाण्यमिति वक्तुमपि न युक्तमित्युभयोरेव चरणयोः प्रामाण्यपरिग्रहो युक्तः । नो चेत् श्रुत-
हानिरश्रुतकल्पना चेति दोषद्वयस्य ते भागिन एव भवेयुः । कल्पनागौरवदोषस्तु न प्रपञ्चमधिक-
तरमर्हति । एवं च क्षये पूर्वा तिथिः कार्येत्यस्य शास्त्रस्यातिदेशवाक्यत्वेन वृद्धिविषये योजना न
प्राणाण्यमर्हतीति निःशङ्कमभिप्रेतः ।

अथैतादृशस्य व्याख्यानस्य प्रामाण्यसिद्धये यानि शास्त्रवचनान्याचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरु-
पन्यस्तानि तानि परीक्ष्यन्ते । इदमत्रावश्यं निर्देष्टव्यं यदत्रामुकेनाचार्येणोमास्वातिवचनं यथोपरि-
निर्दिष्टेन पथा व्याख्यातमित्येवंरूपं प्रत्यक्षं वचनं नास्त्येव । अतोऽनुमानमाश्रित्य तैः स्वाभिप्रा-
यानुरूपस्यार्थस्य समर्थनं करणीयम् । तच्चानुमानं यथा न प्रमाणं किंत्वनुमानाभासमिति विस्त-
रेण पुरस्तात्प्रतिपादयिष्यामः । तच्चानुमानं 'हीरप्रश्ने' तथा 'श्रीविजयदेवीयानां पूर्णिमामावास्य-
योर्वृद्धौ त्रयोदश्या एव वृद्धिर्भवतीति मतपत्रकम्' इत्यभिधे पत्रचतुष्टयात्मके पत्रके लभ्यमानेभ्यो
ग्रन्थोभ्यः सुप्रतिष्ठितं भवतीति ते मन्यन्ते ।

हीरप्रश्नो नाम प्रश्नोत्तरसंग्रहरूपो वैक्रमीय १६५० तमे वत्सरे विरचितो ग्रन्थः । आचार्यश्री-
हीरविजयसूरिभ्यस्तच्छिष्यैरेव प्रश्नाः पृष्ठास्तेषां च तैर्यान्युत्तराणि प्रदत्तानि तेषां संग्रहरूपः, तच्छि-
ष्येष्वन्यतमेन श्रीकीर्तिविजयेन संगृहीतः । तत्र हीरपवन्दरवासिना संघेन पृष्ठेषु प्रश्नेष्वन्यतमोऽयं
प्रश्नः—'पञ्चमी तिथिस्त्रुटिता भवति तदा तत्तपः कस्यां तिथौ क्रियते, पूर्णिमायां च त्रुटितायां
कुत्रेति' प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—'पञ्चमी तिथिस्त्रुटिता भवति तदा तत्तपः पूर्वस्यां तिथौ क्रियते ।
पूर्णिमायां च त्रुटितायां त्रयोदशीचतुर्दश्योः क्रियते, विस्मृतौ तु प्रतिपद्यपि' इति ।

अत्र चाचार्यश्रीसागरानन्दसूरयस्तिथिक्षयव्यवस्थां स्वाभिमतामुत्प्रेक्षन्ते । न च सा तत्र
दृश्यत इति नोऽभिप्रायः । अस्मन्मतेन त्वत्र क्षीणासु तिथिषु तपोव्यवस्था कथं करणीयेति प्रश्न-
तात्पर्यम् । उत्तरं तु पञ्चम्यां त्रुटितायां पञ्चमीतपश्चतुर्थ्यां कार्यमित्येतद्रूपम् । अत्र पञ्चमीति
सामान्यनिर्देशः, स च विशिष्य भाद्रशुक्लपञ्चमीं नाधिकरोति । पूर्वस्यामिति पदस्य चतुर्थ्यामि-
त्येवार्थो न्यायप्राप्तः । पूर्णिमातपोविषये तु तिथित्रयनिर्देशः, पूर्णिमातपः त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां प्रति-
पदि वा कार्यमित्येवास्व वाक्यार्थः । पूर्णिमातपस्तु प्रायोऽभिग्रहविशेषरूपं न तु तिथिनियतमिति
तदाचरणं पूर्वं पश्चाद्वा कर्तुं शक्यत इत्यस्य तात्पर्यार्थः । स एवार्थो हीरप्रश्नग्रन्थस्थादन्यस्मादपि
श्रीहीरविजयसूरीणामुत्तराद्यथा सिद्ध्यति तथा प्रदर्श्यते । तद्यथा—

'यदा चतुर्दश्यां कल्पो वाच्यते अमावास्यादिवृद्धौ वा अमावास्यायां प्रतिपदि वा कल्पो
वाच्यते तदा षष्ठतपः क्व विधेयम्' इतिप्रश्नः । अत्रोत्तरम्—'षष्ठतपोविधाने दिननैयत्यं नास्ति इति यथारुचि
तद्विधीयतामिति कोऽत्राग्रहः ।'

तदेवं श्रीहीरप्रश्नीयेभ्यो वाक्येभ्यो यथाचार्यश्रीसागरानन्दसूरीणामभिप्रेतः 'क्षये पूर्वा तिथिः
कार्या' इत्यस्यार्थो न संपद्यते तथा प्रदर्शितमस्माभिः ।

अथ 'श्रीविजयदेवीयानां पूर्णिमामावास्ययोर्वृद्धौ त्रयोदश्या एव वृद्धिर्भवतीति मतपत्रकम् ।
श्रीतिथिहानिवृद्धिविचारः' इति पत्रचतुष्टयात्मकं यत्पुस्तकमाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिः स्वाभि-

मतार्थपरिपोषायोपन्यस्तं तत्परामृश्यते । इदं च तैः ' देवसूतपागच्छीयानामीदृशी सामाचारो ' इति जीतव्यवहारसिद्धिद्वारा तस्याः प्रामाण्यप्रतिपादनार्थमुपन्यस्तम् । पत्रकमिदं प्रक्षिप्तमिति मध्यस्थस्य ग्रहो मा भूदिति तस्य द्वे हस्तलिखिते, तथा प्रकाशकिरणाधिगता अन्यतरस्य हस्तलिखितस्य प्रतिकृतिरपि, तथा मुद्रितं पुस्तकमिति तत्प्रामाण्यसिद्धये सामग्री अपि नः प्रदत्ता । अविज्ञातकर्तृनामधेयकं चतुष्पत्रात्मकं पुस्तकमिदं वैक्रमीय १८९५ तमे संवत्सरे लिखितं प्रतिमा-माश्रित्य मुद्रितम् । हस्तलिखिता प्रतिमा तु खरतरीयाणां भाण्डागारालुब्धेति ग्रन्थान्तनिर्देशादव-गम्यते । मुद्रणसंवत्सरस्तु नैव निर्दिष्टः, किं तु प्रस्तुतस्य विवादस्य प्रादुर्भावानन्तरमेव तन्मुद्रितं भवेदिति तत्रत्यप्रथमपृष्ठाधोवर्तिनष्टिष्णणादनुमीयते । सोऽयं चतुष्पत्रात्मको ग्रन्थः केन कदा वा लिखित इत्याद्यन्तपरीक्षणेनापि नैव ज्ञातुं शक्यते । ग्रन्थारम्भे ' श्रीविजयदेवीयानाम् ' इति यल्लि-खितं तत्तु संपादयित्रा प्रयुक्तम् । यतो ग्रन्थमध्ये ग्रन्थान्ते वा विजयदेवीयानां नाम्नोल्लेख एव नास्ति । सुनिपुणं परीक्ष्यमाणोऽयं ग्रन्थः परस्परविरुद्धोक्तिबहुलो युक्तिरिक्तश्च दृश्यते । अतस्तस्य प्रामाण्यं प्रत्येव संशेते नः चेत् । अस्मिन् ग्रन्थे सेनप्रश्नहीरप्रश्नयोः सावतरणो नामग्राहमुल्लेखो दृश्यते । उमास्वातिवचःप्रधोषत्वेन प्रसिद्धः श्लोकार्थो द्विरुपन्यस्तः, व्याख्यानं तु तस्य नैवोपलभ्यते । विजया-नन्दसूरीयाणां (आणसूरीयाणां) पूर्णिमावृद्धौ प्रतिपदवृद्धिरिति मतमुपन्यस्य निराक्रियते । ' जैन टिप्पणके तावत् तिथीनां वृद्धिरेव न भवतीति वाक्यमपि प्रत्यन्तरादुपलब्धेन ' तिथीनाम् ' इति स्थाने ' पर्वतिथीनाम् ' इति पाठान्तरेण सहितमुपन्यस्तम् । ततः परं सेनप्रश्नग्रन्थान् ' अष्टम्यादितिथिवृद्धौ अप्रेतन्या आराधनं क्रियते ' इत्युपन्यस्य ' वृद्धौ सत्यां स्वल्पाप्यप्रेतना तिथिः प्रमाणम् ' इति निग-मनमवलोक्यते । ततः परं पूर्णिमावृद्धौ कथं त्रयोदशीवर्धनमिति प्रश्नमुत्थाप्यैवमुक्तम्—

‘ ननु पूर्णिमा चतुर्दश्यां संक्रमिता तदा भवद्भिः द्वे चतुर्दश्यौ कथं न क्रियेते, तृतीयस्थान-वर्तिनी त्रयोदशी कथं वर्धिता इति त्वं पृच्छसि, शृणु तत्रोत्तरम्—जैनटिप्पणके तावत् [पर्व] ति-थीनां वृद्धिरेव न भवति, ततः परमार्थतः त्रयोदश्येव वर्धिता, न तु प्रतिपदवृद्धिर्भवति लौकिक-लोकोत्तरशास्त्रप्रतिषेधितत्वात् । तस्मात्सिद्धं चैतत्पूर्णिमावृद्धौ त्रयोदशीवर्धनम् ’

सर्वोऽप्ययं ग्रन्थो युक्तिरिक्त एव दृश्यते । त्रयोदशीवर्धने न कामपि युक्तिं न वा लौकिकं लोकोत्तरं वा शास्त्रमुपन्यस्तमुत्पश्यामः । अग्रे च ' चेदेवं तव न रोचते तदा प्रथमां पूर्णिमां प-रित्यज्य द्वितीयां पूर्णिमां भज ' इत्यनेन ग्रन्थेन पराभिमतपक्षाभ्यनुज्ञया स्पष्टमेवासदुत्तरात्मक-जातिदूषितत्वमस्य ग्रन्थस्य प्रतीयते । परस्ताच्च शेषं कोपेन (शापेन वा) पूरयेदिति न्यायेन ' त-स्मात् त्यज कदाग्रहम्, कुरु पूर्णिमाभिवृद्धौ त्रयोदशीवर्धनम्, अन्यथा गुरुलोपी ठको भविष्यसि ' इत्येवप्रकारेण शापोऽपि दीयते । तदेवंस्वरूपोऽयमविज्ञातकर्तृकः परस्परविरुद्धोक्तिबहुलो युक्तिरि-क्तो ग्रन्थः कथं प्रमाणपदवीं वा शास्त्रपदवीं वा समारोहयेदित्येव तावत्स्वचेतसि चिन्तनीयमाचा-र्यश्रीसागरानन्दसूरिभिः । अस्मिन् ग्रन्थे ' क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ' इत्य-स्य न कापि व्याख्या दृश्यते, अष्टमोवृद्धौ द्वितीयाष्टमीग्रहणम्, पूर्णिमाभिवृद्धावपि द्वितीयपूर्णिमा-दिनमाराधनार्थमभ्यनुज्ञातमेव स्वाभ्युपगमविरुद्धम् । आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरयोऽपि प्रामाण्य-मस्य शङ्कन्ते तत्तु यथार्थमेवेति नो निश्चयः ।

दृष्टाः खल्वस्माभिः काश्चन मुद्रिताः पुस्तिका यास्वाचार्यश्रीसागरानन्दसूरीणामभिप्रेतेन प्रका-रेणोमास्वातिवचनस्य व्याख्याः कृता दृश्यन्ते । किं त्वाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिः स्वमतसिद्धये ताः अनुपन्यस्यद्भिः समीचीनमेवानुष्ठितमित्यभिप्रेयतेऽस्माभिः । उपरिनिर्दिष्टमतपत्रकमिव तासा-मपि प्रामाण्यविषये संशीतिरेव तेषामिव नश्चेतसि । तदेवमाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरुमास्वाति-

वचनस्य स्वाभिमितार्थसिद्धये यानि शास्त्राणि समुपन्यस्तानि तानि शास्त्राभासान्येवेति नैव तदी-
यमभिमितं पुष्पन्तीति सविस्तरं प्रतिपादितमस्माभिः ।

अन्ते चाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिर्देवसूरतपागच्छीयानामिदं सामाचारीति यज्जीतव्यवहारा-
श्रयेण तस्याः प्रामाण्यं प्रतिपाद्यते तत्परीक्षिष्यामहे । जैनशास्त्रेषु जीतव्यवहारस्य प्रामाण्यासिद्धये
चत्वारोऽंशा अपेक्ष्यन्ते । ते च (१) युगप्रधानसदृशाचार्यप्रवर्तकत्वम्, (२) किमपि विशिष्टं
कारणं प्रयोजनमुद्दिश्य प्रवर्तनम्, (३) प्रवर्तितस्य धर्मस्य शास्त्रैः सहाविरोधः, (४) संविग्नगीता-
र्थप्रतिषेधितत्वं बहुभिरनुमतत्वं चेति । यत्र यत्र जीतव्यवहारस्य प्रामाण्यं श्रीजैनसंघेनानुमन्यते
तत्र तत्र सर्वेऽप्येतेऽंशाः समाप्ता भवन्ति । कालकाचार्यप्रवर्तितसंवत्सरीतिथिपरावर्तनमत्र समु-
चितमुदाहरणम् । अस्मिन् विषये तु नैव ते समाप्तिमुपयन्ति । यद्यप्याचार्यश्रीविजयदेवसूरयः
संघप्रधाना अभूवन्स्तथापि जीतव्यवहारप्रामाण्यसिद्धयेऽवशिष्टाचार्योऽंशा नैव सिद्धा भवन्तीति जीत-
व्यवहार एवासिद्धः, तद्वशादेवसूरसामाचारीप्रामाण्यं तु दूरत एव स्थितमिति जीतव्यवहारबला-
दप्याचार्यश्रीसागरानन्दसूरीणामभिप्रेतस्यार्थस्यासिद्धिरेव

विवाद्पदं नवमम् ।

उमास्वातिवचनस्यास्माभिः सुपरिनिश्चितस्यार्थस्याभ्युपगमे प्रादुर्भवन्ति वा केचन पर्वापर्व-
तिथिसंकरादयः आराधनासंकरादयो वा दोषाः इत्यधुना परीक्षामहे । तत्र निर्णीतमेवास्माभिः पुर-
स्ताद्यथा शास्त्रेषु उमास्वातिवचनमुद्दिश्य तिथीनां पर्वापर्वरूपो विभाग एव न दृश्यत इति । एता-
दृशस्य विभागस्यादर्शनात्तथा निशीथलेदसूत्रादिषु पर्वापर्वतिथिसंकरे आचार्यश्रीसागरानन्दसूरि-
भिरुपेक्षितानां दोषाणां प्रायश्चित्तविधानादर्शनाच्च तादृशस्य दोषस्याभाव एव निश्चीयते । एवमेव
शास्त्रेभ्योऽपराधनासंकरदोषस्यानुल्लेखात्तदोषजन्यप्रायश्चित्तादिविधानादर्शनादप्यभाव एव । एतदेवास्मन्म-
तं किमपि विस्तरेण प्रपञ्चयामः । आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरेवं प्रतिपाद्यते-अष्टम्यादितिथीनां क्षये
यदि सप्तम्यामेवाष्टमी आरोप्यते, तदा सप्तम्या अपर्वतिथित्वादष्टम्याश्च पर्वतिथित्वाद् द्वयोरेक-
स्मिन्नेव दिवसे समावेशो न युक्तः, अतः सप्तम्या एव क्षयं कृत्वा टिप्पणागतां च सप्तमीमष्टमी-
न्वेन परिगृह्याराधनायां क्रियमाणायां तिथिः सुनिश्चिता भवति, पर्वापर्वतिथिसंकरोऽपि न भव-
तीति । तत्रैवं प्रतिविधीयते-तत्र योऽयं पर्वापर्वतिथिसंकररूपो दोष आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभि-
रुपेक्षितस्तस्य शास्त्रेष्वदर्शनात्तदुद्धवे प्रायश्चित्तविधानादर्शनाच्च मृगतृष्णिकारूप एव । आचार्य-
श्रीसागरानन्दसूरिभिरभिमतायां तिथिपरिवर्तनप्रक्रियायामाश्रीयमाणायां तु कल्पनागौरवं श्रुतहानि-
रश्रुतकल्पना चेत्तेते दोषाः प्राप्नुवन्ति । अस्मत्प्रदर्शितायां तु प्रक्रियायामुमास्वातिवचनरूपेण अपू-
र्वविधिविधायकेन शास्त्रिणं सप्तम्यामष्टमोत्थापनाविधानात्प्रत्यवाय एव न भवतीति कुतस्तज्ज-
नितप्रायश्चित्तसंभवः । अतोऽस्मत्प्रदर्शितेनैव पथा सर्वं सुष्ठु संगच्छत इत्याचार्यश्रीसागरानन्दसू-
रिभिः प्रदर्श्यमानं लौकिकटिप्पणस्याकुलीकरणं नैव सहामहे ।

पूर्णिमामावास्याक्षये तु सन्त्येव काश्चन विप्रतिपत्तयः, यत्परिहारार्थमेव मन्यामहे आचार्य-
श्रीसागरानन्दसूरीणां लौकिकटिप्पणाकुलीकरणप्रयासः । पूर्णिमाक्षये अमावास्यायाश्च क्षये पूर्वा तिथि-
श्चतुर्दशी । सा चोदयिकीति पाक्षिकप्रतिक्रमणेन व्याप्ता । यदि तस्यामेव पुनः पूर्णिमामावास्यायोः
समावेशस्तदा पूर्णिमामावास्याराधनस्य पाक्षिकेण सह संकरो विरोधो वा समापतति । तदर्थ-
मेवाचार्यश्रीसागरानन्दसूरयस्त्रयोदशीक्षयं कर्तुं समीहन्ते । तदेतन्नावश्यकं नापि शास्त्रप्रमाणकम् ।
यानि तु प्रमाणान्याचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिः स्वमतसिद्धये समुपन्यस्तानि तानि प्रमाणाभासा-
न्येवेति प्रपञ्चितं प्राह । हीरप्रश्नादिग्रन्थेषु च तर्पांसि न तिथिनियतानीति प्रतिपादितम् । पाक्षिकं

तु तिथिनियतम् । तस्य लौकिकटिप्पणागतामौदयिकीं मुख्यां चतुर्दशीतिथिं परिहृत्यान्यस्यामनुष्ठान एव दोष इति नो निर्णयः । कल्याणकाराधनेऽपि मुख्यानामौदयिकीनामेव तिथीनामुपरिनिर्दिष्टेनैव पथा स्वीकारः कार्यः ।

एवं पूर्णिमामावास्ययोर्वृद्धावपि त्रयोदशीवर्धनं न शास्त्रसिद्धम् । तत्राप्यौदयिकीं शास्त्रागतां मुख्यां तिथिं परिहृत्य गौणायां चतुर्दश्यां (लौकिकटिप्पणागतायां प्रथमपूर्णिमायां) पाक्षिकानुष्ठाने दोष एवेति सकलस्यैवोमास्वातिवचःप्रघोषस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्य तदागता तिथिरेव स्वीकर्तव्या । वृद्धौ प्रथमा तिथिरधिकमासश्च नपुंसकत्वादाराधनायां नैवोपयुज्येते इति दिक् ।

भाद्रशुक्लपञ्चम्याः संप्रति प्रधानपर्वेतिथित्वमेव नास्तीति तस्या वृद्धौ क्षये वा तृतीयाया वृद्धिः क्षयो वा नैव समर्थनीय इति पुनरप्युद्घोषयामहे ।

सांवत्सरिकप्रतिक्रमणतिथिनिश्चयेन्येऽपि ये केचन प्रश्ना उत्थाप्यन्ते, तेषामधुना विमर्शः क्रियते । उक्तमेव पुरस्तादस्माभिर्यत्कल्पसूत्राद्यागमग्रन्थानुसारेण सांवत्सरिकप्रतिक्रमणस्य भाद्रशुक्लपञ्चमी, तथा चातुर्मासिकप्रतिक्रमणस्य आषाढपूर्णिमैव नियता तिथिरासीत् । तत्र संवत्सरी आपाढपूर्णिमायां वर्षावासप्रारम्भद्विचत्वारिंशतिरात्रे मासे गते प्राप्नोतीति कल्पसूत्रे

तेषां कालेण तेषां समपणं समणे भगवं महावीरे वासाणं सर्वीसइराए मासे विइक्कन्ते वासा-
वासं पज्जोसवेइ...तहा णं अम्हे वि वासाणं सर्वीसइराए मासे विइक्कन्ते वासावासं पज्जोसवेमो ।
अन्तरा वि य से कप्पइ, नो से कप्पइ तं रयणि उवाइणाविस्सए ।

इत्यत्रोक्तम् । सा च पर्युषणातिथिर्भाद्रशुक्लपञ्चमी । किं तु युगप्रधानैः कालकाचार्यैः कस्यचि-
द्राक्षोऽनुरोधात्तद्देशविशेषाचाररूपेणेन्द्रमहोत्सवेन सह विरोधो मा भूदिति 'अन्तरा वि य से
कप्पइ, नो से कप्पइ तं रयणि उवाइणाइत्तए' इति वचनानुसारतो भाद्रशुक्लपञ्चम्यां तदाराधनां
कर्तुमपारयद्भिः 'अन्तरा वि य से कप्पइ' इति निदेशमाश्रित्य भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां निश्चिता ।
तत्प्रभृति सर्वाऽपि तपागच्छीयः श्रीश्वेताम्बरमूर्तिपूजकजैनसंघश्चतुर्थ्यामेव संवत्सरीमाराधयति ।
वर्षावासदिनादारभ्य भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां सविंशतिरात्रस्य मासस्यातिक्रमार्थं चातुर्मासिकं प्रतिक्र-
मणमप्याषाढशुक्लचतुर्दश्यां निश्चितं तद्वदेव पाक्षिकं प्रतिक्रमणं प्रतिपक्षं चतुर्दश्यामिति नो मतिः ।
तदेवाद्यावधि तेषामनुमतमाचीर्णं च । तत्र पुनः 'सविंशतिरात्रे मासे व्यतिक्रान्ते' इत्यस्य कोऽर्थः
इति दृश्यते काचिद्विप्रतिपत्तिः । विंशतिरात्रपदस्यार्थस्तु सुलभः एव निश्चेतुम् । तथाप्यत्र मास-
शब्देन किं चान्द्रमासः उत सौरमासः आहोस्वित् कर्ममासो ग्राह्य इति विवादविषय एव । तत्र
सौरमासस्त्वस्मिन् विषये नैवोपयोक्तुं शक्यः । कर्ममासस्तु त्रिंशदिनात्मकः । चान्द्रमासे वृद्धि-
क्षयवति कदाचिदेकोनत्रिंशदिनानि भवेयुः, कदाचित् त्रिंशत्, कदाचिदेकत्रिंशदपि भवेयुः । तद्व-
शाच्चेत्पर्युषणातिथिर्निश्चीयेत तदा प्रतिसंवत्सरमपि कदाचित्तिथिमेदः प्राप्नुयादित्येव चतुर्थीनियतं
सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणम् । रात्रिसंख्यानिर्देशश्चात्र प्रायोवचनः तिथिवचनो वा भवितुमर्हति ।
एवं पर्युषणादिनानन्तरं वर्षावासस्य सप्ततिरहोरात्राप्यवशिष्यन्त इति यदुच्यते तत्रापि प्रायोवाद
एव । तद्वशात् सांवत्सरिकप्रतिक्रमणस्य लौकिकटिप्पणागता या नियता तिथिर्भाद्रशुक्लचतुर्थी,
तस्याः परिवर्तनं नैव सहामहे तिथिनियतत्वात्संवत्सराधनस्येत्यस्माकं निर्णयः ।

तदेवमाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिराचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरिभिश्चास्मिन् विवादे यानि प-
दानि समुत्थापितानि, तेषां प्रायः सर्वेषामपि पूर्वाचार्यमतानि समालोच्योभयेषामप्याचार्याणां मन्त-
व्यमेदांश्च विमृश्य निर्णयः कृतः । सन्त्येव केचनावशिष्टा विषयाः आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरि-
भिरस्मत्पुरतः स्थापितेषु विवादपदेषु । न ते विशिष्य निर्णयमर्हन्तीति नो मतिः । मध्यस्थो हि

विवादप्रशमाय प्रवृत्तो न तु तद्वृद्धये इत्यप्यवश्यं मनसि निधेयमुभयैरप्याचार्यैः । इदं च नः प्रमोदप्रमावहति यदुभयेऽप्याचार्यास्तत्त्वबुभुत्सयैश्च विवादमवतीर्णा न विजिगीषया । निर्णयश्चाधोनिर्दिष्टो देवसूतपागच्छीयानां शास्त्राणि समालोच्य प्रमाणसिद्धं च जीतव्यवहारमवलम्ब्य प्रदत्तस्तत्त्वमेव केवलं बोधयति । अतस्तत्त्वावबोधपरायणैरुभयैरप्याचार्यैः सौमनस्येन स स्वीकर्तव्यः, स्वीकृत्य च श्रीश्वेताम्बरमूर्तिपूजकजैनसंघस्य पूर्वाचार्यप्रणीतां सामाचारीमय यावत्प्रतिपालयद्भिर्देवसूतपागच्छीयैः श्रीजैनसंघमेदः संमुखीनः परिहर्तव्यः । संघसामग्र्यामेव धर्मवृद्धिरायतेत्यपि नैव विस्मर्तव्यमेभिः ॥

निगमनं निर्णयश्च ।

तदेवमाचार्यद्वयेनोपन्यस्तानां विवादपदानां यथावद्विमर्शेन जैनशास्त्राणां च समालोचनेन प्राप्तं निगमनं निर्णयश्चैवम्—

(१) श्रीश्वेताम्बरमूर्तिपूजकजैनेषु तपागच्छीयेन चतुर्विधेनापि संघेन लौकिकलोकोत्तरासूभय-विधास्वप्याराधनासु यथानिर्दिष्टतिथिक्षयवृद्ध्याधिकमाससहितं योधपुरीयं चण्डांशुचण्डपञ्चाङ्गमु-प्योक्तव्यम् । जैनटिप्पणापरंपरायां सिद्धान्तटिप्पणं बहोः कालाद् व्युच्छिन्नमिति तस्य प्रचार एव नास्ति । आगमानुसारिजैनटिप्पणकं पुनः प्रवर्तयितुमपि न शक्यमिति श्रीजैनसंघेन संप्रति तदभ्युपगमोऽप्यशक्य एव ।

(२) चण्डांशुचण्डपञ्चाङ्गानुसारतस्तिथीनां वृद्धौ क्षये वा प्राप्ते उमास्वातिवचःप्रयोजत्वेन प्रसिद्धं मध्यस्थनिर्णीतार्थं 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' इति शास्त्रमाश्रित्य तिथिनिश्चयः कर्तव्यः ।

(३) उपरिनिर्दिष्टस्यामास्वातिवचनस्यायमर्थः मध्यस्थेन निर्णीतः—टिप्पणे कस्याश्चित्तिथेः क्षये दृष्टे श्रीणतिथेराराधनार्थं पूर्वा तिथिः कार्या, क्षीणतिथिविषयकमाराधनं पूर्वस्यां तिथौ कार्यमि-त्यर्थः । श्रीजैनसंघेनाराधनार्थमौदयिकी तिथिर्गपेक्ष्यते, तिथिक्षये तु तादृशतिथेरत्यन्तमप्राप्तौ अपू-र्वविधिविधायकेन 'क्षये पूर्वा तिथिः कार्या' इति शास्त्रेण क्षीणायास्तिथेः पूर्वस्यां स्थापना क्रि-यते, एवं क्षीणा तिथिरौदयिकी भवति, ततश्च सा आराधनार्थमुपयुज्यते । तथा च, अष्टम्यां क्षी-णायां पूर्ववर्तिनी सप्तम्येव तदाराधनार्थमग्रमी कर्तव्या । एवं चतुर्दशीक्षये पूर्ववर्तिनी त्रयोदश्येव चतुर्दशीत्वेन स्वीकरणीया, पाक्षिकं च प्रतिक्रमणं तस्यामेवानुष्ठेयम् । पूर्णिमाक्षयेऽमावास्याक्षये च पूर्वस्याश्चतुर्दश्याः पाक्षिकार्थमुपयुक्तत्वात्तदभिग्रहरूपं तप आदिकं श्रीहोमप्रश्ननिर्दिष्टेन पथा त्रयो-दश्यामनुष्ठेयम्, पाक्षिकानुष्ठानेनाविरोधश्चेच्चतुर्दश्यामनुष्ठेयम्, यथारुचि वा प्रतिपद्यनुष्ठेयम् । पाक्षिकं प्रतिक्रमणं नाम तिथिनियतमनुष्ठानम्, तत्र मुख्यातिथिः टिप्पणप्राप्ता औदयिकी चतुर्दशी, अतः पूर्णिमामावास्यायोः क्षयेऽपि पाक्षिकं मुख्यायामेवौदयिक्यां चतुर्दश्यां कार्यम्, क्षीणतिथिवि-षयकस्तु तपआदिकोऽभिग्रहः पूर्वं पश्चाद्वा यथारुच्यनुष्ठेयः । एवं भाद्रशुक्लचतुर्थ्याः क्षये सांव-त्सरिकं प्रतिक्रमणं पूर्ववर्तिन्यां तृतीयायां चतुर्थीं स्थापयित्वाराधनीयम् । भाद्रशुक्लपञ्चम्याः प्रधा-नपर्वतिथित्वमेवापगतमिति तस्याः क्षये तद्वत्तपआदिकोऽभिग्रहो यथारुचि पूर्वं पश्चाद्वा अनु-ष्ठेयः, सांवत्सरिकेनाविरोधश्चेद् भाद्रशुक्लचतुर्थ्यामपि । भाद्रशुक्लपञ्चमीक्षयनिमित्तस्तृतीयायाः क्षयः शास्त्रैरसिद्धः । कल्याणकादीन्यपि सिद्धान्तप्रोक्तायामेवानुष्ठेयानीति तद्विषयेऽप्ययमेव न्यायः प्रयो-क्तव्यः । अस्मिन्नर्थे स्वीक्रियमाणे पर्वपर्वतिथिसंकरादयः आराधनासंकरादयश्च ये दोषा आचा-र्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरुपेक्ष्यन्ते तेषां शास्त्रेष्ववदर्शनात्तथा तादृशदोषोत्पत्तौ प्रायश्चित्ताविधानाद-दोषत्वमेव ।

(४) 'वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' इत्यस्य शास्त्रस्यायमर्थः—टिप्पणे तिथीनां वृद्धौ दृष्टायामाराधनार्थं उत्तरा द्वितीया तिथिः स्वीकर्तव्या इति । वृद्धा तिथिद्विरुद्धं स्पृशतीति कतरा औदियकी तिथिरिति संदेहे 'वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' इति नियमविधिविधायकेन शास्त्रेणोत्तरस्यामेवौदियकीत्वं नियम्यते । यानि त्वाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरलौकिकटिप्पणगतानां तिथीनां वृद्धौ पूर्वपूर्वतरतिथिवृद्धयर्थमुपन्यस्तानि प्रमाणानि शास्त्राणि च, तेषां प्रामाण्यं च शास्त्रत्वं चासिद्धमेव । जीतव्यवहारबलाच्चेतसिध्यति, तदा जीतव्यवहारसिद्धये येंऽशाश्वत्वारोऽपेक्षितास्तेषां वैकल्याज्जीतव्यवहारोऽप्यसिद्धः । एवं चाष्टमीवृद्धौ द्वितीयाष्टमी, चतुर्दशीवृद्धौ द्वितीया चतुर्दशी, पूर्णिमामावास्यायोर्द्वे द्वितीया पूर्णिमा अमावास्या वा, भाद्रशुक्लचतुर्थ्याश्च वृद्धौ द्वितीये चतुर्थी ग्राह्या । भाद्रशुक्लपञ्चम्यास्तु प्रधानपर्वतिथित्वमेव व्यपगतमित्यसदुक्तं पुरस्तात् । वृद्धायास्तिथेः प्रथमो दिवसः अधिकमासवन्नपुंसक इत्याराधनायां नैवोपयुज्यते । तिथेरनुपयोगे न कापि शास्त्रे किञ्चन प्रायश्चित्तं दृष्टमित्यनुपयोगे दोषदुष्टत्वं नास्ति ।

(५) तिथीनां वृद्धिक्षयविषये आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिः शास्त्रसिद्धत्वेनोपन्यस्तं तिथिपरिवर्तनं तपागच्छीयैः शास्त्रेनैवावुमन्यते । तैरुपन्यस्तो जीतव्यवहारोऽप्येतद्विषयकः शास्त्रेणासिद्धः ।

(६) सांवत्सरिकं प्रतिक्रमणं तिथिनियता आराधना । सा च टिप्पणप्राप्तायां भाद्रशुक्लचतुर्थ्यामाराधनीया । कालकाचार्यैः कस्यचिद्राज्ञो विज्ञानिमनुरुध्य भाद्रशुक्लपञ्चमीनियतेन तद्देशोपेनेन्द्रमदोत्सवेन विरोधो मा भूदिति, षष्ठ्यां च शास्त्रविरोधभयेन, सा चतुर्थी स्थापिता, सर्वेरपि तपागच्छोपश्रीजैनसंगीयैरनुमता । एवं जीतव्यवहारसिद्धा भाद्रशुक्लचतुर्थ्यैव सांवत्सरिकप्रतिक्रमणस्य नियता तिथिः । तद्वशाच्च चतुर्दशी पाक्षिकस्य चातुर्मासिकस्य च प्रतिक्रमणस्य नियता तिथिः । भाद्रशुक्लपञ्चम्याः प्रधानपर्वतिथित्वमेव व्यपगतमिति तद्वृद्धिक्षयनिमित्तं शास्त्रैरसिद्धं तृतीयावृद्धिक्षयप्रवर्तनं कदाग्रह एव ।

(७) आषाढपूर्णिमामारभ्य, अथवा वर्षावासदिनादाषाढशुक्लचतुर्दश्या आरभ्य भाद्रशुक्लचतुर्थी यावद् या सवितिरात्रस्य मासस्य गणना शास्त्रेषु दृश्यते स प्रायोवाद एव । एवमेव भाद्रशुक्लचतुर्थ्या आरभ्य कार्तिकशुक्लचतुर्दशी यावद् या सप्ततिरात्रगणना सोऽपि प्रायोवादः । प्रायो बहुषु संवत्सरेषु तस्या गणनायाः पूर्तिर्भवेदेव । श्रावणभाद्रपदाधिकमासप्राप्तौ सा दिनगणना शास्त्रनिर्दिष्टां संख्यां व्यभिचरत्येव । तत्र यथा तपागच्छीयैरधिकमासदिनानि नैव गण्यन्ते, एवमेव क्षीणवृद्धतिथीनामपि गणनं तैर्नैव कर्तव्यं तद्वशाच्च सांवत्सरिकप्रतिक्रमणस्य नियता तिथिर्नैव परिवर्तनीया ।

(८) लौकिकटिप्पणस्वीकारे पर्वपर्वतिथिसंकरस्तथा आराधनासंकर इत्यादयो ये दोषा आचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिरुपेक्षिताः, तेषां शास्त्रेषु क्वाप्यदर्शनात्तथा तद्दोषनिमित्तं शास्त्रेषु प्रायश्चित्ताविधानाद्दोषत्वमेव सिध्यति । हीरप्रभादिशास्त्रेषु पूर्णिमादिक्षये प्राप्तानां तपआदीनां याध्यवस्था सूचिता, सैव समीचीनेति मन्यामहे । सैव च सर्वरण्याश्रयणीया ।

अन्ततश्च विवादेऽस्मिन्नवतीर्णानामुभयेषामप्याचार्याणां विषये किमप्यवश्यं निवेदनीयम् । वादिप्रतिवादिशब्दप्रयोगः, अर्थप्रत्यर्थिशब्दप्रयोगश्च किमपि प्रयोजनमुद्दिश्यैव परिहृत इत्यप्यवश्यं मनसि निधेयमेभिः । तत्र प्रथमं तत्त्वदाचार्यश्रीसागरानन्दसूरयः । वैदुष्यमेषां सार्धजनीनम् । श्वेताम्बरजैनागमसंपादनेन तथा सिद्धगिरेरुपत्यकायामागमन्दिरकल्पनाप्रतिष्ठापनाचातुर्येण च यथार्थमेव 'आगमोद्धारकाः' इत्येषां विरुद्धम् । संविग्रगीतार्थाश्चैते तपागच्छीयेभ्यः साधुभ्यः श्रावकेभ्यश्च परं बहुमानं लभन्ते । आगमोक्ताचारप्रतिष्ठापनमेव परं प्रयोजनमुद्दिश्य सिद्धान्तटिप्पणकप्रचारः कर्तुमेयमभिमतः । किं तु केवलैर्जैनागमेषु समुपलभ्यमानैः करणैरशक्यैव सिद्धान्तटिप्पणविरचना, अशक्य-

तरश्च तत्प्रचार इत्येतेनैव कारणेन विवादेऽस्मिन्तेषां निग्रहः । आधुनिकैः सर्वैरपि तपागच्छी-
यैश्चण्डांशुचण्डुपञ्चाङ्गमाश्रित्य लौकिकव्यवहाराः क्रियन्ते, सिद्धान्तटिप्पणाभावाच्च लोकोत्तरा अपि
आराधनास्तदेवाश्रित्य कर्तुं समुचिताः । जीतव्यवहारसिद्धये वैभिरुदाहृतानि शास्त्राणि शास्त्रा-
भासानीति जीतव्यवहारासिद्धिः ।

आचार्यश्रीविजयरामचन्द्रसूरयोऽपि संविद्गगीतार्थाः प्रवचनपटवश्च । विद्यया तपोलुष्ठानेन प्रव-
चनपाटवेन च तपागच्छीयानामेतेऽपि बहुमता एव । स्वसिद्धान्तप्रतिपादनं वैभिः प्रबलाभिर्युक्तिभिः
समर्थितम् । आधुनिकैर्जेनेरभ्युपगते पञ्चाङ्गे तिथ्यादिपरिवर्तनमसहमानैः शास्त्रेषु च तादृशपरि-
वर्तनसमर्थकानि प्रमाणान्यनधिगच्छद्भिः ' सार्वजनीनं किमपि पञ्चाङ्गमाश्रित्य लौकिकवल्लोकोत्तरोऽपि
व्यवहारः प्रवृत्त इति स एव समर्थनीयः ' इति धियैव तैराचार्यश्रीसागरानन्दसूरीणां प्रतिपक्षत्वं
स्वीकृतं प्रबलाभिर्युक्तिमिश्च स्वाभिमतं समर्थितम् । उमास्वातिवचःप्रघोषस्याध्याहारादिवर्जं तथा
पूर्वापर्वेतिथिविभागवर्जं च यथार्थमर्थमनुरुध्यमानैरेभिः स्वमतं समर्थितमित्येव तेषामभिप्रायो मध्य-
स्थेनाभ्युपगतः । यद्यपि विवादेऽस्मिन्नेषामाचार्यश्रीसागरानन्दसूरिभिर्विरोधस्तथापि तेषां वैदुष्यं सं-
विद्गगीतार्थत्वमागमोद्धारकत्वमेभिरपि बहु मन्यते इत्यत्र नास्ति नः कोऽपि संशयावकाशः ।

पुण्यपत्तनात् । १९९९ तमे
वैक्रमीयसंवत्सरे ज्येष्ठशुक्ल-
प्रतिपदि गुरुवासरे

स्वहस्तोऽयं मध्यस्थस्य
वैद्योपाङ्गश्रीपरशुरामशर्मणः ।

**AWARD OF THE ARBITRATOR IN THE DISPUTE BETWEEN
ACHARYA SHRI SAGARANANDA SURI AND ACHARYA SHRI VIJAYA
RAMACHANDRA SURI, RE : INTERPRETATION AND APPLICATION OF
UMASVATI'S RULE: ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્સવ AND OTHER
QUESTIONS ARISING OUT OF THEM.**

ARBITRATOR :

Dr. P. L. VAIDYA

M. A. (Cal.); D. Litt (Paris)

Professor of Sanskrit & Allied Languages
Nowrosjee Wadia College, Poona.

The dispute on the above-mentioned topic submitted to me for Arbitration arises out of a difference of opinion between two celebrated Acharyas belonging to the Tapagaccha Sect of the Svetambara Murtipujaka Jains on the question of the adjustment of dates or Tithis in the popular Calender called Chandamshuchandu Panchanga of Jodhpur, when these dates or Tithis happen to be ksina or merged, i. e., touching no sun-rise, and vrddha or extended; i. e. touching sun-rise on two consecutive days, particularly in regard to the dates that are held holy or sacred by the Jains or that fall within a period of holiness or Parva, such as Paryusana and the ending days of each fortnight of a month.

In the years 1992 and 1993 of the Vikrama Era, there arose an occasion for the exhibition of this difference of opinion among these Acharyas because in both these years the Chandamshuchandu Panchanga showed the vrddhi of Panchami in the bright half of the month of Bhadrapada. This Panchami was the day originally fixed in the Jain Shastras for the observance of Samvatsari or annual day of forgiveness and is thus a holy day or parva day. In the days of Kalakacharya, a famous Acharya of bygone days, the date of Samvatsari was however shifted back to Chaturthi in order to avoid a clash with another local festival of those days. Since then all Jains have been observing the Samvatsari on Chaturthi of the bright half of Bhadrapada. In 1992 and 1993 however, Acharya Sagaranda Suri recommended to his followers that Samvatsari should be observed on Sunday, 20th August 1936, which according to popular Panchanga was the first of the two days of extended or vrddha Panchami. Acharya Vijaya Ramachandra Suri, on the other hand, recommended to his followers that it should be observed on Saturday, 19th August 1936, which, according to the same Panchanga was Charturthi. In the following year the same phenomenon repeated itself; there occurred the vrddhi of Panchami in the bright half of the month of Bhadrapada; Acharya Sagaranda Suri

again recommended to his followers that Samvatsari should be observed on Thursday, 9th September 1937, which was the first day of vrddha Panchami, and Acharya Vijaya Ramachandra Suri recommended that the same should be observed on Wednesday, 8th September 1937, which was the day of Chaturthi in the same Panchanga.

These two occasions in recent years led to a very sharp difference of opinion and controversy, not only in the community of monks but also in the community of Shravakas or laymen. For, this day of Samvatsari is regarded as the most important holy day of the year by all the Jains, and its observance on two different days at the recommendation of these Acharyas created considerable dissatisfaction in the community. The followers of these two Acharyas seem to have made a public exhibition of their feelings in several ways each side accusing the other as not observing the Samvatsari on the right day and thus becoming fallen or depraved as pious Jains.

In subsequent years several attempts were made to bring about an amicable settlement of the dispute, but they all failed. At last Shet Kasturbhai Lalbhai of Ahmedabad, a prominent member of the Svetambara Jain community, suggested to the parties that the dispute should be submitted to an Arbitrator whose award they should accept as final and binding on them. This they agreed to do, and this is how it has been submitted to me for Arbitration.

Shet Kasturbhai was good enough to ask the Acharyas to put their case in writing before the Arbitrator actually heard and examined them. This they did. Acharya Sagaranda Suri framed nine issues for consideration by the Arbitrator and argued his case at great length in writing. Acharya Vijaya Ramachandra Suri framed twentyfive issues for consideration and put forward his views, also in writing. These two documents were then exchanged and each side was allowed to put up counterstatements refuting the views of the other. This also they did. Both the Acharyas prepared their own lists of authorities or Shastras which supported their points of view. All these documents were then sent to the Arbitrator together with the authorities for preliminary study. After the study of these documents and authorities, the Arbitrator visited Palitana and examined both the Acharyas in their mutual presence on 6th, 7th and 9th March 1943 at great length. No party was allowed the aid of any professional pleader, and I must say that even in the absence of such aid, the Acharyas, on the whole, put their views with remarkable precision, barring, of course, occasional lapses. In the personal examination of the Acharyas it was agreed that no more authorities should be allowed to be put in or admitted, and that no pamphlets etc. that appeared in the Press on the

question should be taken into account. The parties also agreed to accept, without challenge, the Award of the Arbitrator.

After a careful examination of the issues submitted by the parties, their written statements and counterstatements, and a long and searching oral examination, I feel that the following points or issues emerge for consideration and decision :—

I. Is there a Tippiana or Panchanga, based entirely on the data supplied by the Jain Shastras, *in force or in use*, among the Svetambara Murtipujaka Jains ?

II. If the answer to the above is in the affirmative, what arrangements existed in the Shastras for the adjustment of merged and/or extended Tithis ?

III. If the answer to Issue No. I is in the negative, what is the Tippiana or Panchanga in force or in use among the Jains ?

IV. Does this accepted Panchanga contain merged and extended Tithis and Intercalary months (Adhika Masas) ?

V. If the accepted Panchanga contains merged and extended Tithis and intercalary months, what principles are laid down in the Jain Shastras for adjustments necessitated by such Tithis and months for the purpose of religious practices ? What is the correct interpretation of these principles ?

VI. Are these principles of universal application or restricted only to holy days or Parva tithis ?

VII. Which of the holy Tithis are prescribed by the Jain Shastras or current practices for the observance of Paksika and Chaturmasika Pratikramana and Samvatsarika Pratikramana or Samvatsari ?

VIII. Is there any valid evidence such as long established practice or the authority of the Shastras for Acharya Sagaranda Suri's interpretation of Umasvati's Rule : ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તયોત્તરા ?

IX. Do Umasvati's Rule as interpreted by the Arbitrator on the authority of Jain Shastras and application of its plain meaning cause any flaw in the observance of religious practices ?

X. What Award ?

My findings on these issues are :—

No. I. No.

No. II. Does not arise.

No. III. Chandamshuchandu Panchanga of Jodhpur.

No. IV. Yes.

No. V. Umasvati's Rule : ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તયોત્તરા as interpreted by the Arbitrator.

No. VI. The above Rule is of universal application and is not restricted to Parva tithis.

No. VII. Chaturdashi for Paksika and Chaturmasika Pratikramana and Chaturthi in the bright half of Bhadrapada proper for Samvatsari.

No. VIII. No.

No. IX. No.

REASONS

Issue No. I

With reference to Issue No. I, my findings are that there is no Tippiana or Panchanga, *actually in force or use*, based on the data supplied entirely by the Jain Shastras; and that if at all there was any such Panchanga in existence, the tradition of preparing such a Panchanga and its use lost currency long before the 14th century of the Vikrama Era. It is likely that such a Panchanga must have lost currency even earlier than the above date, say, before the split of the Svetambara community into present Gacchas ; for I find that this split, among other things, is due to difference of opinion on the question of Tithis for certain religious practices. The earliest Gaccha that came into existence was the Purnima Gaccha, and the date of its origin, as given by Dharmasagara, a famous teacher of the Tapagaccha Sect and author of a work called *Pravachanapariksa* is 1159 V. E. This means that the use of the Panchanga based on the Jain Shastras had ceased to be effective about this time. This means also that such a Panchanga lost currency in early 11th century of the Vikrama Era.

It is true that in Jain Shastras there are occasional references to two types of Tippianas, one based on the Shastras called Jain or Siddhanta Tippiana and the other called Laukika Tippiana or secular or popular Panchanga. Of these the first may have been used for religious purposes while the other was used for secular purposes.

Now what is this Jain Tippiana or Siddhanta Tippiana? Jain Texts like Suryaprajnapti, Chandraprajnapti and later Texts like Jyotiskarandaka, Loka-prakasa and their commentaries contain some data on which this Siddhanta Tippiana seems to have been based. Of these works, Suryaprajnapti and Chandraprajnapti are included in the 45 Agamas of the Svetambaras. There are commentaries on these works by Malayagiri who gives some details for the Tippiana. Jyotiskarandaka also is a fairly old work, and, on the authority of its extant commentary of Malayagiri, was commented upon by the famous Padaliptacharya. From these works and commentaries we gather that the unit

of time in the Jain Tippiana was called Yuga, a period of 1830 days and nights, 1860 Tithis, and was divided into five years, sixty solar months, sixtyone practical months and sixtytwo lunar months. The starting point of this Yuga was the first day of the dark half of Sravana, and the last day the full-moon day of the month of Asadha.

In this scheme the day is the period covered by the time between two sun-rises; it is thus governed by the movements of the sun. Tithi on the contrary is governed by the movements of the moon. As the movements of the sun and moon vary considerably, the duration of the solar day and the duration of the Tithi do not coincide. By the introduction of two lunar months extra, called intercalary months or Adhika Masas, the beginning and the end of a Yuga are however made to be fixed. These intercalary months, according to the data of the Agamas are fixed to be Pausa in the third year and Asadha at the end of the Yuga. The co-ordination of the day and Tithi is brought about by assuming six merged Tithis called Avamaratras or ksina tithis per year. Their occurrence also is fixed according to the Agamas, each merged tithi occurring after a regular interval of 61 tithis. There is a regular scheme as to how these merged tithis occur and at what interval. There is also a mention of extended days in the Suryaprajnapti which are called Atiratra. The terms Avamaratra and Atiratra do not exactly correspond to ksaya and vrddhi of tithis, but it must be said that the term Atiratra might be the origin of vrddhi of tithis in the popular Panchanga.

Some points regarding the ksaya of Tithis in this Tippiana deserve to be noted. In the first place there is no ksaya of a Tithi in the bright half of Bhadrapada in any of the five years of the Yuga, while there is ksaya of the fullmoon day of the Pausa in the third year and of Asadha in the fifth year. Astami occurs as a ksina tithionce only, that is in the dark half of Chaitra in the first year. Chaturdashi occurs as a ksaya tithi twice during the yuga, viz., in the dark half of Asvina in the second year and of Chaitra in the fourth year. There are other ksaya tithis, but they are not useful for our inquiry.

Now we have to consider the question whether there existed a full-fledged Siddhanta Tippiana and whether it corresponded with Laukika Tippiana. The tradition is that there *was* a Siddhanta Tippiana, or Jain Tippiana but that it is now lost (*vyuticchinna*). While discussing this question with the parties to the dispute, I put a specific question to Acharya Sagaranda Suri whether it is still possible to prepare a fullfledged Panchanga based exclusively on the data supplied by Jain Shastras on Astronomy such as Surya-prajnapti, Jyoti-

skarandaka, Lokaprakasha etc. and their commentaries. Acharya Sagaranda Suri then admitted that it *was not possible* to prepare a Jain Panchanga exclusively on the data available in works on Jain Astronomy, as such data was insufficient and defective. I think the Jain Tippiana lost currency on this very account and popular or secular Panchanga took its place from very early times, even in the age of Umasvati. This Laukika Panchanga is prepared in accordance with Tables of Hindu Astronomers today represented by the Grahalaghaviya System. The scheme of the Laukika Panchanga contains about ten ksaya tithis and five to six vrddha tithis in the year, and their occurrence is not regular as in the scheme of Siddhanta Tippiana. Similarly the scheme of intercalary months is not restricted to Pausa and Asadha, but may be almost any month.

As this Laukika Panchanga came into vogue and as it contained ksaya and vrddhi of tithis, it was necessary to lay down rules for adjustments caused by this phenomenon; for, even though a tithi is ksina the duties prescribed for that tithi are not to be dropped, nor in the case of vrddhi of a tithi are they to be doubled, or practised twice. Hence Umasvati, a famous Acharya of early centuries of the Vikrama Era, an Acharya whose authority is accepted by all sects and sub-sects of Jains, was required to enunciate certain principles, re: ksaya and vrddhi of tithis and as tradition unanimously declares, he framed the Rule : ક્ષયે પૂર્વે તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધિ કાર્યા તથોત્તરા. My findings therefore on this issue are that the Jain Tippiana or Siddhanta Tippiana lost currency since very early times or times of Umasvati; in any case it had lost currency in the year 1159 V. E. when the first split among the Jain Svetambara monks occurred. In the *Vidhimargaprapa* (page 119) of Jinaprabha Suri, who wrote this work in 1363 V. E., there is clear reference to the loss of Siddhanta Tippiana.

After the loss of Siddhanta Tippiana the Jain community, both of monks and laymen, adopted the Laukika Tippiana for religious as well as secular purposes. This Tippiana, as mentioned above, contained about ten ksin tithis as against six of the Siddhanta Tippiana, and about five to six vrddha tithis as against nil in the Siddhanta Tippiana. It is the use of this Laukika Tippiana which created several difficulties, discussions, and even dissensions among the community of Jains. The origin of Purnima, Kharatara and other Gacchas is primarily to be traced to the difficulties caused by the adoption of this Laukika Panchanga. In several works of all these schools, therefore, the topic of tithis is very hotly discussed. The followers of Tapagaccha stuck to the old practice, adopted once for all, Umasvati's Rule, and allowed only one slight change in the date of Samvatsari as ordered by Kalakacharya and a consequent change to Asadha Chaturdashi from Purnima for their quarterly Pratikramana. There are several

works by Jain writers of various Gacchas on the question of tithi. All these works pre-suppose the loss of Siddhanta Tippiana. Some of the important works, accepted as authoritative by Tapagaccha school are :—

1. *Sraddhavidhiprakarana* of Ratnasekhara Suri with his own commentary. This writer styles himself as the leader of Tapagaccha. This work was composed in 1506, presumably of Vikrama Era. At the end of the work, the author says:—

વિધિવૈવિધ્યાચ્છુતગતનૈયત્યાદર્શનાચ્ચ યત્કિંચિત્ ।

અત્રોત્સવમસૂચ્યત તન્મિથ્યાદુષ્કૃતં મેઽસ્તુ ॥

In this stanza the author in a tone of apology says that he may be forgiven for any statements that he may have made in his work which apparently go against the Shastras, but he had to do so in view of divergent practices and divergent views expressed in the sacred works, which failed to give clear directions. An important passage bearing on the present dispute occurs on page 152 of the printed edition and it records, without commentary, the famous Rule of Umasvati : ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા.

2. *Tattvatarangini* of Dharmasagara with his own commentary. He is a famous writer of the Tapagaccha school. This work is composed in 1615 V.E. He wrote another work, a pungent polemic, called *Pravachanapariksa*. Both these works contain discussions on the ksaya and vrddhi of tithis. *Tattvatarangini* is written mainly with this object. With reference to ksaya and vrddhi of tithis, it says:—

તિથિવાં પુષ્વતિહી અહિઆં ઉત્તરા ય ગહિયલ્લા

which is only a paraphrase in Prakrit of Umasvati's Rule. It lays down that in the case of ksaya of Chaturdashi, the Paksika should be performed on Trayodashi and not on Purnima. With reference to vrddhi his view is :—

સંપૂર્ણ તિ અ કાઝં હુડીં ચિપ્પઈ ન પુષ્વતિહી ।

જં જા જંમિ હુ દિવસે સમપ્પઈ સા પમાણં તિ ॥

In the case of vrddhi one should not accept the first day simply because the tithi is available for the whole day, but one should accept the *second* day as the tithi ends on that day. With reference to intercalary month, his view is :—

માસસ્સ વિ વિહીં પદમો માસો પમાણં નો મણિઓ ।

લોઉત્તરંમિ લોહ્યપહેમિ ન વદ્દુ નપુંસ તિ ॥

In the case of vrddhi of the month, the first should not be accepted as valid for religious purposes as well as secular purposes; it is impotent or barren, and hence cannot do.

This author mentions *Vidhimargaprapa* of Jinaprabha and refers to the passage in that work found printed on pages 118 and 119.

Dharmasagara's work, particularly his *Utsutrakulaka* was criticised by Gunavinaya of Kharatara Gaccha in his *Utsutrakhandana* composed in 1665 V.E.

I should like to mention here a work, *Vidhimargaprapa* of Jinaprabha Suri of Kharatara Gaccha to prove that Siddhanta Tippiana had already lost currency in 1363 V. E. The views of Kharatara Gaccha, of course, are not accepted by Tapagaccha.

So, on documentary evidence of dated works, the loss of Siddhanta Tippiana goes back to a period prior to 1363 V. E. followed by the currency of Laukika Tippiana. It is likely that the period may go still further back by about two centuries when Purnima Gaccha came into existence, say, in 1159 V. E. Thus it is proved that Siddhanta Tippiana lost currency for a period of about 900 years.

Issue No. II

As my findings on Issue No. I are in the negative, no specific answer and argument are necessary on this issue. But it should be noted that even in the Siddhanta Tippiana ksaya of tithis occurs as many as 30 times in a Yuga or five years. Of these at least five tithis are parva tithis, and it was expected that Jain Shastras should have given some specific directions on this phenomenon. As there is no such direction in the Shastras, later writers like Umasvati, laid down the principle :

ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધો કાર્યા તથોક્તરા ।

so as to cover the cases of ksaya occurring in the Siddhanta Tippiana, and ksaya and vrddhi occurring in the Laukika Tippiana. When the Siddhanta Tippiana lost currency and its place was taken up by the Laukika Tippiana, Umasvati's Rule came to be of universal application. It is accepted as such by all writers of Tapagaccha sect mentioned above.

Issue No. III.

The answer to Issue No. I being in the negative, I have now to consider the question of the Panchanga acceptable and accepted by the Svetambara Murtipujaka Jains. In Issue No. I, reference was made to the existence, at one epoch at any rate in the history of the Jain Community, of two Tippianas, one called Laukika Panchanga for secular use and the other called Siddhanta or Jain Tippiana for religious use. It must be admitted that the use of a Panchanga is absolutely necessary for the proper observance of duties enjoined by secular and religious Law. When the Siddhanta Tippiana lost currency, its place must have been therefore taken up by the Laukika Tippiana. There is a specific mention in a work called *Vicharamrtasarasamgraha* composed in 1473 V. E. (page 26 of the printed edition), that Paryusanaparva is to be

observed according to the date or tithi in the Laukika Tippiana. In Dharma-sagara's *Pravachanapariksa*, composed in 1615 V. E., there is mention of the use of a current Tippiana (*samprati-tippiana-~~pravrtti~~*) since the loss of Jain Tippiana. In the same work mention is made of the current use of a Saiva Tippiana with intercalary months like Sravana and Bhadrpada, even against the teaching of Jain Tippiana which could allow only Pausa and Asadha as intercalary months. So it is proved that since 1473 V. E. the observance of tithis, Paryusanaparva and intercalary months was governed by the current Laukika Tippiana. It is further said in these works that unless a Laukika Tippiana is adopted it is impossible to rightly observe the rites such as diksa, initiation of monks, pratistha, consecration of images etc. I therefore hold that since the loss of currency of Siddhanata Tippiana or Jain Tippiana, the Laukika Tippiana or Saiva Tippiana came into vogue among the Jains. I further hold that this Laukika Tippiana with its ksaya and vrddhi of tithis, with its intercalary months other than Pausa and Asadha, was accepted and used by all the Jains, not only for secular purposes but also for their religious purposes such as Paryusanaparva; and that the Chandamshuchandu Panchanga issued from Jodhapur is the present successor of that Laukika Tippiana which all the Jains must accept for their secular as well as religious purposes, this Panchanga having obtained sanctity and sanction on the strength of a *Jitavyavahara*, a long established practice, which is in no way opposed to the teachings of the Shastras. (*Srutavyavahara*).

Both the Acharyas accept the authority of this Jodhapur Panchanga for secular purposes. Acharya Vijaya Ramachandra Suri accepts its validity for religious purposes also, but Acharya Sagaranda Suri maintains that for religious purposes, particularly with reference to parva tithis, the data and directions as laid down in the Shastras should be followed. To me this now seems to be impracticable and impossible. Acharya Sagaranda Suri himself admitted that it was not possible to prepare a Panchanga according to the data available in the Shastras as that data was defective. Further he has admitted Sravana and Bhadrpada as intercalary months as and when they occur in the Laukika Panchanga and does not insist on having Pausa and Asadha as intercalary months of the Shastras. He seems thus to reject the authority of the Laukika Panchanga with regard only to Parvatithis affected by ksaya and vrddhi, and lays down the following principles :-

(i) In case of ksaya of a Parvatithi in the Laukika Panchanga, the tithi preceding the parvatithi should be regarded as ksina.

(ii) In case of vrddhi of Parvatithi in the Laukika Panchanga the tithi preceding the parvatithi should be treated as vrddha tithi.

(iii) When Purnima and Amavasya occur as ksina or vrddha in the Laukika Panchanga, it is Trayodashi that should be treated as ksina or vrddha in as much as the preceding Chaturdashi is also a parvatithi; similarly, in case of ksaya or vrddhi of the Panchami in the bright half of the month of Bhadrpada, it is Trtiya that should be treated as ksina or vrddha, because the preceding Chaturthi is also a parvatithi.

Acharya Sagaranaṇḁa Suri says further that this is the established practice of the Devasura sub-sect of the Tapagaccha as distinguished from Anasura (Ananda Suri) sub-sect of the same Gaccha, and has thus the sanction of *Jitavyavahara* for the last three centuries.

We shall examine in due course whether these principles of so-called Devasura Tapagaccha have the backing of the Shastras of the Tapagaccha, and whether it is possible to hold that the view is supported by documentry evidence so as to establish a long and continued practice of the school. I must however say here that the right course for Acharya Sagaranaṇḁa Suri, who seems to have been prompted by the noble motive of restoring the practices as found in the Shastras, and who, by his just claim to the title Agamodharaka obtained on the strength of his scholarship and work, should have been to prepare a Panchanga on the data supplied by the Shastras, and induced the Jain community to accept that Panchanga in place of the Panchanga of the Hindus. This would have eliminated the vrddhi of tithis altogether, and would have avoided ksaya at the time of Paryusanaparva. For other Tithis, he might have used Umasvati's Rule and arranged for them. I do not, however, recommend this course to him as there are other dangers that would create dissensions in the community.

In deference to the learning and scholarship of Acharya Sagaranaṇḁa Suri, I myself tried to see if from the existing Panchangas a suitable date of Yugarabha on the first day of the dark half of Sravana could be found so that a new calender system for the Jains should be evolved, but I am sorry I could not discover any such suitable starting point.

Issue No. IV

My findings on this issue are in the affirmative. I have examined Chandamshuchandu Panchangas of several years and one Jain Dharma Panchanga for 1945 V. E. (1888 A. D.) published by a Shravaka of Tapagaccha. All these Panchangas contain about ten ksina tithis and about four to six vrddha tithis. These Panchangas also contain intercalary months like Sravana, Bhadr-

rapada etc., and the scheme of ksaya of tithis does not conform to the scheme of the Agamas. When therefore a Laukika Panchanga is to be accepted, it must be accepted with all its details of ksaya, vrddhi, intercalary months etc. All members of the Tapagaccha including Acharya Sagaranda Suri admit the occurrence of Sravana and Bhadrapada as intercalary months, and ignore their existence for determining and calculating the date of Samvatsari, which, according to the teaching of the Shastras, should occur after one month and twenty nights from the beginning of Chaturmasya, leaving some seventy nights for Kartika Purnima.

I was in no small measure surprised to see that Acharya Sagaranda Suri admits Sravana and Bhadrapada as intercalary months against the teaching of the Shastras, and yet refuses to admit the vrddhi of Parvatithis when it occurs in the popular Panchanga. This half-heartedness constitutes the real weakness of his case. He is therefore rightly accused as going in for the famous *Ardha-jaratiya nyaya*, admitting a part, but not admitting the rest.

Issue No. V.

As the Siddhanta Tippiana lost currency and its place was taken up by the popular Panchanga, it became necessary to frame certain rules and lay down certain principles to meet the new conditions or features of the new Panchanga. The features of the popular Panchanga that required the application of these rules are adjustments due to the existence of ksaya and vrddhi of tithis and occurrence of intercalary months. The ksaya of tithis is mentioned in old works like Suryaprajnapti; intercalary months are also mentioned there; but in these works no mention is made how the religious rites fixed for a tithi that is ksina are to be arranged. Pausa and Asadha were the only intercalary months, but they did not much interfere with any major religious rite. Vrddhi of tithis was an altogether a new feature of the popular Panchanga.

Let us now consider what is meant by ksaya and vrddhi of Tithis. It is already said above that the duration of a tithi is governed by the movements of the moon and shows considerable variation, say, from 54 ghatikas to 66 ghatikas, while the duration of the day, i. e., day and night, is approximately constant, say, about 60 ghatikas. It therefore becomes possible that at times a tithi may not touch sun-rise on any day. It is this tithi which does not touch sun-rise on any day that is called a ksina tithi. Such a tithi begins a few moments *after* the sun-rise and ends some time *before* the sun-rise on the following day. Similarly, a vrddha tithi is that which touches sun-rise on two consecutive days. As has been mentioned above, the specific duties enjoined to be performed on a tithi cannot be dropped because the tithi is ksina, nor

can they be doubled because a tithi is vrddha. Similarly, when there is an intercalary month, there is to be no duplication of duties enjoined for that month. Such vrddha tithis and months are therefore to be ignored for religious rites, and are technically called impotent or barren.

Now is there any principle laid down in the Shastras to govern these cases ? I have not discovered any such in works like Suryaprajnapti and its commentary. Tradition outside the Agamas, however, supplies the principle which I call " Umasvati's Rule " and is contained in the following line:—

ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા (ગ્રહા) વૃદ્ધૌ કાર્યા (ગ્રહા) તથોત્તરા.

This line is not found in the extant work of Umasvati, and is therefore known as a floating maxim attributed to him (ઉમાસ્વાતિવચઃપ્રયોગ). The tradition however is consistent and uniform in attributing the authorship of the line to him. I see no reason therefore to doubt the genuineness of the line, as it is quoted by several writers of the Tapagaccha school. The line refers to ksaya and vrddhi of tithis, but makes no reference to intercalary month. Later writers like Dharmasagara, who accept this principle, extend its application to intercalary months as well. My view is that the principle laid down in this line is very, very old, as old as the use of the Tippianas, and may have been a spontaneous utterance of a famous Acharya like Umasvati. The reference to vrddhi of tithis in the line goes to suggest that even in the days of Umasvati there existed Tippianas containing the vrddhi of tithis. I therefore hold that the above rule of Umasvati, governing adjustments of ksaya and vrddhi of tithis, is in its entirety genuine, authentic and binding on all Jains.

In the course of my oral examination I was astonished to notice a strange attitude of Acharya Sagaranda Suri, a Pandit brought up in the orthodox fashion, regarding the genuineness and authenticity of this line. He seemed to hold the first half ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા to be valid, but doubted the genuineness of the second half, saying that vrddhi of tithis is neither mentioned nor recognised by the Jain Tippiana or Siddhanta Tippiana. Had there been in use a Siddhanta Tippiana, such a view would have been justifiable; but under Issue No. I, we have found that the Siddhanta Tippiana lost currency in very early times, and under Issue No. III, we held that its place was taken up by the popular Panchanga. It is not therefore right to challenge the authenticity of the line on this score. I therefore hold that the entire line

ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા

is genuine and authentic, and as such, has the force of a Shashtra. Further, the Jain Shastrakaras having quoted and accepted the entire line without reserve at least since the 11th century V. E., it has the force of a Jita, long

established usage. No Shastrakara has ever challenged its genuineness, and its adoption was necessary on account of the loss of Siddhanta Tippiana and use of popular Panchanga.

Now it is necessary to explain the correct meaning and application of Umasvati's Rule. Applying all accepted canons of interpretation, I hold the following to be its correct interpretation and application :—

First Half :—In the case of ksaya of a tithi in the Panchanga, the previous tithi should be adopted for the purpose of observances prescribed for the tithi that is ksina.

(टिप्पणके कस्याधित् तिथेः क्षये ह्ये सति तत्स्थाने पूर्वा तिथिः कार्या ग्राह्या वा । क्षीणितिथिविषयकमाराधनादिकं पूर्वस्यां तिथौ कार्यमित्यर्थः ।)

The application of the Rule will be as follows:—If Astami is ksina, the fast etc. prescribed for Astami should be observed on the previous day which is Saptami in the Panchanga; If Chaturdashi is ksina, the Paksika Pratikramana etc. prescribed for that day, should be performed on the previous day which is Trayodashi in the Panchanga; If Purnima is ksina, the fast etc. prescribed for Purnima should be observed on the previous day which is Chaturdashi; If Chaturthi in the bright half of Bhadrapada is ksina the Samvatsarika Pratikramana or Samvatsari should be observed on the previous day which in the Panchanga is shown as Trtiya.

Second Half :—In the case of vrddhi of a tithi in the Panchanga, the second day of that tithi should be adopted for the purpose of observances specified for that tithi.

(टिप्पणके कस्याधित् तिथेर्वृद्धौ दृष्ट्यामुत्तरा तिथिः कार्या द्वितीयतिथिस्तत्स्थाने ग्राह्या । वृद्धतिथिविषयकमाराधनादिकं द्वितीयतिथौ कार्यमित्यर्थः ।)

The application of the Rule will be as follows:—If Astami is vrddha, the fast etc. prescribed for Astami should be observed on the second day of Astami; If Chaturdashi is vrddha, the Paksika should be performed on the second day of Chaturdashi; If Purnima is vrddha, the fast etc. prescribed for that day should be observed on the second day of Purnima; If Chaturthi in the bright half of Bhadrapada is vrddha, the Samvatsari should be observed on the second day of Chaturthi.

I am aware that in the application of Umasvati's Rules, a clash is likely to arise when there is the ksaya of Purnima or Amavasya. The day is shown as Chaturdashi in the Panchanga, and so there is Chaturdashi at the sunrise; the day will therefore be used for the performance of Paksika. It may be therefore argued that this day, being taken up by Paksika, cannot be used as Purnima for fasts etc. prescribed for Purnima. This difficulty seems to have

troubled the Shastrakaras in the past, and their solution of the difficulty is as follows:-Of the two tithis, viz., Chaturdashi and Purnima or Amavasya, the first viz., Chaturdashi is the fixed day of Paksika; for Paksika is a *tithi-niyata* rite and therefore must be performed on Chaturdashi only. But that is not the case with observances prescribed for Purnima or Amavasya; in other words, these fasts etc. are *not tithiniyata*, not fixed for any particular tithi. Such fasts therefore may be observed either *before or after* the date, if they could not be observed on those tithis. Hiraprasna, a work of the 17th century V. E., has pointedly suggested this course.

The Chaturthi in the bright half of Bhadrapada is another *tithi-niyata* day for the observance of Samvatsari; Chaturthi therefore must be used for the observance of Samvatsari. This observance also is not shiftable. It is true that the original date for the observance of Samvatsari was Panchami, but owing to some local difficulty, Kalakacharya shifted it back to Chaturthi. This act of Kalkacharya, not being opposed to the teaching of the Shastras, is approved by all Jains. Since then Samvatsari came to be fixed for Chaturthi in the bright half of Bhadrapada. Similarly, if a tithi is merged in the preceding tithi, the previous tithi may have the Aradhana of that tithi as well as of the merged tithi.

I know that Acharya Sagaranda Suri offers a different interpretation of Umasvati's Rule. I reserve discussion and criticism of that interpretation for Issue No. VIII. But I should like to state emphatically here that the interpretation given by me above is the only and correct interpretation based on accepted canons of interpretation, supported by the Shastras and justified by long established usage.

Issue No. VI

With reference to this Issue, my findings are that Umasvati's Rule, as interpreted by me above, is of universal application, i. e. applicable to all tithis without distinction. I have not come across any valid authority classifying tithis into two divisions of Parvatithis and Aparvatithis or ordinary tithis for the purpose of this rule, nor have I seen any passage in the Shastras suggesting that Umasvati's Rule is applicable only to ordinary tithis. Mere prakarana or context cannot restrict the application of the Rule to any particular class of tithis, and it is not possible to accept the validity of one part and reject it of the other part. Acharya Sagaranda Suri, who now challenges the validity of popular Panchaga in religious sphere, has to admit that there are ksina tithis even in the Siddhanta Tippana. Of the thirty ksina tithis in the Siddhanta Tippan, at least six happen to be parvatithis and among them two Purnimas. According to *Sraddhavidhiprakarana*, the tithis of the Kalyanakas of Tirthamkaras

are also to be treated as parva tithis. Their number is about 70 per year. Besides, Dvitiya, Panchami and Ekadashi of each fortnight are regarded as holy tithis and are on par with parvatithis, over and above the usual parva tithis such as Astami, Chaturdashi, Purnima and Amavasya. Any of these tithis may happen to be ksina or vrddha in the Panchanga. Hence it is not practicable and possible to maintain that Umasvati's Rule applies to ordinary tithis and not to parva tithis. The grouping of tithis into parva tithis and ordinary tithis for this Rule would thus lead to chaos, and is not at all supported by the Shastras.

Issue No. VII

My findings on this Issue are that there are, according to Jain Shastras, two rites the observance of which is restricted to definite tithis. They are Samvatsari or Samvatsarika Pratikramana which is fixed to be observed on the Chaturthi in the bright half of Bhadrapada, and the Paksika Pratikramana which is fixed for Chaturdashi of every fortnight. Kalyanakas also have to be observed on the prescribed tithis. Other observances on the other hand are shiftable, particularly the fasts, to any other convenient date. Of these, the day of Samvatsari is the centre or pivot of the religious life of all the constituents of the Jain Sangha.

According to old Texts, the day of Samvatsari was the Panchami in the bright half of Bhadrapada. This day comes approximately one month and twenty nights *after* the commencement of the Rainy Season, the day for which was fixed at the Purnima of Asadha. After the Samvatsari an approximate period of seventy nights ending on the Purnima of Kartika remained of the stay of the Rainy season.

One incident in the history of the Jain Church, however, brought about the shifting back of the date of Samvatsari and consequently of the day of Chaturmasika Pratikramana or more accurately of the commencement of the Rainy Season. Kalakacharya, as the story goes, at the request of a king, allowed the day of Samvatsari to be shifted back by a day, in order to avoid a clash with a local festival fixed for Panchami of the bright half of Bhadrapada. Chaturthi thus came to be fixed for the observance of Samvatsari. In order, however, to keep the period of one month and twenty days between the date of the commencement of Rainy Season and the date of Samvatsari, they had to shift back the date of commencement of the Rainy Season to Chaturdashi of the bright half of Asadha. The followers of the Tapagaccha continued consistently to observe their Chaturmasika Pratikramana on Chaturdashi of Asadha since then, and Samvatsari on the chaturthi of the bright half of Bhadrapada. Panchami thus

ceased to be the date of Samvatsari and as such a *major* Parva Tithi. It however continued to be a holy and auspicious day under the Law along with Dvitiya, Ekadashi etc. There are thus two religious rites of the Svetambara Murtipujaka Jains which are *Tithiniyata*, observable on a fixed tithi, and they are Samvatsari on Chaturthi of the bright half of Bhadrapada and Chaturdashi for Paksika. Panchami of the bright half of Bhadrapada lost its importance as major parva tithi.

I do not therefore see why Acharya Sagaranda Suri should frame the second part of Principle No. iii given on page 12 (Page No. 255 of this book) above and make an attempt to go in for ksaya or vrddhi of Trtiya in case of ksaya or vrddhi of Panchami in the bright half of Bhadrapada. That there is no justification, no authority of any valid Shashtra, nor any Jitavyavahara for that principle, will be discussed in detail under Issue No. VIII.

Issue No. VIII

Acharya Sagaranda Suri wants to interpret Umasvati's Rule so as to yield the following:—

(i) In the case of ksaya of a parva tithi in the Laukika Panchanga, the tithi preceding the parva tithi should be regarded as ksina.

(ii) In the case of vrddhi of a parva tithi in the Laukika Panchanga the tithi *preceding* the parva tithi should be treated as vrddha.

(iii) In the case of ksaya or vrddhi of the second of the two consecutive parva tithis such as Purnima or Amavasya or Panchami in the bright half of Bhadrapada, the tithi preceding the *first* parva tithi should be treated as ksina or vrddha.

My findings with reference to his interpretation of Umasvati's Rule are :-

(i) The interpretation of Umasvati's Rule as given by Acharya Sagaranda Suri does not conform to the accepted canons of interpretation.

(ii) The reasons given for this interpretation are not convincing.

(iii) The authorities cited in support are of uncertain authenticity.

(iv) There is no valid and sufficient evidence to prove that it is the long established practice, Jitavyavahara, of Devasura Tapagaccha.

Before I proceed to give my reasons for the above findings, I must note that both parties are agreed in holding that for religious observance of the Jains they require a tithi which must touch sun-rise; in other words, they want a tithi which is *audayiki*. Now a ksina tithi does not touch sun-rise at all, while a vrddha tithi touches sun-rise on two days. For obtaining an audayiki tithi in the first case, they must name the preceding tithi by the name of ksina tithi. For this there must be an originating or creative injunction

(*apurva-vidhi*). The Mimansaka definition of the originating or creative injunction is

વિધિરત્યન્તમપ્રાપ્તે.

The originating injunction is that injunction without which a thing is non-obtainable. Now a ksina tithi cannot be audayiki, hence it is necessary to obtain it by nullifying the previous tithi, and imposing a new tithi, that is ksina tithi, on the tithi nullified. When therefore Astami is ksina, we impose this Astami on the previous Saptami which we nullify for the purpose of Aradhana of Astami only. It is in this manner that we obtain Astami as audayiki tithi on the strength of the originating or creative injunction, *apurva-vidhi*, contained in

ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા.

Similarly, a vrddha tithi happens to touch sun-rise on two consecutive days, and hence a doubt arises in our mind as to which of these two days are to be *selected* for Aradhana, for, two alternatives are available here. In such cases regulating or restrictive injunction comes to our aid. The Mimansaka definition of this regulating or restrictive injunction is

નિયમઃ પાશ્વિકે સતિ.

The regulating injunction comes into operation when there are two alternatives. In my view therefore, the first part of Umasvati's Rule is of the nature of *apurva-vidhi* and the second part is of *niyama-vidhi*.

Let us now examine the interpretation of Umasvati's Rule as Acharya Sagaranda Suri would give it. In the first place, he holds that Umasvati's Rule covers or is applicable only to prava tithis. Secondly, he holds that according to Suryapajnapti etc. there cannot be vrddhi of tithis, particularly of parva tithis. In other words he means to reject the validity of the second part of Umasvati's Rule. Now we have already shown under Issue No. VI that there is no evidence whatever in the Shastras to classify tithis into parva tithis and ordinary tithis for the purpose of this Rule. No Acharya ever introduced the term *parva* in his interpretation and since the loss of Siddhanta Tippiṇa, we have adopted the Laukika Panchanga with all its details of ksaya and vrddhi of tithis as well as intercalary months. We therefore must hold both the parts of Umasvati's Rule as valid and authentic.

For the sake of clarity, I put Acharya Sagaranda Suri's interpretation of Umasvati's Rule in Sanskrit garb:—

यदा लौकिकटिप्पणानुसारेण पर्वतिथेः चतुर्दश्यादेः क्षयो दृश्यते, तदा पर्वतिथेः पूर्ववर्तिन्याः अपर्वतिथेः त्रयोदश्या एव क्षयः कार्यः । अत्र च यदा लौकिकटिप्पणानुसारेण पर्वतिथेः पूर्णिमाया अमावास्याया भाद्रशुक्लपक्षम्याश्च क्षयो

इत्येते, तदा पर्वतिथित्वात् चतुर्दश्या भाद्रशुक्लचतुर्थ्याश्च क्षयमकृत्वा तत्पूर्वतत्परितिन्याः अपर्वतिथेः त्रयोदश्या भाद्रशुक्लतृतीयायाश्च क्षयः कार्यः ।

All this, according to Acharya Sagaranda Suri, means that in case of ksaya of a parva tithi, the previous tithi which is not a parva tithi, should be regarded as ksina. For instance, if Chaturdashi which is a parva tithi and is shown in the Laukika Panchanga as ksina, we should treat Trayodashi as ksina and make Trayodashi in the Panchanga as Chaturdashi for the purpose of Aradhana. If Purnima or Amavasya or Panchami of the bright half of Bhādrapada is ksina, we should not regard Chaturdashi or Chaturthi as ksina as it is itself a parva tithi, but should treat Trayodashi or Trtiya of the bright half of Bhādrapada as ksina, with the result that Trayodashi proper in the Panchanga will be Chaturdashi, and Chaturdashi proper will be Purnima, and Trtiya proper will be Chaturthi and Chaturthi proper will be Panchami.

I must at once say that this interpretation of the first part of Umasvati's Rule is against all canons of interpretation. It requires the borrowing of several terms, like parva and aparva. This borrowing is not justified on any ground. No writer of the Tapagaccha school upto the author of *Tattvatarangini* has even suggested such interpretation. At any rate I have failed to discover any support for such interpretation. Nowhere have they mentioned the principle that there is no ksaya of parva tithis. On the contrary, mention is made of several parva tithis as ksina in works like *Suryaprajnapiti*. I therefore hold that that this interpretation of the first half of Umasvati's Rule given by Acharya Sagaranda Suri is unauthorised, unwarranted, unsupported by old Shastrakaras like the author of *Tattvatarangini*, and of *Pravachanapariksa*, and involves undue modifications in the scheme of tithis in the Panchanga.

Let us now turn to Acharya Sagaranda Suri's interpretation of the second half of Umasvati's Rule. I put his interpretation in Sanskrit garb:—

जैनटिप्पणके तावत् पर्वतिथीनां वृद्धिरेव न भवतीति “ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इति उमास्वतिवचःप्रबोधनेन प्रसिद्धः श्लोकमदः लौकिकटिप्पणानुसारेण प्राप्तानां पर्वतिथीनां वृद्धिविषये अनुपयुक्त एव । अह्य श्लोकमदस्य प्रामाण्यं प्रत्येव न संशयः । अतः “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इत्यत्र निर्दिष्टो नियमः अतिदेशेन लौकिकटिप्पणानुसारेण प्राप्तानां पर्वतिथीनां वृद्धिविषयेऽपि प्रयोज्यः । एवं सति ‘ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ’ इत्यस्य नियमस्यातिदेशेनायमर्थः संपन्नः । स यथा—पर्वतिथेः क्षये (वृद्धौ च) पूर्वस्याः अर्थात् पर्वतिथेः पर्वतिथ्योर्वा पूर्वस्याः अपर्वतिथेः क्षयः (वृद्धिश्च) कार्यः (कार्या) । एवं च पर्वतिथेश्चतुर्दश्या वृद्धौ पूर्ववर्तिन्या अपर्वतिथेः त्रयोदश्या एव वृद्धिः । पर्वतिथेः पूर्णिमाया अमावास्याया वा भाद्रशुक्लचतुर्थ्याश्च वृद्धौ पूर्वस्याः चतुर्दश्याः चतुर्थ्याश्च पर्वतिथित्वात् पूर्वतत्परितिन्याः त्रयोदश्याः भाद्रशुक्लतृतीयायाश्च वृद्धिर्भवति ॥

Acharya Sagaranda Suri did not actually put up this interpretation in his written statement, but his stand all along has been of this type. His

stand is that no vrddhi of tithis is admissible according to Jain Shastras. We however cannot accept this view, as all authors discussing the question of tithis, have also discussed the question of vrddhi. We cannot also accept his view that the second half of Umasvati's Rule is spurious, as it has been consistently quoted or paraphrased in all works of the Tapagaccha school dealing with the question of tithis. And I am very much astonished to see that a learned and orthodox scholar of Acharya Sagaranda Suri's attainments should make bold to say that an inconvenient rule is spurious. A passage quoted and used with such remarkable frequency cannot be lightly regarded as spurious. On the contrary, it must be held to be authentic and absolutely genuine. Acharya Sagaranda Suri's attitude is much more surprising as he applies his own interpretation of the first part of Umasvat's Rule to the case of vrddhi in the popular Panchanga. This puts him into a faulty position of *srutahani* and *asrutakalpna*, ignoring what is seen or proved and assuming what is not seen or proved. So I hold that the extension of Umasvati's Rule ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા to the case of vrddhi of tithis is unjustifiable in the face of actual existence of શુદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા.

Let us now turn to examine the authorities offered by Acharya Sagaranda Suri in support of his interpretation of Umasvati's Rule. There is no direct evidence such as a commentary or interpretation given by any old writer similar to the one given by Acharya Sagaranda Suri available, and so he has to depend upon indirect evidence only. He thinks that this indirect evidence is supplied by two documents. The first is a passage from a work called *Hiraprasna* and the second is a two-sheet pamphlet in Pothi form bearing the title

શ્રોતિથિહાનિશુદ્ધિવિચારઃ । શ્રીવિજયદેવીચાનાં પૂર્ણમામાવાસ્યયોર્શુદ્ધૌ ત્રયોદશ્યા એવ શુદ્ધિર્ભવતીતિ મતપત્રકમ્.

Of these *Hiraprasna* is a work of about 1650 V. E., and is a collection of Questions put to Acharya Hiravijaya Suri and his Answers to them, put together in a Book form by his pupil Kirtivijaya. In this work a question is put by members of Dvipabandarasangha, and Hiravijaya Suri has given his Answer. The text of the passage runs as follows:—

પચ્ચમી તિથિભુટિતા ભવતિ, તદા તત્તપઃ કસ્યો તિથૌ ક્રિયતે, પૂર્ણમાયાં ચ શુદ્ધિતાયાં કુત્ર, ઇતિ પ્રશ્નઃ । અત્રોત્તરમ્—પચ્ચમી તિથિભુટિતા ભવતિ તદા તત્તપઃ પૂર્વસ્યાં તિથૌ ક્રિયતે । પૂર્ણમાયાં ચ શુદ્ધિતાયાં ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ ક્રિયતે, વિસ્મૃતૌ તુ પ્રતિપદ્યપિ । (Page 32).

Acharya Sagaranda Suri regards this passage as supporting his view re : adjustments of tithis when they are ksina. I think the passage does not at all refer to the question of adjustments of tithis due to ksaya, but to the *practice*

of *fasts* etc., prescribed for Panchami and Purnima when they happen to be ksina tithis. The answer is that if Panchami is ksina, the fast for that tithi should be observed on the previous tithi, i. e. Chaturthi. There is no suggestion that this Panchami is the Panchami in the bright half of Bhadrapada. It may be any Panchami of the year as every Panchami is an auspicious tithi for Jains. Similarly, if Purnima is ksina, the fast etc. for that day may be observed either on Trayodashi or Chaturdashi, and in case one forgets to observe it on either of these days, he may observe it even on Pratipada following.

It is clear from the above interpretation that this passage does not help Acharya Sagarānand Suri to justify his interpretation of the first part of Umasvati's Rule. It may be added that this work (and there are several others) contains a passage which allows sufficient latitude for observance of *fasts* etc. not fixed for a particular tithi, on any day either *before* or *after* the date. The passage runs:—

‘यदा चतुर्दश्यां कल्पो वाच्यते, अमावास्यादिबुद्धौ वा अमावास्यायां प्रतिपदि वा कल्पो वाच्यते, तदा षष्ठपः क विधेयः’ इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—‘षष्ठपविधाने दिननैयत्यं नास्ति, इति यथारुचि तद्विधीयतामिति कोऽत्राग्रहः ।’

Thus the passage from *Hiraprasna* does not support Acharya Sagarānanda Suri's views and interpretation of the first half of Umasvati's Rule क्षये पूर्वा तिथिः कार्या.

Let us now examine the second document entitled

श्रीविजयदेवीयानां पूर्णिमाअमावास्यायोर्बुद्धौ त्रयोदश्या एव बुद्धिर्भवतीति मतपत्रकम्.

This document is offered by Acharya Sagarānanda Suri as an evidence to prove that when Purnima and Amavasya are vrddha, the Devasura Tapagaccha treated Trayodashi as vrddha. This document which is anonymous, is printed in a pothi form from a manuscript dated 1895 V. E., and covers only four sides. The original manuscript and its photographic reproduction, as well as one more manuscript of this work have also been put in to prove the authenticity of this work. On examination however, the document seems to me to contain no argument or reasoning of any kind to justify the view advocated, and is full of contradictions. The text mentions *Senaprasna* and *Hiraprasna* with the passage discussed above, quotes twice, but does not interpret, Umasvati's Rule, records and rejects the view of Anasura sub-sect of the Tapagaccha school which treats Pratipad as vrddha when Purnima is vrddha, mentions

जैनटिप्पणके तावत् तिथीनां बुद्धिरेव न भवति

with “*parva tithinam*” as a variant reading for “*tithinam*.” Further this text seems to have been printed after the present dispute arose. On the authority of *Senaprasna*, the Text states that it is the second Astami that is to be accepted for Aradhana if it happens to be a vrddha tithi. Then it raises the question that vrddha Astami is available at sun-rise on two days, for full

duration on the first day and only for a few moments on the second day, and yet, the Text proceeds, on the authority of Umasvati's Rule, it is the second day of Astami that is to be accepted for Aradhana. There is no suggestion that previous Saptami should be treated as vrddha tithi. Not only that, it goes further and says :—

વૃદ્ધી સત્યાં સ્વત્યાપ્યગ્રેતના તિથિઃ પ્રમાણમ્.

With reference to vrddhi of Purnima, it first opines that Trayodashi should be treated as vrddha, and not Pratipad as Vijayanandasuriyas (i. e. Ansura sect) do. It then dogmatically and without argument or authority says :—

તસ્માત્ સિદ્ધં ચૈતત્ પૂર્ણિમાવૃદ્ધૌ ત્રયોદશીવર્ધનમ્,

and repeats this sentence again and again. The most awkward passage of the Text immediately follows the above statement, and runs as :—

ચેદેવં તવ ન રોચતે, તદા પ્રથમં પૂર્ણિમાં પરિત્યજ્ય દ્વિતીયાં ભજ.

The work rounds up the whole discussion by invoking a sort of curse on those who do not accept the author's views :—

તસ્માત્ ત્યજ કદાપ્દહં, કુરુ પૂર્ણિમાભિવૃદ્ધૌ દ્વે ત્રયોદશ્યૌ, અન્યથા ગુરુલોપી ઠકો ભવિષ્યસિ.

The Text nowhere attempts the interpretation of Umasvati's Rule to support Acharya Sagarānanda Suri's views, makes no mention about Samvatsari; on the contrary, it allows second day of Astami and Purnima for Aradhana. This document is thus most unreliable and unauthentic, and I am surprised to see that a scholar of Acharya Sagarānanda Suri's erudition and eminence should fail to notice its contradictions. The manuscript of the printed Text is preserved in the Bhandara of the Kharatara Gaccha, and rightly. I think. Acharya Vijaya Ramachandra Suri is therefore right in not accepting this document as genuine.

I have seen a few other pamphlets similar in contents as above, and in some of them Umasvati's Rule is interpreted as Acharya Sagarānanda Suri wants it. It is good that Acharya Sagarānanda Suri did not formally put them in his authorities. Their genuineness is really suspicious, and their contents are against the treatment of the subject in standard works like *Tattvatarangini* and *Pravachanapariksa*. In none of these works there is any mention of Samvatsari. Once the question of Panchami is referred to, but, as mentioned above, this tithi ceased to be the day of Samvatsari since the time of Kalakacharya. So I hold that the interpretation which Acharya Sagarānanda Suri wants to put on Umasvati's Rule is not supported by the Shastras and is thus untenable.

One more question now remains to be examined. It is whether Acharya Sagarānanda Suri can maintain the view that it is a Jitavyavahara of the Devasura sect of the Tapagaccha school, and whether for that reason it does

not require the authority of the Shastras. Now, in order that a Jitavyavahara should have the binding force on any section of the Community, we must show, as laid down in the Rules of such Vyavahara in the Jain Shastras, that it must satisfy the four conditions, viz., (i) that there must be a well-known Acharya (Yugapradhana) to introduce a departure in the existing practice; (ii) that there must be some *special reason* for introducing such departure; (iii) that this new departure should not be opposed to the teaching of the Shastras; and (iv) that the departure should be accepted by many or a large number of members and should not be objected to by any eminent monk. History of the Jain Community shows that when Kalakacharya allowed the shifting back of the date of Samvatsari from Panchami to Chaturthi of the bright half of Bhadrapada, and consequently of the date of Chaturmasika Pratikramana from Purnima to Chaturdashi of Asadha, all the four conditions of a valid Jitavyavahara were satisfied. In the present case, at least two most important conditions, viz. (ii) and (iii) do not seem to be satisfied. No special reason for the introduction of the departure has been given; and this departure definitely goes against Umasvati's Rule. Acharya Vijaya Ramachandra Suri who is a member of the Devasura Sect does not accept it as being in continuous use, and Acharya Sagaranda Suri has not produced any valid documentary evidence such as observance of Paksika or Samvatsari in any particular year on a date arrived at according to his calculation. That it is opposed to the standard interpretation of Umasvati's Rule requires no further elucidation. I therefore hold that Acharya Sagaranda Suri has failed to prove that his interpretation of Umasvati's Rule has the support of Jitavyavahara.

Issue No. IX

With reference to Issue No. IX, whether Umasvati's Rule, as interpreted by me on the strength of old authorities of the Tapagaccha school of which Devasura Tapagaccha is an important section, causes any flaw or defect in religious observances, my findings are that it does not create any flaw such as mixing up of parva tithis and ordinary tithis, and mixing up of two religious rites. Let me explain this by referring to specific cases in the dispute. Both the parties are agreed that for their religious observances they require a tithi available at the time of Pratyakhyana. The time for Pratyakhyana is about sun-rise, or to be more precise, sun-rise. The tithi is thus called an audayiki tithi. Now in the case of ksaya of a tithi, say, Astami, Chaturdashi, Purnima, Amavasya, Chaturthi in the bright half of Bhadrapada, it is not available at the sun-rise. What are we to do then? We cannot drop the religious rites prescribed for any of these dates. It is here that the first

part of Umasvati's Rule comes to our help. As has been stated above this Rule in its first part is in the form of an *Apurva-vidhi*, an originating or creative injunction, and so *creates* a new tithi like Astami etc. So the previous tithi, is no longer Saptami for the Aradhana but it is Astami which is thus made to touch sunrise, and is audayiki Astami for Aradhana. It is correct to say that this creative injunction has two parts, negation of previous tithi and imposition of the next tithi shown as ksina in the Panchanga. We cannot help it because it is so ordained by a *vidhivakya*, which leaves us no choice but to obey it. So there is no question of any flaw arising out of this procedure. Nor is there any Prayaschitta prescribed for mixture of tithis so obtained in any of the Shastras. In actual date of the tithi arrived at by applying my interpretation of Umasvati's Rule and of Acharya Sagarānanda Suri's interpretation, there is no difference; but the interpretation of Acharya Sagarānanda Suri attempts modifications with the existing scheme of tithis which is an objectionable procedure and is rightly objected to by Acharya Vijaya Ramachandra Suri.

The case of ksaya of Purnima and Amavasya is a bit complicated, and I think Acharya Sagarānanda Suri attempts to interpret Umasvati's Rule to avoid this complication. I do not however think that such interpretation is necessary to meet this complication. The previous day which is Chaturdashi, is the day of Paksika, and Paksika is a rite which is *tithiniyata* and hence must be performed on Chaturdashi only. We thus require an *audayiki* Chaturdashi for this Paksika, and so cannot allow it to be Purnima or Amavasya. What about the rites which are prescribed or voluntarily undertaken to be observed on that day? Can we use Chaturdashi which is already taken up by Paksika, for the rites of these tithis? I see no harm in observing the fast etc., and other rites like Kalyanakas prescribed for these dates on that day. But the passage from *Hiraprasna* discussed above makes a better proposal. It says that the observances to be practised on Purnima and Amavasya can be shifted to Trayodashi or Chaturdashi or even to Pratipada following as these fasts etc. are not *tithiniyata* and thus are shiftable. This proposal solves all difficulties facing Acharya Sagarānanda Suri. Samvatsari is now fixed for Chaturthi and not for Panchami in the bright half of Bhādrapada. Therefore all rites relating to Samvatsari must be performed on the day of Chaturthi in the popular Panchanga; if it is a ksina tithi, they should be performed on Trtiya; if it is a vrddha tithi, on the second day of Chaturthi in the popular Panchanga. The ksaya or vrddhi of Panchami has nothing to do here as Panchami is longer the day of Samvatsari.

With reference to vrddhi of tithis, the second part of Umasvati's Rule co-

mes to our help. Vrddha tithi touches sun-rise on two days. The question to be determined then is which of the two days is to be *selected* for Aradhana. The second part of Umasvati's Rule is in the form of a *Niyama-vidhi*, a regulating or restricting injunction, and operates when there are two alternatives. The rule therefore regulates or restricts the name of the audayiki tithi to the second day. There is thus no question here of negation or superimposition. A question may be asked as to what we should do with the first day of vrddha tithi which thus remains vacant. My answer is that we should give the same treatment for the first day as we give for the intercalary month. The Shastras have named intercalary month and first day of vrddha tithi as Napumsaka or barren for the purpose of Aradhana.

There is one more question which is usually raised along with the question of Samvatsari. It has been stated above that originally the Samvatsari was observed on Panchami of the bright half of Bhadrapada, and this day normally came one month and twenty nights after the commencement of the staying in period of the Rainy Season on the full moon day of Asadha. When Kalkacharya shifted back the date of Samvatsari to Chaturthi, this date of commencement of the staying in period of the Rainy Season was also shifted back by a day to the Chaturdashi of the bright half of Asadha. This Samvatsari, like Paksika on Chaturdashi, is *tithi-niyata* observance, and hence cannot be shifted backward or forward to have the period of one month and twenty nights between Chaturthi and Chaturdashi of the bright half of Asadha, and a period of seventy nights remaining *after* the Samvatsari for the end of the Rainy season on Chaturdashi or Purnima of Kartika. It is likely that owing to ksaya and vrddhi in the Popular Panchanga, the condition of one month and twenty nights and of seventy nights before and after Samvatsari cannot be very rigidly observed every year, and I do not think that the Text of the *Kalpasutra* took this difficulty into account while mentioning this definite period unless we assume that the word *night* stands for *tithi*. When Sravana or Bhadrapada happen to be intercalary months, it is the practice of the Tapagaccha school to ignore the days of these intercalary months for the purpose of this calculation. Similarly, when Asvina and Kartika happen to be intercalary months the number of days coming after Samvatsari cannot be seventy but one hundred, and yet, the members of the Tapagaccha school do not take these into account. All this goes to prove that the period of one month and twenty nights and of seventy nights mentioned in the *Kalpasutra* must be regarded as *approximate* calculation, and is not counted on the basis either of solar, lunar or practical months. The only conclusion that could be drawn from all this is that Samvatsari like

Paksika, has a fixed date which is Chaturthi, and that it cannot be shifted to any date other than Chaturthi according to Popular Panchanga.

Thus, I hope, I have disposed off all the main points of dispute between the two parties. There may be a few minor questions in the Issues submitted to me for consideration by the two Acharyas, e. g., the latter parts of Issues Nos. 2 and 12 in the Statement of Acharya Vijaya Ramachandra Suri, but they are not important, and I refrain from giving any specific ruling on them. The role of the Arbitrator is to *settle* a dispute and not to allocate blame on either party. The Arbitrator is particularly glad to note that the parties to this dispute are prompted solely by the desire to discover the truth. And the Award that follows records only the truth discovered according to the Shastras acceptable to the Tapagaccha school and its branch Devasura Tapagaccha. The Arbitrator hopes that the Award will be accepted with cheerfulness by either side so as to avoid a likely dissension in the Tapagaccha, which, in his opinion, has been the sole guardian of the best traditions of the Svetambara Murtipujaka Jains.

THE AWARD

On full consideration of the issues raised in the present dispute and on full examination of the evidence supplied by the Jain Shastras, I feel I am justified in giving the following Award:—

(i) All followers of the Tapagaccha Sect of the Svetambara Murtipujaka Jains, such as monks, nuns, laymen and laywomen, should adopt, for their secular as well as religious purposes, the Chandamshuchandu Panchanga of Jodhpur together with all its details such as ksaya and vrddhi of tithis and intercalary months. There is no Siddhanta or Jain Tippiana in existence or in force or use, and so it is not now feasible or possible to take the Community back to such a Panchanga.

(ii) In case of ksaya and vrddhi of tithis in the Chandamshuchandu Panchanga, the tithi for religious as well as secular purposes should be obtained by application of the plain meaning of Umasvati's Rule without making any distinction in tithis such as ordinary tithis and parva tithis.

(iii) This Umasvati's Rule means that in case of ksaya of a tithi, the previous tithi should be treated as the tithi which in the Panchanaga is shown as ksina tithi. This procedure makes the ksina tithi as *audayiki tithi*, a tithi touching the sun-rise. For instance, if Astami is ksina, the previous Saptami should be turned into Astami; if Chaturdashi is ksina, the previous Trayodashi should be turned into Chaturdashi, and Paksika should be performed on that day; if Purnima or Amavasya is ksina, the fast or any other Abhigraha for that day may either be observed on Chaturdashi or may be shifted backward

or forward on the authority of *Hiraprasna*, say on Trayodashi or Pratipada, but the observance of Paksika fixed for Chaturdashi must be observed on Chaturdashi proper in the Panchanga. If Chaturthi in the bright half of Bhadrapada is ksina, the Samvatsari should be observed on the previous day of Trtiya in which Chaturthi is merged. The ksaya or vrddhi of Panchami in this month has nothing to do with the date of Samvatsari. The adoption of this procedure does not create any flaw or defect in religious rites, and no prayaschitta is prescribed for the mixing up of two Aradhanas.

(iv) With reference to vrddhi of tithis, it is the second day of the tithi in the Panchanga that is to be selected as *audayiki tithi* for the purpose of Aradhana. If for instance, there are two Astamis in the Panchanga, the fast for Astami should be observed on the second day of Astami. If there are two Chaturdashis the Paksika should be performed on the second day of Chaturdashi. If there are two Chaturthis in the bright half of Bhadrapada, the Samvatsari should be observed on the second day of Chaturthi. The vrddhi of Panchami or of Purnima and Amavasya cannot affect the date of Samvatsari or of the observances for those dates. The first day of a vrddha tithi is left barren. The same principle should govern the occurrence of intercalary months.

(v) No modifications in the accepted Panchanga as suggested by Acharya Sagaranda Suri are justified according to the Jain Shastras, and no valid reasons are shown and proved for such modifications on the ground of a valid Jitavyavahara; the Jita attempted to be established, is not valid, as conditions for its validity as laid down in the Shastras are not fulfilled.

(vi) The date of Samvatsari is Chaturthi and not Panchami in the bright half of Bhadrapada. Kalakacharya, in early times shifted it back from Panchami to Chaturthi. Since then this Panchami ceased to be a major parva day, although it is an ordinary auspicious day. On account of this shifting back of the date of Samvatsari, the date of Chaturmasika Pratikramana had to be shifted back to Chaturdashi in the bright half of Asadha. The date of fortnightly Pratikramana is fixed to be Chaturdashi.

(vii) The mention of the period of one month and twenty nights coming between the full-moon day of Asadha on the one hand and of Samvatsari on the other, is made on very rough calculation and hence this number should be taken to be approximate. Similarly, the mention of seventy nights remaining after the Samvatsari of the period of Chaturmasya, is also a very rough and approximate calculation in the Shastras. In normal years, the calculation may come out to be correct. When however, intercalary months occur before or after the Samvatsari, it is the established practice of the Tapagaccha school to ignore the days of such intercalary month. Similarly, they should ignore

the ksaya and vrddhi of tithis coming within this period, and should not disturb the date of Samvatsari on that account.

(viii) The so-called flaws such as mixing of parva and aparva days or of mixing of Aradhanas are nowhere mentioned as flaws, nor is there any prayaschitta prescribed for such defects. On the contrary, works like Hira-prasna make specific recommendations as to how the fasts etc. are to be observed in such cases.

Before concluding, I must record a word or two about the personalities that constitute parties in the present dispute. Acharya Sagaranda Suri is a highly learned monk, well-versed in the Sacred Literature of the Jains, held in great reverence by thousands, and has done unparalleled service to Jainism by editing and perpetuating the Sacred Texts. He rightly and justly holds the title "Agamodharaka", Saviour of Sacred Texts. His part in the present dispute seems to have been directed to revive the practices as recorded in the Sacred Texts regarding the Panchanga. On his own admission however, it is no longer possible to prepare a Panchanga solely on the data available in the Agamas, as complete data is not now to be found there. I think it is on account of this defective data that the Jain Tippiana lost currency, giving its place to a popular Panchanga current among other communities of the country. Today the Jains have adopted the Chandamshuchandu Panchanga of Jodhpur. Acharya Sagaranda Suri's idea to take the Jain community back to the old days of Jain Tippiana fails to achieve its object as the authorities on which he wanted to rely are themselves defective.

Acharya Vijaya Ramachandra Suri is an equally great personality in Jain religious life. A monk of great erudition and sacrifice, he is very practical, and his arguments to support his case are marked with remarkable precision and foresight. His ideal is that the popularly accepted calendar should not be disturbed for some imaginary principles, that it should be used for religious as well as secular purposes, especially when the old Jain Tippiana lost currency for centuries. He rightly maintains the view that Umasvati's Rule was applicable to all tithis, holy or otherwise. He succeeds in his objective, because he interprets Umasvati's Rule according to the accepted canons of interpretation, without borrowing words and requiring no change in the scheme of tithis in the Panchanga universally accepted. I am sure that barring some such points of difference of opinion, Acharya Vijaya Ramachandra Suri has high regard for the scholarship and noble work which Acharya Sagaranda Suri has done for the cause of Jainism.

Poona,
3rd June, 1943. }

P. L. VAIDYA
Arbitrator.

આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી તથા આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજી વચ્ચેના તિથિના વૃદ્ધિ-ક્ષય સંબંધી વિવાદમાં મધ્યસ્થ(પંચ)નો ચૂકાદો

પંચ :

પૂનાની વાડિયા કૉલેજના સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત વગેરે ભાષાઓના પ્રધાન અધ્યાપક
વૈદ્ય શ્રી પરશુરામ શર્મા, એમ.એ.; ડી. લિટ્.

ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ ‘ ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ’
(ક્ષયમાં પૂર્વા એટલે આગલી તિથિ કરવી અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તરા એટલે પાછલી તિથિ કરવી)
એ શ્લોકાર્થને ઉદેશીને, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી અને આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજી
વચ્ચે, તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ વિષયક મહાન્ મતભેદ પ્રગટ થયો. તે મતભેદ આ પ્રમાણે ઉભો થયો
છે : જ્યારે જ્યેષ્ઠપુરી ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં તિથિઓનો, ખાસ કરીને પર્વતિથિઓનો ક્ષય અથવા
તો વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે આરાધનને માટે કયી તિથિ સ્વીકારવી જોઈએ-એ વિષયને ઉદેશીને,
ઉપર્યુક્ત બન્ને ય આચાર્યોનું ભિન્ન ભિન્ન (માર્ગે) પ્રસ્થાન થયું. તેથી, આ વિષયમાં, આગમાદિ
શાસ્ત્રોના પર્યાલોચન દ્વારા તથા જીતવ્યવહારના સમાલોચન દ્વારા, કયા પ્રસ્થાનનું (માર્ગનું)
પ્રમાણિકપણું તથા શાસ્ત્રાનુસારિપણું છે ?-એ પ્રશ્નના નિર્ણયને માટે અમો પ્રવૃત્ત થયા છીએ.

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૨ ના તથા ૧૯૯૩ ના વર્ષમાં, ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગને અનુસારે ભાદરવા સુદ
પાંચમ તિથિની વૃદ્ધિ આવી હતી. આ પાંચમ, યુગપ્રધાન કાલકાચાર્યના સમય પૂર્વે ચારે ય પ્રકારના
શ્રી જૈન સંઘની સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણની તિથિ હોઈને, પર્વતિથિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી હતી.
આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી આ (પાંચમ) હાલ પણ પ્રધાનપર્વતિથિ છે-એવું પ્રતિપાદન કરે
છે. કાલકાચાર્યે તો, કેઇ રાજની વિનંતિના યોગે ઇન્દ્રમહ નામે પ્રસિદ્ધ મહોત્સવ, કે જે મહો-
ત્સવ ભાદરવા સુદ પાંચમમાં નિશ્ચિત થયેલો હતો, જે અમુક દેશમાં પ્રસિદ્ધ હતો અને જે
સર્વજનસ્વીકૃત હતો, તે મહોત્સવની સાથે વિરોધ ન થાય એટલા માટે, ભાદરવા સુદ પાંચમને
તજીને ભાદરવા સુદ ચોથમાં સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણને સંક્રમિત કર્યું. ત્યારથી આરંભીને, સાંવત્સરિક
પ્રતિક્રમણના દિવસ તરીકે, ભાદરવા સુદ પાંચમને સ્થાને ભાદરવા સુદ ચોથને સઘળા ય શ્રી જૈન
સંઘે સ્વીકારી. અને આ રીતિએ પાંચમના સ્થાને ભાદરવા સુદ ચોથ પર્વતિથિ થઈ અને લોકમાં
સંવત્સરી તરીકે તે પ્રસિદ્ધ થઈ. વર્તમાનકાલીન આખો ય શ્રી જૈન સંઘ તે ભાદરવા સુદ ચોથમાં જ
સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરે છે. પરન્તુ ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં ભાદરવા સુદ પાંચમની વૃદ્ધિ જોઈને,
આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ, વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૨ માં (ભાદરવા સુદ) ત્રીજીની વૃદ્ધિ કરીને,
(તેમ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલી) જે (ભાદરવા સુદ) ચોથ, તેમાં (એટલે કે) લૌકિક (ચંડાં-
શુચંદ્ર) પંચાંગને અનુસારે તો ભાદરવા સુદ પહેલી પાંચમ ને રવિવારે સંવત્સરી આરાધવી-એવું
ચોતાના શિષ્યોને ફરમાવ્યું; જ્યારે આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજીએ તો, લૌકિક (ચંડાંશુ-

ચંદ્ર) પંચાંગને અનુસારે આવેલી (ભાદરવા સુદ) ચોથ શનિવારે તે (સંવત્સરી) આરાધવી-એવું પોતાના શિષ્યોને જણાવ્યું. તે પછીના વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૩ માં પણ લૌકિક (ચંદાંશુચંદ્ર) પંચાંગને અનુસારે ભાદરવા સુદ પાંચમની વૃદ્ધિ આવી. ત્યારે પણ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ (ભાદરવા સુદ) ત્રીજની વૃદ્ધિ કરીને, (તેમ કરતાં) જે (ભાદરવા સુદ) ચોથ પ્રાપ્ત થઈ તેમાં, (એટલે કે) લૌકિક (ચંદાંશુચંદ્ર) પંચાંગને અનુસારે તે (ભાદરવા સુદ) પહેલી પાંચમ ને ગુરુવારે સંવત્સરીનું આરાધન નિશ્ચિત કર્યું; જ્યારે આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજીએ તે, લૌકિક (ચંદાંશુચંદ્ર) પંચાંગને અનુસારે આવેલી (ભાદરવા સુદ) ચોથ ને યુધવારે તેનું (સંવત્સરીનું) આરાધન કરવું જોઈએ એવું નિશ્ચિત કર્યું. તેમના (બન્ને આચાર્યોના) શિષ્યોએ-સાધુઓએ અને શ્રાવકોએ, પોતપોતાના આચાર્યના નિર્દેશને અનુસરીને તે પ્રમાણે પર્વાનુષ્ઠાન કર્યું.

સંવત્સરી એટલે આખા ય શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘનો પર્યુષણપર્વમાં ગણાતો પવિત્ર દિવસ. આખો સંઘ એકઠો મળીને તેને આરાધે છે. પરંતુ ઉપર બતાવેલી જે સાક્ષોમાં તેની (સંવત્સરીની) આરાધના બુદ્ધા બુદ્ધા દિવસે થઈ, તેથી સંઘમાં મોટી ફાટકુટ થશે-એવી ચિન્તાથી આકૂલ બનેલા શ્રીસંઘના આગેવાનોએ, સંવત્સરીતિથિના નિશ્ચયને માટે તથા તેની સાથે સંબંધ ધરાવતાં આવા પ્રકારનાં બીજાં પણ વિવાદસ્થાનોના નિર્ણયને માટે અને બન્ને આચાર્યોના મત-લેહના નિરાકરણને માટે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા. પ્રાયઃ તે સઘળા ય પ્રયત્નો નિષ્ફળ નિવડ્યા. છેવટે રાજનગર(અમદાવાદ)નિવાસી જૈન સંઘના આગેવાનોમાંના એક શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈએ, બન્ને ય આચાર્યોની અનુમતિ મેળવીને, આ વિવાદની બાબત, બન્ને પક્ષને સંમત એવા કેઈ મધ્યસ્થને (પંચને) નિર્ણયને માટે સોંપી, અને તેમનો નિર્ણય બન્ને આચાર્યોએ નિખાલસપણે કબૂલ રાખવો એમ નક્કી કર્યું, અને તે મધ્યસ્થનું સ્થાન શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈની વિરખિતને અનુસરીને અમે સ્વીકાર્યું.

શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈએ બન્ને ય આચાર્યોને વિનંતિ કરી કે કોર્ટોમાં વાદી પ્રતિવાદી વચ્ચે ચાલતા મુકદ્દમાની પદ્ધતિ પ્રમાણે આપ બન્ને ય આચાર્યોએ પોતપોતાનો મત લખીને લેખી સ્વરૂપમાં મોકલી આપવો. તે વિનંતિને અનુસારે અચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ તિથિવૃદ્ધિક્ષયના વિષયમાં નવ મુદ્દાઓ વિચારણીય છે એમ કરીને તેને અનુસારે પોતાના મતની સ્થાપના લખીને લેખી સ્વરૂપમાં શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈને મોકલી આપી. આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજીએ પણ એ જ વિષયને અધિકૃત કરીને વિચારણાને માટે પચીસ સ્થાનો નક્કી કરી, તેને આશ્રયીને પોતાના સિદ્ધાન્તનું વિવરણ કર્યું. તે પણ લેખી રૂપમાં શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈને આપ્યું. તે પછી, આચાર્ય શ્રી સાગરા-નંદસૂરિજીની તે લેખી સ્વમતસ્થાપના, તેનું ખંડન કરવા અથવા વિચારણા કરવા માટે આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજીને આપીને, તેમનો (વિજયરામચન્દ્રસૂરિજીનો) મત પણ, તેનું ખંડન કરવા અથવા વિચારણા કરવા માટે આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીને આપ્યો. બન્ને ય આચાર્યોએ (તેના ઉપર વિચારણા કરીને) પોતાનો રદિયો લેખી સ્વરૂપમાં શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈને મોકલ્યો. આ રીતે બન્ને આચાર્યોનું સ્વમતસ્થાપન અને પરપક્ષનો રદિયો, તે સર્વ લેખી રૂપમાં થઈ ગયું. પોત-પોતાના મતની સ્થાપના માટે ઉપયોગમાં લીધેલા શાસ્ત્રપાઠો પણ, એ આચાર્યોએ આંશિક અવ-તરણ રૂપે લખીને આપ્યા તથા એ શાસ્ત્રપાઠોનાં મૂળ પુસ્તકો પણ, પોતાના સિદ્ધાન્તના સમ-ર્થનમાં ઉપયોગ કરેલ તે તે શાસ્ત્રપાઠોના ભાગોની નીચે લીટીની નિશાનીઓ કરીને મોકલી આપ્યાં. તે પછી, શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈએ, બન્ને ય આચાર્યોનું સ્વમતસ્થાપન, પરપક્ષના રદિયા સાથેનું

ફરી પોતાના મતનું સ્થાપન, શાસ્ત્રપાઠો અને શાસ્ત્રપુસ્તકો-એ સર્વ પ્રાથમિક અવલોકનને માટે મધ્યસ્થને આપ્યાં. અને આ બધાનું ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ પ્રાથમિક અવલોકન કરી લીધા પછી, વાદી પ્રતિવાદીની મૌખિક બુબાની માટે, મધ્યસ્થ સિદ્ધાંતિરિની તળેટીમાં રહેલ પદ્ધતિસ્થાન નામના પાલી-તાણા નગરમાં ગયા. ત્યાં તેમણે પ્રાશ્નિકપદને સ્વીકારીને, બન્ને આચાર્યોનો, પોતાનો મત અને પ્રતિવાદીના મતનો નિરાસ, ચાર દિવસ સુધી વિસ્તારથી સાંભળ્યો. બન્ને ય આચાર્યો માત્ર પોતાના એક શિષ્યને સાથે લઈને પ્રાશ્નિક સમક્ષ ઉપસ્થિત થયા હતા. જેમાંથી કોઈ એ કેઈપણ લૌકિક કાયદાશાસ્ત્રીની મદદની અપેક્ષા રાખી નહોતી, તેમ જ પંચે પણ તેની અપેક્ષા રાખી નહોતી. તે પણ, પંચને કહેતાં આનંદ થાય છે કે-એવી મદદ વિના પણ બન્ને આચાર્યોએ પોતાના મતનું સ્થાપન અને પરપક્ષનો નિરાસ, ઘણાખરો કોર્ટની પદ્ધતિને અનુસરીને યથાવિધિ ચલાવેલો હતો. સવાલ જવાબમાં ઘણેભાગે સંસ્કૃત ભાષાનો જ ઉપયોગ કરાયો હતો, કયાંક ગુજરાતીનો અને હિંદી ભાષાનો પણ. સવાલ જવાબને અંતે એવું નક્કી કરાયું હતું કે આ વિવાદમાં ઉલ્લેખ નહિ કરેલા અન્યો, શાસ્ત્રો તથા વર્તમાનપત્રો વગેરેમાં છપાયેલા લેખો વગેરે પંચે વિચારમાં લેવા નહિ; તેમ જ પંચનો નિર્ણય બન્ને ય આચાર્યોએ નિખાલસપણે સ્વીકારવો એમ પણ તેમણે શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈની સમક્ષ જ પોતાના હસ્તાક્ષરપૂર્વક સ્વીકાર્યું હતું.

આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ઉપસ્થિત કરેલા વિવાદાર્પદ નવ મુદ્દા તથા આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજીએ ઉપસ્થિત કરેલા વિવાદાર્પદ પચીસ મુદ્દા, તથા તેમણે મેકલેલ પોતાના મતનું સમર્થન તથા પ્રતિપક્ષનું ખંડન, તથા પંચે લીધેલી બન્ને આચાર્યોની બુબાનીમાં થયેલ સવાલ જવાબો, એ બધાંયના યોગ્ય સમાલોચન ઉપરથી, નીચે પ્રમાણેના વિવાદાર્પદ મુદ્દાઓ, તેનો વિચાર કરીને નિર્ણય કરવા માટે ઉપસ્થિત થાય છે, એવો પંચનો નિર્ણય છે. તે આ પ્રમાણે :-

પહેલો : શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘે માન્ય કરેલું અને આજ સુધી આગમ તથા પરંપરાથી ઉતરી આવેલું જૈન ટિપ્પણ કે સિદ્ધાન્તટિપ્પણ આજે છે ખરું, કે જેનો અતૂટ પરંપરાથી સંઘ ઉપયોગ કરતો આવ્યો હોય ?

બીજો : જો એ હોય તો, તે સિદ્ધાન્તટિપ્પણમાં આવતી ક્ષીણ યા વૃદ્ધિવાળી તિથિઓનો નિર્ણય આગમ પ્રમાણે કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ?

ત્રીજો : સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો અતૂટ પ્રચાર જો નથી, તો કયા પ્રકારનું ટિપ્પણ અગર પંચાંગ અત્યારે શ્રી જૈન સંઘ ઉપયોગમાં લે છે ?

ચોથો : અથવા શ્રી જૈન સંઘે સ્વીકારેલા એ ટિપ્પણમાં તિથિઓની વૃદ્ધિ, ક્ષય અને અધિક માસો આવે છે ?

પાંચમો : જો શ્રી જૈન સંઘે સ્વીકારેલા ટિપ્પણમાં તિથિઓની વૃદ્ધિ, ક્ષય અને અધિક માસો આવતા હોય, તો તે પ્રસંગે કયા શાસ્ત્રને અનુસરીને આરાધનાદિ માટે તિથિ વગેરેનો નિર્ણય થાય છે, અને તે શાસ્ત્રનો અર્થ કેવા પ્રકારનો કરવામાં આવે છે અથવા વ્યવહારમાં તેનું પાલન કયી રીતે કરવામાં આવે છે ?

છઠ્ઠો : તે શાસ્ત્રનો ઉપયોગ ફક્ત સાધારણ તિથિઓના સંબંધમાં જ કરાય છે કે પર્વ-તિથિઓના સંબંધમાં પણ ?

સાતમો : જૈન આગમો પ્રમાણે એવી કોઈ તિથિનિયત આરાધનાઓ છે, કે જેને માટે

તિથ્યાદિનો નિર્ણય કરવાની જરૂર પડે ?

આઠમો : ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધો કાર્યા તથોત્તરા” એ શ્લોકાર્ધનો જે અર્થ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ માન્યો છે, તે અર્થનાં સાધક કોઈ શાસ્ત્રો છે? અથવા, તે અર્થનો સમર્થક જીવજ્યવહાર છે?

નવમો : “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધો કાર્યા તથોત્તરા” એ શ્લોકાર્ધનો જૈનાગમોને અનુસરીને પંચે જે અર્થ નિશ્ચિત કર્યો છે, તેના સ્વીકારથી કોઈ પર્વ અને અપર્વતિથિઓની મિશ્રતા આદિ વિરોધો આવે છે કે આવશે ખરા? અથવા પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે તેવા આરાધનાસંકર આદિ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે ખરા?

દશમો : આ વિવાદમાં નિગમન (નિયોગ) શું? અને પંચનો છેવટનો નિર્ણય શો?

આ દસ વિવાદાસ્પદ મુદ્દાઓ ઉપર પંચ નીચે પ્રમાણે નિર્ણય કરે છે:—

પહેલામાં : શ્રી જૈન સંઘમાં વર્તમાનમાં સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો પ્રચાર નથી. એ ટિપ્પણ વ્યુચ્છિન્ન થયું જ છે.

બીજામાં : આ મુદ્દામાં વિશેષ ઉત્તરની જરૂર રહેતી નથી.

ત્રીજામાં : આખો ય શ્રી જૈન સંઘ વર્તમાનમાં જોધપુરી ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગને લૌકિક અને લોકોત્તર આરાધનાદિ કાર્યોમાં ઉપયોગમાં લે છે.

ચોથામાં : આ પંચાંગમાં તિથિઓની વૃદ્ધિ, તિથિઓનો ક્ષય અને અધિક માસો આવે જ છે.

પાંચમાંમાં : વૃદ્ધિ-ક્ષયના વિષયમાં નિર્ણય કરવાનું શાસ્ત્ર તે ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધો કાર્યા તથોત્તરા એ ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ શ્લોકાર્ધ છે; અને આનો અર્થ, શાસ્ત્ર-સિદ્ધ પ્રમાણોને અનુસરીને પંચે નક્કી કર્યો છે. તે જ અર્થ સ્વીકારવા યોગ્ય છે, એટલે તે જ અર્થને અનુસરીને વૃદ્ધિ-ક્ષયનો નિર્ણય કરવો.

છઠ્ઠામાં : જૈનાગમોમાં અને જૈન શાસ્ત્રોમાં આ શાસ્ત્રને ઉદેશીને તિથિઓનો પર્વ અને અપર્વ રૂપ જુદો (પર્વતિથિઓ માટે કે અપર્વતિથિઓ માટે એવો જુદો) વિભાગ નથી.

સાતમાંમાં : પાક્ષિક અને ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ ચૌદશે અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ ભાદ્રપદની સુદ ચોથે, એમ બે આરાધનાઓ તિથિનિયત જણાય છે.

આઠમાંમાં : આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ કરેલો અર્થ, શાસ્ત્રપ્રમાણોથી કે જીવજ્યવહારથી સિદ્ધ થતો નથી.

નવમાંમાં : પંચે નિર્ણીત કરેલા અર્થનો સ્વીકાર કરવામાં, કોઈ જાતના વિવાદો કે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા લાયક દોષો ઉત્પન્ન થતા નથી.

દશમાંમાં : છેવટે જણાવેલું નિગમન અને નિર્ણય.

હવે દરેક વિવાદાસ્પદ મુદ્દાની ક્રમશઃ સિદ્ધિ.

પહેલો વિવાદાસ્પદ મુદ્દો : આ મુદ્દાઓમાંના પહેલા વિવાદાસ્પદ મુદ્દાના વિષયમાં અમારો નિર્ણય આ છે કે, અત્યારે તો સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો શ્રી જૈન સંઘમાં મુદ્દલ પ્રચાર નથી જ. પહેલાં સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો પ્રચાર હતો ખરો. તે ટિપ્પણનો આરાધના વિષયમાં ઉપયોગ પણ થતો. પણ વિક્રમના ચૌદમા સૈકા પહેલાં જ એ ટિપ્પણ વ્યુચ્છિન્ન થયું છે, એવો પ્રવાદ સાચો જ છે. કદાચ તેનાથી પણ પૂર્વે એ વ્યુચ્છિન્ન થયું હશે, એમ અમારું માનવું છે. અમને જણાય છે કે—

શ્વેતાંબર જૈન સંઘના પૂર્ણિમા, અસ્તર, અંચલ, વગેરે જુદા જુદા પ્રાયઃ સર્વ ગરજોનું મૂળ, સિદ્ધાન્તટિપ્પણના ઉચ્છેદમાં જ રહેલું છે. તેમાં, તપાગચ્છના મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીના મત પ્રમાણે પૂર્ણિમાગચ્છ વિક્રમ સંવત્ ૧૧૫૬ માં અસ્તિત્વ પામ્યો. તે ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો વ્યુત્પત્તિ તેની પછી પહેલાં થયેલો હતો. આ રીતે છેલ્લા નવ સૈકા દરમિયાન સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો સર્વથા અનુપયોગ સિદ્ધ થાય છે.

બરી રીતે જૈન ગ્રંથોમાં બે પ્રકારનાં ટિપ્પણોના ઉલ્લેખો ઘણી જગ્યાએ જોવામાં આવે છે. તેમાંનું એક તે સિદ્ધાન્તટિપ્પણ અથવા જૈન ટિપ્પણના નામે પ્રસિદ્ધ હતું. બીજું લૌકિક ટિપ્પણને નામે જોવાતું હતું. આ બન્ને ટિપ્પણો પ્રચારમાં હશે ત્યારે કદાચ આરાધન વગેરે બાબતોમાં સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો અને લૌકિક વ્યવહારમાં લૌકિક ટિપ્પણનો ઉપયોગ થતો હશે એમ અનુમાન થાય છે.

હવે સિદ્ધાન્તટિપ્પણ એટલે શું અને આગમોમાં તેનું કેવું વર્ણન કરેલું છે, તેનો જરા વિચાર કરીએ. શ્વેતાંબર શ્રી જૈન સંઘે સ્વીકારેલા પિસતાળીસ આગમગ્રંથોમાં સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ અને ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ એવાં બે ઉપાંગ-આગમો છે. તેમાં સિદ્ધાન્તટિપ્પણમાં ઉપયોગમાં લેવાએલા ચન્દ્રચાર, સૂર્યચાર, તિથિ, યુગ, સંવત્સર, અવમરાત્ર, અતિરાત્ર, વગેરે કેટલાક વિષયો કયાંક સંશ્લેષથી જણાવ્યા છે અને કયાંક ટીકાકાર મલયગિરિએ ટીકામાં તે વિષયોને વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે. તથા અંગ બહારના ગ્રંથો પૈકી જ્યોતિષકરંડક, લોકપ્રકાશ, વગેરે ગ્રંથોમાં પણ તેવા વિષયોનાં વર્ણનો કરાએલાં છે. મલયગિરિની વિસ્તૃત ટીકા પણ ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, જ્યોતિષકરંડક, એ ગ્રંથો ઉપર મળી આવે છે. જ્યોતિષકરંડક નામનો ગ્રંથ અંગ બહારનો છતાં પણ પ્રાચીન છે, જેના ઉપર પાદલિખ્તાચાર્યે કોઈક ટીકા લખી હતી એમ મલયગિરિની ટીકા ઉપરથી જણાય છે. આ ગ્રંથોમાં ટિપ્પણને ઉપયોગી જે કેટલાક વિષયો નિરૂપ્યા છે, તેના ઉપરથી સિદ્ધાન્તટિપ્પણ કેવુંક હતું-એ વિષે હાલ કાંઈક જાણી શકાય છે. જેમ કે-સિદ્ધાન્તટિપ્પણમાં યુગ એટલે પાંચ સંવત્સરપ્રમાણ કાલ. તેમાં દરેક યુગમાં ૧૮૩૦ દિન-રાત અને ૧૮૬૦ જેટલી તિથિઓ હોય. તે એક યુગમાં પાંચ સંવત્સરો, ૬૦ સૌર માસ, ૬૧ કર્મમાસ અને ૬૨ ચાન્દ્રમાસ હોય. યુગનો પ્રારંભ (મારવાડી) શ્રાવણ વદ એકમે અને યુગનો અંત આષાઢની પૂર્ણિમાએ થાય. એક યુગની અંદર સૌર માસ અને ચાન્દ્રમાસનો ઘટતી રીતે સમાવેશ (મેળ) કરવાને માટે બે અધિક માસો કલ્પાય છે અને તે યુગની મધ્યમાં પોષ અને યુગને અંતે આષાઢ એવા ક્રમે જ આવે છે. સિદ્ધાન્તટિપ્પણ પ્રમાણે બીજા કોઈ માસ અધિકમાસપણે આવી શકતો જ નથી. એક યુગમાં દિવસ-રાતો અને તિથિ-ઓનો ઘટતી રીતિએ સમાવેશ થાય, એટલા માટે દરેક યુગમાં ૩૦ તિથિઓ અને દરેક વર્ષમાં ૭ તિથિઓ ક્ષીણ થાય. (તે પછી દરેક) ૬૧ મી તિથિએ ૬૨ મી તિથિનો લોપ થાય, માટે એ રીતે ૬૨ મી તિથિ ક્ષીણ તિથિ કહેવાય. અને તે ક્ષીણ તિથિઓ પછી ક્રમ પ્રમાણે નિયત જ આવે.

તેમાં તિથિનું માપ ચન્દ્રની ગતિથી નક્કી થાય છે, અને દિવસ-રાતનું માપ તો સૂર્યની ગતિ ઉપર આધાર રાખે છે. આ પ્રમાણે આ બન્ને ગ્રંથોની ગતિના તફાવતને લીધે, દિવસ-રાતનું માપ અને તિથિનું માપ-એ બન્નેમાં તફાવત પડે છે. એટલા માટે જ, દરેક યુગમાં (વધારાની) ૩૦ તિથિઓનો ૧૮૩૦ દિવસ-રાતોમાં સમાવેશ કરવા તિથિક્ષય કલ્પાય છે. તિથિક્ષય એટલે કોઈપણ દિવસે તિથિનો સૂર્યોદયને સ્પર્શ ન થવો તે; નહિ કે-વાસ્તવિક રીતે કંઈ તિથિનો અભાવ! લૌકિક પંચાંગમાં તો તિથિના ક્ષયની પેઠે તિથિની વૃદ્ધિ પણ આવે છે. જે

તિથિ જે વાર સૂર્યોદયને સ્પર્શે તે વૃદ્ધતિથિ કહેવાય. સૂર્યપ્રસપ્તિમાં છ અતિરાત્રોનો નિર્દેશ જણાય છે પણ અતિરાત્ર અને તિથિવૃદ્ધિ બન્નેનો એક જ અર્થ નથી, એ પણ અહીં અવશ્ય કહેવું જોઈએ.

સિદ્ધાન્તટિપ્પણમાં દરેક યુગમાં ૩૦ અને દરેક સંવત્સરમાં ૬ તિથિઓ ક્ષીણ થાય છે, એ અમે આગળ કહી ગયા. તે સંબંધી કેટલુંક વિશેષ અહીં અવશ્ય કહેવું જોઈએ. પહેલું એ કે-સિદ્ધાન્તટિપ્પણમાં ભાદ્રપદના શુકલપક્ષમાં પાંચેય સંવત્સરોમાં કોઈપણ તિથિનો ક્ષય હોતો જ નથી. યુગ દરમિયાન ત્રીજા સંવત્સરમાં પોષની પૂર્ણિમાનો તથા યુગને અંતે પાંચમા સંવત્સરમાં આષાઢી પૂર્ણિમાનો ક્ષય નક્કી હોય છે. પહેલા સંવત્સરમાં ચૈત્ર વદ આઠમનો ક્ષય થાય. બીજા સંવત્સરમાં આસો વદમાં અને ચોથા સંવત્સરમાં ચૈત્ર વદમાં ચૌદશનો ક્ષય થાય. બીજી પણ ક્ષીણ તિથિઓ હોય છે, પણ પ્રસ્તુત વિવાદમાં તે બહુ ઉપયોગી નથી એટલે તેના નિર્દેશની જરૂર નથી. આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તટિપ્પણની વિશેષતાઓ વર્ણવી.

હવે એનો વિચાર કરીએ :-તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ અને કરણ એ પાંચેય અંગોથી પરિપૂર્ણ સિદ્ધાન્તટિપ્પણ કદી હતું ખરું, કે જે લૌકિક ટિપ્પણ સાથે બધી રીતે મળતું આવે ? હા, એવું પરિપૂર્ણ સિદ્ધાન્તટિપ્પણ હતું ખરું, પણ અત્યારે તે વ્યુચ્છિન્ન થયું છે એવી પરંપરા છે. પંચે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને આગ્રહપૂર્વક પૂછતાં, તેમણે પણ સ્વીકારેલું કે અત્યારે સૂર્યપ્રસપ્તિ વગેરે ગ્રંથોની મદદથી પણ સિદ્ધાન્તટિપ્પણ રચવું શક્ય નથી જ. એવું કારણ શું ?-એમ પુનઃ પૂછતાં, તેમણે એમ કહ્યું કે ચન્દ્રસૂર્યપ્રસપ્તિ વગેરે ગ્રંથોમાં માત્ર ચન્દ્રની અને સૂર્યની ગતિઓ આપેલી છે. નક્ષત્રો વગેરેની ગતિ સંબંધી ગ્રંથો જૈનાગમોમાં અત્યારે મળી આવતા નથી જ, તેથી કેવળ જૈન સિદ્ધાન્તના આધારથી ટિપ્પણ રચવું એ અશક્ય જ છે. અમને પણ એમ જણાય છે કે-આ જ કારણને લઈને સિદ્ધાન્તટિપ્પણ રચવાની પરંપરા વ્યુચ્છિન્ન થઈ. સિદ્ધાન્તટિપ્પણ રચવાની પરંપરા વ્યુચ્છિન્ન થતાં તેવું ટિપ્પણ પણ વ્યુચ્છિન્ન થયું. એ વ્યુચ્છિન્ન થયેલા સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો ફરી પ્રચાર શક્ય નથી. લોકવ્યવહાર સાધવા માટે ટિપ્પણ આવશ્યક છે, તે તો લૌકિક ટિપ્પણ જ રહ્યું. સિદ્ધાન્તટિપ્પણના વ્યુચ્છેદ પછી આ લૌકિક ટિપ્પણનો જ શ્રી જૈન સંઘે પણ આદર કર્યો હશે. લૌકિક અને લોકોત્તર બન્ને વ્યવહારોમાં તે જ ઉપયોગમાં લેવાયું હશે. વાચકમુખ્ય ઉમાસ્વાતિના સમયમાં પણ તેવા લૌકિક પંચાંગનો જ પ્રચાર હશે, એમ અમે માનીએ છીએ. શ્રી જૈન સંઘે આદર કરેલું લૌકિક પંચાંગ તે જ હોવું જોઈએ કે જે વૈદિક પરંપરાથી આવ્યું આવતું હશે અને હાલમાં ગ્રહલાઘવીય નામે જે પ્રસિદ્ધ છે, તેના જ જેવું હશે, એવું અમારું અનુમાન છે. વૈદિક પરંપરાથી મળી આવતા એ જ પંચાંગને શ્રી જૈન સંઘે સ્વીકાર્યું છે. આ પંચાંગમાં દરેક સંવત્સરમાં લગભગ દસ તિથિઓ ક્ષીણ થાય છે અને પાંચ-છ તિથિઓ વૃદ્ધિ પામે છે. માત્ર પોષ અને આષાઢ જ નહિ પણ શ્રાવણ, ભાદ્રપદ વગેરે બીજા પણ ઘણા માસો છે કે જે અધિક માસ તરીકે આવે છે. અને જ્યારથી આવા પ્રકારનું લૌકિક પંચાંગ સર્વ વ્યવહારને માટે શ્રી જૈન સંઘે સ્વીકાર્યું, ત્યારથી ક્ષય અને વૃદ્ધિ પામેલી તિથિઓની આરાધનાના નિયમન માટે તેમ જ અધિક માસ આવે ત્યારે માસાદિની આરાધનાના નિયમન માટે કોઈક શાસ્ત્ર હોવું જ જોઈએ, કારણ કે તિથિ ક્ષય પામે તો પણ તે ક્ષીણ તિથિ સંબંધી આરાધન ઘટતું નથી, તેમ જ તિથિ વૃદ્ધિ પામવાથી તે તિથિ સંબંધી આરાધન વધતું પણ નથી. પ્રાયઃ એટલા માટે જ વાચકમુખ્ય આચાર્ય ઉમાસ્વાતિજી, કે જેઓ જૈનોની બધી શાખા-ઉપશાખાઓને માન્ય ગ્રંથરચના

કરનારાઓમાં અગ્રેસર હતા, તેમણે “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા” એવું સમ્યક્ શાસ્ત્ર રચ્યું એમ અમારું માનવું છે. તેથી પહેલા વિવાદસ્થલ સંબંધી અમારો એવા પ્રકારનો નિર્ણય છે કે—સિદ્ધાન્તટિપ્પણ કે જેનું બીજું નામ જૈન ટિપ્પણ છે, તેનો પ્રાયઃ વાચકમુખ્ય ઉમાસ્વાતિના સમયમાં જ વ્યુચ્છેદ થયો હતો. આમાં સંશય હોય તો પણ વિક્રમના ૧૧૫૬ માં સંવત્સર પહેલાં જ નિશ્ચિતપણે સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો વ્યુચ્છેદ થયો હતો. પ્રાયઃ આથી જ, એ પછી શ્રી શ્વેતાંબર જૈન સંઘમાં જુદા જુદા ગચ્છો થયા, જેમાંનો પૂર્ણિમા ગચ્છ, વિક્રમ સંવત્ ૧૧૫૬ મે વર્ષે અસ્તિત્વ પામ્યો હોઈ, તેનો નંબર પહેલો છે. ખરતર ગચ્છના પ્રધાનાચાર્ય શ્રી જિનપ્રભસૂરિએ વિક્રમ સંવત્ ૧૩૬૩ માં રચેલી વિધિમાર્ગપ્રપામાં સિદ્ધાન્તટિપ્પણના ઉચ્છેદનો સૌથી પહેલો સ્પષ્ટ રૂપમાં કરેલો સુંદર ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ત્યાર બાદ તો, સિદ્ધાન્તટિપ્પણના ઉચ્છેદ સંબંધી અમારા મનમાં જરા પણ સંશય રહેતો નથી, એવો અમારો નિખાલસ અભિપ્રાય છે.

સિદ્ધાન્તટિપ્પણ વ્યુચ્છિન્ન થયા પછી ચારેય પ્રકારના શ્રી જૈન સંઘે લૌકિક ટિપ્પણને પ્રમાણુ-ભૂત માનીને લૌકિક તથા લોકોત્તર બધી ય ક્રિયાઓ સાધી છે. એ પંચાંગમાં લગભગ દસ જેટલી ક્ષીણ તિથિઓ અને પાંચ-છ વૃદ્ધિ પામેલી તિથિઓ હોય છે. જેને લીધે શ્રી જૈન સંઘમાં ઘણા વિરોધો, વિવાદો અને સંઘમાં જુદા જુદા પક્ષો વગેરે ઉત્પન્ન થયા એમ અમે ઉપર કહી ગયા છીએ. તિથિના નિર્ણય માટે, ખાસ કરીને તિથિની ક્ષય અને વૃદ્ધિ સંબંધી વિચારણાને ઉદ્દેશીને લખાયેલા સર્વ ગ્રંથોમાં તપાગચ્છીયોએ ઉમાસ્વાતિના પ્રસિદ્ધ વચનને સર્વરીતે પ્રમાણુભૂત ગણીને તિથિનિર્ણય કરેલો છે. યુગપ્રધાન કાલકાચાર્યે ફેરવેલી સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણની તિથિ તથા તેના પર આધાર રાખતી ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણની તિથિ સિવાયની કોઈ પણ તિથિનો ફેરફાર તપા-ગચ્છવાળાઓને સંમત નહોતો. તપાગચ્છના આચાર્યોએ જે ગ્રંથોમાં તિથિવિચાર કર્યો છે તે બધા ગ્રંથોમાં સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો વ્યુચ્છેદ સ્વીકારેલો છે અને ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષને પ્રમાણુ તરીકે સ્વીકારેલો છે. તે ગ્રંથો નીચે પ્રમાણે :

(૧) તપાગચ્છનાયકાચાર્ય શ્રી રત્નશેખરસૂરિએ રચેલું પોતે જ રચેલી ટીકા સાથેનું **આદ્યવિધિ-પ્રકરણમ્**. આ પ્રકરણ વિક્રમ સંવત્ ૧૫૦૫ માં રચાયું હતું. પ્રકરણને અંતે જણાવ્યું છે કે—

વિધિવૈવિધ્યાન્નુત્તરગતનૈયત્યાદર્શનાન્ન ચર્ત્તિકચિત્ ।

અત્રોત્સુન્નમસૂચ્યત તન્મિથ્યાદુષ્કૃતં મેઽસ્તુ ॥

[વિધિઓ જુદી જુદી હોવાથી અને આગમમાં એનું કોઈ ચોક્કસ નિયમન જોવામાં નહિ આવવાથી, અહીં જે કંઈ મારાથી સૂત્રવિરૂદ્ધ કહેવાયું હોય તે માઈ દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ.]

આમાં ગ્રંથકારના સમયમાં વિધિઓમાં વિવિધતા છે અને (તે વિષે) કોઈપણ નિશ્ચિત મત આગમગ્રંથોમાં જોવામાં નથી આવતો એમ સૂચવ્યું છે. આ ગ્રંથમાં ૧૫૨ માં પંચમાં **તિથિશ્ચ (પ્રાતઃ) પ્રત્યાહ્યાન્ત્રેલાયાં યઃ સ્યાત્** ત્યાંથી આરંભીને તિથિનિર્ણય જણાવેલો દેખાય છે અને છેવટે ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષનો ઉલ્લેખ કરાયેલો છે, પણ તે પ્રધોષની વ્યાખ્યા આપી જ નથી.

(૨) તપાગચ્છના મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરે પોતાની ટીકા સાથેની રચેલી **તત્ત્વતરંગિણી**. વિક્રમના ૧૬૧૫ મે વર્ષે આ રચાઈ હતી, એવો ગ્રંથને અંતે ઉલ્લેખ છે. એ જ મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરે **પ્રવચનપરીક્ષા** નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે. એ બંને ગ્રંથોમાં, વિશેષ કરીને **તત્ત્વ-તરંગિણી**માં વિસ્તારથી તિથિચર્ચા કરેલી જણાય છે. તેમાં—

‘સિદ્ધિવાપ પુવ્વતિહી અદિઆપ ઉત્તરા ય ગહિયવ્વા’

[તિથિના ક્ષયમાં પૂર્વ તિથિ અને અધિક તિથિમાં ઉત્તર તિથિ ગ્રહણ કરવી.]

એ પ્રમાણેના શબ્દોથી ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રયોગનો જ પ્રાકૃત ભાષામાં અનુવાદ કરેલો છે. (આમાં) ચૌદશનો ક્ષય હોય તો પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ તેરશે જ કરવું, પૂર્ણિમાએ નહિ, એમ કહેલું છે. તિથિની વૃદ્ધિના સંબંધમાં:—

સંપુણ્ણ સ્તિ અ કાઝં વુડ્ડીપ ઘિણ્ણઈ ન પુવ્વતિહી ।

જં જા જંમિ હુ દિવસે સમપ્પઈ સા પમાણં તિ ॥

[તિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તિથિ સંપૂર્ણ છે એવું ગણીને પૂર્વતિથિ લેવી નહિ, કારણ કે જે દિવસે જે તિથિ સમાપ્ત થાય તે (તે દિવસે) તિથિ પ્રમાણભૂત છે.]
એમ કહેલું છે. અને માસની વૃદ્ધિની બાબતમાં:—

માસસ્સ વિ ચિડ્ડીપ પદ્મો માસો પમાણ નો મણિઓ ।

લોજત્તરંમિ લોહ્યપદ્મંમિ ન પહ્ન નપુંસ સ્તિ ॥

[માસની વૃદ્ધિ થાય ત્યારે પ્રથમ માસને પ્રમાણ કહ્યો નથી, કારણ કે તે નપુંસક હોવાથી લોકોત્તર અને લૌકિક માર્ગમાં સમર્થ (કાર્યસાધક થતો) નથી.]
આ પ્રમાણે લૌકિકની માફક લોકોત્તર વિષયમાં, અધિક માસનું અને વધેલી તિથિનું અપ્રભુત્વ, નપુંસકત્વ અને નિષ્ફલપણું દર્શાવેલું છે. મહોપાધ્યાય ધર્મસાગરજી તો ખરતરગચ્છના આચાર્ય શ્રી જિનપ્રભો રચેલી વિધિ(માર્ગ)પ્રપાના નામનો નિર્દેશ કરે છે અને તેના મુદ્રિત પુસ્તકના ૧૧૮ તથા ૧૧૯ મા પત્રે આપેલા પાઠનો ઉલ્લેખ કરે છે.

આ જ ગ્રંથકારે ‘ઉત્સૂત્રોદ્ધટ્ઠનકુલકમ્’ એ નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે. તેના ખંડનને માટે ખરતર ગચ્છના આચાર્ય શ્રી ગુણવિનયજીએ વિક્રમના ૧૬૬૫ મે વષ ઉત્સૂત્રચંડનમ્ નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે.

ખરતરગચ્છના આચાર્ય શ્રી જિનપ્રભસૂરિએ વિક્રમ સંવત્ ૧૩૬૩ માં રચેલો વિધિમાર્ગપ્રપા નામનો ગ્રંથ પણ સિદ્ધાન્તટિપ્પણના ઉચ્છેદની બાબતમાં ખાસ ઉલ્લેખ કરવાયોગ્ય છે. ખરતરગચ્છ-વાળાઓના તિથિ આદિ વિષયના પ્રતિપાદનને તપાગચ્છવાળાઓ સ્વીકારતા નથી.

આમ બધા ગ્રંથોની સમાલોચના કરતાં વિધિમાર્ગપ્રપાની રચના પહેલાં જ સિદ્ધાન્તટિપ્પણ વ્યુચ્છિન્ન થયું હતું એવો સમ્યગ્ નિર્ણય થાય છે. તેની પણ પૂર્વે જે સૈકા પહેલાં તેનો વ્યુચ્છેદ થયો હતો તેવું અનુમાન થાય છે. અને એ રીતે લગભગ નવ સૈકાઓથી લૌકિક અને લોકોત્તર બંને વિધિઓમાં સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો ઉપયોગ સર્વથા થયો નથી એમ સિદ્ધ થાય છે.

બીજો વિવાદાસ્પદ મુદ્દો : પહેલા વિવાદાસ્પદ મુદ્દાના નિર્ણયથી સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો વ્યુચ્છેદ સ્વીકારાયો. આથી જો કે બીજા વિવાદાસ્પદ મુદ્દાના નિર્ણયની બહુ જરૂર રહેતી નથી, તો પણ તે સંબંધી થોડું વિવેચન કરીએ છીએ. તે આ પ્રમાણે : જો કે સિદ્ધાન્તટિપ્પણ વ્યુચ્છિન્ન થયું છે તોપણ તેમાં જણાવેલો તિથિક્ષયનો વિષય વિચારણા માગે છે. સિદ્ધાન્તટિપ્પણમાં પણ દરેક યુગમાં ૩૦ તિથિઓ અને દરેક સંવત્સરમાં છ તિથિઓ લુપ્ત થાય છે, એમ આગળ કહેવાઈ જ ગયું છે. તે ૩૦ તિથિઓમાં ૬ તિથિઓ પર્વતિથિ તરીકે માનેલ છે. જે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના મત પ્રમાણે પર્વતિથિઓનો ક્ષય જ ન થતો હોય તો સિદ્ધાન્તટિપ્પણમાં આવતી

છ તિથિઓનો ક્ષય થાય ત્યારે કયા શાસ્ત્રને અનુસરીને આરાધના કરી ગણાય ? તેની પૂર્વેની અપર્વતિથિનો ક્ષય કરીને કે કોઈ બીજી રીતે ?—એમ તેમને પૂછવું જોઈએ. પોષની પૂર્ણિમાનો અને આષાઢની પૂર્ણિમાનો ક્ષય આવતો ત્યારે, એ તિથિ પર્વ પછીની હોવાથી ત્રયોદશીનો ક્ષય કરીને જ તે તિથિઓની આરાધના થતી હતી એવો જો તેમનો મત હોય, તો કયા શાસ્ત્રના પ્રમાણથી તમે તેમ કહો છો, એ તેમને પૂછવાનું થાય છે. ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા (ક્ષયમાં પૂર્વની તિથિ કરવી) એ જ જો એનું શાસ્ત્ર હોય, તો એ શ્લોકના ચરણનો અર્થ “પર્વતિથિઓનો ક્ષય થાય ત્યારે તેની પૂર્વની અપર્વતિથિઓનો ક્ષય કરવો” એવો થાય એવી વ્યાખ્યા શાસ્ત્રમાં કોઈ પણ સ્થલે કેમ જણાતી નથી, તે તેમણે કહેવું જોઈએ. શ્લોકનો એવો અર્થ ક્યાંઈ અમારા જોવામાં તો આવ્યો નથી. તેથી જ, એવી વ્યાખ્યા ક્યાંઈ પણ નહિ જણાયાથી અને અધ્યાહાર વગેરેથી વાક્યનો અર્થ કરવામાં દોષ રહેલો છે તેથી, ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા એ શ્લોકચરણની જે વ્યાખ્યા આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને ઈષ્ટ છે, તે વ્યાખ્યા મૂળ વિનાની જ છે, એમ અવશ્ય સ્વીકારવું પડે છે. એમ થવાથી સિદ્ધાન્તટિપ્પણના પ્રચારકાલમાં પણ, ક્ષીણ તિથિઓની વ્યવસ્થા માટે ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રવેશ તરીકે પ્રસિદ્ધ ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા’ એ શાસ્ત્ર અથવા એવો અર્થ જણાવનાર કોઈક બીજું શાસ્ત્ર આવશ્યક જ ઠરે છે. તથા લૌકિક ટિપ્પણમાં આવતી ક્ષય અને વૃદ્ધિ પામેલી તિથિઓની વ્યવસ્થા માટે ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ એ જો ચરણોનું શાસ્ત્ર આવશ્યક છે. આ જો ચરણો ઉમાસ્વાતિનાં રચેલાં છે એ પરંપરાથી સિદ્ધ છે. સિદ્ધાન્તટિપ્પણના ઉચ્છેદ પછી તો લૌકિક ટિપ્પણમાં આવતી વૃદ્ધિવાળી અને ક્ષયવાળી તિથિઓની વ્યવસ્થા માટે આ જો ચરણોનો એકસરખો ઉપયોગ થતો હશે તેથી અવિચ્છિન્ન પરંપરાથી પ્રાપ્ત થતાં આ જો ચરણોના અથવા તેમાંના હરકોઈ એક ચરણના પ્રામાણ્યના વિષયમાં શંકા પણ કરી શકાય તેમ છે જ નહિ; અને શ્રાદ્ધવિધિપ્રકરણમ્, તત્ત્વતરંગિણી, પ્રવચનપરીક્ષા વગેરે ગ્રંથોમાં તપાગચ્છના નાચક સર્વ આચાર્યોએ અને ચરણોનું પ્રામાણ્ય, વિના શંકાએ સ્વીકારેલું છે, તે પણ નહિ જ ભૂલાવું જોઈએ.

ત્રીજો વિવાદાસ્પદ મુદ્દો : પહેલા વિવાદાસ્પદ મુદ્દાની ચર્ચામાં એ નિર્ણીત કરી દીધું છે કે સિદ્ધાન્તટિપ્પણ વિક્રમની આરમ્ભી સદીમાં અથવા તે પહેલાં જ વ્યુચ્છિન્ન થયું હતું. સિદ્ધાન્તટિપ્પણ વ્યુચ્છિન્ન થવા છતાં પણ લૌકિક અને લોકોત્તર વ્યવહારો ચલાવવા માટે ટિપ્પણ-વ્યવહાર તો આવશ્યક જ બને છે. એમ હોવાથી, કોઈ પણ બીજા ટિપ્પણનો શ્રી જૈન સંઘમાં પ્રચાર હતો જ એમ અમારે સ્વીકારવું જ જોઈએ. ત્યારે એ ટિપ્પણ કેવું હશે તેનો વિચાર કરતાં, તે જ ટિપ્પણનો વ્યવહાર સંભવે છે, કે જે ટિપ્પણનો ભારતવર્ષના અન્ય ધર્મના અનુયાયિઓ ઉપયોગ કરતા હોય, કારણ કે (આ વિષયમાં તેનું) સમાન તન્ત્રસિદ્ધાન્તાત્મકપણું છે. વેદધર્મના અનુયાયિઓ જે ટિપ્પણને માનતા તે જ ટિપ્પણને પ્રાયઃ જૈન સંઘે પણ સ્વીકાર્યું હશે, કારણ કે વેદાંગજ્યોતિષમાં યુગનું માપ પણ પાંચ સંવત્સરનું જ હતું. વિક્રમના ૧૪૭૩ મે વર્ષે રચાયેલા વિચારામૃતસારસંગ્રહ નામના ગ્રંથમાં તો પર્યુષણપર્વ આદિની તિથિઓ લૌકિક ટિપ્પણમાં આવ્યા પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરવી એવો નિર્દેશ છે. તથા સિદ્ધાન્તટિપ્પણના વ્યુચ્છેદ પછી સંપ્રતિ (હાલના-લૌકિક) ટિપ્પણની પ્રવૃત્તિ છે અને તેના પ્રમાણે દીક્ષા પ્રતિષ્ઠા વિગેરેનું આરાધન કરવું એમ કહ્યું છે. તે સંપ્રતિ ટિપ્પણ (સાંપ્રતિક ટિપ્પણ) શૈવ ટિપ્પણક છે—એમ નામ દર્શાવેલું છે. તે ટિપ્પણ પ્રમાણે આવતા

શ્રાવણ અને ભાદ્રપદ વગેરે અધિક માસો પણ સ્વીકારેલા છે, તેથી એ પ્રમાણે વિક્રમના ૧૪૭૩ માં વરસથી પર્યુષણ પર્વ, દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા, વગેરેમાં ઉપયોગી તિથિઓ તથા અધિક માસો વગેરે સંપ્રતિ ટિપ્પણ પ્રમાણે જ પ્રવૃત્ત છે. લૌકિક ટિપ્પણ વિના દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા, વગેરે પણ યથાયોગ્ય કરવું એ શક્ય જ નથી. પંદરમી સદીથી શૈવ ટિપ્પણનો અથવા કોઈ પણ બીજા સાંપ્રતિક ટિપ્પણનો સ્વીકાર જૈન સંઘે કરેલો છે એમ પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે. તે ટિપ્પણમાં તિથિઓનો વૃદ્ધિ-ક્ષય, અને પોષ અને આષાઠની પેઠે શ્રાવણ વગેરે બીજા માસોની અધિક માસો તરીકે પ્રાપ્તિ થતી હતી. તે જ પંચાંગ લૌકિક અને લોકોત્તર બધા જ વ્યવહારમાં સર્વસામાન્ય રીતે ઉપયોગી થતું. અત્યારના જૈન સંઘના પુરુષોએ તેવા સાંપ્રતિક ટિપ્પણને સ્થાને જોધપુરી ચંડાશુચંદ્ર નામના પંચાંગને સ્વીકારેલું છે. આમ જીવ્યવ્યવહારથી સિદ્ધ એવું ચંડાશુચંદ્ર નામનું પંચાંગ, તેમાં આપેલા વૃદ્ધિ-ક્ષય વગેરે વિસ્તાર સાથે, લૌકિક અને લોકોત્તર વ્યવહાર માટે વર્તમાનમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે. તે જ ટિપ્પણને તે ટિપ્પણમાંના વૃદ્ધિ-ક્ષય વગેરે વિસ્તાર સાથે શ્રી જૈન સંઘે પ્રમાણભૂત માનવું જોઈએ એવો નિર્ણય કરવામાં આવે છે.

બંને ય આચાર્યો જોધપુરી ચંડાશુચંદ્ર પંચાંગનું લોકવ્યવહારમાં પ્રામાણ્ય સ્વીકારે છે. આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજી લોકોત્તર વ્યવહારમાં પણ તેનું પ્રામાણ્ય માને છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી તો લોકોત્તર વિષયોમાં તેનું પ્રામાણ્ય સ્વીકારતા નથી જ. પર્વતિથિઓના વૃદ્ધિ-ક્ષયની બાબતમાં શાસ્ત્રોએ જે નિર્ણય કર્યો છે અને જે દેવસૂર તપાગચ્છવાળાઓની વ્યવહાર-પરંપરાથી સિદ્ધ આચાર-પ્રણાલિકાને અનુસરે છે, તે જ મત ગ્રહણ કરવો જોઈએ એવો તેમનો આગ્રહ છે. તે અમને યોગ્ય લાગતું નથી. સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો અત્યારે ઓચ્છેદ થયો હોવાથી, અને તેને સ્થાને શ્રી જૈન સંઘે લૌકિક ટિપ્પણને સ્વીકારેલું હોવાથી, સિદ્ધાન્તમાં જણાવેલા ટિપ્પણ-વિશેષો વ્યવહારમાં ઊતરી શકે જ નહિ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ કબૂલ્યું જ છે કે સિદ્ધાન્તટિપ્પણનું પુનરુજ્જીવન અથવા પુનઃપ્રચાર હવે શક્ય જ નથી, કેમ કે ટિપ્પણ રચવામાં ઉપયોગી ગ્રંથ તથા નક્ષત્રની ગતિઓ જૈન આગમોમાં અત્યારે દેખાતી નથી. વળી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી લોકોત્તર વિષયમાં પણ લૌકિક પંચાંગમાં આવતા શ્રાવણ-ભાદ્રપદને અધિક માસો તરીકે સ્વીકારે જ છે અને તે પંચાંગમાં આવતા તિથિઓના વૃદ્ધિ-ક્ષયને જ માન નથી સ્વીકારતા, તે અર્ધજરતીય (હર્ડીફ્રમમાં પગ રાખવા જેવું) છે એમ અમે માનીએ છીએ.

લૌકિક ટિપ્પણ પ્રમાણે આવતી તિથિઓના વૃદ્ધિ-ક્ષય વિષે આગમો પ્રમાણે અને વ્યવહાર-પરંપરાથી સિદ્ધ થયેલી વ્યવસ્થા તરીકે તેઓ જે પ્રતિપાદન કરે છે, તે આ પ્રમાણે છે :

૧. લૌકિક પંચાંગમાં જ્યારે પર્વતિથિઓનો ક્ષય જણાય ત્યારે પર્વતિથિની પૂર્વની અપર્વ-તિથિનો ક્ષય કરવો.

૨. લૌકિક પંચાંગમાં જ્યારે પર્વતિથિઓની વૃદ્ધિ જણાય ત્યારે પર્વતિથિની પૂર્વની અપર્વ-તિથિની વૃદ્ધિ કરવી.

૩. લૌકિક પંચાંગમાં જ્યારે પર્વની પછીની તિથિની (એટલે પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા અને ભાદ્રપદની સુદ પાંચમની) વૃદ્ધિ તથા ક્ષય જણાય ત્યારે ચૌદશ અને ભાદ્રપદ સુદ ચૌથ પર્વ-તિથિ હોવાથી તેમનો વૃદ્ધિ-ક્ષય નહિ કરતાં તેની પૂર્વતર તેરશનો અને ભાદ્રપદની સુદ ત્રીજનો જ વૃદ્ધિ-ક્ષય કરવો.

બીજું, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી એમ માને છે કે દેવસૂર તપાગચ્છના જૈનોમાં ઉપર જણાવેલી જ આચારપ્રણાલી, ત્રણ સદીઓથી જીતવ્યવહાર તરીકે સિદ્ધ છે. એમણે જણાવેલી આ વ્યવસ્થાના શાસ્ત્રસિદ્ધત્વની અને જીતવ્યવહારસિદ્ધત્વની અમે આગળ પરીક્ષા કરીશું. એટલું તો અહીંયાં અવશ્ય કહેવું જરૂરી છે કે જો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી સિદ્ધાન્તટિપ્પણના પુનરૂદ્ધાર અને પુનઃપ્રચારની અપેક્ષા રાખે છે તો પ્રથમ તેમણે આગમ પ્રમાણની તેની રચના કરવી જોઈએ, અને તેમાં રહેલી ત્રુટિઓ સમાન તન્ત્રસિદ્ધાન્તોને સ્વીકારીને પૂરવી જોઈએ. તે પછી શ્રી જૈન સંઘ અન્ય ધર્મના પંચાંગનો ત્યાગ કરીને પુનરૂદ્ધાર કરેલા જૈન પંચાંગનો જ સ્વીકાર કરે તે વિષયમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. નહીં જૈન ટિપ્પણ સંઘ સ્વીકારે ત્યારે તેમાં પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા સિવાયની કોઈ પણ પર્વ પછીની (પર્વ)તિથિની વૃદ્ધિ કે ક્ષય ન થતાં હોવાથી, માત્ર પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિ અને ક્ષયને ઉદ્દેશીને કોઈ પણ શાસ્ત્રસિદ્ધ વ્યવસ્થાનું પ્રતિપાદન કરવું જોઈએ. પણ તેમણે આવું કશું ચ કર્યું નથી અથવા તો અમે એવા માર્ગના અનુસરણને પસંદ કરતા નથી, કારણ કે તેથી ક્રિયાઓમાં સંકરતા થવાનો સંભવ, બીજા પ્રત્યવાયો આવવાનો ભય અને તેને લીધે સંઘમાં ભેદો થવાનો ભય છે. અમને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના પોતાની વિદ્વત્તાના અર્થાત્ અભિમાન માટે બહુમાન હોવાથી અમે (આવું) નહીં આગમપંચાંગ રચવા માટે, કોઈ શ્રાવણ વદ એકમે યુગારંભનો યોગ્ય દિવસ મળે છે કે નહિ તેનો નિશ્ચય કરવા ઘણાં ઉપલબ્ધ પંચાંગો જોયાં અને તેવો કોઈ યુગારંભદિવસ દેખાયો નહિ, તે પણ અમે અહીં નોંધીએ છીએ.

વિવાદાસ્પદ મુદ્દા ચોથો : વીતેલાં ઘણાં વર્ષોનાં મળી આવેલાં ચંદાંશુચંદ્ર પંચાંગનાં પુસ્તકોની અમે પરીક્ષા (તપાસ) કરી. તેમાં ઘણે ભાગે, દર વરસે ફસ લગભગ ક્ષીણ તિથિઓ અને પાંચ-છ વૃદ્ધિ પામેલી તિથિઓ, તથા પોષ અને આષાઢને છોડીને બીજા પણ શ્રાવણ ભાદ્રપદ વગેરે અધિક માસો જોવામાં આવે છે, તેથી તેના પ્રમાણિકપણને સ્વીકારવાની ઈચ્છા ન હોય, તો પણ તપાગચ્છના આચાર્યો શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી વગેરેએ તેના પ્રમાણિકપણને સ્વીકારવું જોઈએ, એવો ચોથા વિવાદાસ્પદ મુદ્દામાં અમારો નિર્ણય છે. એટલે કે-શ્રાવણ, ભાદ્રપદ, વગેરે સિદ્ધાન્તબહારના અધિક માસોનું પ્રામાણ્ય જેમ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ માન્યું જ છે, તેમ સિદ્ધાન્તબહારની તિથિઓના ક્ષયો અને એ રીતે સિદ્ધાન્તબહારની તિથિઓની વૃદ્ધિઓ પણ તેમણે માનવી જોઈએ. કોઈક તપાગચ્છના શ્રાવણે વિક્રમના ૧૯૪૫ મા વરસનું પંચાંગ ‘જૈન ધર્મનું પંચાંગ’ એવા નામથી છાપેલું છે. તેમાં પણ તિથિઓના વૃદ્ધિ-ક્ષયો જોવા મળે છે. તેથી તપાગચ્છીય જૈનોની વૃદ્ધિ-ક્ષય સ્વીકારવાની પરંપરા સિદ્ધ થાય છે, એવો અમારો અભિપ્રાય થાય છે. આ કોઈ પણ પંચાંગપુસ્તકમાં, આગમોમાં જણાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે તિથિઓનો ક્ષય અમે જોયો નથી, અને શ્રાવણ વગેરે અધિક માસો તથા તિથિની વૃદ્ધિઓ જોઈ છે. માટે આમ હોવાથી, સિદ્ધાન્તટિપ્પણના વ્યુચ્છેદ બાદ, લૌકિક પંચાંગમાં આવતા જ વૃદ્ધિ-ક્ષયો જે રીતે હોય તે રીતે માનવા જોઈએ, અને તેને માન્ય રાખીને લૌકિક અને લોકોત્તર વિષયમાં તેનો તે મુજબ ઉપયોગ કરવો જોઈએ, એ જ યોગ્ય માર્ગ છે. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી આગમવિરૂદ્ધ છતાં પણ શ્રાવણ-ભાદ્રપદનું અધિકમાસપણું લોકોત્તર વિષયમાં પણ માને જ છે, તેથી એ જ લોકોત્તર વિષયમાં (પર્વતિથિના) વૃદ્ધિ-ક્ષયનો તેઓનો અસ્વીકાર એ અમને કદાચ હ લાગે છે. શ્રાવણ-

ભાદ્રપદ વગેરે આગમવિરુદ્ધ અધિક માસોને લૌકિકની પેઠે લોકોત્તર વિષયમાં પણ સ્વીકારવાથી અને માત્ર પર્વતિથિઓના વૃદ્ધિ-ક્ષયને જ નહિ સ્વીકારવાથી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી અર્ધજરતીય ('દહર્ણદ્વિધમાં પગ રાખવો એ') ન્યાયને અનુસરે છે, અને એથી તે લોકોક્તિ સાચી ઠરે છે.

પાંચમો વિવાદાસ્પદ મુદ્દો : સિદ્ધાન્તટિપ્પણના વ્યુત્પદ પછી શ્રી જૈન સંઘે લૌકિક અને લોકોત્તર વ્યવહારોમાં લૌકિક ટિપ્પણનો જ આદર કર્યો છે એમ પહેલાં કહ્યું છે અને કસોટી છે. તે લૌકિક ટિપ્પણમાં, સિદ્ધાન્તટિપ્પણમાં નહિ મળી આવતા છથી વધારે તિથિઓના અનિયતપણે ક્ષયો, તેમાં સર્વથા નહિ મળતી એવી તિથિવૃદ્ધિઓ તેમ જ પોષ અને આષાઢ સિવાયના શ્રાવણ, ભાદ્રપદ વગેરે કેટલાક માસોનું અધિકપણું, એમ એ વિશેષતાઓ જોવા મળે છે. સૂર્ય-પ્રજ્ઞપ્તિ વગેરે આગમગ્રંથોમાં જો કે તિથિઓનો ક્ષય જણાવ્યો છે તેમ જ દરેક યુગમાં પાંચ-છ ક્ષીણ પર્વતિથિઓ આવે છે, તોપણ ત્યાં કયા શાસ્ત્રને અવલખીને ક્ષીણ તિથિઓની આરાધનાના વિષયમાં નિશ્ચય કરવો?—એવું એનું નિયમન કરનાર કોઈ પણ શાસ્ત્ર મળી આવતું જ નથી. પોષ અને આષાઢ તો ચોમાસાની બહાર રહે છે તેથી તે મહિનાઓથી પ્રધાન પર્વોની આરાધનામાં કોઈ વિરોધ સંભવતો નથી અને તેથી જ ઘણું કરીને તે વિષયનું કોઈ પણ શાસ્ત્ર પ્રરૂપેતું નહિ જ હોય એવી સંભાવના કરાય છે.

હવે તેમાં પ્રથમ તિથિઓનો ક્ષય એટલે શું અને વૃદ્ધિ એટલે શું, તથા અધિક માસ એટલે શું?—એ કાંઈક વિચારીએ. તેમાં ચન્દ્રની ગતિ ઉપર આધાર રાખતું તિથિનું પ્રમાણ કોઈ વાર ચોપન ઘડીનું અને કોઈ વાર છાસઠ ઘડીનું પણ હોય છે, જ્યારે સૂર્યની ગતિ ઉપર આધાર રાખતું દિન-રાતનું પ્રમાણ લગભગ સાઠ ઘડી જેટલું હોય છે, તેથી એવું સંભવિત બને છે કે કોઈક દિવસે કોઈક તિથિ સૂર્યોદયને સ્પર્શતી જ નથી અને કોઈક તિથિ બે દિવસ સૂર્યોદયને સ્પર્શે છે. જે તિથિ સૂર્યોદયને નથી જ સ્પર્શતી તે ક્ષીણ તિથિ કહેવાય છે, અને જે તિથિ બે વાર સૂર્યોદયને સ્પર્શે છે તે બે ઉદયના સ્પર્શવાળી વૃદ્ધા તિથિ કહેવાય છે અને જે ચાન્દ્રમાસમાં સૂર્ય બીજી રાશિમાં સંક્રમતો નથી તે અધિક માસ ગણાય છે. તિથિનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ થતાં તથા માસની વૃદ્ધિ થવા છતાં, આરાધનાનો ક્ષય અને વૃદ્ધિ નથી જ થતી. તેથી તિથિનો નિશ્ચય અને તિથિનો નિર્ણય આવશ્યક બને છે.

હવે, 'શું કોઈ એવું શાસ્ત્ર છે કે જે વૃદ્ધિ-ક્ષયના વિષયમાં નિર્ણય માટે નિયોજ્ય એવું હોય?'—એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અમે હા કહીએ છીએ. જો કે સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ વગેરે આગમોમાં એવું શાસ્ત્ર મળી આવતું નથી, તો પણ આગમબહારના ઘણા ગ્રંથોમાં વાયકમુખ્ય ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રદોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલું તપાગચ્છના પ્રમાણભૂત ગ્રંથકારોએ અનેક વાર પોતપોતાના ગ્રંથમાં ઊદ્ધરેલું—

“ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા (ગ્રાહ્યા) વૃદ્ધૌ કાર્યા (ગ્રાહ્યા) તથોત્તરા”

આવું બે શ્લોકચરણો રૂપ શાસ્ત્ર જ અહીં વિધાયક અને નિયામક શાસ્ત્ર છે, એમ શાસ્ત્રકારો નિઃસંદેહ માને છે. જો કે આ શ્લોકાર્થ આજે પ્રસિદ્ધ ઉમાસ્વાતિના ગ્રંથોમાં કયાંઈ પણ દેખાતો નથી જ, તો પણ અનેક વાર પરંપરાથી ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રદોષ તરીકે તેનો ઉલ્લેખ થયેલો હોવાથી, તેના અપ્રામાણ્યનો વિચાર પણ થઈ શકે તેમ નથી જ. આ શ્લોકાર્થમાં તિથિઓની વૃદ્ધિ અને ક્ષયનો સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ છે. અને વાક્યાર્થમાં અતિદેશ થઈ શકતો હોવાથી આ

શ્લોકાર્થનો અધિક માસના સંબંધમાં પણ ઉપયોગ કરી શકાય છે અને એવો ઉપયોગ મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજીએ પોતાના ગ્રન્થમાં કર્યો પણ છે. આમાં આવતો તિથિવૃદ્ધિનો ઉલ્લેખ, એમ જણાવે છે કે-ઉમાસ્વાતિના સમયે ચાલતાં ટિપ્પણોમાં પણ તિથિઓની વૃદ્ધિ પ્રસિદ્ધ હતી. આમ હોઈને, ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રઘોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ તિથિક્ષયવૃદ્ધિનું વિધિ-નિયામક આ શાસ્ત્ર પ્રમાણભૂત છે-એવું સઘળા ય શ્રી જૈન સંઘે સ્વીકારવું જોઈએ, અને તેનો જ સર્વ રીતે ઉપયોગ કરીને તિથિક્ષયવૃદ્ધિનો નિર્ણય કરવો જોઈએ, એવો અમે નિર્ણય કરીએ છીએ.

આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી ‘આગમોદ્ધારક’ એવા યથાર્થ ખિરૂદને ધારણ કરનારા તરીકે વિખ્યાત છે. બીજાં શાસ્ત્રોમાં પણ તેમની વિદ્વત્તા મહાન પંડિતોને આશ્ચર્ય પમાડે છે અને શાસ્ત્ર તથા પરંપરાને તેઓ પ્રમાણ કરનારા છે. તેમ છતાં, અમે એ લીધેલી મૌખિક જુખાનીમાં જે તેઓએ “જો કે ‘ક્ષયમાં પૂર્વતિથિ કરવી’ એ પ્રથમ શ્લોકચરણનું પ્રમાણ્ય અમે માનીએ છીએ, તો પણ જૈન ટિપ્પણમાં તિથિઓની વૃદ્ધિ જ નથી તેથી ‘વૃદ્ધિમાં પછીની તિથિ કરવી’ એ તેના બીજા ચરણના પ્રામાણ્ય વિષે જ અમને સંશય છે”-એમ કહ્યું, તે અમને ઘણો વિસ્મય પેદા કરે છે. જો સિદ્ધાન્તટિપ્પણ આજ સુધી ચાલતું હોત તો, તેમનો આ મત વિચારમાં લેવા યોગ્ય થાત. સિદ્ધાન્તટિપ્પણના ઉચ્છેદથી અને અત્યારના જૈનોએ લૌકિક ટિપ્પણના કરેલા સ્વીકારથી, તેમનો આ મત અમે સહી શકતા નથી. તેથી—

“ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા”

તે બન્ને ય ચરણોનો, તપાગચ્છતા અને બીજા પણ શાસ્ત્રકારોએ વારંવાર નિર્દેશ કરેલો હોવાથી, અગિયારમી સદીથી માંડીને તે બન્ને ય ચરણોને શાસ્ત્ર તરીકે માનેલાં હોવાથી, આગમો સાથે તેનો વિરોધ નહિ હોવાથી અને તે બહુજનસંમત હોવાથી, છતવ્યવહાર પરંપરાથી તેનું પ્રામાણ્ય સિદ્ધ છે જ. અને સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો ઉચ્છેદ તથા લૌકિક ટિપ્પણનો સ્વીકાર, એ તેમાં કારણ છે, તેથી આ શાસ્ત્ર જ છે એવો નિશ્ચય થાય છે.

હવે આ શાસ્ત્રનો અર્થ શો અને આ શાસ્ત્રને તિથિઓના વૃદ્ધિ-ક્ષયના વિષયમાં કેવી રીતે લાગુ પડાય છે, તે વિષયમાં અહીં કાંઈક માત્ર વિચારીએ છીએ. વિસ્તાર તો, પછીથી આઠમા વિવાદાસ્પદ મુદ્દાના વિચારમાં ફરી થશે. મીમાંસા વગેરે શાસ્ત્રોના રચનારાઓએ વાક્યના અર્થ-નિર્ણયને માટે જે નિયમોનો ઉપયોગ કર્યો છે, તેના આધારે પ્રથમ ચરણનો અર્થ આવો થાય છે. તે આ પ્રમાણે:—“ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યેતિ” ટિપ્પણમાં કોઈ તિથિનો ક્ષય જણાય ત્યારે તેની જગ્યાએ પૂર્વતિથિ કરવી; એટલે કે-ક્ષીણ તિથિ વિષયક આરાધના વગેરે પૂર્વની તિથિએ કરવું. આ ચરણનો ઉપયોગ આ પ્રમાણે કરાય:—જો આઠમ તિથિ ક્ષીણ થઈ હોય, તો તેને લગતાં તપ વગેરે ક્રિયાનાં કાર્યો લૌકિક ટિપ્પણમાં આવતી પૂર્વની સાતમ તિથિએ કરવાં; એ પ્રમાણે જો ચૌદશનો ક્ષય થાય, તો તેની આરાધના, પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ લૌકિક ટિપ્પણમાં આવેલી પૂર્વની તિથિ તેરશે કરવું; પૂનમ કે અમાસનો ક્ષય થયો હોય, ત્યારે તે તિથિ સંબંધી તપ વગેરે, જો પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ સાથે વિરોધ ન આવતો હોય તો, લૌકિક ટિપ્પણમાં આવેલી ચૌદશે કરવું; ભાદ્રપદની સુદ ચૌથનો ક્ષય હોય, તો સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ લૌકિક ટિપ્પણ પ્રમાણે આવેલી પૂર્વની તિથિ ત્રીજે કરવું. બીજું ચરણ ‘વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ તેનો અર્થ આ પ્રમાણે:—ટિપ્પણમાં કોઈ તિથિની વૃદ્ધિ જણાય ત્યારે પછીની બીજી તિથિ કરવી; એટલે કે-વૃદ્ધિ પામેલી તિથિ

સંબંધી આરાધન વગેરે બીજી તિથિમાં કરવું. આ પાદનો ઉપયોગ આ રીતે કરવો:-જો આઠમ તિથિની વૃદ્ધિ હોય, તો તે તિથિ વિષયક તપ વગેરે લૌકિક ટિપ્પણ અનુસાર આવેલી બીજી આઠમે કરવું; જ્યારે ચૌદશની વૃદ્ધિ હોય, ત્યારે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ વગેરે ચૌદશની આરાધના બીજી ચૌદશે કરવી; પૂનમ અને અમાસની વૃદ્ધિ હોય, ત્યારે તે તિથિ સંબંધી આરાધના વગેરે બીજી પૂનમે અને બીજી અમાસે કરવું; ભાદ્રપદની સુદ ચોથની વૃદ્ધિ થયે છતે, સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ બીજી ચોથે કરવું; આ પ્રમાણે અર્થ સમજવો.

ખરેખર, અમે જાણીએ છીએ કે પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાનો ક્ષય હોય ત્યારે ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષનો ઉપર કહેલી રીતે અર્થ લાગુ પાડતાં, કેટલાકોના મત પ્રમાણે વિરોધો જિભા થાય જ છે. તે આ પ્રમાણે:-પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાનો ક્ષય હોય ત્યારે તે તિથિઓનું અનુષ્ઠાન ઉપર કહેલા નિયમોને અનુસરતાં ચૌદશે કરવાનું આવે; એ ચૌદશ તો પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ માટે રોકાયેલી છે તેથી, ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા એ વચન પ્રમાણે પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાની આરાધના જો ચૌદશે કરાય તો ચૌદશનો લોપ થવાનો પ્રસંગ આવે; અને એ લોપનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ચૌદશમાં નક્કી થયેલું પાક્ષિક અનુષ્ઠાન કેવી રીતે કરી શકાય ? એમ ઘણા શાસ્ત્રકારોને સંદેહ થયો છે, અને તેમને અનુસરતા આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી વગેરે છે. આ બાબતમાં હીરપ્રશ્નમાં જે વ્યવસ્થા સૂચવી છે તે જ અમને યોગ્ય જણાય છે. તે વ્યવસ્થા એવી છે કે પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાની આરાધના પાક્ષિકની પેઠે તિથિનિયત નથી, પણ અભિગ્રહ વગેરે સ્વરૂપ છે, અને અભિગ્રહ વગેરેનું આરાધન તિથિનિયત નથી, તેથી તેનું અનુષ્ઠાન પહેલાં કે પછી થઈ શકે છે. આ જ અભિપ્રાયથી, હીરપ્રશ્નમાં ‘ પૂર્ણિમાનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનું તપ કેવી રીતે કરવું ? ’ એ પ્રશ્નના જવાબમાં “ તેરશ ચૌદશે, ભૂલી જવાય તો પડવેએ પણ ” એમ કહેલું છે. પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ તો ચૌદશે જ નિયત છે માટે તે ચૌદશે જ કરવું. પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાનું તપ ઘણે ભાગે અભિગ્રહ રૂપ હોવાથી, તે પહેલાં કે પછી કરવામાં કાંઈ પણ દોષ નથી. પાક્ષિક આરાધન સાથે વિરોધ ન આવતો હોય તો ચૌદશે પણ તે કરી શકાય છે-એમ સૂચવવા માટે જ, અમે માનીએ છીએ કે ‘ તેરશ ચૌદશે ’ એમાં ચૌદશનો નિર્દેશ છે. જેમ પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ ચૌદશમાં નિયત થયેલું છે, તેમ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ ભાદ્રપદની સુદ ચોથમાં નિયત થયેલું છે, તેથી તે અનુષ્ઠાન તિથિનિયત જ છે. ખરૂં કહીએ તો, યુગપ્રધાન શ્રી કાલકાચાર્યની પહેલાં તેનું અનુષ્ઠાન ભાદ્રપદની સુદ પાંચમે જ સર્વે કરતા, પણ કેઈ રાજાના આગ્રહથી પાંચમનિયત ઈન્દ્રમહ નામના ઉત્સવ સાથે વિરોધ ન આવે તે માટે જ તેમણે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ ચોથમાં ઠરાવ્યું. ત્યારથી માંડીને ભાદ્રપદ સુદ પાંચમનું પ્રધાન પર્વતિથિપણું મટી જ ગયું, તેથી વર્તમાનમાં એક સામાન્ય શુભ તિથિ તરીકે જ તેનું આરાધન કરવું રહ્યું.

વળી અમે નિશ્ચયથી જાણીએ છીએ કે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી, ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષનો અર્થ, ભુદી રીતે કરવાની ઈચ્છા રાખે છે. તેમનું વ્યાખ્યાન જે રીતે વ્યાખ્યાનાભાસ છે, વાકચાર્યનિર્ણયના ન્યાયોથી અસમર્થિત છે અને શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે, તે અમે આગળ જતાં આઠમા વિવાહારપદ મુદ્દાની ચર્ચામાં વિસ્તારથી દર્શાવીશું. તેના (વચનપ્રધોષનો) ઉપર બતાવેા એ જ અર્થ શાસ્ત્રસિદ્ધ છે, યોગ્ય છે, શાસ્ત્રપરંપરાથી અવિરૂદ્ધ છે અને વાકચાર્યનિર્ણયના સિદ્ધાન્તોના ટેકાવાળો છે, એ જ અહીં અમે ફરી ફરીને કહીએ છીએ.

છઠ્ઠો વિવાદાર્પદ મુદ્દો : ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ શ્લોકાર્ધનો જે રીતે અમે અર્થ કર્યો તે અર્થને અનુસરીને જ તે પ્રધોષનો પર્વ તેમ જ અપર્વ-સઘળી ક્ષય તિથિઓમાં અને વૃદ્ધિ તિથિઓમાં સર્વસામાન્યપણે ઉપયોગ કરવો, એવો અમારો છઠ્ઠા વિવાદાર્પદ મુદ્દા સંબંધી નિર્ણય છે. તપાગચ્છનાં શાસ્ત્રોમાં કે બીજે, આ શાસ્ત્ર સંબંધી પર્વ અને અપર્વતિથિઓનો વિભાગ કેઈ જગ્યાએ પણ અમારા જોવામાં આવ્યો નથી. ટિપ્પણને અનુસરતા સઘળા ય જૈનો આરાધનમાં બધી તિથિઓને ભેદ પાડ્યા વિના ટિપ્પણમાં આવે તેમજ સ્વીકારતા જણાય છે. (ક્ષય-વૃદ્ધિના આ વિષયમાં) અમે એવું કેઈ શાસ્ત્ર પૂર્વે જોયું નથી, તેમ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ એવું કેઈ શાસ્ત્ર પ્રમાણ તરીકે દર્શાવ્યું નથી, કે જેના આધારે પર્વ અને અપર્વતિથિઓનો વિભાગ કરી શકાય અને ઉમાસ્વાતિના વચનનો પ્રધોષ અપર્વતિથિ માટે છે એવો નિયમ કરી શકાય. પ્રકરણથી એટલે પ્રસંગના સંબંધથી તિથિઓનો વિભાગ થાય છે, એમ જો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી માનતા હોય તો, પ્રકરણ એ વાક્યાર્થનિર્ણયમાં બહુ જ દુર્બળ પ્રમાણ છે, એમ અમે કહીએ છીએ. વળી, એમ કરીએ તો અનવસ્થા થાય, કેમ કે દરેક પક્ષની ‘આઠમ અને ચૌદશ તથા પૂનમ અને અમાસ’ એ પ્રમાણે દરેક માસમાં છ તિથિઓ આગમોમાં કહેલી પ્રધાન પર્વતિથિઓ છે. તેમજ તીર્થંકરના કલ્યાણકની તિથિઓ પણ પર્વતિથિઓ તરીકે સમજવી એમ શ્રાદ્ધવિધિપ્રકરણના કત્તી, તપાગચ્છના પ્રધાન નેતા શ્રી રત્નશેખરસૂરિજી કહે છે અને શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પણ ગમે તેમ તેને પર્વતિથિઓ તરીકે માન્ય કરી છે. અને પ્રધાન પર્વતિથિઓ સિવાય પણ, પ્રતિવર્ષ એ તિથિઓ સિત્તેર જેટલી આવે છે. વળી દરેક પક્ષની બીજ, પાંચમ, અગિયારશ-એ ત્રણ તિથિઓ શુભ દિવસ રૂપ હોવાથી પર્વની પેઠે આરાધવી એવું શાસ્ત્ર છે. એમ હોવાથી, આ શાસ્ત્રને ઉદ્દેશીને જો તિથિઓનો પર્વ અને અપર્વ એવો વિભાગ કરવામાં આવે, તો તે ઘણે ભાગે એવી અનવસ્થા ઉત્પન્ન કરે, કે જે અનવસ્થા મૂળ વ્યવહારનો નાશ કરનારી જ નિવડે; તેથી પર્વ અને અપર્વતિથિઓના ભેદનો આશ્રય લીધા વિના જ, ટિપ્પણમાં જે પ્રમાણે આવે તે પ્રમાણે તિથિ વગેરેનો નિર્ણય સ્વીકારવો જોઈએ અને વૃદ્ધિ-ક્ષયના વિષયમાં ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ એ શાસ્ત્રનો અમે જે અર્થ કર્યો છે તે માર્ગને અનુસરીને વ્યવસ્થા કરવી, એ જ યોગ્ય માર્ગ છે એવો અમારો અભિપ્રાય છે.

સાતમો વિવાદાર્પદ મુદ્દો : તપાગચ્છનાં શાસ્ત્રો પ્રમાણે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ એ ચૌદશ તિથિએ તિથિનિયત આરાધન છે, અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ એ ભાદ્રપદ સુદ ચોથે તિથિનિયત આરાધન છે. એ પ્રમાણે જ જ આરાધનો તિથિનિયત છે એવો અમારો નિર્ણય છે. બીજી આરાધનાઓ તપ વિશેષ રૂપ હોઈને, તિથિનિયત નથી; રોગાદિક કેઈ કારણે બીજી તિથિઓમાં આગળ અગર પાછળ શક્તિ પ્રમાણે આરાધી શકાય છે, એમ ઘણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે. તીર્થંકરનાં કલ્યાણકો વિગેરે પણ તિથિનિયત છે. કલ્યાણક-તિથિઓ ક્ષીણ થાય ત્યારે આગલી તિથિએ આરાધવાં, વૃદ્ધિ પામી હોય ત્યારે પછીની તિથિએ આરાધવાં અને કલ્યાણકતિથિ પછીની કલ્યાણકતિથિ ક્ષીણ હોય તો ઔદયિકીપણાએ કરીને મુખ્ય એવી તિથિએ એ આરાધવાં.

કલ્પસૂત્ર વગેરે આગમગ્રંથો પ્રમાણે પહેલાં સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ ભાદ્રપદની સુદિ પાંચમે નિયત હતું. તે તિથિ ચોમાસાના પ્રારંભના આષાઠ પૂર્ણિમાના દિવસ પછી ઘણે ભાગે એક માસ ઉપર વીસ રાત વીત્યા પછી આવે છે. આષાઠની પૂનમે ચાતુર્માસિક અને પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ એક

સાથે આરાધનીય હતું. સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ પછી ચોમાસાની લગભગ સિત્તેર દિવસ-રાતો ખાકી રહે છે, અને તે ચોમાસું કાર્તિકની પૂનમે પૂરું થાય છે એવી તે આ પ્રાચીન પદ્ધતિ હતી.

પરંતુ કોઈપણ કારણને લીધે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ માટે ભાદ્રપદની સુદ ચોથ નિર્ધારિત થઈ, અને તેના ઉપર આધાર રાખતી ચાતુર્માસિક અને પાક્ષિક પ્રતિક્રમણની તિથિઓ પણ ફેરવાઈને ચૌદશમાં નક્કી થઈ. કેટલાકોના મતે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ, પહેલાં પણ ચૌદશનિયત જ હતું. સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણના દિનના ફેરફારનો હેવાલ તો યુગપ્રધાન કાલકાચાર્યના કથાનકમાંથી વિસ્તારથી જાણી લેવો. સંક્ષેપમાં તો આ પ્રમાણે છે:—યુગપ્રધાન કાલકાચાર્યજીએ કોઈ રાજાની વિનંતિને માન આપીને, ભાદ્રપદ સુદ પાંચમે નિયત થયેલ ઇન્દ્રમહોત્સવ સાથેનો વિરોધ ટાળવાની ઇચ્છાથી આગમ પ્રમાણેની સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણની તિથિને ચોથમાં ફેરવી. ત્યારથી માંડીને આખો ય તપાગચ્છનો શ્રી જૈન સંઘ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ ભાદ્રપદની સુદ ચોથે જ આરાધે છે. કાલકાચાર્ય-કથાનકમાં કહ્યું નથી, તો પણ ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણતિથિનો ફેરફાર પણ તેને લીધે થયો એમ અનુમાન થાય છે. ત્યારથી માંડીને તપાગચ્છના સર્વ જૈનો ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ આધાર સુદ ચૌદશે અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ ભાદ્રપદ સુદ ચોથે કરે છે. અને આ રીતે ભાદ્રપદ સુદી પાંચમનું પ્રધાનપર્વતિથિપણું મટી જ ગયું. અને તે પ્રધાનપણું ભાદ્રપદ સુદ ચોથમાં સ્થપાયું. એ રીતે ભાદ્રપદ સુદ પાંચમનું, પર્વ પછીની પર્વતિથિપણું પણ મટી ગયું. ‘વીયા પંચમિ અહમિ’ એ શાસ્ત્રને અનુસારે તેનું માત્ર એક સામાન્ય શુભ તિથિપણું જ રહ્યું. આથી, તેની વૃદ્ધિ અને ક્ષયને ઉદ્દેશીને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ માનેલો ત્રીજીની વૃદ્ધિ અને ક્ષય રૂપ ફેરફાર અમને અનાવશ્યક જ જણાય છે.

આઠમો વિવાદાસ્પદ મુદ્દો : ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ એ તિથિની વૃદ્ધિ-ક્ષયની વ્યવસ્થાને જણાવનારા શાસ્ત્રનો જે અર્થ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના અભિપ્રાય રૂપે કર્યો છે, તેની હવે પરીક્ષા કરીએ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી તો એમ માને છે કે:—

૧. લૌકિક ટિપ્પણ પ્રમાણે આવેલી પર્વતિથિનો ક્ષય થાય ત્યારે તેની પહેલાંની અપર્વતિથિનો ક્ષય કરવો જોઈએ.

૨. લૌકિક ટિપ્પણ પ્રમાણે આવેલી પર્વતિથિની વૃદ્ધિ થાય ત્યારે તેની પહેલાંની અપર્વતિથિની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.

૩. પર્વાનન્તર પર્વતિથિઓનો (ચૌદશનું અને ભાદ્રપદની સુદ ચોથનું પર્વતિથિપણું હોવાથી તેની પછીની પર્વતિથિ પૂનમનો, અમાસનો અને ભાદ્રપદની સુદ પાંચમનો) ક્ષય કે વૃદ્ધિ થાય ત્યારે (તેની પહેલાંની પર્વતિથિની પૂર્વે આવતી) પૂર્વતર અપર્વતિથિ (તેરશ અને ભાદ્રપદની સુદ ત્રીજ) ની વૃદ્ધિ કે ક્ષય કરવા જોઈએ.

૪. વળી, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી એમ માને છે કે દેવસૂર તપાગચ્છના જૈનોની જીવ-વ્યવહારથી સિદ્ધ એવી આ પ્રકારની આચારપ્રણાલી ત્રણ સૈકાઓ થયાં અત્યૂત વ્યવહારપરંપરાથી આચરવામાં આવેલી છે.

આ વિષયમાં અમારો નિર્ણય આ પ્રમાણે છે:—

૧. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષનો જે અર્થ જણાવ્યો છે

તે અર્થ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી, કારણ કે-તેમ કરવામાં વાક્યાર્થનો નિર્ણય કરવાના નૈતિક સિદ્ધાન્તોની સાથે વિરોધ ખડો થાય છે.

૨. એવો અર્થ બતાવવાને માટે તેઓ તરફથી રજુ કરાયેલાં કારણો અમારી બુદ્ધિમાં તેની પ્રમાણિકતાની સિદ્ધિ કરી શકતાં નથી.

૩. આવા અર્થના સમર્થનમાં તેમણે જે શાસ્ત્રો રજુ કર્યા છે તેનું પ્રામાણ્ય જ અમે સ્વીકારતા નથી અને તે શાસ્ત્રોનો તેમણે જે અર્થ પ્રતિપાદિત કર્યો છે તે પણ અયુક્ત છે.

૪. દેવસૂર તપાગચ્છના જૈનોની આ આચારપ્રણાલી છે માટે જીવવ્યવહારના બલથી આ અર્થ સિદ્ધ થાય છે એમ જે તેઓ કહે છે, તેમાં તે આચારપ્રણાલીનું જીવવ્યવહારપણું જ સિદ્ધ થતું નથી એવો અમારો મત છે.

અન્ને આચાર્યો આરાધના માટે ઉદયની તિથિને જ સ્વીકારે છે, કારણ કે શાસ્ત્રનું એવું પ્રમાણ છે. તે શાસ્ત્ર શ્રાદ્ધવિધિપ્રકરણમાં આ પ્રમાણે છે : ‘તિથિશ્ચ પ્રાતઃ પ્રત્યાખ્યાનવેળાયાં વઃ (યા) સ્યાત્સાં પ્રમાણમ્’ इति ’ (તિથિ પ્રાતઃ પરચ્છાણ વેળાએ જે હોય તે પ્રમાણભૂત માનવી) અને પ્રત્યાખ્યાનવેળા એટલે સૂર્યોદયનો સમય. આવી સૂર્યોદયને સ્પર્શનારી તિથિ જ ઔદયિકી (ઉદયવાળી) તિથિ કહેવાય છે, અને સઘળો ય શ્રી જૈન સંઘ આરાધન માટે એની જ અપેક્ષા રાખે છે. હવે લૌકિક ટિપ્પણમાં જ્યારે કોઈ તિથિ ક્ષીણ તરીકે દર્શાવેલી હોય, ત્યારે તેનું સૂર્યોદયને સ્પર્શવાપણું જ હોતું નથી અને તે ન હોવાથી તેનું ઔદયિકતિથિપણું સંભવતું નથી. વળી ક્ષીણ તિથિનું આરાધન ક્ષીણ થતું નથી, તો હવે એવી ક્ષીણ તિથિ ઔદયિકી તિથિ શી રીતે બને, એનો મીમાંસાપ્રણાલિકાને અનુસરીને વિચાર કરતાં—

‘વિધિરત્યન્તમપ્રાપ્તે’*

એ ન્યાય પ્રમાણે અપૂર્વ વિધિનું વિધાન કરનાર ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા’ શાસ્ત્રના આધારે આઠમ વગેરે તિથિ સાતમ વગેરે તિથિમાં કરાય છે. નહિતર, ઉદયવાળી તિથિને અસંભવ થવાથી આરાધનાવિનાશનો દોષ શ્રાદ્ધને લાગે છે. ત્યાં અપૂર્વ વિધિનું વિધાન કરનારા આ શાસ્ત્રદ્વારા સાતમનું સાતમપણું કેવલ અષ્ટમીની આરાધનાના નિમિત્ત પૂરતું દૂર કરીને તેમાં આઠમપણું સ્થપાય છે. એ રીતે લૌકિક ટિપ્પણમાં આવતી ઉદયવાળી સાતમ, આઠમની આરાધનાના વિષયમાં ઉદયવાળી આઠમ બને છે, ત્યારે જ તેમાં આઠમ સંબંધી તપ વગેરેનું અનુષ્ઠાન સંભવે છે. આમ, અપૂર્વ વિધિ દ્વારા જ, (આઠમનો) ક્ષય હોવા છતાં આઠમની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રમાણે બીજી તિથિઓમાં પણ.

વૃદ્ધિ પામેલી એ તિથિ ગણાય, કે જે તિથિ સૂર્યોદયનો બે વારે સ્પર્શ કરે. એમ હોય ત્યારે બે તિથિઓ ઉદયવાળી હોવાથી બે પક્ષ થવાનો સંભવ ઉભો થાય છે, અને બે પક્ષ થવાથી કઈ તિથિએ આરાધન કરવું એવો સંશય મનને મુંઝવે છે. ત્યાં મીમાંસકોની પ્રણાલિકાને અનુસરીને નિયમવિધિનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. એ માટે

‘નિયમઃ પાક્ષિકે સતિ’

* વિધાનના અભાવમાં જે વસ્તુ અત્યન્ત અપ્રાપ્ત રહેવા પામતી હોય તેની પ્રાપ્તિને માટે જે વિધાન કરવું, તેને ‘વિધિ’ કહેવાય છે. અહીં ‘ક્ષયમાં પૂર્વની તિથિ કરવી’ એવું વિધાન કરવામાં ન આવે, તો તિથિ-ક્ષયમાં આરાધના તદ્દન અશક્ય-અપ્રાપ્ત બને, માટે ‘ક્ષયે પૂર્વા’ એ અપૂર્વ વિધિનું વિધાયક વાક્ય છે.-સં.

એમ કહેલું હોવાથી, નિયમવિધિ તેને કહેવાય છે કે જે બે પક્ષો પડવાથી સંભવિત બને. અહીં ‘વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ એ શાસ્ત્ર નિયમવિધિ કરનાર છે. તિથિની વૃદ્ધિ આવે ત્યારે તે નિયમ-વિધિ કરનારા શાસ્ત્રના આધારે બીજી તિથિમાં જ ઔદયિક-તિથિપણું નિયમિત કરાય છે. એટલે આ શાસ્ત્રથી નક્કી થયેલી બીજી તિથિ જ આરાધના માટે ઉપયોગમાં લેવી જોઈએ એમ ક્લિત થાય છે. ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ એવા (તથા) અપૂર્વવિધિ અને નિયમવિધિ કરનારા ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ એ શ્લોકાર્ધનો મીમાંસકોનાં વાક્યાર્ધનો નિર્ણય કરનારાં નૈતિક ધોરણોને અનુસરીને, આ (ઉપર જણાવ્યા) પ્રમાણેનો અર્થ થયો. આ અર્થ જ શાસ્ત્રસિદ્ધ અને પ્રામાણિક છે, તેથી તપાગચ્છના સઘળા ય જૈનોએ આ અર્થને સ્વીકારવો, એવો નિર્ણય કરવામાં આવે છે.

હવે ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષનો જે અર્થ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીને અભિપ્રેત છે, તે અર્થને વિચારીએ. તેમાં પ્રથમ તો ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા’ એ શ્લોકચરણ પર્વતિથિ-એને જ લાગુ પડે છે, સાધારણ શુભતિથિઓ અને અપર્વતિથિઓને નહિ-આ જે તેઓનું કથન, એ તેમનો અભિનિવેશ (દુરાગ્રહ) છે. વળી તેઓ પ્રગટ રીતે એમ કહે છે કે સૂર્યપ્રગટિત વગેરે આગમગ્રન્થોમાં તિથિઓની વૃદ્ધિનો નિર્દેશ નથી, તેથી શ્લોકના બીજા પાદના પ્રામાણ્ય વિષયે જ અમને સંશય છે. તેમાં છઠ્ઠા મુદ્દાની વિચારણા વખતે અમે નિર્ણય કર્યો છે કે શાસ્ત્રોમાં કોઈ પણ પ્રાચીન આચાર્યે ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા’ એ ચરણનો અર્થ કરતાં પર્વ અને અપર્વ એ શબ્દોનો પ્રયોગ કર્યો નથી, તેથી તેઓનો પર્વ અને અપર્વ એ શબ્દોના અધ્યાહાર દ્વારા કરાતો વાક્યાર્થ જ અચુક્ત છે એવો અમારો મત છે. સિદ્ધાન્તટિપ્પણના વ્યુત્કેહ પછી શ્રી જૈન સંઘે, લૌકિક ટિપ્પણનો તેનાં દરેક અંગો સાથે સ્વીકાર કરેલો હોવાથી, અને તેમાં તિથિની વૃદ્ધિ આવે છે તેથી, બીજા ચરણના પણ જીવ્યવહારપરંપરાથી સિદ્ધ એવા પ્રામાણ્યને તપાગચ્છના શાસ્ત્ર-કારોએ ઘણાં સ્થળોમાં સ્વીકારેલું છે, તેથી તેના પ્રામાણ્યના વિષયમાં આધુનિકોનો આ સંશય અત્યંત જ અચુક્ત છે.

આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીને ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા એનો અર્થ આ પ્રમાણે અભિ-પ્રેત છે કે : જ્યારે લૌકિક ટિપ્પણ પ્રમાણે ચૌદશ વગેરે પર્વતિથિનો ક્ષય જણાય ત્યારે તે પર્વ-તિથિની પહેલાંની અપર્વતિથિ તેરશ (વગેરે) નો જ ક્ષય કરવો. એ રીતે જ્યારે લૌકિક ટિપ્પણ પ્રમાણે પૂનમ, અમાસ અને ભાદ્રસુદ પાંચમનો ક્ષય જણાય, ત્યારે ચૌદશનું અને ભાદ્રપદની સુદ ચોથનું પર્વતિથિપણું હોવાથી તેનો ક્ષય ન કરતાં તેની પણ પહેલાં રહેલી અપર્વતિથિ તેરશ અને ભાદ્રપદ સુદ ત્રીજનો ક્ષય કરવો.

ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા એનો તે આ અર્થ, દોષદૂષિત હોવાના કારણે જ અમને અગ્રાહ્ય જણાય છે. પર્વ અને અપર્વ શબ્દોનો અધ્યાહાર કરીને જ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી આ શ્લોકપાદનો અર્થ કરે છે. તે અધ્યાહાર માટે શાસ્ત્રોમાંથી કોઈ પણ પ્રમાણ નજરે ચડતું નથી. અમે પણ એવો અર્થ શાસ્ત્રમાં કોઈપણ સ્થળે જોયો નથી. તત્ત્વતરંગિણીકાર આદિના સ્વોપસં-ન્યાખ્યાવાળા પણ ગ્રન્થોમાં તપાગચ્છવાળાઓએ ‘આનો આવો અર્થ કરવો’ એવો લેશ પણ નિર્દેશ કરેલો મળી આવતો નથી. (તેથી) આ શ્લોકપાદ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ અભિપ્રેત કરેલા અર્થને જણાવવામાં અસમર્થ જ છે એવો અમારો સિદ્ધાન્ત છે. પર્વતિથિઓનો ક્ષય નથી જ થતો,

એમ કોઈ પણ શાસ્ત્રકારે કહ્યું નથી. જલદું, સૂર્યપ્રજ્ઞપિત વગેરે ગ્રંથોમાં દરેક યુગમાં પાંચ-છ તિથિઓ ક્ષીણ જણાય છે જ. યુગના મધ્યમાં પોષની પૂર્ણિમાનો અને યુગને અંતે આષાઢની પૂર્ણિમાનો ક્ષય પણ તેમાં સ્વીકારાયો છે. અને તે ગ્રંથોમાં તે ક્ષયને નિમિત્તે આરાધનાની કશી વ્યવસ્થા કરેલી જણાતી નથી. 'ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા' એ કે એવા અર્થને જણાવનારૂં બીજું શાસ્ત્ર તેને માટે હોય જ નેઈ એ. એ શાસ્ત્રને સ્મરણમાં રાખીને જ ઉમાસ્વાતિએ : 'ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા' એ કહ્યું હશે. એમ હોવાથી શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી તેનો જે અર્થ કરે છે તે અર્થ શાસ્ત્રોને અભિમત નથી અને ન્યાયવિરૂદ્ધ છે, તેથી તે પ્રમાણભૂત થવાને લાયક નથી એવો અમારો નિઃશંક અભિપ્રાય છે.

વૃદ્ધો કાર્યા તથોત્તરા એ ઉત્તર ચરણના આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને અભિમત અર્થનો વિચાર કરીએ. તેમનો આ અભિપ્રાય છે : જૈન ટિપ્પણમાં તો પર્વતિથિની વૃદ્ધિ જ હોતી નથી, તેથી ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ વૃદ્ધો કાર્યા તથોત્તરા આ શ્લોકપાદ, લૌકિક ટિપ્પણ પ્રમાણે આવતી પર્વતિથિના વૃદ્ધિવિષયમાં અનુપયોગી જ છે. આ શ્લોકપાદના પ્રામાણ્ય વિષયે જ અમને સંશય છે. તેથી 'ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા' એ શાસ્ત્રનો જ અતિદેશ કરીને લૌકિક ટિપ્પણ પ્રમાણે આવતી પર્વતિથિની વૃદ્ધિના વિષયમાં પણ એનો જ ઉપયોગ કરવો. એમ ક્યેં છતે ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા એ શાસ્ત્ર અતિદેશ વાક્ય થવાથી તેનો આ અર્થ નીકળે છે. તે આ પ્રમાણે : પર્વતિથિના ક્ષયમાં (અને વૃદ્ધિમાં) પહેલાંની એટલે પર્વતિથિની અગર જે પર્વતિથિઓની પૂર્વની અપર્વ તિથિનો ક્ષય (અને વૃદ્ધિ) કરવો. આ પ્રમાણે ચૌદશ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેની પૂર્વે આવતી અપર્વ તિથિ તેરશની જ વૃદ્ધિ કરવી. પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા અને ભાદ્રપદની સુદ પાંચમ એ પર્વતિથિઓની વૃદ્ધિ હોય તો, તે પહેલાંની ચૌદશનું અને ભાદ્રપદની સુદ ચોથનું પર્વતિથિપણું હોવાથી, તેની પણ પહેલાંની અપર્વ તિથિ તેરશની અને ભાદ્રપદની સુદ ત્રીજની વૃદ્ધિ કરવી એવો અર્થ સમજવો.

આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને અભિમત એવો તે આ અર્થ, મૃગતૃષ્ણિકા(મૃગજળ)રૂપ હોઈને પ્રામાણ્યને પામતો નથી. તિથિના ક્ષય અને વૃદ્ધિના નિર્ણય માટે પ્રવૃત્ત થયેલા તત્ત્વતરંગિણીકાર વગેરે સઘળા ય તપાગન્ધીય (ગ્રંથકારો) ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ આ બન્ને ય ચરણોને ઉત્તરોત્તર એક સાથે જ ઉપદેશે છે, એ અનેક સ્થળે જોવામાં આવે છે; તેથી એક ચરણનું પ્રામાણ્ય છે અને બીજા ચરણનું અપ્રામાણ્ય છે-એમ બોલવું, એ પણ યુક્ત નથી. તેથી બન્ને ય ચરણોનું પ્રામાણ્ય સ્વીકારવું યોગ્ય છે. જો એ બન્ને ચરણોના પ્રામાણ્યને સ્વીકારાય નહિ, તો શ્રુતહાનિ, અશ્રુતકલ્પના એ બન્ને દોષોના તેઓ ભાગી બને. આમાં આવતા કલ્પનાગૌરવના દોષને તો અધિક વિસ્તારથી બતાવવાની જરૂર નથી. એ પ્રમાણે ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા એ શાસ્ત્રનો અતિદેશ કરીને તેને વૃદ્ધિના વિષયમાં લાગુ કરવાની યોજના, પ્રમાણભૂત કરવા લાયક નથી એવો અમારો નિઃશંક અભિપ્રાય છે.

હવે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ આ પ્રમાણેના પોતે કરેલા અર્થની પ્રમાણિકતાને સિદ્ધ કરવાને માટે જે શાસ્ત્રવચનો રજુ કર્યાં છે, તેની પરીક્ષા કરીએ છીએ. અહીં એ અવશ્ય કહેવું જોઈ એ કે ઉમાસ્વાતિના વચનનો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ બતાવેલા ઉપરના માર્ગે અમુક (કોઈ પણ) આચાર્યે અર્થ કર્યો છે એવું પ્રત્યક્ષ વચન કયાંઈ છે જ નહિ. તેથી તેમણે અનુમાનનો

આશ્રય લઈને પોતાના અભિપ્રાયને અનુસરતા અર્થનું સમર્થન કરવાનું રહે છે. તેઓનું તે અનુમાન જે રીતે પ્રમાણ રૂપ નથી પણ અનુમાનાભાસ છે, તે અમે આગળ વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરીશું. ‘હીરપ્રશ્ન’માં તથા ‘પૂર્ણિમા અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેરશની જ વૃદ્ધિ થાય છે એવું શ્રી વિજયદેવીયોનું મતપત્રક’ એ નામના ચાર પાનાંના પત્રકમાં મળી આવતા અન્યાશોથી તે અનુમાન સુપ્રતિષ્ઠિત (વ્યાજળી સાબીત) થાય છે, એમ તેઓ માને છે.

તેમાં ‘હીરપ્રશ્ન’ એટલે પ્રશ્નોત્તરના સંગ્રહ રૂપ વિક્રમના ૧૬૫૦ મે વર્ષે રચાયેલો ગ્રંથ છે. આચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિને તેમના શિષ્યોએ જે પ્રશ્ના પૂછ્યા અને તેના તેમણે જે ઉત્તરો આપ્યા, તેના સંગ્રહ રૂપે તેમના શિષ્યોમાંના એક શ્રી કીર્તિવિજયે તે ગ્રંથને સંગ્રહીત કરેલો છે. તેમાં દિવબંદરના સંઘે પૂછેલા પ્રશ્નોમાંનો આ એક પ્રશ્ન છે કે-‘પાંચમ તિથિ તૂટે ત્યારે તેનું તપ કઈ તિથિએ કરવું અને પૂનમ તૂટે ત્યારે કયી તિથિમાં?’-એ પ્રશ્ન; તેનો જવાબ-‘પાંચમની તિથિ તૂટે ત્યારે તેનું તપ પૂર્વની તિથિએ કરાય અને પૂર્ણિમા તૂટે ત્યારે તેરશ ચૌદશે કરાય, ભૂલી જવાય તો પડવેએ પણ.’

અહીં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી તિથિક્ષયની પોતાને અભિમત વ્યવસ્થા કલ્પે છે, પણ એ વ્યવસ્થા ત્યાં જણાતી નથી, એ અમારો અભિપ્રાય છે. અમારા મત પ્રમાણે તો, ક્ષીણ તિથિઓમાં તપની વ્યવસ્થા કેમ કરવી, એ અહીં પ્રશ્નનું તાત્પર્ય છે. ઉત્તર તો પાંચમ તૂટેલી હોય તો પાંચમનું તપ ચોથે કરવું એવો છે. અહીં ‘પાંચમ’ એ સામાન્ય નિર્દેશ છે, તે ખાસ કરીને ભાદ્રપદની સુદ પાંચમને જણાવતો નથી. ‘પૂર્વની’ એ શબ્દનો ‘ચતુર્થી’ એવો જ અર્થ ન્યાયથી પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્ણિમાના તપની બાબતમાં તો ત્રણ તિથિઓનો નિર્દેશ છે. પૂર્ણિમાનું તપ તેરશ, ચૌદશ કે પડવેએ કરવું એ જ એ જવાબનો વાક્યાર્થ છે. પૂર્ણિમાનું તપ પ્રાયઃ એક પ્રકારના અભિગ્રહ રૂપ છે, નહિ કે-તિથિનિયત છે, તેથી તેનું આચરણ પહેલાં કે પછી કરી શકાય છે-એવો એ જવાબનો તાત્પર્યાર્થ છે. એ જ અર્થ જે રીતે ‘હીરપ્રશ્ન’ અન્ય-માંના શ્રી હીરવિજયસૂરિના એક બીજા ઉત્તરથી પણ સિદ્ધ થાય છે તે દર્શાવીએ છીએ. તે આ પ્રમાણે :

‘જ્યારે ચૌદશે કલ્પ વંચાય, અથવા અમાવાસ્યા વિગેરેની વૃદ્ધિએ (બીજી) અમાવાસ્યાએ કે પડવેએ કલ્પ વંચાય, ત્યારે છઠ તપ ક્યારે કરવું?’-એવો પ્રશ્ન છે; તેનો ઉત્તર-‘છઠ તપને કરવામાં દિનની નિયતતા નથી, તેથી યથાઙ્ગિય તે કરવું. એમાં આગ્રહ શો?’

આ પ્રમાણે શ્રી હીરપ્રશ્નનાં વાક્યોથી, ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યોનો જે અર્થ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને અભિમત છે, તે અર્થ નીકળી શકતો નથી-એમ અમે દર્શાવ્યું.

હવે ‘પૂર્ણિમા અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિમાં તેરશની જ વૃદ્ધિ થાય છે એવું શ્રી વિજયદેવીયોનું મતપત્રક, શ્રી તિથિહાનિવૃદ્ધિ વિચાર’ એ નામનું ચાર પાનાંનું જે પુસ્તક આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના માનેલા અર્થના સમર્થન માટે રચ્યું છે તેનો વિચાર કરીએ. દેવસૂર તપાગચ્છના જૈનોની આવી આચારપ્રણાલી છે-એમ જીવવ્યવહારની સિદ્ધિ દ્વારા તેનું પ્રામાણ્ય સિદ્ધ કરવાને માટે, તેમણે આ પુસ્તક રચ્યું કરેલું છે. અને આ પત્રક પ્રક્ષિપ્ત છે એવો પંચને ગ્રહ ન થાય માટે તેની બે હસ્તલિખિત પ્રતો, તથા તેમાંની એક હસ્તલિખિતનો ફોટોગ્રાફ તથા છાપેલું પુસ્તક એટલી સામગ્રી પણ તેની પ્રમાણસિદ્ધિ માટે તેમણે અમને આપી છે. આ ચાર પત્રનું પુસ્તક, કે

જેના કર્તા જાણવામાં નથી, તે વિક્રમના ૧૮૯૫ મે વર્ષે લખેલી પ્રત ઉપરથી છાપેલું છે. તેની લખેલી પ્રત ખરતરગચ્છના ભંડારમાંથી મળેલ હતી, એમ પુસ્તકને અંતે કરેલા નિર્દેશ ઉપરથી જણાય છે. છાપ્યા સંવત્તો જણાવ્યો જ નથી, પણ પ્રસ્તુત વિવાદ ઉત્પન્ન થયા પછી જ તે છપાયું છે—એવું તેના પહેલા પાનાની નીચેના ટિપ્પણ ઉપરથી અનુમાન થાય છે. તે આ ચાર પાનાંનો ગ્રંથ કોણે અથવા ક્યારે લખ્યો એ આદિથી અંત સુધીની પરીક્ષાથી પણ જાણી શકાતું નથી. ગ્રંથારંભે ‘શ્રીવિજયદેવીયાનામ્’ એમ જે લખેલું છે તે તેના સંપાદકે પ્રયોજેલું છે, કારણ કે ગ્રંથમાં કે ગ્રંથને અંતે વિજયદેવીયાના નામનો ઉલ્લેખ જ નથી. સારી રીતે પરીક્ષા કરતાં, આ ગ્રંથ પરસ્પરવિરુદ્ધ એવી પુષ્કળ ઉક્તિઓવાળો (એટલે કે વચનોવાળો) અને યુક્તિવિનાનો જણાય છે. તેથી તેના પ્રામાણ્ય તરફ જ અમારા મનમાં શંકા થાય છે. આ ગ્રંથમાં, સેનપ્રશ્ન અને હીરપ્રશ્નનાં નામોનો ઉલ્લેખ તેનાં અવતરણો સહિત કરાએલો જણાય છે. ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રઘોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ શ્લોકાર્ધ બે વાર મૂક્યો છે, પણ તેની વ્યાખ્યા તો તેમાં મળતી જ નથી. વિજયાનન્દસૂરિના અનુયાયિઓનો (આણસૂરોનો) પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિ હોય તો પડવાની વૃદ્ધિ કરવી એવો મત રજૂ કરીને, તેનો રદિયો આપ્યો છે. ‘જૈનટિપ્પણકે તાવત્ તિથીનાં વૃદ્ધિરેવ ન ભવતિ’ એ વાક્ય પણ બીજી પ્રતમાંથી મળેલા ‘તિથીનામ્’ને સ્થાને ‘પર્વતિથીનામ્’ એમ પાઠાન્તર સાથે રજૂ કરેલું છે. તે પછી સેનપ્રશ્ન ગ્રંથમાંથી ‘અષ્ટમ્યાદિતિથિવૃદ્ધૌ અગ્રેતન્યા આરાધનં ક્રિયતે’ એમ લખીને ‘વૃદ્ધૌ સત્યાં સ્વલ્પાપ્યગ્રેતના તિથિઃ પ્રમાણમ્’ એવું નિગમન (નિચોડ કાઢેલો) જણાય છે. તે પછી, પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેરશની વૃદ્ધિ કેમ કરાય?—એવો પ્રશ્ન ઉભો કરીને, આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—

‘જે પૂર્ણિમા ચૌદશમાં સંક્રમિત થઈ હોય તો તમે બે ચૌદશો કેમ કરતા નથી અને ત્રીજે સ્થાને આવતી તેરશ કેમ વધારો છો એમ તું પૂછે છે, તો તેનો ઉત્તર સાંભળ—જૈન ટિપ્પણમાં [પર્વ]તિથિઓની વૃદ્ધિ જ થતી નથી, તેથી ખરી રીતે તેરશ જ વધે છે, પણ પડવાની વૃદ્ધિ નથી થતી, કારણ કે લૌકિક અને લોકોત્તર શાસ્ત્રનો પ્રતિષેધ છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે પૂનમની વૃદ્ધિમાં તેરશની વૃદ્ધિ કરવી.’

આ આખો ગ્રંથ યુક્તિવિનાનો જણાય છે. તેરશની વૃદ્ધિ કરવા માટે કોઈ પણ યુક્તિ કે લૌકિક કે લોકોત્તર શાસ્ત્ર રજૂ કરેલું જણાતું નથી. વળી, આગળ જતાં ‘જે આ તને ન રૂચે તો પહેલી પૂર્ણિમાને છોડીને બીજી પૂર્ણિમા કર.’—એમ આ વાક્યથી પ્રતિવાદીને અભિમત પક્ષની અનુજ્ઞા આપવાથી, આ ગ્રંથનું અસહુત્તરત્વ રૂપ બહિર્દર્શિતપણું (અસત્ ઉત્તર આપવાથી પોતે જ દોષિત છે, એ) પ્રતીત થાય છે. વળી આગળ આલતાં શેષ કોપેન (શાપેન વા) પૂર્યેત્ એ કહેવત પ્રમાણે ‘માટે દુરાગ્રહ છોડી દે, પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિમાં તેરશની વૃદ્ધિ કર, નહિતર ગુરૂલોપી ઠગ બનીશ’ એ રીતે શાપ પણ દીધો છે. માટે આવો આ, જેના કર્તા જાણવામાં નથી, જે ઘણી પરસ્પરવિરુદ્ધ ઉક્તિઓવાળો અને યુક્તિરહિત છે, તે ગ્રંથ શી રીતે પ્રમાણ્યપદવી કે શાસ્ત્રપદવીને પામે, એ જ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના ચિત્તમાં વિચારવું બેઠ્યું. આ ગ્રંથમાં ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા’ એની કોઈપણ વ્યાખ્યા જણાતી નથી અને આઠમની વૃદ્ધિ હોય તો બીજી આઠમના સ્વીકારને તથા પૂર્ણિમાની વૃદ્ધિ હોય તો આરાધના માટે બીજી પૂર્ણિમાના દિવસને આરાધવા માટે અનુજ્ઞાને જણાવી છે, કે જે ગ્રંથકારની પોતાની માન્યતાથી વિરુદ્ધ છે. આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજી પણ આના પ્રામાણ્યની શંકા કરે છે, તે અર્થ છે, એવો અમારો નિશ્ચય છે.

અમે નિશ્ચે કેટલીક મુદ્રિત પુસ્તિકાઓ જોઈ છે, જેમાં ઉમાસ્વાતિના વચનની આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને અભિપ્રેત એવી વ્યાખ્યા કરેલી જણાય છે, પણ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના મતના સમર્થનમાં એ (પુસ્તિકાઓને) રજુ નથી કરી તે યોગ્ય જ કહ્યું છે, એવો અમારો અભિપ્રાય છે. ઉપર જણાવેલા મતપત્રકની પેઠે તે પુસ્તકોના પણ પ્રામાણ્ય વિષે તેઓની જેમ અમારા મનમાં પણ શંકા જ છે. તેથી આ રીતે ઉમાસ્વાતિના વચનના પોતાને અભિમત અર્થની સિદ્ધિ કરવા આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે શાસ્ત્રો રજુ કર્યાં છે, તે શાસ્ત્રાભાસ જ છે એથી તેમના મતને પુષ્ટિ આપતાં નથી જ, એ અમે વિસ્તાર સાથે અહીં પ્રતિપાદન કર્યું.

અન્તે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી દેવસૂર તપાગચ્છના જૈનોની આ આચારપ્રણાલી છે એમ કહીને, તેનું જે જીતવ્યવહારના આશ્રયથી સમર્થન કરે છે, તેની પરીક્ષા કરીએ છીએ. જૈન શાસ્ત્રોમાં જીતવ્યવહારની પ્રામાણ્યસિદ્ધિ માટે ચાર અંશોની અપેક્ષા રખાય છે અને તે-(૧) યુગપ્રધાન જેવા આચાર્યે પ્રવર્તાવવાપણું, (૨) કોઈપણ વિશિષ્ટ કારણ કે પ્રયોજનને ઉદ્દેશીને પ્રવર્તાવવું, (૩) પ્રવર્તિત ધર્મને શાસ્ત્રો સાથે અવિરોધ, તથા (૪) સંવિગ્નગીતાર્થ એવા પુરૂષોનો અપ્રતિષેધ અને ઘણાઓની અનુમતિ.” જ્યાં જ્યાં જીતવ્યવહારના પ્રામાણ્યને શ્રી જૈન સંઘ અનુમતિ આપે છે, ત્યાં ત્યાં આ બધા જ અંશો પૂરા કરેલા હોય છે. કાલકાચાર્યે પ્રવર્તાવેલો સંવત્સરીની તિથિનો ફેરફાર, એ અહીં સમુચિત ઉદાહરણ છે. આ વિષયમાં તે અંશો પૂરા થતા નથી જ. જો કે આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી સંઘપ્રધાન હતા, તો પણ જીતવ્યવહારના પ્રામાણ્યની સિદ્ધિ માટેના બાકીના ત્રણ અંશો સિદ્ધ થતા નથી જ, તેથી ચાલુ વિષયમાં જીતવ્યવહાર જ સિદ્ધ થતો નથી અને એથી તેના આધાર ઉપર રહેલું દેવસૂર જૈનોની આચારપ્રણાલિનું પ્રામાણ્ય તો દૂર જ રહી જાય છે. એમ જીતવ્યવહારના બળથી પણ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના અભિમત અર્થની અસિદ્ધિ જ છે.

નવમે વિવાદારૂપદ મુદ્દો : ઉમાસ્વાતિના વચનનો અમે સારી રીતે નિશ્ચિત કરેલો અર્થ સ્વીકારતાં, કોઈ પર્વ અને અપર્વતિથિઓનો સંકર વગેરે કે આરાધનાનો સંકર વગેરે દોષો ઉત્પન્ન થાય છે કે નહિ, તેની હવે અમે પરીક્ષા કરીએ છીએ. એ બાબતમાં અમે આગળ નિર્ણય કરી જ ગયા છીએ કે-શાસ્ત્રોમાં ઉમાસ્વાતિના વચનને ઉદ્દેશીને તિથિઓનો પર્વ અને અપર્વ એવો વિભાગ જ જણાતો નથી. એવો વિભાગ જણાતો નથી તેથી તેમ જ નિશ્ચયછેદસૂત્ર વગેરેમાં પર્વ અને અપર્વતિથિના સંકરમાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ કહ્યેલા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્તવિધાન નહિ જણાયાથી, તેવો દોષ છે જ નહિ એમ અમે નિર્ણય કરીએ છીએ. એ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રોમાં આરાધનાસંકર દોષનો ઉલ્લેખ ન હોવાથી, તે દોષથી ઉત્પન્ન થતા પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરેનું વિધાન પણ દેખાતું ન હોવાથી, દોષભાવ જ નક્કી થાય છે. આ જ અમારા મતને જરા વિસ્તારથી અમે કહીએ છીએ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી આ પ્રમાણે કહે છે : આઠમ વગેરે તિથિઓના ક્ષયે જો સાતમમાં જ આઠમનો આરોપ કરીએ ત્યારે સાતમ અપર્વતિથિ હોવાથી અને આઠમ પર્વતિથિ હોવાથી, (પર્વ-અપર્વ) બંનેનો એક જ દિવસમાં સમાવેશ યુક્ત નથી. તેથી સાતમનો જ ક્ષય કરીને ટિપ્પણમાં આવેલી સાતમને આઠમ તરીકે સ્વીકારીને આરાધના કરતાં તિથિ સુનિશ્ચિત થાય છે, તથા પર્વ અને અપર્વતિથિનો સંકર પણ થતો નથી. તેનો પ્રતિકાર આ પ્રમાણે છે : તેમાં પર્વ અને અપર્વતિથિના સંકરનો આ જે દોષ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ કહ્યો છે તે શાસ્ત્રોમાં જણાતો નથી અને તે દોષને અંગે કરવાના પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન જણાતું નથી, તેથી

એ (દોષકલ્પના) મૃગતૃષ્ણિકા (મૃગજળ) સમાન જ છે. તિથિના ફેરફારને લગતી આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીને અભિમત ક્રિયાનો જો આશ્રય કરવામાં આવે તો કલ્પનાગૌરવ, શ્રુતહાનિ અને અશ્રુત-કલ્પના એ દોષો પ્રાપ્ત થાય છે. અમે દર્શાવેલી પ્રક્રિયામાં તો, ઉમાસ્વાતિના વચન રૂપ અપૂર્વ વિધિ કરનારા શાસ્ત્રથી જ સાતમમાં આઠમ સ્થાપવામાં આવતી હોવાથી પ્રત્યવાય જ થતો નથી, એટલે તેનાથી ઉત્પન્ન થતા પ્રાયશ્ચિત્તનો સંભવ હોય જ ક્યાંથી ? આથી અમે દર્શાવેલા માર્ગ પ્રમાણે બધું સારી રીતે સુસંગત થાય છે; એમ હોઈને, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી દ્વારા જણાવાતા લૌકિક ટિપ્પણની ફેરફારીને અમે સહી શકતા જ નથી.

પૂર્ણિમાના અને અમાવાસ્યાના ક્ષયની ખાળતમાં કેટલીક અડચણો છે ખરી, જેને ટાળવા માટે જ અમે માનીએ છીએ કે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનો લૌકિક ટિપ્પણમાં ફેરફારી કરવાનો પ્રયાસ છે. પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાના ક્ષયે પૂર્વ તિથિ ચૌદશ છે. તે ઉદયની હોવાથી પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ દ્વારા રોકાયેલી છે. જો તેમાં જ પૂર્ણિમા અમાવાસ્યાનો સમાવેશ કરવામાં આવે, તો પૂર્ણિમા-અમાવાસ્યાના આરાધનનો પાક્ષિક આરાધન સાથે સંકર અથવા વિરોધ આવી પડે છે. તેટલા માટે જ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી તેરશનો ક્ષય કરવા ઇચ્છે છે. પણ તે આવશ્યક નથી તેમ જ શાસ્ત્રના પ્રમાણવાળો પણ નથી. જે પ્રમાણે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાના મતની સિદ્ધિ માટે રબ્બુ કર્યા છે તે પ્રમાણભાસ જ છે, એમ અમે પહેલાં વિરતારથી બતાવી ગયા છીએ. વળી ‘હીરપ્રશ્ન’ વગેરે ગ્રંથોમાં તપો તિથિનિયત નથી એવું પ્રતિપાદન કરેલું છે, જ્યારે પાક્ષિક આરાધન તો તિથિનિયત છે. લૌકિક ટિપ્પણમાં આવતી ઉદયની મુખ્ય ચૌદશ તિથિને છોડીને બીજી કોઈ તિથિએ તેનું (પાક્ષિક પ્રતિક્રમણનું) આરાધન કરવામાં જ દોષ રહેલો છે એવો અમારો નિર્ણય છે. કલ્યાણકઆરાધનમાં પણ મુખ્ય એવી ઉદયવાળી તિથિઓનો જ ઉપર દર્શાવેલા માર્ગે સ્વીકાર કરવો.

એ રીતે પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિમાં પણ તેરશની વૃદ્ધિ શાસ્ત્રસિદ્ધ નથી. તેમાં પણ શાસ્ત્રમાં કહેલી ઉદયવાળી મુખ્ય તિથિને છોડીને ગૌણ ચૌદશે (લૌકિક ટિપ્પણમાં આવતી પ્રથમ પૂર્ણિમાએ) પાક્ષિક અનુષ્ઠાન કરવાથી દોષ જ છે, તેથી ઉમાસ્વાતિના વચનના આખા ય પ્રવોષની પ્રમાણિકતા સ્વીકારીને તેમાં આવેલી તિથિ જ સ્વીકારવી. વૃદ્ધિમાં પ્રથમ તિથિ અને અધિક માસ નપુંસક હોવાથી આરાધનામાં તે ઉપયોગી થતાં નથી. વગેરે વગેરે.

ભાદ્રપદ સુદ પાંચમનું અત્યારે પ્રધાન પર્વતિથિપણું જ નથી. તેથી તેની વૃદ્ધિ કે ક્ષયમાં ત્રીજની વૃદ્ધિ કે ક્ષયનું સમર્થન કરવા લાયક જ નથી એમ અમે ફરીથી બહેર કરીએ છીએ.

સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણની તિથિના નિશ્ચયમાં બીજા પણ કેટલાક પ્રશ્નો ઉભા કરાય છે, તેનો હવે વિચાર કરીએ છીએ. અમે પહેલાં કહી જ ગયા છીએ કે કલ્પસૂત્ર વગેરે આગમગ્રંથો પ્રમાણે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણની ભાદ્રપદની સુદ પાંચમ, તથા ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણની આષાઢી પૂર્ણિમા જ નિયત તિથિ હતી. તેમાં ચોમાસાના પ્રારંભદિવસ આષાઢની પૂર્ણિમાથી સંવત્સરી એક માસ અને વીસ દિવસ ગયા પછી આવે છે એમ કલ્પસૂત્રમાં

“તેણં કાલેણં તેણં સમણં સમણે મગવં મહાવીરે વાસાણં સવીસદ્દરાય માસે વિહક્કન્તે વાસાવાસં પજ્ઞોસવેદ...તહા ણં અમ્હે વિ વાસાણં સવીસદ્દરાય માસે વિહક્કન્તે વાસાવાસં પજ્ઞોસવેમો । અન્તરા વિ ય સે કણ્ણદ, નો સે કણ્ણદ તં રયણિ ઉવાહણાવિસય ।”

[તે કાલે તે સમયે વષાઞ્કતુનો એક માસ ને વીસ રાત્રિ વીતી ગયે છતે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે પર્યુષણા કરી.....તેમ અમે પણ વષાઞ્કતુનો એક માસ અને વીસ રાત્રિ વીતી ગયે પર્યુષણા કરીએ છીએ. તે પહેલાં પણ તે કરી શકાય, પણ તે રાત્રિને ઉલ્લંઘવી કદ્યે નહિ.] આ પાઠથી કહ્યું છે. તે પર્યુષણની તિથિ ભાદ્રપદ સુદ પાંચમ હતી, પણ યુગપ્રધાન કાલકાચાર્યે કોઈ રાજના આગ્રહથી તે દેશના વિશેષ આચાર રૂપે પળાતા ઇન્દ્રમહ નામના મહોત્સવ સાથે તેનો (પર્યુષણ-તિથિનો) વિરોધ ન થાય તે માટે, અન્તરાવિ ય સે કપ્પહ નો સે કપ્પહ તં રચણિ ઉવાહણાવિત્તપ એ વચનના આધારે ભાદ્રપદની સુદ છઠના દિને તેની આરાધના કરવાનું અશક્ય બનવાથી અન્તરા વિ ય સે કપ્પહ એ આજ્ઞાનો આધાર લઈને ભાદ્રપદની સુદ ચોથે (સંવત્સરી) નક્કી કરી. ત્યારથી માંડીને તપાગચ્છનો શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક આખોયે સંઘ ચોથે જ સંવત્સરીની આરાધના કરે છે. ચોમાસાના દિવસથી આરંભી ભાદ્રપદની સુદ ચોથ સુધીમાં એક માસ અને વીસ રાત્રિ પૂર્ણ કરવા માટે આતુર્ભાસિક પ્રતિક્રમણ પણ આપાદ સુદ ચૌદશે નક્કી કર્યું. તે જ પ્રમાણે પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ દરેક પક્ષની ચૌદશે થયું એમ અમને સમજાય છે. તે જ આજ સુધી તેમને માન્ય રહ્યું છે અને તેમણે આચર્યું છે. તેમાં વળી, ‘એક માસને વીસ રાત્રિ વીત્યા પછી’ એવા આ વાક્યનો શો અર્થ કરવો ?, તે બાબતમાં કાંઈક અડચણુ વિરોધ જણાય છે. વીસ રાત્રિ એ પદનો તો અર્થ નક્કી કરવો સુલભ છે, તો પણ અહીં માસ શબ્દથી ચાન્દ્રમાસ કે સૌરમાસ કે કર્મમાસ લેવો, એ વિવાદનો વિષય છે જ. તેમાં સૌરમાસ તો આ વિષયમાં ઉપયોગમાં લેવાય એમ જ નથી. કર્મમાસ ત્રીસ દિવસનો છે. ચાન્દ્રમાસ વૃદ્ધિક્ષયવાળો હોવાથી કોઈવાર ઓગણત્રીસ, કોઈવાર ત્રીસ, કોઈવાર એકત્રીસ દિવસનો પણ થાય. તેને આધારે જે પર્યુષણની તિથિનો નિશ્ચય કરવામાં આવે, તો કદાચ દરેક વર્ષે પણ તિથિભેદ થાય, તેથી સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ ચોથનું નક્કી કર્યું. રાત્રિ-સંખ્યાનો નિર્દેશ અહીં પ્રાયિકવચન એટલે ‘આશરે’ના અર્થનો અથવા તિથિના અર્થનો હોવો ઘટે છે. એ પ્રમાણે પર્યુષણના દિવસ પછી ચોમાસાના સિત્તેર દિવસરાત બાકી રહે છે એમ જે કહ્યું છે ત્યાં પણ ‘આશરે’નો અર્થ સમજવો. તેથી, સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણને માટે લૌકિક ટિપ્પણમાં આવતી જે ભાદ્રપદની સુદ ચોથની તિથિ નક્કી થયેલી છે, તેના પરિવર્તનને, સંવત્સરીનું આરાધન તિથિનિયત હોવાથી, અમે સહન કરતા નથી જ, એ અમારો નિર્ણય છે.

આ પ્રમાણે આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી અને આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજીએ આ વિવાદમાં જે જે સુદાઓ રજુ કર્યા, લગભગ તે બધાયનો પૂર્વાચાર્યોના મતોને સમ્યક્ પ્રકારે તપાસીને અને બંને આચાર્યોના મન્તવ્યભેદોને વિચારીને અમે નિર્ણય કર્યો છે. આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજીએ અમારી પાસે રજૂ કરેલા વિવાદાર્પદ સુદાઓમાંના કેટલાક વિષયો રહી જાય છે બરા, પણ તેનો ખાસ નિર્ણય આપવાની જરૂર નથી એમ અમારું ધારવું છે. બંને આચાર્યોએ મનમાં અવશ્ય સમજવું જોઈએ કે પંચ વિવાદ શમાવવા પ્રવૃત્ત થયેલ છે, નહિ કે-વિવાદને વધારવા. અને જીતવાની ઇચ્છાથી નહિ પણ તત્ત્વને તારવવાની ઇચ્છાથી બંને (આચાર્યો) વિવાદમાં જિત્યાં છે, એ અમને ઘણો આનંદ ઉપજાવે છે. નીચે આપેલો નિર્ણય, દેવસૂર તપાગચ્છનાં શાસ્ત્રોને સમ્યક્ પ્રકારે જોઈને અને પ્રમાણસિદ્ધ જીતવ્યવહારને અવલંબીને આપેલો છે, જે કેવલ તત્ત્વને જ જણાવે છે; તેથી તત્ત્વાવબોધપરાયણ બંને આચાર્યોએ સૌમનસ્યથી તેને સ્વીકારવો અને સ્વીકારીને શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘના પૂર્વાચાર્યોએ ઠરાવેલી આચાર-પ્રણાલિકાને આજ

મુધી પાળતા આવેલા દેવસૂર તપાગચ્છના જૈનોએ, સામે આવી ઊભેલા શ્રી જૈન સંઘના ભેદને ટાળવો. સંઘની સમગ્રતા ઉપર જ ધર્મવૃદ્ધિનો આધાર છે, તે તેમણે ભૂલવું ન જ જોઈએ.

નિગમન અને નિર્ણય

એ પ્રમાણે બન્ને આચાર્યોએ રજુ કરેલા મુદ્દાઓની યથાયોગ્ય વિચારણા દ્વારા અને જૈન શાસ્ત્રોની સમાલોચના દ્વારા નક્કી થયેલ નિગમન અને નિર્ણય આ પ્રમાણે છે:—

(૧) શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈનોમાંના તપાગચ્છના ચારેય પ્રકારના જૈન સંઘે લૌકિક અને લોકોત્તર બન્ને ય પ્રકારની આરાધનાઓમાં અમે જણાવ્યા પ્રમાણે તિથિક્ષયવૃદ્ધિ-અધિક માસ સાથેના જોધપુરના ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગનો ઉપયોગ કરવો. જૈન ટિપ્પણ કે જેનું બીજું નામ સિદ્ધાન્તટિપ્પણ છે તે ઘણા કાલથી વ્યુચ્છિન્ન થયું છે તેથી તેનો પ્રચાર જ નથી. આગમોને અનુસરતું જૈન ટિપ્પણ ફરીથી ચલાવવાનું શક્ય જ ન હોવાથી શ્રી જૈન સંઘ અત્યારે તેને સ્વીકારી શકે તે પણ અશક્ય જ છે.

(૨) ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગને અનુસારે તિથિઓની વૃદ્ધિ કે ક્ષય આવે ત્યારે ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રઘોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ ક્ષયે પૂર્વા તિથિ: કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા એ શાસ્ત્રનો પંચે નિશ્ચિત કરેલા અર્થ પ્રમાણે આધાર લઈને તિથિનો નિશ્ચય કરવો.

(૩) ઉપર બતાવેલા ઉમાસ્વાતિના વચનનો પંચે એવો અર્થ નિર્ણીત કર્યો છે કે-ટિપ્પણમાં કોઈ પણ તિથિનો ક્ષય જણાય ત્યારે ક્ષીણ તિથિની આરાધના માટે પૂર્વની તિથિ કરવી, એટલે કે-ક્ષીણ તિથિ વિષયક આરાધન પૂર્વની તિથિએ કરવું. શ્રી જૈન સંઘ આરાધના માટે ઔદયિકી તિથિની અપેક્ષા રાખે છે. તિથિનો ક્ષય થાય ત્યારે તેવી (ઔદયિકી) તિથિની અત્યન્ત અપ્રાપ્તિ થવાથી, અપૂર્વ વિધિને કરનારા ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિ: કાર્યા’ એવા શાસ્ત્ર વડે ક્ષીણ તિથિની સ્થાપના તેની પૂર્વની તિથિમાં કરાય છે. એ રીતે ક્ષીણ તિથિ ઔદયિકી બને છે અને તેથી આરાધના માટે તે ઉપયોગી બને છે. એટલે અષ્ટમી ક્ષીણ હોય ત્યાં તેની પૂર્વની સપ્તમીને જ આરાધના માટે અષ્ટમી કરવી. એ પ્રમાણે ચતુર્દશીના ક્ષયે તેની પહેલાંની ત્રયોદશીનો ચતુર્દશી તરીકે સ્વીકાર કરવો અને પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ તે તિથિએ જ કરવું. પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાનો ક્ષય હોય ત્યારે, તેની પૂર્વની ચતુર્દશીનો પાક્ષિક આરાધન માટે ઉપયોગ કરાતો હોવાથી, અભિગ્રહ રૂપ તેનું તપ વગેરે શ્રી હીરપ્રશ્નમાં દર્શાવેલા માર્ગે ત્રયોદશીએ કરવું, પાક્ષિક અનુષ્ઠાન સાથે વિરોધ ન આવતો હોય તો ચતુર્દશીએ કરવું અથવા યથાઙ્ગિ પ્રતિપદાએ પણ કરવું. પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ, એ તિથિ-નિયત અનુષ્ઠાન છે. તેમાં મુખ્ય તિથિ ટિપ્પણ પ્રમાણે આવતી ઔદયિકી ચતુર્દશી છે, તેથી પૂર્ણિમા અમાવાસ્યાનો ક્ષય હોય તો પણ, પાક્ષિક આરાધન મુખ્ય એવી ઔદયિકી ચતુર્દશીએ કરવું, અને ક્ષીણ તિથિ સંબંધી અભિગ્રહ રૂપ તપ વગેરે ઙ્ગિ પ્રમાણે તેની પહેલાં કે પછી આરાધવું. એ પ્રમાણે ભાદ્રપદની સુદ ચતુર્થીના ક્ષયે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ, તેની પૂર્વની તૃતીયામાં ચતુર્થી તિથિને સ્થાપીને કરવું. ભાદ્રપદની સુદ પંચમીનું પ્રધાન પર્વતિથિપણું જ રહ્યું નથી, તેથી તેનો ક્ષય થાય ત્યારે તેમાં કરવાનો તપ વગેરે અભિગ્રહ યથાઙ્ગિ પહેલાં કે પછી કરવો. સાંવત્સરિક સાથે વિરોધ ન આવતો હોય તો ભાદ્રપદ સુદ ચતુર્થીએ પણ કરવો. ભાદ્રપદ સુદ પંચમીના ક્ષયને કારણે તૃતીયાનો ક્ષય શાસ્ત્રોથી સિદ્ધ થતો નથી. કલ્યાણકો વગેરે પણ સિદ્ધાન્તમાં કહેલી તિથિએ જ કરવાનાં હોઈ તે વિષયમાં પણ આ જ નિયમ લાગુ પાડવો. આ અર્થ સ્વીકારતાં જે

પર્વ અને અપર્વતિથિઓનો સંકર વગેરે અને આરાધનાનો સંકર વગેરે દોષો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી કદવે છે, તે દોષો શાસ્ત્રોમાં જણાતા નથી તેથી, અને એવા દોષો થાય ત્યારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું વિધાન નહિ હોવાથી, તે દોષ રૂપ નથી જ.

(૪) 'वृद्धौ कार्या तथोत्तरा' એ શાસ્ત્રનો આ અર્થ છે:-ટિપ્પણમાં તિથિની વૃદ્ધિ જણાય ત્યારે આરાધના વગેરે માટે પાછલી એટલે બીજી તિથિ સ્વીકારવી. વૃદ્ધિ પામેલી તિથિ બે વાર ઉદયને સ્પર્શે છે એટલે (તેમાંની) કઈને ઔદયિકી ગણવી એવો સંદેહ થયે છતે વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા એવા નિયમવિધિ કરનારા શાસ્ત્ર વડે પછીની તિથિનું જ ઔદયિકીપણું નક્કી થાય છે. લૌકિક ટિપ્પણમાં આવતી તિથિઓ વૃદ્ધિ પામે ત્યારે આગલી અને આગલીની આગલી તિથિની વૃદ્ધિ ગણવાની બાબતમાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ જે પ્રમાણો અને શાસ્ત્રો રજુ કર્યા છે તેનું પ્રમાણ્ય અને શાસ્ત્રત્વ અસિદ્ધ જ રહે છે. જીતવ્યવહારના બળથી તે સિદ્ધ થાય છે એમ બે કહેતા હોય, તો જીતવ્યવહારની સાબીતી માટે જે ચાર અંશો હોવા જોઈએ, તે અધુરા રહેતા હોવાથી જીતવ્યવહાર પણ અસિદ્ધ રહે છે. આ પ્રમાણે અષ્ટમીની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજી અષ્ટમી, ચતુર્દશીની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજી ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા બે દિવસે હોય ત્યારે બીજી પૂર્ણિમા અને બીજી અમાવાસ્યા, ભાદ્રપદની સુદ ચતુર્થીની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજી ચતુર્થી જ ગ્રહણ કરવી. ભાદ્રપદ સુદ પાંચમનું તો પ્રધાન પર્વતિથિપણું જ ચાલ્યું ગયું છે, એમ અમે આગળ અનેક વાર કહી ગયા છીએ. વૃદ્ધિ પામેલી તિથિનો પહેલો દિવસ અધિક માસની પેઠે નપુસક છે તેથી તે આરાધના માટે ઉપયોગી નથી જ. તિથિનો ઉપયોગ ન કરાય તો તેને માટે શાસ્ત્રમાં કયાંઈ કશું પ્રાયશ્ચિત્ત જોવામાં આવતું નથી, તેથી તિથિના તેવા અનુપયોગમાં દોષ જેવું કાંઈ નથી.

(૫) તિથિઓની વૃદ્ધિ અને ક્ષયના વિષયમાં, તિથિઓનો ફેરફાર કરવાનું આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ શાસ્ત્રસિદ્ધ તરીકે જે રજુ કર્યું છે તેને તપાગચ્છનાં શાસ્ત્રો અનુમત થતાં નથી જ. આ વિષયમાં તેમણે રજુ કરેલો જીતવ્યવહાર પણ શાસ્ત્રથી સિદ્ધ થતો નથી.

(૬) સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ એ તિથિનિયત આરાધના છે. તે ટિપ્પણ પ્રમાણે આવતી ભાદ્રપદની સુદ ચતુર્થીએ આરાધવી. કાલકાચાર્યે, કોઈ રાજાની વિનંતિને માન આપીને, ભાદ્રપદ સુદ પંચમીએ નિયત થયેલા તે દેશના ઇન્દ્રમહ ઉત્સવ સાથે વિરોધ ન થાય તે માટે અને ષષ્ઠીએ સ્થાપતાં શાસ્ત્રવિરોધનો ભય હતો તે માટે, તે ચતુર્થીએ સ્થાપી છે અને શ્રી તપાગચ્છના સર્વ જૈન સંઘે પણ તેને માન્ય રાખી છે. એ રીતે જીતવ્યવહારથી સિદ્ધ થયેલી ભાદ્રપદ સુદ ચતુર્થી જ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણની નિયત તિથિ છે. તેને લીધે પાક્ષિક અને ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણને માટે ચતુર્દશી નિયત તિથિ છે. ભાદ્રપદ સુદ પંચમીનું પ્રધાન પર્વતિથિપણું જ ટળી ગયું છે, તેથી તેની વૃદ્ધિ અને ક્ષય નિમિત્તે શાસ્ત્રથી અસિદ્ધ તૃતીયાની વૃદ્ધિ કે ક્ષય ચલાવવો તે કદાચ જ છે.

(૭) આષાઢની પૂર્ણિમાથી આરંભીને, અથવા એમાસાના દિવસ એટલે આષાઢ સુદ ચતુર્દશીથી આરંભીને, ભાદ્ર સુદ ચતુર્થી સુધીમાં જે એક માસ ને વીસ રાત્રિની ગણના શાસ્ત્રોમાં જણાય છે તે પ્રાયોવાદ (આશરાની ગણના) જ છે. એ જ પ્રમાણે ભાદ્ર સુદ ચતુર્થીથી શરૂ કરીને કાર્તિક સુદ ચતુર્દશી સુધીમાં જે સિત્તેર રાત્રિની ગણના છે તે પણ પ્રાયોવાદ છે. પ્રાયઃ ઘણા સંવત્સરોમાં તેની ગણના પૂરી થાય જ છે. શ્રાવણ કે ભાદ્રપદાદિ અધિક માસ આવે ત્યારે તે દિનગણના શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ સંખ્યાને મળતી આવતી નથી જ. તે પ્રસંગે તપાગચ્છીય જૈનો એમ

અધિક માસનાં દિવસોને નથી જ ગણતા તેમ ક્ષીણ વૃદ્ધ તિથિઓની ગણના પણ તેમણે ન જ કરવી અને તેને લીધે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણની નિયત તિથિને ન જ ફેરવવી.

(૮) લૌકિક ટિપ્પણનો સ્વીકાર કરવામાં પર્વ અને અપર્વ તિથિઓનો સંકર તથા આરાધનાઓનો સંકર વગેરે જે દોષો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ કહ્યેલા છે તે દોષો શાસ્ત્રોમાં ક્યાંઈ જણાતા નહિ હોવાથી તેમ જ તે દોષો નિમિત્તે શાસ્ત્રોમાં પ્રાચલિતનું વિધાન નહિ હોવાથી તે કહ્યેલા દોષો દોષ રૂપ જ નથી, એમ સિદ્ધ થાય છે. ‘હીરપ્રશ્ન’ વગેરે શાસ્ત્રોમાં પૂર્ણિમા વગેરેના ક્ષયે કરવાનાં તપ વગેરેની જે વ્યવસ્થા સૂચવેલી છે તે યોગ્ય જ છે એમ અમે માનીએ છીએ. બધાએ પણ તે જ વ્યવસ્થાનો આશ્રય લેવો.

અંતે આ વિવાદમાં ઊતરેલા બન્ને આચાર્યોના વિષયમાં કાંઈક જરૂર જણાવવું જોઈએ. ‘વાદિ-પ્રતિવાદિ’ શબ્દપ્રયોગ અને ‘અર્થિ-પ્રત્યર્થિ’ શબ્દપ્રયોગ કાંઈક પ્રયોજનને ઉદ્દેશીને જ અમે છોડી દીધો છે, તે તેમણે જરૂર ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. તેમાં પ્રથમ આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજી : એમની વિદ્વત્તા સાર્વજનીન છે. શ્વેતાંબર જૈન આગમોના સંપાદનથી તથા સિદ્ધગિરિની તળેટીમાં આગમમંદિરની કલ્પનાપ્રતિષ્ઠાના આતુર્યથી તેમનું ‘આગમોદ્ધારક’ બિરૂદ યથાર્થ જ છે; અને સંવિગ્નગીતાર્થ એવા તેઓ, તપાગચ્છના સાધુઓ અને શ્રાવકો તરફથી ઘણું શ્રેષ્ઠ માન પામે છે. આગમોમાં કહેલા આચારની પ્રતિષ્ઠા એ જ મહાન પ્રયોજનને ઉદ્દેશીને સિદ્ધાન્તટિપ્પણનો પ્રચાર કરવાનું તેમને અભિમત છે, પણ જૈનાગમોમાં મળી આવે છે તેટલાં માત્ર સાધનોથી સિદ્ધાન્ત-ટિપ્પણની રચના અશક્ય છે અને તેનો પ્રચાર અતીવ અશક્ય છે, એ જ કારણને લઈને આ વિવાદમાં તેમનો નિઃસહ થાય છે. તપાગચ્છના અત્યારના સઘળા ય જૈનો ચંડાંશુચ્યૂ પંચાંગને આધારે લૌકિક વ્યવહારો કરે છે અને સિદ્ધાન્તટિપ્પણ ન હોવાથી હોકોત્તર આરાધના પણ તેને જ આધારે કરવી સમુચિત છે. વળી જીવવ્યવહારની સિદ્ધિ માટે એમણે કહેલાં શાસ્ત્રો શાસ્ત્રાભાસ છે, તેથી જીવવ્યવહારની અસિદ્ધિ છે.

આચાર્ય શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજી પણ સંવિગ્નગીતાર્થ છે અને પ્રવચનદક્ષ છે. જ્ઞાન, તપ-શ્રદ્ધા અને પ્રવચનપટુતાથી તપાગચ્છના જૈનોને તેઓ પણ બહુમાનનીય છે જ. પોતાના સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન એમણે પ્રબલ યુક્તિઓથી સમર્થિત કર્યું છે. આધુનિક જૈનોએ માનેલા પંચાંગમાંની તિથિ વગેરેના ફેરફારો ન સહી શકતા અને શાસ્ત્રોમાં તેવા ફેરફારો કરવા માટેનાં સમર્થક પ્રમાણો નહિ જોતા, તેઓએ ‘સાર્વજનીન કોઈ પણ પંચાંગને આધારે લૌકિકની પેઠે હોકોત્તર વ્યવહાર ચાલે છે માટે તેને જ સમર્થન આપવું જોઈએ’ એવી બુદ્ધિથી જ, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું પ્રતિપક્ષપણું સ્વીકાર્યું અને પ્રબલ યુક્તિઓથી પોતાના મતને બળવાન કર્યો છે. ઉમાસ્વાતિના વચનના પ્રધોષને અંગે અધ્યાહારાદિને છોડીને પર્વ અને અપર્વતિથિઓનો વિભાગ ક્યાં વિના, યથાર્થ અર્થને અનુસરવા પૂર્વક તેમણે પોતાનો મત સમર્થિત કર્યો છે તેથી જ તેમનો અભિપ્રાય પંચે સ્વીકાર્યો છે. જો કે આ વિવાદમાં તેઓનો આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની સાથે વિરોધ છે, તો પણ તેમની વિદ્વત્તાનો, સંવિગ્નગીતાર્થપણાનો, આગમોદ્ધારકપણાનો તેઓ પણ બહુ આદર કરે છે, તેમાં અમને સંશયનો જરા પણ અવકાશ નથી.

પુણાથી વિક્રમના

૧૯૯૯ મા વર્ષ, જ્યેષ્ઠ

શુક્લ પ્રતિપદા ગુરુવારે

પંચ વૈદ્ય શ્રી પરશુરામ શર્માની

પોતાના હાથની સહી.

પરિશિષ્ટો

પરિશિષ્ટ ૧.

[લવાહી ચર્યામાં, પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ રજૂ કરેલા પ્રતિવાદમાં, પૂ. શ્રીસંઘસ્થવિર વયોવૃદ્ધ શાન્તતપોમૂર્તિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજએ ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની હાજરીમાં કરેલા ખૂલાસાનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. મજકુર ખૂલાસો તા. ૧૫ મી નવેમ્બર સને ૧૯૪૦ ના શ્રી વીરશાસન નામના સાપ્તાહિકમાં પ્રગટ થયેલો. અરે આ નીચે તેનો ઉત્તરો આપવામાં આવે છે. —સં૦]

વર્તમાન તિથિદિન-ચર્યાને અંગે પૂ. શાન્તતપોમૂર્તિ, વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્—
વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજએ ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની હાજરીમાં કરેલો અગત્યનો ખૂલાસો.

વકીલ શ્રીયુત મોહનલાલ પોપટલાલ B. A.; LL. B. એ કરેલા પ્રશ્નો : તેનો પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવે આપેલો ઉત્તર અને પૂ. મુનિરાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજીનું વિવેચન.

પૂજ્યપાદ શાન્તતપોમૂર્તિ, વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ આદિ વિ. સં. ૧૯૯૭ ના કાર્તિક સુદી પહેલી પૂનમ ગુરુવારે શેઠ જમનાદાસ હઠીસંગની આગ્રહભરી વિનંતિ સ્વીકારી ચતુર્માસ ગદલાવવા નિમિત્તે સામૈયા સાથે હાજર પડેલની પોળમાં પાછાથાની પોળ પાસે શ્રી વીસા શ્રીમાળીની વાડીમાં બાંધેલા ભવ્ય મંડપમાં પધાર્યા હતા. આ વખતે, પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવે પોતાના ગંભીર દ્વનિથી મંગલાચરણ ઉચ્ચાર્યા બાદ, પૂ. શાન્તમૂર્તિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયમધસૂરીશ્વરજી મહારાજએ પ્રાસંગિક પ્રવચન સંભળાવ્યું હતું. તે પછી વકીલ શ્રીયુત મોહનલાલ પોપટલાલ B. A.; LL. B. એ હલા થઈ, હાથ જોડીને વર્તમાનમાં ચાલતી તિથિદિન-ચર્યા સંબંધી પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવને ખૂલાસો કરવાની આગ્રહભરી વિનંતિ કરી હતી. પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવે પણ તેના ઉત્તરો આપવાની કૃપા કરી હતી. તે પછી પૂ. આચાર્યદેવના કહેવાથી, તેઓશ્રીના પ્રશિષ્ય પૂ. મુનિરાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજે પણ, પછેલી પ્રશ્ન વિષે ખૂલાસો કર્યો હતો. આ બધું સંખ્યાબંધ સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજઓએ તેમજ સેંકડો શ્રાવક-શ્રાવિકાઓએ સાંભળ્યું હતું. અમે પણ આ વખતે હાજર હતા. એ વખતે હાજર નહિ એવા પણ જિજ્ઞાસુ આત્માઓને આ વાતની માહિતી મળે એટલા માટે અમે તે પ્રશ્નો, ઉત્તરો અને વિવેચન અરે રજૂ કરીએ છીએ.

પ્રશ્ન૦ સાહેબ ! મારી એક વિનંતિ છે. આપ આત્મા આપો તો પૂછું.

ઉત્તર૦ તમારે શી આખતમાં પૂછવું છે ?

પ્રશ્ન૦ અત્યારે તિથિચર્યા જરૂરી ચાલી રહી છે. હેન્ડબીલો વિગેરે પણ ધણું છપાઈ રહ્યું છે. આવા વખતે આપના ખૂલાસાની ધણી જરૂર છે.

ઉત્તર૦ ખૂલાસો કરવામાં, વાત એમ છે કે-વાંધા નથી, પણ નાહક કલેશ વધે એ ઠીક નહિ.

પ્રશ્ન૦ પણ સાહેબ ! આ ચર્યામાં આપના નામે તરેહ તરેહની જુઠ્ઠી વાતો ફેલાવવામાં આવે છે. જો કે-આપે તો આજ પહેલી પૂનમે ચોમાસું બદલ્યું, એટલે આપ કેવી માન્યતા ધરાવો છો તે જણાઈ આવે છે; પરંતુ આપ આપના શિષ્યોના દબાણથી આમ કરો છો વિગેરે કહેવાય છે, માટે આપશ્રીના પોતાના તરફથી ખૂલાસો થાય તો ધણો લાભ થાય.

ઉત્તર૦ અરે ભાઈ ! સંઘમાં આવો વિખવાદ ઉભો ન થાય અને શાસ્ત્રની આત્મા મુજબ આરાધના થાય એ માટે પહેલાં મેં મારાથી બનતો ધણો પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ જોને જુઠ્ઠી વાતો કરવી હોય તે જો છે તે ગમે તેમ કહે. એમાં આપણે શું કરીએ ? દુનિયામાં દુર્જનોનો તોટો નથી. દુર્જનોનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે કે—

કુમ્ભમિત્તયુગલેન કિલ્બિષં, બાલકસ્ય જનની વ્યપોહતિ ।

કળ્પતાલુરસનામિરુજ્જતા, દુર્જનેન જનની વ્યપાકૃતા ॥ ૧ ॥

માતા જે છે તે પોતાના બાળકની વિષ્ટા કાઢવા ઠીકરાં લે છે. માતા જાણે છે કે-મારા પુત્ર છે, પણ વિષ્ટા અપવિત્ર છે માટે કુંભના એ દુકગ લે છે, જેથી અપવિત્રનો સ્પર્શ ન થાય. પણ કુતરું આવે છે તે શું કરે છે? કંઠ, તાલુ અને રસના ત્રણથી એ દૂર કરે છે. માતાને ફેંકી દેવાનું કામ હતું પણ કુતરું ચાલી જાય છે. દુર્જનો માટે એમ જ સમજો. પણ તમારા આગ્રહ છે તો હું ખૂલાસો કરું છું. કોઈ ભાઈ કલેશ કરશે નહિ. પૂર્વકાળમાં અસત્યભાષણ અને શાસનની હીલના ન થાય તેનો બહુ ડર હતો. આજે એ ભૂલીને આ ચર્ચામાં જેમ કાવે તેમ લખાઈ અને બોલાઈ રહ્યું છે, એટલે એમાં સાચી વાત મારી જાય તેમાં નવાઈ શી?

પ્રશ્ન૦ એ પૂનમ સંબંધી આપની માન્યતા શી છે?

ઉત્તર૦ ચતુર્દશી જતી વિરાધીને પૂનમે ચતુર્દશી કરવી એ મહાપાપ છે. માતાને ધાવવાથી બાલકની પ્રુષ્ટિ થાય, પણ મરેલી માતાને ધાવવા થકી પ્રુષ્ટિ થાય નહિ. પૂનમે ચોમાસી વિગેરે કરાય નહિ.

પ્રશ્ન૦ આપે અત્યાર સુધી પહેલાં તેમ કરેલું, તેનું શું?

ઉત્તર૦ જુઓ, લુખ્યું ખાય તે ચોપડાની આશાએ. આ વાત એવી હતી કે-બધા સમજીને સાચું કરે તો સારું, પણ તેવો કોઈ અવસર આવ્યો નહિ. વખતે વખતે મેં મારાથી બનતા પ્રયત્નો કર્યા, પણ જ્યારે છેવટ જોયું કે આ બધાની વાટ જોતાં આખું જ જશે અને સાચી વાત મારી જશે, ત્યારે અમે જે પહેલેથી સાચું માનતા હતા તે સુજ્ય આચરવા માંડ્યું.

પ્રશ્ન૦ આપે પરંપરા લોપી કહેવાય?

ઉત્તર૦ પરંપરા શાની લોપી? આ પરંપરા કહેવાતી હશે? શાસ્ત્રની આજ્ઞાની વિરાધના થાય એવી પરંપરા હોય જ નહિ. જુઓ. તમને કોઈને તો કલ્પ્ય ખખર નહિ હોય, પણ મારા અનુભવની વાત છે. આ વાત ૧૯૨૬ થી ૧૯૨૮ સુધીમાં બની છે. દેવસૂરના ઉપાશ્રયે નાગોરીશાળામાં ધરણેન્દ્ર શ્રીપૂજ્ય હતા. તે વખતે પર્વતિથિઓની આવી હેરફેરી કરવાનું તેમણે કરેલું. તે વખતે સુબાજી તેમની પાસે જતા, પણ ત્યારથી તેમણે ત્યાં જવાનું બંધ કર્યું. એ ચાર વાર તેમને શ્રીપૂજ્યના કોટવાલો તેડવા આવ્યા, પણ તેમણે કહી દીધું કે-અસત્યપણા થઈ માટે હું નહિ આવું. તે વખતે શ્રી મૂલચંદજી મહારાજ વિગેરેને પણ ઘણું દુઃખ થયું કે-આ બહુ ખોટું થાય છે, પણ તે વખતે સાધુઓ થોડા અને શ્રીપૂજ્યોનું બલ ઘણું. તે વખતે ઉઢાપોહ પણ થએલો, પણ ચાલી પડ્યું. શ્રી મૂલચંદજી મહારાજ અને સુબાજીને એ વખતે જે કરવું પડ્યું તે બદલ બહુ દુઃખ થએલું. બહુ પશ્ચાત્તાપ કરેલો. આવી આવી રીતે ચાલેલી પરંપરા તે સત્ય કહેવાય કે અસત્ય તે વિચારો. અમે જાણતા હતા કે-આવી રીતે પર્વતિથિની વિરાધના કરવી એ ખોટું છે, પણ અમારા મનને એમ કે-શાસનમાં બધા ઠેકણે આવશે, એમ ધારીને બળતા હોયે કરતા હતા. આપણે સંમેલન થયું તે વખતે આ વાત કરી હતી, પણ તે વખતે તો ‘આ વિષય આપણા એકલા તપાગચ્છનો છે અને અહીં બીજા ગચ્છોના પણ આવેલા છે’ એવી વાત કરીને આ વાત પડતી મૂકાઈ હતી. એ વાત રહી તે રહી અને એ પાંચમો આવી. એ વખતે મેં એકતા માટે પ્રયત્ન કરેલો, પણ એમાં ઊલટું ઉઘું થયું અને ઝેર રેડાયું. આથી વિચાર કર્યો કે-બધાને લાવવા માટે આપણે અશુદ્ધ કરવું તે ઠીક નથી.

પ્રશ્ન૦ પૂજ્ય શ્રી આણંદવિમલસૂરીશ્વરજી મહારાજના નામવાળું સોળમી સદીનું પાનું બતાવે છે, તે શું?

ઉત્તર૦ એ પાનામાં કેવું લખાણ છે તે તો જુઓ! એની ભાષા જુઓ! આપણા ગચ્છની માન્યતા વિરૂદ્ધની

ગાથાઓ એમાં છે. પણ એ બધી વાત પછી. આપણે ટૂંકીજ વાત કરીએ. એ પાતું જો શ્રી તપાગચ્છતી માન્યતા મુજબનું સાચું છે એમ પૂરવાર થઈ જાય, તો હું તેમ માનવા અને કરવા તૈયાર છું. અરે ભાઈ! અત્યાર સુધી અમે જે આ કર્યું, તેનું પ્રાયશ્ચિત લેવા પણ તૈયાર છું !

પ્રશ્ન૦ આપે સંવત ૧૯૯૨ માં સંવત્સરી શનિવારે હતી છતાં રવિવારે કરેલી તે શાથી ?

ઉત્તર૦ એ વાત તો એવી છે કે-એ વખતે વાટાઘાટની શબ્દજનમાં હું ઠાપ્યો હતો. વાતમાં હું ફસાયો, પણ મારી શ્રદ્ધા તો આ જ હતી, એથી તો મેં મારા બહારના સાધુઓને શનિવારે સંવત્સરી કરવી, એ જ બરાબર છે એમ જણાવી દીધું હતું. વળી મને જે કોઈએ પૂછ્યું કે પૂછવું તે બધાને મેં ભા. શુ. ૪ શનિવારે જ સંવત્સરી કરવી જોઈએ, એમ કહ્યું હતું. મેં કહેલું કે-હું બોલીમાં બંધાયો છું પણ મારી શ્રદ્ધા એ જ છે કે-ભા. શુ. ૪ ને છોડીને ભા. શુ. પહેલી પાંચમે સંવત્સરી થાય જ નહિ, માટે હું તો એ જ કહેવાનો અને અને તેમની પાસે એ જ કરાવવાનો ! શાસ્ત્રનું ચોખ્ખું વચન છે કે-“**ક્ષયે પૂર્વાતિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા** ।” ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વની તિથિએ આરાધના કરવાની અને વૃદ્ધિ આવે ત્યારે ઉત્તરા એટલે પછીની તિથિએ આરાધના કરવાની. આ નિયમ ક્ષય-વૃદ્ધિ વગરની તિથિને કેમ લાગુ પડે ? જુઓ કે-પાંચમનો ક્ષય આવ્યો ત્યારે મનાયો અને ઉદયતિથિની વિરાધના ન કરી, પણ વૃદ્ધિ આવી ત્યારે ઉદયતિથિ ચોથને વિરાધી. આ તો એવું થયું કે-પરણવાની બાધા અને નાતરૂં મોકળું ! તેઓ વૈરવૃત્તિ વધે એવું કરે છે, માટે આપણે બોલતા નથી; બાકી હડહડતું અસત્ય છે. શાસ્ત્રની ચોખ્ખી આજ્ઞા છે અને તે મુજબ જ આપણે તે વખતે ૧૯૯૨-૯૩ માં સંવત્સરીની અને તે પછી ચૌદશની પખ્ખી તથા આ ચોમાસીમાં માન્યતા રાખી છે. તે પાતું જો સાચું સાબીત કરે તો આપણને તે માનવામાં કશો વધો નથી. બાકી, ગમે તેમ ચાલી પડેલી અને સારી આશાએ નભાવેલી વાતને પરંપરા મનાય જ નહિ.

પ્રશ્ન૦ (ચીમનલાલ હાલાભાઈનો) સં. ૧૯૨૬ પહેલાં બે આઠમો વિગેરે થતું ?

ઉત્તર૦ આપણા જન્મ પહેલાં શું થયેલું તેનો આપણને અનુભવ નથી, પણ શાસ્ત્રમાં તો ચોખ્ખી વાત છે. જો પહેલાં આવી હેરફેરી થતી હોત તો ધરણેન્દ્ર શ્રીપૂજ્ય સામે ઉઠાપોહ શાનો થાત ? તે વખતે નવીન નીકળ્યું માટે ઉઠાપોહ ઉઠ્યો. મેં તો મારી રૂબરૂની વાત કરી. શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ તો બે પૂનમની બે તેરશ અને પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય થાય-કરે નહિ.

અને પૂ. આચાર્યદેવના પ્રશિષ્યરત્ન પૂ. મુનિરાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજે, પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવની આજ્ઞા થતાં, શ્રી જૈન ધર્મ વિકાસ માસિકના વધારા સંબંધમાં કરાવ્યું હતું કે—

આ જાણું આચાર્ય શ્રી વિજયતીતિસ્મરિણના સમુદાયના પંચાસ શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી તેમની દોરવણી નીચે તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. આમાં, એક લેખમાં શ્રી હીરપ્રક્ષમાંના પ્રશ્નનો ઉલ્લેખ છે. પૂજ્યપાદ શ્રી હીરસુરીશ્વરજી મહારાજનાં વચનો ખોટાં છે, એમ કહેવાને આજે કોઈ તૈયાર નથી. એ જ વચનો પૂરવાર કરે છે કે-પાંચમ તથા પૂનમ આદિનો ક્ષય આવે ત્યારે તે માટે અન્ય તિથિઓ ફેરવાય નહિ, પણ અન્ય તિથિઓના દિને તેનો તપ કરી શકાય. જુઓ આ જાપામાં જ લખ્યું છે કે—

“**પંચમી તિથિસ્તુદિતા ભવતિ, તદા તત્તપઃ પૂર્વસ્યાં તિથૌ ક્રિયતે** ।”

આનો અર્થ કરતાં તેઓ પણ જણાવે છે કે—

“પાંચમ બંદે ત્યારે પાંચમનો ઉપવાસ ચોથે કરવો.”

વિચારો કે-પાંચમને બદલે ચોથનો અગર ત્રીજનો ક્ષય કરવાનો હોત તો આવો પ્રશ્ન થાત ખરો ? કારણ કે-આ પ્રશ્નો પૂછનાર સામાન્ય માણસો નથી પણ વિદ્વાન મુનિરાજે આદિ છે. વળી, એની સાથે પૂનમનો જે પ્રશ્ન છે, તે પણ પૂનમની હાનિ-વૃદ્ધિએ જે તેરશની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાની હોત, તો પ્રાયઃ ઉપસ્થિત થાત નહિ

અને કશય ઉપરિચિત થાત, તો ય તેનો જોવો જવાબ અપાયો છે તેવો જવાબ તો અપાત જ નહિ. જુઓ આ છાપામાં લખ્યું છે કે—

“ પૂર્ણિમાયાં ચ વૃદ્ધિતાયાં ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ ક્રિયતે ! ”

આનો અર્થ પણ તેઓએ એવો લખ્યો છે કે—

“ પૂનમ ઘટે ત્યારે ચૌદશ પૂનમનો છઠ્ઠે તેરસ ચૌદશે કરવો.”

શ્રી હીરપ્રજ્ઞમાં આ પ્રજ્ઞ પૃ. ૭૮-૭૯ માં છે. હવે જો પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય કરવાનો હોત, તો તેઓશ્રી એમ કેમ કહેત કે-‘ પૂનમ ઘટે ત્યારે તેરસ-ચૌદશનો છઠ્ઠે કરવો ?’ બિલકુલ, એમ કહેત કે-‘ પૂનમના ક્ષયે આપણે તેરશનો ક્ષય કરવાનો હોય. ’ પણ તેમ નહિ કહેતાં, તેરસ-ચૌદશનો છઠ્ઠે કહ્યો. વળી, આમાં તો, એ પાઠમાંના અક્ષરો છોડી દીધા છે, પણ મૂળ પાઠમાં તો એમ પણ ફરમાવ્યું છે કે-“ **ત્રયોદશ્યાં તુ વિસ્મૃતૌ પ્રતિપદ્યપિ ।** ” એટલે કે-તેરશે પૂનમનો તપ કરવાનું ભૂલી જવાય તો તે તપ એકમે પણ કરવો. આમ એ વાત કહી, એક તો તેરસ-ચૌદશનો છઠ્ઠે કરવો અને બીજી વાત એ કે-તેરસે ભૂલી જવાય તો ચૌદશ-એકમનો છઠ્ઠે કરવો, કારણ કે-પૂનમનો ક્ષય છે. આવી સાચી વાતને છૂપાવીને, જે કે કહેતાં બહુ જ દુઃખ થાય છે, કારણ કે-મુનિ એ તરવાનું સાધન, એ જુલું બોલે નહિ, છતાં કહ્યા વિના નથી ચાલતું કે-ખોટી વાત કહેવામાં આવી છે. એ માટે ‘ એટલે કે ’ એમ કહીને લખ્યું છે કે-‘ ચૌદશે પૂનમ કરવી, તેરશે ચૌદશ કરવી અને તેરશનો ક્ષય કરવો. ’ જો આવો અર્થ કરીએ, તો તેરસ-ચૌદશનો છઠ્ઠે કરવાની વાત સહી કયાં ? માટે પૂર્વે પૂનમનો ક્ષય આવતો પણ હતો અને તે વખતે આજે તેઓ તરફથી કહેવાય છે તેમ પૂનમના ક્ષયે તેરશનો ક્ષય નહોતો કરાતો, પણ ચૌદશે બનતે ય પર્વોના આરાધક બનવા પૂર્વક પૂનમના તપ માટે તેરશનો અને તેરશે ભૂલી જવાય તો એકમનો દિવસ ગ્રહણ કરવામાં આવતો.

વળી જુઓ કે-એ જ છાપામાં આગળ ચાલતાં લખ્યું છે કે—

“ સં. ૧૯૩૫માં ભા. સુ. ૨ ધટી, ત્યારે ધરણેન્દ્રસરિણએ એકમને બદલે શ્રા. વદ ૧૩નો ક્ષય બહાર કર્યો. જેના અંગે નીકળેલું પૂ. શ્રી ઝવેરચંદ્રસાગરજી મ. ના હેન્ડબોલમાંથી નવીન પક્ષવાલા (નવીન પક્ષવાલા એટલે કેણ ? એ અમને બધાને નવીન પક્ષવાલા કહે છે.) તા. ૨૦-૧૦-૪૦ના ‘ જૈન ’માં અવતરણ આપી કબુલે છે કે—

શ્રી હીરપ્રજ્ઞ મેં પિણ કહ્યા હૈ કિ જો પર્યુષણ મેં પીછલા ચાર દિવસ મેં તિથિ ક્ષય આવે તો ચતુર્દશીથી કલ્પસૂત્ર વાંચના, જો વૃદ્ધિ આવે તો એકમથી વાંચના । ”

સહીથી આગળ જે ખરી મુદ્દાની વાત આવે છે તે આ લેખમાં ટાંકી નથી. લખનાર મુનિશ્રીએ જે જૈનના લેખની વાત કરી છે, તે લેખમાં એ વાત છે. પણ તે વાત પોતાની માન્યતાથી વિરુદ્ધ છે એટલે છોડી દીધી. એ વાત એવી છે કે—

“ પથી પિણ માલમ હુઆ કિ-જેમ તિથિ કી હાનિ વૃદ્ધિ આવે તે તેમજ કરણી, વાસ્તે અવ કે પર્યુષણ મેં એકમ હુજ મેલો કરણી । ”

વળી તે પત્રમાં એમ પણ લખેલું છે અને તે જૈનના લેખમાં પણ છપાયું છે કે—

“ તેથી વિસ્મય પામ્યા કે આ અનુકતું ન કરવાનું કામ શું કર્યું કે ડડીયાત ચડદશ લોપી. ”

કોઈ પણ માણસ પોતાનું જે માનવું હોય તે લખે એ વાત જુદી છે, પણ આવી રીતિએ અગત્યની વાતો છૂપાવીને વાંચનારાઓને ભ્રમમાં નાખવાનો પ્રયત્ન થાય, એ તો બહુ જ ખરાબ કહેવાય. વળી આચાર્ય શ્રી વિજયનીતિસરિણ મહારાજ વિગેરેને ભા. શુ. ૫ નો ક્ષય તો માન્ય છે. ભા. શુ. ૫ ના ક્ષય માટે ભા. શુ. ૪ ઉદ્ધતિથિને વિરાધાય નહિ, ભા. શુ. એથે પાંચમની આરાધના પણ આવી જાય-એવું જણાવતું પુસ્તક પણ સં. ૧૯૮૯માં તેમના સમુદાયના ઉપાધ્યાય શ્રી દયાવિજયજી મહારાજની સહીથી બહાર પડેલું છે. વળી તેમાં પૂ. શ્રી ગંભીરવિજયજી મહારાજે લખેલા પત્રની નકલ છાપવામાં આવી છે અને તેમાં શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભાના પંચાગમાં સં. ૧૯૫૨માં ભા. શુ. એથ અને પાંચમ ભેગી એક દિવસે લખ્યાની વાત છે. આવી બધી તેમની

વાતો પણ તેમને જવાબ રૂપે જાહેર છે, છતાં શોકની વાત છે કે-આજે આવાં છાપાં કાઢીને તેમ જ ખોટાં પાનાં કાઢીને ઊંધા પ્રચાર કરવામાં આવે છે. આવી વાતો કહેવી પડે ત્યારે અમને તો બહુ દુઃખ થાય, પણ આજે એવો પ્રસંગ છે એટલા પુરતું જ આ કહ્યું છે. એક ફકરામાંથી અડધો ફકરો કે એક વાક્યમાંનું અડધું વાક્ય લઈને, પોતાના શાસ્ત્રવિરુદ્ધ મનતઃપ્રવૃત્તિ કરવી, એ સામાન્ય પ્રમાણિકતાનો પણ ભંગ કરવા જેવું છે.

આજે આ વાત પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજના જ શ્રીમુખે ૨૫૭૮ થઈ ગઈ છે, એ ઘણું જ સાદું થયું છે. હું તો માનું છું કે-અમારા પુણ્યોદયે જ પૂ. આચાર્ય મહારાજના મુખથી ખૂલાસો થઈ ગયો છે. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શું માને છે અને કયા હેતુથી આ પ્રમાણ કરે છે, એ વિગેરે અમે પણ સાંભળ્યું અને તમે પણ સાંભળ્યું, એટલે આજે ઘણાઓનો ભ્રમ ભાંગી ગયો હશે.

પૂ. મુનિરાજ શ્રી ભદ્રકરવિજયજી મહારાજનું વિવેચન પૂર્ણ થયા બાદ પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવે ફરમાવ્યું હતું કે- 'હવે કોઈને કોઈ પૂછવું છે? જોને પૂછવું હોય તે ખૂશીથી પૂછે, પણ નાહકના કલ્પનામાં ન પડે. અમે તો એક જ વાત રાખી છે કે-જેમને આ સાચું લાગતું હોય તે કરો! કોઈના ઉપર અમારી બળજબરી નથી.'

પ્રશ્ન૦ (એક ગૃહસ્થનો) અત્યારે જૈન પંચાંગ નથી ?

ઉત્તર૦ એ તો ઘણા કાળથી વિચ્છેદ પામ્યું છે.

પ્રશ્ન૦ પંચાંગમાં મતભેદ નથી ?

ઉત્તર૦ ચતુર્વિધ શ્રીસંધને ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગ માન્ય છે એટલે એમાં મતભેદ નથી.

પ્રશ્ન૦ કહે છે ને કે-એક એ વર્ષમાં નવું પંચાંગ મનાશે.

ઉત્તર૦ ચંડાંશુચંદ્રને છોડી દેવા કેમ માગે છે એ તેમને પૂછવું જોઈએ.

પ્રશ્ન૦ આપે સં. ૧૯૮૯ માં ભા. શુ. ૫ નો ક્ષય હતો તેથી ભા. શુ. ૬ નો ક્ષય માન્યો હતો, એ વાત ધરાબર છે ?

ઉત્તર૦ અમે તો ભા. શુ. ૫ નો ક્ષય હતો માટે તે પાંચમનો ક્ષય માન્ય રાખી ભા. શુ. ૪ માં બન્નેની આરાધના થઈ જાય છે એમ માન્યું હતું અને કયું તથા કહ્યું હતું.

આ પછી પણ પૂ. વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવે ફરમાવ્યું હતું કે-જાણવા માટે કોઈને પણ હળુ પૂછવું હોય તો પૂછે, પણ કોઈએ કોઈ નહિ પૂછવાથી તેઓશ્રીએ ફરમાવ્યું હતું કે—

“ સર્વમંગલમાંગલ્યં, સર્વકલ્યાણકારણમ્ ।

પ્રધાનં સર્વધર્મણાં, જૈનં જયતિ શાસનમ્ ॥ ૧ ॥ ”

સંઘવી અમુલખ મયાચંદની સહી દા. પોતે

શા. જોગમલ કૃષ્ણાજી દયાલપુરાવાલાની સહી

દા. પોતે

શા. મફતલાલ પુનમચંદ ડાહ્યાલાવાળાની સહી

દા. પોતે

શા. વાડીલાલ મનમુખરામ સહી દા. પોતે

શા. જમાભાઈ નાથાભાઈ સહી દા. પોતે

શા. ચેનમલ હેમરાજજી

શા. હીરાચંદ રાયચંદ ફકરવાડાવાળાની સહી

દા. પોતે

શા. ભલાભાઈ મગનલાલ સહી દા. પોતે

શા. જેઘચંદ જગનલાલ દા. પોતે

શા. કલ્યાણભાઈ ડાહ્યાભાઈ દા. પોતે

શા. જેસંગભાઈ છાટાલાલ દા. પોતે

શા. શાન્તિલાલ ડાહ્યાભાઈ

શા. મંગલદાસ કાલીદાસ

શા. ભગુભાઈ જગનલાલ દા. પોતે

જવેરી લાલભાઈ ચંદુલાલ દા. પોતે

શા. લાલભાઈ જમનાદાસ

શા. જેસીંગભાઈ નથુભાઈ ખરીદીયા

ભંડારી જેતમલ ફોજમલ

શા. વીરચંદ લલુભાઈ, કમ્બલુજ

શા. પ્રેમચંદ વખતચંદ ઠે. કાળુશાની પોળ

શા. હરિલાલ મહાદેવ સહી દા. પોતે શીનોરવાળા

જવેરી સારાભાઈ ચંદુલાલ

શા. સનાભાઈ બાલાભાઈ

શા. જેસીંગભાઈ કાલીદાસ જરીવાળા

રાયચંદ હેમાજી મુ. વેડા

શા. મણીલાલ જગનલાલ માણસાવાલા

પરિશિષ્ટ ૨.

[જ્યારે કોઈ શાસ્ત્રીય મન્તવ્ય અંગે સિદ્ધ મત પ્રવર્તતા હોય અને એ મન્તવ્ય-લેહના નિરાકરણ માટે મધ્યસ્થનો નિર્ણય મેળવાય, ત્યારે બન્ને પક્ષો જો તત્વના જ અર્થી હોય, તો મધ્યસ્થનો નિર્ણય બન્ને પક્ષને માટે એકસરખો જ આદરણીય બને છે.

શુદ્ધ વાદના આવા નિરાકરણને, કોઈ પણ પક્ષ પોતાની હાર કે જીત તરીકે ન માનતાં, બન્ને પક્ષો તત્વનિશ્ચયનો આનંદ અનુભવે છે. જે પક્ષની માન્યતા મધ્યસ્થ દ્વારા પ્રામાણિક ગણાઈ હોય, તે પક્ષને જેમ પોતાની તત્વાનુસારિતાનો આનંદ હોય છે, તેમ બીજા પક્ષને પણ પોતાની ભૂલ સમજાયાનો અને હવે તે સુધરવાનો આનંદ હોય છે.

પરંતુ આવા શાસ્ત્રીય મન્તવ્યલેહના પ્રસંગોમાં જ્યારે કદાચક્રનું તત્વ ભળે છે, ત્યારે મધ્યસ્થનો નિર્ણય, અપથ્યસેવીને ઔષધની જેમ, લાભને બદલે હાનિ કરનારો બની જાય છે. કદાચક્રની હોજરી હાર કે જીત, એ બેમાંથી એકેયને પચાવી શકતી નથી.

પ્રસ્તુતમાં તિથિપ્રશ્ને આવેલો લવાદી ચૂકાદો પોતાની માન્યતાનો સમર્થક ન હોવાથી, પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ અને તેઓશ્રીને અનુસરનારા વર્ગ તરફથી લવાદ અને તેમના ચૂકાદાની સામે અયોગ્ય આક્ષેપો કરવાપૂર્વક જે વિવાદ જગાડવામાં આવ્યો હતો, એ અંગે શેઠ શ્રી કર્તુરભાઈએ બહાર કરેલા નિવેદનની અમને પ્રાપ્ત થયેલી સત્તાવાર નકલ અને લવાદ શ્રી. વૈદ્ય પ્રસિદ્ધ કરેલું બહાર નિવેદન અત્રે રજૂ કરાયેલ છે. —સં૦]

સ્ત્રોત : તા : ૨૭-૭-૧૯૪૩

જેનોની તિથિયર્થાં જીએ થેઠ કસ્તુરભાઈ લાલભાઈનું નિવેદન
પાલીવાણા ખાતે આર્યાર્થ સમરનન્દ અને રામચંદ્રસુરીજીને કરેલો લેખીત
કરાર જે હતો
વિદવાન આર્યાર્થ લેખીત કબુલાતનો ઉન્કાર કરતાં હોવાથી સેઠ
કસ્તુરભાઈને દુઃખ

અમદાવાદ, મંગળવાર

જેનોના તીર્થીયર્થના બહુ ગવાયેલા પ્રશ્ન જીએ માન બપોરે અમદારા ખાતે
પ્રતિનિધિને થેઠ કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ કે જેઓ આ જીએ મધ્યસ્થ છે તેમણે
મુલાકાત આપતાં નીચેનું નિવેદન બહાર પાડ્યું છે :-
તીર્થીયર્થને જીએ જેન આર્યાર્થના મતભેદી હોવાથી જેનોમાર્ગ ને કુચર
પાલી રહ્યો હતો તેટલું નીરાકરણ લાવવા જુદા જુદા પક્ષો તરફથી મને
કહેવામાં આવતાં તા. ૧૬. ૪. ૪૨ને સ્ત્રીવારના રોજ આર્યાર્થ સમરનન્દ-
સુરીશ્વરજી અને આર્યાર્થ રામચંદ્ર સુરીશ્વરજીને હું મળ્યો અને એવું નક્કી કર્યું
કે બન્ને પક્ષોમાં મતભેદી સમિતી નીર્ણય ઉપર આવવા એક પંચની નીમણુંક
કરવી અને તે પંચ ને નીમણુંક આપે તે નીમણુંકને બન્ને પક્ષના આર્યાર્થો વચ્ચે
લેખનો શીલ્પ સમુદાય કબુલ રાખશે અને તે પ્રમાણે લેખીત કરાર કર્યો હતો
થયું

ત્યારબાદ પંચ તરીકે પુનાના કુવિખ્યાત પ્રોફેસર ડૉ. પી. એલ. વેદની
નીમણુંક કરવામાં આવી અને લેખની સમક્ષ બન્ને પક્ષના લેખીત લેખન
મીમણીક પુરાવાઓ પાલીવાણા મુકામે માર્થ માસની તા. ૫-૬ અને ૭
વારીખીએ રજુ કરવામાં આવ્યા તા. ૭. ૩. ૪૩ના રોજ પાલીવાણા
મુકામે બન્ને આર્યાર્થોએ નાથે પ્રમાણે લેખીત કરાર કર્યો હતો.

શ્રી ૧૧

તીર્થીયર્થને જીએ અને બન્નેને :-

આર્યાર્થ મહારાજ સમરનન્દ સુરીશ્વર અને રામચંદ્રસુરીજીને - જે જે

KASTURBHAI LALBHAI

TELE FROM 11/10/1938 12213

PANMORE'S NAKA.
AHMEDABAD.

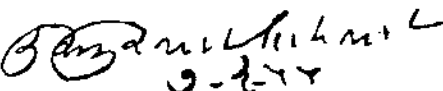
-૨-

પુત્રાઓ ઉપરથી ત્યાં તેના સમર્થનમાં જે વખતે અને ખંડવમાં જે
સમયે તે કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ મારફત ઠી. પી. એલ. વેદને મોકલી
આપવામાં આવેલું તેના ઉપર વિચાર કરી અમો જાનેની રખડમાં ચર્ચા
કરી હો. પી. એલ. વેદ તેમનો નીચેના કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ મારફત મોકલી
આપે તે સંબંધા ઉપર અમો જાને તેમજ અમારો સી. પી. સુદાસ કોઈપણ
નવના મીનીડ અથવા લેખીત ટીકા પ્રગટ કરશે નહિ તે છતાં જે કોઈ
કરશે તો તેમ અમારી આજ્ઞા અહીં જરૂર કરવામાં આવશે
૧૯૩૭.૩.૧૬
પાલોવાણી
આનંદજીભર દ. પોતે
વોજયરામજીભર દ. પોતે

ત્યારબાદ આચાર્ય સાગરાનંદ કુરીસવરજી તા. ૫. ૭. ૪૩ના રોજ
એક પત્રિકા બહાર પાડી અને તેમાં હો. વેદ તટસ્થ રહેવા નથી. તેનો
આક્ષેપ મુક્યો, અને જાણીતું કે તેનો હો. વેદનો પુકાઈ તેમને માન્ય
રેખા પ્રકાશકારક નથી.

ઉપરની વિષયો ઉપરથી જન જનતા રહેને સમજી શકે કે હોષ કોનો
છે તેવાલાવે કાર્ય સ્વીકારનાર માનનીય પંચ ઉપર ગમે તેવા આક્ષેપો
કરતાં ન અચકાય તે કેવી મનોદશા ખતાવે છે તે સમજવાનું હું સમાજને
સોંપું છું અને જણાવતા હું જાણ્યો છે કે ફક્ત મમત્વને વશ થઈ પતાગ્રહ
વધાતા વિદવાજ આચાર્ય પોતાની લેખીત કબુલત ના કબુલ કરે છે અને
એકજ સજ્જન અને વિદવાજ પંચ સાથે ગમે તેવો પ્રચાર આપે છે તે યોગ્ય
નથી.

હો. પી. એલ. વેદનો પુકાઈ સંસ્કૃત લાખાણ અપાવેલો છે તેનો
વરનુખો થઈ રહેલો છે જે દેશીય પદ્ધતિ સમાજ સમક્ષ મુકીય

૭-૬-૪૪
દોષિદાસ

લવાહ શ્રી પી. એલ. વૈદનું જાહેર નિવેદન.

જૈનોના તિથિ ચર્ચાના ચૂકાદા સામે જાગૃતા વંદોળ અંગે લવાહ
શ્રી. વૈદનો પડકાર

‘આશ્લેષો સાચા હોય તો મારી સામે કાયદેસર પગલાં ભરો’

[‘સેવક’ ના ખાસ પ્રતિનિધિ દ્વારા]

પુના, તા. ૧૨

જૈનોના તીથી ચર્ચાના પ્રશ્નમાં લવાહ બનેલા, વાડિયા કેલ્વેજના પ્રોફેસર ડૉ. પી. એલ. વૈદે પોતાનો ચૂકાદો જાહેર કર્યા પછી, શ્રી. વૈદની તટસ્થતા સામે લાગતાવળગતા પક્ષો તરફથી જે આશ્લેષો થઈ રહ્યા છે તે સંબંધમાં શ્રી. વૈદનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવતાં, તેમણે એક નિવેદન પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

કાયદેસર પગલાં ભરો

આ નિવેદનમાં શ્રી. વૈદ જણાવે છે કે તિથી ચર્ચા અંગે, લવાહ તરીકે મેં આપેલા ચૂકાદા સામે, કેટલાક ગુજરાતી અખબારોમાં અને હસ્ત પત્રો દ્વારા લાગતા વળગતા પક્ષો તરફથી જે પ્રચાર ચલાવવામાં આવે છે, તે તરફ મારું ધ્યાન ખેંચાયું છે. એક લવાહ તરીકે આવા પ્રચાર પર ધ્યાન આપવું, એ કાંઈ મારું કામ નથી. તેમજ વિરોધ પક્ષે મને ઉદ્દેશીને આવું કોઈ સાહિત્ય પ્રગટ કરવું પણ ન જોઈએ.

જેઓને આ ચૂકાદાથી અસંતોષ થયો છે અને જેઓ આશ્લેષો કરી રહ્યા છે, તેવા પક્ષોને માટે મારી સામે તેઓ જે આશ્લેષો મૂકે છે તે માટે, ૧૯૪૦ના આર્બીટ્રેશન એક્ટની કલમ ૩૦ (અ) મુજબ પગલાં ભરવાનો મારો ખુલ્લો છે.

પણ વિરોધ પક્ષ, અત્યાર સુધી તો કાયદાની આ કડમ મુજબ પગલાં ભરવામાં નિષ્ફળ થયો છે અને એથી હું એમ માનું છું કે વિરોધ પક્ષ મારી સામે જે આશ્લેષો કરે છે એ આશ્લેષો પાયા વિનાના છે.

મારે વધુ કાંઈ કહેવાનું નથી

આ સંબંધમાં શેક કરતુરભાઈ લાલભાઈએ ગઈ તા. ૨૭ મી જુલાઈના રોજ જે નિવેદન કર્યું છે, તેમાં મારે કાંઈ ઉમેરવાનું રહેતું નથી.

(‘સેવક’ તા. ૧૩-૧૧-૧૯૪૩ માંથી સાબાર.)

પરિશિષ્ટ ૩.

[તિથિપ્રશ્ને આવેલો પ્રામાણિક નિર્ણય પોતાને અનુકૂળ ન હોવાથી જ, તે નિર્ણયને અપ્રામાણિક ઠરાવવા અનેક બનાવટી પૂરાવા ઉભા કરીને પ્રચારવામાં આવેલા. “ મુંબઈ સમાચાર ” ના તા. ૧૬-૫-૪૫, શનિવારના અંકમાં શ્રી વિદુષ્ઠાસભાઈએ એ કહેવાતા પૂરાવાઓ ભુટ્ટા હોવાનો પડકાર ફેંકેલો, એટલું જ નહિ પણ એ ‘ એક અતિ ભયંકર કાવતરું ’ હોવાનો આક્ષેપ કરીને, એ આક્ષેપ બદલ પોતાની સામે કાયદેસરના પગલાં ભરવાનું આહ્વાન કરેલું. ખોટા આક્ષેપો કરનારામાંથી કોઈએ પણ એ પડકાર ઝીલવાની હિંમત કરી નથી. -સં.]

જૈનોનો તીથીચર્ચાનો બહુ ગવાયેલો ઝઘડો.

પ્રમાણીક નીર્ણયને અપ્રમાણીક ઠરાવવા માટે રચાયેલું કાવતરું.

એક જઘન ગ્રહસ્થનો સામા પક્ષને પડકાર,

અમદાવાદથી પ્રસીદ્ધ થતા દૈનિકા પઠકી ‘ ભારત ’ ના તા. ૪-૪-૪૫ ના અંકમાં, ‘ મુંબઈ સમાચાર ’ ના તા. ૯-૫-૪૫ના અંકમાં અને ‘ સંદેશ ’ ના તા. ૧૪-૫-૪૫ના અંકમાં, જૈન તીથીચર્ચામાં લવાદી ચુકાદો ઘાલમેલથી મેળવવામાં આવ્યો છે એવો આક્ષેપ કરીને, તે આક્ષેપના સમર્થનમાં કેટલાક પત્રોની સાથે પુ. પરમ શાસનપ્રભાવક, આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વીજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે લખેલી તરીકે આઃ ચીડીઓના બ્લોકો પ્રગટ કરાવવામાં આવ્યા છે અને મજકુર ચીડીઓનાં એવો ખોટો પ્રચાર કરવાનો પ્રયત્ન થયો છે કે-“ આચાર્ય વીજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજીએ મી. વર્ધ્માનો નીર્ણય શ્રી વર્ધ્મા સાથે ઘાલમેલ કરીને મેળવ્યો છે.”

જે સમયે તીથીચર્ચાની લવાદીની વાત જન્મી, તેના ઘણા વર્ષો પુર્વે પુ. આચાર્યદેવે લખેલી ચીડીઓમાં કેટલેક સ્થળે ફાવતો ફેરફાર કરી નાંખીને, તે પછીથી જ મજકુર ચીડીઓના બ્લોકો બનાવરાવીને ઉપર જણાવેલા પ્રકારે તેની જાહેરાત કરાવવામાં આવી છે. માટે પુ. આચાર્યમહારાજે લખેલી તરીકે જાહેર કરાએલી એ ચીડીઓના સંબંધમાં હું ખાત્રીપુર્વક જણાવું છું કે-એ ચીડીઓને જે પ્રકારે જાહેર કરાવવામાં આવી છે, તે પ્રકારની મજકુર ચીડીઓની જાહેરાત એ એક અતી ભયંકર કાવતરું છે.

ઉપરના ફકરાઓમાં મેં લખેલા ‘ અતી ભયંકર કાવતરું ’ એ શબ્દો, મેં મારી જોખમદારીને પુરેપુરો ખ્યાલ રાખીનેજ લખ્યા છે અને તેથીજ હું હિંમતપુર્વક જણાવું છું કે-મજકુર ચીડીઓની ઉપર જણાવેલા પ્રકારે જાહેરાત કરાવનાર મારી સામે મેં ઉપરના ફકરામાં લખેલા ‘ અતી ભયંકર કાવતરું ’ એ શબ્દોની બાબતમાં કાયદેસરનાં પગલાં ભરવામાં મને નોડીસ આપવાનોગો પણ વીલંબ કરે નહી. જે તેમના તરફથી મારી સામે આ બાબતમાં કાયદેસર પગલાં ભરવામાં નહી આવે તો તો જૈન અને જૈનેતર સુત જનતા કશી પણ શંકા વીના ખાત્રીપુર્વક એ વાત માનશે કે-પુ. આચાર્યદેવની લખેલી તરીકે મજકુર ચીડીઓની જાહેરાત જે પ્રકારે કરવામાં આવી છે, તે પ્રકારની મજકુર ચીડીઓની જાહેરાત એ એક અતી ભયંકર કાવતરુંજ છે.

આથી, આચાર્યમહારાજ શ્રીમત સાગરાનંદસૂરીજીએ કરેલા ઉપર જણાવેલા ખોટા આક્ષેપને સાચો ઠરાવવાના હેતુથી શ્રી જઈને ધર્મ પ્રભાવક સમાજે પુ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ વીજયરામચંદ્રસૂરીજીએ લખેલી તરીકે ઉપર જણાવેલી ચીઠ્ઠીઓની પ્રપંચી જાહેરાત કરાવી છે, એમ હું ખાત્રીપૂર્વક માનું છું અને આથી જાહેર કરું છું.

અમદાવાદ—

કાળુથાની પોળ,
તા. ૨૪-૫-૪૫ }

વીઠલદાસ મોહનલાલ
પરીખ.

(મુંબઈ સમાચાર, શનિવાર, તા. ૧૬-૬-૪૫, પાને ૮ થી સાભાર.)

પરિશિષ્ટ ૪.

[પોતાની એક ભૂલને ભૂલ તરીકે સ્વીકારી લેવા જેટલી જો સરલતા ન હોય, તો એ એક ભૂલને ઢાંકવા બીજી અનેક ભૂલો કરવાની ફરજ પડે છે. દુઃખની વાત છે કે— ભૂલને ભૂલોથી સુધારી શકાતી નથી અને ઢાંકી ચ શકાતી નથી. આ સત્ય, કદાચહના કાલાહલમાં સંભળાતું નથી.

તિથિપ્રશ્ને પોતાનું મન્તવ્ય શાસ્ત્રાનુસારી હોવાનું મધ્યસ્થ સમક્ષ સિદ્ધ કરી શકવામાં મળેલી નિષ્ફળતા પછી, પોતાની ભૂલનો નિખાલસ એકરાર કરી લેવાને શાણ્ણ અને સરલ માર્ગ તથા પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીજી મહારાજે અને તેઓશ્રીને અનુસરનારા વર્ગે, મધ્યસ્થ અને તેમના નિર્ણયને અપ્રામાણિક ઠરાવવાનો વામમાર્ગ અપનાવ્યો, અસત્યને સત્ય બતાવવા બીજા અનેક અસત્યોને આમંત્રણ આપ્યું.

તિથિ અંગેના નિર્ણયમાં જેદરીતિ આચાર્યાનું અસત્ય જાહેર કર્યા પછી એના પૂરાવા રૂપે અનેક બનાવટી પત્રો સાચા તરીકે રજૂ કર્યા. તેમાંના કેટલાક શ્રી લક્ષ્મીચંદ હીરજીભાઈએ લખ્યાની રજૂઆત પણ કરાઈ. પરંતુ આટલું બધું રક્ષણ આપવા દતાં આખરે અસત્ય પોતાના જ ભારથી તૂટી પડ્યું.

પોતાને નામે ચઢાવેલા બનાવટી પત્રો પ્રગટ કરવા બદલ શ્રી લક્ષ્મીચંદભાઈએ જવાબદારો સામે દાવો માંડતાં, જવાબદારોને જાહેરમાં દિલગીરી દર્શાવવાને અવસર આવ્યો. ચૂકાદાને અપ્રામાણિક ઠરાવવા જનારા સ્વયં અપ્રામાણિક ઠર્યા, અસત્યની હાર વધુ નામોશીભરી બની, સત્યની જીત વધુ ઉજળી બની. —સં.]

બનાવટી કહેવાતા પત્રો પ્રગટ કરવા માટે નુકશાનીનો દાવો.

જઈને આચાર્યો વચ્ચેના મતભેદ પરથી ઉભો થયેલો ચકચારભર્યો કેસ.

હાઈકોર્ટમાં મી. જસ્ટીસ બ્લેગડન આગળ લખમીચંદ હીરજીએ ચીમનલાલ મંગળદાસ, કાંતીલાલ લખુભાઈ પરીખ અને પંડીત મહતલાલ જવેરચંદ ગાંધી સામે માંડેલા દાવામાં વાદીએ કદાવેલ નોટીસ. ઓફ મોશનની સુનાવણી નીકળી હતી.

વાદીએ પોતાની બદનક્ષી માટે રૂ. ૨૫,૦૦૦ ની નુકસાની મેળવવા આ દાવો માંડ્યો હતો તેમાં વધુમાં એવી માગણી કરી હતી કે તેણે લખેલા કહેવાતા બે પત્રો “પર્વ તીથી નીરણ્ય” નામના પુસ્તકમાં અથવા એવીજ નતના બીજા કોઈ લખાણમાં પ્રગટ કરતાં અટકાવવાનું ઇનજંક્શન પ્રતીવાદીઓ સામે આપવું.

વાદીએ જણાવ્યું હતું કે સંવત ૧૯૯૨ થી શ્રી વીજયરામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી અને શ્રી સાગરાનંદ સૂરીશ્વરજીએ બે જાણીતા જર્નલ આચાર્યો વચ્ચે જર્નલો પત્રો માને છે એવી ક્ષીણ તીથીઓ અને વરૂદ તીથીઓ સમર્પી અથડા ચાલતો હતો. છેવટે અમદાવાદના મીલમાલીક શેઠ કસ્તુરભાઈ લાલભાઈએ વચ્ચે પડી એવો તોડ કાઢ્યો કે આ અથડા પુનાના મહાન વીદ્વાન ડો. પી. એલ. વર્ધની લવાદી ઉપર લઈ જવો. ડો. વર્ધે તપાસ ચલાવી શ્રી વીજય રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજીના મતની તરફેણમાં ચુકાદો આપ્યો. આથી શ્રી સાગરાનંદના અનુયાયીઓએ એવી દલીલ કરી કે આચાર્ય વીજય રામચંદ્રે અયોગ્ય રીતે ચલાવેલી તરફની રીતને પરીણામે લગાડે પક્ષપાતી ચુકાદો આપ્યો હતો.

કાગળો લખ્યાજ નથી.

વાદીએ વધુમાં જણાવ્યું હતું કે એપ્રિલ ૧૯૪૫ માં પ્રતીવાદીઓએ અમદાવાદના શ્રી. જર્નલ ધરમ પ્રસાદક સમાજ તરફથી “પર્વ તીથી નીરણ્ય” નામનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું જેનો હેતુ લવાદોના ચુકાદો નીપક્ષપાત અને ખરો નહોતો એમ સાબીત કરવાનો હતો આ પુસ્તકના છઠ્ઠા એપેન્ડીક્ષમાં વાદીએ તા. ૫-૪-૪૩ અને તા. ૯-૪-૪૩ ને રોજ લખેલા કહેવાતા બે પત્રો પણ છાપરામાં આવ્યા હતા; અને તે સાથે તેના પર ટીકા પણ કરવામાં આવી હતી. વાદીએ આ પત્રો લખ્યાજ ન હોતા અને એ પત્રમાં જણાવેલી બીના વાદીની બદનક્ષી કરનારી હતી.

આ સંજોગો હેઠળ વાદીએ રૂ. ૨૫,૦૦૦ ની નુકસાની મેળવવા તથા તે પત્રો અને તેના ઉપરની ટીકા પ્રગટ કરતાં કે ડિસ્ટ્રીબ્યુટ કરતાં અટકાવવાનું ઇનજંક્શન મેળવવા આ દાવો માંડ્યો હતો. અને દાવાનો નીકાલ થતાં સુધી વચગાળેનું ઇનજંક્શન મેળવવા વાદીએ આ નોટીસ ઓફ મોશન કલાવ્યું હતું.

મોશનની સુનાવણી વખતે બન્ને પક્ષોની સંમતીથી ના. જજે એવો હુકમ કર્યો હતો કે દાવાનો નીકાલ થતાં સુધી પ્રતીવાદીઓ મજકુર પત્રો પ્રગટ કે ડિસ્ટ્રીબ્યુટ નહીં કરવાની કબજાત આપે છે.

વાદી તરફથી મેસર્સ મીનોએફેર મંચેર શાહ હીરાલાલની કંપનીની ફરમાસથી મી. કરાણી, પહેલા પ્રતીવાદી તરફથી મી. પી. એસ. બદામી બીજા તરફથી મી. જે. સી. ભટ અને ત્રીજા તરફથી મી. એમ. એસ. માણેકશાહ હાજર થયા હતા. બધા પ્રતીવાદીઓના ધારા શાસ્ત્રીઓ મેસર્સ પુર્ણાનંદ એન્ડ જસુભાઈની ફરમાસથી હાજર હતા હતાં.

(મુજબ સમાચાર, ગુરુવાર, તારીખ ૧૧મી ઓક્ટોબર, ૧૯૪૫)

જૈન પર્વ તીથી નિર્ણયનો ફળગો.

અમદાવાદના “ભારત” પત્રના તંત્રી સાહેબ લક્ષ્મીચંદ હીરજીના કેસમાં
થયેલું સમાધાન.

અમદાવાદમાં પ્રગટ થતા ભારત દૈનિક પત્રના તા. ૪-૫-૧૯૪૫ના અંકમાં દેટલીક વીગતો... ઉપરાંત બે પત્રો જે મુબઈના શ્રી લક્ષ્મીચંદ હીરજીએ તા. ૫-૪-૧૯૪૩ અને ૯-૪-૧૯૪૩ના લખેલ... હોવાનું કહેવામાં આવે છે તે પત્રો તથા તેની નીચે દેટલીક ટીકા પ્રગટ કરવામાં આવી હતી.

એ વાત જાણીતી છે કે તપાસજી સંઘના બે વિદ્વાન આચાર્યો શ્રીમાન રામચંદ્ર સુરીશ્વરજી તથા શ્રી સાગરાનંદ સુરીશ્વરજી વચ્ચે સંવત ૧૯૮૨ ની સાલથી પર્વતીથી સંબંધે મતભેદ હતો. આ મતભેદનો અંત આણવા શેઠ કરતુરભાઈ લાલભાઈના પ્રયાસથી બંને આચાર્યોનો કેસ પુનાવાલા વિદ્વાન પ્રોફેસર ડૉ. પી. એલ. વૈદને લવાઈ તરીકે સોંપવામાં આવ્યો હતો. તેમણે પોતાનો નિર્ણય જાહેર કર્યા બાદ તે નિષ્પક્ષપાતી નથી એમ દસાવવાને શ્રી સાગરાનંદ સુરીશ્વરજીના પક્ષકારો તરફથી પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હતા અને તેના અંગે એવા આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા કે મજકુર શ્રી લક્ષ્મીચંદ હીરજીએ પ્રોફેસર ડૉ. વૈદ પાસેથી શ્રીમાન રામચંદ્ર સુરીશ્વરજીની તરફેણમાં સુકાદો મેળવવા પ્રયત્નો કર્યા હતા. અને તેના સમર્થનમાં ઉપર જણાવેલા બે પત્રોના બ્લોકો દેટલીક ટીકા સહીત પ્રગટ કરવામાં આવ્યા હતા.

આ ઉપરથી શ્રી લક્ષ્મીચંદ પોતાની થયેલી બદનકી બદલ રૂ. ૨૦૦૦૦ ની નુકશાની મેળવવા મજકુર પત્રના અધીપતી શ્રી નટવરલાલ એન. દેશાઈ ઉપર મુબઈની વડી અદાલતમાં એક દાવો કરેલો. પ્રતિવાદી શ્રી દેશાઈએ બચાવનામું દાખલ ન કરવાથી એ દાવાની એક તરફી સુનાવણી નામદાર ન્યાયમુર્તી ડોવાજી સમક્ષ તા. ૧૬-૪-૪૬ ના રોજ થઈ હતી.

વાદીની જુથાની લંઘા બાદ ડોર્ટ વાદીની તરફેણમાં રૂ. ૩૦૦૦ નું હુકમનામું ખર્ચ સહીત કરી આપ્યું હતું. તે વખતે વાદી તરફથી તેમના સોલ્ડીયર મેસર્સ મીનોએહેર મનચેરશાહ, હીરાલાલ કંપનીવાલા, શ્રી પદમશી દામજી ખોનાની ફરમાસથી શ્રી. શેવકલાલ કરાણી એરીસ્ટર હાજર થયા હતા.

ત્યાર બાદ પ્રતિવાદીએ એ હુકમનામું રદ કરાવવા એક અરજી અદાલતને કરેલ જેની સુનાવણી નામદાર ન્યાયમુર્તી ચાગલા સમક્ષ તારીખ ૨૫-૬-૪૬ના નીકળેલ તે વખતે બંને પક્ષોને સાંભળ્યા બાદ ડોર્ટ એક પક્ષી થયેલ હુકમનામું રદ કરી એવો હુકમ કર્યો હતો કે પ્રતિવાદીએ રૂ. ૩૦૦૦ કોર્ટમાં હીપોક્રીટ તરીકે ત્રણ અઠવાડિયામાં ભરવા તેમજ વાદીને ખર્ચ પેટે રૂ. ૪૭૦ ભરવા, અને પોતાનું બચાવ નામું ત્યાર પછી દાખલ કરવું. વાદી તરફથી નામદાર એડવોકેટ જનરલ તથા પ્રતિવાદી તરફથી મી. અમીન એરીસ્ટર હાજર થયા હતા.

આ હુકમ થયા પછી પ્રતિવાદી વાદીને મળીને દાવાની ધરમેળે પતાવટ કરી છે. જેને પરીણામે તેમણે એવું કહ્યું છે કે મજકુર બે પત્રોના તૈયાર બ્લોકો તથા મેટર જાહેર ખર્ચ તરીકે પ્રગટ કરવા અમદાવાદના “જૈન ધર્મ” પ્રભાવક સમાજ”ના પ્રમુખ શ્રી ચીમનલાલ મંગળજીસે તેઓને આપેલ. ઉપરાંત રૂ. ૫૦૦ દાવાના ખર્ચ તરીકે તેમને વાદીને આપ્યા છે તથા પોતાના ભારત પત્રના બે...

અંકોમાં વાદીએ નક્કી કરી આપેલ દીલગીરી જાહેર કરતો ખુલાસોનો પત્ર પ્રગટ કરવા પ્રતીવાદીએ આહિંસી આપી છે. એ ખુલાસોનો પત્ર બીજા દોષ પછી પત્રોમાં પ્રગટ કરવાનો વાદીને અધિકાર છે.

“ ભારત ” દૈનિક પત્રના તંત્રીએ કરેલ ખુલાસો નીચે મુજબ છે :—

પર્વતીથી ચુકાદાની જાહેરાતનો ખુલાસો

અમારા “ ભારત ” દૈનિક પત્રના તા. ૪-૫-૪૫ ના અંકમાં જૈન પર્વતીથી નીર્ણય અંગેની જે જાહેર ખબર પ્રસિદ્ધ થઈ હતી તેમાં જૈન આચાર્યશ્રી વિજય રામચંદ્ર સુરેશ્વરજી તથા આચાર્યશ્રી સાગરાનંદ સુરેશ્વરજી વચ્ચે પડેલ મતભેદ તથા ખુલાવાલા ડો. પી. એલ. વૈદે તે સંબંધમાં આપેલ ચુકાદાને લગતી જાહેરાતમાં તા. ૫-૪-૪૩ તથા તા. ૯-૪-૪૩ ના શ્રી શેઠ લક્ષ્મીચંદ હીરજીના બે પત્રોના તૈયાર ખોલોડો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા હતા. એ પત્રો મુબંઈ વાળા શ્રી શેઠ લક્ષ્મીચંદ હીરજીએ લખેલ હોવાનું અમારી ઓફીસને જણાવવામાં આવ્યું હતું તે ઉપરથી શ્રી શેઠ લક્ષ્મીચંદ હીરજીને પોતાની થયેલી બદનક્ષી બદલ નુકશાની વસુલ કરવા એક દાવો નંબર ૩૫ સને ૧૯૪૬નો મુબંઈની વડી અદાલતમાં અમારા ઉપર કરેલ.

ઉપર જણાવેલ બે પત્રોના ખોલોડો તથા મેટર જાહેર ખબર તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવા માટે અમદાવાદના “ જૈન ધર્મ પ્રભાવક સમાજ ”ના પ્રમુખ શ્રી. શેઠ ચીમનલાલ મંગળદાસ તરફથી અમને સોંપવામાં આવેલા.

આ સંબંધી શ્રી. શેઠ લક્ષ્મીચંદ હીરજી જણાવે છે કે તેમણે તે પત્રો લખ્યા નથી અને એ પત્રો બનાવટી છે. અને તેમનો આ ખુલાસો ન માનવાને અમારી પાસે કાર્ગ આધાર નથી.

અમો આ જાહેરાત અંગે સ્પષ્ટતા કરીએ છીએ કે અમો જૈન નથી અમારે જૈન ધર્મ કે તેમની પર્વતીથી ચર્ચા સાથે નીરખત નથી. અમો શ્રી શેઠ લક્ષ્મીચંદ હીરજીની સાથે આ અગાઉ કદી સંબંધમાં આવ્યા નથી અને અમો વચ્ચે કાર્ગ વધમિનરય નથી.

અમો ખુલાસો કરીએ છીએ કે શ્રી શેઠ લક્ષ્મીચંદ હીરજીની લાગણી દુખાવવાનો અમારો ઇરાદો લેશમાત્ર હતોજ નહીં અને આજે પણ નથી, જેથી જો એ જાહેરાતથી તેમની લાગણી દુખાઈ હોય તો અમો તે માટે દીલગીર છીએ.

(સહી) એન. એન. દેશર્ધ.

તંત્રી (‘ભારત’)

મુબંઈ, તા. ૨૭-૬-૪૬.

(મુબંઈ સમાચાર, શનિવાર, તારીખ ૬મી જુલાઈ ૧૯૪૬)

હાઇકોર્ટમાં ચાલતા જૈન બદનક્ષી કેસમાં સમાધાન.

પ્રતીવાદીઓએ દેખાડેલી દીલગીરી.

મુબંઈ હાઇકોર્ટમાં મી. જસ્ટીસ લગવતીએ જર્જન કોમને સંબંધ ધરાવતા ત્રણ કેસોનો નીકાલ કર્યો છે. એ ત્રણે કેસો લક્ષ્મીચંદ હીરજીએ ચીમનલાલ મંગળદાસ અને બીજાઓ પાનાચંદ રૂપચંદ જવેરી અને મોતીચંદ દીપચંદ શાહ સામે બદનક્ષીના આક્ષેપો મુકી નુકશાની મેળવવા માટે માંડ્યા હતા.

આ ત્રણે કેસો એકજ પ્રકારની વીગતો ઉપરથી ઉભા થયા છે. જર્જન કોમના બે વર્ગો છે. એક પક્ષના વડા વિજય રામચંદ્ર સુરેશ્વરજી છે અને વાદી તે પંથના છે. બીજા પક્ષના વડા સાગરાનંદ

સુરેશ્વરજી છે કે જે વર્ગના પ્રતિવાદીઓ છે. હિન્દુ પંચાંગની તીથીઓનો “લુપ્ત” અને “વર્ધ્ધી” નક્કી કરવાની બાબતમાં તેમની વચ્ચે ઝઘડો ચાલે છે અને એ ઝઘડાના નીર્ણય ઉપર જુદીજુદી પારખીક ક્રીયાઓ કરવાનો આધાર રહેલો છે.

અમદાવાદના મીલ માલિક શેઠ કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ જાનો જર્મન હેરાથી તેમજુ બેંકે પસોને સલાહ આપી કે તેમના તરફથી પત્રાંદ કરવામાં આવે તે લાભદાયક આ ઝઘડો સોંપો. તે પ્રમાણે બેંકે પસો કસુત્ર થયા અને શેઠ કસ્તુરભાઈ એ પુત્રાના જાણીતા એ.સી.એન.સી.ટી. ડા. પી. એસ. વર્ધનને લલાદ તરીકે નીમ્યા.

ડા. વર્ધનને વીજ્ય રામચંદ્ર સુરીશ્વરજીના વરગની તરફેણમાં એવોર્ડ આપ્યો કે જે વરગના વાદી છે. ‘પરવતીથી નીરશ્વપ’ નામનું એક પુસ્તક પ્રતિવાદીઓએ પ્રગટ કર્યું છે કે જેમાં તેમજુ એવો આક્ષેપ મુક્યો છે કે વાદીના વરગની તરફેણમાં એવોર્ડ આપવા માટે વાદીએ ડા. વર્ધન ઉપર લાગણ થવાની હતી. અને તે હેતુ માટે વાદીએ લખેલા કહેવાતા ફેટલાક પત્રો પણ પ્રતિવાદીઓએ તે પુસ્તકમાં પ્રગટ કર્યા હતા.

વાદીનું કહેવું એવું હતું કે તેજુ એ પત્રો લખાયા નથી તેમજ લલાદના ચુકાદા માટે કાંઈ પણ લાગણ વાપરી નથી. પ્રતિવાદીઓએ આ પુસ્તક પ્રગટ કરીથી વાદીની આખરને નુકસાન પુગ્યું હતું અને તેથી પ્રતિવાદીઓએ નુકસાની તરીકે રૂ. ૨૫૦૦૦ ની રકમ આપવી.

નાજ જજ આગળ આ દાવાની સુનાવણી ફેટલાક વખત ચાલ્યા પછી પત્રકારો સમજુની ઉપર આવ્યા હતા.

વાદીએ ના. કેટ્ટ આગળ સોગંદ ઉપર કરેલાં સ્ટેટમેન્ટ ઉપરથી પ્રતિવાદીઓએ તકરારી સ્ટેટમેન્ટો પ્રગટ કરતાં માટે પોતાની દીક્ષીની દર્શાવી હતી વાદીએ સોગંદ ઉપર એમ જણાવ્યું હતું કે એવોર્ડની બાબતમાં તે ડા. વર્ધન પાસે કદી ગયા હતા નહીં તેમજ ‘પરવતીથી નીરશ્વપ’ નામના પુસ્તકમાં પ્રગટ કરવામાં આવેલા પત્રો લખ્યા હતા નહીં. આ ઉપરથી પ્રતિવાદીઓએ વાદીનું સ્ટેટમેન્ટ સ્વીકાર્યું હતું અને તકરારી જમાણ્ય અને પસો માટે દીક્ષીની દર્શાવી હતી. મજદૂર દીક્ષીની “મુ’બઈ સમાચાર”માં પ્રગટ કરવાને પ્રતિવાદીઓ કસુત્ર થયા હતા.

(મુ’બઈ સમાચાર, શુક્રવાર, તા. ૨૪-૬-૪૬)

અખર.

ભાઈ લક્ષ્મીચંદ હીજીએ સોગન ઉપર ડોઈને જણાવ્યું કે ‘પરવતીથી નીરશ્વપ’ની ચોપડીમાં પરીક્ષિત જતા પાના ૭૬-૭૮ ઉપર પ્રગટ કરેલા કાગળો એમજુ લખ્યા કે લખાવ્યા નથી. ભાઈ લક્ષ્મીચંદે ડોઈને સોગંદ ઉપર વધુ જણાવ્યું કે તેઓ ડો. વર્ધનને મળ્યા નથી. એ અમે માન્ય રાખીએ છીએ અને એ કાગળો ઉપર પરવતીથી નીરશ્વપમાં કરેલી અમારી એમની ઉપરની દીક્ષા અમે એવી લઈએ છીએ. એ દીક્ષા અમે શુભનીકાથી કરી હતી છતાં એ દીક્ષાથી ભાઈ લક્ષ્મીચંદનું દીક્ષા ફુલાયું છે તે માટે અમે દીક્ષગીર છીએ.

સહી ચીમનલાલ મંગલદાસ,
સહી કાન્તીલાલ લખુભાઈ પરીખ,
સહી પં મફતલાલ ઝવેરચંદ,
ગાંધી.

(૯૨૨૯)

(મુ’બઈ સમાચાર, શુક્રવાર, તા. ૨૪-૬-૪૬)

નોટીસ.

ભાઈ લક્ષ્મીચંદ હીરજીએ સોગન ઉપર કોર્ટને જણાવ્યું કે તેઓએ તા. ૨૧-૯-૪૫ ના અંકમાં નીર્દેશ કરેલો તા. ૫-૪-૪૩નો પત્ર લખ્યો કે લખાવ્યો નથી, તેમજ તેમના ધણીમાણીને તેમાં નીર્દેશ કરેલો તા. ૧૪ ને સુધવારનો પત્ર તેમના ધણીમાણીએ લખ્યો કે લખાવ્યો નથી, એ અમે માન્ય રાખીએ છીએ. તે અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો જનકનો પત્ર અમે શુભનીષ્ઠાથી જાણ્યો હતો છતાં તે પત્રના પ્રકાશનથી ભાઈ લક્ષ્મીચંદનું દીલ દુભાયું છે તે માટે અમે દીલગીર છીએ.

શા. ભાતીચંદ દીપચંદની સહ

દ: પોતે.

(૯૩૩૬)

તા. ૨૧-૬-૪૯.

(સુબંધ સમાચાર, શુક્રવાર, તા. ૧-૭-૪૯)

નોટીસ.

ભાઈ લક્ષ્મીચંદ હીરજીએ સોગન ઉપર કોર્ટને જણાવ્યું કે શ્રી સીદ્ધચંદ માસીકના તા. ૧૭-૯-૧૯૪૫ ના અંકમાં “શા. લક્ષ્મીચંદ હીરજી દેલાભાઈને સ્પષ્ટ ચેતવણી” એ મથાળા નીચે પ્રગટ થયેલા લેખમાં નીર્દેશ કરેલા તા. ૫-૪-૪૩ તથા તા. ૯-૪-૪૩ના કાગળો એમણે લખ્યા કે લખાવ્યા નથી તથા તા. ૧૪ સુધવારનો નીર્દેશ કરેલો પત્ર તેમની ધણીમાણી બાઈ લક્ષ્મીએ લખ્યો કે લખાવ્યો નથી, એ અમે માન્ય રાખીએ છીએ અને એ લેખમાં કરેલી સર્વ ટીકાઓ પાછી ખેંચી લઈએ છીએ. એ લેખ અમે શુભનીષ્ઠાથી પ્રગટ કર્યો હતો છતાં એથી ભાઈ લક્ષ્મીચંદનું દીલ દુભાયું છે તે માટે અમે દીલગીર છીએ.

પાનાચંદ રૂપચંદ જવેરી.

તા. ૨૧-૬-૪૯

(૯૩૩૫)

(સુબંધ સમાચાર, શુક્રવાર, તા. ૧-૭-૪૯)

પરિશિષ્ટ ૫.

[કસોટીની પ્રામાણિકતા અંગે કથીરની કાયમી ફરિયાદ હોય એમાં નવાઈ નથી. પોતાની કાંચન તરીકેની પ્રસિદ્ધિમાં કસોટીનો અંતરાય આડે આવે, તે કારણે કથીરનો રોષ, કાંચન જેટલો જ, કસોટીની સામે પણ રહે એ સ્વાભાવિક છે.

પૂ. શ્રી સાગરજી મહારાજની બાબતમાં આણું જ બનવા પામ્યું છે. પોતાની અશાસ્ત્રીય માન્યતાનો સફળ પ્રતિકાર કરનારા તરીકે પૂ. શ્રી રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની સાથે સાથે મધ્યસ્થ ઉપર પણ તેઓશ્રીનો રોષ વરસ્યો છે. ચૂકાદો પોતાને અનુકૂળ ન આવવાથી જ “ શાસનપ્રેમી ભાઈઓને સવેજાની ચેતવણી ”ના નામે, ખરેખર તો ‘ કવેજાને ઉશ્કેરાટ ’ દેલાવીને વાતાવરણ દૂષિત બનાવવાનો પ્રયાસ કરતાં, જ્યારે તેઓશ્રીએ ત્રીજી “ ચેતવણી ”માં “ સુબંધ સમાચાર ”ના અધિપતિ શ્રી કાપડિયાને વચ્ચે ઘસડી લાવવાનો પેતરો અજમાવ્યો, ત્યારે ચોંકી ઉઠેલા શ્રી કાપડિયાએ તા. ૯-૧૨-૪૪ શનિવારના ‘ સુબંધ સમાચાર ’માં વિસ્તૃત ખૂલાસો બહાર પાડીને શાસનપ્રેમી ભાઈઓને સાચા

અર્થમાં સવેળાની ચેતવણી આપી કે-પૂ. શ્રી સાગરજી મહારાજ ગમે તે વાતને ગમે તેટલી હદે વિકૃત કરી શકે છે ! -સં૦]

પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીચરણએ બહાર પાડેલી પત્રિકા.

શાસનપ્રેમી ભાઈઓને સવેળાની ચેતવણી.

— નં. ૩. —

તિથિ બાબતમાં પંચાવન પ્રશ્નોના ઉત્તરો લઈને, સહામાના ઉત્તરો આપવાની “ના” લખી આપનાર વૈદ્યના વિમર્શની વખતે સર્વ લિખિતમેવાસ્તિ એમ કહીને નિરૂત્તરપણું સ્વીકારનાર, તેમજ શાસ્ત્રોને જુદાં અપ્રમાણિક ભાનીને પણ કબુલ કરેલ લખાણથી વિપરીત ચાલનાર એવા શ્રીરામચંદ્રી ટોળીના ધોરી શેઠ જીવાભાઈના રત્નેહી, ‘મુ’બઈ સમાચાર’ના અધિપતિ શેઠ સોરાબજીએ નીચેની શરતો રામવિજય પાસેથી સહી સાથે લઈ આપવાની કબુલતાને ઘણાં અકવારીઆં થઈ ગયાં છતાં તેનો અમલ થયો નથી તેથી તમેને આ શરતો જણાવાય છે.

શરત નં. ૧.—(વૈદ્યના લખાણમાં આવેલા) શાસ્ત્રાભાસ શબ્દનો અર્થ “શાસ્ત્ર જુદાં” એમ ઠરે તો (અપ્રમાણિકપણું) એમાં આવી જાય) મ્હારે પ્રાયશ્ચિત લેવું.

શરત નં. ૨.—પુનાના વૈદ્યને ફોણમાં હું કે મારા પક્ષના કોઈપણ બે કારણ કે સહાયક ઠરે તો મ્હારે પ્રાયશ્ચિત લેવું.

તા. ૬:—તે શરતોની ચીટી રામચંદ્રના હસ્તાક્ષરની આવ્યા પછી શેઠ સોરાબજીને મ્હારું વક્તવ્ય જણાવવાનું રાખેલું હતું તે નીચે મુજબ છે :—

૧. ઉપરની બે શરતો સાબીત ન થાય અને વૈદ્ય સંબંધમાં ‘તે કુટુંબો’ એમ નિર્દેશિત કહેવાયું ઠરે તો મારે મિત્રભિદ્વક્ષક (પ્રાયશ્ચિત) દેવો. પરંતુ તેમાં નીચેની શરતો થવી જોઈએ.

અ અસલ મુસદ્દા પ્રમાણે વૈદ્ય વર્તેલ છે.

આ આપેલા શાસ્ત્રપાઠોનું સમાલોચન તે લેખમાં થયું છે.

ઇ લેખ મોકલવામાં વિધિની વિપરીતતા થઈ નથી.

ઈ તે લેખમાં આવેલા પ્રયોગો અને કહેલી હકીકતો આદિને અંગેના આલેખોનો પરિહાર વેદે કરવો.

ઉ ૩-૬-૪૩ ની પહેલાં પાલીતાણાથી ‘સેવક’ પેપર ઉપર આવેલા તારનું સંતોષકારક સમાધાન આપવું.

ઝ મોહન સખારામનો તા. ૧૦-૬ તો તાર અને વૈદ્યનો તા. ૨૨-૬ ના તાર વગેરેનું સમાધાન કરવું.

ઞ પુનાના લખાણને કબુલ કરીને એ પ્રમાણે આઠમ ચૌદશના ક્ષયે સસ્તમી તેરસને આઠમ ચૌદશ ભાની નથી તેનું રામચંદ્ર એ પ્રાયશ્ચિત લેવું.

૨. ઉત્તરો દેવાની ના પાડવાને લીધે આ પ્રકરણ થએલું હોવાથી તિથિના નિર્ણયને અંગે તેમની માફક ૫૫ પ્રશ્ન મારા તરફથી થાય, પછી ૨૬-૧૩-૬-૩ ને ૧ એમ સહી સાથે લેખિત પ્રશ્નો અનુક્રમે પરસ્પરના થાય અને તે બધું મેટર સંબંધમાં બહાર કરાય. જેથી સત્યના ખખી જીવો સાથે માર્ગે આવે.

(શાસ્ત્ર અને તેને અનુસરતી પરંપરા પ્રમાણે પર્વ કે પર્વાનંતર પર્વતિથિની હાનિવૃદ્ધિએ પૂર્વ કે પૂર્વાનંતર અપર્વ તિથિની હાનિવૃદ્ધિ થાય છે એ વાત કોઈપણ ધર્મિજે કબુલ કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી અને તે આધારે આ વખતે ચૌદશ મંગલવારે અને પૂનમ બુધવારે થશે.)

મુ’બઈ

આનંદસાગરના ધર્મલાલ.

Surve Vijay Press, Bombay 3,

પૂ. આ. શ્રી રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.નો ઉપરોક્ત પત્રિકાના અનુસંધાનમાં
'મુ'બઈ સમાચાર'ના અધિપતિ શેઠ સોરાબજી પાલનજી કાપડીઆ ઉપરનો પત્ર.

શ્રી જ્ઞાનમંદિર, મનસુખભાઈ શેઠની પોળ

અમદાવાદ મામલર શુદ્ધ ૧૪-૧૫,

સં. ૨૦૦૧, બુધ

શ્રી. વિજય રામચન્દ્રસૂરિ.

'મુ'બઈ સમાચાર'ના અધિપતિ શેઠ સોરાબજી જોગ,

ધર્મલાલ સાથે જણાવવાનું કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીની સહીથી 'શાસનપ્રેમી ભાઈઓને સંજોગની ચેતરણી નં.૩' એવા મથાળાથી એક પત્રિકા ફેટલાક દિવસો પહેલાં પ્રગટ થઈ છે, જે આ સાથે છે.

ઉક્ત પત્રિકા મળી, ત્યારે એમ ધારેલું કે-તમારા તરફથી એ બાબતમાં ખુલાસો પ્રગટ થશે. આથી આજ મુધી રાહ જોઈ, પણ તમારા તરફથી મજકુર પત્રિકાની બાબતમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ખુલાસો 'મુ'બઈ સમાચાર'માં પ્રગટ થયેલો જોવામાં આવ્યો નહિ, એ કારણે જ આ પત્ર લખ્યો છે.

અત્યારસુધીમાં તમે મને કદી પણ મળ્યા નથી તેમજ તિથિચર્યાને અંગે પણ તમે કોઈ પૂછાવ્યું કે જણાવ્યું નથી. મજકુર પત્રિકાના પ્રચારથી અત્રે અને બહારગામ ઘણી ગેરસમજ ફેલાતી હોવાના સમાચારો મળ્યા છે. આ કારણે પણ, એ વિષે તમારે વ્યાજબી ખુલાસો જાહેર કરવો જોઈએ.

માનું છું કે-આ પત્રનો ઉત્તર બનતી ત્વરાએ લખાયો. તમારો ઉત્તર આવ્યા પડીથી, જરૂર જણાશે તો, જાહેર જનતા જોગ માફ નિવેદન પણ તમને મોકલી આપવાની ઈચ્છા છે.

આત્માના સાચા કસ્યાણના સાચા માર્ગે પ્રયત્નશીલ બનો, એજ એક શુભાભિલાષા સાથે વિરમું છું. દા.પોતે.

શ્રેષ્ઠ શ્રી સોરાબજી પાલનજી કાપડીઆનો પૂ. આચાર્યદેવશ્રીના
પત્રનો જવાબ.

The Bombay Samachar, Ltd.

Telephone No. 22837.

Telegrams:—

"SAMACHAR", BOMBAY.

ELPHINSTONE CIRCLE, FORT,
BOMBAY, I.

તા. ૪-૧૨-૪૪

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયરામચંદ્ર સૂરીજી,
તમારો પત્ર મળ્યો છે. આચાર્યશ્રી
આનંદસાગરપુર્વપત્રિકાનો જવાબ ન આવે
એવા અમારી ઈચ્છા હતી પરંતુ તમારો
પત્ર ઉપરથી માન્ય પડે છે કે એ પત્રિકા
સમાજમાં જેસેનમુતી ફેલાય છે એટલે
હવે જવાબ આપવા શિવાય બીજો કોઈ
માર્ગ રહ્યો નથી બનતો હોવાથી લેખ
જવાબ પ્રગટ કરવામાં આવશે.

(ની)

સંપાદકશ્રી મુખ્યપાત્ર

અધિપાત્ર
"મુખ્યપત્ર સમાચાર"

અને

આચાર્યશ્રી વિજયરામચંદ્ર સૂરીજી,
શ્રી જ્ઞાનમંદિર
મનસુખલાઈ શેઠની ખોલ,
અમદાવાદ

પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીની પત્રિકા સંબંધમાં શ્રી સોરાબજી પાલનજી દાપડીઆનો ‘મુ’બંધ સમાચાર’માં પ્રગટ થયેલો ખૂલાસો.

“શાસનપ્રેમી ભાઈઓને સવેળાની ચેતવણી”

આચાર્ય શ્રી આનંદસાગરજીએ બહાર પાડેલી પત્રિકા જૈન સમાજમાં ગેરસમજ ફેલાવનારી અને સત્યથી વેગળી છે.

“શાસનપ્રેમી ભાઈઓને સવેળાની ચેતવણી” “નં. ૩” એવી એક પત્રિકા આચાર્ય શ્રી આનંદસાગરજીએ હાલમાં બહાર પાડી છે, તે જૈન સમાજમાં ગેરસમજ ફેલાવનારી અને સત્યથી વેગળી છે. તેમાં એવું દેખાડાતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે કે “રામ ટોળીના ધોરી શેઠ છવાભાઈના રતેડી, “મુ’બંધ સમાચાર”ના અધિપતિ શેઠ સોરાબજીએ નીચેની શરતો રામવિજય પાસેથી સહી સાથે લઈ આવવાની કબૂલાતને ઘણાં અંકવાડિયાં થઈ ગયાં છતાં તેનો અમલ થયો નથી, તેથી તમોને આ શરતો જણાવાય છે.” તે પછી પત્રિકામાં શરતો આપવામાં આવી છે જે નીચે મુજબ છે:—

શરત નં. ૧—(વૈદ્યના લખાણમાં આવેલા) શાસ્ત્રાભાસ શબ્દનો અર્થ “શાસ્ત્ર જૂઠું” એમ હરે તો (અપ્રમાણિકપણું) એમાં આવી જાય) મ્હારે પ્રાયશ્ચિત લેવું.

શરત નં. ૨—પુનાના વૈદ્યને ફોડવામાં હું કે મ્હારા પક્ષના ડોક્ટર પણુ જો કારણ કે સડાયક હરે તો મ્હારે પ્રાયશ્ચિત લેવું.

પત્રિકામાં જણાવેલી આ વિગતો સત્યથી વેગળી છે એમ અમને ભારે દુઃખ સાથે જણાવવાની ફરજ પડે છે. આ કહેવાની શરતો અમોએ રજૂ કરી નથી તેમજ તે શરતો ઉપર આચાર્ય શ્રી વિજય-રામચંદ્રસૂરિજીની સહી લાવી આપવાની કાંઈ પણ કબૂલાત અમોએ આપી નથી. અમોએ તિથિ પ્રશ્નના સંબંધમાં પુનાના પ્રો. વૈદ્યે લવાદ તરીકે આપેલા ચુકાદા વિષે જે ઝઘડો ઉત્પન્ન થયો છે તેના સંબંધમાં સમાધાન કરવા આચાર્યશ્રી આનંદસાગરજીને તેમની સાથેની એક ખાનગી મુલાકાતમાં વિનંતિ કરી હતી અને એ સમાધાન કેવી રીતે થઈ શકે તે માટે એક સૂચના રજૂ કરી હતી. તેના જવાબમાં આચાર્યશ્રીએ ઉપલી શરતો અમારી આગળ રજૂ કરી હતી. એટલે આ શરતો અમારા તરફની નહિ પરંતુ આચાર્ય શ્રી આનંદસાગરજી તરફની છે. એ સંબંધી અમારો ખૂલાસો નીચે મુજબ છે:—

આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રી. આનંદસાગરજી ચાતુર્માસ માટે ‘મુ’બંધ આવ્યા પછી અમારા એક જૈન મિત્ર ભાઈ વાડીલાલ જેઠાલાલ શાહે અમને એવી સૂચના કરી હતી કે, અમારે આવા એક પ્રખર અને વિદ્વાન જૈન આચાર્યની મુલાકાત પત્રકાર તરીકે લેવી જોઈએ. જોતાંમાં આજ વર્ષેથી જે ઝઘડાઓ ચાલે છે અને તેમાં સાધુઓ સખ્યતા અને વિવેકની મર્યાદા બાબત મુકી જે ભાગ ભજવી રહ્યા છે તે વિષે અમને થોડાક અનુભવ હોવાથી પ્રથમમાં અમોએ આ વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો નહોતો. પરંતુ શ્રી. વાડીલાલે વારંવાર વિનંતિ કરવાથી અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદજી અમારી મુલાકાત માટે ઈચ્છા રાખી રહ્યા છે એમ જ્યારે અમને શ્રી વાડીલાલની વાતચીત ઉપરથી લાગ્યું ત્યારે અમોએ આવા એક મહાન વિદ્વાન આચાર્યની મુલાકાત કરવા યોગ્ય દિવસ અને વખત મુકરર કરવા ભાઈ વાડીલાલને

વિનંતિ કરી હતી અને તે મુજબ ગત નવેમ્બર મહિનાના એક શનિવારે અમોએ ગોડીજીના ઉપાશ્રયમાં શ્રી સાગરાનંદજીની મુલાકાત સાંજના સમયે હાઈ તેમની સાથે તિથિ અને લવાદના ચુકાદા વિષે ચર્ચા કરી હતી.

આ મુલાકાત ગોઠવવામાં આવી તે પૂર્વે અમારા મિત્ર શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસી સાથે તિથિ ઝગડાના સંબંધમાં અનેક વાર વાતચીત થઈ હતી. એ વાતચીત ઉપરથી અમને એમ લાગ્યું હતું કે લવાદના ચુકાદા વિષે જે ગંભીર આક્ષેપો શ્રી સાગરાનંદજી અને તેમના પક્ષકારો તરફથી કરવામાં આવે છે, તેના સંબંધમાં અમુક મુદ્દાઓ ઉભા કરી તે એક તટસ્થ અને જૈનેતર હોય એવા વિદ્વાન અને ન્યાયના અનુભવીને લવાદી માટે સોંપવામાં આવે તો આ ઝગડાનું સમાધાન શક્ય બની શકે. શેઠ જીવાભાઈએ અમને એવી સૂચના કરી હતી કે, એ વિષે “મુંબઈ સમાચાર”માં લેખો લખવામાં આવે તો તેની જૈન સમાજ ઉપર અને સાધુસંઘ ઉપર સારી અસર થવાનો સંભવ છે. શેઠ જીવાભાઈએ એવા લવાદ તરીકે મુંબઈની હાઈ કોર્ટના માણ જજ મી. યમનજી જમશેદજી અરદેશર વાડીઆનું નામ અમને સૂચવ્યું હતું. તેમણે અમને જણાવ્યું હતું કે શ્રી સાગરાનંદજી આ સૂચના કબૂલ રાખે તો હું શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિજી પાસે જઈ એ સૂચના મુજબ વર્તવા તેમને સમજાવી શકીશ. જે નામ તેમણે સૂચવ્યું હતું તેનો આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદજી સ્વીકાર ન કરી શકે તો વ્યોવૃદ્ધ અને ધર્માનુરાગી પડિત માત્રવિવાજ યા બીજા કોઈ પણ વિદ્વાનનું નામ “મુંબઈ સમાચાર”માં સૂચવવા તેમણે અમને જણાવ્યું હતું.

આ વાતચીત થઈ ગયા પછી ઘણા દિવસે શ્રી. વાડીલાલ અમને મળ્યા હતા અને આચાર્ય શ્રી ખાનંદસાગરજીની મુલાકાત લેવા અમને જ્યારે ફરીવાર તેઓએ આગ્રહ કર્યો ત્યારે શેઠ જીવાભાઈએ કરેલી સૂચના મુજબ અમુક દરખાસ્ત શ્રી સાગરાનંદજી આગળ રજૂ કરવા અમોએ નિર્ણય કર્યો. એ મુજબ અમોએ શ્રી. વાડીલાલને જણાવ્યું હતું કે, શ્રી સાગરાનંદજીની અમારી મુલાકાત તદ્દન ખાનગી રાખવામાં આવે તોજ અમો મુલાકાત હાઈ શકીએ અને અમારી મુલાકાત વેળા આચાર્યશ્રી સિવાય બીજા કોઈ હાજર ન રહે. મિત્ર વાડીલાલે તે મુજબ વ્યવસ્થા કરી આપી હતી.

શ્રી. સાગરાનંદજીને પ્રથમ વંદન કરી તેમના સરખા વિદ્વાન, માનનીય, વ્યોવૃદ્ધ અને જૈન શાસ્ત્રોના પ્રખર અભ્યાસી મુનિરાજની મુલાકાત કરવાને અમને આજે શુભ અવસર મળ્યો છે તે માટે અમે આચાર્યશ્રીના ઉપકારી છીએ એમ જણાવી તે પછી તુરતજ અમોએ સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું હતું કે, હું આજે “મુંબઈ સમાચાર”ના તંત્રી તરીકે નહિ અથવા એ પત્રના પ્રતિનિધિ તરીકે નહિ પણ એક ક્ષુદ્ર પરંતુ તટસ્થ વ્યક્તિ તરીકે તિથિચર્ચા અને શ્રી. વૈદ્યના ચુકાદા વિષે એક સૂચના રજૂ કરવા માગું છું, જે બે આપશ્રી સ્વીકારશે તો આજે જૈન સમાજમાં જે ઝગડાઓ ચાલે છે તેનો અંત આવી જશે અને સમાજમાં એકચત્તા, સુલહ અને શાંતિ સ્થપાશે અને તેમ યવાથી સમાજની ઉન્નતિ માટે અનેક કાર્યો થોજ શકાશે.

તે પછી મૂળ મુદ્દા ઉપર આવતાં અમોએ જણાવ્યું હતું કે આપ એમ કહો છો કે, લવાદ શ્રી. વૈદ્યને લાંચ-ફતવતથી ફેડી નાખી શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિએ જે ચુકાદો મેળવ્યો છે તેનો આપશ્રી સ્વીકાર કરી શકતા નથી.

શ્રી સાગરાનંદજીએ તુરત જ જવાબ આપ્યો કે લાંચ ફતવતનો આક્ષેપ તેઓએ કર્યો જ નથી.

તેના ઉત્તરમાં અમોએ જણાવ્યું કે, તમોએ નથી કર્યો પરંતુ તમારા સંબંધાગતા સાધુઓએ અને તમારા પક્ષકારોએ કર્યો છે એટલુંજ નહિ પરંતુ અનેક પત્રિકાઓ દ્વારા તે પ્રસિદ્ધ થયો છે.

શ્રી સાગરાનંદજીએ જણાવ્યું કે, લાંચ-રૂશવત અપાર્થ પણ હોય પરંતુ તે અમે પુરવાર કરી શકતા નથી પરંતુ એટલું તો અમે પુરવાર કરી શકીએ છીએ કે, લવાદ શ્રી. વૈદ્ય ઉપર બહારની લાગવગ ચલાવી હાકનો ચુકાદો અપ્રમાણિકપણે મેળવવામાં આવ્યો છે. તેના અમારી પાસે અને બીજા સાધુઓ પાસે અનેક પુરાવાઓ છે.

એ પછી આચાર્ય શ્રી આનંદસાગરજીએ આ ચુકાદાની તેમની દૃષ્ટિએ જે ગંભીર ખામીઓ છે તે વિષે બહુજ કડક અને રક્ષા દીકા કરી હતી. ખાસ કરીને તેમાં વાપરવામાં આવેલા “શાસ્ત્રાભાસ” શબ્દ માટે જૈનોનાં જે શાસ્ત્રો પૂજ્ય છે અને જેને સઘળા જૈનો ધર્મપુરતકો તરીકે માને છે તેને માટે “શાસ્ત્રાભાસ” એક વચનમાં નહીં પરંતુ બહુવચનમાં એટલે માત્ર એક જ શાસ્ત્ર માટે નહીં પરંતુ એક કરતાં વધુ શાસ્ત્રો માટે વાપરવામાં આવ્યો છે. જૈનોનાં જે પૂજ્ય શાસ્ત્રો છે તે તો માત્ર શાસ્ત્રાભાસ રજૂ કરે છે એવા શ્રી. વૈદ્યના અભિપ્રાયનો આચાર્ય શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિએ સ્વીકાર કરી અથવા પાપ કર્યું છે અને એવા સાધુને ઉધાગ પાડવા એ અમારું કર્તવ્ય છે.

આચાર્યશ્રી તરફના સઘળા માન સાથે અમેએ જણાવ્યું કે અમારી જે મૂળ સૂચના છે તેની સાથે શાસ્ત્રાર્થ અને લવાદના નિર્ણય યા નિર્ણય કરવાની પદ્ધતિ વિગેરે આપે રજૂ કરેલા અનેક મુદ્દાઓ સાથે કેઈ પણ સંબંધ નથી. અમારી મૂળ સૂચના માત્ર એક જ મુદ્દા ઉપર રચાઈ છે અને તે એ છે કે લવાદ ઉપર બહારની લાગવગ યા દબાણ અથોગ્ય ચલાવવામાં આવ્યું છે કે નહિ? જે ચલાવવામાં આવ્યું હોય તો તે કેના તરફથી ચલાવવામાં આવ્યું છે? એ મુદ્દા ઉપર તટસ્થ ત્રીજા વ્યક્તિ પાસે બંને પક્ષે નિર્ણય માંગવો. બંને પક્ષે આ નવા લવાદ પાસે મૌખિક અને લેખિત ગુણાનીઓ રજૂ કરવી.

જે આપશ્રી અને આપના પક્ષકારો બહારની લાગવગ પૂરવાર કરી આપો તો આચાર્ય શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિ અને તેમના પક્ષકારો શ્રી વૈદ્યનો આખો ચુકાદો તેમને સ્વીકાર્ય નથી એમ શુદ્ધ બુદ્ધિથી જાહેર કરે એમ અમને જણાવવામાં આવ્યું છે એટલે શ્રી. વૈદ્યના ચુકાદાના ગુણદોષમાં ઉત્તરવાની કોઈ પણ જરૂર રહેતી નથી. લાંચરૂશવત યા અથોગ્ય લાગવગ પૂરવાર થાય એટલે આખો ચુકાદોજ કલિષ્ટ દરે છે.

આ પ્રસંગે આચાર્યશ્રીએ એક મોટું પરબીડિયું અમારી આગળ રજૂ કરીને તે ઉપરના હરતાલાદ શેઠ જીવતલાલના છે કે નહિ એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો અને તેના જવાબમાં અમેએ અમારી અશક્તિ જાહેર કરી હતી.

આચાર્યશ્રીએ તે પછી શ્રી. વૈદ્યના ચુકાદામાંથી અમુક અમુક લાગો વિસ્તીર્ણ રીતે સંસ્કૃતમાં વાંચી તેના અર્થો સમજાવી તે વિષે દોષારોપણ કર્યું હતું. એ વેળા આચાર્યશ્રી અત્યંત ગંભીરાર્થથી પોતાને થયેલા દુઃખની લાગણી વ્યક્ત કરતા હતા. આ દુઃખની લાગણી તેમનું મુખાર્વિંદકડી આપતી હતી.

ઘણા વાદવિવાદ પછી અમેએ તટસ્થ લવાદ તરીકે મી. બમનજી જમશેદજી અરદેશર વાડીઆનું નામ સૂચવ્યું હતું. આચાર્યશ્રીએ એ વ્યક્તિ કે કોઈ પણ વ્યક્તિ આ પ્રશ્નો નિર્ણય કરી શકે એમ માનવા પ્રથમ તો ના પાડી હતી. મી. વાડીયા હાઈકોર્ટના માણ જડજ છે, તેઓ મુંબઈ યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર છે, ગર્લશ્રીમંત છે, એટલે લાંચરૂશવત અને લાગવગથી પર છે એમ અમેએ આચાર્યશ્રીની આતરી કરી આપવા જણાવ્યું હતું.

છેવટે આચાર્યશ્રીએ એ મુદ્દા ઉપર લવાદી ઉપર જઈ શકાય એવો સ્વીકાર આડકતરી રીતે કર્યો

હોને પણ તેમાં તેમણે શાસ્ત્રાર્થના મુદ્દાને પ્રચાલપદ આપ્યું હતું અને અપોગ્ય લાગણના મુદ્દાને ગૌણ બેખોલો હતો અને એક મુખ્ય શરત એ કરી હતી કે એ બંને મુદ્દા પુરવાર કરી આપનામાં આવે તો આચાર્ય શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિએ બંને મુદ્દા માટે પ્રાયશ્ચિત-જૈન સમાજ સમક્ષ કરવું જોઈએ. આ શરતે જ લવાદી ઉપર જવાના પ્રશ્ન ઉપર વિચાર ચલાવતા તેમણે જણાવ્યું હતું. તેમણે સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો કે જ્યાં સુધી એ બંને મુદ્દા પર લવાદી ઉપર જવા માટે અને બંને મુદ્દા તેમની વિરૂદ્ધમાં ચુકવવામાં આવે તો તે માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માટે આચાર્ય વિજયરામચંદ્રસૂરિની લેખિત સંમતિ તમે મારી આગળ રજૂ કરો નહીં ત્યાં સુધી હું તમારી સૂચના વિચાર કરવા માટે મારા મનમાં પણ લઈ શકું નહીં.

અમોએ પ્રશ્ન કર્યો કે, જો બંને મુદ્દાનો મુકાદો તમારી વિરૂદ્ધ જાય તો શું ?

જવાબ-હું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ પરંતુ જ્યાં સુધી આચાર્ય રામચંદ્રસૂરિની લેખિત સંમતિ મારી સમક્ષ રજુ નહીં થાય ત્યાં સુધી હું તમારી કોઈ પણ દરખાસ્ત ઉપર વિચાર માત્ર પણ કરી શકું નહિ.

જો લવાદનો નિર્ણય તેમની વિરૂદ્ધ આવે તો આચાર્યશ્રી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા તૈયાર છે એટલું જ માત્ર જણાવ્યું હતું પરંતુ તે સંબંધી તેમણે કોઈ પણ શરતો કરી હતી નહીં. પરંતુ એ શરતો તેમણે પોતાની પત્રિકામાં જાહેર કરી છે. આ તેમનો ન્યાય પણ એકપક્ષી છે. રામવિજયજી કોઈ પણ શરત વગર પ્રાયશ્ચિત્ત કરે, જ્યારે આચાર્યશ્રીએ દશ શરતો રજૂ કરી છે તે શરતોનું પાલન થાય તો જ તેઓ પ્રાયશ્ચિત્ત કરે.

લવાદનામા માટે જે શરતો આચાર્યશ્રી આનંદસાગરજીએ પોતાની પત્રિકામાં જાહેર કરી છે તે શરતો અમોએ રજૂ કરી હોય એમ ભાસ તેમના લખાણથી થાય છે; પણ ખરી વસ્તુ એ છે કે એ બંને શરતો ઉપર જણાવ્યું છે તેમ આચાર્યશ્રીએ રજૂ કરી હતી અને કોઈ પણ ગેરસમજી ન થાય તે માટે તેમણે એક કાગળની નાની કાપડી ઉપર અમને તે જ વેળા લખાવી હતી. એ કાપડી અમારી પાસે હજી પણ મોજૂદ છે અને તે નીચે મુજબ છે :

આચાર્યશ્રી જ્યારે એ શરતો લખાવતા હતા ત્યારે અમોએ તેની સરખાત નીચે મુજબ સૂચવી હતી :—

(૧) લવાદનું અપ્રમાણિકપણ...

આચાર્યશ્રીએ એ શબ્દો સ્વીકારવા ના પાડી. તેમની ભાષામાં નીચે મુજબ શરતો લખાવી હતી:—

૧. શાસ્ત્રાર્થ શબ્દના સ્વીકાર માટે પ્રાયશ્ચિત.

૨. લવાદના અપ્રમાણિકપણ માટે હું કે મારા પક્ષનો કોઈ પણ મનુષ્ય કારણભૂત કે સલાહકારકે હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.

આ ઉપરથી વાચકવર્ગ જોઈ શકશે કે, આ એ શરતો જે રૂપમાં પત્રિકામાં રજૂ થઈ છે તે અમારા તરફની હતી નહીં. એ બંને શરતોનું સૂચન અને તેની ભાષાસરના આચાર્યશ્રી સાગરાનંદજીની છે, તે છતાં તેમણે એ શરતો અમે રજૂ કરી હોય અને તે ઉપર આચાર્યશ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિજીની લેખિત સંમતિ લાવી આપવાની અમોએ કબૂલાત આપી હોય એમ જૈન સમાજને દેખાડવા તેમણે પોતાની પત્રિકામાં પ્રયત્ન કર્યો છે અને તેટલા માટે જ આ લખાણ ખુલાસો કરવાની અમને દુઃખદાયક ફરજ પડી છે.

આચાર્ય શ્રી આનંદસાગરજી સાથે આશરે એક કલાક સુધી વારાઘાટ થઈ હતી તે ઉપરથી અમારી ખાતરી થઈ હતી કે, તેઓ સમાધાન કરવાની ઈચ્છા ધરાવતા હતા નહિ. વિતંડાવાદ અને કદાચહ તેમનાં વચનોમાં સ્થળે સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થયો હતો. તેમણે જે શરતો કરી હતી તેમાંની પ્રાયશ્ચિત્તની શરત અવહેવાર હતી એમ અમોએ તેમને તુરત જ જણાવી દીધું હતું. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું કે નહિ તે વ્યક્તિગત પ્રશ્ન છે. જે આચાર્યશ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિજીને એમ લાગે કે, શ્રી. વૈદ્યનો નિર્ણય સ્વીકારી લેવામાં તેમણે ઉતાવળ કરી છે या ભૂલ કરી છે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું એ તેમનો ધર્મ છે. પરંતુ સમાધાનનું ક્ષેત્ર તૈયાર કરવા માટે એવી શરતને પ્રથમ પંક્તિની અગત્યતા આપવી એ સમાધાનના માર્ગમાં આરબીલી ઉભી કરવા સમાન છે. અમોએ વિદ્વાન આચાર્યશ્રીને તુરત જ જણાવી દીધું હતું કે આ શરતોએ સમાધાન થવું અશકય છે કારણ કે આચાર્ય વિજયરામચંદ્રસૂરિજી એ શરતનો સ્વીકાર કરે એમ અમો માની શકતા નથી. એટલે આ શરતો ઉપર-લેખિત સંમતિ લાવી આપવાની અમોએ કબુલાત આપી હતી એમ જે જણાવવામાં આવે છે તે વાત સત્યથી વેગળી છે.

અહીં અમારી વારાઘાટ સમાપ્ત થઈ હતી. થોડા દિવસ પછી અમને જ્યારે શેડ જવાસાઈને મળવાની તક મળી ત્યારે અમારે આચાર્યશ્રી સાગરાનંદજી સાથે જે વાતચીત થઈ હતી તે વિષે તેમને વારંક કયા હતા કે, આ રીતે સમાધાન થવું દેવળ અશકય છે અને તેટલા માટે આચાર્યશ્રી રામવિજયજીને મળીને સમગ્રવવાનો પ્રયત્ન કરવો ફોકટ છે. આથી સમાધાનના અમારા પ્રયત્નોનો અહીં જ અકાળે અંત આવ્યો.

અમારે એકજ છેવટનો ખુલાસો કરવો જરૂરી છે. સમાધાન માટે અમોએ જે સૂચના કરી હતી, તેવી કોઈ સૂચના અમને આચાર્યશ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિજી તરફથી મળી હતી નહિ.

આચાર્યશ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિને અમે આજ સુધી ફોનપણ સ્થળે મળ્યા નથી. સમાધાન માટે તેમના તરફથી અમને કોઈ પણ સૂચના મળી હતી નહિ. આ સૂચના અમારા મનમાં શેડ જવતલાલ પ્રતાપસી અને બીજા અનેક જૈન મિત્રો સાથે થયેલી વાતચીતમાંથી જન્મ પામી હતી.

આ ખુલાસો પ્રગટ કરવાનો હેતુ વિદ્વાન આચાર્યશ્રી આનંદસાગરજી સાથે વાદવિવાદમાં ઉતરવાનો નથી. તેમ કરવાની અમારી જગ્યાએ ઈચ્છા પણ નથી. જે આચાર્યશ્રીએ પત્રિકા પ્રગટ કરી ન હોત અને તેમાં અમને અંગત રીતે સંબોધીને થયેલી વાતચીતને વિકૃત સ્વરૂપ આપ્યું ન હોત તો આ ખુલાસો સૂર્યની રોશની જેઈ શક્યો ન હોત. ખાનગી ખુલાકાતમાં થયેલી વાતચીતને પ્રસિદ્ધિ આપવામાં આચાર્યશ્રીએ યોગ્ય કયું છે એમ કહી શકાય નહિ.

સોરાબજી પા. કાપડીઆ.

[ઉપર છાપેલા સોરાબજી પા. કાપડીયાના ખુલાસાના સંદર્ભમાં જ નીચે અપાતા કેટલાક પત્રો જેઈ લેવા અને એ જોયા પછી ફરીથી શ્રી કાપડીયાનો ઉપરનો ખુલાસો વાંચવા લલામણુ છે. નીચે આપેલા પત્રો, પૂ. શ્રી સાગરજી મહારાજે શ્રી કાપડીયાને આપેલી ખુલાકાતની પહેલાનાં છે. તેમાં પ્રથમ પત્ર પ. પૂ. સ્વ. આ. શ્રી ક્ષમાભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ પ. પૂ. મુનિરાજ શ્રી મુક્તિવિજયજી મહારાજ સાહેબ (હાલમાં પ. પૂ. આ. શ્રી મુક્તિચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ) ઉપર લખેલો છે. લવાહી ચૂકાદા પછી લગભગ એક

વર્ષે લખાયેલા એ નિર્દોષ પત્રને પૂ. શ્રી સાગરજી મહારાજે પોતે પ્રચારેલા જૂઠાણાંને જાણવા ખાતર કેટલી હદે વિકૃત કરી નાંખ્યો છે, તે તેઓશ્રીએ શ્રી વૈદ્યને લખેલા પત્ર ઉપરથી સમજી શકાય છે. લવાઠ અને લવાદી નિર્ણયની વિરુદ્ધમાં જે બેજવાબદારીભરી આક્ષેપાત્મક ઝુંબેશ અમુક વર્ગ તરફથી ચલાવાઈ રહી હતી, તેના પ્રતિકારની બાબતમાં શ્રી વૈદ્ય અને શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈની ઉદાસીનતા અંગે સ્વ. પૂ. આ. શ્રી ક્ષમાભદ્ર-સૂરીશ્વરજી મહારાજએ વ્યક્ત કરેલી જિજ્ઞાસાને, પૂ. શ્રી સાગરજી મહારાજની તોફાની કલ્પનાશક્તિએ ‘કારસ્તાન’માં ફેરવી નાંખી છે! ‘મુંબઈના’ શેઠ અને ‘નગદ નાણાંનો લાલ’ બંને કે હવામાંથી ઉભા થયા છે! શ્રી વૈદ્યનો ભણ્ટાચાર પૂરવાર કરવાનું જબ બહારનું કામ આ પત્રને સોંપવામાં આવ્યું છે!

આશ્ચર્ય એ વાતનું થાય છે કે-શ્રી વૈદ્યે ‘નગદ નાણાં’ મેળવ્યાનું અને પોતાની પાસે તેના પૂરાવા હોવાનું ખુદ શ્રી વૈદ્યને લખી નાંખવાની હિંમત ધરાવનારા પૂ. શ્રી સાગરજી મહારાજે, શ્રી કાપડિયા સમક્ષ “વૈદ્યે લાંચ લીધી હોય તોય એના પૂરાવા નથી” અને “આવા આક્ષેપ મેં કર્યા નથી”-આવી વાત કરવા જેટલી લાચારી શા માટે અનુભવી હશે? -સં૦]

પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયક્ષમાભદ્રસૂરિજી મહારાજે પૂ. મુનિરાજ શ્રી મુક્તિ-વિજયજી મ. ઉપર લખેલા પત્ર.

Kasturbhai Amarchand

Amar nivas Tekri,

Cambay_____194

પાલીતાણા

સાંતિભુવન ડી. યુ. ૧૧

વિનયાદિ ગુણ સુક્ત મુનિરાજ શ્રી મુક્તિવિજયજી યોગ,

અનુવંદનાદિ.

લાઝવિ. અને મુનિ લક્ષ્મીવિ.ની નવાજી યાત્રા આનંદથી ચાલે છે.

બધાને યાત્રામાં સંભારીએ છે.

વિ. રાજકોટથી આવેલ જોડે આવેલ કેટલાક આવડે દારા જાણું છે જે નિર્ણયકાર વૈદ્ય તમને મદદા હતા. તે શી વાતથી ન થઈ. તથા તે એકદમ નિશ્ચેત્ર કેમ બેસી રહ્યા છે. શેઠ કેમ ઉઘાઈ ગયા છે તે વિગતવાર જણાવશો.

પંન્યાસજી આદિને અનુવંદનાદિ જણાવશો.

વિજય ક્ષમાભદ્ર

(‘પર્વતિથિ નિર્ણય’ પરિશિષ્ટ નં ૬, પૃ. ૮૪)

**ઉપરોક્ત પત્રને ઉદ્દેશાને પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂ. મહારાજે
ડો. પી. એલ. વૈદ્યને લખેલો પત્ર.**

ડો. પી. એલ. વૈદ્ય યોગ્ય ધર્મલાભ.

પૂના.

૧. તટસ્થતા તુટ્યાનો અઝેપ તમારી ઉપર થયો હતો તેને આજ વર્ષ થવા આવ્યું છે છતાં પણ તમોએ ફરીયાદ કરી નથી.
૨. કાર્તિક, પોષ અને ફાગણના પત્રોના ખુલાસાની તક તમોએ ખોઈ છે.
૩. ગુન્હાહિન કાર્ય કરનારી ટોળીમાંના તમો એક છો એમ જાહેર થવા છતાં તેના ખુલાસા કે માફી માટે નવસારી આવ્યા નથી.

નોટ—આ સર્વેની નોંધ લેશે.

શ્રી. રામવિજયજી પક્ષના એક આચાર્યે તેમના કથનને અનુસરીને પાત્રીતાણાથી મુંઝઈ લખેલ એક કાગળ હાથ આવ્યો છે—તેમાં તમોએ મુંઝઈના શેડ દ્વારા જે નગદ લાભ મેળવ્યો છે એના બદલામાં તમોને નિશ્ચેષ્ટ રહેવા માટે અને શેડને ઉધાર્જી જવા માટે ઓલંગો આપેલો છે.

નોટ—આ વસ્તુ પણ જાહેર કરવામાં આવશે તેની પણ નોંધ લેવી.

તા. ૬. તમારી લવાદ તરીકની અરોગ્યતા, જૈનસાસ્ત્ર, જ્યોતિષ, ચંદ્રગુપ્તકુ આદિના વિરોધ વિગેરે જાહેરમાં ચર્ચાશે તેની પણ નોંધ લેવી.

સ્વાના—
ગોડીજ જૈન ઉપાશ્રય
કે. પાયધુની પો. નં. ૩
મુંઝઈ

આનંદસાગર દઃ પોતે.

(‘ પર્વતિધિ નિર્ણય ’ પરિશિષ્ટ નં. ૫ પૃ. ૫૧)

પરિશિષ્ટ ૬.

[કાંચન કસોટીને આવકારે છે. કથીરની એ હિંમત નથી. સત્યના આગ્રહી અને કદાગ્રહીની વચ્ચે આવેા જ તફાવત છે. સત્યનો આગ્રહી પોતાના મતની યોગ્ય રીતની પરીક્ષા માટે સદા તત્પર હોય છે. કદાગ્રહી પરીક્ષા માત્રને પાખંડ ગણે છે.]

[વિ. સં. ૧૯૯૬ની સાલમાં લવાદ સમક્ષ ખૂબ જ સખળ અને સફળ રીતે શાસ્ત્રીય સત્ય પોતાને પક્ષે હોવાનું પૂરવાર થઈ ગયું હોવા છતાં, વિ. સં. ૨૦૦૭માં, ન્યાયાલોનિધિ પૂજ્યપાદ સ્વ. આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્ વિજયનાંદસૂરીશ્વરજી (આત્મારામજી) મહારાજના ગુણાનુવાદનો પ્રસંગ પામીને, અમદાવાદમાં પરમ શાસનપ્રભાવક પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ તિથિ અંગે, કોઈ પણ યોગ્ય રીતે અને યોગ્ય વ્યક્તિ સાથે, ગમે ત્યારે પણ, પોતાની ચર્ચા-વિચારણા કરવાની તત્પરતા બહાર કરી હતી. તિથિવિષયક વિવાદની ઐતિહાસિક અને શાસ્ત્રીય ભૂમિકા સમજાવવા સાથે એના ઉકેલ માટેના વ્યવહાર ઉપાયો પણ તેઓ શ્રીમદે, પોતાના સંપૂર્ણ સહકારની ખાતરી આપવા પૂર્વક દર્શાવ્યા હતા. પૂજ્યશ્રીના તે મનનીય પ્રવચનના સારભૂત અવતરણમાંથી તિથિપ્રશ્નને સ્પર્શતું વૃક્તવ્ય શ્રી “જૈન પ્રવચન”ના સૌજન્યથી અત્રે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. -સં૦]

તિથિદિન અને પર્વારાધન સંબંધી મન્તવ્યભેદને અંગેની કેટલીક વાતો.

આજના વ્યાખ્યાનનો સમય તો પૂરો થઈ જવા આવ્યો છે, પરંતુ આજે આપણે એક આરાધક, રક્ષક અને પ્રભાવક મહાપુરુષની વાત કરવાને બેઠા છીએ, એટલે વર્તમાનમાં જે એક શાસ્ત્રીય વાત વધુ વિવાદાસ્પદ બનેલી ગણાય છે, તેને અંગે પણ વાત કરી લઈએ. વળી એ વાત સાથે આ મહાપુરુષનો પણ સંબંધ છે. તિથિદિન અને પર્વારાધન સંબંધી મન્તવ્યભેદને લગતી એ વાત છે. કેટલાકોનું કહેવું એમ થાય છે કે-‘આ પ્રશ્નનું જે છેલ્લું નિરાકરણ આવી જાય, તો શ્રીસંઘમાં, ખાસ કરીને સાધુસમાજમાં એકતા સ્થપાઈ જાય અને એમ થાય તો જે કેટલાક કામો એકતાથી કરવાની જરૂર છે, તે કામો એકતાથી થઈ શકે.’ જે સમયે આ મન્તવ્યભેદ આટલો વિશદ નહોતો બન્યો, તે સમયે કેટલી એકતા હતી અને શાસનના કટોકટીના પ્રશ્નોમાં પણ બધાએ સાથે રહીને કેટલું કયું હતું ને કેટલું નહોતું કયું, એ અમે બહુજીએ છીએ અને તમારાથી પણ પ્રાયઃ એ વાત સાવ અગમણી નહિ હોય. આજે આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ આવી જવા પામે તો ય, કેવી એકતા સધાશે અને બધા સાથે રહીને શું કરશે, એ વિષે કાંઈ કહેવાનો અર્થ નથી. આમ છતાં ય, આ પ્રશ્નનું વહેંચામાં વહેલી તકે વ્યાજબી નિરાકરણ સૌને માટે આવી જવું હોય, તો અમે તેમાં અમારાથી બનતો બધો જ સાથ આપવાને તૈયાર છીએ. આ પ્રશ્નને અંગે સૌ સત્યને સમજે, સત્યને સ્વીકારે અને સત્યને આચરનારા બને, એવા પ્રકારના સમાધાનની ઇચ્છા તો અમને, આજે સમાધાનની વાતો કરનારાઓના કરતાં દશ ગુણી છે એમ નહિ, સો ગુણી છે એમ નહિ, હજાર ગુણી છે એમય નહિ, પણ સર્વગુણી છે. શ્રીસંઘમાં વિક્ષેપ ઉભો રહે, એવું અમે કદી પણ ઇચ્છ્યું નથી. અમે તો આ પ્રશ્નને અંગેનો ય વિક્ષેપ દૂર થાય તો સાફ, એ દષ્ટિથી આ પ્રશ્નનો નિર્ણય લાવવાના પ્રયત્નમાં પૂરેપૂરો સાથ આપેલા અને નિર્ણય આવી પણ ગયેલો છે.

૧૯૫૨, ૧૯૬૧, ૧૯૮૯ અને ૧૯૯૨ માં.

તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ આવે ત્યારે કેમ કરવું, એ અંગે આપણા પૂર્વના મહાપુરુષોના ગ્રન્થોમાં ઘણા સ્પષ્ટ ખૂલાસાઓ છે, પણ વચ્ચા કાળમાં કેટલીક ગેરસમજો ફેલાવા પામી અને એથી ગેરરીતિઓ પણ ચાલવા માંડી. એમાં જે મહાપુરુષની આપણે આજે વાતો કરી, તે મહાપુરુષ જે સાલમાં કાલધર્મને પામ્યા, તે સંવત્ ૧૯૫૨ માં સંવત્સરીની તિથિના દિવસને અંગેના પ્રશ્ન ઉભા થયા પામ્યો હતો. તે સમયે શાસ્ત્રાનુસારી રીતિને સાચવવાનો સુયશ જેમ આ સ્વર્ગસ્થ મહાપુરુષને ફાળે જાય છે, તેમ તે સમયે અને તે પછીથી પણ શાસ્ત્રાનુસારી રીતિને સાચવવાનો સુયશ અત્રે વિરાજમાન શ્રીસંધર્મચરિત્ર, વયોવૃદ્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજને ફાળે પણ જાય છે. સંવત્ ૧૯૫૨ માં આપણા સમાજને સર્વાનુમતે માન્ય પંચાંગમાં ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમનો ક્ષય આવ્યો. એ વખતે ભરૂચના સુઆવક અનુપયદ્ભાર્ષી કે જેઓ તે સમયે એક પીઠ સુઆવક ગણાતા હતા, જેમની સંઘમાં તત્ત્વવેત્તા તરીકેની ખ્યાતિ હતી, જેમણે અનેક તાર્કિક પ્રશ્નોના અનેકોને ખૂલાસાઓ આપેલા જે ગ્રંથ રૂપે પ્રગટ થઈ ગયેલ છે અને જેમનું વચન બંને ત્યાં સુધી સાધુઓ પણ ઉત્થાપતા નહિ, કેમ કે-એ જે વાત કહે તે માનવા જેવી જ વાત કહે, એવી છાપ હતી, તેમણે ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમના જ્ઞાના સંઘમાં શ્રી આત્મારામજી મહારાજને પૂછાવ્યું. એ કાળમાં શ્રી આત્મારામજી મહારાજ એવા બહુશ્રુતમુખ્ય હતા કે-શાસ્ત્રીય આમતોમાં જ્યારે પૂછવું પડે, ત્યારે સુઆવક અનુપયદ્ભાર્ષી શ્રી આત્મારામજી મહારાજને પૂછાવતા હતા. શ્રી આત્મારામજી મહારાજે ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમનો ક્ષય માન્ય રાખવામાં સંમતિ જણાવી. બીજા પણ બહુશ્રુતોએ યોગ્ય-પાંચમ એક દિવસે જ ગણી ભાદરવા શુદ્ધ યોગ્ય ઉદયતિથિના દિવસે જ સંવત્સરી કરવી એમ જણાવેલું. મૂળ તો સંવત્સરી ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની હતી, પણ યુગપ્રધાન આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજની સંવત્સરીની તિથિ તરીકે ભાદરવા શુદ્ધ યોગ્ય પ્રવર્તી. એ વખતે ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમ અને ચોમાસીની ત્રણ પૂનમે, એ મહાપર્વે ગણાતાં. પછી તો પહેલેથી જ ચોંટશે હતી. આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજ યુગપ્રધાન હોઈને, તેઓશ્રીએ, સંયોગવશાત્ પણ શાસ્ત્રને આંખ સામે રાખીને, સંવત્સરી ભાદરવા શુદ્ધ યોગ્યે કરી. કોઈ કહેશે કે- કારણે યોગ્ય કરી, પણ પછી પાંચમે કેમ ન ફેરવાય ? પણ શાસ્ત્રનું વિધાન એવું છે કે-યોગ્યે એક વાર કર્યા પછીથી પાંચમે સંવત્સરી થાય જ નહિ. એક પણ તિથિ આગળ તો જવાય જ નહિ. ખૂદ યુગપ્રધાન પણ, તે પછીથી યોગ્યની પાંચમ કરી શકે નહિ. જો એક વાર યોગ્યે સંવત્સરી કર્યા પછી પાંચમે સંવત્સરી થઈ શકતી હોત, તો આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ કલિકસૂરીશ્વરજી મહારાજ સંવત્સરીની તિથિ તરીકે યોગ્યને પ્રવર્તાવત નહિ; પરંતુ શાસ્ત્રના નિયમને બાંધ આવતો હોવાથી અને જે કોઈ આગળ જાય તે વિરાધનાના પાપનો ભાગીદાર થાય તેમ હોવાથી, ત્યારથી યોગ્યે સંવત્સરી નિયત થઈ. શાસ્ત્રના નિયમને અબાધિત રાખવાને માટે યોગ્ય કાયમ રાખી, એટલે સંવત્સરીને લગતા ૫૦-૭૦ દિવસોના નિયમને જાળવવાને માટે ચોમાસી પૂનમે થતી હતી તે ચોંટશે નિયત કરી. ત્યારથી ત્રણ ચોમાસીમાં પછીનો સમાવેશ પણ થઈ ગયો. અંચલ ગચ્છાદિને કેટલોક વખત થયો ? એ કોઈ સો બસો વર્ષોથી જ પડેલા ભેદો નથી. એમાં કેટલીક વાર મહિનાફેર પશુસણ આવે છે ને ? આવો મોટો ફેર કેમ ટાળી શકાયો નહિ ? જ્યારે જૈન પંચાંગો હતાં, ત્યારે પોષ અને આષાઢ માસ સિવાયના મહિનાઓ વધતા નહિ, પણ જૈન પંચાંગનો વિચ્છેદ થતાં લૌકિક પંચાંગને સ્વીકારવું પડ્યું અને એથી લૌકિક પંચાંગમાં આવતા બે શ્રાવણ, બે ભાદરવા આદિનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો. જ્યારે બે શ્રાવણ કે બે ભાદરવા મહિના આવે છે, ત્યારે ૫૦ દિવસોને બદલે ૮૦ દિવસોએ

આપણે સંવત્સરી કરીએ છીએ. આસો અગર કાર્તિક મહિના એ હોય તો સંવત્સરીથી ૭૦ ના બદલે ૧૦૦ દિવસે ચોમાસી આવે અને આપણે તે ય માનીએ છીએ. આમ શાસ્ત્ર માસની ક્ષય-વૃદ્ધિને અંગે કહેલા નિયમને જાળવવાને માટે ૨૦ દહાડાને પણ આપણે નકામા ગણી કાઢીએ છીએ અને જ્યારે તિથિની વૃદ્ધિ આવે ત્યારે એક દિવસ નકામો ન ગણાય? ક્ષય-વૃદ્ધિને અંગેનો જે શાસ્ત્રીય નિયમ માસને અંગે લાગુ પડે છે, તે જ નિયમ તિથિને અંગે પણ લાગુ પડે છે. માસની ક્ષય-વૃદ્ધિને માટે નિયમ જૂદો અને તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિને માટે નિયમ જૂદો, એવું શાસ્ત્રમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું કોઈ વિધાન છે જ નહિ અને માસની કે તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિને એક જ નિયમ લાગુ પડે છે-એવું સ્પષ્ટ વિધાન શાસ્ત્રમાં છે. સંવત્સરી પાંચમની ચોથે નિયત કરી, એ પછી એ ખેમાં મહત્ત્વની તિથિ કયી ગણાય? ચોથ જ મહત્ત્વની તિથિ ગણાય. ચોથે સંવત્સરી કરનારાઓમાં પાંચમના દિવસે પારણાં નહિ કરનારા કેટલાક મળે? પાંચમ એ શુભ તિથિ જરૂર છે, બીજી શુભ પંચમીઓ જેવી એ પણ છે, પરંતુ ભાદરવા શુદ્ધ ચોથના મહત્ત્વ આગળ પાંચમનું મહત્ત્વ કોઈ જ નથી, કારણ કે-ભાદરવા શુદ્ધ ચોથે સંવત્સરી મહાપર્વ નિયત થયું છે. એટલે શુદ્ધ ચોથ ઉદયતિથિ તરીકે મળતી હોય, તે ઇતાં પણ પાંચમના ક્ષયને નામે ત્રીજે ચોથની ખોટી કલ્પના કરવી, એ વાળખી ગણાય જ નહિ. આથી સંવત્ ૧૯૫૨ માં, ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમનો ક્ષય આવ્યો તો ય, ભાદરવા શુદ્ધ ચોથ ઉદયતિથિના દિવસે જ સંવત્સરી કરઈ. એવી જ રીતિએ, સંવત્ ૧૯૬૧ માં અને તે પછી સંવત્ ૧૯૮૯ માં ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમનો ક્ષય આવ્યો, તો ય સંવત્સરી ભાદરવા શુદ્ધ ચોથ ઉદયતિથિના દિવસે જ કરઈ. સંવત્ ૧૯૫૨ માં હું 'મારી વાત કર' તો, અમે અમારાં માતા-પિતાને ઘરે જન્મેલા એટલું જ; સંવત્ ૧૯૬૧ માં પણ અમે ઘરે રમતા હતા અને સંવત્ ૧૯૮૯ માં સ્વતંત્રપણે જોવા વિચારવાનો પ્રસંગ નહિ આદેલો. માત્ર સ્વર્ગસ્થ પરમ ગુરુદેવશ્રીજી કહેતા તે તિથિ કરતા. કેટલીક વાર તેઓશ્રી એવું બોલતા કે- 'પૂતમ અમાસની ક્ષય-વૃદ્ધિને અંગે ખોટું ચાલી પડ્યું છે. સાચું છે કે-સંવત્સરી જાળવાઈ રહી છે.' અને એ અમે સાંભળેલું. વાત એ છે કે-સંવત્ ૧૯૫૨, ૧૯૬૧ અને ૧૯૮૯ માં ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમનો ક્ષય આવવા છતાં પણ, ચોથ ઉદયતિથિના દિવસે જ સંવત્સરી થઈ અને એમ ચોથ જાળવાયા કરતી હતી. સંવત્ ૧૯૫૨ માં ચોથને નહિ સાચવનારા માત્ર એ સાધુ અને ત્રણ શ્રાવકો હતા એમ કહેવાય છે; સંવત્ ૧૯૬૧ માં તો સૌએ ચોથને ખરાબ સાચવી હતી; અને સંવત્ ૧૯૮૯ માં અમુક સમુદાય જૂદો પડ્યો હતો. સૌથી મોટો દહાડો જાળવાતો, તેથી બીજી ભૂલભાલ ચાલી આવેલી તે ચાલતી હતી. એ પછી, સંવત્ ૧૯૯૨ માં જ્યારે ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની વૃદ્ધિ આવી, ત્યારે ચોથ ઉદયતિથિએ સંવત્સરી નહિ કરતાં, ઘણાંઓએ પહેલી પાંચમના દિવસે સંવત્સરી કરી, એટલે મોટો વિક્ષેપ ઉભો થવા પામ્યો. પહેલાં તો ચોથ જાળવાતી, એટલે કોઈ વાર ચોથના અસ્તબને બીજી ભૂલભાલો સુધારવાની શક્યતા રહેતી હતી, પણ સંવત્ ૧૯૯૨ માં જેઓએ ચોથને ય જાળવી નહિ, તેઓએ સાચી સમજવાળાઓને તિથિદિન અને પર્વોદ્દાનને અંગેની બધી ય ભૂલભાલોને તરત જ ખૂલ્લી કરી નાખવાની અને સુધારી લેવાની સ્થિતિમાં મૂકી દીધા. સંવત્ ૧૯૯૨ માં જે સંવત્ ૧૯૫૨, ૧૯૬૧ અને ૧૯૮૯ ની માફક ય ચોથ જાળવાઈ હોત, તો બીજી ભૂલભાલો આજ સુધીમાં પણ ખૂલ્લી થઈ હોત કે નહિ અને સુધરી હોત કે નહિ, એ કહી શકાય નહિ.

ફરી ચર્ચા થાય એવી ભાવના હોય તો એ માટે શું કરવું જોઈએ ?

આમ સંવત્ ૧૯૯૨ માં વિશેષ વધી જતાં, એને અંગે ચર્ચાની વાતો તો ઘણી ય થઈ, પણ એમાં કોઈ વળ્યું નહિ. વાતો માત્ર વાતો જ રહી ગઈ. ચર્ચા થઈ નહિ અને એથી નિર્ણય પણ

આપો નહિ. એ પછીથી અવસર આવ્યે સુશ્રાવક કરતુરભાઈ હાલકારની દરયાનગરથી ચર્ચા રવા પામી. ચર્ચાને અન્તે પંચતો નિર્ણય પણ આવી ગયો. એ નિર્ણયને સામા પક્ષે કબૂલ નહિ રાખવાથી, સુશ્રાવક કરતુરભાઈને એક નિવેદન કરવું પડ્યું, જેમાં તેમણે દુઃખપૂર્વક એ વાત જાહેર કરી કે-“ દેવતા મમતવને વશ થઈ મતાગ્રહ બંધાતાં વિદ્વાન આચાર્ય પોતાની લેખિત કબૂલાત નાકબૂલ કરે છે અને એક સમજન અને વિદ્વાન પંચ સામે ગમે તેવો પ્રચાર આચરે છે તે યોગ્ય નથી.” કરતુરભાઈને તો તમે ઓળખો છો ને ? કરતુરભાઈ જેવા માણસ વચ્ચે હોવા છતાં પણ, અને જે નિર્ણય આવે તેને સ્વીકારવાની કબૂલાત લખી આપેલી હોવા છતાં પણ, નિર્ણય આવ્યો તો ય સામા પક્ષે માન્ય રાખ્યો નહિ અને એવી સ્થિતિ ઉભી ફરી કે- કરતુરભાઈને નિવેદન કરીને સાચી સ્થિતિની જાહેરાત કરવી પડી. કરતુરભાઈએ તો જે કામ ઉપાયું તે પાર પાડ્યું અને પછી ન પહેંચાયું એટલે ખસી ગયા. સાંભળ્યું છે કે-એ વાતનું એમને એટલું બધું દુઃખ થયું કે-એમણે આવા કામમાં ફરીથી નહિ પડવું, એવું નક્કી કરી લીધું છે. કરતુરભાઈ ભલે ઉપાશ્રમે ઓછું આવનાર છે અને કેટલીક ધાર્મિક બાબતોમાં એમને જરૂરી સમજણ ન પણ હોય, પરંતુ એક વાત અમે અનુભવી છે કે-ગમે તેવી વિષમ સ્થિતિમાં પણ કહેવાજોગી વાત કહી શકે છે અને જે કામ હાથમાં લે તેમાં પોતાને સમજાય તે રીતિએ પણ પોતાની જરાબદારીનો ખ્યાલ રાખે છે. આ વાતનો, હું ધારું છું ત્યાં સુધી, કોઈ ઇનકાર નહિ કરે. એટલે હું કહું છું કે-અમે તો ચર્ચા પણ કરી ચૂક્યા છીએ અને એનો નિર્ણય પણ આવી ગયેલો છે. છતાં પણ જો કોઈને એમ લાગતું હોય કે-‘ખીજી વાર ચર્ચા થાય.’ તો જેમને ચર્ચાનો પ્રસંગ ઉભો કરવાની લાવના હોય, તેમણે કરતુરભાઈને જણાવવું જોઈએ. જે સમુદાય લખી યોજીને ફરી ગયો છે તે સમુદાયમાંના કોઈ આવી વાત કરે, તો કરતુરભાઈ એ તરફ લક્ષ્ય ન આપે તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ અન્ય સમુદાયોના અંગે-વાતો જો એક થઈને કરતુરભાઈને ચર્ચાની ગોઠવણ કરવાનું અને વચ્ચે નિયામક તરીકે તેમને રહેવાનું જણાવે, તો કરતુરભાઈ કદાચ પહેલાં બનેલા પ્રસંગને લઈને વધારે ખાત્રી માગે, પણ તેમની દરમ્યાન-ગીરીથી આ પ્રશ્નનું જો છેવટનું નિરાકરણ આવી જશે એમ લાગે, તો શ્રીસંઘમાં ચાલુ રહેલા વિક્ષેપને દૂર કરવાના આશયથી, આ કામને ફરીથી હાથ ધરે એ બનવાજોગ છે. આવતા વર્ષમાં કલકત્તા પહેંચવાની લાવનાને અંગે, આ વર્ષે અત્રેથી આશરે ૨૫૦-૩૦૦ માઈલ જઈને ચોમાસું કરવાની લાવના હતી; પરંતુ કેટલાક સંજોગોને કારણે આ ચોમાસું અહીં કરવાનો નિર્ણય કરવો પડ્યો છે અને ચોમાસું ઉતર્યે તરત વિહાર કરવાની લાવના છે. શ્રી આત્મારામજી મહારાજ સંવત ૧૯૫૨માં કાલધર્મ પામ્યા હતા અને પહેલાં કહ્યું તેમ સંવત ૧૯૫૨ માં ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમના ક્ષય અંગે ચોથ ઉદયતિથિએ જ સંવત્સરી કરવાનો પ્રસંગ બન્યો હતો. એ વાત આજે કહેવાની હોઈને, ભોગાજોગી આ વાત પણ કહેવી એવો વિચાર થયો, કે જેથી આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ લાવવાની વાતો કરનારાઓને પ્રયત્ન કરવાની યોગ્ય તક મળે. આ પ્રશ્નને અંગે જેમને ચર્ચા કરીને આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ લાવવું હોય, તેઓ સુશ્રાવક કરતુરભાઈને નિયામક તરીકે વચ્ચે રાખવાનો નિર્ણય કરીને, સુશ્રાવક કરતુરભાઈને એ હકીકત જણાવે અને ચર્ચા માટે ગોઠવણ કરવાનું કહે. એ અપેક્ષાએ આજે હું જાહેર કરું છું કે-જો કરતુરભાઈ મને ફરીથી ચર્ચા કરવાનું કહે, તો એમની એ વાતનો સહયોગ સ્વીકાર કરવાને હું તૈયાર છું. લેખિત કહે તો લેખિત, લેખિત મંડન તથા ખંડન થયા પછી એના આધારે મૌખિક કહે તો મૌખિક, ખાનગીમાં કહે તો ખાનગીમાં અને જાહેરમાં કહે તો જાહેરમાં, જે રીતિએ આ પ્રશ્નનું શાસ્ત્રાધારો-પૂર્વકે વ્યાજબી નિરાકરણ આવી શકે તેમ હોય અને કોઈ પણ નહિ ઈચ્છિવાજોગ બનાવ

બનવા પામે એવી શક્યતા જણાય નહિ, એવી દરેક રીતિએ સુશ્રાવક કસ્તુરભાઈની દરમ્યાનગીરીથી ચર્ચા કરવાને હું તૈયાર છું.

અંગત વિચારણા માટે ય તૈયાર.

ચર્ચા કરવી ન હોય અને સમજ-સમજાવીને આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ લાવવું હોય, તો તેમાં પણ મને વાંધો નથી. પહેલાં કે પછી, કશો જ આડંબર કર્યા વિના, ખાનગીમાં, શાસ્ત્રાધારોપૂર્વક જે કોઈ સમુદાયના આગેવાનને આ પ્રશ્નની વિચારણા કરવી હોય, તેઓ જો મને જણાવે, તો તેમને મળીને વિચારણા કરવાને પણ હું તૈયાર છું. અમારી ખાત્રી છે કે-અમારી માન્યતા શાસ્ત્રસમ્મત જ છે. સામા પણ કદાચ એમ કહે. એટલે બન્નેનો નિર્ણય એ હોવો જોઈએ કે-એક બીજા તરફથી અપાતા આધારોને જોવા છે, એનો તોલ કરવો છે અને જે માન્યતા શાસ્ત્રસમ્મત લાગે તે સ્વીકારવી છે. વિચાર કરવાને એકલા જ બેસીએ. સાથે બેયને પ્રતિજ્ઞા કે-જે કોઈ વાત થાય તે જો બન્ને સમ્મત થઈએ તો જ બહાર મૂકીએ, નહિ તો હાંદગીમર શી વાત થઈ ને કેમ વાત થઈએ વિશે કોઈને ય કોઈ જણાવીએ નહિ. એવી પ્રતિજ્ઞા જો કરીએ નહિ, અથવા એવી પ્રતિજ્ઞાને કરવા છતાં પાળીએ નહિ, તો વિશેષ વધે જ.

બધાએ સાથે બેસીને નિર્ણય કરવો હોય તો-

હવે ધારો કે-ચર્ચા ય કરવી નથી અને આવી રીતિએ ખાનગીમાં બેસીને ય વિચારણા કરવી નથી, છતાં પણ મનમાં જો એમ હોય કે-‘આ પ્રશ્નનું શાસ્ત્રધારો પૂર્વકનું વ્યાખ્યાન નિરાકરણ આવી જાય તો સારું’ તો એનો પણ ઉપાય નથી એવું તો નથી જ. આજે કેટલાકે કહે છે કે-‘બધા ભેગા થઈને બેસો, વાતો કરો, એક-બીજાની વાતનો ખૂંસાસો કરો અને એમ કરીને સર્વસમ્મત નિર્ણય ઉપર આવો.’ આવી કોઈ ગોઠવણ કરવાની મરજી હોય, તો એ બાબતમાં શું કરવું જોઈએ, એ પણ જણાવી દઉં. શાસ્ત્રસમ્મત નિર્ણય સર્વસમ્મત બને, એ માટે જે કોઈ યોગ્ય ઉપાયો હોય, તેમાં સાથ આપવાને માટે અમે સદા તૈયાર રહ્યા છીએ અને હજી પણ એ માટે તૈયાર જ છીએ; માત્ર વાત એટલી જ છે કે-હરકોઈ ઉપાય એવી રીતિએ અમત્રમાં મૂકવો જોઈએ કે-એ ઉપાયનો અમલ કરતાં અન્ય કોઈ વિશેષ ઉભો થવા પામે નહિ અને આ પ્રશ્નનું છેવટ કદાચ ન પણ લાવી શકાય, તો ય આ પ્રશ્નને અંગે કોઈ પણ પ્રકારે વિશેષ વધવા પામે નહિ. પરિણામ આવે તો સારું જ પરિણામ આવે, પણ અત્યારે જે સ્થિતિ છે તેમાં કોઈ વિશેષ વધે એવું તો બને જ નહિ, એટલી તકેદારી રાખવી જોઈએ. એટલે કહેવું પડે છે કે-આજે એમ ને એમ બધા ભેગા થઈને બેસીએ, વાતો કરીએ અને શાસ્ત્રસમ્મત નિર્ણયને સર્વસમ્મત બનાવીને વિશેષને ટાળી શકીએ, એવી સ્થિતિ દેખાતી નથી. એનાથી તો ઊંચકું ઘણું અનિષ્ટ પરિણામ જન્મવાની ખૂબ જ આશંકા રહે છે. એનું કારણ કહેવાથી પણ વિશેષ વધવાનો સંભવ છે, માટે એનું કારણ કહેતો નથી. એટલે જો આવી રીતિએ સૌએ મળીને વાત કરવી હોય, તો પણ અત્યારના સંયોગમાં સુશ્રાવક કસ્તુરભાઈની દરમ્યાનગીરી સ્વીકારવી આવશ્યક લાગે છે. એ માટે પહેલાં તો સૌએ સુશ્રાવક કસ્તુરભાઈને એવા પ્રકારની લેખિત કખૂંસાત આપવી જોઈએ કે-‘આ પ્રશ્નને અંગે અત્યાર સુધીમાં અમે જે કોઈ કહ્યું છે, કરીએ છીએ અને માનીએ છીએ, તેને અંગે કશો જ પૂર્વગ્રહ રાખીશું નહિ. બધા પૂર્વગ્રહને છોડી દઈને કોઈ વાતનો શાસ્ત્રાધારથી નવેસરથી નિર્ણય કરવાને બેઠા હોઈએ, એ રીતિએ અમે આ પ્રશ્નને અંગે વિચારણા કરીશું. અમારી પાસેના શાસ્ત્રાધારો અમે રજૂ કરીશું અને બીજાઓ જે શાસ્ત્રાધારોને રજૂ કરશે તે જોઈશું. પછી દિલ ખોલીને વાત કરીશું. સઘળા ય ભગવાનના સાધુ છીએ, એમ

સમજીને સાધાર્મિક તરીકે બેસીશું ને વિચારોની લેવડ-દેવડ કરીશું. મનોબદે રાખીશું નહિ અને મનોબદે થાય તેવું કરીશું નહિ. એમ વાત કરતાં જો બધા એકમત રઈ જશું, તો એ દિવસને મહા આનંદનો દિવસ માનીશું; પણ કદાચ અમે બધા એકમત રઈ શક્યા નહિ અને કોને પોતપોતાનું મનઠ્થ જ શાસ્ત્રસમ્મત લાગ્યા કયું, તો અમે ભવિષ્યને માટે સારી આશા રાખીને સારી રીતિએ છૂટા પડી જઈશું. ડોણે શું કહ્યું અને ડોણે શું રજૂ કર્યું, એ વિગેરે વાત કદી પણ ડોઈને કરીશું નહિ તેમજ તે પછી આ પ્રશ્નને અંગે પાછો વિક્ષેપ વધે એવું પણ કાંઈ જ કરીશું નહિ.” આવા ભાવાર્થની લેખિત કબૂલાત આપવા સાથે સુશ્રાવક કરતુરભાઈ ને જણાવવું જોઈએ કે-‘તમે આવી રીતિએ અમે સર્વ મળીએ એવી ગોઠવણ કરો.’ જો આવી રીતિએ વાત કરવાને બેસવાની સૈની તૈયારી હોય, તો અમારી એમ કરવામાં પણ સંમતિ જ છે. અમારી વાત તો એટલી જ છે કે-કશા પણ નિયમન વિના ભેગા થઈને બેઠા, એમાં પૂર્વગ્રહ રાખીને વાત કરતાં નિરાકરણ આવી શકે નહિ અને પછી વિક્ષેપ વધ્યા વિના રહે નહિ, એટલે એવી ડોઈ પણ પ્રયત્નમાં સાથ આપવાનો અમારો વિચાર નથી. જેઓના હૈયામાં બની શકે તે વિક્ષેપને યોગ્ય રીતિએ મીટાવવાની જ લાવના છે અને ડોઈ પણ રીતિએ વિક્ષેપ વધવા પામે એવી લાવના નથી, તેઓને જો ભેગા બેસીને વાત કરવામાં લાલ જણાતો હોય, તો સુશ્રાવક કરતુરભાઈ ને આવી કબૂલાત લખી મોકલવામાં વાંધા લાગે જ નહિ. જો આવું બનતું હોય, તો બધાને મળવાની ગોઠવણ કરવાનું સુશ્રાવક તરીકેનું પોતાનું કર્તવ્ય અદા કરવાની વાતમાં સુશ્રાવક કરતુરભાઈ ના પાડે, એ બનવાબેગ લાગતું નથી.

હજી ચોમાસું બેસવાને એક મહિનાથી અધિક સમય છે અને ચોમાસાના ચાર મહિના છે, એટલે એ સમય દરમિયાન આ કરવું હોય તો આ પણ રઈ રહે એવું છે. તમે આ વાત જણાવવા જેવા સ્થળે જરૂર જણાવી શકો છો, કે જ્યાં જોએને બહારથી પણ આવવું હોય તેઓ આવી શકે. આવી ડોઈ સ્થિતિ ઉભી થશે અને એને અંગે જરૂર પડશે તો, વ્યાખ્યાન પણ બંધ રાખીને વાત કરવાને અમે તૈયાર થઈશું. ‘ચર્ચા રઈ ગઈ છે અને શાસ્ત્રસમ્મત નિર્ણય આવી ગયો છે.’ એમ રહીને અમે આ પ્રશ્નના સંપૂર્ણ નિરાકરણને માટેની ડોઈ પણ વ્યાજબી યોજનામાં સાથ આપવાને માગતા નથી-એવું છે જ નહિ. શાસ્ત્રસમ્મત નિર્ણય સર્વસમ્મત બને, એને માટેના દરેક વ્યાજબી માર્ગને અપનાવવાની અમારી પૂરેપૂરી તૈયારી છે. ચર્ચા કરવી હોય તો ચર્ચા કરવાને પણ અમે તૈયાર છીએ અને વાતો કરવી હોય તો વાતો કરવાને પણ અમે તૈયાર છીએ, પરંતુ ખોટી હો-હો મચે અને શાસનની કુળેતી થાય-એવું કાંઈ જ કરવાને અમે તૈયાર નથી. એટલે જો કાંઈ આવું-અવળું બોલે અને એમ કહે કે-આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ લાવવાની અમારી ધ્વજા નથી, તો તમે કહી શકો કે-એ વાત ખોટી છે. આ પ્રશ્ન એવો નથી કે-થોડું તમારું રહ્યું અને થોડું અમારું રહ્યું, એવી બાંધ-છાંડ થઈ શકે. શાસ્ત્રનો જાણકાર એવું કહી શકે નહિ કે-સંવત્સરી ગમે તે દિવસે કરો.

સૌ શાસનને માનનાર મોટો વર્ગ વિરોધ કરે છે, તેનું કારણ શું ?

વિરોધ કરનારા બધા એક જ માન્યતાવાળા છે એવું નથી. સંવત્ ૧૯૬૨ માં જેઓ એક દેખાતા હતા, તેઓ સંવત્ ૨૦૦૪ માં નોખા પડેલા દેખાયા ને ? ૨૦૦૪ માં અમદાવાદમાં શું બનેલું, તેની તમને ખબર છે ને ? ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમ બે હોય, ત્યારે એમાંના કેટલાક બે ચોથ માને છે અને કેટલાક બે ત્રીજ માને છે, પણ બેયને પહેલી પાંચમે ચોથ માનવાનું આવી જાય છે અને એમ દિવસ

એક આવતાં તેઓ એક દેખાય છે. આટલા વર્ષો ગયાં, પણ તેઓ શાસ્ત્રાનુસાર શું માનવું જોઈએ-એનો નિર્ણય કરી શક્યા નથી. એ તો ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમનો ક્ષય બાર વર્ષો આવ્યો, પણ જો એ વહેલો આવ્યો હોત તો વહેલો ભેદ જણાઈ આવત. પાંચમનો ક્ષય જેઓ ચોથ-પાંચમ ભેગાં માને અને જેઓ છઠનો ક્ષય માને, તેઓને સંવત્સરીનો દહાડો એક આવે. વાત એ છે કે-વસ્તુતઃ કેઈ વર્ષ મોટો નથી. આજે આ વાતમાં વધુ ઉત્તરવું નથી. આ પ્રશ્નનું સર્વસમ્મત નિરાકરણ આવ્યું નથી, એમાં સમાજની અજ્ઞાનતા પણ કારણ રૂપ છે. કહે છે કે-એ આઠમ કે આઠમનો ક્ષય વિગેરે હોય ? પણ એ ન હોત તો ક્ષય-વૃદ્ધિમાં શું કરવું એની વ્યવસ્થા જ ન હોત. માત્ર બાર તિથિઓને જ પર્વતિથિઓ માનનારા પણ ખોટા છે. કલ્યાણકતિથિઓ પણ પર્વતિથિઓ જ છે. વળી પ્રતિષ્ઠા, માકારોપણુ આદિની તિથિઓની પણ આરાધના કરવી હોય તો શું થાય ? મારે ક્ષય-વૃદ્ધિનો નિયમ માત્ર બાર તિથિઓને માટે જ છે, એવું પણ નથી. જે દિવસે જે તિથિનો ભોગવટો ન હોય, તે દિવસે તે તિથિ મનાય જ નહિ. જે દિવસે જે તિથિનો ભોગવટો સૂર્યોદય સમયે હોય, તે દિવસે તે તિથિ ગણાય. એ તિથિના નિયત કાર્યને માટે તે જ દિવસ લેવાય, કે જે દિવસે એ તિથિનો ભોગવટો સમાપ્તિને પામેલો હોય. એક દિવસે જો એ તિથિના ભોગવટાની સમાપ્તિ થઈ હોય, તો એ દિવસનો સૂર્યોદય એ બન્ને ય તિથિઓને માટે પ્રમાણ ગણાય. આ પ્રશ્નમાં મુખ્ય ખીનાઓ આટલી જ છે અને એને માટેના રૂપ-ટ શાસ્ત્રપાકો છે. તમે પણ જો સંસ્કૃત જાણતા હો અને પ્રયત્ન કરો, તો સંકેતાર્થથી તમે પણ સમજી શકો એવી આ વાત છે. આપણે તો સંવત્ ૧૯૫૨ ના પ્રસંગને અવગ્રહીને, આ પ્રશ્નના સર્વસમ્મત નિરાકરણને માટે આટલી જરૂરી વાત કરી લીધી.

('જૈન પ્રવચન,' વર્ષ ૨૨, અંક ૨૬, વિ. સં. ૨૦૦૭,
અ. શુ. ૪, તા. ૮-૭-૧૯૫૧ માંથી સાહાર.)

પરિશિષ્ટ ૭.

[પ્રસ્તુત ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યા મુજબ, તિથિચર્ચાના લવાદી નિર્ણય અંગેનું સઘળું ય સાહિત્ય શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ જેવી તટસ્થ વ્યક્તિ તરફથી સત્તાવાર રીતે બહાર પડે એવી અપેક્ષાએ, લવાદી નિર્ણય વિ. સં. ૧૯૯૯ માં જ આવી ગયો હોવા છતાં, તેને લગતું સાહિત્ય, એકપક્ષીય ન જણાય એ આશયથી, પ્રકાશિત કરવાનું મોટું રાખવામાં આવ્યું હતું. “યોગ્ય વાતાવરણ” સર્જાયેલી પ્રગટ કરાવવાનું શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ તરફથી આશ્વાસન પણ મળ્યું હતું. તેથી જ સાહિત્ય સંપૂર્ણ તૈયાર હોવા છતાં લગભગ બાર વર્ષ રાહ જોવામાં વીતી ગયાં. આખરે શેઠશ્રીની ધારણા પ્રમાણે વાતાવરણ શુદ્ધ થવાને બદલે એવું વાતાવરણ સર્જવાનો ભય લાગ્યો કે-તિથિપ્રશ્નની પાછળ કશી શાસ્ત્રીય ભૂમિકા હોવાને બદલે વૈયક્તિક સંઘર્ષ અને મતાગ્રહમાંથી જ આ પ્રશ્ન ઉભો થયાની અને ટકી રહ્યાની ભ્રમણા વ્યાપક બની જવા પામે.

આ કારણ ઉપરાન્ત, પ્રતિપક્ષ તરફથી વિ. સં. ૨૦૦૧ માં જ પ્રગટ થઈ ચૂકેલા “પરતિતિથિ નિર્ણય” પુસ્તકમાંની અસત્ય-અર્ધસત્ય અને વિકૃતિથી ભરેલી રજૂઆત પણ, પ્રતિકારને અભાવે ભ્રમણાઓનો ફેલાવો કર્યા કરે. એ હકીકતે પણ સાચી રજૂઆતની જરૂરિયાત વધારી હતી. પરિણામે વિ. સં. ૨૦૧૧ માં (તે વખતે શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલય તરફથી) સાહિત્ય પ્રકાશિત કરવાનો નિર્ણય કરી, શેઠશ્રીની મુલાકાત લઈ, તેઓ તરફથી લવાદી ચર્ચા અંગે સત્તાવાર નિવેદન મેળવવામાં આવ્યું હતું.

તે પછી લવાદ શ્રી વૈદ્યને પ્રસ્તુત ગ્રંથ અંગે પોતાનો અભિપ્રાય મોકલવાનું આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું.

શેઠશ્રીના નિવેદનની તથા લવાદશ્રીએ આપેલા તે અભિપ્રાયપત્રની ફોટોકોપીઓ અને રજૂ કરાઈ છે. લવાદશ્રીએ પોતાના તે પત્રમાં તિથિપ્રકરણ અંગે બીજી પણ કેટલીક અગત્યની બાબતોનો ખુલાસો જણાવ્યો છે, જે તેમનો પત્ર વાંચતાં જણવા મળશે.

તિથિપ્રશ્ને અને લવાદશ્રી તથા લવાદી નિર્ણય અંગે કાશીના શાસ્ત્રીશ્રી શ્રી ચિત્રસ્વામી સમક્ષ અધૂરી અને વિકૃત રજૂઆત કરીને, તેમના દ્વારા ‘શાસન જયપતાકા’ નામનો એક ગ્રંથ પૂ. આ. શ્રી સાગરનંદસૂરીશ્વરજી મ.ના પક્ષકારોએ પ્રગટ કર્યો હતો. જો કે કાશીના સર્વોચ્ચ વિદ્વાનોએ ‘અર્હત્તિથિભાસ્કર’ નામનો ગ્રંથ લખીને ‘શાસન જયપતાકા’ને અપ્રમાણ જ ઠરાવી હતી. છતાં આ પ્રસ્તુત ગ્રંથ, પતાકાકાર શ્રી ચિત્રસ્વામી ઉપર પણ મોકલીને, નિવેદન માટે તેમને પણ આમંત્રણ આપતાં, તેમણે પોતે અધૂરી અને ખોટી માહિતીથી ઘેરવાઈને ‘પતાકા’ લખ્યાનો એકરાર કરવાપૂર્વક, લવાદશ્રી દ્વારા સમર્થિત પક્ષ જ સાચો હોવાનું પોતાના નિવેદનમાં જણાવ્યું છે. શ્રી ચિત્રસ્વામી શાસ્ત્રીનું તે નિવેદન પણ નીચે રજૂ કરીએ છીએ.

ઉપરનાં ત્રણેય નિવેદનો ઘણા સમય અગાઉ મેળવવા છતાં અનુકૂળ સમયની રાહ જોવામાં આટલો સમય પસાર થયો. અંતે હવે વધુ રાહ જોવાનું યોગ્ય ન લાગતાં પ્રકાશન કરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો. -સં'૦]

શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈનું નિવેદન.

TELEPHONE: 335711

KASTURBHAI LALBHAI

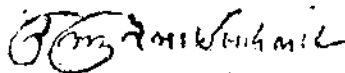
PANHORE'S NARA.
AMRITSAR.

વિંધિ મુજબે જી મેન માચારીના મલકેલી હોવાથી મેનોમઈ ને મુજબ
ચાલી રહ્યો હતો તેનું નિરાકરણ માલવા મુઠા મુઠા પછો તરફથી
મેને હોવામાં આવતા તા. ૧૬-૪-૪૨ને સ્વીકારના રીત માચારી
જાનરાની જુરિશ્વરજી મને માચારી રામચંદ્રજી સિદ્ધવરજીને હું પત્થો મને
મેનું નહીં હું કે મને પછોના પંતથો કાઢી નિર્ણય ઉપર આવવા
મેનું પંથના નીમણુક કરવા મને તે પંથ ને નિર્ણય માટે તે નિર્ણયને મને
પછના માચારી તથા તેમનો ચિન્હ સપુઠાવ કુલ રામદે અને તે પ્રમાણે
વર્તવા સ્વીકારે તેનું નહીં મનું

ત્યારબાદ પંથ વરીકે મેન વલ્લભાનના મલ્લાલી પુનરાગ કુવિખ્યાત
પ્રોફેસર ડૉ. પી. એમ. શેઠની નીમણુક કરવામાં આવી અને ૧૯૪૩ના
મહર્ષિ દરબાન તેમની સમક્ષ મને પછના લેખીત તેમજ કાનિષ્ઠ પુરાવાઓ
રજુ કરવામાં આવ્યા અને તે પછી મને માચારીએ મેનું લેખીત કરાર
કર્તા કે ડૉ. પી. એમ. શેઠ તેમનો નિર્ણય મારી મારકવ મોઝી માટે
તે ઉપર તેમની તથા તેમનો ચિન્હ સપુઠાવ ડૉ. ૭ પછ નવની લેખીત અનર
જોવાનું લીઝા પ્રગટ કરે નાં

ત્યારબાદ માચારી જાનરાની જુરિશ્વરજીને જ્ઞાનું હું કે ડૉ.
શેઠ વલ્લભ રહ્યા નથી અને લેખી તેમનો મુઠાલી તેમને માલ્ય કે બીનકારક
નથી.

મા રીતે મેન સમક્ષ પ્રમાણિક, નામકીત પ્રોફેસર શેઠ મેવા
જાણે હોવાનો મા માલમઈ નિર્ણય જ્ઞાનવા પછી તે વરક મુજબ લેખનું
કે તેની કાદે નોટો પ્રમાર કરશે. અપરલો અને શેરબંધાવવી હોઈ મારે
હોવાનો કરજ પડે છે કે પર્વ વિધિના નિર્ણય કાઢી ડૉ. શેઠનો મુઠાલી
બીનપ્રમાણ અને નાથી છે.

૭-૨-૪૪

સોમનાથ

ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યનો અભિપ્રાયપત્ર.

DR. P. L. VAIDYA
M.A. (CAL); D. LITT (PARIS)
DIRECTOR

MITHILA INSTITUTE
of
Post-Graduate Studies and Research
in Sanskrit Learning
DARBHANGA 15th Feb 1958

To

The Editor, Jain Pravachan, Ahmedabad.

Dear Sir,

I have gone through a good deal of the book :

તિથિરિત અને પરચિદન

which you propose to publish shortly. In this connection I would like to say finally a few words:-

In my Award I have used the expressions like શ્રેષ્ઠકાવ્ય and

પ્રતિષ્ઠાપત્ર But they do not refer to the 45 works of the sacred canon of the Bhavina
where Jains or works of Jain Acharyas. These expressions refer to the
Devanurepattana, viz., અતિચિદ્રમદેવતાનાં પૂર્ણિતપ્રત્યક્ષમયંદુષ્ટો
અમોક્ષમ એવ જુદાંજુદાં તિથિ અને પરચિદન. અતિચિદ્રમદેવતાનાં પૂર્ણિતપ્રત્યક્ષમયંદુષ્ટો
and other stray phrases the originals of which were not eventually
produced before by the late Acharya shri Segaranandasjee. In fact I have
great regard for the Jain Agamas and other Jain works several of which
I have myself edited.

With reference to the talk of going to the court to vindicate
my position, my view is that the Arbitrator does not go to the Court for
this purpose, but it is the aggrieved party that is to take that step.
And in view of assurances and public statement by Shri Kasturbhai Lal-
bhai who asked me to undertake the arbitration, I dropped the idea of
going to the court for defamation.

Shri Kasturbhai Lalbhai has said on several occasions publicly and
privately that the propaganda against me was not justified, and that
the Award was just and made over to him in terms of the agreement signed
by both the Acharyas in his presence at Palitana.

I therefore feel that your proposed book will place before the
Jain community a true picture of the problem of તિથિરિત અને પરચિદન
સંબંધે.

Yours sincerely,

P. L. Vaidya 15/2/58

ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યના અંગ્રેજી અભિપ્રાયપત્રનું ગુજરાતી ભાષાન્તર.

ડૉ. પી. એલ. વૈદ્ય.

એમ. એ. (કલ.); ડી. લિટ. (પેરીસ)

ડિરેક્ટર.

પ્રતિ-

પ્રકાશક, જૈન પ્રવચન-અમદાવાદ.

મહાશય,

તમે તાજેતરમાં પ્રકાશિત કરવા ધારે છે, તે “તિથિદિન અને પર્વારાધન” આ પુસ્તક હું બરાબર વાંચી ગયો છું. આ સંબંધમાં હું થોડા આખરી શબ્દ કહેવા માંગુ છું.

મારા ચૂકાદામાં મેં “શાસ્ત્રાભાસ” અને “પ્રમાણાભાસ” જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે. પરંતુ એ શબ્દો શ્વેતાંબર જૈનોના પવિત્ર ઋષિ આગમોના કે જૈન આચાર્યોની કૃતિઓના સંદર્ભમાં વપરાયા નથી, એ શબ્દો “દેવસૂત્રપદક” જેવો કે “શ્રી વિજયદેવીયાનાં પૂર્ણમાવાસયમો વૃદ્ધૌ વ્રજોદરયા એવ વૃદ્ધિર્મવતીતિ મતપત્રકમ્ । શ્રી તિથિ હાનિ વૃદ્ધિ વિચારઃ” તથા અન્ય આધારો કે જેમની મૂળ પ્રતિઓ સ્વ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદજીએ મારી સમક્ષ પ્રમાણ તરીકે રજૂ કરી ન હતી, તેમના સંદર્ભમાં વપરાયા છે. વાસ્તવમાં જૈન આગમો અને અન્ય જૈન કૃતિઓ માટે હું ભારે આદર ધરાવું છું, જેમાંની કેટલીક કૃતિઓ મેં પોતે પ્રકાશિત કરી છે.

મારી સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરવા અદાલતે જવાની વાતના સંબંધમાં, મારો મત એ છે કે આ હેતુ માટે લવાઈ અદાલતે જતો નથી, પરંતુ અસંતુષ્ટ પક્ષે એ પગલું લેવાનું હોય છે. અને જેમણે મને લવાઈ સ્વીકારવા કહ્યું હતું, તે શેઠ કરતુરભાઈ લાલભાઈએ આપેલી ખાતરીઓ અને તેમના બહેર નિવેદનો જોતાં, બદનક્ષી અંગે અદાલતે જવાનો વિચાર મેં પડતો મૂક્યો હતો.

બહેરમાં અને ખાનગીમાં, કેટલાક પ્રસંગોએ શેઠ કરતુરભાઈ લાલભાઈએ કહ્યું છે કે મારી સામેનો પ્રચાર ન્યાયી ન હતો, અને લવાઈ ચૂકાદો ન્યાયી, તથા તેમની હાજરીમાં બન્ને આચાર્યોએ સહી કરેલા કરારનામાને અનુસરીને અપાયો હતો.

આથી મને લાગે છે કે તમારું પ્રગટ થનારું પુસ્તક “તિથિદિન અને પર્વારાધન”ના પ્રશ્નનું સાચું ચિત્ર જૈન સમાજ સમક્ષ રજૂ કરશે.

તમારો સહૃદયી-

પી. એલ. વૈદ્ય.

15-2-1958.

काशीना शास्त्रीलु श्री चिन्तस्वाभीनुं निवेदन.

Mahamahopadhyaya Sastraratnakara
Pandit A. Chinnaswami Sastri
Research professor in
Smriti & purana
Government Sanskrit College, Calcutta.

P. 40 B, Raja Basant Roy Road,
Rash Bihari Avenue post,
Calcutta 29.
_____19

हमारा निवेदन

जिस समय 'श्री शासन जय पताका' के नाम से प्रकाशित 'तिथिपृद्धि क्षयविषयक व्यवस्थापत्रम्' लिखा गया था, उस समय जैनाचार्य श्रीमत् सागरानन्दसूरिजी के अनुयायी महोदय के द्वारा उपस्थित किये हुये ही कुछ जैन शास्त्रप्रमाण हमारे समक्ष थे । और जैनाचार्य श्रीमद् विजयरामचन्द्र सूरिजी के मन्तव्य के विषय में भी जो कुछ पं० तुलाकृष्ण झा ने हमको निवेदित किया था, उसी के ऊपर ही हमने विश्वास रक्खा था ।

आज हमारे समक्ष वे सभी जैन शास्त्रप्रमाणो उपस्थित हैं, जिन जैन शास्त्रप्रमाणों को जैनाचार्य श्रीमत्सागरानन्दसूरिजी ने एवं जैनाचार्य श्रीमद् विजयरामचन्द्रसूरिजी ने तिथिक्षय-पृद्धिविषयक विवाद में मध्यस्थ के पद पर नियुक्त दैद्योपाह्व श्री परशुराम शर्मा महोदय के समक्ष उपस्थित किये थे ।

जितने जैन शास्त्रप्रमाण आज हमारे समक्ष उपस्थित हैं उतने जैन शास्त्रप्रमाण अगर उस समय हमारे पास उपस्थित होते, तो श्री शासनजयपताका में जैनाचार्य श्रीमत्सागरानन्दसूरिजी के मत के समर्थन में और जैनाचार्य श्रीमद् विजयरामचन्द्रसूरिजी के मन्तव्य के एवं उक्त मध्यस्थ महोदय के निर्णयपत्र के विरुद्ध में हमारे तर्क से जो कुछ भी लिखा गया है, वह हमसे कथमपि न लिखा गया होता, ऐसा हमको उभयपक्षीय जैन शास्त्र-प्रमाणों का परीक्षण करने से दृढ प्रतीत हुआ है । और हम अगर वैसा नहीं लिखते, तो हमारे प्रात अत्यन्त आदर रखने वाले और हमको प्रमाण रूप माननेवाले बहुसंख्य पंडितजनों की जो सम्मतियां जैनाचार्य श्रीमत्सागरानन्दसूरिजी के मत के समर्थन में प्राप्त हुई थी, वह सम्मतियां भी प्राप्त होनी असम्भवित थी ।

उभयपक्षीय जैन शास्त्रप्रमाणों के अवलोकन और अनुशीलन से, हम ऐसे निर्णय पर आये हुये हैं कि जैनाचार्य श्रीमद् विजयरामचन्द्रसूरिजी ने तिथिक्षयपृद्धि के विषय में जो मन्तव्य प्रगट किया है, वही मन्तव्य प्राचीन जैन शास्त्रों के आधारों से और श्रीजिनागम-सम्मत जीत व्यवहार से भी आदरणीय और आचरणीय है । उक्त मध्यस्थ महोदय ने यदि अपने निर्णयपत्र में जैनाचार्य श्रीमद् विजयरामचन्द्रसूरिजी के द्वारा उपस्थित किये गये सारे जैन शास्त्रप्रमाणों का उद्धरण किया होता, तो हम मानते हैं कि उनके निर्णयपत्र के विषय में अंशतोऽपि शंका उपस्थित करने का हम जैसे निष्पक्ष जनों को कोई मौका मिलता ही नहीं । मध्यस्थ महोदय ने वैसा किया होता तो उनके किये हुये शास्त्राभासत्वं तथा

अप्रामाण्यसिद्धत्वं के उल्लेखों का भी निष्पक्ष पंडितजन यथार्थवादी मानते, क्यों कि जब किसी अर्थ के समर्थन में कोई शास्त्र उपस्थित किया जाता है और उस शास्त्र के यथास्थित अर्थ से विपरीत अर्थ का हो उस शास्त्र के द्वारा समर्थन करने का प्रयत्न किया जाता है तब वह शास्त्र अपने यथास्थित अर्थ के विषय में प्रमाण होने पर भी, विपरीत अर्थ के विषय में शास्त्राभास पद को ही पाता है। एवं प्रमाणभूत शास्त्रों के अर्थ से असंगत तथा विरुद्ध अर्थ के प्रतिपादन करने वाले तथैव अज्ञातकर्तृत्वयुक्त ग्रन्थों के द्वारा प्रमाणभूत शास्त्रों के कथन के विषय में विपर्यास पैदा करने का प्रयत्न किया जाय, तब वैसे ग्रन्थों को अप्रमाण बता देना, भी मध्यस्थ का परमावश्यक कर्तव्य ही है।

इस समय हमारा शारीरिक स्वास्थ्य वैसा नहीं है जैसा कि सं० २००२ में था। हम अब वृद्ध भी हो चुके हैं। इसी कारण हम अभी निवृत्त जीवन जी रहे हैं। यदि ऐसा न होता तो हम इस विषय को बहुत ही विशद रूप में पाठकों के समक्ष उपस्थित करते और शास्त्रवचनों तथा प्रमाणोपेत युक्तियों से हम पाठकों के दिल को प्रसन्न कर देने के साथ यह भी बतला देते कि जैनाचार्य श्रीमत्सागरानन्दसूरिजी ने तिथिवृद्धिक्षय के विषय में जो मत प्रगट किया है, वह मत प्राचीन प्रमाणभूत जैन शास्त्राधारों से एवं श्रीजिनागम-सम्भन जीतव्यवहार से भी अनाचारणीय पद को ही पाता है। हमारा शारीरिक दुर्बलत्व हमको ऐसा करने में बाधित करता है इस बात का हमारे दिल में भारी दुःख है, परन्तु हमारे समक्ष पहिले उभयपक्षीय जैन शास्त्रप्रमाणों आदि अनुपस्थित होने से और एकपक्षीय कथन से विश्वास में आ जाने से हमने 'श्रीशासनजयपताका' के नाम से प्रकाशित 'तिथिवृद्धिक्षयव्यवस्थापत्रम्' में जो कुछ लिखा था, उसके सम्बन्ध में उभय पक्षीय जैन शास्त्राप्रमाण आदि को देखने के बाद और उन सबका अनुशीलन करने के बाद हम सत्य निर्णय को प्रगट करने का मौका पाये हुअे हैं इस बात का हमारे दिल में इस समय भारी आनन्द भी है।

'जैन दृष्टिसे तिथिदिन अने पर्वाराधन' नामक पुस्तक में उभयपक्षीय जैन शास्त्रप्रमाणादि प्रगट किये गये हैं। उन सब के निष्पक्ष अवलोकन और अनुशीलन से विद्वान् पाठकों का अभिप्राय भी इस निवेदन में प्रकाशित हमारे अभिप्राय के अनुरूप ही होगा, ऐसा हमें पूरा विश्वास है। इति शुभं भवतु।

भागीरथी
१७ हनुमानघाट
बनारस
२८-९-१९५५ ई.

चित्रस्वामी शास्त्री
महामहोपाध्याय
व
शास्त्ररत्नाकर
काशी वै. सं. २०१२
द्वितीय भाद्रपद शुक्ला
द्वादशी, बुधवार

પરિશિષ્ટ ૮.

[લવાદી પદ્ધતિએ તિથિપ્રશ્નનું નિરાકરણ લાવવાનો નિર્ણય થયા પછી, બન્ને પૂ. આચાર્યભગવંતોની સંમતિપૂર્વક શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ દ્વારા વાદપદ્ધતિનું આયોજન એ રીતનું કરવામાં આવેલું કે—

પ્રથમ તો બન્ને પૂ. આચાર્યભગવંતો પોતાની માન્યતાના મુખ્ય મુદ્દાઓ તારવે. તેની પરસ્પર આપ-લે થાય. પછી બન્ને પૂ. આચાર્યભગવંતો પોતાના એ મુદ્દાઓ ઉપરની પોતાની માન્યતાનું વિસ્તૃત નિરૂપણ કરે. તેની પરસ્પર આપ-લે થાય. તે પછી આ રીતે પોતાની પાસે આવેલા પ્રતિપક્ષના તે મુદ્દાઓનું અને તે મુદ્દાઓ ઉપરના પ્રતિપક્ષના નિરૂપણનું ખંડન બન્ને પૂ. આચાર્યભગવંતો લખે અને તે ખંડનની નકલોની ય આપ-લે થાય.

આ પછી બન્ને પૂ. આચાર્યભગવંતો પોતાની પાસેનું આ સઘળું ય સાહિત્ય (એટલે કે—પોતાની માન્યતાના મુખ્ય મુદ્દાઓ, તે મુદ્દાઓ ઉપરનું પોતાનું વિસ્તૃત નિરૂપણ અને પ્રતિપક્ષની માન્યતાના મુખ્ય મુદ્દાઓનું તથા તે મુદ્દાઓ ઉપરના તેના નિરૂપણનું પોતે કરેલું ખંડન—આટલું સાહિત્ય) શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ ઉપર મોકલી આપે. ૨જી શ્રી કસ્તુરભાઈ તે સાહિત્ય લવાદશીને સોંપે. તે બધું બરાબર વાંચીને લવાદશી, શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈની સાથે બન્ને પૂ. આચાર્યભગવંતોને રૂબરૂમાં મળીને, પોતાને જરૂરી લાગે તે પ્રશ્નો પૂછી લે અને પછી પોતાનો લેખિત ચૂકાદો શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ દ્વારા બન્ને પૂ. આચાર્યભગવંતોને મોકલી આપે.

વાદપદ્ધતિનું આવું તટસ્થ અને બુદ્ધિપૂર્વકનું આયોજન કરવા સાથે આ આયોજનના તમામ તબક્કાઓના (એટલે કે—પરસ્પરના મુદ્દાઓની આપ-લે, તે મુદ્દાઓ ઉપરના નિરૂપણની આપ-લે, પ્રતિપક્ષના મુદ્દાઓના અને તે ઉપરના પ્રતિપક્ષના નિરૂપણના ખંડનની આપ-લે તથા આ સઘળાં ય સાહિત્યની શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ ઉપર રવાનગી—આ ચારેયના) અમલ માટેની તારીખો પણ, બન્ને પૂ. આચાર્યભગવંતોની સંમતિપૂર્વક શેઠશ્રીએ ગોઠવી આપી હતી. પાલીતાણા છોડતાં પહેલાં, પોતાની નાદુરસ્ત તબિયત છતાં, શેઠશ્રીએ ગોઠવી આપેલી આ વ્યવસ્થાનું પાલન કરવાનું બન્ને પૂ. આચાર્યભગવંતોએ સ્વીકાર્યું છતાં, પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ તેનું પાલન કર્યું નહિ, એ આ પ્રસ્તુત ચીટીવ્યવહાર વાંચવાથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

પ્રતિપક્ષના મુદ્દાઓના અને તે ઉપરના પ્રતિપક્ષના નિરૂપણના પોતે કરેલા ખંડનની નકલ આપવાની પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈના નામે ના પાડી, અને તેથીજ પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના મુદ્દાઓના તથા તે ઉપરના તેમના નિરૂપણના પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિજી મહારાજે કરેલા ખંડનની નકલ પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીને આપી શકાઈ નહિ. સ્વીકારેલી વ્યવસ્થાનો આ રીતે પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ ભંગ

કરવાથી, અને પોતાના મુદ્દા મોના તથા તે ઉપરના પોતાના નિરૂપણના સમર્થન માટે પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ રજૂ કરેલા પૂરાવાઓની મૂળ નકલો, પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચંદ્ર-સૂરિજી મહારાજે માંગવા છતાં પૂરી પાડી નહિ, તેથી તેમના આવા અન્યાયી વલણની પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે શેક શ્રી કસ્તુરભાઈને જણાવ્યું હતું કે-“ પાલીતાણામાં ગેઠવાયેલી વ્યવસ્થા બાબત, તે વખતે આપ બન્ને પૂજ્યોની એકમતિ જણાયાથી, અને મારી નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે મેં કશી મોંઘ રાખી નથી. તેથી હવે તો આ મતભેદનો નિકાલ સરપંચ સમક્ષ જ કરી લેવો ઠીક રહેશે.”

આ પછી શેકશ્રી, લવાઈ શ્રી વૈદ્યને લઈને પાલીતાણા આવ્યા અને ત્યાં ત્રણ દિવસ સુધી લવાઈશ્રીએ બન્ને પૂ. આચાર્યભગવંતોની સાથે મૌખિક પ્રશ્નોત્તરી કરી. મૌખિક ચર્ચા સમેટાઈ ગયા પછી અંતમાં પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે લવાઈશ્રીને જણાવ્યું કે-

“આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ પોતાના સમર્થન માટે રજૂ કરેલા પૂરાવાઓની મૂળ નકલો અમને આપી નથી અને અમારાં નિરૂપણના તેઓશ્રીએ કરેલા ખંડનની નકલ પણ અમને આપી નથી. આ પરિસ્થિતિમાં તેઓશ્રીએ રજૂ કરેલા પૂરાવાઓ અંગે અને તેઓ-શ્રીએ કરેલા અમારા ખંડનના લખાણ અંગે અમારા મનમાં શંકા રહ્યા કરે એ સ્વાભાવિક છે. કારણ કે-તેમણે રજૂ કરેલા પૂરાવાઓની મૂળ નકલો, તેમણે કરેલું અમારું ખંડન અને તેમાં જો કોઈ નવા શાસ્ત્રપાઠો રજૂ કર્યા હોય તો તે, આ બધું જોયા વગર એ બધા અંગે અમારો ખૂલાસો કયી રીતે જણાવી શકીએ ? અને આ રીતે અમને ખૂલાસો કરવાની તક ન મળે, છતાં જો લવાઈ ચૂકાદામાં એ પૂરાવા, ખંડન કે શાસ્ત્રપાઠો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે, તો તે ન્યાયયુક્ત ગણાય નહિ.”

પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની આ રજૂઆતના જવાબમાં શ્રી વૈદ્યે જણાવ્યું કે-“ જે પૂરાવાઓની મૂળ નકલો પૂરી પાડીને, એ અંગે ખૂલાસો કરવાની આપ-શ્રીને તક આપવામાં આવી હશે, તેવા જ પૂરાવા હું ધ્યાનમાં લઈશ. તે સિવાયના પૂરાવાઓ જો રજૂ કર્યા હશે, તો તેની મૂળ નકલો આપશ્રીને મોકલીને અને તે અંગે ખૂલાસો કરવાની આપશ્રીને તક આપીને જ તે પૂરાવાઓ હું ધ્યાનમાં લઈશ.”

આવું જણાવવા સાથે શ્રી વૈદ્યે પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી પાસેથી ખંડનની નકલ તેઓશ્રીની સહી કરાવવાપૂર્વક, પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજને અપાવી. આ વખતેય પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ, તેમના નિરૂપણના પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચંદ્ર-સૂરીશ્વરજી મહારાજે કરેલા ખંડનની નકલ લેવાનો તો ઈન્કાર જ કર્યો.

આ બધી હકીકત, ચીટ્ટીવ્યવહાર પ્રગટ કરવા દ્વારા અત્રે રજૂ કરવાનું એ કારણે

જરૂરી લાગ્યું છે કે-અન્ય પક્ષે પ્રગટ કરેલા ‘પર્વતિથિ નિર્ણય’ પુસ્તકમાં આ બધી હકીકતોને તદ્દન ભુલી અને ઉલટી રીતે રજૂ કરવામાં આવી છે.

પ્રસ્તુત ચીટીબંધવહારમાંથી તદ્દન સ્પષ્ટ રીતે બાહુવા મળે છે કે-પોતાના મુદ્દાઓના સમર્થન માટે પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ રજૂ કરેલા પૂરાવાઓની મૂળ નકલો, ખરે-ખર તો વગરમાંગ્યે પૂરી પાડવાની તેમની જવાબદારી, તે મૂળ નકલો માંગવા છતાં ય, તેઓશ્રીએ અદા કરી નથી. પોતે રજૂ કરેલા પૂરાવાઓની પ્રામાણિકતાની પરીક્ષા માટે પ્રતિપક્ષે માંગવા છતાં ય મૂળ નકલો પૂરી નહિ પાડવાથી, પાદ, પટ્ટક અને પત્રોના રૂપમાં પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ રજૂ કરેલા પૂરાવાઓની પ્રામાણિકતા વિષે તેઓશ્રીને પોતાને જ વિશ્વાસ નહિ હોવાનું સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે.

લવાદ શ્રી વૈદના નિર્ણયમાં વપરાયેલા ‘શાસ્ત્રાભાસ’ અને ‘પ્રમાણાભાસ’ શબ્દો, ખરેખર તો પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ રજૂ કરેલા આવા શંકાસ્પદ પૂરાવાઓને જ લાગુ પડે છે. (ભુજો શ્રી વૈદનો ખૂંટાસો-પરિ. ૭-પૃ. ૩૩૫-૩૬) અને છતાં ય શ્રી વૈદે ‘શાસ્ત્રાભાસ’ અને ‘પ્રમાણાભાસ’ શબ્દો, શ્રી ભગવતીજી આદિ શાસ્ત્રો માટે વાપર્યાનો અણુછાજતો આક્ષેપ કરીને, પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ અને તેમના પક્ષકારોએ બદ્ધિજીવોને અવળે રસ્તે દોરવાનો અયોગ્ય પ્રયાસ કર્યો. “લવાદનો ચૂકાદો શાસ્ત્રોની વગેરેથી કરનારો છે, અને તે ચૂકાદો સ્વીકારીને આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજીએ આગમોની ભયંકર આશાતના કરી છે, તેથી તે અંગે તેમણે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જોઈએ.” આવો તદ્દન ખોટો પ્રચાર કરી પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિશ્વરજી મહારાજને બદનામ કરવાનો નિબંધન પ્રયાસ પણ કર્યો. એ વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ વિચારીએ, તો પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ જ, ખરેખર તો, પોતે રજૂ કરેલા આવા બનાવટી પૂરાવાઓને શ્રી ભગવતીજી આદિ મહાત્મા શાસ્ત્રોની તુલનામાં મૂકવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જરૂરી હતું, તેમ કોઈ પણ મધ્યસ્થ વિચારકને લાગ્યા વિના ન રહે. -સંગ]

પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિશ્વરજી મ.નો શેઠ કે. લા. ઉપરનો પત્ર :

પાલીતાણા, જૈન સાહિત્ય મંદિર, માગસર સુદિ ૮

વિજયરામચન્દ્રસૂરિ તરફથી દેવગુરુસંક્રિતકારક સુત્રાવક કરતુરભાઈ લાલભાઈ યોગ ધર્મલાલ સાથે લખવાનું કે-નક્કી થયા મુજબ ગયા શુક્રવારે પરસ્પર મુદ્દાઓની નકલની આપ-લે થઈ હતી. મુદ્દાઓ ઉપરનું લખાણ આચાર્ય શ્રી સગરાનંદસૂરિજીએ સોમવારે બપોરના આપવાનું જણાવવાથી સોમવારે બપોરે તેની પણ આપ-લે થઈ હતી. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ પોતાના નિરૂપણમાં સૂચવેલ પાનાં જોવા માટે મોકલવાની એક ચીટી સોમવારે લખી મોકલેલી. તેનો મંગલવારે સવારે જવાબ આપ્યા બાદ ચાર ચીટીઓ લખવી પડી. સરખંચ સમક્ષ આ ચીટીઓ પણ મૂકવી પડે તેમ હોવાથી તેમજ તમારી જાણ માટે આ સાથે તે ચીટીઅવહારની નકલ મોકલી છે. ધર્મની આરાધનામાં સદાને માટે ઉજમાળ બનો, એજ એક શુભાભિલાષા.

ઉપરોક્ત પત્રમાં ઉલ્લેખ કરાયેલા ચીઠ્ઠી વ્યવહાર :

ચીઠ્ઠી નં. ૧ :

આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી,

આજે આપણાં પરસ્પરના મુદ્દાઓનાં નિરૂપણોની જે આપ-લે થઈ છે, તેમાં આપે ‘પર્વતિથિની’ વ્યવસ્થાના લેખના પુરાવાના નંબરવાર પાઠો ‘એવા મથાળાથી જે લખાણ આપ્યું’ છે, તેમાં સૂચવેલ ‘શાસ્ત્રીય પૂરાવા’ની ચોપડીમાં છપાયેલા નં. ૧ થી ૧૦ સુધીના પૂરાવાઓની મૂળ હસ્તલિખિત પ્રતિઓ, “શ્રી દેવસૂરિજી મહારાજના પદક”ની હસ્તલિખિત મૂળ પ્રતિ અને આચારદશાચ્યુર્ણિ તથા આચારમય સામાયારી આ ચીઠ્ઠી દર્ઠને આપની પાસે આવનાર સુશ્રાવક મગનલાલ રણછોડદાસ સાથે મોકલશે, જેથી આજે મળેલા આપના નિરૂપણનું ખંડન લખવાનું કાર્ય શરૂ થઈ શકે.

જરૂર લાગશે તો બીજી પ્રતિઓ પછીથી મંગાવીશું.

વિ. સં. ૧૯૯૯ ના માગશર શુ. ૭ સોમ
શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર-પાલીતાણા

વિજયરામચન્દ્રસૂરિ.

પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂ. મ.નો જવાબ :

પાલીતાણા

માગસર શુદ્ધ. ૮

નંબર ૧ થી ૧૦ છાપેલા છે. લખેલી પ્રતો સુરત જૈનમંદ પુસ્તકાલયમાં મળશે. વિજયદેવસૂર પદકની એ પ્રતો જેવા મોકલી છે તે જોઈને સાથે પાછી મોકલવી અને ફેર પણ જોઈએ તો મંગાવવી. શ્રી દાણાંગળના પંખ મેં પાને જેના આચારદશા નામે દશ અધ્યયન જણાવ્યાં છે તે દશાશ્રુત સ્કંધ કહેવાય છે તેની ચૂર્ણિ તમારી પાસે જ છે.

ચીઠ્ઠી નં. ૨ :

આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી,

નામ અને સહી વિનાની તેમજ આપના હસ્તાક્ષરવાળી પણ નહિ એવી ચીઠ્ઠી સાથે આપે “શ્રી વિજયદેવસૂર પદક” તરીકે ઓળખાવીને મોકલેલી એ પ્રતો મલી. અમારે તો તે જ પ્રતિની હસ્તલિખિત મૂળ નકલ જેવી છે, કે જે પ્રતિને આપે આપના નિરૂપણમાં “વર્તમાન શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છના મુખ્ય નાયક શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પદક” તરીકે જણાવેલ છે, તો તે આ ચીઠ્ઠી દર્ઠને આપની પાસે આવનાર સુશ્રાવક મગનલાલ રણછોડદાસ સાથે મોકલી આપશો. આજે આપે મોકલાવેલ એ પ્રતિઓ જેવા મેળવવા માટે હાલ અમારી પાસે એ દિવસ રાખવાની જરૂર છે, તો તે એ દિવસ રાખવાની સંમતિ જણાવશો. નં. ૧ થી ૧૦ પૂરાવાઓની હસ્તલિખિત મૂળ પ્રતિઓ સુરત છે તો તે પણ તરત જ મંગાવીને અત્રે મોકલી આપશો. હાલ એજ.

વિ. સં. ૧૯૯૯ ના માગશર શુ. ૮ મંગલ
શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર-પાલીતાણા.

વિજયરામચન્દ્રસૂરિ.

ચીઠ્ઠી નં. ૩ :

આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી,

આપે આપના નિરૂપણમાં-“વર્તમાન દેવસૂર તપાગચ્છના મુખ્ય નાયક શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પદક ” તરીકે જણાવેલ પદકની મૂળ પ્રતિ સુશ્રાવક મગનલાલ રણછોડાસ સાથે મોકલી આપવાનું આપને જણાવેલ તે મુજબ આપે મજકુર પદકની મૂળ હસ્તલિખિત પ્રતિ મોકલી નથી તો તે મોકલી આપશોજી. આપના નિરૂપણમાં જણાવેલી શાસ્ત્રીય પુરાવાની ચોપડીમાં છપાયેલા નં. ૧ થી ૧૦ સુધીના પુરાવાઓની મૂળ હસ્તલિખિત પ્રતિઓ માટે આપે સુરત પત્ર લખવાનું અમને જણાવેલું છે તો અમે આજે સુરત પત્ર લખીશું. હાલ એજ.

વિ. સં. ૧૯૯૯ ના સાગરશરણ. ૮ મંગલવાર
શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર-પાલીતાણા.

વિજયરામચન્દ્રસૂરિ.

ચીઠ્ઠી નં. ૪ :

આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી,

આપે આપના નિરૂપણમાં-“વર્તમાન શ્રીદેવસૂર તપાગચ્છના મુખ્ય નાયક શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પદક ” તરીકે જણાવેલ પદકની મૂળ હસ્તલિખિત પ્રતિ વગેરે સુશ્રાવક મગનલાલ રણછોડાસ સાથે મોકલવાનું અમે આપને ગઈ કાલે ચીઠ્ઠી લખીને જણાવેલું. તેના ઉત્તરરૂપે આજે આપે એક ચીઠ્ઠી સાથે બે પ્રતો મોકલી. તે બે પ્રતો શ્રીવિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પદકની હસ્તલિખિત મૂળ પ્રતિઓ નહિ લાગવાથી આપને આજે બીજી ચીઠ્ઠી લખીને તે મોકલી આપવા વિષે જણાવવા સાથે દશ પુરાવા વિગેરેની બાબત જણાવી, જેના મૌખિક ઉત્તરમાં આપે મજકુર પદક વિષે કાંઈ જણાવ્યું પણ નહિ અને મંગાવેલ પ્રતિ મોકલી પણ નહિ. આથી ત્રીજી વાર ચીઠ્ઠી લખીને સુશ્રાવક મગનભાઈ સાથે મજકુર પદકની મૂળ હસ્તલિખિત પ્રતિ મોકલી આપવા જણાવ્યું. આ ત્રીજી ચીઠ્ઠીના જવાબમાં આપે સુશ્રાવક મગનભાઈ સાથે એમ કહેવાવ્યું છે કે-“શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પદકની હસ્તલિખિત મૂળ પ્રતિઓ અમે આજે સવારે જ મોકલી છે તેજ છે.” આથી આપને જણાવવાનું કે-આજે સવારે આપે મોકલેલી પ્રતિઓ એ-“વર્તમાન શ્રીદેવસૂર તપાગચ્છના મુખ્ય નાયક શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પદક ”નીજ હસ્તલિખિત મૂળ પ્રતિઓ હોવાનું આપ જ જે કારણોસર માનતા હો તે વિગતવાર લખી જણાવશોજી, જેથી અમે તે વિષે વિચાર કરી શકીએ. આપે મોકલેલ બે પ્રતિઓમાં શ્રીવિજયદેવસૂરિજી મહારાજનો નામોદ્દેશ પણ નથી અને તેઓશ્રી કાળધર્મ પામ્યા પછી ઘણાં વર્ષો બાદ લખાયાનો લેખ પણ બે પૈકીની એકજ પ્રતિમાં છે-વિગેરે ઘણાં કારણો એવાં છે કે જેને અંગે આપને આ ખુલાસો પૂછાવવાની જરૂર પડી છે. વધુમાં, ગઈ કાલના આપના નિરૂપણમાં આપે સૂચવેલ ‘શાસ્ત્રીય પુરાવા’ની ચોપડીમાં છપાયેલા નં. ૧ થી ૧૦ સુધીના દશ પુરાવાઓની મૂળ હસ્તલિખિત પ્રતિઓ મોકલી આપવાને માટે ગઈ કાલની ચીઠ્ઠીમાં જણાવતાં તેના જવાબરૂપે આજની આપની ચીઠ્ઠીમાં આપે જણાવ્યું કે-“નં. ૧ થી ૧૦ છાપેલા છે લખેલી પ્રતો સુરત જૈન મંદિર પુસ્તકાલયમાં મળશે.” આથી આપને અમારી બીજી ચીઠ્ઠીમાં “તે હસ્તલિખિત મૂળ પ્રતિઓ સુરત છે તો તે પણ તરત જ મંગાવીને અત્રે મોકલી આપશો.” એમ જણાવ્યું, ત્યારે આપે કહેવાવ્યું કે-“તમે સુરત પત્ર લખો અને આજે હું પણ સુરત પત્ર લખું છું. તરત

મોકલી આપશે.” આથી અમે ત્રીજી ચીટ્ટીમાં-“ સુરત પત્ર લખીશું.” એમ જણાવ્યું. હવે ત્રીજી ચીટ્ટીનો મૌખિક જવાબ આપતાં આપે આ સંબંધમાં સુશ્રાવક મગનભાઈને એમ કહ્યું કે-“ સુરત પણ મૂળ પ્રતિઓ નથી, છાપેલી જ છે. ‘શાસ્ત્રીય પૂરાવા’ની ચોપડીમાં જે રચનાની તરીકે તે જણાવી છે તે રચને તે છે, ત્યાંથી મંગાવી લો.” આ સંબંધમાં જણાવવાનું કે-આપે આપના નિષ્પણમાં પૂરાવા તરીકે જે પ્રતિઓની વાત જણાવી હોય તે પ્રતિઓની મૂળ હસ્તલિખિત પ્રતિઓ આપેજ અમને તપાસવા પુરી પાડવી જોઈએ, તો તેમ કરશોજ. આપ આપના ઉત્તરો પણ મૌખિકને બદલે લખીને મોકલશો તો તે ઘણું સગવડભર્યું થશે. હાલ એજ.

વિ. સં. ૧૯૯૯ માગશર શુ. ૮ મંગલવર.

શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર-પાલીતાણા.

વિજયરામચંદ્રસૂરિ.

ચીટ્ટી નં. ૫ :

આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી,

અમારી ચોથી ચીટ્ટીમાં, આપે મોકલેલ એ પ્રતિઓને “વર્તમાન શ્રીદેવસૂરતપાગચ્છના મુખ્ય નાયક શ્રીવિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પદકે” તરીકે આપ જે જે કારણોસર માનતા હો તે વિગતવાર લખી જણાવવાની તથા આપના ગર્ભકાલના નિષ્પણને અંગે આપે સૂચવેલ ‘શાસ્ત્રીય પૂરાવા’ નામની ચોપડીમાં છપાયેલા નં. ૧ થી ૧૦ સુધીના પુરાવાઓની મૂળ હસ્તલિખિત પ્રતિઓ જ્યાં હોય ત્યાંથી મંગાવીને મોકલી આપવાની વાત જણાવી હતી. હવે મજકુર ચીટ્ટીનો આપનો ઉત્તર આપે સુશ્રાવક મગનભાઈને લખાવ્યો તે નીચે મુજબનો છે :-

“ દેવસૂર સમાચારીના પદકની નકલ લખેલી જે એ મોકલી છે તે શિવાય બીજી નકલ અમારી પાસે લખેલી નથી. ૧ થી ૧૦ સુધીના પૂરાવા જે સુરતથી મંગાવવા જણાવ્યું હતું તે અત્રેથી આપવામાં આવેલાં ચાલીશ શાસ્ત્રોનાં નામોમાંથી હોવાનું ધારીને જણાવવામાં આવ્યું હતું અને જે શાસ્ત્રપૂરાવાની ચોપડી છપાઈ છે તેમાં છાપેલા પુરાવાઓની પ્રતો તો તેમાં જ જણાવેલું છે કે- બીજાઓની પાસેથી તે તે આવેલી છે. અમારી પાસે જે હાજર હોય તે હમારે આપવામાં અંશે પણ અડચણ નથી. ”

આપે આવેલા ઉપર મુજબના ઉત્તરમાં, આપે મોકલેલ એ પ્રતિઓને આપ-“વર્તમાન શ્રી દેવસૂર તપાગચ્છના મુખ્ય નાયક શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજના પોતાના પદકે” તરીકે જે જે કારણોસર માનતા હો તે વિગતવાર લખી જણાવવાની બાબતનો ખુલાસો કર્યો નથી તો તે બાબતનો ખુલાસો લખી મોકલશોજ.

૧ થી ૧૦ સુધીના પુરાવાની પ્રતો સુરતથી મંગાવવાની બાબતમાં આપે આવેલો ખુલાસો જણીને એમ થયું કે-આવી બાબતમાં પણ આપ આવા બચાવ કરવાનું કેમ ઉચિત ધારો છો ? કારણ કે-અમારી પહેલી ચીટ્ટીમાં એ બીના અતિ રપષ્ટ રૂપમાં જણાવવામાં આવી હતી, જે નીચે મુજબ છે :-

“ આજે આપણાં પરસ્પરના મુદ્દાઓનાં નિષ્પણોની જે આપ-લે થઈ છે, તેમાં આપે-‘પર્વતિથિની વ્યવસ્થાના લેખના પુરાવાના નંબર વાર પાકો’ એવા મથાળાથી જે લખાણ આપ્યું છે, તેમાં સૂચવેલ- ‘શાસ્ત્રીય પૂરાવા’ની ચોપડીમાં છપાયેલા નં. ૧ થી ૧૦ સુધીના દશ પૂરાવાઓની મૂળ હસ્તલિખિત પ્રતિઓ.....મોકલશો.....”

‘શાસ્ત્રીય પૂરાવા’ નામની ચોપડી, પ્રસ્તુત ‘તિથિદિન’ અને ‘પર્વાશયન’ સંબંધી મનતવ્ય-ભેદથી તનમય વાતાવરણ બનેલું તેવા સમયમાં આપની દેખરેખ નીચે છપાઈતે પ્રચારાઈ હતી. અને આપે તે ચોપડીને આપના નિરૂપણના પૂરાવા તરીકે જણાવેલી છે. અમને તે ચોપડીમાં છપાયેલા પૂરાવાઓ વિષે ઘણું અંશે શક છે અને તેથીજ અમે તેની મૂળ હસ્તલિખિત પ્રતો તપાસવા ઇચ્છીએ છીએ. આથી આપેજ તે પ્રતિઓ મંગાવી આપવી જોઈએ. હાલ એજ.

વિ. સં. ૧૯૬૯ ના માગશર શુ. ૮ મંગળવાર.
શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર, પાલીતાણા.

વિજયરામચંદ્રસૂરિ.

પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.નો શેઠ ક. લા. ઉપરનો પત્ર :

શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર, પાલીતાણા. માગશર વદ ૬

વિજયરામચંદ્રસૂરિ તરફથી દેવગુરુક્રિતકારક સુશ્રાવક કરતુરભાઈ લાલભાઈ યોગ ધર્મલાલ સાથે લખવાનું કે-માગશર શુદ્ધ ૯ ના લખેલો પત્ર તથા તેની સાથે મોકલેલ ચીટ્ટીવ્યવહારની નકલ મલી હશે. તમારી રૂબરૂમાં નક્કી થયા મુજબ આજ તા. ૩૧-૧૨-૪૨ ના રોજ પરસ્પરના ખંડનની નકલ પરસ્પરને સુપ્રત કરી તેની તથા તે પહેલાંનાં લખાણોની નકલો અમો બંનેએ તમને તા. ૧-૧-૪૩ ના રોજ મોકલી આપવી જોઈએ, પરંતુ પરસ્પરના ખંડનની નકલોની અમારા એ વચ્ચે લેવડ-દેવડ તથા તમને જે નકલો મોકલવાની છે તે મોકલવાનું તા. ૫-૧-૧૯૪૩ ના બની શકશે એમ લાગે છે.

આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ આજે સવારે રમણલાલ નામના માણસ સાથે અમોને કહેવડાવ્યું છે કે-આપણે પરસ્પરના ખંડનની લેવડ-દેવડ કરવાનું તથા કરતુરભાઈને મોકલવાનું સોમવારે રાખીએ.

એજ ધર્મની આરાધનામાં અવિરત ઉજમાળ રહેા એજ એક અભિલાષા

[ઉપરોક્ત પત્રના આધારે જણાય છે કે-તા. ૩૧-૧૨-૪૨ સુધી તો પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી મ. ખંડનની લેવડ-દેવડ કરવાના વિચારના હતા પરંતુ તે પછી કેાઈ પણ કારણસર તેમનો વિચાર બદલાયો. -સં.૦]

પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.નો શેઠ ક. લા. ઉપરનો પત્ર :

પાલીતાણા, સાહિત્ય મંદિર. માગશર વદ ૦))

વિજયરામચંદ્રસૂરિ તરફથી દેવગુરુક્રિતકારક સુશ્રાવક કરતુરભાઈ લાલભાઈ યોગ ધર્મલાલ સાથે લખવાનું જે-તા. ૩૧-૧૨-૪૨ ના રોજ અમોએ લખેલો પત્ર મધ્યે હશે. આ સાથે અમારા ૨૫ મુદ્દાઓનાં પૂ. ૩, અમારા પચીસ મુદ્દાઓને આશ્રયી અમારા મનતવ્યનું સમર્થન પૂ. ૩૧, અને આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના નિરૂપણનો પ્રતિવાદ પૂ. ૧૧૧, તેમજ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી સાથેનો ચીટ્ટીવ્યવહાર પૂ. ૫, મોકલેલ છે. તેની સાથે જગદ્ગુરુ આચાર્યલગ્નન શ્રીમદ્ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદકંતી, પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસેનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદકંતી અને પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદકંતી પ્રાચીન નકલો તેમજ વિ. સં. ૧૯૪૫નું પંચાંગ, આચાર્ય શ્રી વિજયનીતિસૂરિજીની આજ્ઞાથી ઉપાધ્યાય દયાવિજયજીએ લખેલી ચોપડી તથા પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજએ કરેલો ખુલાસો પણ મોકલેલ છે.

વિશેષ લખવાનું કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ તેમણે લખેલા ખંડનની નકલ અમોને આપવાની ના પાડી છે અને તેથી અમોએ લખેલા ખંડનની નકલ આપવાને ગયેલા સુશ્રાવકે અમારી લખેલી

ખંડનની નકલ તેમને આપી નથી. કરતુરભાઈ એ આ ખંડનની નકલોની એક-બીજાને લેવા-દેવા કરવાની ના પાડી છે, એમ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસરિણ્યે જણાવ્યું છે તો આ વિષયમાં શું છે? એનો તરત જ ખુલાસો કરવાનો અવસર લેશો. એજ ધર્મની આરાધનામાં અવરિત ઉગ્રમાળ રહો એજ એક અભિલાષા.

શ્રેષ્ઠ ક. લા.નો જવાબ :

KASTURBHAI LALBHAI.

TELEGRAM LALBHAI
PHONE 2336 & 2223

PANKORE'S NAKA,
AHMEDABAD.

૧૦-૧૩

મુખ્ય આચાર્ય સાગરાનંદ શ્રી રામચંદ્રસુરાજી

આપનો પાઠકાર. ૧૬ જાં તો
પત્ર તમારું મોકલેલું ત્યાં સુધી આપણે પાછા
આને તેને લખાવું કાઢ્યું પાછા ૧૫ તો કાઢે મોકલેલું ૧૬
વિગેરેના નક્કરો મોકલે આપવામાં આપા નથી તે વિદિત થાય
આપનો ૩૧-૧૨-૪૨ નો પત્ર ૬ વેળો ૧૫ તો મોકલે કોઈ બાબતનો
પ્રમાણ આપવાનો ન રહેતો એ પરીચ લખેલાં નાદ તે કાનૂનીય
માન્ય છે
ખંડનની નક્કર આપને મળી નથી તે બાબત રખે ૧૦
જુલાઈના.

આપ આને સાગરાનંદસુરાજી વચ્ચે કાઢેલ મોકલ મોકલ્યું
મુખ્ય આપને મોકલે ૧૫ નામ રજુ કરવાના હતા અને
પ્રમાણ આપને લે મોકલે પાછા કરવાના હતા ત્યારબાદ
કામોચાર માફમાં હું પાલાવામાં આવ્યો ત્યારે એવો પાલ
કાઢે રતા કે ૧૫ નામ રજુ કરવાનો બદલે મોકલે વોચ
વચિતને આપે મોકલેલું મુદ્દાઓ મોકલે તે જાહેર મિત્રો
મોકલે આપણું તો તે બાબતમાં આપનો શું મિત્રિય છે તે
૧૫ જુલાઈના રૂપા કરીશો

શ્રી. મોકલેલું મોકલેલું
૧૦૦૬ વંદેશ આપવાનુંકાળ.

[તા. ૩૧-૧૨-૧૯૪૨ ના રોજ ખંડનની નકલની લેવડ-દેવડ સોમવારે કરવાનું જણાવ્યા પછી પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીનો વિચાર બદલાયો અને પૂ. આચાર્ય દેવન્દ્ર મા. વ. ૦)) ના શેઠ ક. લા. ઉપરના પત્રમાં જણાવ્યા મુજબ તા. ૫-૧-૧૯૪૩ ના રોજ તેમણે શેઠ કસ્તુરભાઈના નામે ખંડનની નકલની લેવડ-દેવડ કરવાનો ઈન્કાર કર્યો. -સં'૦]

પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીચરણ મ.નો શેઠ ક.લા. ઉપરનો પત્ર :

પાલીતાણા, સાહિત્ય મંદિર, પોપ સુદિ ૪

વિજયરામચન્દ્રસૂરિ તરફથી દેવગુરુભક્તિધારક સુશ્રાવક કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ યોગ ધર્મલાલ સાથે લખવાનું (દે-માગશર વદ ૦))નો લખેલો પત્ર મળ્યો હતો. ખંડનની નકલોની નક્કી થયા મુજબ આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ ના પાડવાથી આપ-લે થઈ નથી, તે સંબંધમાં તાત્કાલિક ખુલાસાની અને ઘટિત થવાની જરૂર છે. એજ ધર્મની આરાધનામાં અવરિત ઉજ્જમાળ રહેો એજ એક અભિલાષા.

પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીચરણ મ.નો શેઠ ક.લા. ઉપરનો પત્ર :

શ્રી જૈન સાહિત્ય મંદિર, પાલીતાણા પોપ સુદ. ૮ શુક્ર.

વિજયરામચન્દ્રસૂરિ તરફથી દેવગુરુભક્તિધારક સુશ્રાવક કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ યોગ ધર્મલાલ સાથે લખવાનું જે-તમારો તા. ૬-૧-૪૩ નો લખેલો પત્ર ગઈ કાલે મળ્યો છે. તેના જવાબમાં જણાવવાનું કે- (૧) અમારા માગશર વદ ૦)) ના પત્રમાં જણાવેલ નકલો પૈકી ત્રણ પદ્ધતીની પ્રાચીન નકલો વિ. સં. ૧૯૪૫ ના પંચાંગની નકલ અને આચાર્ય શ્રી નીતિસૂરિજીની આજ્ઞાથી ઉપાધ્યાય શ્રી દયા-વિજયજીએ લખેલી ચોપડીની નકલ-એ પાંચ નકલો તમને ખુલાસો કરીને આપવામાં નથી આવી એવું મારા જણવામાં આવ્યું છે. એ પાંચેય નકલો તેમજ અમારા ૨૫ મુદ્દાઓને આશ્રયી અમોએ કરેલા અમારા મન્તવ્યના સમર્થનમાં તથા તે પછી આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના નિરૂપણના અંગેએ કરેલા પ્રતિવાદમાં જે જે જૈન શાસ્ત્રાદિના આધારે ટાંકવામાં આવ્યા છે તે ગ્રન્થો, તેને લગતી સમજૂતીના પત્ર સાથે મોકલવાની ગોઠવણ કરેલ છે. જે તમોને પોપ સુદ પ્રથમ અગીઆરશને શુક્રવારે મળી જશે એમ લાગે છે.

(૨) અમારો તા. ૩૧-૧૨-૪૨ના પત્ર પહેલાંના માગશર સુદ ૬ નો પત્ર મળ્યેથી તમોએ જે આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીને તેમના પૂરાવાઓની અમે તપાસવા માટે માગેલી મૂળ નકલો પૂરી પાડી જોઈએ એમ સૂચવ્યું હોત તો ઠીક થાત.

(૩) ખંડનની નકલોની તા. ૩૧-૧૨-૪૨ ના રોજ લેવડ-દેવડ કરવી અને તે પછી તા. ૧-૧-૪૩ ના રોજ પોતપોતાનાં સઘળાં લખાણોની નકલો તમને મોકલી આપવી-આવી વાત તમારી રૂબરૂમાં જ નક્કી થઈ હતી, છતાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ તમારા નામે ખંડનની નકલોની લેવડ-દેવડ કરવાની ના પાડી એ ઠીક થયું નથી. ખંડનની નકલમાં અને રજૂ કરેલા પૂરાવાઓની મૂળ નકલો બાબતમાં એક-બીજાથી છૂપાવવા જેવું વસ્તુતઃ કાંઈ હોય જ નહિ તેમ જ તેની પૂરતી માહિતી મેળવ્યા વિના તથા તપાસ કર્યા વિના ખુલાસા પણ થઈ શકે નહિ, એથી નક્કી ન થયું હોય તોય નકલો આપવી-લેવી જોઈએ-એને બદલે નક્કી થયા છતાં આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ ના પાડી એ ઓછું શોરનીય નથી. તમે જે ગૃહસ્થને લાવો તેમનો સમય બરબાદ ન થાય અગર તેમને ફરી ધક્કો ખાવાનું ઉભું ન રહે એ માટે તમો અગાઉથી આ સંબંધમાં ઘટતું કરો એમ અમે ઈચ્છીએ છીએ.

(૪) નિર્ણયક તરીકે યોગ્ય વ્યક્તિને નીચી લેવાનું તમોને અમો બન્નેએ કહ્યું જ છે અને અમારા પોતાના તે નિર્ણયમાં અમારે કશો જ ફેરફાર કરવાપણું નથી.

હાલ એજ ધર્મની આરાધનામાં અવિરત ઉજમાળ બનો એજ એક શુભાભિલાષા.

શેઠ કે. લા.નો જવાબ :

KASTURBHAI LALBHAI.

TELE (GRAM: LALBHAI)
PHONE 2338 & 2329

PANKORE'S NAKA,
AHMEDABAD.

૧૬.૧.૪૩

મુખ્ય મુનિ મહારાજ વિશ્વ વાપસંજ્ઞસ્તુ મહારાજ

આપનો પોષ મુલ બુદ્ધિવાનનો
પત્ર મળ્યો. આપે માંગુલે પટ્ટક વિગતે જાણ
જણાવો. તથા તે કાંઈ મોકલેલ કારણે આપનામાં
કડીમાં ગાંધીયો અને પરીચલુ કયા ગયા હો
આ બાબત બુદ્ધિવાન કાંઈ આરે કીધી બુદ્ધિવાન કયા
નરતો
આપના માંગુલે કાંઈ ના કાગલમાં અને કીધીયો
કુલુવા મુલક કયામાં આપ્યું નથી.
ખંડેનની મકલ બાબત આપ બંને આમાં લખે
પત્રમાં કાંઈ હાલતો છે. પણ આપ બાબતો
તેમ પત્ર કીધેલે આ પાત્રમાં હોય તે રિપો
અને તાવ આપેલો હતો અને બંને બાબતોમાં
આપ બંનેનો અંતર મધ્યક આ કીધેલ તમા
નોંધ રાખો નથી. તો હવે સવંસની રૂબરૂ
તે લાત મકલ કયા લેવી કીધેલો.
આપે આરા અંદર બતાવેલ વિશ્વાસ આપ આપનો
મરતો છે.

શ્રી: મહેડ

જિજ્ઞાસુ
૧૦૦૮ વાવવેણી
અમલીવણી.

પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીચરણ મનો શેઠ ક. લા. ઉપરનો પત્ર :

કે. કંકુબાઈની ધર્મશાળા, પાલીતાણા પોષ શુદ્ધ ૧૩.
વિજયરામચન્દ્રસૂરિ તરફથી દેવગુરુમંજીતકારક સુત્રાવક કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ યોગ ધર્મલાભ પૂર્વક જણાવવાનું કે-તમારો તા. ૧૬-૧-૨૪૩નો લખેલો પત્ર, ગઈ કાલે મળ્યો છે. ખુલાસાનો અર્થ એટલો જ હતો કે-તમારી જાણપકાર સુત્રાવક બહુભાઈ પદ્મદાદિની પ્રાચીન નકલો પાછી લઈ ગયા નહોતા અને બાકીનાં પૂરાવાઓનાં પુસ્તકો-પાનાં આદિ સાથે હોય તો જોઈ લે નહિ તો જરૂર પડશે તો મંગાવી લેશે-આવા ભાવની તમારી સાથે વાનચીત થતાં બહુ સાથે જ પહોંચતું કરવું એજ એક ઇરાદાથી તે પાછી લઈ ગયા હતા. આ સિવાયના ખુલાસાની વાત અમોએ જણાવી નહોતી.
માગશર શુદ્ધ ૬ ના પત્ર સાથે મોકલેલ ચીઢી વ્યવહાર પોતેજ તમારે કરવા યોગ્ય કાર્યનું સૂચન કરતો હતો.

તે દિવસે તમને તાવ હતો એ બરાબર જ છે, પણ કયે કયે દિવસે ઈસ્યુઓની નકલની, સમર્થનની નકલની અને ખંડનની નકલની લેણ-દેવડ કરવી એ તો તમે પોતે જ સૂચવ્યું હતું અને અમો બન્નેએ સ્વીકાર્યું હતું. તા. ૩૨-૧૨-૪૨ ના ખંડનની લેવડ-દેવડ કરીને તા. ૧-૧-૪૩ ના રોજ બધા કાગળો તમને મોકલી આપવા, એવું અતિ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં તમે જણાવ્યું હતું. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી એ સુજન્ય વર્તવાને ઈચ્છતા ન હોય અને અને એટલા ખાતર જ સમાધાન ખોરબે પડતું હોય તો તમે તેમ જણાવીને સરપંચની રૂબરૂમાં નક્કી કરવાનું જણાવે તો તે કાંઈકેય વ્યાજબી ગણાય. બાકી આ રીતિએ તો હીક થતું નથી.

હાલ એજ. ધર્મની આરાધનામાં સદાને માટે ઉજમાળ બન્યા રહો એજ એક શુભાભિલાષા

પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીચરણ મનો શેઠ ક. લા. ઉપરનો પત્ર :

કે. કંકુબાઈની ધર્મશાળા-પાલીતાણા પોષ વદ ૭
વિજયરામચન્દ્રસૂરિ તરફથી દેવગુરુમંજીતકારક સુત્રાવક કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ યોગ ધર્મલાભપૂર્વક જણાવવાનું કે-તમારો તા. ૧૬-૧-૪૩ ના લખેલ પત્રના ઉત્તરમાં અમોએ તમોને પોષ શુદ્ધ ૧૩ ના લખેલો પત્ર મળ્યો હશે. મજકુર પત્રનો ઉત્તર આજ સુધી નથી, એનું કારણ સમગ્રનું નથી.

વિશેષમાં જણાવવાનું કે-તમોએ નિર્ણાયક ગૃહસ્થની નિમણૂક કરીને તે ગૃહસ્થને લખાણો અને પૂરાવાઓ મોકલી આપ્યા હશે. ચર્ચાના નિર્ણયને માટે મજકુર નિર્ણાયક ગૃહસ્થને લઈને તમો અત્રે કઈ તારીખો દરમ્યાન આવશા ધારો છો તે જાણવાની ઈચ્છા છે.

તમો જાણો છો કે-સુત્રાવક છત્રાભાઈની સાથે તમે કહેવગ્રગા સુજન્ય અમોએ અત્રે માગશર વદ ૦)) સુધી સ્થિરતા કરવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. તે પછી કાંઈક વધુ સમય જશે એમ લાગવાથી જ, જે સુત્રાવકોની શ્રી ઉપધાન તપ કરાવવાની વિનંતિને અપે વારંવાર નકારી હતી તે સુત્રાવકોની વિનંતિનો અમોએ સ્વીકાર કર્યો. વળી એમ પણ સાંભળ્યું છે કે-આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી અત્રેથી મહા વદમાં વિહાર કરવા ધારે છે.

એક તરફ આ સંયોગો છે અને બીજી તરફ ખંડનની નકલ તથા આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ રજૂ કરેલા શંકિત પૂરાવાઓની મૂળ નકલો તપાસવા આદિનું, રૂબરૂના વક્તવ્યનું અને તે ઉપરથી નિર્ણયનું કામ બાકી છે-આથી નિર્ણાયક ગૃહસ્થની સાથે જેમ બને તેમ તમો અત્રે વહેલા આવો એ ખુબ જ જરૂરી છે.

હાલ એજ. ધર્મની આરાધનામાં સદાને માટે ઉજમાળ બન્યા રહો એજ એક શુભાભિલાષા.

પરિશિષ્ટ ૯.

[પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજીના પક્ષકારો તરફથી લવાદી નિર્ણય અંગે એક ‘પર્વતિથિ નિર્ણય’ નામનું પુસ્તક વિ. સં. ૨૦૦૧માં પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તકના સંપાદક પંડિત મફતલાલ ઝવેરચંદ છે. પુસ્તકના પરિશિષ્ટ પહેલામાં પાલીતાણા ખાતે લવાદ શ્રી વૈદ્ય સમક્ષ થયેલ મૌખિક પૃચ્છાની નોંધ પ્રશ્નોત્તર રૂપે આપવામાં આવી છે. આ નોંધ અંગે પહેલા પાને કુટનોટમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે-“ડૉ. પી. એલ. વૈદ્ય સમક્ષ બન્ને આચાર્યોની પૃચ્છા થઈ તે વખતે હાજર રહેલ પૂ. પં. ચંદ્રસાગરજી મહારાજે જે ઉતારેલ તે મુજબ અક્ષરશઃ તેમની નોંધ પ્રમાણે આપેલ છે.”]

આ નોંધની શરૂઆત જ વિકૃત રજૂઆતથી કરવામાં આવી છે. પરંતુ સમગ્ર પુસ્તક જ અનેક વિકૃત અને અસત્ય રજૂઆતોથી ભરપૂર હોઈને આ પરિશિષ્ટમાં પણ તેમ હોય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. જો કે આ મૌખિક પૃચ્છાની અમારી પાસે નોંધ ન હોવાથી તે વિષે કાંઈ લખવું અમે ઉચિત ગણતાં નથી. પરંતુ મૌખિક પૃચ્છા અંગે આ નોંધ લખવાનો અમારો ખાસ ઉદ્દેશ તેો શ્રી વૈદ્ય પૂછેલા કેટલાક પ્રશ્નોના પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે આપેલા ઉત્તરો શાસ્ત્રથી કેટલા પ્રતિકૂળ છે તે દર્શાવવાનો જ છે. પં. શ્રી ચંદ્રસાગરજીએ મૌખિક પૃચ્છાની કરેલી નોંધ જો બરેબર સત્ય હોય, તો પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજના કેટલાક ઉત્તરો તદ્દન શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે અને તેથી તેનું પરિમાર્જન થવું જરૂરી હોઈ, તે પ્રશ્નોત્તરો અક્ષરશઃ રજૂ કરવા સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉત્તરોની અશાસ્ત્રીયતા, શાસ્ત્રપ્રમાણો આપવા સાથે અમે દર્શાવીએ છીએ. -સં૦]

પ્ર૦ વૈદ્ય-પૂર્વે આગાદિ વ્યવહાર હતા હાલ કયો વ્યવહાર છે ?

ઉ૦ આ. શ્રી સા.સૂ.-જીતવ્યવહાર.

(પર્વતિથિ નિર્ણય, પરિ. ૧, પૃ. ૯)

[અહીં પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ એકલા જીતવ્યવહારનું અસ્તિત્વ જણાવે છે, ન્યારે શ્રી ગુરૂતરવ વિનિશ્ચય-સ્વોપજાવૃત્તિમાં મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ ફરમાવે છે કે-

‘સ પવ’ જીતકલ્પ પવ ન પુનરિદાર્જી સર્વત્રાયે, શ્રુતાદેરપિ સત્ત્વાચ્ચતુર્ણામિનવકાશ પવ પञ्चमस्य प्रवृत्ते: । (પૃ. ૬૩/૧)

અર્થ-તે જીતકલ્પ જ દરેક અર્થમાં-વિષયમાં હાલ નથી. શ્રુતાદિ (વ્યવહારો) પણ હોવાથી, ન્યારે ચારેયનો અવકાશ ન હોય ત્યારે જ પાંચમાની પ્રવૃત્તિ છે.

‘તદેવં ન કેવલમિદાર્જી જીતવ્યવહાર પવાસ્તિ કિન્ત્વન્યેऽપિ સન્તીત્યુક્તમ્’ ।

અર્થ-તેથીજ આ રીતે હાલ કેવળ જીતવ્યવહાર જ નથી પરંતુ બીજા (વ્યવહારો) પણ છે, એ પ્રમાણે કહ્યું.]

પ્ર૦ વૈદ્ય-ધારણા-વ્યવહાર કોને કહેવાય ?

ઉ૦ આ. શ્રી સા.સૂ.-એક આચાર્યે પ્રાયશ્ચિતાદિ વિષયક કરેલ સંકેત બીજા આચાર્ય ઉપર મોકલવામાં આવે છે, તે ધારણા (સંકેત વિષયક).

(પર્વતિથિ નિર્ણય, પરિ. ૧, પૃ. ૯)

[પૂ. આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે ધારણા-વ્યવહારની કરેલી આ વ્યાખ્યા વાસ્તવમાં ધારણા-વ્યવહારની નથી પણ આશા-વ્યવહારની છે અને તે ય અધૂરી છે. છતકલ્પ ચૂર્ણિમાં પૂ. આચાર્યભગવંત શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિજી મ. ફરમાવે છે કે-

આણ-વવહારો-ગીયાયરિયા આસેવિય-સત્થત્થા સ્ત્રીજંઘા-વલા દો વિ જળા પગિદ્ધ દેસન્તર-નિવાસિણો અન્નોજ-સમીવમસમત્થા ગન્તું જયા, તયા મદ ધારણા-કુસલં અગીયત્થ સીસં ગૂઢત્થેહિં અદ્યાર-પયાસેવગેહિં પેસેદ ત્તિ ।

(છતકલ્પ ચૂર્ણિ, પૃ. ૨, પ્ર૦ જૈન સાહિત્ય સંશોધક સમિતિ.)

અર્થ-આજ્ઞાવ્યવહાર એટલે જેમણે શાસ્ત્રના અર્થો બાળ્યા છે એવા ક્ષીણ જંઘાબળવાળા, તે બન્ને (ગીતાર્થ અને આચાર્ય) દૂર દેશોત્તરમાં વસતા હોય, એકબીજાની સમીપ જતા માટે અસમર્થ હોય, ત્યારે મતિ-ધારણામાં કુશળ એવા અગીતાર્થ શિષ્યને ગૂઢ અર્થવાળા અતિચાર પદોના કથન-પૂર્વક મોકલે તે.

ત્યારે ધારણા વ્યવહારની વ્યાખ્યા કરતાં એ જ અન્યમાં ફરમાવે છે કે-

ધારણા-વવહારો-સંવિગ્ગેણ ગીયત્થેણાયરિપણં દવ્વલેક્કકાલભાવપુરિસપડિસેવણાસુ અવ્વલોપકુળ જમ્મિ જં અવરહે દિન્નં પચ્છિત્તં તં પાસિકુળ અન્નો વિ તેસુ ચેવ દવ્વાદપ્પસુ તારિસાવરાહે તં ચેવ પચ્છિત્તં દેદ્ધ; एस धारणा-ववहारो। अहवा वेयावच्चगरस्स गच्छो-वग्गहकारिणो फट्ठगपइणो वा संविग्गस्स देसइरिसणलहायस्स वा बहुसो पडितप्पियस्स अवसेससुयाणुओगस्स उचितपायच्छित्तट्ठाणदाणधरणं धारणाववहारो भन्नइ ।

(છતકલ્પચૂર્ણિ, પૃ. ૪)

અર્થ-ધારણા વ્યવહાર એટલે સંવિગ્ન ગીતાર્થ આચાર્યે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, પુરુષ અને પ્રતિસેવના વિષયમાં અવલોકન કરીને, જે અપરાધમાં જે પ્રાયશ્ચિત આપ્યું હોય તે જોઈને, બીજને પણ તે જ દ્રવ્યાદિમાં તેવા અપરાધમાં તે જ પ્રાયશ્ચિત આપે, તે ધારણા વ્યવહાર. અથવા વૈયાવચ્ચને કરનારો, ગચ્છને ઉપગ્રહ (સકાય) કરનારો, ટુકડીનો સ્વામી, અથવા સંવિગ્ન, દેશદર્શનમાં સકાયક, અનેક કાર્યોમાં પરાવાયેલો અને જેને સંપૂર્ણ શ્રુતનો અનુયોગ કાર્ષક બાકી હોય, એવો શિષ્ય, ઉચિત પ્રાયશ્ચિત્તના સ્થાનકો-પદોનું ગુરુએ કરેલું દાન ધારે, તે ધારણા વ્યવહાર.

પ્ર૦ વૈદ્ય-આગમ-વ્યવહારનો અધિકાર કોને ?

ઉ૦ આ. શ્રી સા.સૂ.-આગમ-વ્યવહારમાં દશપૂર્વધારીઓ સમગ્રવા. સમગ્ર શ્રુત-આગમ-વ્યવહારમાં દશ પૂર્વધી ન્યૂતવાળાનો અધિકાર જ નથી.

[પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ. અત્રે ‘જ’કારપૂર્વક જણાવે છે કે-“ સમગ્ર શ્રુત-આગમ-વ્યવહારમાં-(અહીં શ્રુત-વ્યવહારનો ઉદ્દેશ કર્તૃ રીતે આવી યકે, તે વિચારણીય છે.)

દશ પૂર્વથી ન્યૂનવાળા આગમ વ્યવહારના અધિકારી નથી. પરંતુ શ્રી છતકલ્પ ચૂર્ણિમાં આચાર્યભગવંત શ્રી સિદ્ધસેનસૂરીશ્વરજી મહારાજ દ્વરમાવે છે કે-

(૧) આગમ-વ્યવહારિણો છજ્જણા; તં જહા-કેવલ-મણ-ઓદિણાણી ષોદસ-દસ-નવ-પુવ્વી પપ । (પૃ. ૨)

અર્થ-આગમવ્યવહારી છ જણ છે. તે આ પ્રમાણે-કેવલરાત્રી, મનઃપર્યવરાત્રી, અવધિરાત્રી, ચૌદપૂર્વી, દશપૂર્વી (અને) નવપૂર્વી.

[એ જ રીતે ‘શુદ્ધતત્ત્વ વિનિશ્ચય’માં મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ પણ દ્વરમાવે છે કે-

પચ્ચક્ષાગમસરિસો, હોદ પરોષક્ષાગમો અ વ્યવહારો; ચડદસ દસ પુવ્વીણં નવપુવ્વિય ગંધહત્થીણં ॥ ૮ ॥

ટીકા-પરોક્ષાગમશ્ચ વ્યવહારઃ પ્રત્યક્ષાગમસદશઃ, શ્રુતાચતિશયલક્ષણેન કેનચિત્સાધ-મ્યેણ ચન્દ્રમુક્તિયાદાવિવાત્ર સાદશ્યવ્યવહારાત્ । કેષામ્ ? इत्याह-चतुर्दशपूर्विणां दशपूर्विणां नवपूर्विकाणां च गन्धहस्तिसमानाम् ॥ ८ ॥ (પૃ. ૬૬)

અર્થ-પરોક્ષાગમ એવો વ્યવહાર પણ પ્રત્યક્ષ આગમ સમાન છે. શ્રુત આદિના અતિશય સ્વરૂપ કોઈક સાધમ્યથી તેનામાં સાદશ્યનો વ્યવહાર કરાય છે. જેમ ચન્દ્રમુખી (વનિતા) આદિમાં (ચન્દ્રનું કંઈક અંશે આહવાદકત્વ આદિ સાદશ્ય છે તેમ) કોને ? (આ વ્યવહાર છે ?) તે અહીં કહે છે કે-ચૌદપૂર્વીઓને, દશપૂર્વીઓને અને ગન્ધહસ્તિ સમાન નવપૂર્વીઓને.

પ્ર૦ વૈદ્ય-શ્રુત એટલે શું ?

ઉ૦ આ. શ્રી સા.સૂ.-નવપૂર્વાન્ત તે બધું શ્રુત.

[પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ. અન્ને નવપૂર્વાન્ત સુધી શ્રુત જણાવે છે. પરંતુ આપણે ઉપર જોઈ આવ્યા કે-શ્રી ‘છતકલ્પ ચૂર્ણિ’ અને ‘શુદ્ધતત્ત્વ વિનિશ્ચય’ના પાઠો બહુ સ્પષ્ટપણે નવપૂર્વ સુધીનાને આગમવ્યવહારી કહે છે અને તે પછી શ્રુતવ્યવહારીની વ્યાખ્યા કરતાં શ્રી ચૂર્ણિકાર મહાત્મા દ્વરમાવે છે કે-

(૨) સુય-વ્યવહારો પુણ અવસેસ-પુવ્વી પક્કારસંગિણો આકળ્પવ્યવહારા અવસેસસુપ ય અહિમય-સુત્તત્થા સુય-વ્યવહારિણો ત્તિ । (પૃ. ૨)

અર્થ-શ્રુતવ્યવહાર તો બાકીના પૂર્વધરો (આઠ અને તેથી ન્યૂન પૂર્વને ધરનારા), અગિયાર અંગધારીઓ, યાવત્ કલ્પવ્યવહારને ધરનારા અને બાકીના શ્રુતના સૂત્ર અને અર્થને જેમણે જાણ્યા છે, તેમનો હેાય છે.

પરંતુ શ્રી ‘છતકલ્પચૂર્ણિ’ ગ્રંથમાં (શ્રી ચંદ્રસૂરિ વિરચિત) ‘વિષમ પદ-વ્યાખ્યા’માં (પૃ. ૩૩) ‘અવસેસ પુવ્વી’ પદની વ્યાખ્યા કરતાં દ્વરમાવે છે કે-“અવસેસપુવ્વી” “અષ્ટ સપ્તા-દ્યોક્તત્ત્વદ્વાન્તિં યાવત્” એટલે કે-શ્રુતવ્યવહારના અધિકારીઓમાંના અવશેષપૂર્વી; આઠ, સાત આદિ એક કે અર્ધ પૂર્વાન્ત શ્રુતના ધરનારા જણવા.

[મૌખિક પૃચ્છામાં આ સિવાય તિથિપ્રશ્ન સાથે સંબંધ ધરાવતા પ્રશ્નોત્તરોમાં જે શાસ્ત્રથી અસંગત રજૂઆત થઈ છે, તેનું નિરસન તો આ ગ્રંથમાં પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્ર-સૂરીશ્વરજી મહારાજે કરેલા પોતાના ૨૫ મુદ્દાઓના નિરૂપણ સાથે પ્રતિપક્ષના કરેલા પ્રતિ-વાદમાં બહુ સુંદર રીતે થયેલું છે. તે વિષે વધુ લખી આ નોંધને લંબાવવી આવશ્યક નથી. પરંતુ ‘પર્વતિથિ નિર્ણય’ની આ મૌખિક પૃચ્છાની નોંધના અંતે તેના સંપાદકે પોતાની નોંધ મૂકી છે, જેમાં તેઓ લખે છે કે—“મૌખિક પૃચ્છા અહીં એટલા માટે રજૂ કરવામાં આવી છે કે વૈદ્ય મૌખિક પૃચ્છા કરવા આવ્યા તે અગાઉ તેમનું માનસ એક-પક્ષીય હતું તે વાત તેમના સવાલ પૂછવાની પદ્ધતિ જ જણાવે છે.”

આવી સંપાદકીય નોંધ મૂકનાર સંપાદકની ખુદ્દિ ઉપર ભારે અહોભાવ પેદા થાય છે! કારણ કે—એ જ ગ્રંથમાં (પરિશિષ્ટ ૬, પૃ. ૫૪-૫૫) પ્રગટ થયેલા, પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ શેઠશ્રી ઉપર તા. ૨૦-૬-૪૩ના લખેલા પત્રમાં—

(૪) તટસ્થને પાલીતાણા લાવ્યા ત્યાં સુધી તેનું નામ તમારા કુટુંબીઓને પણ ન જણાવતાં બરાબર ગુપ્તતા બાળવી.

(૫) પાલીતાણા લાવવામાં ખુલાસાનું સ્થાન ગોઠવવામાં અને ખુલાસો કરાવવામાં ખરેખર દૂર-દેરીથી કામ લીધું છે

આ વિગેરે તમારા ખુદ્દિ અને તટસ્થતાનાં કાર્યો તો અનુમોદના કરવા લાયક છે જ. સર્વે કુટુંબને ધર્મલાલ.

—આનંદસાગર.

ઉપર મુજબ લખેલી હકીકતથી લવાહ શ્રી વૈદ્ય પાલીતાણા આવ્યા ત્યાં સુધી તેમના નામની પણ કોઈને ખબર હતી નહિ, એ વાત ખુદ પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી કબૂલ કરે છે. અને છતાં આ વિચક્ષણ સંપાદકશ્રી, પાલીતાણા આવવા અગાઉ શ્રી વૈદ્યનું માનસ એકપક્ષીય હોવાનું સંશોધન રજૂ કરે છે. આ સંશોધન રજૂ કરવા પાછળ તેમનો આશય ગમે તે હોય, પરંતુ વાસ્તવમાં લવાહશ્રીની અપ્રામાણિકતાના પ્રચારનો પરપોટો આ વિધાનથી ફૂટી બય છે, કારણ કે—લવાહશ્રીએ પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની તરફેણમાં ચૂકાદો આપવાનું કારણ, તેઓના પાલીતાણા આવવા અગાઉ તેમણે વાંચેલું પૂ. આ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનું સચોટ લખાણ જ હતું, એ આ સંપાદકશ્રીની આત્મઘાતક નોંધ દ્વારા સ્પષ્ટ પૂરવાર થઈ બય છે.

આશ્ચર્યની વાત એ છે કે—સંપાદકશ્રીની નજરે આખી મૌખિક ચર્ચા જ ને શ્રી વૈદ્યનું એકપક્ષીય માનસ છતું કરનારી હતી, તો એ હકીકત પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના ખ્યાલમાં કેમ આવી નહિ હોય? ને આવી હોય, તો મૌખિક ચર્ચાને છેલ્લે દિવસે શેઠશ્રીએ ઘડેલા નીચેના મુસદ્દા ઉપર (જુઓ પર્વતિથિ નિર્ણય, પરિ. ૧, પૃ. ૧૪૦ અને પ્રસ્તુત ગ્રંથ, પૃ. ૨૨૪) પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીએ સહી શા માટે કરી? કે પછી, ચૂકાદો ને ફાવતો ન આવે, તો ફગાવી દેવાનો ઇશાદો ત્યારથી જ પૂ. આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીના દિલમાં રમતો હતો? —અં]

અંતે જેના ઉપર સહી કરવામાં આવી તે

મુસદ્દો-

તિથિચર્યા અંગે અમે બંને આચાર્યોએ (શ્રીમદ્ સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી તથા વિજયરામચંદ્રસૂરિજી) જે મુદ્દા ઉપસ્થિત કર્યા છે અને તેના અંગેનું સમર્થન-ખંડન વિગેરે લખેલું છે તે બધું શેઠ કસ્તુરભાઈ દ્વારા પી. એલ. વૈદને મોકલાવ્યું છે. વૈદની રૂબરૂમાં તે મુદ્દાઓ પ્રત્યે અમારા બંનેના વિચારની લેવડ દેવડ થયા બાદ જે નિર્ણય વૈદ આપે તે કસ્તુરભાઈ દ્વારા આવે અને તે મુજબ અમે બંને આચાર્યો અને અમારા બંનેનો શિષ્ય સમુદાય તે ઉપર ટીકા ટીપ્પણ નહિ કરે અને કરે તો આજ્ઞા બહાર કરશું.

લિ. આનંદ સાગર (પોતાના હસ્તાક્ષરમાં)

વિજય રામચંદ્રસૂરિ (પોતાના હસ્તાક્ષરમાં)

* ॐ ह्रीं श्रीं अर्हं नमः *

जैन दृष्टिसे तिथिदिन अने पर्वाराधन संग्रह-विभाग

लवाही अर्थभां आवेला निर्णयनो समर्थक
१. “श्री अर्हत्तिथिभास्कर ग्रन्थ-हिन्दी अर्थप्रकाश साथे”
अने
जीन्हे पणु डेटबोड उपयोगी संग्रह

सत्यं जयति नानृतम्

काशी एवं अन्यान्य नगरों के सैकड़ों विशिष्ट
विद्वानों द्वारा समर्थित

अर्हत्तिथिभास्कर

“शासने वर्धमानस्य चित्रस्यामि ‘पताकया’ ।
ततन्तमो निराकर्तुमुदगादेश ‘भास्करः’ ॥”

[जैनपर्वतिथियों के क्षय-वृद्धि-विषयक विवाद में पूना के
प्रख्यात पण्डित डाक्टर पी० एल० वैद्य द्वारा दिये गये
‘निर्णय’ के विरोध में म० म० प० चित्रस्वामी
शास्त्री से लिखित ‘व्यवस्था’ का तर्कपूर्ण,
प्रामाणिक, अकाट्य खण्डन करके
प्राचीन-परम्परासम्मत जैनशास्त्रीय
सत्य सिद्धान्त का प्रकाशक]

सम्पादक—

प्र० सं०
५०० }

विद्वत्समिति, काशी.

{ सं०
२००६

[શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થને અંગેની નોંધ—]

શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર નામનો આ ગ્રન્થ, સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયેલો છે અને આ ગ્રન્થના રચયિતાએ પોતે જ, આ ગ્રન્થનો સમગ્ર ભાષા હિન્દીમાં અર્થ-પ્રકાશ તૈયાર કરીને આ ગ્રન્થમાં આપેલો છે. આથી, “શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થ-હિન્દી અર્થપ્રકાશ સાથે” આપતાં પૂર્વે, આ ગ્રન્થનો વાંચકોને ટૂંક પરિચય કરાવવામાં આવે છે.

આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી અને પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ વચ્ચે, શેઠ શ્રી કર્તુરભાઈ લાલભાઈની શુભ દરમ્યાનગીરીથી, તિથિદિન અને પર્વારાધન સંબંધી મન્તવ્યભેદને અંગે જે લવાદી ચર્ચા યોજાઈ હતી, તેમાં જે નિર્ણય આવે તે નિર્ણયને કશા ય ટીકાટિપ્પણ વિના સ્વીકારી લેવાની, ઉક્ત બન્ને ય આચાર્યોએ લેખિત કબૂલાત આપી હતી. આમ છતાં પણ, લવાદનો નિર્ણય, પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના મન્તવ્યને જ જૈન શાસ્ત્રાનુસારી ઠરાવનારો થયો છે-એ વાતને જાણીને, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજીએ, પોતાની લેખિત કબૂલાતને અવગણીને, એ નિર્ણયને નહિ માનવાની જાહેરાત કરી. આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનું મન્તવ્ય જૈન શાસ્ત્રોને અનુસરતું નથી-એવું લવાદશ્રીએ નિર્ણયમાં ઠરાવેલું હોવાના કારણે, એ નિર્ણયને આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ પોતાને અમાન્ય જાહેર કર્યો હતો, છતાં પણ તેઓએ પોતાના એ જોટા પગલાને લોકદૃષ્ટિમાં વ્યાજબી ઠરાવવાને માટે, લવાદશ્રી ઉપર અંગત હુમલા રૂપ આક્ષેપો મૂક્યા હતા. એટલાથી સંતોષ નહિ થતાં, તેમણે, લવાદશ્રીના નિર્ણયને જોટો ઠરાવવાના બીજા પણ માર્ગો લીધા હતા. સમાજના સદ્ભાગ્યે, આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીના એ બધા ય પ્રયાસો નિષ્ફળ અને તેમને પોતાને જ નુકશાનકારક નિવડ્યા હતા.

આચાર્ય શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીએ કરેલા અને તેમની પ્રેરણાદિથી થયેલા ઉપર્યુક્ત પ્રયાસો પૈકી, એક પ્રયાસ “શાસનજયપતાકા” નામની પુસ્તિકાના પ્રકાશનનો પણ થયો હતો. મજકુર “શાસનજયપતાકા” નામની પુસ્તિકા, મહામહોપાધ્યાય પં. શ્રી ચિન્નસ્વામી શાસ્ત્રીની પાસે “તિથિક્ષયવૃદ્ધિવિષયકવ્યાવસ્થાપત્રમ્” એ નામથી લખાવીને, તેમાં બીજા દર પંડિતોની સન્મતિ જાળવીને, તે પુસ્તિકાને પોતાના એક મહાન્ વિજય તુલ્ય માનીને, “શાસનજયપતાકા” એ નામે, એ પુસ્તિકાને પ્રગટ કરાવાઈ.

ત્યાર બાદ, મજકુર “શાસનજયપતાકા” નામની તે પુસ્તિકાનું પરીક્ષણ કરવા પૂર્વક, પર્વ-તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ વિષયક જૈન શાસ્ત્રીય સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ કરવાને માટે, પં. શ્રી રાજનારાયણ શુક્લે, સુપ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનોની એક સમિતિની સંયોજના કરી હતી. કાશીની એ વિદ્વત્સમિતિએ સમ્પાદિત કરેલો જે ગ્રન્થ, તે જ આ શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર નામનો ગ્રન્થ છે.

આ ગ્રન્થનું સંપાદન કાશીની જે વિદ્વત્સમિતિએ કર્યું છે, તે વિદ્વત્સમિતિ કુલ ૧૭ વિદ્વાન સભ્યોની બનેલી હતી. એ ૧૭ વિદ્વાનોનો નામનિર્દેશાદિ પરિચય, શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થમાં આપાયેલો છે. જે નીચે જણાવ્યા મુજબનો છે:—

- (૧) શ્રી રાજનારાયણ શર્મા પાણ્ડેય. શાસ્ત્રાચાર્ય; શાસ્ત્રાર્થમહારથ.
પ્રોફેસર-કાશી હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય.

- (૨) શ્રી રામવ્યાસ પાણ્ડેય. જ્યોતિષાચાર્ય; જ્યોતિષતીર્થ; જ્યોતિષમાર્તંડ.
- અધ્યક્ષ-જ્યોતિષવિભાગ, કાશી હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય; પ્રધાન સમ્પાદક-વિશ્વપંચાંગ; સભ્ય-કોર્ટ, કોન્સીલ, સિનેટ, ફેકલ્ટી, બનારસ હિન્દુ યુનીવર્સિટી; મન્ત્રી-અખિલ ભારતવર્ષીય સંસ્કૃત સાહિત્ય સંમેલન; સભાપતિ-પંચાંગ-શોધન સમિતિ; પ્રધાન મન્ત્રી-સરયૂપારીણપટિતપરિષદ; નિરીક્ષક-કાશી વિદ્યપરિષદ; અધ્યક્ષ-બનારસ જીલ્લા સંસ્કૃતાધ્યાપક સંઘ.
- (૩) શ્રી સત્યનારાયણ શાસ્ત્રી પાણ્ડેય.
- પ્રોફેસર-કાશી હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય; સંસ્કૃત-કાશી વિદ્યપરિષદ; સભ્ય-કોર્ટ, બનારસ હિન્દુ યુનીવર્સિટી; સભાપતિ-સરયૂપારીણપટિતપરિષદ; ઉપસભાપતિ-અખિલ ભારતવર્ષીય સંસ્કૃત સાહિત્યસંમેલન.
- (૪) શ્રી વિશ્વનાથ શાસ્ત્રી. વેદધર્મશાસ્ત્રાચાર્ય.
- પ્રોફેસર-કાશી હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય; સભ્ય-કોર્ટ, ફેકલ્ટી, બનારસ હિન્દુ યુનીવર્સિટી; મન્ત્રી-અખિલ ભારતવર્ષીય સનાતનધર્મમહાસભા અને કાશી વિદ્યપરિષદ.
- (૫) શ્રી વસિષ્ઠદત્ત મિશ્ર. ધર્મશાસ્ત્રાચાર્ય.
- પ્રોફેસર-બનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટી.
- (૬) શ્રી રામાણ પાણ્ડેય. વ્યકરણાચાર્ય; બિહારપ્રાન્તીય શિક્ષાવિભાગથી નિવૃત્ત (R. P. E. S.)
- અધ્યક્ષ-રિસર્ચ વિભાગ, ગવર્નમેન્ટ સંસ્કૃત કોલેજ, બનારસ.
- (૭) શ્રી પદ્મપ્રસાદ ભટ્ટરાય. ન્યાયાચાર્ય.
- ન્યાયશાસ્ત્રપ્રધાનાધ્યાપક-ગોચનકા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, કાશી; સભ્ય-સંયુક્ત પ્રાન્તીય ઇન્ટરમીડિએટ બોર્ડ.
- (૮) સુગૃહીતનામધેયવિદ્વદ્ગુરુશ્રીહૃષીકેશોપાધ્યાયના પુત્ર શ્રી નાગેશ ઉપાધ્યાય. M. A.; ઓનરરી મેજસ્ટ્રેટ.
- સહસ્ય-કોર્ટ, બનારસ હિન્દુ યુનીવર્સિટી; પ્રધાન મન્ત્રી-અખિલ ભારતીય રામાયણ મહાસંમેલન; પ્રકાશક-સંસ્કૃત રતનાકર; સમ્પાદક-સુપ્રસિદ્ધ 'શ્રીકાશીવિશ્વનાથ પંચાંગ.'
- (૯) શ્રી બલદેવ ઉપાધ્યાય. M. A.; સાહિત્યાચાર્ય.
- પ્રોફેસર-બનારસ હિન્દુ યુનીવર્સિટી; સુપ્રતિષ્ઠિત મંગલાપ્રસાદ પુસ્તકાલયના વિજેતા; અને ભારતીયદર્શન, બૌદ્ધદર્શન, ભારતીય સાહિત્યશાસ્ત્ર, શકરાચાર્ય વગેરે અનેક સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોના અણેતા.
- (૧૦) શ્રી વીરમણિપ્રસાદ ઉપાધ્યાય. M. A.; B. L.; D. Lit.; સાહિત્યાચાર્ય.
- પ્રોફેસર-બનારસ હિન્દુ યુનીવર્સિટી.
- (૧૧) શ્રી કાન્તાનાથ શાસ્ત્રી તૈલંગ. M. A.; સાહિત્યશાસ્ત્રી.
- પ્રોફેસર-બનારસ હિન્દુ યુનીવર્સિટી.
- (૧૨) શ્રી નિરીક્ષણપતિ મિશ્ર. શાબ્દિકશિરોમણિ; સાહિત્યવ્યકરણાચાર્ય.
- પ્રોફેસર-કાશી હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય; પ્રધાન મન્ત્રી-બિહારપ્રાન્તીય ધર્મસંઘ.
- (૧૩) શ્રી કેશવ દ્વિવેદી. ન્યાયાચાર્ય.
- પ્રોફેસર-ગવર્નમેન્ટ સંસ્કૃત કોલેજ, બનારસ.
- (૧૪) શ્રી અરૂનીનાથ શુક્લ. ન્યાયવેદાન્તશાસ્ત્રાચાર્ય; તાર્કિકશિરોમણિ.
- અધ્યાપક-કાશી હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય; પ્રધાન મન્ત્રી-રાષ્ટ્રીય સંસ્કૃત પરિષદ, કાશી.
- (૧૫) શ્રી રામાનુજ ઓઝા. ન્યાયવ્યાકરણાચાર્ય; વેદાન્તસાહિત્યસાગર.
- અધ્યાપક-બિરજા સંસ્કૃત કોલેજ, લાલઘાટ, બનારસ; ઉપાધ્યક્ષ-સંયુક્તપ્રાન્તીય સંસ્કૃતાધ્યાપક સંઘ.
- (૧૬) શ્રી રામગોવિન્દ શુક્લ. સાહિત્યવ્યાકરણાચાર્ય; ન્યાયમીમાંસાશાસ્ત્રી; સાહિત્યરત્ન.
- અધ્યાપક-શ્રી સંન્યાસી સંસ્કૃત કોલેજ, કાશી; મન્ત્રી-સંયુક્તપ્રાન્તીય સંસ્કૃતાધ્યાપક સંઘ; સમ્પાદક-"સદેશ"
- (૧૭) શ્રી રાજનારાયણ શુક્લ. ન્યાયાચાર્ય; વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ; અનેકશાસ્ત્રાધ્યાપક.
- અધ્યક્ષ-શાસ્ત્રાર્થ મહાવિદ્યાલય, મીરઘાટ, કાશી; પ્રધાન મન્ત્રી-શ્રી કાશી વિદ્યપરિષદ; સંયોજક-પ્રસ્તુત વિદ્વત્સમિતિ.

ઉપર જણાવેલા કાશીના ૧૭ વિદ્વાનોની સમિતિએ સમ્પાદિત કરેલો શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર નામનો ગ્રન્થ તૈયાર થતાં, “શાસનજયપતાકા” નામની પુસ્તિકામાં જે વિદ્વાનોએ લેખિત સમ્મતિ આપી હતી, તે જ વિદ્વાનોમાંના અમુક વિદ્વાનોની પાસે શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થ રજૂ કરવામાં આવ્યો. એવા જે જે વિદ્વાનોની સમક્ષ શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થ મૂકવામાં આવ્યો, તે સર્વેને શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થને તપાસતાં લાગ્યું કે-પોતે શાસનજયપતાકા ગ્રન્થમાં સમ્મતિના જે હસ્તાક્ષરો આપી દીધા, તેમાં પોતાથી ભૂલ થઈ જવા પામી છે. આથી, એ વિદ્વાનોએ, શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થને પોતાની લેખિત સમ્મતિ સમર્પિત કરી; અને તેમાં તેમણે બહુ સ્પષ્ટતાથી, કયા કારણે શાસનજયપતાકાને સમ્મતિ આપવાની ભૂલ પોતાથી થઈ જવા પામી હતી, તેનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો. આ ઉપરાન્ત, કાશીના અને અન્યથા નગરોના બીજા પણ ઘણા પંડિતો સમક્ષ શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થ રજૂ કરવામાં આવ્યો અને તેઓએ પણ શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થને સમ્મત કરતો પોતપોતાનો અભિપ્રાય લખી આપ્યો.

“ પૂર્વે શાસનજયપતાકામાં જેમ તેમ હસ્તાક્ષર આપનારાઓમાંના મુખ્ય વિદ્વાનોની અને બીજા વિદ્વાનોની શાસનજયપતાકાની વિરુદ્ધમાં અને અર્હત્તિથિભાસ્કરની તરફેણમાં સમ્મતિઓ. ”

—ઉપર જણાવેલા મથાળા નીચે, શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થમાં, ઉક્ત વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે અને સાથે સાથે તે વિદ્વાન મહાશયોનો નામનિર્દેશાદિ પરિચય પણ આપવામાં આવ્યો છે; જેનો શુર્જર ભાવાનુવાદ વાંચકોની જાણ માટે આ નીચે આપવામાં આવે છે:—

(૧) કાશીમાં રાજકીય સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના અધ્યક્ષ, સાહિત્યાચાર્ય, સાહિત્યવારિધિ, સાહિત્યવાચસ્પતિ આદિ અનેક ભિરદ ધરાવનાર શ્રી કાશી વિદ્વત્ પરિષદના સભાપતિ મ. મ. પંડિતવર્ય શ્રી નારાયણ શાસ્ત્રી ખિસ્તેનો અભિપ્રાય:—

‘ શ્રી મ. મ. પં. ચિન્નસ્વામી શાસ્ત્રીજીએ જૈનોના ઔદશ, પૂર્ણિમાદિ પર્વતિથિના ક્ષયવૃદ્ધિ સંબંધે, ‘શાસનજય પતાકા’ નામનો નિબંધ લખી મને બતાવ્યો હતો. તે સમયે હું બીજા કાર્યમાં વ્યગ્ર હોવાથી એ નિબંધ મેં ઉપરથી જ જોઈને અને શાસ્ત્રીજી ઉપરના બહુમાનથી સહી કરી હતી. પણ હવે વિદ્વત્-સમિતિએ સંકલિત કરેલો ‘અર્હત્તિથિભાસ્કર’ નામનો નિબંધ જોયો. એમાં અનેક પ્રકારના પ્રાચીન જૈન ધર્મશાસ્ત્રોના પાઠોનો ઉલ્લેખ છે. એ વાંચી નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિએ પરીક્ષા કરતાં મને ‘અર્હત્તિથિભાસ્કર’નો પક્ષ જ તદ્દન યોગ્ય લાગે છે. પૂર્વે ઉપલક્ષી કરેલી મારી સહી સંબંધે મને ઘણું દુઃખ થાય છે. ખરેખર ! ધાર્મિક જૈનોએ આરાધનામાં અર્હત્-તિથિભાસ્કરનો પક્ષ જ લેવો જોઈએ, એમ હું માનું છું. ’

કાશી-પોષ સુદ ૫, વિ. સં. ૨૦૦૬

દ. નારાયણ શાસ્ત્રી ખિસ્તે.

(૨) કાશીના ખિરલા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના અધ્યક્ષ, વૈયાકરણ-શિરોમણિ, દર્શન-ધર્મશાસ્ત્રાદિના પ્રકાણ પંડિત, કાશીકાવિદ્યુલતિલક, સુપ્રસિદ્ધ યશસ્વી, ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથોના રચયિતા પંડિત શ્રીમાન સભાપતિ શર્મા-પાધ્યાયનો અભિપ્રાય:—

કેટલાક જૈન વિદ્વાનોએ દર્શાવેલ તિથિવૃદ્ધિ-ક્ષય-વિષયક જૈન ધર્મગ્રંથથી જાણીને, માનનીય પ્રિયવર શ્રી ચિન્નસ્વામીજીએ શાસનજયપતાકા નામના તે ક્ષયવૃદ્ધિની વ્યવસ્થા સંબંધી ગ્રંથનું નિર્માણ કર્યું. એ ગ્રંથને સંક્ષેપથી જ કિંચિત્ જોઈને, એમાં પોતાના મતને પોષક એવા હસ્તાક્ષર મેં કર્યા હતા, એવી મને સ્મતિ થાય છે. હવે જૈનોને માન્ય પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિની બાબતમાં વિસ્તૃત એ વ્યવસ્થાનો મતભેદ નિબંધરૂપે વિસ્તારથી જોઈને પરીક્ષા કરી. તેથી પૂર્વે કરેલા હસ્તાક્ષર ખરેખર જૈન ગ્રંથોના રહસ્યને ન સમજવાથી થયા, એવું મને

લાગે છે. હવે વાસ્તવિકપણે અર્હત-તિથિભારકર ત્રથે દર્શાવેલી વ્યવસ્થા જ શાસ્ત્ર-પ્રમાણથી અને શાસ્ત્રાનુકૂલ યુક્તિ-પ્રમાણથી સિદ્ધ છે, એવું જાહેર કરું છું.

કાશી-પોપ સુદ ૭, વિ. સં. ૨૦૦૬

દ. સભાપતિ શર્માપાધ્યાય.

(૩) સાહિત્ય, વ્યાકરણ, વેદાંતાદિ અનેક શાસ્ત્રના પ્રખર પંડિત, શ્રી કાશી-વિદ્યતપરિપક્ષના વિરોધાધિકારી, કાશીસ્થ શ્રી ગોયનકા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના અધ્યક્ષ, શ્રીમાન્ કમલાકાન્ત મિશ્ર મહાશયની સમ્મતિ:—

‘મ. મ. પં. શ્રી ચિન્નસ્વામીજી શાસ્ત્રીજીએ સ્વરચિત શાસનજયપતાકામાં મારી સમ્મતિ, જે વાત કરીને લીધી હતી, તે એમના પતાકા નામના અંશમાં નથી; અને જે વસ્તુ પતાકામાં છે તે કોઈપણ પંડિતજન માન્ય કરી શકે તેમ નથી. એટલા માટે, તેનું સારી રીતે ખંડન કરવા પૂર્વક કાશીના વિદ્વાનોની સમિતિએ “અર્હત-તિથિભારકર”માં જૈન પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ બાબતમાં જે સિદ્ધાન્ત સ્થાપિત કર્યો છે, તે જ જૈન શાસ્ત્રોને અને અતિ પ્રાચીન જૈન સામાચારીને અનુકૂળ છે, એમ હું માનું છું.’

વિશુદ્ધ ગણિતાનુસારી ટીપ્પણ(પંચાંગ)માં લખેલ ચૌદશ આદિના સમયનું અશાસ્ત્રીય રૂપે ખંડન કરનારી જે શાસનજયપતાકા, તેમાં અસત્ પ્રકારથી કરેલા મારા હસ્તાક્ષરનું સ્મરણ મારા દિવને દુભાવે છે; તેથી ‘અર્હતિથિ-ભારકર’માં જે પદ્ધતી સ્થાપના કરી છે, એ જ સિદ્ધાન્ત-પક્ષ ધાર્મિક જનોએ પ્રમાણ માનવો, એવી હું આગ્રહપૂર્વક લલામણુ કરું છું.’

ગો. સં. મહાવિદ્યાલય-લલિતાઘાટ }
કાશી-પોપ સુદ ૧૫, ૨૦૦૬

દ. કમલાકાન્ત મિશ્ર.

(૪) ન્યાયવેદાંતાદિષ્ટદર્શનવિદ્યાવિદ્, શાસ્ત્રપારંગત, કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયના દર્શનવિભાગના અધ્યક્ષ, ભામતીપ્રકાશવિદ્યાસમ્યુત્પત્તિવાદપ્રકાશાદિ ગ્રંથોના રચયિતા, પંડિતવર્ય શ્રીમાન્ લક્ષ્મીનાથ ઝાની સમ્મતિ:—

શાસનજયપતાકાના કર્તાનો પૂર્વે મને ઘણો પરિચય હોવાથી, એમનો અંશ જોયા વગર, એ પદ્ધતિ વિષે મેં સમ્મતિ આપી હતી, પરંતુ હવે આ વિષયના પ્રાય: સર્વ જૈન ગ્રંથોનો અને બન્ને આચાર્યોના વક્તવ્યનો સારી રીતે અભ્યાસ કરીને, નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે કે પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિમાં શ્રી સાગરાનંદસૂરિજીનો મત જૈન શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે. એવા શાસ્ત્રવિરુદ્ધ મતનું સમર્થન કરતી એવી ‘શાસનજયપતાકા’ પણ યુક્તિ વગરની, પ્રમાણહીન અને અશાસ્ત્રીય છે. એટલા માટે કાશીના વિદ્વાનોની સમિતિએ લખેલ અર્હત-તિથિ-ભારકર ત્રથ જ શાસ્ત્રીય, પ્રામાણિક અને જૈન જનતાને ઉપાદેશ છે, એમ અમે સુદૃઢપણે જાહેર કરીએ છીએ.

કાશી, પોપ વદ ૧૪, વિ. સં. ૨૦૦૬

દ: લક્ષ્મીનાથ ઝા.

(૫) શ્રી. જો. મ. ગોયનકા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના ઉપાધ્યક્ષ, શ્રી ટીકમણિ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના અધ્યક્ષ, સાહિત્યશાસ્ત્રના પ્રધ્યાપ્યાપક, ધર્મશાસ્ત્રવિશારદરત્ન સાહિત્યાચાર્ય, સાહિત્યરત્નાકર, વિદ્યાસાગરાદિ અનેક પદ્ધતિવાળા પં. શ્રી તારાચરણશર્મા ભટ્ટાચાર્યની સમ્મતિ:—

‘શાસનજયપતાકા’ના કર્તાના મતને સ્થાલીપુલાક ન્યાયે (ચૂલે ચડતી ખીચડીમાંથી બે દાણા તપાસવા રૂપે) પૂર્વે વિચારેલો; પણ હવે અર્હતિથિભારકરમાં કહેલા મતની સારી રીતે વિચારણા (પરીક્ષા) કરવાથી, તથા પર્વતિથિ-ક્ષય-વૃદ્ધિને વિષે મતભેદ ધરાવતા એવા બન્ને આચાર્યોના વક્તવ્યનો વિશેષ રૂપે અભ્યાસ કર્યા પછી, એમ ચોક્કસ લાગે છે કે-શાસનજયપતાકાનો મત જૈન શાસ્ત્રોની અને શાસ્ત્રને અવિરુદ્ધ એવી પ્રાચીન આચાર-પરંપરાની વિરુદ્ધ જાય છે. એટલા માટે અર્હત-તિથિ-ભારકરે નક્કી કરેલો સિદ્ધાન્ત જૈન પ્રજાને નિ:શંક રીતે આદરણીય છે, એવું નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું.

ગો. સં. મ., લલિતાઘાટ, કાશી-પોપ સુદ ૫, વિ. સં. ૨૦૦૬

દા. તારાચરણશર્મા ભટ્ટાચાર્ય

(૬) કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયના સાહિત્યવિભાગના અધ્યક્ષ, યુનિવર્સિટીની મહાસભા શિક્ષાસભા (કોર્ટ, સિનેટ, ફેકલ્ટી) ના સભ્ય, અખિલ ભારતવર્ષીય સંસ્કૃત સાહિત્ય સંમેલનના સંસ્કૃત રત્નાકર નામના મુખપત્રના

પ્રધાન સંપાદક, સાહિત્ય-વ્યાકરણ-દર્શનાદિ શાસ્ત્રોના આચાર્યોમાં આગેવાન, કવિ અને તાર્કિકોમાં ચક્રવર્તી, શ્રી મહાદેવ પાંડેયની સમ્મતિ:—

(૧) બુદ્ધિનું રૂળ અનાગ્રહ છે, અને (૨) સત્યમાં કયાંય પણ ભય નથી-એવા પ્રકારના વ્યવહારનો સારો વિચાર કરીને, તેમ જ (૩) પંડિતજનોની પહેલી બુદ્ધિ એ પાછળથી પ્રાપ્ત થયેલા પ્રમાણુ નિશ્ચયથી બાંધ્ય થાય છે, એ તાર્કિકોના રિવાજને અનુસરીને, ઘણા પાસેથી લીધેલા પાપોની માફક પ્રમાણુભાસ રૂપ કચરાથી ભરાયેલી એવી શાસનજયપતાકાને પહેલાં જોયા પછી વિદ્વાનોમાં અગ્રણીઓએ રચેલ અને ચિકટ તર્કની કસોટીથી કસાયેલ મુવર્ણુદાર સમાન એવા અર્હત-તિથિ-ભાસ્કરને જોતાં કયો અંતર્વોણી વિદ્વત્સમૂહમાં શિરોમણિ વારંવાર આનંદ ન પામે? કાણ એવો પ્રતિષ્ઠિત મધ્યસ્થ હશે, કે જે ઇન્દ્રિય ન હોવા છતાં પણ, પ્રશંસનીય એવું આ નિબંધરત્ન પામીને કંઈને વિષે ધારણુ ન કરે?

(૧) હું પણ વિદ્વાનોના ન્યાયી માર્ગને અનુસરવા માટે, રચાતા પંચગોનાં કથનો જેવાં કલાં હોય તેવાં ગ્રહણુ કરવામાં પ્રમાણિકતા માનું છું. સાથે જ,

(૨) પર્વતિથિઓની ક્ષયવૃદ્ધિને સંપ્રદાયના ગ્રંથ રૂપી શેરીઓમાં અને પ્રાચીન શિષ્ટ પુરુષોની પારમ્પરિક આચરણમાં ઘણું સ્થળે જોઈું છું.

(૩) એ પર્વતિથિમાં એકનો સૂર્યોદયકાળે ક્ષય પ્રાપ્ત થાય ત્યાં, વિવાદ ઉભો થતાં, એક સાથે (એક જ વારમાં) બન્ને પર્વતિથિના કાર્યનો પ્રારંભ પ્રમાણુબાધિત નથી એવું માનું છું, એથી જ અર્હતતિથિભાસ્કર ગ્રંથની પ્રમાણિકતાનો વારંવાર ખૂબ જ આદર કરું છું.

કાશી-મહા વદ ૨, વિ. સં. ૨૦૦૬

દ: મહાદેવ પાંડેય.

(૪) કાશીના રામાનુજ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના અધ્યક્ષ, શાસ્ત્રાર્થધુરન્ધર, વ્યાકરણાદિ અનેક શાસ્ત્રોના અધ્યાપકોમાં શ્રેષ્ઠ, વૈષ્ણવપ્રવર, વિદ્વત્કુલાલંકાર પૂર્ણચંદ્ર આચાર્યની સમ્મતિ:—

પૂર્વે મ. મ. પં. ચિન્નસ્વામીજીએ રચેલ શાસનજયપતાકામાં મારી સહી લીધી હતી, પરંતુ હવે પર્વતિથિ-ક્ષયવૃદ્ધિ સંબંધી જૈન શાસ્ત્રાદિની સહાયથી તે વિષયમાં ઉંડા પ્રવેશ કરીને તપાસતાં, ‘શાસનજયપતાકા’માં સમર્થન કરેલો મત અપસિદ્ધાન્ત રૂપી ખાડામાં પડેલો છે’ એમ પ્રમાણુપુરસ્સર માનું છું. વિદ્વાનોની સમિતિએ લખેલ અર્હત-તિથિભાસ્કરમાં જે અનેકાનેક યુક્તિઓ અને પ્રમાણુથી સ્થાપન કરેલા સિદ્ધાંતો છે, તે જ જૈન પરંપરા અને જૈન શાસ્ત્રાદિને સમ્મત છે, એવો મને નિશ્ચય છે. એનો જ ધાર્મિક જૈનસંઘ ઉપાદેય તરીકે સ્વીકાર કરે, એમ હું દહતાપૂર્વક કહું છું.

કાશી-મહા વદ ૩, વિ. સં. ૨૦૦૬

દ: પૂર્ણચંદ્રાચાર્ય.

(૫) કાશીના સ્થામા મહાવિદ્યાલયના પ્રધાન અધ્યાપક ઉગ્રાનન્દ ઝાની સમ્મતિ:—

મ. મ. પં. ચિન્નસ્વામીજીએ રચેલ શાસનજયપતાકાનું યુક્તિઓથી અને પ્રમાણુથી સારી રીતે ખંડન કરીને જે સિદ્ધાંત કાશીની વિદ્વત્સમિતિએ નિર્ણય કર્યો છે, એ જ જૈન ધર્મના ગ્રંથને અનુસારે હોવાથી, જૈન ધાર્મિક જનતાને આદરણીય છે. મેં પહેલાં આ સંબંધી જૈન ગ્રંથ જોયા વગર પતાકાને ઉપરજીલ્લી રીતે જોઈને સમ્મતિ આપી હતી, પરંતુ શ્રીરામચંદ્રસૂરિનો પક્ષ જ વ્યાજબી છે એવું હું સમર્થન કરું છું.

દ: ઉગ્રાનન્દ ઝા.

(૬) વ્યાકરણ-મિમાંસા-સાંખ્ય-યોગ-વેદાંતના આચાર્ય, ધર્મશાસ્ત્રાદિના મહાપંડિત, શાબ્દિકશિરોમણિ, પંડિત ભૂપનારાયણ ઝાની સંમતિ:—

‘અનેક કલ્પનાના જોર પર કોઈએ ઉભી કરેલી, દેખાવમાં સુંદર એવી શાસનજયપતાકાને અંદર ઉતરીને જોયા વગર માત્ર એના રચનાર ઉપર વિશ્વાસ રાખીને, તથા કદાચ તે ભુડી હોય એ શંકાથી ઉના શ્વાસે મેં સંમતિ આપી હતી, પરંતુ આજે વિદ્વત્સમિતિ થકી ‘અર્હતતિથિભાસ્કર’ નામનો સૂર્ય સમાન ગ્રંથ ઉદય પામે છે. તેને સર્વ પ્રકારે માન્ય એવો શ્રીરામચંદ્રસૂરિનો પક્ષ જ ન્યાયી દરે છે. આગ્રહ નહિ

રાખવો એ બુદ્ધિનું ફલ છે, એ કહેવત અનુસાર ભારી પોતાની પૂર્વ સંમતિનો હકાગ્રહ ન રાખતાં, તેને રદ કરીને, ‘ભાસ્કરે’ પ્રકાશના પક્ષને જ દઢ સંમતિ આપું છું.

દઃ ભૂપનારાયણ ઝા.

(૧૦) જ્યોતિષના આચાર્ય-માર્તંડ વગેરે અનેક પદવી ધરનાર સં. સં. મહાવિદ્યાલયના મુખ્ય અધ્યાપક પંડિત સીતારામ ઝા. ની સંમતિ:--

શ્રી ચિન્નસ્વામીજીએ સંપાદિત કરેલ શ્રી શાસનજયપતાકામાં મેં પહેલાં સહી કરી હતી. સહી કરવાનું કારણ એ હતું કે પતાકાનું લેખન પ્રમાણવિરૂદ્ધ નથી, એમ એમણે અમોને જણાવ્યું હતું. પરંતુ હવે અર્હત-તિથિ-ભાસ્કર નામનો નિબંધ જોવાના અવસરે, એ પતાકાને જ્યારે હવે પ્રત્યક્ષથી જોઈું છું ત્યારે જ્યોતિષ શાસ્ત્ર, તત્ત્વતરંગિણી, કલ્પસૂત્રદીપિકા, સેનપ્રશ્ન-હીરપ્રશ્ન, ઇત્યાદિ જૈનશાસ્ત્રગ્રંથોથી વિરૂદ્ધ રીતે અને તદ્દન અસંભાવનીયપણે આદમ ચૌદશને ટીપ્પણમાં કહેલા કાળથી જુદી રીતે ફેરવી નાખવાનું પતાકામાં સ્થાપેલું મળ્યું, એટલે તે પતાકાકારના વિશ્વાસે તેમના વચન માત્રથી જ મેં સહી કરી હતી, તેનું મને દુઃખ થાય છે. એટલા માટે, પતાકાએ કહેલ પક્ષમાં જૈન જનતાએ સત્યતાનો ભ્રમ થવામાં ભારી સહી નિમિત્ત થાય તેમ હોવાથી, એ દોષને દૂર કરવાની ભારી ખાસ ઇચ્છા છે. તેથી, કાશીના વિદ્વાંઓએ અર્હત-તિથિ-ભાસ્કરમાં ઘણા વિચારોથી સ્થાપન કરેલો સિદ્ધાંત જ જૈન શાસ્ત્ર અને સામાયારીને સંમત છે, અને જ્યોતિષ શાસ્ત્રાનુસારી છે, એવું હું સમર્થન કરું છું.

દઃ સીતારામ ઝા.

(૧૧) કાશી-ખેતાન મહાવિદ્યાલયના અધ્યક્ષ, વ્યા.-આચાર્ય, અનેક ગ્રંથ નિર્માતા પંડિત આલકૃષ્ણ શર્મા પંચોલીની સંમતિ:--

પૂર્વે જૈન મતાનુસારે પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ બાબતમાં વિવાદ ઉત્પન્ન થયો. તે અંગે ‘શાસનજયપતાકા’ નામની વ્યવસ્થા ભારી સામે આવી. ત્યારે જૈન ધર્મના ગ્રંથોનું અવલોકન કર્યો વગર જ એ વ્યવસ્થાના હિસાબે મેં સહી કરી; પરંતુ હવે પરસ્પર મતભેદ ધરાવતા બે જૈનાચાર્યોની બે વ્યવસ્થા પ્રાપ્ત કરીને તેના ઉપર સારી રીતે વિચાર કરીને અર્હત-તિથિ-ભાસ્કરની વ્યવસ્થા એ જ પ્રમાણિક છે, એવું હું પ્રમાણપુરસ્સર કહું છું.

કાશી-તા. ૨૫-૧૨-૪૯

દઃ આલકૃષ્ણ શર્મા પંચોલી.

(૧૨) ન્યાયકેસરી, તર્કતીર્થ, વગેરે અનેક પદવીધર, હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલયમાં દર્શનવિભાગના અધ્યાપક, તાર્કિક્ય-ચૂડામણિ શ્રી વામાચરણ ભટ્ટાચાર્ય:--

પૂર્વે જૈન ગ્રંથો જોયા વગર જ શાસનજયપતાકામાં મેં સહી કરી હતી. હવે, જૈન ગ્રંથો જોવાથી હું નિશ્ચય કરું છું કે અર્હત-તિથિ-ભાસ્કરની વ્યવસ્થા સંપૂર્ણપણે સાચી છે. બીજા ધર્મની સામાયારીથી પણ જણાય છે કે-આ જ વ્યવસ્થા શાસ્ત્ર-સિદ્ધ છે.

કાશી-મહા વદી ૪, વિ. સં. ૨૦૦૬

દઃ વામાચરણ ભટ્ટાચાર્ય.

(૧૩) ન્યાયશાસ્ત્રના ઉચ્ચ ગ્રંથોના અનેક વ્યાખ્યાકાર, નવન્યાયશાસ્ત્રારણ્યમહાકેશરી, ગવર્મેન્ટ સંસ્કૃત કોલેજના મુખ્ય પ્રોફેસર પંડિત શિવદત્ત મિશ્ર:--

મહામહોપાધ્યાય પં. ચિન્નસ્વામી શાસ્ત્રીએ રચેલ શ્રી શાસનજયપતાકાને અંદરથી સંપૂર્ણપણે તપાસીએ તો આદરવાને અયોગ્ય જ લાગે છે, કારણ કે-એક તો તેણે જ્યોતિષ શાસ્ત્રના અસાધારણ વિષયમાં ધર્મશાસ્ત્રના અનુચિત પ્રવેશનું સમર્થન કર્યું છે. બીજું, ક્ષયે પૂર્વા...ઇત્યાદિ ઉભાસ્વાતિ મહારાજના વચનનું તત્ત્વતરંગિણી, કલ્પસૂત્ર દીપિકા આદિ જૈન શાસ્ત્રોથી વિરૂદ્ધ, અપ્રમાણિક અને યુક્તિ વગરનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. માટે તે શાસનજયપતાકાનું અકાટ્ય ખંડન કરીને અર્હત-તિથિ-ભાસ્કર નામના નિબંધે જે સિદ્ધાંત સ્થાપ્યો છે, તે જ શાસ્ત્રીય અને અતિ પ્રાચીન જૈન સામાયારીને અનુકૂલ હોવાથી, ધાર્મિક જૈન સંધિ એના સારી રીતે આદર કરવો જોઈએ એવું હું માનું છું.

દઃ શિવદત્ત મિશ્ર

(૧૪) પરદર્શનશાસ્ત્રના ઉત્કૃષ્ટ પંડિત, ગવર્નમેન્ટ સંસ્કૃત કોલેજના અધ્યાપક, પંડિત રઘુનાથ શર્મા:—

તિથિના પ્રવેશ-સમાપ્તિ, ક્ષય-વૃદ્ધિ આદિ કાલનું પ્રતિપાદન એ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ઉપર આધાર રાખનારા પંચાંગનું કાર્ય છે, પરંતુ ધર્મશાસ્ત્રનું કાર્ય નથી. એક શાસ્ત્રના અસાધારણ ખાસ વિષયમાં બીજું શાસ્ત્ર એને જોડતા બાધ કરી શકે નહિ; કારણ કે, બીજા શાસ્ત્રનો તે વિષય નથી. એટલા માટે ક્ષયે પૂર્વા...ઈત્યાદિ ધર્મ-શાસ્ત્રનું વચન તો પર્વતિથિઓના આરાધનાદિવસ માત્રને જણાવનારું છે, કિન્તુ તિથિઓનો પંચાંગે કહેલો કાળ ફેરવી નાખનારું નથી. તેથી તે મુખ્ય તિથિકાળના પરિવર્તનને જણાવનારો મત ગ્રાહ્ય નથી, એમ હું માનું છું.

૬. રઘુનાથ શર્મા

(૧૫) પૂર્વ મીમાંસા-ઉત્તર મીમાંસા (વેદાન્ત) શાસ્ત્રના આચાર્ય, સાહિત્ય-ધર્મ-શાસ્ત્રાદિના પ્રશસ્ત પણ્ડિત, વ્યાખ્યાન-ભાસ્કર, કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયના મિમાંસાશાસ્ત્રના અધ્યાપક, પં. સુબ્રહ્મણ્ય શાસ્ત્રીજીનો અભિપ્રાય:—

“ચર્ચા કરતાં કરતાં તત્ત્વનો નિર્ણય થાય છે, એ ન્યાયે જ્યારે જે વિષયની સાવધાન મનથી તપાસ થાય ત્યારે તેની શુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે. તદનુસાર જૈનોના પર્વતિથિનિર્ણય અંગે વિચાર કરતાં, હવે આમ નિર્ધાર્યું છે કે “ક્ષયે પૂર્વા”વાળો ઉમાસ્વાતિજીનો જે પ્રલોષ જૈન શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલો છે, અને જે ક્ષય કે વૃદ્ધિ પામેલી પર્વતિથિઓની આરાધનાનો દિવસ નક્કી કરે છે, તે પંચાંગની યથાર્થ પ્રમાણિકતાને સ્વીકારીને જ છે. આ જ માર્ગ શાસ્ત્રસમ્મત માર્ગ છે અને શિષ્ટ જનોએ આદરેલો છે.

આથી જે ત્રણ ચાર વર્ષ પૂર્વે મારી સમ્મતિ લેવા મને શાસનજયપતાકા મોકલેલી, તેમાં સારી રીતે વિષયની વિચારણા કર્યા વિના એ ત્રણ સ્થાનો જોઈ ‘સ્વાક્ષીપુલાકન્યાય’ અનુસારે આખો નિબંધ શાસ્ત્રાનુસારી હશે, એમ સંભાવના કરી મારી સમ્મતિ આપેલી. હવે આ વિષયની પુરી તપાસ કર્યા પછી ‘પતાકા’ શાસ્ત્રને અનુસરતી નથી, એમ પ્રમાણપુરસ્કર જણાવું છું અને તે પ્રમાણિક હોવાની ભ્રમણાને દૂર કરી મારા આત્માનો ભાર ઉતારું છું, તથા અહર્હત-તિથિ-ભાસ્કરમાં સ્થાપેલા સિદ્ધાન્તનું સમર્થન કરું છું.

કાશી-મહા વહી ૪, વિ. સં. ૨૦૦૬.

૬. સુબ્રહ્મણ્ય શાસ્ત્રી.

(૧૬) સર્વતન્ત્ર-સ્વતન્ત્ર, વિદ્વાનોને અનુકરણીય ચરિત્રવાળા, ધર્મને પ્રાણથી અધિક માનનારા, કાશીના વેદવિદ્યાલયના મુખ્ય અધ્યક્ષ, અખિલ ભારતવર્ષીય વર્ણાશ્રમ સ્વરાજ્યસંઘના સંરક્ષક; કાશીના પંડિતોમાં અલંકારભૂત, પણ્ડિતરાજ શ્રી રાજેન્દ્ર શાસ્ત્રી દ્રાવિડ મહાભાગની સમ્મતિ:—

“તિથિઓના પ્રવેશ-સમાપ્તિ વગેરે સમયના નિર્ણય અંગે પ્રાચીન પ્રામાણિક જ્યોતિષ ગ્રંથના અનુસારે અનેલા શુદ્ધ પંચાંગને કોઈ પણ અપવાદ (ફેરફાર) વિના પ્રમાણ માનવું જોઈએ. એથી પંચાંગે બતાવેલ કોઈ પણ તિથિના ઉદયકાળને ફેરવી શકવાનું જરા પણ સમ્ભવિત બની શકતું નથી. “ક્ષયે પૂર્વા”વાળું વચન, એ ક્ષયવૃદ્ધિવાળી પર્વતિથિઓને ધર્મકાર્યમાં કેવી રીતે લેવી, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે, પણ પંચાંગે બતાવેલી તિથિઓના પ્રવેશાદિ કાલને ફેરવવાનું કહેતું નથી. આવો શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાન્ત છે, એવી મારી સમ્મતિ છે.”

રામનગર-મા. કૃ. ૪, રવિ, ૨૦૦૬.

રાજેન્દ્ર શાસ્ત્રી દ્રાવિડ, કાશી.

(૧૭) ન્યાય-વ્યાકરણ-સાહિત્યાચાર્ય, વ્યાકરણ-ભૂષણ વગેરે પદવીધર, રામનિરંજનદાસ-મુરારકા-સંસ્કૃત મહા વિદ્યાલયના અધ્યક્ષ, સ્વર્ગસ્થ મહા મહોપાધ્યાય પણ્ડિતેન્દ્ર પૂજ્ય શ્રી હરિહર કૃપાળુ દ્વિવેદીના સુપુત્ર, વિદ્વાર શ્રી અક્ષદત્ત દ્વિવેદી મહાનુભાવનું સમર્થન:—

“પ્રામાણિક પંચાંગ સર્વ તિથિઓના પ્રવેશાદિકાલમાં નિરપવાદ પ્રમાણભૂત છે (તિથિનાં પ્રારમ્ભ-સમાપ્તિ ક્યારે તેનો નિશ્ચિતપણે નિર્ણય કરાવે છે.) ક્ષયે પૂર્વાવાળું આચાર્ય ઉમાસ્વાતિજીનું વચન ક્ષયવૃદ્ધિવાળી પર્વ-તિથિઓ કયા દિવસે આરાધવી, તેનો નિશ્ચય કરાવે છે, પરંતુ નહિ કે પંચાંગકથિત તિથિના સમયનું પરાવર્તન કરાવે છે. આવા કાશીના વિદ્વાનોના મતને અહર્હત-તિથિ-ભાસ્કર નામનો નિબંધ પ્રગટ કરે છે. હું તેનું સમર્થન કરું છું.”

પટણા (બિહાર) તા ૨૩-૧-૫૦

૬ા. અક્ષદત્ત દ્વિવેદી.

(૧૮) ઓડ ઓફ સંસ્કૃત સ્ટડીઝ (યુ. પી. ગવર્નમેન્ટ), ગવર્નમેન્ટ સંસ્કૃત કોલેજ (બનારસ)ની પરીક્ષાની પાઠ્યક્રમ સમિતિ, યુક્ત પ્રાંત નાગરી લિપિ સુધાર-સમિતિ, સંસ્કૃત પાઠશાળાઓની નિરીક્ષણ સમિતિ, ઇત્યાદિ અનેક સુપ્રતિષ્ઠિત સમિતિઓના સભાસદ, કાનપુર-બળદેવસહાય સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના પ્રિન્સિપાલ, વ્યાકરણ-સાહિત્યાચાર્ય-કાવ્યતીર્થોદિપદવીધર, પંડિતપ્રવર ચંદ્રશેખર શાસ્ત્રીની સંમતિ:—

“શાસ્ત્ર-પ્રમાણ પર રચાયેલ પંચાંગે દર્શાવેલ કોઈ પણ તિથિના પ્રમાણિક પ્રારંભકાળ વગેરે જરાય ફેરવવા યોગ્ય નથી જ-એવો કાશીના વિદ્વાનોને સંમત સિદ્ધાન્ત, હું સર્વ પ્રકારે માનું છું.”

તા. ૧૧-૧-૫૦

૬. ચંદ્રશેખર શાસ્ત્રી.

(૧૯) સાહિત્ય-વ્યાકરણાચાર્ય, શાસ્ત્રાચાર્ય, અનેક છાત્રાચાર્ય, મુખ્ય ભારતીય વિદ્યાલયનમાં સાહિત્ય-વ્યાકરણ વિભાગના મુખ્ય આચાર્ય, પંડિતપ્રવર શ્રી શિવનાથ શર્મા ઉપાધ્યાયની સંમતિ:—

“કાશીના માન્ય પંડિતોએ સંપાદિત કરેલ અર્હત-તિથિ-ભારકર ગ્રંથ મેં સાવધાની સાથે સારી રીતે નીરખ્યો. એમાં શ્રી સાગરાનન્દસુરિજીના મતપોષણ માટે પ્રવર્તેલી ‘શાસનજયપતાકા’નું એવું ખંડન વિદ્વાનોને આશ્ચર્યક રીતથી કથું છે, કે જેનો પ્રતીકાર સંભવિત નથી. ક્ષયજ્ઞવાણી જૈન પર્વતિથિઓની આરાધના અંગેના જૈન શાસ્ત્રપાઠોનાં ઉદ્ધરણ એમાં વિસ્તારથી લીધાં છે. શ્રી ઉમાસ્વામિ આચાર્યના ‘ક્ષયે પૂર્વા’વાળા શ્લોકની વ્યાખ્યા પંચાંગની પ્રમાણતાને રક્ષે, એવી જે સુંદર રીતથી કરી છે, તે અત્યંત નિષ્કંટક છે અને વિદ્વાનોની પ્રશંસાને આકર્ષે છે. અર્હતિથિભારકરમાં સમર્થન કરાયેલ શ્રી રામચન્દ્રસુરિજીનો મત યોગ્ય છે, એમ હું માનું છું.”

તા. ૨૫-૬-૫૦

૬. શિવનાથ ઉપાધ્યાય.

(૨૦) શાન્તિનિકેતન (બંગાળ)ના ભૂતપૂર્વ અધ્યાપક, માનવભારતી નામની સુપ્રસિદ્ધ આંતર રાષ્ટ્રીય સાંસ્કૃતિક શિક્ષણસંસ્થાના પ્રતિષ્ઠાપક, સાહિત્યાચાર્ય, પંડિત શ્રી દુર્ગાપ્રસાદ પાંડેય—

Ph. D., D. Lit (ફીલોસોફીકલ ડોક્ટરેટ, ડોક્ટર ઓફ લીટરેચર) મહોદયની સંમતિ:—

“તિથિઓના પ્રારંભાદિના સમયનિર્ણયમાં માત્ર પ્રામાણિક પંચાંગ અધિકારી છે. એમાં ધર્મશાસ્ત્રનો હસ્તક્ષેપ કરાયેલો એ અત્યંત અનુચિત છે. કેમ કે, જે વિષય જે શાસ્ત્રનો અંગત હોય, તે વિષયમાં બીજા શાસ્ત્ર માથું મારવા અશક્ત છે; આવો સર્વ મનનો સિદ્ધાન્ત છે. આથી પંચાંગના ખાસ વિષય તરીકે તિથિના પ્રારંભાદિ કાળની જે ગણતરી છે તેમાં ફેરફાર થઈ જવા પામે એવા પ્રકારની ઉમાંગના ‘ક્ષયે પૂર્વા’વાળા જૈન શાસ્ત્રધોષની કોઈ પણ વ્યાખ્યા શાસ્ત્રના રહસ્યના જ્ઞાતાને માન્ય થઈ શકે નહિ. આવા મારા નિશ્ચયને અનુરૂપ કાશીના વિદ્વાનોના મતનું હું સમર્થન કરું છું.”

માનવભારતી-મસૂરી, તા. ૫-૧-૫૦

૬. દુર્ગાપ્રસાદ પાંડેય.

(૨૧) અયોધ્યાના રાજગોપાલ સંસ્કૃત પાઠશાળાના મુખ્ય અધ્યાપક, વ્યાખ્યાચાર્ય, સંયુક્ત પ્રાંતીય સંસ્કૃત અધ્યાપકસંઘના પ્રમુખ, પંડિતરાજ શ્રી રુદ્રપ્રસાદ અવસ્થીની જ્ઞહેરાત:—

“કાશીના સમર્થ વિદ્વાનો જે એમ કહે છે કે ‘તે તે સંપ્રદાયમાં તિથિઓના નિર્ણય માટે પ્રમાણિત કરેલ પંચાંગે જે તિથિઓનો જે પ્રવેશાદિકાળ બતાવ્યો હોય, તેમાં ફેરફાર કોઈપણ રીતે કોઈ જ કરી શકે નહિ.’ અને શાસ્ત્રીય સિદ્ધાન્ત તરીકે હું જ્ઞહેર કરું છું.”

તા. ૮-૧-૫૦.

૬. રુદ્રપ્રસાદ અવસ્થી.

(૨૨) ગવર્નમેન્ટ ઈન્ડિયન કોલેજ-ફૈઝાબાદ નામના શિક્ષાસ્થાનમાં સંસ્કૃતવિભાગના મુખ્ય અધ્યાપક, વ્યાકરણાચાર્ય શ્રી નૃસિંહનાથ ત્રિપાઠી મહોદયની જ્ઞહેરાત:—

“સર્વ તિથિઓના પ્રવેશાદિકાળમાં શુદ્ધ પંચાંગ જ પ્રમાણ છે. તેણે કહેલો કોઈપણ તિથિનો કાળ સહેજ પણ ફેરવી શકાય નહિ. માટે ક્ષયવાળી પર્વતિથિમાં સૂર્યોદય સાથે સંબંધની કલ્પના, વૃદ્ધ પર્વતિથિનો પહેલા દિવસમાં સંબંધ લોપવાની કલ્પના અને બીજા દિવસમાં સંબંધ નિયમિત કરવાની કલ્પના, એ શાસ્ત્રરહસ્યના

અજ્ઞાનનું નાટક છે.—આ પ્રમાણે અહ્તૃતિથિભાસ્કરમાં કાશીના વિદ્વાનોએ પ્રગટ કરેલો મત પ્રામાણિક છે, એમ હું જાહેર કરું છું.”

તા. ૭-૧-૫૦.

દ. નૃસિંહનાથ ત્રિપાઠી.

(૨૩) એમ. એ. (M. A. સંસ્કૃત-હિંદી-દર્શન) એલ. એલ. બી. (L. L. B.), સાહિત્યાર્થ, વિદ્યાભૂષણ વગેરે અનેક પદ્ધતી અલંકૃત, ‘કાલવિન તાલુકેદાર કોલેજ લખનૌમાં સંસ્કૃતના મુખ્ય અધ્યાપક, શ્રી રાજમંગલનાથ ત્રિપાઠીની અનુમતિ:—

“તિથિઓના પ્રવેશદિ સંબંધમાં શુદ્ધ પંચાંગ જ પ્રમાણ છે, તેથી તેણે કહેલ કાંઈ પણ તિથિના કાળને સહેજ પણ આગળ પાછળ કરી શકાય જ નહિ—એ આધાર પર અહ્તૃતિથિભાસ્કરમાં કાશીના પંડિતોએ પ્રતિષ્ઠાપિત કરેલો આચાર્ય શ્રી રામચન્દ્રસૂરિજીનો મત શાસ્ત્ર-સિદ્ધાન્ત તરીકે હોવામાં મારી અનુમતિ છે.”

તા. ૮-૧-૫૦

દા. રાજમંગલનાથ ત્રિપાઠી.

(૨૪) ગવર્નમેન્ટ ઈંગ્લેન્ડ, ઝાંસી મહાવિદ્યાલયમાં સંસ્કૃતવિભાગના અધ્યક્ષ, કાવ્યતીર્થ, સાહિત્યાર્થ, પંડિતપ્રવર શ્રી રઘુવરપ્રસાદ શુક્લ મહોદયની અનુમતિ:—

શ્રી ઉમાસ્વાતિ આચાર્યના ‘ક્ષયે પૂર્વા’...વાળા વચનથી ક્ષયવૃદ્ધિવાળી પર્વતિથિઓની આરાધનાનો માત્ર દિવસ નિર્ણિત થાય છે, પરંતુ નહિ કે પંચાંગે કહેલ તેના પ્રવેશદિકાળનો નિર્ણય કરાય છે.—આવા કાશીના વિદ્વાનોએ અહ્તૃતિથિભાસ્કર નામના નિબંધમાં પ્રકાશિત કર્યો છે, તેને હું આનંદ સાથે પ્રમાણિક તરીકે વધાવી લઉં છું.”

દા. રઘુવરપ્રસાદ શુક્લ.

(૨૫) ગોરખપુર નગરે બાલમુકુંદ મહાવિદ્યાલયમાં સંસ્કૃતવિભાગના મુખ્ય અધ્યાપક, સાહિત્યાર્થ, વ્યાકરણાર્થ, પંડિતવર્ધ શ્રી અવધેશનાથ મિશ્રનું સમર્થન:—

“ક્ષયે પૂર્વા...”વાળું વચન પર્વતિથિઓની ક્ષયવૃદ્ધિને માનનારું છે, તેમ જ તેની આરાધનાનો દિવસ નક્કી કરે છે; પણ નહિ કે પંચાંગે કહેલા તે તિથિના સમયને આધો પાછો કરે છે.—આવા કાશીના વિદ્વાનોએ અહ્તૃતિથિભાસ્કરમાં દર્શાવેલા શાસ્ત્રીય પદાર્થનું હું સમર્થન કરું છું.”

માધ વદી ૫, સં. ૨૦૦૫.

દ. અવધેશનાથ મિશ્ર.

(૨૬) ગવર્નમેન્ટ ટ્રેનિંગ કોલેજ—ગોરખપુર નામના વિદ્યાલયમાં સંસ્કૃત વિભાગના મુખ્ય અધ્યાપક, વ્યાકરણાર્થ, પંડિત શ્રી રમાપતિ ચતુર્વેદીની સંમતિ:—

“ક્ષયે પૂર્વા—વાળું વચન પર્વતિથિઓની આરાધનાનો દિવસ જણાવે છે, પરંતુ નહિ કે પંચાંગે સૂચવેલા તેના સ્વાભાવિક સમયમાં ફેરફાર કરી શકે.—આવા અહ્તૃતિથિભાસ્કરે પ્રતિષ્ઠિત કરેલા શ્રી રામચન્દ્રસૂરિજીના પક્ષને શાસ્ત્ર-સંમત અને યુક્તિ-સંમત માનું છું.”

તા. ૮-૧-૫૦

દ. રમાપતિ ચતુર્વેદી.

(૨૭) ધર્મસંઘ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય-લખનૌના પ્રધાન અધ્યાપક, સાહિત્યભૂષણ—વ્યાકરણાર્થ વગેરે પદ્ધતિવાળા પંડિત શ્રી રામચરિત્ર પાંડેય મહાનુભાવની સંમતિ:—

“શ્રી જૈન સંઘમાં શ્રીમાન ઉમાસ્વાતિના પ્રધેષ તરીકે પ્રસિદ્ધ એવો ક્ષયે પૂર્વા...વાળો શ્લોક ક્ષીણ તથા વૃદ્ધ પર્વતિથિઓની આરાધનાનો દિવસ માત્ર જણાવે છે; નહિ કે તે તિથિઓના પ્રવેશદિકાળને આશ્રીને કાંઈ પણ કહે છે.—આવા કાશીના વિદ્વાનોએ પ્રગટ કરેલા શાસ્ત્ર અને સત્તર્કવાળા મતનું હું સમર્થન કરું છું.”

તા. ૯-૧-૫૦

દ. રામચરિત્ર પાંડેય.

(૨૮) રણધીર કોલેજ—કપુરથલા, પંજાબના સંસ્કૃત વિભાગના મુખ્ય અધ્યાપક, અનેક સારા ગ્રંથોના નિર્માણથી પંડિતમંડલીમાં પ્રભાવ પાડનારા, વ્યાકરણાર્થ વિદ્વદ્વર શ્રી શ્રીધરાનંદ શાસ્ત્રી ઘિહિડયાલ મહાશયની સંમતિ:—

“જૈન સંપ્રદાયમાં શ્રી ઉમાસ્વાતિ આચાર્યના પ્રધાન તરીકે પ્રસિદ્ધ એવો ‘ક્ષયે પૂર્વો’વાળો અર્ધચંદ્રોક ક્ષીણ-વૃદ્ધ પર્વતિથિઓના આરાધનાના દિવસ માત્રને જણાવે છે; પરંતુ નહિ કે પંચાંગે દર્શાવેલ તે તિથિઓનો સહજ સંગત પ્રવેશાદિકાળ ફેરવી નાખે છે. કાશીના વિદ્વાનોનો આ મત અર્હતિથિભાસ્કરમાંથી જોઈ ઘણી પ્રીતિ થાય છે અને તે મતનું હું સમર્થન કરું છું.”

તા. ૭-૧-૫૦.

દ. શ્રીધરાનંદ ધિંડિયાલ.

(૨૬) ગોંડામંડલમાં આવેલા બલરામપુર રાજ્યના મુખ્ય પંડિત, તેના વિદ્યાલયના સંસ્કૃત વિભાગના પ્રધાન અધ્યાપક, સાહિત્યાચાર્ય, વ્યાકરણાચાર્ય, ન્યાયાચાર્ય વગેરે અનેક પદવીઓથી અલંકૃત, શ્રીરામપ્રકટમણિ ત્રિપાઠી મહોદયનું સમર્થન:—

“શુદ્ધ ગણિત ઉપર જીવતા પંચાંગે દર્શાવેલ તિથિના સમયને કોઈ પણ સાધને ફેરવી શકાય નહિ—માટે સૂર્યોદય કાળમાં નહિ પ્રારંભેલી કોઈ તિથિનો તે કાળમાં પ્રારંભ માનવો, તથા બે દિવસના સૂર્યોદયમાં સ્પર્શતી તિથિનો પૂર્વદિવસમાં લોપ કરવો—આ અને ય વસ્તુ પ્રમાણરહિત છે, અશાસ્ત્રીય છે, સંભાવનાતીત છે.—આવો અર્હતિથિભાસ્કરમાં કાશીના વિદ્વાનોએ વર્ણવેલો મત હું સમર્થન કરું છું.”

દ. રામપ્રકટમણિ ત્રિપાઠી.

(૩૦) શ્રીસોમેશ્વરનાથ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, અરેરાજ-ચંપારન, બિહારપ્રાંત—એ નામના વિદ્યાલયમાં પ્રિન્સિપલના પદને શોભાવતા મહાન વિદ્વાન, ન્યાયાચાર્ય, વ્યાકરણાચાર્ય, શ્રીસુધાકર ત્રિપાઠી મહોદયની સંમતિ:—

“અસત્ (ખોટા) પદાર્થોથી ભરેલી શાસનજયપતાકાનું અત્યંત ખંડન કરી, અર્હતિથિભાસ્કરમાં કાશીની વિદ્વત્સમિતિએ જૈન પર્વતિથિઓના ક્ષય-વૃદ્ધિ અંગે સ્થાપિત કરેલો સિધ્ધાંત હું દૃઢપણે માનું છું.”

પો. ૧૬ ૭, વિ. સં. ૨૦૦૬

દ. સુધાકર ત્રિપાઠી.

(૩૧) પ્રયાગની શ્રીધર્મપિઠેશ સંસ્કૃત પાઠશાલાના મુખ્ય અધ્યાપક, સંયુક્ત પ્રાંતના સંસ્કૃત અધ્યાપક-સંઘના અધ્યક્ષ-મંત્રી, વ્યાકરણ વગેરે અનેક શાસ્ત્રના આચાર્યપદથી અલંકૃત, પંડિતપ્રકાંડ શ્રી ભૂપેન્દ્રપતિ ત્રિપાઠી મહાશયની સંમતિ:—

“સર્વ તિથિઓના પ્રવેશાદિ સમયના સંબંધમાં, ગણિત પર અનેક શુદ્ધ ટીપણું, એ જ પ્રમાણ છે, એમાં કોઈપણ અપવાદ નથી; માટે ઔદશ વગેરે જૈન પર્વતિથિઓના પંચાંગે બતાવેલ કાળને, તેના ક્ષયવૃદ્ધિ પ્રસંગે, જરાક પણ ફેરવવો એ સર્વથા અશાસ્ત્રીય છે, અને પ્રામાણિક જૈન ગ્રંથો અને પ્રાચીન જૈન સામા-સારીથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે, એવા કાશીના વિદ્વાનોએ વર્ણવેલા મતનું હું સમર્થન કરું છું.”

૬ જાન્યુઆરી ૧૯૫૦

દ. ભૂપેન્દ્રપતિ ત્રિપાઠી.

(૩૨) મુંબઈ પ્રાંતના ધારવાર જિલ્લામાંના ગદગ નગરના જગદ્ગુરુ શિવાનંદ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના પ્રધાન પ્રમુખ, વેદાન્તાચાર્ય, સાંખ્યયોગાચાર્ય, વેદાન્ત-સાંખ્ય-કાવ્યતીર્થ, ન્યાય-મીમાંસા-શાસ્ત્રી, દર્શનરત્નાકર, વિદ્વાર શ્રી મહેશ્વર શાસ્ત્રી મહાલાયની સંમતિ:—

“અતિ પરિશીલન કરાયેલા ગણિત પર નભતું પંચાંગ તિથિઓનો જે સમય બતાવે, તેમાં ફેરફાર તે પછી કોઈ પણ સાધનથી થઈ શકે નહિ. માટે જ સૂર્યોદયસ્પર્શથી રહિત પર્વતિથિનું સૂર્યોદયકાળમાં હોવાપણું માનવું, તથા બે દિવસમાં સૂર્યના ઉદયસમયને સ્પર્શતી તિથિનો પહેલા દિનમાં લોપ થાય એવી માત્ર બીજા દિનમાં એની સ્થા માનવી, એ પ્રમાણની બિનઆવડતને સૂચવે છે, એમ હું માનું છું.”

દ. મહેશ્વર શાસ્ત્રી.

(૩૩) વિશ્વકવિ શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોર મહાશયની મૂર્તિભાવનાભૂત બંગાલમાં આવેલા શાન્તિનિકેતનમાં રાષ્ટ્રભાષાના પ્રધાન અધ્યાપક, જ્યોતિષાચાર્ય, સાહિત્યાચાર્ય, હિંદી જગતના સર્વશ્રેષ્ઠ પંડિત, વિશ્વભારતીના મુખ્ય સંપાદક, આચાર્ય શ્રી હનુમાનપ્રસાદ દ્વિવેદી, ડી. લીટ. (ડોક્ટર ઓફ લીટરેચર)ની સંમતિ:—

“તિથિ નક્ષત્રાદિના કાળમાનને શુદ્ધ ગણિતના આધારે રચાયેલ પંચાંગ જ વર્ણવી શકે, માટે તેના જ અનુ-

સારે વ્રત ઉપવાસ વગેરે ધાર્મિક કાર્ય કરવાં જોઈએ. નિર્દોષ ગણિતના આધાર પર પ્રામાણિક પંચાંગે બતાવેલા તિથિઓના પ્રવેશાદિક કાળને બીજું કોઈ પણ શાસ્ત્ર ફેરવી શકે નહિ. એવા કાશીના પંડિતમંડળના મતને આનંદ સાથે વધાવી લઉં છું અને ધાર્મિક સામાજિક કાર્યોમાં શુદ્ધ પંચાંગે તિથિ આદિ જેમ બતાવ્યાં હોય તે જ મુજબ આદરવાનો મારો મત જાહેર કરું છું.”

શાન્તિનિકેતન

દ. હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી.

(૩૪) જયપુર—મહારાજ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના વ્યાકરણના પ્રધાન અધ્યાપક, ન્યાયાચાર્ય, વેદાન્તાચાર્ય, વ્યાકરણાચાર્ય, દર્શનાલંકાર, રસગંગાધર સરખા મહાન ગ્રંથની બીજીઓથી અસાધ્ય એવી વ્યાખ્યા કરીને અસાધારણ ખ્યાતિ પામેલા, વિદ્વાર શ્રી કેદારનાથ ઝોઝા શર્માની સંમતિ:—

“જૈન પર્વતિથિઓની ક્ષયવૃદ્ધિના પ્રસંગમાં આચાર્ય ઉમાસ્વાતિ વાચકમુખ્યનો ક્ષયે પૂર્વા...વાળો પ્રધોષ તે તિથિઓની આરાધનાના દિવસને, પંચાંગના પ્રતિપાદનને જરાયે હણ્યા વિના, નક્કી કરી આપે છે. આથી (૧) સૂર્યોદયકાળમાં બિનાહવાત અષ્ટમી વગેરેની હયાતિ કલ્પવી, અને (૨) એ સૂર્યોદયમાં સ્પર્શેલી તિથિને માત્ર બીજા દિવસમાં સંક્રાવવી, તથા (૩) તેની પૂર્વની અખંડ તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ માનવી, એ સઘળું મોહચેષ્ટિત છે.—આ માટે કાશીના વિદ્વાનોએ સ્થાપેલા મતને હું વિચારપૂર્વક આનંદ સાથે માનું છું.”

દ. કેદારનાથ ઝોઝા.

(૩૫) મુન્શીસિંહ-ડીગ્રી-કોલેજ (મોતીહારી બિહાર પ્રાંત) ના પ્રોફેસર, વેદાંતશાસ્ત્રી, ન્યાયાચાર્ય, વ્યાકરણાચાર્ય, શાસ્ત્રાચાર્ય પંડિતપ્રવર શ્રી ગિરિજાદત્ત ત્રિપાઠી. એમ. એ. (સંસ્કૃત-હિંદી)ની સંમતિ:—

“શ્રી ઉમાસ્વાતિજીના ક્ષયે પૂર્વાવાળા પ્રધોષનો ઉપયોગ ક્ષયવૃદ્ધિવાળી પર્વતિથિઓની આરાધનાનો દિવસ નક્કી કરવામાં છે; પરંતુ નહિ કે પંચાંગથી વિરુદ્ધપણે તિથિના પ્રવેશાદિકાલને જણાવવામાં. માટે આદમ ચૌદશ વગેરેના ક્ષયવૃદ્ધિ સ્થળે તે પ્રધોષના આધારે શ્રી સાગરાનન્દસરિથી કરાતી કુકલ્પના શાસ્ત્ર અને તર્કથી તદ્દન વિરુદ્ધ પડે છે. તેથી એ કુકલ્પના ધર્મને હાનિ કરનારી હોવાથી છોડવા જેવી છે. આ જ મારો નિશ્ચિત મત છે. એને અહુત્તિથિભાસ્કરમાં કાશીના પંડિતોએ ગ્રમટ કરેલો મત મળતો હોવાથી, હું પંડિતોના મતને અનુમોદું છું.”

તા. ૧૦-૧-૫૦

દ. ગિરિજાદત્ત ત્રિપાઠી.

(૩૬) ભારત રાષ્ટ્રપિતામહ સ્વ. શ્રી મદનમોહન માલવીયાની પુણ્યસ્મૃતિ અર્થે હરિદ્વારમાં સ્થાપિત જયભારત સાધુ મહાવિદ્યાલયમાં ન્યાય-વ્યાકરણના પ્રધાન અધ્યાપક, ન્યાય-વ્યાકરણ-વેદાંત-સાહિત્ય એ ચાર વિષયના આચાર્ય, પંડિતશ્રી મહાનન્દ ઠાકુરની સંમતિ:—

“શ્રી જૈન સંઘમાં શ્રી ઉમાસ્વાતિજીના પ્રધોષ તરીકે પ્રસિદ્ધ ક્ષયે પૂર્વાવાળો શ્લોક ક્ષયવૃદ્ધિવાળી પર્વ-તિથિઓની આરાધનાના દિવસને વ્યવસ્થાપિત કરે છે, એવું વર્ણવતા પ્રાચીન પ્રામાણિક જૈન ગ્રંથોમાં એમ જણાવ્યું છે કે પંચાંગે બતાવેલા તિથિઓના પ્રવેશાદિકાળ ફેરવી શકાય નહિ, માટે કાશીના પંડિતોનો એ વચન અંગેનો અભિપ્રાય હું પ્રામાણિક માનું છું.

હરિદ્વાર તા. ૧૨-૧-૫૦

દ. મહાનન્દ ઠાકુર.

(૩૭) જયભારત મહાવિદ્યાલય (હરિદ્વાર)ના મુખ્ય અધ્યાપક, ન્યાય-વ્યાકરણ-વેદાંતના આચાર્ય, કાવ્યતીર્થ, વગેરે પદ્ધિધારી પં. શ્રી ત્રિલોકધર દ્વિવેદીની સંમતિ:—

“શ્રી જૈન સંપ્રદાયમાં ક્ષયે પૂર્વાવાળો આચાર્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિનો પ્રધોષ પંચાંગની પ્રમાણભૂતતાને સંક્રમ્યા વિના ક્ષયવૃદ્ધિવાળી પર્વતિથિઓની આરાધનાનો દિવસ નક્કી કરે છે, એવું પૂર્વે મનાતું હતું.—આવી પ્રાચીન અનેક જૈન શાસ્ત્રોથી સાબિત વસ્તુને કાશીના વિદ્વાનોએ અહુત્તિથિભાસ્કરમાં વર્ણવી—તેને જ હું સાનન્દ વધાવું છું.”

દ. ત્રિલોકધર દ્વિવેદી.

(૩૮) ‘શ્રી સારવાર સંસ્કૃત પાઠશાલા, સલેમપુર, દેવરિયા’ નામના વિદ્યાલયમાં પ્રધાન અધ્યાપક, વ્યાકરણાચાર્ય, સુપ્રસિધ્ધ પંડિત શ્રી દેવશરણુ મિશ્રની સંમતિ:—

“શ્રી જૈન સંઘમાં શ્રી ઉમાસ્વાતિજીએ રચેલા તરીકે પ્રસિધ્ધ એવું ક્ષયે પૂર્વાવાળું વચન પંચાંગની પ્રમાણિકતાને સહજ પણ સંક્રાંતિના વિના ક્ષીણ-વૃદ્ધ પર્વતિથિઓની આરાધનાના દિવસની વ્યવસ્થા કરનાર છે, એવું અનિષ્ઠ જૈન નિબંધોમાં વર્ણવેલું મળે છે. માટે કાશીના વિદ્વાનોનો પ્રસ્તુત મત મને સહર્ષ માન્ય છે.”

તા. ૭-૧-૫૦

દ. દેવશરણુ મિશ્ર

(૩૯) રાજસ્થાન જોધપુર રાજ્યથી રક્ષિત દરબાર મહાવિદ્યાલયમાં મુખ્ય સંસ્કૃત અધ્યાપક, વ્યાકરણાચાર્ય-કવ્યતીર્થ-સાહિત્યરત્ન એમ ત્રણ પદવીથી અલંકૃત પંડિતવર શ્રીસત્યનારાયણુ મિશ્ર મહાશયની સંમતિ:—

“તે તે સંપ્રદાયમાં પ્રમાણુ તરીકે રવીકારાયેલું શુદ્ધ પંચાંગ બધી તિથિઓનો જે પ્રવેશાદિકાલ પ્રમાણુભૂત દર્શાવે, તેમાં સંક્રાંતિ (ફેરફાર) ન થઈ શકે. આચાર્યવર્ય ઉમાસ્વાતિનું ક્ષયે પૂર્વાવાળું વચન ક્ષીણવૃદ્ધ પર્વતિથિઓની આરાધનાનો દિવસ માત્ર જણાવે છે; નહિ કે તિથિના પ્રવેશાદિકાળને ફેરવી નામે છે. આવો કાશીના વિદ્વાનોનો શાસ્ત્ર-યુક્તિ-સિધ્ધ મત ખૂબ આદરણીય છે.”

તા. ૧૧-૨-૫૦

દ. સત્યનારાયણુ મિશ્ર.

(૪૦) લક્ષ્મણપુર (લખનૌ)માં પ્રાંતીય મંત્રી-સ્થાન પર થતી પાઠ્ય પુસ્તક નિર્ધારણુ પરિષદના સભ્ય, સંસ્કૃત-હિંદી ભાષાના મહાન્ અધ્યાપક, પં. શ્રી રામચંદ્ર માલવીય એમ. એ. (M. A.) વ્યાકરણશાસ્ત્રાચાર્યની સંમતિ:—

“પંચાંગ એ તિથિના પ્રવેશાદિ કાળને કહેનાર છે, પણ ધર્મશાસ્ત્ર તેવું નથી. અમુક વસ્તુને કહેનાર-નહિ કહેનાર શાસ્ત્રોમાંથી કહેનાર શાસ્ત્ર જ તે વસ્તુમાં પ્રમાણુભૂત છે, એવો શાસ્ત્રસિધ્ધાંત છે. ક્ષયે પૂર્વાવાળો આચાર્ય ઉમાસ્વાતિજીનો પ્રયોગ, ધર્મશાસ્ત્ર રૂપ હોવાથી, ક્ષીણવૃદ્ધ પર્વતિથિની આરાધનાનો દિવસ માત્ર નક્કી કરે, એ જ ઉચિત છે. પરંતુ નહિ કે પંચાંગ કહેલા પ્રવેશાદિકાળને ઉચલાવી નામે. ફલતઃ આ પ્રામાણિક નિર્ણયથી વિરૂધ્ધ શ્રી સાગરાનન્દસૂરિજીનો મત તત્ત્વશોધકાએ તજવા જેવો છે; જ્યારે આ પ્રામાણિક નિર્ણયને અનુકૂળ એવો શ્રીરામચંદ્રસૂરિજીનો મત આદરવા જેવો છે.”

લખનૌ. તા. ૧૨-૨-૫૦

દ. રામચંદ્ર માલવીય.

શાસ્ત્રાર્થ-મહારથ પંડિતપ્રવર ૨૫૦ શ્રી વેણીમાધવ શુક્લ શર્માએ સ્થાપેલ કાશી-શાસ્ત્રાર્થ મહાવિદ્યાલયમાં વિક્રમ સંવત ૨૦૦૬ના મહા સુદ પાંચમ સોમવારે લેગા થયેલા અભોધે (અહિં નીચે સહી કરનાર વિદ્વાનોએ) તિથિઓના ક્ષય અને વૃદ્ધિનો વિષય શાસ્ત્ર અને તર્કને અતુસરીને શાસ્ત્રાર્થ (વાદ) પદ્ધતિથી સારી રીતે વિચારી, આ પ્રમાણુ નિર્ણય કર્યો છે કે:—

તે તે સંપ્રદાયમાં પ્રમાણુભૂત માનેલું શુદ્ધ ગણિતપર રચાયેલું ટીપણું જ તિથિઓના પ્રવેશાદિકાળ સંબંધમાં પ્રમાણુ છે. તેમાં કોઈ અપવાદ નથી. માટે જે તિથિનો જે પ્રવેશાદિકાળ પંચાંગમાં મળે, તેને કોઈ પણ રીતે ફેરવી શકાય નહિ.

ક્ષયે પૂર્વાવાળું આચાર્ય ઉમાસ્વાતિના પ્રયોગ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલું વચન, જે ક્ષીણવૃદ્ધ પર્વતિથિઓની આરાધનાના દિવસનું (અર્થાત આરાધના કયા દિવસે કરવી એવું) વ્યવસ્થાપક માત્ર છે; પરંતુ પંચાંગે બતાવેલ કાળમાં જરા ય ફેરફાર કરનાર નથી.

“એક શાસ્ત્રના અસાધારણુ (ખાસ) વિષયમાં બીજું શાસ્ત્ર ફેરફાર ન જણાવી શકે” એવો સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત છે. તે હિસાબે ટીપ્પણુના ખાસ વિષયભૂત તિથિ વગેરેના પ્રવેશાદિ સમયમાં ક્ષયે પૂર્વાવાળું વચન, ધર્મશાસ્ત્ર રૂપ હોવા છતાં, મારું મારી શકે નહિ—આ પ્રમાણુ જ શાસ્ત્ર અને સામાયારીતે સંમત સુનિશ્ચિત સિધ્ધાન્ત છે, એવું બહેર કરનાર અમે (અહિં નીચે સહી કરનાર) છીએ.....

(૪૨) મથુરાપ્રસાદ દીક્ષિત, મ. મહોપાધ્યાય (રાજગુરુ-સોલન સ્ટેટ, સિમલા, પંજાબ)

- (૪૩) શ્રી રામાવધિ શાસ્ત્રી, (પ્રિન્સીપાલ-વિશુધ્યાનન્દ સંસ્કૃત વિદ્યાલય, અહલ્યાબાઇ ઘાટ, કાશી)
- (૪૪) શ્રી સુરસીધર મિશ્ર, વેદાન્ત-વ્યાકરણાર્ય (પ્રોફેસર-ગવર્નમેન્ટ સંસ્કૃત કોલેજ, બનારસ)
- (૪૫) શ્રી વંશીધર ઉપાધ્યાય, વ્યાકરણાર્ય (પ્રધાનાધ્યાપક, જગન્નાથ બેંગનાથ સંસ્કૃત પાઠશાળા, ચિત્રદુર્ગા, કાશી)
- (૪૬) શ્રી વિન્ધ્યેશ્વરી પ્રસાદ (ધર્મશાસ્ત્રી, હિંદુ કોલેજ, કાશી. સંપાદક “સૂર્યોદય” ભારતધર્મ મહા-મંડળ, કાશી)
- (૪૭) શ્રી ત્રિભુવનનાથ મિશ્ર, સાહિત્ય-વ્યાકરણાર્ય, વેદાન્તશાસ્ત્રી (પ્રો. સંન્યાસી સંસ્કૃત કોલેજ, કાશી)
- (૪૮) શ્રી કાશીનાથ પાણ્ડેય, વ્યાકરણાયુર્વેદાર્ય. (પ્રો. સંન્યાસી સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, કાશી)
- (૪૯) શ્રી કૃષ્ણપન્ત, સાહિત્યાર્ય (અધ્યક્ષ, શ્રી વિશ્વનાથ પુસ્તકાલય, લલિતાઘાટ, કાશી.)
- (૫૦) શ્રી રામકુવેર માલવીય, એમ. એ. સાહિત્ય-વ્યાકરણાર્ય. (પ્રો. બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી, બનારસ)
- (૫૧) શ્રી નીલમેઘાર્ય, સર્વદર્શનાચાર્ય (દર્શનશાસ્ત્ર પ્રધાનાધ્યાપક-શ્રી રામાનુજ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, નીચી બાગ, કાશી)
- (૫૨) શ્રી લીમસેન ચતુર્વેદી, વેદવાચસ્પતિ. (અધ્યાપક, કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય, બનારસ.)
- (૫૩) શ્રી અંબિકાપ્રસાદ ઉપાધ્યાય, વ્યાકરણાર્ય (પ્રો. કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય, બનારસ.)
- (૫૪) શ્રી જોષનરામ પાણ્ડેય, વ્યાકરણાર્ય. (અધ્યાપક, ધર્મસંઘ વિદ્યાલય, મીરઘાટ, કાશી.)
- (૫૫) શ્રી મીઠાલાલ એઝા, જ્યોતિષાર્ય (અધ્યાપક, દુધવેવાલા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, રામાપુરા-કાશી.)
- (૫૬) શ્રી મંડલદત્ત ત્રિપાઠી, વેદવ્યાકરણાર્ય (અધ્યાપક, શ્રી શિવકુમાર સાંગવેદ-વિદ્યાલય, નગવા, કાશી.)
- (૫૭) શ્રી રાજેન્દ્રપ્રસાદ પાણ્ડેય, વેદાર્ય (અસ્થાન અધ્યાપક, કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય, કાશી)
- (૫૮) શ્રી ભગવતીપ્રસાદ માલવીય, સાહિત્યપુરાણશાસ્ત્રાર્ય (અધ્યાપક, કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય)
- (૫૯) શ્રી રઘુવીર પાણ્ડેય, વ્યાકરણાર્ય (અધ્યાપક, બ્રહ્મવિદ્યા પાઠશાળા, બગદેવ, કાશી.)
- (૬૦) શ્રી દીવાકર શાસ્ત્રી જોશી, વ્યાકરણાર્ય (અધ્યાપક, સ્વાદ્વાદ મહાવિદ્યાલય, કાશી.)
- (૬૧) શ્રી રામનાથક શુક્લ શાસ્ત્રી, વ્યાકરણાર્ય (અધ્યાપક, દુધવેવાલા, સં. મ. વિદ્યાલય, રામાપુરા, કાશી.)
- (૬૨) શ્રી ગોવિંદ પાણ્ડેય, જ્યોતિષ ધર્મશાસ્ત્રાર્ય (અધ્યા. ધર્મસંઘ વિદ્યાલય, મીરઘાટ, કાશી)
- (૬૩) શ્રી હરિદ્વાર ત્રિપાઠી, વ્યાકરણાર્ય સાહિત્યરત્ન (અધ્યાપક-ગોવંડકા સં. મ. વિદ્યાલય, લલિતાઘાટ, કાશી)
- (૬૪) શ્રી અવધનારાયણ ત્રિપાઠી, સાહિત્ય-વ્યાકરણાર્ય (અધ્યાપક, આદિમાહેશ્વર સંસ્કૃત વિદ્યાલય, દારાનગર, કાશી)
- (૬૫) શ્રી આલેશ્વર ઉપાધ્યાય, વ્યાકરણાર્ય (અધ્યાપક, કાલુરામ-સંસ્કૃત પાઠશાળા, લાલઘાટ, કાશી)
- (૬૬) શ્રી કૃષ્ણ શાસ્ત્રી મોકાટે, વ્યાકરણાર્ય (રિસર્ચરકૉલર, ગવર્નમેન્ટ સંસ્કૃત કોલેજ, બનારસ)
- (૬૭) શ્રી અવધેશપ્રસાદ દ્વિવેદી, સાહિત્યાર્ય, (પ્રધાન મંત્રી, ભારત ધર્મ મહામંડળ, કાશી; રજીસ્ટ્રાર, ધાર્મિકાધ્યાત્મિક સંસ્કૃત વિશ્વવિદ્યાલય, કાશી)
- (૬૮) શ્રી યોગેશ્વર ઝા. (પ્રધાનાધ્યાપક, મુમુક્ષુ ભવન, કાશી)
- (૬૯) શ્રી વિન્ધ્યેશ્વરીપ્રસાદ પાણ્ડેય, જ્યોતિષાર્ય જ્યોતિષતીર્થ (જ્યોતિષાધ્યાપક, કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય, સહા. સંપાદક-વિશ્વ પંચાંગ)
- (૭૦) શ્રી દુઃખિનાથ પાઠક, જ્યોતિષશાસ્ત્રાર્ય (જ્યોતિષાધ્યાપક-મુમુક્ષુ ભવન, કાશી)
- (૭૧) શ્રી શિવબાલક શુક્લ, વૈયાકરણકેશરી (ભૂતપૂર્વ-અધ્યાપક, ગો. સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, કાશી)

(૭૨) શ્રી યમુનાપ્રસાદ પાણ્ડેય, વ્યાકરણચાર્ય (પ્રધાનાધ્યાપક, શ્રી શિવકુમાર સાંગવેદ-વિદ્યાલય, નગવા, કાશી)

(૭૩) શ્રી જિતેન્દ્રિયાચાર્ય, (પ્રધાન સંપાદક, શાસ્ત્રવિભાગ, આનંદસાગર પ્રેસ, ગાયઘાટ, કાશી.)

(૭૪) શ્રી રામનિહાર દ્વિવેદી, જ્યોતિષાચાર્ય (અધ્યાપક, મારવાડી સંસ્કૃત કોલેજ, કાશી)

(૭૫) શ્રી રામદેવ દ્વિવેદી, વ્યાકરણચાર્ય, (અધ્યક્ષ-રણવીર સંસ્કૃત પાઠશાળા, કમચ્છ, બનારસ)

(૭૬) શ્રી શિવમંડલ દ્વિવેદી, ન્યાયવ્યાકરણચાર્ય (અધ્યાપક-મારવાડી સંસ્કૃત કોલેજ, કાશી.)

(૭૭) શ્રી કાલિકાચરણ પાણ્ડેય, સાહિત્યાયુર્વેદચાર્ય, એમ. એ. (સંસ્કૃત હિંદી) રમેશ્વલ આન. મેનિસ્ટ્રેટ, કાશી. (પ્રાં. કાશી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય.)

(૭૮) શ્રી ગણેશદત્ત પાઠક, જ્યોતિષાચાર્ય, પંચાંગકર્તા, જ્યોતિષ પ્રધાનાધ્યાપક, ગોવિન્દકા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, લલિતાઘાટ, કાશી.

(૭૯) શ્રી કાશીનાથ પાણ્ડેય, વ્યાકરણ-શાસ્ત્રાચાર્ય (પ્રધાનાધ્યાપક-સરથૂપારીયુ સંસ્કૃત પાઠશાળા, કાશી)

(૮૦) શ્રી ગૌરીશંકર શર્મા, ભુલુસત્રાદ, કાશી.

(૮૧) શ્રી રઘુરાજ મિશ્ર, ન્યાયવૈશેષિક-શાસ્ત્રાચાર્ય, કાશી.

(૮૨) શ્રી મહાદેવ ઉપાધ્યાય, સાહિત્યવેદાન્તાચાર્ય (સાહિત્યપ્રધાનાધ્યાપક, સંન્યાસી સંસ્કૃત મહા-વિદ્યાલય, અપારનાથ મઠ, કાશી)

(૮૩) શ્રી બ્રહ્મદત્ત મિશ્ર, ન્યાય-વ્યાકરણચાર્ય, મીમાંસાશાસ્ત્રી (અધ્યાપક, સંન્યાસી સંસ્કૃતમહાવિદ્યાલય, અપારનાથ મઠ, કાશી)

(૮૪) શ્રી વેણીરામ શર્મા ગૌડ, વેદચાર્ય, કાવ્યતીર્થ (અધ્યાપક, ગો. સં. મહાવિદ્યાલય, લલિતાઘાટ, કાશી)

(૮૫) શ્રી આ. વેંકટરમણ શાસ્ત્રી, નવ્ય-ન્યાયાચાર્ય (અધ્યાપક, મારવાડી સંસ્કૃત કોલેજ, કાશી).

(૮૬) શ્રી કૃષ્ણમણિ ત્રિપાઠી, સાંખ્યયોગ, વ્યાકરણ-સાહિત્યાચાર્ય (અધ્યાપક, શાસ્ત્રાર્થ મહાવિદ્યાલય, મીરઘાટ, કાશી)

(૮૭) શ્રી ગોપાલ શાસ્ત્રી, દર્શન-કેશરી, સાહિત્યાચાર્ય (કાશી વિદ્યાપીઠ, કાશી)

(૮૮) શ્રી રામચન્દ્ર જા. વ્યાકરણચાર્ય (પ્રધાન સંપાદક, શાસ્ત્રવિભાગ, વિદ્યાવિલાસ પ્રેસ-ચૌખંબા, કાશી)

(૮૯) શ્રી ચન્દ્રમણિ દ્વિવેદી, વ્યાકરણચાર્ય. (પ્રધાનાધ્યાપક, અગ્રવાલ સંસ્કૃત વિદ્યાલય, ટેલી નીમ, કાશી.)

(૯૦) શ્રી ગયાદત્ત વ્યાસ, ધર્મશાસ્ત્રી, રેશમકટરા, બનારસ.

(૯૧) શ્રી રમાપતિ ત્રિપાઠી, વ્યાકરણચાર્ય, મોષ્ટાચાર્ય. (પ્રાધ્યાપક, શાસ્ત્રાર્થ મહાવિદ્યાલય, કાશી.)

(૯૨) શ્રી કેદારનાથ શર્મા, સારસ્વત. સાહિત્યાચાર્ય (સંપાદક, 'સુપ્રભાત', તથા 'સરસ્વતી સુખમા' કાશી)

(૯૩) શ્રી ગૌરીનાથ પાઠક, સાહિત્યાચાર્ય. (અધ્યક્ષ-શારદા ભવન' તથા અમરવાણી યન્ત્રાલય, કાશી.)

(૯૪) શ્રી કુબેરનાથ મિશ્ર, કર્મકાણ્ડચાર્ય. પંડિતસભા કાશી.

તિથિઓના પ્રવેશાદિકાળ જોવા માટે તે તે સંપ્રદાયવાળાઓએ પ્રમાણુ તરીકે સ્વીકારેલ પંચાંગને પ્રતિકૂલ ગણતરીમાં માનનારો પક્ષ 'દ્વયે પૂર્વા'વાળા ધર્મશાસ્ત્રરૂપ ઉમાસ્વાતિના પ્રધોપથી પણ સમર્થન કરવા શક્તિમાન નથી, માટે એના બળ ઉપર પંચાંગકાળના ફેરફારનો પોષક 'શાસનન્યયપતાકા'નો મત અયોગ્ય છે, એવી અનુમતિ થાય છે.

(૯૫) શ્રી દુણ્ડીરાજ શાસ્ત્રી, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયાધ્યાપક, અનેકઅન્થસંપાદક, કાશીસ્થ નિત્યાનંદ વેદવિદ્યાલયાધ્યક્ષ.

(૯૬) શ્રી વિભૂતિનાથ ત્રિપાઠી, ન્યાયવ્યાકરણચાર્ય (સાહિત્યશાસ્ત્રી, કાશી વિશ્વવિદ્યાલય, અનુસન્ધાન કર્મણિ નિયુક્ત કાશીસ્થ-નિત્યાનંદ વિદ્યાલયાધ્યાપક.)

(૯૭) 'દ્વયે પૂર્વા' તિથિ: કાર્યા 'વાળો આચાર્ય' ઉમાસ્વાતિનો પ્રધોપ દ્વયવૃદ્ધિવાળી પર્વતિથિઓના આરાધનાનો દિવસ નક્કી કરવા માટે પ્રવર્તેલો છે, નહિ કે પંચાંગે કહેલા તે તિથિઓના પ્રવેશાદિકા કાળનું પરાવર્તન કરવા માટે! આથી તે પ્રધોપના આધારે કરાતી શ્રીસાગરનન્દસૂરિની કલ્પના શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ હોવાથી લ્હાવે છે, અને

અર્હત્તિથિભાસ્કર નામના નિબંધે પ્રમાણિત કરેલી ક્ષીણ-વૃદ્ધ જૈન પર્વતિથિઓની આરાધનાની વ્યવસ્થા ગ્રાહ્ય છે, એવી સંમતિ હું આપું છું.

દા. વાસુદેવપતિ ત્રિપાઠી, વેદાન્તાચાર્ય વ્યાકરણશાસ્ત્રી
(અધ્યક્ષ-ત્રિપાઠી સ્થાન, નવાઘાટ અયોધ્યા.)

(૯૮) શ્રી હર્ષકેશ કૈલાસ આશ્રમના મહામણ્ડલેશ્વર, ન્યાયવેદાન્તાચાર્ય તર્કવિદ્યાવાચસ્પતિ તપોમૂર્તિ
૧૦૦૮ શ્રી નિર્દોષાનંદગિરિ મહાતુલાવતી સંમતિ—

“ક્ષયે પૂર્વા-વાળું વચન પંચાંગનો વિરોધ કર્યા વિના ક્ષીણ-વૃદ્ધ પર્વતિથિની આરાધનાની વ્યવસ્થા કરે છે, એવો કાશીના શ્રેષ્ઠ પંડિતોએ સમર્થન કરેલો શ્રી રામચંદ્રસૂરિનો મત જૈનોએ માન્ય કરવા યોગ્ય છે.”

“શાસનજયપતાકા” નામના નિન્દ્ય નિબંધે પ્રસારાવેલા ખોટા મતનું સમ્યક્ પ્રકારે નિરસન કરીને, “અર્હત્તિથિભાસ્કર” ગ્રંથમાં પ્રતિષ્ઠિત કરાએલા ક્ષીણ-વૃદ્ધ પર્વતિથિ સંબંધી નિર્ણયને, અમે (નીચે સહી કરનારા) બેગા થઈને સારી રીતિએ વિચારીને સમ્માન્ય કરીએ છીએ:—

(૯૯) શ્રી મહાદેવ મિશ્ર, (અધ્યક્ષ સાંગવેદ-વિદ્યાલય, સાંડી, રૂદ્રનગર ખરતી.)

(૧૦૦) શ્રી યદુનાથ ત્રિપાઠી, પ્રધાન પંડિત-અર્હદમાં રેડેટ, ખરતી.

(૧૦૧) શ્રી ગ્વનન્તપ્રસાદ પાડેજી, વ્યાકરણાચાર્ય (પ્રધાનાધ્યાપક, મહંગલ સંસ્કૃત પાઠશાળા, ગૌરી, બાંસી ખરતી.)

(૧૦૨) શ્રી જગન્નાથ શુક્લ, વ્યાકરણાચાર્ય પ્રધાનાધ્યાપક, સંસ્કૃત પાઠશાળા, ધાની-ગોરખપુર.

(૧૦૩) શ્રી દુર્ગાદત્ત ચતુર્વેદી, વ્યાકરણાચાર્ય, પ્રધાનપંડિત, બાંસી રાજ્યવિદ્યાલય, ખરતી.

પંચાંગે દર્શાવેલા તે તે તિથિઓના પ્રવેશાદિકાલ ધર્મશાસ્ત્ર વડે ફેરફાર કરાવા શક્ય નથી-એવા સિધ્ધાંતનો આશ્રય કરીને, કાશીના સુપ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનોએ પર્વતિથિના ક્ષયવૃદ્ધિ સંબંધે અર્હત્તિથિભાસ્કરમાં જે વ્યવસ્થા કરી છે, તે જ શાસ્ત્રાનુસારી છે અને જૈન પ્રગ્નને ગ્રાહ્ય છે, એવું અમે નીચે સહી કરનારા સમર્થન કરીએ છીએ:—

(૧૦૪) ધ્ર. શ્રી શંકરનાનંદ, વેદાન્તાચાર્ય, મીમાંસા ભૂષણમ્, વિદ્યાવાચસ્પતિ, કાશી.

(૧૦૫) ધ્ર. શ્રી ગોપાલાનંદ, ન્યાયવૈશેષિકશાસ્ત્રાચાર્ય, કાવ્યવ્યાકરણવેદાન્તતીર્થ-વેદાન્તશાસ્ત્રી, કાશી.

(૧૦૬) સ્વામી શ્રી યોગેન્દ્રનાનંદ, પંચનદીય શાસ્ત્રી, વેદાન્તશાસ્ત્રી, કાશી.

(૧૦૭) શ્રી ત્રિનાથ રામ, સાહિત્યશાસ્ત્રાચાર્ય (પ્રધાનાધ્યાપક-સાહિત્યવિભાગ, મુમુક્ષુભવન, કાશી.)

(૧૦૮) શ્રી શિવેન્દ્ર ઝા રામ, ન્યાયવૈશેષિકશાસ્ત્રાચાર્ય, કાશી.

(૧૦૯) શ્રી હરિશંકર મિશ્ર શાસ્ત્રી, સંસ્કૃત ભાષા મહાધ્યાપક-કાશી.

ઉપર જણાવેલી બીનાઓ ઉપરથી, વાંચકોને આ શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રંથના મહત્ત્વનો ખ્યાલ આવી ગયો હશે. અત્રે કદાચ કોઈના હૈયામાં એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવા પામે કે—“પં. શ્રી રાજનારાયણ શુક્લને એવી તે શી જરૂર પડી?, કે જેથી તેમણે વિદ્વત્સમિતિની સંયોજના કરી અને તે સમિતિને “શાસનજયપતાકા”નું પરીક્ષણ કરવા પૂર્વક પર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ વિષયક જૈન શાસ્ત્રીય સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ કરવાનું કાર્ય સુપ્રત કરવું પડ્યું?” પરન્તુ શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રંથમાં પં. શ્રી રાજનારાયણ શુક્લે “આદ્યમાવેદનમ્” એ મથાળાથી પોતાનું પ્રાકૃત્યન રજૂ કરેલું છે અને એમના એ પ્રાકૃત્યનમાંથી આ પ્રશ્નનો ખૂબ જ સંતોષકારક ઉત્તર મળી જાય છે.

એ “આદ્યમાવેદનમ્”માં જણાવ્યા મુજબ, કાશીની મજકુર વિદ્વત્સમિતિના સંયોજક પં. શ્રી રાજનારાયણ શુક્લને, વિ. સં. ૨૦૦૫ માં, શુજરાતના તેમના કેટલાક જૈન મિત્રોએ “શાસનજયપતાકા” નામની પુસ્તિકા આપી, કે જે પુસ્તિકાનો ઉદ્ભવ કાશીસ્થ પં. શ્રી

ચિન્નસ્વામી શાસ્ત્રીથી થવા પામ્યો હતો અને જે પુસ્તિકાનું પં. શ્રી ચિન્નસ્વામી શાસ્ત્રીના વિનયાદિને વશ બનીને બોલનારા ઘણા પંડિતો દ્વારા લાલન-પાલન કરાયું હતું. આ પુસ્તિકા પં. શ્રી રાજનારાયણ શુક્લને આપીને, ગુજરાતના તેમના જૈન મિત્રોએ તેમને વિનંતિ કરી કે-“આપ આ પુસ્તિકાનું સર્વાંગીણ પરીક્ષણ કરો અને તે પછી આપ આના વિષયમાં આપની સમ્મતિ આપો.”

આ પ્રકારે “શાસનજયપતાકા” નામની પુસ્તિકા પોતાની પાસે રજૂ થતાં, પં. શ્રી રાજનારાયણ શુક્લના હૈયામાં પણ મોટું કૌતુક પેદા થયું અને એથી પહેલાં તો તેમણે પોતે જ પવિત્ર અન્તઃકરણે મજકુર “શાસનજયપતાકા”ની પરીક્ષા કરી. પોતે કરેલી પરીક્ષાના પરિણામે, “શાસનજયપતાકા”ના વિષયે પોતાના હૈયામાં જે ભાવ ઉત્પન્ન થવા પામ્યો, તે ભાવને તેમણે, “શાસનજયપતાકા”ને પોતાના હસ્તાક્ષરોથી જે પંડિતોએ સમ્મતિ આપી હતી, તેમાંના કાશીના કેટલાક પંડિતોને જણાવ્યો. “શાસનજયપતાકા”ને પોતાના હસ્તાક્ષરોથી સમ્મતિ આપનારા એ પંડિતોએ, પં. શ્રી રાજનારાયણ શુક્લને સાચેસાચી હકીકત જણાવી દેતાં કહ્યું કે-“પં. શ્રી ચિન્નસ્વામી શાસ્ત્રી આપણા પાઠોશી છે અને તેમણે આ પુસ્તિકા લખેલી છે, એમ કરીને કાંઈ પણ બેધા વિના જ અમે ‘શાસનજયપતાકા’માં હસ્તાક્ષર કરીને તેને પ્રતિષ્ઠાપિત કરી હતી.”

‘શાસનજયપતાકા’ને સમ્મતિ આપનારા પંડિતોના મુખેથી આવો ખૂલાસો મળતાં, પં. શ્રી રાજનારાયણ શુક્લને એમ થઈ ગયું કે-‘હવે તો મારે આ પુસ્તિકાના સંબંધમાં તાત્વિક નિર્ણય કરીને જ જંપવું’ અને એથી તેમણે ઘણા પ્રખ્યાત, બહુશ્રુત, સ્વભાવથી જ નિષ્પક્ષ નિર્ણયવાળા અને અનેક શાસ્ત્રોના રહસ્યને બાજુનારા તથા કાશીના પંડિતોમાં પ્રકાશિત એવા વિદ્વાનોની એક સમિતિની સંયોજના કરી; અને મજકુર વિદ્વત્સમિતિને પં. શ્રી રાજનારાયણ શુક્લે મજકુર ‘શાસનજયપતાકા’ની પરીક્ષાનો ભાર સુપ્રત કર્યો.

શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રન્થના ‘આઘમાબેદનમ્’માં ઉપર જણાવેલી વિગતોનો ઉલ્લેખ કર્યા પછીથી, પં. શ્રી રાજનારાયણ શુક્લે, આ નીચે આપવામાં આવતી હકીકતો જણાવેલી છે:—

“તે વિદ્વાનોની સમિતિએ એને લાગતી વળગતી એવી સામગ્રી ભેગી કરી. (૧) પતાકાએ તિરસ્કારેલા મૂનાના વિદ્વાન શ્રી પરશુરામ વૈદ્યનો નિર્ણય પત્ર, અને (૨) એને નિંદતો પતાકાના રહસ્યમિત્ર તુલાકૃષ્ણ ઝાનો ‘આગમાનુસારી મત વ્યવસ્થાપત્ર’, તથા (૩-૪) આ બંધાના મૂળ આધારભૂત જૈનાચાર્ય શ્રીસાગરાનંદસૂરિ અને શ્રીરામચંદ્રસૂરિના મતભેદનાં લખાણોને દીર્ઘકાળ સુધી સારી રીતે જોયા પછી, જૈન શાસ્ત્ર અને સામાયારીને અનુસારે પતાકા જૈન જનતાને ગ્રાહ્ય છે કે નહિ, એના નિર્ણય માટે સારી રીતે પરિશ્રમ કરીને જોતાં, વિદ્વાનોની સમિતિ એમ નિર્ણય કરે છે કે, (૧) આગળ કહેવાશે તે મુજબ શાસનજયપતાકા જૈન જનતાને બીલકુલ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી; અને સાથે સાથે (૨) પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ અંગે શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંત યું છે, તે અંગે પણ સમિતિ વિસ્તારથી વર્ણવે છે; તેમ જ (૩) યુક્તિ વજરના ખોટા આચારને ચલાવનારા અને ભુક્ષા શાસ્ત્રપાઠથી જન્મેલા પરમતનું ખંડન કરે છે.

“કાશીના વિશિષ્ટ ક્રોટિના વિદ્વાન વર્ગે શ્રેષ્ઠ તરીકે માનેલા એવા વ્યાકરણ-સાહિત્યના, ન્યાય-મીમાંસાદિ સમગ્ર દર્શનશાસ્ત્રોના, જ્યોતિષ, ધર્મશાસ્ત્ર, વેદશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ અને પ્રાકૃતાદિ ભાષાસમૃદ્ધના પૂર્વાત્ય તથા પાશ્ચિમાત્ય પદ્ધતિથી સર્વાંગીણ પાંડિત્યને ધરાવતા કાશીના કલશભૂત એવા શ્રેષ્ઠ પંડિતોનો સભ્ય તરીકે સંગ્રહ કરતી આ સમિતિ આ પ્રમાણે માને છે કે:—

“ન્યારે પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિને વિષે આ વિવાદ ઉત્પન્ન થયો અને એનો નિર્ણય કરવા માટે બંને પક્ષોએ રાજનગરના મુખ્ય શ્રેષ્ઠ, ભારતના રાજ્યસંઘ અને પ્રગ્નએ સન્માનિત, આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિવાળા, જૈન સંઘના

અગ્રણી શેઠ શ્રી કરતુરભાઈ લાલભાઈને લેખિત સોંપ્યું, તે એક મધ્યસ્થ નીમાયા, ત્યારે મધ્યસ્થે આપેલો નિર્ણય બંને પક્ષોએ માનવો, એ ઉચિત અને આવશ્યક હતું. કદાચ મધ્યસ્થમાં અવિશ્વાસનું કંઈ પણ કારણ મેળવ્યું હોય, તો નિર્ણયની ફરી તપાસ કરવાની ઇચ્છાથી તેણે સામા પક્ષને સાથે લઈને બીજા કોઈ પ્રતિષ્ઠિત પડિતની, અથવા સમિતિ રૂપે કેટલાક વિદ્વાનોના સમુદાયની નિમણુંક કરવી, એ ન્યાયયુક્ત અને ધર્મને ઝાજતું હતું. પરંતુ પરાજય પામેલા પક્ષે તેવી રીતે ન કરતાં, પોતાના મતના આવેશથી બીજા પક્ષને અવગણી પોતાના મતને અનુકૂળ લખાણ લખી આપવા ઉપર કહેલા ભાઈ(ચિન્નસ્વામી)ને નીમ્યા. એ ભાઈએ પોતાને નીમનારના મતને મળતી એવી પતાકાને રચી. વળી તેમાં વિનય, પરિચય-લાગવજ, પ્રાર્થના ઇત્યાદિ વાપરીને બીજા સંપ્રદાયની વાતમાં રસ નહિ ધરાવતા એવા કાશીના અને બીજા અમુક વિદ્વાનોના હસ્તાક્ષરોનો સંગ્રહ કરી પોતાના આત્માને કૃતાર્થ બનાવ્યો. એટલા માટે આ સમિતિ હારેલા પક્ષના આ કાર્યને અત્યંત નિંદનીય જાહેર કરે છે. સાથે, એ નિશ્ચય નથી કરી શકતી કે ‘બંને પક્ષે સ્થાપેલા વિદ્વાનનો નિર્ણય, એ એક પક્ષનો છે,’ એવું જાહેર કરનાર હારેલા પક્ષે, કેવળ પોતે એકલાએ પસંદ કરેલા પુરૂષના નિર્ણયને કેવી રીતે, સકલ જૈન જનતામાં વિશ્વાસપાત્ર કરવાનું ધાર્યું હશે ?’ એથી, આ વિદ્વત્સમિતિ નિષ્પક્ષપણે ઉભયના મતને જૈનશાસ્ત્ર સાથે તપાસી, ખૂબ સદ્ભાવથી જૈનપ્રજાને તિથિ સંબંધમાં જૈનાગમોનો સત્ય અને હિતકારી સંદેશ આપે છે. સાથે જ પ્રસ્તુત (તિથિ) વિષયમાં વિરૂદ્ધ બોલનાર-માનનાર વર્ગને રૂબરૂમાં શાસ્ત્રાર્થ કરવાને ઉત્સાહપૂર્વક સમિતિ આહવાન કરે છે.

હું તો દૃઢ વિશ્વાસ ધરાવું છું કે સમિતિએ નિર્દિષ્ટ કરેલો નિર્ણય, નિર્દોષ, સંપૂર્ણ, જૈનાગમની પ્રતિષ્ઠાનો રક્ષક અને વચલા ગાળામાં વિચ્છેદ પામેલી જૈનશાસ્ત્રને સંમત સાચી પ્રાચીન સામાચારીનો સમર્થક હોવાથી વિચાર અને આચારની સંપત્તિએ નિર્મળ છે; તેથી આ નિર્ણયને સકલ શ્રી જૈનસંઘ મતભેદને તજીને આવકારશે. સંઘર્ષના જે વર્ગને આ હિતવચન પણ ન સાંભળવું હોય, તે સમિતિના વાદ્યુદ્ધના નિમંત્રણને (એલેન્જને) સ્વીકારી જલદી પોતાના સુભેદને સમિતિ સન્મુખ ખડા કરશે, એવી આશા છે.”

શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર નામનો આ ગ્રંથ, ઉપર જણાવેલી વિદ્વત્સમિતિના વિદ્વાન સભ્યોમાંના એક-ન્યાયવેદાન્તશાસ્ત્રાચાર્ય, તાર્કિકશિરોમણિ, પં. શ્રી બઢરીનાથ શુક્લે, જેઓ તે વખતે કાશી વિશ્વવિદ્યાલયના અધ્યાપક હતા તથા કાશીની રાષ્ટ્રીય સંસ્કૃત પરિષદના પ્રધાન મંત્રી હતા અને હાલમાં જેઓ બનારસની ગવર્નમેન્ટ સંસ્કૃત કોલેજના વાઈસ પ્રિન્સીપાલ છે તથા M. A. થયેલા છે, તેઓએ લખ્યો હતો. તે પછી કાશીની ઉપર જણાવેલી વિદ્વત્સમિતિએ આ શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રંથનું સમ્પાદન કર્યું હતું.

આ સંગ્રહ-વિભાગમાં, “શાસનજયપતાકા” પુસ્તિકાને પણ પ્રગટ કરવા પૂર્વક જ, આ શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રંથને પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા હતી અને એથી “શાસનજયપતાકા” પુસ્તિકાના એ ફરમાઓનું કોમ્પોઝ પણ કરાવાયું હતું; પરંતુ “શાસનજયપતાકા” પુસ્તિકામાં તેના પ્રકાશકે “સર્વ હક્ક સ્વાધીન” રાખ્યા હોવાનું જાણેલું હોઈ, એ વિષે ઉઠો વિચાર કરીને, આ સંગ્રહમાં ‘શાસનજયપતાકા’ પુસ્તિકાનો ઉતારો આપવાની અમારી જે ઇચ્છા હતી, તેને અમે જલાંબલિ દઈ દીધી.

હવે, કાશીની વિદ્વત્સમિતિએ સમ્પાદિત કરેલો શ્રી અર્હત્તિથિભાસ્કર ગ્રંથ અને તેમાં જ અપાએલ તેનો ‘રાષ્ટ્રભાષા હિન્દી મેં અર્થપ્રકાશ’ ક્રમશઃ આપવામાં આવે છે.

—સં. જૈન દષ્ટિએ તિથિદિન અને પર્વારાધન]

• सत्यं जयति नातृत्म् •

काशी के सुप्रतिष्ठित विद्वानों की समिति द्वारा सम्पादित तथा—
काशी एवं अन्यान्य नगरों के सैकड़ों महान् विद्वानों द्वारा समर्थित

अर्हत्तिथिभास्कर

“ शासने वर्षमानस्य चित्रस्वामि पताकया । ततन्तमो निराकर्तुमुदगादेष ‘भास्करः’ ॥ ”

इस पुस्तक में म० म० प० श्रीचित्रस्वामी शास्त्री से रचित उस “ शासनजयपताका ” नामक व्यवस्था का खण्डन अनेक अकाट्य शास्त्रीय प्रमाणों और तर्कों के आधार पर बड़े विस्तार और विवेचन के साथ किया गया है, जिसे शास्त्री जी ने जैनपर्वतिथियों के क्षय-वृद्धि-विषयक विवाद में पूना के प्रसिद्ध विद्वान् डाक्टर पी० एल० वैद्य महोदय-द्वारा मध्यस्थ के अधिकार से दिये गये ‘ निर्णय ’ के विरोध में लिखा था ।

प० चित्रस्वामी जी ने प्रस्तुत विषय की पूरी जानकारी कराये बिना ही अपनी व्यवस्था पर जिन विद्वानों के हस्ताक्षर प्राप्त किये थे उनमें से जिन जिन सज्जनों के समक्ष यह पुस्तक उपस्थित की जा सकी उन सभी लोगों ने इसमें प्रतिपादित तथ्यों से प्रभावित होकर अपने पूर्वमत को बदल कर इसके पक्ष में सम्मतियाँ दी हैं ।

संयोजक —

राजनारायण शुक्ल.

शासनजयपताका-परीक्षणपूर्वकपर्वतिथिक्षयवृद्धिविषयकजैनशास्त्रीयसिद्धान्तनिरूपणाय संयोजितायाः
विद्वत्समितेः सदस्या “ अर्हत्तिथिभास्कर ” सम्पादकाः—

१. श्रीराजनारायणशर्मपाण्डेयः शास्त्राचार्यः शास्त्रार्थमहारथः (प्रोफेसर, काशीहिन्दूविश्वविद्यालय)
 २. श्रीरामव्यासपाण्डेयः ज्योतिषाचार्यः, ज्योतिषतर्कः, ज्योतिषमार्तण्डः (अध्यक्ष-ज्योतिषविभाग, काशी-हिन्दूविश्वविद्यालय, प्रधानसम्पादक-विश्वपद्माङ्ग, सदस्य-कॉर्टे, कौन्सिल, सिनेट, फेकल्टी, बनारस-हिन्दूयूनिवर्सिटी, मन्त्री-अखिलभारतवर्षीयसंस्कृतसाहित्यसम्मेलन, सभापति-पद्माङ्गशोधनसमिति, प्रधानमन्त्री-सरयूपारीणपण्डितपरिषद्, निरीक्षक-काशीविद्वत्परिषद्, अध्यक्ष-बनारस-जिला-संस्कृताध्यापकसङ्घ ।)
 ३. श्रीसत्यनारायणशास्त्री पाण्डेयः (प्रोफेसर, काशीहिन्दूविश्वविद्यालय, संरक्षक-काशीविद्वत्परिषद्, सदस्य-कॉर्टे, बनारसहिन्दूयूनिवर्सिटी, सभापति-सरयूपारीणपण्डितपरिषद्, उपसभापति-अखिलभारतवर्षीयसंस्कृतसाहित्यसम्मेलन ।)
 ४. श्रीविश्वनाथशास्त्री वेदधर्मशास्त्राचार्यः (प्रोफेसर-काशीहिन्दूविश्वविद्यालय, सदस्य-कॉर्टे, फेकल्टी, बनारस-हिन्दूयूनिवर्सिटी, मन्त्री-अखिलभारतवर्षीयसनातनधर्मसहासभा-विद्वत्परिषद् ।)
 ५. श्रीवसिष्ठदत्तमिश्रः धर्मशास्त्राचार्यः (प्रोफेसर-बनारसहिन्दूयूनिवर्सिटी)
 ६. श्रीरामाज्ञापाण्डेयः व्याकरणाचार्यः विहारप्रान्तीयशिक्षाविभागात् प्राप्तावकाशः (R. P. E. S.) (अध्यक्ष-रिसर्चविभाग, गवर्नमेण्ट संस्कृत कालेज, बनारस ।)
 ७. श्रीपद्मप्रसादभट्टराईः न्यायशास्त्राचार्यः (न्यायशास्त्रप्रधानाध्यापकः, गोयनका-संस्कृतमहाविद्यालय, काशी. सदस्य-संयुक्तप्रान्तीय इण्टरमीडिएट बोर्ड ।)
 ८. सुप्रहीतनामधेयविद्वद्वरिष्ठश्रीहृषीकेशोपाध्यायः
- श्रीनागेश उपाध्यायः एम० ए० आनरेरी मजिस्ट्रेट, (सदस्य-कॉर्टे, बनारसहिन्दूयूनिवर्सिटी, प्रधानमन्त्री-अखिलभारतीयरामायणमहासम्मेलन, प्रकाशक-“ संस्कृतरत्नाकर ” सम्पादक-सुप्रसिद्ध “ श्रीकाशीविश्वनाथपद्माङ्ग ” ।)

९. श्रीबलदेव उपाध्यायः एम्. ए. साहित्याचार्यः (प्रोफेसर-बनारसहिन्दूनिवर्सिटी, सुप्रतिष्ठित-मङ्गलाप्रसादपुरस्कारविजेता, “ भारतीयदर्शन, ” “ बौद्धदर्शन, ” “ भारतीयसाहित्यशास्त्र, ” “ शङ्कराचार्य ” आदि अनेक सुप्रसिद्ध ग्रन्थों के प्रणेता ।)

१०. श्रीवीरमणिप्रसाद उपाध्यायः एम्. ए. बी. एल., डी. लिट., साहित्याचार्यः (प्रां.प्र.-बनारसहिन्दूनिवर्सिटी)

११. श्रीकान्तानाथशास्त्री तैलङ्गः एम्. ए. साहित्यशास्त्री (प्रोफेसर-बनारसहिन्दूनिवर्सिटी)

१२. श्रीनिरिक्षणपतिमिश्रः शाब्दिकशिरोमणिः साहित्यव्याकरणाचार्यः (प्रोफेसर—काशीहिन्दूविश्वविद्यालय, प्रधानमन्त्री—बिहारप्रान्तीय धर्मसङ्घ ।)

१३. श्रीकेशवद्विवेदी न्यायाचार्यः (प्रोफेसर—भवनमेष्टसंस्कृतकालेज, बनारस)

१४. श्रीवदरीनाथशुक्लः न्यायवेदान्तशास्त्राचार्यः तार्किकशिरोमणिः (अध्यापक—काशीहिन्दूविश्वविद्यालय, प्रधानमन्त्री—राष्ट्रीयसंस्कृतपरिषद्, काशी ।)

१५. श्रीरामानुज ओझाः न्यायव्याकरणाचार्यः वेदान्तसाहित्यसागरः (अध्यापक, बिरलासंस्कृतकालेज—लालघाट, बनारस. उपाध्यक्ष—संयुक्तप्रान्तीय संस्कृताध्यपकसङ्घ ।)

१६. श्रीरामगोविन्दशुक्लः साहित्यव्याकरणाचार्यः, न्यायमीमांसाशास्त्री, साहित्यरत्नम् (अध्यापक—श्रीसंन्यासी-संस्कृतकालेज, काशी । मन्त्री—संयुक्तप्रान्तीय संस्कृताध्यपकसङ्घ, सम्पादक—“ सन्देश ”)

१७. श्रीराजनारायणशुक्लः न्यायाचार्यः व्याख्यानवाचसतिः अनेकशास्त्राध्यापकः (अध्यक्ष—शास्त्रार्थमहाविद्यालय, भीरघाट, काशी. प्रधानमन्त्री—श्रीकाशीविद्वत्परिषद्, संयोजक—प्रकृतविद्वत्समिति ।)

श्रीविश्वनाथो विजयते

आद्यमावेदनम्

पञ्चोत्तरसहस्रद्वयसम्मिमे वैक्रमे वर्षे प्रावृषि ऋतौ गुर्जरदेशस्य कतिपयजैनमित्रैः काशीस्थ-पण्डितश्रीचित्रस्वामिशिखितो लब्धसम्भवां तदीयविनयादिवशंवदैर्बहुलैर्विद्वत्कुलैरुपलालितां “ शासनजयपताकाम् ” मह्यं समर्प्य तदीयसर्वाङ्गपरीक्षणपुरस्सरं तद्विषये सम्मतिप्रदानाय सम्प्रार्थितोऽभवम्, मन्ये, तस्यां काशिककोविदवर्गस्य वास्तविक्या धारणाया वाराणसेयतया विशेषाभिज्ञं विज्ञायैव ते मामेतत्कार्याय न्ययूयुजन्, मत्तः प्रमितावदाततामेव च तान्निसमाजसमाहृतमचिकीर्षिषुः ।

अहमपि महता कौतुकेन प्रथमं स्वयमेव ताम् पवित्रेणान्तःकरणेन पर्यैक्षिषि । परीक्षयाऽनया च तस्या विषये समुद्भूतं स्वकीयं भावं स्वात्मनः पाणिस्पर्शपूर्वकैराशीवर्दैस्तदीयसौभाग्याभिधु-द्विकामेभ्यः काश्याः कतिपयपण्डितेभ्यो व्यजिज्ञपम् । तेभ्यश्च सत्यवारभ्यः पार्श्ववासिजातेति कृत्वा किमपि न निभाल्यैव तैर्हस्ताक्षरप्रदानेन सा प्रतिष्ठापितेति परिज्ञाय तदीयतत्त्वनिर्णयेनात्मनस्तितर्पयिष्या बहुविश्रुतानां बहुश्रुतानां निसर्गनिष्पक्षनिश्चयानां पुरःप्रकाशयिष्यमाणसंज्ञानामनेकशास्त्रान्तरङ्गविज्ञानां वाराणसेयविद्वत्प्रकाण्डानामेकां समितिं संयोज्य तस्या एव परीक्षणभारं समर्पिषम् ।

सा च समितिस्तदनुकूलामखिलां सामग्रीं सङ्कलय्य तथा सधृणेनाक्षणा निराकृतं पुण्यपत्तनस्थविद्वद्वैद्यश्रीपरशुरामशर्मसम्भवं निर्णयपत्रं तच्चिन्दकं तस्याः रहस्यमित्रं पं० श्रीतुलाकृष्णझाशर्म-जातम् आगमानुसारिमतव्यवस्थापनम् पतञ्जिलोपजीव्यं जैनाचार्ययोः श्रीसागरानन्दसूरिश्रीरामचन्द्रसूरिमहाशययोस्तदुभयवाक्यारूढं मतमेदञ्च सुचिरं समीक्ष्य जैनागमसदाचारानुसारेण तस्याः जैनोपग्रहणयोग्यतानिश्चये प्रचुरं परिश्रम्य च तां जैनजनग्रहणानर्हामिव वक्ष्यमाणप्रकारेण निर्धारयति निरूपयति च पर्वतिथीनां क्षयवृद्धिविषये शास्त्रीयं सिद्धान्तं निरस्यति च निर्युक्तिकां कदाचार-प्रवृत्तिकामसत्तन्त्रमूलिकां परकथाम् ।

वाराणस्याः विशिष्टविद्वद्गणं वरिष्ठतया गण्यमानान् व्याकरणस्य, साहित्यस्य, न्यायमीमांसादिसमग्रदर्शनशास्त्रस्य, ज्योतिषस्य, धर्मशास्त्रस्य, पूज्यतमस्य वेदराशेः, इतिहासस्य, प्राकृतादिभाषाभाण्डारस्य च प्राच्यप्रतीच्यपद्धतिभ्यां सर्वाङ्गीणं पाणिडित्यं धधानान् काशीकलशायमानान् पण्डितप्रवरान् सदस्यतया संगृह्णन्ती समितिरियञ्चैतद् विचारयति—

यदा जैनपर्वतिथीनां क्षयवृद्धिविषयके प्रकृते विवादे निर्णयार्पणाय उभयपक्षाभ्यां राजनगरस्य प्रधानतमश्रेष्ठिनो भारतस्य राज्यसंघेन जनवर्गेण च सम्मानितस्य स्वपरराष्ट्रप्रतिष्ठागारिष्ठस्य धावकधुर्यश्रीकस्तूरभाईलालभाईमहाशयस्य द्वारेण कश्चन मध्यस्थो निरवाचि तदा तदीयनिर्णयस्य द्वाभ्यामेव पक्षाभ्यां माननमुचितमावश्यकञ्चासीत् । परं यदि परेण पक्षेण तन्निर्णयेऽविश्वासकारणं किञ्चिदासादि तदा पुनर्निर्णयगवेणिना तेन पक्षान्तरसहयोगेनैव कस्यचित् प्रतिष्ठिततरपण्डितान्तरस्य समित्यात्मनः कतिपयविद्वत्समवायस्य वा निर्वाचनं न्याय्यं धर्म्यञ्चासीत् परं पराजितपक्षेण तथा नाकारि किन्तु गृहीतमताविष्टतया पक्षान्तरापेक्षामनवेक्ष्यैव स्वात्मनो मनोनीतः कथितो जनो न्ययोजि ।

स च जनो निजनियोजकामिप्रायानुसारिणीं “ शासनजयपताकाम् ” विनिर्माय स्वकीयचिनयपरिचयप्रार्थनादिवलेन बहूनां सम्प्रदायान्तरोदन्तसंवेदनरसरहितानां वाराणसेयानामन्येषाञ्च विदुषां हस्ताक्षराणि संगृह्य च स्वात्मानमनृणमकार्षीत् । इत्यतः समितिरियं पराजितपक्षस्य कार्यमिदञ्चितान्तस्मिन्दनीयं घोषयति न पारयति चेदं निश्चेतुं यत् पक्षद्वयं निर्वाचितस्य विदुषो निर्णयं पक्षैकपातिनं प्रथयन् पराजितः पक्षः स्वेन केवलेन वृत्तस्य पुंसो निर्णयं सकलजैनजनतायाः विश्वासभाजनं कथं कर्तुं निरचैषीत् ? अतो निजनिर्णये कृतनिर्भरा समितिः महता सौहार्देन जैनजनेभ्यस्तदागमानां तथ्यं पथ्यं च सन्देशमर्पयन्ती प्रस्तुते विषयेऽन्यथावादिवर्गं प्रत्यक्षशास्त्रार्थकथापथेऽवतरीतुं सोत्साहमाह्वयति ।

अहन्तु सुदृढं विश्वसिमि यत् समितेर्निर्देक्ष्यमाणं निर्णयं निर्दोषतया, परिपूर्णतया, जैनागमप्रतिष्ठापरित्राणप्रवणतया, मध्ये विच्छिन्नस्य जैनशास्त्रसम्मतप्राचीनसदाचारस्य पुनः प्रतिष्ठापकतया च विचाराचारसम्पदवदातस्तकलश्रीजैनसङ्घो वैमत्यत्यागेन सम्भावयिष्यति, यश्च तदन्तर्गतो वर्गो हितमपीदं न श्रोष्यति स समितेर्वादाहनिमन्त्रणमङ्गीकुर्वन्नात्मनः प्रतिभटान् न चिरञ्चाभिमुखीकरिष्यतीति ।

शास्त्रार्थमहाविद्यालयः
मीरघाट, काशी
आश्विनी २००६ वै०

समितिसंयोजयितुः
श्रीराजनारायणशुक्लस्य

श्री:

अर्हत्तिथिभास्करः

शासनजयपताकायाः द्वितीये पृष्ठे तज्जनकेन “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति वचनस्य हेमाद्रिद्वारेण शिवरहस्यसौरपुराणवचनत्वं वर्णयित्वा प्रथमे चरणे चानुपूर्वीभेदं दर्शयित्वा तस्य मध्यस्थकथितमाचार्योभास्वातिसंग्रथितत्वं निरस्तम् । परमेष निरासो न शोभनो न च सम्मान्यो जैनसंग्रहस्य, तद्वचसो हेमाद्रावुद्धृताद् वचसो विभिन्नानुपूर्वीकत्वाद् विभिन्नार्थकत्वाच्च जैनजनेषु वाचकमुख्योभास्वातिसंग्रथितत्वेन प्रसिद्धत्वाच्च । न चानुपूर्वीभेदस्य तद्वचो-विग्रहाव्यापितया हेमाद्रिनिर्दिष्टतादृशवचोविभिन्नकर्तृकत्वं तस्य वचसो न सम्भवतीति वाच्यम् ? अनेककर्तृकेषूपनिषद्गीतापुराणादिषु देशविशेषे भिन्नानुपूर्वीभाजां बहुलवचसामनेककर्तृकत्वस्य सर्वसम्मतत्वात् । विभिन्नार्थकत्वमपि तथोरनुपपन्नतया न शङ्कनीयम्, विवदमानाभ्यां द्वाभ्यामप्याचार्याभ्यां वर्ण्यमानस्य तद्वचनार्थविशेषस्य वैदिकसंप्रदाये तद्वचनार्थताया अनभ्युपगमात् । जैनप्रसिद्धयनुरोधेनापि तादृशोक्तैरौचित्यसम्भवेन प्रस्तुते प्रधाने विषये तत्कर्तृपरीक्षणस्थानङ्गत्वेन जैनैतरकर्तृकत्वव्यवस्थापनस्य प्रतिकूलत्वेन चाप्येष पताकाकृतः प्रयासः परिहसनीय एव ।

पताकायास्तृतीये पृष्ठे तत्पित्रा “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति वचनस्य सप्तम्यादिरूपायां पूर्वतिथौ अष्टम्यादिरूपक्षीणतिथिविधायकत्वं मध्यस्थाभिप्रेतं प्रथयित्वा “न ह्येकस्यां तिथावपरा-तिथिर्विधातुं शक्यते । नह्येकस्मिन् धर्मिणि धर्म्यन्तरविधानं सम्भवति । न वा सप्तमी विधिश्चे-नाप्यष्टमीकर्तुं शक्यते” इति वाक्येन निराचिकीर्षितम् ।

पुनस्तृतीये पृष्ठे तिथिशब्दार्थं निरूप्य विशिष्टे प्रवर्तमानस्य विधेः विशेष्यस्य प्रकारान्तरेण प्राप्तत्वे विशेषणपर्यवसायितां च प्रकाश्य प्रोक्तवचसः सप्तम्यादौ सप्तमीत्वादिनिवृत्तिपूर्वकाष्टमी-त्वादिविधायकत्वस्यापि मध्यस्थाभिकाङ्क्षितस्यापाकरणं पताकायाः पञ्चमे पृष्ठे “एवञ्च कला-गता या सप्तमी संख्या सा सप्तमी संख्या न भवति किन्तु अष्टमी सेति विधिरचबोधयतीत्य-भ्युपगन्तव्यम्, कथन्तत् सङ्गच्छताम् ? प्रत्यक्षतो ज्यौतिषशास्त्रतो वाऽवगम्यमानस्य वस्तुनः केवलं विधिना प्रलपितुमन्यथयितुं वाऽशक्यत्वात्” इति वाक्येन चिकीर्षितम् ।

तत्र प्रथमे स्थले सप्तम्यादावष्टम्यादिविधानस्याशक्यत्ववर्णनमात्रं कृतं न तु कश्चन हेतु-रुपन्यस्तः । केवलं कपोलवाद्नेनैवात्मनो मनोरथो विभरिषितः । अतो नात्र किञ्चिदधिकं वक्तु-मवसरः, किन्तु केवलमेतदेव निवेद्यामो यन्नैष मध्यस्थस्याशयो विद्यते यद् विधिः सप्तमीमष्ट-मीकरोति तथा कर्तुं वा पुमांसमादिशति, किन्तु प्रकारान्तरेणाप्राप्तमौदयिकापर्वतिथीनां क्षीणपर्व-तिथिरूपतां स्याद्वादमार्गेण आराधनानिमित्तापेक्षया निर्बाधं सम्भाव्यमानामवबोधयति, बोधयञ्चैवं प्रभवति पर्वतिथीनां क्षयदिनेऽपर्वतिथीनामपि पर्वतिथ्यात्मनाऽऽराधनाङ्गताव्यवस्थापन इति ।

द्वितीये स्थले च चन्द्रकलात्मिकायां तिथौ तद्गतायाः सप्तम्याः संख्याया निवृत्तेरष्टम्याः संख्यायाश्च वृत्तेर्बाधकत्वं तद्वचसो न सम्भवतीत्यत्र प्रत्यक्षज्यौतिषान्यतरेण वेद्यमानस्यापलापने-ऽन्यतासम्पादने वा विध्यसामर्थ्यं हेतुतयोपन्यस्तम् । तत्सत्यमपि प्रकृतेऽनावसरिकम्, यतो हि न विधेः सप्तम्यास्तित्थेः सर्वथैव सप्तमीत्वशून्यत्वमष्टमीत्वसम्पन्नत्वञ्च व्युत्पाद्यतयाऽभिसंहितं किन्तु जैनशास्त्रीयाराधनानिमित्तापेक्षयैव, ज्यौतिषशास्त्रविरोधस्तु तदा स्याद् यदि ज्यौतिषं सप्तम्याः जैनसम्मतसापेक्षाष्टमीत्वाभावमावेदयेत्, अथवा “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति विधिः ज्यौतिषप्रतिपादितं सप्तमीत्वमष्टमीत्वरहितत्वञ्च सर्वथा प्रत्यवस्थापयेत्, परमेतस्योभयस्यैवाभावाच्च प्रकृते तस्य सन्देहगन्धोऽपीति ।

किञ्च कथितो हेतुः पताकाकृतकर्तृकोपन्यासकर्मतान्मैवार्हति ज्यौतिषोपजीविटिप्पणप्रवेदित-
स्याष्टमीक्षयदिने सप्तम्या औदयिकीत्वस्याष्टम्याश्चानौदयिकीत्वस्य “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति
विधिवलेन पताकाया अष्टमं ऋते तेन स्वयमेव वैपरीत्येन वर्णयिष्यमाणत्वात् ।

पताकान्तं पतितायाः “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति वचनव्याख्यायाः परीक्षणम्—

पताकायाः सप्तमे ऋते “तथापि जैनसम्प्रदाय” इत्यारभ्य “वचनमिदं प्रवर्तते” इत्यन्तेन
वाक्यजातेनोक्तवचसोऽवतारणां प्रदर्श्य तदीयं व्याख्यानद्वयं पताकाकृता स्वेष्टतया निर्दिष्टम् । तत्र
प्रथमन्तावदेतत्—“अत्र तिथिरित्युद्देश्यसमर्पकम्, पूर्वति पदं विधेयसमर्पकम्, तिथिरिति सामान्य-
श्रुतमपि तिथिपदं प्रकरणात् पर्वतिथिपरम्, तिथिसामान्यरूपायामपर्वतिथौ अवश्यकर्तव्यस्य कस्य-
चिदनिरूपणात् अवश्यकर्तव्यविशिष्टा पर्वतिथिरेवात्रोद्देश्यतां भजते, अतस्तस्याः क्षयासम्भवात्
तत्पूर्वस्या अपर्वतिथिरेव क्षयः फलति । पर्वतिथेस्तु अनेन वचनेनौदयिकीत्वं विधीयते ।
.....अतश्चायमर्थः सिद्धो भवति, पर्वतिथेः पञ्चाङ्गे क्षये दृष्टे सति तत्प्राकृतनापर्वतिथिनिष्ठ-
मौदयिकीत्वं पर्वतिथौ भावयेदिति” ।

अत्र वचमिदमाधोप्यासो यत् पताकाकृता निर्दिष्टा उक्तवचसोऽवतारणा नितरामसङ्गता, यतो
हि तेन पूर्वं “जैनसम्प्रदाये औदयिकी तिथिरेव सर्वकार्योपयोगिनी” इत्युक्तम् । तेन चौदयिकीनां
पर्वतिथीनामेवाराधनायास्तदङ्गतायाः वा जैनशास्त्रादिष्टत्वं प्रतिभाति । एवञ्च याः पर्वतिथयः
पञ्चाङ्गेनानौदयिक्यो निर्दिश्यन्ते तासामाराधनाया अकरणेऽपि शास्त्रादेशमङ्गभयाभावात् “कथङ्कारं
तत्राराधना क्रियताम्” इत्याकाङ्क्षायाः पताकाकृद्दर्शिताया अनुत्थानपराहतत्वेन तत्प्रशमकतया
तद्वचसः प्रवृत्तिरयौक्तिकी ।

अथ यदीदमुच्येत यत् समर्थनीयतया तत्स्वीकृते पक्षे पर्वतिथीनां वास्तविकस्य क्षयस्याभा-
वात् सर्वासां पर्वतिथीनामौदयिकीत्वेन तासां सर्वासामेवाराधनीयता शास्त्रतः प्राप्नोति, परं पञ्चाङ्गेन
तासु कस्याश्चित् क्षयनिर्देशे तस्याः प्रकारान्तरेणौदयिकीत्वस्य ज्ञातुमशक्यतया “कथं तदाराधना
कार्या येन शास्त्रीयः सर्वपर्वतिथ्यादेशः पालितः स्यात्” इत्याकाङ्क्षायाः जन्म निष्प्रत्यूहमेवेति ।
तदप्यसङ्गतम् ।

“क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इत्येतद्वचोव्यतिरिक्तस्य पर्वतिथिक्षयाऽभाववेदिनोऽभावेन
तत्प्रवृत्तेः पूर्वं सर्वासां पर्वतिथीनामौदयिकीत्वं भवत्येवेत्यस्य ज्ञातुमशक्यतया औदयिकीनामेव
तिथीनां सर्वकार्योपयोगित्वमिति जैनसिद्धान्ते जाग्रति सर्वपर्वतिथीनामाराधनादेशे शास्त्रतात्पर्य-
ज्ञानोदयासम्भवेन तादृश्या आकाङ्क्षायाः प्रादुर्भूतेः प्रजापतिसहस्रेणापि कर्तुमशक्यत्वात् ।

व्याख्यानविषये चेतद् द्रूमः—

अत्र तिथिपदस्योद्देश्यपरत्वम् पताकाकृत ईप्सितं न युक्तम् ? “यच्छब्दयोगः प्राथम्यम्”
इत्यभियुक्तवचोऽनुसारेणोद्देश्यपरपदस्य प्राथमिकप्रयोगनियमस्य परित्याज्यताया अगतिं विनाऽ-
नौचित्यात् ।

“तिथिरिति सामान्यश्रुतमपि पदं प्रकरणात् पर्वतिथिपरम्” इतीदमपि पताकाकृद्वचनम-
युक्तमेव, सामान्यवाचिनस्तिथिपदस्य पर्वतिथिमात्रे संकोचकाभावात्, विशेषतोऽनिर्देशेन प्रकर-
णस्य प्रकृतेऽस्तित्वशून्यतायाः दुर्बलतायाश्चाग्रे विस्तरेण वर्णयिष्यमाणत्वाच्च ।

यच्चाष्टमं ऋते पताकायाः “पूर्वनिष्ठं यदौदयिकीत्वं तदेवानेन विधीयते” इति, तदत्यन्तमसत् ?
पूर्वनिष्ठस्य तस्य पूर्वस्यामेव सम्भवेनान्यस्यां तद्विधानासम्भवात् । पञ्चाङ्गेन पूर्वनिष्ठतया निर्दिष्टं
वस्तुतस्तत्तरस्यामेव विद्यमानं यदौदयिकीत्वं तद्विधीयत इत्यर्थकतया तस्य वाक्यस्य समर्थनमपि न
शक्यसम्भवम् ? उत्तरानिष्ठस्य तत्र विधिं विनापि सिद्धतया विधानानावश्यकत्वात् । न तत्

स्वरूपतो विधित्सितं किन्तु प्रत्ययतः, स च न प्रकारान्तरतः प्राप्तः, प्रत्युत पञ्चाङ्गेन प्रतिहत इति तस्यैव बलिना विधिना प्रसूतिरीप्सितेत्येतदपि तथैव, स्वसामग्रीमात्रतन्त्रस्य तस्य पुरुषप्रयत्नासाध्यत्वात्, न च नेदं वचस्तत्तदीयं ज्ञानं वा विधत्ते किन्तु तदवबोधन्तनुते नातः कथितो दोष इति वाच्यम्? तथा सति तस्य वचसोऽपूर्वबोधकशब्दव्यपदेशविषयत्वसम्भवेऽपि अपूर्वविधि-शब्दव्यपदेशपात्रताप्रतारितत्वप्रसक्तेः। न चोपचारादौदयिकीत्वबोधनद्वारा क्षयदिने क्षीणतिथेराराधनाविधानपर्यवसानाद्वा तत्र तादृशो व्यपदेशस्समर्थनार्ह इति वाच्यम्? तथा सति मध्यस्थमत-खण्डनस्यानौचित्यापत्तेः, तन्मतस्यापि “टिप्पणे प्रत्याख्यानवेलायां विनिर्दिष्टा सप्तम्यादिर्न केवलं सप्तम्यादिरूपैव, अथवाऽऽराधनादिविधावपि तद्रूपैव, किन्तु आराधनाद्यनुरोधेन क्षीणाष्टम्यादिरूपापीत्येतदर्थस्य मानान्तरानधिगतस्यावबोधकतया तादृशबोधोपधानद्वारा क्षयदिने क्षीणतिथ्याराधनायास्साधनान्तराद्यसिद्धायाः प्रतिष्ठापने पर्यवसायितया वा तद्वचोऽपूर्वविधिरूपम् ” इत्येवंरूप-तया वर्णनसम्भवात् ।

पदार्थाशुद्धयो भाषाऽशुद्धयश्चात्र प्रसङ्गेऽनेकाः, यासु कियत्य एवम्:—

अष्टमे पृष्ठे “तिथिसामान्यरूपायामपर्वतिथौ ” अत्र पूर्वपदमव्यावर्तकं तिथिभेदभूताया अपर्व-तिथेरपर्वतिथिशब्दादेवातिथिव्यावृत्तायाः लाभात् ।

“तिथेः क्षयो नाम नात्यन्ताभावो ध्वंसो वा, तस्यास्तद्दिने सत्त्वात् ” इत्यप्ययुक्तम्? तद्दिने तत्तिथिसत्तायास्तदत्यन्ताभावस्य तदीयध्वंसस्य वा तद्दिननिष्ठताया अप्रतिफलत्वात्, तत्तिथिमत्यपि दिने दण्डप्रहरादिकालभेदेन तयोः प्रवेशस्य निष्कण्टकत्वात् ।

“तस्याः सूर्योदयानन्तरोत्पन्नत्वेन औदयिकीत्वाभावः ” इत्यप्यशुद्धम्, औदयिकीत्वाभावस्यो-दयकालसम्बन्धाभावरूपस्य सूर्योदयानन्तरोत्पन्नत्वाहेतुकत्वात्, किहेतुकस्तदा स इति चेत्, सम्बन्धस्य सम्बन्धिद्वयाधीनतया द्वयोरेकतरस्याप्यभावे तत्सम्भवायोगेन सूर्योदयकाले क्षीणत्वे-नाभिमततायास्तित्थेरभावात्तदायत्त एव सः, तत्तिथ्यभावस्तदानीं कुतो हेतोरिति चेत् सूर्योदयकाले तत्पूर्वकाले वा तत्तिथिप्रवेशप्रभावाभावात् ।

“उदयसम्बन्धाभावाद् यदौदयिकीत्वं गतम् ” इत्यपि सदोषम्, यतो हि औदयिकीत्वस्य गतत्वमौदयिकीत्वाभावरूपम्, तच्चोदयसम्बन्धाभावरूपम्, प्रयोज्यप्रयोजकभावश्च भेदनियत इति ।

“अत्र हि न पूर्वात्वं विधेयतावच्छेदकम्, तस्य पूर्वमेव सत्त्वात्, न वाऽष्टमीत्वम्, तस्य विधातुमशक्यत्वस्य पूर्वमेव निरूपितत्वात् ” ।

अनेन वाक्येन पूर्वात्वस्य विधेयतानवच्छेदकत्वे पूर्वामात्रनिष्ठत्वस्य यज्ञेतुत्वमुक्तम्, तत्र सम्यक्, तस्य तदीयविधेयतावच्छेदकत्व एवानुकूलत्वात् । एवमष्टमीत्वस्य विधेयतानवच्छेदकत्वे तद्विधानाशक्यत्वनिष्ठपूर्वनिरूपितत्वस्य यद् हेतुत्वं कीर्तितं तदपि दृष्टम्, तादृशनिरूपितत्वस्य तत्राहेतुत्वात्, पूर्वनिरूपिततद्विधानाशक्यत्वस्य हेतुतायां तात्पर्यमिति तु नोचितम्, निरूपित-त्वशब्दोत्तरपञ्चम्यर्थेन तदप्रकृत्यर्थस्य तादृशाशक्यत्वस्यान्वयासम्भवेन तद्वाक्यतस्तत्ताभासम्भवात्, कथञ्चिदेतत्परीहारापोषाचिन्तनेऽपि तद्विधानाशक्यत्वस्य तद्विधेयतायामेव हेतुत्वौचित्येन तस्य विधेयतानवच्छेदकत्वेऽनिमित्तत्वात्, किञ्च पूर्वापदस्य विधेयसमर्पकत्वस्वीकारे पूर्वस्यां विधेयतायाः प्राप्तत्वेन पूर्वात्वे विधेयतावच्छेदकतायाः प्रसक्त्या तत्र तन्निषेधसम्भवेऽपि अष्टमीत्वेऽप्रसक्ताया-स्तस्याः प्रतिषेधस्यात्यन्तमयुक्तत्वमेव । मध्यस्थोक्तिदृशोपन्यासोऽस्तावित्यपि नाभिनन्द्यं प्रस्ता-वान्तरत्वात् ।

“पञ्चाङ्गदृष्टक्षयप्रयुक्तौदयिकीत्वाभावात् ” इति वाक्यादुक्तमौदयिकीत्वाभावस्य क्षयप्रयुक्तत्व-मप्यसङ्गतम्, औदयिकीत्वाभावं क्षयशब्दार्थतया निरुच्य तस्मिन्नेव तत्प्रयुक्तत्ववाचोऽनौचित्यात् ।

क्षयदर्शनप्रयुक्तत्वेऽपि तात्पर्यवर्णनं न युक्तम् ? विषयस्य ज्ञानप्रयुक्तत्वाभावात्, पञ्चाङ्गदृष्टक्षय-
प्रयुक्तशब्दस्य पञ्चाङ्गद्वारकक्षयदर्शनविदितार्थकतया न दोष इत्यप्युक्तिरयुक्ता क्षयदर्शनस्य क्षया-
त्मकौदयिकीत्वाभावस्य वेदनेऽप्रयोजकत्वात् ।

किञ्च एकत्रौदयिकीत्वाभावस्य सूर्योदयानन्तरोत्पन्नत्वप्रयुक्तताया अन्यत्रोदयसम्बन्धाभावप्रयु-
क्तताया अपरत्र च पञ्चाङ्गदृष्टक्षयप्रयुक्ततायाः कथनं तत्प्रयोजकापरिज्ञानं पताकाकृतः प्रकाशयति ।

“क्षये दृष्टे सति” इत्यस्य (उदयसम्बन्धाभावे सति) इति विवरणं दानन्तु नितरां पदार्था-
परिचयप्रत्यायकम्, योगाचारं तदनुचरितारं चापहाय केनापि ज्ञानज्ञेययोरैक्यानङ्गीकारात् । वस्तु-
तस्तेनापि ज्ञानाकारेणैव ज्ञेयस्यान्यथाकृतत्वेन तयोरैक्यास्वीकारात् ।

अष्टमे पृष्ठे औदयिकीत्वाभावस्य क्षयशब्दार्थत्वमुक्त्वा पुनर्नवमे पृष्ठे “क्षयः-व्यपदेशाभावः”
इत्येवं क्षयशब्दस्य विवरणमपि पताकाकृति किमनुमापयति ? विचारणीयमेतद् बुधैः, इति दिक् ।

अत्रैव पृष्ठे “तिसृभ्यो हि करोति योत्तमा सा प्रथमा, या प्रथमा सा मध्यमा, या मध्यमा
सोत्तमा, कुलायिनी त्रिवृतो विण्दुतिः” इति स्तोत्रीयर्गतक्रमवैपरीत्यविधानं विण्दुतौ तद्वत्
इति ग्रन्थेन तेनोक्तम् यद् यथा स्तोत्रीयाणाम् ऋचां क्रमः “तिसृभ्यो हि” इत्यादिना विण्दुतौ
वैपरीत्येन विधीयते, अर्थात् उत्तमायाः प्रथमायाम्, प्रथमायाः मध्यमायाम् मध्यमायाश्च ऋचः
क्रम उत्तमायाम् ऋचि विधीयते तथैवात्र “क्षये पूर्वातिथिः कार्या” इति वचनं टिप्पणानुसारेण
अनौदयिकीमष्टम्यादितिथिमौदयिकीम् औदयिकीश्च सप्तम्यादिमनौदयिकीं विधत्त इति, एतदपि
प्रकृते न घटते, यतो हि “तिसृभ्यो हि” इत्यादिवाक्ये वैपरीत्यं स्पष्टं निर्दिष्टम्, अत्र तु पता-
काकृतो मतेन क्षीणतिथौ पूर्वागतस्यौदयिकीत्वस्योक्तावपि पूर्वतिथावतौदयिकीत्वस्य स्पष्टमनुक्तत्वात् ।
उत्तरस्यास्तद्दिने औदयिकीत्वस्योक्त्या पूर्वस्यास्तद्राहित्यं लभ्यत एवेति चेत्, न ?-तथा सति
दृष्टान्तवाक्येऽपि उत्तमायाः प्रथमात्वोक्त्या क्रमेणप्रथममध्यमयोर्मध्यमोत्तमात्वलाभस्य सम्भवेन
शब्दतस्तदुक्तेर्वैयर्थ्यापत्तेः । दृष्टान्तवैयर्थ्यमप्यत्र दुर्वारम्, यतो हि दृष्टान्तवाक्यम् ऋचां पौर्वापर्यं
परावर्तयति प्रकृतवचस्तु पताकाकृन्मतेऽपि पूर्वोत्तरतिथ्योः पौर्वापर्यं नान्यथयति ।

तदीयं तद्वचसो द्वितीयं व्याख्यानञ्चाष्टमे पृष्ठे इत्थमङ्कितम्—

“अथवा पूर्वा इत्येतदेवोद्देश्यवाचकं पदम्, प्रकरणाद् योग्यताबलाद् वा तिथिरिति लभ्यते,
टिप्पणे पर्वतिथीनां क्षये दृष्टे सति पूर्वा तिथिः, तिथिः-पर्वतिथिः कार्या इत्यर्थः ।

क्षीणत्वेन दृष्टाया अष्टम्यादिपर्वतिथेः पूर्वस्यां सप्तम्यादौ कियन्तोऽशा वर्तन्त इति न ते
विधातव्याः “अप्राप्ते शास्त्रमर्थवत्” इति न्यायात्, किन्तु अप्राप्तसूर्योदयावधिकांशानामेव विधा-
नेन अष्टम्यादिपर्वतिथिरेव पूर्वस्याः टिप्पणे औदयिकीत्वेन दृष्टायास्तप्तम्यादितिथेः स्थाने
औदयिकी विधेयेति फलति” इति ।

अत्र “प्रकरणाद् योग्यताबलाद्वा” इत्युक्त्या प्रकरणस्यासत्त्वं योग्यताऽपेक्षया दुर्बलत्वं
वाऽभिप्रेतं प्रतिभाति, तयोः कतरत्सम्मतमिति पताकाकारः प्रष्टव्यो भवति, आद्यस्य सम्मत-
त्वोक्तौ पूर्वव्याख्यानोक्तदिशा तिथिपदस्य प्रकरणात्पर्वतिथिपरत्वं मन्यमानस्य तिथिप्रकरणाभाव-
सूचनं न संगच्छते, द्वितीयस्य सम्मतत्वोक्तौ पञ्चविंशे पृष्ठे तस्य दौर्बल्यनिरासो न शोभते ।

एवम् “क्षीणत्वेन दृष्टाया अष्टम्यादिपर्वतिथेः पूर्वस्यां सप्तम्यादौ कियन्तोऽशा वर्तन्त इति
न ते विधातव्याः” इति वाक्याभिप्रेतमपि पृच्छ्यते पताकाकारः ।

क्षयदिने सूर्योदयात् कियत्कालानन्तरमष्टम्यादिप्रवृत्तिस्थले पूर्वस्यां सप्तम्यादौ कियन्तोऽशाः
वर्तन्ते” इत्युक्तेः क आशयः स्यात् ? यथाश्रुतशब्दगम्यस्तु अयुक्त एव, सप्तम्यनन्तरप्रवृत्तिस्थे-
रशानां सप्तम्यां वर्तनासम्भवात्, “यदि पूर्वस्याम् सप्तम्यादौ” इत्यनेन सूर्योदयकाले सप्तम्यादि-

નોપલક્ષિતે દિને इत्यर्थोऽभिप्रेततया वर्ण्यते, तदा तु तत्र क्षीणाष्टम्यादेः कात्स्न्येनैव वर्तमानतया “कियन्तोऽशा वर्तन्ते” इत्युक्तिरयुक्ता स्यात् । न च पताकाकृतपरिपोषणीये पक्षे परमार्थतः पर्वति-
 थीनां क्षयाभावेन क्षीणतया निर्दिष्टानामष्टम्यादीनां सूर्योदयावधिकानामप्यंशानाम् सत्तया तेषां च
 टिप्पणप्रवेदितादष्टम्यादिप्रवृत्तिकालादुत्तरमसत्तया “कियन्तोऽशाः वर्तन्ते” इत्युक्तिर्युक्तैवेति
 वाच्यम्, तत्पक्षे तादृशांशानां तद्दिने विधिं विनापि सत्त्वेन विधेयत्वानुपपत्त्या तद्वचस्तद्विधान-
 मुखेनाष्टम्यादिविधायकतावर्णनस्यासङ्गत्यापत्तेः । तद्वाक्ये तरेणावेदिततयाऽपूर्वताऽऽस्पदानां तेषां
 बोधकतया तद्विधायकताव्यपदेशस्तत्रेति नानवद्या वाच्यं, तथा सति “अपूर्वविधिविधायकेन”
 इति शब्दस्यापि “विधीयते बोध्यत इति विधिः, अपूर्वश्चासौ विधिरित्यपूर्वविधिः-अपूर्वो बोध्यः,
 तस्य विधायकेन बोधकेन इत्यर्थाभिप्रायेण तद्वचसि सम्भवत्प्रयोगतया तच्छब्दमादाय, पताकायाः
 षष्ठे पृष्ठे मध्यस्थावमाननामन्दमनोरथस्य मृतिगते निपातापत्तेः ।

एवं चैतदालोचनाया अयं निष्कर्षोऽवसेयो यत् “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति वचनं
 क्षीणपर्वतिथावौદयિકીत्वस्य क्षીणतिथिपूर्वतिथिविशिष्टे क्षयदिवસોદરवर्तिनि काले क्षીणतिथेः
 सूर्योदयावधिकतदंशानां वा विधायकं बोधकम् वा न सम्भवति, टिप्पणदृष्ट्या अशक्यत्वाद्
 बाध्यत्वाच्च, पताकाकृतस्तदादेशकृतश्च दृष्ट्या विधिनिरपेक्षसिद्धिकत्वात् टिप्पणप्रतिबद्धबोधक-
 त्वाच्च । टिप्पणं दुर्बलम् “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति शास्त्रं च ततः प्रबलमिति न ततस्त-
 त्साध्यबोधप्रतिरोध इति न शङ्कनीयम्, स्वविषये शास्त्रस्य प्राबल्येऽपि टिप्पणस्य तदुपजीव्यज्यो-
 तिषशास्त्रस्य च विषये तिथिप्रवेशादिरूपे तच्छास्त्रस्यैव दौर्बल्यात् । जैनागमविसंवादितया टिप्पण-
 हीनबलम्, तच्छास्त्रं च जैनागमसंवादितया बलवत्तरमित्यपि वचो न वाच्यम्, पताकाकृतपरि-
 गृहीतपक्षोपहनेन तच्छास्त्रप्रतिपाद्यतयाऽभिप्रेतस्यार्थस्य प्रत्याययितुरेकस्याप्यागमवचसोऽधुनावधि
 धीपद्धतावनवतारात् ।

किञ्च પતાકાકૃત્નમ્તે “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” ઇતિ વચનં નાચાર્યોમાસ્વાતિમ્ની રચિતં ન
 વા જૈનાગમસાગરાદુચ્ચીતં કિન્તુ વૈદિકસમ્પ્રદાયગ્રન્થાદ્ ગૃહીત્વોદ્ધોષિતમ્, તથા ચ ટિપ્પણતદ્વચ-
 સોરુપયોરેવ પરકીયત્વે તયોઃ પૂર્વે દુર્બલમુત્તરં બલવત્તરમિતિ કથં શક્યતે વક્તુમ્ ? વાચકમુખ્યૈઃ
 પરિગ્રહણાદુત્તરં બલવત્તરં પૂર્વે તદ્રાહિત્યાદ્ દુર્બલમિત્યપિ કથા વ્યથાફલૈવ, જૈનટિપ્પણસ્ય પ્રાગેવ
 લુપ્તતયા તિથ્યાદિપરિચયાય સમ્પ્રદાયાન્તરટિપ્પણસ્ય તૈરજ્ઞીકારાત્, અન્યથા પતાકાકર્તુસ્તન્નિયો-
 ક્તુશ્ચ નયે પર્વતિથીનાં ક્ષયવૃદ્ધયોર્જૈનાગમસ્ય તદુપજીવિટિપ્પણસ્ય આસમ્મતત્ત્વેન “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ
 કાર્યા” ઇતિ વચનોદ્ધોષસ્યાકર્તવ્યત્વાપત્તેઃ ।

પતાકાયાઃ નવમે પૃષ્ઠે “પૂર્વમાચાર્ય-શ્રીસાગરાનન્દસૂરિમતં મહતાઽઽમ્બરેણ યજ્ઞયન્ અન્તત-
 સ્તદેવ પ્રકારાન્તરેણ સાધયન્ મધ્યસ્થઃ” ઇતિ પતાકાકૃદ્વચનં તમસ્તેજસોરિવ વિભિન્નયોસ્સૂરિમધ્ય-
 સ્થમતયોરમેદવેદયિતુસ્તસ્ય તદુભયોરેવ મતાપરિચયમવદ્યોતયતિ, તથાહિ શ્રીસૂરીનાં મતે તદ્વચઃ
 પર્વતિથીનામૌદયિકીત્વં વિદ્યતાસાં ક્ષયાભાવે તત્પૂર્વવર્તિનીનામપર્વતિથીનાઞ્ચ ક્ષયે પર્યવસ્યતિ,
 મધ્યસ્થમતે ચ ક્ષીણા પર્વતિથિરક્ષીણપૂર્વતિથિરુપતાં વહન્તી તદૌદયિકીત્વં લભતે તદ્વચસો બલેન,
 એવઞ્ચ શ્રીસૂરિમતે ટિપ્પણે ઔદયિકીત્વેન નિર્દિષ્ટાઽપ્યપર્વતિથિરનૌદયિકીક્ષીણત્વેન નિર્દિષ્ટા ચ
 પર્વતિથિરૌદયિકી, મધ્યસ્થમતે ચ ટિપ્પણાનુસારેણાપર્વતિથિરપ્યૌદયિકી, પર્વતિથિશ્ચ ક્ષીણા સત્યપિ
 “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” ઇતિ વચનાનુસારેણ ઔદયિકાપર્વતિથ્યાત્મભાવેનૌદયિકી । એવમત્ય-
 લ્પવિદામપિ સ્પષ્ટવેદ્યં તયોર્મતમેદં નિર્મેદં ધ્રુવાણઃ પતાકાકારઃ કસ્યાં કોટૌ નિવેશમર્હતીતિ
 તેનૈવ નિશ્ચયમ્ ।

“वृद्धिः कार्या तथोत्तरा” इत्युत्तराश्रय पताकाकृतकव्याख्यायाः परीक्षणम्—

पताकायाः नमः पृष्ठे “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इत्यस्यांशस्य तथैव व्याख्यां प्रदर्शयिष्यामः—इत्येवं प्रतिज्ञायोक्तम् “कस्याश्चित् पर्वतिथेर्दिनद्वयोदयव्यापित्वरूपवृद्धौ टिप्पणे दृष्टायां उत्तरा द्वितीयदिनोदयस्पर्शिन्येवौदयिकी कार्या, न पूर्वतिथि, अनेन वचनेन पूर्वस्या औदयिकीत्वं परिसंख्यायते, सर्वत्र ह्यौदयिक्या एवाराधनाङ्गत्वं विहितम्, प्रकृते दिनद्वयेऽपि पर्वतिथिरौदयिकी भवति। दिनद्वये त्वाराधनं न भवितुमर्हति, आराधनाङ्गत्वेन तिथेर्विधानात्— आराधनस्य प्रधानत्वान्तिथेश्च गुणभूतत्वात् गुणभूततिथ्यनुरोधेनाराधनस्य प्रधानभूतस्य द्विःकरणयोगात् गुणानुरोधेन—प्रधानवृत्तेरन्याय्यत्वात्। अत एकस्मिन्नेव दिन आराधनार्थमौदयिकीत्वमपेक्षितम्, तत्राविशेषादुभयोरपि पाक्षिकतया प्राप्तौ सत्यामनेन वचनेन पूर्वस्यामौदयिकीत्वम् परिसंख्यायते— “पूर्वा नौदयिकी भवितुमर्हति किन्तुत्तरैवेति” ।

अत्रेदं विनिवेदयामः—

“वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति वचसः परिसंख्याविधिभावेन सूर्योदयद्वयसहचर्यांस्तिथेरौदयिकीत्वप्रतिषेधकत्वं पूर्वदिने, इति यत् पताकाकृता कथितम्, तत्र सङ्गतम्, पूर्वदिनेऽपि गणितज्योतिषानुसारेण परमार्थत आदयिक्यास्तिथेस्तद्दिनेऽनौदयिकीत्वप्रत्यायकत्वे तद्वचसोऽप्रामाण्यपत्तेः। न च जैनागमे एकस्याः पर्वतिथेर्दिनद्वय औदयिकीत्वस्यासम्मततया टिप्पणे दिनद्वय औदयिकीत्वेन निर्दिष्टायाः पर्वतिथेः प्रथमदिन औदयिकीत्वविरहवेदयितुस्तद्वचसः प्रामाण्यमशुण्णमेवेति वाच्यम्, विकल्पासहत्वात्, तथा हि वाक्यमिदं स्वेतरेण जैनागमान्तर्गतेन वाक्येन कथितमर्थमनुवदति, उत स्वोदयोपक्रमहिन्नेव निर्दिष्टमर्थं बोधयति? द्वितीयेऽपि स महिमा गणितवैदुष्यवैभवरूपः तपोऽतिशयवशाविर्भूतपदार्थसार्थसाक्षात्करणसामर्थ्यरूपो वा? नाद्यः, तादृशस्य जैनागमवाक्यस्याप्राप्तत्वात्, न द्वितीयः स्वीयप्रथमेन, गणितस्य पर्वोपवर्षार्थक्यपरित्यागेनैव प्रवृत्तिमत्तया तत्साहाय्येन “जैनागमे पर्वत्वेन सम्प्रतिपन्नास्तिथयो न क्षीयन्ते न च वर्धन्ते, किन्त्वन्या एव” इति निर्णेतुमशक्यत्वात् ।

नापि स स्वद्वितीयेन, तथा सामर्थ्यं तादृशस्य पर्वतिथिप्रवृत्तिविपरीतवेदिनटिप्पणस्य पताकाकृन्मतानुसारेण सम्प्रदायान्तरीयतद्वचसश्च परिग्रहस्यानुपपत्तेः, किन्तु “किं सेव्यते सुमनसां मनसापि गन्धः कस्तूरिकाजननशक्तिभृता मृगेण” इति पण्डितराजजगन्नाथन्यायानुसारेण पुनर्विशुद्धतरटिप्पणप्रवर्तनस्यैवोपपत्तेः ।

अन्यसर्वांशे यथार्थतया पर्वतिथिविषये तद्वचःसूच्यमानसंशोधनेन सह प्रथमप्रवृत्तलौकिकटिप्पणस्य संग्राह्यत्वसम्भवादेव तथा न कृतमित्यादिकन्तु कल्पनामात्रत्वात् आर्हतसम्मानसमुचितसंरक्षणप्रवीणत्वाच्चानुपादेयमेव । नैतावताचार्योमास्वातीनां काचिन्न्यूनता निर्विचक्षिता किन्तु कथितार्थस्य तत्सम्मतत्वे प्रमाणक्षीणतैव ।

अतटिप्पणेन प्रथमदिनेऽप्यौदयिकीत्वेन निर्दिष्टायामष्टम्यादौ तद्दिनेऽनौदयिकीत्वबोधने तस्य वचसः प्रामाण्यपरिक्षयोऽप्रतीकार्य एवेति निर्विवादम् । सिद्धान्ते च यथा तद्वचसः प्रामाण्यपरिरक्षणं तथा वक्ष्यते ।

न च टिप्पणानुसारेण भवतु नाम पर्वतिथेः पूर्वदिनेऽपि सूर्योदयस्पर्शित्वलक्षणमौदयिकीत्वं किन्तु यादृशं पारिभाषिकमाराधनाद्युपयुक्तं तादृशमेव तद्वचसा प्रथमदिने पर्वतिथ्यां प्रतिषिध्यते तच्च न टिप्पणस्य तदुपजीव्यज्यौतिषस्य वा विषय इति वाच्यम्, पारिभाषिकस्य तस्य प्रदर्शनं विना तथा कथाया अनौचित्यात्, तस्य सिद्धान्तेऽपि सह्यत्वेनापूर्वत्वाभावात्, तदप्रदर्शनस्य

पताकाकृतस्तत्प्रत्यायकत्वात्, तादृशस्य च तस्यैकदिनेऽपि तिथिद्वये सम्भवेन पर्वानन्तरपर्वतिथि-
क्षयस्थले दिनभेदेन तिथिद्वयाराधनव्यवस्थाया अयौक्तिकत्वाच्च ।

अत्र प्रसङ्गे पताकाकृतोक्तम् “ आराधनाङ्गत्वेन तिथेर्विधानात् आराधनस्य प्रधानत्वात्तिथेश्च
गुणभूतत्वात् गुणभूततिथ्यनुरोधेनाराधनस्य प्रधानभूतस्य द्विःकरणायोगात् गुणानुरोधेन प्रधान-
वृत्तेरन्याय्यत्वात् ” इति वचनमप्यालोचनमर्हति, तथाद्येतेन वाक्येन ‘ तिथ्यनुरोधेनाराधनस्य
द्विःकरणस्यायुक्तत्वमुक्तम् ’ तत्र च तिथेः गौणत्वमाराधनस्य च प्रधानत्वं हेतुतयोपन्यस्तम् । पर-
मिदमसङ्गतम् । यतो हि पर्वतिथिमतस्तु दिनेषु या पर्वतिथ्याराधनाः विहितास्ताः पर्वतिथिनिमित्तिका
इति तासां पर्वतिथ्यनुविधानं न्याय्यमेव नैमित्तिकस्य निमित्तानुसारितायाः सर्वसम्प्रतिपन्नत्वात् ।
एवञ्च यथा निमित्तभूतायाः पर्वतिथेरेकदिने औदयिकीत्वे एकदिने तदाराधना क्रियते तथा तस्या
दिनद्वय औदयिकीत्वे दिनद्वये तदाराधनायाः कर्तव्यता न्यायौचित्यप्राप्ता । अत एव च तादृशतिथेः
पूर्वदिने आराधनायाः निरोधाय तस्मिन् दिने तस्या औदयिकीत्वस्य प्रतिषेधं कृत्वा द्वितीयस्मिन्नेव
दिने तदव्यवस्थापनं संगच्छते, अन्यथाऽऽराधनायास्तिथेरनुचरीत्वे वृद्धायास्तिथेः पूर्वदिनेऽप्यौद-
यिकीत्वेऽपि तद्दिने तस्या अप्राप्त्या तत्प्रयासस्य वैयर्थ्यापत्तेः । नचाराधनायास्तिथ्यनुरोधेन प्रवृ-
त्त्यभ्युपगमे पूर्वतिथेर्दिनद्वय औदयिकीत्वे दिनद्वये एव तस्या आराधनमपरिहार्यमिति वाच्यं
“ वृद्धौ कार्या ” इति वचसा पूर्वदिने परिसंख्याय द्वितीय दिन एव तस्या व्यवस्थापनात् । न
च पाक्षिकप्रवृत्त्यभावेन तस्याः परिसङ्ख्यानमनुचितमिति वाच्यम् “ एका पर्वतिथिरेकस्मिन्नेव
दिने औदयिकी ” इति जैनजगत्प्रसिद्धचनुरोधेन टिप्पणेन दिनद्वये एकपर्वतिथेः निर्दिष्टस्याप्यौ-
दयिकीत्वस्य विनिगमनाविरहेण पूर्वोत्तरदिनयोः पाक्षिकप्राप्तेरिव “ एका पर्वतिथिरेकत्रैव दिने
आराध्यत्वेन सम्मता ” इत्याहृतप्रज्ञाप्रसिद्धचनुरोधेन आराधनाया अपि पाक्षिकप्राप्तिसम्भवात्,
पताकाया एकादशे पृष्ठे “ उभयत्राप्यौदयिकीत्वसत्त्वाद् दिनद्वयेऽपि आराधनं पाक्षिकतया
प्राप्तम् ” इति वदता पताकाकृता तत्स्वीकाराच्च ।

वस्तुतस्तु समुच्चित्य प्राप्तिनियतायाः परिसंख्यायाः पाक्षिकप्राप्तिस्थले समर्थनमत्यन्तमुपहा-
सास्पदम् ।

अस्मिन्नेव प्रकरणे एकादशे पृष्ठे तत्र “ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्यनेनोत्तरस्या औदयिकी-
त्वबोधनपूर्वकं पूर्वस्या औदयिकीत्वं व्यावर्त्यते । औदयिकीत्वाभावाच्च सा अपर्वतिथिः सम्पद्यते ।
“ तत्पूर्ववर्तिनी सप्तम्येवौदयिकी द्विः सूर्योदयस्पर्शनीति सैव वृद्धा ” इति यत् पताकाकृतोक्तम्,
तदत्यन्तमसत्, उत्तरस्याः पूर्वस्याश्च तिथेरेकतया उत्तरस्या औदयिकीत्वस्य द्वितीयस्यास्तद्वा-
हित्यस्य चासम्भवात् । उत्तरदिने तत्तिथेरोदयिकीत्वं पूर्वदिने चौदयिकीत्वमित्यर्थे तात्पर्यमित्यपि
वचनमनुचितमेव; ज्योतिषप्रतिकूलप्रतिपादने तद्वचस्तात्पर्यवर्णनायाः वर्णितरीत्या असङ्गतत्वात्,
ज्योतिषापेक्षया धर्मशास्त्रत्वाद् बलवत्तया तद्वचस्तद्विरुद्धाभिधाने न क्षीणशक्तिकमित्यपि कथनं
न शोभनं ज्योतिषविरोधेनोपपत्तिसम्भवे तद्विरोधेन धर्मशास्त्रस्याप्यर्थवर्णनाया अवाञ्छनीयत्वात् ।
यथा च तद्विरोधेनापि तद्वच उपपद्यते तथा सिद्धान्तव्याख्योपन्यासे प्रदर्शयिष्यते ।

“ औदयिकीत्वाभावाच्च सा अपर्वतिथिः सम्पद्यते ” इत्यपि मतिः पताकाकारस्य दुर्मतिरेव,
पूर्वोत्तरदिवसीयायास्तस्या अभिन्नतया उत्तरदिनेऽपि तस्या अपर्वतिथित्वापत्तेः, पूर्वदिनेऽनौदयि-
कीत्वेन तद्दिने साऽपर्वतिथिः सम्पद्यत इत्यर्थो विवक्षित इत्यपि वचो न चारु, उक्तप्रकारेण
पूर्वदिनेऽपि तस्या औदयिकीत्वाभावबोधने तद्वचसोऽसामर्थ्येन गणितेन बोधितस्य तस्यास्तद्दिने
औदयिकीत्वस्याधुषणत्वात्, पर्वतिथित्वेऽष्टमीत्याद्यन्यतमवत्ताया एव तन्त्रतया औदयिकीत्वाभाव-
प्रयोज्याभावप्रतियोगित्वायोगाच्च, अन्यथा-क्षीणाष्टम्यादौ तदभावात् पर्वतिथित्वाभावस्य सम्पन्नतया

तस्याः पर्वतिथ्याराधनानङ्गत्वलाभेन तदाराधनोपपादनाय “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति पूर्वार्धस्यानुत्थानापत्तेः । न च वृद्धायास्तित्थेः पूर्वदिनेऽपि पर्वतिथित्वस्वीकारे तद्दिनेऽपि तदाराधनाऽऽपत्तिरिति वाच्यम्, अत एव “वृद्धो कार्या तथोत्तरा” इति वचनेन वाचकमुख्येनोत्तरस्यामेव तत्करणीयताया व्यवस्थापनात्, तथा च तस्याः प्रथमदिने पर्वतिथित्वेऽपि उक्तवाचकमुख्यवचनानुरोधादेव तद्दिने न तदाराधनेति भावः ।

इदञ्च सेनप्रश्नस्य तृतीयोल्लासे पण्डितपद्मानन्दगणिप्रश्नोत्तरप्रसङ्गे स्पष्टमेवोक्तमस्ति, तद्यथा—अथ यदि प्रत्याख्यानवेलायां विलोक्यते, तदा तु पूर्वदिने द्वितयमप्यस्ति, प्रत्याख्यानवेलायां समप्रदिनेऽपि, इति सुष्ठु आराधनं भवतीति प्रश्नः ।

अत्रोत्तरम्—क्षये पूर्वा तिथिः कार्या, वृद्धो कार्या तथोत्तरा ‘इति उमास्वातिवाचकवचनप्रामाण्याद् वृद्धौ सत्यां स्वल्पाऽप्यग्रेतना तिथिः प्रमाणमिति’ । यदि पुनः पूर्वदिनेऽपि पर्वतिथित्वमष्टम्यादेरभिप्रेतं स्यात् कथन्तर्हि तत्प्रश्नोत्तरतया स्पष्टमेव तन्नोक्तं स्यात्, किन्तु वृद्धिस्वीकृतिपूर्वकं तद्वचनबलात्तस्या आराधने प्रामाण्यं द्वितीयदिन एवोच्येत, अतः स्पष्टमस्ति यत् पताकाकारं तदादेष्टारं च विहाय न कश्चित् तद्वचसो वृद्धायास्तित्थेः पूर्वदिनेऽपि पर्वतिथिव्यवस्थितिफलकत्वं मन्यते ।

“तत्पूर्ववर्तिनी सप्तम्यैवौदयिकी द्विः सूर्योदयस्पर्शिनी” इतिवचनमपि तस्य युक्तिहीनम्, वृद्धायास्तित्थेः पूर्वदिने आराधनाप्रसङ्गभङ्गाय तस्यास्तद्दिनेऽनौदयिकीकरणस्य पताकाकृन्मते आवश्यकत्वेऽपि सप्तम्यास्तद्दिने औदयिकीत्वकल्पनाया अनावश्यकत्वात् । “तिथिरहितः सृष्टिकालो न भवति” इति नियमानुरोधेन पूर्वदिवसीयसूर्योदयकालस्य तिथिमत्तोपपादनाय सप्तमीकल्पनावश्यकमिति तु न सत्, ज्योतिषोक्तस्य तद्दिनेऽष्टम्या औदयिकीत्वस्यास्वीकृतेरिव तन्नियमस्यास्वीकृतेः सम्भवात् ।

एकत्र मर्यादामुन्मृद्य व्यवहर्तुरितरत्रापि मर्यादामर्दने त्रपाभावात् ।

अत्र प्रकरणे “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति वचसः फलतः परिसंख्याविधित्वमुपपादयता परिसंख्यायां सम्भवतस्त्रयोदशस्य निराससूचनायैकादशे पृष्ठे पताकाकृता यदुक्तम् “लोकतः पूर्वं शास्त्रस्य सामान्यशास्त्रतः पूर्वं वा विशेषशास्त्रस्य शास्त्रसिद्धतयाटिप्पणप्रवृत्तेः पूर्वमेव ‘वृद्धौ कार्या तथोत्तरा’ इत्यस्य प्रवृत्तत्वात् एतच्छास्त्रप्रवृत्तिदशायां टिप्पण्या अप्रवृत्तत्वात्” इत्यादि, तदत्यन्तमसङ्गतम्, टिप्पणस्य प्राक् प्रवृत्तत्वाभावे “वृद्धौ कार्या” इत्यादिवचस उत्थानस्यैवासम्भवात्, अयम्भावः—टिप्पणेऽष्टम्यादिपर्वतिथेः सूर्योदयद्वयस्पर्शित्वलक्षणायां वृद्धौ दृष्ट्यायां द्वितीयदिन एव तस्या आराधनौचित्यस्य व्यवस्थापनाय “वृद्धौ कार्या” इतिवचनं प्रवर्तते । यदि पुनः टिप्पणेन वृद्धिर्विहिता न स्यात् कुतस्तदा वचनमेतदवसरं लभेत । अत एव मन्ये, पताकाकृताऽपि नवमे पृष्ठे “कस्याश्चिदपर्वतिथेर्दिनद्वयोदयव्यापित्वरूपवृद्धौ टिप्पणे दृष्टायाम् उत्तरा द्वितीयदिनीयोदयस्पर्शिन्येवौदयिकी कार्या, न पूर्वति” इत्येवं “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इत्युत्तरार्थं विवृण्वता स्वीकृतमेतत् । एवंच पूर्वं नवमे पृष्ठे तद्वचसः टिप्पणप्रवृत्तिपूर्वकत्वमुक्त्वा पश्चादेकादशे पृष्ठे तत्रैव प्रकरणे तस्यास्तदपूर्वकत्वकथनं लेखितुरत्यन्तमनवधानं ध्वनयति ।

उत्तरार्द्धस्य द्वितीयव्याख्यायाः विमर्दनम्—

पताकाया एकादशे पृष्ठे “लौकिकटिप्पणे कस्याश्चित्तिथेर्वृद्धौ दृष्टायाम् उत्तरा द्वितीयैव तिथिः तथा पर्वतिथिः कार्या इति, अर्थात् टिप्पणे पर्वतिथेर्वृद्धौ सत्यामुभयत्रापि पाक्षिकतया पर्वतिथित्वप्राप्तौ एतच्छास्त्रस्य नियमकत्वे सिद्धेऽपि नियमशास्त्रस्य विधिमुखेन प्रवृत्तेरेव शास्त्रसम्मतत्वात् तादृशोऽर्थः सुसम्पाद्यः । एवंच द्वितीयस्यां पर्वतिथावष्टम्यादावौदयिकीत्वं नियम्यते द्वितीयैव

तिथिरौदयिकी भवेन्न पूर्वैति, एवञ्चानेन शास्त्रेण द्वितीयाया एवौदयिकीत्वबोधनात् प्रथमायास्तदभावात् तत्प्राकृतन्याससप्तम्या एव वृद्धिः इति सिद्धं भवति ” इति ग्रन्थेन पताकाकृताः “ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इति वचनस्य वृद्धायास्तित्थेर्दिनद्वये पाक्षिकप्राप्तस्य पर्वतिथित्वस्य पूर्वदिने प्रतिषेधाय द्वितीयदिने औदयिकीत्वनियामकत्वम् अथवा पर्वतिथित्वस्यैव नियामकत्वमुक्तम् । परमिदमत्यन्तमयुक्तम् वृद्धायां तिथौ पूर्वोत्तरदिनयोः पर्वतिथित्वस्य पाक्षिकप्राप्तेः प्रथमदिने ततो निवृत्तेऽसम्भवात्, कुत इति चेत् श्रूयताम् । पर्वतिथित्वं नाम आगमेनावश्याराध्यत्वेन निर्दिष्टतिथित्वम्, प्रामाणिकैः शास्त्रकारैः पर्वतिथिशब्देन व्यवहृतत्वम्, अष्टमीत्वाद्यन्यतमवत्त्वम्, औदयिकीत्वविशिष्टतादृशान्यतमवत्त्वं वा ? तत्र न प्रथमं पाक्षिकप्राप्तम् वृद्धतिथौ प्रथमेऽहनि प्रतिषेध्यं वा भवितुमर्हति, अवश्याराध्यत्वेनागमनिर्देश्यतावच्छेदकस्याष्टमीत्वाद्यन्यतमधर्मस्य वृद्धायां तिथौ दिनद्वय एव नियतानिवार्यसत्त्वेन आगमेनावश्याराध्यत्वेन निर्दिष्टतिथित्वस्यापि तथैव सत्त्वात्, अत एव द्वितीयमपि तथा भवितुं न युज्यते, शास्त्रकारीयपर्वतिथिव्यवहारविषयतावच्छेदकस्याष्टमीत्वाद्यन्यतमधर्मस्यैव तन्नियतस्य तस्यापि दिनद्वये तादृशतिथौ निष्कम्पचिन्वासात्, तृतीयं तुरीयं वाऽप्यत एव पाक्षिकप्राप्तं पूर्वदिने वृद्धतिथितो व्यपनीतं वा नार्हति भवितुम्, केवलाया औदयिकीत्वसहितायाः वाऽष्टमीत्वाद्यन्यतमवत्तायाः द्वयोरेव दिनयोस्तादृशतिथौ निर्विघ्नं विद्यमानत्वात् ।

नन्वेवम् “ एका तिथिरेकस्मिन्नेव दिने पर्वतिथिर्भवति ” इतिसिद्धान्तप्रवादो व्याहृत्येतेति चेन्न, तादृशप्रवादस्यास्वीकृतितिरस्कृतत्वात्, किन्तु “ एका तिथिः दिनद्वये पर्वतिथिर्भवन्ती अपि एकत्रैव दिने आराध्या भवति ” इतिसिद्धान्तप्रवादस्यैव वास्तविकत्वात् । सिद्धान्ते च यथा न दोषस्तथा “ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्यंशस्य व्याख्याकरणकाले वक्ष्यते ।

अनुपदमुद्धृत एव ग्रन्थे पूर्व “ पाक्षिकतया पर्वतिथित्वप्राप्तौ ” इत्युक्त्वा पश्चादुत्तरस्मिन्नेव वाक्ये एवञ्च द्वितीयस्यां पर्वतिथावष्टम्यादौ औदयिकीत्वं नियम्यते ” इति कथनं पताकाकृतो महन्मीमांसामांसलमतित्वमवद्योतयति प्रत्याययति त्रैतद् यत् “ पाक्षिकी प्राप्तिरेकस्य नियमनञ्चान्यस्य ” इति गुह्यतरं ज्ञानं निजगुरुचरणसरोजसेवावशात्तेनैवैकेन समासादितम् । औदयिकीत्वनियमनं पर्वतिथित्वनियमनपर्यवसायितया न निन्द्यतामर्हतीत्यपि नोचितं वचनम्, पाक्षिकतया प्राप्तस्य साक्षान्नियामकतात्यागस्य निर्बीजत्वात् ।

किञ्च “ एवञ्चानेन शास्त्रेण द्वितीयाया एवौदयिकीत्वबोधनात् प्रथमायास्तदभावात् ” इति ग्रन्थस्तं प्रश्नं पुनः पुरो नयति यत् प्रथमे दिनेऽपि पञ्चाङ्गानुसारेणौदयिक्यामष्टम्यादौ तद्दिनेऽनौदयिकीत्वबोधने वचनस्थास्य प्रामाण्यं परित्राणार्हं कुतः स्यात् ? धर्मशास्त्रस्याप्येतस्य तिथिप्रवृत्त्यादिरूपे गणितज्यौतिषस्य विषये वैपरीत्यबोधनेऽक्षमत्वात् ।

“ तत्पूर्वतन्याः सप्तम्या एव वृद्धिः ” इति तदीयवाक्यभागोऽपि प्राच्यं प्रश्नमिमं पुनः प्रोत्थापयति यद् वृद्धाया अष्टम्यादेः पूर्वदिने आराधनाप्रसक्तिनिराकृतिलाभाय तद्दिने तस्या अनौदयिकीत्वकल्पनायाः कथञ्चिदौचित्यसम्भवेऽपि पूर्वस्या अपर्वतिथेरौदयिकीत्वकल्पना तद्दिने किम्प्रयोजना ? सर्वस्य जन्यसदायतनस्य समयस्य तिथिमत्तानियमनिर्वाहाय सा कल्पनाऽपि सप्रयोजना, नातो निर्दिष्टं नोद्यमवतरति, इत्यपि कथनं न शोभनं, निर्मेयादकल्पनाविषिने विहरतः पताकाकृतस्तमुद्योजयतो वा तन्नियमनिकारेऽपि प्रतिकूलवैकल्येन कथितकल्पनाया व्यर्थक्लेशवहनस्यानुचितत्वात् ।

पताकायाः द्वादशे श्लोके “ एवं सति यन्मध्यस्थेनैतच्छ्लोकपादव्याख्यानावसरे “ तेन नियमविधिविधायकेन शास्त्रेण तिथिवृद्धौ उत्तरस्यामेवौदयिकीत्वं नियम्यत इति क्वचित् टिप्पणे

तिथीनां वृद्धौ दृष्टायाम् आराधनार्थमुत्तराद्वितीयातिथिः स्वीकर्तव्या ” इति च परस्परविरुद्धं वचनं मध्यस्थस्य कथमुपादेयकोटिमारोहेत् ” इति पताकाकृतो वाक्यमुपलभ्यते । अत्र स वाक्य-रचनाप्रवीणः प्रष्टव्यो जायते यत् “ मध्यस्थेन ” इत्यस्य “ मध्यस्थस्य ” इत्यस्य च कान्वयः को वा समन्वयः का वा चारुता ? इति ।

अत्रैव पृष्ठे पूर्वोक्तग्रन्थोत्तरमेव “ समानरूपतया श्रुते वाक्यद्वये “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इत्यत्र सप्तम्यां पूर्वस्याष्टमीविधानम्, अष्टमीत्वविधानं वा “ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्यत्र औदयिकीत्वनियमनम् इति वैरूप्याङ्गीकरणे किं प्रमाणम् ? किं वा फलम् ? ” इति ग्रन्थः पताकाकर्तुर्दृष्टिमार्गमुपारोहति ।

अत्रापि स महाशयः प्रश्नाहो यत्नेन स्वयमपि “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इत्यत्र क्षीणाष्टम्यादावौदयिकीत्वे सप्तम्यादिपूर्वतिथिस्थाने क्षीणाष्टम्यादेः सूर्योदयावधिकांशेषु वाऽपूर्वविधित्वम्, “ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्यत्र च पताकीयत्रयोदशपृष्ठैकादशपङ्क्तिगतस्य “ नास्माकं पक्षेऽयं वाक्यार्थो यो मध्यस्थेनोल्लिखितः, किन्तु पर्वतिथित्वनियमनरूपः ” इति तद्वचनस्यानुसारेण पर्वतिथित्वे नियामकत्वञ्च स्वीकुर्वता यद् वैरूप्यमङ्गीकृतम्, तत्र कीदृशं सारूप्यम् ? यद्गर्ववित्तविवेकतया तेन वस्तुतो निजोचितं “ मुखमस्तीतिवक्तव्यं दशहस्ता हरीतकी ” इति न्यायं मध्यस्थस्पर्शिनं वदताऽवदतोऽपि मध्यस्थो मुवैव मालिन्यं निनीपितः ।

द्वादशे पृष्ठे “ वृद्धा तिथिः द्विरुदयं स्पृशतीति कतरा तिथिरौदयिकीति सन्देहे “ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इति नियम्यते इति नियमविधिविधायकेन शास्त्रेणोत्तरस्यामेवौदयिकीत्वं मध्यस्थस्यो-क्तिन्तिरस्कृतम् “ वृद्धायास्तित्थेः द्वयुदयस्पर्शित्वे दिनद्वयेऽप्यौदयिकीत्वं स्वत एव सिध्यतीति कतरा तिथिरौदयिकीति सन्देहः कथमुदियात् ? उभयोरौदयिकीत्वेन पाक्षिकत्वाभावान् “ नियमः पाक्षिके सति ” इति पक्षप्राप्तविषयकनियमविधित्वं वा तस्य कथं स्यात् ? “ नियमविधिविधायकेन ” इति शब्दे ते सर्वेऽपि दोषास्समुन्मिश्रन्ति ये “ अपूर्वविधिविधायकेन ” इत्यत्र समुद्भाविताः ” इति वाक्यजातं पताकाकृताऽऽत्मनो मुखमार्गतो निस्सारितम् ।

तत्र स उच्यते, यत्नेन मध्यस्थमनीपितत्रिर्मलमपि मलिनीकृतं स्वात्मस्वभावेन, तथा हि न तावत् मध्यस्थो वृद्धायां तिथौ पञ्चाङ्गप्रसिद्धं सूर्योदयस्पर्शित्वलक्षणमौदयिकीत्वं सन्दिह्यमानतया विवक्षति किन्तु आराधनोपयुक्तं तत्, तच्च तादृशतिथौ नोभयदिने सम्मतं नियतं वा । अतो दिनद्वये सूर्योदयस्पर्शं कुर्वन्ती तिथिः कतमस्मिन् दिने आराधनोपयिकं तमाश्रयतीति सुघटमानं सन्देहोदयं प्रचिकाशयिषोर्मध्यस्थस्य निन्दायां प्रवर्तमानः पताकाकारः स्वस्य तादृशस्वभावतामभिव्यनकीति व्यक्तमेव भवति विदुषाम् । एवञ्च तादृशौदयिकीत्वस्योभयस्मिन् दिनेऽसिद्धतयाऽसम्मततया च पाक्षिकप्राप्तत्वे प्रत्यूहस्य प्रक्षीणत्वेन “ पक्षप्राप्तविषयविषयकनियमविधित्वमपि ” वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इति वाक्यस्य कथन्तापथात्पृथगेव ।

विधीयत इति विधिः नियमश्चासौ विधिरिति नियमविधिस्तस्य विधायकेनेत्यर्थपरं “ नियमविधिविधायकेन ” इति शब्दे वैशुण्यलेशस्याप्यभावेन तत्रानेकदोषदर्शनं द्रष्टुमेव दोषकोषं गमयति, तेन विना दोषसामान्यशून्येऽनेकदोषदृष्टेरसम्भवात् ।

त्रयोदशे पृष्ठे “ ननु महता प्रयासेन “ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्यस्य नियमविधित्वं मध्यस्थेनोक्तं दृष्टयद्भिर्भवद्भिस्स एव नियमविधिपक्षः स्वीकृतः कथमिति चेत्-नास्माकं पक्षेऽयं वाक्यार्थो यो मध्यस्थेनोल्लिखितः, किन्तु पर्वतिथित्वनियमनरूपः पञ्चाङ्गे वृद्धौ क्षये वा कस्याश्चित्तिथेर्दृष्टाया

पर्वतिथिरेकैव भवतीति मध्यस्थेनापि स्वीकृतम् । अतश्च सत्यपि तिथेर्दिनद्वयेऽप्यौदयिकीत्वे आराधनस्यैकैव पर्वतिथिरपेक्षिता सा पूर्वा परा वेति सन्देहे परस्याः पक्षप्राप्ताया नियमनमप्राप्तांशपूरणरूपं घटत एवेति नास्माकं पक्षे दोषलेशोऽपि ” इति पताकाकृद्भचनं प्राप्यते ।

अत्र स पृच्छयते यद् द्वादशे पृष्ठे “ एवञ्च द्वितीयस्यां पर्वतिथावष्टम्यादावौदयिकीत्वं नियम्यते ” इति प्राक् स्वीकृत्य पुनरत्र पृष्ठे “ नास्माकं पक्षेऽयं वाक्यार्थो यो मध्यस्थेनोल्लिखितः किन्तु पर्वतिथित्वनियमनरूपः ” इत्येवमौदयिकीत्वनियमनचिराकुर्वतस्तस्य पूर्वापरवचसोर्यो विरोधो विभाति तन्तदीयाप्रसिद्धोत्पत्त्यचलनाऽपि कल्पना कथं समादधाति ?

“ वृद्धौ क्षये वा कस्याश्चित्स्थितेर्दृष्टायाम् ” इत्यत्र सन्निहितं क्षयपदमुपेक्ष्य व्यवहितस्य वृद्धिपदस्य समानलिङ्गतया “ दृष्टायाम् ” इति यन्निर्दिष्टं तत् कस्य भाषानियमस्यानुरोधेन, को वा चमत्कारश्चिकीर्षितस्तादृशेन निर्देशेन ? “ पञ्चाङ्गे ” इत्यारभ्य “ दृष्टायाम् ” इत्यन्तस्य कान्वयः ? तदर्थस्य “ पर्वतिथिरेकैव भवति ” इत्यर्थेन, तत्सहितेन “ इति मध्यस्थेनोक्तम् ” इत्यर्थेन वा सह कीदृशो हेतुहेतुमद्भावः !

“ आराधनस्यैकैव पर्वतिथिरपेक्षिता सा पूर्वा परा वा “ इत्यत्र ” सा पूर्वा परा वा ” इति भागेन कीदृशः सन्देहोऽभिलपितुमभिलपितः ? आराधनापेक्षिततिथिधर्मिकपूर्वात्वपरात्वोभयप्रकारकः उत पूर्वापरार्थमिकतादृशतिथित्वप्रकारकः ? तत्र प्रथमो न सङ्गतः तादृशतिथौ पूर्वसूर्योदयसम्बद्धात्वरूपपूर्वात्वस्योत्तरसूर्योदयसम्बद्धात्वरूपपरात्वस्य च टिप्पणतो निश्चितत्वात् वृद्धायामपर्वतिथौ परमतेऽपि तयोस्समानाश्रयतया परस्परपरिहारेण स्थितिनियमाभावाच्च । द्वितीयोऽप्ययुक्त एव वृद्धायां तिथौ पूर्वात्वपरात्वयोर्विद्यमानतया तदाश्रययोर्भेदाभावात्, संशयत्वस्यैकधर्मिकविरुद्धकोटिद्वय प्रकारकत्वं विरुद्धकोटिद्वयधर्मिकैकप्रकारकत्वं, विभिन्नद्वयधर्मिकोभयावृत्तिधर्मप्रकारकत्वं, इयावृत्तिधर्मविशेष्यकभिन्नद्वयप्रकारकत्वान्यतमनियतत्वस्य “ स्थाणुर्नवा ” अत्र स्थाणुत्वं तदभावो वा “ “ देहो वा ज्ञानवान् देहभिन्नो वा ” “ देहे वा ज्ञानं देहभिन्ने वा ” इति सन्देहेषु दर्शनात्, अत्र च तादृशान्यतमाभावेन संशयत्वासम्भवात् ।

न च “ वृद्धिं गता तिथिः पूर्वदिने पर्वतिथिः परदिने वा ” इति सन्देहो विवक्षितः । स च नानुपपन्नः । एकस्यास्तिथेरेकस्मिन्नेव दिने पर्वतिथित्वस्य सम्मतत्वात्, वृद्धायाञ्च दिनद्वये औदायिकीत्वसहितपूर्णिमात्वादेः पर्वतिथित्वप्रापकस्य सत्त्वादिति वाच्यम्, दिनद्वये औदायिक्यां पूर्णिमादौ पर्वतिथित्वस्य सुनिश्चेयत्वात्, तस्य पूर्णिमात्वाद्यन्यतमवत्वस्यौदयिकीत्वसहिततादृशान्यतमवत्वस्य वा नियतत्वात् । नचैवम् “ एका तिथिरेकत्रैव दिने पर्व-तिथिः ” इति सर्वसम्मतं मतं कथं सङ्गच्छेतेति शङ्क्यम्, तन्मतस्यैवासिद्धत्वात्, किन्तु दिनद्वये भवन्ती अपि पर्वतिथिरेकत्रैव दिने आराध्या इति मतस्यैव सर्वानुमतस्य सत्त्वात् ।

किञ्च पर्वतिथेः परमार्थतो वृद्धिर्न भवतीति श्रीसागरानन्दसूरिमतसमर्थने प्रवृत्तस्य पताकाकृतो निर्दिष्टे ग्रन्थे “ सत्यपि तिथेर्दिनद्वयेऽप्यौदयिकीत्वे ” इति कथनमपि कथं सङ्गच्छते ? टिप्पणानुसारेणेदमुक्तञ्चतु सिद्धान्तानुसारेणेत्युच्यमानमपि युज्यमानं न भवति “ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इति वचसो मध्यस्थकथितामौदयिकीत्वनियामकतामपाकृत्य पर्वतिथित्वनियामकतास्वीकारस्य पूर्णिमादिरादिमदिने पर्वतिथिर्न भवतीत्येतस्मिन्नेव सिद्धान्ते पर्यवसानात्, ननु पर्वतिथिः पूर्वदिने औदायिकी न भवतीत्यस्मिन्, पर्वतिथित्वनियमनस्थौदयिकीत्वनियमननान्तरीकतया पूर्णिमादेः प्रथमदिने औदायिकीत्वाभावव्यवस्थापने पर्यवसानं सूपपन्नमेवेति वचनमप्यनुचितमेव, तथा सत्यौदयिकीत्वनियामकताखण्डनस्यायुक्तत्वप्रसङ्गात् ।

क्रिञ्चांयमपि प्रश्नस्तदीयमुत्तरमपेक्षते यत् क्वचित् “द्वितीयस्यां पर्वतिथ्याष्टम्यादावौदयिकीत्वं नियम्यते” क्वचित् “नास्माकं पक्षेऽयं वाक्यार्थः किन्तु पर्वतिथित्वनियमनरूपः” क्वचित् “परस्याः पक्षप्राप्ताया नियमनम्” पुनश्च पञ्चदशे पृष्ठे “औदयिकीसंज्ञाविधानात्” इति वदतस्तस्य किम् औदयिकीत्वे, पर्वतिथित्वे, पर्वतिथौ औदयिकीसंज्ञायां च विशेषाभावः सम्मतः? यद्येवम् तर्हि तेषाम् पदार्थानां विशेषं वास्तविकं विजानतां विदुषां वर्गतो बहिर्भूय कश्चित् पदार्थान्यथाविदां सङ्गः शरणतया गवेषणीयः ।

“वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति वचनस्यौदयिकीत्वनियामकतान्निषिध्य पर्वतिथित्वनियामकतां सिद्धान्तयतः पताकाकृतः शिरस्येकोऽयमपरः दुस्सहोऽनिष्टदण्डो निपतति तं स कथं प्रतिकरोतीत्येतदपि तेन चिन्तनीयम् ।

तथा हि यदि “वृद्धौ कार्या” इति वचनं न नियामकमौदयिकीत्वस्य किन्तु पर्वतिथित्वस्य, तदैतस्य बलेन वृद्धिप्राप्तपर्वतिथेः प्रथमदिने पर्वतिथित्वमेव निवर्त्यति न पुनरौदयिकीत्वम् । एवञ्च वृद्धायाः पूर्णिमादेः पूर्वदिनेऽप्यौदयिकीत्वस्याक्षुण्णतया तद्दिने तत्पूर्वस्याश्चतुर्दश्यादेरौदयिकीत्वकल्पनं कथं संगच्छेत? एकत्र दिने द्वयोस्तिथ्योः सूर्योदयस्पर्शित्वलक्षणस्यौदयिकीत्वस्य कस्यापि विशेषतः पताकाकारस्यापि स्वीकृतत्वाभावात् । अन्यथा पूर्णिमादेः क्षयस्थले टिप्पणानुसारेणौदयिकचतुर्दशीके दिने पूर्णिमाया औदयिकीत्वाय पूर्वस्यास्तदभावस्वीकारस्य तत्कर्तृकस्यासङ्गत्यापत्तेः । पर्वतिथित्वमौदयिकीत्वमादायैव निवर्तते इति तु वक्तुमयुक्तम्, पर्वतिथित्वस्यौदयिकीत्वव्यापकत्वाभावात् । पूर्णिमात्वाद्यन्यतमविशिष्टौदयिकीत्वं स्वव्याप्यमादाय निवर्तते इत्यप्यशोभनं वचनम्, तस्य पर्वतिथित्वव्याप्यत्वे तद्वलेन वृद्धायां तिथौ द्वयोरेव दिनयोः पर्वतिथित्वस्य नियतप्राप्त्या पाक्षिकप्राप्तिकर्तृताविकलस्य तस्य नियमविधिविषयत्वासम्भवात् । तथाभूतस्यापि तस्य तत्स्वीकारसम्भवे मध्यस्थोक्तस्यौदयिकीत्वे तत्सम्भवस्य निराकार्यताराहित्यापत्तेः ।

त्रयोदशे पृष्ठे पूर्वानन्तरपर्वतिथिविचारं प्रतिज्ञाय पताकाकृता लिखितं यत् “पूर्णिमाऽमावास्यादिषु पूर्वानन्तरपर्वतिथिषु टिप्पणानुसारेण क्षीणासु वृद्धासु वा तत्पूर्वस्याश्चतुर्दश्या अपि पर्वतिथित्वेन तस्याः पर्वतिथित्वात् क्षयः वृद्धिर्वा न भवितुमर्हति । एकस्मिन् दिन औदयिकी तिथिरेकैव भवति, एवञ्च पूर्णिमाया अमावास्याया वा टिप्पणे क्षये दृष्टे तस्याः क्षयासम्भवेन “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इत्येतेनौदयिकीत्वे प्रसाधिते तत्पूर्वस्याश्चतुर्दश्या अपि पर्वतिथित्वेनौदयिकीत्वावश्यकतया तत्पूर्वस्यास्त्रयोदश्या एव क्षयं कृत्वा तस्मिन् दिने औदयिकीत्वं सम्पाचाराधनं कार्यम्” इति ।

अत्र पर्वतिथेः क्षयो वृद्धिर्वा न भवति इति धुवाणः पताकाकारः प्रष्टुमभिलष्यते यदस्य तस्य वचसः किम्परता?

यस्यास्तिथेः पर्वतिथित्वं जैनागमेषु गदितन्तस्याः सूर्योदयस्पर्शराहित्यञ्च भवतीति, अथवा यस्याः पर्वतिथेः सूर्योदयस्पर्शः पञ्चाङ्गेन न निर्दिश्यते तस्या आराधनालोपो न शास्त्रसम्मतः, किन्तु तत्तिथिशालिन्यहनि तदाराधनैव शास्त्रसम्मतः, एवं यस्यास्तिथेः पर्वतिथिता जैनशास्त्रानुशिष्टा तस्यास्सूर्योदयद्वयेन संस्पर्शो न भवति? अथवा यस्याः पर्वतिथेः सूर्योदयस्पर्शो दिनद्वये पञ्चाङ्गेन दर्शितस्तस्याः दिनद्वये पूर्वदिने वाऽऽराधनं न शास्त्रसम्मतं किन्तुत्तरस्मिन्नेव दिने?

तत्र “पर्वतिथेः क्षयो न भवति, पर्वतिथेर्वृद्धिर्न भवति” इतिवाक्यद्वयेन प्रतिपिपादयिषिततया विकल्पितयोः प्रथमौ न सङ्गतौ, तादृशार्थकवचसो जैनागमेऽप्राप्यमाणत्वात् ।

न च “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचनमेव टिप्पणानुसारेण क्षीणामपि पर्वतिथिमौदयिकीम्, वृद्धामपि द्वितीयस्मिन्नेव दिने औदयिकीं बोधयत् कथितार्थयोः प्रमाणमिति वाच्यम्, तस्य वचसः

पर्वतिथीनां क्षयवृद्धयोरुपजीवकतया तासान्तयोरभावबोधने उपजीव्यविरोधापत्तेः । न च वास्तविक्यौ क्षयवृद्धौ नोपजीवति तत्, किन्तु टिप्पणतस्तयोरवगतिमेव, अतस्ते निपीड्यतोऽपि तस्य तस्या अनपहारितया नोक्तकलङ्ककालमेति कथनीयम्, विषयापहारेण परिणामतस्तस्या एवापहारात् । न च विषयापहारेण न तस्या अपहारः किन्तु तदीययथार्थताया एव, सा च न तदुपजीव्येति न प्रदर्शितो दोष इत्युदीरणीयम्, वक्ष्यमाणदूषणप्रसङ्गात् । तथाहि टिप्पणं पर्वतिथीनां प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयेऽप्रमाणन्तदेव स्याद् यदि तदधिकृत्य कृतं गणितं विगुणं स्यात् । एवञ्च टिप्पणप्रणेतुर्यदि गणितस्याशुद्धत्वं मन्यते तदा तस्य पर्वतिथीनां क्षयवृद्धिविषय एवाशुद्धत्वं नान्यत्रेति वक्तुमशक्यतया तिथ्यन्तरविषयेऽप्यशुद्धत्वशङ्का स्यादेव । तथाच या पर्वतिथिः यत्र दिने क्षीणतयाऽक्षीणतया वा वृद्धतयाऽवृद्धतया वा टिप्पणेन निर्दिष्टा सा तत्रैव दिने तथैव प्रवृत्ता इत्यत्रापि विद्वासाभावः प्रसज्येत, सति चैवं तिथिनिर्णायकस्य साधनान्तरस्य सम्प्रत्यभावात् श्रीजैनसङ्गः तिथ्यादेः प्रामाणिकं परिचयमनासादयन् तिथ्याराधनेऽसमर्थो भवन् वलाद् विराधनेनसा दष्टो दुर्गतिं व्रजेत्, पाश्चात्यसभ्यताऽभिभूतधर्मभावनश्च वर्गस्तिथिनिर्णायकनिराकरणेन तिथ्याराधनभारहृत्तारं पताकाकर्तारं सोत्साहमभिनन्देत् ।

न च “क्षये पूर्वा” इत्यादिबलवत्तरवचोबलेन पर्वतिथीनां क्षयवृद्धिमात्र एव टिप्पणस्याप्रामाण्यं कल्पनीयन्नान्यत्रेति शक्यवचनम्, एकदेशेऽप्रामाण्येऽभ्युपगते तददृष्टान्तेन देशान्तरेष्वपि तदनुमानस्य निष्कण्टकं प्रसरात्, अन्यथा दृष्टार्थकागमभागदृष्टान्तेनादृष्टार्थकागमभागेषु प्रामाण्यावधारणस्य दुर्घटतया निखिलायाः धर्माधर्मव्यवस्थाया एव विलोपप्रसङ्गात् ।

किञ्च तिथीनां प्रवृत्तिनिवृत्त्यादिरूपे गणितशास्त्रासाधारणविषये शास्त्रान्तरं क्रमेतापि कथमित्यपि चिन्तनीयमेव चतुरेण पताकाकारेण ।

न द्वितीयौ, तयोस्सर्वसम्मतयोस्स्वीकारेण पताकामङ्कयतो निजनिष्कृतुः प्रियपूरणे साफल्यसम्भवात् ।

किञ्चेदमवश्यमुत्तरणीयं पताकाकृता यत् पञ्चाङ्गे पर्वतिथेः क्षये प्राप्ते क्षयदिने तस्या आराधनोपपत्तये तस्यास्तद्दिने “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचनबलेन स्यान्नाम औदयिकीत्वम्, परन्तद्दिने टिप्पणेनौदयिकीभावेन भाषितायास्तित्थेरनौदयिकीत्ववलक्षणः क्षयः किमर्थं कल्प्यते ? इति यदि स समादध्यात्, न किञ्चिदर्थं तथा कल्प्यते, किन्तु “एकस्मिन् दिने एकैव तिथिरौदयिकी” इति नियमानुरोधेन तदा तन्नैव युक्तं स्यात् टिप्पणानुसारेण सप्तम्यादिमति सूर्योदयकाले “क्षये पूर्वा” इत्यादिशास्त्रेणाष्टम्यादिसम्बन्धस्थापनायास्तादृशनियमाभावबोधने पर्यवसानकल्पनायाः सम्भवात् । न च तादृशनियमाभावबोधने ज्योतिषशास्त्रस्य विरोधः स्यादिति शक्यते वक्तुम्, प्रोक्तस्य शास्त्रवचसो ज्योतिषाद् भयाभावात्, अन्यथाज्योतिषासादितशौयेण टिप्पणेन प्रवेद्यमानं सप्तम्यादेरष्टम्यादिक्षयदिने सूर्योदयकालेऽवस्थानमपि तन्नापत्तयेत् किन्तु सिद्धान्ते वक्ष्यमाणमार्गेण तथाऽऽवरेद् यथा टिप्पणेन सह तस्य मैत्री तादृश्यं वा निर्विघ्ननिर्वहेत् ।

एवमेव टिप्पणेन पर्वतिथेर्वृद्धिनिर्देशे तस्या उत्तरदिन एवाराधनाव्यवस्थायै तस्याः “वृद्धौ कार्या” इत्यादिवचनबलेन पूर्वदिनेऽनौदयिकीत्वं मन्यताम्, किन्तु तत्पूर्वस्यास्तत्पूर्वतराया वा अपर्वतिथेर्दिनद्वये औदयिकीत्वरूपा वृद्धिः कुतो हेतोः कल्प्यते-एतदपि तेनोत्तरणीयतामर्हति ।

यदि स प्रतिशुवीत यत् “वृद्धौ कार्या” इत्यादिशास्त्रेण टिप्पणतो वृद्धायाः पर्वतिथेः पूर्वदिनेऽनौदयिकीत्वव्यवस्थितौ तद्दिने सूर्योदयकालस्य तिथिसाहित्यसम्पादनाय तथा कल्प्यते, अन्यथा “सर्वसृष्टिमान् कालस्तिथिमान्” इति नियमो भज्येत तदा तदप्यसुन्दरमेव । टिप्पणानुसारेण पूर्वदिनेऽप्यौदयिक्या पर्वतिथेरुक्तवचसा द्वितीयदिन एवौदयिकीत्वसम्पादनस्य तादृश-

नियमाभावे तात्पर्यकल्पनायाः सम्भवात् तन्नियमोपजीव्यस्य ज्योतिषस्यानुरोधेन तथा कल्पना न सम्भवतीति विभाव्यते चेत्तदा टिप्पणोपजीव्यस्य ज्योतिषस्यानुरोधेन टिप्पणबोधितं पर्वतिथेः प्रथमदिनेऽपि सूर्योदयस्पर्शं तत्पूर्वतिथेस्तद्दिने सूर्योदयासम्बन्धञ्च कथं तद्वचोऽन्यथा कुर्यात्, अत एतस्यापि वचसस्सिद्धान्तेऽभिधास्यमान एवाभिसन्धिः श्रद्धातव्यः ।

चतुर्दशे पृष्ठे पर्वतिथेः टिप्पणेन क्षये निर्दिष्टे तस्याः क्षयो न मान्यः किन्तु तत्पूर्वस्याः, पूर्वान्तरपर्वतिथेश्च क्षये तेन निर्दिष्टे तस्यास्तत्पूर्वस्याः वा क्षयो न श्रद्धेयः किन्तु तत्पूर्वतराया अपर्वतिथेः, एवं पर्वतिथेः वृद्धौ निर्दिष्टायां तस्याः वृद्धिर्न स्वीकार्या किन्तु तत्पूर्वस्याः पूर्वान्तरपर्वतिथेश्च वृद्धौ निर्दिष्टायां तस्यास्तत्पूर्वस्या वा वृद्धिर्नाङ्गीकार्या किन्तु तत्पूर्वतराया इत्येतदात्मकतव्यवस्थानुकूलजैनगमानुसारिप्रमाणप्रदर्शनं प्रतिज्ञाय सर्वप्रथमं श्रीविजयदेवसूरिविरचितत्वेनोक्त्यमानस्य मतपत्रकस्य तिथिहानिवृद्धिविषयकः कियान् ग्रन्थभागः उपन्यस्तः पताकाकृता-स यथा—

“ननु पूर्णिमा चतुर्दश्यां सहस्रकामिता तदा भवद्भिर् चतुर्दश्यां कथं न क्रियेते तृतीयस्थानवर्तिनी त्रयोदशी कथं वर्द्धिता ? इति त्वं पृच्छसि, शृणु तत्रोत्तरम्, जैनटिप्पणके तावत् पर्वतिथीनां वृद्धिरेव न भवति ततः परमार्थतत्त्वयोदश्येव वर्द्धिता ” इति तत्रैवापरत्र च “तस्मात् त्यज कदाग्रहम्, कुरु पूर्णिमाऽभिवृद्धौ द्वे एव त्रयोदश्यां ” इति, तत्रैवान्यत्र च यथावदागमानुसारेण पूर्वाचार्यपरम्परया च प्रवर्तितव्यम् । परं कदाग्रहं कृत्वा कुमार्गप्रवर्तनं न कार्यम् । उत्सृजप्ररूपणेनानन्तसंसारवृद्धेः । तस्मात् सिद्धमेतत्-पूर्णिमाभिवृद्धौ त्रयोदश्यभिवर्धनमिति ” ।

अत्रेदमुच्यते यत् कौडीकृतोक्तवाक्यजातकं मतपत्रकं न संदिग्धप्रामाण्यकमात्रं किन्तु निर्वाधावधार्यप्रामाण्यव्यतिरेकम् । कथमिति चेत्, श्रूयताम् । उक्तमतपत्रकादन्यत्र क्वापि प्रकृतार्थस्य स्पष्टमस्पष्टं वाऽनिर्देशेन संवादाभावात् । न हि नूतनः कोऽपि निबन्धो विवादास्पदे विषये पूर्वप्रामाणिकशास्त्रसंवादं विना प्रमाणतया मान्यो भवति । मतपत्रकस्योद्धृते वाक्ये पूर्वपक्षयितुः स्ववक्तव्ये विशेषादरो दृश्यते, तेन स्पष्टमवगम्यते प्रष्टव्यस्य पर्वतिथिश्रयवृद्धिसम्बन्धिनो विषयस्य महाविवादास्पदता, अतस्तादृशे विषये करिण्यमाणस्य निर्णयस्य प्रामाणिकप्रमाणान्तरसंवाददर्शनमावश्यकमस्ति परं मतपत्रके तस्य सर्वथाऽभाव एव विद्यते । पूर्णिमावृद्धौ त्रयोदशीवृद्धेः मान्यतायाः मूले पृष्ठे “जैनटिप्पणके तावत् पर्वतिथीनां वृद्धिरेव न भवति ततः ” इत्युक्तम् । को नाम जिज्ञासते जैनटिप्पणके पर्वतिथीनां वृद्धिर्भवति न वेति ? प्रश्नस्त्वयमस्ति यत् जैनटिप्पणकन्तु अद्यत्वे नास्ति, यदस्तीतरटिप्पणकं तत्र पर्वतिथीनां वृद्धिर्निर्देशो विद्यते तथा च तदद्यत्वे जैनैस्तिथ्यादिनिर्णयाय प्रमाणत्वेन ग्राह्यञ्च वा ? यदि न ग्राह्यन्तदाऽन्यस्य तिथ्यादिनिर्णायकस्याभावाद् धर्मलोपः प्रसज्यते । ग्राह्यञ्चेत्तदा सर्वांश एव प्रमाणत्वेन ग्राह्यं स्यान्नत्वंशविशेषे । अन्यथा अंशविशेषस्याप्रमाणत्वे तददृष्टान्तेनेतरसर्वांशेऽप्यप्रामाण्यमापेत् । अथवाऽपरांशन्यायेनाप्रमाणत्वेनेष्यमाणस्यापि तद् व्यतिगच्छेत् ।

किञ्च किमत्र मानं ? यद् यदि जैनटिप्पणकमद्यत्वे मृतं नाभविष्यत् तदा तत्रैव दिने पर्वतिथिसत्तां निरदेक्ष्यद् यत्र प्रकृतं टिप्पणं विनिर्दिशति यद्यस्ति, किन्तु ? यदि नास्ति, कुतस्तदा तत्रापि नैतस्याप्रामाण्यसंशयप्रासः ?

एवञ्चाभिहिताभिप्रायेणोत्थितस्य “पूर्णिमावृद्धौ त्रयोदशी कथं वर्द्धिता ” इति प्रश्नस्य न किञ्चित् समाधानं मतपत्रके कृतमस्ति ।

किञ्च “द्वे चतुर्दश्यां कथं न क्रियेते ” इति प्रश्नस्य कथञ्चिदुच्येतापि “जैनटिप्पणके तावत् पर्वतिथीनां वृद्धिरेव न भवति ” इत्युत्तरम्, परं “त्रयोदशी कथं वर्द्धिता ” इति प्रश्नस्य तु कथञ्चिदपि तदुत्तरतया वाच्यं न भवति तस्योत्तरन्वेतत् स्याद् यादृश्यां स्थितौ जैनैस्तरटिप्पणं

पूर्णमावृद्धिं निर्दिशति तादृश्यां त्रयोदश्याश्च जैनटिप्पणेन वृद्धिमत्तया निर्दिश्यते स्मेति । परमिदन्तदैव भवेद् यदीदं प्रमाणयितुं शक्येत । अत आगमसंवादाप्रदर्शनेन नवस्य तस्याप्रामाण्यमकम्पनीयम् ।

पूर्णमाऽभिवृद्धौ प्रथमदिने चतुर्दशीसङ्क्रमणं कार्यं त्रयोदश्याश्च वर्धनं विधेयम् इत्यादेः स्वाभिप्रेतस्य समर्थनाय काचिद् युक्तिर्नोपन्यस्ता । तत्र जैनटिप्पणकं समर्थकतया नोपन्यासाहं सुचिरपूर्वसमुच्छिन्नतया तत्स्वरूपस्य निरूपयितुमशक्यत्वादित्युक्तम् । “ यथावदागमानुसारेण ” इति मतपत्रकवचनमपि नामग्राह्यमागमानुल्लेखेन वञ्चनमात्रम् । “ वृद्धपरम्परया ” इत्येवोऽपि तदीयः शब्दो व्यर्थप्रायो विजयदेवसूरिपूर्वं तत्समये वा तादृशपरम्परायाः सत्त्वे मानाभावात् । सत्त्वे वा तत्परम्परा किम्मूलिका? इति प्रश्नोत्तरस्यावश्यं निर्देश्यस्योपेक्षाया अनौचित्यात् । स्वानुमितागममूलिका सा इत्यस्यापि प्रश्नकर्तृदृष्ट्याऽज्ञानसमुत्थायास्तस्या आगमगमकतौपयिकरूप-प्ररूपणमन्तरेण वक्तुमनुचितत्वात् । “ उत्सूत्रप्ररूपणेन ” इत्युक्त्या प्रश्नकर्तृकथनस्य पूर्णिमावृद्धौ त्रयोदशीवृद्धेरनौचित्यपरस्योत्सूत्रता या सूचिता साऽपि समर्थकयुक्तेरुपन्यासेन निष्फलीकृता । अतो निजविवक्षिते युक्तिहीनतयाऽपि मतपत्रकस्याप्रामाण्यं ध्रुवमेव ।

परस्परविरुद्धोक्तिगर्भतयाऽपि तस्याप्रामाण्यमापतति । तद्यथा-पूर्वं पूर्णिमावृद्धौ प्रतिपद-वृद्धिरिति विजयानन्दसूरीणां मतमुपन्यस्य निराकृतम् । तत्र जैनटिप्पणके तिथीनां वृद्धिर्न भवतीत्यस्य हेतुता शब्दतोऽर्थतो वा विवक्षिता । सा च तदभिमतया त्रयोदशीवृद्धेः प्रतिकूला । यदि “ तिथीनाम् ” इत्यस्य “ पर्वतिथीनाम् ” इत्यर्थस्तदा सा प्रतिपदोऽपवर्णायाः वृद्धिप्रतिषेधे स्वात्मतया वञ्चिता भवति । तदनन्तरं सेनप्रश्नग्रन्थात् “ अष्टम्यादितिथिवृद्धौ अग्रेतन्या आराधनं क्रियते ” इत्युपन्यस्य “ वृद्धौ सत्यां स्वल्पाप्यग्रेतना तिथिः प्रमाणम् ” इति निगमनं पूर्वोपक्रान्तविचारस्य विनिर्दिष्टम् । तत्पश्चाच्च पूर्णिमावृद्धौ त्रयोदशीवर्धनं कथमिति प्रश्नस्तदुत्तरं च “ ननु पूर्णिमा चतुर्दश्यां संक्रामिता ” इत्यादितः प्रथमोद्धृतग्रन्थात् कृतमस्ति । ततः परञ्च “ चेदेवं तव न रोचते तदा प्रथमां पूर्णिमां परित्यज्य द्वितीयां पूर्णिमां भज ” इति वाक्यं रचितं वर्तते ।

एवञ्च “ जैनटिप्पणके तिथीनां वृद्धिर्न भवति ” इति पूर्वप्रकाशितस्य तिथिसामान्यवृद्धिनिषेधस्य पश्चात् कथितेन पर्वतिथिमात्रवृद्धिप्रतिषेधेन सह विरोधः । तदनु सेनप्रश्नग्रन्थस्य पर्वतिथिवृद्धिनिर्देशिनः पूर्वोपन्यस्तस्य पौरस्त्येन तत्प्रतिषेधोक्तिपूर्वकत्रयोदशीवृद्धिवचसा विरोधः । पुनस्तस्य “ तदा प्रथमां पूर्णिमां परित्यज्य द्वितीयां पूर्णिमां भज ” इत्यग्रेतनेन विरोधः ।

“ चेदेवं तव न रोचते ” इत्युक्त्या निजोक्तस्य दौर्बल्यं निजस्यापि प्रतिभातीति सूच्यते । उचितमप्येतत् । अन्यथा को नाम पामरप्रधानादन्यो निष्प्रमाणं निर्युक्तिकं चोक्ते परश्रद्धेयतां विश्वसेत् । नैतस्य परपक्षाभ्युपगमेन समाधानदानरूपता शङ्कनीया । “ प्रथमपूर्णमापरित्यागपूर्वकद्वितीयपूर्णमाग्रहणोपदेशे त्रयोदशी कथं वर्धिता ” इति प्रश्नस्य समाधानताया अभावात्, धार्मिकविचारे परपक्षाभ्युपगतेः कस्मा अपि प्रयोजनाय अवाञ्छनीयत्वाच्च ।

स्वाभ्युपगमविरुद्धस्य वचनादपि मतपत्रकं प्रमाणतां परित्यजति । कथन्तत्र स्वाभ्युपगमविरोध इति चेत् ? प्रथमपूर्णमापरित्यागपूर्वकोत्तरपूर्णमापरिग्रहणोपदेशात् प्रतीयमानेन “ द्वितीयपूर्णमाऽऽश्रयणे पूर्णिमावृद्धिः स्वीक्रियमाणाऽपि न हानये ” इत्यनेन “ पूर्णिमावृद्धौ त्रयोदश्या एव वृद्धिः ” इति स्वाभ्युपगमविरोधस्य निर्बाधप्रत्ययात् ।

अन्तर्निविष्टशापतयाऽप्येतस्य प्रामाण्यं परिक्षीयते । तथाहि-उक्तो विचारो यदि वादिना सह स्यात्तदा तन्मतनिराकरणपूर्वकस्वमतसमर्थनमेव न्याय्यन्नान्यत् । अन्यथा तेनापि कदाग्रहि-

त्वकथनपूर्वकाभिशापदानस्य सम्भवेनान्यादृशे कलहे पर्यवसानात् । यदि विद्यार्थिना, तदा तस्यापि प्रथमं सचिस्तरवैशद्यं युक्तिप्रमाणोपन्यासद्वारा विवक्षितस्य समर्थनेन तदीयसन्देहसमुन्मूलनमेव न्याय्यन्नतु तथाऽकृत्यैव कोपकरणम् । नचात्र प्रतिपादनीयेऽथे पूर्णिमावृद्धौ त्रयोदशीवृद्धिकर्तव्यतौ-चित्यरूपे युक्त्यादीनामुपन्यास इति स्पष्टमावेदितमेव ।

अविज्ञातकर्तृकत्वमपि प्रकृतस्य मतपत्रकस्य प्रमाणत्वप्रतिकूलमेव । तथाहि-सम्प्रदायान्तरेऽविज्ञातकर्तृकस्य वेदस्य प्रामाण्येऽपि जैनसम्प्रदाये नाविज्ञातकर्तृकस्य प्रामाण्यं सम्मतम् । आगमस्यापि सर्वज्ञतीर्थङ्करोपज्ञत्वादेव प्रमाणत्वेन स्वीकारात् । अतस्तदतिरिक्तस्य शास्त्रस्य तन्मूलकत्व एव प्रामाण्यं स्वीकर्तुमर्हमाहर्तैः । परैरपि तादृशस्य तथैव तत्स्वीकारात् । एवञ्च मूलागमभिन्नस्य स्पष्टमागममूलकत्वपरिज्ञान एव तत्प्रामाण्यस्वीकरणस्य युक्ततया पूर्णिमावृद्धौ त्रयोदश्यादिवृद्धि-मान्यतासमर्थनार्थमनुद्धृतागमवचने मतपत्रके प्रामाण्याङ्गीकरणाय तत्कर्तुरन्वेषणमावश्यकं येना-प्राप्तसमर्थकागमवचनस्यापि तस्य “क्षये पूर्वा” इत्यादिवाचकमुख्यवचनस्यैव कर्तृमहिम्ना प्रामाण्यं स्वीकर्तुं शक्येत । न च “श्रीविजयदेवीयानाम्” इत्युल्लेखेन तत्कर्तुर्विज्ञानं सुलभमेवेति वाच्यम्, तदुल्लेखस्य सम्पादककृतत्वसम्भवेन संशयकत्वात् । न च सम्पादकोल्लेखादपि अनेकग्रन्थानां पुरुषविशेषकर्तृकत्वं स्वीक्रियत एव लोकेन, तथा च तत् एवास्यापि श्रीविजयदेवसूरिकृतत्वमास्थे-यमिति शङ्कनीयं प्रमाणान्तरे सत्येव तदुल्लेखस्यान्यत्रापि समादरात् । अन्यथा कश्चिन्नूतनं ग्रन्थं कृत्वा तत्र च कर्तृतया कस्यचिन्मान्यस्य पुरातनस्य पुंसो नामनिर्देशेन तन्मुद्रणेऽपि तस्य प्रामा-ण्यं प्रसज्येत ।

द्विविधाश्च प्राचीनग्रन्थकर्तारो दृश्यन्ते-एके निजनाम्नो निर्देशकाः अपरे च तदनिर्देशकाः । तत्र प्रथमकोट्यन्तर्गताः निजग्रन्थेऽनेकत्र नाम्ना प्रकारान्तरेण वाऽऽत्मनो निर्देशं कुर्वन्ति यथा नैषधकारादयः । न द्वैधमस्त्यस्मिन् मतपत्रकेऽतस्तत्कर्ता नामानिर्देशककोटावेव गणनीयः । एवञ्च स्वरूपेण कर्तृविशेषप्रभवत्वेन चाप्रसिद्धस्य तस्य मतपत्रकस्य मुखपृष्ठे प्राप्यमाणो नामनिर्देशः सम्पा-दककृत एव मान्यः । स च प्रमाणान्तरसहकारमन्तराऽप्रमाणमेव ।

इत्थञ्च पत्रचतुष्टयात्मकत्वमपि तस्याप्रामाण्यग्रहणेऽनुकूलमेव । अन्यथा विस्तृतग्रन्थान्तर-घटकत्वे तस्य पूर्वापरपर्यालोचनेन कदाचित् कथितदोषनिराससम्भवेन तादृशस्यापि तस्य प्रामाण्य-सम्भवात् । अतोऽविज्ञातकर्तृकत्वादिविशिष्टपत्रचतुष्टयमात्रकायस्याविधानेन लोकेन प्रमाणतया मतस्यैकस्यापि धर्मग्रन्थस्य लोकेऽदर्शनादेतस्यापि तथाभाव एव न्याय्यः ।

एवञ्च चतुर्दशत्रयोविंशपृष्ठयोः पताकाकारस्य मतपत्रके प्रामाण्यसाधनस्य मध्यस्थोद्घोषित-तदप्रामाण्यनिराकरणस्य च प्रयासो नियोजकनिर्देशपालनमात्रमवगन्तव्यम् ।

किञ्चैतदप्यवश्यं ध्येयं यत् कस्मिंश्चिद् विषयविशेषे विवाद उत्तिथे वादिप्रतिवादिभ्यां प्रमा-णत्वेनाभ्युपगत एव शास्त्रादिरन्यतरपक्षनिर्णयाय मध्यस्थेनोपादेयो भवितुमर्हति । मतपत्रकस्य चास्य प्रामाण्यमेकतरपक्षवादिनो जैनाचार्यश्रीरामचन्द्रसूरेण सम्मतम् ।

चतुर्दशपञ्चदशपृष्ठयोः—“तथा हि-महोपाध्यायश्रीधर्मसागरप्रणीततत्त्वतरङ्गिण्याम्—“नन्वौदयि-कीर्तिथिस्वीकारान्यतिथितिरस्कारप्रवणयोरावयोः कथं त्रयोदश्या अपि चतुर्दशीत्वेन स्वीकारो युक्तः,” इत्याशङ्क्य “तत्र त्रयोदशीति व्यपदेशस्याप्यसम्भवात्, किन्तु प्रायश्चित्तादिविधौ चतु-र्दश्येवेति व्यपदेश्यमानत्वात्” इति समाहितम् । पतेनेदं सिद्ध्यति-लौकिकटिप्पणे त्रयोदशीत्वेन श्रुताया अपि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इत्युमास्वातिप्रघोषत्वेन प्रसिद्धेन शास्त्रेण पर्वतिथेरौद-यिकीसंज्ञाविधानात् तस्याः क्षयाभावात् फलतोऽपर्वतिथेरेव क्षयसिद्धेः तत्र चतुर्दश्येव शास्त्रतः

प्राप्तेति सैव व्यपदेशमर्हति । व्यपदिश्यते च तथा प्रायश्चित्तादौ न तु त्रयोदशीति व्यपदेशः क्रियत इति ” इति पताकाकृतो वाक्यमुपलभ्यते ।

अत्र स प्रष्टव्यो भवति यदेतेन तत्त्वतरङ्गिणीवाक्येन “चतुर्दशीक्षये त्रयोदशीक्षयः कार्यः” इति तदभिलाषितोऽर्थः कथं प्रकाश्यते ? “तत्र त्रयोदशीति व्यपदेशस्याप्यसम्भवात्” इति भागेन सोऽर्थो बोध्यत इत्युच्यते चेत् । नैतत् सम्यक् । तद्घटकशब्दानां तादृशोऽर्थः शक्तिविरहात् । तेन भागेन तादृशार्थो न शाब्यते किन्त्वर्थतो गम्यत इति चेदभिधीयते । नैतदपि शोभनम् । आराधनादौ त्रयोदशीव्यपदेशानौचित्यप्रत्यायनपरस्य तस्य त्रयोदशीक्षयप्रत्यायनपरतायाः कल्पनस्य निष्प्रमाणकत्वात् ।

अयमभावः—चतुर्दशीक्षयदिने टिप्पणानुसारेणौदयिक्यां त्रयोदश्यां न सर्वथा त्रयोदशीव्यपदेशस्यानौचित्यमसम्भवं वा उक्तवाक्यभागेन विवर्णयिषितम् किन्तु आराधनादिविधावेव, “प्रायश्चित्तादिविधौ चतुर्दश्येवेति व्यपदिश्यमानत्वात्” इत्यग्रिमवाक्येनैतदर्थस्य स्पष्टं सूचनात् । “संवच्छरच्चउमासे पक्खे अट्ठाहियासु तिहीसु । ताउ पमाणं भणिआ, जाओ सूरौ उदयमेइ ॥ अह जइ कह वि न लब्भन्ति, ताओ सूरुग्गमेण जुत्ताओ । ता अवरविद्ध अवरवि हुज्ज, नहु पूव्व तव्विद्धा ॥” इति गाथान्तर्गतेन “अवरावि” इति शब्देनाप्येतस्यैवार्थस्य सूचनाच्च । अत उक्ततरङ्गिणीवाक्यं केवलमेतदेव बोधयति यत्तादृशी त्रयोदशी वस्तुतस्त्रयोदशी भवन्ती अपि आराधनादिकर्मणि त्रयोदशीशब्देन न व्यपदेश्या, तादृशव्यपदेशस्य तदनुकूलत्वात्, किन्तु चतुर्दशीशब्देनैव व्यपदेश्या चतुर्दशीव्यपदेशस्य तदानुकूल्यात् । अयमर्थश्च तत्त्वतरङ्गिण्याम् उक्तगाथोत्तरमुपलभ्यमानात् “न च प्राक् चतुर्दश्येवेत्युक्तम्, अत्र तु ‘अवरावि’ इत्यनेन अपिशब्दादन्यसंज्ञापि गृह्यते तत्कथं न विरोध इति वाच्यम्, प्रायश्चित्तादिविधावित्युक्तत्वात्” इत्येवंविधाद्ग्रन्थात् सम्यक् परिपुण्यति । अत एतत्तत्त्वतरङ्गिणीग्रन्थात् पताकाकारप्रभृतयस्सर्वथा त्रयोदशीलोपस्य तत्त्वतरङ्गिणीकृतसम्मत्त्वं कथं प्रतीयन्तीति चिन्तयन् बुधवर्गो विस्मयोदन्वति निमज्जति ।

पञ्चदशे पृष्ठे “शास्त्रेण पर्वतिथेः क्षयाभावकथनादपर्वतिथेरर्थात् क्षयप्राप्तेः चतुर्दश्याश्च पर्वतिथित्वेन तत्क्षयस्याकरणात् तत्पूर्वस्यास्त्रयोदश्या एव क्षये कृते क्षीणतिथेर्व्यपदेशः प्रयोजनाभावाच्च युक्तः । अत एव तस्य व्यपदेशो न क्रियते, चतुर्दश्या एव भूमाधिकरणन्यायेन भूयसा व्यपदेशः क्रियते । तथा हि “सृष्टीरुपदधाति यथासृष्टमेवावरुन्धे” इति चयनप्रकरणे श्रूयते ।..... तत्र सृष्टिपदेन सृष्ट्यसृष्टिसमुदायरूपसप्तदशसंख्याकमन्त्रा अभिधीयन्ते, तस्मिन् समुदाये ।..... चतुर्दशमन्त्रासृष्टिवाचकपदघटिताः ।..... त्रयोदशमन्त्रास्तदघटिताः । तादृशोभयसमुदायस्सृष्टिशब्देनोच्यते भूम्ना बाहुल्येन ।..... एवं दिने यस्मिन् त्रयोदश्याः क्षयश्शास्त्रेणोक्तस्तस्मिन् दिने अधिकांशश्चतुर्दश्या व्याप्तस्तदव्याप्तश्चाल्पीयानंशः । तादृशोभयांशसमुदायश्चतुर्दशीपदेन व्यपदिश्यते.” इति पताकाकृतो ग्रन्थो ज्ञानाध्वगो भवति । अत्र स महाशयः पुनः प्रष्टव्यो जायते यत्केन तावत्तपोनिचयेनेदृशी विचित्रा प्रतिभा तेन लब्धा यद्वशात् सर्वथा विषमोऽपि दृष्टान्तो दार्ष्टान्तिके नियोज्यते, न च लज्ज्यते लेशमपि । तथा हि सृष्ट्यसृष्टिसमुदायरूपसप्तदशसंख्याकमन्त्रेषु सृष्टिवाचकपदघटितमन्त्राणां बाहुल्येन तदघटितानाञ्चाल्पत्वेन तत्समुदाये सृष्टिशब्दप्रयोगस्य भूमादिकरणन्यायविषयता युज्यते परं पताकाकृतसमर्थनीये मते टिप्पणदृष्ट्या चतुर्दशीक्षयदिने त्रयोदश्याः सर्वथालोपस्य स्वीकारेण तस्याः स्तोकमप्यसत्तया तद्विचसीयतिथौ चतुर्दशीत्वमात्रस्यैव च सत्तया तत्र चतुर्दशीव्यपदेशस्योक्तन्यायविषयता कथं संगच्छते ?

किञ्च कीदृशमनवधानं पताकाकर्तुः ? यदनुपदमेव चतुर्दशीक्षयदिने “चतुर्दश्याश्च पर्वतिथित्वेन तत्क्षयस्याकरणात् तत्पूर्वस्यास्त्रयोदश्या एव क्षये कृते” इति ग्रन्थेन त्रयोदश्यास्सर्वथाऽस-

त्वमुक्त्वा पुनः पुरः पदमेव “दिने यस्मिन् त्रयोदश्याः क्षयश्शास्त्रेणोक्तस्तस्मिन् दिने अधिकांश-
श्चतुर्दश्या व्याप्तः तदव्याप्तश्चाल्पीयानंशः” इति ग्रन्थेन तद्दिने त्रयोदश्याः सत्त्वमाशंसति । न
च किञ्चिन्तयति यद् यदा तद्दिने सूर्योदयकालाच्चतुर्दश्या एव सत्त्वं स्वीकृतं तदा त्रयोदशी
तद्वासरे कदा कथं वा वर्तिष्यते ? इति । यदि चाधीतमीमांसतया मीमांसाऽधिकरणेषु स्नेहोद्रे-
कवशाद् भूमाधिकरणन्यायस्यावसरदानमत्र कर्तव्यमेव प्रतिभाति तदा सिद्धान्ताध्वना सूर्योदये
विद्यमानायामेव त्रयोदश्यां “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति शास्त्रवलेनाराधनार्थं चतुर्दशीभावं
संस्थाप्य तत्र दिने सूर्योदयात् परमेकद्विघटिकाभावं त्रयोदश्यादशेषे समग्रे भागे चतुर्दश्याश्च वर्तनं
टिप्पणानुसारेण स्वीकृत्य भूमाधिकरणन्यायस्यावसरप्रदानेन परिपाल्यतां जैमिनीयन्यायानुरागः ।

पोडशे पृष्ठे “एवं च लौकिकटिप्पणेन दुर्बलेन प्राप्तमपि त्रयोदशीत्वं शास्त्रेण प्रवलेन बाध्यते,
भवति हि दुर्बलेन प्रमाणेन प्रापितस्य पदार्थस्य प्रबलप्रमाणबोधितेन तेन बाधः । अङ्गीकृतश्चायं
विषयो बहुत्र पूर्वमीमांसायां विरोधाधिकरणे बलाबलाधिकरणादौ च । न च दुर्बलस्यापि टिप्प-
णस्य प्रवलेन शास्त्रेण बाधे तस्यानर्थक्यप्रसङ्गः । एवं चानर्थक्यप्रतिहतानां विपरीतं बलाबलमिति-
न्यायेन टिप्पणस्यैव प्राबल्यं कुतो न स्यादिति वाच्यम्, टिप्पणस्य तिथ्यन्तरे चारितार्थात्
आनर्थक्यप्रसक्तेः” इति पताकाप्रणेतुः ग्रन्थः प्राप्यते ।

अत्र स पृच्छयते यद् यावत् “क्षये पूर्वा” इत्यादिशास्त्रस्य चतुर्दशीक्षयदिने त्रयोदश्याः
प्रतिषेधकत्वं सन्देहदोलामेव समारूढं तावत् कथं टिप्पणस्य, सूर्योदयस्पर्शतिथौ तत्प्राप्तत्रयो-
दशीत्वस्य वा तच्छास्त्रबाध्यत्वं व्यवस्थापयितुं तेन शक्यते ? । तस्यानुपदं निर्दिष्टा उक्तिस्तु तदा
युज्येत यदि मानान्तरेण तच्छास्त्रस्य चतुर्दशीक्षयदिने त्रयोदशीविरहबोधकत्वे व्यवस्थिते टिप्प-
णविरुद्धं बोधयतः कथन्तस्य प्रामाण्यम् ? टिप्पणप्रभवे विरुद्धे बोधे विद्यमानं कथं वा तच्छास्त्रेण
विपरीतो बोध उपघातुमर्हः ? इति प्रश्नः प्रसरेत् । अथवा टिप्पणप्रतिकूलप्रत्ययार्जनादेव तच्छा-
स्त्रोपपत्तिः कर्तव्या भवेत् परमत्र तयोरेकोऽपि नास्ति । न खलु साधनगन्धोऽप्येतादृशो वर्तते
येनोक्तशास्त्रस्य तथाविधबोधजनकता व्यवस्थाप्येत । नवाऽस्ति टिप्पणप्रतिकूलप्रतीत्यर्जनं विना
तस्य अगतिः, सिद्धान्ते टिप्पणसम्मानसंरक्षणेन सह तदुपाजिजयिषितबोधस्य दर्शयिष्यमाणत्वात् ।

किञ्च पर्वतिथीनां क्षयवृद्धिविषये टिप्पणस्य यद्यप्रामाण्यमुपगम्यते तदा तत्प्रयोजकस्य
गणितस्याशुद्धिरवश्यं वाच्या । तथा च टिप्पणस्य प्रणिनीषितुः पर्वतिथीनामिवान्यतिथीनामपि
विषये गणिताशुद्धिः सम्भाव्यत एवेति तत्प्रणीतटिप्पणस्य तिथ्यन्तरेऽपि सन्दिग्धप्रामाण्यकतया
तत्रापि चारितार्थस्य दुर्निर्णयत्वात् तस्यानर्थक्यप्रसङ्गेन “आनर्थक्यप्रतिहतानां विपरीतं बला-
बलम्” इतिन्यायविषयतायाः टिप्पणे सम्भवात् “टिप्पणस्य तिथ्यन्तरे, चारितार्थात् आनर्थ-
क्यप्रसक्तेः” इत्युक्त्या सूच्यमानं तस्य तन्न्यायाविषयत्वमपि पताकाकृतोऽसङ्गतमेव ।

सप्तदशे पृष्ठे “अतश्च टिप्पणस्य स्वविषये सत्यापि प्रामाण्ये पारिभाषिकौदयिकीत्वविषये
शास्त्रं तदनुसार्याचार्यवचनं वा प्रमाणं भवितुमर्हतीति” पताकाकृता कथितम् ।

अत्रेदं जिज्ञास्यते यत् कस्तावत् स्वविषयस्तेन टिप्पणस्य मन्यते ? यत्र तस्य प्रामाण्यं
निर्वाधमुद्घुष्यते, कीदृशं च पारिभाषिकमौदयिकीत्वं तेन सम्मन्यते ? यत्र शास्त्रस्याप्रतिहता गतिरु-
गीयते । यदि तेन प्रत्युच्यते यदुक्तमेव तेन पताकायाः पोडशे पृष्ठे यत् “तत्तत्तिथ्यादीनामुद-
यास्तमयसम्बन्धमात्रं पञ्चाङ्गेन निर्णयिते इति तस्मिन्नेव विषये तस्य प्रामाण्यम्” इति । तदा
स कथं पर्वतिथीनां सूर्योदयासम्बन्धरूपे क्षये सूर्योदयद्वयसम्बन्धरूपायां वृद्धौ च टिप्पणस्याप्रा-
माण्यं स्थापयन्न त्रपते ? यदि तेन पुनः प्रत्युच्यते यत्तेन टिप्पणस्य पर्वतिथीनां तादृशक्षयवृद्धयो-
प्रामाण्यं नोच्यते किन्तु जैनशास्त्रैकसमधिगम्यस्य पारिभाषिकौदयिकीत्वस्य व्यतिरेके एकपर्वतिथौ

दिनद्वयावच्छेदेन तस्य सत्त्वे च। तदा स पुनः पर्यनुयुज्यते यत् कुतस्तदा तेन जैनशास्त्रसम्मतं श्रीसागरानन्दसूरिसम्मतं वा पारिभाषिकमौदयिकीत्वं “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचसा बुबोधयिषितं नोल्लिखितं निजपताकायाम्? किं तदुल्लेखाभावस्तदीयं तत्परिचयाभावं न प्रकाशयति? एतदपि वाच्यम् पताकाकृता यत्कस्तावत् टिप्पणस्य क्षीणपर्वतिथेः पारिभाषिकौदयिकीत्वराहित्ये वृद्धा-यास्तित्थेश्च दिनद्वयावच्छेदेन पारिभाषिकौदयिकीत्वे प्रामाण्यं मन्यते यस्म्येतादृशः प्रयास-स्तस्य फलेप्रतिभवेत्?

किञ्च पताकाकृता नूनमिदमप्यनुस्मर्तव्यं यत्तस्य नियोक्तुः पारिभाषिकमौदयिकीत्वज्ञास्य-भिमतं किञ्चित्, अन्यथा पारिभाषिकौदयिकीत्वस्य तदभिमतत्वे चतुर्दशीक्षयदिने चतुर्दश्याः पारिभाषिकौदयिकीत्वस्य स्वीकृतेऽप्योदश्याः क्षयाभावं विनापि सम्भवेन तल्लोपकरणस्यानावश्यकत्वापत्तेः। यदि कथञ्चित् पारिभाषिकमप्यौदयिकीत्वमेतादृशं निरुच्येत यत् त्रयोदश्याः क्षया-भ्युपगम एव चतुर्दश्यामुपपद्येत तदा तु सोऽमान्य एव स्यात्, शास्त्रसम्मतिं विना पारिभाषि-कौदयिकीत्वस्य यथाभिलाषितस्य निर्वचने नैकानर्थप्रसक्तेः।

अष्टादशे पृष्ठे “पर्वतिथेष्टिप्पणे क्षयदर्शनेऽपि न शास्त्रतोऽत्यन्तलोपोऽङ्गीक्रियते मध्यस्थेनापि। आराधनार्थं तस्यास्सप्तम्यां तेन विधानाङ्गीकारात्। अतः प्रथमतो लोपमापाद्य व्यपदिश्य वा अनन्तरं तस्याः विधानापेक्षया स्थिताया एव तस्याः औदयिकीत्वं व्यपदेशः परं विधीयते लाघ-वादित्याचार्यसागरानन्दसूरिमत्” इति पदावली पताकाकृतः प्राप्यते।

अत्रोच्यते यत् सत्यमेतत्, न मध्यस्थेन क्षीणाया अष्टम्यादेरत्यन्तलोपः क्रियते, परं पता-काकृताऽत्यल्पं बुध्यते। यतस्तादृशतिथेरत्यन्तलोपः टिप्पणेनापि न क्रियते, किन्तु गणितागतम-नौदयिकीत्वं निर्दिश्यते। यदि तेन स्वीयन्तात्पर्यमेवं वर्ण्यते यन्मध्यस्थेन तादृशाष्टम्यादेः औद-यिकीत्वस्य सर्वथा लोपो न क्रियते किन्तु औदयिकसप्तम्यादावष्टम्यादिकं तादात्म्येन विधाय विबोध्य वा तस्य सत्त्वमेवाभ्युपगम्यते। तदा तस्य “प्रथमतो लोपमापाद्य व्यपदिश्य वाऽनन्तरं तस्या विधानापेक्षया” इत्यादिकथनं कथं संगच्छते? यतो न मध्यस्थेन कदाप्येवमुक्तं यत् सप्त-म्यादौ क्षीणाष्टम्यादितादात्म्यम्, अष्टम्यादिक्षयदिवसीयसप्तम्यादौ आराधनार्थमष्टम्यादिरूप-त्वम्, तादृशसप्तम्यादावष्टम्यादिभावेनाराधनीयत्वम्, क्षीणाष्टम्यादौ पारिभाषिकमौदयिकीत्व-माराधनोपयुक्तं वा नास्तीति। अतो यथा तत्पाल्यनिदेशाचार्यमतेऽष्टम्यादिक्षयनिर्देशदिने वस्तुतः सूर्योदयवेलायां विद्यमानायामेवाष्टम्यादौ टिप्पणतोऽविदिता तादृशविद्यमानता “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचसा बोध्यते तथा मध्यस्थस्थापनीयमतेऽपि अष्टम्यादिक्षयदिवसीयसप्तम्यादौ वस्तुतो विद्यमान एव आराधनार्थाष्टम्यादिभावः टिप्पणादितोऽनवबोधितो वचसा तेन बोध्यते इति कुतः पताकाकृतो मतिर्मन्दायते मध्यस्थमनीषिताश्लेषे!

एकोनविंशे पृष्ठे “भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्या एव तत्पर्वतिथित्वात् तत्पञ्चम्याः पर्वानन्तरपर्वतिथित्व-मभ्युपगम्य तृतीयायाः क्षयवृद्धिसम्पादनं श्रीमदाचार्यसागरानन्दसूरीणामनावश्यकमिति मध्यस्थो ब्रवीति। तदिदमसङ्गतम्। हीरप्रश्ने पञ्चमीतिथिस्त्रुटिता भवति तदा तत्तपः कस्यां तिथौ क्रियते इति प्रश्नमुत्थाप्य यदा पञ्चमीतिथिस्त्रुटिता भवति तदा तत्तपः पूर्वस्यां तिथौ क्रियते इति सामान्यत एव पञ्चमीनिर्देशात् तत्र भाद्रपदशुक्लपञ्चम्या व्यावृत्त्यदर्शनात्, “बीया पञ्चमी अहुमी पगारसी चउदसी पणतिहिओ। एआओ सुयतिहीओ गोयमगणहारिणा भणिया” इति गाथायां सामान्यत एव पञ्चमीग्रहणात् गीतार्थाचीर्णत्वेन परम्पराव्यवहारेण च पञ्चम्यास्सामान्यपर्वतिथि-त्वमस्त्येव। कालकाचार्येण प्रधानपर्वतिथित्वस्यैव परिवर्तनात्। पर्वतिथित्वञ्च नियत्पराधनाधिकर-णत्वम्। तच्चाष्टमीचतुर्थ्योरिवान्यासामपि तिथीनामस्त्येव बहुवीनाम्। जैनागमेषु तथा दर्शनात्।”

इत्यादिग्रन्थेन भाद्रपदशुक्लपञ्चम्यां श्रीकालकाचार्यान्तरमपि पर्वान्तरपर्वतिथित्वं व्यवस्थाप्य तस्याः पञ्चाङ्गे क्षयनिर्देशे तस्या औदयिकीत्वसम्पादनानुरोधेन प्रधानतमाया अपि भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्याः पञ्चाङ्गनिर्दिष्टे दिनेऽनौदयिकीत्वस्वीकरणमुचितमिति प्रतिपादयता पताकाकृता मध्यस्थवक्तव्यमधरीकर्तुं चेष्टितम् ।

परं विचारः शास्त्रं वा तदीयप्रतिपादनं न प्रमाणयति, प्रत्युत निर्दयं प्रतिक्षिपति । तथा हि- “वीया पञ्चमी” इत्याद्युद्गीतगाथानुसारेण तस्याः शुभतिथित्वमेव शास्त्रसिद्धचतुर् पर्वतिथित्वम् । अतो भाद्रशुक्लपञ्चम्याः कालकाचार्यात्पूर्वं वार्षिकप्रतिक्रमणतिथित्वरूपम् प्रधानपर्वतिथित्वमेवासीन्न तु तदतिरिक्तं शुभतिथित्ववतिरिक्तं च सामान्यपर्वतिथित्वम् । तनु प्रयत्नसारोद्धारादिगतात् “चतुर्दश्यष्टमीपूर्णिमाऽमावास्यासु पर्वतिथिषु” इत्यादिवचनान्तरबलात् अष्टमी, चतुर्दशी, पूर्णिमा, अमावास्यातिथिष्वेवास्ति । तास्वपि कालकाचार्यात् पूर्वम् आपाङ्ककार्तिकतपस्यपूर्णिमानां चातुर्मासिकप्रतिक्रमणतिथित्वात्मकप्रधानपर्वतिथित्वेन सह सामान्यपर्वतिथित्वमासीत् । परं कालकाचार्यादनन्तरं तदीयादेशानुसारेण भाद्रशुक्लपञ्चम्याः प्रधानपर्वतिथित्वं तच्चतुर्थ्यां गृहीतं तथा च शुभतिथित्वमात्रेणावस्थितम् । एवं पूर्णिमायाः चातुर्मासिकप्रतिक्रमणतिथित्वात्मकं प्रधानपर्वतिथित्वं तत्पूर्वचतुर्दश्याऽऽत्मसात्कृतं पूर्णिमया च सामान्यपर्वतिथित्वेन वर्तितम् ।

चतुर्दश्याश्च सर्वस्याः पाक्षिकप्रतिक्रमणतिथित्वमनादिकालादविच्छिन्नमायाति । अष्टम्यमावास्यायोश्चाखिलयोः पाक्षिकादिप्रतिक्रमणतिथ्याद्यपेक्षया सामान्यपर्वतिथित्वमपि निर्वाधमागच्छति । पश्चात् पूर्णिमाऽमावास्ययोः, अष्टमीचतुर्दश्याः, भाद्रशुक्लचतुर्थ्याः, द्वितीयापञ्चम्येकादशीनां पर्वतिथित्वं व्यवहृतमभवत् । ततोऽप्यनु तासामिव कल्याणकतिथीनामपि पर्वतिथित्वं व्यवहियमाणमवर्तत । मध्यस्थेन च भाद्रशुक्लपञ्चम्यां पूर्णिमाऽमावास्ययोश्च पर्वान्तरसमकक्षपर्वतिथित्वमेव प्रतिपिद्धमिति तदीयनिर्णयपत्रस्य पर्यवेक्षणेन सर्वसाधारणस्यापि सुलभम् ।

एवञ्च पञ्चम्याः शुभतिथित्वेन अर्वाचीनव्यवहारतः सामान्यपर्वतिथित्वेन वा पूर्णिमाऽमावास्ययोश्च सामान्यपर्वतिथित्वेन समाराध्यत्वेऽपि तत्क्षयनिर्देशदिने तासामाराधनं तदैव युज्यते यदि तत् तत्र दिने प्रधानपर्वतिथेर्भाद्रशुक्लचतुर्थ्याश्चतुर्दश्याः वाऽऽराधनस्य प्रतिकूलं न भवेत् । प्रतिकूलत्वे तु अप्रधानपर्वतिथीनामेव तद्दिने आराधनयोग्यतापरित्यागः प्रशस्यो न तु प्रधानपर्वतिथीनाम्, प्राधान्येन तासान्तदपेक्षयोत्कर्षात्, इति मध्यस्थोऽभिप्रेतीत्यतो विचक्षिताबोधेन पताकाकृता कृतं खण्डनमखण्डनमेव ।

न च भाद्रशुक्लपञ्चम्याः क्षीणत्वे यदि तस्या आराधनीयत्वं भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां न स्वीक्रियते तदा “पञ्चमीतिथिस्फुटिता भवति तदा तत्तपः कस्यां तिथौ क्रियते ?” इति प्रश्नस्य “यदा पञ्चमी तिथिस्फुटिता भवति तदा तत्तपः पूर्वस्यां तिथौ क्रियते” इत्युत्तरं हीरप्रश्नग्रन्थस्थितमसङ्गतं स्यादिति वाच्यं, तत्र भाद्रशुक्लपञ्चम्याः विशेषतोऽनिर्देशेन दोषाभावात् । अयम्भावः- भाद्रशुक्लपञ्चम्यास्फुटितायास्तत्पूर्वस्यामाराधनीयताया अस्वीकारे उक्तो हीरप्रश्नग्रन्थस्तदैवासंगतः प्रसज्येत यदि तद्ग्रन्थान्तर्गतः पञ्चमीशब्दो विशेषेण भाद्रशुक्लपञ्चमीपरो भवेत् । परं स तु पञ्चमीत्वेन पञ्चमीपर इति शुद्धितपञ्चम्यन्तरमादाय तस्य प्रश्नोत्तरग्रन्थस्योपपत्तिसम्भवेन दोषो नास्ति । न च तत्रत्यपञ्चमीपदस्य पञ्चमीसामान्यपरत्वेन भाद्रशुक्लपञ्चमीपरत्वस्याप्यावश्यकतया तस्यास्फुटितपञ्चम्यन्तरादन्यथाकरणं तद्ग्रन्थविरुद्धं स्यादेवेति शङ्कनीयम्, कथितप्रकारेण सर्वतः प्रधानायाः भाद्रशुक्लचतुर्थ्याः ततोऽप्रधानायाः भाद्रशुक्लपञ्चम्याः अनुरोधेन टिप्पणप्राप्ते मुख्यदिने आराधनालोपस्यानौचित्येन उक्तहीरप्रश्नीयग्रन्थस्थपञ्चमीपदस्य भाद्रशुक्लपञ्चमीभिन्नपञ्चमीषु तात्पर्यसङ्कोचस्यावश्यकत्वात् ।

अत्रैव प्रसङ्गे पृष्ठे च “तथाहि-आवश्यकचूर्णौ-“अडुमीपञ्जरसीसु य नियमेण हविज्ज पो-
सहिओ” इति, व्यवहारवृत्तौ-“एतेषु चाष्टम्यादिदिवसेषु चैत्यानामन्यवसतिगतसुसाधूनां वा
अवन्दने प्रत्येकं प्रायश्चित्तम्” इति, श्रीतत्त्वार्थटीकायां हारिभट्टीयायां “प्रतिपदादिषु अनियमं
दर्शयति, अष्टम्यादिषु नियमः” इति, श्रीतत्त्वार्थसिद्धसेनटीकायां “अनेन चान्यासु तिथिषु
अनियमं दर्शयति, नावश्यतयाऽन्यासु कर्तव्यः, अष्टम्यादिषु तु नियमेन कार्यः” इतीमान् ग्रन्था-
नुद्धृत्य प्रधानतराभिः पाक्षिकचातुर्मासिकसांवत्सरिकतिथिभिः पराभूतानामपि पूर्णिमाऽमावास्या
भाद्रशुक्लपञ्चमीनां तपसस्तत्तत्तिथिनियतत्वव्यवस्थापनाय पताकाकृता प्रयतितम् । परमुद्धृत-
ग्रन्थेष्वेकमपि पदमुपदर्शयितुं पारितं येन तदीयमभिलपितं पूर्णमाणं प्रतीयेत । विचारेण तु
तावदेतदवसीयते यत् “प्रतिपदादिषु अनियमं दर्शयति, अष्टम्यादिषु नियमः” इत्यादिग्रन्थः
“प्रतिपदादिषु” इति शब्देन प्रतिपदप्रतिपिपादयिषितद्वितीयायां तत्सदृशीषु पञ्चम्यादिशुभ-
तिथिषु अनियमम्, “अष्टम्यादिषु” इति शब्देन चाष्टम्यां पर्वान्तरापरभूतपूर्वतिथित्वेन तत्सदृश्यां
चतुर्दश्याञ्च नियमं प्रदर्शयति । एवञ्चोक्तग्रन्थैरपि पञ्चम्याः पूर्णिमाऽमावास्ययोश्च तिथिनियतत-
पस्त्वनैव निवेद्यते । यदि चेदं समुचितमप्युदितन्नैव रुचितं पताकाकर्तुस्तदा तेन तादृशं प्रमाणं
वाच्यं यत् “अष्टम्यादिषु” इत्यत्रत्यादिशब्दस्य ग्राह्यतां पञ्चमीपूर्णिमाऽमावास्यादिषु साधयेत् ।
अस्मत्कथितेऽर्थे तु पाक्षिकादिप्रधानतरतिथीनां टिप्पणोक्ते मुख्ये काले आराधनाया अवश्यकर्त-
व्यसंरक्षणमेव समर्थकमिति ।

अतः पाक्षिकचातुर्मासिकसांवत्सरिकप्रतिक्रमणात्मकमेवाराधनं तिथिनियतम्, अष्टमीतर-
तिथीनाञ्च तपांसि न सर्वदा तिथिनियतानि किन्तु बाधकेऽसत्येवेति यदुक्तं मध्यस्थेन तदेव श्री
जैनशास्त्रसुपरिशीलनप्रज्ञाभृतां पण्डितानामन्तःकरणसम्प्रीणने प्रवीणं, नान्यत् ।

किञ्चात्र मध्यस्थस्य सुगूढोऽयमाशयो नूनमवधेयो यत् क्षीणायाः भाद्रशुक्लपञ्चम्याः पूर्णि-
माया अमावास्यायाः वा क्षयदिने आराधनीयता-स्वीकरणं पताकाकृतपरिपोषणीयपक्ष एव प्रधा-
नतरपर्वतिथेरुमुख्ये दिने आराधनाबाधकतया दुःशकं तत्पक्षे क्षयनिर्देशदिने क्षीणतिथेरौदयिकीत्वस्य
तद्दिनेऽक्षीणतिथेरनौदयिकीत्वनान्तरीयकत्वात् । सिद्धान्तपक्षे तु तादृशतिथीनां क्षयदिने आराध-
नास्वीकरणन्नैव दुष्यति क्षीणाक्षीणतिथ्योर्द्वयोरेवैकस्मिन् दिने आराधनायाः सम्भवात् । अतः
सिद्धान्ते पञ्चम्यादीनामपि तिथिनियततपस्कता यदि स्वीक्रियते तदाऽपि न किञ्चित्
कालुष्यमिति ।

विंशतितमे पृष्ठे “पञ्चमी तिथिस्तुटिता भवति तदा तत्तपः पूर्वस्यां क्रियते, पूर्णिमायां च
वृटितायां त्रयोदशीचतुर्दश्योः क्रियते, त्रयोदश्यां विस्मृतौ तु प्रतिपद्यपि” इति हीरप्रज्ञग्रन्थ-
स्यांशमुद्धृत्य “अनेनेदमवगम्यते पूर्णिमाऽमावस्ययोर्वृद्धौ त्रयोदशीवृद्धिर्भवतीति” इत्युक्तं पता-
काकारेण । अत्र उक्तग्रन्थस्यांशतः पूर्णिमाऽमावास्ययोर्वृद्धौ त्रयोदशीवृद्धिर्भवनं प्रतीतिपथं कथ-
मुपारोहति ? इति विद्वांसो विचारयन्तु यदि तेन स्वकीयन्तात्पर्यमेवं वर्ण्येत यत् पूर्णिमाक्षये
त्रयोदशीचतुर्दश्योर्द्वयोराराध्यताकथनेन पूर्णिमायाश्चतुर्दशीदिने औदयिकीत्वे मते तद्दिने चतुर्दश्या
अनौदयिकीत्वप्रसक्त्या तस्याख्योदशीदिने औदयिकीत्वं सम्पाद्य आराधनस्योपपादनीयत्वेन त्रयो-
दश्या एव क्षयः कार्य इति प्रतिभाति । तथा च यथा पूर्णिमादिरूपपर्वतिथेः क्षयनिर्देशे त्रयोदशीरू-
पाया अपर्वतिथिरेव क्षयः सम्मतस्तथा पूर्णिमादिपर्वतिथिवृद्धौ त्रयोदश्या एव वृद्धिरुचितेति । तदा
तदपि न शोभनम्, त्रयोदशीचतुर्दश्योः क्षीणपूर्णिमातपःकर्तव्यतावर्णनस्य तात्पर्यान्तरस्यापि सम्भ-
वेन ततः पूर्णिमादिक्षयस्थले त्रयोदशीक्षयस्य सम्मतत्वानुमानासम्भवात् । तथा हि पूर्णिमायां
समाप्यतया पूर्णिमातपस्त्वेन व्यपदेश्यं षष्ठात्मकं तपस्तस्या अक्षये चतुर्दशीपूर्णिमास्योः क्रियते ।

किन्तु तस्याः क्षये तस्याश्चतुर्दश्याश्चैकदिन एव समावेशे कृते तादृशं दिनद्वयसम्पाद्यं तपः कथं कार्यमिति प्रदनोत्तरतया “पूर्णिमायां च बुद्धितायां त्रयोदशीचतुर्दश्योः क्रियते” इत्युक्तिसंभवात् ।

किञ्च पराग्रहप्राचुर्येण तथैवाभ्युपगम्य विचारे क्रियमाणेऽपि पूर्णिमावृद्धौ त्रयोदशीवृद्धिवोधकतायां “त्रयोदशीचतुर्दश्योः” इत्युक्तेः पर्यवसानन्तैव सम्भवति उक्तरीत्या क्षीणायाः पूर्णिमायाश्चतुर्दशीदिने औदयिकीत्वस्वीकारेणानौदयिकीत्वं गतायाश्चतुर्दश्याखयोदशीदिने औदयिकीत्वकरणावश्यकतया त्रयोदशीक्षयस्य यौक्तिकत्वसम्भवेऽपि पूर्णिमावृद्धौ त्रयोदश्या वर्धनस्य नितरां युक्तिशून्यत्वात् । वृद्धिं गतायाः पूर्णिमाया उत्तरदिवसीयस्यैव औदयिकीत्वस्य आराधनोपयिकतास्वीकृतौ चतुर्दश्याः प्रथमपूर्णिमादिने आकर्षणं चिन्ता अवृद्धिदशायां प्राप्तायाः द्वयोस्तिथ्योरव्यवधानेनानाराधनायाः निर्वाहोभावाप्रसक्तेर्वारणाय तस्याः प्रथमपूर्णिमादिने आकर्षणस्यावश्यकत्वेन तत्र पूर्णिमानिवृत्तेर्भूवतया तद्वृद्धेरसिद्धत्वेऽपि चतुर्दश्याः दिनद्वये औदयिकीत्वस्य उत्तरदिने एव चाराध्यत्वेन नियमितत्वस्य स्वीकारेऽवद्यायोगेन त्रयोदशीवृद्धेः सिद्धयसम्भवात् ।

पुनरत्रैव पृष्ठे “जीतव्यवहारेणाप्ययमेवार्थः सिद्ध्यति । जीतव्यवहारस्वरूपं च स्थानाङ्गसूत्रे पञ्चविधो व्यवहार उक्तः । तद्यथा (१) आगमः (२) श्रुतम् (३) आज्ञा (४) धारणा (५) जीतं चेति । तत्र यदा व्यवहर्तुरागमो भवेत् तदा तेनैव व्यवहर्तव्यम् । तदभावे श्रुतेन व्यवहर्तव्यम् । एवमन्यत्रापि पूर्वपूर्वाभावे परेण परेण व्यवहर्तव्यमित्यादि” इत्येवमुल्लिख्य “न च विजयदेवसामाचार्या जीतव्यवहारसिद्धत्वे किं मानमिति शङ्कनीयम्, सप्तदशशताब्दीत आरभ्य विद्यादीत्पत्तिसमयं यावत् तपोगच्छीयेन चतुर्विधेनापि श्रीजैनसङ्घेन श्रीविजयदेवसूरिसामाचारी समाचरितेति तत्कालीनैर्ग्रन्थैस्ताम्रशासनैराचारैश्चावगम्यते । अद्यापि विवादेऽत्रासम्पृक्तैस्तटस्थैस्सर्वैरपि तपोगच्छीयैराचार्यैस्सैव सामाचारी समाचार्यते” इत्युल्लेखो लभ्यते पताकाकृतः ।

अत्रैव पुनरुच्यते यत् “जीतव्यवहारेणापि” इत्यत्रापिना किमुपादित्सितम् ? यद्यागमादिः, कुतः स स्पष्टोपन्यस्तः ? यद्युच्यते उपन्यस्त एवासकृत् “क्षये पूर्वा” इत्यादिक इति । तदा नैतदुक्तिर्युक्तिमती, तदर्थस्याधुनापि अव्यवस्थितत्वात् । त्वदुक्तार्थे तस्य तात्पर्याविधृतये प्रमाणान्तरस्यापेक्षणात्, तस्य चाभावात्, तादृशार्थं तद्वचोचिवक्षिततागमकस्य कस्यापि जैनशास्त्रवचसोऽधुनावधि सुचिरगवेषणयाऽप्यप्राप्तत्वात् ।

किञ्च यदि स्याज्जीतपूर्वोक्तिषु अन्यतमस्तदा तस्मिन् ज्यायसि प्रमाणे जीवति जीतोपन्यासस्य निष्प्रयोजनता स्यात् । न हि अविप्रतिपन्नप्रत्यक्षसाक्षिके लौकिकेऽर्थे तथाविधशास्त्रसमुक्तेऽलौकिकेऽर्थे वा भवति ततोऽक्षरस्य मानान्तरस्य प्रदर्शनावश्यकता, नैव कश्चित् प्रज्ञावानपेक्षते, नापि कश्चिन्मेधावान् प्रदर्शयते । अत आगमादिचतुष्टयापेक्षया जीतस्य “पूर्वपूर्वाभावे परेण व्यवहर्तव्यम्” इत्यादिना दौर्बल्यन्दर्शयित्वा तमुपन्यस्यताऽऽगमादीनामभावस्य स्वीकृतिसूचनादिपिना जिघृक्षितो नैव घटते ।

अथ न पुनः पृच्छ्यते यत् “न च विजयदेवसूरिसामाचार्या जीतव्यवहारसिद्धत्वं” इत्यादिना विजयदेवसूरिसामाचार्या जीतव्यवहारसिद्धत्वं साधयितुं प्रयस्यता पताकाकृता विजयदेवसूरिसामाचारीत्वेन का सामाचारी उपादित्सिता ? तिथ्यादिपरिचयाय प्रमाणत्वेन जैनसङ्घस्वीकृतस्य पञ्चाङ्गस्य विरोधेन पर्वतिथीनां क्षयवृद्धिस्थले पूर्वापर्वतिथीनां क्षयवृद्धिभावस्य पूर्वोत्तरपर्वतिथीनां क्षयवृद्धिस्थले पूर्वपर्वतिथीनां पञ्चाङ्गप्रोक्तपारमार्थिकसमयातिरिक्तसमये आराध्यत्वस्य च स्वीकरणरूपा अन्या वा काचित् ? यदि काचिदन्या तदानवसरस्तस्य जीतव्यवहारसिद्धत्वसाधनस्य, तत्र विप्रतिपत्तेरप्रवृत्तत्वात् । यदि प्रथमा तदा तस्यां विजयदेवसूरिसम्मतत्वासिद्ध्या सामान्यतो विजयदेवसूरिसामाचार्यास्तथात्वसाधनेनापि नेष्टसिद्धिः । न चोक्तमतपत्रकात्तस्य विजयदेवीयत्वं सुप्रमेयमिति वाच्यम्, तस्य तत्कृतत्वे मानराहित्यादप्रमाणत्वाच्चेति प्रागेव प्रतिपादनात् । अतो

विजयदेवसूरीणां प्रशस्तौ न्यायविशारदश्रीयशोविजयप्रणीतपद्यान्युद्धरतापि न किञ्चित् स्वेप्सितं साधयितुं शक्यं पताकाकृता ।

किञ्च क्वचिद् विजयदेवसूरिसामाचार्या जीतव्यवहारसिद्धत्वं क्वचिच्च जीतव्यवहारत्वं साधयता तेन स्पष्टं वक्तव्यं यत्तेन विजयदेवसूरिसामाचार्या अर्वाचीनपरिग्रहेण प्रामाणिकता सिपाधयिषिता ? उत तथाऽर्वाचीनपरिग्रहस्य प्रमाणमूलत्वं सिपाधयिषितम् ? अथवा तस्याः जीतव्यवहारत्वं संसाध्य तद्वलेन स्वनियोजितमनोऽभिलषितं सिपाधयिषितम् ? तत्र न तावदाद्यमनवद्यम्, अर्वाचीनपरिग्रहः किम्मूलकः ? इत्यस्यैव विचार्यमाणतयाऽसिद्धप्रमाणमूलकताकेन तेन तस्याः प्रामाणिकत्वसाधनासम्भवात् । तस्याः प्रामाणिकत्वे विप्रतिपत्त्यभावेन तत्साधनस्यानावश्यकत्वात् । तत्सिद्धावपि पताकाकर्तुस्तत्प्रवर्तयितुं पर्वतिथिक्षयवृद्धिसम्बन्धे विवक्षितस्यान्तर्भावसिद्ध्या फलाभावाच्च । अत एव न द्वितीयमपि श्रुतिमत्, विजयदेवसूरिसामाचार्या पर्वतिथिक्षयवृद्धिविषये श्रीसागरानन्दसूरिसमुच्यमानस्यानन्तर्भावेन तस्या इदमूलत्वासम्भवात् । अत एव न तृतीयमपि, तस्याः जीतव्यवहाररूपत्वेऽपि तत्र श्रीसागरानन्दसूरिविवक्षितस्याप्रविष्टतया तथा तस्य समर्थनासम्भवात् ।

यदि चेदेवमुच्यते यत् पर्वतिथिक्षयवृद्धिविषये श्रीसागरानन्दसूरिसम्मतोऽर्थः विजयदेवसूरीणां समयात् तत्पूर्वसमयाद्वाऽविच्छेदेन समाद्रियमाण आयाति । न च तैरन्यैर्वा तत्सदृशः स प्रतिषिद्धो न वा शास्त्रविरुद्धोऽतो जीतव्यवहारपदं प्राप्ततयाऽधुनापि स तथैव स्वीकर्तुमुचित इति । तदा नेदं न्याय्यं युक्तं चेति समुद्युष्यतेऽस्माभिः । यतो ह्ययमर्थो विजयदेवसूरिसमयात् तत्पूर्वसमयाद्वा स्वीक्रियमाणस्समायातीत्यत्र नास्ति किञ्चित् प्रमाणम् । प्रत्युत क्षीणत्वे वृद्धत्वे वा पर्वतिथीनामाराधनोपपादकस्य “क्षये पूर्वा” इत्याद्युमास्वातिप्रघोषस्य दर्शनात् तत्समय एव तिथ्यादिनिर्णयाय लौकिकपञ्चाङ्गस्य प्रामाणिकत्वस्वीकारस्य सिद्धत्वेन तत्सन्मानसंरक्षणप्रवीण एव पन्था विजयदेवसूरिप्रभृतिभिर्गृहीतः स्यादित्यनुमानस्यैव निर्वाधत्वेन तात्कालिकाचारस्य प्रचलिताचारप्रतिफलतैव सिद्ध्यति । अतः प्रचलिताचारश्चेद्युक्तोऽप्रमाणो वा तदा तैस्तत्सदृशैरन्यैर्वा कुतो न प्रतिषिद्धः ? इति प्रश्नस्यावसर एव नास्ति, तदाचारस्य तदानीमभावात् ।

अतोऽस्मद्विचारानुसारेणायमेवार्थः सिद्ध्यति यत् पर्वतिथीनां क्षयवृद्धिप्रसङ्गे श्रीसागरानन्दसूरिसम्मत आचारः शास्त्रज्ञानसदाचारादीनां द्वासकालाद् विजयदेवसूरिचिरोत्तरस्मात् प्रवृत्तोऽभवदिति तद्विरुद्धशास्त्रपाठवलात्, शास्त्रानुसारिणो विचाराद् युक्तिनिव्याच्च तमशास्त्रीयमाचारं निराकर्तुं पुरातनं शास्त्रीयमाचारं च पुनः प्रतिष्ठापयितुं श्रीमता रामचन्द्रसूरिमहाशयेन स्तुत्यः प्रयत्नः प्रारम्भीति ।

द्वाविंशे पृष्ठे “जैनशास्त्रस्य जीतव्यवहारस्य प्रामाण्यसिद्धये येऽपेक्षिताश्चत्वारोऽंशाः (१) युगप्रधानसदृशाचार्यप्रवर्तितत्वम् । (२) किमपि विशिष्टं प्रयोजनमुद्दिश्य प्रवर्तनम् (३) प्रवर्तितस्य धर्मस्य शास्त्रैस्सहाविरोधः (४) संविभ्रगीतार्थाचार्यैरप्रतिषेधित्वं बहुभिरनुमतत्वं चेति ते सर्वेऽप्यत्र समग्रतयोपलभ्यन्त एवेति ” इति ग्रन्थात् पताकाकृता श्रीसागरानन्दसूरिसम्मतस्य पर्वतिथीनां क्षयवृद्धिविषये पञ्चाङ्गस्याप्रामाण्यं मत्वा अपर्वतिथीनामेव पूर्वपूर्वतराणां क्षयवृद्धिस्वीकरणस्य प्रामाणिकजीतव्यवहारत्वसाधने परिश्राम्यता जीतव्यवहारस्य प्रामाणिकतागमकतौपयिकानां कथितांशचतुष्टयानां सत्त्वं यदाशंसितं तत्र युक्तिमत् । तथा हि पूर्वप्रतिपादितप्रकारेण श्रीसागरानन्दसूरिसम्मते श्रीविजयदेवसूरिप्रवर्तितत्वस्यासिद्धतया तादृशापराचार्यप्रवर्तितत्वस्य श्रीसागरानन्दसूरैरप्यनुमततया तत्र युगप्रधानसदृशाचार्यप्रवर्तितत्वरूपस्य प्रथमांशस्याभावोऽस्ति ।

पर्वतिथीनां क्षयवृद्धयोर्वास्तवताऽभ्युपगमेऽपि सिद्धान्ते वक्ष्यमाणरीत्या तत्तत्तिथ्याराधनस्य सम्यक्पालनसम्भवेन तद्रक्षणस्य पर्वतिथीनां क्षयवृद्धयोरपारमार्थिकत्वस्वीकृतेः प्रयोजनत्वासम्भवाद् विशिष्टप्रयोजनोद्देशेन प्रवर्तनरूपस्य द्वितीयस्याप्यंशस्याभावो विद्यते ।

सेनप्रभने तृतीयोल्लासे “वृद्धौ सत्यां स्वल्पाऽप्यग्रेतना तिथिः प्रमाणम्” इति ग्रन्थेन, कल्प-
सूत्रमुवाधिकार्याम् “भाद्रपदवृद्धौ प्रथमो भाद्रपदोऽपि अप्रमाणमेव यथा चतुर्दशीवृद्धौ प्रथमां चतुर्दशी-
मवगणय्य द्वितीयायां चतुर्दश्यां पाक्षिककृत्यं क्रियते तथा” इति ग्रन्थेन, कल्पसूत्रदीपिकायाम् “भाद्र-
पदवृद्धौ प्रथमभाद्रपदोऽपि पर्युषणाकृत्येषु अनधिकृत एव, अभिवर्द्धिततिथिरिव तदीयकृत्येषु,
तथाहि विवक्षितं हि पाक्षिकप्रतिक्रमणं तस्य चतुर्दश्यां नियतं सा च यद्यपि वर्द्धिता तदा प्रथमां
परित्यज्य द्वितीयाऽङ्गीकार्या” इति ग्रन्थेन, हीमप्रशस्त्य द्वात्रिंशे पृष्ठे “पञ्चमी तिथिस्तुटिता भवति तदा
तत्तपः कस्यां तिथौ ? पूर्णिमायाञ्च तुटितायां कुत्रेति ? उत्तरम्-पञ्चमीतिथिस्तुटिता भवति तदा
तत्तपः पूर्वस्यां तिथौ क्रियते, पूर्णिमायां च तुटितायां त्रयोदशीचतुर्दश्योः क्रियते, त्रयोदश्यां
विस्मृतौ तु प्रतिपद्यपि” इति ग्रन्थेनैतत्सदृशेनापरेणाप्यनेकेन जैनशास्त्रग्रन्थेन पर्वतिथीनां वृद्धि-
क्षययोः स्पष्टं प्रतिपादनात् शास्त्रविरोधरूपस्य तृतीयांशस्याप्यभावो वर्तते ।

एकोनविंशवैक्रमवत्सरस्य तुरीयभागे विद्यावृत्तादिशिथिलयतिप्राचुर्यप्राधान्ये विवृम्भमाणे
“पर्वतिथीनां परमार्थतः क्षयवृद्धौ न भवतः किन्तु तत्प्रसङ्गे तत्पूर्वापर्वतिथीनामेव” इत्येतदात्मनो-
ऽर्थस्य प्रचलनात्, तदानीं च कतिपयसंविग्नगीतार्थमुनीनां सर्वेऽपि तेषामप्रधानतयाऽल्पसंख्य-
तया च तत्कृतविधिप्रतिषेधयोर्धारणरक्षणादिव्यवस्थाया अभावादपि तयोरप्राप्ततायाः सम्भाव्य-
मानतया अप्राप्तिमात्रेण तदर्थस्य तादृशमुनिजनप्रतिषिद्धत्वाभावस्य वक्तुमशक्यत्वात् साम्प्रतिक-
संविग्नगीतार्थः क्रियमाणायाः प्रामाणिक्याः प्रतिषिद्धताया उपेक्षणस्थानौचित्याच्च संविग्नगीतार्था-
प्रतिषेधित्वरूपस्य चतुर्थांशस्याप्यभावोऽस्ति ।

अतः “पर्वतिथीनां क्षयवृद्धयोऽपि तत्प्राप्त्यनुपपन्नस्य तत्पूर्वपूर्वतराणामपर्वतिथीनामेव
क्षयवृद्धौ मन्तव्ये” इति श्रीसागरानन्दसूरिणोद्घुष्यमाणस्यार्थस्य जीतव्यवहारत्वं तत्सिद्धत्वं
वाऽसिद्धमेवेति बोध्यम् ।

पताकायाः २४-२५ पृष्ठयोस्तत्प्रणेत्रा निर्णयपत्रस्य त्रयोदशे पृष्ठे स्थितम् “तदेवमाचार्यश्रीसाग-
रानन्दसूरिभिरुमास्वातिवचनस्य स्वाभिमतार्थसिद्धये यानि शास्त्राणि समुपन्यस्तानि तानि शास्त्रा-
भासान्येव” इति मध्यस्थवचनमादाय मध्यस्थस्य जैनशास्त्राणामप्रमाणत्वासच्छास्त्रत्वयोरुद्घोषक-
तामुद्घुष्य जैनजनतां क्षुब्धतां नेतुं या रीतिरङ्गीकृता सा न तत्स्वभावसामीचीन्यसूचने समर्था ।

तर्हि किन्तात्पर्यं मध्यस्थस्य तादृशोक्तेरिति चेत्, श्रूयतात् । श्रीसागरानन्दसूरिणोमास्वा-
तिप्रयोगस्य प्रकृतस्य स्वाभिमतार्थसिद्धये यानि पूर्वचर्चितमतपत्रकादीनि समुपन्यस्तानि तानि न
शास्त्राणि किन्तु शास्त्राभासानि, यानि च सेनप्रश्नादिग्रन्थान्तर्गतानि शास्त्रात्मकवचनानि उपन्य-
स्तानि तान्यपि श्रीसागरानन्दसूरिविवक्षिते “पर्वतिथीनां क्षयवृद्धौ न वास्तविक्यौ किन्तु तत्प्र-
सङ्गे तत्पूर्वापर्वतिथीनामेव ते तथाभूते” इत्येवंरूपेऽर्थे शास्त्राभासान्येव ।

न च सेनप्रश्नादिवचसामपि शास्त्राभासत्वं वदता मध्यस्थेन जैनशास्त्रायमानना कृतमेति
वक्तव्यम्, येषां शास्त्राणां यादृशार्थपरता तदीयमीमांसातो न व्यवतिष्ठते तादृशार्थकतया व्या-
ख्यायमानानान्तेषां शास्त्राभासतायाः सर्वसुधीसद्भामिकाणां सम्मतत्वात् । अत एव वैदिकसम्प्रदा-
येऽप्यापौरुषेयाः परमेश्वराः वा वेदा अप्यन्यथा वर्ण्यमाना अप्रमाणतां व्रजन्तो मन्यन्ते । उचि-
तमप्येतदेव, पूर्वापरसन्दर्भशुद्धे सत्कर्तपरिशोधित एवार्थे शास्त्राणां शास्त्ररूपत्वात् । अन्यथा तत्त-
च्छास्त्रपरिग्रहीतुसम्प्रदायप्रतिकूलानामप्यर्थानां पूर्वापरशोधनाद्यभावे तत्तच्छास्त्रतो बोधसम्भवेन
तेष्वप्यर्थेषु तेषां शास्त्रत्वं प्रमाणत्वं च स्यादिति तदनुसारं प्रवर्तमानोऽधुनातनो वैदेशिकभावना-
धनो जनोऽपि नैव प्रत्यवेयात् प्राप्नुयाच्च शास्त्रादेशपरिपालनप्रभवान् रमणीयपरिणामान् ।

अतो वयं वृमो यन्मध्यस्थेन श्रीसागरानन्दसूरिसम्मतोऽयौक्तिकेऽनेकशास्त्रीयवचोविरुद्धे दुर्घ-

दशास्त्रवचस्के चार्थे जैनशास्त्राणां शास्त्राभासत्वं प्रमाणाभासत्वञ्चाभिधेयता तेषां शास्त्रत्वं प्रमाणत्वं च सम्यक् सुरक्षितमिति मेधाविनो धर्मप्राणस्य जैनलोकस्य हार्दिकान् धन्यवादानर्हति मनीषी मध्यस्थः ।

पताकायाः पञ्चविंशे पृष्ठे निर्णयपत्रस्य नवमपटुस्थपञ्चविवादपदविचारान्तर्गतम् “प्रकरणं नामातीव दुर्बलं प्रमाणं वाक्यार्थनिर्णये इति ब्रूमः” इति मध्यस्थवचनं निराचिकीर्षिता पताकाकृता तदभिप्रायमविज्ञाय व्यर्थमेव बहु जल्पितम् । यतो हि मध्यस्थोऽत्रेदमेवाभिधित्सति यत् प्रकरणस्य वाक्यार्थबोधे तात्पर्यनिश्चयद्वारा, शब्दशक्तिप्रकाशिकायां जगदीशतर्कालङ्कारदर्शितदिशा साक्षादेवापेक्षणीयत्वेऽपि तस्य नानार्थकपदघटितवाक्यस्थल पचोपयोगो नान्यत्र । अतः प्रकरणस्य क्वाचित्प्रत्यया शब्दबोधस्य हेत्वन्तरापेक्षया दौर्बल्यम् ।

एवञ्च “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति वाक्यघटकस्य तिथिपदस्य नानार्थताविरहेण विवक्षितविचिकित्साया अभावात् तत्र प्रकरणप्रवृत्तेरनवसरत्वात् तिथिपदोपस्थाप्यस्य तिथिसामान्यस्य तद्वचोऽन्यबोधे भानाभ्युपगमस्य निर्बाधत्वाच्च तद्वचसः कल्याणकतिथिव्यतिरिक्तपर्वतिथिमात्रपरत्वं श्रीसागरानन्दसूरिणा स्वीक्रियमाणमनादरणीयमेवेति ।

यदि पुनः पूर्वमीमांसोक्तस्य तार्तीयिकस्य प्रकरणस्य बलं विवक्षितं पताकाकृतस्तत्रियुक्ति-कृतो वा तदा तस्यापि युक्त्यन्तरमुखनिरीक्षकतया तादृशयुक्त्यभावे शब्दबोधीयहेत्वन्तरापेक्षया दौर्बल्यात् प्रकृतेऽभावाच्च ततो बललाभस्याशा दुराशामात्रम् ।

अत्रैव प्रसङ्गे षड्विंशे पृष्ठे “एवञ्च प्रकरणबाधकस्य कस्यापि प्रमाणस्याभावात् “क्षये पूर्वा तिथिः” इति सामान्यतः श्रुतस्यापि तिथिपदस्य प्रकरणात् पर्वतिथिपरत्वमेव निश्चीयते, यथा “प्राश्नन्ति ब्राह्मणा ओदनम्” इत्याधानप्रकरणे पठिते आधानाङ्गभूतब्रह्मौदनप्राशनार्थं ब्राह्मणविधायके वाक्येऽविशेषश्रुतस्यापि ब्राह्मणपदस्य प्रकरणादाधानाङ्गतया विहितार्थव्यापिर्वादिर्वात्विङ्मात्रपरत्वं तद्वत्” इति ग्रन्थेन पताकाकृता “क्षये पूर्वा तिथिः” इत्यादिवाक्यस्थितिपदस्य “प्राश्नन्ति ब्राह्मणा ओदनम्” इति वाक्यघटकाब्राह्मणपदेन सह यत्साम्यं प्रदर्शितम्, तत्र युक्तम्, तत्राधानप्रकरणस्यैव प्रकृते कस्यचित् प्रकरणस्य सत्त्वे प्रमाणाभावात् । न हि पर्वतिथीनां किञ्चित् प्रकरणमेवं प्रसिद्धमस्ति यत्र “क्षये पूर्वा तिथिः” इत्यादिवचसः पाठवलात् तद्वद्वचस्य तिथिपदस्य पर्वतिथौ प्रधानपर्वतिथौ वा सङ्कोचः सिद्ध्येत् । यदि चास्ति प्रकरणं तादृशं किञ्चित्, कुतस्तर्हि तदुपन्यासमकृत्वा स्वात्मनस्तदज्ञातत्वानुमानावसरः प्रदत्तश्चतुरेणापि तेन ।

अत एवात्र प्रसङ्गे पताकाकारेण “सैन्धवमानय” इति लौकिकं वाक्यं दर्शपूर्णमासप्रकरणपठितं “समिधो यजति” इत्यादि शास्त्रीयं वाक्यञ्चोपादाय प्रकरणस्य वाक्यार्थनिर्णयोपयोगितासाधनाय यः प्रयासः कृतः स व्यर्थ एव, मध्यस्थेन तस्य तत्रानुपयोगिताया अनुल्लेखात् किन्तु क्वाचित्प्रत्यया युक्त्यन्तरमुखपर्यवेक्षकतया च तस्य शब्दबोधीयहेत्वन्तरापेक्षया दौर्बल्यस्यैव कथनात् ।

न च निर्णयपत्रस्य नवमे पृष्ठे तिथीनां पर्वपर्वत्वेनाशक्यविभागताम् अष्टमीचतुर्दश्यादीनां प्रधानपर्वतिथिताञ्च वृषाणस्य मध्यस्थस्य व्याहृतवचस्त्वमिति वाच्यम्, यतो हि मध्यस्थो न तिथीनां पर्वपर्वत्वेन विभागाभावमभिप्रेति, किन्तु “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचनमुद्दिश्य पर्वपर्वविभागो नास्तीत्येव ब्रवीति । अर्थात् “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचसः कल्याणकतिथिव्यतिरिक्तपर्वतिथिमात्रपरतासाधनायाष्टम्यादीनां पर्वतिथित्वं प्रधानपर्वतिथित्वं वा, कल्याणकतिथीनामपर्वतिथित्वं सामान्यपर्वतिथित्वमेवेति विभागः श्रीसागरानन्दसूरिणा वर्ण्यमानो निष्प्रमाणकः । पर्वतिथीनामष्टम्यादीनामिव कल्याणकतिथीनामपि क्षयवृद्धिस्थलयोरासाधनानियमनार्थं तस्य प्रधानाप्रधानसाधारणपर्व-

तिथिपरताया आवश्यकत्वेन सर्वतिथिपरताया एव स्वीकारस्यौचित्यात् ।

पृष्ठे “ एवञ्चाराधनायां पर्वतिथेः परमार्थतः क्षयो वृद्धिर्वा नास्ति इति श्रीसागरानन्दसूरीणां मतम् ” इति पताकाकारकथनं स्पष्टमाचष्टे यत्स विवादास्पदमतभेदौ न विजानाति, यतो हि आराधनायां पर्वतिथेः क्षयो वृद्धिर्वा नास्तीति न कस्याप्यनुमतम् । किन्तु विवदमानयो-
राचार्ययोर्मतभेदस्य बीजमन्यदेवास्ति । तद् यथा-श्रीसागरानन्दसूरिमते प्रचलता पञ्चाङ्गेन निर्दिष्टे पर्वतिथीनां क्षयवृद्धी न सत्ये, अर्थात् पर्वतिथीनां क्षयो वृद्धिश्च नैव भवतः । अतो यत्र पञ्चाङ्गेन तयोर्निर्देशः क्रियते तत्र पर्वतिथीनां क्षयवृद्धी न स्वीकृत्य ततः पूर्वायाः पूर्वतरायाः वाऽपर्वतिथेरेव यथोचितं क्षयवृद्धी मन्तव्ये । श्रीरामचन्द्रसूरिमते तु पञ्चाङ्गेन निर्दिश्यमाने पर्वतिथीनां क्षयवृद्धी अन्यतिथीनां क्षयवृद्धी इव सत्ये एव । किन्तु क्षीणापि पर्वतिथिरक्षीणेव वृद्धापि चावृद्धेव तन्नि-
वृत्तियुक्ते दिने आराधनार्थमुपादेया “ क्षये पूर्वा ” इत्याद्युमास्वातिवाचकवचः प्रामाण्यात् ।

अत एव वयं ब्रूमो यत् पर्वतिथीनामाराधनायां क्षयवृद्धयभावस्य श्रीसागरानन्दसूरिसम्मत-
त्ववचनेन सूच्यमानस्य श्रीरामचन्द्रसूरिसम्मतत्वाभावस्य आराधनाऽपेक्षापरित्यागेन पर्वतिथी-
नामपि क्षयवृद्धिमत्तायाः श्रीसागरानन्दसूरिसम्मतत्वस्य चासङ्गततया तद्वचनं पताकाकृतो विवा-
दास्पदविषये मतभेदाज्ञानं व्यनक्तीति ।

२६-२७ पृष्ठयोः “ तथाहि “ अभिवद्ध्यसंवच्छरे जत्थ अहियमासो पडति तो आषाढपू-
णिमाओ विसतिराते गते भण्णति-ठियामोत्ति ” इति निशीथचूर्णिगतं वचनम् । अस्यायमनुवादः-
अभिवद्ध्यतसंवत्सरे यदाऽधिकमासो भवति तदा आषाढपूर्णिमातो विंशतौ रात्रिषु गतासु भणति
यत् वयं स्थिताः स्म इति । प्राचीनज्योतिर्गणितानुसारेण पञ्चवर्षात्मके युगे युगमध्ये पौषमासस्य
युगान्ते चाषाढमासस्येति द्वयोरेव मासयोर्वृद्धिर्भवति । तत्र युगमध्ये पौषमासस्य वृद्धौ सत्यां
आषाढपूर्णिमायाः सत्त्वेन तदुक्तिसम्भवेऽपि आषाढमासस्य युगान्ते वृद्धौ सत्यां सूर्यप्रक्षप्तिज्यो-
तिष्करण्डकादिशास्त्रप्रामाण्येन क्षयं प्राप्ताया द्वितीयाषाढपूर्णिमाया उपादानमयुक्तमेव स्यात् ।
तदुपादानेन चाराधनायां तस्याः क्षयाभावः स्पष्टं प्रतीयते ” इति पताकाकृतः प्रबन्धः प्राप्यते ।

अत्र न पृच्छते यत् पर्वतिथीनां क्षयो वृद्धिर्वा वस्तुतो नैव भवतीति श्रीसागरानन्दसूरि-
मतव्यवस्थापनार्थं प्रवृत्तः स सूर्यप्रक्षप्तिप्रभृतीनां जैनग्रन्थानामेव प्रामाण्यबलेन युगान्ते द्वितीया-
षाढपूर्णिमाया अवश्यं क्षीणतां ब्रुवन् किं स्वसमर्थनीयस्योक्तमतवालवितपस्य मूलमत्युष्णेन वारिणा-
नाभिपिञ्चति ? अग्रे “ तदुपादानेन चाराधनायां तस्याः क्षयाभावः स्पष्टं प्रतीयते ” इत्युक्त्वा च
वस्तुतः क्षीणापि पर्वतिथिराराधनायां न क्षीयत इत्यात्मविरुद्धवादं स्वरक्षणीयपक्षस्य वक्षसि
मुष्टिप्रहाराय लब्धावसरं न करोति ?

अतः पताकाकृतो ग्रन्थादमुष्मादिदं विज्ञायते यत् कुतश्चित्कारणादतात्त्विके पक्षे प्रसभं तेन
प्रेर्यमाणाऽपि तदीया धीः “ तत्त्वपक्षपातो हि धियां स्वभावः ” इत्येवं प्रसिद्धस्य धीस्वभावस्या-
नुरोधेन तत्त्वरूपं श्रीरामचन्द्रसूरिसम्मतं पर्वतिथीनां क्षयवृद्धी वस्तुतः सत्ये अपि तासामाराध-
नार्थमपेक्षयोः क्षयवृद्धयभावयोर्न प्रतिकूले इत्येतादृशं पक्षं बलादालिङ्गति ।

सप्तविंशतितमं पृष्ठं “ एवं सेनप्रश्नस्य तृतीयोल्लासे एकादशीवृद्धौ श्रीहीरविजयसूरीणां निर्वाण-
महिमपौपधोपवासकृत्यं पूर्वस्यामपरस्यां वा कुत्रानुष्ठेयम् ? इति प्रश्नस्योत्तरतया “ औदयिक्ये-
कादश्यां श्रीहीरविजयसूरिनिर्वाणपौपधादि विधेयम् ” इत्युक्तम् । अत्राप्येकादश्याः परमार्थतो
वृद्धिस्वीकारे उभयत्रौदयिकीत्वसत्त्वेन औदयिक्यामेकादश्यामिति कथनमसङ्गतं स्यात् ! तेनावग-
म्यते वस्तुतः पर्वतिथेर्वृद्धयभावेनैकैवौदयिकी एकादशी भवति । तस्यां च शास्त्रत एकायामेव
प्राप्तायामौदयिक्यामेकादश्यां पौषधाद्यनुष्ठेयमिति ” इति पताकाकृतो ग्रन्थ उपलभ्यते ।

एतद्ग्रन्थतस्तदीयोऽयमाशयो बोधमध्यारोहति यदेकादश्याः वृद्धिरुत्तरकर्तुर्न सम्मता, अन्यथा एकादश्यामौदयिकीत्वस्य पूर्वोत्तरयोर्द्वयोरेव दिनयोः सत्त्वेन “औदयिक्येकादश्याम्” इत्युत्तरमुक्त-
प्रश्नस्य न संगच्छेत। परं यथामिदमत्र प्रष्टुमभिलषामस्तं यदुत्तरकर्तुः एकादशीवृद्धेरनभिमतत्व-
स्वीकारेऽपि टिप्पणेन दिनद्वये औदयिकीत्वेनैकादश्यानिर्दिष्टतया तस्यां कस्मिन् दिने श्रीहीर-
विजयनिर्वाणमहिमपौषधोपवासकृत्यं कार्यम्? इति प्रश्नस्य “औदयिक्येकादश्याम्” इत्युत्तरं कथं
संगच्छते? यतो हि उत्तरयिता पताकाकृन्मते उत्तरस्मिन्नेकस्मिन्नेवाहनि तस्या औदयिकीत्वं
जानन्नपि स्पष्टं तन्न कथयति, प्रष्टा च पञ्चाङ्गतो दिनद्वये तस्या औदयिकीत्वं जानाति। अत-
स्तदुत्तरवचनादेकादश्या एकस्मिन्नेव दिने औदयिकीत्वं समाधातुः सम्मतमित्यनुमायापि कस्मिन्
दिने तत्तत्र तस्यानुमतमित्यनुमातुमशक्यतया तादृशादुत्तराजीर्णजिज्ञासो नैव जायेत प्रष्टा।
अतोऽत्रेदमुचितमाभाति माननं यत् “औदयिक्येकादश्याम्” इत्युत्तरं श्रुत्वा प्राश्निकस्तदर्थं
विमृशन् उक्तोत्तरवाक्यस्य “औदयिक्यामेव एकादश्याम्” इत्यर्थेऽर्थाद् यत्र दिने एकादशी
औदयिकी-सूर्योदयस्पर्शिणी एव नत्वस्तकालिकी तत्र दिने तस्यां तादृशं कृत्यं कार्यमित्यर्थे तात्पर्य-
प्रतिसन्दधानो द्वितीयदिन एव एकादश्यास्तथात्वेन तत्रैव दिने तस्या उपादेयतां सम्प्रधार्य विनि-
वृत्तविवादयो भवति। इत्थं चैतादृशार्थकात् कथितोत्तरवाक्यात् एकादशीवृद्धेरुत्तरकर्तुर्नभिमत-
त्वानुमानं नैव कर्तुं शक्यत इत्यतोऽत्रत्यं वक्तव्यं पताकाकारस्य साम्पातिकमेवाभ्युपेयम्।

अत्रापि पृष्ठे “मध्यस्थस्वरूपं तत्कर्तव्यञ्च” इति शीर्षकेण सह कियन्ति वाक्यान्युपनिबध्नता
पताकाकृता प्रकृतमध्यस्थस्य माध्यस्थ्याच्चयुतिं प्रदर्शयितुं प्रचुरं पराक्रान्तम्। “निर्णयितुम्”
इत्येवंविधशब्दान् विन्यस्यता च शब्दशास्त्रप्रजापतिपाणिनिप्रभृतिविद्वन्मुनिवृन्दमपि समाक्रान्तम्।
अत्र विषये नाधिकमभिधाय केवलमेतदेव स प्रष्टुमिष्यते यत्किन्तेन स्वयं काशीस्थसत्पण्डितस्य
स्वरूपं कर्तव्यञ्च संरक्षितम्? उभयपक्षाभ्यां माध्यस्थ्येन वृत्तस्य निर्णयो मान्यः, कुतोऽपि हेतोस्त-
स्यानुचिताचारतासंशये च पक्षद्वयनिर्वाचित एवापरो विद्वान् विद्वत्समवायो वा पुनर्निर्णयदानाय
प्रार्थनीय इत्युचितां न्याय्यां च सम्मतिमदत्वा कस्यचिद्वाच्यस्य कारणस्य परवशो भूत्वा स्वय-
मेवान्यं निजनियोक्तृप्रीणतप्रवीणं निर्णयं लिखित्वा द्वारि द्वारि मुहुर्मुहुर्भ्रमणिकया विनयादिविवि-
धमुद्रया च विदुषां हस्ताक्षरसङ्ग्रहं कृत्वा च किन्तेन न केवलमात्मनोऽपि तु वाराणस्याः विद्व-
त्समाजस्य सम्मानो नैवाधरीकृतः? येन मध्यस्थं मुधैवाधिक्षिपता न मन्दोऽपि मन्दाक्षोऽनुभूतः।

शासनजयपताकायाः संक्षिप्तेनाप्येतावता पर्यालोचनेनेद् स्पष्टीभवति यन्मध्यस्थेन निजे
निर्णयपत्रे निर्णीतार्थानां यदालोचनं कृतं पताकाकृता तन्न केवलमालोचनभाववञ्चितं किन्तु स्वा-
चरितुः पदपदार्थप्रकृतविवादास्पदप्रभृतौ परिचयशून्यतामनधिकारिताञ्च प्रकाशयति। अतोऽस्मत्स-
मित्या पताकाकृतो व्यवस्थापत्रस्य सम्बन्धे वाराणसेयविद्वत्प्रतिष्ठासंरक्षणैकधिया यत्किमपि कथितं
तत्सुधाभावेन स्वीकृत्य समर्थयिष्यमाणस्य जैनशास्त्राणां प्राचीनतमजैनसदाचाराणाञ्चातुकूलस्य श्रीम-
द्रामचन्द्रसूरिसमुपस्थापितसिद्धान्तस्य पालनकर्मताऽऽयतनाकरणेन पुण्यपुत्रमुपार्जनीयजैः।

अथ “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इत्युमास्वातिवचनस्योत्थानबीजं किम्? को वा जैनशास्त्र-
सङ्गुक्तिसम्मतस्तदीयोऽर्थः? इति निरूप्यते:—

जैनशास्त्रेषु प्रतिमासमष्टम्योश्चतुर्दश्योः पूर्णिमाऽमावास्ययोः द्वितीययोः पञ्चम्योरेकादश्योः,
भाद्रशुक्लचतुर्थ्याः कल्याणकतिथीनाञ्च पर्वतिथिभावेन समाराधनमादिष्टमस्ति। तत्र यास्तिथयो
यत्र दिने सूर्योदयात्प्रवृत्त्य दिनान्तरीयसूर्योदयश्चाप्राप्यैव समाप्तिं यान्ति तासान्तदिने समाराधनं
निष्प्रत्यूहम्। परं याः पूर्वदिने सूर्योदयानन्तरं प्रवृत्त्य दिनान्तरे सूर्योदयानन्तरं निवर्तन्ते, तासां
विषये भवति जिज्ञासा, यत्ताः पूर्वदिने आराध्या उत्तरदिने वा अथवा दिनद्वय एवेति?

अतः “ तिथिश्च प्रातः प्रत्याख्यानवेलायां या स्यात् सा प्रमाणम् ” ।

“ चाउम्मासि अ वरिसे पक्खियपञ्चड्ढमीसु नायव्वा ।

ताओ तिहिओ जासि, उदेइ सूरु न अण्णाओ ” ॥ १ ॥

“ पूआ पच्चक्खाणं पडिक्कमणं तह य नियमगहणं च ।

जीए उदेइ सूरु, तीइ तिहीए उ कायव्वं ” ॥ २ ॥

“ उदयम्मि जा तिहि सा पमाणमिअरीइ कीरमाणीए ।

आणाभंगणवत्था—मिच्छत्तविराहणं पावे ” ॥ ३ ॥

“ आदित्योदयवेलायां, या स्तोकाऽपि तिथिर्भवेत् ।

सा सम्पूर्णेति मन्तव्या, प्रभूता नोदयं विना ” ॥ ४ ॥

इत्यादिशास्त्रवचनानि तादृशतिथीनां तादृशतिथिस्पर्शिसूर्योदयारब्धे दिने समाराध्यताव्यवस्थापनेन निर्दिष्टां जिज्ञासां निवर्तयन्ति ।

एवञ्च पर्वतिथ्याराधनाविधायकवचसां तिथ्यौदयिकीत्वस्याराधनौपयिकताबोधकवचसां च परस्परैकवाक्यतया “ सर्वा अष्टम्यादिपर्वतिथयः स्वस्पर्शिसूर्योदयारब्धे दिने आराध्या ” इत्येवंविधो जैनशास्त्रीयः पर्वतिथ्याराधनाऽऽदेशो लभ्यते ।

इत्थञ्च यः पर्वतिथयः सूर्योदयस्पर्शरहिता एव समाप्तिं व्रजन्ति, तत्स्पर्शिसूर्योदयारब्धदिनाप्रसिद्ध्या तासामाराधनालोपः प्राप्नोति, न चैष इष्टतयाऽभ्युपगन्तुमुचितः सर्वासामेव पर्वतिथीनामवश्याराध्यतायाः शास्त्रैरादेशात् । अतो धर्मलोपभीरोर्जनस्य जायते तावदेषा जिज्ञासा यत् सूर्योदयस्पर्शराहित्यरूपक्षयभाजां पर्वतिथीनामाराधना कथं कार्या ? इति तादृशीनां क्षीणतिथीनामाराधनोपपादकतया “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इत्याचार्योभास्वातिवाचकमुख्यमुखारविन्दविनिर्गतवचोमकरन्दो मनांस्युल्लासयन्नाहर्तनरमिलिन्दानां समुत्तिष्ठति समारोहति च सम्भावनापद्वीं प्रकारपञ्चकेन क्षीणतिथ्याराधनोपपादनायाः ।

तद् यथा :—

- (१) पर्वतिथेः टिप्पणोक्तं क्षयमस्वीकृत्य तस्याः सूर्योदयस्पर्शलक्षणसूर्योदयिकीत्वस्य स्वीकारेण ।
- (२) सूर्योदयस्पर्शात्मकौदयिकीत्वव्यतिरिक्तस्य तद्दिने समाप्तत्वरूपस्य पारिभाषिकौदयिकीत्वस्य पर्वतिथ्याराधनाप्रयोजकत्वाङ्गीकारेण ।
- (३) सूर्योदयस्पर्शलक्षणसूर्योदयिकीत्वस्य सूर्योदयस्पर्शिनीनामेव तिथीनां तत्स्पर्शरहितानाञ्च समाप्तत्वस्याराधनौपयिकतासमादरेण ।
- (४) औदयिक्यास्तित्थेः कथञ्चिदनौदयिकपर्वतिथिरूपतामाननेन ।
- (५) टिप्पणादौदयिक्यास्तित्थेरनौदयिकपर्वतिथिप्रातिनिध्याभ्युपगमेन ।

(१) तत्र यदि प्रथमः पक्षः आश्रीयते तदा “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इति वचनस्य क्षयदिने सूर्योदयकालादेव क्षीणतिथिप्रवृत्तिबोधकता वक्तव्या । तदर्थञ्च—“ क्षये-पर्वतिथेः क्षये टिप्पणप्राप्ते सति, पूर्वा-टिप्पणेनौदयिकीत्वेन निर्दिष्टा तिथिः, तिथिः—क्षीणपर्वतिथिरूपा, कार्या, अर्थात् तद्विषयीयसूर्योदयादिकालेऽपर्वतिथेः सम्बन्धममत्वा तद्विषयीयक्षीणपर्वतिथेः सम्बन्धो मन्तव्यः, इत्येवंरूपोऽङ्गीकार्यः । एवञ्च वचनमेतत् क्षीणायाः पर्वतिथेरौदयिकीत्वं प्रबोधयद् द्वयोस्तिथ्योरेकेन सूर्योदयेन सह सम्बन्धस्यासम्भवतया टिप्पणतोऽक्षीणायास्तित्थेः क्षीणत्वव्यवस्थापने पर्यवस्यति ।

फलतोऽपर्वतिथिपूर्विकायाः क्षयप्रस्ताया अष्टम्यादिरूपायाः पर्वतिथेरक्षीणत्वे सम्पन्ने तत्पूर्वापर्वतिथेः क्षीणता सम्पद्यते । पर्वतिथिपूर्विकायाः पूर्णिमादिरूपायाः पर्वतिथेस्तु तेन वचसा टिप्पणतश्चतुर्दशीमिति दिनेऽक्षीणत्वव्यवस्थितौ ततो निवृत्तायाश्चतुर्दश्या अपि पर्वतिथित्वेनास्वीकार्यक्षयतया पुनः प्रवृत्तेन तेनैव वचसाऽव्यवहितपूर्वे त्रयोदशीदिनेऽक्षीणत्वं त्रयोदश्याश्चापर्वतिथ्याः क्षीणत्वं निष्पद्यते । अयमेव च पक्षः श्रीसागरानन्दसूरिणा स्वीकृतः ।

परमेष पक्षो न सङ्गतः, यतो हेतुं स्वीकारे टिप्पणस्य प्रामाण्ये एतच्छास्त्रस्य, एतच्छास्त्रस्य प्रामाण्ये च टिप्पणस्याप्रतीकार्यमप्रामाण्यं प्रसज्यते । न च भवतु नाम टिप्पणस्य पर्वतिथिप्रवृत्तिनिवृत्तिविषयेऽप्रामाण्यम्, किन्तेन हीयते? इति वाच्यम्, पर्वतिथीनां प्रवृत्तिनिवृत्तिविषये टिप्पणस्याप्रमाणत्वस्वीकारे तद्भोगविषये तिथ्यन्तरादीनामपि प्रवृत्त्यादिविषये च तस्याप्रामाण्यशङ्कायाः सम्भवेन तस्याविश्वसनीयत्वापत्त्या साधनान्तरस्य च तिथ्यादिपरिचायकस्याभावेन सर्वाराधनाविलयापत्तेः । पर्वानन्तरपर्वतिथिक्षयस्थले च पूर्वपर्वतिथेः मुख्यकाले प्राप्ताया आराधनाया अनुपपन्नतया तद्विराधनाप्रसक्तेश्च ।

न चैतस्य वचसो दशा क्षीणोत्तरपर्वतिथिकायाः पर्वतिथेः टिप्पणोक्तकालो मुख्यकाल एव न भवति किन्तु टिप्पणोक्तस्तादृशपर्वतिथिकालः क्षीणाया उत्तरपर्वतिथेः मुख्यः कालः टिप्पणोक्तः पूर्वपर्वतिथिपूर्वाया अपर्वतिथेः कालश्च तादृश्याः पूर्वपर्वतिथेः मुख्यः काल इति नैष द्वितीयो दोष इति वाच्यम् । एतत्कथायाः निजश्रद्धान्धसेवकानां समक्षमेव सम्भवात् । तिथिप्रवृत्त्यादिरूपे टिप्पणस्य निजासाधारणविषये धर्मशास्त्रात्मनोऽपि तस्य वचसः सङ्क्रमणस्यान्याय्यताविदां बुद्धिविचारशास्त्रवस्तुश्रद्धानुषामपरेषां समक्षन्तु तस्या अत्यन्तमुपहसनीयत्वात् । प्रकारान्तरेण तेन वचसा क्षीणतिथीनामाराधनोपपादनस्य करणासम्भय एव तादृशकल्पनायाः कथञ्चिद् सम्भवदवतारत्वाच्च ।

न च “ तिथिश्च प्रातः प्रत्याख्यानवेलायां या स्यात् सा प्रमाणम् ” इति वचनं या तिथिर्यस्मिन् दिने सूर्योदयसमये भवति तस्या एव सम्पूर्णे तद्दहोरात्रे सत्तारूपाम् प्रमाणतामाचष्टे । तथा च टिप्पणतः क्षीणायाः पर्वतिथेः सूर्योदयसमयेऽवस्थानकल्पनं विना तस्या अस्तित्वमेव न सिद्धयति तत्क्षयदिने सूर्योदयकालिक्यास्तित्थेरवोक्तवचनानुसारेणाहोरात्रं व्याप्तत्वात् । अतस्तदाराधनालोपवारणाय तस्याः सूर्योदयेन सह सम्बन्धस्तदनुरोधेन च पूर्वतिथेः क्षयः कल्पनीय एवेति वाच्यम्, एतदुक्तेरपि “ तिथिश्च प्रातः ” इत्यादिवचनार्थपरिज्ञानाभावस्यैव विवृम्भणात् । तथाहि नैतद्वचः सूर्योदयकालिक्यास्तित्थेरहोरात्रव्यापितां वदति तथा सति तस्य पूर्वदिने टिप्पणप्राप्तस्य तत्तिथिसम्बन्धस्य निषेधकताया उत्तरदिने टिप्पणोक्तं तत्तिथिकालं यावत् तत्तिथिसम्बन्धानुवादकताया अवशिष्टे काले च तत्तिथिसम्बन्धविधायकतायाः स्वीकार्यत्वापत्त्या टिप्पणस्यात्यन्तमाकुलीभावापत्तेः । तिथ्यादिप्रवृत्त्यादिरूपे टिप्पणविषये तत्प्रवृत्त्यनुपपत्तेश्च । किन्तु या तिथिर्यत्र दिने सूर्योदयकालिकी तत्रैव दिने सा धर्मानुष्ठाने ग्रहणार्हा पूर्वदिने तत्तिथेरधिककालव्यापिकाऽपि सत्ता सूर्योदयस्पर्शदिने तस्याः स्वल्पाया अपि सत्ताया अपेक्षया धर्मकार्येष्वनुपयुक्तैवेत्येतत्प्रतिपादनपरमेव तद्वचनम् । उचितमप्येतत्तात्पर्यकत्वमेव तस्य, तस्यैतदर्थतायां दोषाभावात् पूर्वोक्तार्थतायाश्च कथितानेकदूषणग्रासात् ।

न चैवं समग्रे दिने सूर्योदयकालिक्यास्तित्थेः सत्तानङ्गीकारे समस्ते तद्विवसे लोकाभ्युपगतस्तादृशतिथिव्यवहारो न संगच्छेतेति शङ्कनीयं सूर्योदयकालिक्यास्तित्थेः टिप्पणोक्तसमयमात्रं यावदवस्थानेनापि तत्पराय “ अद्यामुकतिथिः ” इति स्वारसिकस्य लोकव्यवहारस्योपपत्तौ बाधकाभावात्, “ अद्याहोरात्रममुकतिथिः ” इति व्यवहारस्य त्वसिद्धत्वात् । “ आदित्योदयवेलायां या स्तोकाऽपि तिथिर्भवेत् । सा सम्पूर्णंति मन्तव्या प्रभूता नोदयं विना ” इति स्मृतिवचसोऽपि

पूर्वदिनेऽधिककालं सत्त्वेऽपि तद्दिने सूर्योदयस्पर्शविधुरतया तद्दिनापेक्षया उत्तरदिने स्वल्पायुष्ट्वेऽपि प्राप्तसूर्योदयस्पर्शतया तद्दिने तिथेः प्राधान्यवर्णनं न तात्पर्यं न तु तस्या उत्तरदिनेऽहोरात्रव्यापिन्याः सत्तायाः वर्णने । उत्तरदिने सम्पूर्णतोक्तिरपि न तस्या सम्पूर्णदिनव्यापिताबोधनपरा किन्तु समाप्ततया तत्पूर्णताप्रतिपादनपरा, युज्यतेऽप्येतदेव, पूर्णतायाः समाप्ततानियतत्वात् । अत एव तत्त्वतरङ्गिण्यां श्रीधर्मसागरमहाभागैः “संपुण्णं च अ काउं बुद्धीय ” इत्यादिसप्तदशगाथाव्याख्यायां वृद्धायास्तित्थेः पूर्वदिनेऽहोरात्रव्यापित्वेऽपि तत्र दिने “अथ सम्पूर्णां तिथिः ” इति बुद्धेर्भ्रमरूपत्वमुक्तम् । पुनश्च “तं पुण असच्चवयणम् ” इत्याद्येकोनविंशगाथाव्याख्यायां “कथं पूर्णातिथिरयं वासरे इति वक्तुं युक्तम् ” इति ग्रन्थतः पूर्वदिनेऽहोरात्रव्यापिन्या अपि वृद्धायास्तित्थेः पूर्णत्वं निराकृत्योत्तरदिने स्वल्पकालस्थितिकाया अपि तस्याः “एकादिघटिकासंयुक्तेऽपि दिने अधामुका तिथिरिति सार्वजनीनव्यवहार ” इत्यादिना समाप्ततया पूर्णत्वं वर्णितम् । अतो वैमत्यविनाशकं व्ययस्थितमेतद् यत्तिथीनां प्रवृत्तिस्थितिनिवृत्तिषु ज्योतिषस्य तदुपजीविनः टिप्पणस्यैव च प्रामाण्यम् । धर्मशास्त्राणि तु कीदृशी तिथिः कस्मिन्नहनि धर्मकार्येषु ग्राह्या इत्येतदाद्येव प्रतिपादयन्ति ।

न च जैनसम्प्रदाये पर्वतिथ्याराधनायाः पूर्वदिवसीयसूर्योदयसमयादारभ्य द्वितीयदिवसीयसूर्योदयान्तं यावत् करणीयतया पर्वतिथ्यारम्भस्य पूर्वसूर्योदयसमयात् तत्समाप्तेश्चोत्तरसूर्योदयसमये माननीयत्वेन क्षीणपर्वतिथेः क्षयदिने सूर्योदयसमयादेवारम्भो वाच्योऽन्यथा तदस्तितालोपस्य दुर्निवारत्वं स्यादिति तदर्थं “क्षये पूर्वा तिथिः कार्याः ” इति शास्त्रस्य क्षयदिने सूर्योदयसमये क्षीणपर्वतिथिसम्बन्धविधायकत्वस्यावश्यमभ्युपगमनीयतया तत्पूर्वापर्वतिथेः क्षयोऽनिवार्यसिद्धिः इति वाच्यम्, अन्यतिथीनामिव पर्वतिथीनामप्यारम्भसमाप्त्योः टिप्पणोदितसमय एव मान्यतायाः न्याय्यत्वात्, आराधनाया आरम्भस्य तु जैनशास्त्रीयव्यवस्थाऽनुरोधेन पूर्वतः प्रवृत्तायाः पर्वतिथेः तत्सूर्योदयस्पर्शसमयात् क्षीणायाश्च तत्पूर्वसूर्योदयसमयात् वृद्धायाश्च द्वितीयसूर्योदयसमयात्, समाप्तेश्चारम्भोत्तरसूर्योदयेऽवसिते स्वीकार्यताया औचित्यात् । नचाहोरात्रं पर्वतिथिसम्बन्धानङ्गीकारे तत्सम्बन्धविधुरे तद्दिनभागे तदसम्बद्धवासरान्तर इव तदाराधनाया अकार्यत्वसम्भवेन तन्निवृत्तौ परित्यक्ताया अपि तदाराधनायाः साफल्यं तद्गङ्गभवदोषवैकल्यं च स्यादिति वाच्यम्, या तिथिर्यत्सूर्योदयारब्धे दिने समाप्नोति तत्सूर्योदयारब्धे समग्रे दिने तत्तिथ्याराधनायाः शास्त्रादिष्टतया तत्तिथिनिवृत्तावपि तद्दिननिवृत्तेः पूर्वं तस्यागस्य पापापादकत्वात् ।

पर्वतिथेः टिप्पणोक्तं क्षयमस्वीकृत्य ततः पूर्वायाः पूर्वतरायाः वाऽपर्वतिथेः पर्वतिथिक्षयदिने सत्तासंज्ञयीलपिपर्यवसायी तत्क्षयाभ्युपगमो जैनशास्त्रविरुद्धतयाऽपि नाङ्गीकार्यः ।

तथाहि—तत्त्वतरङ्गिण्याम् “तिहिवाप पुव्वतिही ” इत्यादिचतुर्थगाथायाः व्याख्यानम् “नन्वोदयिकतिथिस्वीकारान्यतिथितिरस्कारप्रवणयोरावयोः कथं त्रयोदश्या अपि चतुर्दशीत्वेन स्वीकारो युक्तः ” इति ग्रन्थेन खरतरोत्थापितप्रश्नस्य “तत्र त्रयोदशीति व्यपदेशस्याप्यसम्भवात्, किन्तु प्रायश्चित्तादिविधौ चतुर्दश्येवेतिव्यपदिश्यमानत्वात् ” इत्युत्तरं ददता तत्त्वतरङ्गिणीकृता क्षीणचतुर्दशीदिने त्रयोदशीव्यपदेशसम्भवाभिधानपूर्वकचतुर्दशीमात्रस्य व्यपदेशार्हतामुक्त्वा “संवच्छर चउमासे पक्खे अट्टाहियासु य तिहीसु । ताउ पमाणं भणिया जाओ सूर्रो उदयमेइ ” “अह जइ कहवि न लब्भंति ताओ सुरूगमेण जुत्ताओ । ता अवरविद्ध अवरवि हुज्ज नहु पुव्व तव्विद्धा ” ॥ २ ॥ इति यद्गाथाद्वयमुद्धृतम्, तत्र “अवरविद्ध अवरवि ” इति शब्दे दत्तावधानेन खरतरेण “न च प्राक्चतुर्दश्येवेत्युक्तम्, अत्र तु ‘अवरवि’ इत्यनेन अपिशब्दादन्यसंज्ञापि गृह्यते तत्कथं न विरोधः ” इति ग्रन्थेनोद्भावितस्य पूर्वापरोक्तयोर्विरोधस्य परिजिहीर्षया “प्रायश्चित्ता-

दिविधावित्युक्तत्वात्, गौणमुख्यमेदात् मुख्यतया चतुर्दश्या एव व्यपदेशो युक्त इत्यभिप्रायेणोक्तत्वाद्वा ” इति वाक्यं ग्रन्थकृता सन्देहम् ।

एतदखिलप्रसङ्गपर्यालोचनेन स्पष्टमिदं प्रतिभाति यद् ग्रन्थकृतः क्षीणचतुर्दशीदिने त्रयोदशी-चतुर्दश्योरुभयोरेव सत्त्वं व्यपदेश्यत्वञ्चाभिमतम् । अन्यथा यदि तस्य तत्राहनि चतुर्दशीमात्रस्य तदुभयमभिमतमभविष्यत्तदा “अवरावि” इत्यस्य “अपरा एव” इत्यर्थपरतां प्रदर्श्य प्रागुक्तस्य “चतुर्दश्येव” इत्यस्यासङ्कुचितस्यैव समर्थनं कृतं प्राप्स्यत् । परमत्र तु “प्रायश्चित्तादिविधावित्युक्तत्वात्” इत्यादिग्रन्थेन पूर्वोक्तस्य “चतुर्दश्येव” इत्यस्यैवार्थसङ्कोचः कृतो दृश्यते । तेनासन्दिग्धमवधार्यते यत् “अवरावि” इत्यनेन क्षीणचतुर्दशीदिने त्रयोदशीचतुर्दश्योर्द्वयोरेव व्यपदेश्यत्वं यत् पश्चात् सूचितं तस्यैव समर्थनं तच्चिकीर्षितम् । अत एव “गौणमुख्यमेदात् मुख्यतया चतुर्दश्या एव व्यपदेशो युक्त इत्यभिप्रायेणोक्तत्वाद् वा” इति ग्रन्थे “मुख्यतया” इत्यस्य हेतुनिर्देशपरत्वं निर्वर्ण्य मुख्यत्वहेतुना चतुर्दशीमात्रस्य व्यपदेशार्हताया युक्तत्वे ग्रन्थकृद्विचक्षितत्वसाधनाय श्रीसागरानन्दसूरिणा यत्चेष्टितम् तद् हास्यास्पदमेव उक्तरीत्योभयव्यपदेशस्य समर्थन एव ग्रन्थकारव्यापारस्य सिद्धत्वात् ।

किञ्च “गौणमुख्यमेदात् मुख्यतया” इत्यादिग्रन्थस्य “मुख्यतया चतुर्दश्या एव व्यपदेशो योग्यः” इत्यर्थे तात्पर्यं शक्यकल्पनं तदा स्याद् यद्येष चतुर्दश्या एव व्यपदेशसमर्थनाय निबद्धः स्यात्, परमेवञ्चास्ति । अयन्तु “ता अवराविद्ध अवरावि” इति ग्रन्थस्यापिशब्देन सूचितस्यापर्वतिथिव्यपदेशस्य रक्षायै प्राङ्निर्दिष्टायाश्चतुर्दशीमात्रव्यपदेशोक्तेः कथञ्चिदुपपादनाय संग्रहितः । अतोऽस्य ग्रन्थस्यायमेवाशयो मान्यो यत् प्राक् चतुर्दशीमात्रस्य यो व्यपदेश उक्तः स चतुर्दशीमात्रस्य मुख्यताव्यपदेशपरो न तु त्रयोदशीनिषेधपरः । अर्थात् चतुर्दशीक्षयदिने त्रयोदशीचतुर्दश्योरुभयोरेव सर्वत्र कस्याः गौणत्वं कस्याश्च मुख्यत्वम् ? इति गवेषणायां चतुर्दश्या एव मुख्यत्वं पर्वरूपत्वान्न तु त्रयोदश्याः, तस्या अपर्वरूपतयाऽप्राधान्यात् । गवेषणापि सा नानावसरिकी, तद्दिने चतुर्दश्या मुख्यतानभ्युपगमे औदयिकचतुर्दश्याः पूर्वदिन इव क्षीणचतुर्दश्याः क्षयदिने आराधनाया अयोग्यत्वापत्तेः ।

एवं यद्यपर्वतिथेरपि पर्वतिथिश्चयदिने सत्तासंज्ञयोलोपो न सहाते विपश्चिज्जैनशास्त्राचार्यैस्तदा क्षीणोत्तरपर्वतिथिकाया अक्षीणायाः पर्वतिथेस्तयोलोपः टिप्पणेन निर्दिष्टे तदौदयिकीत्वदिने कथमिव तैः सोढुमिष्टो भवेत् ? अतः पर्वानन्तरपर्वतिथेः क्षयस्थले एकस्मिन्नेव दिने पूर्वापरपर्वतिथ्योरासध्यतायां श्रीधर्मसागरप्रभृतिप्राचीनजैनशास्त्रसदाचारधुरन्धराणां सम्मतत्वं विज्ञेयम् । एतदर्थसमर्थकोऽपि तत्त्वतरङ्गिणीग्रन्थः स्पष्टमुपलभ्यत एव, तथाहि—

“नन्वेवं पौर्णमासीक्षये भवतामपि का गतिः ?” इति खरतरप्रश्नस्य “अहो विचारचातुरी, यतस्तत्र चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन तस्या अप्याराधनं जातमेव” इत्युत्तरं ग्रन्थकृता कृतमस्ति. “अत्र चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन” इति विस्पष्टपदावलीं शृण्वन् को नाम ऋते प्रमत्ताद् एकदिने द्वयोस्तिथ्योः सत्तायाः “तस्या अप्याराधनं जातमेव” इति शब्दसंहतिं च शृण्वन् एकस्मिन् दिने द्वयोराध्यतायाश्च जैनशास्त्रसम्मतत्वे सन्दिहानमनाः भविष्यति ?

न च “चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन” इत्यस्य “टिप्पणानुसारेण द्वयोरपि विद्यमानत्वेन” इत्येतदर्थकतया न तद्वलेनैकत्र दिने द्वयोः पर्वतिथ्योः सत्तायास्तत्त्वतरङ्गिणीकृतसम्मतत्वं समर्थनार्हमिति नोद्यम्, “टिप्पणानुसारेण” इति शब्दाध्याहारे विपरीतवासनाव्यतिरिक्तनिमित्तस्याभावात्, चतुर्दश्यां पूर्णिमामात्रसत्त्वस्याभिप्रेतत्वे टिप्पणापेक्षयाऽपि तदस्तित्वोपदर्शनस्यानावश्यकत्वात् ।

एवं “तयोः” इत्यनुक्त्वा “तस्याः” इति कथनेन चतुर्दशीदिने क्षीणपूर्णिमामात्रस्याराधनं सूच्यत इति वचनमपि बालप्रलापमात्रम्, “तस्या अपि” इत्येवम् “अपि” शब्दसंवलितस्य “तस्या” इति शब्दस्य प्रयुक्तत्वात्। पूर्णिमामात्रस्याराधनावर्णनतात्पर्यं तु अपिशब्दोपादानस्यासङ्गत्यापत्तेः “चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन” इत्यादिना द्वयोस्सत्तासूचनस्यानर्थक्यापत्तेश्च।

किञ्च “नन्वेवं पौर्णमासीक्षये भवतामपि का गतिः ?” इति वाक्येन “क्षीणायाः पौर्णमास्या आराधनोपपत्तिः कथम् ? इत्यस्यैव पृष्ठतया तदनुसारेणोत्तरवाक्ये “तस्याः” इति कथनस्यैवौचित्यम् “तयोः” इति कथने तूत्तरस्य प्रश्नानुरूपताऽऽपत्तिः।

इदमप्यत्रावधेयं यच्चतुर्दशीदिने चतुर्दशीन्दूरीकृत्य पौर्णमासीमात्रस्यावस्थानं नाभिप्रेतं ग्रन्थकृतः किन्तु चतुर्दशीपौर्णमास्योद्भयोरेव। अन्यथा “चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन” इतिस्थाने “चतुर्दश्यां पौर्णमास्या एव विद्यमानत्वेन” इत्येवोक्तं भवेत्। अग्रेऽपि “यत्खुटितत्वेन चतुर्दश्यां पौर्णमास्या वास्तव्येव स्थितिः” इतिस्थाने “यत्खुटितत्वेन चतुर्दश्यां पौर्णमास्या एव वास्तवी स्थितिः” इत्येव कथितं स्यात्।

किञ्च क्षीणचतुर्दश्याः पौर्णमास्यामाराध्यतावादिनः खरतरस्य मतं निराकुर्वता तत्त्वतरङ्गिणी-कृता खरतरो यदैवमाख्यातो यत् “चतुर्दशीपौर्णमासी चेत्युभे अप्याराध्यत्वेन सम्मते स्तस्तद्यदि भवदुक्करीतिराश्रीयते तर्हि पौर्णमास्येचाराधिता चतुर्दश्याश्चाराधनं दत्ताञ्जलीव भवेत्” तदा खरतरेण सोऽपि पृष्ठे यत् “नन्वेवं पौर्णमासीक्षये भवतामपि का गतिः ?” इति।

अनेन खरतरप्रश्नेन स्पष्टमिदं प्रतीयते यत्तदानीं तपागच्छे पौर्णमास्यादिपर्वतिथिक्षयावसरे चतुर्दश्यामेव चतुर्दशीपौर्णमास्योराधना प्रचलिताऽऽसीत्, न तु पौर्णमास्याश्चतुर्दश्याम्, चतुर्दश्याश्च त्रयोदश्याम् अन्यथा ग्रन्थकृता तपागच्छपक्षानुसारेण पौर्णमास्यां क्षीणचतुर्दशीपौर्णमास्यो-रुभयोराध्यताप्रतिषेधे तपागच्छीयैरपि चतुर्दश्यां तस्याः क्षीणपौर्णमास्याश्चाराधनं कथं स्वीकर्तुं शक्यते ? इत्यभिप्रायकस्य तत्प्रश्नस्यानुत्थानपराहतत्वमेव स्यात्।

उक्तखरतरप्रश्नस्योत्तरं दत्ता ग्रन्थकृता यदुक्तं तेन निगदितोऽर्थः सम्यक्स्फुट एव, तद्वत्था-“अहो विचारचातुरी, यतस्तत्र चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन तस्या अप्याराधनं जातमेवेति जानताऽपि पुनर्नोद्यते। न च तत्रारोपिता सती पूर्णिमाऽऽराध्यते, यत्खुटितत्वेन चतुर्दश्यां पौर्णमास्या वास्तव्येव स्थितिः, युक्तिस्तु तत्रोक्ता वक्ष्यते च क्षीणतिथिवृद्धतिथिसाधारणलक्षणावसरे इति। भवता तु कुटितचतुर्दशी पूर्णिमायां बुद्ध्याऽऽरोप्याराध्यते। तस्यां तद्भोगगन्धाभावेऽपि तत्त्वेन स्वीक्रियमाणत्वात्, आरोपस्तु मिथ्याज्ञानम्” इति खरतरं प्रत्याख्यात उत्तरग्रन्थः।

अत्रोत्तरकारभावेन ग्रन्थकारेण खरतरं प्रति निजाभिप्रायोऽयं प्रकाशितो यत् “न मया एकदिने द्वयोस्तिथ्योराधनाया अनौचित्यमसम्भवत्वं वाऽऽश्रित्य भवदभिमतयाः पौर्णमास्यां चतुर्दश्याराधनायाः निराकरणं क्रियते किन्तु पौर्णमासीदिने तस्या अभावेन। अतो मां यद् भवानुपालभते यत् “पौर्णमासीक्षये भवतामपि का गतिः ?” इति, तन्न युज्यते, मया चतुर्दशीदिने कुटितत्वेन विद्यमानाया एव पौर्णमास्या आराधनास्वीकारात् इति।

किञ्च “युक्तिस्तु तत्रोक्ता वक्ष्यते च क्षीणतिथिवृद्धतिथिसाधारणलक्षणावसरे” इत्येतेन वाक्येन चतुर्दश्यां पौर्णमास्याः वृत्तित्वे क्षीणतिथिवृद्धतिथिसाधारणलक्षणावसरे वक्ष्यमाणायाः युक्तेरपि मूलत्वमुक्तम्, सा च युक्तिः “संपुण्णन्ति अ काउं बुद्धीं विष्णुं न पुञ्चतिही। जं जा जमि हु दिवसे समप्पई सा पमाणंति” इति सप्तदशगाथाया उत्तरार्धव्याख्यानप्रसङ्गे एवमुक्ता यत् “या तिथिर्यस्मिन् आदित्यादिवारलक्षणदिवसे समाप्यते स एव दिवसो वारलक्षणः प्रमाणमिति-तत्तिथित्वेनैव स्वीकार्यः, अत्र हु एवकारार्थं ज्ञातव्य इत्यर्थः। अतएव “क्षये पूर्वा तिथि-

ગ્રાહ્યા ” તસ્મિન્નેવ દિવસે દ્વયોરપિ સમાપ્તત્વેન તસ્યા અપિ સમાપ્તત્વાત્ ” હિતિ । અનેન ગ્રન્થેન ક્ષયદિને ક્ષીણતિથિસત્તાયાઃ સમાપ્તતાહેતુકત્વમુદ્ઘુગ્ય તદિને તસ્યા ઔદયિકીત્વકલ્પનાયા અનાવશ્યકત્વં સ્પષ્ટમેવ સૂચિતમ્ । અતઃ ક્ષયદિને ક્ષીણતિથેઃ સૂર્યોદયસમયાદેવ સમ્બન્ધકલ્પનમશાહીયમેવ ।

અત્રાપિ યા યા તિથિર્યસ્મિન્ આદિત્યાદિવારલક્ષણદિવસે સમાપ્યતે સ પ્વ દિવસો વારલક્ષણઃ પ્રમાણમિતિ-તત્તત્તિથિત્વેન સ્વીકાર્યઃ ।ત્યનુક્ત્વા ‘યા તિથિઃ.....તત્તિથિત્વેન’ ઇત્યુક્ત્યા એકદિને એક તિથેરેવ સત્તા સૂચ્યતે ન દ્વયોરિતિ શ્રીસાગરાનન્દસૂરિણા યત્કલ્પ્યતે. તન્ન યુક્તમ્ “યા યા તિથિઃ.....તત્તિથિત્વેન’ ઇત્યુક્તેઃ યત્ર દિને એકૈવ તિથિઃ સમાપ્યતે તદિનસાધારણ્યાસમ્ભવેન તદિને તત્તિથિત્વલાભસ્યાસમ્ભવાત્, ‘યા તિથિઃ.....તત્તિથિત્વેન’ ઇત્યુક્તેસ્તુ યત્ર દિને તિથિદ્વયસ્ય સમાપ્તિઃ, યત્ર ચ દિને એકસ્યા એવ તિથેઃ સમાપ્તિસ્તદુભયોરેવ સાધારણ્યસમ્ભવેન દોષાભાવાત્ । “તસ્મિન્નેવ દિવસે દ્વયોરપિ સમાપ્તત્વેન ” ઇત્યગ્રેતનેન વચનેન તત્કલ્પનાયાઃ વિસ્પષ્ટં કદર્થનાચ્ચ ।

અત્ર પ્રસન્ને “કિં કિમપ્યષ્ટમ્યા રહોવૃત્ત્યા સમર્પિતં યન્નષ્ટાઽપ્યષ્ટમી પરાવૃત્ત્યાભિમન્યતે, પાક્ષિકેણ ચ કિમપરાઙ્ ? યત્તસ્ય નામાપિ ન સદ્યતે ” ઇતિ ગ્રન્થઘટકં “નષ્ટાઽપ્યષ્ટમી પરાવૃત્ત્યાભિમન્યતે ” ઇતિ ભાગં-નષ્ટા અપિ અષ્ટમી, પરાવૃત્ત્યાભિમન્યતે-સપ્તમીમપનીય મન્યતે-ઇત્યેતદર્થકતયા વ્યાખ્યાતું યત્ શ્રીસાગરાનન્દસૂરિણા ચેષ્ટિતમ્, તદતિચેષ્ટિતમ્, પરાવૃત્ત્યેતિશબ્દસ્ય અપનીયેત્યર્થકત્વાસમ્ભવાત્, તદર્થતાત્પર્યે ‘પરાવૃત્ત્ય’ ઇતિ શબ્દપ્રયોગસ્યૈવ યુક્તત્વાત્ । અન્તર્ભાવિતણ્યર્થતાયાશ્ચ પ્રમાણાભાવેન વક્તુમશક્યત્વાત્ ।

તદ્દિ તદ્વાક્યસ્ય વિશુદ્ધા વ્યાખ્યા કીદૃશી ? ઇતિ ચેત્, શ્રૂયતામ્ । “પરાવૃત્ત્યાભિમન્યતે ” ઇત્યત્ર “પરાવૃત્ત્ય અભિમન્યતે ” ઇતિ ન રહેદઃ કિન્તુ “પરાવૃત્ત્યા અભિમન્યતે ” ઇતિ રહેદઃ । “પરાવૃત્ત્યા ” ઇત્યસ્ય ચ પરસ્યાઃ-અન્યસ્યાઃ, સપ્તમ્યા ઇતિ યાવત્ । “વૃત્ત્યા ” સ્થિત્યા । સહેતિ ગમ્યમ્ । અભિમન્યતે-સ્વીક્રિયતે । અથવા પરસ્મિન્ ઉત્તરસ્મિન્ દિવસે અવૃત્ત્યા-સમ્બન્ધાભાવેન, અર્થાત્ પૂર્વદિન એવ સમાપ્તત્વેન હેતુનાઽભિમન્યતે ઇતિ । અયમ્ભાવઃ-યેન પરદિનાવર્તનવેદ્યેન પૂર્વદિને સમાપ્તત્વરૂપનિમિત્તેન નષ્ટામનોદયિકીમપ્યષ્ટમી પૂર્વદિને મનુષે તસ્ય નિમિત્તસ્ય ક્ષીણચતુર્દશ્યામપિ નિર્વિશેષં સત્ત્વેન તાઞ્ચ ન પૂર્વદિને મનુષે, ઇતિ વૈષમ્યં કુતઃ કુરુષે ? કિમેવં કર્તું પ્રાપ્તવાનસિ કશ્ચિદુત્કૌચમષ્ટમ્યાઃ ?

એકસ્મિન્ દિને દ્વયોસ્તિથ્યોરાધનં ન ભવિતુમર્હતિ ઇતિ શ્રીસાગરાનન્દસૂરિવચનં “કિંચ ક્ષીણપાક્ષિકાનુષ્ઠાનં પૌર્ણમાસ્યામનુષ્ઠીયમાનં કિં પશ્ચદશ્યનુષ્ઠાનં પાક્ષિકાનુષ્ઠાનં વા વ્યપદિશ્યતે ? આદ્યે પાક્ષિકાનુષ્ઠાનવિલોપાપત્તિઃ । દ્વિતીયે સ્પષ્ટમેવ મૃષાભાષણમ્, પશ્ચદશ્યા એવ ચતુર્દશીત્વેન વ્યપદિશ્યમાનત્વાત્ ” ઇતિ ગ્રન્થતોઽપિ વિરુદ્ધમ્ ।

તથાહિ તપાગચ્છપક્ષપોષણે પ્રવૃત્તેન ગ્રન્થકારેણ પૌર્ણમાસ્યામનુષ્ઠીયમાનસ્ય ક્ષીણપાક્ષિકાનુષ્ઠાનસ્ય પશ્ચદશ્યનુષ્ઠાનત્વવ્યપદેશે યથા પાક્ષિકાનુષ્ઠાનવિલોપાપત્તિઃ પ્રદર્શિતા તથા તસ્ય પાક્ષિકાનુષ્ઠાનત્વવ્યપદેશે પૌર્ણમાસ્યનુષ્ઠાનવિલોપાપત્તિર્નાદ્ભાવિતા, તેન સ્પષ્ટં જ્ઞાયતે યત્ પાક્ષિકાનુષ્ઠાને પૌર્ણમાસ્યનુષ્ઠાનમન્તર્ભવતિ, અતઃ ક્ષીણપૌર્ણમાસ્યા-શ્ચતુર્દશ્યૌદયિકીત્વદિને આરાધનોપપાદનાનુરોધેન તતશ્ચતુર્દશ્યા અપસારણમ્ એકત્ર દિને દ્વયોસ્તિથ્યોરાધનાઽનોચિત્યકલ્પનં ચ નૈવ ન્યાય્યમ્ ।

કિંચ પશ્ચમગાથાવ્યાખ્યાયાં સ્વરતરાક્ષપં પ્રતિક્ષિપતા “ચતુર્દશ્યાં દ્વયોરપિ વિદ્યમાનત્વેન તસ્યા અપ્યારાધનં જ્ઞાતમેવ ” ઇતિ યદુક્તં તત્ર “તસ્યા અપિ ” ઇત્યત્ર “અપિ ” શબ્દોપન્યાસેન

चतुर्दश्या आराधनस्यापि निष्पन्नतायाः स्पष्टं सूचनात् । अष्टादशगाथाव्याख्यायाम् “ एवं क्षीण-
तिथावपि कार्यद्वयमद्य कृतवानहमित्यादयो दृष्टान्ताः स्वयमूहाः ” इति वचनेन क्षीणपौर्णमास्या-
दिके चतुर्दशीदिने तदुभयाराधनात्मनः कार्यद्वयस्य कण्ठरवेण कथनाच्च कथिता श्रीसागरा-
नन्दोक्तिर्विरुद्धैव ।

चतुर्दश्याः क्षये पञ्चाङ्गानुसारेण त्रयोदश्या औदायिकीत्वदिने चतुर्दश्येवैका तिथिर्ननु त्रयो-
दशी इति यत् श्रीसागरानन्दसूरिणा कथ्यते तत् तत्त्वतरङ्गिण्याः पञ्चमगाथाव्याख्यान्तर्गतात् “ नच
क्षीणे पाक्षिके त्रयोदश्यां चतुर्दशीज्ञानमारोपरूपं भविष्यतीति वाच्यम् , तत्रारोपलक्षणस्यासम्भ-
वात् , नहि घटपटवति भूतले घटपटौ स्त इति ज्ञानं कनकरत्नमयकुण्डले (वा) कनकरत्नज्ञानं
भ्रान्तं भवितुमर्हति, एवमेकस्मिन्नेव ख्यादिवारलक्षणे वासरे द्वयोरपि तिथ्योः समाप्तत्वेन
विद्यमानत्वात् कौतस्कुत्यमारोपज्ञानम् ? ” इति ग्रन्थादपि विरुद्धम् । यतो हि यदि त्रयोदशी-
दिने क्षीणचतुर्दशीमात्रस्य सत्त्वमभिमतं भवेत्तदा घटवति घटज्ञानस्येव तद्दिने चतुर्दशीज्ञानस्या-
नारोपत्वं वर्ण्येत, नापि “ द्वयोरपि तिथ्योः समाप्ततया विद्यमानत्वात् ” इति वचनतः स्पष्टमेव
द्वयोः सत्त्वं सूच्येत ।

खरतरसम्मतयायाः पौर्णमास्यां चतुर्दश्यनुष्ठेयतायाः निराकरणपूर्वकं स्वमते क्षीणपौर्णमास्याश्च-
तुर्दशीदिने समाराध्यताप्रदर्शनानन्तरं तत्त्वतरङ्गिणीकारेणात्रैव प्रकरणे “ अथानन्तर्यासु द्वित्रादिकल्या-
णकतिथिषु किमेवमङ्गीक्रियते ? ” इति खरतरप्रश्नः समाधातुमुत्थापितः । अयं च प्रश्नस्तदैवोत्थातु-
मर्हति यदि पूर्वं ग्रन्थकारेण चतुर्दशीदिने चतुर्दशीक्षीणपौर्णमास्योरुभयोरेवाराधनं सूचितं स्यात् ।
यतः प्रश्नस्यायमाशयः स्पष्टं प्रतिभाति यद् यथा पौर्णमासीक्षये चतुर्दशीदिने चतुर्दशीपौर्णमा-
स्योरुभयोराधनं मन्यते तथैव किम् आनन्तर्येणागतासु द्वित्रादिकल्याणकतिथिषु चरमाया क्षयेऽपि
मन्यते ? यद्येवम् , तदाऽनन्तरदिनमादाय भविष्यद्वर्षकल्याणकतिथिदिनञ्चादाय तपःसमाचरणम-
नावश्यकम् । यदि नैवम् , तदा पौर्णमासीक्षयस्थले चतुर्दशीदिने द्वयोराधनास्वीकरणम् , कल्या-
णकतिथ्यनन्तरकल्याणकतिथिक्षये च तत्प्रकारेणाराधनाया अस्वीकरणम् इति वैषम्यं निनिमित्त-
त्वादनुचितम् । यदि पुनः श्रीसागरानन्दसूरिमतानुसारेण क्षीणपौर्णमास्याश्चतुर्दशीदिने चतुर्दश्याश्च
त्रयोदशीदिने आराधनमेव ग्रन्थकृतसूचितं स्वीक्रियेत तदाऽऽख्यातस्य खरतरप्रश्नस्योत्थानं नैव
घटेत । तेन व्यक्तमेव भवत्येतद् यत् पौर्णमासीक्षये चतुर्दशीदिने द्वयोरेवाराधनं ग्रन्थकृतः सम्मतम् ।

उक्त खरतरप्रश्नस्य “ अग्रेतनकल्याणकतिथिपाते प्राचीनकल्याणकतिथौ द्वयोरपि विद्यमान-
त्वादिष्टापत्तिरेवोत्तरम् । कल्याणकाराधको हि प्रायस्तपोविशेषकरणाभिग्रही भवति,
स च द्विधा निरन्तरतपश्चिकीर्षुः सान्तरतपश्चिकीर्षुश्च, तत्राय एकस्मिन् दिने द्वयोरपि कल्याणक-
तिथ्योर्विद्यमानत्वेन तदाराधकोऽपि सन्ननन्तरोत्तरदिनमादायैव तपःपूरकः भवति नान्यथा, यथा
पूर्णिमापाते चातुर्मासिकषष्ठतपोऽभिग्रही अपरदिनमादायैव तपःपूरकः, द्वितीयस्तु भविष्यद्वर्षत-
त्कल्याणकतिथियुक्तं दिनमादायैवेति न किञ्चिदनुपपन्नम् ” इति ग्रन्थेनोत्तरं कुर्वता ग्रन्थकृताऽ-
सन्दिग्धमेवोक्तं यद् यथा पूर्णिमापाते चतुर्दशीदिने चतुर्दशीपूर्णिमयोरुभयोराधको भवन्नपि
पुमान् चातुर्मासिकं षष्ठं तपः दिनान्तरमादायैव पूरयति तथैवोत्तरकल्याणकतिथिपाते पूर्वकल्या-
णकदिने द्वयोः कल्याणकयोराधकोः सन्नपि नरः स्वं तपोऽभिग्रहं दिनान्तरग्रहणेनैव पूरयति,
प्रकारान्तरेण तत्पूरणासम्भवात् ।

अस्योत्तरग्रन्थस्याधारेण श्रीसागरानन्दसूरिः पर्वतिथेस्तपःपौषधादिनाऽऽराध्यतया एकदिने
द्वयोः पर्वतिथ्योराधनं न भवितुमर्हति, कल्याणकतिथेस्तपोमात्रेणाराध्यतायां सत्यामपि एक-
दिवसीयतपसा द्वयोराधनं न भवतीति तद्द्वयाराधनाय दिनान्तरं गृह्यते इत्याद्यर्थं कथं वर्ण-

यति ? तादृशार्थकथनस्य को वाऽवसरः ? इत्यादिकन्तु स एव जानाति ।

किञ्च पूर्णिमायाः पाते तस्याश्चतुर्दश्यां चतुर्दश्याश्च त्रयोदश्यामाराधनायाः श्रीसागरानन्दसूरिकथनानुसारेण स्वीकारे प्राप्तसूर्योदयायास्तिथेस्सूर्योदयदिन एव जैनशास्त्रीयाया आराधनाऽऽज्ञायाः भङ्गः, तादृशतिथेः सूर्योदयमवगणय्य आराधनेऽनवस्था पूर्वापरदिनयोरव्यवस्थारूपा, औदयिकचतुर्दश्यास्तदनौदयिकीत्वदिने जैनशास्त्रानादिष्टस्य तदाराधनस्य जैनशास्त्रादिष्टत्वमतेभिध्यात्वम्, तादृशतिथेः शास्त्रोक्ते—तदाराधनादिनेऽनाराधनेन तद्विराधनेति चत्वारो दोषाः “उदयं मि जा तिही, सा पमाणमिअरीइ कीरभाणीए । आणाभंगणवत्था मिच्छत्तविराहणं पावे” इति शास्त्रानुसारेण प्रसभमापतन्तो न कथमपि वारयितुं शक्यन्ते ।

“क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इत्यादिशास्त्रेण “उदयं मि जा तिही” इत्यादिशास्त्रस्यापोदिततया नोक्तदोषावसर इति श्रीसागरानन्दसूरिसम्भावना निराधारैव, “क्षये पूर्वा” इत्यादिशास्त्रस्य क्षीणतिथ्यादीनामाराधनाव्यवस्थापकस्याक्षीणतिथ्यादिविषये तादृश्यात् अक्षीणतिथ्यादिविषये “उदयं मि जा तिही” इत्यादिशास्त्रस्य निरङ्कुशादेशत्वात् ।

न च “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचसा क्षीणतिथेरौदयिकीत्वव्यवस्थापने द्वयोश्च तिथ्योरेकत्र दिने औदयिकीत्वासम्भवेन पूर्णिमाक्षयदिने पञ्चाङ्गानुसारेण औदयिक्या अपि चतुर्दश्याः क्षीणत्वस्य प्राप्तत्वेन तद्विषयेऽपि “क्षये पूर्वा” इत्यादेस्तत्राप्रवृत्त्या नैवोक्तदोषाः प्राप्तपदाः भवितुमीशते इति वाच्यम्, पञ्चाङ्गे औदयिकीत्वेन निर्दिष्टतिथीनामाराधनायाः स्वत उपपन्नतया कथन्ताऽऽकाङ्क्षाप्रासाभावात् तत्रानौदयिकीत्वेनोक्तानां तिथीनामेवाराधनायाः कथन्ताऽऽकाङ्क्षाकवलितत्वेन तदाराधनोपपादकताया एवोक्तवचसो न्याय्यतया औदयिकतिथीनां तन्मुख्यकाले आराधनासंरक्षणेन सहैव तस्यानौदयिकतिथ्याराधनाव्यवस्थापकतायाः स्वीकर्तुमुचितत्वात् । न चैतदसम्भवीति शङ्कनीयम्, अक्षीणवृद्धतिथीनामौदयिकीत्वस्यैव क्षीणवृद्धतिथीनां समाप्तत्वस्याराधनीयतायां प्रयोजकत्वप्रतिपादनपरतायाः स्वीकारेणाक्षीणतिथ्यादीनां तन्मुख्यकाले आराधनारक्षणस्य क्षीणतिथ्यादीनामाराधनाव्यवस्थापनस्य चोभयस्यैव सम्भवात् ।

न च अक्षीणावृद्धतिथीनामाराधनीयताप्रयोजकत्वस्यौदयिकीत्वे क्षीणवृद्धतिथीनाञ्चाराधनीयताप्रयोजकत्वस्य समाप्तत्वे स्वीकारे गौरवात् तदपेक्षया लाघवेन सर्वपर्वतिथीनामाराधनीयताप्रयोजकत्वस्यौदयिकीत्व एव स्वीकार्यतौचित्यात् क्षीणतिथीनामाराधनार्हतासम्पत्तये तासामौदयिकीकरणस्यावश्यकतया तदनुरोधेन तत्पूर्वापर्वतिथेः श्रयाभ्युपगम एव गरीयानित्युद्गिरणीयम्, औदयिकीत्वस्य सूर्योदयस्पर्शलक्षणस्य सर्वपर्वतिथ्यसाधारणतया तस्य सर्वतदाराधनीयताप्रयोजकत्वासम्भवात्, यस्तुतोऽनौदयिक्याः शास्त्रसहस्रेणापि औदयिकीकरणसम्भवात्, वस्तुस्थित्यनुरोधेन प्रयोजककल्पनायां लाघवलोभसंवरणस्यैव युक्तत्वात् । तस्य सर्वथाऽशक्यत्वे तु सर्वपर्वतिथिसाधारणतया समाप्तत्वस्यैव सर्वतदाराध्यताप्रयोजकत्वकल्पनस्य कमनीयत्वात् । तत्स्वरङ्गिणीकारेण “जं जा जं मि हु दिवसे समप्पई सा पमाणंति” इति सप्तदशगाथोत्तरार्धेन “अथ तिथीनां वृद्धौ हानौ च का तिथिः स्वीकार्येत्यत्रोभयोः साधारणं लक्षणमुत्तरार्धेनाह—‘जं जा जं मि’ ति यद्-यस्माद् या तिथिर्यस्मिन् आदित्यादिवारलक्षणदिवसे समाप्यते स एव दिवसो वारलक्षणः प्रमाणमिति-तस्मिन्तिथित्वेनैव स्वीकार्यः, अत्र हु एवकारार्थं ज्ञातव्य इत्यर्थः । अत एव ‘क्षये पूर्वा तिथिर्ग्राह्या’ तस्मिन्नेव दिवसे द्वयोरपि समाप्तत्वात्” इति तद्व्याख्यानानात्मकग्रन्थेन च तथैव सूचनात् ।

न च समाप्तत्वस्य सर्वपर्वतिथ्याराध्यताप्रयोजकत्वस्वीकारे सूर्योदयलक्षणौदयिकीत्वस्य तत्त्वबोधकानां “तिथिश्च प्रातः प्रत्याख्यानवेलायाम्” “चाउम्मासि.....ताओ तिहिओ

जासि, उदेइ सूरु,” “पूअपचक्खणं.....जीण उदेइ सूरु, तीइ तिहीण उ कायव्वं” इत्यादि-
शास्त्रवचनानामनादप्रसङ्ग इति शङ्क्यम्, सूर्योदयलक्ष्णौदयिकीत्वस्य पर्वतिथ्याराध्यताप्रयोजकत्व-
प्रतिपादनेन तेषां निष्पपादयिषितस्य औदयिकपर्वतिथीनामनौदयिकीत्वदिने आराधनायां लोकप्र-
वृत्तिपरिहाररूपलक्ष्यस्याश्रुण्णत्वेन तेषां सम्मानस्य सुरक्षितत्वात् ।

अत्रेदमवधेयम्—

श्रीसागरानन्दसूरिणा “उदयं मि जा तिही सा पमाणमिअरीइ कीरमाणीए । आणाभंगणधत्था
मिच्छत्त विराहणं पावे” इति शास्त्रस्योत्सर्गत्वं “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति शास्त्रस्य चाप-
वादत्वं दृष्ट्वा सूर्योदयलक्ष्णौदयिकीत्वस्य अक्षीणतिथीनामेवाराध्यताप्रयोजकत्वं नान्यासामिति
स्वीकार्यमेव । अन्यथा सर्वपर्वतिथीनामाराध्यताप्रयोजकत्वस्य सूर्योदयस्पर्श एव स्वीकारे तयोक्त-
सर्गापवादभावस्वीकारस्यार्थ एव कः स्यात् ? किञ्च “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचसः औदयिकीत्व-
सम्पादनेन क्षीणतिथेराराध्यतोपपादकतास्वीकारे “उदयं मि जा” इत्यादिशास्त्रस्य क्षीणक्षीणो-
त्तरपर्वकेतरपर्वतिथिषु सङ्कोचः कर्तव्यो भवत्यतः समाप्तत्वस्य क्षीणपर्वतिथीनां सर्वपर्वतिथीनां वाऽऽ-
राध्यताप्रयोजकत्वप्रतिपादनपरत्वं तद्वचसः स्वीकृत्य क्षीणेतरपर्वतिथिषु सङ्कोच एव लाघवान्मान्यः ।

इदमप्यत्र विमर्शमर्हति—

यत् “क्षये पूर्वा” इत्यादिप्रघोषकतो दृष्टौ टिप्पणायत्तैव तिथेः क्षयप्राप्तिरासीत् । अत
उक्तप्रघोषस्य टिप्पणे तिथेः पर्वतिथेर्वा क्षये प्राप्ते पूर्वा तिथिः कार्या—इत्येतदर्थस्य तद्विवक्षितत्वं
प्रत्येतव्यम् । तथा चैतस्य वचसः क्षीणायाः पर्वानन्तरपर्वतिथेरौदयिकीत्वबोधने श्रीसागरानन्दसू-
रिमतानुसारेण पूर्वपर्वतिथेरनौदयिकीत्वे प्राप्ते तस्या औदयिकीत्वव्यवस्थापने तस्य वचसः प्रवृत्तिः
कथं स्यात् ? टिप्पणे दृष्टक्षयाया एव तिथेरभिप्रायेण तस्य प्रादुर्भूतत्वात् । क्षीणपर्वतः प्राक्तन्याः
पर्वतिथेरौदयिकीत्वस्यावश्यरक्षणीतया तदनौदयिकीत्वापादनपूर्वकतदौदयिकीत्वविधाने तात्पर्यक-
ल्पनस्य “प्रक्षालनाद्वि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम्” इतिन्यायेनानुचिततया तद्वचसः पूर्वौदयिक-
तिथेरनौदयिकीत्वापादनापर्यवसानिन्येवार्थं तात्पर्यस्वीकारस्य ज्यायस्त्वात् ।

इत्थञ्चैतावता विचारेण निर्विवादमिदं सिद्धयति यत् “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति वच-
नस्य पञ्चाङ्गेन क्षीणतया निर्दिष्टायाः पर्वतिथेः सूर्योदयलक्ष्णौदयिकीत्वव्यवस्थापनस्य पञ्चाङ्गोदि-
तौदयिकतिथ्यपकर्षफलकस्य द्वारा तदाराधनोपपादकता जैनशास्त्राणां प्राचीनजैनसदाचाराणाञ्च
प्रतिकूलतया कथितानेकानर्थहेतुतया च नोचितेति ।

द्वितीयतृतीयपक्षौ तु समप्रायौ निर्विवादं शास्त्रयुक्तिसदाचारसम्मतौ चेति तदवलम्बनेन
“क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति वचनस्य क्षीणतिथ्याराधनोपपादकतासमादरे दोषाभावः । अत
एव तथैव श्रीरामचन्द्रसूरिणा तद्वचसः क्षीणपर्वतिथ्याराधनाव्यवस्थापकत्वमङ्गीकृतम् । एतत्पक्षा-
नुकूलं तदव्याख्यानञ्चेत्थम्—

क्षये-तिथेः पर्वतिथेर्वा सूर्योदयस्पर्शराहित्यलक्षणे क्षये पञ्चाङ्गेन प्राप्ते, पूर्वा-स्वपूर्वसूर्योदया-
रब्धदिवसीया स्वसमाप्तिशालिदिवसीयेति यावत्, तिथिः, कार्या-आराधनावती कार्येति । एवञ्च
पर्वतिथीनामाराधनाविधायकस्य, तत्तत्तिथ्यौदयिकीत्वदिने तत्तत्तिथ्याराधनाङ्गताबोधकस्य क्षीण-
तिथ्याराधनाव्यवस्थापकस्य च वचनस्य परस्परैकवाक्यतया सर्वपर्वतिथीनां स्वसमाप्तिसम्बन्धिनि
वासरे आराधनाऽऽदेशस्य जैनशास्त्रप्रतिपाद्यता सिध्यति ।

अत्र प्रसङ्गे श्रीरामचन्द्रसूरिसमुक्तसिद्धान्ते शिथिलप्रेम्णा श्रीसागरानन्दसूरिणा “क्षये पूर्वा
तिथिः कार्या” इति शास्त्रस्याराधनाविधायकत्वं यद् आराधनायाः प्रकारान्तरतः प्राप्तत्वहेतुनाऽ-
पनोदितन्तदौचित्यविवर्जितम्, औदयिकीनामेव पर्वतिथीनामाराधनाविधाने जैनशास्त्रतात्पर्यं विप-

યસ્યતાં જનાનાં ક્ષીણતિથ્યારાધનાયાઃ પ્રકારાન્તરતોઽપ્રાપ્તતયા તદપેક્ષયૈવ આરાધનાવિધાયકત્વસ્ય શ્રીરામચન્દ્રસૂરિણા કથિતત્વાત્ । વસ્તુદૃષ્ટયા તુ ક્ષીણપર્વતિથિસમાપ્તિસમ્બન્ધિદિનસ્ય પ્રકારાન્તરતોઽપ્રાપ્તસ્ય ક્ષીણતિથ્યારાધનાઙ્ગભાવસ્ય વિધાયકતાયા एव તેનાપિ સ્વીકારાત્ । “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” અગર “ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા” ए આજ્ઞા જે પર્વતિથિ ઉદયતિથિરૂપે પ્રાપ્ત થતીજ ન હોય તેવી પર્વતિથિની માન્યતા આરાધનાનો દિવસ નક્કી કરવાને માટેજ છે ”-ઇત્યેવં ગુર્જરભાષાનિબદ્ધે સ્વપક્ષસ્થાપને સ્પષ્ટમેવ તેનાભિધાનાત્ ।

एवજ્જોક્તરીત્યા ક્ષીણતિથીનામારાધનાયાસ્તાસામૌદયિકીત્વકલ્પનં વિનાપ્યુપપન્નતયા પર્વાનન્તરપર્વતિથેઃ ક્ષયસ્થલે ચ એકસ્મિન્નેવ દિને ક્ષીણાક્ષીણયોરુભયોઃ પર્વતિથ્યોરારાધનાયાઃ સમ્ભવતયા ક્ષીણપર્વતિથેઃ પૂર્વસ્યાઃ પૂર્વતરાયાઃ વાઽપર્વતિથેઃ ક્ષયકલ્પનમનાવશ્યકમસજ્જતઞ્ચેતિ ।

અત્રૈવ પ્રસન્ને શ્રીસાગરાનન્દસૂરિણા-રામચન્દ્રસૂરિઃ પર્વતિથેઃ ક્ષયે એકમાસે પચાદશ પર્વતિથીરેવ સ્વીકરોતિ વૃદ્ધૌ ચ ત્રયોદશ પર્વતિથીરક્ષીકરોત્યતસ્તન્મતે “ક્ષયે પૂર્વા” इत्यादिप्रघोषस्य नैरर्थक्यमापद्यते, पर्वतियोनां नियमेन द्वादशसंख्याकत्वस्वीकार एव तत्प्रघोषस्योत्थानसम्भवादिति यदिदमुक्तम्, तद् वस्तुनो विस्पष्ट एवापलापः । क्शीणायास्तित्थेलोपस्य वृद्धायास्तित्थेः सूर्योदय-मेदेन मेदस्य च श्रीरामचन्द्रसूरिणाऽनभ्युपगमात्, किन्तु क्शीणायाः पर्वतित्थेः सूर्योदयस्पर्शं विनापि स्वरूपसत्ताया आराध्यतायाश्च वृद्धायास्तित्थेर्दिनद्वयेऽभिन्नताया उत्तरदिनमात्र आराध्य-तायाश्च सुस्पष्टमुद्घोषणात् ।

નનુ શ્રીહીરપ્રજ્ઞનસ્ય દ્વાવિંશત્પત્રગતે “પૂર્ણિમાયાઞ્ચ શુટિતાયાં ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ ક્રિયતે, ત્રયોદશ્યાં વિસ્મૃતૌ તુ પ્રતિપદ્યપિ” इति ग्रन्थे द्विवचनान्तत्रयोदशीचतुर्दशीशब्दोल्लेखेन पूर्णिमाक्षये त्रयोदश्याः क्षयः सूच्यते । अन्यथा चतुर्दश्यां पाक्षिकपूर्णिमयोर्द्वयोः सन्निवेशस्याभिप्रेतत्वे एकवचनान्तचतुर्दशीशब्दोल्लेख एव क्रियेतेति चेन्न, पूर्णिमाया अक्षयदश्यायां पूर्णिमायां समाप्यमानस्य षष्ठतपस एव पूर्णिमायाः क्षयदश्यायां कर्तव्यताकथन्तायाः प्रष्टृजिज्ञास्यताऽभिप्रायेण पूर्णिमाक्षय-प्रसङ्गे त्रयोदश्यामारभ्य चतुर्दश्यां सुसूचयिषितायास्तत्समाप्तेर्द्विवचननिर्देशं विना सूचनाया असम्भवात् । अन्यथा “त्रयोदश्यां विस्मृतौ प्रतिपद्यपि” इत्युत्तरग्रन्थोऽसङ्गतः स्यात्, प्रतिपदि पूर्णिमायाः लेशतोऽपि संसर्गाभावेन तत्र तदाराधनोपदेशાસમ્ભવાत् ।

નનુ સૂર્યપ્રજ્ઞન્તિ-જ્યોતિષ્કરણ્ડકાદિશાસ્ત્રપ્રામાણ્યેન યુગાન્તે આષાઢવૃદ્ધિપ્રસન્ને દ્વિતીયાષાઢ-પૂર્ણિમાયાઃ ક્ષયસ્યાવશ્યકતયા તસ્ય ત વાસ્તવિકત્વાભ્યુપગમે “અભિવદ્ધિતસંવત્સરે યદાઽધિક-માસો ભવતિ તદાઽઽષાઢપૂર્ણિમાતો વિંશતૌ રાત્રિષુ ગતાસુ વદેત્ । ‘યદ્ વયં વસામઃ’ इत्यर्थके “अभिवद्भिदतसंवच्छरे जत्थ अहिअमासो पडति, आसाढपुणिमाओ वीसतिराते गते भण्णति ठियामो त्ति” इति निशीथचूर्णिवचने आषाढपूर्णिमोपादानं न युक्तमिति चेन्न, तिथिक्षयस्य तिथे-रत्यन्तलोपानात्मकत्वात् प्रत्युत क्शीणत्वेन निर्दिष्टायाः पर्वतित्थेः वस्तुतोऽनौदयिकीत्वेऽपि आरा-धनाद्यनुरोधेन प्रधानभावेनास्तित्वव्यपदेशयोः स्वीकारेण कथिताषाढपूर्णिमोपादानस्य निरुपद्रवत्वात् ।

ટિપ્પણોક્તસ્યાષાઢપૂર્ણિમાક્ષયસ્ય પરમાર્થભાવેનાઙ્કીકારે પરમતે તદિને ચતુર્દશ્યા અપ્યવશ્યં સ્વીકાર્યતયા પર્વતિથિતયા ઉદયકાલસ્પર્શિતયા ચ તદુપાદાનસ્યૈવોચિતતરત્વેન તદુપેક્ષા નિર્વીજા સ્યાદિતિ યત્ શ્રીસાગરાનન્દસૂરિણોદ્ગોર્ણમ્, તન્ન યુક્તમ્, ચતુર્દશ્યાઃ નિર્દેશે તામાદાયૈવ તિથિ-ગણનસ્ય પ્રસક્ત્યા વર્ષાવાસારમ્ભતિથેઃ પચ્ચાશ્ચત્તમતિથૌ પર્યુષણાઽવતારણાનિયમસ્યાસજ્જત્યાપ્તેઃ । અત एव तद्दिने चतुर्दशीपौर्णमासयोर्द्वयोरेव परमते सत्तया तदुभयविज्ञापनमेव कर्तव्यमासीत्, किन्तु तथा न कृतम्, तेन ज्ञायते यत् तद्दिने पूर्णिमाया एव सत्त्वं शास्त्रसम्मतमित्यपि तद्वयो-त्प्रेक्षणन्न रमणीयम्, उक्तवचसो युगान्तीयद्वितीयाषाढपूर्णिमादितस्य स्वरूपसाकल्यपरिचयप्रदित्स-

याऽप्रवृत्तत्वात् । तथाप्रवृत्तावेव चतुर्दश्यनिर्देशेन तदभावानुमानसम्भवात् ।

चतुर्थप्रकारेण क्षीणादिपर्वतिथेराराध्यतामुपपादयन्तस्तावदेवं ब्रुवन्ति अष्टम्यादेर्यत्र दिने क्षयः अर्थात् सूर्योदयोत्तरप्रवृत्तिपूर्विका निवृत्तिः टिप्पणतः प्राप्यते तत्र दिने सूर्योदयकालिक्यां सप्तम्यादावेव “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति शास्त्रमपूर्वविधिमर्यादयाऽष्टमीत्वादेर्व्यवस्थापनेन क्षीणमष्टम्यादितिथिर्मादयिकीं विदधदाराधनायोग्यां तां करोति । न च सप्तमीत्वाष्टमीत्वाद्यो- विरुद्धयोरेकत्र समावेशोऽनुचित इति शङ्क्यम्, जैनागमेषु परस्परप्रतिकूलप्रतीतधर्माणामप्यपेक्षा- भेदेनैकनिष्ठतायाः सम्भवत्स्वीकारतायाः प्रतिपादिततया एकस्यां तिथावाराधनानिमित्तापेक्षयाऽ- ष्टमीत्वादेस्तदितरनिमित्तापेक्षया च सप्तमीत्वादेः समावेशस्वीकृतेरनौचित्याभावात् ।

न चाष्टमीत्वादीनामाराधनानिमित्ताद्यपेक्षत्वस्य कल्पनैकमूलकतया प्रामाणिकप्रणयास्पदता दुरासदेति सन्देहनीयम्, आर्हतप्रजाजनेषु कस्याप्यविप्रतिपन्नप्रामाण्यया श्रीधर्मसागरप्रणीततत्त्व- तरङ्गिण्या तादृशार्थस्य वर्णनात् । तद् यथा—“नन्वौदधिकतिथिस्वीकारान्यतिथितिरस्कारप्रवण- योरावयोः कथं त्रयोदश्या अपि चतुर्दशीत्वेन स्वीकारो युक्तः ? तत्र त्रयोदशीति व्यपदेशस्याप्यस- म्भवात्, किन्तु प्रायश्चित्तादिविधौ चतुर्दश्येति व्यपदेश्यमानत्वात्” इति । त्रयोदशीत्वचतुर्दशी- त्वयोः परस्परविरुद्धतया त्रयोदश्याश्चतुर्दशीत्वस्वीकारो नोचित इति शङ्काऽभिप्रायः । तस्याः प्रायश्चित्ताद्यपेक्षया चतुर्दशीत्वं स्वीक्रियते, तदपेक्षया च न तस्यास्त्रयोदशीत्वं किन्तु चतुर्दशी- त्वमेव । एकापेक्षयैव तयोर्विरोधः नत्वपेक्षाभेदेनापीति च समाधानाभिसन्धिः । स च “प्रायश्चि- त्तादिविधौ चतुर्दश्येव” इत्यत्र ‘प्रायश्चित्तादिविधौ’ इति शब्दोपादानेन स्पष्टमेव प्रकाशितः । अतः क्षीणाष्टम्याः दिने सूर्योदयकालिकतिथ्यामष्टमीत्वाभ्युपगतये ततः सप्तमीत्वनिवृत्तेरङ्गीका- रस्यावश्यकतया पर्वतिथेः क्षयाभावः पूर्वापर्वतिथेः क्षयश्चोक्तवचसा बोधितो भवतीति भावः परकीयधर्मसम्भव एव ।

एवं पर्वानन्तरपर्वरूपायाः पूर्णिमाया अमावास्यायाः वा यत्र दिने क्षयः तद्दिने सूर्योदयका- लिक्यां चतुर्दश्यामेवोक्तशास्त्रानुसारेण पूर्णिमात्वममावास्यात्वं वा व्यवतिष्ठते, तत्रापि तदर्थं चतुर्दशीत्वनिवृत्तिर्नावश्यकी, एकस्यामेव तिथौ पूर्णिमादाराधनापेक्षया पूर्णिमात्वादेश्चतुर्दश्याराध- नानिमित्तापेक्षयेतरनिमित्तापेक्षया च चतुर्दशीत्वस्य वर्तनोपपत्तेः । अतस्तत्रापि टिप्पणतश्चतुर्दशी- मति सूर्योदयकाले पूर्णिमादिस्वीकारे ततश्चतुर्दशीनिवृत्तेः टिप्पणतस्त्रयोदशीमति सूर्योदयकाले चतुर्दशीस्वीकृतेऽर्थानावश्यकतया टिप्पणे पूर्णिमादेः क्षयनिर्देशे त्रयोदश्या एव सूर्योदयकालसंसर्गि- त्वरूपं क्षीणत्वमभ्युपेयमित्यपि मतिः परकीया विश्रान्तिरेव ।

एवमष्टम्यादितिथीनां यदा वृद्धिः अर्थाद् दिनद्वये सूर्योदयसामयिकत्वं टिप्पणादुपलभ्यते तदा “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति शास्त्रं नियमविधिमर्यादया उत्तरस्मिन्नेव दिनेऽष्टम्यादेरौ- दयिकीत्वमष्टमीत्वं वा व्यवस्थापयति । अर्थाद् अभिवृद्धाऽष्टम्यादिः आराधनाऽपेक्षया उत्तरस्मि- न्नेव दिने औदयिकी अष्टम्यादिरूपा वेत्यवबोधयति । अन्यथैकतिथ्याराधनायाः एकस्मिन्नेव दिने शास्त्रपरम्पराप्राप्तकर्तव्यताकतया तादृशतिथ्याराधनाया पाक्षिकत्वस्यापरिहार्यत्वापत्तेः । इत्थं च प्रोक्तं वचः पर्वतिथिवृद्धिप्रतिषेधं प्रत्याययत् अपर्वतिथिवृद्धिं विज्ञापयतीति परप्रज्ञा परस्यैव प्रिया, निर्मर्यादमुद्गताया असत्यास्तस्याः शाब्दमर्यादया शास्त्रान्तरङ्गविज्ञानां प्रीतिपात्रताया असम्भवात् ।

“क्षये पूर्वा” इत्यादिसम्पूर्णस्य पूर्वपादद्वयात्मकस्य वचसो व्याख्यानं चेत्थम्-क्षये-तिथेः पर्वतिथेर्वा क्षये टिप्पणतः ज्ञाते, पूर्वा तिथिः-सप्तम्यादिरूपौदयिकी तिथिः, कार्या-अष्टम्यादिभावेन आराधनार्थं ग्राह्या, इति । तथा वृद्धौ-एकस्यास्तित्थेर्दिनद्वये सूर्योदयकालिकत्वे च, तथा शब्द- स्यात्र चार्थत्वात् । उत्तरा-उत्तरदिनवृत्तित्वविशिष्टैव तिथिः । अथवा-वृद्धौ-उत्तरा तिथिः-उत्तर-

दिनवृत्तित्वविशिष्टैव तिथिः, तथा शब्दस्य तिथिपरामर्शकत्वात् कार्या-आराधनाऽपेक्षया औदयिकाष्टम्यादिरूपा मान्या, अर्थात् औदयिकाष्टम्यादिभावेनाराधनार्थमुपादेयेति । अमुमेव पक्षमादाय “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचो व्याकुर्वाणो विभाति मध्यस्थः ।

पञ्चमप्रकारप्रणयिनः पुनरेवं कथयन्ति-यत् “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति वचनं सप्तम्यादेः क्षीणाष्टम्यादिप्रतिनिधिनाराध्यतां प्रतिपादयत् क्षीणपर्वतिथ्याराधनामुपपादयति । एतत्पक्ष-प्रतिपन्नं तद्वचोव्याख्यानञ्चेत्थम्—क्षये अष्टम्यादिरूपायाः पर्वतिथेः क्षये दृष्टे सति, पूर्वाअष्टम्यादिरूपक्षीणपर्वतिथितः पूर्ववर्तिनी सप्तम्यादिरूपा तिथिः, तिथिः—क्षीणाष्टम्यादिरूपपर्वतिथिप्रतिनिधिः, कार्या । अथवा क्षये सति पूर्वा तिथिः क्षीणपर्वतिथिप्रतिनिधिभावेन ‘कार्या’ आराध्यत्वेनोपादेयेति ।

न चोक्तरीत्या पूर्वतिथेरेव क्षीणतिथिस्थाने आराधनाङ्गीकारे तदाराधनायाः क्षीणाष्टम्यादिसम्बन्धिताव्यपदेशो न स्यादिति शङ्कनीयम्, प्रतिनिधिसम्बन्धिनि प्रतिनिधित्वनिरूपकसम्बन्धिताव्यवहारस्य लोक इष्टत्वात् । राजप्रतिनिधिसम्माननाद्यमाननयोः राजकीयतया राज्ञा लोकेन च स्वीकारस्य सर्वसुविदितत्वात् ।

इमौ चतुर्थपञ्चमपक्षौ धर्माङ्गतिथ्यादिनिर्णयाय श्रीजैनसङ्घेन प्रमाणतया स्वीकृते प्रचलित-पञ्चाङ्गे श्रीजैनशास्त्रज्ञाते च प्रामाण्यापायपङ्काप्रतिक्षेपकतया प्रथमपक्षीयपर्वलोपादिदोषासम्पादक-तया च न निन्दामर्हतः ।

अथ “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति भागस्योत्थानबीजं शास्त्रयुक्तिसम्मतं तद्व्याख्यानं च प्रदर्श्यते—

पर्वतिथीनामाराधनाविधायकस्य तदौदयिकीत्वदिनानाञ्च तदाराधनाङ्गताविधायकस्य च जैन-शास्त्रीयवचसो मिथो मेलनेन सर्वा अष्टम्यादिपर्वतिथयः स्वस्पर्शिसूर्योदयारब्धे दिने आराध्या इति जैनशास्त्रादेशः सम्पद्यत इति पूर्वमुक्तम् । एतदादेशानुसारेण दिनद्वये सूर्योदयस्पर्शमासा-दयन्तीनां पर्वतिथीनां दिनद्वये आराधनायाः प्राप्तिर्भवति । परन्तु दिनद्वये एकस्यास्तित्थेराध-नायाः जैनशास्त्रैरनादिष्टतया जैनसदाचारप्रतिकूलतया च सा पूर्वोत्तरदिनयोराराधनायाः पाक्षि-कत्वे पर्यवस्यति । एवञ्चाराधनायाः पाक्षिकप्राप्तौ औदिक्यदिन एव तस्याः नियमनाय “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति शास्त्रं समुत्तिष्ठति । तदर्थश्च-वृद्धौ-एकस्याः पर्वतिथेः सूर्योदयद्वयस्पर्श, उत्तरा-उत्तरसूर्योदयदिनविशिष्टा । ‘एव’ इत्यध्याहार्यम् । पूर्वभागस्थः ‘तिथिः’ इति शब्दोऽत्रापि योज्यः ।

तथा च तादृशदिनविशिष्टैव तिथिः, कार्या—आराधनावती कार्या इत्यर्थः । अयम्भावः—जैनागमैः पर्वतिथीनां तत्स्पर्शिसूर्योदयसमारब्धे दिने आराधनामादिष्टम् । आदेशश्चैष वृद्धि गता-यास्तित्थेरेकदिनमात्रेऽपि समाराधनया परिपालितो भवति, प्रभवति च शास्त्राभिसंहितं फलं समाराधकाय वितरीतुमिति न कस्यापि प्रेक्षावतो दिनद्वये तादृशतिथ्याराधने प्रवृत्तिर्भवितुमर्हति । अस्यां स्थितावविशेषेण कदाचित् पूर्वदिने कदाचिच्च परदिने तादृशतिथ्याराधने जनप्रवृत्तिः प्राप्नोति । सा च जैनागमानां जैनसदाचाराणाञ्च प्रतिकूलतया नोचितेति सा मा भूयादिति भा-वनया श्रीमदुमास्वातिवाचकमुख्यैः “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति वचनमुद्वोषि परैश्च तथैव पर्यग्राहि पर्यचालि च । तच्च वचः पूर्वदिने तदाराधनां निवर्तयत् परदिन एव तां व्यवस्थापयत् तन्नियमविधित्वे पर्यवस्यति ।

अथवा वृद्धायास्तित्थेराधनाङ्गतया पूर्वोत्तरदिनयोः पाक्षिकप्राप्तौ सत्यां तदाराधनाङ्गभावे-नोत्तरदिनस्यैव नियमनाय तद्वचनोत्थानमवसेयम् । एवं च तद्वचो वृद्धतिथ्याराधनायाः तदङ्ग-

दिनस्य वा नियामकत्वेन व्यवतिष्ठते । तथा च “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति भागस्येव “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति भागस्याप्यनुरोधेन ‘सर्वाः पर्वतिथयः स्वस्पर्शिसूर्यादियारब्धे दिने आराध्याः’ इति जैनशास्त्रादेशः ‘सर्वाः पर्वतिथयः स्वसमाप्तिविशिष्टसूर्यादयश्चालिनि स्वसमाप्तिस्मन्धिनि वा दिने आराध्याः’ इत्येतदादेशत्वे पर्यवस्यति । वै० स्वपूर्वत्व, स्वपूर्वसूर्यादया-पूर्वत्वाभ्याम् ।

न च वृद्धायास्तिथेः आराधनाङ्गतया पूर्वोत्तरदिनयोः पाक्षिकप्राप्तौ सत्यां पूर्वदिनस्यैव वृद्ध-तिथ्याराधनाङ्गभावेन नियमनं न्याय्यं तद्दिने तस्या अहोरात्रव्यापित्वादिति परदिनस्य तथात्वेन नियमनं निर्वाजमिति वाच्यम्, पूर्वदिने तादृशतिथ्याराधनाङ्गतास्वीकारस्यारब्धतत्तिथ्याराधनाया-स्तत्तिथिसत्त्वं एव भङ्गप्रसङ्गेनानुचितत्वात् । सर्वपर्वतिथ्याराधनाङ्गदिनानां समाप्तिमहिनत्वेनानु-गमाय परदिनादरात् । अन्यतिथीनामिव वृद्धतिथीनामपि तत्समाप्तिदिन एव आराधनौचित्याच्च ।

निर्वर्णितरीत्या “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति वचनार्थं निरूपिते वृद्धपर्वतिथेः परदिनमात्रे सत्ताया अनापत्त्या तत्पूर्वाया अपर्वतिथेः पूर्वान्तरपर्वतिथिवृद्धिस्थले च तत्पूर्वतराया अपर्वतिथे-वृद्धिः श्रीसागरानन्दसूरिणा वर्ण्यमाना मान्यतापदन्नाधिरोहतीति तन्मते जायमानस्य टिप्पणविरोध-मृषाभाषण-पर्वलोप-नष्टभावि कार्यकारणभावादोषवातस्य नास्मिन्मते स्पष्टगन्धोऽपि । तन्मते कथमेते दोषाः ? इति चेत् श्रूयन्ताम्—टिप्पणे यत्र पर्वतिथेश्चैव पर्वतिथेरवृद्धिश्चोक्ता तत्रतद्विरुद्धा पर्वतिथेरवृद्धिरपर्वतिथेश्च वृद्धिः स्वीक्रियत इति टिप्पणविरोधः । न चैष नगण्यो गणनीयटि-प्पणस्य निजे विषये तिथिवृद्ध्यादिरूपे शास्त्रान्तरसंक्रमणस्यान्याय्यत्वात् । वृद्धाया अवृद्धात्व-वादेनावृद्धायाश्च वृद्धात्ववादेन मृषाभाषणदोषः । पूर्वान्तरपर्वतिथेश्चैव वृद्धिस्थले पूर्वपर्वतिथेः टिप्पणनिर्दिष्ट उदयदिने आराधनालोपेन पर्वलोपात्मको दोषः । तत्रैव स्थले निवृत्तायाश्चतुर्दश्याः पूर्णिमाप्रथमदिने सत्तायाः स्वीकारेण नष्टचतुर्दशी-भाविपूर्णमयोः कार्यकारणभावलक्षणो दोषः ।

अयमभावः—वृद्धायाः पूर्णिमायाः द्वितीयदिनमात्रे सत्ताव्यवस्थापनबलेन प्रथमपूर्णमादिने चतुर्दश्याः सत्त्वं वर्ण्यते । एतच्च तदैव स्याद् यदि पूर्णिमायाश्चतुर्दशीं प्रति कारणत्वं स्यात् । पूर्ववर्तिकारणस्य स्वोत्तरक्षणे कार्यात्पादकत्ववत् उत्तरक्षणावर्तिकारणस्य स्वपूर्वक्षणे कार्यात्पादक-त्वं च स्यात्, न चैतदस्ति, अतः पूर्णिमायाः द्वितीयदिनमात्रे सद्भावाभ्युपगमबलेन प्रथमपूर्ण-मादिने चतुर्दश्याः सत्त्वोपपादनमशक्यमेव । यद्येवमुच्यते यत्र प्रथमपूर्णमादिने चतुर्दश्यास्तत्त्वं स्वीक्रियते किन्तु कार्यमात्रं प्रति कालस्य कारणतया पूर्णिमात्मककालस्य चतुर्दश्यात्मककार्यका-रणत्वात्, कारणे कार्यपदोपचारस्य च सर्वानुमतत्वेन प्रथमपूर्णमायां चतुर्दशीपदोपचारः क्रियते, तदापि विनष्टे कार्ये भाविनः कारणतापत्तिरूपो दोषस्तदवस्थ एवेति ।

ननु नैतदुच्यते यद् द्वितीयदिने पूर्णिमानियमनबलेन पूर्वदिने चतुर्दशीस्तत्त्वं भवति पूर्णिमा-यामेव वा चतुर्दशीपदोपचारो भवतीति, किन्तु द्वितीयदिने पूर्णिमा, पूर्वदिने चतुर्दशी, तत्पूर्व-दिनयोश्च त्रयोदशी-इत्येव वस्तुस्थितिरिति विज्ञाप्यत इति चेन्न, जैनशास्त्रकारैरपि कुत्र दिने का तिथिरिति वस्तुस्थितिनिश्चितये टिप्पणस्यैव प्रमाणतयाऽभ्युपगमात् । यथोक्तं तत्त्वतरङ्गिण्यां श्रीधर्मसागरमहाभागैः एकविंशगाथाव्याख्यायां तिथेः क्षीणत्वनिर्वचनप्रसङ्गे खरतरं प्रति—“नो चेत् टिप्पणकमवलोकनीयम् तद्वेत्ता वा प्रष्टव्यः” इति । तच्च टिप्पणकं जैनटिप्पणव्युच्छेदानन्तरं सम्प्र-दायान्तरपरिचाल्यमानमेव प्रमाणतया गृहीतुं जैनशास्त्रकारैरादिष्टं यथा—“लौकिकटिप्पणाभि-प्रायेण दीक्षोपस्थापनादिषु तिथिबवादिकरणसन्ध्यागतादिनक्षत्रप्रथमादिनक्षत्रचन्द्रग्रहचन्द्रचारादि-शुद्धमुहूर्तादानं पर्युषणापर्वकरणं च” (श्रीविचारासृतसङ्ग्रह मु० प्र० पृ० १६)

“अत एव लौकिके लोकोत्तरे च टिप्पणकव्यवहारप्रवृत्तिरपि प्रतिपदादितिथिकमेणैव, व्यु-

च्छिन्नेऽपि जैनटिप्पणके सम्प्रतिटिप्पणकप्रवृत्तिरेव तत्साक्षिणी ” (श्रीप्रवचनपरीक्षा पृ० १९०)

“ यत्तु जैनटिप्पणकानुसारेण श्रावणभाद्रपदवृद्धावपि आषाढवृद्धिरेव गण्यत इति तत्र युक्तम्, जैनटिप्पणकस्य व्युच्छिन्नत्वात्, सम्प्रति शैवटिप्पणकेनैव व्यवहारप्रवृत्तिः तदनङ्गीकारे दीक्षाप्रतिष्ठादिमुहूर्तज्ञानं दूरे मासवृद्धिरपि कथं ज्ञायते ? तस्माच्छ्रावणभाद्रपदवृद्धिर्नाषादृत्या व्यवहर्तव्या किन्तु श्रावणादितयैवेति ” (श्रीप्रवचनपरीक्षा मु० पृ० ४४१) ।

इत्थञ्च प्रामाणिकेषु जैनशास्त्रग्रन्थेषु सम्प्रदायान्तरपरिचालितटिप्पणस्य तिथिप्रवृत्त्यादिविषयजाते प्रमाणत्वेनोपादेयताया स्पष्टं प्रतिपादितत्वेन तदनुसारेण तिथीनां प्रवेशावस्थितिसमाप्त्यादीनामस्वीकरणमसद्भासनावशात् कामाचरणमेव ।

किञ्चेदमप्यत्रावधेयं यद् यदाऽभिवृद्ध्या पूर्णिमयोपगूढोऽपि प्रथमो दिवसो नपुंसकतया तामाराधनागर्भां कर्तुम्, सैव वा क्लैव्यात् स्वाश्लेषितारमपि प्रथमवासरमाराधनापितरं कर्तुं न क्षमते तदा स्वात्मानममालिङ्गन्तीं चतुर्दशीमाराधनागर्भां कर्तुं स दिवसः, स्वामसंपृशन्तं च तं चतुर्दशी वा जनकपदास्पदं कर्तुं कथं क्षमेत ? अतोऽभिवृद्धपूर्णिमायाः प्रथमे दिने चतुर्दश्याराधनासम्भावना श्रीसागरानन्दसूत्रेण युज्यते, न चाभिवृद्धपूर्णिमादेः प्रथमो दिवसो न नपुंसकः प्रमाणाभावात्, न वा पूर्णिमादिरेव पूर्णा क्लीबा, किन्तु “ वृद्धे पढमोऽवयवो नपुंसको निअयनामकज्जेसु । जण्णं तक्कज्जकारो इअरो सव्वुत्तमो सुमओ ” ॥ २०८ ॥

वृद्धे—मासादौ वृद्धे सति तदीयः प्रथमोऽवयवः, सूर्योदयद्वयस्पर्शिनी तिथिवृद्धेऽप्युच्यते, तत्राद्यसूर्योदयावच्छिन्ना तिथिः प्रथमोऽवयवो द्वितीयोदयावच्छिन्ना च द्वितीयोऽवयवः भण्यते, यदा चैकस्यां संक्रान्तौ मासद्वयस्योदयः स्यात् तदा मासवृद्धिरुच्यते, तत्र प्रथममासोदयावच्छिन्ना संक्रान्तिरेव प्रथमोऽवयवो भण्यते, परस्तु द्वितीय इति एवं च सति तिथिमासयोराद्योरंशयोः प्रथमतिथ्यादिसंज्ञा स्यात् । तत्र प्रथमा तिथिर्मासो वा निजकनामकार्येषु—आषाढादिमासेषु प्रतिपदादितिथिषु चेदकर्तव्यादिरूपेण स्वस्वनामाङ्कितकृत्येषु नपुंसको इव नपुंसक बोध्यः, इत्यादेः प्रवचनपरीक्षायाः ४०८-४०९ पृष्ठगतग्रन्थस्यानुसारेण प्रथमदिवसीया पूर्णिमादिरेव । एवं पूर्णिमादेः प्रथमो दिवसो न चतुर्दशीसंसर्गविधुरः किन्तु वृद्धपूर्णिमादेः “ वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इति वचनेन द्वितीयदिने नियमिततया पूर्णिमादेश्चतुर्दश्यव्यवहितोत्तरत्वनियमनिर्वाहाय प्रथमदिने नूनं निमग्नणीयया चतुर्दश्या संश्लिष्ट एवेति नोक्तदोषोदय इति वाच्यम्, एवमपि प्रथमपूर्णिमायाः क्लीवतया ततश्चतुर्दश्याराधनायाश्चतुर्दश्याश्चास्वतन्त्रायाः पुण्यपर्वरूपायाश्च पुण्यायाः प्रथमपूर्णिमादेः संसर्गेण दूषिते दिने आकर्षणसम्भवेन तत्सहयुक्तायास्ततोऽपि तदाराधनाया असम्भवात् ।

न च “ यथा हि नपुंसकः स्वाप्त्योत्पत्तिमधिकृत्यासमर्थस्तथा तत्तन्नामाङ्कितकृत्येष्वेव सामर्थ्याभावकथनेन तस्याश्चतुर्दश्याराधनां प्रत्यसामर्थ्यस्यासिद्ध्या निरावाधैव ततश्चतुर्दश्याराधनोपपत्तिरित्यपराभूतमेव श्रीसागरानन्दवचनमिति वाच्यम्, प्रथमपूर्णिमादेः पूर्णिमात्वादिना तन्नामाङ्किताराधनादिकार्यकारितायाः प्राप्ततया तदधिकृतसामर्थ्यप्रतिक्षेपस्योचिततयाऽऽवश्यकतया च तत्रैव ग्रन्थकारस्य व्यापृतत्वेऽपि तस्याश्चतुर्दश्याराधनादिसम्पादकतायाः कथञ्चिदप्यप्राप्ततयाऽनुचिते निष्प्रयोजने च तदधिकृतसामर्थ्यप्रतिषेधे ग्रन्थकारव्यापारविरहमात्रेण तस्यां क्लीबायां चतुर्दश्याराधनोपधानासम्भवात् ।

अत एवात्र प्रसङ्गे सन्तानजनने सामर्थ्यहीनापि नारी युद्धादिदाक्ष्यं दर्शयत्येव रणस्थल इति स्वकार्येऽसामर्थ्यं परकार्येऽप्यसामर्थ्यमेवेति नियमाभावेन निजनिमित्तकाराधनोपपादनेऽक्षमापि प्रथमपूर्णिमादिश्चतुर्दश्याराधनोपपादने प्रभविष्यतीति यदुक्तं श्रीसागरानन्दसूरिणा, तदत्यन्तम-

युक्तम्, मानवसन्तानजननेन स्वस्वामिनो जनकपदे प्रतिष्ठापने क्लैव्यादप्रभवन्ती नारी सुरस-
न्तानजननेन तस्य तत्पदे प्रतिष्ठापने कथं प्रभवेदिति प्रश्नसमानस्य निजनामाङ्किताराधनोपधानेन
स्वभर्तारं प्रथमवासरमाराधनातनयाङ्कितं कर्तुमसमर्था प्रथमा क्लीवपूर्णमादिश्चतुर्दश्यादिप्रधान-
तरपवाराधनोपपादनेन कथन्तमाराधनावन्तं कर्तुं शक्यत इति प्रश्नस्यासमाधानत्वात् ।

अथ पूर्णिमादेर्वृद्धिस्थले पूर्णिमादेर्द्वितीये दिने पूर्णिमादेराराधने स्वीकृते प्रथमपूर्णमादिनव्य-
वहिते पूर्वदिने चतुर्दश्या आराधनास्वीकारे चतुर्दशीपूर्णमाद्योरव्यवहितपौर्वापर्येण आराधनानियमो
नश्यत्यतः प्रथमपूर्णमादिन एव चतुर्दश्याराधनास्वीकार आवश्यक इति श्रीसागरानन्दसूरिणोत्प्रे-
क्षितम्, तदपि न युक्तिमत्, तादृशनियमस्याप्रामाणिकत्वात् ।

ननु आचारस्यसामान्याः तृतीय पत्रे, श्रीसेनप्रश्नस्य १०५ पृष्ठे, श्रीसेनप्रश्नीयचतुर्थोत्तास्य १०६ पृष्ठे च
प्रतिमाधरं श्रावकं श्राविकां चाधिकृत्य यदुपवासद्वयविधानं सूचितं तस्य पूर्णिमायाः क्षयवृद्धिप्रसङ्गे
पूर्वापर्वतिथेः क्षयवृद्धयोः स्वीकारेण तयोरव्यवहितपौर्वापर्यरक्षणं विना नोपपद्यत इति चेन्न,
पूर्णमायाः क्षयवृद्धयभावस्थले तत्सम्भवाभिप्रायेण तथा सूचनात् ।

अयमभावः—यत्राराधनोपयुक्तयोश्चतुर्दशीपूर्णमादिनयोरव्यवधानं भवति तत्र तयोः षष्ठं का-
र्यम्, यत्र च पूर्णिमावृद्धिस्थले तयोरव्यवधानं दुर्घटम् तत्र पृथगेवोपवासद्वयं कार्यं न तु षष्ठम्
तेनापि चतुष्पव्याराधनोपपत्तेः, न हि षष्ठमवश्यकर्तव्यमेव, अशक्तस्य पूर्णिमायामाचाम्लादेरेव
कर्तव्यताऽऽदेशात् । तथा च षष्ठसौविध्येऽप्यशक्तौ तस्यागो यदि शास्त्रस्याभिमतस्तदा पूर्णिमा-
वृद्धौ तदयोगस्थले तत्करणे शास्त्रानुरोधः कथं स्यात् ? ।

न च टिप्पणानुसारेण पर्वतिथेर्वास्तविकवृद्धिस्वीकारे तेनप्रस्तुतीयोत्तास्य सप्ताशीतिपृष्ठगतस्य
“एकादशीवृद्धौ श्रीहीरविजयसूरीणां निर्वाणमहिमपौषधोपवासादिकृत्यं पूर्वस्यामपरस्यां वा किं
विधेयम् ?” इति प्रश्नोत्तररूपस्य “औदयिक्येकादश्यां श्रीहीरविजयसूरिनिर्वाणपौषधादि विधे-
यम्” इति ग्रन्थस्यानुपपत्तिः स्यात्, वृद्धेकादश्याः पूर्वापरयोर्द्वयोरेव दिनयोरौदयिकीत्वेनोक्तो-
त्तरस्य जिज्ञासानिवर्तकत्वाभावादितिवाच्यम्, वृद्धेकादश्याः द्वितीयदिनमात्र एवौदयिकीत्वपक्षेऽपि
तत्पक्षबोधकशब्दस्याप्रयोगेण टिप्पणतो द्विनद्वये एकादश्या औदयिकीत्वमवबुध्यतः प्रष्टुर्यथाश्रुतश-
ब्दतो जिज्ञासाशान्त्यनुपपत्तितादवस्थ्यात्, किन्तु “औदयिक्येकादश्याम्” इति शब्दस्य—औ-
दयिक्यामेव एकादश्यां न त्वस्तकालिक्यामौदयिक्यामपि—इत्यर्थकल्पनयैव जिज्ञासानिवृत्तिसम्भ-
वात्, तादृशार्थस्य च वृद्धेकादश्याः दिनद्वये वास्तविकवृद्धिपक्ष एव युक्तत्वात् ।

इत्थमेव “पूर्णमाऽमावास्ययोर्वृद्धौ पूर्वमौदयिकी तिथिराराध्यत्वेन व्यवहियमाणाऽऽसीत्,
केनचिदुक्तं श्रीतातापाशः पूर्वतनीमाराध्यत्वेन प्रसादयन्ति तत्किम्” इति प्रश्नवाक्येन “पूर्ण-
माऽमावास्ययोर्वृद्धौ औदयिक्येव तिथिराराध्यत्वेन ग्राह्या” इत्युत्तरवाक्येन च घटिते ग्रन्थेऽपि
औदयिकीशब्दस्योत्तरदिवसीयैवार्थः कार्यः, अन्यथा टिप्पणतो वृद्धायास्तिथेर्दिनद्वय औदयिकीत्वं
बुध्यतः प्रष्टुस्तथोक्तप्रश्नकर्तृत्वासम्भवेन तत्प्रश्नग्रन्थस्यासङ्गत्यापत्तेः ।

अथवा उत्-ऊर्ध्वम्, अयते-गच्छतीत्युदय उत्तरदिनम्, तत्र भवा औदयिकी-उत्तरदिवसीया
इत्यौदयिकीशब्दस्यार्थो ग्राह्यः, तथा सत्येव “पूर्वस्यामपरस्यां वा” इति प्रश्नानुरूपस्योत्तरस्य
“औदयिकी” शब्दप्रयोगेण लाभात् ।

अयमभावः—“पूर्वस्यामपरस्यां वा” इति प्रश्नवाक्यम् एकादशीवृद्धिस्थले पूर्वदिवसीयात्वो-
त्तरदिवसीयात्वान्यतरविशिष्टैकादशीत्याद्यच्छिन्ननिष्ठतयाविधेयत्वप्रकारकश्रीहीरविजयसूरिनिर्वाण-
पौषधादिधर्मिकजिज्ञासाबोधकम् । तादृशजिज्ञासा च तादृशान्यतरविशेषविशिष्टैकादशीत्वावच्छि-
न्नवृत्तितया विधेयत्वप्रकारकस्वसमानधर्मिकज्ञानादेव निवर्तितुमुचिताऽतः “औदयिक्येकादश्याम्”

ઇત્યસ્યોત્તરવાક્યસ્થશબ્દસ્યોત્તરદિવસીયૈકાદશ્યામિત્યર્થપરત્વમેવ યુક્તમ્, ન તુ સૂર્યોદયકાલિક્યામેકાદશ્યામિતિ । ન ચ “ઔદયિક્યેકાદશ્યામ્” ઇત્યુત્તરશબ્દસ્ય ઉત્તરદિવસીયૈકાદશ્યામિત્યર્થ કૃત્વા યથોત્તરસ્ય પ્રશ્નાનુરૂપ્યમુપપાદ્યતે તથા “પૂર્વસ્યામપરસ્યાં વા” ઇતિ પ્રશ્નવાક્યસ્ય “અનૌદયિક્યામૌદયિક્યાં” વા ઇત્યર્થ કૃત્વાઽપિ તદુપપાદનસમ્ભવેન પૂર્વોક્તં વિનિગમનાવિહીનમિતિ વાચ્યમ્, વૃદ્ધાયાં તિથૌ પૂર્વોત્તરયોર્દ્વયોરેવ દિનયોષ્ટિપ્પણતઃ ઔદયિકીત્વમવગચ્છતઃ પ્રવૃત્તસ્થાવિધપ્રશ્નકર્તૃત્વાસમ્ભવાત્ ।

ન ચ “ઔદયિક્યેકાદશ્યામ્” ઇત્યુત્તરવાક્યસ્થશબ્દેન ઉત્તરદિવસીયૈકાદશ્યામિત્યર્થસ્ય વિવક્ષિતત્વં નાવધારયિતું શક્યં તાદૃશાર્થવિવક્ષાયાં “પરસ્યામેકાદશ્યામ્” ઇતિ વાક્યપ્રયોગસ્યૈવૌચિત્યાદિતિ શङ્ક્યમ્, પ્રશ્નવાક્યસ્થશબ્દેનૈવોત્તરાભિધાનનિયમાભાવાત્ । કિન્તુ યાદૃશધર્મિકયાદૃશપ્રકારકજિજ્ઞાસાપ્રયુક્તો યઃ પ્રશ્નઃ, તાદૃશધર્મિકતાદૃશપ્રકારકબોધજનકમેવ વાક્યં તદુત્તરયા પ્રયોક્તવ્યમિતિ નિયમાનુરોધેન ઉત્તરવાક્યસ્થસ્યૌદયિકીશબ્દસ્યોત્તરદિવસીયાર્થકત્વકલ્પનાયા આવશ્યકત્વાત્ ।

નનુ યદિ ટિપ્પણાનુસારેણ પર્વતિથેર્વાસ્તવિકી વૃદ્ધિઃ સ્વીક્રિયતે તદા શ્રીહીરપ્રશ્નસ્થિતે “યદા ચતુર્દશ્યાં કલ્પો વાચ્યતે અમાવાસ્યાદિવૃદ્ધૌ વા અમાવાસ્યાયાં પ્રતિપદિ વા કલ્પો વાચ્યતે, તદા ષષ્ઠતપઃ ક્વ વિધેયમ્” ઇતિ પ્રશ્નવાક્યે નિવિશેષણાયા અમાવાસ્યાયા ઉપાદાનમસજ્જતં સ્યાત્, તસ્યાઃ વાસ્તવવૃદ્ધાત્વે પૂર્વસ્યામપરસ્યાં વા તસ્યાં કલ્પો વાચ્યત ઇતિ નિશ્ચિતાર્થપ્રત્યયેન પ્રશ્નાર્થસ્ય સમ્યગ્બોધાનવતારાદિતિ ચેન્ન, પર્યુષણાપ્રધાનતિથિરૂપાયાઃ ભાદ્રશુક્લચતુર્થ્યાઃ કલ્પસૂત્રવાચનસ્ય પશ્ચમદિવસીયતાનિયમમવગચ્છતોઽમાવાસ્યાશબ્દમાત્રેણાપિ દ્વિતીયામાવાસ્યાયા અસન્દિગ્ધબોધસમ્ભવાત્, અગ્રેતનસ્ય “પ્રતિપદિ” ઇતિશબ્દસ્ય સાન્નિધ્યેન પ્રતિપદવ્યહિતાયામમાયાં તચ્છબ્દતાત્પર્યસ્ય સુસંવેચત્વાચ્ચ । અન્યથાઽપર્વભૂતાયાઃ પ્રતિપદો વૃદ્ધેરન્યમતેઽપિ વાસ્તવિકતયા ઝઘ્નાંઙ્કિતહીરપ્રશ્નસ્થવાક્યે “પ્રતિપદિ” ઇત્યેવં નિવિશેષણાયાઃ પ્રતિપદોઽપિ નિર્દેશસ્યાસજ્જતેરુક્તન્યાયેન પ્રાપ્તાયાઃ પરિહારઃ કથં સ્યાત્ ?

ન ચ તથાપિ અમાવાસ્યાયાઃ વાસ્તવવૃદ્ધેરભ્યુપગમે કલ્પસૂત્રશ્રવણાઙ્કભૂતસ્ય ષષ્ઠતપસો વિધાનં ન સંગચ્છેત, ચતુર્દશીદ્વિતીયામાવાસ્યયોઃ ફલ્ગુભૂતયા પ્રથમામાવાસ્યયા વ્યવધાનાદિતિ વાચ્યમ્, પ્રતિપદો વૃદ્ધાવપિ પ્રશ્નસ્યૈતસ્ય સમાનત્વાત્, ચતુર્દશીપ્રથમપ્રતિપદોરમાવાસ્યયા વ્યવધાનાત્ । અતઃ પ્રતિપદો વૃદ્ધૌ ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ ષષ્ઠતપસોઽમાવાસ્યાયાં પારણાં કૃત્વા પ્રથમપ્રતિપદિ ૫કોપવાસમાત્રેણ, અથવા પ્રથમદ્વિતીયપ્રતિપદોઃ ષષ્ઠેન સહ કલ્પશ્રવણે પ્રવૃત્તિવ્યવસ્થા યથા ક્રિયતે તથાઽમાવાસ્યાવૃદ્ધાવપિ ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ ષષ્ઠસ્ય પ્રથમામાવાસ્યાયાં પારણાં કૃત્વા દ્વિતીયામાવાસ્યાયામેકોપવાસમાત્રેણ દ્વિતીયામાતદુત્તરતિથ્યોઃ ષષ્ઠેન સહ વા કલ્પસૂત્રશ્રવણપ્રવૃત્તેઃ વ્યવસ્થાસમ્ભવાત્ ।

કિન્ન પર્વતિથીનાં ક્ષયવૃદ્ધી અનભ્યુપગમ્ય તત્પૂર્વપૂર્વતરાયાસ્તયોરઙ્કીકારે પર્વાનન્તરપર્વતિથિસ્થલે યદા પૂર્વપર્વતિથેર્વૃદ્ધિરુત્તરપર્વતિથેશ્ચ ક્ષયષ્ટિપ્પણે પ્રાપ્યતે તદા પૂર્વોત્તરયોર્દ્વયોરેવ પર્વતિથ્યોરારાધનાયા આકુલીભાવઃ પ્રસજ્જયતે । તથા હિ “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” ઇત્યંશાનુરોધેન ક્ષીણાયા ઉત્તરપર્વતિથેઃ “વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા” ઇત્યંશવશેન ચ વૃદ્ધાયાઃ પૂર્વપર્વતિથેરેકસ્મિન્નેવ દિને ઔદયિકીત્વં પ્રાપ્યતે, ૫કસ્મિન્ દિને ચ દ્વયોસ્તિથ્યોઃ સૂર્યોદયસમ્બન્ધલક્ષણમૌદયિકીત્વં ન સમ્ભવતિ, ઉક્તવચોબલેન તસ્યાભ્યુપગમેઽપિ ૫કસ્મિન્નહિનિ પર્વતિથિદ્વયસ્યાનારાધ્યતાયાઃ પરાભિમતત્વેન તાદૃશ્યોર્દ્વયોસ્તિથ્યોઃ સહારાધના નૈવ સમ્ભાવનાર્હા ।

ન ચ “ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા” ઇતિ વચ્ચનેન પ્રથમમેવ ક્ષીણોત્તરપર્વતિથેઃ ક્ષયદિને

औदयिकीत्वविधानपुरस्सरं तत्पूर्वपर्वतिथेस्तद्दिनेऽसत्यस्य व्यवस्थापनात् तस्याः वृद्धेरवासिद्धतया तत्र “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति वचनप्रवृत्तेरसम्भवेन प्रथमदिने तस्या औदयिकीत्वस्य द्वितीयदिने शीणोत्तरपर्वतिथेश्चौदयिकीत्वस्य निष्कण्टकतया प्रथमदिने पूर्वपर्वतिथेर्द्वितीयदिने च परपर्वतिथेराराधना निर्बाधेति वाच्यम्, अमादिरूपाया उत्तरपर्वतिथेः क्षयनिर्देशेन “क्षये पूर्वा” इत्यादिपूर्वार्द्धस्य चतुर्दशीरूपायाः पूर्वपर्वतिथेर्द्विज्जिनिर्देशेनोत्तरार्धस्य च युगपदेव प्रवृत्तत्वेनोक्त-कल्पनाया असम्भवात्, “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति वचनोत्थानप्रयोजकस्य टैप्पणिकवृद्धिनि-र्देशस्य पूर्वपर्वतिथौ सत्त्वेन तत्र तद्वचनप्रवृत्तेर्दुष्परिहरत्वाच्च ।

“क्षये पूर्वा” इत्याद्याचार्योमास्वातिवाचकवचनस्य कल्याणकतिथिव्यतिरिक्तपर्वतिथिमात्रपरत्वं यदुपवर्णितं श्रीमता सागरानन्दसूरिणा, तन्न समञ्जसम्, तदीयतथाभ्युपगमबीजतया प्रतीयमा-नानां सदोपत्वात्, तथा हि तदभ्युपगमबीजतयाऽप्रेषदं निर्देक्ष्यमाणा एव हेतवः प्रतिभान्ति ।
यथा :—

(१) यदिदं वचः कल्याणकतिथिविषयकमपि स्वीक्रियते तदा यदा अक्षीणाष्टम्याद्यनन्तरं काचित् क्षीणा कल्याणकतिथिः प्राप्यते तदा तस्या अनुरोधेन अक्षीणाष्टम्यादीनामप्याराधनं टिप्पणनिर्दिष्टे मुख्ये तत्समये नोपपद्यते ।

(२) एवं यदाऽनेकाः प्रधानाप्रधानपर्वतिथयः क्रमेण प्रवर्तन्ते, यथा-वैशाखशुक्ले सप्तमीतः पूर्णिमां यावत्, तदाऽन्तिमायाः क्षीणत्वे तस्या औदयिकीत्वसम्पादनानुरोधेन तत्र सर्वासामपकर्षः करणीयो भवेत्, तथा च प्राक्पश्चाद्वितीनीनां द्वित्राणामेव तिथीनामालोचनेन तिथिनिर्णयं कृत्वा धर्माद्यनुष्ठाने लोकस्य प्रवृत्तिशीलतास्वभावानुसारं यदि कश्चित् कथितस्थले प्रथमतस्तित्थिराराध-यन् अन्तेऽन्तिमां तिथिं क्षीणां प्राप्नोति, तदा गतानां तिथीनां परावर्तनं कृत्वा पुनस्तासामारा-धनायाः कर्तुमशक्यतया तासां यथाकालमनाराधननिमित्तो दोषस्तस्य प्रसज्येत ।

(३) एवमेव प्रतिसंवत्सरं सप्ततीनां कल्याणकतिथीनां प्रतिमासश्च तद्वित्राणां द्वितीयाप-ञ्चम्यादिपर्वतिथीनाञ्च भावेन प्रतिमासमनेकाः कल्याणकतिथयस्तदितराः पर्वतिथयश्चोपतिष्ठन्ति । तासु कियत्यः क्षीणाः कियत्यश्च वृद्धाः भवितुमर्हन्ति । एतत्स्थितौ यदि तद्वचः प्रधानाप्रधान-तिथिविषयकं मन्यते तदा टिप्पणस्य प्रायः प्रतिमासमनेकत्रापामाण्यप्रसङ्गेन तस्याविश्वसनीय-ताऽऽपत्या यास्तित्थयो यत्र दिने क्षीणतया वृद्धतया वा टिप्पणे निर्दिष्टास्तत्र दिने ताः क्षीणतया वृद्धतया वाऽपि सन्ति न वेति सन्देहस्यानिवार्योत्पत्त्या तद्वचसः प्रवृत्तेर्मूलमेव प्रतिह्रियते ।

(४) प्रकरणबलादुक्तवचसो घटकस्य तिथिपदस्य प्रधानपर्वतिथिमात्रपरतया तस्य वचसः कल्याणकतिथिपरत्वं न मान्यम् ।

(५) एतद्वचो यदि कल्याणकतिथिविषयकमपि मन्यते तदा तस्याः कल्याणकतिथिपर-त्वाभावप्रत्यायकानां कल्याणकव्यतिरिक्तपर्वतिथिमात्रपरतया तद्वचोव्याख्यानपराणाञ्च जैनशास्त्रा-न्तर्गतप्रामाणिकग्रन्थानां विरोधः प्रसज्यते ।

(६) कल्याणकतिथ्याराधनायाः लोकवृत्तानुसारेण सम्पादनसम्भवेन निष्प्रयोजनतया तस्य वचसः कल्याणकतिथिपरता नाभ्युपेतव्या ।

अग्रेदममिधीयते :—

उक्तहेतुज्वेकतमोऽपि “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचसः कल्याणकतिथिव्यतिरिक्तपर्वतिथिपरत्व-व्यवस्थापनाय न क्षमते ।

तथा हि—

(१) प्रथमेन हेतुना तद्वचसः कल्याणकतिथीतरपर्वतिथिमात्रपरता न सिद्ध्यति । यतो

हि यदि टिप्पणनिर्दिष्टस्तत्तत्तिथिकाल एव मुख्योऽभ्युपेयते, तदा कल्याणकतिथीतरपर्वतिथिमात्रपरत्वेऽपि पर्वान्तरपर्वतिथीनां क्षयादिस्थले पूर्वपर्वतिथीनां मुख्यकाले आराधनानुपपत्तिरपरिहायैव परमते ।

(२) द्वितीयेनापि हेतुना विवक्षितोऽर्थः साधनानर्हः, धार्मिकानुष्ठानेऽपेक्षितसावधानतायाः यथावदनाश्रयणेन तादृशदोषेण तादृशपुरुषासस्यावश्यकत्वात् । अन्यथा तस्य वचसो विवक्षिततिथिमात्रपरत्वाभ्युपगमेऽपि क्षीणां वृद्धां वाऽमावास्यां पूर्णिमां वाऽनवधाय चतुर्दश्याः टिप्पण-प्रवेदित औदयिकीत्वदिने कृततदाराधनस्य कृते किं व्यवस्थाप्येत ?

(३) तृतीयेनापि हेतुना नाभिमतसिद्धिः तस्य वचसः कल्याणकतिथीतरपर्वतिथिमात्रपरत्वेऽपि प्रतिमासं तादृशीनां द्वादशपर्वतिथीनां सत्त्वेन तासु कतिपयपर्वतिथीनां प्रायः प्रतिमासं क्षयवृद्धयो-र्निर्देशस्य टिप्पणे सम्भवेन तादृशसर्वनिर्देशविषये तस्याप्रमाणिकत्वाङ्गीकारेऽन्यांशेऽप्यप्रामाण्य-शङ्काप्रसङ्गेनाविष्वसनीयताऽऽपत्त्या क्षीणादितिथिविषयककथितसन्देहोत्थिते रवर्जनीयतया तद्वचो-मूलभङ्गप्रसङ्गस्य दुश्चिकित्स्यत्वात् ।

(४) प्रकरणबलादप्युक्तवचसः कल्याणकपर्वतिथिभिन्नपर्वतिथिमात्रपरत्वं स्वीकर्तुं न शक्यम्, तादृशप्रकरणस्याभावात् । तथा हि “ क्षये पूर्वा ” इत्यादिवचनमुमास्वातिवाचकप्रघोषत्वेन प्र-सिद्धं केवलं श्रूयते, तस्य प्राच्यमौदीच्यं वा तत्प्रघोषयितुः किमपि वचनान्तरं न श्रूयते, येन प्रधानपर्वतिथिविचारप्रकरणे पठितत्वात् तत्स्थस्य तिथिपदस्य प्रधानपर्वतिथिमात्रपरत्वं कल्प्येत । न च क्षीणानां वृद्धानां च तिथीनामाराधनोपपादकतया तस्य प्रधानपर्वतिथिप्राकरणिकतास्वीकार इति सङ्गतं क्षीणानां प्रधानपर्वतिथीनामेवाराधनोपपत्तये तत्प्रघोषो न तु कल्याणकतिथीनामित्य-स्यासिद्धतया तथा कल्पनाया असम्भवात् ।

किञ्च तद्वक्तव्यघटके तिथिपदे श्रुते यदि तेन नानार्थकेनेव बहवोऽर्था उपस्थाप्येरन् तदा कोऽर्थोऽत्राभिप्रेत इति भवेदभिप्रायमेदवबुध्त्वा, यत्प्रशमनाय प्रकरणमपेक्ष्येत । तिथिपदन्तु तिथित्वरूपसामान्यधर्मावच्छिन्नैकवृत्तिकमिति तेन तिथित्वरूपेण तिथिसामान्यस्थोपस्थापनात् सामान्यधर्मावच्छिन्नवाचकपदप्रयोगबलादेव च सामान्यधर्मावच्छिन्ने तात्पर्यग्रहसम्भवेन प्रकरण-स्यानपेक्षणात्, सामान्यधर्मावच्छिन्नवाचकपदस्य बाधकादिकमन्तरा विशेषधर्मावच्छिन्ने सङ्कोचा-सम्भवाच्च ।

न च यथा घटसामान्यवाचिनो “ घटेन जलमाहर ” इतिवाक्यस्थघटपदस्य सच्छिद्रे घटे जलाहरणकरणताया बाधिततया सच्छिद्रेतरघटमात्रबोधकता भवति, तथा “ क्षये पूर्वा ” इत्या-दिवाक्यस्थतिथिपदस्यापि प्रधानपर्वतिथिमात्रबोधकतास्वीकारे किं बाधकमिति वाच्यम्, तथा स्वीकारसाधकाभावस्यैव बाधकत्वाद् दृष्टान्तमात्रस्यासाधकत्वात् ।

न च तथापि “ प्राश्नन्ति ब्राह्मणा ओदनम् ” इति पूर्वमीमांसाऽऽधानप्रकरणपठित आधा-नाङ्गभूतब्रह्मौदनप्राशनार्थं ब्राह्मणविधायके वाक्येऽविशेषश्रुतब्राह्मणपदस्याधानाङ्गाध्वर्वादब्राह्मण-मात्रबोधकतावत् उक्तवाक्यस्थतिथिपदस्यापि प्रधानपर्वतिथिमात्रबोधकता समुचितेति विपर्यस्त-व्यम्, तत्र, आधानप्रकरणस्येवात्र प्रधानपर्वतिथिप्रकरणस्याभावात् । श्रीसागरानन्दसूरिणा तदा-देशेन वाग्वर्षिणाऽपरेण वाऽपि तादृशप्रकरणमप्रदर्शयता प्रकरणशब्दप्रयोगमात्रस्यैव कृतत्वात् ।

ननु तत्तदग्रन्थेषु प्रधानपर्वतिथीनामेव क्षयवृद्धिविषयको विचारो दृश्यते, यथा श्रीहीरप्रश्नस्य २२ पृष्ठे “ यदि पञ्चमी तिथिखुटिता भवति ” “ पूर्णिमायाञ्च खुटितायाम् ” श्रीहीरप्रश्ने १४ पृष्ठे “ पूर्णिमाऽमावास्ययोर्द्वौ ” श्रीसेनप्रश्नस्य तृतीयोऽङ्कात् “ एकादशीवृद्धौ ” इत्यादि, यदि पुनः कल्याणकतिथीनामपि क्षयवृद्धी विचारणीये स्यातान्तदा तासामपि नामग्राहं क्षयवृद्धिविचारोऽपि

कृतः स्यादेव, परं क्वापि द्वितीयादीरुपादाय तत्क्षयवृद्धिविचारो विहितो नोपलभ्यते, अतोऽनुमीयते यत्तद्वचसः प्रधानपर्वतिथिपरत्वमेव मन्यन्ते शास्त्रकारा इति चेन्न, पञ्चम्यादिषु कल्याणकतिथित्वस्यापि सत्त्वेन तासां क्षयवृद्धिविचारेण कल्याणकतिथीनामपि क्षयवृद्धिविचारस्य गतार्थतया पृथक् तदुपादानेन विचारस्य निष्प्रयोजनत्वादेवाकृतत्वेन तथाऽनुमानुमशङ्क्यत्वात् । अतः “क्षये पूर्वा” इत्यादिवचनस्य कल्याणकतिथिभिन्नपर्वतिथिमात्रपरत्वसाधकप्रमाणस्याभावात् सदाचारस्य च कल्याणकतिथिपरतासाधकस्य सद्भावात् तस्य प्रधानाप्रधानसाधारणतिथिपरत्वमेव निष्कम्पमङ्गीकार्यम् ।

किञ्च श्रीसेनप्रश्नस्य तृतीयोल्लासे “एकादशीवृद्धौ श्रीहीरविजयसूरीणां निर्वाणमहिमपौषधोपवासकृत्यं पूर्वस्यामपरस्यां वा विधेयम्” इत्यादिरूपेण यदा वृद्धैकादश्याः कल्याणकाऽपेक्षयाऽपेक्ष्यकृष्टतिथिभावेन ग्रहणार्थं वृद्धपर्वतिथिरीतिराहता दृश्यते तदा कल्याणकतिथिवृद्ध्यादिप्रसङ्गे वृद्धाप्टम्यादाराधनाव्यवस्थापनरीत्यादरे सन्देहस्य स्थानमेव कथमवशिष्यत इति सुधीभिर्विभावेनीयम् ।

न च “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा, श्रीवीरज्ञाननिर्वाणं कार्यं लोकानुगैरिह” इति प्रधोपप्रटकेन चरमचरणद्वयेन कल्याणकतिथ्याराधनस्य लोकवृत्तानुसारित्वकथनादाद्यपादद्वयस्य कल्याणकतिथ्यसाधारण्यमसन्दिग्धं वेद्यमिति वाच्यम्, पूर्वार्धेन क्षयवृद्धिस्थले सर्वपर्वतिथिसमाराधनव्यवस्थायां विहितायां श्रीमहावीरनिर्वाणस्यापि पर्वतिथ्यन्तरवत् करणीयतायाः प्राप्ततया दीपावलीदिन एव जैनसमाजे प्रचलितायास्तदाराधनप्रणालिकायाः रक्षाराहित्यस्य प्रसक्तत्वेन तत्परित्राणाभिप्रायेण श्रीवीरज्ञाननिर्वाणस्यैकलस्य लोकरीत्या दीपावलीदिन एव कर्तव्यताया उपदेशात् ।

अत्र न मन्यधेयं यत् कल्याणकतिथीनां क्षये श्रीणानां पर्वतिथीनामिव तासामप्यौदयिकीत्वसम्पादनेनैवाराधनमाननं न्याय्यम्, अन्यथा प्रथमदिने सूर्यादयानन्तरं प्रवृत्तानां द्वितीयदिने च सूर्यादयानन्तरं निवृत्तानां कल्याणकतिथीनान्तथाविधप्रधानपर्वतिथिन्यायेन “तिथिश्च प्रातः प्रत्याख्यानवेलायां या स्यात् सा प्रमाणम्” इति श्राद्धविधिप्रकरणस्थवचनानुसारेण द्वितीयदिन एवाराधननियमः श्रीजैनसङ्घेन नानुमन्येत, किन्तु भूयस्वानुरोधेन प्रथमदिने एव स्वीक्रियेत । तथा च यदि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इति वचनस्य कल्याणकतिथिविषयकत्वं नाङ्गीक्रियते तदाक्षीणकल्याणकतिथीनां परनयेनौदयिकीत्वसम्पादनस्यासम्भवतया तदाराधनमनुपपन्नमेव स्यात् । एवं तद्वचसः कल्याणकतिथिपरत्वाभावे कल्याणकतिथिवृद्धिस्थले श्रीजैनजनताऽऽहतो द्वितीयस्मिन्नेव दिने तदाराधननियमोऽपि हीयेत, नियामकाभावेन कदाचित्पूर्वदिने कदाचिद् द्वितीयदिने कदाचिदुभयत्रैव वा यथाकामं तदाराधने प्रवृत्त्यापत्तेः परिहर्तुमनर्हत्वात् । तदभ्युपगम एव तत्त्वतरङ्गिणीपञ्चमपृष्ठगतः “आराध्यत्वे च पञ्चदशीकल्याणकतिथ्योरप्यविशेषः” इति ग्रन्थोऽपि संगच्छते ।

(५) पञ्चमेन हेतुनापि न मनोरथसिद्धिः, तद्वचसः कल्याणकतिथिपरताराहित्यवेदिनो वचनस्य तदतिरपर्वतिथिमात्रपरतया तदव्याख्यानस्य च क्वापि प्रामाणिके जैनशास्त्रग्रन्थेऽधुनावध्यदर्शनात् ।

(६) षष्ठेनापि प्रकारेण पराशयपोषणं दुःशकमेव, चतुर्थहेत्वालोचनप्रसङ्गे कथितेन पथा श्रीमहावीरनिर्वाणतिथ्याराधनाया एव लोकवृत्तानुसारितायाः जैनशास्त्रेषूपदेशात् ।

किञ्च कल्याणकतिथीनां द्वितीयाऽप्टम्याद्यपेक्षयाऽप्राधान्याद् यदि तासां क्षयवृद्धिस्थले तदनुरोधेन प्रधानपर्वतिथीनां टिप्पणोक्ते समये आराधनपरिहारस्य युक्तत्वं नेक्ष्यते तदा चतुर्दश्याः पाक्षिकचतुर्मासिकपर्वतिथितया पूर्णिमाऽमावास्यापेक्षयोत्कृष्टतरत्वेन भाद्रशुक्लचतुर्थ्याश्च सांवत्सरिकपर्वतिथितया भाद्रशुक्लपञ्चम्यपेक्षयोत्कृष्टतरत्वेन पूर्णिमाऽमावास्याभाद्रशुक्लपञ्चमीनां क्षयवृद्धिप्रसङ्गेऽपि तासामनुरोधेन तदुत्कृष्टतरोक्ततिथीनां टिप्पणोदितसमये समाराधनपरिहारोऽपि

नैव युक्तो भवेदिति चतुर्दशीभाद्रशुक्लचतुर्थ्यांस्तदुत्तरतिथीनां क्षयवृद्धिदशायामनुकर्षणपुरस्कार-
णयोः कर्तव्यताप्रचारे कृतपरिकरः श्रीमान् सागरानन्दसूरिस्तद्विराधनैनासामास्पदं कुतो न
भवेदित्यनुचिन्तनीयम् ।

एतावतां लेखस्य सारः संक्षेपतस्तावदेवभवसेयः—

(१) श्रीश्वेताम्बरमूर्तिपूजकजैनजनतासु श्रीविजयदेवसूरिसमनन्तरं देवसूरिगच्छीयतया गीय-
मानेन तपागच्छीयचतुर्विधसङ्गेन टिप्पणोक्ते पर्वतिथीनां क्षयवृद्धी अनभ्युपगम्य ततः पूर्वासाम्
पूर्वतराणां वाऽपर्वतिथीनां क्षयवृद्धी स्वीकृत्य पर्वतिथ्याराधनव्यवहारो यः कियतः कालात् प्रच-
लितो विद्यते स जैनगमानामनुपजीवकस्तत्प्रतिकूलो जीतव्यवहारपदानहोऽसनातनो यतिप्रधानाद्
ज्ञानाचारशैथिल्यकालात्प्रवृत्तश्च ।

(२) “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इत्यादिवचनं क्षीणायाः वृद्धायाश्च पर्वतिथ्येराधनादिन-
निश्चयाय प्रवृत्तम् । तच्च पर्वतिथीनां पञ्चाङ्गोक्तक्षयवृद्धयोर्यथाऽवस्थितावप्युपपद्यते, नातः पञ्चा-
ङ्गमर्यादोन्मदिन पर्वतिथीनां क्षयवृद्धयोस्तत्पूर्वपूर्वतरापर्वतिथिगतताप्रतिपादने तत्तात्पर्यं स्वीकार्यम् ।

(३) कल्याणकतिथीनामपि पर्वतिथित्वस्य आराधनायां पौर्णमास्यविशेषस्य च शास्त्रेषु प्रति-
पादनात् क्षीणवृद्धपर्वतिथिसामान्यस्याराधनादिननिश्चयाय प्रवृत्तस्य “क्षये पूर्वा” इत्यादिशास्त्रस्य
कल्याणकतिथीनामप्याराधनादिननिश्चयाय कत्वमस्ति ।

(४) पर्वतिथीनां पूर्वसूर्योदयसमये प्रवृत्तिरुत्तरसूर्योदयसमये निवृत्तिश्चेति नैष नियमो जैन-
शास्त्रानुमतः किन्त्वन्यतिथीनामिव तासामपि प्रवृत्त्यादिविषये पञ्चाङ्गमेव प्रमाणम् । जैनशास्त्राणि
तु याः पर्वतिथयो यस्मिन् दिने समाप्तिमुपयान्ति तस्मिन् दिने सूर्योदयसमयात्तदाराधनमारब्ध-
व्यमारम्भोत्तरसूर्योदयानन्तरञ्चोपसंहर्तव्यमित्येवावगमयति ।

(५) जैनटिप्पणव्युच्छेदानन्तरं सर्वतिथिप्रवृत्त्यादिपरिच्छेदाय वैदिकसम्प्रदाये प्रचलितटिप्प-
णस्यैव प्रमाणत्वेन जैनजनोपादेयतायाः जैनशास्त्रादिष्टतया तत्प्रातिकूल्येन तिथीनां क्षयवृद्ध्यादि-
कल्पनमनुचितम् ।

(६) पञ्चाङ्गानुसारेण याः पर्वतिथयो यस्मिन्नेकस्मिन्नेव दिने औदयिक्यस्तासामाराधनं
तद्दिने एव कर्तव्यतया जैनशास्त्रादिष्टम्, अन्यथा क्रियमाणञ्च प्रत्यवायापादकं भवति ।

(७) क्षीणायाः पर्वतिथेः क्षयदिने वृद्धायाश्च परदिने य आराधनाऽऽदेशो विद्यते स तद्दिने
तत्तिथिसमाप्तिहेतुक एव ।

(८) एकस्मिन् दिने द्वयोः पर्वतिथयोः व्यपदेश्यता, विद्यमानताऽऽराधनीयता च तत्त्वतर-
ङ्गिण्यादिग्रन्थेषु विनाविप्रतिपत्तिं प्रतिपादिता ।

(९) पूर्णिमाऽमावास्यापेक्षया चतुर्दश्याः भाद्रशुक्लपञ्चम्यपेक्षया भाद्रशुक्लचतुर्थ्याश्च प्राधा-
न्येन तयोष्टिप्पणोके मुख्यकाल एवाराधनाया औचित्येन तदाराधनाऽन्यथाकरणमयुक्तमशास्त्रीयञ्च ।

(१०) क्षीणायास्तित्थेरत्यन्तलोपो न भवत्यतस्तस्या अप्येकस्वतन्त्रतिथितया गणना न्याय्यैव ।
एवं वृद्धायास्तित्थेरपि न तिथिद्वयात्मता किन्त्वेकतिथ्यात्मतैवेति नातः पर्वतिथीनां वास्तवक्षय-
वृद्धयोः स्वीकारेऽपि तासां द्वादशसंख्याकत्वनियममहानिप्रसक्तिः ।

(११) “उदयं मि जा तिही सा” इत्यादेः “क्षये पूर्वा” इत्यादेशोत्सर्गापवादभावो मुख्य-
काले पर्वतिथ्याराधनालोपपर्यवसायी शास्त्रयुक्तिविरुद्धः ।

(१२) या पर्वतिथिः साधारणतिथिर्वा क्षीणतया वृद्धतया वा पञ्चाङ्गेन यथा निर्दिश्यते सा
तथैव मान्या, या पर्वतिथिर्यत्र दिने समाप्तिं लभते तत्रैव दिने सा समाराध्या, पूर्णिमाऽमावा-
स्यायोः क्षये चतुर्दश्यौदयिकीत्वदिने चतुर्दश्या सह पूर्णिमाया अमावास्यायाश्चाराधनं सम्भवति,

भाद्रशुक्लपञ्चमीक्षये च भाद्रशुक्लचतुर्थ्या सह तस्या अप्याराधनं सम्भवति, पर्वानन्तरपर्वतिथे-
वृद्धौ पूर्वोत्तरपर्वतिथ्योर्व्यवधानेनाराधनं न विरुद्धम्, अतः पाक्षिकचातुर्मासिकसंवत्सरिकप्रतिक्र-
मणतिथीनां यत्र दिने समाप्तिः पञ्चाङ्गेनावेद्यते तद्दिनं पव तदाराधनं कार्यमित्यादिरेव जैनशास्त्र-
पुरातनजैनसदाचारादिभिस्समर्थितो भवति ।

श्रीसागरानन्दसूरेः श्रीरामचन्द्रसूरेश्च स्वपक्षस्थापनपरपक्षप्रत्यवस्थापने, मध्यस्थनिर्णयपत्रम्,
आगमानुसारिमतव्यवस्थापनम्, शासनजयपताकां विवादास्पदविषयसम्बद्धान् निखिलानुपलभ्य-
मानजैनशास्त्रग्रन्थार्थाश्च सम्यक् सुचिरमालोच्य पर्वतिथीनां क्षयवृद्धिप्रसङ्गे यो जैनशास्त्रसामाचार्य-
नुसारी सिद्धान्तोऽस्माभिर्व्यवस्थापि तदनुसारेणैव जैनजनैर्नैजधार्मिकानुष्ठाने प्रवर्तितव्यमिति-
निर्दिशन्तस्समुद्घोषयामो वयं यदस्माकं समितिरस्मद्व्यवस्थापितसिद्धान्तविरुद्धवादिमण्डल्या
सह प्रत्यक्षशास्त्रार्थविचाराय सर्वदा बद्धपरिकरा वर्तत इति ।

“ श्रीशासनजयपताकायां ” पूर्वं कथंचित् कृतहस्ताक्षरेषु प्रमुखाणामन्येषां च विदुषां
तस्याः प्रतिकूला “ अर्हत्तिथिभास्कर ” स्य चानुकूलाः सम्मतयः

१. काशीस्थराजकीयसंस्कृतमहाविद्यालयाध्यक्षाणां साहित्याचार्य, साहित्यवारिधि, साहित्यवाचस्पतिप्रभृत्यनेकोपाधिभिर्भूषि-
तानां श्रीकाशीविद्वत्परिषत्सभापतीनां महामहोपाध्याय-पण्डितप्रवर-श्रीनारायणशास्त्रिखिस्तेमहोदयानां “ सम्मतिः ”

श्रीमन्महामहोपाध्याय-पं०-चिन्नस्वामिशस्त्रिमहोदयैर्जनानां चतुर्दशीपूर्णिमादिपर्वतिथिक्षय-
वृद्धिविषये “ शासनजयपताका ”-नामको निबन्धो विलिख्य मह्यं प्रदर्शित आसीत् । तदानां कार्या-
न्तरव्यग्रोऽहन्तन्निबन्धमापातत एव निरीक्ष्य शास्त्रिवराणां गौरवात्तत्र हस्ताक्षरमकरवम् । इदानीं विद्व-
त्समित्या सङ्कलितम् “ अर्हत्तिथिभास्करं ” नाम निबन्धं समीक्ष्य तत्र बहुविधप्राचीनजैनधर्मशास्त्र-
ग्रन्थोद्धरणानि च दृष्ट्वा निष्पक्षपातया दृशा परीक्ष्य “ अर्हत्तिथिभास्कर ” पक्षमेव समीचीनं मन्ये । दूये
च पूर्वमापाततः कृतस्य स्वहस्ताक्षरस्य विषये । धार्मिकैर्जनैः “ अर्हत्तिथिभास्कर ” पक्ष एव नूनमवल-
म्बनीय इति सम्मन्ये ।

काशी—पौ० शु० ५, २००६ वै०

ह० नारायणशास्त्री खिस्तेः

२. वाराणसीस्थविरलासंस्कृतमहाविद्यालयाध्यक्षाणां वैयाकरणशिरोमणीनां दर्शनधर्मशास्त्रादिप्रकाण्डपण्डितानां काशीकाविद-
कूलालङ्काराणां श्रीमतां सुप्रसिद्धशसामनेकोत्तमग्रन्थकाराणां तत्र भवतां पं० सभापतिशर्मोपाध्यायानां “ सुसम्मतिः ”

श्रीमन्माननीयानां प्रियवराणां कतिपयजैनविद्वत्प्रदर्शिततिथिवृद्धिक्षयजैनधर्मग्रन्थादवगत्य निर्मित-
तद्विषयकव्यवस्थानां म० म० विद्वद्वरचिन्नस्वामिनां “ शासनजयपताकायां ” समासतस्तद्व्यवस्थात
एव किञ्चित्पर्यालोच्य स्वामिमतपरिपोषकत्वेन हस्ताक्षरं मया विहितमिति स्मर्यते ।

साम्प्रतं जैनाभिमतपर्वतिथीनां वृद्धिक्षयविषये मतभेदेन विस्तृतव्यवस्थाद्वयं निबन्धरूपेण विस्तर-
तोऽवलोक्य परीक्ष्य च पूर्वं हस्ताक्षरं जैनग्रन्थरहस्यानवबोधविजृम्भणमिति मन्यमानेन मया “ अर्ह-
त्तिथिभास्कर ” नामधेया व्यवस्थैव शास्त्रतस्तदनुकूलतर्कतश्च प्रमाण्यते—

काशी—पौष शु० ७, २००६ वै०

ह० सभापतिशर्मोपाध्यायेन

३. सहित्यकरणवेदान्ताद्यनेकशास्त्रप्रकाण्डपण्डितवर्याणां श्रीकाशीविद्वत्परिषदो विशेषाधिकारिणां काशीस्थश्रीगोयनका-संस्कृतमहाविद्यालयाध्यक्षाणां श्रीमतां कमलाकान्तमिश्रमहाशयानां “सम्मतिः”

म० म० पं श्रीचित्रस्वामिशस्त्रिमहाशयैः स्वप्रणीतायां “शासनजयपताकायाम्” मामिका सम्मतिर्यदुक्त्वा गृहीताऽऽसीत् तत् तदीयपताकायान्नास्ति । यदस्ति तत् नैव रोचेत् कोविदाय कस्मैचित् । अतस्तस्याः सम्यङ्निराकरणपूर्वकम् “अर्हत्तिथिभास्करे” काशीविद्वत्समित्या जैनपर्व-तिथीनां क्षयवृद्धिविषये यस्सिद्धान्तः सुप्रतिष्ठापितस् एव जैनशास्त्राणां प्राचीनतमजैनसामाचारीणा-ञ्चानुकूलतया मम मान्यः ।

चतुर्दश्यादीनां विशुद्धगणितोपजीविटिप्पणोदितसमयस्याशास्त्रीयमन्यथाकरणम् प्रतिपादयन्त्यां “शासनजयपताकायाम्” असत्ता प्रकारेण कारितस्य मामकीनहस्ताक्षरस्यानुसन्धानन्दुनोति मदीय-म्मानसमिति धार्मिकजैनैः “अर्हत्तिथिभास्करे” सिद्धान्तितः पक्ष एव प्रमाणतया ग्रहीतव्य इति सानुरोधं सन्दिशामि—

गौ० सं० म०, ललिताघाट, काशी—पौषी पू० २००६

ह० कमलाकान्तमिश्रः

४. न्यायवेदान्तादिषु दर्शनीविद्याविशोत्तितान्तःकरणानां काशीहिन्दूविश्वविद्यालये दर्शनविभागाध्यक्षाणां भाग्यप्र-काशविकासव्युत्पत्तिनादप्रकाशादिसद्व्यग्रयनप्रस्तुतयशो निवयानां पण्डितप्रवरश्रीलक्ष्मीनाथझामहानुभावानां “समुद्घोषः”

“शासनजयपताका” —कर्तुश्चिरपरिचयात् तदीयं ग्रन्थमनालोच्यैव पूर्वं तत्पक्षे सम्मतिर्मया प्रदत्ता । परमधुना प्रकृतविषयसम्बद्धान् प्रायः सर्वान् जैनग्रन्थान् विवदमानयोराचार्ययोर्वक्तव्यानि च सम्यक् परिशील्येदन्निश्चयते यत् पर्वतिथिक्षयवृद्धिविषयकं श्रीसागरानन्दसूरिमतं जैनशास्त्रविरुद्धम् । तत्समर्थनाय प्रवृत्ता “शासनजयपताका” च अयौक्तिकी अप्रामाणिकी अशास्त्रीया चेति काशीस्थ-विद्वत्समित्या लिखितम् “अर्हत्तिथिभास्करम्” एव शास्त्रीयतया प्रामाणिकतया जैनजनोपादेयतया च सुदृढमुद्घोषयामीति ।

काशी—पौ० कृ० १४, २००६ वै०

ह० लक्ष्मीनाथझाः

५. साहित्याचार्य, साहित्यरत्नाकर, विद्यासागराद्यनेकपदवीप्रतिष्ठाकराणां श्री० ज्यो० म० गोयनका-संस्कृतमहाविद्या-लयोपाध्यक्षाणां श्रीटीकमणिसंस्कृतमहाविद्यालयाध्यक्षाणां साहित्यशास्त्रप्रधानाध्यापकानां धर्मशास्त्रविद्वद्वरत्नानाम् श्रीताराचरण-शर्मभट्टाचार्यमहाभागानाम् “निश्चयः”

“शासनजयपताका” —कर्तुर्मतं स्थालीपुलाकन्यायेन पूर्वमालोचितमपि साम्प्रतम् “अर्हत्तिथि-भास्करे” प्रतिपादितस्य मतस्य सम्यक्समालोचनेन पर्वतिथिक्षयवृद्धिविषये विप्रतिपद्यमानयोरु-भयोरप्याचार्ययोरुत्तीनां विशिष्य विचारेण च जैनशास्त्राणां तत्साक्षिकप्राचीनाचारपरम्पराणाञ्च प्रति-कूलं प्रतिभात्यतः “अर्हत्तिथिभास्करे” प्रतिष्ठापितः सिद्धान्त एव जैनमतावलम्बिभिर्निःशङ्कमाश्रयणीय इति निश्चिनोति—

गौ० सं० म०, ललिताघाट, काशी—पौ० शु० ५, २००६ वै०

ह० श्रीताराचरणशर्मा भट्टाचार्यः

६. कवितार्किकचक्रवर्तिनां साहित्यव्याकरणदर्शनादिशास्त्राचार्यधुर्याणां काशीहिन्दूविश्वविद्यालये साहित्यविभागा-ध्यक्षाणां विश्वविद्यालय—महासभाशिक्षासभादि(कोर्ट, सिनेट, फेकल्टी)सदस्यानाम् अखिलभारतवर्षीयसंस्कृतसाहित्यसम्मेलन-मुख्यत्रस्य “संस्कृतरत्नाकरस्य” प्रधानसम्पादकानां पं० श्रीमहादेवपाण्डेयमहोदयानां “सुसम्मतिः”

विश्वनाथो विजयते—

“ बुद्धेः फलमनाग्रह ” इति “ सत्ये नास्ति भयं क्वचिद् ” इति च व्याहृती विमृश्याभियुक्तानां पौरस्त्या मतिः पश्चिमेन भ्रमाणप्रभवेण निश्चयेन प्रतिबद्धप्रसरा सम्पाद्यत इति तर्कविदां समयमादाय च “ पताकां ” भूयोभिरासाद्य पातकैरिव प्रमाणाभासावकैराकीर्णा विद्वद्भिरैयैः सन्दृष्ट्वं वैकटिकतर्कनिकषनिकषितम् “ अर्हत्तिथिभास्करं ” नाम निभालयन् सुवर्णहारं कस्को न मोमुद्यादन्तर्वाणिगणाग्रणीः । अकामयमानोऽपि स्तुत्यं निबन्धरत्नमिदं न कण्ठे कुर्वीत यो वा लब्धवर्णो विमत्सरः ?

एषोऽपि जनोऽनूचानपथं न्याय्यमनुसर्तुं निर्वध्यमानष्टिप्पणीभणितानि यथाश्रुतग्रहण एव प्रामाणिकतामाटीकयन् वृद्धिक्षयौ पर्वतिथीनां सम्प्रदायग्रन्थवीथीषु शिष्टपारम्पर्याचरितासु भृशं सम्पश्यन् सम्प्राप्ताभ्युदयहासलक्षणवैलक्षण्यासु तिथियुगलीषु चर्चास्पदतामवगाहमानासु यौगपद्येन कृत्यद्वयविधानसंरम्भमवाधितमाकलयन् काममादसीदरीति प्रामाण्यम् “ अर्हत्तिथिभास्करस्य ” इति—

काशी—भाष्यस्यामा द्वितीया, वै० २००६

ह० महादेवपाण्डेयः

७. शास्त्रार्थधुरन्धराणां व्याकरणाद्यनेकशास्त्राध्यापकवर्याणां काशीस्थश्रीरामानुजसंस्कृतमहाविद्यालयाध्यक्षाणां श्रीमद्वैष्णवप्रवराणाम् विद्वत्कुलालङ्काराणां पं० श्रीपूर्णचन्द्राचार्याणां “ सम्मतिः ”

म० म० पण्डितश्रीचिन्नस्वामिशस्त्रिभिरापातरमणीयं यत्किमप्युक्त्वा स्वनिर्मित “ शासनजयपताकायाः ” पक्षे पूर्वं मम हस्ताक्षराणि गृहीतानि, किन्तु साम्प्रतं पर्वतिथिक्षयवृद्धिविषयकजैनशास्त्रादिसाहाय्येनान्तः प्रविश्य पर्यालोचने कृते तु तत्पुस्तके समर्थितं मतमसिद्धान्तगते निपतितं प्रमिणोमि ।

विद्वत्समित्या लिखिते “ अर्हत्तिथिभास्करे ” च युक्तिप्रमाणजातैः प्रतिष्ठापितं सिद्धान्तमेव जीताचारजैनशास्त्रादिप्रमाणसम्मतं निश्चिन्वन् तस्यैव धार्मिकजैनसङ्घस्योपादेयतां दाढर्थेन प्रमाणयामीति—

भाष्य कृ० ३, २००६ वै०

ह० पूर्णचन्द्राचार्योऽहम्

८. न्यायवेदान्तव्याकरणाद्यनेकशास्त्राचार्याणां वाराणसेयविद्वद्ग्रन्थमालाप्रपूरकाणां धर्मशास्त्रज्ञसंजीवप्रतिमानां मिथिला-महीमहाराजानां काशीस्थश्रीदयामामहाविद्यालयप्रधानाध्यापकानां पं० श्री उग्रानन्दझामहानुभावानां “ समर्थनम् ”

म० म० श्रीचिन्नस्वामिशस्त्रिभिरचित्तायाः “ श्रीशासनजयपताकायाः ” काशीविद्वत्समित्या युक्तिप्रमाणकदम्बैः सम्यक् खण्डनं विधाय “ अर्हत्तिथिभास्करे ” पर्वतिथिक्षयवृद्धिविषये सिद्धान्तो यः कृतस्त एव जैनधर्मनिबन्धानुमतः धार्मिकजैनजनताऽऽश्रयणीयश्चेति प्राक् प्रकृतविषयसम्बद्धजैनधर्मग्रन्थानालोचनेन “ पताकायाम् ” आपाततः प्रदत्तसम्मतिरपि “ पताका ” विपरीतं मतं समीचीनमिति साम्प्रतं निश्चिन्वन् श्रीरामचन्द्रसूरिपक्षमेव प्रकृतविषयकं समर्थयति—

ह० उग्रानन्दझामहामा

९. व्याकरणे, मीमांसायां, सांख्ये, योगे, वेदान्ते च परीक्षकमेणाचार्यपदभाजां धर्मशास्त्रसाहित्यप्रभृतीनामपि महापण्डितानां शाब्दिकशिरोमणीनां कविरत्नानां वाराणसेयराजकीयसंस्कृतमहाविद्यालयाध्यापकानां श्रीमताम् पं० श्रीभूपनारायणझामहामागानां “ सुसम्मतिः ”

अनल्पकल्पनोत्सेकेन केनचिदुद्वेलितामापाततः प्रतीतोत्तममताकां “ शासनजयपताकां ” स्वयमा-मूलचूलमनालोच्यापि तदुद्वेलयितारं विश्वस्य तदसम्यक्त्वशङ्कया कवोष्णं निःश्वस्य च तत्र स्वस्य

सम्प्रतिमुल्लेखितुमहं लेखनीमुदतिष्ठिषम् । परमद्य तु समुदञ्चन् “ अर्हत्तिथिभास्करः ” साक्षाद् भगवान् भास्कर इव वाराणसेयविद्वत्समितेः पुरस्तादवतरन् सर्वतस्तन्मान्यतया श्रीविजयरामचन्द्रसूरिपक्षस्यैव न्याय्यतामुपोद्बलयतीति “ बुद्धेः फलमनाग्रह ” इति न्यायेन स्वपूर्वसम्प्रतिमनभिविश्रामनः सम्यगवगाह्य भास्करोद्भासितपक्ष एव स्वदृढसम्प्रतिमुपक्षिपामीत्यलम् ।

ह० श्रीभूपनारायणज्ञाः

१०. ज्यौतिषतीर्थ, ज्यौतिषाचार्य, ज्यौतिषमार्तण्डप्रभृत्यनेकपदवीविभ्राजितानां सुरगवीमैथिलीकवित्पुरोगणानां श्रीसंन्यासिसंस्कृतमहाविद्यालय-काशीप्रधानाध्यापकानां पं० श्रीसीतारामज्ञामहोदयानां “ समर्थनम् ”

म० म० पं० श्रीचिन्नस्वामिशस्त्रिसम्पादितायां “ शासनजयपताकायां ” पूर्वमहं हस्ताक्षराण्यकरवम् । तत्र कारणमेतदासीद् यत् तत्प्रणयनकृता तादृश एवार्थस्तत्र लिखिततया निवेदितो यः प्रमाणप्रतिकूलताञ्च विभर्ति स्म । परमिदानीम् “ अर्हत्तिथिभास्कर ” नाम्नो निबन्धस्य पर्यालोचनसमये “ पताकां ” तां प्रत्यक्षतः पश्यन् तत्राष्टमीचतुर्दश्यादीनां ज्यौतिषशास्त्रस्य, “ तत्त्वतरङ्गिणी ” “ कल्पसूत्रदीपिका ” “ श्रीसेनप्रश्नः ” “ श्रीहीरप्रश्नः ” इत्यादिजैनशास्त्रग्रन्थजातस्य च विरुद्धं सर्वथा सम्भावनापदादपेतं टिप्पणोक्तकालान्यथाकरणं तस्यां व्यवस्थापितं प्राप्नुवन् तत्प्रणेतुर्विश्वासात् तदुक्तिमात्रेण तत्र हस्ताक्षरप्रदानाद् विषोदामि । अतः “ पताका ” प्रतिपादिते पक्षे जैनजनतायाः प्रामाणिकत्वभ्रान्तौ स्वहस्ताक्षराणां प्रयोजकीकरणेन प्रसक्तदोषस्य परिजिहीर्षया वाराणस्याः विद्वद्वयैः “ अर्हत्तिथिभास्करे ” महता विचारेण प्रतिष्ठापितं जैनपर्वतिथिक्षयवृद्धिविषयकं सिद्धान्तमेव जैनशास्त्रसामाचारीसम्मततया ज्यौतिषशास्त्रानुमततया च समर्थयामीति ।

ह० श्रीसीतारामज्ञाः

११. व्याकरणशास्त्राचार्यवर्याणां विद्वत्प्रवराणां बहुविधग्रन्थनिर्माणेन प्राप्तप्रकृष्टप्रतिष्ठानां गुर्जरदेशावतंसानां महनीयमत्युत्साहशीलानां काशीस्थलेतानमहाविद्यालयाध्यक्षपदे प्रतिष्ठितानां पं० श्रीबालकृष्णशर्मापञ्चोलिमहाशयानां “ वक्तव्यम् ”

पूर्वं जैनमतानुसारेण पर्वीभूततिथिवृद्धिक्षयविषये जातविवादे “ शासनजयपताका ” नाम्नी व्यवस्था काचन मत्समक्षमागता । तत्र जैनधर्मग्रन्थाननवलोक्यैव तद्व्यवस्थाऽनुरोधेन हस्ताक्षरं व्यधायि ।

अधुना परस्परं विवदमानानां जैनाचार्याणां व्यवस्थाद्वयमवाप्य विविच्य च “ अर्हत्तिथिभास्कर ” इत्याख्या व्यवस्थैव प्रामाणिकीति प्रमाणयति—

अधिकांश—२५-१२-४९

ह० बालकृष्णशर्मा पञ्चोली

१२. “ वाराणसीपण्डितसभा ” सम्पादकानां “ महामहाध्यापकः ” “ न्यायकेशरी ” “ तर्कतीर्थः ” “ न्यायाचार्यः ” इत्याद्यनेकपदवीविभूषितानां तार्किकचक्रचूडामणीनां पूर्व ज्यो० म० गोयनका-संस्कृत-महाविद्यालये न्यायशास्त्रप्रधानाध्यापकानामधुना काशीहिन्दूविश्वविद्यालये दर्शनविभागाध्यापकानाम् पं० श्रीवामाचरणभट्टाचार्यसहाशयानाम् “ वक्तव्यम् ”

पूर्वं जैनग्रन्थाननवलोक्यैव “ शासनजयपताकायां ” मया हस्ताक्षरं कृतम् । इदानीमवलोकित-जैनधर्मग्रन्थेन निश्चीयते मया यत् साम्प्रतिकी “ अर्हत्तिथिभास्कर ” व्यवस्थैव सर्वथा समीचीना । धर्मान्तरसमाचारादप्यवगम्यते तावदियमेव व्यवस्था शास्त्रसिद्धेति प्रमाणीकरोति ।

काशी—मा० कृ० ४, २००६ वै०

ह० वामाचरणभट्टाचार्यः

१३. काशीस्थराजकीयसंस्कृतमहाविद्यालये (गवर्नमेन्ट संस्कृत कालेज, काशी) प्रधानाध्यापकानां नव्यन्यायशास्त्रार-
ण्यमहाकैतरिणां न्यायशास्त्रोच्चग्रन्थानामद्वितीयव्याख्याकाराणां न्यायाचार्यपण्डितवर्यश्रीशिवदत्तमिश्रमहोदयानां “सम्मतिः”

म० म० प० श्रीचित्रस्वामिशस्त्रिभिर्विचिता “ श्रीशासनजयपताका ” आमूलचूलमालोक्यमाना
निजानादरमेव संगृह्णाति । यतो ह्यनया ज्यौतिषशास्त्रस्यासाधारणे तिथिप्रवेशादिकालरूपे विषये धर्म-
शास्त्रस्यानुचितः प्रवेशः समर्थितः “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्याचार्यो-
मास्वातिवचनस्य च “ तत्त्वतरङ्गिणी ” कल्पसूत्रदीपिका ” प्रभृतिजैनशास्त्रग्रन्थविरुद्धमप्रामाणिक-
मयौक्तिकं च व्याख्यानं कृतम् । अतस्तस्या अकाट्यं खण्डनं कृत्वा “ अर्हतिथिभास्कर ” नाम्ना
निबन्धेन यः सिद्धान्तः प्रतिष्ठापितः स एव शास्त्रीयतया प्राचीनतरजैनसामाचारीसम्मततया च
धार्मिकेण जैनसंघेन समादरणीय इत्यनुमन्यते—

ह० शिवदत्तमिश्रः

१४. साहित्यव्याकरणयोर्वेदान्तादिषु दर्शनशास्त्रेषु चोक्तपण्डित्यशालिनां “ गवर्नमेन्ट संस्कृत कालेज, काशी ”
इति नाम्ना प्रसिद्धे महाविद्यालयेऽध्यापकानां प० श्रीरघुनाथशर्ममहानुभावानां “ सम्मतिः ”

तिथीनां प्रवेशादिकालप्रतिपादनं ज्यौतिषशास्त्रोपजीविनः पञ्चाङ्गस्यैव कार्यं न तु धर्मशास्त्रस्य ।
एकशास्त्रस्यासाधारणे विषये च ततो विपरीतं बाधमाधातुं शास्त्रान्तरं न क्षमतेऽतत्परत्वात् । अतः
“ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इति धर्मशास्त्रीयं वचनं क्षीणवृद्धपर्वतिथीनामा-
राधनादिनमात्रमवबोधयति न तु तासां पञ्चाङ्गप्रोक्तं कालं परिवर्तयतीति तद्वलेन तिथिकालपरिवर्तन-
समर्थकं मतमनादरणीयमिति संमन्यते—

ह० रघुनाथशर्मा

१५. पूर्वोत्तरमीमांसाशास्त्राचार्याणां साहित्यधर्मशास्त्रादिप्रशस्तपण्डितप्रवराणां व्याख्यानभास्कराणां मीमांसकमूर्धन्यानां
दक्षिणभारतस्य सभ्यभव्यमुषीश्रेणिशिरोमणीनां काशीहिन्दूविश्वविद्यालये मीमांसाशास्त्राध्यापकानां प० श्रीसुब्रह्म-
ण्यशास्त्रिमहाभागानां “ वक्तव्यम् ”

“ वादे वादे जायते तत्त्वबोध ” इति न्यायेन यदा यस्य विषयस्य सावधानेन मनसा पर्यालो-
चनं क्रियते तदा विषयसंशुद्धिराविर्भवतिराम् ।

जैनमतानुसारिणां पर्वतिथिनिर्णयमधिकृत्य समनुसन्धानं कुर्वता साम्प्रतं निरधारि विषयोऽयं
यत् पञ्चाङ्गस्य यथावत् प्रामाण्यमङ्गीकृत्यैव क्षीणानां वृद्धानां च पर्वतिथीनामाराधनादिनस्य व्यवस्था-
पकत्वं “ क्षये पूर्वा ” इत्याद्युमास्वातिप्रघोषस्य जैनशास्त्रेषु प्रत्यपादि । अयमेव शास्त्रसम्मतः
पन्थाश्शिष्टसमादृतश्चेति ।

एतेन त्रिचतुरेभ्यो वर्षेभ्यः प्राक् सम्मतिग्रहणाय प्रेषितायां “ शासनजयपताकायां ” सम्यग्
विषयविवेचनमन्तरा स्थालीपुलाकन्यायेन द्वित्राणि स्थलानि विलोक्य समग्रोऽपि प्रबन्धः शास्त्रानुसारी
स्यादिति सम्भावनया स्वीयां सम्मतिं व्यतरम् । इदानीमुत्पन्नेन विषयपरिशोधनेन तस्या अशास्त्रीयतां
निरूपयन् तत्रत्यां भ्रान्तिमपाकुर्वन्नात्मानमनृणं करोमि, समर्थयामि च “ अर्हतिथिभास्करे ” प्रतिष्ठापितं
सिद्धान्तमित्थम्—

श्रीकाशी--वि० सं० मा० कृ० ४, २००६

ह० सुब्रह्मण्यशास्त्री

१६. सर्वतन्त्रस्वतन्त्राणां विद्वदनुकरणीयचरित्राणां प्राणाधिकधर्माणां काशीस्थसाङ्गवेदविद्यालयप्रधानाध्यक्षाणाम् अखिल-
भारतवर्षीयवर्णाश्रमस्वराज्यसङ्घसंरक्षकाणां वाराणसीबुधालंकाराणां पण्डितराजश्रीराजेश्वरशास्त्रिद्राविडमहाभागानां
“सम्मतिः”

तिथीनां प्रवेशादिकालविषये प्राचीनप्रामाणिकज्यौतिषग्रन्थानुसारेण प्रणीतस्य विशुद्धपञ्चाङ्गस्य
प्रामाण्यनिरपवादमिति कस्या अपि तिथेस्तदुदितकालस्यान्यथाकरणं स्तोकमपि सम्भावनापदादपेतम् ।
“क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इति वचनं च क्षीणानां वृद्धानां च पर्वतिथीनां
धर्मकार्येषु ग्राह्यताकथन्तां शमयति न तु तासां पञ्चाङ्गनिर्दिष्टं प्रवेशादिकालम् परिवर्तयतीति शास्त्र-
सिद्धान्त इति सम्मन्यते—

काशी-रामनगरे, मा० कृ० ४ रवौ, २००६

ह० राजेश्वरशास्त्रीद्राविडः

१७. न्यायव्याकरणसाहित्याचार्यव्याकरणभूषणादिपदवीभाजां रामनिरञ्जनदासमुरारकासंस्कृतमहाविद्यालयाध्यक्षाणां स्व० म-
हामहोपाध्यायपण्डितेन्द्र-पूज्यश्रीहरिहररूपालुद्विवेदितजुजन्मनां विद्वद्वरश्रीब्रह्मदत्तद्विवेदिमहानुभावानां “समर्थनम्”

“प्रामाणिकं पञ्चाङ्गं सर्वतिथीनां प्रवेशादिकालविषये विनाऽपवादं प्रमाणम् । “क्षये पूर्वा
तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इत्याचार्योपास्वातिवचश्च क्षीणानां वृद्धानाञ्च पर्वतिथीना-
माराधनादिवसन्निश्चाययति न तु तासां पञ्चाङ्गप्रोक्तं कालं परिवर्तयति ।” इति काशीस्थविदुषां
मतं समर्थयति प्रकाशितम् “अर्हत्तिथिभास्कर” नाम्ना निबन्धेन ।

पटना बिहार, २३-१-५०

ह० ब्रह्मदत्तद्विवेदी

१८. (क) बोर्ड आफ संस्कृत स्टडीज (यू० पी० गवर्नमेण्ट) गवर्नमेण्टसंस्कृतकालेजपरीक्षापाठ्यक्रमसमिति । (ख)
युक्तप्रान्तनागरीलिपिसुधारसमिति (यू० पी० गवर्नमेण्ट), (ग) संस्कृतपाठशालानिरीक्षणसमिति (पैनल आफ इन्स्पेक्टरसे,
यू० पी० गवर्नमेण्ट) । इत्येवमादिसुप्रतिष्ठितानेकसमितिसदस्यानां कानपुर-नगरस्थ-श्रीबलदेवसहायसंस्कृतमहाविद्यालये
प्रिसिपलपदे विराजमानानां व्याकरण, साहित्याचार्य, काव्यतिथ्यादिपदालङ्कृतानां पण्डितप्रवर-श्रीचन्द्रशेखरशास्त्रिणां
“सम्मतिः”

“शास्त्रप्रमाणकपञ्चाङ्गनिर्दिष्टः कस्या अपि तिथेः प्रामाणिकः प्रवेशादिकालः कथमपि परि-
वर्तनं नाहतीति काशीस्थसंख्यावत्सम्मतः सिद्धान्तः सर्वात्मना समीचीनः” इति मनुते—

११-१-५०

ह० चन्द्रशेखरशास्त्री

१९. साहित्यव्याकरणयोः शास्त्राचार्यपदभाजामनेकच्छात्राचार्याणां मुम्बईस्थभारतीविद्याभवने साहित्यव्याकरण-
विभागप्रधानाचार्याणां पण्डितप्रवरश्रीशिखनाथशर्मापाध्यायानां “सम्मतिः”

वाराणस्याः मान्यमनीषिभिः सम्पादितः “अर्हत्तिथिभास्कर” नामा निबन्धो मया सावधान-
तया सम्यङ् निरीक्षितः । अत्र श्रीसागरानन्दसूरिमतपोषणे प्रवृत्तायाः “शासनजयपताकायाः” विद्व-
न्मनोहरेण मार्गेण तादृशं खण्डनं कृतमस्ति यस्योत्तरणं सम्भावनाबहिर्भूतम् । क्षीणवृद्धजैनपर्वतिथ्या-
राधनविषये चानेकानि जैनशास्त्रोद्धरणानि सुविस्तृतानि वितीर्य “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या”
इत्यादिकमाचार्योपास्वातिपथं पञ्चाङ्गप्रामाण्यपरीक्षणप्रवीणेन येन पथा व्याख्यातं स नितरान्निष्क-
ण्टकः कोविदवर्गप्रशंसासमाकर्षकश्चेति “अर्हत्तिथिभास्करे” समर्थितं श्रीरामचन्द्रसूरिमतं धर्म्यतया
मयाऽनुमोद्यतेतरामिति—

२५-६-५०

ह० शिवनाथोपाध्यायः

२०. शान्तिनिकेतने भूतपूर्वसंस्कृताध्यापकानां “ मानवभारती ” इति नाम्न्याः सुप्रसिद्धाया अन्तरराष्ट्रियसांस्कृतिकशिक्षणसंस्थायाः प्रतिष्ठापकानां साहित्याचार्य-पण्डित-श्रीदुर्गाप्रसादपाण्डेय—पी. एच. डी., बी. लिट् महोदयानां “ सम्मतिः ”

तिथ्यादीनां प्रवेशादिकालप्रतिपादनं ग्रामाणिकपञ्चाङ्गमात्राधिकारिकम् । तत्र धर्मशास्त्रस्य हस्तक्षेपो नितरामनुचितः । यतो हि यो यस्य शास्त्रस्यासाधारणो विषयस्तत्र शास्त्रान्तरं प्रवर्तितुं नेत्सह इति सर्वतन्त्रसिद्धान्तः । अतः “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इत्याचार्योमास्वातिप्रधोषस्या-र्हतधर्मशास्त्रात्मनः पञ्चाङ्गोक्ततिथिकालान्यथाकारिणी कस्यापि व्याख्या शास्त्रतत्त्वज्ञानां सम्मान-भाजनीभवितुर्नार्हतीति मन्त्रिश्चयानुरूपं वाराणसीविद्वन्मतं सानन्दं समर्थयामीति—

मानवभारती—मसूरी, ५-१-५०

ह० दुर्गाप्रसादपाण्डेयः

२१. अयोध्यास्थ राजाजपाल-संस्कृत-पाठशालाप्रधानाध्यापकानां न्यायव्याकरणाचार्याणां संयुक्तप्रान्तीयसंस्कृताध्यापकसङ्घसभापतीनां पण्डितराज-श्रीरुद्रप्रसादावस्थिमहाभागानां “ समुद्धोषः ”

काशीविद्वत्तल्लजैर्यदिदुमुच्यते यत् “ तत्तत्सम्प्रदाये तिथ्यादिनिर्णयाय प्रमाणतयाऽभ्युपगतेन पञ्चाङ्गेन यस्यास्तिथेर्यः प्रवेशादिकालो निर्दिश्यते स न केनापि कथमति परिवर्तयितुं शक्य ” इति । तदेव शास्त्रसिद्धान्ततया समुद्धोषयति—

८-१-५०

ह० रुद्रप्रसादः अवस्थी

२२. “ गवर्नमेण्ट इ० कालेज, फैजाबाद ” इत्येतस्मिन् शिक्षालये संस्कृतविभागस्य प्रधानाध्यापकानां व्याकरणाचार्य-श्रीनृसिंहनाथत्रिपाठी महोदयानां “ समुद्धोषः ”

“ सर्वतिथीनां प्रवेशादिकालविषये विशुद्धं पञ्चाङ्गमेव प्रमाणम् । तदुदितः कस्या अपि तिथेः कालो न किञ्चिदप्यन्यथाकर्तुं शक्यः । अतः क्षीणायाः पर्वतिथेः सूर्योदयकाले सम्बन्धकल्पनं वृद्धायाश्च पर्वतिथेः पूर्वदिनसम्बन्धलोपर्यवसायिनो द्वितीयदिने नियमनस्य कल्पनमित्युभयमेव शास्त्रतत्त्वानवबोधविजृम्भणमिति “ अर्हत्तिथिभास्करे ” काशीस्थविद्वज्जिः प्रकाशितं मतं ग्रामाणिकत्वेनोद्धोषयति ।

७-१-५०

ह० नृसिंहनाथत्रिपाठी

२३. एम० ए०, (संस्कृत-हिन्दी-दर्शन) एल. एल. बी. साहित्याचार्यविद्याभूषणप्रभृत्यनेकापाधिविभूषितानां “ कालधिन ताल्लुकेदार कालेज, लखनऊ ” इति विद्यालये प्रधानसंस्कृताध्यापकानां पं० श्री राजमङ्गलनाथत्रिपाठी महोदयानां “ अनुमतिः ”

“ तिथीनां प्रवेशादौ विशुद्धं पञ्चाङ्गं विनाऽपवादेन प्रमाणमिति कस्या अपि तिथेस्तदुदितः समयो नेषन्मात्रमपि पुरः पथाद्वा नेतुं शक्यः ” इत्येतदाधारेण “ अर्हत्तिथिभास्करे ” वाराणसेयपण्डितैः प्रतिष्ठापितमाचार्यश्रीरामचन्द्रसूरिमतं शास्त्रसिद्धान्ततया समनुमन्यते—

८-१-५०

ह० राजमङ्गलनाथत्रिपाठी

२४. “ गवर्नमेण्ट इ० कालेज, झाँसी ” इत्येतन्महाविद्यालये संस्कृतविभागान्वक्षाणां काव्यतीर्थ-साहित्याचार्य-पण्डितप्रवर-श्रीरघुवरप्रसाद शुक्ल महोदयानां “ अनुमतिः ”

“ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्याचार्योमास्वातिपदार्थेन क्षीणानां वृद्धानाञ्च पर्वतिथीनामारोहनादिवसमात्रं निर्णीयते न तु तासां पञ्चाङ्गोक्तः प्रवेशादिसमयः प्रति-

विध्यते ” इति मतं प्रकाशितम् “अर्हत्तिथिभास्कर ” इत्येतत्प्रबन्धे पण्डितैर्वाराणस्यास्सप्रमोदं प्रामाणिकत्वेनानुमन्ये ।

ह० रघुवरप्रसाद शुक्ल

२५. गोरखपुरनगरे बालमुकुन्दमहाविद्यालये संस्कृतविभागप्रधानाध्यापकानां साहित्यव्याकरणाचार्याणां श्रीमताम् मनीषिवर्याणाम् अवधेशनाथमिश्रमहाशयानां “समर्थनम्”

“क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इति वचनं पर्वतिथीनां क्षयवृद्धौ समनुमन्यमानं तासामाराधनादिवसं प्रदर्शयति, न तु तासां पञ्चाङ्गप्रोक्तं समयं पश्चात् पुरस्ताद्वा नयति ” इति वाराणसेयविद्वज्जनैः “अर्हत्तिथिभास्करे ” प्रतिपादितं शास्त्रीयमर्थं समर्थति—

माघ कृष्ण ५, सं० २००५

ह० अवधेशनाथमिश्रः

२६. “गवनेमण्ट ट्रेनिङ्ग कालेज, गोरखपुर ” इति विद्यालये संस्कृतविभागध्यापकानां व्याकरणाचार्यपण्डित-श्रीरामपतिचतुर्वेदिमहाशयानां “सम्मतिः”

“क्षये पूर्वा ” इत्यादिक आचार्योमास्वातिप्रघोषः क्षीणानां वृद्धानाञ्च जैनपर्वतिथीनामाराधनादिनमात्रं प्रमापयति न तु तासां पञ्चाङ्गसूचितं स्वाभाविकं समयमन्यथाकर्तुं पारयति ” इति “अर्हत्तिथिभास्करे ” प्रतिष्ठापितं श्रीरामचन्द्रसरिपक्षं शास्त्रयुक्तिसम्मतं सम्मन्यते—

८-१-५०

ह० रामपतिचतुर्वेदी

२७. लखनऊ धर्मसङ्घसंस्कृतमहाविद्यालये प्रधानाध्यापकानां साहित्यभूषणव्याकरणाचार्यदिपदभाजां पण्डितश्री-रामचरित्रपाण्डेय महानुभावानां “सम्मतिः”

श्रीजैनसङ्घे श्रीमदुमास्वातिप्रघोषतया प्रसिद्धं “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इत्यादिकं पद्यं क्षीणवृद्धपर्वतिथीनामाराधनावासरं विनिश्चाययति न तु तासां प्रवेशादिकालं प्रकृत्य किञ्चित्प्रतिपादयति ” इति काशीकोविदकीर्तितं शास्त्रसत्तर्कसंवलितं मतं समर्थयति—

९-१-५०

ह० रामचरित्रपाण्डेयः

२८. “रणधीर-कालेज, कपूरथला, पञ्जाब ” इति शिक्षणालये संस्कृतविभागप्रधानाध्यापकानाम् अनेकसद्व्यग्र-रचनया पण्डितमण्डलीषु प्रतिष्ठापितप्रभावाणां व्याकरणाचार्याणां निद्वद्वश्रीश्रीधरानन्दशास्त्रिधिल्लियालमहाशयानां “अनुमतिः”

जैनसम्प्रदाये श्रीमदाचार्योमास्वातिप्रघोषतया प्रसिद्धिमध्यासीनं “क्षये पूर्वा तिथिः ” इत्यादि पदार्थं क्षीणानां वृद्धानाञ्च पर्वतिथीनामाराधनादिनमात्रमावेदयति न तु तासान्निसर्गसङ्गतं पञ्चाङ्ग-विनिवेदितं प्रवेशादिकालमन्यथयति ” मतमेतद् वाराणसेयविदुषाम् “अर्हत्तिथिभास्करतः ” प्रपश्यन् परमां प्रीतिमुपयन् तस्य प्रामाणिकतां समुपोद्बलयति—

७-१-५०

ह० श्रीधरानन्दधिल्लियालः

२९. गोण्डामण्डलावयवबलरामपुरराजस्य प्रधानपण्डितानां तदीयविद्यालये संस्कृतविभागप्रधानाध्यापकानाम् अन्यकवीनां साहित्यव्याकरणन्यायाचार्यप्रभृत्यनेकोपाधिभिर्मण्डितानां श्रीरामप्रकटमणित्रिपाठिमहोदयानां “समर्थनम्”

“विशुद्धगणितोपजीविना पञ्चाङ्गेन प्रोच्यमानस्तत्तिथिसमयो न केनापि साधनेनान्वययितुं शक्य इति सूर्योदयकालेऽप्रवृत्तायाः कस्या अपि तिथेस्तत्र प्रवृत्तिमाननं दिनद्वये सूर्योदयं स्पृशन्त्याश्च

पूर्वदिने लोपकरणमित्युभयमपि प्रमाणशून्यम्, अशास्त्रीयं सम्भावनातीतञ्चेति " काशीकोविदः " अर्ह-
त्तिथिभास्करे " प्रतिपादितं मतं समर्थयति—

ह० रामप्रकटमणित्रिपाठी

३०. श्रीसोमेश्वरनाथसंस्कृतमहाविद्यालय, अरेराज, चम्पारन, बिहार-प्रान्त " इति शिक्षणालये प्रिंसिपल-
पदशोभाकृतं महाविपश्चितं न्यायव्याकरणाचार्य-श्रीसुधाकरत्रिपाठिमहाशयानामनुमतिः

असदर्थगर्भां शासनजयपताकाम् भृशं खण्डयित्वा अर्हत्तिथिभास्करे काशीविद्वत्समित्या जैनपर्वतिथि-
क्षयवृद्धिविषये व्यवस्थापितं सिद्धान्तं सुदृढमनुमन्यते ।

पौ० ६० ७, वै० २००६

ह० सुधाकरत्रिपाठी

३१. प्रयागस्थश्रीधर्मपिदेशसंस्कृतपाठशालाप्रधानाध्यापकानां संयुक्तप्रान्तीय-संस्कृताध्यापकसङ्घस्यार्थमन्त्रिणां व्याकरणा-
यनेकशास्त्राचार्यपदालङ्कृतानां पण्डितप्रकाण्डश्रीभूपेन्द्रपतित्रिपाठिमहाशयानां " सम्मतिः "

" सर्वतिथीनां प्रवेशादिसमयविषये विशुद्धं गणितोपजीव्यकं टिप्पणमेव निरपवादं प्रमाणमिति
चतुर्दश्यादिजैनपर्वतिथीनां टिप्पणोक्तकालस्य तासां क्षयवृद्धिप्रसङ्गे मनागप्यन्यथाकरणं सर्वथाशा-
स्त्रीयं प्रामाणिकग्रन्थोपलभ्यमानप्राचीनजैनसामाचारीविरुद्धञ्च " इति काशीस्थविद्वत्प्रतिपादितं मतं
सुदृढं समर्थयति—

दिनाङ्क ६ जनवरी १९५०

ह० भूपेन्द्रपतित्रिपाठी

३२. मुम्बईप्रान्तान्तर्गतधारवारमण्डलावयवगदगनगरस्थश्रीजगद्गुरुशिवानन्दसंस्कृतमहाविद्यालयप्रधानाध्यक्षाणां वे-
दान्तसांख्ययोगशास्त्राचार्याणां, वे०, सां, काव्यतीर्थाणां न्यायमीमांसाशास्त्रिणां दर्शनरत्नाकराणां विद्वद्भरणीमन्महेश्वरशास्त्रि-
महाभागानां " सम्मतिः "

" अतिपरिशीलितगणितोपजीविना पञ्चाङ्गेन कथ्यमानस्तत्तत्तिथिसमयो न केनापि साधनेन
परिवर्तयितुं शक्योऽतः सूर्योदयस्पर्शशून्यायाः पर्वतिथेरर्कोदयकाले विद्यमानताया दिनद्वये दिवाकरोदयं
सृशून्याश्च तस्याः पूर्वस्मिन्नहनि लोपफलायाः द्वितीयदिनसत्तायाश्च स्वीकरणं प्रमाणापाटवमवद्योत-
यति " इति मे मतम् ।

ह० महेश्वरशास्त्री

३३. विश्वकविश्रीरवीन्द्रनाथटैगोरमहाशयानां मूर्तभावनाभूते वङ्गप्रान्तान्तर्गते शान्तिनिकेतने राष्ट्रभाषाप्र-
धानाध्यापकानां ज्योतिषसाहित्याचार्याणां हिन्दीजगतः सर्वश्रेष्ठपण्डितानां विश्वभारती प्रधानसम्पादकानाम् आचार्यश्री-
हजारीप्रसादद्विवेदि डी० लि० महोदयानां " सम्मतिः "

" विशुद्धगणिताधारेण प्रणीतं पञ्चाङ्गमेव तिथिनक्षत्रादीनां मानमुपवर्णयितुं प्रभवति, अतस्तदनु-
सारेणैव व्रतोपवासप्रभृतीनि धार्मिककृत्यानि कर्तव्यानि ।

निर्दोषगणिताश्रितपञ्चाङ्गानुसारेणैव परिणयादिलक्षणानि माङ्गलिककार्याण्यप्यनुष्ठेयानि । प्रामा-
णिकपञ्चाङ्गनिर्दिष्टः तिथ्यादिप्रवेशादिकालथापरेण केनापि शास्त्रेण विपरिवर्तयितुं न शक्य " इति
काशीपण्डितमण्डलीमतं मुदाऽमिनन्दन्मात्मनीनं निश्चयमिमं दाढर्थे नोद्वोषयामि यद् धार्मिकसामा-
जिकविधेयजातेषु विशुद्धपञ्चाङ्गीयो यथाश्रुतस्तिथ्यादिनिर्देश एव समादरास्पदमिति ।

शान्तिनिकेतन

ह० हजारीप्रसादद्विवेदी

३४. जयपुरस्थमहाराजसंस्कृतमहाविद्यालये व्याकरणप्रधानाचार्याणां न्यायवेदान्तव्याकरणाचार्याणां दर्शनलङ्काराणां

રસગદ્ગાધરસદશાનાં મહાપ્રન્યાનામનન્યાસાપ્યવ્યાખ્યાવિરચનયાઽસાધારણી વિખ્યાતિમાસાદિતવતાં વિદ્વદ્ભર પં० શ્રીકેદારના-
થોજ્ઞાપાર્મણાં “ સમ્મતિ: ”

“ આચાર્યોમાસ્વાતિવાચકમુખ્યપ્રધોષત્વેન સુવિશ્રુતં “ ક્ષયે પૂર્વા તિથિ: કાર્યા ” इत्यादिकं
वचो जैनपर्वतिथीनां क्षयवृद्धयोः प्रसक्तौ तासामाराधनादिनं पञ्चाङ्गस्य यथाश्रुतार्थे प्रामाण्यमहत्त्वं
प्रतिपादयति । अतः सूर्योदयकाले असत्या अष्टम्यादेस्तदानीं सत्ताकल्पनं द्विसूर्योदयसंभूटयाश्च तस्या
दिनान्तरमात्रे सङ्कोचनं तत्पूर्वतिथेश्च क्षयवृद्धिस्वीकरणं सर्वमिदं मोहस्य चेष्टितम् ” इत्येतदर्थं वारा-
णसीविद्वत्पतिष्ठापितं समनुमन्यते सविमर्शमहर्षम् ।

ह० केदारनाथ ओझा:

૩૫. “ મુંશીસિંહ-હિમ્મી-કાલેજ, મોતીહારી, બિહાર-પ્રાન્ત ” इत्येतन्महाविद्यालये प्रोफेसरपदभाजां वेदा-
न्तसाहित्यशास्त्रिणां न्यायव्याकरणशास्त्राचार्याणां पण्डितप्रवरश्रीगिरिजादत्तत्रिपाठी एम० ए० (संस्कृत-हिन्दी)
महोदयानां “ सम્मति: ”

“ શ્રીમદુમાસ્વાતિપ્રધોષરૂપસ્ય “ ક્ષયે પૂર્વા ” इत्यादिवचनस्य क्षीणवृद्धजैनपर्वतिथीनामाराध-
नावासरविनिश्चय उपयोगो न तु पञ्चाङ्गविरुद्धस्य तासां प्रवेशादिकालस्य परिबोधने । अतोऽष्टमीच-
तुर्दश्यादीनां क्षयवृद्धिस्थले एतद्वचनमाश्रित्य श्रीसागरानन्दस्वरिभिः क्रियमाणा कुकल्पना शास्त्रविरु-
द्धतया तर्कप्रतिकूलतया च धर्महानिकरत्वात् परित्याज्या ” इत्येव मे सुनिश्चितं मतम् । एतत्संवादादेव
“ अर्हत्तिथिभास्करे ” काशीपण्डितैः प्रकटीकृतं मतमनुमोदयामि ।

૧૦-૧-૫૦

ह० गिरिजादत्तत्रिपाठी

૩૬. भारतराष्ट्रपितामह स्व० प० श्रीमदनमोहनमालवीयमहोदयानां पुण्यस्मृतौ प्रतिष्ठापिते हरिद्वारस्थे जयभारतसाधु-
महाविद्यालये न्यायव्याकरणप्रधानाध्यापकानां न्याय, व्याकरण, वेदान्त, साहित्याचार्याणां पण्डितश्रीमहानन्दठाकुरमहाशयानां
“ समम्ति: ”

“ શ્રીજૈનસદ્ગે શ્રીમદુમાસ્વાતિપ્રધોષતયા પ્રસિદ્ધે “ ક્ષયે પૂર્વા તિથિ: કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથો-
ત્તરા । શ્રીવીરજ્ઞાનનિર્વાણં કાર્યં લોકાનુગૈરિહ ” इति पद्यं क्षीणवृद्धपर्वतिथीनामाराधनादिनव्यव-
स्थापकत्वेन प्राचीनप्रामाणिकजैनग्रन्थेषु तथोपवर्णितमास्ते यथा पञ्चाङ्गे निर्दिष्टस्य तिथिप्रवेशादिका-
लस्य विपर्यासो न प्रसज्यते ” । अतः काशीपण्डितैरुक्तवचसो योऽभिप्रायः प्रमाणितस्तमेवाहमनुमन्ये ।
हरिद्वार, १२-१-५०

ह० महानन्दठाकुरः

૩૭. हरद्वारस्थ जयभारतसाधुमहाविद्यालये मुख्यध्यापकानां न्याय, व्याकरण, वेदान्ताचार्ये काव्यतीर्थेत्यादयुभाभि-
शालिनां श्रीमतां विद्वद्भर—पं० त्रिलोकधरद्विवेदिनां “ सम्मति: ”

“ શ્રીજૈનસમ્પ્રદાયે “ ક્ષયે પૂર્વા તિથિ: કાર્યા ” इत्यादेराचार्योमास्वातिप्रधोषस्य पञ्चाङ्गप्रामा-
ण्यासङ्गेचेनैव क्षीणवृद्धपर्वतिथीनामाराधनादिवसव्यवस्थापकत्वं पुरा मन्यते स्म ” इति प्राचीनानेक-
जैनशास्त्रग्रन्थसाक्षिको योऽर्थः वाराणसेयैर्बुधवर्यैः प्रत्यपादि “ अर्हत्तिथिभास्करे ” तमेव सप्रमोदमनुमन्यते-

ह० त्रिलोकधरद्विवेदी

૩૮. “ શ્રીસારવારસંસ્કૃતપાઠશાળા, સલેમપુર, દેવરિયા ” इतिविद्यालये प्रधानाध्यापकानां व्याकरणशास्त्राचार्याणां
सुप्रसिद्धाभिधानां पण्डितश्रीदेवशरणमिश्रमहाशयानां “ सम्मति: ”

“ श्रीजैनसङ्के श्रीमदुमास्वातिरचिततया सुचिख्यातं “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इत्यादिवचनं पञ्चाङ्गस्य प्रामाण्यं मनागप्यसङ्कोचयदेव क्षीणवृद्धपर्वतिथीनामाराधनादिनव्यवस्थापयितुं तया जैना-निम्ननिबन्धेषु निरूपितनिभास्यते ” इत्यतः प्रस्तुतं मतं काशीविदुषां सहर्षं सम्यन्यते—

७-१-५०

ह० देवशरणमिश्रः

३९. राजस्थानान्तर्गतयोधपुरराज्यरक्षिते “ दरबारमहाविद्यालये ” मुख्यसंस्कृताध्यापकानां व्याकरणाचार्य, काव्यतीर्थ, साहित्यरत्नेत्युपाधिप्राप्तविभूषितानां पण्डितवरश्रीसत्यनारायणमिश्रमहाशयानां “ सम्मतिः ”

विशुद्धस्य तत्तत्सम्प्रदाये प्रमाणतयाऽभ्युपगतस्य पञ्चाङ्गस्याशेषतिथीनां प्रवेशादिकालगोचरं प्रामाण्यमसङ्कुचितमञ्चति । “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या, वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” वचनञ्चेदमाचार्य-वर्योमास्वातेः क्षीणानां वृद्धानाञ्च पर्वतिथीनां दिवसमात्रमाराधनाया अभिधत्ते न तु विपरीतीकुरुते कालं तासां प्रवेशादेष्टिष्णभणितमिति शास्त्रयुक्तिप्रमाणकं काशीस्थकोविदवृन्दमतमादरीदरीति ।

११-२-५०

ह० सत्यनारायणमिश्रः

४०. लक्ष्मणपुर (लखनऊ) नगरे प्रान्तीयसन्निधालयोपजीविपाठ्यपुस्तकनिर्धारणपरिषदः सदस्यानां संस्कृतहिन्दी-भाषयोर्महाध्यापकानाम् पं० श्रीरामचन्द्रमालवीयमहोदयानाम् एम० ए० व्याकरणशास्त्राचार्याणां “ सम्मतिः ”

पञ्चाङ्गं तिथीनां प्रवेशादिकालप्रतिपादनपरं धर्मशास्त्रं च न तत्परम्, तत्परतत्परशास्त्रयोश्च तत्परस्यैव प्रामाण्यन्तर्दर्थ इति शास्त्रसिद्धान्तः । अतः “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या, वृद्धौ कार्या तथोत्तरा । ” इति धर्मशास्त्रात्मकस्याचार्योमास्वातिप्रधोषस्य क्षीणवृद्धपर्वतिथीनामाराधनादिनमात्रनिर्णायकत्वमेवोचितं न तु तासां टिप्पणप्रवेदितप्रवेशादिकाले वैपरीत्यकरत्वम् । फलतः प्रामाणिकाभिर्णिषादस्मात्प्रतिकूलं श्रीसागरानन्दमूरिमतं तत्त्वान्वेषिभिस्त्याज्यं तदनुकूलं च श्रीरामचन्द्रमूरिमतं ग्राह्यमिति स्वाभिप्रायं प्रकाशयति—

लखनऊ १२-२-५०

ह० रामचन्द्रमालवीयः

४१. शास्त्रार्थमहारथैः पण्डितप्रवरैः स्व० श्रीवेणीमाधवशुक्लशर्मभिः प्रतिष्ठापिते श्रीकाशीस्थशास्त्रार्थमहाविद्यालये माध-सितपञ्चम्यां सोमे २००६ वैक्रमे समवेताः वयं तिथीनां क्षयवृद्धिविषयं शास्त्रतत्संकेतश्च शास्त्रार्थपद्धत्या समालोच्येदन्निश्चिनुमो यत्—

“ तिथीनां प्रवेशादिकालविषये तत्तत्सम्प्रदाये प्रमाणतयाऽभ्युपगतस्य विशुद्धगणितोपजीविन-ष्टिष्णस्य प्रामाण्यनिरपवादम् । अतो यस्याः कस्या अति तिथेर्यः प्रवेशादिकालः पञ्चाङ्गे (टिप्पणे) प्राप्यते स न केनापि प्रकारेण परिवर्तयितुं शक्यः । “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या, वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ” इत्याचार्योमास्वातिप्रधोषतया प्रसिद्धस्य वचसः क्षीणानां वृद्धानाञ्च पर्वतिथीनामा-राधनादिनव्यवस्थापकत्वमेव न तु तासां पञ्चाङ्गोक्तकालपरिवर्तकत्वं किञ्चिदपि, एकशास्त्रस्या-साधारणे विषये शास्त्रान्तरस्य विपरीतबोधानर्जकत्वस्यैव सर्वसम्प्रतिषन्नसिद्धान्ततया टिप्पणस्यासाधारणे विषये तिथ्यादिप्रवेशादिसमयरूपे धर्मशास्त्रभूतस्यापि तस्य वचसः प्रवृत्त्ययोगात् ” इत्येष एव शास्त्र-सदाचारसम्मतस्तुनिश्चितस्सिद्धान्त इति—

४२. ह० श्रीमथुराप्रसाददीक्षितः महामहोपाध्यायः (राजगुरु-सोलन स्टेट, शिमला, पञ्जाब)

४३. ह० श्रीरामावधिशाल्मी (प्रिंसिपल-विशुद्धानन्द-संस्कृतविद्यालय, अहल्याबाई-घाट, काशी)

४४. ह० श्रीमुरलीधरमिश्रः वेदान्तव्याकरणाचार्यः “ प्रोफेसर-गवर्नमेण्ट संस्कृतकालेज, बनारस ” ।

૪૫. હ૦ શ્રીવંશીધર ઉપાધ્યાય: વ્યાકરણાચાર્ય: (પ્રધાનાધ્યાપક, જગન્ન.શ્વજનાથસંસ્કૃતપાઠશાળા, ચિત્રગઢા, કાશી)
૪૬. હ૦ શ્રીવિન્ધ્યેશ્વરીપ્રસાદ-ધર્મશાસ્ત્રી (હિન્દુકાલેજ, કાશી, સમ્પાદક “સૂર્યોદય” ભારતધર્મ-મહામંડલ, કાશી)
૪૭. હ૦ શ્રીત્રિભુવનનાથમિશ્ર: સાહિત્યવ્યાકરણાચાર્ય: વેદાન્તશાસ્ત્રી (પ્રો. સંન્યાસીસંસ્કૃતકાલેજ, કાશી)
૪૮. હ૦ શ્રીકાશીનાથપાણ્ડેય: વ્યાકરણાયુવેદાચાર્ય: (પ્રો. સંન્યાસીસંસ્કૃતમહાવિદ્યાલય, કાશી)
૪૯. હ૦ શ્રી. શ્રીકૃષ્ણપન્ત: સાહિત્યાચાર્ય:, (અધ્યક્ષ, શ્રીવિશ્વનાથપુસ્તકાલય, લલિતાઘાટ, કાશી)
૫૦. હ૦ શ્રીરામકુવેરમાલવીય: એમ. એ., સાહિત્ય-વ્યાકરણાચાર્ય: (પ્રો. બનારસહિન્દુવિશ્વવિદ્યાલય, બનારસ)
૫૧. હ૦ શ્રીનીલમેઘાચાર્ય: સર્વદર્શનાચાર્ય:, (દર્શનશાસ્ત્રપ્રધાનાધ્યાપક શ્રીરામાનુજસંસ્કૃતમહાવિદ્યાલય, નીચીવાગ, કાશી)
૫૨. હ૦ શ્રીભીમસેનચતુર્વેદી વેદવાચસ્પતિ:, (અધ્યાપક, કાશીહિન્દુવિશ્વવિદ્યાલય, બનારસ)
૫૩. હ૦ શ્રી. અમ્બિકાપ્રસાદ ઉપાધ્યાય: વ્યાકરણાચાર્ય: (પ્રો. કાશી હિન્દુવિશ્વવિદ્યાલય, બનારસ)
૫૪. હ૦ શ્રીજોશનરામપાણ્ડેય: વ્યાકરણાચાર્ય: (અધ્યાપક, ધર્મસંઘવિદ્યાલય, મીરઘાટ, કાશી)
૫૫. હ૦ શ્રીમીટાલાલ ઓઝા: જ્યોતિષાચાર્ય: (અધ્યાપક, દુધવેવાલાસંસ્કૃતમહાવિદ્યાલય, રામાપુરા, કાશી)
૫૬. હ૦ શ્રીમજ્જલદત્તત્રિપાઠી વેદવ્યાકરણાચાર્ય: (અધ્યાપક, શ્રીશિવકુમારસાજવેદવિદ્યાલય, નગવા, કાશી)
૫૭. હ૦ શ્રીરાજેન્દ્રપ્રસાદપાણ્ડેય: વેદાચાર્ય: (અસ્થા. અધ્યાપક, કાશીહિન્દુ-વિશ્વવિદ્યાલય, કાશી)
૫૮. હ૦ શ્રીભગવતીપ્રસાદમાલવીય: સાહિત્યપુરાણશાસ્ત્રાચાર્ય: (અધ્યાપક, કાશીહિન્દુવિશ્વવિદ્યાલય)
૫૯. હ૦ શ્રીરઘુવીરપાણ્ડેય: વ્યાકરણાચાર્ય: (અધ્યાપક, બ્રહ્મવિદ્યાપાઠશાળા, વડાદેવ, કાશી)
૬૦. હ૦ શ્રીદિવાકરશાસ્ત્રી જોશી વ્યાકરણાચાર્ય: (અધ્યાપક, સ્વાદ્વાદમહાવિદ્યાલય, કાશી)
૬૧. હ૦ શ્રીરામનાયકશુક્લશાસ્ત્રી વ્યાકરણાચાર્ય: (અધ્યાપક, દુધવેવાલા, સં. મં. વિદ્યાલય, રામાપુરા, કાશી)
૬૨. હ૦ શ્રીગોવિન્દપાણ્ડેય: જ્યોતિષધર્મશાસ્ત્રાચાર્ય: (અધ્યાપક, ધર્મસંઘવિદ્યાલય, મીરઘાટ, કાશી)
૬૩. હ૦ શ્રીહરિદ્વારત્રિપાઠી વ્યાકરણાચાર્ય:, સાહિત્યરત્નમ્ (અધ્યાપક, ગોયન્કા સં. મં. વિદ્યાલય, લલિતાઘાટ, કાશી)
૬૪. હ૦ શ્રી. અવધનારાયણત્રિપાઠી સાહિત્યવ્યાકરણાચાર્ય: (અધ્યાપક, આદિમાહેશ્વર સં. વિદ્યાલય, દારૂનગર, કાશી)
૬૫. હ૦ શ્રીબાલેશ્વર ઉપાધ્યાય: વ્યાકરણાચાર્ય: (અધ્યાપક, ડાલૂરામ-સંસ્કૃતપાઠશાળા, લાલઘાટ, કાશી)
૬૬. હ૦ શ્રીકૃષ્ણશાસ્ત્રી મોકાટે વ્યાકરણાચાર્ય: (રિસર્વેસ્કાલર, ગવર્નમેન્ટ સંસ્કૃતકાલેજ, બનારસ)
૬૭. હ૦ શ્રી. અવધેશપ્રસાદદ્વિવેદી સાહિત્યાચાર્ય: (પ્રધાનમંત્રી, ભારતધર્મમહામંડલ, કાશી, રજિસ્ટ્રાર, ધાર્મિકાધ્યાત્મિકસંસ્કૃતવિશ્વવિદ્યાલય, કાશી)
૬૮. હ૦ શ્રીયોગેશ્વરજ્ઞા: (પ્રધાનાધ્યાપક, મુમુક્ષુભવન, કાશી)
૬૯. હ૦ શ્રીવિન્ધ્યેશ્વરીપ્રસાદપાણ્ડેય: જ્યોતિષાચાર્ય:, જ્યોતિષતીર્થ: (જ્યોતિષાધ્યાપક, કાશીહિન્દુવિશ્વવિદ્યાલય, સહા. સમ્પાદક-વિશ્વપંચાંગ)
૭૦. હ૦ શ્રીદુઃશિનાથપાઠક: જ્યોતિષશાસ્ત્રાચાર્ય: જ્યોતિષાધ્યાપક, મુમુક્ષુભવન, કાશી)
૭૧. હ૦ શ્રીશિવબાલકશુક્લ: વૈયાકરણકેસરી (ભૂતપૂર્વ-અધ્યાપક, ગો. સં. મહાવિદ્યાલય, કાશી)
૭૨. હ૦ શ્રીયમુનાપ્રસાદપાણ્ડેય: વ્યાકરણાચાર્ય: (પ્રધાનાધ્યાપક, શ્રીશિવકુમારસાજવેદ-વિદ્યાલય, નગવા, કાશી)
૭૩. હ૦ શ્રીજિતેન્દ્રાચાર્ય: (પ્રધાનસમ્પાદક, શાસ્ત્રવિભાગ, આનન્દસાગરપ્રેસ, ગાયઘાટ, કાશી)
૭૪. હ૦ શ્રીરામનિહોરદ્વિવેદી જ્યોતિષાચાર્ય: (અધ્યાપક, મારવાડી સંસ્કૃતકાલેજ, કાશી)
૭૫. હ૦ શ્રીરામદેવદ્વિવેદી વ્યાકરણાચાર્ય: (અધ્યક્ષ-રણવીરસંસ્કૃતપાઠશાળા, કમ્પ્છા, બનારસ)
૭૬. હ૦ શ્રીશિવમજ્જલદદ્વિવેદી ન્યાયવ્યાકરણાચાર્ય: (અધ્યાપક મારવાડીસંસ્કૃતકાલેજ, કાશી)
૭૭. હ૦ શ્રીકાલિકાચરણપાણ્ડેય: સાહિત્યાયુવેદાચાર્ય:, એમ. એ. (સંસ્કૃત-હિન્દી) સ્પેશલ આનં. મજિસ્ટ્રેટ કાશી, પ્રો. કાશી હિન્દુવિશ્વવિદ્યાલય।
૭૮. હ૦ શ્રી. ગણેશદત્તપાઠક: જ્યોતિષાચાર્ય:, પંચાંગકર્તા, જ્યોતિષપ્રધાનાધ્યાપક, ગોયન્કાસંસ્કૃતમહાવિદ્યાલય,

ललिताघाट काशी)

७९. ह० श्रीकाशीनाथपाण्डेयः व्याकरणशास्त्राचार्यः (प्रधानाध्यापक, सरयूपारीणसंस्कृतप्राठशाला, काशी)
८०. ह० श्रीगौरीशङ्करशर्मा भृगुसम्पाद, काशी ।
८१. ह० श्रीरघुराजमिश्रः न्यायवैशेषिकशास्त्राचार्यः, काशी ।
८२. ह० श्रीमहादेव उपाध्यायः साहित्यवेदान्ताचार्यः (साहित्यप्रधानाध्यापक, संन्यासीसंस्कृतमहाविद्यालय, अपारनाथमठ, काशी)
८३. ह० श्रीब्रह्मदत्तमिश्रः न्यायव्याकरणाचार्यः मीमांसाशास्त्री अध्यापक, संन्यासीसंस्कृतमहाविद्यालय, अपारनाथमठ, काशी)
८४. ह० श्रीवेणीरामशर्मा गौडः वेदाचार्यः काव्यतीर्थः (अध्यापक, गो० सं० महाविद्यालय, ललिताघाट, काशी)
८५. श्री० आ० वेङ्कटरमणशास्त्री नव्यन्यायाचार्यः (अध्यापक, मारवाड़ीसंस्कृतकालेज, काशी)
८६. श्रीकृष्णमणित्रिपाठी सांख्य-योग, व्याकरण-साहित्याचार्यः (अध्यापक, शास्त्रार्थमहाविद्यालय, भीरघाट, काशी)
८७. ह० श्रीगोपालशास्त्री दर्शनकेसरी, साहित्याचार्यः, (काशीविद्यापीठ, काशी)
८८. श्रीरामचन्द्रशास्त्राचार्यः (प्रधानसम्पादक, शास्त्रविभाग, विद्याविलास प्रेस, चौखम्बा, काशी)
८९. श्रीचन्द्रवली द्विवेदी व्याकरणाचार्यः (प्रधानाध्यापक, अप्रवाल संस्कृतविद्यालय, टेढीनीम, काशी)
९०. ह० गयादत्तव्यासः धर्मशास्त्री (रेशमकटरा, बनारस)
९१. ह० श्रीरामपतित्रिपाठी व्याकरणाचार्यः पोष्टाचार्यः (प्राध्यापक, शास्त्रार्थमहाविद्यालय, काशी)
९२. ह० श्रीकैदारनाथशर्मा सारस्वतः साहित्याचार्यः (सम्पादक, “ सुप्रभात ” तथा “ सरस्वतीसुषमा ” काशी)
९३. ह० श्रीगौरीनाथपाठकः साहित्याचार्यः (अध्यक्ष-“ शारदाभवन ” तथा “ अमरवाणी यन्त्रालय ” काशी)
९४. ह० श्रीकुबेरनाथमिश्रः कर्मकाण्डाचार्यः, पण्डितसभा, काशी .

तिथीनां प्रवेशादिकालप्रतिपादने तत्तत्साम्प्रदायिकैः प्रमाणतया स्वीकृतस्य पञ्चाङ्गस्य प्रातिकूल्यमाश्रयन् पक्षो धर्मशास्त्रात्मकेनापि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इत्याद्याचार्योमास्वातिप्रघोषेण न समर्थयितुं शक्यते । अत एतद्वलेन क्षीणवृद्धपर्वतिथीनां टिप्पणप्रतिपादितस्य प्रवेशादिकालस्य परिवर्तनपोषकम् शासनजयपताकाकर्तुर्मतमयुक्तमित्यनुमन्यते—

९५. ह० श्रीदुण्डिराजशास्त्री न्यायाचार्यः न्यायाध्यापकः अनेकग्रन्थसम्पादकः काशीस्थनित्यानन्दवेदविद्यालयाध्यक्षश्च ।
९६. ह० श्रीविभूतिनाथत्रिपाठी न्यायव्याकरणाचार्यः साहित्यशास्त्री काशीविश्वविद्यालयेऽनुसन्धानकर्मणि नियुक्तः काशीस्थनित्यानन्दवेदविद्यालयाध्यापकश्च ।

९७. “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोचरा ” इत्याचार्योमास्वातिप्रघोषः क्षीणानां वृद्धानाञ्च पर्वतिथीनामाराधनादिनिर्णयाय प्रवृत्तो न तु तासां पञ्चाङ्गमोक्तस्य प्रवेशादिकालस्य परिवर्तनाय । अतस्तद्वलम्बनेन क्रियमाणा श्रीसागरानन्दसूरिकल्पना शास्त्रविरुद्धतया हेया उपादेया च “अर्हत्तिथि-भास्कर ” नाम्ना निबन्धेन प्रतिष्ठापिता क्षीणवृद्धजैनपर्वतिथीनामाराधनाव्यवस्थेति सम्मन्यते—

- वेदान्ताचार्यः व्याकरण-शास्त्री अध्यक्ष-त्रिपाठीस्थान, नयाघाट अयोध्या । ह० वासुदेवपतित्रिपाठी
९८. ह० श्रीहृषीकेशशर्मासाधनस्य महामण्डलेस्वराणां न्यायवेदान्ताचार्यतर्कविद्याधामस्यतीनान्यागततपोमूर्तीनां १००८, श्रीनिर्दोषानन्दगिरिमहानुभावानां “ सम्मतिः ”

“क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इत्यादिकं वचनं पञ्चाङ्गाविरोधेनैव क्षीणवृद्धपर्वतिथीनामाराधनाव्यवस्थापनपरमिति वाराणसेयैः पण्डितप्रवरैः समर्थितं श्रीरामचन्द्रसूरिमतमेव मान्यमार्हतैरिति सम्मन्यते—

“શાસનજયપતાકા” નામના નિન્દ્યનિવન્ધેન પ્રસારિતમસન્મતં સમ્યક્ નિરાકૃત્ય “ઐર્હત્તિથિમાસ્કરે” પ્રતિષ્ઠાપિતં ક્ષીણવૃદ્ધપર્વતિથિસમ્બન્ધિનિર્ણયં વયં સમ્ભૂય સુવિમર્શેન સમનુમન્યામહે—

૧૯. હ૦ શ્રીમહાદેવમિશ્રઃ (અચ્યક્ષ-સાક્ષવેદ-વિદ્યાલય, સોડી, હનગર, બસ્તી)
 ૧૦૦. હ૦ શ્રીયદુનાથત્રિપાઠી વ્યાકરણાચાર્યઃ (પ્રધાનપણ્ડિતઅઠદમાં સ્ટેટ, બસ્તી)
 ૧૦૧. હ૦ શ્રી૦ અનન્તપ્રસાદપાણ્ડેયઃ વ્યાકરણાચાર્યઃ (પ્રધાનાધ્યાપક, મજ્જલસંસ્કૃતપાઠશાળા, ગૌરી, બૌંસી, બસ્તી)
 ૧૦૨. હ૦ શ્રીજગન્નાથશુક્લઃ વ્યાકરણાચાર્યઃ (પ્રધાનાધ્યાપક, સંસ્કૃતપાઠશાળા, ધાની, ગોરખપુર)
 ૧૦૩. શ્રીદુર્ગાદત્તશત્રુવેદી વ્યાકરણાચાર્યઃ (પ્રધાનપણ્ડિત, બૌંસી, રાજ્યવિદ્યાલય, બસ્તી)

કાશ્યાઃ સુપ્રતિષ્ઠિતવિદ્વદ્ભિઃ પચ્ચાક્ષપ્રતિપાદિતસ્તત્તિથિપ્રવેશાદિકાલોક્તસ્પરતયા ધર્મશાસ્ત્રેણાપિ નાન્યથાકર્તુ શક્ન્યમિત્યેતત્સિદ્ધાન્તાશ્રયણેન પર્વતિથિક્ષયવૃદ્ધિવિષયે “ઐર્હત્તિથિમાસ્કરે” યા વ્યવસ્થા કૃતા વર્તેતે તસ્યા એવ શાસ્ત્રીયતામાર્હતપ્રજોપાદેયતાઞ્ચ વયં સમર્થયામઃ—

૧૦૪. હ૦ શ્રીશક્કરાનન્દઃ વેદાન્તાચાર્યઃ મોમાંસાભૂષણમ્ વિદ્યાવાચસપતિઃ કાશી ।
 ૧૦૫. હ૦ શ્રીગોપાલાનન્દઃ ન્યાયવૈશેષિકશાસ્ત્રાચાર્યઃ કાબ્યવ્યાકરણવેદાન્તતીર્થઃ વેદાન્તશાસ્ત્રી, કાશી ।
 ૧૦૬. હ૦ સ્વામી શ્રીયોગેન્દ્રાનન્દઃ પદ્મનદીયશાસ્ત્રી, વેદાન્તશાસ્ત્રી, કાશી ।
 ૧૦૭. હ૦ શ્રીત્રિનાથશર્મા સાહિત્યશાસ્ત્રાચાર્યઃ (પ્રધાનાધ્યાપક-સાહિત્યવિભાગ, મુમુક્ષુભવન, કાશી)
 ૧૦૮. હ૦ શ્રીશિવેશ્વરશર્મા ન્યાયવૈશેષિકશાસ્ત્રાચાર્યઃ કાશી ।
 ૧૦૯. હ૦ શ્રીહરિશક્કરમિશ્રશાસ્ત્રી સંસ્કૃતભાષામહાધ્યાપકઃ કાશી ।

अर्हत्तिथि-भास्कर

वक्तव्य

हिन्दी भाषा में अर्हत्तिथि-भास्कर का यह अर्थ-प्रकाश उन सज्जनों के लिये प्रस्तुत किया जा रहा है जिन्हें संस्कृत का अभ्यास अल्प है। इस पुस्तक में यथासम्भव पर्याप्त सरलता से मूल ग्रन्थ के विषयों को स्पष्ट करने की चेष्टा की गई है।

इसके पूर्वार्ध में डाक्टर पी० पद० वैद्य, पूना-द्वारा जैन-पर्वतिथियों के क्षय और वृद्धि के विवाद में मध्यस्थ के अधिकार से दिये गये निर्णय के विरोध में काशी के म० म० प० श्री विन्नस्वामी शास्त्री से लिखित “श्रीशासनजयपताका” का सप्रमाण खण्डन बहुत विशद रूप से किया गया है।

उत्तरार्ध में आचार्य श्रीसागरानन्दसूरिजी के मत को प्रस्फुट रूप में उपस्थित कर जैन-शास्त्र के अनेक प्रामाणिक-ग्रन्थों के आधार पर उसका सुविस्तृत खण्डन कर आचार्य श्रीरामचन्द्रसूरिजी के शास्त्रीय सत्य सिद्धान्त का विशद-विस्तृत समर्थन किया गया है और विपक्षियों को प्रस्तुत विषय के ऊपर प्रत्यक्ष शास्त्रार्थ करने के लिये आह्वान भी किया गया है।

मूलग्रन्थ के अन्तिम भाग में उन प्रकाण्ड पण्डितों के वक्तव्यों का सन्निवेश किया गया है जिन्होंने पहले प० श्रीचिन्नस्वामीजी की व्यवस्था पर हस्ताक्षर दिये थे किन्तु अब “अर्हत्तिथि-भास्कर” देखने पर अपना मत परिवर्तित करते हुए उस व्यवस्था की असारता बता कर अपनी सत्यनिष्ठता प्रकट की है। उनके अतिरिक्त काशी तथा अन्यान्य नगरों के सैकड़ों सुप्रतिष्ठित विद्वानों की सम्मतियाँ भी समाविष्ट की गई हैं जिन्होंने विवादग्रस्त विषय के सम्बन्ध में दोनों पक्षों के वक्तव्यों का सम्यक् पर्यालोचन कर अपना मत देने की कृपापूर्ण उदारता की है।

मुझे पूर्ण आशा है कि यह पुस्तक आचार्य श्रीसागरानन्दसूरिजी तथा उनके अनुगामियों द्वारा पर्वतिथियों के क्षय और वृद्धि के विषय में फैलाये गये अशास्त्रीय असत्य मतान्धकार को दूर कर समस्त जैनसंघ को एकता के सुदृढ सुवर्ण-सूत्र में आबद्ध करने में परिपूर्ण रूप से सफल होगी।

संयोजक—

विद्वत्समिति, काशी.

श्री:

अर्हत्तिथिभास्कर

का

राष्ट्रभाषा हिन्दी में

अर्थ-प्रकाश

“शासनजयपताका” के रचयिता ने उसके दूसरे पृष्ठ में लिखा है कि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” यह वचन, जिसके आधार पर क्षीण और वृद्ध पर्वतिथियों की आराधना का क्रम जैनसमाज में चिरकाल से प्रचलित है, आचार्य उमास्वाति की कृति नहीं है किन्तु यह वैदिक सम्प्रदाय से लिया गया है।

इस सम्बन्ध में हमारा वक्तव्य यह है कि उक्त वचन आचार्य उमास्वाति की रचना है मध्यस्थ का यह कथन ही सत्य है क्योंकि वैदिक सम्प्रदाय के ग्रन्थों में इसकी समानता का जो वचन मिलता है उसके पदों की आनुपूर्वी से इस वचन के पदों की आनुपूर्वी भिन्न है, उसके वैदिकसम्प्रदायसम्मत अर्थ से इसका जैनसम्प्रदाय-सम्मत अर्थ भी भिन्न है इसके अतिरिक्त यह जैनसंसार में उमास्वातिकी निजी रचना के रूप में ही प्रसिद्ध है तथा उसके रचयिता की परीक्षा प्रकृत में अप्रासंगिक भी है, एवं इसे जैनतर की रचना बताना प्रस्तुत विचार के प्रतिकूल भी है। अतः इस वचन के रचयिता के बारे में जो चर्चा शासनजयपताकाकार ने की है वह उन्हें परिहासास्पद बनाती है।

“शासनजयपताका” के ३ से ५ पृष्ठ तक के भागों में “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” यह वचन सप्तमी आदि पूर्व तिथियों में अष्टमी आदि क्षीणपर्वतिथियों का विधान करता है—इस बात को मध्यस्थ का कथन मानकर उसका खण्डन करने की चेष्टा की गई है जो अत्यन्त अनुचित तथा व्यर्थ है क्यों कि मध्यस्थ ने यह कहा ही नहीं है कि “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन सप्तमी को अष्टमी बनाता है अथवा पुरुष को सप्तमी को अष्टमी बनाने का आदेश देता है, उनका तो स्पष्ट आशय यह है कि उक्त वचन पूर्व की सप्तमी आदि औदयिक तिथियों में अष्टमी आदि क्षीण पर्व तिथियों की आपेक्षिक अभिन्नता का प्रतिपादन करता है जो कि “स्याद्वाद” की पद्धति से नितान्त सम्भव तथा क्षीण पर्व तिथियों की आराधना की उपपत्ति के लिये अत्यन्त आवश्यक भी है। ऐसा मानने में ज्योतिष शास्त्र की ओर से कोई आपत्ति भी नहीं है क्योंकि ज्योतिष में सप्तमी की सापेक्षा अष्टमीरूपता के विरुद्ध कहीं कुछ उल्लेख नहीं है और यह वचन भी सप्तमी के सप्तमीत्व वा अष्टमीभिन्नता का कोई विरोध नहीं करता। परन्तु उक्त वचन का पताकाकार-सम्मत अर्थ स्वीकार करने पर ज्योतिष का विरोध अवश्य होता है क्योंकि उनके मतानुसार उक्त वचन सप्तमी के पञ्चाङ्ग-वर्णित औदयिकीत्व का निषेध और अष्टमी के पञ्चाङ्ग-विरुद्ध औदयिकीत्व का अस्तित्व वर्णन करता है।

पताकाकार ने “शासनजयपताका” के सातवें पृष्ठ में “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन का अवतरण-बीज बताकर उसकी दो व्याख्यायें प्रस्तुत की हैं, पहली व्याख्या अङ्कित करते हुये उन्होंने कहा है कि “उक्त वचन में तिथि शब्द का प्रकरण प्राप्त पर्वतिथि रूप

अर्थ उद्देश्य और पूर्वतिथिगत औदयिकीत्व रूप पूर्वा शब्द का अर्थ विधेय है, इसलिये उक्त वचन का यह अर्थ होता है कि पञ्चांग में पर्व तिथि के क्षय का निर्देश होने पर उसमें पूर्वा-गत तिथि के औदयिकीत्व की भावना करनी चाहिये।

इस सम्बन्ध में हमारा यह निवेदन है कि पताकाकार को उक्त वचन की अवतारणा समझने में भारी भूल हुई है, क्योंकि उन्होंने पहले लिखा है कि “जैनसम्प्रदाय में औदयिक तिथि ही सब कार्यों में उपयुक्त मानी जाती है,” इसलिये उन्हें सोचना चाहिये कि जब औदयिक तिथियों की ही आराधना का आदेश जैनशास्त्रों में प्राप्त होता है तो जो पर्वतिथियां पञ्चांग में क्षीण बताई गयी हैं उनकी आराधना न करने पर भी जैनशास्त्र के आदेश का भङ्ग तो होता नहीं फिर “उन तिथियों की आराधना कैसे हो” इस प्रश्न के उठने का कोई अवसर न होने से उन्हें उक्त वचन द्वारा औदयिकी एवं आराधना योग्य बनाने की आवश्यकता ही क्या है ?

यदि यह कहा जाय कि पताकाकार को जिस पक्ष का समर्थन करना है उस पक्ष को पर्वतिथियों का वास्तविक क्षय मान्य ही नहीं है अतः जैनशास्त्रों से सभी पर्वतिथियों की आराधना का आदेश प्राप्त होता है, परन्तु प्रचलित पञ्चाङ्ग में कतिपय पर्वतिथियों के क्षय का निर्देश होने से “उन तिथियों की आराधना कैसे हो” यह प्रश्न अनिवार्य रूप से खड़ा हो जाता है, अतः उन तिथियों की उक्त वचन द्वारा औदयिकी बनाकर आराधना योग्य बनाना आवश्यक है, तो यह कथन भी ठीक नहीं है, क्योंकि “क्षये पूर्वा” इस वचन को छोड़ कर अन्य कोई ऐसा आधार नहीं है जिससे यह प्रमाणित किया जा सके कि पर्वतिथियों का क्षय नहीं होता, और न इस वचन को ही किसी प्रामाणिक जैनग्रन्थ में पर्वतिथियों के क्षयाभाव का बोधक माना गया है, इसलिये कतिपय पर्वतिथियों के क्षय का निर्देश करनेवाले लौकिक पञ्चाङ्ग को तिथिनिर्णय के लिये ग्रहण करते हुये तथा औदयिक पर्वतिथियों की ही आराधना को जैनशास्त्रसम्मत मानते हुये यह नहीं कहा जा सकता कि “क्षये पूर्वा” इस वचन की प्रवृत्ति के पूर्व भी सभी पर्वतिथियों को आराधना का आदेश करने में जैनशास्त्रों का तात्पर्य-निश्चय शक्य है। अतः यह स्पष्ट है कि “क्षीण पर्वतिथियों की आराधना कैसे हो” इस प्रश्न के उत्थान एवं उसके उत्तर में उक्त वचन के उपयोग का समर्थन पताकाकार की ओर से नहीं किया जा सकता।

पताकाकार ने उक्त वचन की जो पहली व्याख्या की है उसके बारे में हमारा यह वक्तव्य है कि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन में तिथि शब्द को उद्देश्य का बोधक मानना अयुक्त है क्योंकि “उद्देश्यबोधक पद का प्रयोग विधेयबोधक पद के पूर्व होना चाहिये” इस सामान्य नियम का प्रकारान्तर सम्भव रहते परित्याग करना अन्याय है, तिथि शब्द का तिथि सामान्य रूप अर्थ छोड़कर पर्वतिथि मात्र अर्थ करना भी ठीक नहीं है क्योंकि ऐसा करने का कोई उचित आधार नहीं है, प्रकरण शब्द से जिस आधार की सूचना की गई है वह पताकाकार को भी ज्ञात नहीं है, यदि इस प्रकार का कोई प्रकरण उन्हें ज्ञात होता तो उसका स्पष्ट निर्देश उन्होंने अवश्य किया होता।

पूर्वतिथिगत औदयिकीत्व का उत्तर तिथि में विधान मानना भी महान् भ्रम है क्योंकि एक तिथि में उदयकाल-सम्बन्ध रूप जो औदयिकीत्व है वह दूसरी तिथि में सम्भव नहीं है कारण कि वह सम्बन्ध कोई अनुगत अतिरिक्त वस्तु नहीं है प्रत्युत स्वरूपसम्बन्धविशेष है, यदि यह कहा जाय कि “पूर्वतिथि में पञ्चाङ्गद्वारा जो औदयिकीत्व निर्दिष्ट है वह वस्तुतः

उत्तरतिथि गत ही है, पञ्चाङ्ग ने भ्रमवश उसका निर्देश पूर्वतिथि में किया है, अतः उक्त वचन को पञ्चाङ्ग के विरुद्ध खड़ा होना आवश्यक और उचित है," तो यह कथन भी ठीक नहीं है क्योंकि उक्त स्थिति में औदयिकीत्व के उत्तर तिथि में स्वतःसिद्ध होने के नाते इस वचन से उसका विधान मानना असंगत होगा। इसके ऊपर पताकाकार का यह कथन कि अन्य प्रकार से अज्ञात उक्त अर्थ का यह वचन बोधक है विधायक नहीं, यहां बोध्य ही विधेय और बोधक ही विधायक रूप से विवक्षित है, युक्त नहीं हो सकता, क्योंकि ऐसा मानने पर इस प्रसंगमें मध्यस्थ की इस उक्ति का कि औदयिक सप्तमी आदि तिथियों में प्रकारान्तर से अज्ञात आराधनोपयुक्त अष्टमी आदि पर्वतिथियों की सापेक्ष अभिन्नता ही इस वचन से बोध्य के माने में विधेय और यह वचन बोधक के माने में उसका विधायक है, खण्डन करना अनुचित होगा।

इस प्रसंग में पताकाकार ने भाषा और पदार्थ सम्बन्धी अनेक अशुद्धियां की हैं जिन से उनकी भारी असावधानता प्रकट होती है और 'शासनजयपताका' का विद्वानों द्वारा हस्ताक्षरित होना भी रहस्यमय प्रतीत होता है। उदाहरणार्थ—“शासनजयपताका” के आठवें पृष्ठ की दूसरी पंक्ति में तिथि सामान्यरूपता को अपर्वतिथि का विशेषण कहा गया है। जो असंगत है, क्योंकि अपर्वतिथि शब्द का ही पर्वतिथि भिन्न तिथिरूप अर्थ होने से उस शब्द से ही तिथिरूपता का लाभ हो जाने के कारण तिथि सामान्यरूपता का भिन्न शब्द से प्रतिपादन व्यर्थ हो जाता है।

उसी पृष्ठ की सातवीं पंक्ति में पताकाकार ने कहा है कि तत्तत् तिथि का क्षय अत्यन्ताभाव अथवा ध्वंस रूप नहीं है क्योंकि तत्तत् तिथि और तत्तत् तिथि का क्षय दोनों एक ही दिन होते हैं, परन्तु तत्तत् तिथि और उसका अत्यन्ताभाव वा क्षय-यह दोनों एक साथ नहीं रहते क्यों कि भाव और उसके संसर्गाभाव में सहानवस्थानलक्षण-एक आश्रय में न रहना रूप-विरोध होता है। अतः क्षय को अत्यन्ताभाव व ध्वंस रूप मानने पर तत्तत् तिथि के क्षय के दिन तत्तत् तिथि का अस्तित्व न हो सकेगा, पताकाकार का यह कथन भी ठीक नहीं है क्योंकि एक ही दिन एक भाग में उस तिथि का और भागान्तर में उसके ध्वंस वा अत्यन्ताभाव का अस्तित्व होने में कोई विरोध नहीं है।

उसी पृष्ठ की आठवीं पंक्ति में कहा गया है कि सूर्योदय के अनन्तर उत्पन्न होने से तिथि को औदयिकीत्वाभाव होता है इससे वही-औदयिकीत्वाभाव ही क्षय शब्द का अर्थ है। यह बात भी ठीक नहीं है क्यों कि सूर्योदयानन्तर उत्पत्ति पश्चाद् भावी है और औदयिकीत्वाभाव पूर्वभावी है, अतः किसी तिथि का सूर्योदयकाल के साथ सम्बन्धाभाव रूप औदयिकीत्वाभाव सूर्योदयकाल में उस तिथिके अभाव से होता है और वह अभाव उस तिथि के सूर्योदय कालिक अनुत्पाद से होता है और उक्त अनुत्पाद सूर्योदय के पूर्व में उस तिथिके प्रवर्तक कारण समुदाय के अभाव से होता है। यही मानना उचित है क्योंकि सम्बन्ध के सम्बन्धिद्वयतन्त्र होने के नाते उसके अभाव को भी सम्बन्धी के अभाव के अधीन होना ही उचित है। यदि कहें कि सूर्योदय के अनन्तर होने वाली उत्पत्ति को औदयिकीत्वाभाव का ज्ञापक कहा गया है। कारक नहीं, तो इससे भी दोषों से मुक्ति नहीं मिल सकती, क्योंकि सूर्योदय के अनन्तरकालिक उत्पत्ति को बताने वाले पञ्चाङ्ग से ही जब औदयिकीत्वाभाव ज्ञात हो जाता है तो कथित उत्पत्ति के द्वारा आनुमानिक रीति ग्रहण करने की कोई आवश्यकता नहीं। “स” शब्द से औदयिकीत्वाभाव का ग्रहण भी “स” के मूलभूत तत् शब्द की अभिधान-भर्यादा के विरुद्ध है।

उसी पृष्ठ की दशवीं पंक्ति में उदयकालके साथ सम्बन्ध न होने को अनौदयिकीत्व का जो निमित्त कहा गया है, वह भी संगत नहीं है, क्योंकि अनौदयिकीत्व शब्द का भी अर्थ उदयकाल के साथ सम्बन्ध न होना ही है, फिर उस एक ही वस्तु में निमित्तनैमित्तिकभाव, प्रयोज्य-प्रयोजक भाव वा ज्ञाप्यज्ञापकभाव कैसे हो सकता है ?

उसी पृष्ठ की ग्यारहवीं पंक्ति में पूर्वात्व के विधेयतानवच्छेदकत्व में पूर्वामात्रनिष्ठता को हेतु कहा गया है, जो ठीक नहीं है, कारण कि पूर्वामात्रनिष्ठता पूर्वात्व को पूर्वगत विधेयता का अवच्छेदक होने के अनुकूल है। उसी स्थान में अष्टमीत्व के विधेयतानवच्छेदकत्व में अष्टमीत्व के विधान की अशक्यता गत पूर्वनिरूपितत्व को जो हेतु कहा गया है, वह भी असंगत है, क्योंकि उक्तनिरूपितत्व अष्टमीत्वगत होने से अष्टमीत्व में विधेयतानवच्छेदकत्वका गमक नहीं हो सकता। अष्टमीत्व विधान की पूर्वनिरूपित अशक्यता अथवा पूर्वनिरूपित अशक्यविधानता के हेतुत्व के प्रतिपादन में भी “विधातुमशक्यत्वस्य पूर्वमेव निरूपितत्वात्” इस वाक्य का तात्पर्य नहीं माना जा सकता कारण कि संख्या भिन्न सुब्विभक्त्यर्थ में प्रकृत्यर्थ ही के अन्वय का नियम होने से विधान की अशक्यता वा अशक्य विधानता में निरूपितत्व शब्द के उत्तरस्थ विभक्ति से हेतुता का लाभ अशक्य है। किसी प्रकार इस दोष के परिहार का उपाय ढूँढ निकालने पर भी अष्टमीत्व के विधान की अशक्यता वा विधानाशक्यता अष्टमीत्व की अविधेयता का हेतु हो सकने पर भी उसके विधेयतानवच्छेदकत्व का हेतु नहीं हो सकती है। दूसरी बात यह है कि पूर्वापद को विधेय का बोधक मानने पर पूर्वा में विधेयता की प्राप्ति हो सकने से पूर्वात्वमें प्रसक्त विधेयतावच्छेदकता का प्रतिषेध करना तो संगत हो सकता है, परन्तु अष्टमीत्व में विधेयतावच्छेदकता को प्रसक्ति न होने से उसका प्रतिषेध करना असंगत है। अष्टमी की मध्यस्थोक्त विधेयता की दृष्टि से भी इस प्रतिषेध का समर्थन नहीं किया जा सकता, क्योंकि इस प्रतिषेध की चर्चा मध्यस्थोक्ति के आलोचन के प्रकरण में न आकर पताकाकार द्वारा “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन के अर्थ निरूपण के प्रकरण में आई है।

उसी पृष्ठ की पन्द्रहवीं पंक्ति में पञ्चाङ्ग-प्राप्त क्षय को औदयिकीत्वाभाव का प्रयोजक कहा गया है जो कथमपि सम्भव नहीं है, क्योंकि पताकाकार ने क्षय शब्द का अर्थ औदयिकीत्वाभाव ही किया है और प्रयोज्य प्रयोजकभाव भिन्न वस्तुओं में ही मान्य है, पञ्चाङ्ग-प्राप्त क्षय को प्रयोजक न मानकर पञ्चाङ्गमूलक क्षयदर्शन को भी प्रयोजक नहीं माना जा सकता, क्योंकि क्षयदर्शन का अर्थ है क्षयज्ञान और ज्ञानविषय का प्रयोजक नहीं होता। क्षयदर्शन क्षयका प्रयोजक भले न हो ज्ञापक तो हो सकता है, फिर क्षयदर्शन को क्षयज्ञापक बताने में पताकाकार का तात्पर्य मान लेने से उक्त दोष न होगा यह कथन भी युक्त नहीं है, क्योंकि प्रयोज्यप्रयोजकभाव के समान ज्ञाप्यज्ञापकभाव भी भिन्ननिष्ठ ही होता है, अतः क्षयदर्शन क्षयज्ञान का साधन नहीं बन सकता।

सबसे बड़े कौतुक की बात तो यह है कि पताकाकार ने तिथि के अनौदयिकीत्व का प्रयोजक कहीं पर तो सूर्योदय के अनन्तर कालिक तिथिजन्म को, कहीं पर सूर्योदयकाल के साथ असम्बन्ध को और कहीं पर पञ्चाङ्ग-दृष्ट क्षय को कहा है, जिस से स्पष्ट ज्ञात होता है कि पताकाकार को अनौदयिकीत्व और उसके प्रयोजक का सम्यक् ज्ञान नहीं है।

उसी पृष्ठ की अठारहवीं पंक्ति में पताकाकार ने “क्षये दृष्टे सति” का “उदयसम्बन्धाभावे सति” यह जो विवरण दिया है उससे तो पदार्थों के सम्बन्ध में उनका महान् अज्ञान

सूचित होता है। क्यों कि योगाचार और उसके अनुचरों को छोड़ किसी ने भी ज्ञान और ज्ञेय की एकता नहीं मानी है, वस्तुतः तो उन सबों ने भी ज्ञान और ज्ञेय की एकता नहीं स्वीकार की है प्रत्युत ज्ञान को सहज साकार मानकर ज्ञेय की कल्पना के बीज को ही नष्ट कर दिया है।

आठवें पृष्ठ में क्षय शब्द का औदयिकीत्वाभाव अर्थ मान कर फिर नवें पृष्ठ में उसी शब्द का 'क्षयः-व्यपदेशाभावः' ऐसा विवरण किया है, यह कार्य भी पताकाकार को पदार्थज्ञ के पद से प्रच्युत करने वाला है।

पताका के आठवें पृष्ठ में पताकाकार ने यह कहा है कि जैसे "तिसृभ्यो हि करोति..." इत्यादि वचन से स्तोत्र में विनियुक्त होने वाली ऋचाओं के क्रम के वैपरीत्य का विधान विष्णुति में होता है उसी प्रकार "क्षये पूर्वा तिथिः कार्या" इस वचन से अनौदयिकी अष्टमी आदि तिथि का औदयिकी और औदयिकी सप्तमी आदि का अनौदयिकी के रूप में विधान हो सकता है, परन्तु यह ठीक नहीं है, कारण कि "तिसृभ्यो हि करोति..." इत्यादि वाक्य में उत्तमा ऋक् को प्रथमा, प्रथमा को मध्यमा और मध्यमा को उत्तमा स्पष्ट रूपसे कहा गया है, पर "क्षये पूर्वा" इत्यादि वाक्य में अनौदयिकी को औदयिकी और औदयिकी को अनौदयिकी स्पष्टतया नहीं कहा गया है। इसके अतिरिक्त दृष्टान्त वाक्य और दार्ष्टान्तिक वाक्य में वैषम्य भी है क्यों कि दृष्टान्तवाक्य ऋचाओं के पौर्वापर्य को बदल देता है पर "क्षये पूर्वा" यह वाक्य पताकाकार के मत में भी पूर्वोत्तरतिथियों के पौर्वापर्य को नहीं बदलता।

पताकाकार ने पताका के आठवें पृष्ठ में "क्षये पूर्वा तिथिः कार्या" इस वचन के अपने दूसरे व्याख्यान को अंकित करते हुये 'पूर्वा' शब्द को उद्देश्य का और 'तिथि' शब्द को विधेय का बोधक बतला कर कहा है कि पञ्चाङ्ग में क्षीणरूप से कही हुई अष्टमी आदि पूर्व-तिथियों के जो अंश सप्तमी आदि पूर्वतिथियों में हैं उनका विधान इस वचन से नहीं होता किन्तु सूर्योदयकाल से लेकर अष्टमी आदि की प्रवृत्ति के पञ्चाङ्ग कथित काल तक जो अंश नहीं हैं उन्हीं का उतने काल में विधान होता है, फलतः सप्तमी आदि के बदले अष्टमी आदि पूर्वतिथियाँ औदयिक बन जाती हैं।

इस पर प्रश्न यह होता है कि यदि पञ्चाङ्गोदित काल ही को अष्टमी आदि तिथियों की प्रवृत्ति का काल माना जाय तो सप्तमी आदि तिथियों में अष्टमी आदि तिथियों के कतिपय अंशों का अस्तित्व बताना असंगत है क्योंकि बाद में प्रवृत्त होनेवाली तिथियों के अंश का पूर्व-काल में होना कथमपि सम्भव नहीं माना जा सकता और यदि जिस दिन सूर्योदयकाल में सप्तमी आदि तिथियों का सम्बन्ध पञ्चाङ्ग में वर्णित है उस दिन अष्टमी आदि तिथियों के ही अंशों का अस्तित्व बताने का अभिप्राय हो तो अष्टमी आदि के कुछ ही अंशों का अस्तित्व बताना ठीक नहीं होता क्यों कि उस दिन तो अष्टमी आदि के समस्त अंश विद्यमान हैं, और यदि यह कहा जाय कि जिस दिन अष्टमी आदि तिथियों का क्षय पञ्चाङ्ग ने बताया है उस दिन जैन शास्त्र की दृष्टि में अष्टमी आदि का सम्बन्ध सूर्योदय काल से ही है किन्तु पञ्चाङ्गोदित अष्टमी आदि के प्रवृत्तिकाल के पूर्वकाल में उसका सम्बन्ध ज्ञात नहीं है, अतः यह वचन उसी सम्बन्ध का ज्ञापक है, तो यह भी कथन ठीक नहीं है, क्यों कि उस स्थिति में अष्टमी आदि के वे अंश बोध्य हो सकेंगे विधेय नहीं। यदि यह भी स्वीकार कर लें तो इस प्रसङ्ग में प्राप्त होनेवाली मध्यस्थ की उक्ति का पताका के छठे पृष्ठ में किया गया खण्डन असंगत होगा क्यों कि मध्यस्थ के मत में भी 'अपूर्वविधि विधायक' शब्द का पूर्व अज्ञात अर्थ का ज्ञापक-रूप

अर्थ ही हो सकता है।

पताकाकार के यथोक्त दोनों व्याख्यानों की आलोचना का निष्कर्ष थोड़े में इस प्रकार कहा जा सकता है कि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” यह वचन क्षीणपर्व तिथि में औदयिकीत्व का अथवा क्षीणतिथि वाले दिन के पूर्व तिथि से युक्त भाग में क्षीणतिथि का वा क्षीणतिथि के सूर्योदयावधिक अंशों का विधायक वा बोधक नहीं हो सकता, क्योंकि टिप्पण की दृष्टि से यह अशक्य एवं बाध्य है और पताकाकार की दृष्टि से उक्त अर्थ स्वतः सिद्ध होने के कारण विधिनिरपेक्ष है तथा उक्त अर्थ का बोध टिप्पण से प्रतिरुद्ध भी है।

लौकिक टिप्पण “क्षये पूर्वा” इस धर्मशास्त्रीय वचन से दुर्बल है अतः उक्त वचन के विरोध में वह नहीं खड़ा हो सकता। यह बात भी मान्य नहीं हो सकती, क्योंकि शास्त्र अपने ही विषय में बलवान् हो सकता है न कि अन्य के विषय में। कौन तिथि कब प्रवृत्त होती है? कब तक रहती है? और कब निवृत्त होती है? इत्यादि तिथिसम्बन्धी बातें टिप्पण तथा उसके उपजीव्य ज्योतिष के ही विषय हैं अतः इन बातों में शास्त्र की अपेक्षा टिप्पण और ज्योतिष का ही महत्त्व है। टिप्पण जैन शास्त्र के विरुद्ध अर्थ का बोधक होने से दुर्बल और उक्त वचन जैनशास्त्रसम्मत अर्थ का प्रकाशक होने से प्रबल है—यह भी कथन ठीक नहीं है, क्योंकि उक्त वचनार्थ का समर्थक दूसरा कोई भी वचन जैनशास्त्र में अब तक उपलब्ध नहीं है।

एक बात यह भी ध्यान देने की है कि पताकाकार के मत में “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” यह वचन आचार्य उमास्वाति का न तो अपना वचन है और न उनके द्वारा जैनशास्त्र से उद्धृत ही किया गया है, किन्तु वैदिक सम्प्रदाय के किसी ग्रन्थ से लिया गया है, फिर इस प्रकार जब टिप्पण और उक्त वचन दोनों ही परकीय हैं तथा दोनों ही आचार्य उमास्वाति से परिगृहीत हैं तो जैनसङ्ग की दृष्टि में एक दुर्बल और दूसरा प्रबल कैसे हो सकता है?

‘पताका’ के नवें पृष्ठ में मध्यस्थ के ऊपर यह आक्षेप किया गया है कि आचार्य सागरानन्दसूरि के मत का बड़े आडम्बर से खण्डन करते हुये भी मध्यस्थ ने अन्त में उसी का समर्थन किया है।

बड़ी विचित्र बात है कि मध्यस्थ और श्रीसागरानन्दसूरि के मत में प्रकाश और अन्धकार के समान अत्यन्त स्पष्ट भेद होते हुये भी पताकाकार को उनमें अमेद कैसे लक्षित हुआ? मध्यस्थ के मत में उक्त वचन क्षीण पर्व तिथि में अक्षीण पर्वतिथि का कथंचित् तादात्म्य बताता हुआ उसमें औदयिकीत्व का बोधन करता है और श्रीसागरानन्दसूरि के मत में उक्त वचन क्षीण पर्वतिथि में औदयिकीत्व का विधान करता हुआ उसकी अक्षीणता पूर्वागत अपर्वतिथि की क्षीणता का प्रतिपादन करता है। फलतः मध्यस्थ के मत में टिप्पण के अनुसार पूर्व की अपर्वतिथि औदयिक और पर्वतिथि अनौदयिक बनी रहती है फिर भी उक्त वचन के आधार पर टिप्पण का विरोध किये बिना ही क्षीण पर्वतिथि आराधनाङ्गता प्राप्त करने के लिये पूर्वकी औदयिक अपर्व तिथि के साथ एकतामता प्राप्त कर औदयिक बन जाती है और श्रीसागरानन्दसूरि के मत में उक्त वचन के बल से टिप्पण की मर्यादा को कुचल कर टिप्पण में अनौदयिक बतायी हुई पर्वतिथि औदयिक और औदयिक बतायी हुई अपर्वतिथि अनौदयिक बन जाती है। इस प्रकार इन दोनों मतों का भेद जो अत्यन्त साधारण समझ रखने वाले को भी अति सुगम है वह पताकाकार के लिये दुर्गम कैसे बन गया? यह एक महान् कौतुक है।

अब ‘वृद्धौ कार्या तथोत्तरा’ इस उत्तरार्थ की पताकाकार द्वारा की गयी व्याख्या का परीक्षण किया जायगा।

पताका के नवें पृष्ठ में “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस अंश की यह व्याख्या की गयी है कि किसी पर्वतिथि की वृद्धि अर्थात् दो दिन सूर्योदय काल में अस्तित्व का निर्देश टिप्पण में प्राप्त होने पर दूसरे दिन के सूर्योदय से युक्त तिथि को ही औदयिकी बनाना चाहिये, न कि पहले दिन के सूर्योदय से युक्त तिथि को। यह व्याख्या करते हुये यह भी कहा गया है कि सर्वत्र आराधना के अंग रूप से औदयिकी तिथि का विधान होने पर भी वृद्धा तिथि की आराधना दो दिन नहीं मानी जा सकती क्योंकि तिथि का आराधना के अङ्ग रूप से विधान होने के नाते आराधना प्रधान तथा तिथि गौण है और प्रधान को गौण का अनुगामी होना न्याय्य नहीं है। अतः एक ही दिन आराधना की उपपत्ति के लिये एक ही दिन उसका औदयिकीत्व अपेक्षित है, किन्तु कोई विनिगमक न होने से दोनों ही दिन पाक्षिक औदयिकीत्व प्राप्त है, इसलिये उक्त वचन पूर्व सूर्योदय से युक्त तिथि का परिसंख्यान करता है कि पूर्व सूर्योदय से युक्त तिथि औदयिकी नहीं हो सकती किन्तु द्वितीय सूर्योदय से युक्त तिथि ही औदयिकी है।

इस विषय में हमारा निवेदन यह है कि पताकाकार ने “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन को परिसंख्याविधि बताते हुए जो यह कहा है कि दो सूर्योदय से सम्बन्ध रखने वाली तिथि उक्त वचन के अनुसार पहले दिन औदयिकी नहीं है, वह असङ्गत है, क्योंकि जो तिथि गणितानुसार पहले दिन भी वस्तुतः औदयिकी है उस दिन उस तिथि के अनौदयिकीत्व का बोधक मानने पर वह वचन अप्रमाण हो जायगा।

एक पर्वतिथि का दो दिन औदयिकी होना जैनागम को मान्य नहीं है अतः टिप्पण में जिस पर्वतिथि के दो दिन औदयिकी होने का निर्देश है, पहले दिन उस तिथि के अनौदयिकीत्व की घोषणा करने पर भी उक्त वचन की प्रमाणता पर किसी प्रकार का आघात नहीं पहुँच सकता। यह कथन भी ठीक नहीं है, क्योंकि जैनागम के किसी दूसरे वचन द्वारा कथित अर्थ का समर्थन उक्त अर्थ में उस वचन की प्रमाणता का आधार नहीं हो सकता। कारण कि जैनागम में उक्त अर्थ का समर्थक कोई अन्य वचन न तो आजकल उपलब्ध है और न उसकी अतीत सत्ता में ही कोई प्रमाण है। इसी प्रकार उक्त वचन के उद्घोषक की गणित की असाधारण विद्वत्ता रूप महत्ता भी उक्त अर्थ में उस वचन की प्रमाणता का आधार नहीं हो सकती क्यों कि पर्व और अपर्व रूप से तिथि का विभाजन आदि गणित का विषय नहीं है अतः उसकी सहायता से यह निर्णय नहीं किया जा सकता कि जैनागम में पर्व रूप से स्वीकृत तिथियाँ क्षीण वा वृद्ध नहीं होती किन्तु अपर्व रूप से स्वीकृत तिथियाँ ही क्षीण वा वृद्ध होती हैं। अत्यन्त उत्कट तपस्या के अनुष्ठान से प्राप्त की हुई समस्त पदार्थों का साक्षात्कार करने की क्षमता रूप महत्ता भी कथित अर्थ में उक्त वचन की प्रमाणता का आधार नहीं हो सकती क्यों कि इस प्रकार की क्षमता होने पर विपरीतार्थवेदी लौकिक टिप्पण तथा पताकाकार के मतानुसार “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस अन्य सम्प्रदाय के वचन का आचार्य उमास्वाति द्वारा ग्रहण किया जाना और जैनागमानुसारी दूसरे विशुद्ध टिप्पण की रचना की उपेक्षा होना। यदि यह कहा जाय कि लौकिक टिप्पण कभी कभी कतिपय पर्व-तिथियों की प्रवृत्ति आदि के काल के विषय में अशुद्ध होने पर भी अन्य सभी अंशों में तो शुद्ध ही होता है अतः अशुद्ध अंश का उक्त वचन द्वारा संशोधन कर लौकिक टिप्पण को स्वीकार कर लेने की उदारता आचार्य ने प्रदर्शित की है तो यह बात भी कल्पना मात्र मूलक होने से जैनसंघ की प्रतिष्ठा के रक्षण में असमर्थ है।

हमारे उपर्युक्त वक्तव्य का आशय यह नहीं है कि आचार्य उमास्वाति को उच्चकोटि के गणित का अच्छा ज्ञान नहीं था। अथवा उनकी तपस्या में कोई न्यूनता थी। हमारे कथन का तात्पर्य तो इतना ही है कि उक्त वचन का कथित अर्थ ही आचार्य को अभीष्ट है इस में कोई प्रमाण नहीं है। इसलिये यह असन्दिग्ध रूपसे कहा जा सकता है कि टिप्पण में दो दिन औदयिकी रूप से निर्दिष्ट तिथि को पहले दिन अनौदयिकी होने की घोषणा करने पर उक्त वचन की अप्रमाणता अपरिहार्य है। सिद्धान्त पक्ष में उक्त वचन की प्रमाणता का रक्षण कैसे होगा यह बात सिद्धान्त पक्ष के निरूपण के समय बतायी जायगी।

यदि कहा जाय कि टिप्पण के अनुसार प्रथम दिन भी वृद्धा तिथि का औदयिकीत्व इष्ट है किन्तु आराधनोपयोगी जो पारिभाषिक औदयिकीत्व है वह “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन के अनुसार पहले दिन न हो कर दूसरे ही दिन है, ऐसा मानने में टिप्पण वा तन्मूल-भूत गणितज्योतिष का उक्त वचन के साथ कोई विरोध भी नहीं है, तो यह कथन भी असंगत है, क्यों कि पारिभाषिक औदयिकीत्व का स्वरूप बताये बिना उस प्रकार की बात कहना अनुचित होगा। एवं पारिभाषिक औदयिकीत्व के एक ही दिन दो तिथियों में सम्भव होने के कारण पर्वानन्तर पर्वतिथि के क्षय के प्रसङ्ग में दिन भेद से तिथिद्वय की आराधना की व्यवस्था करना भी असंगत होगा।

इस प्रसंग में पताकाकार ने जो यह बात कही है कि आराधना के अंग रूप से तिथि का विधान होने के कारण आराधना प्रधान तथा तिथि गौण है। और प्रधान को गौण का अनुगमन करना ठीक नहीं है। अतः तिथि की वृद्धि के कारण आराधना का दो दिन अनुष्ठान अप्राप्य है। वह ठीक नहीं है, कारण कि पर्वतिथि आराधना का निमित्त और आराधना नैमित्तिक मानी गयी है। अतः नैमित्तिक को निमित्त का नियत अनुगामी होने के नाते जैसे पर्व-तिथि के किसी एक दिन औदयिकी होने पर उस दिन तन्मूलक आराधना मानी जाती है वैसे ही पर्व तिथि के दो दिन औदयिकी होने पर दो दिन तन्मूलक आराधना की प्राप्ति अनिवार्य है।

ऐसा मानने पर ही पहले दिन वृद्धा तिथि के औदयिकीत्व का प्रतिषेध कर दूसरे दिन मात्र उसके औदयिकीत्व के व्यवस्थापन का प्रयास भी सफल हो सकता है, अन्यथा यदि आराधना तिथि का अनुविधान न करे तो पहले दिन भी वृद्धा तिथि को औदयिकीत्व मानने पर उस दिन आराधना को प्राप्ति रूप दोष न होने के कारण उक्त प्रयास की निरर्थकता अपरिहार्य है।

यदि कहें कि आराधना को तिथि की अनुगामिनी मानने पर वृद्धा तिथि की दो दिन आराधना की अवश्य कर्तव्यता अनिवार्य होगी, तो यह ठीक नहीं है, क्योंकि “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन से पूर्व-दिन आराधना का परिसंख्यान कर दूसरे दिन-मात्र उसके अनुष्ठान की व्यवस्था की गयी है। आराधना की पाक्षिक प्राप्ति होने पर ही उसका परिसंख्यान मान्य हो सकता है, यहाँ तो उसकी पाक्षिक प्राप्ति है नहीं क्योंकि वृद्धा तिथि दो दिन औदयिकी है अतः दोनों दिन आराधना प्राप्त है, इस लिये आराधना की परिसंख्या मानना अयुक्त है। यह शंका भी उचित नहीं है, क्यों कि “एक पर्व तिथि एक ही दिन औदयिकी होती है” जैनजगत् की इस प्रसिद्धि के अनुरोध से जैसे वृद्धा तिथि के औदयिकीत्व की पाक्षिक प्राप्ति मान कर उसके परिसंख्या-पक्ष का समर्थन किया जाता है। वैसे ही “एक पर्वतिथि की आराधना एक ही दिन होती है” इस जैनसंघ की प्रसिद्धि के अनुसार वृद्धा तिथि की आराधना की भी पाक्षिक प्राप्ति का समर्थन कर आराधना की परिसंख्या का भी प्रमाणीकरण हो सकता है। पताका के ग्यारहवें पृष्ठ में पताकाकार ने आराधना की पाक्षिक प्राप्ति स्वीकार भी की है।

इसी प्रकरण में ग्यारहवें पृष्ठ में पताकाकार ने कहा है कि “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन से तिथिवृद्धि के प्रसंग में पूर्व तिथि के अनौदयिकीत्व और उत्तर तिथि के औदयिकीत्व की व्यवस्था होती है। उनका यह कथन भी सदोष है, क्योंकि वृद्धा तिथि के दोनों दिन एक होने के कारण उसमें पूर्वा और उत्तरा शब्द का प्रयोग भेद-दृष्टि से नहीं हो सकता। हाँ, पूर्व और उत्तर दिन के सम्बन्ध की दृष्टि से प्रयोग हो सकता है, पर उस दशा में पूर्वा को अनौदयिकी और उत्तरा को औदयिकी नहीं कहा जा सकता कारण कि पूर्वा और उत्तरा शब्दों से एक ही वृद्धा तिथि का ग्रहण होता है। वृद्धा तिथि के सम्बन्ध में पूर्वा को अनौदयिकी और उत्तरा को औदयिकी कहने का तात्पर्य यह है कि वृद्धा तिथि पहले दिन अनौदयिकी और दूसरे दिन औदयिकी है, यह कथन भी ठीक नहीं है, क्योंकि यह बात टिप्पण से विरुद्ध होने के नाते “वृद्धौ कार्या” इस वचन से विवक्षित नहीं हो सकती।

वृद्धा तिथि के दोनों दिन एक होने के कारण उसके सम्बन्ध में यह कहना कि ‘पूर्वा तिथि अनौदयिकी होने से अपर्व तिथि है’ कथमपि उचित नहीं हो सकता, क्योंकि उत्तरा-औदयिकी पर्व तिथि स्वरूपा वृद्धा तिथि ही पूर्वा है, तो फिर वह पर्व तिथि होने के साथ ही अपर्व तिथि भी कैसे हो सकती है। वही तिथि दूसरे दिन पर्वतिथि और पहले दिन अपर्व तिथि है—यह भी नहीं कहा जा सकता, क्योंकि पर्व-तिथिरूपता अष्टमीत्व, चतुर्दशीत्व आदि धर्मोंके अधीन है, तो वृद्धा तिथि में जब पहले दिन भी वे धर्म रहेंगे तो उस दिन वह अपर्व तिथि कैसे हो सकती है? वृद्धा तिथि को पहले दिन भी पर्वतिथि रूप मानने पर पहले दिन भी उसकी आराधना अनिवार्य होगी—यह शङ्का ठीक नहीं है, कारण कि पहले दिन पर्वतिथि-रूपता-होने पर भी “वृद्धौ कार्या” इस वचन से दूसरे ही दिन वृद्धा तिथि की आराधना के अनुष्ठान की व्यवस्था होने से पहले दिन उसकी आराधना अप्राप्त है। यह बात ‘सेनप्रश्न’ के तृतीय उल्लास में उल्लिखित पण्डित पद्मानन्द गणि के प्रश्नोत्तर से स्पष्ट है।^१

अष्टमी की वृद्धि के प्रसङ्ग में उसके पूर्व की तिथि सप्तमी ही वस्तुतः वृद्धा होती है—पताकाकार का यह कथन भी युक्त नहीं है, क्योंकि पहले दिन वृद्धा पर्व तिथि की आराधना का परिहार करने के लिये उस दिन उसे अनौदयिकी मानने की कथंचित् आवश्यकता मान लेने पर भी अष्टमी से युक्त पहले दिन सप्तमी की कल्पना करने की कोई आवश्यकता नहीं होती। सृष्टि के समय कोई काल तिथिशून्य नहीं होता—इस नियम के रक्षणार्थ अष्टमी से युक्त पूर्व दिन में सप्तमी की कल्पना आवश्यक है। अन्यथा अष्टमी को दूसरे ही दिन औदयिकी मान लेने पर और सप्तमी को टिप्पणोक्त काल ही में छोड़ देने पर अष्टमी से युक्त पूर्व दिन के सूर्योदयकाल के तिथि हीन हो जाने से युक्त नियम का भंग हो जायगा यह तर्क भी ठीक नहीं है कारण कि पहले दिन अष्टमी के गणित-प्राप्त औदयिकीत्व के समान उक्त नियम को अस्वीकार कर देने में भी कोई बाधा नहीं है। क्योंकि एकत्र मर्यादा तोड़ कर व्यवहार करनेवालों को अन्यत्र भी मर्यादा तोड़ देने में लज्जा का कोई विशेष दबाव नहीं हो सकता।

“वृद्धौ कार्या” इस वचन को फलतः परिसंख्याविधि मान कर उस में सम्भावित त्रिदोष्य का निरास सूचित करते हुये ‘पताका’ के ग्यारहवें पृष्ठ में पताकाकार ने जो यह कहा है कि लौकिक प्रमाण से पूर्व शास्त्रप्रमाण की प्रवृत्ति का नियम होने से टिप्पण से पूर्व ही “वृद्धौ कार्या” इस वचन की प्रवृत्ति हो जाने के कारण वृद्धा तिथि को पहले दिन औदयिकीत्व प्राप्त ही नहीं है, अतः प्राप्तवाच्य रूप दोष नहीं प्रसक्त होगा। वह ठीक नहीं है, क्योंकि टिप्पण की

पूर्व-प्रवृत्ति न मानने पर तिथि-वृद्धि का ज्ञान न होने के कारण “वृद्धौ कार्या” इस वचन की प्रवृत्ति ही नहीं हो सकती। दूसरी बात यह है कि पताका के नवें पृष्ठ में “वृद्धौ कार्या” इस वचन की व्याख्या करते हुये पताकाकार ने इस वचन की प्रवृत्ति के पूर्व टिप्पण की प्राप्ति मानी है और अब यहां ग्यारहवें पृष्ठ में टिप्पण की प्रवृत्ति के पूर्व उक्त वचन की ही प्रवृत्ति को मान्यता दे रहे हैं। इससे पताका-लेखक का महान् प्रमाद सूचित होता है।

अब “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस उत्तरार्ध की दूसरी व्याख्या का खण्डन किया जायगा—
पताकाकार ने पताका के ग्यारहवें पृष्ठ में उक्त वचन की दूसरी व्याख्या करते हुये कहा है कि “वृद्धौ कार्या” यह वचन वृद्धा तिथि में दोनों दिन पाक्षिक रूप से प्राप्त पर्वतिथित्व का पहले दिन प्रतिषेध करने के निमित्त दूसरे ही दिन उस तिथि के औदयिकीत्व का अथवा पर्वतिथित्व का ही नियमन करता है। किन्तु यह कथन युक्त नहीं है, क्योंकि वृद्धा तिथि में जब पहले दिन भी अष्टमीत्व, चतुर्दशी आदि धर्मों में से अन्यतम धर्म और औदयिकीत्व विद्यमान है तब उस दिन उसके पर्वतिथित्व का अपलाप नहीं किया जा सकता। कारण कि विधि, निषेध वा उसका संकोच उसी वस्तु में सम्भव है जो पुरुष के प्रयत्नाधीन हो, अतः उक्त वचन का तात्पर्य यही मानना होगा कि एक वृद्धा तिथि दोनों दिन पर्वतिथि रूप होते हुये भी दूसरे दिन ही आराध्य होती है। इस प्रकार यह वचन पुरुषाधीन आराधना का ही पहले दिन प्रतिषेधक और दूसरे दिन नियामक है न कि पुरुषासाध्य औदयिकीत्व वा पर्वतिथित्व का।

इसी प्रसंग में वृद्धा तिथि में पर्वतिथित्व की पाक्षिक प्राप्ति बतला कर दूसरे दिन-मात्र औदयिकीत्व के नियमन में उक्त वचन का व्यापार है—यह पताकाकार का कथन उनके विचित्र मीमांसकत्व का सूचन करता है क्योंकि “पाक्षिक प्राप्ति किसी दूसरे की और नियमन किसी अन्य का” यह गोप्य ज्ञान उन्हीं को गुरु-सेवा के महान् तप से प्राप्त है। दूसरे मीमांसक तो यही जानते हैं कि जिसकी पाक्षिक प्राप्ति होती है उसीका नियमन होता है। यदि कहें कि औदयिकीत्व का नियमन फलतः पर्वतिथित्व के नियमन में पर्यवसन्न होता है अतः औदयिकीत्व का नियमन मानने में कोई दोष नहीं है तो यह भी ठीक नहीं है।, क्योंकि पाक्षिक-प्राप्त पर्वतिथित्व की साक्षात् नियामकता सम्भव रहने पर उसका त्याग कर औदयिकीत्व के नियमन से उसका नियमन मानना निरर्थक और निर्वाज है।

वृद्धा तिथि दूसरे दिन ही औदयिकी है और पहले दिन अनौदयिकी है यह पताकाकार का कथन इस प्रश्न को पुनः प्रस्तुत कर देता है कि पहले दिन भी पञ्चाङ्ग के अनुसार औदयिकी अष्टमी आदि को उस दिन अनौदयिकी बतलाने पर “वृद्धौ कार्या” इस वचन के प्रामाण्य की रक्षा नहीं हो सकती, क्योंकि उक्त वचन धर्मशास्त्रात्मक होने पर भी गणितज्योतिष के तिथि प्रवेश आदि विषयों में उससे विपरीत बताने की क्षमता नहीं प्राप्त कर सकता। इसी प्रकार वृद्धा तिथि के पूर्व की अपर्वतिथि की वृद्धि-कल्पना भी इस पुराने प्रश्न को पुनः खड़ा कर देती है कि पहले दिन वृद्धा तिथि की आराधना की आपत्ति का वारण करने के लिये उस दिन उसके अनौदयिकीत्व की कल्पना तो कथंचित् सार्थक हो सकती है पर उस दिन पूर्व की अपर्वतिथि को औदयिकी मानने की क्या आवश्यकता है?

‘पताका’ के बारहवें पृष्ठ में अङ्कित “एवं सति यन्मध्यस्थेन” यहां से लेकर “मध्यस्थस्य कथमुपादेयकोटिमारोहेत्” यहां तक के वाक्य में ‘यन्मध्यस्थेन’ और मध्यस्थस्य” इन दोनों शब्दों का किसके साथ अन्वय है तथा उनका क्या समन्वय है, एवं कौनसा वाक्य-सौन्दर्य है? यह बात पताकाकार जैसे विचित्र वाक्यकार को ही ज्ञात हो सकती है।

‘पताका’ के इस बारहवें पृष्ठ में ही पताकाकार ने मध्यस्थ पर यह आक्षेप किया है कि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वाक्य के पूर्व भाग को सप्तमी में अष्टमी वा अष्टमीत्व का विधायक तथा उत्तर भाग को दूसरे दिन वृद्धा अष्टमी के औदयिकीत्व का नियामक मान कर जो वैरूप्य स्वीकार किया है वह निष्प्राण और निष्फल है। इस आक्षेप के सम्बन्ध में हमारा यह निवेदन है कि पताकाकार ने स्वयं भी उस वचन के पूर्वार्ध को क्षीण अष्टमी में औदयिकीत्व का वा अष्टमी के क्षय के दिन सप्तमी के स्थान में क्षीण अष्टमी के सूर्योदयावधिक अंशों का विधायक और उत्तरार्ध को ‘पताका’ के तेरहवें पृष्ठकी ग्यारहवीं पंक्ति में पर्वतिथित्व का नियामक मान कर वैसा ही वैरूप्य किया है, अतः उनको मध्यस्थ पर उक्त आक्षेप करने का कोई अधिकार न होने के कारण “मुखमस्तीति वक्तव्यं दशहस्ता हरितकी” मुख से हरीतकी की १० हाथ लम्बाई बता देने में क्या रोक? यह श्लोक जो उन्होंने उदात्त मध्यस्थ के सम्बन्ध में कहा है उसे वस्तुतः उन्हीं के सम्बन्ध में पढ़ना उचित है।

इसी पृष्ठ में “वृद्धा तिथि पहले दिन औदयिकी है वा दूसरे दिन” इस संशय को मध्यस्थ—कथित मान कर उसका पताकाकारने इस प्रकार खण्डन किया है कि वृद्धा तिथि तो टिप्पणानुसार दोनों दिन औदयिकी है अतः उसमें उक्त संदेह का कथन अनुचित है। और इसी लिये उसकी पाक्षिक प्राप्ति न होने के कारण उस वचन के उत्तरार्ध को औदयिकीत्व का नियामक मानना भी असंगत है। इस सम्बन्ध में हमारा कथन यह है कि पताकाकार के उक्त दोषोद्घावन का आधार उनके स्वभाव विशेष को छोड़कर दूसरा कुछ नहीं है, कारण कि मध्यस्थ ने सूर्योदय-काल में अस्तित्वरूप औदयिकी को सन्दिग्ध नहीं कहा है किन्तु पूर्व दिन के औदयिकीत्व और उत्तर दिन के औदयिकीत्व की आराधनोपयोगिता में सन्देह बताया है, और उसके होने में कोई बाधा नहीं है क्योंकि वृद्धा तिथि के किस औदयिकीत्व को आराधना में उपयुक्त माना जाय यह प्रकारान्तर से निश्चित नहीं है। इसी प्रकार साधारण औदयिकीत्व की पाक्षिक प्राप्ति और उसका नियमन भी मध्यस्थ को मान्य नहीं हैं किन्तु आराधनोपयुक्त औदयिकीत्व की पाक्षिक प्राप्ति और उसी का नियमन उन्हें इष्ट है। और यह स्वीकार करने में कोई आपत्ति नहीं है।

नियम का विधान होता है न कि नियमविधि का इस अभिप्राय से “नियमविधिविधायक” शब्द के प्रयोग पर जो आक्षेप पताकाकार ने किया है, वह भी निराधार है, क्योंकि ‘विधि’ शब्द को कर्मप्रत्ययान्त मान कर “नियमरूपी विधेय का विधान करनेवाला” इस अर्थ के तात्पर्य से उक्त शब्द के प्रयोग में कोई बाधक नहीं है।

तेरहवें पृष्ठ में पताकाकार ने “वृद्धौ कार्या” इस वचन की मध्यस्थोक्त औदयिकीत्व-नियामकता का खण्डन कर उसे जो पर्वतिथित्व का नियामक माना है। वह ठीक नहीं है, क्योंकि बारहवें पृष्ठ की पाँचवीं पंक्ति में उस वचन को उन्होंने औदयिकीत्व का नियामक मान लिया है और अब यहां तेरहवें पृष्ठ में उसका खण्डन करते हैं अतः उनके पूर्वापर वचनों में विरोध पड़ता है।

इसी पृष्ठ में ग्यारहवीं पंक्ति के वाक्य में निकटवर्ती ‘क्षय’ शब्द की उपेक्षा कर दूरवर्ती वृद्धि शब्द की समान-लिंगता को मुख्यता देकर ‘दृष्टा’ शब्द के प्रयोग करने का रहस्य नहीं ज्ञात होता। ‘पञ्चाङ्गे’ से लेकर ‘दृष्टायाम्’ यहां तक के वाक्य भाग का अन्वयी भी अन्वेष्टा की अपेक्षा करता है, उतने वाक्य-भाग के अर्थ का “पर्वतिथिरेकैव भवति” इस शब्द के अर्थ के साथ अथवा उसके सहित “इति मध्यस्थेनोक्तम्” इस शब्द के अर्थ के साथ

सूचित किया गया हेतुहेतुमदभाव भी दुर्बोध तथा दुर्घट है ।

इसी पृष्ठ की चौदहवीं पंक्ति में “आराधनस्यैकैव तिथिरपेक्षिता सा पूर्वा परा वा” इस वाक्य से जो सन्देह प्रदर्शित किया गया है, वह आराधनाऽपेक्षित तिथि को धर्मी और पूर्वात्व तथा परात्व को प्रकार बनाकर अथवा पूर्वा और परा को धर्मी और आराधनाऽपेक्षिततिथित्व को प्रकार बना कर नहीं उपपन्न हो सकता, कारण कि वृद्धा पर्व तिथि में पूर्वसूर्योदय—सम्बन्ध रूप पूर्वात्व और उत्तरसूर्योदय—सम्बन्धरूपपरात्व दोनों ही टिप्पण से निश्चित हैं तथा वृद्धा अपर्व तिथि में उन दोनों धर्मोंका अस्तित्व होने से उनमें सहानवस्थान रूप विरोध भी नहीं है और पूर्वा तथा परा वृद्धा तिथि में भेद भी नहीं है ।

संशय उसी ज्ञान को माना जाता है जिसमें एक आश्रय धर्मी रूप से और परस्पर-विरोधी दो धर्म प्रकार रूप से विषय हों—जैसे ‘अयं स्थाणुर्नवा’ । अथवा परस्पर-विरोधी दो धर्म धर्मी रूप से और एक आश्रय प्रकार रूप से भासित हों, जैसे—‘अत्र स्थाणुत्वं तदभावो वा ।’ अथवा परस्पर-भिन्न दो पदार्थ धर्मी रूप से और उन दोनों में से एकमात्र में रहनेवाला धर्म प्रकार रूप से भासमान हो, जैसे—‘देहो वा ज्ञानवान् देहभिन्नो वा, अथवा उक्त धर्म धर्मी रूप से और उक्त दो पदार्थ प्रकार रूप से भासित हों, जैसे—‘देहे वा ज्ञानं देहभिन्ने वा ।’ “सा पूर्वा परा वा” यह ज्ञान उक्त चार प्रकारों में किसी में अन्तर्भूत नहीं होता, अतः इसे संशय कहना अयुक्त है । “वृद्धा तिथि को पहले दिन पर्व-तिथित्व है वा दूसरे दिन” यह सन्देह भी नहीं बन सकता, क्योंकि वृद्धा तिथि में दोनों दिन पर्वतिथित्व निश्चित है, केवल उसकी आराधना पहले दिन न मानकर दूसरे दिन मानी जाती है ।

‘पताका’ के तेरहवें पृष्ठ की तेरहवीं पंक्ति में पताकाकार ने “सत्यपि तिथेर्दिनद्वयेऽप्यौदयिकीत्वे” इस वाक्य से जो वृद्धा तिथि को दोनों दिन औदयिकी कहा है, वह असंगत है, क्योंकि वह श्रीसागरानन्दसूरि के इस मत का—कि पर्वतिथि की वस्तुतः वृद्धि नहीं होती, वह दूसरे दिन—मात्र ही औदयिकी होती है—समर्थन करने को प्रवृत्त हैं, यदि कहें कि यह बात टिप्पण की दृष्टि से कही गई है न कि सिद्धान्त की दृष्टि से अतः उक्त वचन की असंगति नहीं है, तो यह भी युक्त नहीं है, क्योंकि उन्होंने “वृद्धौ कार्या” इस वचन की मध्यस्थ-कथित औदयिकीत्व-नियामकता का खण्डन कर उसे पर्वतिथित्व का नियामक माना है ।

सब से विचित्र बात तो यह है कि पताकाकार ने बारहवें पृष्ठ की पांचवीं पंक्ति में “वृद्धौ कार्या” इस वचन को दूसरे दिन वृद्धा पर्वतिथि के औदयिकीत्व का नियामक माना है, फिर तेरहवें पृष्ठ की ग्यारहवीं पंक्ति में उसे पर्वतिथित्व का नियामक कहा है, उसके बाद इसी पृष्ठ की चौदहवीं पंक्ति में पक्षप्राप्ता द्वितीया पर्वतिथि का नियमन माना है और पन्द्रहवें पृष्ठ की पांचवीं पंक्ति में “क्षये पूर्वा” इस भाग को औदयिकी संज्ञा का विधायक मानकर वैरूप्य-भीत पताकाकार ने “वृद्धौ कार्या” इस भाग को औदयिकी संज्ञा का नियामक होने की स्थिति पैदा कर दी है । उनके इन विभिन्न कथनों से ज्ञात होता है कि उन्हें औदयिकीत्व, पर्वतिथित्व, पर्वतिथि और औदयिकी संज्ञा—इन शब्दों के अर्थ-भेद का ज्ञान नहीं है, फिर ऐसा व्यक्ति भी किसी बड़े सम्प्रदाय के विवादग्रस्त धार्मिक प्रश्न पर निर्णय देने को लेखनी उठाये—यह कितना बड़ा दुस्साहस है ।

पताकाकार ने “वृद्धौ कार्या” इस वचन की औदयिकीत्व-नियामकता का खण्डन कर उसे जो पर्वतिथित्व का नियामक माना है उस पर यह एक अप्रतीकार्य आपत्ति खड़ी होती है कि जब उक्त वचन पर्वतिथित्व का नियामक है तब उसके आधार पर पहले दिन वृद्धा

पर्वतिथि के पर्वतिथित्व का निषेध होगा न कि औदयिकीत्व का, तो फिर इस स्थिति में वृद्धा पूर्णिमा से युक्त पूर्व-दिन को चतुर्दशी के औदयिकीत्व की कल्पना जो पताकाकार ने की है वह न हो सकेगी क्योंकि एक दिन दो तिथियों का सूर्योदयकाल में अस्तित्व रूप औदयिकीत्व किसी को भी मान्य नहीं है। इस आपत्ति के समाधान में यह कहना कि पर्वतिथित्व औदयिकीत्व को लेकर ही निवृत्त होता है—ठीक नहीं है, क्योंकि औदयिकीत्व पर्वतिथित्व का व्याप्य नहीं है। यदि कहें कि औदयिकीत्व पर्वतिथित्व का व्याप्य न हो पर पूर्णिमात्व आदि अन्यतम धर्म से विशिष्ट औदयिकीत्व तो व्याप्य है, अतः पर्वतिथित्व उस विशिष्ट औदयिकीत्व को लेकर निवृत्त होगा, तो यह भी युक्त नहीं है, क्योंकि उक्त विशिष्ट औदयिकीत्व भी पर्वतिथित्व का व्याप्य नहीं हो सकता, अन्यथा वृद्धपूर्णिमा आदि में पहले दिन भी उक्त विशिष्ट औदयिकीत्व के रहने से उस दिन भी पर्वतिथित्व की नियत प्राप्ति होने के कारण पाक्षिक प्रवृत्ति न होने से उक्त वचन को पर्वतिथित्व की नियामकता न हो सकेगी।

पताका के तेरहवें पृष्ठमें पताकाकार ने कहा है कि किसी भी पर्व तिथि का क्षय वा वृद्धि नहीं होती, अतः टिप्पण में क्षीणतया निर्दिष्ट पूर्णिमा वा अमावास्या जब “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन से टिप्पणोक्त क्षयदिन में औदयिकी बनती है तब एक दिन दो तिथियों के औदयिकी न हो सकने के कारण उस दिन चतुर्दशी अनौदयिकी हो जाती है, किन्तु वह भी पर्व तिथि होने के नाते अनौदयिकी रह नहीं सकती, अतः वह त्रयोदशी के दिन औदयिकी हो जाती है और त्रयोदशी को अनौदयिकी बन जाना पड़ता है।

इस प्रसङ्ग में हम जानना चाहते हैं कि पर्व तिथि का क्षय नहीं होता—इस कथन का क्या तात्पर्य है? जिस तिथि को जैन शास्त्रों में पर्व तिथि कहा गया है उसका सूर्योदय-काल में कभी अभाव नहीं होता? अथवा टिप्पण जिस पर्व तिथि का सूर्योदय-काल में अभाव बतलाता है उसकी आराधना का लोप नहीं होता बल्कि उस तिथि से युक्त दिन को ही उसको आराधना कर्तव्य होती है? इसी प्रकार पर्व तिथि की वृद्धि नहीं होती—इस कथन के भी तात्पर्य की जिज्ञासा होती है कि क्या पर्व तिथि का दो सूर्योदय के साथ सम्बन्ध नहीं होता? अथवा टिप्पण में जिस पर्व तिथि का दो सूर्योदय के साथ सम्बन्ध उल्लिखित रहता है उसकी आराधना दो दिन वा पूर्व दिन नहीं होती किन्तु दूसरे ही दिन होती है?

इन विकल्पों में ये विकल्प कि पर्व तिथि का सूर्योदय-काल में अभाव वा दो सूर्योदय के साथ सम्बन्ध नहीं होता, संगत नहीं हैं, क्योंकि इन अर्थों का समर्थन करने वाला एक भी वचन जैनशास्त्रों में प्राप्त नहीं होता।

यदि कहें कि टिप्पण में क्षीणतया निर्दिष्ट पर्व-तिथि के औदयिकीत्व का और वृद्धतया निर्दिष्ट पर्व तिथि के दूसरे दिन—मात्र औदयिकीत्व का प्रतिपादन करनेवाला “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” यह शास्त्र-वचन ही उक्त अर्थ में प्रमाण है, तो यह कथन ठीक नहीं है, क्योंकि यह वचन क्षय और वृद्धि का मुखापेक्षी होने से अपने उत्थापक क्षय और वृद्धि के अभाव का साक्षी नहीं बन सकता क्यों कि ऐसा होने पर उपजीव्य-विरोध रूप दोष की आपत्ति होगी, इस पर यदि यह कहें कि वास्तविक क्षय और वृद्धि उस वचन के उपजीव्य-उत्थापक नहीं हैं किन्तु उनका ज्ञानमात्र उपजीव्य है अतः क्षय और वृद्धि का अपहरण करने पर भी उनके ज्ञान का अपहरण न करने से उक्त वचन में उपजीव्य-विरोधकता की आपत्ति न होगी, तो यह कथन भी युक्त नहीं है, क्योंकि ज्ञान में सविषयकत्व का नियम होने से क्षय और वृद्धि रूप विषय का अपहरण होने पर उनके ज्ञान का भी अपहरण अनिवार्य है।

विषय के अपहरण से ज्ञान-स्वरूप का अपहरण नहीं होता किन्तु उसकी यथार्थता का ही अपहरण होता है और क्षय वा वृद्धि के ज्ञान की यथार्थता उक्त वचन का उपजीव्य है नहीं, अतः उस वचन से क्षय और वृद्धि का अपहरण होने पर उनके ज्ञान की यथार्थता का अपहरण होने पर भी ज्ञान-स्वरूप का अपहरण न होने से उपजीव्य-विरोध की आपत्ति नहीं हो सकती, इस तर्क से भी उक्त वचन पर्वतिथि के क्षय और वृद्धि के अभाव का साक्षी नहीं बनाया जा सकता, कारण कि इस वचन को पर्व तिथि के क्षय और वृद्धि के अभाव का साक्षी मानने पर पर्वतिथि के क्षय और वृद्धि को बतानेवाले टिप्पण को अप्रमाण मानना पड़ेगा, और टिप्पण को अप्रमाण तभी माना जा सकेगा जब टिप्पणकार के गणित को अशुद्ध माना जाय। फिर यदि टिप्पणकार का गणित अशुद्ध हुआ तो यह निश्चय कैसे होगा कि अन्य तिथियों के प्रवेश आदि के सम्बन्ध में उसका गणित अशुद्ध नहीं है अथवा जिस दिन उसने जिस पर्वतिथि की क्षीण-सत्ता वा वृद्ध सत्ता बतायी है उस दिन उसकी वैसी भी सत्ता है ही। फलतः समूचे लौकिक टिप्पण पर अविश्वास उत्पन्न हो जाने से तथा तिथि निर्णय का अन्य साधन न होने से पूरे जैनसंघ को उचित समय में पर्व तिथि की आराधना न कर सकने के कारण पर्व तिथि की विराधना के दोष का भाजन होना पड़ेगा। हाँ, पताकाकार को पाश्चात्य सभ्यता से अभिभूत युवक जैनों की ओर से इस बात के लिये अभिनन्दन अवश्य प्राप्त होगा कि उन्होंने प्रचलित टिप्पण पर अविश्वास की स्थिति पैदा कर उन युवकों को तिथि की आराधना में प्रवृत्त न होने के लिये तिथि निर्णय की अशक्यता का एक वहाना बनाने का अवसर दे दिया।

“क्षये पूर्वा” इत्यादि शास्त्रीय वचन के अनुरोध से पर्वतिथियों के क्षय और वृद्धि मात्र में टिप्पण की अप्रमाणता होगी, अन्य अंशों में तो उसकी प्रमाणता अश्रुण हो रहेगी क्योंकि अन्य अंशों में अप्रमाणत्व की कल्पना का “क्षये पूर्वा” इस वचन के समान कोई आधार नहीं है, अतः समूचे टिप्पण पर अविश्वास का प्रसंग न होने के कारण उक्त दोष को अवसर नहीं मिल सकता—यह समाधान भी संगत नहीं है, क्योंकि कुछ अंश में टिप्पण की अप्रमाणता मान लेने पर उसी दृष्टान्त से अन्य सभी अंशों में उसी प्रकार अप्रमाणता के अनुमान को अवसर मिल जायगा जिस प्रकार आगम के दृष्टार्थक भाग में प्रमाणता सिद्ध होने पर उसी दृष्टान्त से आगम के अदृष्टार्थक भाग में प्रमाणता के अनुमान को अवसर मिलता है।

इसके अतिरिक्त सर्वांगपरि बात तो यह है कि तिथियों की प्रवृत्ति, स्थिति और निवृत्ति का काल गणित-ज्योतिष का असाधारण विषय है अतः उसमें शास्त्रान्तर के द्वारा विपरीतता का सहन नहीं किया जा सकता।

पताकाकार से इस प्रश्न के उत्तर की भी अपेक्षा है कि टिप्पण में क्षीणतया निर्दिष्ट पर्वतिथि की आराधना की उपपत्ति के लिये “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन के अनुसार उस तिथि के औदयिकीत्व की कल्पना आवश्यक मान लेने पर भी उसके पूर्व की साधारण तिथि के टिप्पणोक्त औदयिकीत्व के त्याग की क्या आवश्यकता है? यदि वह इसके उत्तर में कहें कि दूसरी कोई आवश्यकता नहीं है, वह बात तो केवल इस लिये मानी जाती है कि एक दिन एक ही तिथि औदयिकी होती है। अतः पर्वतिथि के क्षय के दिन उक्त वचन के आधार पर उसे जब औदयिकी माना जायगा तो उसके पूर्व की साधारण तिथि को उस दिन अनौदयिकी होना ही पड़ेगा, तो यह कथन भी ठीक नहीं है, क्योंकि सप्तमी युक्त सूर्योदय काल में अष्टमी के सम्बन्ध की कल्पना करने का पर्यवसान “एक दिन एक ही तिथि औदयिकी होती है” इस नियम के अभाव-बोधन में हो सकता है। इस पर यह शंका कि उक्त नियम

के अभाव का बोधक होने पर “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन को उक्त नियम के आधार-भूत ज्योतिष-शास्त्र के साथ विरोध करना होगा अतः उक्त वचन का तात्पर्य उस नियम के अभाव-बोधन में नहीं माना जा सकता, ठीक नहीं है, क्योंकि पताकाकार की दृष्टि में उक्त शास्त्रीय वचन को ज्योतिष-विरोध की कोई विभीषिका नहीं है, अन्यथा यदि उसे ज्योतिष के विरोध का भय माना जाय तो अष्टमी के क्षय के दिन सूर्योदयकाल में सप्तमी के टिप्पणोक्त अवस्थान के अभाव का भी बोधक उसे कैसे माना जा सकेगा? ज्योतिष-विरोध की भीति मानने पर तो सिद्धान्त-निरूपण के अवसर पर कही जाने वाली पद्धति से उस वचन का वही तात्पर्य मानना उचित होगा जिससे ज्योतिष के साथ उक्त वचन की मिश्रता वा तटस्थता निर्वाध बनी रहे।

इसी प्रकार टिप्पण में किसी पर्वतिथि की वृद्धि का निर्देश होने पर केवल दूसरे ही दिन उसकी आराधना को व्यवस्थित करने के निमित्त “वृद्धौ कार्या” इस वचन के बल पर पहले दिन उस तिथि के अनौदयिकीत्व की कल्पना को सप्रयोजन मान लेने पर भी उसके पूर्व वा पूर्वतर अपर्वतिथि की दो सूर्योदयकाल में अस्तित्वरूप वृद्धि मानने की क्या आवश्यकता? यह प्रश्न भी पताकाकार के समस्त अनुत्तरणीय रूप से खड़ा ही रहता है। यदि इसके उत्तर में उनकी ओर से यह कहा जाय कि “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन के अनुसार वृद्धा पर्व तिथि को दूसरे दिन मात्र औदयिकी तथा पहले दिन अनौदयिकी मान लेने पर पहले दिन के सूर्योदय काल को तिथि-युक्त बनाने के लिये पहले दिन की तिथि का उस दिन के सूर्योदय-काल तक आकर्षण करना आवश्यक है, क्योंकि पेसा न करने पर उस सूर्योदय काल के तिथि-हीन हो जाने से “सृष्टि सम्बन्धी समस्त काल किसी न किसी तिथि से युक्त होते हैं” इस नियम का भङ्ग हो जायगा। तो यह कथन भी संगत नहीं है क्योंकि जिस “वृद्धौ कार्या” इस वचन के आधार पर वृद्धा पर्व तिथि के पहले दिन के गणित प्राप्त औदयिकीत्व को छोड़ देना युक्त समझा जाता है, उसी के बल पर उक्त नियम के अभाव की भी कल्पना की जा सकती है। इस पर यदि यह तर्क करें कि उक्त नियम के अभाव का प्रतिपादन करने में उक्त वचन का तात्पर्य मानने पर उसको कथित नियम के समर्थक ज्योतिष शास्त्र का विरोध करना होगा, तो यह ठीक नहीं है क्योंकि उक्त वचन को ज्योतिष के विरोध से भीत मानने पर वृद्धा पर्वतिथि के पहले दिन वाले टिप्पणोक्त औदयिकीत्व के त्याग को भी उस वचन पर आधारित करना अनुचित हो जायगा।

चौदहवें पृष्ठ में पताकाकार ने श्रीसागरानन्दसूरि के पक्ष का समर्थन करने के निमित्त “मतपत्रक” को श्री विजयदेवसूरि का रचना बताते हुये उसके कुछ अंश उद्धृत किये हैं।^१

इस सम्बन्ध में हमारा मन्तव्य यह है कि वह “मतपत्रक” सर्वथा अप्रमाण है क्योंकि प्रस्तुत विषय में जो मत उसमें व्यक्त किया गया है उसका संवाद किसी अन्य जैन धार्मिक ग्रन्थ में नहीं मिलता। कोई नया निबन्ध किसी विवाद-ग्रस्त विषय में निर्णायक रूप से तभी उपदेय हो सकता है जब उसकी बातों का समर्थन अन्य प्रामाणिक ग्रन्थों से भी प्राप्त हो। “मतपत्रक” के उद्धृत भाग में प्रश्न-कर्ता का अपने पक्ष पर बड़ा आदर दीख पड़ता है जिससे प्रष्टव्य विषय की गम्भीर वैवादिकता प्रतीत होती है, इसलिये ऐसे प्रश्न के समाधानार्थ सुनिश्चित प्रमाणों के प्रदर्शन की आवश्यकता थी, किन्तु “मतपत्रक” में ऐसे एक भी प्रमाण की चर्चा नहीं है।

पूर्णिमा की वृद्धि जो टिप्पण में स्पष्ट निर्दिष्ट है उसे न मान कर उसके बदले त्रयोदशी की

वृद्धि को मान्यता देने का क्या आधार है ? इस प्रश्न के उत्तर में “मतपत्रक” का वक्तव्य है कि जैन-टिप्पण को पूर्व-तिथियों की वृद्धि मान्य नहीं है, पर इस से प्रश्न का ठीक समाधान नहीं होता, क्योंकि प्रश्न का आशय यह है कि इस समय जैन-टिप्पण प्रचलित नहीं है, जो प्रचलित है उसमें पूर्व-तिथि की वृद्धि का निर्देश मिलता है, ऐसी दशा में प्रचलित लौकिक टिप्पण को प्रमाण मानना चाहिये या नहीं ? यदि प्रमाण माना जायगा तो उसे सर्वांश में ही प्रमाण मानना होगा, अन्यथा एक अंश में अप्रमाण होने पर उसी दृष्टान्त से शेष सभी अंशों में भी अप्रमाणता की सम्भावना खड़ी होगी, और यदि उसे प्रमाण न माना जायगा तो तिथि आदि के निर्णय का कोई दूसरा उपाय न होने से तिथ्यादिमूलक धर्मानुष्ठान का लोप हो जायगा ।

पूर्वतिथि की वृद्धि और क्षय के विषय में लौकिक टिप्पण को अप्रमाण मानने पर यह भी प्रश्न उठ सकता है कि क्या पता कि जैन-टिप्पण आज यदि प्रचलित रहता तो पूर्वतिथि का ठीक उसी दिन निर्देश करता जिस दिन कि वर्तमान टिप्पण कर रहा है अथवा उसके पहले वा बाद वाले दिन करता, और ऐसे प्रश्न को अवसर देने का सुनिश्चित परिणाम होगा तिथ्यादि-मूलक आराधना का लोप । अतः लौकिक टिप्पण को अन्यतिथियों की भाँति पूर्व-तिथियों की भी वृद्धि और क्षय आदि में प्रमाण मानना ही होगा । फिर ऐसी स्थिति में पूर्णिमा की टिप्पणोक्त वृद्धि को अस्वीकार कर के त्रयोदशी की वृद्धि मानने का निमित्त क्या ? इस प्रश्न का उत्तर “मतपत्रक” के उस वक्तव्य से कैसे हो सकता है ?

श्रीसागरानन्दसूरि के सम्प्रदाय में-पूर्णिमा की वृद्धि के प्रसंग में जब दूसरे दिन पूर्णिमा मानी जाती है तो चतुर्दशी और पूर्णिमा का व्यवधान मिटाने के उद्देश्य से चतुर्दशी को वास्तविक स्थान से खींच कर पूर्णिमा के टिप्पणानुसार पूर्ण दिन में रख दिया जाता है और त्रयोदशी की वृद्धि मान ली जाती है । तिथियों के इस निराधार तोड़ मरोड़ पर जो प्रश्न उठता है उसके तीन अंश हो सकते हैं । (१) पूर्णिमा और चतुर्दशी के व्यवधान को दूर करने की आवश्यकता क्या ? (२) दो—चतुर्दशी मानकर द्वितीय चतुर्दशी के द्वारा चतुर्दशी और पूर्णिमा का व्यवधान सम्मत क्यों नहीं ? (३) दो त्रयोदशी मानने का आधार क्या ?

“मतपत्रक” में प्रश्न-कर्ता ने प्रश्न के पहले अंश की चर्चा न कर दूसरे दो अंशों की चर्चा की है । उत्तर में जो कुछ कहा गया है उससे उपर्युक्त दृष्टि से तो किसी अंश का ठीक समाधान नहीं होता पर तीसरे अंश का तो किञ्चिन्मात्र भी उत्तर नहीं मिलता । इस लिये उठे हुये प्रश्न का उत्तर देने में अपूर्ण और असमर्थ होने के कारण “मतपत्रक” आदरणीय नहीं हो सकता ।

“मतपत्रक” जिस बात को कहना चाहता है, उसमें कोई युक्ति वा प्रमाण नहीं रखता और यदि किसी प्रमाण का निर्देश करने की चेष्टा भी करता है तो उसे सचाई और सफाई के साथ निर्दिष्ट न कर एक प्रकार से वञ्चना करना चाहता है, अतः वह प्रमाण-रूप से ग्राह्य न हो सकता ।

टिप्पण में पूर्णिमा की वृद्धि का निर्देश मिलने पर दूसरे दिन पूर्णिमा, पहले दिन चतुर्दशी और उसके पूर्व के दो दिनों में त्रयोदशी मानने की बात तो “मतपत्रक” ने कह दी और “उत्सृजप्ररूपणेन” इस शब्द से यह भी कह दिया कि पूर्णिमा की वृद्धि के प्रसङ्ग में त्रयोदशी की वृद्धि के विरुद्ध सोचना उच्छृंखलता है, पर इन बातों के समर्थन में कोई युक्ति वा प्रमाण नहीं बताया । “यथावदागमानुसारेण” कह तो दिया, पर वह कौन सा आगम है, यह नहीं बताया । “वृद्धपरम्परया” कह तो दिया पर इसकी चिन्ता नहीं की कि श्रीविजयदेव-सूरि के समय वा उनके पूर्व इस प्रकार की परम्परा का अस्तित्व सिद्ध करने के लिये कोई प्रमाण भी होना चाहिये ।

પરસ્પર-વિરુદ્ધ વાતો કહેને સે મી “મત-પત્રક” કી અપ્રમાણતા સિદ્ધ હોતે હૈ—જૈસે જૈનટિપ્પણ કો તિથિયોં કી વૃદ્ધિ સ્વીકાર્ય નહીં—ઇસ આધાર પર પૂર્ણિમા કી વૃદ્ધિ કે પ્રસન્ન મેં પ્રતિપદ્ કી વૃદ્ધિ માન્ય હોની ચાહિયે—વિજયનન્દસૂરિ કે ઇસ મત કા ખળ્લન કર વાદ મેં પૂર્ણિમા કી વૃદ્ધિ કે પ્રસન્ન મેં ત્રયોદશી કી વૃદ્ધિ કા સમર્થન કિયા ગયા હૈ । સોચને કી વાત હૈ કિ જબ જૈન-ટિપ્પણ કો તિથિ-વૃદ્ધિ માન્ય ન હોને કે કારણ હી પ્રતિપદ્ કી વૃદ્ધિ અમાન્ય હૈ તો ફિર ત્રયોદશી કી વૃદ્ધિ મી માન્ય કેસે હો સકતી હૈ ?

“અષ્ટમ્યાદિતિથિવૃદ્ધૌ અપ્રેતન્યા આરાધનં ક્રિયતે” અષ્ટમી આદિ તિથિ કી વૃદ્ધિ હોને પર આગે વાલી તિથિ કી આરાધના કર્તવ્ય હોતી હૈ—ઇસસે ઉપક્રમ કરકે “વૃદ્ધૌ સત્યાં સ્વલ્પાપ્ય-પ્રેતના તિથિઃ પ્રમાણમ્” તિથિ-વૃદ્ધિ હોને પર અગલે દિન કી થોડી મી તિથિ પહેલે દિન કી અપેક્ષા અધિક મહત્ત્વ રક્ષતી હૈ—ઇસ ગ્રન્થ સે વૃદ્ધિમત તિથિ કી આરાધના કે વિચાર કા જો ઉપસંહાર કિયા ગયા હૈ ઉસસે પર્વતિથિ કી વૃદ્ધિ કા હોના સ્વીકાર કર લિયા ગયા પ્રતીત હોતા હૈ । પર વાદ મેં પૂર્ણિમા કી ટિપ્પણોક્ત વૃદ્ધિ કો ન માનકર ત્રયોદશી કી વૃદ્ધિ માનને કા આદેશ કિયા હુઆ મિલતા હૈ । ઉસકે ઓર આગે ચલ કર યહ વાત અસન્દિગ્ધ રૂપ સેં કહી ગઈ મિલતી હૈ કિ યદિ પૂર્ણિમા કે વદલે ત્રયોદશી કી વૃદ્ધિ ન રહે કિન્તુ પૂર્ણિમા કી હી વૃદ્ધિ ઉચિત જ્ઞાન પડે તો વહી માનો, પર આરાધના પહેલી પૂર્ણિમા કી ન કર દૂસરી કી હી કરો ।

અપર કી વાતોં મેં પરસ્પર-વિરોધ સ્પષ્ટ રૂપ સેં લક્ષિત હોતા હૈ, ક્યોં કિ પહેલે તિથિ-માત્ર કી વૃદ્ધિ ન હોને કે આધાર પર પ્રતિપદ્ કી વૃદ્ધિ કા નિષેધ કિયા ગયા ઓર વાદ મેં ઉસ આધાર કે રહતે હી ત્રયોદશી કી વૃદ્ધિ માન લી ગઈ । ઇસી પ્રકાર “સેનપ્રશ્ન” કે અનુસાર પહેલે પર્વતિથિ કી વૃદ્ધિ કી માન્યતા બતાકર વાદ મેં ઉસે છોડ ઉસકે વદલે પૂર્વાગત અપર્વતિથિ કી વૃદ્ધિ કા સમર્થન કર દિયા ગયા ઓર અન્ત મેં પહેલી પૂર્ણિમા કી અગ્રાહ્યતા ઓર દૂસરી કી ગ્રાહ્યતા બતાતે હુણ પર્વતિથિકી વૃદ્ધિ કે પક્ષ મેં મી સમ્મતિ દે દી ગયી ।

“મતપત્રક” મેં કદાપ્રહ કે વશીભૂત હો કર કુમાર્ગ કી સૃષ્ટિ મત કરો, પૂર્ણિમા કી વૃદ્ધિ કે પ્રસન્ન મેં ચુપચાપ ત્રયોદશી કી વૃદ્ધિ માન લો, અન્યથા ઉચ્ચૃદ્ધલ પ્રરૂપણ કરતે રહને પર સંસાર સે કમી નિસ્તાર ન પાવોગે—ઇસ પ્રકાર પ્રશ્નકર્તા કો શાપ દેને કા જો નિર્દેશ હૈ ઉસસે મી ઉસકી પ્રમાણતા પર આઘાત પહુંચતા હૈ । ક્યોં કિ “મતપત્રક” મેં ઉપલબ્ધ હોને વાલે પ્રશ્નોત્તર યા તો દો વાદિયોં કે વીચ કે હો સકતે હૈં યા શિષ્ય ઓર ગુરુ કે વીચ કે હો સકતે હૈં । યદિ વાદિયોં કે વીચ હોં તો ઉનમેં કિસી કો મી દૂસરે કો ઇસ પ્રકાર અભિશાપ દેને કા અધિકાર નહીં હૈ, અન્યથા પેસી વિચાર-ચર્ચા કા પર્યવસ્થાન પરસ્પર-અધિક્ષેપ હી હોગા । ઓર યદિ શિષ્ય તથા ગુરુ કે વીચ હો તો ગુરુ કો વિશદ ઓર વિસ્તૃત ભાષા મેં યુક્તિ, પ્રમાણ આદિ કે દ્વારા શિષ્ય કા પ્રબોધન હી ગુરુ કા પ્રશસ્ત કર્તવ્ય હૈ ન કિ વૈસા બિના કિયે હી કોપ કર શિષ્ય કો શાપ દેના, પર “પત્રક” કી કુછ પેસી હી સ્થિતિ હૈ ક્યોં કિ ઇસ મેં પ્રતિ-પાદનીય પક્ષ કે સમર્થનાર્થ યુક્તિ આદિ કી કિઞ્ચિત્ મી ચર્ચા કી હુઈ નહીં મિલતી ।

રચયિતા કા ઠીક પતા ન હોને કે કારણ મી “મતપત્રક” કી અપ્રમાણતા સિદ્ધ હોતી હૈ ક્યોં કિ શબ્દ માત્ર કો પૌરુષેય માનને વાલે જૈન-સમ્પ્રદાય મેં શબ્દ કા પ્રામાણ્ય કર્તા કી આપ્તતા પર હી નિર્ભર હૈ, ઇસીલિયે આગમ મી સર્વજ્ઞ તીર્થંકર દ્વારા પ્રવર્તિત હોને કે નાતે હી પ્રમાણ માના જાતા હૈ । તો પેસી સ્થિતિ મેં જિસકે રચયિતા કા ઠીક પતા ન હો ઓર જિસકે પ્રતિપાઘ વિષય કા કિસી અન્ય સુનિશ્ચિત પ્રમાણ સે સંવાદ ન હો પેસે ઇસ “મતપત્રક” કો ધાર્મિક જૈનસંઘ દ્વારા આદર કેસે પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ ? શ્રીવિજયદેવસૂરિ સે રચિત હોને કે

कारण “मतपत्रक” प्रमाण माने जाने का अधिकारी है—यह बात भी निराधार होने से अशो-
भनीय है। मुख-पृष्ठ पर रचयिता के रूप में श्रीविजयदेवसूरि का नाम निर्देश रहने मात्र से
वह उन से रचित नहीं सिद्ध हो सकता। क्यों कि क्या पता कि यह नामनिर्देश विजयदेव-
सूरि-कृत है अथवा अन्य-कृत। नाम-निर्देश-मात्र से किसी ग्रन्थ को किसी की रचना मानने
पर यह भी आपत्ति हो सकती है कि यदि कोई व्यक्ति एक नवीन पुस्तक लिखकर उस पर
किसी प्राचीन प्रतिष्ठित ग्रन्थकार का नामोल्लेख कर मुद्रित करा दे तो उसे भी उस प्रसिद्ध
प्राचीन ग्रन्थकार की रचना के रूप में स्वीकार करने का संकट अकाट्य हो जायगा।

अत्यन्त छोटे आकार का होना भी “मतपत्रक” की प्रमाणता में कण्टक है। यद्यपि
किसी पुस्तक का प्रामाण्य उसके आकार के सङ्कोच और विस्तार पर निर्भर नहीं करता तो
भी बड़ी पुस्तक में कहीं कहीं प्रतीत होने वाली असंगतियों का पूर्वापर के समन्वय से परिहार
कर उस की प्रमाणता को बुद्धिगम्य करने का पूरा पूरा अवसर रहता है पर छोटे काय की
पुस्तक में ऐसी सुविधा न होने से उसमें प्राप्त होने वाली असंगतियाँ निश्चित रूप से उसकी
प्रमाणता पर पानी फेर देती हैं।

अतः उक्त बातों के आधार पर हम यह निःसङ्कोच कह सकते हैं कि “मतपत्रक” पूर्ण-
तया अप्रमाण है और चौदहवें तथा तेईसवें पृष्ठ में उसकी प्रमाणता का समर्थन करने और
मध्यस्थ-कथित अप्रमाणता का निराकरण करने का जो प्रयास पताकाकार ने किया है उससे
प्रेरक की आज्ञा का पालन मात्र हुआ है न कि “मतपत्रक” का किञ्चिन्मात्र भी बल-सम्पादन।

मध्यस्थ ने “मतपत्रक” को निर्णय का आधार न मानने का जो निश्चय किया है उसका
एक दूसरा भी अनिवार्य कारण है और वह यह कि किसी विषय के ऊपर दो व्यक्तियों वा
दलों में विवाद खड़ा हो जाने पर किसी एक पक्ष पर निर्णय देने के लिये मध्यस्थ को उन्हीं
वस्तुओं का सहारा लेना उचित होता है जिन्हें विवाद करने वाले दोनों ही व्यक्ति वा दल
प्रमाण-रूप से स्वीकार करते हों अथवा अपनी निष्पक्ष परीक्षा द्वारा मध्यस्थ जिनकी प्रमाणता
पर विश्वास प्राप्त कर ले। प्रस्तुत “मतपत्रक” तो सागरानन्दसूरिकी दृष्टि में प्रमाण होने
पर भी रामचन्द्रसूरि के विचार से अप्रमाण है तथा मध्यस्थ की परीक्षा में भी अनुत्तीर्ण है,
अतः मध्यस्थ द्वारा उसका प्रमाण रूप से ग्रहण न किया जाना ही न्याय्य है।

पताका के चौदहवें और पन्द्रहवें पृष्ठ में श्रीधर्मसागर की “तत्त्वतरंगिणी” का अंशोद्धरण
करते हुये कहा गया है कि जिस दिन पञ्चाङ्ग में चतुर्दशी के क्षय का निर्देश हो उस दिन
चतुर्दशी का ही अस्तित्व मानना और उसी का व्यवहार करना चाहिये न की त्रयोदशी का।^१

इस सम्बन्ध में हम पताकाकार से पूछना चाहते हैं कि उक्त अर्थ का लाभ “तत्त्वतरं-
गिणी” के किस वाक्य से होता है? यदि कहा जाय कि “तत्र त्रयोदशीति व्यपदेशस्याप्य-
सम्भवात्” इस भाग से उक्त अर्थ अवगत होता है तो यह ठीक नहीं, क्यों कि उसका स्पष्ट
तात्पर्य यह है कि आराधना आदि धर्मकार्योंमें त्रयोदशी का व्यवहार नहीं करना चाहिये क्यों कि
चतुर्दशीनिमित्तक आराधना आदि में त्रयोदशी का व्यवहार अनुपयुक्त और असंगत है। यह
बात “तत्त्वतरंगिणी” के इसी प्रसंग में आये हुये “प्रायश्चित्तादिविधौ चतुर्दश्येव” इस ग्रन्थ
से तथा “संवच्छर चउमासे” इत्यादि गाथा के “अवर विद्ध अवर पि” इस भाग से सम-
र्थित होती है। इन दो वाक्यों के प्रकाश में “तत्र त्रयोदशीति व्यपदेशस्याप्यसम्भवात्” इस
वाक्य के अर्थ का अनुसन्धान करने पर अत्यन्त स्पष्ट हो जाता है कि चतुर्दशी के क्षय के दिन

ટિप्પણ के अनुसार सूर्योदय-काल में विद्यमान त्रयोदशी का अत्यन्त लोप करने में तत्त्वतः गणिणीकार की सम्मति नहीं है।

पताका के पन्द्रहवें पृष्ठ में चतुर्दशीक्षय के दिन चतुर्दशी का ही व्यवहार योग्य है त्रयोदशी का नहीं—इस बात का समर्थन “भूमाधिकरण” न्याय^१ से करने की चेष्टा की गई है। पर यह ठीक नहीं है, क्योंकि उक्त न्याय का अवसर तब हो सकता है जब चतुर्दशीक्षय के दिन त्रयोदशी के कुछ अंश और चतुर्दशी के अधिक अंश माने जायें, पर पताकाकार की दृष्टि में उस दिन सूर्योदयकाल से ही चतुर्दशी हो जाने से त्रयोदशी का तो कुछ भी अंश नहीं रहता, फिर उनके मत से उक्त न्याय की प्रवृत्ति कैसे हो सकती है? यदि कहा जाय कि चतुर्दशीक्षय दिन त्रयोदशी और चतुर्दशी दोनों के अंशों का अस्तित्व टिप्पणानुसार मानने के पक्ष में उक्त न्याय की प्रवृत्ति बताई गई है तो यह भी उचित नहीं है क्योंकि उस दश में जब पहले दिन सूर्योदय के कुछ ही समय बाद चतुर्दशी आरम्भ होकर दूसरे सूर्योदय के थोड़े समय बाद तक रहेगी तब “भूमाधिकरण” न्याय से पहले ही दिन चतुर्दशी का व्यवहार होगा न कि दूसरे दिन, फलतः चतुर्दशी अपने उदयस्पर्शी दिन में ही अव्यवहार्य हो जायगी।

पताका के सोलहवें पृष्ठ में कहा गया है कि टिप्पण लौकिक होने से “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस शास्त्रीय वचन की अपेक्षा दुर्बल है अतः पूर्व तिथि के क्षय-दिनों में सूर्योदयकाल में टिप्पण द्वारा प्राप्त भी अपूर्व-तिथि का अस्तित्व “क्षये पूर्वा” इत्यादि शास्त्रीय वचन से बाधित हो जाता है। इस पर हमारा कथन यह है कि उक्त बात दो ही स्थितियों में ठीक हो सकती है। एक तो तब जब प्रमाणान्तर से यह सिद्ध हो कि उक्त शास्त्रीय वचन चतुर्दशी आदि पूर्व-तिथियों के क्षय के दिन त्रयोदशी आदि अपूर्व-तिथियों के सर्वथा अभाव का प्रतिपादन करता है अथवा टिप्पण से विरुद्ध अर्थ का प्रतिपादन करना अनिवार्य हो। प्रकृत में दोनों स्थितियों में से कोई भी नहीं है, क्योंकि अब तक एक भी ऐसा प्रमाण नहीं प्राप्त हो सका है जिसके अनुरोध से उक्त शास्त्रीय वचन को टिप्पण से विरुद्ध अर्थ का बोधक मानना पड़े और न ऐसी कोई समस्या ही है जिसके कारण उक्त वचन को टिप्पण का विरोध करना पड़े, रही बात चतुर्दशी आदि के क्षय के दिन उसकी आराधना की, सो तो औदयिकी त्रयोदशी आदि के आपेक्षिक तादात्म्य-द्वारा औदयिकीत्व का लाभ मानने से भी हो सकती है।

यह भी ध्यान देने की बात है कि यदि टिप्पण को “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन से बाध्य मान कर उसको पूर्वतिथि की वृद्धि और क्षय के विषय में अप्रमाण घोषित करने का साहस किया जायगा तो यह आवश्यक होगा कि उसके मूलभूत गणित को ही अशुद्ध घोषित किया जाय, और तब इसका परिणाम यह होगा कि टिप्पण की अप्रमाणता कतिपय पूर्व-तिथियों तक ही सीमित न रह कर अन्य सारी तिथियों को भी अपने लपेट में ले लेगी क्योंकि गणिताशुद्धि की सम्भावना अन्य तिथियों के बारे में भी बनी रहेगी। फलतः अन्य तिथियों के भी प्रवेशादि के विषय में निश्चित रूप से प्रमाण न हो सकने के कारण टिप्पण व्यर्थ हो जायगा, और तब “आनर्थक्यप्रतिहतानां विपरीतं बलाबलम्”—जिसकी अपेक्षा दुर्बल माने जाने से जो निरर्थक पड़ने लगता है वह उसकी अपेक्षा प्रबल हो जाता है—इस मीमांसान्याय के अनुसार टिप्पण ही उक्त शास्त्रीय वचन की अपेक्षा प्रबल होकर अपने विरुद्ध अर्थ का बोधन करने का अवसर उसे न देगा।

पताका के सत्रहवें पृष्ठ में कहा गया है कि टिप्पण अपने विषय में प्रमाण होने पर भी

पारिभाषिक औदयिकीत्व आदि के बारे में शास्त्र वा शास्त्रानुसारी वचन का लंघन नहीं कर सकता, उस विषय में तो शास्त्र के सामने उसे नतमस्तक होना ही पड़ेगा। अतः चतुर्दशी आदि के क्षय के दिन “क्षये पूर्वा” इस वचन के अनुसार चतुर्दशी आदि का पारिभाषिक औदयिकीत्व मानना ही न्यायसंगत है।

हम पताकाकार से यहाँ पूछना चाहते हैं कि टिप्पण का विषय आप क्या समझते हैं? यदि कहें कि हमने तो सोलहवें पृष्ठ में ही कह दिया है कि तिथियों के उदय, स्थिति और अस्त के काल आदि ही टिप्पण के विषय हैं, तो कृपा कर बताइये कि पर्वतिथियों के उदय, स्थिति और अस्त के टिप्पणोक्त काल को मानने में आपको पीडा क्यों होती है? यदि कहें कि हम पर्वतिथियों के भी टिप्पणोक्त उदयादि-काल को मानते ही हैं, केवल पारिभाषिक औदयिकीत्व के सम्बन्ध में उसकी सम्मति न लेकर “क्षये पूर्वा” इत्यादि शास्त्र की सम्मति लेना उचित समझते हैं, तो यह कथन भी ठीक नहीं है, कारण कि पारिभाषिक औदयिकीत्व के बारे में टिप्पण मौन है अतः उस सम्बन्ध में उसकी सम्मति लेने न लेने का प्रश्न ही नहीं उठता? और दूसरी बात यह है कि पारिभाषिक औदयिकीत्व तो चतुर्दशी आदि पर्वतिथियों की वृद्धि और क्षय के साथ भी सम्भव है फिर उसे अस्वीकार कर त्रयोदशी आदि अपर्वतिथियों की वृद्धि और क्षय की कल्पना करने का कष्ट उठाना व्यर्थ है।

अठारहवें पृष्ठ में पताकाकार ने कहा है कि पर्वतिथि के क्षय के दिन सूर्योदय-काल में उसका पहले अभाव मानना और बाद में “क्षये पूर्वा” इस वचन से औदयिकी अपर्वतिथि में अनौदयिकी पर्वतिथि का विधान कर फिर सूर्योदयकाल में भी उसका अस्तित्व मानना—इस मध्यस्थ की प्रक्रिया में गौरव है, उसकी अपेक्षा आचार्य सागरानन्दसरि के मत में लाघव है क्योंकि उनके मत में पर्वतिथि के क्षय के दिन भी पर्वतिथि का सूर्योदयकाल में अस्तित्व वस्तुतः है ही केवल टिप्पण के अन्यथाकथन के नाते उसका व्यवहार अप्राप्त है अतः “क्षये पूर्वा” यह वचन व्यवहार मात्र का विधायक है।

यहाँ हमारा कथन यह है कि—पताकाकार ने मध्यस्थ का मन्तव्य समझने की चेष्टा न कर के ही ऐसी असङ्गत समीक्षा की है क्योंकि चतुर्दशी आदि पर्वतिथियों के क्षय के दिन उन तिथियों का त्रयोदशी आदि से व्यावृत्त अपने असाधारण रूप से सूर्योदयकाल में अभाव ही मध्यस्थ को सर्वदा सम्मत है। और आराधना के लिये उनमें औदयिकीत्व-सम्पादनकी नितान्त आवश्यकता होने से औदयिकी त्रयोदशी आदि के आपेक्षिक तादात्म्य के द्वारा उनका उदयकाल में अस्तित्व भी सम्मत है, किन्तु यह अंश टिप्पण से प्रतिपादित नहीं होता अतः इसके प्रतिपादन में ही “क्षये पूर्वा” इस वचन की उपयोगिता है। पहले अभाव मान कर बाद में किसी का भाव मानने की कोई बात ही नहीं है। अब मध्यस्थ के इस अभिप्राय को ध्यान में रख कर जरा सोचिये कि पताकाकार की उक्त समीक्षा कहाँ तक ठीक है? और मध्यस्थ के आशय के समीप जाने में पताकाकार की बुद्धि को संकोच क्यों होता है?

भाद्रपद की शुक्ल पञ्चमी की वृद्धि और क्षय के प्रसंग में तृतीया की वृद्धि और क्षय करने की बात जो श्रीसागरानन्दसरि करते हैं, वह भी उचित नहीं है, क्योंकि भाद्रपद शुक्ल चतुर्थी सांवत्सरिक प्रतिक्रमण की तिथि होने से अत्यन्त पूज्य है अतः टिप्पणोक्त मुख्य काल में ही उसकी आराधना माननी चाहिये, पञ्चमी तो पर्वानन्तर-पर्व-तिथि ही नहीं है फिर उसकी वृद्धि और क्षय के प्रसंग में चतुर्थी की आराधना को उपप्लुत करना ठीक नहीं—इस मध्यस्थोक्ति का पताका के इक्कीसवें पृष्ठ में खण्डन करने की चेष्टा करते हुये कहा गया है कि

कालकाचार्य ने भाद्रपद शुक्ल पञ्चमी के प्रधान-पर्वतिथित्व-मात्र का परिवर्तन किया है सामान्य-पर्व-तिथित्व तो उसका अक्षुण्ण ही है। अतः भा० शु० पञ्चमी पर्वानन्तर-पर्व-तिथि नहीं है—यह मध्यस्थ-कथन अज्ञान-मूलक है, इसलिये उस की वृद्धि और क्षय के प्रसंग में उसकी आराधना के अनुरोध से भा० शु० चतुर्थी को भी यथावसर उत्कर्षण और अनुकर्षण आवश्यक है।

इस पर हमारा कथन यह है कि भा० शु० पञ्चमी को पर्वानन्तर-पर्वतिथित्व नहीं है—इस मध्यस्थोक्ति का आशय पताकाकार ने नहीं समझा, यदि मध्यस्थ के पूर्वापर ग्रन्थ को देखने का थोड़ा भी कष्ट किया गया होता तो मध्यस्थ की उक्त उक्ति का आशय समझ में आ जाने से असंमत दोषारोपण करने के अपयश से बचाव अवश्य हो जाता। मध्यस्थ के उक्त कथन का स्पष्ट आशय यह है कि भा० शु० पञ्चमी जिस पर्व तिथि के अनन्तर पड़ती है उसके समकक्ष पर्व-तिथि वह नहीं है, अर्थात् भा० शु० चतुर्थी सांवत्सरिक प्रतिक्रमण की तिथि होने से समस्त पर्व तिथियों से बड़ी है अतः उसका औदयिकीत्व जिस दिन पञ्चाङ्ग में निर्दिष्ट हो उसकी आराधना उसी दिन होनी चाहिये न कि भा० शु० पञ्चमी जैसी शुभतिथि या साधारण-पर्व-तिथि मात्र के अनुरोध से उसकी मर्यादा में किसी प्रकार की शिथिलता करनी चाहिये। इस पर यह प्रश्न उठ सकता है कि क्या तब भा० शु० पञ्चमी का क्षय आने पर उसकी आराधना का त्याग ही कर देना होगा, इसका सीधा उत्तर यह है कि भा० शु० पञ्चमी के क्षय के दिन भा० शु० चतुर्थी के कारण होने वाली सांवत्सरिक आराधना के साथ ही उसकी भी आराधना सम्पन्न हो जाती है। और यदि सह आराधना सम्भव न हो तो भा० शु० चतुर्थी की महामहिमा को देखते हुये यही कहना पड़ेगा कि उसके प्रखर प्रकाश में पञ्चमी की हत-कान्तिता ही उचित है, पर तथ्य तो यह है कि सहआराधना में असम्भावना का कोई अवसर ही नहीं है।

सह-आराधना में सन्तोषानुभव न करने वालों के लिये एक और सुझाव मध्यस्थ ने रखा है, वह भी शास्त्रवर्ज्य न होने से मान्य है। वह यह है कि पाक्षिक-चातुर्मासिक और सांवत्सरिक प्रतिक्रमण की तिथियों की आराधनायें बिना किसी अपवाद के तिथि-नियत हैं और अन्य तिथियों की आराधनायें सापवाद तिथि-नियत हैं। अतः भा० शु० पञ्चमी का क्षय आने पर उसकी आराधना षष्ठी में भी कर ली जा सकती है।

वीसवें पृष्ठ में “हीरप्रश्न” का उद्धरण^१ देकर उसके द्वारा पूर्णिमा और अमावास्या की वृद्धि होने पर वस्तुतः त्रयोदशी की ही वृद्धि माननी चाहिये, यह सिद्ध करने का प्रयास पताकाकार ने किया है।

विद्वानों से हमारा निवेदन है कि वह विचार करें कि इस उद्धृत ग्रन्थांश से उक्त अर्थ का लाभ कैसे होता है? यदि पताकाकार का तात्पर्य यह हो कि उक्त उद्धरण में पूर्णिमा का क्षय आने पर त्रयोदशी और चतुर्दशी में आराधना करने की बात कही गयी है, इस से प्रतीत होता है कि पूर्णिमा के क्षय के दिन पूर्णिमा को औदयिकी मानने पर चतुर्दशी अनौदयिकी हो जायगी अतः उसे त्रयोदशी के दिन औदयिकी मानना होगा, फलतः त्रयोदशी का क्षय प्राप्त होगा। तो जैसे पूर्णिमा के क्षय-प्रसंग में त्रयोदशी का क्षय मानना पड़ता है वैसे ही उसकी वृद्धि के प्रसंग में त्रयोदशी की ही वृद्धि भी मानना उचित होगा। पर यह तात्पर्यवर्णन निराधार है, क्योंकि त्रयोदशी और चतुर्दशी में आराधना की व्यवस्था करने का अभिप्रायान्तर भी हो सकता है, जैसे पूर्णिमा में समाप्त होने के नाते पूर्णिमातप कहाजाने वाला षष्ठतप पूर्णिमा की

अक्षयदश में तो चतुर्दशी और पूर्णिमा में किया जाता है पर पूर्णिमा के क्षयप्रसंग में चतुर्दशी और पूर्णिमा दोनों का एक ही दिन समावेश हो जाने पर दो दिनों में सम्पन्न होने वाले षष्ठतप का अनुष्ठान कैसे करना चाहिये ? इस प्रश्न के उत्तर में “हीरप्रश्न” के उस ग्रन्थांश से त्रयोदशी और चतुर्दशी में उस षष्ठतप के अनुष्ठान की व्यवस्था की गई है, ऐसा भी कहा जा सकता है, फिर केवल उस ग्रन्थ के बल से पताकाकार के ईप्सित अर्थ का साधन कैसे किया जा सकता है ?

दूसरी बात यह भी सोचने की है कि पूर्णिमा का क्षय आने पर उक्त युक्ति से त्रयोदशी के क्षयप्रतिपादन में उस ग्रन्थांश का तात्पर्य कदाचित् सम्भव भी मान लिया जाय तो भी उस से पूर्णिमा की वृद्धि के प्रसंग में त्रयोदशी की वृद्धि का साधन कैसे किया जा सकता है ? क्यों कि पूर्णिमा की वृद्धि होने पर “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन के आधार पर दूसरे ही दिन पूर्णिमा की आराधना की व्यवस्था हो जाने पर चतुर्दशी और पूर्णिमा का व्यवधान हटाने के निमित्त पूर्णिमा के पहले दिन चतुर्दशी की कल्पना आवश्यक होने के नाते पूर्णिमा की वृद्धि न होने पर भी चतुर्दशी को दो दिन औदयिकी मान कर और “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन से दूसरे ही दिन उसकी आराधना की व्यवस्था कर देने से भी कोई दोष नहीं होगा, तो फिर त्रयोदशी की वृद्धि मानने की क्या आवश्यकता ?

इसी बीसवें पृष्ठ में स्थानाङ्गसूत्रोक्त जीत-व्यवहार का स्वरूप बताकर जीतव्यवहार से भी श्रीसागरानन्दसूरि का अर्थ सिद्ध होता है—ऐसा पताकाकार ने कहा है, यहाँ हम यह पूछना चाहते हैं कि “जीतव्यवहारेणाप्ययमर्थः सिद्धयति” इस वचन में आये “अपि” शब्द से क्या विवक्षित है ? यदि आगम आदि, तो उसका प्रदर्शन क्यों नहीं किया गया ? यदि कहें कि वह आगम “क्षये पूर्वा” इत्यादि शास्त्रीय वचन ही है और उसका प्रदर्शन अनेकों बार किया जा चुका है, तो यह कहना भी युक्त नहीं है, क्यों कि उस वाक्य का क्या अर्थ होना चाहिये—यह अब तक निश्चित नहीं हो सका है, अतः आप के विवक्षित अर्थ में ही इस वाक्य का तात्पर्य है—यह बिना किसी अन्य प्रमाण की सहायता के निश्चित रूप से नहीं कहा जा सकता ।

इसके अतिरिक्त यदि जीत से भिन्न दूसरे आगम, श्रुत, आज्ञा और धारणा में से किसी अन्य प्रमाण को भी प्रकृत अर्थ की साधकता होती तो उसका प्रदर्शन न कर सब से कनिष्ठ इस जीत नामक प्रमाण का ही प्रदर्शन क्यों किया जाता ? इस लिये इस प्रमाण का अवलम्बन करना ही बताता है कि इससे भिन्न कोई प्रमाण इस अर्थ को सिद्ध करनेवाला नहीं है, तो फिर “अपि” शब्द से प्रमाणान्तर के भी अस्तित्व की सूचना करना क्या एक प्रकार की वञ्चना नहीं है ?

इसी पृष्ठ में विजयदेवसूरि की सामाचारी के जीतव्यवहारसिद्धत्व में प्रमाण बताने की भी चेष्टा की गई है, इस विषय में भी यह प्रश्न खड़ा होता है कि किस सामाचारी को विजयदेवसूरि की सामाचारी के रूप में ग्रहण कर उसकी जीतव्यवहारसिद्धता को प्रमाणित करने में पताकाकार सोद्योग हैं । तिथ्यादि के निर्णयार्थ प्रमाणरूप से जैनसंघ द्वारा स्वीकृत टिप्पण के विरुद्ध पर्वतिथि के क्षय और वृद्धि के बदले पूर्व की अपर्वतिथि का क्षय और वृद्धि मानने तथा पर्वोत्तर—पर्वतिथि के क्षय और वृद्धि के प्रसंग में पूर्व की पर्वतिथि के टिप्पणोक्त समय से अतिरिक्त समय में उसकी आराधना करने को अथवा इससे अतिरिक्त किसी अन्य आचार को ? यदि अन्य आचार को, तो उसमें जीतव्यवहार-सिद्धता प्रमाणित करने का कोई प्रकृत में उपयोग नहीं है । और यदि पहले आचार को लें, तो यह भी ठीक नहीं क्योंकि उसमें विजयदेवसूरि की

सम्मति सिद्ध नहीं है। और उसकी सिद्धि न होने तक सामान्यतः विजयदेवसूरि की सामाचारी में जीतव्यवहारसिद्धता प्रमाणित हो जाने पर भी प्रकृत में कोई उपकार नहीं है। इस प्रसंग में यह भी एक ध्यान देने की बात है कि कहीं तो विजयदेवसूरि की सामाचारी की जीत-व्यवहारसिद्धता और कहीं पर उसकी जीतव्यवहारता को सिद्ध करने में पताकाकार व्यस्त जान पड़ते हैं। इस लिये उन्हें स्पष्ट बता देना चाहिये कि उनका आशय क्या है? क्या श्री सागरानन्दसूरि-सम्मत अर्वाचीन परिग्रह से विजयदेवसूरि की सामाचारी को सप्रमाण सिद्ध करने की कामना है? अथवा विजयदेवसूरि की सामाचारी के सहारे अर्वाचीन परिग्रह को प्रमाणमूलक बनाने की लालसा है? या विजयदेवसूरि की सामाचारी में जीतव्यवहारत्व का स्थापन कर उसी के बल से पर्वतिथि के क्षय और वृद्धि के प्रसंग में श्रीसागरानन्दसूरि-सम्मत आचार में प्रामाणिकता प्रतिष्ठित करने की अभिलाषा है? कुछ भी हो, पर इतना तो सुनिश्चित है कि इन उद्योगों से पर्वतिथियों के क्षय और वृद्धि के प्रसंग में श्रीसागरानन्दसूरि-द्वारा समर्थनीय व्यवस्था की सप्रमाणता नहीं सिद्ध हो सकती, क्योंकि विजयदेवसूरि की सामाचारी में उक्त व्यवस्था का अन्तर्निवेश सिद्ध नहीं है।

यदि यह कहा जाय कि पर्व-तिथि के क्षय एवं वृद्धि के प्रसंग में जिस व्यवस्था का समर्थन श्रीसागरानन्द-सूरि करना चाहते हैं वह श्री विजयदेवसूरि के समय से अथवा उसके भी पहले से अविच्छिन्न भाव से समादृत होती आ रही है, प्रस्तुत विवाद उठने के पूर्व कभी किसी ने उसके विरुद्ध कोई भी आवाज नहीं उठाई और उसमें कोई शास्त्रीय विरोध भी दृष्टिगत नहीं होता अतः उसे जीतव्यवहार का पद स्वयं प्राप्त है फलतः पहले के समान आज भी और आगे भी उसी का मान होना चाहिये। तो यह कथन न्याय और युक्ति से शून्य होने के कारण अमान्य है, क्योंकि श्रीविजयदेवसूरि के समय में या उसके पूर्व में उक्त व्यवस्था के प्रचलित रहने में कोई प्रमाण नहीं है, बल्कि क्षीण और वृद्ध पर्वतिथि की आराधना के उपपादनार्थ “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस आचार्य उमास्वाति के प्रघोष के उस समय भी प्रचलित रहने से यह अनुमान होता है कि तिथि के निर्णय के लिये लौकिक पञ्चाङ्ग उस समय भी मान्य था और उस समय के आचार्यों ने पञ्चाङ्ग की मर्यादा की रक्षा को ध्यान में रखते हुये ही “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन की व्याख्या की होगी, इस प्रकार तदानीन्तन आचार श्रीसागरानन्दसूरि के द्वारा समर्थनीय आचार से भिन्न ही सिद्ध होता है तो फिर जब इस आचार का उस समय होना अयुक्त तथा अप्रामाणिक है तो उस समय के या तत्परवर्ती काल के आचार्यों ने इसका विरोध क्यों नहीं किया, यह प्रश्न ही नहीं उठता।

इस लिये निष्पक्ष और सुविस्तृत विचार करने पर तो यही बात सिद्ध होती है कि पर्व-तिथि के क्षय और वृद्धि के प्रसंग में श्रीसागरानन्दसूरि ने जिस प्रक्रिया पर हठ पकड़ा है उसका उद्भव श्रीविजयदेवसूरि के बहुत बाद किसी ऐसे समय में हुआ प्रतीत होता है जब शास्त्रीय ज्ञान और सदाचार आदि का पर्याप्त हास हो चुका रहा होगा, इस लिये उस प्रक्रिया के विरुद्ध मिलने वाले शास्त्रीय पाठों, शास्त्रानुसारी विचारों और उपपत्तियों के आधार पर उस अशास्त्रीय, अज्ञान-प्रवर्तित आचार-क्रम का खण्डन कर प्राचीन, शास्त्रसम्मत आचार की प्रतिष्ठा करने के निमित्त श्रीरामचन्द्रसूरि ने जो प्रयत्न आरम्भ किया है वह बहुत ही स्तुत्य और पवित्र है।

“पताका” के बाईसवें पृष्ठ में यह सिद्ध करने की चेष्टा की गई है कि पर्व-तिथियों के क्षय और वृद्धि के प्रसंग में पूर्व की अपर्व तिथियों का क्षय और वृद्धि मानने की परम्परा

जीतव्यवहारात्मक है क्यों कि जीत-व्यवहार के पद पर प्रतिष्ठित करने वाली चारों बातें इस परम्परा में विद्यमान हैं। पर हमारे देखने में यह बात उचित नहीं जंचती, क्यों कि इस परम्परा के श्रीविजयदेवसूरि से प्रवर्तित होने की बात निर्दिष्ट कारणों से नहीं सिद्ध होती और आचार्यान्तर-द्वारा उसका प्रवर्तन स्वयं श्रीसागरानन्दसूरि भी नहीं मानते। इस लिये जीतव्यवहारा के साधक चार अंशों में से पहला अर्थात् युग के प्रधान वा तत्समशील आचार्य के द्वारा प्रवर्तित होना-इस परम्परा में असिद्ध है।

दूसरा अंश है किसी विशिष्ट प्रयोजन के उद्देश्य से प्रवर्तन। सो वह भी इस परम्परा में नहीं है, क्यों कि वह प्रयोजन क्षीण और वृद्ध पर्वतिथियों की आराधना का व्यवस्थापन ही कहा जा सकता है जो पर्वतिथियों के क्षय और वृद्धि को टिप्पणानुसार सत्य मानते हुये भी किस प्रकार उपपन्न हो जाता है यह बात हमारी सिद्धान्त-भूत व्याख्या में ज्ञात होगी।

तीसरा अंश है प्रवर्तित आचार का शास्त्रों से अविरोध। यह भी इस परम्परा में नहीं है। क्यों कि सेनप्रश्न, कल्पसूत्रसुबोधिका, कल्पसूत्रदीपिका, हीरप्रश्न, और तत्त्वतरंगिणी आदि अनेक जैन-सम्प्रदाय के प्रामाणिक शास्त्र-ग्रन्थ इस परम्परा के विरुद्ध हैं।^१

चौथा अंश है-संविग्न गीतार्थ आचार्यों द्वारा निषेध न किया जाना और अधिकसंख्यक अधिकारी जनों द्वारा स्वीकार कर लिया जाना। यह अंश भी इस परम्परा में प्रमाणित नहीं हो सकता। क्यों कि इस में क्या प्रमाण कि संविग्न गीतार्थ आचार्यों ने इसका निषेध नहीं किया है? यदि कहें कि ऐसे निषेध का न मिलना ही प्रमाण है, तो यह भी युक्त नहीं है, क्यों कि निषेध का न मिलना निषेध को उल्लिखित कर उसे प्रचारित और सुरक्षित रखने की व्यवस्था न होने पर निर्भर है। और ऐसी व्यवस्था न हो सकने का स्पष्ट कारण यह है कि यह परम्परा उस समय में प्रचलित हुई जब विद्या और आचरण के रक्षण और वर्धन में शिथिल-शील यतियों की प्रधानता थी, जब उनके प्रचार और प्रतिष्ठा का मध्याह्न था, और जब उनके उद्धत गर्जन के समक्ष संविग्न गीतार्थ आचार्यों की शान्त शुद्ध वाणी परास्तप्राय हो रही थी। भला कौन उस समय उस निषेध को प्रचारित और परिरक्षित कर सकने का साहस कर सकता था। इस लिये तात्कालिक या तत्समीप-कालिक निषेध के न मिलने मात्र से निषेधाभास की कल्पना अयुक्त है। इसके अतिरिक्त यह भी थोड़ा सोचने और समझने की बात है कि यदि किसी नवप्रवृत्त अशास्त्रीय आचार का तत्काल या कुछ अधिक काल तक भी किसी कारण से प्रबल विरोध न हो सका तो क्या इतने मात्र से कुछ समय पीछे उस शास्त्रविरुद्ध आचरण के विरोध में बोलने का कोई मूल्य नहीं रह जाता? इस बात को तो कोई भी समझदार मनुष्य स्वीकार नहीं कर सकता। अतः श्रीरामचन्द्रसूरि ने जैनसंघ में घुसे हुए इस दोष को दूर करने का पुण्य कार्य जिन प्रमाणों के आधार पर उठाया है और उनकी सत्यता तथा निर्दोषता को जिस प्रकार अनेक जैनमुनियों, जैन श्रावक और श्राविकाओं तथा अन्य तटस्थ विद्वानों के हृदय में स्थान मिलता जा रहा है, उसको देखते हुए यह सोद्धोष कहा जा सकता है कि जैन जनता इस कियत्कालिक परम्परा को जीताचार बनाने के डिण्डिम को अब और न बजने देगी।

निर्णय पत्र के तेरहवें पृष्ठ में मध्यस्थ ने कहा है कि आचार्य उमास्वाति के “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन की अपनी व्याख्या के पक्ष में श्रीसागरानन्दसूरि ने जिन शास्त्रों को घसीटने की चेष्टा की है वे शास्त्र नहीं हैं किन्तु शास्त्राभास हैं।

इस अंश को लेकर पताकाकार ने मध्यस्थ को समग्र जैनशास्त्रों को सर्वथा अप्रमाण और असत् शास्त्र घोषित करने वाला बताकर मध्यस्थ के प्रति जैन जनता में क्षोभाग्नि भड़काने की जो अयोग्य पद्धति ग्रहण की है उससे उनके स्वभावकी अद्भुत समीचीनता का आभास मिलता है।

मध्यस्थ के उक्त कथन का सत्य तात्पर्य तो यह प्रतीत होता है कि “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन की निजी व्याख्या के समर्थनार्थ श्रीसागरानन्दसूरि ने शास्त्र के नाम पर जो “मतपत्रक” उपस्थित किया है वह और उसके सदृश जो दूसरे भी हों, वह सब शास्त्र नहीं किन्तु शास्त्राभास हैं। इतना ही नहीं, “सेनप्रश्न” आदि ग्रन्थों के जिन शास्त्रीय वचनों को उन्होंने अपने पक्ष के समर्थन में उपस्थित किया है वह भी—“पर्वतिथियों का क्षय और वृद्धि मिथ्या है किन्तु वैसे प्रसंग में उनके पूर्व की अपर्वतिथियों का क्षय और वृद्धि ही सत्य है” इस सागरानन्दसूरि के विवक्षित अर्थ में शास्त्राभास ही हैं।

इस पर प्रश्न उठ सकता है कि “सेनप्रश्न” आदि ग्रन्थों को शास्त्राभास कह कर मध्यस्थ ने जैन शास्त्रों की अवमानना तो अवश्य ही की, फिर उनको इस दोष से कैसे बचाया जा सकता है? इसका उत्तर हमारी ओर से यह है कि मध्यस्थ यदि दोषी हों तो उनका बचाव करना हमारी दृष्टि में गहरा है, पर इस सम्बन्ध में मध्यस्थ दोषी ही नहीं हैं। क्यों कि शास्त्रीय मीमांसा से जिस शास्त्रका तात्पर्य जिस अर्थ में प्रतिष्ठित न हो सके उस अर्थ में वह शास्त्र की संज्ञा पाने का अधिकारी नहीं होता—यही बात सर्वसम्मत है। यही कारण है जिससे वैदिक सम्प्रदाय में अनादि सर्वज्ञ परमेश्वर से रचित या अपौरुषेय तथा नित्य निर्दोष माने जाने वाले वेद भी दुष्ट अर्थ के समर्थन में लगाये जाने पर उस अर्थ में अप्रमाण कहे जाते हैं। विचार करने पर यही बात उचित भी जान पड़ती है, क्यों कि पूर्वापर सन्दर्भ से अविरोध और सत्तर्क से परिशुद्ध अर्थ में ही शास्त्रों के शास्त्रत्व की प्रतिष्ठा है। अन्यथा जो सम्प्रदाय जिन शास्त्रों को आधार मान कर उनके चिरन्तन-परम्परा-स्वीकृत जिन अर्थों के अनुसार आत्म-कल्याण की साधना में संलग्न हैं, पूर्वापर-समन्वय और सत्तर्क की उपेक्षा कर उन शास्त्रों के उन अर्थों से विरोध अर्थ को भी कल्पना कर और उन प्रतिकूल अर्थों पर भी शास्त्रीयता की मुद्रा लगा कर उन सम्प्रदायों में विश्वास पैदा करने वाला विरोध वासना से वासित आधुनिक जनवर्ग भी अपने नवकल्पित अर्थ के अनुसार अपने दृष्टिकोण से आत्मकल्याण का भाजन बन सकेगा। और यदि यह स्वीकार करने में कोई बाधा न समझी जाय तब तो कुछ वर्ग द्वारा अपने वाग्बुद्धि-वैभव और उच्छृंखल तर्कों से जैनशास्त्र के कतिपय वचनों का हिंसा, असत्य-भाषण और पर-वञ्चना आदि अर्थ करने पर जैनसंघ को उस अर्थ में भी जैन शास्त्र को शास्त्र कहने के लिये तय्यार होना चाहिये।

इस लिये विचार से यही सिद्ध होता है कि अयौक्तिक, शास्त्र के अनेक वचनों से विरोध और शास्त्र के एक भी वचन से प्राप्त न होने वाले श्रीसागरानन्दसूरि-सम्मत अर्थ में जैन-शास्त्रों को शास्त्राभास और प्रमाणाभास कह कर मध्यस्थ ने उनके शास्त्रत्व और प्रामाण्य की जो पूर्णरूपेण रक्षा की है उसके लिये बुद्धिमान एवं धर्मप्राण जैनसंघ को ओर से विद्वान् मध्यस्थ को अनेक धन्यवाद मिलने चाहिये।

“निर्णयपत्र” के नवें पृष्ठ में मध्यस्थ ने कहा है कि “वाक्यार्थ के निर्णय में प्रकरण अति दुर्बल प्रमाण है।” इस कथन का अभिप्राय समझने का कुछ भी यत्न बिना किये ही पताकाकार ने “पताका” के पचीसवें पृष्ठ में बहुत कुछ कह डाला है। इस लिये पताकाकार के उस प्रयास की अकाण्ड-तांडवता के प्रज्ञापनार्थ मध्यस्थ का पतद्विषयक तात्पर्य प्रकट कर देना आवश्यक है।

प्रकृत में मध्यस्थ का तात्पर्य—यह जान पड़ता है कि प्रकरण चाहे तात्पर्य—निश्चय का सम्पादन कर वाक्यार्थनिर्णय का प्रयोजक हो और चाहे “शब्दशक्तिप्रकाशिका” में जगदीश तर्कालंकार की बताई रीति से साक्षात् ही वाक्यार्थ—निर्णय का कारण हो, दोनों ही दशा में उसका उपयोग अनेकार्थक पद वाले वाक्य के अर्थ—निर्णय में ही सम्भव है, अतः सार्वत्रिक न होने से वाक्यार्थ—निर्णय के अन्य कारणों की अपेक्षा प्रकरण दुर्बल गिना जाता है, असार्वत्रिकता ही इसकी दुर्बलता है। अतः “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन में आये हुये “तिथि” पद को अनेकार्थक न होने के कारण तथा “तिथि” पद का तिथि—सामान्यरूप अर्थ स्वीकार करने में कोई बाधा न होने के कारण वचन के अर्थ—निर्णय में प्रकरण का कोई उपयोग वा अवसर नहीं है, इस लिये श्रीसागरानन्दसूरि ने “तिथि” पद का कल्याणक—तिथि से भिन्न पर्वतिथि मात्र जो अर्थ किया है वह युक्तिसंगत नहीं है।

और यदि मीमांसाशास्त्र में कथित तृतीय—स्थान—स्थित प्रकरण का बल विवक्षित हो, तो वह भी ठीक नहीं है कि वैसा कोई प्रकरण प्रकृत में नहीं है और दूसरी बात यह है कि वह युक्तियाँ भी प्रकृत में नहीं हैं जिनके बल पर प्रकरण—प्राप्त अर्थ की ग्राह्यता स्वीकार करने की पद्धति का समादर है।

“निर्णय—पत्र” के नवें पृष्ठ में मध्यस्थ ने एक स्थान में कहा है कि तिथियों का पर्व और अपर्वरूप से विभाग नहीं है और पुनः अष्टमी, चतुर्दशी आदि को प्रधान पर्वतिथि भी स्थानान्तर में कहा है, इसको देख कर कुछ लोगों के मन में यह शंका उठ सकती है कि मध्यस्थ ने परस्पर—व्याहत वचन का प्रयोग कर अपने को निम्न स्तर में स्वयं रख दिया है, इस लिये उक्त कथन का उचित प्रतीत होने वाला आशय यहाँ व्यक्त कर दिया जाता है। मध्यस्थ का तात्पर्य तिथियों का पर्व और अपर्व इन दो श्रेणियों में विभाग का निषेध करने में नहीं है किन्तु उनका अभिप्राय यह है कि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन के सम्बन्ध में तिथियों का उक्त विभाग करना असंगत है, अर्थात् श्रीसागरानन्दसूरि ने कल्याणक—तिथि से अतिरिक्त पर्वतिथियों में ही “क्षये पूर्वा” इस वचन को नियन्त्रित करने के लिये जो कल्याणकतिथियों को अपर्वतिथि या साधारण पर्वतिथि की श्रेणी में और अष्टमी, चतुर्दशी आदि तिथियों को पर्वतिथि या प्रधान पर्वतिथि की श्रेणी में रखने की योजना की है वह अप्रामाणिक है, इस लिये अष्टमी, चतुर्दशी आदि तिथियों के समान ही कल्याणकतिथियों के क्षय और वृद्धि का अवसर आने पर उनकी आराधना की भी व्यवस्था इस वचन के अनुसार ही करनी चाहिये, अतः उक्त वचन में आये “तिथि—” पद को प्रधान—अप्रधान सर्व—साधारण—तिथि—परक मानना ही न्याय्य है।

“पताका” के छब्बीसवें पृष्ठ में पताकाकार ने कहा है कि “आराधना में पर्वतिथि का क्षय और वृद्धि मान्य नहीं है” यह श्रीसागरानन्दसूरि का मत है। इस कथन से ज्ञात होता है कि पताकाकार को विवादग्रस्त मतों की ठीक जानकारी ही नहीं है, क्योंकि यह तो श्रीरामचन्द्रसूरि का भी मत है कि आराधना में पर्व—तिथि का क्षय और वृद्धि मान्य नहीं है, जिसका सीधा अर्थ यह है कि क्षीण और वृद्धिगत पर्वतिथि की आराधना का लोप नहीं होता। मतभेद तो इस अंश में है कि श्रीसागरानन्दसूरि के विचार से पञ्चाङ्ग में निर्दिष्ट पर्व—तिथियों का क्षय और वृद्धि असत्य है, उसके बदले पूर्व की अपर्वतिथियों का क्षय और वृद्धि “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन के अनुसार सत्य है, और श्रीरामचन्द्रसूरि के विचार से पर्वतिथि का पञ्चाङ्गोक्त क्षय तथा वृद्धि अन्य—तिथियों के क्षय, और वृद्धि के समान ही सत्य है

किन्तु “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन के अनुसार क्षीण और वृद्ध भी पर्वतिथि अक्षीण और अवृद्ध पर्वतिथि के समान अपनी निवृत्ति होने के दिन आराधनार्थ उपादेय है।

इस प्रकार मत-भेद के मर्म पर ध्यान न देकर उभयसम्मत बात को केवल श्रीसागर-नन्दसूरि का मत बताने से प्रतीत होता है कि पताकाकार ने दोनों मतों का सन्तोषजनक रूप से अध्ययन नहीं किया है। ऐसी स्थिति में उन्हें अपनी “पताका” को समझदारों की प्यारी हो सकने की आशा का त्याग कर देना चाहिये।

“पताका” के २६वें और सत्ताईसवें पृष्ठ में पताकाकार को भी प्रसंगवश कहना पड़ा है कि “सूर्यग्रहण” और “ज्योतिष्करण्डक” आदि प्रामाणिक जैनग्रन्थों के अनुसार युगान्त में द्वितीयाषाढ की पूर्णिमा का क्षय अवश्य होता है पर “निशीथचूर्णि” में आषाढ-पूर्णिमा के नाम-ग्रहणपूर्वक निर्देश से समझना चाहिये कि आराधना में उसका भी क्षयाभाव ही है।

यहाँ हम पताकाकार से पूछना चाहते हैं कि क्या उक्त कथन से पर्वतिथियों के क्षय और वृद्धि के न होने की श्रीसागरानन्दसूरिसम्मत बातका समर्थन होता है? क्या उक्त कथन उन के मतरूपी बालाङ्कुर पर अतितप्त जलधारा के समान नहीं है? “तदुपादानेन च आराधनार्था तस्याः क्षयाभावः प्रतीयते” इस वाक्य से—पर्वतिथि वस्तुगत्या क्षीण होने पर भी आराधना में अक्षीणवत् ग्राह्य होती है—यह कहकर क्या पताकाकार ने अपने समर्थनीय पक्ष पर निरवरोध प्रहार करने का द्वार नहीं खोल दिया है? पताकाकार के इस ग्रन्थ से यह बात अति स्पष्ट हो जाती है कि यद्यपि किसी कारण-विशेष से पताकाकार श्रीसागरानन्दसूरि के अतात्त्विक पक्ष को धरण करने के लिये अपनी बुद्धि को प्रेरित करते हैं किन्तु वह तात्त्विक पक्ष का ही धरण करने के सुप्रसिद्ध बुद्धि-स्वभाव के अनुसार उनकी प्रेरणा न मानकर श्रीरामचन्द्रसूरि के तात्त्विक पक्ष का ही पल्ला पकड़ने को उतावली होती जान पड़ती है, क्योंकि पर्वतिथि वस्तुतः क्षीण होने पर भी आराधना में अक्षीण ही मानी जाती है—यह तो श्रीरामचन्द्रसूरि का ही पक्ष है।

“सेनप्रश्न” के तृतीय उल्लास में श्रीहीरविजयसूरि का निर्वाणपौषधादि एकादशी की वृद्धि के प्रसंग में कब करना चाहिये, इस प्रश्न के उत्तर में औदयिकी एकादशी को करने की जो व्यवस्था की गई है उसके आधार पर “पताका” के सत्ताईसवें पृष्ठ में पताकाकारने यह सिद्ध करने का प्रयत्न किया है कि एकादशी की वृद्धि नहीं होती। उनका आशय यह जान पड़ता है कि यदि एकादशी दो दिन औदयिकी होती तो “औदयिकी एकादशी में श्री हीर-विजयसूरि का निर्वाणपौषधादि करना चाहिये” यह उत्तर नहीं दिया जा सकता था, क्योंकि एकादशी के दो दिन औदयिकी मानने पर इससे प्रश्न का समाधान नहीं होता।

पर पताकाकार से हम पूछना चाहते हैं कि यदि एकादशी एक ही दिन औदयिकी हो तो भी उक्त उत्तर से प्रश्न का समाधान कैसे होगा? कारण कि उत्तरदाता की दृष्टि में यदि एकादशी केवल दूसरे ही दिन औदयिकी हो तो भी वह इस बात को उत्तर देते समय व्यक्त तो नहीं करता अतः उस प्रकार के उत्तर से ऐसे प्रश्नकर्ता का, जिसे पञ्चाङ्ग में एकादशी दो दिन औदयिकी मिली है, मनः समाधान नहीं हो सकता। इस लिये उक्त उत्तर सुनने के बाद प्रश्नकर्ता को अपनी बुद्धि से उत्तरकर्ता का यह तात्पर्य-निश्चय करना होगा कि जिस दिन एकादशी औदयिकी ही हो अर्थात् अस्तकाल में न हो, उसी दिन एकादशी की वृद्धि के प्रसंग में, श्री हीरविजयसूरि का निर्वाणपौषधादि करना चाहिये। तो इस प्रकार से उक्त ग्रन्थ को देखने पर यह स्पष्ट है कि उससे यह अनुमान नहीं किया जा सकता कि एकादशी की वृद्धि उत्तर-दाता को मान्य नहीं है।

इसी सत्ताईसवें पृष्ठ में “मध्यस्थस्वरूपं तत्कर्तव्यञ्च” मध्यस्थ का स्वरूप और उसका कर्तव्य—इस शीर्षक के नीचे पताकाकार ने मध्यस्थ को मध्यस्थता से च्युत बनाने का बड़ा पराक्रम दिखाया है और “निर्णयितुम्” जैसे शब्द के प्रयोग से पाणिनि जैसे महावैयाकरण को भी न्यक्कृत करने का कौतुक खड़ा किया है। इस विषय में कुछ अधिक न कह कर हम पताकाकार से केवल इतना ही पूछना चाहते हैं कि क्या स्वयं आपने काशी के सुप्रतिष्ठित विद्वान् के स्वरूप की रक्षा और कर्तव्य का पालन किया है? दोनों दलों से माध्यस्थ के लिये जिस व्यक्ति का चुनाव किया गया उसका निर्णय मानना ही न्याय्य है और यदि उसके माध्यस्थ-भंग में शंका का कोई स्थान हो तो पुनः दोनों दलों की ओर से ही दूसरे किसी विशिष्ट विद्वान् या विशिष्ट विद्वानों की समिति का निर्वाचन मध्यस्थता के लिये करा लेना चाहिये? इस प्रकार की उचित सम्मति न देकर किसी अप्रकट कारण के वशीभूत होकर स्वयं दूसरे पक्ष के मनोऽनुकूल व्यवस्था लिखकर बार बार विद्वानों के द्वार खटखटा कर विनयादि विविध साधनों से उनका हस्ताक्षर संग्रह कर क्या आपने केवल अपने ही नहीं बल्कि काशी के समस्त पण्डित-मण्डल के सम्मान पर आघात नहीं किया है? और फिर भी मध्यस्थ की व्यर्थ निन्दा करने में आपको तनिक संकोच भी नहीं होता।

“शासनजयपताका” का यह संक्षिप्त पर्यालोचन उपस्थित करते हुये हम यह स्पष्ट कह देना चाहते हैं कि मध्यस्थ ने अपने “निर्णयपत्र” में जो निर्णय प्रस्तुत किये हैं उनकी जो आलोचना पताकाकार ने की है वह आलोचना कहने योग्य नहीं है प्रत्युत उससे यह असन्दिग्ध सूचना मिलती है कि आलोचक को पद, पदार्थ और विवाद-ग्रस्त विषय का यथापेक्ष परिचय नहीं है और उनमें सत्य आलोचन करने की क्षमता भी नहीं है।

इस लिये प्रबुद्ध धार्मिक जैन-जनता से हमारा निवेदन है कि हमने काशी के विद्वानों की प्रतिष्ठा के संरक्षण के भाव से “शासनजयपताका” पर लेखनी उठाते हुये जो कुछ कहा है उसे अमृत के समान ग्रहण कर जिस जैन-शास्त्र और पुरातन जैन-सामाचारी-सम्मत श्रीरामचन्द्रचूरि द्वारा उपस्थित किये गये सिद्धान्त का समर्थन आगे हम करेंगे उसको आचरण में स्वीकार कर आप लोग महान् पुण्यपुञ्ज के भाजन बनें।

सिद्धान्त व्याख्या का आरम्भ

अब आचार्य उमास्वाति के “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन का उत्थान क्यों हुआ और इसका जैन शास्त्र तथा सद्युक्ति सम्मत अर्थ क्या है? यह बातें बताई जायेंगी।

जैन शास्त्रों में प्रतिमास की दो अष्टमी, दो चतुर्दशी, पूर्णिमा तथा अमावास्या, दो द्वितीया, दो पञ्चमी और दो एकादशी, भाद्रपद की शुक्ल चतुर्थी और कल्याणक तिथियों की पर्वतिथि के रूप में आराधना करने का आदेश किया हुआ मिलता है। उनमें जो तिथियाँ जिस दिन सूर्योदय काल से प्रवृत्त होकर दूसरे दिन के सूर्योदय के पूर्व ही समाप्त हो जाती हैं उनकी आराधना तो बिना किसी प्रकार की विचिकित्सा के ही सिद्ध हो जाती है परन्तु जो तिथियाँ पहले दिन सूर्योदय के बाद प्रवृत्त होकर दूसरे दिन के सूर्योदय से आगे तक जाती हैं उनके विषय में यह जिज्ञासा स्वभावतः उठती है कि ऐसी तिथियों की आराधना पहले दिन करनी चाहिये या दूसरे दिन अथवा दोनों दिन? इसलिये इस जिज्ञासा को शान्त करने के लिये—

“ तिथिश्च प्रातः प्रत्याख्यानवेलायां या स्यात्सा प्रमाणम् । ”

“ चाउम्मासिअ वरिसे पक्खियपञ्चइमीसु नायव्वा ।

ताओ तिहिओ जासिं, उदेइ सरो न अण्णाओ ” ॥ १ ॥

- “ पूजा पञ्चक्लाणं पडिकमणं तह य नियमगहणं च ।
 जीए उदेइ सूरु, तीइ तिहीए उ कायव्वं ” ॥ २ ॥
 “ उदयंमि जा तिही सा पमाणमिअरीइ कीरमाणीए ।
 आणाभंगणवत्थामिच्छत्तविराहणं पावे ” ॥ ३ ॥
 “ आदित्योदयवेलायां या स्तोकापि तिथिर्भवेत् ।
 सा सम्पूर्णंति मन्तव्या प्रभूता नोदयं विना ” ॥ ४ ॥

इन सब शास्त्रवचनों का आविष्कार हुआ और इनके द्वारा यह व्यवस्था हुई कि ऐसी तिथियां जिस दिन सूर्योदय काल का स्पर्श करती हों उसी दिन इनकी आराधना होनी चाहिये।

पर्वतिथियों की आराधना का विधान करने वाले वचनों और आराधना में तिथि के औदयिकीत्व का अंगत्व एवं महत्त्व स्थापित करनेवाले वचनों की पारस्परिक एक-वाक्यता करने से पर्व-तिथियों की आराधना के सम्बन्ध में जैनशास्त्रों का यह आदेश सम्पन्न हुआ कि “अष्टमी आदि समस्त पर्व-तिथियों की आराधना उनसे स्पृष्ट सूर्योदय से आरम्भ होने वाले दिन करनी चाहिये।”

अब जैनशास्त्रादेश के इस स्वरूप में ऐसी पर्व-तिथियों की आराधना का लोप प्राप्त होता है जो सूर्योदय के बाद प्रवृत्त होकर दूसरे सूर्योदय के पहले ही समाप्त हो जाने से क्षीण कहलाती है। इस आराधना-लोप को स्वीकार नहीं किया जा सकता क्यों कि जैन-शास्त्रों ने समस्त पर्व-तिथियों की आराधना का आदेश दे रखा है। इस लिये धर्म-लोप से डरनेवाले मनुष्य के मन में यह प्रश्न बरबस उठ पड़ता है कि इन क्षीण पर्व-तिथियों की आराधना कैसे की जाय? इसी प्रश्न के सन्ताप का निराकरण करने के लिये आचार्य उमास्वाति के मुखारविन्द से “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” यह वचन मकरन्द निर्गत हुआ, जिसे पाकर जैनजन-मिलिन्दों का मानस उल्लसित हो उठा और विद्वानों को पांच प्रकारों से क्षीण पर्व-तिथि की आराधना का उपपादन करने में इस वचन के उपयोग की सम्भावना दिखाई पड़ने लगी। वे पाँचो प्रकार यह हैं:—

(१) पर्वतिथि के टिप्पणोक्त क्षय को स्वीकार न कर उस में सूर्योदयकाल में अस्तित्व रूप औदयिकीत्व को स्वीकार करना।

(२) सूर्योदयकाल में अस्तित्व रूप औदयिकीत्व को छोड़-जो तिथि जिस दिन समाप्त हो वह तिथि उस दिन औदयिकी होती है—इस पारिभाषिक औदयिकीत्व को आराधना का प्रयोजक मानना।

(३) सूर्योदयकाल में अस्तित्व रूप औदयिकीत्व को सूर्योदयकाल में रहनेवाली तिथियों की आराधना का प्रयोजक मानना और उक्त पारिभाषिक औदयिकीत्व को क्षीण तिथियों की आराधना का प्रयोजक मानना।

(४) औदयिक और अनौदयिक तिथियों का आपेक्षिक तादात्म्य मानना।

(५) टिप्पण में जिस तिथि का औदयिकीत्व निर्दिष्ट हो उसे अनौदयिक पर्व-तिथि का प्रतिनिधि मान लेना।

इन प्रकारों में यदि प्रथम प्रकार माना जायगा तो “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन को सूर्योदय-काल से ही क्षीण तिथि की प्रवृत्ति का बोधक मानना होगा और उसकी व्याख्या इस प्रकार करनी होगी। क्षये-टिप्पण में पर्वतिथि के क्षय का निर्देश मिलने पर, पूर्वा-टिप्पण में औदयिकी रूप से निर्दिष्ट तिथि को, तिथि-क्षीण पर्वतिथि-रूप, कार्या-बना देना चाहिये।

अर्थात् जिस दिन जिस पर्व-तिथि के क्षय का निर्देश टिप्पण में किया गया है उस दिन उस पर्व-तिथि का ही सूर्योदय-काल में सम्बन्ध मानना चाहिये न कि टिप्पण में उस दिन औदयिकी-रूप से निर्दिष्ट अन्य तिथिका । फलतः इस वचन के अनुसार जब टिप्पण में अनौदयिकी-रूप से निर्दिष्ट तिथि औदयिकी बनेगी तब औदयिकी-रूप से कथित तिथि को अनौदयिकी बनना पड़ेगा क्यों कि एक सूर्योदय के साथ दो तिथियों का सम्बन्ध सम्भव नहीं है । परिणाम यह होगा कि जिस पर्व-तिथि के अव्यवहित पूर्व में कोई अपर्व-तिथि होती है—जैसे अष्टमी के पूर्व सप्तमी, उसके क्षय के प्रसङ्ग में उस पर्व तिथि का क्षय न हो कर उसके पूर्व की अपर्व-तिथि सप्तमी का ही क्षय होगा और जिस पर्व-तिथि के अव्यवहित पूर्व में कोई दूसरी पर्व-तिथि ही पड़ती होगी—जैसे पूर्णिमा, अमावास्या के पूर्व चतुर्दशी, उसके क्षय के प्रसङ्ग में उसकी वा उसके पूर्व को पर्वतिथि का क्षय न होकर उसके पूर्व की पर्व तिथि से पहले आनेवाली अपर्व तिथि का ही क्षय होगा—जैसे पूर्णिमा और अमावास्या के क्षय के प्रसङ्ग में त्रयोदशी का ।

श्रीसागरानन्दसूरि ने इसी प्रकार को अपनाया है, परन्तु यह प्रकार असंगत है, क्यों कि इस प्रकार को स्वीकार करने पर टिप्पण को प्रमाण मानने पर “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” यह वचन नहीं प्रमाण हो सकता और इस वचन को प्रमाण मानने पर टिप्पण नहीं प्रमाण हो सकता । यदि कहें कि पर्वतिथि की प्रवृत्ति और निवृत्ति के विषय में टिप्पण को अप्रमाण मान लेने में कोई हानि नहीं, तो यह कहना ठीक न होगा, क्यों कि तब उसी दृष्टान्त से उस तिथि के भोगकाल में और अन्य तिथियों की भी प्रवृत्ति आदि के विषय में टिप्पण के अप्रमाण होने की शंका होने से टिप्पण से विश्वास ही उठ जायगा और उस दशा में तिथि आदि के निर्णय का उपायान्तर न होने के कारण तिथिमूलक समस्त आराधनाओं का लोप होने लगेगा । इस पहले प्रकार में दूसरा दोष यह भी है कि पर्व के अव्यवहित उत्तर में आनेवाली पर्वतिथि के क्षय के प्रसङ्ग में पूर्व पर्व-तिथि की उसके मुख्यकाल में आराधना न होने से उसकी विराधना का पाप भी होगा, यदि इस पर यह तर्क उपस्थित करें कि “क्षये पूर्वा” इस वचन के अनुसार क्षीण पर्व-तिथि के अव्यवहित पूर्व पर्व-तिथि का टिप्पणोक्त काल उसका मुख्य काल ही नहीं है किन्तु वह तो क्षीण उत्तर पर्वतिथि का ही मुख्यकाल है, उसका मुख्यकाल तो वह है जो टिप्पण में उसके पूर्व की अपर्व-तिथि का काल बताया गया है, इस लिये यह दूसरा दोष तो नहीं ही सम्भव है, परन्तु यह तर्क भी अज्ञान का ही द्योतक है, क्यों कि यह कथा अपने अन्ध भक्तों के सामने ही सुनाई जा सकती है पर जो बुद्धि, विवेक और शास्त्रसम्मत बात का ही आदर करना जानते हैं, उन के समक्ष यह कथा तो कहने वाले को उपहासास्पद ही सिद्ध करेगी, कारण कि वह सोचेंगे कि तिथि के प्रवेशादि का काल बताना तो टिप्पण का ही कार्य है फिर उसके क्षेत्र में “क्षये पूर्वा” यह शास्त्र-वचन हस्त-क्षेप कैसे कर सकता है ? इसके साथ ही वह यह भी सोचेंगे कि इस प्रकार की कल्पना करना तभी उचित हो सकता है जब टिप्पण की प्रमाणता की अधुणता के साथ उक्त वचन से क्षीण पर्व-तिथि की आराधना का उपपादन न हो सके, अतः यदि टिप्पण तथा उक्त वचन इन दोनों की मर्यादा के रक्षण के साथ कोई व्यवस्था हो सकती है तो उक्त कल्पना को अवकाश नहीं प्राप्त हो सकता ।

“तिथिश्च प्रातः प्रत्याख्यानवेलायां या स्यात् सा प्रमाणम्” जो तिथि जिस दिन सूर्योदय के समय होती है वही उस दिन सम्पूर्ण अहोरात्र में व्याप्त होकर रहती है—यह प्रामाणिक वचन सर्व सम्मत है, अब यदि टिप्पण में क्षीण बताई गई पर्व-तिथि का सूर्योदय के समय अस्तित्व न माना जायगा तो उक्त वचन के अनुसार उस दिन पर्व-तिथि का अस्तित्व ही नहीं

सिद्ध होगा क्यों कि उस दिन सारे अहोरात्र में टिप्पण के अनुसार सूर्योदय में रहने वाली तिथि ही व्याप्त रहेगी, फलतः क्षीण तिथि की आराधना का लोप प्राप्त होगा, इस लिये उस दिन सूर्योदयकाल में क्षीण पर्वतिथि के अस्तित्व की कल्पना होने पर फिर सारे अहोरात्र में उसी की व्याप्ति होने से उस दिन के टिप्पणोक्त औदयिक तिथि को उस दिन का त्याग कर पीछे हटना ही होगा, अतः टिप्पण के क्षेत्र को संकुचित करने के अतिरिक्त कोई मार्गान्तर नहीं है, ऐसी स्थिति में श्रीसागरानन्दसूरि के अभिमत पहले प्रकार को न मानने में दुराग्रह को छोड़ दूसरा क्या बाधक है? यह प्रश्न भी अविवेक का ही प्रकाशक है, क्यों कि टिप्पण की मर्यादा को अक्षुण्ण बनाये रखने के निमित्त जिस प्रकार “क्षये पूर्वा” इस वचन की दूसरी निर्दोष व्याख्या को मान देना आवश्यक समझा जाता है उसी प्रकार “तिथिश्च प्रातः” इत्यादि वचन की भी दूसरी निर्दोष व्याख्या को मान देना आवश्यक है, और वह व्याख्या इस प्रकार है—जो तिथि जिस दिन सूर्योदयकाल में हो उसी दिन वह तिथि धर्मानुष्ठान में ग्राह्य है, और इस वचन की यही व्याख्या उचित भी है क्यों कि इसमें कोई दोष नहीं है, इससे टिप्पण के क्षेत्र में हस्तक्षेप भी नहीं होता और इसी को लेकर इस वचन की सार्थकता भी है, क्यों कि जो तिथि पहले दिन सूर्योदय से कुछ काल बाद प्रवृत्त होकर दूसरे दिन सूर्योदय के कुछ समय बाद तक रहती है उसकी धर्मकार्य में उपादेयता किस दिन उचित है? इसी प्रश्न के उत्तर में इस वचन का उत्थान है।

जो व्याख्या पहले की गई है कि “जो तिथि जिस दिन सूर्योदय काल में हो उस दिन सारे अहोरात्र वही तिथि व्याप्त रहती है,” उसमें तो अनेक दोष हैं, क्यों कि उक्त अर्थ में टिप्पण ने पहले दिन जब से जिस तिथि का प्रवेश बताया है तब से उस दिन के अवान्तर कालों के साथ उक्त वचन को उस तिथि के सम्बन्ध का निषेधक और दूसरे दिन जब तक उस तिथि का अस्तित्व टिप्पण से प्राप्त है तब तक के काल के साथ उस तिथि के सम्बन्ध का अनुवादक तथा दूसरे दिन के शेष सभी अवान्तर कालों के साथ उस तिथि के सम्बन्ध का विधायक मानना होगा, टिप्पण की दुर्दशा अलग होगी, और यह सब होगा निष्प्रयोजन।

सूर्योदय के समय की तिथि की सत्ता सारे अहोरात्र में न मानने पर सम्पूर्ण अहोरात्र में सूर्योदयकालिक तिथि का जो सर्वजनसम्मत व्यवहार होता है उस का लोप हो जायगा—यह शंका भी निरास्पद है, क्यों कि सूर्योदयकालिक तिथि की टिप्पणोक्त काल-मात्र तक ही सत्ता मानने पर भी “आज अमुक तिथि है” इस व्यवहार की उपपत्ति हो जाती है, और “आज अहोरात्र अमुक तिथि है” ऐसा व्यवहार तो किञ्चित्कालिक तिथि के सम्बन्धमें असिद्ध ही है।

“आदित्योदयवेलायां या स्तोकापि तिथिर्भवेत् । सा सम्पूर्णंति मन्तव्या प्रभूता नोदयं विना ॥” इस स्मृतिवचन का भी यह तात्पर्य है कि जिस तिथि का थोड़ा सा भी अंश जिस दिन सूर्योदयकाल में रहेगा उसी दिन वह तिथि प्रधान तथा धर्म—कार्य में ग्रहणार्ह होगी और जिस दिन सूर्योदयकाल में उसकी आंशिक स्थिति भी न होगी उस दिन अधिक मात्रा में रहने पर भी वह प्रधान नहीं मानी जायगी। इस लिये सूर्योदयकालिक तिथि की अहोरात्रव्यापिनी सत्ता का प्रतिपादन करने में इस वचन के निराधार तात्पर्य की कल्पना कर पहले जैसी कुशंका को अवसर नहीं देना चाहिये।

सूर्योदय को स्पर्श करने के दिन ही तिथि की जो सम्पूर्णता कही गई है उस का भी अर्थ सम्पूर्ण दिन को व्याप्त करके रहना नहीं है किन्तु समाप्तिमूलक पूर्णता है। जो तिथि जिस दिन समाप्त होती है उसी दिन उसकी पूर्णता मानी जानी चाहिये यह बात “तत्त्वतरंगिणी”

में सत्रहवीं गाथा की व्याख्या के अवसर पर स्पष्ट की गई है, वहाँ साफ शब्दों में कहा गया है कि जिस दिन जो तिथि अहोरात्र व्याप्त होकर रहती हो पर उस दिन उसकी समाप्ति न होती हो तो उस दिन उस तिथि को सम्पूर्ण समझना भ्रम है और जिस दिन जो तिथि समाप्त हो जाती हो उस दिन बहुत थोड़ी मात्रा में होने पर भी वह उस दिन सम्पूर्ण समझी जानी चाहिये।^१

उपर्युक्त समग्र विचारों का निष्कर्ष यह है कि कौन तिथि कब प्रवेश करती है, कब तक रहती है और कब समाप्त होती है—इस विषय में ज्योतिष और तदाश्रित टिप्पण ही प्रमाण हैं, इस बारे में धर्मशास्त्र या अन्य किसी का भी हस्तक्षेप सहा नहीं है। धर्मशास्त्र को तो केवल यह बताने का अधिकार प्राप्त है कि किस प्रकार की तिथि तथा कौन तिथि किस धर्म कार्य में किस प्रकार से ग्राह्य है। धर्मशास्त्र से प्रतिपादित तिथि—प्रकार कब मिलता है—यह बात तो टिप्पण से ही विदित करने की वस्तु है।

सभी तिथियों के टिप्पणोक्त काल को ही मानना—इस निश्चय पर यह प्रश्न उठता है कि जैन सम्प्रदाय में जो यह व्यवस्था प्रचलित है कि एक दिन सूर्योदय के समय उस पर्व-तिथि की आराधना का आरम्भ और अगले दिन सूर्योदय हो जाने पर उस की समाप्ति हो—इस की उपपत्ति कैसे होगी? क्यों कि पर्व तिथि के अस्तित्वकाल में ही उसको आराधना उचित है अतः पर्वतिथि का टिप्पणोदित काल मानने पर तो उसी के अनुसार उसकी आराधना का आरम्भ और समाप्ति होना उचित है, इस लिये “क्षये पूर्वा” इस वचन को सूर्योदयकाल में क्षीण पर्वतिथि के सम्बन्ध का और “तिथिश्च प्रातः” इस वचन को औदयिक तिथि की अहोरात्रव्यापिता का विधायक मानना अनिवार्य है। इसका सीधा उत्तर यह है कि जैनशास्त्रों का यह आदेश नहीं है कि जिस कालबिन्दु में पर्वतिथि का प्रवेश हो वहीं से उसकी आराधना का आरम्भ और जिस कालबिन्दु में पर्वतिथि की निवृत्ति हो वहीं आराधना की समाप्ति होनी चाहिये। यदि यही जैनशास्त्रादेश हो तो टिप्पण को इसके सामने झुकना ही होगा, पर इस आदेशके होने में कोई प्रमाण नहीं है।

हमें तो समस्त जैनशास्त्रों और चिरन्तन जैनपरम्पराओं के पर्यालोचन से पर्वतिथियों की आराधना के सम्बन्ध में जो जैनशास्त्रादेश ज्ञात हुआ है वह यही है कि टिप्पण में जिस दिन पर्वतिथि की समाप्ति का निर्देश मिले उस दिन सूर्योदय के समय से उसकी आराधना का आरम्भ और दूसरे दिन सूर्योदय होने पर उसकी समाप्ति होनी चाहिये। इस प्रकार के आदेश से यह नहीं आवश्यक जान पड़ता कि आराधना के आरम्भ-क्षण में आराध्य तिथि का सम्बन्ध-स्थापन जरूरी है तो फिर टिप्पण और “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचनों का परस्पर संघर्ष कराने में कौन सी बुद्धिमानी है?

इस आदेश के नाते ही उस व्यक्ति को प्रत्यवाय का भाजन बनना पड़ता है जो कुतर्क के वशीभूत हो कर पर्वतिथि की समाप्ति होने के दिन सूर्योदय से दूसरे सूर्योदय तक आराधना की अवश्य कर्तव्यता के विरुद्ध आचरण करता है।

यहां तक यह बात बताई गई कि क्षीण पर्वतिथि की आराधना के उपपादनार्थ पर्वतिथि के टिप्पणोक्त क्षय को अस्वीकार कर उसके पूर्वकी अपर्व—तिथि का क्षय मानने और पर्व-तिथि के क्षय के दिन अपर्वतिथि के अस्तित्व एवं व्यवहार का लोप करने की न तो कोई आवश्यकता है और न वैसा करने का समर्थन करनेवाला कोई प्रमाण ही है। अब आगे यह बताया जायगा कि इस प्रकार के मन्तव्य और कर्तव्य जैनशास्त्रों के विरुद्ध हैं। जैसे—“तत्त्वतरंगिणी” में

चौथी माथा के व्याख्यान प्रसंग में पहले “तत्र त्रयोदशीति व्यपदेशस्याप्यसम्भवात्, किन्तु प्रायश्चित्तादिविधौ चतुर्दश्येवेति व्यपदिश्यमानत्वात्” इस ग्रन्थ से यह कहा गया है कि “सूर्योदय के समय त्रयोदशी से और अन्य समयों में चतुर्दशी से युक्त दिन को त्रयोदशी का व्यवहार असम्भव है किन्तु चतुर्दशी का ही व्यवहार युक्त है और उसी चर्चा में आगे चल कर “अवरावि अवरावि” इस ग्रन्थ से यह कहा गया है कि उस दिन चतुर्दशी के तुल्य त्रयोदशी का व्यवहार सम्भव है। इन दोनों कथनों में “खरतर” की ओर से विरोध-प्रदर्शन किये जाने पर “प्रायश्चित्तादिविधावित्युक्तत्वात्, गौणमुख्यभेदात् मुख्यतया चतुर्दश्या एव व्यपदेशो युक्त इत्यभिप्रायेणोक्तत्वाद् वा” इस वाक्य से यह उत्तर दिया गया है कि सूर्योदय के समय त्रयोदशी से और अन्य समयों में चतुर्दशी से युक्त दिन को चतुर्दशी का ही व्यवहार होने की जो बात पहले कही गई है उसका आशय यही है कि धर्मसम्बन्धी कार्यों में चतुर्दशी का ही व्यवहार करना चाहिये अथवा उस दिन त्रयोदशी के गौण होने से मुख्यभाव से चतुर्दशी का ही व्यवहार करना चाहिये न कि उसका यह आशय है कि अन्य कार्यों में भी तथा गौण रूप से भी त्रयोदशी का व्यवहार नहीं करना चाहिये।

इस उत्तर-ग्रन्थ को थोड़ी सतर्क दृष्टि से देखने पर स्पष्ट ही मालूम पड़ जाता है कि तत्त्वतरंगिणीकार को क्षीण चतुर्दशी के दिन त्रयोदशी और चतुर्दशी दोनों के अस्तित्व और व्यवहार सम्मत हैं, क्यों कि यदि उस दिन अकेली चतुर्दशी की ही सत्ता और व्यवहार में उनकी सम्मति होती तो वाद में कहे हुये “अवरावि” इस शब्द का “अपराऽपि” क्षीणतिथि भी—यह अर्थ छोड़ कर “अपरा एव” क्षीणतिथि ही—पेसा अर्थ करके अपनी पूर्वोक्त बात की ही अविकल रूप से रक्षा उन्हें करनी चाहिये थी, परन्तु वह तो अपनी पूर्व उक्ति का ही तात्पर्यान्तर वर्णन करते हुये अपनी पहली ही बात पर अटढ़ और वाद की उक्ति को ज्यों की त्यों रखते हुये अपनी पिछली बात पर ही स्थिर रहने और उसी की रक्षा करने की मुद्रा दिखाते प्रतीत होते हैं, जिसका निर्विवाद अर्थ यह होता है कि क्षीण चतुर्दशी के दिन उन्हें त्रयोदशी और चतुर्दशी दोनों के ही अस्तित्व और व्यवहार मान्य हैं।

श्रीसागरानन्दसूरि ने “गौणमुख्यभेदात् मुख्यतया चतुर्दश्या एव व्यपदेशो युक्त इत्यभिप्रायकत्वाद्वा” इस वाक्य में आये हुये “मुख्यतया” शब्द की तृतीया को हेतु का निर्देशक मान कर यह सिद्ध करने की चेष्टा की है कि तत्त्वतरंगिणीकार मुख्यत्व के आधार से क्षीण चतुर्दशी के दिन केवल चतुर्दशी के ही व्यवहार का औचित्य सिद्ध करना चाहते हैं, पर वह यह नहीं सोचते कि उक्त वाक्य चतुर्दशी-मात्र की व्यवहार्यता का समर्थन करने के उद्देश्य से नहीं आया है बल्कि उस आशय की पूर्व उक्ति में संकोच उपस्थित करते हुये वाद में कहे गये त्रयोदशी और चतुर्दशी दोनों के व्यवहार के समर्थन में आया है। इस लिये “मुख्यतया चतुर्दश्या एव व्यपदेशो युक्तः” इस ग्रन्थ का यह अर्थ करना उचित है कि क्षीण चतुर्दशी के दिन मुख्यता का व्यवहार चतुर्दशी में ही करना युक्त है, अर्थात् “मुख्यतया” की तृतीया हेतु का निर्देशक नहीं अपि तु प्रकार का निर्देशक है। इस पर यदि कोई शंका करे कि जब उस दिन त्रयोदशी और चतुर्दशी दोनों का ही अस्तित्व है तो चतुर्दशी की ही मुख्यता क्यों? प्रत्युत औदयिकी होने से त्रयोदशी की ही मुख्यता माननी चाहिये, तो उसका उत्तर यह है कि चतुर्दशी पर्व-तिथि है तथा त्रयोदशी सामान्यतिथि है, और सामान्य-तिथि की अपेक्षा पर्व-तिथि स्वभावतः प्रधान होती है। हाँ, उस दिन वह औदयिकी नहीं है किन्तु त्रयोदशी औदयिकी है अतः उक्त प्रकार की शंका सम्भव है, इस लिये यह बता देना आवश्यक है कि उस

दिन औदयिकी न होने पर भी चतुर्दशी मुख्य है क्यों कि यदि मुख्य न मानी जायगी तो उस दिन उस की आराधना ठीक उसी प्रकार न होगी जैसे दूसरे दिन सूर्योदय के बाद थोड़े समय तक ही रहनेवाली चतुर्दशी के पहले दिन अधिक समय तक रहने पर भी मुख्यता न होने से उस दिन उस की आराधना नहीं होती ।

इस प्रकार पर्वतिथि के क्षय के दिन जब अपर्वतिथि की भी सत्ता और व्यवहार का लोप विद्वान् जेनाचार्यों को सहा नहीं है तो क्षीण पर्व-तिथि के अव्यवहितपूर्व की पर्वतिथि के टिप्पणोदित काल में उसकी सत्ता और व्यवहार का लोप उन्हें कैसे सहा हो सकता है ? और यही कारण है कि तत्त्वतरंगिणी में श्रीधर्मसागरजी ने पर्वानन्तर-पर्वतिथि के क्षयस्थल में पूर्व और उत्तर दोनों तिथियों की एक ही दिन आराधना होने में अपनी सम्मति व्यक्त की है ।

क्षीण चतुर्दशी की आराधना पूर्णिमा के दिन करनी चाहिये—इस खरतरमत का “तपागच्छ” की ओर से खण्डन होने पर “खरतर” ने तपागच्छीय विचारकों से यह प्रश्न किया है कि आप के मत में भी पौर्णमासी का क्षय होने पर क्या गति होगी ? प्रश्न का अन्तर्निहित भाव यह जान पड़ता है कि पौर्णमासी के क्षय के दिन तो औदयिकी चतुर्दशी की ही आराधना होगी इसलिये एक दिन दो तिथियों की आराधना न हो सकने से पूर्णिमा की आराधना पूर्णिमाशून्य प्रतिपद् की ही करनी होगी, तो फिर जब पूर्णिमाशून्य प्रतिपद् को पूर्णिमा की आराधना हो सकती है तो चतुर्दशी—शून्य पूर्णिमा को क्षीण चतुर्दशी की आराधना क्यों नहीं हो सकती ? और यदि पूर्णिमा के क्षय में चतुर्दशी के दिन ही चतुर्दशी तथा पूर्णिमा दोनों की आराधना मानेंगे तो चतुर्दशी के क्षय में पूर्णिमा के दिन दोनों की आराधना में क्या आपत्ति ? इस का जो उत्तर तपागच्छीय विचारकों ने “चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन तस्या अप्याराधनं जातमेव” इस ग्रन्थ से दिया है वह यह है कि पौर्णमासी के क्षय के दिन चतुर्दशी और पौर्णमासी दोनों के विद्यमान रहने के कारण उस एक ही दिन दोनों की आराधनायें सम्पन्न हो जाती हैं, इस लिये हमारे मत में अगति नहीं है । इस उत्तर से तपागच्छीय विचारकों का यह भाव ज्ञात होता है कि वह खरतरमत का खण्डन इस आधार पर करते हैं कि पूर्णिमा के दिन क्षीण चतुर्दशी का लेश भर भी सम्बन्ध न होने के कारण उस दिन उसकी आराधना अयुक्त है, क्यों कि जिस दिन जिस तिथि का किञ्चित् भी सम्बन्ध न हो उस दिन उसकी आराधना मानने पर अव्यवस्था होगी, और “तपागच्छ” के पक्ष में क्षीण पूर्णिमा के दिन चतुर्दशी और पूर्णिमा की आराधना मानने में कोई दोष नहीं है क्यों कि उस दिन दोनों तिथियों का सम्बन्ध विद्यमान है ।

तपागच्छीय विचारकों के उक्त उत्तर का पाँचवीं गाथा की व्याख्या के प्रसंग में आदर-पूर्वक उल्लेख करने से यह निस्संशय कहा जा सकता है कि तत्त्वतरंगिणीकार को एक दिन दो पर्वतिथियों की सत्ता, व्यवहार्यता और आराध्यता सम्मत है अतः पर्वानन्तर-पर्वतिथि के क्षयस्थल में पूर्व पर्वतिथि के पहले की अपर्वतिथि के क्षय की कल्पना जो श्रीसागरानन्दसूरि करते हैं वह उक्त तत्त्वतरंगिणी ग्रन्थ से विरुद्ध होने के नाते निन्द्य एवं त्याज्य है । “चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन” इस वाक्य में “टिप्पणानुसारेण” इस शब्द का अध्याहार कर उक्त वाक्य का अर्थान्तर करने की चेष्टा जो वह कहते हैं उसमें उनकी विपरीत वासना को छोड़ दूसरा कोई निमित्त नहीं है, तथा पूर्णिमा के क्षय के दिन पूर्णिमा मात्र की सत्ता इष्ट होने पर “टिप्पणानुसारेण” का अध्याहार कर टिप्पण की अपेक्षा चतुर्दशी का अस्तित्व बताने का कोई उपयोग भी नहीं है ।

“तस्या अप्याराधनं जातमेव” इस वाक्य के “तस्याः” इस एकवचनान्त शब्द को लेकर श्रीसागरानन्दसूरि की यह कल्पना है कि इस वाक्य से पूर्णिमा-क्षय के दिन पूर्णिमा-मात्र की ही आराधना सूचित की गई है क्यों कि यदि चतुर्दशी तथा पूर्णिमा दोनों की आराधनायें सूचनीय होतीं तो “तस्याः” के बदले “तयोः” इस द्विवचनान्त शब्द का निर्देश किया जाना चाहिये था। पर यह कल्पना निर्मूल है, कारण कि “तस्याः” के आगे जो “अपि” शब्द है, उसी से द्विवचन के प्रयोग का कार्य पूरा हो जाता है, और यदि “तस्याः” इस एकवचनान्त शब्द से पूर्णिमा मात्र की आराधना की सूचना मानी जायगी तो “अपि” शब्द का प्रयोग असंगत होगा तथा “चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन” इस वाक्य से चतुर्दशी के दिन अर्थात् पूर्णिमा-क्षय के दिन चतुर्दशी और पूर्णिमा दोनों के अस्तित्व का प्रदर्शन भी अनर्थक होगा।

यहाँ यह शंका करना कि “तस्या अप्याराधनं जातमेव” इस वाक्य से दोनों तिथियों की आराधनाओं की सूचना यदि करनी होती तो “तस्या अपि” के बदले “तयोः” इस द्विवचनान्त एक शब्द का प्रयोग किया जाना ही उचित था, न कि “तस्याः, अपि” इन दो शब्दों का, ठीक नहीं है, कारण कि “नन्वेवं पौर्णमासीक्षये भवतामपि का गतिः” इस ग्रंथ से क्षीण पूर्णिमा की आराधना आप के मत में भी कैसे होगी—इस प्रश्न के उत्तर में “तस्या अप्याराधनं जातमेव” यह वाक्य आया है, अब यदि यहाँ “तस्याः” के स्थान में “तयोः” शब्द का प्रयोग किया गया होता तो उत्तर प्रश्न के विरूप हो जाता। “तयोः” शब्द का प्रयोग तो तब उचित हो सकता था जब प्रश्न दोनों की आराधना के सम्बन्ध में होता, पर ऐसा तो है नहीं। अतः पूर्वोक्त प्रश्न के उत्तर में “तस्या अपि” इस शब्द का प्रयोग ही उचित है।

यहाँ पर यह भी ध्यान देने योग्य बात है कि पूर्णिमाक्षय के दिन यदि चतुर्दशी तथा पूर्णिमा दोनों का अस्तित्व प्रतिपादनीय न होता किन्तु क्षीण पूर्णिमा-मात्र का ही अस्तित्व प्रतिपादनीय होता तो “चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन” ऐसा न कहकर चतुर्दश्यां पौर्णमास्या एव विद्यमानत्वेन” यही स्पष्ट शब्दों में कहा गया होता, इसी प्रकार आगे भी “यतस्त्रुटितत्वेन चतुर्दश्यां पौर्णमास्या वास्तव्येव स्थितिः” इस वाक्य के उत्तर में “पौर्णमास्या वास्तव्येव स्थितिः” के स्थान में “पौर्णमास्या एव वास्तवी स्थितिः” यही कहना चाहिये था।

इसलिये उपर्युक्त चर्चाओं के आधार पर यह सुनिश्चित रूप से कहा जा सकता है कि तत्त्वतरंगिणीकार को पूर्णिमाक्षय के दिन चतुर्दशी और पूर्णिमा दोनों की सत्ता मान्य है।

पूर्णिमा के दिन चतुर्दशी की आराधना की खरतर-सम्मत व्यवस्था के तपागच्छीय विद्वानों की ओर से किये गये खण्डन का “तत्त्वतरंगिणी” की पञ्चम गाथा के व्याख्यान-प्रसंग में इस प्रकार उल्लेख प्राप्त होता है कि चतुर्दशी के क्षय के दिन उसकी आराधना न करके यदि पूर्णिमा के दिन उसकी आराधना की जायगी तो पूर्णिमा ही आराधित होगी न कि चतुर्दशी, और आराधनायें दोनों की ही कर्तव्य हैं, इस लिये पूर्णिमा के दिन क्षीण चतुर्दशी की आराधना करने की आप की (खरतर की) रीति युक्त नहीं है। खरतर ने इस खण्डन से तपागच्छीय विद्वानों का यह आशय समझा कि वह लोग एक दिन दो तिथियों की आराधना के अनौचित्य को दृष्टि में रखकर इस प्रकार का खण्डन कर रहे हैं, इस लिये उसने तपागच्छीय विद्वानों के प्रति प्रश्न किया कि पूर्णिमा के क्षय में आपके यहाँ क्या गति होगी? अर्थात् आप के यहाँ भी तो उस अवस्था में एक ही दिन दो तिथियों की आराधना होती है, सो कैसे हो सकेगी?

खरतर के इस प्रश्न से ज्ञात होता है कि उस समय क्षीणपूर्णिमा की चतुर्दशी में और चतुर्दशी की त्रयोदशी में आराधना प्रचलित नहीं थी, क्यों कि ऐसा प्रचलन रहने पर खरतर

की ओर से उस प्रकार का प्रश्न नहीं हो सकता था। खरतर के इस प्रश्न का जो उत्तर दिया गया है उससे भी यही बात सिद्ध होती है क्यों कि उत्तर में यह कहा गया है कि हम तपागच्छी आप की (खरतर की) उक्त व्यवस्था का खण्डन इस लिए नहीं कर रहे हैं कि एक दिन दो तिथियों की आराधनायें नहीं हो सकतीं बल्कि इस लिये कर रहे हैं कि पूर्णिमा के दिन क्षीण चतुर्दशी का किञ्चिन्मात्र भी सम्बन्ध नहीं है, और हम तपागच्छियों के मत में कोई दोष नहीं है क्यों कि हम तो चतुर्दशी के दिन अर्थात् पूर्णिमा-क्षय के दिन विद्यमान ही चतुर्दशी और पूर्णिमा की आराधना मानते हैं।

अब यहाँ थोड़ा सोचने की बात यह है कि पूर्णिमा के क्षय-प्रसंग में आराधना का यह प्रकार जिस का डिण्डिम बजाते हुये श्रीसागरानन्दसूरि फिर रहे हैं, यदि उस काल के तपागच्छीय विद्वानों को सम्मत होता तो वे खरतर को यह भी मुहतोड़ उत्तर दे सकते थे कि हमारे मत में तो एक दिन दो तिथियों की आराधनायें मान्य नहीं है पर आपको (खरतर को) तो दो तिथियों की आराधनायें एक दिन माननी ही पड़ेंगी, जो न उचित ही है और न सम्भव ही। यह उत्तर न देने से यह स्पष्ट प्रतीत होता है कि यह आराधना-प्रकार-उन्हें सम्मत नहीं था।

तत्त्वतरंगिणी में पञ्चम गाथा की व्याख्या करते समय चतुर्दशी के दिन क्षीण पूर्णिमा की सत्ता का समर्थन करते हुए कहा गया है कि इस विषय में कुछ युक्तियाँ कही जा चुकी हैं और कुछ युक्तियाँ क्षीण तिथि और वृद्ध तिथियों का सामान्य लक्षण बताते समय कही जायगी। इस कथन के अनुसार आगे चल कर सबहवीं गाथा के उत्तरार्ध के व्याख्यान-प्रसङ्ग में जो तिथि जिस दिन समाप्त होती है उस दिन को उस तिथि से युक्त मानना चाहिये- इस रूप में उस युक्ति को कह कर उपसंहार किया गया है कि पूर्णिमाक्षय के दिन चतुर्दशी और पूर्णिमा दोनों समाप्त होती हैं अतः उस दिन चतुर्दशी के समान ही पूर्णिमा का भी अस्तित्व है। और समाप्ति के आधार पर अस्तित्व का समर्थन करना सर्वथा तर्कसङ्गत भी है कारण कि जिस दिन जिसका अस्तित्व ही न होगा उस दिन उसकी समाप्ति भी कैसे हो सकती है? तो इस प्रकार तिथि क्षय के दिन क्षीण तिथि की सत्ता में उस दिन उस तिथि की समाप्ति को हेतु कहने से स्पष्ट सूचित होता है कि क्षय के दिन सूर्योदय-काल से ही क्षीण तिथि के अस्तित्व की कल्पना निर्मूल है।

यहाँ भी श्रीसागरानन्दसूरि ने यह कल्पना खड़ी करने का प्रयास किया है कि “या या तिथिः, तत्तत्तिथित्वेन” यह न कह कर जो “या तिथिः, तत्तिथित्वेन” इस प्रकार एक ही एक यत् और तत् शब्द से युक्त वाक्य का प्रयोग किया गया है, उससे प्रतीत होता है कि एक दिन एक ही तिथि की समाप्ति और सत्ता होती है, पर यह कल्पना सङ्गत नहीं है क्यों कि ऐसा मानने पर उपसंहार में एक ही दिन दो तिथियों की समाप्ति बताना असंगत होगा और यदि दो तिथियों की समाप्ति होने पर भी एक ही की सत्ता मानेंगे तो समाप्त होने वाली जिस तिथि की सत्ता न मानेंगे उसमें व्यभिचार होने से समाप्ति को सत्ता की साधकता जो प्रकृत ग्रन्थ से विवक्षित है वह न हो सकेगी। और यदि यह नियम मानेंगे कि जिस दिन जिस तिथि की समाप्ति तिथ्यन्तर की समाप्ति की पूर्ववर्तिनी न हो उस दिन वह तिथि मानी जानी चाहिये तो किसी दिन किसी भी तिथि की सत्ता सिद्ध न होगी क्यों कि प्रत्येक तिथि की समाप्ति उस के बाद वाली तिथि की समाप्ति की पूर्ववर्तिनी होती है। और यदि उस नियम का परिवर्तन इस रूप में करेंगे कि जिस दिन जिस तिथि की समाप्ति में उस दिन होने वाली तिथ्यन्तर की समाप्ति की पूर्ववर्तिनी न हो उस दिन वह तिथि होगी तो जिन दिनों में

एक ही एक तिथि की समाप्ति होती है उन दिनों में तिथि की सत्ता न सिद्ध होगी। इस लिये अन्ततोगत्वा जिस दिन जो तिथि समाप्त हो उस दिन वह तिथि माननी चाहिये इस साधारण नियम को मान कर एक दिन दो तिथियों की समाप्ति होने पर उस दिन दो तिथियों की सत्ता माननी ही होगी। अब इस पर यह कुतर्क करना कि एक दिन दो तिथियों की समाप्ति और सत्ता के प्रतिपादन में तात्पर्य होने पर दो यत् और दो तत् शब्द का प्रयोग कर ऐसे वाक्य का विन्यास करना चाहिये कि जिससे यह अर्थ निर्गत हो कि जिस दिन जो जो तिथि समाप्त हो उस दिन वह वह तिथि स्वीकार करनी चाहिये, नितान्त अनुचित है क्यों कि ऐसा मानने पर एक ही तिथि की समाप्ति वाले दिनों में तिथि की सत्ता ही सिद्ध न होगी?

इसी प्रसंग में “ किं किमप्यष्टम्या रहोवृत्त्या समर्पितं यन्नष्टाऽप्यष्टमी परावृत्त्याभिमन्यते, पाक्षिकेण च किमपराद्धं? यत्तस्य नामापि न सहाते ” इस ग्रन्थ के “ नष्टाऽप्यष्टमी परावृत्त्याभिमन्यते ” इस भाग की श्रीसागरानन्दसूरि ने यह व्याख्या करने का उद्योग किया है कि क्षीण भी अष्टमी सप्तमी को हटा कर उसके स्थान में औदयिकी बन जाती है। यहाँ उनसे इस विषय में यह पूछना चाहिये कि “ परावृत्य ” शब्द का “ हटा कर ” यह अर्थ तो होता है, यह सारा संस्कृतज्ञ समाज जानता है, पर “ परावृत्य ” शब्द का भी “ हटाकर ” यह अर्थ होता है यह उन्होंने ने कहाँ से सीखा? और यदि णिच् प्रत्यय का अन्तर्भाव मानकर उस शब्द से उस अर्थ को प्रकट करने का अभिप्राय हो तो उन्हें बतलाना चाहिये कि वैसा मानने का आधार क्या है?

इस लिये “ परावृत्त्याभिमन्यते ” इस वाक्य में “ परावृत्य अभिमन्यते ” ऐसा पदच्छेद न मानकर “ परावृत्त्या ”—अभिमन्यते ” ऐसा पदच्छेद मानना चाहिये, और “ परावृत्त्या ” इस शब्द की “ परस्याः वृत्त्या ” ऐसी व्युत्पत्ति कर के उस पूरे वाक्य भाग का यह अर्थ करना चाहिये कि क्षीण अष्टमी के दिन अष्टमी सप्तमी की स्थिति के साथ रहती है, अथवा “ परावृत्त्या ” शब्द की “ परस्मिन् अवृत्त्या ” यह व्युत्पत्ति करके उस वाक्य-खण्ड की यह व्याख्या करनी चाहिये कि उत्तर दिन में सम्बन्ध न होने से अर्थात् पूर्व दिन में ही समाप्त हो जाने से पूर्व दिन में ही अर्थात् सप्तमी के औदयिकीत्व वाले दिन को ही क्षीण अष्टमी-माना जाती है। ऐसा अर्थ करने से उस पूरे वाक्य-समुदाय का भाव यह होगा कि जब क्षीण अष्टमी की सत्ता सप्तमी के दिन इसी आधार पर मानते हो कि अष्टमी उसी दिन समाप्त हो जाती है, उसके अगले दिन उसका सम्बन्ध नहीं होता, तो यह बताओ कि क्षीण चतुर्दशी ने ऐसा कौन सा अपराध किया है जिसके कारण उक्त आधार की समता होते हुए भी उसके (क्षीण चतुर्दशी के) सम्बन्ध में दूसरे प्रकार की कल्पना करते हो? अथवा ऐसा कल्पनाभेद करने के लिये अष्टमी से कोई उत्कोच प्राप्त किया है?

“ खरतर ” के मत का खण्डन करते हुये तत्त्वतरंगिणीकार ने यह प्रश्न उठाया है कि यदि आप पूर्णिमा में क्षीणचतुर्दशी का अनुष्ठान करेंगे तो उसे पूर्णिमा का अनुष्ठान कहेंगे या चतुर्दशी का, यदि चतुर्दशी का अनुष्ठान कहेंगे तो मिथ्या भाषण का दोष होगा क्यों कि पूर्णिमा के दिन चतुर्दशी है नहीं, और यदि उसे पूर्णिमा का अनुष्ठान कहेंगे तो चतुर्दशी के अनुष्ठान का लोप होगा। इस ग्रन्थ को देखने से ज्ञात होता है कि चतुर्दशी के अनुष्ठान में पूर्णिमा का अनुष्ठान अन्तर्भूत हो जाता है परन्तु पूर्णिमा के अनुष्ठान में चतुर्दशी का अनुष्ठान अन्तर्भूत नहीं होता। अन्यथा पूर्णिमा में क्रियमाण अनुष्ठान को चतुर्दशी का अनुष्ठान कहने पर पूर्णिमा के अनुष्ठान-लोप की भी बात ठीक वैसे ही कहनी चाहिये थी जैसे उसे पूर्णिमा का अनुष्ठान कहने पर चतुर्दशी के अनुष्ठानलोप की बात कही गई है।

तो इस प्रकार जब चतुर्दशी के अनुष्ठान के साथ पूर्णिमा के अनुष्ठान का हो जाना सम्भव है तो फिर क्षीण पूर्णिमा की आराधना के लिये पूर्णिमाक्षय के दिन से चतुर्दशी को पीछे धसीटने की श्रीसागरानन्दसूरि की बात कैसे संगत हो सकती है?

“तत्त्वतरंगिणी” में पाँचवीं गाथा की व्याख्या में “खरतर” के प्रश्न का उत्तर देते हुए “चतुर्दश्यां द्वयोरपि विद्यमानत्वेन तस्या अप्याराधनं जातमेव” इस ग्रन्थ से कहा गया है कि चतुर्दशी के दिन चतुर्दशी और पूर्णिमा दोनों के विद्यमान रहने से पूर्णिमा की भी आराधना हो जाती है। “पूर्णिमा की भी” कहने से स्पष्ट ही सूचित होता है कि उस दिन चतुर्दशी की आराधना तो होती ही है पर साथ ही पूर्णिमा की भी आराधना सम्पन्न हो जाती है। इसी प्रकार उस ग्रन्थ में अठारहवीं गाथा की व्याख्या में भी “एवं क्षीणतिथावपि कार्यद्वयमद्य कृतवानहमित्यादयो दृष्टान्ताः स्वयमूहाः” इस वाक्य से क्षीणपूर्णिमा के दिन क्षीणपूर्णिमा और चतुर्दशी दोनों की आराधना रूप दो कार्यों का होना स्पष्ट शब्दों में कहा गया है।

“तत्त्वतरंगिणी” में पाँचवीं गाथा की व्याख्या में कहा गया है कि जैसे घट और पट से युक्त भूतल में घट और पट के अस्तित्व का ज्ञान भ्रमरूप नहीं होता उसी प्रकार सूर्योदय के समय त्रयोदशी से और अन्य समयों में चतुर्दशी से युक्त दिन को चतुर्दशी के अस्तित्व का ज्ञान भी आरोप-रूप नहीं हो सकता, कारण कि उस दिन त्रयोदशी और चतुर्दशी इन दोनों तिथियों के समाप्त होने के नाते उस दिन उन दोनों का अस्तित्व है। यह कथन, चतुर्दशी के क्षय के दिन अकेली चतुर्दशी का ही अस्तित्व होता है त्रयोदशी का नहीं—इस श्रीसागरानन्दसूरि के मत के प्रतिकूल है, क्योंकि कि उस दिन यदि चतुर्दशी-मात्र का अस्तित्व सम्मत होता तो चतुर्दशी से युक्त दिन में चतुर्दशी के अस्तित्व का ज्ञान भ्रम रूप नहीं हो सकता इस बात के समर्थन में दृष्टान्त-रूप से घट युक्त भूतल में घटास्तित्व के ज्ञान का ही प्रदर्शन करना चाहिये था न कि घट और पट-इस उभय से युक्त देश में घट और पट के अस्तित्व-ज्ञान का। एवं उस दिन अस्तित्व भी चतुर्दशीमात्र का ही बताना चाहिये था न कि त्रयोदशी तथा चतुर्दशी दोनों का। किन्तु उक्त स्थल में तो समाप्ति के आधार पर दोनों के ही अस्तित्व का समर्थन किया गया है।

इसी प्रकरण में चतुर्दशी के दिन क्षीण पूर्णिमा की आराधना का समर्थन करने वाले तपागच्छी विद्वानों के प्रति “खरतर” का यह प्रश्न मिलता है कि क्या जब दो तीन कल्याणकतिथियाँ क्रम से आती हैं तब भी आप पेसा ही करते हैं। इस प्रश्न का आशय सुनिश्चित-रूप से यही है कि जैसे पूर्णिमा के क्षय में चतुर्दशी के दिन ही क्षीण पूर्णिमा और चतुर्दशी दोनों की आराधनायें आपको मान्य हैं क्या उसी प्रकार क्रमागत कतिपय कल्याणकतिथियों में अन्तिम तिथि का क्षय होने पर एक ही दिन क्षीण और अक्षीण कल्याणक तिथियों की आराधनायें भी आप को मान्य हैं?

श्रीसागरानन्दसूरि को इस प्रश्न पर भी दृष्टि देनी चाहिये और सोचना चाहिये कि उनके मत में यह प्रश्न कैसे उपपन्न होगा? क्योंकि उनके कथनानुसार तो चतुर्दशी के दिन चतुर्दशी और क्षीणपूर्णिमा इन दोनों की आराधनायों का तपागच्छ के तात्कालिक विद्वानों द्वारा समर्थन किया जाना मान्य नहीं है।

उक्त प्रश्न का उत्तर तपागच्छ की ओर से जब यह दिया गया कि पूर्व की अक्षीण कल्याणक-तिथि के दिन उस तिथि और आगे की क्षीण कल्याणक-तिथि-इन दोनों के विद्यमान रहने से उस एक ही दिन इन दोनों की आराधनायें साथ ही हो जाती हैं, तब “खरतर” ने पुनः

प्रश्न किया कि एक कल्याणक-तिथि के बाद वाली दूसरी कल्याणक तिथि के क्षयस्थल में उस क्षीण कल्याणक के उत्तर दिन या भविष्यद् वर्ष की कल्याणक तिथि के दिन उसकी तपस्या के अनुष्ठान का प्रचलन क्यों है ? इस प्रश्न का उत्तर तपागच्छ की ओर से यह दिया गया है कि कल्याणक के आराधक प्रायः विशेष तप के अभिग्रही होते हैं और उनमें भी कोई निरन्तर तप का अभिग्रही होता है और कोई सान्तर तप का । सान्तर तप का अभिग्रही भविष्यद् वर्ष की कल्याणक तिथि को लेकर अपने तप की पूर्ति करता है और निरन्तर तप का अभिग्रही क्षीणकल्याणक तिथि के उक्त दिन को लेकर अपने तप की पूर्ति करता है । पर इसका अर्थ यह नहीं है कि क्षीणकल्याणक के दिन क्षीण और अक्षीण दोनों कल्याणकों की आराधना सम्पन्न न होने से वह ऐसा करता है । क्यों कि आराधना तो दोनों की एक दिन सम्पन्न हो ही जाती है । हाँ, छः उपवास (छठ) रूप तप का उसका संकल्प एक दिन मात्र से नहीं पूरा होता, इसलिये उसकी पूर्ति के निमित्त उसे दिनान्तर का ग्रहण करना पड़ता है । यह ठीक वैसा ही क्रम है जैसा चातुर्मास षष्ठ तप के अभिग्रही का पूर्णिमा के क्षय स्थल में होता है । वहाँ भी तो यही बात है कि यद्यपि चतुर्दशी के दिन ही चतुर्दशी और क्षीण पूर्णिमा की आराधनायें हो जाती हैं तथापि चतुर्दशी के एक दिन मात्र से संकल्पित षष्ठ (छः उपवास) की पूर्ति न होने से अग्रिम दिन को लेकर उसकी पूर्ति की जाती है ।

इस उत्तर से भी यह निर्विवाद रूप से सिद्ध होता है कि क्रमिक दो पर्व तिथियों में दूसरी तिथिका क्षय रहने पर पूर्व तिथि में ही दोनों तिथियों की आराधनाओं का होना शास्त्र-सम्मत तथा शिष्टाचार-परम्परा-सम्मत है ।

आश्चर्य की बात यह है कि इस उत्तर के उपर्युक्त अर्थ के इतना अधिक स्पष्ट रहने पर भी श्रीसागरानन्दसूरि ने इसका विपरीत अर्थ कैसे समझा ? उनका अर्थ यह है कि पर्व-तिथि की आराधना तप, पौषध आदि अनेक प्रकारों से होती है, इसलिये एक दिन दो पर्व तिथियों की आराधनायें नहीं हो सकतीं । हाँ, कल्याणक-तिथि की आराधना केवल तप से भी सम्भव है, पर एक दिन मात्र के तप से दो कल्याणकों की आराधनायें नहीं हो सकतीं, इस लिये क्रमिक दो कल्याणकों में दूसरे का क्षय होने पर दोनों की आराधना के लिये दिनान्तर का ग्रहण आवश्यक है ।

इस प्रकार का अर्थ उस उत्तर के मूल वाक्योंसे कैसे निकलता है ? और ऐसा अर्थ व्यक्त करने का प्रकृत में क्या उपयोग है ? एक दिन के तप से दो कल्याणकों की आराधनायें क्यों नहीं हो सकतीं ? जब कि तत्तत् तिथि की आराधना का अर्थ तत्तत् तिथि से युक्त दिन में शास्त्र, और परम्परा प्राप्त तप आदि का अनुष्ठान करना ही है । यह सब श्रीसूरिमहाशय की विचित्र बुद्धि ही जान सकती है ।

क्षीण पूर्णिमा की आराधना चतुर्दशी में और चतुर्दशी की आराधना त्रयोदशी में करनी चाहिये—इस श्रीसागरानन्दसूरि की व्यवस्था में “ उदयमि जा तिही, सा पमाणमिअरीइ की-रमाणीय । आणाभंगणवत्थामिच्छत्तविराहणं पावे ” इस शास्त्र के अनुसार निम्न चार दोष भी अनिवार्यतया प्राप्त होते हैं ।

(१) जो तिथि स्वभावतः जिस दिन सूर्योदयकाल में पड़ती हो उस तिथि की उसी दिन आराधना करनी चाहिये—इस जैनशास्त्रीय आज्ञा का भंग ।

(२) जो तिथि जिस दिन स्वभावतः सूर्योदय का स्पर्श करती है उस दिन उस-तिथि की आराधना के नियम का परित्याग कर देने पर एक ही सूर्योदय से और दो दिनों से सम्बन्ध

रखनेवाली तिथि की पूर्व और उत्तर दिनों में आराधना की अव्यवस्थारूप अनवस्था ।

(३) जिस दिन जो तिथि स्वभावतः सूर्योदयकाल में न हो उस दिन उस तिथि की जैनशास्त्र से अनादिष्ट आराधना को जैनशास्त्र से आदिष्ट मानना—इस प्रकार का मिथ्यात्व ।

(४) जो तिथि स्वभावतः जिस दिन सूर्योदय-काल में होती है उस दिन उस तिथि की जैन-शास्त्र-विहित आराधना न करके अयोग्यकाल में करने से उस पवित्र पर्वतिथि की विराधना ।

अतः इन दोषों से त्राण पाने के लिये यह परमावश्यक है कि धार्मिक जैनसमाज श्रीसागरानन्दसूरि को अपने शास्त्रविरुद्ध मत का प्रचार बन्द करने की प्रभाव-पूर्ण सम्मति दे ।

“ उदयंमि जा तिही ” इत्यादि शास्त्र उत्सर्ग है तथा “ क्षये पूर्वा ” इत्यादि शास्त्र अपवाद है । और अपवाद शास्त्र की प्रवृत्ति उत्सर्ग शास्त्र की अपेक्षा शास्त्रीय व्यवस्था के अनुसार प्राथमिक होती है । इस लिये “ क्षये पूर्वा ” इत्यादि प्रथम प्रवृत्त शास्त्र से जब क्षीण पूर्णिमा का चतुर्दशी के दिन और चतुर्दशी का त्रयोदशी के दिन औदयिकीत्व व्यवस्थित हो लेगा तब “ उदयंमि जा तिही ” यह शास्त्र प्रवृत्त होगा और उस दश में ऊर्ध्वोक्त चारों दोषों के औदयिकी तिथि की आराधना का विपर्यय रूप बीज न होने से उनकी प्रसक्ति न होगी ।

श्रीसागरानन्दसूरि का यह तर्क भी ठीक नहीं है । कारण कि उत्सर्ग और अपवाद की परिधि में वही शास्त्र आ सकते हैं जिनका क्षेत्र समान हो, पर यहाँ तो क्षेत्र-भेद है, क्योंकि “ क्षये पूर्वा ” इत्यादि शास्त्र क्षीण और वृद्ध तिथियों की आराधना की व्यवस्था करने को प्रवृत्त है न कि अक्षीण और अवृद्ध तिथियों की, कारण की उनकी आराधना के विषय में किसी प्रकार की अनुपपत्ति की शंका ही नहीं है । ऐसी स्थिति में उस शास्त्र का वही व्यापार मानना न्याय्य होगा जिससे क्षीण और वृद्ध तिथियों की आराधना की व्यवस्था हो जाय एवं अक्षीण तथा अवृद्ध तिथियों की उनके मुख्य काल में आराधना होने में किसी प्रकार की आंच भी न आये । और यह बात, जिस दिन जो तिथि समाप्त हो उस दिन वह तिथि औदयिकी समझी जानी चाहिये—इस पारिभाषिक औदयिकीत्व को आराधना का प्रयोजक मान लेने से सम्भव हो जाती है । ऐसे सुन्दर प्रकार के रहते हुये भी मालूम नहीं कि श्रीसागरानन्दसूरि को, चतुर्दशी के दिन क्षीण पूर्णिमा को औदयिकी मानना चतुर्दशी के स्वभाव-सिद्ध टिप्पणोक्त औदयिकीत्व को छोड़ कर उसे त्रयोदशी के दिन औदयिकी मानना—यह कदरना क्यों इतनी प्यारी हो गई है कि उससे वह अपना पल्ला छुड़ाने में असमर्थ हो रहे हैं । हाँ, तो उपर्युक्त प्रकार से यह सिद्ध हो जाने पर कि “ क्षये पूर्वा ” इत्यादि शास्त्र का क्षेत्र क्षीण और वृद्ध तिथियाँ ही हैं, “ उदयंमि जा तिही ” इस शास्त्र का अक्षीण और अवृद्ध तिथियों में निरकुंश आदेश चलने में कोई बाधा नहीं है ।

समाप्तिमूलक पारिभाषिक औदयिकीत्व को सब पर्व-तिथियों की आराधना का प्रयोजक मानने पर सूर्योदय-स्पर्श-रूप औदयिकीत्व को आराधना का प्रयोजक बतलानेवाले “ तिथिश्च प्रातः ” “ वाउम्मासि..... ” “ पूजा पञ्चक्खणं, ” इत्यादि शास्त्रों का अनादर होगा—यह शंका भी संगत नहीं है, क्योंकि उक्त औदयिकीत्व को आराधना का प्रयोजक बनाने के मूल में जो उनका उद्देश्य है, वह यही है कि जिससे पहले दिन सूर्योदय के बादसे आरम्भ हो कर दूसरे दिन सूर्योदय का स्पर्श करने वाली पर्व तिथियों की पहले दिन आराधना करने में लोक-प्रवृत्ति का परिहार हो, सो तो पारिभाषिक औदयिकीत्व को भी आराधना का प्रयोजक मानने पर सम्पन्न हो ही जाता है, अतः उन शास्त्रों के अनादर का कोई प्रसंग नहीं है ।

श्रीसागरानन्दसूरि “ उदयंमि जा तिही ” इत्यादि शास्त्र को उत्सर्ग और “ क्षये पूर्वा ”

इत्यादि शास्त्र को अपवाद मानते हैं, जिसका अर्थ यह होता है कि सूर्योदय-स्पर्शरूप औदयिकीत्व को अक्षीण तिथियों की आराधना का प्रयोजक मानना चाहिये, अन्यथा यदि उस औदयिकीत्व को सब पर्व तिथियों की आराधना का प्रयोजक मानेंगे तो उक्त शास्त्रों के उत्सर्गापवाद-भाव का अर्थ ही क्या होगा ?

“क्षये पूर्वा” इत्यादि शास्त्र को औदयिकीत्व-सम्पादन के द्वारा यदि क्षीण तिथियों की आराधना का उपपादक माना जायगा तो “उदयमि जा तिही” इस शास्त्र का, क्षीण पर्व-तिथि और जिन पर्व-तिथियों की अनन्तर पर्व-तिथि क्षीण हो वह, इन दोनों प्रकार की तिथियों से भिन्न पर्व-तिथियों में संकोच करना होगा। इसलिये “क्षये पूर्वा” इत्यादि शास्त्र का पारिभाषिक औदयिकीत्व को आराधना का प्रयोजक मानने में तात्पर्य स्वीकार कर अक्षीण पर्व-तिथिमात्र में “उदयमि” इत्यादि शास्त्र का लाघवयुक्त संकोच मानना ही उचित है।

यह भी विचार करने की बात है कि यदि “क्षये पूर्वा” इस शास्त्र को क्षीणतिथि के सूर्योदयस्पर्श रूप औदयिकीत्व का सम्पादक मानेंगे तब पर्वान्तरपर्वतिथि के क्षय के दिन उस क्षीणतिथि के औदयिकी बन जाने पर उसके पूर्व की पर्वतिथि अनौदयिकी हो जायगी। फिर उस दश में उस पहली तिथि को औदयिकी बनाने का क्या उपाय होगा ? यदि कहें कि वही “क्षये पूर्वा” शास्त्र उसे भी औदयिकी बनायेगा, तो यह ठीक नहीं होगा, कारण कि टिप्पण में क्षीण रूप से निर्दिष्ट तिथि को औदयिकी बनाने में उस शास्त्र का तात्पर्य मानना न्याय्य है, क्योंकि उस शास्त्र के प्रकट होने के पूर्व तिथि का क्षय टिप्पण से ही प्राप्त है। दूसरी बात यह है कि शब्द का विरम्य व्यापार मान्य न होने के कारण उस क पही शास्त्र का पहले क्षीण द्वितीय पर्वतिथि को औदयिकी बनाने और पीछे दूसरी तिथि के औदयिकी बन जाने से क्षय को प्राप्त हुई पहली तिथि को औदयिकी बनाने में क्रमिक व्यापार नहीं माना जा सकता। और सब से बड़ी बात तो यह है कि जब पहली पर्वतिथि के औदयिकीत्व की रक्षा करना परमावश्यक ही है तो उसे पहले अनौदयिकी बनाकर बाद में फिर औदयिकी बनाने का व्यापार कीचड़ में पग डाल कर बाद में उसे धोने की क्रिया के समान अज्ञानमूलक है।

थोड़े शब्दों में उपर्युक्त सारे विचारों का सारभूत अर्थ यह समझना चाहिये कि क्षीण पर्वतिथियों में सूर्योदय के स्पर्श की कल्पना के बिना ही पारिभाषिक औदयिकीत्व के द्वारा उनकी आराधना का उपपादन युक्ति और शास्त्र के अनुसार सम्भव है। इसलिये “क्षये पूर्वा” इस शास्त्र का क्षीणपर्व तिथि को औदयिकी बनाते हुये उसके पूर्व की अपर्व तिथि को औदयिकी बनाने में स्वारस्य मानना अनावश्यक और टिप्पण की स्वीकृत प्रमाणता का घातक होने से अनुचित है। इसी प्रकार पूर्व की अक्षीण पर्व तिथि और अनन्तर की क्षीण पर्व तिथि दोनों की एक दिन आराधना भी युक्ति, शास्त्र और चिरन्तन परम्परा से सम्मत होने से पर्वान्तर पर्व तिथि के क्षय-प्रसंग में भी क्षय के दिन केवल क्षीण तिथि को और पहले दिन पर्व तिथि को औदयिकी बनाने की आवश्यकता न होने के कारण वहाँ भी दोनों तिथियों के पूर्ववर्ती अपर्व तिथि को अनौदयिकी बनाने तक उक्त शास्त्रवचन का व्यापार मानना निष्प्रयोजन और असंगत है। इस लिये यह बात निर्विवाद है कि पूर्वोक्त पाँचों प्रकारों में से पहले प्रकार को अपनाकर श्रीसागरानन्दसूरि ने विवेकगाम्भीर्य का परिचय नहीं दिया है, बल्कि भयंकर भूल की है।

दूसरे और तीसरे प्रकार प्रायः समान ही हैं और निर्विवाद रूप से शास्त्र, युक्ति और पुरातन जैनसामाज्यरी से समर्थित हैं। इस लिये उन प्रकारों द्वारा “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या”

इस शास्त्र को क्षीणपर्व तिथि की आराधना का उपपादक मानने में कोई दोष नहीं है। श्रीरामचन्द्रसूरि ने उन्हीं प्रकारों से उक्त शास्त्र को क्षीण पर्व तिथि की आराधना का व्यवस्थापक माना है। उनके मतानुसार उक्त शास्त्र की व्याख्या इस प्रकार समझनी चाहिये—

क्षये-तिथि वा पर्वतिथि के क्षय (सूर्योदय काल में असम्बन्ध) का निर्देश टिप्पण में प्राप्त होने पर, पूर्वा—अपने पूर्व सूर्योदय से आरम्भ होने वाले-फलतः अपनी समाप्ति-वाले दिन की तिथि की आराधना करनी चाहिये।

पर्व तिथियों की आराधना का विधान करने वाले, जिस दिन जो तिथि औदयिकी हो उस दिन को उस तिथि की आराधना का अंग बतलाने वाले और क्षीण पर्व तिथि की आराधना की व्यवस्था करने वाले इन सभी शास्त्र-वचनों की पारस्परिक एक-वाक्यता से जैन शास्त्रों का यह आदेश फलित होता है कि समस्त पर्व तिथियों की आराधना उनकी समाप्ति के दिन करनी चाहिये।

श्रीरामचन्द्रसूरि के इस प्रामाणिक वक्तव्य का आदर करने में किसी अप्रकट कारण वश असमर्थ होने से श्रीसागरानन्दसूरि ने “क्षये पूर्वा” इस शास्त्र की आराधना-विधायकता का खण्डन करने के लिये यह हेतु उपस्थित किया है कि पर्व तिथियों की आराधना शास्त्रान्तर से प्राप्त है अतः “क्षये पूर्वा” इस शास्त्र में उसका विधान नहीं माना जा सकता, क्योंकि विधान सर्वदा अप्राप्त वस्तु का ही होता है। पर इस हेतूपन्यास से भी उनका मनोरथ नहीं सिद्ध हो सकता, कारण कि जिन लोगों का यह भ्रम हो कि जैन शास्त्र औदयिकी पर्व तिथियों की ही आराधना का विधान करते हैं उनकी दृष्टि में क्षीण पर्व तिथियों की आराधना नहीं प्राप्त हो सकती, अतः वैसे लोगों के लिये “क्षये पूर्वा” इस शास्त्र को आराधना का विधायक मानना सम्भव है तथा आवश्यक भी है। श्रीरामचन्द्रसूरि ने इसी दृष्टि से उस शास्त्र को आराधना का विधायक कहा है। पर उनके वक्तव्यों को थोड़ी सावधानी से देखने पर उनका यह मत स्पष्ट हो जाता है कि उक्त शास्त्र क्षीण पर्व तिथि की आराधना का विधान करने के लिये नहीं प्रवृत्त है किन्तु क्षीण पर्व तिथि की समाप्ति जिस दिन होती है उस दिन को क्षीण तिथि की आराधना का अंग बतलाते हुये उसकी आराधना की व्यवस्था करने के लिये प्रवृत्त है। यह तथ्य गुजराती भाषा में प्रकाशित उनके “स्वपक्षस्थापन” नामक निबन्ध के निम्न उद्धरण से व्यक्त होता है—“क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” अगर “क्षये पूर्वा तिथिर्ग्राह्या” ए आह्वा जे पर्व तिथि उदय तिथि रूपे प्राप्त थतीज न होय तेवी पर्व तिथि की मान्यता-आराधना नो दिवस नक्की करवाने माटेज छे।”

श्री सागरानन्दसूरि ने श्रीरामचन्द्रसूरि द्वारा प्रकट किये गये उक्त शास्त्रीय सिद्धान्त पर आघात पहुँचाने की भावना से एक और बड़ी छिछली बात कही है। और वह यह है कि श्रीरामचन्द्रसूरि, पर्वतिथि के क्षय में एक मास में ग्यारह ही पर्व तिथियों मानते हैं और वृद्धि के प्रसंग में तेरह मानते हैं। इसलिये उनके मत में “क्षये पूर्वा” यह शास्त्र ही निरर्थक हो जाता है। क्योंकि उसकी सार्थकता प्रतिमास में द्वादशपूर्वा की आराधना के नियम का निर्वाह कराने से ही होती है। अतः जब पर्वतिथियों की बारह संख्या होने का नियम न रहेगा तब उस शास्त्र की निरर्थकता की आपत्ति अनिवार्य होगी। इस सम्बन्ध में हम यह कहने को बाध्य हैं कि उनकी यह बात नितान्त निराधार एवं मिथ्या है। पता नहीं कि किस आधार पर उन्होंने पूर्वा की संख्या के बारे में श्रीरामचन्द्रसूरि का यह मत गढ़ लिया, जब कि तिथि के औदयिकीत्व रूप क्षय से तिथि का लोप और दो दिन औदयिकी होने रूप वृद्धि से तिथि

का भेद न मानते हुये श्रीरामचन्द्रसूरि ने स्पष्ट ही कहा है कि क्षीण पर्वतिथि सूर्योदयकाल में न होते हुए भी अपनी स्वतंत्र सत्ता और आराध्यता नहीं खोती तथा वृद्ध तिथि दो दिन सूर्योदय काल में होते हुये भी अपनी एकता को रक्षित रखती है और केवल दूसरे ही दिन आराध्य होती है।

“श्री हीरप्रश्न” के बाईसवें पत्र में—पूर्णमायाश्च वृद्धितायां त्रयोदशीचतुर्दश्योः कियते, विस्मृतौ तु प्रतिपद्यपि” यह वाक्य उपलब्ध होता है। इसमें “त्रयोदशीचतुर्दशी” इस समस्त शब्द के आगे जो द्विवचन विभक्ति का प्रयोग किया गया है उसके आधार पर श्री सागरानन्दसूरि के समर्थकों का यह कहना है कि पूर्णिमा के क्षय-प्रसंग में त्रयोदशी का ही क्षय “श्री हीरप्रश्न” को सम्मत है। अन्यथा यदि चतुर्दशी में चतुर्दशी और पूर्णिमा दोनों का सन्निवेश इष्ट होता तो त्रयोदशी शब्द का प्रयोग न करके चतुर्दशी शब्द के आगे एकवचन विभक्ति का ही प्रयोग किया गया होता। पर पेसा नहीं किया गया है, अतः यह मानना आवश्यक है कि टिप्पण के अनुसार त्रयोदशी और चतुर्दशी में क्रम से चतुर्दशी और पूर्णिमा की आराधना के सूचनार्थ ही द्विवचनान्त “त्रयोदशीचतुर्दशी” शब्द का प्रयोग किया गया है। परन्तु यह कथन युक्त नहीं है, क्योंकि द्विवचनान्त “त्रयोदशीचतुर्दशी” शब्द का प्रयोग यह सूचित करने के लिये किया गया है कि पूर्णिमा के अक्षय में षष्ठतपको जैसे चतुर्दशी के दिन आरम्भ करके पूर्णिमा को समाप्त किया जाता है उसी प्रकार पूर्णिमा के क्षय में त्रयोदशी को आरम्भकर चतुर्दशी में उसकी समाप्ति करनी चाहिये। यह सूचना एकवचनान्त चतुर्दशी-शब्द के प्रयोग से नहीं साध्य हो सकती थी अतः द्विवचनान्त समस्त शब्द के प्रयोग का संविधान किया गया। उस द्विवचनान्त शब्द के प्रयोग का यही प्रयोजन ग्रन्थकार को भी मान्य है—इस तथ्य की पुष्टि “त्रयोदश्यां विस्मृतौ प्रतिपद्यपि” इस अग्रिम ग्रन्थ से होती है। इसका अर्थ यह है कि यदि विस्मरणवश त्रयोदशी में षष्ठ का आरम्भ न हो सके तो चतुर्दशी को आरम्भ कर प्रतिपद को भी समाप्त किया जा सकता है। श्रीसागरानन्दसूरि के कथनानुसार उस द्विवचनान्त शब्द के प्रयोग का प्रयोजन यदि चतुर्दशी और पूर्णिमा की आराधना का सूचन माना जायगा तो उक्त अग्रिम ग्रन्थ से जो विकल्प बताया गया है, उसकी संगति नहीं होगी। क्योंकि प्रतिपद में चतुर्दशी वा पूर्णिमा का लेश भर भी सम्बन्ध न होने से उसको लेकर चतुर्दशी और पूर्णिमा की आराधना करने का उपदेश अनुचित है।

“निशीथचूर्णि” में “अभिवद्भिदतसंवच्छरे जत्थ अहिमासो पडति, तो असाढपुणिमाओ वीसति राते गते भण्णति ठियामो ति” यह वचन मिलता है। इसका भाव यह है कि युगान्त में आषाढ की वृद्धि होने पर दूसरी आषाढपूर्णिमा से बीस रात बीत जाने पर मुनि को एक निश्चित-स्थान में चार्तुमास के अन्त तक ठहरने का निश्चय कर लेना चाहिये।

यहाँ श्री सागरानन्दसूरि का कथन यह है कि उक्त वचन में आषाढ पूर्णिमा शब्द का जो प्रयोग किया गया है उससे सूचित होता है कि युगान्त में आषाढ की वृद्धि होने पर दूसरी आषाढ पूर्णिमा का “सूर्यप्रज्ञप्ति” “ज्योतिष्करण्डक” आदि जैनसम्प्रदाय के ज्योतिष-ग्रन्थों में जो क्षय होने की बात कही गई है उसकी वास्तविकता “निशीथचूर्णि” को मान्य नहीं है, अन्यथा पूर्णिमा का वास्तविक क्षय मानने पर उक्त वचन में उस आषाढ पूर्णिमा की विद्यमानत्व चर्चा नहीं हो सकती। श्रीसागरानन्दसूरि का यह कथन भी युक्तिशून्य ही है।

क्यों कि “सूर्यप्रज्ञप्ति” आदि प्रामाणिक ग्रन्थों के अनुसार जो लोग तिथि का वास्तविक क्षय मानते हैं वे भी क्षीण तिथि का अत्यन्त लोप न मान कर केवल सूर्योदय-काल में उसका

अभाव मानते हैं और आराधना की दृष्टि से तो उस क्षीणतिथि की भी सत्ता और व्यवहार वे प्रधान रूप से मानते हैं। अतः तिथि-क्षय की सत्यता स्वीकार करने पर भी उक्त वचन में क्षीण पूर्णिमा का निर्देश असङ्गत नहीं हो सकता।

क्षीण आषाढ पूर्णिमा के दिन चतुर्दशी की सत्ता मानने पर पाक्षिक पर्वतिथि तथा उद्य-कालिक होने के नाते उसी का नामग्रहण उचित प्रतीत होता है, न कि आषाढ पूर्णिमा का। अतः पूर्णिमा के नाम-ग्रहण से यही बात सिद्ध होती है कि उस दिन आरम्भ से अन्त तक पूर्णिमा ही है, चतुर्दशी तो उसके पूर्व दिन में ही है। इसलिए आषाढ पूर्णिमा के क्षय-प्रसङ्ग में त्रयोदशी के क्षय की ही वास्तविकता सिद्ध होती है। किन्तु विचार करने से यह बात भी ठीक नहीं जँचती। क्योंकि एक ही दिन चतुर्दशी और पूर्णिमा होने पर चतुर्दशी का प्रधान्य होते हुए भी यहाँ उसका नाम-ग्रहण उचित नहीं हो सकता, कारण कि यहाँ उसी तिथि का नाम बताना है जिससे बीसवीं रात्रि के बाद एक स्थान में चार्तुमास के अन्त तक ठहरने का निश्चय कर लेना मुनि के लिये आवश्यक है और जिससे पचासवीं तिथि को पर्युषणा-पर्व पड़े। पूर्णिमा से पचासवीं तिथि भाद्रपद-शुक्ल-चतुर्थी-पर्युषणा की प्रधान तिथि पड़ती है। अतः उसी का नाम-ग्रहण यहां पर उचित है। चतुर्दशी को लेने से भाद्रपद शुक्ल चतुर्दशी पञ्चा-वनवीं तिथि पड़ेगी, अतः उसका नाम-ग्रहण नहीं किया गया। आषाढ पूर्णिमा के क्षय के दिन जब दोनों तिथियों की सत्ता मान्य है तो दोनों का ही निर्देश उचित होने से एक का ही निर्देश क्यों किया गया? यह शंका भी निराधार है क्यों कि “निशीथर्चुर्णि” का उक्त वचन उस दिन का सर्वाङ्गीण परिचय देने के निमित्त नहीं प्रवृत्त है, जिससे कि उभय के अनिर्देश और एक मात्र के निर्देश का अनौचित्य प्राप्त हो।

चौथे प्रकार^१ से “क्षये पूर्वा” इस शास्त्र को क्षीणतिथि की आराधना का उपपादक मानने वाले लोगों का अभिप्राय यह है कि जिस दिन अष्टमी आदि तिथियों का अनौदयिकीत्व-रूप क्षय होता है उस दिन सूर्योदयकाल में होने वाली सप्तमी आदि तिथियों में ही “क्षये पूर्वा” यह शास्त्र अपूर्व विधि की पद्धति से अष्टमी के तादात्म्य आदि के विधान से क्षीण अष्टमी आदि तिथियों को फलतः औदयिकी बना कर उन्हें आराधनाई बना देता है। सप्तमीत्व, अष्टमीत्व आदि धर्मों में परस्पर विरोध होने के कारण सप्तमी, अष्टमी आदि का परस्पर-तादात्म्य अनुचित है, यह शंका नहीं करनी चाहिये, क्यों कि विरुद्ध प्रतीत होने वाले धर्मों की एकनिष्ठता जैनशास्त्र को स्वीकृत है। अतः एक तिथि में आराधना आदि की अपेक्षा अष्टमीत्व के तथा लौकिक निमित्तान्तर की अपेक्षा सप्तमीत्व के समावेश होने में कोई बाधा नहीं है। यह बात केवल औत्प्रेक्षिक नहीं है किन्तु “तत्त्वतरेणिणी” के “मन्वौ-दयिकतिथिस्वीकारे.....प्रायश्चित्तादिविधौ चतुर्दश्येवेति व्यपदिश्यमानत्वात्” इस ग्रन्थ पर आधारित है। इस ग्रन्थ के पूर्व भाग में तपागच्छी के प्रति “खरतर” का यह प्रश्न प्रदर्शित किया गया है कि त्रयोदशी का चतुर्दशी-रूप से स्वीकार करना किस प्रकार शक्य हो सकता है? इस प्रश्न का बीज निश्चित रूप से त्रयोदशीत्व और चतुर्दशीत्व के विरोध में निहित है। तपागच्छ की ओर से इस प्रश्न का यह उत्तर दिया गया है कि त्रयोदशी प्रायश्चित्तादि विधि में चतुर्दशी-रूप से ही व्यपदिष्ट होती है। इसका स्पष्ट भाव यही है कि प्रायश्चित्तादिकी अपेक्षा से त्रयोदशी में चतुर्दशीत्व का होना विरुद्ध नहीं है। अतः चतुर्थ प्रकार को स्वीकार करने वालों का यह कहना अत्यन्त युक्त है कि जब क्षीणतिथि की पूर्वतिथि का क्षय माने

बिना भी उक्त रीति से क्षीणतिथि में आराधनानुगुण औदयिकीत्व उपपन्न हो सकता है तब उसके लिये क्षीणतिथि के दिन आरम्भ से ही उसी की सत्ता मानने और उसके पूर्व की अपर्व तिथि का क्षय करने की श्रीसागरानन्दसूरि की धारणा नितान्त भ्रममूलक है। इसी प्रकार पूर्णिमा वा अमावास्या के क्षय के दिन आराधना-द्वय-रूप अपेक्षा भेद से चतुर्दशीत्व तथा पूर्णिमात्व वा अमावास्यात्व इन दोनों धर्मों का अस्तित्व होने के कारण पूर्णिमा-क्षय के दिन पूर्णिमा-मात्र को तथा अमावास्या-क्षय के दिन अमावास्या-मात्र को औदयिकी मानने एवं चतुर्दशी को त्रयोदशी के दिन औदयिकी मान कर उसके पूर्व दिन में त्रयोदशी का क्षय स्वीकार करने की कोई आवश्यकता नहीं है।

“वृद्धो कार्या तथोत्तरा” इस उत्तरार्ध के सम्बन्ध में भी चतुर्थ-प्रकार-वादियों का ऐसा ही मन्तव्य है। उनका भाव यह है कि एक तिथि की आराधना एक ही दिन होनी चाहिये—यही जैन शास्त्र और जैनसदाचार से प्राप्त है। इस कारण जो तिथि दो दिन औदयिकी होगी उसकी आराधना पूर्व और उत्तर दिन में विकल्प-रूप से प्राप्त होती है। और इस विकल्प-प्राप्ति का परिहार करने के लिए ही “वृद्धो कार्या तथोत्तरा” इस वचन की प्रवृत्ति है। उनके मतानुसार इस-वचन का अर्थ यह है कि जो तिथि दो दिन सूर्योदय का स्पर्श करती है आराधना की अपेक्षा वह दूसरे ही दिन औदयिकी वा अष्टमी आदि रूप है, अर्थात् पहले दिन निमित्तान्तर की अपेक्षा औदयिकी और अष्टमी आदि रूप होते हुये भी आराधना की अपेक्षा अनौदयिकी और अष्टमीत्व आदि से शून्य ही है।

इन लोगों के अनुसार “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस भाग का अर्थ इस प्रकार है—क्षये-टिप्पण के द्वारा तिथि वा पर्व तिथि का क्षय ज्ञात होने पर, पूर्वा तिथिः—सप्तमी आदि औदयिकी तिथि, कार्या—आराधना के लिये अष्टमी आदि रूप से ग्राह्य है। “वृद्धो कार्या तथोत्तरा” इस भाग का अर्थ इस प्रकार है—तथा वृद्धो-और तिथि वा पर्वतिथि की वृद्धि होने पर (“तथा” शब्द चकार के अर्थ “और” में है) उत्तरा-अग्रिम-दिन-विशिष्ट तिथि ही, यह अर्थ (“तथा” शब्द को तिथि का परामर्शक मानने से एवं “वृद्धो उत्तरा तथा” इस प्रकार की योजना करने से भी निकल सकता है) कार्या—आराधना के लिये औदयिकी अष्टमी आदि रूप से मान्य है।

“निर्णय-पत्र” में मध्यस्थ द्वारा की गई “क्षये पूर्वा” इत्यादि शास्त्र की व्याख्या इस चौथे प्रकार पर ही आश्रित जान पड़ती है।

पाँचवें प्रकार^१ को माननेवालों का कहना यह है कि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” यह शास्त्रवाक्य क्षीण अष्टमी आदि पर्व तिथियों के प्रतिनिधि—रूप से उस दिन की सप्तमी आदि तिथियों की ही आराधना के द्वारा क्षीण पर्व तिथियों की आराधना की सम्पन्नता मानने का निर्देश करता है। इनके अनुसार उक्त वचन की व्याख्या इस प्रकार होगी—क्षये—टिप्पण में अष्टमी आदि पर्वतिथियों का क्षय प्राप्त होने पर, पूर्वा-अष्टमी आदि के पूर्व की सप्तमी आदि तिथि, तिथिः—अष्टमी आदि तिथियों की प्रतिनिधि, कार्या—माननी जानी चाहिये, अर्थात् अष्टमी आदि के प्रतिनिधि रूप से आराधनार्थ ग्रहण की जानी चाहिये। अब यहाँ यदि कोई यह प्रश्न करे कि इस व्यवस्था में तो आराधना वस्तुतः सप्तमी आदि पर्व तिथियों की ही होगी तो फिर उस आराधना को अष्टमी आदि की आराधना कैसे कहा जायगा और उससे अष्टमी आदि की आराधना का फल भी कैसे होगा? तो उसका उत्तर यह है कि प्रतिनिधि के प्रति होनेवाले व्यवहार मूल पुरुष के प्रति होनेवाले व्यवहार माने जाते हैं तथा वैसा ही फल भी

देते हैं। यह किसे विदित नहीं है कि किसी देश के राजा का प्रतिनिधि जब दूसरे देश में सम्मानित वा अपमानित होता है तो उससे राजा का ही सम्मानित वा अपमानित होना समझा जाता है यह चौथा और पाँचवाँ प्रकार धर्म के अङ्गभूत तिथि आदि के निर्णयार्थ जैनसंघ द्वारा प्रमाणतया स्वीकृत टिप्पण की एवं सम्मानित जैनशास्त्रों की प्रमाणता पर आघात न पहुँचाने से तथा पहले प्रकार में होनेवाले पर्व-लोप आदि दोषों से मुक्त होने से निन्दनीय नहीं है।

अब अग्रिम पृष्ठों में “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस भाग के उत्थान का बोज तथा शास्त्र, युक्ति-सम्मत उसका व्याख्यान बताया जायगा।

यह पहले कहा जा चुका है कि पर्वतिथियों की आराधना का विधान करनेवाले और उनके औदयिकी होने के दिन को उनकी आराधना का अंग बताने वाले जैन शास्त्रीय वचनों की एकवाक्यता से जैनशास्त्रों का यह आदेश सिद्ध होता है कि समस्त पर्व तिथियों को आराधना उनके औदयिकी होने के दिन करनी चाहिये। इस आदेश के अनुसार उन तिथियों की जो दो दिन औदयिकी होने से वृद्धा मानी जाती हैं, दो दिन आराधना प्राप्त होती है, पर यह प्राप्ति नियत न होकर पाक्षिक बन जाती है कारण कि एक पर्व तिथि की दो दिन आराधना जैनशास्त्र और जैनपरम्परा को स्वीकृत नहीं है। इस अस्वीकृति का बोज यह जान पड़ता है—जैनशास्त्रों ने पर्वतिथियों की आराधना का आदेश उनके औदयिकी होने के दिन किया है। इस आदेश का पालन वृद्ध तिथियों की किसी एक दिन आराधना कर देने से हो जाता है, अतः दो दिन आराधना करने में कोई विशेष फल और न करने में कोई दोष न होने से एक ही दिन आराधना करने में जनता की प्रवृत्ति स्वभावतः प्राप्त होती है, अतः एक तिथि को दो दिन आराधना स्वीकार्य नहीं है। इस पाक्षिक प्राप्ति को दूसरे दिन नियत कर देने के उद्देश्य से “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” यह शास्त्र उद्धृत हुआ है। इसका अर्थ यह है कि—वृद्धौ—एक पर्वतिथि का दो सूर्योदय से सम्बन्ध होने पर, उत्तरा—दूसरे सूर्योदय से विशिष्ट तिथि ही, (यहाँ पर “ही” का बोधक ‘एव’ शब्द अध्याहार्य है, और वाक्य के पूर्व भाग में आया हुआ “तिथिः” शब्द योजनीय है) कार्या—आराधना के लिये ग्रहणार्ह है। यह भी कहा जा सकता है कि वृद्ध तिथि की आराधना के अंग रूप से दो दिनों की पाक्षिक प्राप्ति होने पर आराधनांगरूप में उत्तर दिन का ही नियमन इस वचन से विवक्षित है।

आराधना-विधायक वाक्य तथा उदय दिन की आराधनाङ्गताका बोधक वाक्य एवं “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” यह पूर्वार्ध तथा “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” यह उत्तरार्ध इन चारों की पारस्परिक एकवाक्यता से पर्वतिथियों की आराधना के सम्बन्ध में जैनशास्त्रों का यह आदेश सम्पन्न होता है कि सभी पर्वतिथियों की आराधना उन तिथियों की समाप्ति से अव्यवहित-पूर्व सूर्योदय से आरम्भ होने वाले दिन अर्थात् उनकी समाप्ति के दिन करनी चाहिये।

उक्त व्यवस्था में यह शंका स्वभावतः उठती है कि वृद्ध तिथि की आराधना के अंगरूप से दो दिनों की पाक्षिक प्राप्ति में पूर्व दिन का ही आराध्य रूप से नियमन उचित है, क्योंकि उस दिन आराध्य तिथि सारे अहोरात्र में व्याप्त होकर विद्यमान है, पर इस शंका को महत्त्व देना निम्न दो कारणों से उचित नहीं है। एक तो यह कि जब पहले दिन को आराधनाङ्ग माना जायगा तो जिस तिथि की आराधना का आरम्भ पूर्व दिन में होगा दूसरे दिन उस तिथि के रहते ही उस आराधना का अंग होगा। दूसरा यह कि दूसरे दिन को आराधनाङ्ग मानने पर समस्त आराधनाङ्ग दिनों का आराध्य तिथि की समाप्ति के दिनरूप में अनुगम हो जाता है और अन्य तिथियों के समान वृद्ध तिथियों की भी उनकी समाप्ति के दिन ही

आराधना के स्वभाव-प्राप्त औचित्य की रक्षा हो जाती है।

“वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन का यह सुसंगत अर्थ स्वीकार कर लेने पर केवल दूसरे ही दिन वृद्ध पर्व तिथि का अस्तित्व नहीं प्राप्त होता। फलतः पर्व तिथि की टिप्पणोक्त वृद्धि को न मान कर उसके पूर्व की तिथि की वृद्धि और पर्वानन्तर पर्व तिथि की भी टिप्पणोक्त वृद्धि को न मानकर दोनों पर्व तिथियों के पूर्व की अपर्व तिथि की वृद्धि माननी चाहिये—इस श्रीसागरानन्दसूरि की अयौक्तिक एवं अप्रामाणिक कल्पना के लिये कोई अवकाश नहीं रह जाता। इसके अतिरिक्त उनकी इस कल्पना के पीछे अनेक दोष भी हैं। जैसे—टिप्पणविरोध, मृषा भाषण, पर्वलोप और भावी कारण से नष्ट कार्य की उत्पत्ति आदि। यह दोष इस प्रकार होते हैं:—

१—टिप्पण जहाँ पर्व तिथि की वृद्धि और उसके पूर्व की अपर्वतिथि की अवृद्धि बतलाता है वहाँ श्रीसागरानन्दसूरि के मतानुसार उससे विरुद्ध पर्व तिथि की अवृद्धि और पूर्व की अपर्व तिथि की वृद्धि मानने से टिप्पण-विरोध।

२—वृद्धा पर्व तिथि को अवृद्धा और अवृद्धा अपर्व तिथि को वृद्धा कहने से मृषाभाषण।

३—पर्वानन्तर पर्व तिथि की वृद्धि के प्रसंग में पूर्व तिथि के टिप्पणोक्त उदयदिन को उसकी आराधना न करने से पर्वलोप।

४—उसी प्रसंग में पूर्णिमा वा अमावास्या के द्वितीयदिनमात्रस्थ हो जाने से उसके पहले दिन को विगत चतुर्दशी की सत्ता मानने से भावी कारण ‘पूर्णिमा’ से नष्ट कार्य ‘चतुर्दशी’ की उत्पत्ति।

चौथे दोष को दूसरे शब्दों में यों समझना चाहिये—वृद्धिगत पूर्णिमा का केवल दूसरे दिन ही सत्ता मान लेने के परिणाम-स्वरूप ही पूर्णिमा के पहले दिन चतुर्दशी की सत्ता माननी पड़ती है, पर यह तभी सम्भव है जब पूर्णिमा को चतुर्दशी का कारण माना जाय और अन्यत्र जो पूर्ववर्ती कारण को अग्रिम क्षण में कार्य का उत्पादक माना जाता है उससे विरुद्ध यहाँ उत्तरक्षणवर्ती कारण को पूर्व क्षण में कार्य का उत्पादक माना जाय, किन्तु यह युक्ति तथा अनुभव से विरुद्ध है। यदि श्रीसागरानन्दसूरि की ओर से यह कहा जाय कि द्वितीय पूर्णिमा से प्रथम-पूर्णिमा के दिन नष्ट चतुर्दशी का जन्म उनको भी मान्य नहीं है, उनका स्पष्ट आशय तो यह है कि कार्य-सामान्य के प्रति काल-सामान्य कारण है, काल-सामान्य के भीतर पूर्णिमा भी आती है और कार्य-सामान्य के भीतर चतुर्दशी भी आती है, अतः कार्य-सामान्य रूप से चतुर्दशी कार्य और काल-सामान्य रूप से पूर्णिमा उसका कारण होगी, कारण में कार्य-पद का उपचार सुचिर अभ्यस्त है, अतः प्रथम पूर्णिमा-रूप कारण में चतुर्दशी रूप कार्य के बोधक चतुर्दशी पद का व्यपदेश किया जा सकता है। इसी आधार पर वह प्रथम पूर्णिमा के दिन चतुर्दशी की सत्ता घोषित करते हैं। तो यह कथन भी ठीक नहीं है, क्योंकि चतुर्दशी और पूर्णिमा ये कार्यविशेष और कालविशेष के बोधक शब्द हैं, अतः इनमें से एक का दूसरे के अर्थ में प्रयोग बिना विशेष कार्य-कारण-भाव के नहीं हो सकता। और प्रधान बात तो यह है कि उक्त प्रकार से प्रथम पूर्णिमा में चतुर्दशी का व्यपदेश मान लेने पर भी उस दिन चतुर्दशी की वास्तविक सत्ता, पूर्णिमा का अभाव, उसके पूर्व दिन तक त्रयोदशी की वृद्धि यह सारी बातें तो सिद्ध होंगी नहीं, फिर उक्त-व्यपदेश-मात्र से श्रीसागरानन्दसूरि का मनस्तोष कैसे होगा?

यदि उनकी ओर से यह कहा जाय कि वृद्ध पूर्णिमा की दूसरे दिन—मात्र सत्ता मान

लेने के बल पर पहले दिन चतुर्दशी की और उसके पहले दिन तक त्रयोदशी की सत्ता की मान्यता श्रीसा० सू० को इष्ट नहीं है। बल्कि उनके कथनानुसार यही वस्तु-स्थिति है कि पूर्णिमा की वृद्धि के प्रसंग में पूर्णिमा एकमात्र उत्तर दिन को ही है, और चतुर्दशी स्वभावतः हो उसके पहले दिन ही है एवं त्रयोदशी भी स्वभाव से ही दो दिन है। किन्तु टिप्पण को इस वस्तुस्थिति का पता नहीं है, अतः “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” यह शास्त्रवचन इस तथ्य का प्रतिपादन करने को प्रवृत्त हुआ है, तो यह कथन भी संगत नहीं है, क्योंकि किस दिन कोन तिथि है? इस बात के निर्णय में टिप्पण की ही प्रमाणता जैनशास्त्र को मान्य है। इसी-लिये “तत्त्वतरंगिणी” में इक्कीसवीं गाथा की व्याख्या में स्पष्ट कहा गया है कि तिथिनिर्णय के लिये टिप्पण देखना चाहिये वा टिप्पण के जानकार से पूछना चाहिये—“नो चेत् टिप्पणम-वलोकनीयम्, तद्वेत्ता वा प्रष्टव्यः”। यदि कहें कि यह गौरवपूर्ण उक्ति जैनसिद्धान्त-टिप्पण के सम्बन्ध में हो सकती है न कि लौकिक टिप्पण के, तो यह भी युक्त नहीं है, क्यों कि जैन टिप्पण के लुप्त हो जाने पर “श्री विचारामृतसंग्रह” के सोलहवें पृष्ठ में तथा “श्री प्रवचन-परीक्षा” के १९० और ४४१ पृष्ठों में लौकिकटिप्पण को ही तिथिनिर्णय में प्रमाण मानने की बात विस्तार से कही गई है।^१

इस प्रसंग में श्रीरामचन्द्रसूरिका यह कथन भी बड़ा मनोरम और मननीय है कि जब वृद्धिगत पूर्णिमा से उपगूढ़ होनेपर भी पहला दिन नपुंसक होने के नाते पूर्णिमा में आराधना का आधान नहीं कर सकता अथवा पूर्णिमा ही नपुंसक होने से अपने गात्र-स्पर्श प्रथम दिन को आराधनाङ्ग नहीं बना सकती तो प्रथम दिन के संसर्ग में न आनेवाली चतुर्दशी उसके द्वारा आराधनाको कुक्षिगत कैसे कर सकेगी, अथवा चतुर्दशी का स्पर्श न करनेवाला प्रथम दिन ही उसके द्वारा आराधना का जनक कैसे बन सकेगा? इसलिये वृद्ध पूर्णिमा के प्रथम दिन चतुर्दशी की आराधना सम्पन्न करने का श्री० सा० सू० का मनोरथ पूर्ण नहीं हो सकता।

यदि कहें कि वृद्ध पूर्णिमा का प्रथम दिन न नपुंसक ही है और न चतुर्दशी के संसर्ग से शून्य ही है, किन्तु “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस शास्त्र की आज्ञा से पूर्णिमा द्वितीय-दिन-मात्रस्थ हो जाने पर चतुर्दशी से अपना अव्यवधान बनाये रखने के लिये चतुर्दशी को अपने पूर्व दिन से योग करने के निमित्त निमन्त्रित कर लेती है, अतः पूर्व-दिन-युक्ता चतुर्दशी आराधना को कुक्षिगत कर लेने में समर्थ हो जाती है। इसी प्रकार पूर्णिमा भी नपुंसक नहीं है किन्तु उक्त शास्त्र के आदेशानुसार वह प्रथम दिन के साथ सम्बन्ध न कर द्वितीय दिन के ही साथ सम्बन्ध करने को बाध्य कर दी जाती है, अतः वह दूसरे दिन के ही योग से आराधना-गर्भा बनती है। और त्रयोदशी को जिसके ललाट में चतुर्दशी का निकट अनुचरी होकर रहना ही लिखा है, चतुर्दशी के पूर्णिमा के प्रथम दिनाङ्क में प्रविष्ट हो जाने पर चतुर्दशी के टिप्पण-सम्मत दिन तक पहुँचने का बाध्य होना पड़ता है। इस विषय में किया ही क्या जा सकता है जब कि “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस शास्त्र के उग्र शासन के समक्ष टिप्पण को अपनी सम्मति लौटा लेनी पड़ती है और बेचारी तिथियों को भी अपने अभिभावक की परब्रशता में शास्त्रशासन की उद्भट विभीषिका से अगम्यगमन करना पड़ता है।

इस पर यही निवेदन करना है कि जैनशास्त्रों के शासन में ऐसी उग्रता नहीं होती जिससे किसी उचित मर्यादा का लोप, शासनाधिकारियों में परस्पर-संघर्ष और अनेक कदाचारों का प्रसार होने का अशोभन प्रसंग खड़ा हो सके। इसलिये “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस शास्त्र-

शासनका भी ऐसा ही भाव होना चाहिये, जिससे टिप्पण के तिथियों का अभिभावक बने रहने की मर्यादा का लोप, टिप्पण की अधुण प्रमाणता घोषित करने वाले “श्रीविचारामृत-संग्रह” “श्रीप्रवचन-परीक्षा” आदि प्रामाणिक जैनशास्त्रग्रन्थों से इस शास्त्र का संघर्ष और योग्य पूर्णिमा से गृहीत-त्यक्त वा नपुंसकभूत प्रथम पूर्णिमा के सम्पर्क से दूषित दिन के साथ सम्पर्क करने के निमित्त पवित्र चतुर्दशी द्वारा अपने निजी दिन से सम्बन्धविच्छेद आदि कदाचारों का प्रसार न हो।

यदि यह कहा जाय कि जैसे नपुंसक व्यक्ति अपनी सन्तानजनन करने में ही असमर्थ होता है वैसे पूर्णिमा भी अपने नामाङ्कित कार्यों में ही असमर्थ होती है—यही बात श्रीप्रवचन परीक्षाकारने उस ग्रन्थ के ४०८ और ४०९ पृष्ठों में कही है। इसलिये प्रथम पूर्णिमा से पूर्णिमा की आराधना का कार्य भले न हो पर चतुर्दशी की आराधना होने में कोई बाधा नहीं है, पर यह कथन भी युक्त नहीं है, कारण कि आद्य पूर्णिमा को पूर्णिमा की आराधना प्राप्त थी अतः ग्रन्थकार ने उसके प्रति उसकी असमर्थता घोषित कर उस प्राप्ति का परिहार किया, परन्तु चतुर्दशी की आराधना प्रथम पूर्णिमा को प्राप्त नहीं थी, इसलिये चतुर्दशी की आराधना के प्रति उसकी असमर्थता बताने का कोई अवसर नहीं था, अतः वह बात ग्रन्थकार ने नहीं कही। इसलिये ग्रन्थकार द्वारा पूर्णिमा में चतुर्दशी की आराधना के प्रति अक्षमता न बतलाने मात्र से यह कल्पना नहीं की जा सकती कि पूर्णिमा में चतुर्दशी की आराधना हो सकने में ग्रन्थकार की सम्मति है।

झीब पूर्णिमा जब पहले दिन अपनी ही आराधना की प्रसवित्री नहीं होती तो वह चतुर्दशी की आराधना की प्रसवित्री कैसे हो सकती है?—श्रीरामचन्द्रसूरि के इस प्रश्न का समाधान करने के निमित्त श्री० सा० सू० ने एक बड़ा तुच्छ तर्क उपस्थित किया है, वह यह कि जैसे नपुंसक नारी सन्तान पैदा करने में असमर्थ होने पर भी युद्ध आदि कठिनतर कार्यों को बड़ी कुशलता से कर लेती है उसी प्रकार आद्य पूर्णिमा भी अपनी आराधना-सम्पन्न करने में अशक्त होने पर भी चतुर्दशी की आराधना को तो सम्पन्न कर ही सकती है। इस पर हमारा कथन यह है कि यह तुच्छोक्ति श्री० सा० सू० के प्रश्न का किञ्चित् भी स्पर्श न कर सकने वाली बुद्धि का ही फल है। उनके प्रश्न का तो स्पष्ट आशय यह है कि जैसे जो नारी नपुंसकता के कारण मानव-सन्तान पैदा करके अपने पति को सन्तानवान् नहीं बना सकती, वह देवसन्तान का जनन कर उसके द्वारा अपने पति को पिता के पद पर सुतरां नहीं बिठा सकती, वैसे ही प्रथम पूर्णिमा जब अपने नामाङ्कित आराधना को सम्पन्न कर उससे अपने दिवस को आराधनावान् नहीं बना सकती तब चतुर्दशी जैसे प्रधान पाक्षिक पर्व तिथि की आराधना को सम्पन्न कर उससे उस दिवस की आराधनावान् कैसे बना सकती है? इस प्रश्न का उत्तर श्री सा० सू० की उस सारहीन उक्ति से कैसे हो सकता है? इसे पाठक स्वयं सोचें।

पूर्णिमा की वृद्धि के प्रसंग में पूर्णिमा की आराधना दूसरे दिन व्यवस्थित हो जाने पर प्रथम पूर्णिमा के दिन को ही चतुर्दशी की आराधना करने के औचित्य के समर्थन में श्री सा० सू० ने जो एक यह युक्ति दी है कि ऐसा न करने पर चतुर्दशी और पूर्णिमा की आराधना में अव्यवधान के नियम का भंग हो जायगा, वह भी ठीक नहीं है क्योंकि उक्त नियम में कोई प्रमाण नहीं है।

“आचारमयसामाचारी” के तीसरे पत्र में और “श्रीसेनप्रश्न” के १०५ वें पृष्ठ में प्रतिभाधर श्रावक और श्राविका के लिये चतुर्दशी और पूर्णिमा में पष्ठ करने का विधान है,

पूर्णमा की वृद्धि के प्रसंग में इसकी उपपत्ति तभी हो सकती है जब चतुर्दशी तथा पूर्णमा की अव्यवहित आराधना की जाय, इस लिये उस विधान से यह अनुमान निर्बाध रूप से किया जा सकता है कि वृद्धा पूर्णमा के प्रथम दिन को ही चतुर्दशी मानना शास्त्रसम्मत है । श्री० सा० सू० का यह कथन भी संगत नहीं है, कारण कि चतुर्दशी और पूर्णमा को सदा षष्ठ ही होना चाहिये—इस बात में उक्त ग्रन्थों का तात्पर्य स्वीकार करने में कोई युक्ति नहीं है, उनका तात्पर्य तो यही हो सकता है कि चतुर्दशी और पूर्णमा में जहाँ अव्यवधान हो वहाँ षष्ठ करना चाहिये और जहाँ (पूर्णमा की वृद्धि में) वह न हो वहाँ चतुर्दशी और पूर्णमा को पृथक् पृथक् दो उपवास करना चाहिये, ऐसा करने से भी चतुष्पर्वी की आराधना उपपन्न हो जाती है । अशक्त व्यक्ति के लिये पूर्णमा में केवल आर्यबिल आदि ही कर लेने का शास्त्र में आदेश मिलता है, जिसका यह निर्विवाद भाव है कि सम्भवानुसार ही षष्ठ की कर्तव्यता का आदेश शास्त्र में किया गया है । तात्पर्य यह कि चतुर्दशी और पूर्णमा के स्वभाव-प्राप्त अव्यवधान-स्थल में भी जब अशक्ति रहने पर षष्ठ त्याग का संकेत शास्त्रने कर रखा है तब पूर्णमा की वृद्धि के प्रसंग में षष्ठ की अनिवार्य कर्तव्यता में शास्त्र का आदेश मानने में कोई युक्ति नहीं है ।

“ सेनप्रश्न ”, तृतीय उल्लास के सतासीवें पृष्ठ में—“ एकादशी की वृद्धि में श्रीहीरविजय-सूरि के निर्वाण—महिमा के सम्बन्ध में पौष उपवास आदि कार्य कब करना चाहिये—पूर्व एकादशी में वा उत्तर एकादशी में (एकादशीवृद्धौ श्रीहीरविजयसूरीणां निर्वाणमहिमपौषधोपवासादिकृत्यं पूर्वस्यामपरस्यां वा किं विधेयम्०) इस प्रश्न का यह उत्तर दिया गया है कि औदयिकी एकादशी में करना चाहिये—(औदयिक्येकादश्यां श्रीहीरविजयसूरिनिर्वाणपौषधादि विधेयम्)।

यहाँ पर श्री० सा० सू० की कल्पना के अनुसार इस उत्तर ग्रन्थ का यह अभिप्राय है कि एकादशी अपनी वृद्धि में एक ही दिन औदयिकी होती है, यदि दो दिन उसका औदयिकी होना इष्ट हो तो इस ग्रन्थ से उक्त प्रश्न का उत्तर ही नहीं हो सकता, क्यों कि दो दिन एकादशी के औदयिकी होने पर यह निश्चय होना शेष ही रह जाता है कि पूर्व वा उत्तर किस औदयिकी में उक्त पौषधादि कार्य करने चाहिये ।

इस पर हमारा कथन यह है कि—वृद्धा एकादशी को एक दिन मात्र औदयिकी मानने पर भी तो इस ग्रन्थ से उक्त प्रश्न का समाधान नहीं हो सकता, कारण कि उत्तरदाता ने यह तो बतलाया नहीं कि वृद्धा एकादशी किस दिन औदयिकी है और प्रश्नकर्ता को टिप्पण से एकादशी का दो दिन औदयिकी होना ज्ञात है ऐसी स्थिति में “ औदयिकी एकादशी में करना चाहिये ” इस उत्तर से प्रश्नकर्ता का मनस्तोष कैसे हो सकता है । इसलिये “ औदयिक्येकादश्याम् ” इस उत्तर वाक्य का यह अर्थ करना होगा कि एकादशी जिस दिन औदयिकी ही हो अर्थात् अस्तकाल से सम्बद्ध न हो उस दिन की एकादशी में ही उक्त कार्य करने चाहिये । और यह अर्थ तभी सम्भव होगा जब वृद्धा एकादशी का दो दिन वास्तविक सम्बन्ध माना जाय ।

पूर्णमा और अमावास्या की वृद्धि में पहले औदयिकी तिथि आराध्य मानी जाती थी किन्तु मेरे पूज्य तात पहले दिन की तिथि को आराध्य मानते हैं, ऐसी स्थिति में उचित क्या है, औदयिकी को आराध्य मानना वा पूर्व दिन की तिथि को आराध्य मानना ? (पूर्णिमाऽमावास्ययोर्वृद्धौ पूर्वमौदयिकी तिथिराराध्यत्वेन व्यवहियमाणाऽऽसीत् केनचिदुक्तं श्रीतातपादाः पूर्वतनीमाराध्यत्वेन प्रसादयन्ति तत्किम्) किसी व्यक्ति के इस प्रश्नवाक्य में आये औदयिकी शब्द का भी उत्तर दिन की तिथि—यही अर्थ करना होगा, क्योंकि “सूर्योदयकालिकी” अर्थ करने पर उक्त प्रश्न की सम्भावना ही नहीं रह जाती, कारण कि प्रश्नकर्ता पञ्चाङ्ग के

अनुसार वृद्धा तिथि को दो दिन सूर्योदयकालिकी समझता है ।

उक्त प्रश्न का जो यह उत्तर दिया गया है कि पूर्णिमा और अमावास्या की वृद्धि में औदयिकी ही तिथि आराध्य रूप से ग्रहण की जानी चाहिये—पूर्णिमाऽमावास्यायोर्वृद्धौ औदयिक्येव तिथिराराध्यत्वेन ग्राह्या—इसमें आये औदयिकी शब्द का भी यही अर्थ करना होगा कि जिस दिन पूर्णिमा वा अमावास्या उदयकालिक ही हो अस्तकालिक न हो उसी दिन को अर्थात् उत्तर दिन की ही तिथि, क्योंकि “सूर्योदयकालिकी तिथि ग्रहण की जानी चाहिये” इस कथन से प्रश्नकर्ता का मनस्तोष न होगा कारण कि वह टिप्पण के अनुसार वृद्धा तिथि को दो दिन सूर्योदयकालिकी समझता है ।

इस प्रकार इस प्रश्नोत्तर वाक्यसे भी “औदयिक्येकादश्याम्” इस वाक्य के औदयिकी शब्द के उक्त अर्थ का ही समर्थन होता है ।

अथवा उत्-ऊर्ध्वम्, अयते-गच्छति, इति उदयः—वाद में प्राप्त होने वाला दिन—उत्तर दिन, तत्र भवा—उस में होनेवाली, इस व्युत्पत्ति से “औदयिक्येकादश्याम्” इस वाक्य में आये हुये औदयिकी शब्द का अर्थ करना चाहिये—उत्तर दिन की तिथि । औदयिकी शब्द का यह अर्थ स्वीकार करने पर ही “पूर्वस्यामपरस्यां वा”—पूर्व दिन की एकादशी में वा उत्तर दिन की एकादशी में—इस प्रश्न के अनुरूप उत्तर का, अर्थात् उत्तर दिन की एकादशी में—इस उत्तर का लाभ “औदयिक्येकादश्याम्” इस वाक्य से होगा ।

कहने का अभिप्राय यह है कि “एकादशोवृद्धौ श्रीहीरविजयसूरीणां निर्वाणमहिमपौषधोपवासादि विधेयम्” इस प्रश्न वाक्य से प्रश्नकर्ता की जो यह जिज्ञासा सूचित होती है कि एकादशी की वृद्धि में श्रीहीरविजयसूरि के निर्वाण सम्बन्धी पौषध उपवास आदि कार्य पूर्व दिन की एकादशी में करने चाहिये वा उत्तर दिन की एकादशी में? उसकी निवृत्ति जिज्ञासित दिनों की एकादशियों में किसी एक दिन की एकादशी के निश्चयात्मक उत्तर से ही होगी न कि औदयिकी एकादशी में—इस प्रकार के अस्पष्ट उत्तर से । कारण कि जिज्ञासाऽनुकूल उत्तरसे ही जिज्ञासा की निवृत्ति होने का नियम होने से—औदयिकी एकादशी में करना चाहिये—इस उत्तर से औदयिकी एकादशी में करना चाहिये वा अनौदयिकी एकादशी में—इसी जिज्ञासा की निवृत्ति हो सकती है न कि—पूर्व दिन की एकादशी में करना चाहिये वा उत्तर दिन की एकादशी में करना चाहिये—इस जिज्ञासा की निवृत्ति हो सकती है । इसलिये इस जिज्ञासा के अनुरोध से “औदयिक्येकादश्याम्” इस उत्तरवाक्य का यही अर्थ करना उचित है कि उत्तर दिन की एकादशी में करना चाहिये ।

यहाँ यह शंका उठ सकती है कि “औदयिक्येकादश्याम्” इस उत्तरवाक्य का—औदयिकी एकादशी में करना चाहिये—यह स्पष्ट अर्थ स्वीकार कर उसके अनुरूप जिज्ञासा के प्रकटन में प्रश्नवाक्य के ही तात्पर्य की कल्पना क्यों न की जाय, क्यों प्रश्नवाक्य को एक विशेष प्रकार की जिज्ञासा का बोधक मानकर उसके अनुरूप अर्थ की सिद्धि के लिये उत्तरवाक्य की खींचा-तानी की जाय । परन्तु यह शंका ठीक नहीं है, कारण कि औदयिकी एकादशी में करना चाहिये—इस उत्तर के अनुरूप तो यही जिज्ञासा होगी कि औदयिकी में करना चाहिये वा अनौदयिकी में, पर यह जिज्ञासा हो ही नहीं सकती, क्योंकि जैन शास्त्रों में आराधना के लिये औदयिकी तिथि के ही ग्रहण का आदेश है । दूसरी बात यह कि उक्त प्रश्न वृद्धा एकादशी के सम्बन्ध में है और वृद्धा एकादशी को प्रश्नकर्ता टिप्पणानुसार दोनों दिन औदयिकी ही समझता है अतः वृद्धा एकादशी के विषय में अनौदयिकीत्व—पक्ष उपस्थित ही नहीं हो सकता ।

यदि यह शंका करें कि “औदयिक्येकादश्याम्” इस उत्तर वाक्य का उत्तर दिन की एकादशी में यह अर्थ नहीं माना जा सकता, कारण कि यदि यह अर्थ उत्तर-कर्ता को विवक्षित होता तो “पूर्वस्यां परस्यां वा” इस प्रश्न के अनुसार उत्तर में उत्तर-कर्ता ने “औदयिक्येकादश्याम्” न कह कर “परस्यामेकादश्याम्” यही कहा होता, तो यह भी ठीक नहीं है क्योंकि प्रश्न वाक्य के समान ही उत्तर वाक्य की भाषा भी होनी चाहिये यह नियम नहीं है, नियम तो इतना ही है कि उत्तर वाक्य को प्रश्न वाक्य से प्रकट होने वाली जिज्ञासा का निवर्तक होना चाहिये, सो उस नियम का पालन तो “औदयिक्येकादश्याम्” इस वाक्य से भी उक्त अर्थ को लेकर हो ही जाता है।

पर्व तिथि की वास्तविक वृद्धि के विरुद्ध एक यह भी बात श्रीसागरानन्दसूरिजी ने कही है कि यदि टिप्पण के अनुसार पर्व तिथि की वास्तविक वृद्धि मानी जायगी तो “श्रीहीर प्रश्न” में आये हुये “यदा चतुर्दश्यां कल्पो वाच्यते, अमावास्यादिवृद्धौ वा अमावास्यायां प्रतिपदि वा कल्पो वाच्यते तदा षष्ठतपः क्व विधेयम्”—चतुर्दशी के बाद भाद्रपद शुक्ल चतुर्थी तक किसी तिथि की हानि होने पर चतुर्दशी में, अमावास्या की वृद्धि होने पर अमावास्या में और प्रतिपद् से भा० शु० चतुर्थी तक किसी तिथि की वृद्धि होने पर प्रतिपद् में जब कल्पसूत्र का वाचन आरम्भ होता है तब षष्ठतप कब करना चाहिये ? इस प्रश्न वाक्य में प्राप्त होने वाले अमावास्या शब्द का जो बिना किसी विशेषण के प्रयोग किया गया है वह असंगत हो जायगा, क्योंकि अमावास्या की वास्तविक वृद्धि मानने पर पहली अमावास्या वा दूसरी अमावास्या का केवल अमावास्या शब्द से निश्चित रूप से लाभ न होने के कारण प्रश्न वाक्यार्थ का सम्यक् प्रकार से ज्ञान न होगा। श्री सा० सू० की यह बात भी ठीक नहीं है, क्योंकि भाद्र० शुक्ल चतुर्थी जो पयुष्यपर्व की प्रधान तिथि है उसे कल्पसूत्र के वाचनारम्भ-दिन से पाँचवे दिन पड़ना चाहिये—यह जैनधर्म का एक सुप्रसिद्ध नियम है, इसका निर्वाह अमावास्या की वृद्धि होने पर दूसरी अमावास्या में कल्पसूत्र के वाचन का आरम्भ होने से ही होगा, अतः उक्त नियम को जानने वाले व्यक्ति को केवल अमावास्या शब्द से भी दूसरी अमावास्या का ज्ञान हो जायगा। दूसरी बात यह है कि उक्त वाक्य में अमावास्या शब्द को प्रतिपद् शब्द का सन्निधान प्राप्त है अतः इस सन्निधान के कारण भी प्रतिपद् के अव्यवहित पूर्व अमावास्या में अमावास्या शब्द का तात्पर्य सरलता से ज्ञात हो सकता है। और यदि निर्विशेषण अमावास्या के कथन से यह कल्पना की जायगी कि अमावास्या की वृद्धि वास्तविक नहीं है, किन्तु वह टिप्पणोक्त दो दिनों में से केवल दूसरे ही दिन है, तो निर्विशेषण प्रतिपद् शब्द से दूसरी प्रतिपद् का ग्रहण निराधार हो जायगा। क्यों कि अपर्वतिथि होने से प्रतिपद् की वृद्धि उन्हें भी मान्य होने के कारण उसके विषय में अमावास्या वाली नीति लागू न होगी, और यदि प्रतिपद् शब्द का तात्पर्य उक्त नियम के बल से द्वितीय अमावास्या में अमावास्या शब्द के भी तात्पर्य का निश्चय होने में कोई बाधा न होने के कारण अमावास्या की वृद्धि के विरुद्ध उक्त निराधार कल्पना का समादर नहीं किया जा सकता।

अमावास्या की वास्तविक वृद्धि मानने पर कल्पसूत्र के श्रवणके अङ्गभूत षष्ठतप का विधान न हो सकेगा, क्यों कि षष्ठतप अव्यवधान, क्रमयुक्त दो तिथियों में ही सम्पन्न होता है, पर वृद्धिपक्ष में चतुर्दशी और द्वितीय अमावास्या में तुच्छरूपा प्रथम अमावास्या से व्यवधान हो जाता है। परन्तु विचार करने पर इस आपत्ति का उद्भावन उचित नहीं प्रतीत होता क्यों कि यह आपत्ति प्रतिपद् को वृद्धि मानने के पक्ष में भी है। कारण कि उस पक्ष में भी चतुर्दशी

और प्रथम प्रतिपद् में अमावास्या से व्यवधान होता है। इसलिये प्रतिपद् की वृद्धि में त्रयोदशी और चतुर्दशी में षष्ठ करके अमावास्या में उसकी पारणा करना और प्रतिपद् में एक उपवास के साथ कल्पसूत्र के श्रवण का आरम्भ करना अथवा प्रथम और द्वितीय प्रतिपद् में सम्पन्न होने वाले षष्ठके आरम्भ के साथ प्रथम प्रतिपद् में कल्पसूत्र के श्रवण का आरम्भ करना जैसे मान्य होगा उसी प्रकार अमावास्या की वृद्धि के पक्ष में भी त्रयोदशी और चतुर्दशी में किये गये षष्ठ की प्रथम अमावास्या में पारणा कर द्वितीय अमावास्या में एक उपवास के साथ अथवा द्वितीय अमावास्या और प्रतिपद् में सम्पन्न होने वाले षष्ठ के आरम्भ के साथ द्वितीय अमावास्या में कल्पसूत्र के श्रवण का आरम्भ भी माना जा सकता है। अतः अमावास्या की टिप्पणोक्त वृद्धि मानने में आनाकानी करना कदाग्रह-मात्र है।

पर्वतिथियों का क्षय और वृद्धि न मानकर उसके पूर्व और पूर्वतर अपर्वतिथियों का क्षय तथा वृद्धि मानने में एक यह भी संकट होगा कि जब पर्वानन्तर-पर्वतिथि के प्रसङ्ग में पूर्व पर्वतिथि की वृद्धि और उत्तर पर्वतिथि का क्षय साथ ही प्राप्त होगा तब पूर्व और उत्तर दोनों पर्वतिथियों की आराधना दुर्घट हो जायगी कारण कि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन के अनुरोध से क्षीणा उत्तर पर्वतिथिका औदयिकीत्व जिस दिन प्राप्त होगा उसी दिन “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन के बल से वृद्धा पूर्वपर्वतिथि का भी औदयिकीत्व प्राप्त होगा और एक दिन दो तिथियों का सूर्योदयकाल में अस्तित्वरूप औदयिकीत्व हो नहीं सकता। और यदि उक्त शास्त्रीय वचन के बल से दो तिथियों का औदयिकीत्व एक दिन स्वीकार भी कर लिया जाय तो भी एक दिन दो तिथियों की आराधना परमतानुसार नहीं हो सकती क्योंकि परमत में एक दिन दो तिथियों की आराधना मान्य नहीं है।

यदि कहें कि ऐसे प्रसंग में “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन से क्षय-प्राप्त उत्तर पर्वतिथि के औदयिकीत्व की व्यवस्था क्षयदिन में पहले हो जायगी, अतः उस दिन सूर्योदयकाल से उत्तर तिथि की ही व्याप्ति होने से उस दिन पर्व तिथि का सम्बन्ध लुप्त हो जाने के कारण पर्वतिथि की वृद्धि असिद्ध हो जायगी। फलतः “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन की प्रवृत्ति न होने से प्रथम दिन में पूर्व पर्वतिथि के औदयिकीत्व एवं आराधना और दूसरे दिन उत्तर पर्वतिथि के औदयिकीत्व एवं आराधना की उपपत्ति हो जायगी। तो यह कथन भी ठीक नहीं है। कारण कि जब पूर्व पर्वतिथि की वृद्धि और उत्तर पर्वतिथि का क्षय दोनों ही टिप्पण-द्वारा उपस्थित हैं तब “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इसी की प्रवृत्ति पहले क्यों होगी? प्रत्युत पूर्व पर्व तिथि की वृद्धि पहले उपस्थित होने के नाते “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन की ही प्रवृत्ति पहले प्राप्त होती है। अतः यह निर्विवाद है कि इस वचन की प्रवृत्ति के अंगभूत टिप्पणिक वृद्धिनिर्देश के रहते इस वचन की प्रवृत्ति नहीं रोकी जा सकती।

आचार्य उमास्वातिजी का “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन कल्याणक तिथियों के सम्बन्ध में नहीं है किन्तु उनसे भिन्न क्षीण एवं वृद्ध पर्वतिथियों के ही सम्बन्ध में है-यह बात जो श्री सागरानन्दसूरिजी ने कही है, वह भी ठीक नहीं है, क्यों कि उनकी इस मान्यता के जो कारण प्रतीत होते हैं, वे दोषमुक्त नहीं हैं। वे कारण निम्नलिखित हैं—

(१) यदि कल्याणक-तिथियों को भी “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन का विषय माना जायगा तो अक्षीण अग्रशी आदि पर्व तिथियों के अनन्तर किसी कल्याणक तिथि का क्षय प्राप्त होने पर क्षय दिन में उसको औदयिकी बनाने के अनुरोध से अक्षीण पर्वतिथि को एक दिन पीछे खींचना होगा, फलतः उस अक्षीण पर्वतिथि की आराधना उसके टिप्पणोक्त मुख्यकाल में न हो सकेगी।

(२) जब अनेकों कल्याणक-तिथियां और तदतिरिक्त पर्वतिथियां क्रम से प्राप्त होती हैं, जैसे वैशाख शुक्ल सप्तमी से वै-शु० पूर्णिमा पर्यन्त, तब उनमें से अन्तिम तिथि का क्षय होने पर क्षय-दिन में उसको औदयिकी बनाने के अनुरोध से पूर्व की सभी तिथियों को एक एक दिन पीछे खींचना होगा। इसका परिणाम यह होगा कि आगे पीछे की दो तीन तिथियों का आलोचन कर तिथि-निर्णय करके धर्मादि के अनुष्ठान में प्रवृत्त होने का जो जनता का अभ्यास पड़ा हुआ है, उसके अनुसार टिप्पणोक्त काल में पूर्व तिथियों की आराधना करने के बाद अन्तिम तिथि के क्षय का ज्ञान होने पर बीती हुई पर्व तिथियों की पुनः एक एक दिन पीछे आराधना न हो सकने से और जिस काल में उनकी आराधना की गई है उसे “क्षये पूर्वा” इत्यादि शास्त्र के अनुसार उन तिथियों का उचित काल न होने से कर्ता को उन तिथियों की उचित काल में आराधना न करने के प्रत्यवाय का भाजन होना पड़ेगा।

(३) प्रत्येक संवत्सर में ७० कल्याणक तिथियाँ और प्रत्येक मास में द्वितीया, पञ्चमी आदि अनेक पर्व तिथियाँ भी होती हैं, इस कारण प्रायः प्रत्येक मास में कुछ कल्याणक-तिथियाँ तथा पर्व तिथियाँ आती हैं, और उनमें कभी किसी का क्षय एवं किसी की वृद्धि भी होती है। ऐसी स्थिति में “क्षये पूर्वा” इस शास्त्र के अनुसार यदि क्षीण एवं वृद्ध कल्याणक-तिथियों तथा तद्भिन्न पर्व तिथियों का टिप्पणोक्त काल अस्वीकार किया जायगा तो प्रायः प्रतिमास में अनेक तिथियों के विषय में टिप्पण को अप्रमाण मानना होगा। फलतः पूरे टिप्पण पर अविश्वास होने की स्थिति पैदा हो जाने से जो तिथियाँ जिन दिनों में क्षीण अथवा वृद्ध रूप से टिप्पण में निर्दिष्ट हैं वे उन दिनों में क्षीण वा वृद्ध रूप से भी हैं वा नहीं? इस प्रकार का अनिवार्य सन्देह उत्पन्न हो जाने से “क्षये पूर्वा” इस वचन की प्रवृत्ति के मूल का ही उच्छेद हो जायगा।

(४) प्रकरण के बल से “क्षय पूर्वा” इत्यादि वाक्य में आये हुये तिथि पद का तात्पर्य प्रधान पूर्वतिथियों में ही ज्ञात होता है, इसलिये कल्याणकतिथियों को उक्त वाक्य का विषय मानना न्याय्य नहीं है।

(५) उक्त वचन को यदि कल्याणक-तिथि-विषयक माना जायगा तो जैनशास्त्र के उन प्रामाणिक ग्रन्थों का विरोध होगा जिन में कल्याणकतिथियों को उक्त वचन की अविषयता तथा तद्भिन्न पर्वतिथियों को ही उसकी विषयता सूचित करने वाले उक्त वचन के व्याख्यान प्राप्त होते हैं।

(६) कल्याणकतिथियों की आराधना लोकाचार के अनुसार सम्पन्न हो सकती है अतः प्रयोजन न होने से उन्हें उक्त वचन का विषय मानना ठीक नहीं है।

इन उपर्युक्त कारणों में एक भी ऐसा नहीं है जिसके बल से यह सिद्ध हो सके कि कल्याणकतिथियाँ “क्षये पूर्वा” इस वचन के विषय नहीं हैं किन्तु उनसे भिन्न पर्वतिथियाँ ही उसके विषय हैं।

(१) जैसे—पहला कारण तभी युक्त हो सकता है जब टिप्पण-निर्दिष्ट काल को तत्तत् तिथियों का मुख्यकाल माना जाय। और यदि ऐसा माना जायगा तो कल्याणक

से भिन्न पर्व-तिथि मात्र को ही उक्त वचन का विषय मानने पर भी पर्वानन्तर पर्वतिथि के क्षय और वृद्धि के प्रसंग में श्रीसागरानन्दसूरि के मतानुसार पूर्व पर्वतिथियों की आराधना टिप्पणोक्त मुख्यकाल में न होने से कर्ता को कथित रीति से प्रत्यवाय भागी होना ही पड़ेगा ।

(२) दूसरा कारण भी श्रीसागरानन्दसूरि के उक्त मनोरथ की पूर्ति नहीं कर सकता, क्योंकि धर्मानुष्ठान में तिथिनिर्णय आदि के लिये जितनी सावधानी अपेक्षित है उतनी सावधानी न करने का कुफल कर्ता को भोगना ही चाहिये । श्रीसागरानन्दसूरि जी को भी यह बात माननी पड़ेगी, अन्यथा “क्षये पूर्वा” इस वचन को कल्याणकातिरिक्त-पर्वतिथि-मात्र-विषयक मानने पर भी क्षीण वा वृद्ध पूर्णिमा वा अमावास्या को ध्यान में न रख कर चतुर्दशी की आराधना टिप्पणोक्त काल में कर देने पर पेसे प्रसङ्ग में “क्षये पूर्वा” इस शास्त्र-सम्मत चतुर्दशी के काल में (त्रयोदशी के दिन) उसकी आराधना न करने का दोष कर्ता को लगेगा ही ।

(३) तीसरा कारण भी उक्त अर्थ को सिद्ध करने में असमर्थ ही है, कारण कि यदि उक्त वाक्य को कल्याणकातिरिक्त-पर्वतिथि-मात्र-विषयक ही मानेंगे तो भी प्रतिमास में होने वाली १२ पर्वतिथियों में कुछ तिथियों का प्रायः प्रतिमास में क्षय वा वृद्धि होने पर अनेक स्थलों में टिप्पण को अप्रमाण मानना होगा । फिर उसी दृष्टान्त से अन्य तिथियों के भी काल के विषय में टिप्पण की प्रमाणता पर सन्देह हो जाने से सारा टिप्पण ही अविश्वसनीय बन जायगा, फलतः जिन दिनों में जिन पर्वतिथियों का क्षीण वा वृद्ध रूप से अस्तित्व टिप्पण में निर्दिष्ट है उन दिनों में उस रूप से भी उन तिथियों की सत्ता पर सन्देह हो जाने से “क्षये पूर्वा” इस वचन की प्रवृत्ति के मूल का भंग हो जायगा ।

(४) प्रकरण-बल से भी उक्त वचन का कल्याणक-भिन्न-पर्वतिथिविषयकत्व नहीं सिद्ध हो सकता, क्योंकि इस प्रकार का कोई प्रकरण यहाँ प्रमाण सिद्ध नहीं है । “क्षये पूर्वा” यह वचन आचार्य उमास्वाति-प्रद्योत के रूप से जैनशास्त्रों में प्रसिद्ध है । इसके आगे वा पीछे का कोई वचन किसी को ज्ञात नहीं है । फिर किस आधार से उक्त वचन को प्रधान पर्वतिथि के प्रकरण में पठित मान कर उसमें आये हुये तिथि पद का प्रधान पर्वतिथिमात्र में तात्पर्य-निश्चय किया जाय ? यदि कहें कि प्रधान पर्वतिथियों के क्षय वा वृद्धि की प्राप्ति होने पर उनकी आराधना के उपपादनार्थ यह वचन प्रवृत्त है—इसी से यह कल्पना की जायगी कि यह वचन प्रधान पर्वतिथि के प्रकरण का है, तो यह भी ठीक नहीं है, क्यों कि यह वचन क्षीण वा वृद्ध पर्वतिथियों की ही आराधना के उपपादनार्थ अवतीर्ण है न कि क्षीण वा वृद्ध कल्याणक-तिथियों की आराधना के उपपादनार्थ अवतीर्ण है—यही कल्पना बिना किसी विशेष विनिगमक के कैसे की जायगी ?

दूसरी बात यह है कि यदि उक्तवाक्य में आया हुआ तिथि पद नानार्थक शब्दों के समान विजातीय अनेक अर्थों का उपस्थापन करता तो अर्थविशेष में तात्पर्य की जिज्ञासा के शमनार्थ प्रकरण की अपेक्षा होती पर तिथिपद तो तिथित्वरूप से समस्त पर्वतिथियों का एक ही वृत्ति द्वारा उपस्थापक है । अतः जब तिथि-सामान्य-वाचक “तिथि” शब्द के

प्रयोग से ही तिथि सामान्य में उसका तात्पर्य-निश्चय सम्भव है तो प्रकरण की अपेक्षा क्यों होगी ? और किसी बाधक आदि के बिना सामान्यवाची तिथिशब्द का पर्वतिथि मात्र में संकोच भी क्यों किया जायगा ? “घटेन जलमाहर” — घट से जल लाना चाहिये — इस वाक्य में सामान्यवाची घट शब्द का जो अच्छिद्र घट में संकोच किया जाता है वह तो सच्छिद्र घट में जलाहरण की अयोग्यता से होता है । पर उक्तवाक्य के तिथि शब्द के संकोच का ऐसा कोई निमित्त नहीं है ।

पूर्वमीमांसा के आधान-प्रकरण में “प्राश्नन्ति ब्राह्मणा ओदनम्” यह वाक्य पठित है । इससे आधीन के अङ्गभूत ब्रह्मोदन के प्राशनार्थ ब्राह्मण का विधान होता है । इसमें आये हुये सामान्यवाची ब्राह्मण शब्द से यद्यपि आधान-घटक और आधान-बाह्य दोनों ही प्रकार के ब्राह्मण गृहीत हो सकते हैं तो भी ब्राह्मण शब्द को ब्राह्मणमात्र का बोधक न मान कर आधान के अंगभूत अध्वर्यु आदि ब्राह्मण-विशेषका ही बोधक माना जाता है । अब यहाँ प्रश्न यह उठता है कि जैसे इस वाक्य में ब्राह्मण शब्द ब्राह्मण-विशेष का ही बोधक माना जाता है वैसे ही “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वाक्य में आये हुये तिथि शब्द को भी पर्वतिथि मात्र का ही बोधक मानने में क्या हानि है ? इसका उत्तर बड़ी सरलता से यह दिया जा सकता है कि उक्त वाक्य में आये हुये ब्राह्मण शब्द के अर्थ का संकोच तो आधान-प्रकरण के सहयोग से किया जा सकता है पर “क्षये पूर्वा” इत्यादि वाक्य का सहायक कोई अनुकूल प्रकरण न होने से उसमें आये हुये तिथि शब्द का उक्त प्रकार से अर्थ संकोच करना युक्ति-संगत नहीं है, श्री० सा० सू० जी ने तथा उनके निर्देश पर नाचने वाले पताकाकारने प्रकृत में कोई प्रकरण नहीं प्रदर्शित किया है किन्तु प्रकरण शब्द का अनेक बार प्रयोग मात्र किया है, जिससे अपेक्षित प्रकरण का अभाव स्पष्ट रूप से विदित होता है ।

“श्रीहीरप्रश्न” के बाईसवें पृष्ठ में वृद्धि पञ्चमी एवं वृद्धि पूर्णिमा के विषय में विचार किया गया है, तथा उसी ग्रन्थ के चौदहवें पृष्ठ में पूर्णिमा तथा आमावास्या की वृद्धि के विषय में विचार किया गया है । और “श्रीसेनप्रश्न” के तीसरे उल्लास में वृद्धा एकादशी के सम्बन्ध में विचार किया गया है । किन्तु किसी भी ग्रन्थ में कल्याणकतिथियों के क्षय तथा वृद्धि के सम्बन्ध में कोई विचार नहीं उपलब्ध होता । इससे सुनिश्चित रूप से यह अनुमान किया जा सकता है कि “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन को प्राचीन जैनग्रन्थकार प्रधान पर्वतिथि-विषयक ही मानते हैं न कि कल्याणक-तिथि-विषयक । इस पर हमारा कहना यह है कि पञ्चमी आदि तिथियों में जैसे पर्वतिथित्व है वैसे ही कल्याणकतिथित्व भी है, अतः उनके क्षय और वृद्धि के विषय में विचार कर देने से कल्याणक-तिथियों के क्षय और वृद्धि के विषय में अपेक्षित विचार भी सम्पन्न हो जाता है । इसलिये कल्याणक-तिथि शब्द से उल्लेख करके विचार न करने मात्र से यह अनुमान करना कि कल्याणक तिथियों के क्षय तथा वृद्धि के सम्बन्ध में किसी ग्रन्थ में विचार न किये जाने से “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन कल्याणक-तिथि-विषयक नहीं है, उचित न होगा । इस प्रकार कल्याणक से भिन्न पर्व-तिथियों के क्षय

ઔર વૃદ્ધિ કે પ્રસંગ મેં' ઉઝીં કી આરાધના કે વ્યવસ્થાપનાર્થ "ક્ષયે પૂર્વા" ઇત્યાદિ વચન ઉત્થિત હૈ—ઇસ બાત મેં' કોઈ પ્રમાણ ન હોને સે ઔર ક્ષીણ તથા વૃદ્ધ કલ્યાણક-તિથિયોં કી બી ક્ષીણ તથા વૃદ્ધ પ્રધાન પર્વતિથિયોં કે સમાન હી આરાધના કા સદાચાર વિચમાન રહને સે સ્પષ્ટ તથા નિઃસંકોચ રૂપ સે હમ યહ કહ સકતે હૈં કિ "ક્ષયે પૂર્વા" ઇત્યાદિ વચન પ્રધાન-અપ્રધાન સમી પ્રકાર કે આરાધ્ય તિથિયોં કે ક્ષય ઔર વૃદ્ધિ કે પ્રસંગ મેં' ઊંકી આરાધના કી વ્યવસ્થા કરને કો પ્રવૃત્ત હૈ ।

ઇસ પ્રસંગ મેં' યહ બી બાત ધ્યાન દેને યોગ્ય હૈ કિ "શ્રીસેનપ્રશ્ન" કે તીસરે ઉલ્લાસ મેં' શ્રીહીરવિજયસૂરિ કે નિર્વાણ કી તિથિ પચાદશી, જો કિ કલ્યાણતિથિ સે બી નિમ્ન શ્રેણી કી હૈ, ઊંકી વૃદ્ધિ કે પ્રસંગ મેં' વૃદ્ધા પ્રધાન પર્વતિથિ કે સમાન હી ઊંકી બી આરાધના કી વ્યવસ્થા જબ કી ગયી હૈ તબ કલ્યાણક તિથિયોં કી વૃદ્ધિ આદિ કે પ્રસંગ મેં' વૃદ્ધા પ્રધાન પર્વતિથિ કી આરાધના કી રીતિ સ્વીકાર કરને મેં' કિસી પ્રકાર કા સન્દેહ કસે ઉઠ સકતા હૈ ?

• ઇસ પર યદિ યહ તર્ક કરેં કિ "ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા વૃદ્ધ્યૌ કાર્યા તથોત્તરા" ઇસ વચન કે "શ્રીવીરજ્ઞાનનિર્વાણં કાર્યં લોકાનુગૈરિહ" ઇસ ઉત્તરાર્થ સે ભગવાન શ્રી મહાવીર કે જ્ઞાન ઔર નિર્વાણ તિથિ કી આરાધના કો લોકવ્યવહાર કે અનુસાર કરને કા જો આદેશ દિયા ગયા હૈ, ઊંસે જ્ઞાત હોતા હૈ કિ ઊંસ પૂરે શ્લોક કા પૂર્વાર્થ અર્થાત્ "ક્ષયે પૂર્વા" ઇત્યાદિ ભાગ કલ્યાણક તિથિયોં કે સમ્બન્ધ મેં' લાગૂ નહીં હોતા, તો યહ ઠીક નહીં હોગા, કયોં કિ ઊંક વચન કા ઉત્તરાર્થ કેવલ શ્રીમહાવીર કે જ્ઞાન ઔર નિર્વાણ કી તિથિ કી આરાધના કો લોકરીતિ કે અનુસાર દીપાવલી કે દિન કરને કા આદેશ દેતા હૈ । ઔર ઇસ આદેશ-દાન કી બી આવશ્યકતા ઇસ લિયે પડી હૈ કિ ઊંક વચન કા પૂર્વાર્થ ક્ષીણ ઔર વૃદ્ધ હોને વાલી સમસ્ત પર્વતિથિયોં કો આરાધના કી એક રૂપ સે હો વ્યવસ્થા કરતા હૈ, અતઃ ક્ષય વા વૃદ્ધિ કે પ્રસંગ મેં' અન્ય પર્વતિથિયોં કે સમાન હી શ્રીમહાવીર કે નિર્વાણ તિથિ કી બી આરાધના પ્રાપ્ત હોતી હૈ, જિસકે પરિણામસ્વરૂપ જૈન સમાજ મેં' પ્રચલિત ઇસ પુરાની પરમ્પરા કે કિ શ્રીમહાવીર કે નિર્વાણતિથિ કી આરાધના દીપાવલી કે દિન હી કરની ચાહિયે, નષ્ટ હો જાને કા ભય ઉપસ્થિત હો જાતા હૈ । ઇસ લિયે ઇસ પ્રાચીન પરમ્પરા કે રક્ષણાર્થ શ્રીમહાવીર કે નિર્વાણ તિથિ માત્ર કે ધર્મ્ય ઉત્સવ કો લોકરીતિ સે કરને કા આદેશ દેને કે લિયે ઊંક વચન કે ઉત્તરાર્થ કી પ્રવૃત્તિ આવશ્યક હુઈ હૈ, ન કિ સમી કલ્યાણકતિથિયોં કી આરાધના કો લોકવ્યવહારાનુસાર કરને કા આદેશ દેને કે લિયે । અતઃ શ્રીમહાવીર કે જ્ઞાન ઔર નિર્વાણ કી તિથિ સે અતિરિક્ત કલ્યાણક તિથિયોં

[* અહીંથી શરૂ થતા પરિચ્છેદ વાંચતાં એમ જણાય છે કે-ક્ષયે પૂર્વા ૦ શ્લોકના ઉત્તરાર્થ તરીકે "શ્રીવીરજ્ઞાનનિર્વાણં કાર્યં લોકાનુગૈરિહ" આ પાઠ પંડિતોની નજર સામે રહ્યો છે. વાસ્તવમાં સાચો પાઠ "શ્રી વીરજિનનિર્વાણં કાર્યં લોકાનુગૈરિહ" આ રીતનો છે. તેથી શ્રી મહાવીર ભગવાનના નિર્વાણકલ્યાણકની આરાધના જ લૌકિક દીપાવલી પર્વની સાથે કરવાનો શાસ્ત્રીય આદેશ સ્પષ્ટ જણાય છે. શ્રી મહાવીર ભગવાનના દેવજ્ઞાનકલ્યાણકની આરાધના તો પર્વારાધન અંગેની સામાન્ય વ્યવસ્થાને અનુસાર જ કરવાની છે. —સં ૦]

के क्षय और वृद्धि के प्रसंग में उनकी आराधना की व्यवस्था “क्षये पूर्वा” इत्यादि पूर्वार्ध से ही मान्य है ।

इस प्रसंग में इस बात को ध्यान में रखना परमावश्यक है कि क्षयप्राप्त अन्य पर्व-तिथियों के समान ही क्षयप्राप्त कल्याणक तिथियों की भी आराधना उनमें औदयिकीत्व का स्थापन करके ही माननी होगी । और यदि क्षीण कल्याणक तिथियों के विषय में अन्य क्षीण पर्वतिथियों से भिन्न प्रकार स्वीकार करेंगे अर्थात् औदयिकीत्व के बिना ही आराधना मानेंगे-तो पहले दिन सूर्योदय के कुछ ही काळ बाद से शेष सारे अहोरात्र भर और दूसरे दिन सूर्योदय काल के किञ्चिन्मात्र बाद तक ही रहने वाली कल्याणक तिथि के विषय में भी उक्त प्रकार की अन्य पर्वतिथि से भिन्न प्रकार का ही अवलम्बन करना उचित होगा । फलतः तथोक्त कल्याणक तिथि की आराधना दूसरे दिन न होकर पहले ही दिन प्राप्त होगी क्योंकि पहले दिन उसका अस्तित्व अधिक काल तक है । किन्तु जैन समाज को यह स्वीकृत नहीं है । अतः अक्षीण कल्याणक-तिथियों की आराधना अक्षीण अन्य पर्वतिथियों के समान ही जैसे मान्य है वैसे ही क्षीण-कल्याणक तिथियों की भी आराधना को क्षीण अन्य पर्वतिथियों के समान ही मानना उचित है । ऐसी स्थिति में “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या” इस वचन को यदि कल्याणक तिथियों में लागू नहीं माना जायगा तो क्षीण कल्याणक तिथियों की आराधना अनुपपन्न हो जायगी ।

इसी प्रकार “वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” इस वचन को भी यदि वृद्ध कल्याणक तिथियों की आराधना का व्यवस्थापक न माना जायगा तो उन तिथियों की दूसरे दिन ही आराधना करने का जो नियम जैनजनता में प्रचलित है वह निराधार हो जायगा । फलतः कभी पहले दिन, कभी दूसरे दिन और कभी दोनों दिन वृद्ध कल्याणक तिथि की आराधना में जन-प्रवृत्ति की आपत्ति अपरिहार्य रूप से प्राप्त होगी । “तत्त्वतरङ्गिणी” के पाँचवें पृष्ठ में यह जो उल्लेख मिलता है-कि पूर्णिमा और कल्याणक तिथि की आराध्यता में कोई भेद नहीं है, उसका समर्थन उपर्युक्त बात को स्वीकार करने पर ही होता है, अतः वह भी उसमें साक्षी है ।

(५) पाँचवें कारण से भी श्रीसागरानन्दसूरि की यह बात कि “क्षये पूर्वा” इत्यादि वचन कल्याणक-तिथि-विषयक नहीं है, नहीं सिद्ध हो सकती क्योंकि जैन-शास्त्र के किसी भी प्रामाणिक ग्रन्थ में ऐसा उल्लेख नहीं मिलता जिससे यह प्रकट हो कि उक्त वचन कल्याणक-तिथि-परक नहीं है और न कहीं उक्त वचन का ऐसा कोई प्रामाणिक व्याख्यान ही मिलता है जिसमें उसे कल्याणक से अतिरिक्त पर्वतिथिमात्र-विषयक माना गया हो ।

(६) छठे प्रकार से भी श्रीसागरानन्दसूरि के पतसम्बन्धी अभिप्राय की पुष्टि नहीं हो सकती, क्योंकि चौथे कारण के आलोचन-प्रसंग में यह स्पष्ट किया जा चुका है कि केवल श्रीमहावीर के निर्वाण तिथि की ही आराधना को लोकानुसार करने का आदेश जैनशास्त्रों ने दिया है ।

यह भी बात इस प्रसंग में स्मरण रखने योग्य है कि यदि कल्याणक तिथियों के द्वितीया, अष्टमी आदि तिथियों की अपेक्षा अग्रधान होने के कारण कल्याणक तिथियों

के क्षय और वृद्धि के प्रसंग में उनके अनुरोध से द्वितीया, अष्टमा आदि प्रधान पर्व तिथियों के टिप्पणोक्त काल में उनकी आराधना का परित्याग करका अयुक्त माना जायगा तो क्षीण और वृद्ध पूर्णिमा वा अमावस्या के अनुरोध से चतुर्दशी की तथा क्षीण और वृद्ध भाद्रपद शुक्ल पञ्चमी के अनुरोध से भाद्रपद शुक्ल चतुर्थी की आराधना का भी उनके टिप्पणोक्त काल में त्याग करना अनुचित होगा। क्योंकि चतुर्दशी पाक्षिक और चातुर्मासिक प्रतिक्रमण की तथा भाद्रपद शुक्ल चतुर्थी सांवत्सरिक प्रतिक्रमण की तिथि होने से अपने बाद की तिथियों की अपेक्षा उत्कृष्ट हैं। तो फिर चतुर्दशी और भाद्रपद शुक्ल चतुर्थी का उनके बाद की तिथियों के क्षय और वृद्धि के प्रसंग में पीछे घसीटने और आगे बढ़ाने की असत् पद्धति पर चिपके रहने का जो प्रचार श्रीसागरानन्दसूरि कर रहे हैं उससे उन पूज्यतर तिथियों की उचित काल में आराधना के लोप कराने के दोष से वह कैसे मुक्त हो सकेंगे।

सारांश

-: * :-

इतनी दूर तक किये गये सम्पूर्ण विचारों का सारांश संक्षेप में इस प्रकार समझना चाहिये।

(१) श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन जनता में तपागच्छ के जो चार प्रकार के संघ प्रसिद्ध हैं और जो श्रीविजयदेवसूरि के बाद उनके नाम पर देवसूरिगच्छी भी कहे जाते हैं उनमें कुछ वर्षों से यह असत् परम्परा चल पड़ी है कि पर्वतिथियों के टिप्पणोक्त क्षय और वृद्धि को अप्रामाणिक मान कर के पर्वानुत्तर पर्वतिथि के क्षय तथा वृद्धि के प्रसंग में उससे पूर्व की अपर्वतिथि का और पर्वानन्तर पर्वतिथि के क्षय तथा वृद्धि के प्रसंग में पहली पर्वतिथि के पूर्व की अपर्वतिथि का क्षय और वृद्धि माननी चाहिये। इस परम्परा के प्रचलन का दुष्परिणाम यह हुआ है कि पूर्णिमा, अमावास्या तथा भाद्रपद शुक्ल पञ्चमी के क्षय और वृद्धि के प्रसंग में पाक्षिक एवं चातुर्मासिक प्रतिक्रमण की चतुर्दशी जैसी पवित्रतर तिथि की और सांवत्सरिक प्रतिक्रमण की भाद्रपद शुक्ल चतुर्थी जैसी सर्वोत्कृष्ट पवित्र तिथि की आराधना का उनके मुख्य औदयिकीत्व के दिन लोप हो गया है।

यह बड़े हर्ष का विषय है कि श्रीजैनसंघ के महतो महान् पुण्य के परिपाक से उक्त परम्परा की परीक्षा करने में कतिपय जैनाचार्यों, जैनमुनियों तथा विद्वज्जनों का झुकाव हुआ और उस सम्बन्ध में गम्भीर एवं विस्तृत विचार हुये। इस पुस्तक में तो इस विचार को सर्वाधिक गाम्भीर्य और विस्तार प्राप्त हुआ है। जिसके फल-स्वरूप यह सिद्धान्त प्रतिष्ठित हुआ है कि उक्त परम्परा का जैनशास्त्रों में कहीं भी उल्लेख नहीं है बल्कि उनके अनेक पाठों के अनुसार वह परम्परा शास्त्र निषिद्ध, जीत व्यवहार से विरुद्ध तथा अर्वाचीन है। उसका प्रचलन उस समय से हुआ है जब दुर्भाग्य वश जैनजनता में विद्या और आचार में पर्याप्त मन्दता आ गई थी और ऐसे यतियों का प्रभाव सर्वत्र फैल गया।

था जो ज्ञान और चारित्र्य की दृष्टि से बहुत निम्नस्तर में थे। अतः इस अशास्त्रीय अज्ञानमूलक मध्यागत परम्परा को तत्काल ही समाप्त कर देना चाहिये।

(२) “क्षये पूर्वा तिथिः कार्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरा” यह आचार्य उमास्वातिका वचन क्षीण और वृद्ध पर्वतिथियों की आराधना का दिन निश्चय कराने के लिये प्रवृत्त है और वह निश्चय पर्वतिथियों के टिप्पणोक्त क्षय और वृद्धि को सत्य मानने पर भी उपपन्न होता है अतः उस वचन की श्रीसागरानन्दसूरि द्वारा की जानेवाली वह अप्रामाणिक, अशास्त्रीय व्याख्या नहीं माननी चाहिये जिससे तिथि-निर्णय के एक मात्र आधारभूत टिप्पण की मर्यादा का विनाश होता है।

(३) जैनशास्त्रों में कल्याणक तिथियों को भी पर्वतिथि और पूर्णिमा के समान उनकी आराध्यता भी मानी गयी है। अतः “क्षये पूर्वा” इत्यादि शास्त्रीय वचन जैसे अन्य क्षीण एवं वृद्ध पर्व तिथियों की आराधना के दिन का निश्चायक है वैसे ही क्षीण तथा वृद्ध कल्याणक तिथियों की भी आराधना के दिन का निश्चायक है।

(४) यह नियम जैनशास्त्रों की मान्य नहीं है कि पर्वतिथियों का प्रवेश सूर्योदय के समय में ही होता है और जिस सूर्योदय के समय उनका प्रवेश होता है उसके अगले सूर्योदय-समय में ही उनकी समाप्ति होती है किन्तु जैनशास्त्रों की मान्यता तो यह है कि जो पर्वतिथि जिस दिन समाप्त होती है, उस दिन सूर्योदय के समय से उस तिथि की आराधना का आरम्भ करना चाहिये और आराधनाऽऽरम्भ के बाद आने वाले प्रथम सूर्योदय के अनन्तर उस तिथि की आराधना की समाप्ति करनी चाहिये।

(५) जैन-टिप्पण का प्रचलन बन्द हो जाने के बाद से वैदिक-सम्प्रदाय में प्रचलित पञ्चाङ्ग के आधार पर ही सब तिथियों के प्रवेशादि-काल का निर्णय करना चाहिये यह जैन-जनता को जैन-शास्त्र का स्पष्ट आदेश है अतः उक्त पञ्चाङ्ग के विरुद्ध किसी भी तिथि के काल-परिवर्तन की कल्पना शास्त्रविरुद्ध अनाचार है।

(६) पञ्चाङ्ग में जिस दिन जिस पर्वतिथि को औदयिकी बताया गया हो उस पर्व-तिथि की आराधना उसी दिन करनी चाहिये—यही जैनशास्त्रों की अभ्रान्त आज्ञा है अतः इसके विपरीत आवरण करना पाप है।

(७) क्षीण पर्व-तिथि की क्षय के दिन और वृद्ध पर्वतिथि की दूसरे दिन आराधना करने का जो आदेश जैनशास्त्रों में प्राप्त होता है उसका मूल उस उस दिन उस उस तिथि की समाप्ति ही है।

(८) “तत्त्वतरङ्गिणी” आदि सर्वमान्य जैन-ग्रन्थों में इस बात का असन्दिग्ध रूपसे प्रतिपादन किया गया है कि एक दिन भी दो पर्व-तिथियों का अस्तित्व, व्यवहार और आराधना समुचित है।

(९) पूर्णिमा और अमावास्या की अपेक्षा चतुर्दशी का, तथा भाद्रपद-शुक्ल-पञ्चमी की अपेक्षा भाद्र-पद-शुक्ल-चतुर्थी का प्राधान्य एवं महत्त्व बहुत अधिक है अतः टिप्पणोक्त मुख्य काल में ही उनकी आराधना का अनुष्ठान उचित है, इसलिये पूर्णिमा वा अमा-वास्या के क्षय के प्रसंग में त्रयोदशी को, तथा वृद्धि के प्रसंग में पहली णिमा वा षू

अमावास्या को चतुर्दशी की, और इसी प्रकार भा० शु० पञ्चमी के क्षय के प्रसंग में वृत्तीया को तथा वृद्धि के प्रसंग में पहली पञ्चमी को भा० शु० चतुर्थी की आराधना का अनुष्ठान शास्त्र विरुद्ध, निष्फल और प्रत्यवाय-कारक होने से त्याज्य है।

(१०) क्षीण तिथि का अत्यन्त लोप नहीं होता अतः उस तिथि की भी गणना एक स्वतन्त्र तिथि के रूप में ही होती है। एवं वृद्धा तिथि भी सूर्योदय-भेद से भिन्न नहीं होती अतः दो सूर्योदयों से स्पष्ट होने पर भी वह एक ही गिनी जाती है। इसलिये पर्व तिथियों के क्षय और वृद्धि की वास्तविकता मानने पर भी पर्व-तिथियों की बारह संख्या में घटाव या बढ़ाव नहीं होता।

(११) “ उदयं मि जा तिही सा ” इत्यादि और “ क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ” इत्यादि-इन दोनों वचनों में ऐसा उत्सर्ग-अपवादभाव अयौक्तिक और अशास्त्रीय है जिससे टिप्पणोक्त मुख्य काल में पर्वतिथि की आराधना का लोप प्राप्त होता है।

(१२)

(क) पञ्चाङ्ग ने जिस पर्व-तिथि वा साधारण तिथि के क्षय अथवा वृद्धि का जिस दिन जैसा निर्देश किया हो उसे ठीक वैसा ही मानना चाहिये।

(ख) टिप्पण में जिस दिन जिस पर्व-तिथि की समाप्ति का उल्लेख हो उस पर्वतिथि की आराधना उसी दिन करनी चाहिये।

(ग) टिप्पण में जिस दिन चतुर्दशी के औदयिकीत्व तथा पूर्णिमा वा अमावास्या के क्षय का निर्देश हो उसी दिन चतुर्दशी तथा पूर्णिमा वा अमावास्या की आराधनायें शास्त्रानुसार संभव हैं। इसी प्रकार जिस दिन भाद्रपद-शुक्ल चतुर्थी के औदयिकीत्व और भा० शु० पञ्चमी के क्षय का निर्देश टिप्पण में हो उस एक ही दिन उन दोनों तिथियों की आराधनायें भी शास्त्रतः युक्त हैं।

(घ) पर्वान्तर-पर्व-तिथियों की वृद्धि के प्रसंग में पूर्व और अपर दोनों पर्वतिथियों की व्यावधानयुक्त आराधना में कोई दोष नहीं है-इतना ही नहीं, बल्कि शास्त्र में ऐसी आराधना का संकेत भी है।

इसलिये यह सिद्धान्त निर्विवाद है कि पाक्षिक, चातुर्मासिक और सांवत्सरिक प्रतिक्रमण की पूज्य तिथियों की पूर्णता (समाप्ति) टिप्पण में जिस दिन निर्दिष्ट हो, जैनशास्त्र और पुरातन जैनसामाचारी के अनुसार, उसी दिन उन तिथियों की आराधना कर्तव्य है।

सन्देश और उद्घोष—

जैनाचार्य श्रीसागरानन्दसूरि और श्रीरामचन्द्रसूरि के अपने अपने पक्षों के स्थापन तथा पर-पक्ष-खण्डन के विस्तृत विचार-प्रकार, मध्यस्थ-डॉ० श्री० पी० एल वैद्य, पूना का “ निर्णय-पत्र ” “ आगमानुसारि-मत-व्यवस्थापन ” म० म० प० चिन्नस्वामी शास्त्री की “ श्रीशासनजयपताका ” तथा विवाद-प्रस्त विषय से सम्बद्ध सभी उपलब्ध जैनधर्मग्रन्थों का गम्भीर पर्यालोचन कर पर्वतिथियों के क्षय तथा वृद्धि के विषय में हमलोगों ने “ अर्हत्तिथिभास्कर ” में जिस सिद्धान्त को प्रतिष्ठित किया है वही समस्त

જનશાસ્ત્રોંં ઓર પ્રાચીનતર જૈન-સામાચારી કા સારતત્ત્વ હૈં । અતઃ સમગ્ર ધાર્મિક જૈન-જનતા સે હમારા યહ સાનુરોધ નિવેદન હૈં કિ ઉસે હસી સિદ્ધાન્ત કે અનુસાર પર્વતિથિયોંં કે આરાધનાદિ ધર્મ-કાર્ય કરને યાહિયે । અન્યથા હસ શાસ્ત્રીય પથ કે પરિત્યાગ સે પાપ-પટ્ક મેં નિમગ્ન હોના પડેગા ।

હસકે સાથ હી, જો સજ્જન હસ પુસ્તક મેં પ્રતિષ્ઠાપિત સિદ્ધાન્ત કા અનાદર વા યવડન કરને કા સાહસ કરના યાહૈં, ઉનસે યહ વાત સ્પષ્ટ રૂપ સે કહ દેના હમ અપના કર્તવ્ય સમજતે હૈં, કિ હમ હસ વિષય પર પ્રત્યક્ષ-શાસ્ત્રાર્થ કરને કો સર્વદા સન્નદ હૈં । હસલિયે ઉન્હેં ઘર મેં વૈઠ કર લેખની ઘિસને યા ઘિસાને કા માર્ગ ઓડ કર પ્રત્યક્ષ-શાસ્ત્રાર્થ કા હી રાસ્તા પકડના યાહિયે ।

॥ ઇતિ શિવમ્ ॥

॥ અર્હતિથિભાસ્કર ગ્રન્થ સમાપ્ત ॥

અન્યના અધિકારી

કાલેના ડ નમલેન વા હુપગતાં, સંસર્ગદોષેણ વા,
સંશાન્તિ મૃદુરોગિણાં રુજમિદં, ગ્રન્થૌપયં નેષ્યતિ ।
કિન્ત્વેતત્ સમકાલકોપનજુષા, દોષત્રયેણા ડ દિતૈઃ,
સેવ્યં નો, પરિવારણા ક્ષમરુજ્જો, નો સંનિપાતાતુરાઃ ॥૧॥

અર્થ-શરદાદિ વિષમ ઋતુ કે ઋતુસંધિ જેવા અશુદ્ધ કાળથી, અથવા અશુદ્ધ જળ-વાયુ કે રોગી આદિના સંસર્ગદોષથી પેદા થયેલા મૃદુ-સામાન્ય પ્રકારના રોગવાળાનો રોગ, વૈધના આપેલા ઔષધથી શમી જાય છે. પરંતુ વાતાદિ ત્રણેય દોષોનો એકીસાથે કોપ થવાથી રોગી બનેલાને માટે ઉત્તમ વૈધે આપેલું ઉત્તમ ઔષધ પણ વ્યર્થ-કે હાનિકારક પણ-હોવાથી સેવનીય નથી જ. કારણ કે-સંનિપાતથી પીડાતા રોગીઓનો રોગ ચિકિત્સાને સહન જ કરી શકતો નથી.

પ્રસ્તુત ગ્રન્થ પણ એક ઉત્તમ ઔષધના રૂપમાં જ રજૂ કરીએ છીએ. અત્યારના વિષમકાળની, કે એવા કાળની અસર નીચે આવેલાના સંપર્કની, ખરાબ અસરથી તિથિ-પ્રપ્ને જેમના મનમાં પ્રામાણિક ગેરસમજ ઉભી થઈ હશે, તેમના મનની શુદ્ધિ માટે આ ગ્રન્થ ખરેખર ઉત્તમ અને અમોઘ ઔષધ બની રહેશે. પરંતુ રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાન, આ ત્રણેય દોષો એકીસાથે કોપવાથી, ઠઠાબ્રહ્મના સંનિપાતનો ભોગ બનેલાઓનો રોગ તો, આ ગ્રન્થના સેવનથી વધુ વકરવાનો જ સંભવ છે. તેથી તેવાઓને તો આ ગ્રન્થૌષધના સેવનથી દૂર જ રહેવાનો ઉપદેશ હિતકારી ગણીએ છીએ.

અન્યમાં પ્રમાણ તરીકે ઉદ્ધૃત કરેલા અન્યો અને અન્ય સાધનોની સૂચી.

અન્યસૂચી

- ૧ શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ
- ૨ „ ધર્મસંગ્રહ
- ૩ „ તત્ત્વતરંગિણી
- ૪ „ પ્રવચનપરીક્ષા
- ૫ „ વિચારામૃત સંગ્રહ
- ૬ „ ભગવતીસૂત્ર વૃત્તિ સહિત
- ૭ „ છતકદ્વપ ભાષ્ય
- ૮ „ બૃહત્કદ્વપસૂત્ર ભાષ્ય સહિત
- ૯ „ ઉપદેશરહસ્ય
- ૧૦ „ યોગવિશિક્ષા
- ૧૧ „ ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય
- ૧૨ „ ધર્મરત્નપ્રકરણ
- ૧૩ „ ગુર્વાવલી
- ૧૪ „ પ્રવચનસારોદ્ધાર
- ૧૫ „ સેતપ્રશ્ન
- ૧૬ „ હીરપ્રશ્ન
- ૧૭ „ ધર્મસાગરીય ઉત્સૂત્રખંડ
- ૧૮ „ કદ્વપસૂત્ર કિરણાવલી
- ૧૯ „ કદ્વપસૂત્ર સુખોપધિકા
- ૨૦ „ કદ્વપસૂત્ર દીપિકા
- ૨૧ „ પ્રશસિત સંગ્રહ
- ૨૨ „ સ્યાદાદ્ધમંજરી
- ૨૩ „ પંચાશકલ
- ૨૪ „ શ્રાદ્ધદિનકૃત્યસૂત્ર
- ૨૫ „ નિશીથચૂર્ણિ
- ૨૬ „ જ્યોતિષકરંક વૃત્તિ
- ૨૭ „ સૂર્યપ્રગટિ વૃત્તિ
- ૨૮ „ આચારપ્રકદ્વપ ચૂર્ણિ
- ૨૯ „ આચારદશા ચૂર્ણિ

અન્ય સાધનો

- ૧ જગદ્ગુરુ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ હીરસૂરીશ્વરજી
મ.નો પટક
- ૨ પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયસેનસૂરીશ્વરજી
મ.નો પટક
- ૩ પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ દેવસૂરીશ્વરજી મ.નો
પટક
- * ૪ ઉ. શ્રી દયાવિજયજી મ.ની પુસ્તિકા
- x ૫ વિ. સં. ૧૯૪૫નું જૈન પંચાંગ
- ૬ સંવત્સરવિર વયોદ્ધ પૂ. બાપજી મ.નો ખૂસાસો
- ૭ ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ
- ૮ શ્રી પર્વતિથિ ચર્યાસંગ્રહ
- ૯ સાંવત્સરિક પર્વતિથિ વિચારણા
- ૧૦ પં. શ્રી રૂપવિજયજી મ.નો પત્ર
- ૧૧ જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્યસંગ્રહ
- ૧૨ શ્રી સિદ્ધચક્ર પાક્ષિક
- ૧૩ ‘આગમોદ્ધારક’
- ૧૪ શ્રી ઝવેરસાગરજી મ.નું ‘હેન્ડબીક’
- ૧૫ પંચાંગ પદ્ધતિ. લેખક-સુનિ શ્રી
દર્શનવિજયજી મ.
- ૧૬ કવિરાજ શ્રી દીપવિજયજી મ.નો પત્ર
- ૧૭ શ્રી આણંદવિમલસૂરીશ્વરજી મહારાજનો
સાધુમંથાનો પટક

* પદ્યપણપવની તિથિનો વિચાર અને સંવત્સરનો નિર્ણય.

x પૂ. આત્મારામજી મ.ના આદેશથી પ્રગટકર્તા શા. કેશવજી લહેરાભાઈ સરાફ સાચલાવાળા

શુદ્ધિ પત્રક

પૃષ્ઠ ક્રોસમ પંક્તિ અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ ક્રોસમ પંક્તિ અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭ ૨ ૪ પથુ પથુ	પથુ	૮૮ ૧ ૨૩ ંર્વાર્દ	ંર્વાર્દ
૯ ૧ ૩૦ તેને	તે તે	૯૨ ૧ ૨૧ દત્તાંજલિનો	દત્તાંજલિનો
૧૩ ૨ ૧ ચતુર્દશ્યામ	ચતુર્દશ્યામ	૧૦૬ ૨ ૨૪ માના-	મના-
૧૪ ૧ ૭ પચ્ચમીસ્તિ	પચ્ચમીસ્તિ	૧૩૬ ૨ ૧ જેવી	કચ્ચાણુકતિધિ જેવી
૧૮ ૨ ૧૨ કલ્પી	કલ્પો	૧૪૧ - ૯ શિર્ષક	શીર્ષક
૨૬ - ૧૨ પચ્ચદશ્ય૦	પચ્ચદશ્ય૦	૧૬૩ - ૩૧ બીજા બે પદો	બીજા પદો
૨૯ - ૧૩ પચ્ચ૦	પચ્ચ૦	૧૬૬ - ૫ સુદ ૨ હતી	સુદ ૨ બે હતી
૩૨ - ૨૭ પૃથ	પૃથક્	૧૭૩ - ૨૩ પઢિવંધા	પઢિવંધા
૩૪ - ૨૫ તહાજિઅ	તહાજિઅ	૧૭૪ - ૧૪ તસ્માન્નુ	તસ્માન્નુ
૩૫ - ૨૧ ચૌત્ત૦	ચૌત્ત૦	૧૭૫ - ૧૭ ૦ પવાદના	૦ પવાદાદિના
૪૬ ૨ ૧૧ સિધી	સીધી	૧૭૬ - ૨૬ ચણ્દ૦	ચણ્દ૦
૫૧ ૨ ૧૬ પર્વાન્તર	પર્વાન્તર	૧૭૭ - ૧૨ આચારતા	આચારતા
૫૭ ૨ ૮ વર્ગ	વર્ગ	૧૭૭ - ૨૪ પ્રશસ્તં	પ્રશસ્ત્ત્વં
૫૯ ૨ ૨૨ વાસ્તવ્યૈવ	વાસ્તવ્યૈવ	૧૮૨ - ૩૦ શશે.	થશે.
૬૦ ૧ ૭ વર્ગ	વર્ગ	૧૮૫ - ૨૮ રચણી	રચણિ
૬૫ ૧ ૧૯ ઉભયત	ઉભયત:	૧૯૨ - ૧ સમયમાં	અભિપ્રેત સમયમાં
૭૧ ૧ ૧૨ વર્ગ	વર્ગ	૨૦૪ - ૩૩ તિથિ કાર્યા:	તિથિ: કાર્યા
૭૩ ૧ ૪ તિત્તિથિ૦	તત્તિથિ૦	૨૧૧ - ૧૮ પસાય	પળાય
૮૫ ૨ ૪ બન્ને	બને	૨૮૦ - ૧૧ ચિહ્નદીપ	ચુહ્નદીપ
૮૮ ૧ ૨૩ ંર્નિર્વિ૦	ંર્નિર્વિ૦		
૮૮ ૧ ૨૩ ંસ્તપ તિબવા૦	ંસ્તપ તિબવા૦		

